

તથા આન્તરિક પ્રગતિમાં પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને
 ત્રસજીવોનો આત્મલોગ સહજે પ્રતીત થાય છે. આત્મા કર્મોત્તરિવડે
 સેવક બનતો બનતો અન્તે સિદ્ધ બને છે. પરસ્પર સેવાધર્મવડે સેવક
 બનવાથી આત્મોત્તતિ યોગ્ય એવી પ્રવૃત્તિયો થઈ શકે છે. પ્રતિ
 કરવી એ સેવકનું લક્ષણ છે. ક્રિયાઓવડે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયું એ સ્વ
 પરિભાષ્યએ સેવકયોગ છે અને એ સેવકયોગની સિદ્ધિ કરવાથી સિદ્ધ
 પરમાત્મા બની શકાય છે. કર્મકર; સેવક જે પ્રથમ વિશ્વની સેવા
 કરીને બને છે તે વિશ્વનો સ્વામી અર્થાત્ પરમાત્મા બની શકે છે.
 ઇશુકાઈરટે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યોને સેવાધર્મ દર્શાવે
 હતો. ગૌતમજીએ વિશ્વવર્તિજીવોનું શ્રેયઃ કરવા પરોપકારાદિકાર્યોવડે
 સેવા કરવાનું સ્વસેવકોને જણાવ્યું છે. આ વિશ્વમાં સર્વજીવોનો ઉદ્ધાર
 ખરેખર સેવક બનીને સેવાધર્મકર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવાથી થાય છે. જે
 મનુષ્યો વિશ્વહિતાર્થે અનેક શુભમાર્ગોદ્વારા જીવોની ઉત્કાન્તિ થવ
 એવા પ્રયત્નો કરે છે તેઓ પરલવમાં ઇન્દ્ર ચંદ્ર નાગેન્દ્રાદિની પદવી
 એને પ્રાપ્ત કરે છે. ઇશુકાઈરટે મનુષ્યોની સેવા કરવા માટે ઉપદેશાદિ
 પ્રવૃત્તિ સેવી હતી. જોડે જગતનું શ્રેયઃ કરવા ઉપદેશાદિ ધર્મકર્મ
 પ્રવૃત્તિને સેવી હતી. શ્રીમહાવીરજીએ અનેક લબ્ધજીવોને તારવ
 ત્રીશવર્ષપર્યન્ત ભારતમાં ગામોગામ શહેરોશહેર વિહાર કર્યો હતો;
 અને દેહોત્સર્ગસમયે પણ શોળપ્રહર મુખી એક સરખોજ ઉપદેશ
 દીધો હતો, અને પશ્ચાત્ શરીરનો ત્યાગ કરી સિદ્ધ બની સિદ્ધસ્થાન
 માં સાદિ અનન્તમા ભાગે વિરાજમાન થયા. થીઓસોફીસ્ટમંડલની અધિ-
 છાત્રી મીસીસ એનીગેસન્ટ સેવાધર્મનો પ્રથમ સ્વીકાર કરવામાટે વારંવાર
 પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. સેવાયોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ
 પરિપૂર્ણ પકવ થયા વિના જ્ઞાનયોગમાં, લક્ષિયોગમાં, અધ્યાત્મયોગમાં
 પરિપૂર્ણ રિથર થઈ શકાતું નથી. સેવાયોગ એ કારણ છે અને જ્ઞાન
 યોગ એ કથંચિત્ સાપેક્ષદષ્ટિએ કાર્ય છે. તેથી સેવાવિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 થઈ શકતી નથી. વિનેય બન્યા વિના ગુરૂપદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી
 નથી, એવો જે અનાદિકાલથી ક્રમ પ્રવર્ત્યો કરે છે તે સહેતુક છે; એમ
 અનુભવ કરતાં અવગોઠાય છે. ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગીઓએ સ્વસ્વાધિકાર

ઉચ્ચપદપરથી નીચપદપર ન આવવા દેવા સદા અપ્રમત્તવૃત્ત્યા તૈયાર થઈ રહે. સેવકનો સેવાધર્મ એ ખરેખર વિશ્વજીવનનો શ્વાસોચ્છ્વાસ છે. જો વિશ્વમાં સેવાધર્મ ન રહે તો મહાપ્રલયની પેઠે વિશ્વના મૂળ ધર્મનો નાશ થાય. જૈનદૃષ્ટિએ મહાપ્રલયનો સર્વથા સર્વ વસ્તુનો નાશ એવો અર્થ થતો નથી. સેવાધર્મમાં પ્રવૃત્ત થએલ સેવક લઘુ ઉચ્ચ સેવાધર્મવર્તુલોમાંથી પસાર થતો અનન્ત સેવાવર્તુલમાં પ્રવેશ કરે છે. પ્રથમ સેવક બનેલ મનુષ્ય સેવાદૃષ્ટિએ સ્વકુટુંબની પશ્ચાત્ પાછળની પોળની, પશ્ચાત્ ગામ અગર નગરની, પશ્ચાત્ જ્ઞાતિ મનુષ્યોની, પશ્ચાત્ દૃષ્ટિની વિશાલતા થતાં જીવલો પ્રાંત અને દેશના સર્વ મનુષ્યોની અને પશ્ચાત્ સર્વ દેશના મનુષ્યોની, પશ્ચાત્ પશુઓ, પંખીઓ, જલચર વગેરેની પશ્ચાત્ ચતુન્દ્રિય પશ્ચાત્ ત્રીન્દ્રિયોની પશ્ચાત્ દ્વીન્દ્રિયોની અને પશ્ચાત્ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગ્નિકાય, વાયુકાય અને વનસ્પતિકાયના જીવોની, દેવોની વગેરે સર્વજીવોની સેવાના અનન્તવર્તુલમાં પ્રવેશ કરી મહાભાહન, મહાગોપ, અલયપ્રદ, પશુલવનિકાય-રક્ષક, પાલક વગેરે પદવીઓને પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક વિકાનો પોતાના કરતાં નીચજીવો હોય તેનાપર દયા કરવી, પોતાના સમાન હોય તેઓનાપર મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો, અને પોતાના કરતાં ઉચ્ચ હોય તેઓપર ભક્તિભાવ ધારણ કરીને સેવાધર્મના અનન્તવર્તુલની દિશા દર્શાવે છે. સેવક સેવાધર્મમાં પ્રવિષ્ટ થવું તેને સ્વકર્તવ્ય ફરજ માને છે તેથી તેને સ્વપ્રતિમાન અને અન્યપ્રતિ તિરસ્કાર છુટતો નથી. તે સ્વકર્તવ્યમાં પ્રવર્તવું એજ સ્વફરજ માનીને સેવાધર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ આત્મસંપન્ન પશિપકવદશા કરે છે. સેવાધર્મમાં પ્રવૃત્ત સેવકની માનસિક ખૂની મુદ્દ થતી જાય છે અને તેના આત્મમાં જે જે ગુણોનો પ્રકાશ થઈને હોય છે તે થાય છે તે પ્રાપ્ત સ્થાનથી પતિત થતો નથી. સેવક જ નીને જે જે ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા હોય છે, તે આત્મમાં સદા સ્થિર રહે છે, તે ઉપર નીચે પ્રમાણે હયાન્ત જણાવવામાં આવે છે. વિદ્યારૂપ નગરમાં એક મહાત્મા રહેતા હતા. તે અનેક વિદ્યાઓના લંપર હતા તેમની પાસે જે શિષ્યો અભ્યાસ કરતા હતા, પ્રથમ શિષ્ય અડધું હોતો, તે ગુરૂની સેવા કર્યા વિના વિદ્યાઓ શિખતો હતો; અને દ્વિતીય

ન્યૂન છે. સેવક બન્યાથી સ્વામી બની શકીશ એમ આત્મન! મન
બોધ અને સર્વ જીવોની સેવામાં પ્રવૃત્ત થા!!!

સેવા.

ગામોગામે નગરનગરે સર્વ જીવો પ્રજોધું,
દેશોદેશે સકલ જનના દુઃખના માર્ગ શોધું;
સેવા મેવા હૃદય સમજી સર્વને પ્રેમભાવે,
સેવું ફળે અચલ યદને પૂર્ણ નિષ્કામ દાવે. ૧
દુઃખીઓનાં હૃદય દ્રવતાં દુઃખથી આંસુડાંને,
લહુવાં એવું જગ શુભ કરૂં કે ન રહે દુઃખડાંએ;
આત્મોદ્ધારે સતતબલથી સર્વને શાંતિ દેવા,
ધારૂં ધારૂં હૃદય ઘટમાં નિત્ય હો વિશ્વસેવા. ૨
સર્વે જીવો પ્રભુ સમ ગણી સર્વ સેવા કર્યામાં,
સર્વે જીવો નિજસમ ગણી પ્રેમ સૌમાં ધર્યામાં;
સેવા સાચી નિશ્ચિન બને સર્વમાં ઈશ પેખી,
સૌમાં એકયે મનવચ્ચદ્રી શ્રેષ્ઠસેવાજ પેખી. ૩
મ્હારૂં સૌનું નિજમન ગણી સર્વનું તેહ મ્હારૂં,
સેવા સાચી નિશ્ચિન કરૂં પ્રેમથી ધારી ખ્યારૂં;
સેવાયોગી પ્રથમ બનશું સેવના મિદ બંધારી,
એમાં શ્રેયઃ પ્રગતિબળ છે આત્મસોગે મુખ્યારી. ૪
સેવામંત્રો નિશ્ચિન ગણી દુઃખિનાં દુઃખ દાગું,
સેવાતંત્રો નિશ્ચિન રચી દુઃખ આનાં વિદ્યારૂં;
સેવાયંત્રો પ્રતિદિન કરી સ્વાર્પણે નિત્ય ચરૂં,
મ્હારૂં ત્હારૂં સહુ પરિહરી સેવનામાંજ મારૂં. ૫
સેવામાટે પ્રકટ કરવી આત્મશક્તિ પ્રયોગે,
સેવા સાચી નિશ્ચિન કરૂં સર્ચીને આત્મસોગે;
ધાતું મારે પ્રગતિપથમાં સર્વના શ્રેયકારી,
એવી શક્તિ મન ઝટ મળે યોગમાર્ગે વિદ્યારી. ૬

આત્મોત્કાન્તિ કરવા સાર,
 સેવા ધર્મજ છે જયકાર;
 સ્વાધિકારે સેવા ધર્મ,
 ઇચ્છું પામું શાશ્વત ધર્મ.

૧૪

કરી સેવા તણાં કાર્યો, ઉચ્ચ ધાઉં સદા મુદ્ધ;
 બુદ્ધચળિધ ધર્મ સેવામાં, સર્વસ્વાર્પણ થયા કરે. ૧૫
 સેવક થઈ સ્વામિત્વની, પ્રાપ્તિ પૂર્ણ કરાય;
 નિન્નત્મ પેઠે સર્વની, સેવાથી શિવ થાય. ૧૬
 સેવામાં મેવા રહ્યા, સેવક થાતાં બેશ,
 બુદ્ધિસાગર પામિયે, પૂર્ણાનન્દ હમેશ. ૧૭

સત્તાએ આત્મા તે પરમાત્મા છે, એવું આધ્યબિન્દુ અન્તર્યામી
 ધારણ કરીને સર્વ જીવોની સેવા કરવામાં સેવકસમાન પ્રવૃત્તિ કરવી
 એ સ્વકર્મ છે, એવું ધારણ કરીને તથા સર્વ જીવોની ઉત્કાન્તિ માટે
 સેવા એ સ્વાત્મોત્કાન્તિ હેતુભૂત છે; એવું હૃદયમાં સંલક્ષીને સ્વાધિકારે
 યથાશક્તિ સેવા કરવામાં મન, વાણી, કાયા, સત્તા અને હાથીને
 ભોગ આપવો એ સ્વકર્તવ્ય છે; માટે તે અનેક વિપત્તિયો મુક્તિ
 કરવું જોઈએ. સર્વજીવોનું શ્રેયઃ કરવા તેઓની ઉત્કાન્તિ થાય અને તેઓ
 હુઃખ શોગાદિકથી મુક્ત થાય; એવી સેવાપ્રવૃત્તિ સેવતાં અન્યકોને
 સ્વકંઠર ન કરે વા પ્રતિકુલ થાય તેથી સેવાધર્મમાં મન્દપરિક્ષી
 ન બનવું. સર્વ જીવોની સેવા કરતાં કદાપિ સર્વ જગત સેવકપ્રતિ એ
 સરખો ઉત્તમ અભિપ્રાય ન જાંધે, વિરૂદ્ધ બોલે, વિરૂદ્ધાચરણ કરે તથા
 માતા સ્વશિશુને ઓપધ પાવે છે તત્સમયે માતાને કડુકતાદિ લીધે શિશુ
 પાદુઓ મારે છે તોપણ માતાના મનમાં કંઈ આવતું નથી તદ્વત
 અન્તરમાં શુદ્ધ પ્રેમ ધારણ કરીને અને વિશ્વના અભિપ્રાયો મને દેવ
 શુભાશુભ છે પરન્તુ સ્વકર્તવ્ય એ છે કે વિશ્વના શુભાશુભાભિપ્રે-
 પ્રતિ લક્ષ્ય ન આપતાં સ્વકર્તવ્ય કયાં કરવું. અને આત્મસાક્ષીએ મુ-
 સેવામાર્ગોમાં યથાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કર્યા કરવી. સેવાધર્મ સેવક માટે દેવ
 બની આત્મોદ્ધારે સર્વવિશ્વને આત્મવત્ માની સંબંધનય સત્તાએ વાં
 વિશ્વજીવોને આત્મરૂપ દેખી માની અને અનુભવીને તેઓની કર્મ-

સાધને પ્રતિબોધ દીધો. સાધને પણ પૂર્વે કરેલા નથી રાંધે
અશુભવિચારોપ્રતિ તિરસ્કાર છુટયો અને આત્મમુક્તિલાભ માટે
કેવલજ્ઞાન પામ્યો. આ ઉપરથી ભૂતકાલમાં મું મું કર્યું તેની વાત કોને
વિચેકદૃષ્ટિએ સત્ય તારવીને આત્મપ્રગતિ કરવાની ખરેખરી શિક્ષા મેલે
ભૂતકાલનું ચિત્ર મનુષ્યની વર્તમાનની ભવિષ્યની અવનવનવા પાઠ્ય
સતત સાધાર્ય આપે છે. ભૂતઅતિકરો યોગ્યપ્રકારે સમજાવે
હૃદયને અનેક બોધક વિચારોનો ખોસાક પૂરો પાડી આત્મમુક્તિલાભને
પ્રગતિમાન કરે છે. આદર્શગ્રંથોનાં કૃત્યો અદ્વારમા શાંતિના આત્મ
હતિદ્વાસની ભવેકર કુખ્યાવરણમાં મુખ્યસ્થાને છે તેમ કહેવું જોઈ
જ્યારે પોતાની અસ્તિત્વમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે પૂર્વકૃત્યોની રજી
તેનામાં નિર્વેદાંશ ઉત્પન્ન કરવાને સફળ થતાં તેમ પડનારા સમસ્ત
મનુષ્યોના હૃદયમાં તીવ્ર અસર અને આશ્ચર્યકારક પ્રગતિની અંતિ
સ્થાત્વ ઉત્પન્ન થાય છે. આદર્શગ્રંથો સત્યસત્ય પ્રાપ્ત કરવાને અને
સંયોપરીક્ષણ સ્થાપવાને પ્રયત્નો અને દૂર ઉપાયો કામે લાગતા ન
ઉંચડે તેની ઉત્તરવરણમાં તેના પુત્રે તેને કાચગૃહમાં પ્રવેશી ભગિ
પ્રવૃત્તિવત્ દિદ્દીનું ચિંદાસન લીધું. તેણે કાચગૃહમાંથી પાછા જઈ
ઉપર કેટલાએક પુત્રો લખ્યા છે તેના ઉપરથી ઉજા વગર સમસ્ત
જગ્યાય છે, કે તે ભૂતકાલનાં કૃત્યોનું સમસ્ત કરીને ઉંચડે રહેવા
કરે છે. આ વખતે તેની ઉંમર એન્ની વર્ષ ઉપસાંતની હતી અને
પેટી કેટલાક અને નીચે આપીએ છીએ.

પ્રથમ પત્ર.

શ્રદ્ધાલુ કાચગૃહ! આત્મ મુક્તિ દાર! જ્યારે હું જોઈ શકું
અને હું જોઈ શકું આત્મમાં કોઈવતે કર્યું ત્યારે મેં તેને જોઈ નહીં
વિચારને ઉપદેશ આપ્યો હતો પણ તે તેના ઉપર મારા કોઈ
સંકલ્પો એકંદરે તેડું પાળ આપું નહિ તેના અસ્થિતિ
મદન કરી નહિ અપુન્ય મારી અવનવાય પૂરી થઈ નહીં મેં
સંધી વધી શુ છે. મેં આટું અવન વ્યય કુખ્યાનું છે તેને જોઈ
દૃષ્ટ દૃષ્ટ થય છે પણ દૃષ્ટ પદ્યસ્થ કરવાથી મું થઈ શકે છે

વર્તન ચલાવવું. આ ગુણની હમેશાં જરૂર છે. સમયાનુસાર ચાલવું. જે-
 તાની શક્તિપ્રમાણેજ કોઈપણ કામમાં મારું મારવું. સિપાઈઓનો પગાર
 ચઢી ગયો છે તે ધ્યાનમાં રાખવું. દારૂને બેઠા બેઠા પગાર આપવાની
 વાતો પડતી મૂઝી હતી અને અમારી પાસેથી થોડું મહેલ છે તેથી તે
 અપ્રસન્ન છે. હવે હું બાઉન્ટું. મેં જે નીચ કૃત્યો કર્યા છે તે માત્ર
 તારા માટેજ કર્યા છે તેથી મારા તરફ તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી બેઠક
 નહિ અને મેં તને કડવી શિક્ષા કરી હોય કે કોઈ રીતનું દુઃખ આપ્યું
 હોય તો તે વિસ્મરણ કરવું; કારણ કે હવે તેનાથી કોઈ ભવનને લાભ
 નથી. હવે તેના બદલામાં પ્રાણ આપવાથી પણ કશો ફાયદો નથી.
 અત્યારે મને અનુભવ થાય છે કે મારા શરીરમાંથી મારો પ્રાણ નીક-
 ળવા માંડ્યો છે. હાય !

દ્વિતીય પત્ર.

શાહબાદા શાહ અલમશાહ ! તારું કલ્યાણ થાયો ! મારું ચિત્ત તારા
 માંજ છે. હવે હું વૃદ્ધ થઈ ગયો છું અને અશક્તિએ મને ઘેરી લીધી
 છે. મારા શરીરમાંથી શક્તિ તાલન જતી રહી છે. જેવી રીતે આ સંસાર
 રમાં ખાલી હાથે આવ્યો હતો તેવીજ રીતે ખાલી હાથે જવાનો છું.
 હું શા માટે પેદા થયો અને મારાથી શુભ કર્મ શું કરાવું તે
 હું બાણી શકતો નથી, પણ સુખનો સમય અતીત થયા બાદ દુઃખ
 અવશ્યભાવીજ હતું. મેં મારા સંન્યતું રક્ષણ તથા પ્રભાપાતન કરવામાં
 દરકાર રાખી નહિ. મારું અમૂલ્ય જીવન નિરર્થક વહી ગયું. મારી
 બુદ્ધિ મને જે રસ્તે દોરી ગઈ તત્પથગામી હું થયો. મારામાં સારું
 નરતું પારખવાની શક્તિ હોવા છતાં તે જોવાની કાળજી નહિ રાખ-
 વામાં મારો અવિવેકજ પ્રધાન હતો. મેં વિચાર નહીં કર્યો કે જીવન
 ક્ષણિક છે, પરંતુ ક્ષપિતશ્વાસ આયુષ્યની મર્યાદામાંથી ઓછાજ થય
 છે. પુનઃસંપ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી તેથી હવે મારું કલ્યાણ થવાની મને
 આશા નથી. જોકે અત્યારે શારીરિક દુઃખ શાંત છે પણ હવે આ દેહ
 અસ્થિચર્મોવશેષ માત્ર છે. પ્રિય શાહબાદો કામળપદ બીબપુર ગયો

વાર વીંટળાયેલો હતો પણ હવે હું એકલો બાઉ છું. હું બાલુતો નથી કે આ જગતમાં માફ આગમન શામાટે અને કેવી રીતે થયું? મને જેટલો સમય પરમાત્માની લક્ષિતથી રહિત ગયો છે તે સમયને મને પશ્ચાત્તાપ કરે છું. હું આ દેશ અને લોકસમુદાયમાં રહીને આત્માનું કિંચિત્ પણ કલ્યાણ કરી શક્યો નહિ. માફ જીવન મિથ્યા ગયું. પરમાત્મા મારા ઘટમાંજ વસે છે પણ મારી અંધ ચક્ષુઓએ તેની અગાધ શક્તિઓનું નિરીક્ષણ કર્યું નહિ. જીવન ક્ષણિક છે અને ગયેલો સમય પાછો આવતો નથી. માફ પરલોકમાં પણ કલ્યાણ થવાની આશા નથી. શરીરસંપત્તિ નષ્ટ થઈ છે અને કેવલ અસ્થિચર્મ દેખ રહેલાં છે..... ગલરાયેલા સૈન્યવત્ મારી અવસ્થા છે. માફ હૃદય ધ્વિરપરાક્રમ અને અશાંતિરચના છે. તેનું સબ્ય જસમાત્ર છે કે નહિ તે માફ હૃદય બાણી શકતું નથી. આ દુનિયામાં હું આવ્યો ત્યારે મારી સાથે કાંઈ પણ લાભ્યો નહોતો પણ હવે મારી સાથે પાપની પોટલી બાંધી બાઉ છું. મને ખજાર પડતી નથી કે મને શી શિષ્ટ ભોગવવી પડશે. જો કે મને પરમાત્માની કૃપા ઉપર કાંઈક યદા છે પણ હું મારાં પાપોને લીધે પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો છું અને જ્યારે મેં પોતે અગણિત જનોની આશાઓ નિષ્ફળ કરી છે ત્યારે અન્ય પાસેથી મારી આશાઓ પૂર્ણ થવાનો હું શી રીતે વિશ્વાસ રાખી શકું? જે થવાનું હોય તે થાઓ, મેં મારી જીવનનોકા મૃત્યુના સમુદ્રમાં પાંચેલી મૂકી છે..... સલામ! સલામ!!

ચતુર્થ પત્ર.

કામળજી! મારા હૈયાના હાર!.....હવે હું એકલો બાઉ છું. તારી નિરાધાર સ્થિતિને લીધે મને બહુ ચિંતા થાય છે 'પણ એવી ચિંતા રાખવાથી હવે શું થાય? મેં સંસારમાં જે જે દુઃખ અનુભવ્યું છે, જે જે પાપો અને દુષ્કર્મો કર્યા છે તે સર્વનું ફળ મારી રૂબે રૂબે બાઉ છું. આશ્ચર્ય થાય છે કે હું જ્યારે સંસારમાં આવ્યો ત્યારે મારી સાથે લાભ્યો નહોતો, પણ હવે પાપનો પર્વત સાથે લડી રહ્યો છું. ત્યાં ત્યાં બાઉ છું ત્યાં ત્યાં માત્ર ધી.

અને ગિરિદીપ્ત બચ્ચાની મહાત્માને ખગર દરેરાજ વેચાને
 પ્રાપ્ત થયો. ધ્યાન સમાધિમાંને ઘણે સમય ગાય અને નિ
 બચ્ચાના પાતનમાં બેસીત યથા લાગ્યો અને તેથી મહાત્માને
 ખટપટો કરવાને પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો. કોઈ વખત ગાય કુંડાન
 રમાં ઘામ ખાવા લાગી અને તેથી તે સગીએ ધીરી અવધ
 તેથી મહાત્મા લોકી લેઈને તેને શોધવા નીકળી પડ્યા. ગાયના
 બાંધવા માટે એક પર્જુરી કરી અને તેના રણુ બાટે નજર
 કહી એક નોકર રખાવ્યો. નોકરને પગાર આપતાં આપતા ગાયના
 કંઠાએ યથા લાગ્યો અને તેથી ગાયના થોડાએ કાનું કે મહાત્મા
 તમે ગુફાની આસપાસની જમીન નજામી પડી રહેલી છે તેને
 નોકર પાસે ખેડવા તો તેમાંથી નોકરને પગાર નીકળે અને
 ગુફાન યથાની સાથે અભ્યાસતોની પણ સેવા થઈ શકે. મહા
 તે વિશ્વસિ સ્વીકારી એટલે એક બાજુ પેનાના બે ડાંગોનંદ
 જોને અને હજી લાગીને મહાત્માની સંચમા દાઝર રાખે. મહા
 મહેલ નોકર પાસે ખેતર ખેડવાની પ્રવૃત્તિ મેડી નોકર અને
 રહેવા માટે એક વપુષર તથા છાપરી નેવાર કાઢી ગુફા
 પાસ એક જાન કુચ્યો અને જાનમા કુંડા કાઢ્યા કંઠા
 ગુફાન વગેરે વચગચા આસપાસની ખેડેલી જમીનના ગુફા
 યથા લાગી અને તેથી મહાત્માએ પાંચને ગમદયા પાંચને
 કુચ્યા. અભ્યાસતોની મેવા અને તેઓની આરી કુંડા એક
 કુચ્યો અને તે અગિયે કાઢ્યો વગેરેને જમદયા લાગ્યા મહા
 પાસે કોકોની કાલના લાગી મહાત્માને હોર પાન નામ
 પ્રયત્ન નમય અર્થ નમય લાગ્યો. આ કાલે મહાત્મા મહા
 મહા પર્જુ અગિયે કાલે મહાત્માએ એક પર્જુ નામીને ગુ
 પર્જુ નામીને તેઓની પ્રવૃત્તિ વચ્ચે લાગી એકવાર
 મહાત્માને મહેલ મહેલુક કાલના કાલના તથા જાનના
 મહાત્મા જે કોકે મહાત્મા કાલના હાલ તેના કાલ કોકે
 નામે જમીનને-ખેડેને વિષેથી અર્થ કાનું મહાત્મા કાનું
 તેના કાલે કાલે કોકે કોકે કાલના કાલના કાલના કાલના

મહાત્માએ પૂર્વ કર્તવ્યની યાદી કરી ત્યારે તેને પોતાની ભૂત કાલ; તદ્વત્ જે મનુષ્યે પોતાની ભૂલોને ભૂતકાલ જીવનકૃત્યોની પદી પૂર્વક વિવેકબુદ્ધિથી અવલોકી શકે છે ત્યારે તેઓ ભૂલો મુધારીને આત્મપ્રગતિ કરવા શક્તિમાન થાય છે. વ્યક્તિપરતે જેમ ભૂત કાલમાં શું કર્યું તેની યાદી કરવાથી વિવેક પૂર્વક પ્રગતિમાર્ગનું જ્ઞાન થાય છે તેમ સમાજ, દેશ, સંઘ જે ભૂતકાલપર દૃષ્ટિપ્રેરે છે તે તેને પ્રગતિ અને અપકાન્તિના હેતુઓનું દિગ્દર્શન થાય છે. આર્થાવર્તસ્થ મનુષ્યોએ પોતાના દેશની ભૂત દશા અને વર્તમાન દશાને ખ્યાલ કરવો જોઈએ અને સ્વોન્નતિ શિખરથી અધઃપાત ધવામાં જે જે દોષો સેવ્યા હોય તેઓને હવે ત્યાગ કરવો જોઈએ. દેશે, ધર્મે અને સમાજે પોતાની પૂર્વસ્થિતિનું સ્મરણ કરીને દેશોદ્ધારિની પ્રવૃત્તિ સેવવામાં ક્ષણમાત્ર પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. આ વિશ્વમાં જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, કુસંપ, ઇર્ષ્યા કરી દેશ, સંઘ, સમાજ અને સ્વવ્યક્તિના અસ્તિત્વનો નાશ કરે છે તેને જીવવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્યો સ્વશક્તિઓનો પરસ્પરના નાશાર્થે ઉપયોગ કરે છે તેઓને જીવવાનો અધિકાર નથી. જે મનુષ્યો સ્વધર્મ, સ્વદેશ, સ્વકોમલ પ્રતિ તિરસ્કાર કરે છે તેઓના જીવવાથી કંઈ વિશેષ નથી; અતઃજે મનુષ્યોએ ભૂતકાલકર્તવ્યકાર્યોનું સ્મરણ કરી અને અયોગ્ય કર્તવ્યોનું પ્રતિક્રમણ કરી અખિલ વિશ્વના જીવનપ્રગતિ મંત્રી, તંત્રી અને યંત્રોને સ્વશક્ત્યા પ્રવર્તાવવાં જોઈએ. ભૂતકાલનું સ્મરણ કંઈ માત્રથી કંઈ લાભ નથી, પરંતુ ભૂતકાલનું સ્મરણ કરીને વર્તમાન કાલ મુધારવામાં આવે અને દીન, ગરીબ, માથ કાંગડા ન બનતાં આત્માની શક્તિઓને પ્રકટાવી કર્તવ્યકર્મ કરવામાં આવે તેજ ભૂતકાલ કર્તવ્યકર્મની સ્મૃતિની ઉપયોગિતા ગણી શકાય. વલો કસવાથી, ખૂનો પાડવા માત્રથી કંઈ વળતું નથી. ભૂતકાલની યાદી કરીને વર્તમાનકાળમાં સ્વશક્તિઓનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવે તોજ વિશ્વનું સ્વાસ્તિત્વ સંરક્ષી શકાય છે. અન્યથા મહાલલ મહાદાં જેવાઓને વિશ્વમાં રહેવાનો અધિકાર નથી. તેઓની તો સુખ થઈ જવની એ યાદ રાખવું. ભૂતકાળની સ્મૃતિ કરી વિશ્વની સર્વશક્તિયેવડે છ

ઇચ્છા થાય છે અને કેટલા અંશે થાય છે તથા કેટલા અંશે થતાં નથી તેનું શું કારણ છે તેનો દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરવો જોઈએ કે જેથી વર્તમાનમાં કર્તવ્યકર્મોથી સ્વોત્તતિ કરી શકાય. વર્તમાનમાં સ્વોત્તતિની સાથે સમાજોત્તતિ, દેશોત્તતિ અને વિશ્વોત્તતિ થાય એવા સંવિચારો અને કર્તવ્યકાર્યો કરવાની જરૂર છે. જૂતકાલની રીતે વર્તમાનમાં અમુક પ્રવૃત્તિ થાય એવી વિવાદાસ્ત પરિસ્થિતિમાં ન પડતાં જે જે વિચારો અને કર્તવ્યકાર્યોવડે વર્તમાનસ્થિતિ મુઘરે એવા નિશ્ચય ઉપર આવવાની જરૂર છે. વર્તમાન વિચારો અને આચારો વડે સ્વાત્મોન્નતિ થાય એમ મુખ્ય લક્ષ્યબિન્દુ કદાપિ ન વિરમરણું જોઈએ. જે મનુષ્યે વર્તમાન કાલ મુધાર્યો તેણે સર્વ મુધાર્યું એમ અવજોધવું. જૂતકાલ ગયો તે ગયો તે હવે ગમે તેવો હવે તોપણ પાછો આવનાર નથી. ભવિષ્યકાલ અદ્યપિ પ્રાપ્ત થયો નથી તેથી જૂત અને ભવિષ્ય એ બેના કરતાં વર્તમાનમાં પ્રગતિ કરવા પ્રયત્ન કરવા માટે આત્માએ પોતાને હું શું શું કરું છું તેને પ્રશ્ન પૂછી ઉતર મેળવી વધાર્યો સત્પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જૂતકાલમાં આપણે ગમે તેવા હોઈએ પણ વર્તમાનમાં બાપાન, અમેરિકા અને ઇન્ડિયાની પેઠે બ્યવહારમાં અને ધર્મમાં પ્રગતિમાન બનવું જોઈએ. જેવું વર્તમાનમાં સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચ પ્રગતિ કરી તેણે સર્વ કાલમા સ્થિતિ કરી એમ અવજોધવું. જૂતકાલમાં મનુષ્ય ગમે તેવો હોય પરંતુ જે તે વર્તમાનમાં પ્રગતિ વિચારોએ પ્રગત થવા ધારે તો તે પ્રગત થઈ શકે એમાં શંકા નથી. હવેમાં કરેલા સંવિચારોની અમર ખરેખર વર્તમાનમાં સ્વાત્માપર એક પ્રકારની થાય છે. વર્તમાનમાં થતાં પ્રત્યેકકાર્યોને મુધારવાં જોઈએ અને તેમાં કોઈ જાતની ભૂલ ન રહે એમ ઉપાયો લેવા જોઈએ. વર્તમાનમાં મન-વચન અને ક્રિયાની યજિયોને તથા આત્માની યજિયોને કેળવવી જોઈએ. જૂતકાલમાં તમને જે અજ્ઞાન વિચારો અને પાપો કર્યા હોય તે સર્વને જૂઠી જાએ અને હવે વર્તમાનમાં ઉચ્ચ-ઉદાર-શુભ જાવનાઓવડે સ્વાત્માને ઉચ્ચ કરો. કેદ માન, માવા, લોભ, ઇર્ષ્યા, ક્રમચુદ્ધિ, દેવ, વગેરે નીચ દેવને વર્તમાનમાં હઠવી દેવા અને શુભ ગુણોને મનમાં જરી રેવા કેવળ પશ્ચાન્ન વિચારો અને આચારોવડે વર્તમાનમાં પ્રગતિ કરો.

થાય એવી વિશાલદૃષ્ટિએ લવિષ્ય પ્રગતિ કરવી જોઈએ. આખા મો-
 કનો સાર એ છે કે મેં શું કર્યું. શું કરું છું અને શું કરીશ એ
 પ્રત્યેક મનુષ્ય વ્યક્તિએ વિચાર કરવો જોઈએ. વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય તથા
 વ્યક્તિ પ્રગતિ માટે ઉપર્યુક્ત વિચારની અત્યંત આવશ્યકતા છે એ
 વસ્તુતઃ અવગ્રહવાનું જોઈએ. મુજ શું શું કર્યું. શું શું કરું છું. સ્વર્ણ માટે
 અર્થાત્ સ્વાત્મોન્નતિ માટે અને પરમાર્થ માટે શું શું કર્યું અને શું શું મેં
 છું તેને હૃદયમાં વિચાર કરો અને કર્તવ્યમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાઓ.
 વર્તમાનમાં સ્વાત્માની ઉન્નતિ માટે અર્થાત્ સ્વાર્થ સંબંધી અને પરજી-
 વોના ઉપકારભૂત પરમાર્થ માટે મારાથી શું શું કરાય છે અને લવિ-
 ષ્યમાં શું શું કરી શકાશે, ભૂતકાલમાં શું શું કર્યું હતું તેને પરિશી-
 ખ્યાલ કરવો જોઈએ. જેમ જેમ આત્મા પોતાને વિશાલવ્યાપક દૃષ્ટિ
 સર્વમાં દેખે છે તેમ તેમ તેની પરમાર્થદૃષ્ટિ ખીલતી જાય છે. ચેતનજી!
 ભૂતકાલ ગયો તે તો ગયો, જે હુંદગી ગઈ તે તો ગઈ, હવે તે તબની
 પાસે જોટલી આયુષ્ય મિશ્રકત છે તે વડે વર્તમાનમાં સ્વાર્થ અને પ-
 ર્થનાં અર્થાત્ આત્મોન્નતિ અને પરોન્નતિનાં એવાં કાર્યો કરે કે જેમાં
 મૃત્યુસામું આવીને ઉભું રહે તો તત્સમયે હાય! હવે શું થયો? દૈત્ય
 પશ્ચાત્તાપના ઉદ્ગમરે કહાડવા ન પડે અને લવિષ્યમાં મુખબદ્ધ
 વર્તે. ચેતનજી! જોટલી આત્માની શક્તિયોનો પરાર્થ માટે વ્યવહાર
 તેથી અનન્તગદ્ગી શક્તિયોની તમે કુદ્રતના નિયમ પ્રમાણે પ્રવિષ્ટ
 છો. શ્રુત્યે-મેધ ત્યાં સુધી સર્વત્ર લેટલાવવિના વર્તે છે ત્યાં તેને જુ-
 વર્ણકાલે તેટલું જીવ પ્રાપ્ત થાય છે. બાંધેલું તગડા મંડુચિદાદિ
 મર્્યાદાયુક્ત રહે છે તો તેને આત્મામિશ્રણમાં પણ તેનામાં જીવ તે-
 હુંજ તેને મેધ તરફથી જીવ મળે છે અને કદાપિ તે જીવે રક્ત
 કરે છે તો પોતાની પાતરૂપ મર્્યાદાને તોડી નાખ્યા વિના તે રહે-
 નથી, ચેતનજી! તમે જૂતકાલમાં મુજ કાર્યો જે જે કર્યું તેનું સં-
 નમાં રૂઝ લેખવો છો. હવે કંઈ પરત્રવનું બાનું બાંધી દે. તબની
 પરમાર્થ દ્રષ્ટિને અગ્ર કરવાથીજ તમારી આત્મોન્નતિ થઈને છે. ર-
 માનમાં હવે જે જે કરવાનું હોય તે પદ્ધતિ માટે અને અવકાશ
 માટે કરો. તમારી ઉચ્ચદૃષ્ટિ પરેપર તમારું વિચારો અને કરો.

અને આત્મોદ્ધાનિ કર્તવ્યરૂપ સ્વધર્મ કરવાને ઉત્સાહથી કાંઈ પૂરું
કાવતાં અનેક મુનિયોએ જાન્યત્ર યદ્ય આત્મોદ્ધાનિયાં કાપે ૧૬ ૧૨
મોહનિદ્રા તથા વિન્યા જ્ઞાનચક્ર ઉપરથી નથી અને જ્ઞાનચક્ર વિન્યા
વિન્યા સ્વપરનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતું નથી. અનેક યોગિયોએ પૂરું નેક
નિદ્રાનો ત્યાગ કરી આત્મોદ્ધાનથી સ્વાત્મકર્તવ્ય કાપેને ૧૭ ૧૩
મોહનિદ્રા દબાવ્યા વિન્યા જીવતાં મનુષ્યો પણ મહત્ત્વ સમ્માન છે તેને
આત્મશક્તિયોનો વિકાસ થતો નથી. આત્માને જાન્યત્ર ૧૮ ૧૪
શરીરથી વિશેષ કંઈ કર્તવ્યકાર્ય થઈ શકતું નથી. આત્મકર્તવ્ય
મનુષ્યો કે જે શરીરમાં રહેલા આત્મા દેવ સમ્માન છે તેને અંતરમાં
શકતાં નથી અને અન્ય શરીરોમાં રહેલા આત્માઓને દેવ વગર
જોવાની શકતા નથી; તેથી તેઓની તથા સ્વાત્માની મંજૂરી ના
જોવાથી વિન્યા સુદ્રવાચનાઓ વડે જાન્યત્ર જીવેલા પ્રાણીઓ પણ ૧૯ ૧૫
જાન્યત્રની સ્વાર્થવૃત્તિ તૃપ્ત કરવા ધારે છે તેઓ મૃતગોળ કાળ પિંડ
મું કરી શકે તેમ છે? જાન્યત્ર આત્મા સમ્માન અન્યાત્માને નેક
તેઓને સમ્માન આપ્યા વિનાય અને તેઓને આત્મશક્તિથી જ ન
પણ જાન્યત્ર વિન્યા આત્મકર્તવ્યોની મધ્ય પણ અનુભવમાં ૨૦ ૧૬
વાની નથી. જે જે આ જાન્યત્રમાં એક મહાપુરુષ છે તે
દિશાક્રમ, આયુષ્ય, નિરન્તર, કનેરી જેવા ૨૧ ૧૭ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૨ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ૧૦૭ ૧૦૮ ૧૦૯ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫ ૧૧૬ ૧૧૭ ૧૧૮ ૧૧૯ ૧૨૦ ૧૨૧ ૧૨૨ ૧૨૩ ૧૨૪ ૧૨૫ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮ ૧૨૯ ૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૫ ૧૩૬ ૧૩૭ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૪૨ ૧૪૩ ૧૪૪ ૧૪૫ ૧૪૬ ૧૪૭ ૧૪૮ ૧૪૯ ૧૫૦ ૧૫૧ ૧૫૨ ૧૫૩ ૧૫૪ ૧૫૫ ૧૫૬ ૧૫૭ ૧૫૮ ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧ ૧૬૨ ૧૬૩ ૧૬૪ ૧૬૫ ૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૧ ૧૭૨ ૧૭૩ ૧૭૪ ૧૭૫ ૧૭૬ ૧૭૭ ૧૭૮ ૧૭૯ ૧૮૦ ૧૮૧ ૧૮૨ ૧૮૩ ૧૮૪ ૧૮૫ ૧૮૬ ૧૮૭ ૧૮૮ ૧૮૯ ૧૯૦ ૧૯૧ ૧૯૨ ૧૯૩ ૧૯૪ ૧૯૫ ૧૯૬ ૧૯૭ ૧૯૮ ૧૯૯ ૨૦૦ ૨૦૧ ૨૦૨ ૨૦૩ ૨૦૪ ૨૦૫ ૨૦૬ ૨૦૭ ૨૦૮ ૨૦૯ ૨૧૦ ૨૧૧ ૨૧૨ ૨૧૩ ૨૧૪ ૨૧૫ ૨૧૬ ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૧૯ ૨૨૦ ૨૨૧ ૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૪ ૨૨૫ ૨૨૬ ૨૨૭ ૨૨૮ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૧ ૨૩૨ ૨૩૩ ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭ ૨૩૮ ૨૩૯ ૨૪૦ ૨૪૧ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦ ૨૫૧ ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮ ૨૫૯ ૨૬૦ ૨૬૧ ૨૬૨ ૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૨૬૮ ૨૬૯ ૨૭૦ ૨૭૧ ૨૭૨ ૨૭૩ ૨૭૪ ૨૭૫ ૨૭૬ ૨૭૭ ૨૭૮ ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨ ૨૮૩ ૨૮૪ ૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮ ૨૮૯ ૨૯૦ ૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૩ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯ ૩૦૦ ૩૦૧ ૩૦૨ ૩૦૩ ૩૦૪ ૩૦૫ ૩૦૬ ૩૦૭ ૩૦૮ ૩૦૯ ૩૧૦ ૩૧૧ ૩૧૨ ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૧૭ ૩૧૮ ૩૧૯ ૩૨૦ ૩૨૧ ૩૨૨ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૫ ૩૨૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૦ ૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૫ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯ ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૨ ૩૪૩ ૩૪૪ ૩૪૫ ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૪૯ ૩૫૦ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩ ૩૫૪ ૩૫૫ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯ ૩૬૦ ૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૮ ૩૬૯ ૩૭૦ ૩૭૧ ૩૭૨ ૩૭૩ ૩૭૪ ૩૭૫ ૩૭૬ ૩૭૭ ૩૭૮ ૩૭૯ ૩૮૦ ૩૮૧ ૩૮૨ ૩૮૩ ૩૮૪ ૩૮૫ ૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮ ૩૮૯ ૩૯૦ ૩૯૧ ૩૯૨ ૩૯૩ ૩૯૪ ૩૯૫ ૩૯૬ ૩૯૭ ૩૯૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૦૧ ૪૦૨ ૪૦૩ ૪૦૪ ૪૦૫ ૪૦૬ ૪૦૭ ૪૦૮ ૪૦૯ ૪૧૦ ૪૧૧ ૪૧૨ ૪૧૩ ૪૧૪ ૪૧૫ ૪૧૬ ૪૧૭ ૪૧૮ ૪૧૯ ૪૨૦ ૪૨૧ ૪૨૨ ૪૨૩ ૪૨૪ ૪૨૫ ૪૨૬ ૪૨૭ ૪૨૮ ૪૨૯ ૪૩૦ ૪૩૧ ૪૩૨ ૪૩૩ ૪૩૪ ૪૩૫ ૪૩૬ ૪૩૭ ૪૩૮ ૪૩૯ ૪૪૦ ૪૪૧ ૪૪૨ ૪૪૩ ૪૪૪ ૪૪૫ ૪૪૬ ૪૪૭ ૪૪૮ ૪૪૯ ૪૫૦ ૪૫૧ ૪૫૨ ૪૫૩ ૪૫૪ ૪૫૫ ૪૫૬ ૪૫૭ ૪૫૮ ૪૫૯ ૪૬૦ ૪૬૧ ૪૬૨ ૪૬૩ ૪૬૪ ૪૬૫ ૪૬૬ ૪૬૭ ૪૬૮ ૪૬૯ ૪૭૦ ૪૭૧ ૪૭૨ ૪૭૩ ૪૭૪ ૪૭૫ ૪૭૬ ૪૭૭ ૪૭૮ ૪૭૯ ૪૮૦ ૪૮૧ ૪૮૨ ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૮૫ ૪૮૬ ૪૮૭ ૪૮૮ ૪૮૯ ૪૯૦ ૪૯૧ ૪૯૨ ૪૯૩ ૪૯૪ ૪૯૫ ૪૯૬ ૪૯૭ ૪૯૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૦૧ ૫૦૨ ૫૦૩ ૫૦૪ ૫૦૫ ૫૦૬ ૫૦૭ ૫૦૮ ૫૦૯ ૫૧૦ ૫૧૧ ૫૧૨ ૫૧૩ ૫૧૪ ૫૧૫ ૫૧૬ ૫૧૭ ૫૧૮ ૫૧૯ ૫૨૦ ૫૨૧

સત્યવિજયજીએ કિયોદ્ધારયોજ્ય આત્મભલ એપ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેન
સ્વામીએ વનવાસમાં રહીને અને જ્ઞાનદેવ, એકનાથ વગેરે મહાત્મા
ઓએ એકાન્ત પર્વત, ગુફા, નદી વગેરેના શુદ્ધ વાતાવરણમાં રહી
પ્રભુપ્રાપ્તિના વિચારો કર્યા હતા. શ્રીમદ્ હુકુમનિએ જમીયા પહેલ
નાંદોદના પર્વતોમાં એકેક માસપર્યન્ત અસંચલવિત્તા રહી અધ્યાત્મ
જ્ઞાનના વિચારો સેવ્યા હતા. શ્રી પ્રેમચંદજીએ ગિરનાર પર્વતમાં અ-
ત્મધ્યાન ધર્યું હતું-સ્થૂલભદ્રે નન્દરાવના જગીયામાં દીપ્તા લેવાને નિકા
વિચાર કયો. કપિલકેવલીએ અશોકવાટિકામાં દીપ્તા લેવાને વિચાર
કયો. આબુજી પર્વતપર ઘણી વખત મુઘી ભર્તૃહરિએ ધ્યાન ધર્યું હતું
અને ત્યાં વૈરાગ્યશતકની રચના કરી હતી. ગોપીચંદજીએ અગ્ર
જીપર જ્યાં હાલ ગોપીચંદની ગુફા ગણાય છે તેમાં આત્મધ્યાન ધર્યું હતું
હિમાલય પર્વતમાં ખરેખરા કર્મયોગી બનવાના વિચારોને વિરેશનારો
કર્યા હતા. મોટા મોટા વિદ્વાનો, જ્ઞાનીઓ, યોગીઓ પર્વતો-પર્વતોની
ગુફાઓ, નદીનાં નિર્મલ ઝરણાંવાળાં સ્થાનો, વગેરે સ્થાનોમાં સ્થિત
રેની પરિપક્વતા કરીને વિશ્વમાં પદ્યાત્ તેઓ સ્વાત્મકર્મોએ રહી
બતાવે છે. કાલીદાસ કવિ કાશ્મીરના એકાન્ત રમ્ય પ્રદેશ અને જંગલ
પિનીના શિખાના રમ્ય કાંઠે રિયરતા કરીને સ્થિતિરેને વિશ્વ રહી
મહાકવિ બની શક્યો. શિવાજી અને પ્રતાપે પાટણના જંગલ
કોને પર્વતોના શિખરોપર દેશધર્મની રક્ષાએ પ્રાણહુતિના યજ્ઞ તરીકે
જલ્પાવ્યા અને તેથી તેઓ દેવોદ્ધારક તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા. જ્ઞાનના
તરંગોની હવા લેઈને અનેક હાર્દિક કર્મયોગના વિચારોની મૂર્તિ બનેને
ઈશ્વારે અને જાપાને સત્યપ્રવર્તક શાસનપદનિયોથી અને કલ્યાણ
સ્વદેશની સર્વત્ર વિશ્વમાં ખ્યાતિ કરી નિર્મલ હવા, શુદ્ધ વાતાવરણ
વિત્તની પ્રસન્નતા, મનની એકાગ્રતા, શરીરની અચળતા વગેરે જો
ખીલે એવી નદીઓનાં સ્થાનો, પર્વતો, ગુફાઓ, જંગલો વગેરેનાં કો-
કુલાદિ સ્થાપન કરીને સ્થિતિરેને ખીલવવામાં અને નિર્મલતા
ત્યાગ કરવામાં આવે તો પ્રત્યેક આત્મા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે
અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પદ્યાત્ ઉત્તમદથી સ્વકર્મોને રહી શકે
આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવાં સ્થાનોમાં કોણ કોણ કર્મોને કરે તે

૩ અને હું કોણ, મારે શું કરવાનું છે ? બ્યટિ અને સમષિને એ વંશ
 છે ? વગેરે સર્વનો સમ્યક્ પ્રકાશ થાય છે. જેણે મોહનો જબાબ
 તેણે સર્વત્ર વિશ્વપર જય મેળવ્યો એમ અવગ્રાહ્યું. કામ, ક્રોધ
 લોભ, અજ્ઞાન, માન એ સર્વ પ્રકૃતિયો મોહ ૩ અને એ મોહને
 જય કયો વિના અનન્તમુખનો માર્ગ ખુલ્લો થતો નથી. પ્રપન્ન
 વાસનાને તામે યદ્ય અનેક પ્રકારના અનીતિમય પાપરિચયે
 કરવા એ એક જાતની નિદ્રા છે. મોહનિદ્રાને છૂતવા માટે અત્યંત
 આત્મા અને જડની બૅચબૅટી કરવી જોઈએ. મનદોષની મૂર્તિ મેર
 મોહ છે અને એ મોહરૂપ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને આત્માના શક્તિ
 સમ્માન શુદ્ધરૂપમાં સ્થિર થવું જોઈએ. મોહની નિન્દામાં ઉપદેશને
 બાદ્ય થયુંએ અને આન્તરથયુએ તરફથી અત્યંત બધું રહેકે
 હોય છે. પૃથુરાજ પોતાની શ્રી સંયુક્તાની સાથે મોહનિદ્રામાં કાંઈ
 તેથી શાહજુહીનધોરીને આયાંવનની પરતંત્રતા કરવાનો પ્રયત્ન કરે
 થયો. શાહજુહીનધોરીની સાથે પૃથુરાજે શુદ્ધ કર્યું પણ તેનામાં માં
 એવી મોટી બૂઝ થઈ કે તેથી તેને પશ્ચાત્તાપ થયો. જીવજીવંત
 પૃથુરાજે શાહજુહીનને પકડ્યા બાદ તેને ઘણી વખત છેડી દીધે એજ
 તેની બૂઝ હતી. બીજી બૂઝ એ હતી કે શાહજુહીનધોરી જેવો કો
 માથે છતાં તેણે રાજ્યની બ્યવસ્થા તથા તેને પહોંચી વળવા માટે
 પ્રથમથી સ્વયંની તૈયારીએ ન કરી સખી. યતુને પાંચાત્ત રોક
 આવી શકેજ નહિ એવા દ્રવ્ય અને ભાવથી ઉપયોગ લેવા એ તે
 નિદ્રાનું જોર દાખ્યા વિના બની શકે નહિ. મનનજી બ્યારે તે
 નિદ્રાને કોયે છે ત્યારે તેઓના પર દ્રવ્યથયુએ અને મનનજી
 થયુંએનું જોર વધી પડે છે અને તેઓ ખરેખર મનનજીને બીજી
 તેમની સામગ્રિક આન્તરસંપત્તિ અને રાજ્ય-બ્યવસ્થાના વડો
 બાદ્યસંપત્તિને લેઈ લે છે. દયાનંદવરૂપીવનિદ્રા કરનાર મોહનિદ્રા
 અત્યંત પ્રત્યક્ષ વર્તે છે અને તેથી મનુષ્યો જીવનજીવે એ
 પુત્રનીએની પેટે જડજેવા તથા મરેલાં મર્યા સન્દેહ જનો મરે
 આનંદનિદ્રા મોહની નિદ્રાથી મુક્તિપાત્રું મુક્ત મુક્ત મુક્ત મુક્ત
 એ મુક્તિપાત્રું, કમલચન્દ્ર, હંચો, કોચ, દેવ, અદિપ્રકાર, કિંદર, જાન

પ્રમાણે ઉત્સાહિતઃ સ્વાત્મકાર્યોને કર. તું બ્રહ્મસ્વરૂપી છે, અકષ-
 સ્વરૂપી છે, તું હેઢાલો નથી અને લેઢાલો નથી. ત્હારા મુઢ ત-
 રૂપનો તું સ્વયં લેખકતા છે. સ્વવ્યક્તિના બાહ્ય વ્યવહારયે, કુટુંબ-
 સમાનાયે અને સંઘાયે જે જે યોગ્ય કાર્યોને બેલે ત્હારા શીર્ષ-
 આવી પડેલો છે તેને વહન કર, ગલરાઈ ના બા-અકળાઈ ના બ-
 આપું જગત સામું પડે તોપણ તું આકાશની પેઠે પોતાને નિઃ-
 માની સ્વકાર્યોને કર અને ઉત્સાહથી કાર્યો કરતાં આત્માના આનન્દ-
 મસ્ત થા. આત્માના આનન્દને પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં પ્રકટાવ્યા મ-
 સંઘના પ્રત્યેક અંગની સુવ્યવસ્થામાં લાગ લે અને સંઘની અન-
 વર્તુલતા કરવામાં જીવંતા મંત્રોને તેમાં પુક. વિશ્વવર્તિ આર્યવંશ-
 પ્રગતિમાં ત્હારી પ્રગતિ અવબોધ !!! સર્વમય ત્હારો આત્મા છે એ-
 માની સંઘાદિ કાર્યો કરવામાં સ્વફલોને બેધી લગત થા. ઉ અને
 કાર્ય કરવામાં લાગ. બાહ્યપદ્ધતોની પ્રાપ્તિ માટે ઈર્ષ્યા દ્વેષાદિ દોષો ન સેવ-
 સાત્વિક ગુણોને સેવી બાહ્યકર્તવ્યકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત રહે અને વિશ્વવર્તિ
 સર્વ મનુષ્યોને જગાડ કે જેથી ત્હારું કર્તવ્ય તે અદ્ય કયું મનુ-
 હે ચેતનજી ! તારા શીર્ષપર અનેક વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક કાર્યોને
 જવાબદારી છે તેને મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કરીને સમજ અને તે જ-
 બદારી પૂર્ણ કરવા કાર્યપ્રવૃત્તિ પ્રારંભવા માટે ઉઠ અને આકાશ-
 કશેટો ગાઉ દૂર ધકેલી ઢે કે જેથી તું પુરુષાર્થ રક્ષારવીને પુરુષ-
 ગણતરીમાં ગણાય. મોહનિદ્રાના અધીન થઈ ઉઠવામાં ચેતનજી !
 તમને કશે ક્ષાયદો થવાનો નથી. વિશ્વમાં પ્રગતિમાં પશ્ચાત્તરદશ કે
 તમારી અને તમારા અગ્રિતોની અધઃપતન દશા થવામાં સ્વયંકરં-
 ભૂત હરશે. ચેતનજી ત્હને વારંવાર સ્મરણ કર કે ॥ કે તું મોહનિ-
 દ્રાનો ત્યાગ કર અને સ્વાત્મબોધથી લગત થા તે વાત હવે ધ્યાનમાં
 અને કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં અગ્રમત્ત બની ઉઠ. ત્રીસે જ્યારે પોતાને
 ઓળખવાની શિક્ષાનો ત્યાગ કર્યો ત્યારથી તેની અધઃપતન
 દશા થઈ. આર્યાવર્ત પછી જ્યારથી સ્વાત્મશક્તિયોને
 ઓળખી શક્યું નહિ અને મોહનિદ્રામાં સ્વાત્મશક્તિયોને
 દુરૂપયોગ કર્યો ત્યારથી તે વ્યથિ અને સમષ્ટિની પા

સવજે કોઈની શિક્ષા માની નહીં અને સમની સાથે યુદ્ધ કરવામાં લંકાની ઝાહોઝલાલીના નાશની સાથે સ્વયં વિનષ્ટ થયો. હાલ બુદ્ધિએ લંકામાં પૂર્વ સમાન પુરૂષો હવે ક્યાં છે ? કોઈ દેશ-કોઈ કોમ-કોઈ રાજ્ય-કોઈ સમાજ વ્યાપારે સાંસારિક વ્યાવહારિક પ્રગતિના શિખરે આરોહ્યે છે ત્યારે તેને મોહ હેઠલ પાડવા દાવ લાવીને તાકી રહે છે, અને ઈર્ષ્યા-નિન્દા-અહંકાર-નામરૂપની વાસના, લોભ-કામઆદિ અનેક રૂપો ધારણ કરી તેમાં પ્રવેશ કરે છે અને પશ્ચાત્ તેને પગ તળે કચરાતી કરી નાખે છે. આટલાંટિક મહાસાગરના સ્થાને પૂર્વે એ મોટો દેશ હતો અને ત્યાં જૈનલોકેના જેવા મનુષ્યોની વસતિ હતી, પરંતુ ત્યાંના મનુષ્યો પરસ્પર એકબીજાનું અશુભ કરવા લાગ્યા અને મનુષ્યોમાં રહેલા આત્માઓ કે જે પરમાત્માઓ છે તેને દુઃખ દેવામાં પરસ્પર પ્રવૃત્ત થયા અને હિંસાવડે દેશને રક્તમય કરવા લાગ્યા ત્યારે તે દેશપર સાગર ફરી વળ્યો આ ઉપરથી સમજવાનું મળે છે કે મોહથીજ દેશની-કોમની અને ધર્મસમાજની પાયમટી થાય છે. આયાવર્ત પશ્ચાત્ ઇરાનનો ઉદય થયો. ગ્રીસનો ઉદય થયો અને ઇજિપ્તનો ઉદય થયો પરંતુ તે તે દેશસ્થ મનુષ્યો મોહના ઉપસક બની ગયા. જડવસ્તુઓની કિંમત કરતાં મનુષ્યોની કિંમત પૂર્વ સમાન પણ ન સમજવા લાગ્યા અને પરસ્પર મનુષ્યોના શરીરોમાં રહેલા આત્માઓને તિરસ્કાર કરી તેઓને કચડી નાખવાની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા. નામરૂપના મોહમાં ફસાઈ જઈને જડવસ્તુઓ પૂજવા લાગ્યા અને જડવસ્તુઓના લોભથી અન્ય મનુષ્યોનાં લોહી ચુસવા લાગ્યા. પરસ્પર એકબીજાની સાથે મહાયુદ્ધો કરવા લાગ્યા તેથી તેઓ મોહના દાસ બની પરમાત્માથી દૂર ખસવા લાગ્યા તેથી ઇજિપ્ત, ઇજિપ્ત, ગ્રીસ વગેરે દેશોની પડતી યદ્ધ અને હાલ પણ તેઓ પડતીમાં છે અને ઉધેહીથી સડી ગયેલા વૃક્ષોના જેવી તે તે દેશોની સ્થિતિ છે. જીવતા આત્માઓના ઉપર પૂજ્યભાવ જે દેશમાં નથી અને જે દેશ ધોરપૂજક છે તે દેશમાં મોહને જીતીને સર્વ મનુષ્યોને બાથત્ કરે એવા પુરૂષો પેદા થતા નથી અને તે દેશની

રાખે કોઈની ચિંતા માની નહીં અને સમગ્ર સાથે યુદ્ધ કરવામાં
 લોકોની ઝાઝાલાલીના નાશની સાથે સ્વયં વિનષ્ટ થયો. હાલ જુઓ એ
 લોકોમાં પૂર્વ સમાન પુરૂષો હવે ક્યાં છે ? કોઈ દેશ-કોઈ કોમ-
 કોઈ રાજ્ય-કોઈ સમાજ જ્યારે સાંસારિક વ્યાવહારિક
 પ્રગતિના શિખરે આરોહ્યે છે ત્યારે તેને મોહ હેઠલ પાડવા
 દાવ લાવીને તાકી રહે છે, અને ઈર્ષ્યા-નિન્દા-અહંકાર-
 નામરૂપની વાસના, લોભ-કામઆદિ અનેક રૂપે ધારણ
 કરી તેમાં પ્રવેશ કરે છે અને પશ્ચાત્ તેને પગ તળે કચ-
 રાતી કરી નાખે છે. આટલાંટિક મહાસાગરના સ્થાને પૂર્વે એક
 મોટો દેશ હતો અને ત્યાં જૈનલોકોના જેવા મનુષ્યોની વસતિ હતી,
 પરંતુ ત્યાંના મનુષ્યો પરસ્પર એકબીજાનું અશુભ કરવા લાગ્યા અને
 મનુષ્યોમાં રહેલા આત્માઓ કે જે પરમાત્માઓ છે તેને દુઃખ
 દેવામાં પરસ્પર પ્રવૃત્ત થયા અને હિંસાવડે દેશને રક્તમય કરવા
 લાગ્યા ત્યારે તે દેશ પર સાગર ફરી વળ્યો આ ઉપરથી સમજવાનું
 મળે છે કે મોહથીજ દેશની-કોમની અને ધર્મસમાજની પાયમાલી
 થાય છે. આર્ચાવર્ત પશ્ચાત્ ઇરાનનો ઉદય થયો. ગ્રીસનો ઉદય થયો
 અને ઇજિપ્તનો ઉદય થયો પરંતુ તે તે દેશસ્થ મનુષ્યો મોહના ઉપા-
 સક બની ગયા. જડવસ્તુઓની કિંમત કરતાં મનુષ્યોની કિંમત પૂલ
 સમાન પણ ન સમજવા લાગ્યા અને પરસ્પર મનુષ્યોના શરીરોમાં
 રહેલા આત્માઓને તિરસ્કાર કરી તેઓને કચડી નાખવાની પ્રવૃત્તિ
 કરવા લાગ્યા. નામરૂપના મોહમાં ફસાઈ જઈને જડવસ્તુઓ પૂજવા
 લાગ્યા અને જડવસ્તુઓના લોભથી અન્ય મનુષ્યોનાં લોહી સુસવા
 લાગ્યા. પરસ્પર એકબીજાની સાથે મહાયુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેથી તેઓ
 મોહના દાસ બની પરમાત્માથી દૂર ખસવા લાગ્યા તેથી ઇરાન.
 ઇજિપ્ત, ગ્રીસ વગેરે દેશોની પડતી થઈ અને હાલ પણ તેઓ પડતીમાં
 છે અને ઉપેહીથી સડી ગયેલા વૃક્ષોના જેવી તે તે દેશોની સ્થિતિ છે.
 જીવતા આત્માઓના ઉપર પૂજ્યભાવ જે દેશમાં નથી અને
 જે દેશ ધોરપૂજક છે તે દેશમાં મોહને, જીતીને સર્વ મનુ-
 ષ્યોને જાગૃત્ કરે એવા પુરૂષો પેદા થતા નથી અને તે દેશની

ટળવા માંડી છે અને જાગૃત્ત યૃષ્ટ વિશ્વમાં કાર્ય કરવાને ઉઠવામાં આગ્યું છે. મોહનો પડદો પોતાના પરથી ખસતાં અન્ય મનુષ્યોના વાસ્તવિક આત્માઓને દેખવાની શક્તિ પ્રગટવાની સાથે મૈત્રી-પ્રમોદ માધ્યસ્થ અને કારુણ્યભાવના પ્રકટવી જોઈએ અને તે આચારમાં મૂકાવાની સાથે તેનો અનુભવ આવે ત્યારે અવબોધવું કે હવે કંઈ જાગૃત્ત થવાનું કાર્ય કરવાને ઉઠવાની યોગ્યતા આવી છે. સર્વ જીવેલા લલામાં અને તેઓનાં દુઃખ હરવા માટે હૃદયમાં શુદ્ધ પ્રેમ અને સેવાની ભાવનાઓ પૂરજોસમાં સિન્ધુના પૂરની પેઠે ઉછળતી હોય ત્યારે સમજવું કે મોહનિદ્રાનો વિલય થવા લાગ્યો છે અને કંઈક જાગૃત્ત દશા થઈ છે. ધર્મના મતભેદ પ્રભેદોની ચર્ચાઓના ખંડન-મંડનમાં મોહના ઉછાળા પ્રગટતા હોય ત્યાં ચેતનજી ઉઘેલા જાણુવા અને તેઓને તત્સમયે મોહસજા હુંટતો હોય એમ અવબોધવું. ત્હારા હૃદયમાં પરમાત્મા છે. મોહ અગર શયતાનવશ જો ત્હારું મન ન થાય તો મોહનિદ્રાથી મુક્ત થવાને માટે તું લાયક છે. જે મનુષ્ય મોહના વશમાં રહીને દેશસેવા-ધર્મસેવા-વિશ્વસેવા-સંઘસેવા-જ્ઞાતિસેવા અને સાર્વજનિક કાર્યો કરવા જાય છે તે જગતને લાભના બદલે હાનિ વિશેષ કરી શકે છે અને પોતાના આત્માની ઉન્નતિમાં પ્રવૃત્ત થતાં અનેક સ્થાનોમાં આથડી પડે છે. જ્યાં સુધી મોહનિદ્રાના ધૈનથી ઘેરાયલો આત્મા છે ત્યાં સુધી તે અન્ધમનુષ્યના જેવો છે તેથી તેમને ગમનાગમનની અને ક્યાં જવું તેની સુઝ પડે નહિ અને તેથી તે સ્વાત્મકાર્યો અને પરાત્મકાર્યોનો ભેદ અવબોધી શકે નહિ તેથી તે જે જે કરે તેમાં આંધળો દળે અને પાડું ખાઈ જાય જેવી દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે એમ સંભવી શકે છે. અતએવ સર્વથી શ્રેષ્ઠ કાર્ય એ કે મોહનિદ્રાનો નાશ કરવો. જે મનુષ્યો કુલકર્ણુની નિદ્રાની પેઠે મોહનિદ્રામાં લીન બની ગયેલા છે તે મનુષ્યો “અંધો અંધ પડાયની” પ્રવૃત્તિને સેવનાસરજી જાણુવા. જ્યારે જ્યારે મનુષ્યો મોહનિદ્રામાં લીન થઈ જાય છે અને અન્ધ પ્રવાહથી પ્રવૃત્ત થઈ જગતને અન્ધકારમાં નાખે છે ત્યારે તીર્થંકર જેવા મહાપુરુષોના પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તેઓ જગતમાં પ્રવર્તેલી મોહનિદ્રાને હઠાવે છે. મોહને હઠા-

જાયા. તેનું કારણ એ છે કે તેઓ કૃત્યાકૃત્યના વિવેકપૂર્વક પ્રત્યેક કર્તવ્ય કાર્યોનો વિચાર કરે છે. જોખલે સર્વત્ર કર્મયોગી તરીકે પ્રસિદ્ધિને પામ્યો તેનું કારણ એ છે કે તેણે આર્યાવર્તની પ્રગતિકારક પ્રવૃત્તિ-યોગી કૃત્યાકૃત્યવિવેકથી પૃથક્કરણતા કરી બતાવી. શ્રીકૃષ્ણે મહા-ભારતના યુદ્ધમાં કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવડે કર્તવ્યકાર્યોની પ્રવૃત્તિનો ઉપદેશ આપીને સર્વ સભાને સત્ય તરફ આકર્ષી હતી; પરંતુ કૌરવોએ કૃત્યા-કૃત્ય વિવેકની દૃષ્ટિનો અને કાર્યનો તિરસ્કાર કર્યો તેથી અન્તેકૌરવોનો પરાજય થયો, અને પાંડવોનો જય થયો. જે મનુષ્ય કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક કરે છે તે કર્તવ્યકાર્યોને પ્રથમથી અર્ધ તરીકે તો સિદ્ધ કરી લે છે. ભોળાભીમમાં અનેક પ્રકારની શક્તિયો ખીલી હતી તેથી તે ગુજરાતનું રાજ્ય સારી રીતે કરી શક્યો પરંતુ કૃત્યાકૃત્ય વિવેક વિના તેણે સોમેશ્વર તથા પૃથુરાજની સાથે નાહક યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કર્યો. કર્ણધેણમાં પણ કૃત્યાકૃત્યવિવેકદૃષ્ટિની ખામી હતી તેથી તેણે અનીતિમાં પ્રવેશ કર્યો. શ્રીકુમારપાલરાજામાં કૃત્યાકૃત્ય વિવેક સારી રીતે ખીલ્યો હતો તેથી તેણે ગુર્જર પ્રબળનું સારી રીતે પાલન કર્યું હતું અને ઉત્તમ વ્યવહારવડે તેણે કર્તવ્યકાર્યો કરીને ઇતિહાસના પાને પોતાનું અમર નામ કર્યું. કુમારપાલની પશ્ચાત્ ગાદીએ બેસનાર અજયપાલ રાજામાં કૃત્યાકૃત્ય વિવેકની ઘણી ખામી હતી તેથી તે સર્વ પ્રબળને ખ્યાર મેળવી શક્યો નહિ અને તેને કોઈએ મારી નાખ્યો. અમદાવાદમાં ગુજરાતની ગાદીએ બેસનાર કેટલાક મુસલમાન બાદશાહોમાં કૃત્યાકૃત્યનો વિવેક નહતો તેથી તેઓએ કેટલીક ધર્માન્ધપણાથી નકામી લડાઈઓ કરીને હિન્દુઓની અરૂચિ બેઠેરી લીધી. કૃત્યાકૃત્યવિવેકથી વ્યાવહારિક લૌકિક બાબ-તોમાં અને ધર્મની બાબતોમાં કાર્યસિદ્ધિ થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે અને તેથી અનેક મુશ્કેલીઓને સહેજે અન્ત લાવી શકાય છે. અંગ્રેજ સરકારે કૃત્યાકૃત્યવિવેક અને ઉત્તમ લૌકિક વ્યવહારવડે કાર્યસિદ્ધિયોના વિજયને મેળવ્યો છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવનું અનુભવાય છે. કૃત્યાકૃત્ય વિવેક અને ઉત્તમ વ્યવહાર એ નીતિની સાતુકુલતાને ભજે છે. મનુષ્યોની રૂચિને પોતાના પ્રતિ આકર્ષવી અને મનુષ્યોના અભિપ્રાયને ધ્યાનમાં લેઈ કર્તવ્ય આર્વજનિકકાર્યો કરવામાં, અથવા

તે બ્રહ્મ ન થઈ પડે. સર્વ ઝાંચની ઝુંડીમાં ઉચ્ચું વધેલું ઝાઝ અન્ય ઉંચાં ઝાંચની સાહાય્યથી વાંઝી વંટોળના બેરે એકદમ દુટી પડતું નથી અને આબુબાબુ અન્ય ઉંચાં વૃક્ષો નથી હોતાં તે તે વાંઝી વંટોળથી પૃથ્વી પર દુટી પડે છે એમ અનેક જગ્યોએ દેખવામાં આવે છે. કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવડે જે જે કાર્યો કરવામાં આવે છે તેમાં અન્ય મનુષ્યોની સહાનુભૂતિયો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેથી જે કાર્યો કરવાનાં અશક્ય ધાર્યા હોય તે સુશક્ય થઈ પડે છે. અંગ્રેજ સરકારનું ભરૂચમાં રાજ્ય સ્થપાયું ત્યારે ભરૂચના બ્રાહ્મણોએ અંગ્રેજ સરકારની શાંતિ ઇચ્છવા યત્ન કર્યો તે શું બતાવી આપે છે? અન્ય રાજાઓના અનીતિ રાજ્યથી ત્રાસિત થએલી પ્રજા ખરેખર કૃત્યાકૃત્ય વિવેકથી રાજ્ય કરનાર સરકારને આહે તેમાં આશ્ચર્ય શું? હુંદકાટ, અન્યાય, ભુદંભ, અનીતિ, કનડગત, રીબાવાપણાથી મનુષ્યોની લાગણી આકર્ષી શકાતી નથી; તેથી બ્રિટીશ સરકારના ન્યાયી રાજ્યને ભરૂચની પ્રજાએ ઇચ્છ્યું તે ઉપરથી દેશી રાજાઓએ રાજ્યશાસનમાં કૃત્યાકૃત્યના વિવેકનો ધોર, અંગ્રેજ સરકાર પાસેથી લેવો જોઈએ અને પોતાની ભૂલો સુધારવી જોઈએ. પ્રજાની લાગણી ન દુઃખાય અને પ્રજાની લાગણીને માન આપી સર્વ મનુષ્યોની સર્વ બ્યાવહારિક વિષયોમાં પ્રગતિ થાય એવી રીતે કૃત્યાકૃત્ય વિવેકપુરસ્સર દ્રવ્યશ્રેત્રપ્રાલભાવથી પ્રવૃત્તિયો સેવવાની જરૂર છે. મહાજનોએ જે આદર્યો હોય અને જે બ્યવહારથી સર્વનું સર્વ બાળતોમાં શ્રેય થતું હોય તે ઉત્તમ બ્યવહાર ગણાય છે, જે મનુષ્યો લૌકિક ઉત્તમ બ્યવહારવડે આત્માને મુખ પ્રદ કાર્યો કરે છે તેઓ ખરેખર આ વિશ્વમાં લૌકિક આદર્યપુરૂષ તરીકે સ્વજીવનને બાહેર કરી શકે છે, અને તેઓના ઉત્તમ બ્યવહારની અન્ય મનુષ્યો ઉપર ઘણી સારી અસર થાય છે. અકબર બાદશાહે હિન્દુઓ અને મુસલમાનો સાથે સમાનદૃષ્ટિથી ઉત્તમ બ્યવહાર વડે બ્યવહાર આચરવા માંડ્યો, તેથી તેણે મોગલશહેનશાહીનો મજબુત પાયો નાખ્યો પરંતુ આરંગઝેબના અશુભ બ્યવહારથી તેને નાશ થયો એમ ઐતિહાસિકદૃષ્ટિથી તેઓ જનનેનાં કૃત્યોનું નિરીક્ષણ કરનારને મહેજે મમમશે ઐતિહાસિક દષ્ટાન્તોથી કૃત્યાકૃત્યનો

આપાર કરવા માટે વિચાર કર્યો. ત્રણ મિત્રે પરસ્પર એક બીજાની સાથે એક દૃઢ નિશ્ચય કર્યો અને એક પર્વતની ખીણમાં આવ્યા ત્યાં તેઓએ એક લોહની ખાણ દેખી તેમાંથી ત્રણ મિત્રે ત્રણ ગાંસડીઓ બાંધી લીધી. આગળ જતાં એક તાંબાની ખાણ દીઠી ત્યારે બે મિત્રોએ લોહું મૂકીને તાંબાની ગાંસડીઓ બાંધી અને એક કદાચઢી મિત્રે તો વિચાર કર્યો કે મોટા પુરૂષો શહુષુ કરેલાને છોડતા નથી. તે શહુ તે શહુ. મૂર્ખ મનુષ્યો શહુષુ કરેલાનો ત્યાગ કરે એવો વેચાર કરીને તેણે લોહનો ત્યાગ કર્યો નહિ. ત્રણ મિત્રે આગળ વાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં તેઓએ એક રૂપાની ખાણ દીઠી તેમાંથી પેલા બે મિત્રોએ તાંબુ લઈને રૂપું બાંધી લીધું પરંતુ પેલા આશહી મનુષ્યને તો મિત્રોએ અત્યંત સમજાવ્યો તોપણ તેણે લોહનો ત્યાગ કર્યો નહિ. આગળ ચાલતાં એક સુવર્ણની ખાણ આવી. તેમાંથી બે મિત્રોએ રૂપાનો ત્યાગ કરી સુવર્ણ બાંધી લીધું, પણ આશહી મનુષ્યે લોહનો ત્યાગ કર્યો નહિ. આગળ જતાં એક રત્નની ખાણ આવી ત્યારે પેલા બે મિત્રોએ રત્નોની ગાંસડીઓ બાંધી લીધી અને પેલા લોહવણિકને બહુ સમજાવ્યો પરંતુ તે એકનો બે થયો નહિ. ત્રણ મિત્રો ઘેર આવ્યા. પેલા બે મિત્રોએ મોટી હવેલીઓ બંધાવી અને નવંત બન્યા. પેલો લોહવણિક તો લોહને વેચી ઘોડા પેસા કમાયો અને દુઃખી રહ્યો. તેની સ્ત્રીએ તેની એવી પ્રવૃત્તિથી તેને ઘર બહાર દી મૂક્યો અને તે મહાદુઃખી બની મિત્રોની પાસે ગયો. તેઓએ તેને સુખી કર્યો. લોહકારવણિકના દુષ્ટાન્તથી સમજવાનું કે વર્તમાનમાં જે જે સુખ સાધનના ઉપાયો હોય તેના સ્વીકાર કરવો જોઈએ, પણ કદાચહી કરી સુખપ્રદ કાર્યપ્રવૃત્તિઓનો તિરસ્કાર કરવો ન જોઈએ. વર્તમાનકાલમાં જે જે શર્મપ્રદ પ્રવૃત્તિઓ દેખાતી હોય તેને આદરવામાં લેવા ન ધારવી જોઈએ. ભૂતકાલમાં પોતાની ગમે તે સ્થિતિ હોય તો ભૂતકાલમાં દેશની, સમાજની ગમે તેવી સ્થિતિ હોય પરંતુ વર્તમાનમાં યદિ સુખપ્રવૃત્તિઓને ન સેવવામાં આવતી હોય અને લોહવણિકની પેઠે કૃત્યાકૃત્ય વિવેક વિના હઠવાદ કરવામાં આવતો હોય તો લોહવણિકની પેઠે પશ્ચાત્તાપપાત્ર બની શકાય છે. દેશની, સમા-

છે. ભગવદ્ગીતામાં કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે, મા ફલેષુ કદાચન છે
 મનુષ્ય ! ત્વદીય અધિકાર કાર્ય કરવામાં છે પરન્તુ કાર્યોના ફલોમાં નથી
 એવી માન્યતા હૃદયમાં ધારીને કર્મયોગીએ કાર્યપ્રવૃત્તિ કરે ॥ અને
 તેમાં નિષ્ફલતાને પ્રાપ્ત કરે ॥ તો ત્વરિત તેઓ કહે ॥ કે અમારો
 કર્તવ્યકર્મ કરવાનો અધિકાર છે; પરન્તુ ફલસંબંધી કશો વિચાર વા
 શોક કરવાનો અધિકાર નથી, માટે ફલ થાઓ વા ન થાઓ તત્સં-
 બંધી વિચાર કરવાની આવશ્યકતા નથી. આ પ્રમાણે તેઓ માન્યતા
 ધરાવીને કર્મયોગને સેવે છે. કેટલાક જ્ઞાનયોગીએ યદ્ યદ્ ભવતિ
 તદ્દિત્યાય જે જે થાય છે તે હિતાર્થે થાય છે. જે થાય છે તે સ્વાસ્થને
 માટે થાય ॥ એવો પારિણામિક દૃઢ નિશ્ચય કરીને તેઓ કાર્યપ્રવૃત્તિથી
 ભ્રષ્ટ થતા નથી. પશ્ચાત્ હઠતા નથી અને તેમજ શોક-અનુત્સાહ-
 ઉદ્વેગને સેવતા નથી. જ્ઞાનયોગી યજ્ઞાત્મ્યં તદ્ ભવિષ્યતિ જે થવા યોગ્ય
 હશે તે થશે. તેનો શોક કરવાની જરૂર નથી માત્ર સ્વર્જનને અદ્ય
 કરવી જોઈએ એજ નિશ્ચયતઃ તે સદા કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ રણક્ષેત્રમાં મહા-
 યોધની પેઠે નિર્ભયી ઘર્ષ ધૂમ્પા કરે છે તેને જીવન અને મરણમાં
 સમાનભાવ વર્તે છે. કર્તવ્યકાર્યોને વિવેકે પ્રારંભ્યા પશ્ચાત્ તે શોક-
 ધીન થતો નથી તે ફક્ત સ્વર્જની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ વ્યવહારવડે પ્રવર્તે છે
 પરંતુ અન્તરમાં તે કોઈનાથી સંબંધ ધરાવતો નથી. કૃત્યાકૃત્ય વિવેકે
 અને પ્રમાણિકતાનીતિસિદ્ધ સદુત્તમ વ્યવહારે કર્તવ્યકાર્યો કરવાની
 શૈલીને કર્મયોગી અનુસરે છે, પરન્તુ તેમાં તે અહંવૃત્તિથી નિર્મુક્ત
 હોવાથી શોક કરતો નથી. વાસ્તવિકદૃષ્ટિએ જ્ઞાની પોતાના આત્માને
 શિક્ષા આપે છે કે હે આત્મનૃ ! ત્હારે શોક ન કરવો જોઈએ. આક્રિ-
 કાના દરિયાકિનારે એક સ્ટીમર જતી હતી એવામાં અણધારી
 વખતે તે એક ખડકની સાથે અથડાઈ પડી. સ્ટીમરમાં બેઠા વાળું
 વાગવાનું થરૂ થયું. સ્ટીમરમાં રહેલા યોદ્ધાઓએ બાલકો અને સ્ત્રી-
 ઓને હોડીઓમાં ઉતાર્યા. હવે હોડીઓમાં અન્ય પુરૂષો બેસી શકે
 નહિ એવી સ્થિતિ ઘર્ષ પડી, તત્સમયે આગબોટ જલમાં ડુબવા લાગી.
 યોદ્ધાઓ તો પો ક્રોડવા લાગ્યા અને પ્રભુગાન કરતા કરતા સ્વકર્તવ્ય
 સ્વર્જ બતાવી દરિયાના તળીએ પહોંચ્યા. સ્ટીમરના યોદ્ધાઓએ શોક ન

નિએ આવકને પુછ્યું, તમારો પુત્ર મૃત્યુ પામ્યો તેથી તમને કેમ શોક થી થતો ? આવકે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ગૃહસ્થાવાસના ધર્મ પ્રમાણે તની ઉત્તતિ કરવી અને તેનું પ્રેમપૂર્વક પાલન કરવું એ મદીય વ્યકાર-કર્તવ્યધર્મ ॥ તે પ્રમાણે મૃત્યુના ચરમસમય પર્યન્ત મેં ધર્મ ગળ્યો, તેના આત્માને શાન્તિ મળે એવા સર્વ ઉપાયો મેં કર્યા તેમ તાં આયુધ્યાવધિ પૂર્ણ થતાં તેના આત્મા પરલવમાં ગયો તે આત્મા મર છે, તેણે દેહરૂપ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી અન્યલવમાં અન્યદેહ-વસ્ત્રને નીનુસારે ધારણ કર્યું. તેના આત્માની સાથે મારે આત્મભાવથી વર્તની જરૂર છે. દેહરૂપ વસ્ત્રો તો સર્વ આત્માઓનાં બદલાય ॥ તેથી રૂપ વસ્ત્રોનો વા મારા સ્વાર્થનો મારે શોક ન કરવો જોઈએ. જે નવાયોવ્ય હોય છે તે બને છે તે સ્થિતિના અધીન સર્વ ॥ એવો શ્વય અવબોધ્યા પશ્ચાત્ આત્મારૂપ સૂર્યની ચોતરફ શોકરૂપ વાદળને માટે છવરાવવું જોઈએ ? આ પ્રમાણે આવકની વાણી સુણીને મુનિ મોઢ પામ્યા અને સભ્યજનોને બોધ થયો. કર્તવ્યકાર્યો બજાવતાં જે બાહ્યદશાઓ પ્રાપ્ત થવાની હોય છે તે થયા કરે છે. હરિશ્ચંદ્રે પાક લજવનાર નાટકીયો સ્વમનમાં શોકાતુર થતો નથી કારણ કે જાણે છે કે વાસ્તવિક હું હરિશ્ચંદ્ર નથી અને વાસ્તવિક તારામતી મારી સાણી નથી એવી તેના મનની સ્થિતિથી તે કર્તવ્યકર્મમાં બ્યાહા પામતો નથી, તેથી તે શોકાધીન બની શકતો નથી; તદ્વત્ પ્રત્યેક નુખે આ સંસારરૂપ નાટકશાળાના અનેક અવતારોરૂપ અનેક પક-ઓમાં અનેક પ્રકારના વેપો લજવવા જોઈએ; પરંતુ તેમાં પોતે તો નદ ગરનીપેકે ન્યાસે ॥ એવો અનુભવ કરી પ્રવર્તવું જોઈએ કે પશ્ચાત્ તેને પક, અનુભ્યાહ અને દીનતાના વિચારો ઘેરી શકે નહિ. આ વિશ્વમાં ત્યાકૃત્ય વિવેક અને ઉત્તમ વ્યવહારવડે કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં કાર્યની સફ-તા ન થાય એવું સ્પષ્ટદષ્ટિથી દેખાય તો પણ અન્તરૂમાં વિચારવું મારું કર્તવ્ય મેં કર્યું છે. મારી કુર્જ અદ્ય કરવામાં મારે સત્યાનન્દ મનવો જોઈએ. કોઈ કર્મના ઉદ્વેગથી વા અન્ય કારણોથી કાર્યસિદ્ધિ નાય તો તેથી કર્તવ્યકુર્જ બજાવ્યાથી મનમાં અંશમાત્ર શોક ન કરવો જોઈએ. શક્તિયોને કર્તવ્યકર્મમાં રહેરબ્યા પશ્ચાત્ ગમે તે થાએ તે

તેથી લોખંડીમની ઘેલી સેનાનો કુતુબુદીને ઘાણ કાઢી નાંખ્યો. એકવાર જે મનુષ્ય કાર્ય કરવાથી પથ્થાત્ હઠ્યો તેને પુનઃ તે કાર્ય કરતાં ધૈર્ય ચાલતું નથી અને તેના ઉત્સાહબળમાં એક જાતની હીનતા મનદશા પ્રગટવા લાગે છે. પ્રારંભિત યોગ્ય કાર્યોના ત્યાગથી આત્માના સંબંધિત મનુષ્યોને પ્રગતિમાં અનેક પ્રકારે હાનિ પહોંચે છે અને પરંપરાએ તેનું વિપરીત પરિણામ આવે છે. અતએવ હસ્તિના હંત જે બહાર નીકળ્યા તે પાછા પ્રવેશે નહિ તદ્દત્ જે કાર્ય પ્રારંભ્યું તે તેની સમાપ્તિ પર્યન્ત ઉદ્યમ કરવો અને આત્મોત્સાહને પ્રકટાવ્યાનું કરવો. પાથ્યાત્ અનેક શોધકોને કાર્ય પ્રારંભ્યાપથ્થાત્ પૂર્ણ કરતાં અનેક વિઘ્નો સમુપરિચિત થયાં હતાં પરંતુ પ્રારંભિતકાર્યનો નહિ ત્યાગ કરવાથી તેઓ કાર્યસિદ્ધિ કરી શક્યા હતા. તે તેમનાં જીવનચરિત્રો વાંચવાથી અવગ્રાહી શકાય છે. કોઈપણ વિવેકદૃષ્ટિથી યોગ્ય કાર્ય પ્રારંભ્યા પથ્થાત્ તેને પૂર્ણ કરવા લક્ષ્ય દેવું જોઈએ. કાર્ય પ્રારંભ્યાપથ્થાત્ વચમાંથી મૂકી દેતાં ત્રિશંકુના જેવી અવસ્થા થાય છે અને લોકોમાં હાંસી થાય છે. પરિપૂર્ણ કાર્યની સિદ્ધિ ક્યાંથી અન્યકાર્યોના પ્રારંભ ક્યો પથ્થાત્ તેઓને પૂર્ણ કરવાનો અભ્યાસ સેવાય છે. પ્રારંભિત એક કાર્યમાંથી યદિ પથ્થાત્ હઠવાનું થયું તો અન્યકાર્યોમાં એવી સ્થિતિ થતાં અન્ય મનુષ્યોનો પોતાનાપર વિશ્વાસ ટળી જાય છે. વર્તમાનમાં અનેક મનુષ્યોની એવી સ્થિતિ દેખવામાં આવે છે અને તેથી તેઓ કાર્યશક્તિહીનનૂત થયા છે. કાર્ય પ્રારંભીને ત્યાગવાથી મન, વચન અને કાયાની શક્તિઓની હીનતા અને પરિતઃ અન્ય સાધાપ્યકોની શક્તિઓની હીનતા થાય છે. અમુક કાર્ય પ્રારંભીને તે કાર્ય કરવામાં સર્વ શક્તિઓની બ્યવસ્થા રચી હોય તે કાર્યજાટ થવાથી નષ્ટ થઈ જાય છે અને પથ્થાત્ તે તે શક્તિઓનું પુનઃ એકીકરણ કરવું અશક્ય થઈ પડે છે. અતઃ કોટી ઉપાયો કરીને કલ્પિ પથ્થાત્ હઠાય તો પણ પ્રારંભિતકાર્ય કરવામાં લક્ષ્ય દેવું જોઈએ. શાકુતુરીન ઘેરીએ દશવાર દ્વિતીપતિ પૃથુરાજની આગે દ્વારમાં પણ વિન્દીની ગારી ત્રેવારૂપ પ્રારંભિત કાર્ય અન્તે અનિવારની વખતે ક્રીધુ તેથી તેનામાં અધમગ્નિ વધી અને તે સુશંત્રીએને હન્ટવવા કુતુબુદીન દ્વાર સમય થયો. પ્રિથા

પટે ૬ આત્મશક્તિયો,	અથવા કર્મ નિજ પાતી;	
નુકાનું પર્મથી બાળી,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૮
યતે દુઃખન લોકેમાં,	બની કચર પટે પાછે;	
સ્વપ્રભોની પ્રવૃત્તિનું,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૯
દબાઈ અન્યની રહેમાં,	દબાઈ અન્ય સત્તામાં;	
વિચારી શર્મ કર આફ,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૧૦
અશક્તિને નથી ક્યારે,	ખરી સ્વાત્મોદ્ધતિ જગમાં;	
ખરી સ્વાત્મોન્નતિકરક,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૧૧
હડી જાતે ખરી વેળા,	કરેલા કાંત ત્યાગીને;	
નથી માનવ વિચારી એ,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૧૨
સદા તે જીવતા જગમાં,	રહ્યા ૬ કાર્ય કરનારા;	
ધરી મન ટેક નેકીને,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૧૩
સદાત્મા છે અમર એવો,	કરી નિઃશ્વય દુઃશ્વય સાથે;	
વિદેદી જાદા માનીને,	કદાપિ કાર્ય ના ત્યજવું.	૧૪
શુભકર કર્મ યોગીઓ,	સદા વિશ્વોન્નતિ કરતા;	
બુદ્ધચર્ચિ સફગુણિણ,	મહી કાર્યો કર્યા કરવાં.	૧૫

ઉપર્યુક્ત નમ્યહાર્દ અવબોધીને સ્વપર કસ્યાજીકરક કર્તવ્ય કાર્યો

પ્રાદબીને આત્મશાયે સમાપ્ત કરવા માટે સદા લક્ષ્ય રેવું અને આત્મ-
શક્તિયો વધે એવો નામ રૂપની આસક્તિ ટાળીને પ્રયત્ન સેવ્યા
કરવો કે જેથી પશ્ચાત્ પડવું ન પડે. કર્તવ્ય પ્રારંભિત કાર્યોનો ત્યાગ
કરવાનો પ્રસંગેપાત્ત ઉપદેશ ક્યાં પશ્ચાત્ મૂલ વિષયની સાથે સંબં-
ધિત વિવેચન કરવાનું કે પ્રારંભિત કાર્યોનો ત્યાગ ન કરવો. કારણ કે
તેનાથી આત્મશક્તિ ઘટે ૬ ત્યારે હવે શું કરવું ? તેના ઉત્તરાર્ધમાં
પ્રત્યુત્તર દેવામાં આવે છે કે સંકલ્પની દૃઢતાવડે પ્રયુક્તિયોવડે પ્રારં-
ભિત કાર્ય કરવું. સંકલ્પની દૃઢતાવડે પ્રારંભિત કાર્યો કરવામાં આત્મ-
શક્તિની વિવૃદ્ધિ થાય ૬ અને કાર્યની સિદ્ધિ થાય એવા ઉપાયો
પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કાર્ય કરવામાં સંકલ્પની દૃઢતા એ અગ્નિ ગાડીના
એન્જીન જેવી છે. તેનાથી સર્વ કાર્ય સિદ્ધકર સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત કરી
શકાય છે. સંકલ્પની દૃઢતા કરવાથી કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં મેરૂપર્વતવત્ સ્થિર

પ્રારંભવું તે પશ્ચાત્ તે પાર પાડવું તેનો ત્યાગ ન કરવો. આજ ભારી માતાને કાર્યસિદ્ધિ કરી જતાવીશ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેનું પુત્ર પકડી તેની પાછળ તણાવા લાગ્યો. ગધેડો મસ્ત હોવાથી તેણે ભોળાને ખૂબ લાતો ભારી તોપણ તેણે પુત્ર ત્યજ્યું નહિ. તેના શરીરે ઘણી લાતો વાગવાથી તે બેશુદ્ધ થઈ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. તેને તેના ઘેર લેઈ ગયા. તેની માતાએ તેને ઉપાલંબ દીધો અને કહ્યું કે આર્થ કાર્ય કરવું નહિ; ત્યારે તેણે કહ્યું કે માતાજી ! તમેજ મ્હને શિખવ્યું કે જે કાર્ય પ્રારંભવું તેનો ત્યાગ કરવો નહિ. તમારે એવો ઉપદેશ મેં ગધેડાનું પુત્ર પકડીને સિદ્ધ કરી દર્શાવ્યો. ગધેડાનું પુત્ર પકડીને તેને ઘોખી આવે ત્યાં સુધી પકડી રાખવાનું હતું તે કાર્ય મેં પુત્ર બંધીને પ્રારંભ્યું હતું તેનો કાર્યની સિદ્ધિ થયા વિના કેમ ત્યાગ કરી શકાય ! પુત્રના શબ્દો શ્રવણ કરી માતાએ કમ્યું પુત્ર ! શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરી તેનો ત્યાગ કરવો તે અયોગ્ય ગણી શકાય. આત્માની શક્તિનો નાશ ન થાય, શરીરે હાનિ ન થાય, એવી રીતે પ્રાસંગિક ઔપકારિક કાર્યો પણ કરવાં જોઈએ. જમે તે માર્ગે ઉપાયે પોતાને હાનિ ન થાય અને ધોખીના ગધેડાને (સમજાને) અવરોધી શકાય એવી રીતે તેના અવરોધકની પ્રવૃત્તિ પ્રારંભવી જોઈએ; પણ તે સ્વશરીરનો નાશ થાય તેવો માર્ગ બંધણ કયો માટે નું ભોળો (ભૂર્ષ) છે. આ કથા ઉપરથી આર એ લેવાનો છે કે જે જે પ્રવૃત્તિ પ્રારંભવી તે સુક્તિયોપવેક ખરેખર શુભ કાર્યોની પ્રારંભવી. પરંતુ અશુભ અર્થાત્ પાપ-દોષ-શરીરદિ હાનિકારક પ્રવૃત્તિ તો પ્રારંભવી નહિ. જે પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ ખરેખર પોતાને અને પરને પ્રગતિકારક હોય તેનો સ્વીકાર કરવો. શુભ કાર્યોનો પ્રારંભ કરતી વખતે સુક્તિયોનો ઉપયોગ કરવો. અભયકુમાર-ગ્રીસ્મત્ત-અને નંદિસૂત્રની કથાઓમાં પ્રસિદ્ધ ચેત્સાની પેઠે શુભ કાર્યોને સુક્તિયોવડે કરવાં જોઈએ. ઇન્દ્રીયસંપ્રારે દિંદુરથ નમાં રાજ્યસ્થાપનારૂપ કાર્યનો પ્રારંભ ખરેખર અનેક સુક્તિયોવડે કયો અને અનેક બળવા પ્રસંગે વિપત્તિયો સહીને રાજ્યસ્થાપન કાર્યની સિદ્ધિ કરી અર્ધાંશમાં શાંતિ ફેલાવી અને રાજ્યશક્તિયોની વૃદ્ધિ કરી તદ્દત્ત મનુષ્યોએ અનેક સુસુક્તિયોવડે યોગ્ય કાર્ય પ્રારંભવું

આ મહાવટવૃક્ષ સુકાઈ જવું સુસ્કેલ છે તેથી હવે અત્ર રહેવું પડશે. મહાજને દરરોજ વટવૃક્ષ શુષ્ક થાઓ કે જેથી અમે સુકત થઈએ એવા દૃઢ સંકલ્પપૂર્વક નિઃશ્વાસ નાખ્યો; તેથી છ માસમાં વટવૃક્ષ શુષ્ક થઈ ગયું. તેને સુકાયેલું દેખી મહાજન આનન્દ પામ્યું અને ચીનના શાહની પાસે ગમન કરી સર્વ જનેલું વૃત્તાંત જણાવ્યું. ચીનના શાહે કશ્યુ' કે તમારા બાદશાહનો હવે ઉત્તર મળ્યો. શાહના વચનનો ભાવ મહાજનથી અવજોધાયો નહિ તેથી મહાજને પુનઃ કશ્યુ' કે અમારા બાદશાહ ઉપર પત્ર લખી આપો. ચીનના શાહે કહ્યું કે એક એકેન્દ્રિય વટવૃક્ષના ઉપર તમારા અશુભ સંકલ્પની એટલી બધી અસર થઈ કે તેથી છમાસમાં વટવૃક્ષ શુષ્ક થઈ ગયું ! તો જે બાદશાહ પોતાની પ્રજાને મારે છે, કુટે છે, અન્યાયથી સંતાપે છે, મહાત્માઓના, સાધુઓના શાપ લે છે, કરોડો મનુષ્યોની આંતરડી કકળાવે છે અને કરોડો મનુષ્યોની હાથ લે છે તેની પ્રજા દરરોજ બાદશાહને મરણ પામવા વગેરેની બહુવા આપે છે તે બાદશાહો હિન્દુસ્થાનમાં ક્યાંથી દીર્ઘકાલપર્યન્ત રાજ્ય કરી શકે વાડ ? અલખત ન કરી શકે. કરોડો મનુષ્યની હાથ લેઈને કોણ મનુષ્ય દીર્ઘકાલપર્યન્ત જીવી શકે ? હિન્દુસ્થાનના બાદશાહો પ્રજાને સંતાપે છે, પ્રજાને ઠનડે છે, અન્યાયથી પ્રજાને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આપે છે તેથી તેઓ અજ્ઞાપ્ય લોકોની નાથ થાય છે. આ પ્રમાણે ચીનના શાહે ઉત્તર લખાવી મોકલ્યો. તુલસી હાથ ગરીબહી, કશુ ન છાઠી જાય; મુવે દોર કે ચામસે, લોંઘા મસ્મ હો જાય. ઇત્યાદિથી અવજોધવું કે અશુભસંકલ્પથી અશુભ થાય છે અને શુભ સંકલ્પથી શુભ થાય છે. અશુભ દૃઢ સંકલ્પબળે તેજોલેસ્યા પ્રકટે છે અને શુભદૃઢ સંકલ્પબળે શીતલેસ્યા પ્રકટે છે. શ્રીમદ્દેવમંદ્રાચાર્ય દૃઢ યોગશાસ્ત્રના પ્રત્યાહારનું સ્વરૂપ વાંચવાથી સંકલ્પનું બળ કેવું છે ? તે અવજોધાયે. ચાણક્યે સંકલ્પની દૃઢતાવટે પટજાની ગાદીપર ચંદ્રગુપ્તને બેસાડ્યો અને નન્દને નાથ કયો તે ઇતિહાસશ્રેયી અજ્ઞાત નથી. સંકલ્પની દૃઢતાવટે અનેક કાર્યો કરી શકાય છે. ઇત્યાદિ સંકલ્પબળ અવજોધીને સંકલ્પની દૃઢતાવટે પ્રારંભિત અનેક કાર્યો કરવા પ્રવૃત્ત થવું એકલે - આત્મજ્ઞાનના અનુભવમાં ઉચ્ચ ઉતરીને

માખા યુરોપ દેશને ધુબળ્યો. વિદ્યાકાર્ય, જ્ઞાનકાર્ય, ક્ષાત્રકર્મ, વ્યાપાર
 કર્મ, કૃષિક્ષાવિજ્ઞાન, સેવાપ્રવૃત્તિ વગેરેમાં પ્રથમ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં
 પશ્ચાત્ તે તે શક્તિઓની વૃદ્ધિ થાય છે. અને તે તે કાર્યની અમુક
 મંશે સમાપ્તિ કરતાં પશ્ચાત્ ઝટિતિ કાર્ય કરવાની આત્મશક્તિ વધે
 છે. શારીરિક શક્તિવૃદ્ધિમાં પ્રથમ પ્રોફેસર સમર્પૂર્તિ સેન્ટો આત્મો-
 સ્થાવર લઘુ લઘુ શારીરિક શક્તિવર્ધક કાર્યોમાં વિજ્ય પામવા
 ગ્યો. અધુના તે પોતાના હૃદયપર એક હસ્તીને ઉભો રાખે ॥ તે
 પ્રથમ પ્રાણવાયુને છુટી કુંભક કરી છાતીને કૂલાવે છે અને પશ્ચાત્
 પોતાની છાતીપર ખાટીયું રાખે છે અને તે પર હસ્તી ચઢીને છાતી
 પર પગ મૂકી ઉભો રહે છે. લોહની મોટી સાંકળોને તે ખભાથી
 શરીરપર રાખીને પ્રાણવાયુથી છાતી કુલાવીને તોડી નાંખે છે. તે સાં-
 કળને ત્રણ ચાર આંચકા ભારી તોડી દે છે. સમર્પૂર્તિ પોતાના શરીર
 પર ખસે મણુના આશરે પથર વગેરે ભાર મૂકી શકે છે. તે સ્વકીય
 હાથમાં જે મોટરોને ચાલતી ઝલીને ઉભી ત્રખી શકે છે. સમ-
 પૂર્તિ બ્રહ્મચર્ય પાળે છે તેણે ચારે ખંડમાં પ્રવાસ કરીને અનેક ખેલો
 રી ધણા ચાંદો મેળવ્યા છે. ફક્ત તે વનરપતિને આદાર કરે છે.
 પ્રેમ સિદ્ધપુરમાં તેણે રૂબરૂમાં કહ્યું હતું. તેણે સતતાબ્યાસ થોગે
 આત્માની શક્તિની વૃદ્ધિ કરી છે. તેથી તે શારીરિક શક્તિના
 ખેલો કરવામાં એકો ગણ્ય છે. આ વિશ્વમાં જે કાર્યો કરવામાં
 આવે છે તેમાં પ્રથમ આત્માની મન્દશક્તિ પ્રવર્તે છે અને પશ્ચાત્
 આત્માની શક્તિયો ખરેખર તે તે કાર્યો કરતાં વૃદ્ધિ પામે છે મન,
 ચન અને કાયાવટે કર્તવ્ય સ્વકાર્ય કરતાં કર્તવ્ય કાર્ય કરવાની
 પાતાનામાં અર્જુનની પેઠે વૃદ્ધિ પામે છે. શક્તિ જે જે કર્ત-
 વકાર્યોને પ્રાર્થ કરવામાં આવે તે તે કાર્યોની સમાપ્તિ કરવામાં
 પ્રસ લક્ષ્ય દેવું જોઈએ. કર્તવ્યકાર્ય કોઈપણ પ્રારંભ્યું તો સ્વધિકારે
 સમાપ્ત કરવા માટે તત્કાર્ય પ્રવૃત્તિ અદસ્તી જોઈએ અને પ્રતિ-
 ન ઉત્સાહ અને કાર્યવ્યવસ્થા કાર્ય કરવાની આત્મશક્તિની વૃદ્ધિ
 સ્તી જોઈએ. અમુક વિદ્યાર્થી અમુક નેત્રીક વાળી. એ ની પરીણમાં
 સ થાય છે તો તેને અન્યથ વધવાનો આત્મશક્તિ વધે છે અને

અન્ધોની રચના કરી. ન્યાયવિશ્વારૂઢ શ્રી યશોવિજય ઉપાધ્યાયે પ્રારંભિત અન્ધ રચના સતતાભ્યાસ યોગે એકસોને આઠ સંસ્કૃત અન્ધોની રચના કરી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજીએ અધ્યાત્મજ્ઞાનાનુભવના સતતાભ્યાસના યોગે અનેક આત્મશક્તિયોને પ્રાપ્ત કરી. શ્રીહેમચંદ્ર-સૂરિએ અન્ધરચનાના સતતાભ્યાસયોગે સાઘ્રવણ કોટી શ્લોકોની રચના કરી. શ્રીમદ્ ઉમાસ્વાતિવાચક મહારાજે જ્ઞાનના સતતાભ્યાસ-યોગે બહુશ્રુત બની તત્ત્વાર્થસૂત્ર આદિ પાંચસે અન્ધોની રચના કરી. વૃદ્ધવાદિએ સતતાભ્યાસયોગે કુમુદચંદ્રને વાદમાં હરાવીને સિદ્ધસેન તરીકે સ્વશિષ્ય કયાં. જેએ પ્રથમાભ્યાસ દશામાં એકેક શ્લોક મુખે કરી શકતા હતા એવા મહાત્માઓ જ્ઞાનાધ્યયનના સતતાભ્યાસયોગે મહાવિદ્યાનું બની પોતાની પાછળ સ્વરચિત અનેક અન્ધોને ભાવિ પ્રજાના વારસામાં મૂકી સાક્ષર દેહે અમર થયા છે. કોઈ પણ કાર્ય પ્રવૃત્તિના અભ્યાસને વચ્ચમાંથી ન મૂકી દેવે જોઈએ. સતતાભ્યાસ વડે પ્રત્યેક કાર્યની શિદ્ધિ સંમુખ થઈ શકાય છે; એમ બાહ્યાવસ્થાથી તે અઘ પર્યન્ત પ્રારંભિત પ્રત્યેક કાર્યના અનુભવથી અવગ્રાહ્ય છે. અતએવ હે મનુષ્ય ! કોઈ પણ કાર્યની પરિશ્રમાસિ માટે સતતાભ્યાસને સેવન કર, અને તત્કાર્ય કરવાની આત્મશક્તિની વિવૃદ્ધિ કર!!! સતતાભ્યાસમાં કંઈ પણ વિઠાંબ વા વિખ યવાથી આત્મશક્તિને જે પ્રવાહ સતત વહેતો હોય છે તે મન્દ પડે છે. અતએવ સતતાભ્યાસની યોગીએએ અત્યંત આવશ્યકતા સ્વીકારી છે. અવિચિન્ન કાલદ્વારા અને ઉચમદ્વારા સતતાભ્યાસ કરવાથી બહુ કાલે જે જે કાર્યો શિદ્ધ થવાનાં હોય ■ તે અત્પ કાળમાં શિદ્ધ થાય છે. અવિઠાંબ રીતિએ સતતાભ્યાસને નિયમિત વ્યવસ્થાદ્વારા સેવવા કનંજ્ય કાર્યોના વ્યવસ્થિત પદ્ધતિએ આત્મશક્તિને મુખ્યથાય છે અને તેથી કનંજ્ય કાર્યો ત્વરિત મુખ્યવસ્થાથી કનય છે. સતતાભ્યાસવડે અનંતને અત્ર-શત્ર વિદ્યાએને તપ કરી પ્રાપ્ત કરી હતી. વિદ્યા, કલ્પ, યુદ્ધ, આપર આદિ કનંજ્ય કાર્યોને સતતાભ્યાસથી ત્વરિત શિદ્ધ કરી શકાય છે. ખગ્દેગશાસ્ત્રીએએ સતતાભ્યાસયોગે અનેક જ્યોતિર્જાંબી શ્રાંય કરી છે. વિજ્ઞાનજટીએએ સતતાભ્યાસયોગે પાશ્વત્વદેએમા અનેક

તેમણે સર્વ આધ્યાત્મિકશક્તિયો ખીલવી હતી. કોઈ પણ વ્યક્તિને ખીલેલી શક્તિયોને ઉદ્દેશી કથવામાં આવે છે કે એણે પૂર્વલવમાં તે તે શક્તિયોની પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્ અભ્યાસ કર્યો હતો. પૂર્વલવ સંસ્કાર અને પૂર્વલવાભ્યાસક્ષયોપશમવંત મનુષ્ય આ લવમાં અદ્ય પ્રયત્ને મહત્કાર્યો કરી શકે છે. એમ અનુલવદ્દિષ્ઠી સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરાશે 'તો ત્વસ્તિ અવબોધશે. શ્રી નેમિપ્રભુનું પૂર્વલવોત્થરિત વિદ્યોક્તાં ત્વરિત પ્રબોધાય છે કે પરંપરાભ્યાસથી સ્વાત્મામાં તે તે પ્રકારની શક્તિયો પ્રકટે છે. આ લવમાં અને પરલવમાં પરંપરાભ્યાસનું બળ એટલું બધું પ્રકટે છે કે તેથી પ્રાપ્તસ્થિતિથી વિનિપાત થતો નથી અને ઉર્ધ્વપદની પ્રાપ્તિમાં ક્વચિત્ કોઈનાથી કદા પ્રત્યવાય થતો નથી. ઉચ્ચસ્થિતિની અવધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે પરંપરાભ્યાસની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિક અનેક ગુણોની સ્વાત્મામાં શક્તિયો પ્રાપ્ત કરવાને પરંપરાભ્યાસનું મહત્ત્વ સ્વીકારીને તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્યા વિના છુટકો થવાનો નથી. જે જે કર્તવ્યકાર્યોની અભ્યાસપરંપરાઓ સેવવાથી કર્તવ્યકાર્યોની સિદ્ધિસહ આત્મશક્તિયોની વૃદ્ધિ શાય છે. તે અભ્યાસપરંપરાઓનો ત્યાગ કદાપિ કરી શકાય નહિ. જે જે મનુષ્યોમાં જે જે મહાન્ શક્તિયો પ્રગટી છે તે પરંપરાભ્યાસનું ફલ છે. એવું અવધારીને પરંપરાભ્યાસની પ્રવૃત્તિને નિર્ધારિત કાર્યોની સિદ્ધિ માટે સેવવી જોઈએ. મુક્તિમાર્ગમાં વા સાંસારિકમાર્ગમાં કર્તવ્યકાર્ય પરંપરાભ્યાસથી આત્માની શક્તિયો પ્રગટે છે અને કર્તવ્યકાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. જે જે કાર્યોની—જે જે ગુણોની સિદ્ધિ વા પ્રાપ્તિ માટે અભ્યાસ સેવવામાં આવે છે તે તે કાર્યોની અને તે તે ગુણોની સિદ્ધિ ખરેખર સતતાભ્યાસ બળે અને પરંપરાભ્યાસબળે થાય છે એમ અનેકજ્ઞાનયોગીઓનાં અને કર્મયોગીઓનાં દૃષ્ટાંતોથી સિદ્ધ થાય છે. સતતાભ્યાસબળ અને પરંપરાભ્યાસબળ એ બેનાથી ભ્રષ્ટ થવું એના કરતાં મૃત્યુ ઐયરકર છે. સતતાભ્યાસબળ અને પરંપરાભ્યાસબળ બેનામાં નથી અને બેનામાં છે તોપણ જે મન્દ થાય છે તે જીવતાં છતાં મૃતકના સમાન છે અને તે વિશ્વમાં નકામું આવે છે પીવે છે. તેઓનો જન્મ પશુઓના કરતાં વિ-

શક્યતે હિ મયા કર્તું, મયિ શક્તિશ્ચ તાદૃશી ।

આત્મશ્રદ્ધાં સમાનીય, કર્તવ્યં કાર્યમાગતમ્ ॥૬૪॥

શબ્દાર્થ—મારાવડે અમુક કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે. મારામાં તે કાર્ય કરવાની તાદૃશી શક્તિ છે એવં આત્મશ્રદ્ધા લાવીને પ્રાપ્ત કર્તવ્ય કાર્ય કરવું જોઈએ.

વિવેચન—કોઈ પણ કાર્ય પ્રારંભતાં પૂર્વે તે કાર્ય માદાથી કરી શકાય એવું છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો. મારામાં તે કાર્ય કરવા યોગ્ય તેવા પ્રકારની શક્તિ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવો પશ્ચાત્ સ્વાત્માને શક્યાશક્યકોટીઓના નિર્ણયથી એમ બાસે કે આ કાર્ય કરવામા મારી તેવા પ્રકારની શક્તિ છે અને તે મારા વડે કરવાને યોગ્ય છે એમ નિશ્ચય થતા તેની આત્મશ્રદ્ધા હૃદયમાં ધારણ કરીને પ્રાસંગિક કર્તવ્યકાર્ય કરવું જોઈએ. કર્તવ્યકાર્યને શક્તિદ્વારા પરિપૂર્ણ નિશ્ચય થવા પશ્ચાત્ આ કાર્ય મારાવડે કરવા યોગ્ય છે એવો હૃદબાવ નદા હૃદયમાં ધારણ કરવો જોઈએ. યાદર્શીનાચના યસ્ય સિદ્ધિર્મયતિ તાદૃશી. આત્માને હૃદય સંકલ્પ સ્વાત્માને કર્તવ્યકાર્યની ચિદ્વિરૂપ રૂડોને પ્રદાતા થઈ શકે છે. મારાથી આ કાર્ય થઈ શકે તેમ છે અને મારામા એવી શક્તિ છે એવી વિચેકપૂર્વક નિર્ણય કરેલી આત્મશ્રદ્ધાથી કાર્ય કરવામા અનન્તશુભ ઉન્નય પ્રકટે છે અને જર્મનના જોડોન વિમાન શોધક વિદ્વાનની પેઠે પ્રાપ્ત કાર્યને અનેક ઉપયોગે કરી શકાય છે. જોડોન વિમાન શોધકે પ્રથમ મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે મારે હવાઈ વિમાન શોધી કાઢવું. હવાઈ વિમાન કેવી રીતે નૈયાર કરવું તેનું તેણે મન સાથે ચિત્ત આલેખ્યું અને તે કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્તિને યત્ન કરવા લાગ્યો. તેની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને અનેક મનુષ્યોએ સન્મતિ કાઢી તેપણે તે સ્વદૃન નિશ્ચયથી હોયો નહિ અને તત્પરશક્તિથી સ્વકાર્યમાં મગ્ન રહ્યો. ઉપર તેણે સ્વકાર્યમાં વિજય મેળવ્યો. સુવર્ણ અને વજ્રમંત્ર કર્તવ્યકર્મમાં આત્મશ્રદ્ધા ધરીને અનેક વિદ્યાશક્તિયો પ્રાપ્ત કરી હતી; પરંતુ તેણે દુરુપયોગ કરવાનાં આરંભે. તેથી તત્પરુને ન્યામ થયો. પાશંચ અને

પણ ખ્યાલ ન આવે એવાં કાર્યો થઈ શકે છે એમ ખરેખર યોગ-
શાસ્ત્રોના નિદિધ્યાસનથી અનુભવ આવી શકે છે. ગંગાલાના પ્રસિદ્ધ
દાકતર બોએ વનસ્પતિમાં જીવન છે એમ સાયન્સવિદ્યાથી પ્રયોગો
કરી અમેરિકાદિ દેશોના સાયન્સ વિદ્વાનોને પ્રયોગોદ્વારા સિદ્ધ કરી
ખતાબું તેથી એમ અનુભવ થઈ શકે છે. મનુષ્ય ધારે તે કરી શકે
છે. મનુષ્ય જ્યાં ઇચ્છા કરે ત્યાં માર્ગ કરી શકે છે.
મનુષ્યના હૃદયમાં સર્વ ઔષ્ઠાંડ ઉકેલવાની શક્તિ રહેલી
છે ફક્ત તેને કેળવીને પ્રકાશમાં લાવવાની જરૂર છે.
આત્માની શક્તિઓને કેળવવાની પ્રવૃત્તિઓરૂપ ક્ષયોમાં પ્રવૃત્ત થઈને
તેઓને કેળવવામાં આવે છે તો તેઓનો પ્રકાશ કરી શકાય છે. બાહ્યા-
વસ્થાથી મનુષ્યોની બુદ્ધિ આદિ શક્તિઓનો અવરોધ થાય એવા વિચારો
અને આચારોનું પારતંત્ર્ય પરિહાર્ય છે એમ વસ્તુતઃ અવગ્રાહી આત્માની
શક્તિઓ જે જે માર્ગે ખીલે તે તે માર્ગે વહન કરવાની સ્વતંત્રતા ખીલ-
વવી જોઈએ. જે દેશના મનુષ્યો સ્વતંત્ર હોય છે અને આત્મ-
સ્વતંત્ર દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક કાર્યને કરે છે, તેઓ વિશ્વોત્પત્તિ, સમાજોત્પત્તિ-
સ્વાત્મોત્પત્તિ આદિ અનેક ઉત્પત્તિઓને પ્રાપ્ત કરી આ વિશ્વમાં આ-
કાશથી સ્વર્ગને નીચું ઉતારે છે અર્થાત્ કથવાનો સારાંશ એ છે કે
આ વિશ્વને સ્વર્ગ સમાન બનાવી દે છે. કર્તવ્યકાર્યોની આત્મશ્રદ્ધામાં
મરણ જીવન જેઓને સમાન લાગે છે તેઓ વિશ્વની ઉત્ક્રાન્તિ કરી
શકે છે. જે જે કર્તવ્યકાર્યો કરવાનાં હોય છે તેઓને જે મનુષ્ય
આત્મશ્રદ્ધાથી આર્દ્ર છે તે દેવતાઈ શક્તિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
આત્મશ્રદ્ધાથી કાર્ય કરનાર પ્રાણી, કૃત્રિમ, વૈશ્ય અને શૂદ્રવર્ગ સ્વ-
કર્તવ્યકાર્યની પ્રગતિમાં આગળ વધી શકે છે, અને જ્યારે તેઓ કર્ત-
વ્યકાર્યની પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે પરંતુ તે પ્રવૃત્તિમાં આત્મશ્રદ્ધાથી શેષિત્વ
ધારે છે ત્યારે તેઓ વિશ્વની સપાટી પર સ્વામિત્વ સંરક્ષવાને પણ
અશક્ત બની વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોના દાસ બની પરતંત્ર શુકાદિની પેઠે
સ્વજીવનને બચીત કરે છે. આ વિશ્વમાં જ્યાં ત્યાં આત્મશ્રદ્ધા વિનાના
મનુષ્યો પરાધર્મી અવલોકાય છે અને તેઓજ અન્ય બળવંત મનુ-
ષ્યોની મરણથી વિશ્વમાં જીવવાને લાયક રહી શકે છે. જે મનુષ્યોમાં

શ્રદ્ધાનો પ્રબલ પ્રવાહ વહે છે ત્યાં સુધી કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ અખંડ રહે છે અને તેથી અશક્ય કાર્યો પણ શક્ય થઈ શકે છે. આત્મશ્રદ્ધા એજ કર્તવ્યકાર્યના પાયારૂપ છે. માટે તેનો નાશ થતાં કર્તવ્યકાર્યોનો મહેલ તુટી પડે છે. અતએવ આત્મશ્રદ્ધાથી હે મનુષ્ય તું પ્રતિદિન કર્તવ્યકાર્યોને સતતાભ્યાસથી કર અને ભાવિલાવ જે ધાય તેની ચિન્તા ક્યાં વિના પ્રવૃત્તિ કર.

આત્મશ્રદ્ધાકાવ્ય.

આત્મશ્રદ્ધાવડે કાર્ય કર માનવી, આત્મશક્તિ પ્રથમ તવ વિચારી,
આત્મશ્રદ્ધાધકી સ્વોન્નતિ યાય છે, જગત્માં દેખશે બબ્બ ભારી. આ.૧
આત્મશ્રદ્ધાધકી ધાર્યું જગમાં થનું, મેરૂ કંપાવતાં તેહ આલે;
કૃષ્ણકેશી અરે માનવી સહુ કરે, સ્વાંગળે સિંહને શીખ પાળે. આ.૨
કાદિ વિન્નો પડે સૂર્ય રહામો અડે, રહોયે શ્રદ્ધાવડે કાર્ય કરવું;
કાર્ય કરતાં ધકાં સ્વાધિકારે અરે, એય છે મૃત્યુથી વિશ્વ મરનું. આ.૩
મરણ્યો થઈ અરે કાર્ય કરતાદારૂં, નામ ને ડપનો મોહ ત્યાગી;
ફળે ત્હારી અદા કર અરે માનવી, આત્મશ્રદ્ધાબળે નિવ્ય ભાગી. આ.૪
કાર્ય કરવાતણી શક્તિયો આત્મમાં, અન્ય આશ્રય ચહે કેમ ભોળા;
આત્મશ્રદ્ધા ત્યજે તે કરી મું શકે? મારતા જે અરે ગરૂપ ગોળા. આ.૫
કયની મીડી અને કડવી કરણી અરે, સ્વાધિકારે કરે કાર્ય એધી;
આત્મશક્તિવડે મિલિયો સાંપડે, કાર્ય કરયુક્તિયો સન્ય એધી. આ.૬
ઉડ ભાંસતુ બની કાર્ય કર ચત્તથી, બોડ પીમું કમું ના મુખેથી;
બુદ્ધિમાનર મદ્ય કાર્ય કર તાદરાં, મોહનાં દારૂં ફૂંધી દવેથી. આ.૭

સ્વાધિકારે કર્તવ્ય કાર્ય કરવાની આત્મશ્રદ્ધામાં મદ્ય ન-પ-ન રહી હે મનુષ્ય ! તું ત્હારાં કાર્ય ક્યાં કર. દેશેન્નતિ, ગમ્યજેનનિ, જન્મ-નુમિ પ્રગતિ વગેરે જે જે સ્વપર પ્રગતિયો કરવાની ત્હાન શીર્ષપર ફરજે આવી પડી હોય તે સર્વે અદ્ય કર !!! કર્તવ્યકાર્ય કરવામાં મદ્ય તરૂપર રહી અન્ય અવસ્થામાં ફરજ ના જ અને સ્વકર્તવ્યકાર્ય દિશા મૂઝી વિદિશામાં ગનન ન કર ! નેદસઅન્ય સક્ષમ પ્રધાને સ્વ-કર્તવ્યકાર્ય કરવામાં જે જે બાબતોનો ઉપયોગ રૂપવાનો દત્તે તેમાં અંશનાત્ર અનુપયોગ થવાથી અલ્પકથ પ્રધાને સ્વશક્તિયોદ્ધાત્ર નન્નનું

મનુષ્ય ત્હારે અવશ્ય કર્તવ્ય કાર્યને કરવું જોઈએ. એજ ત્હારો ધર્મ છે.

અવતરણુ—કર્તવ્યકાર્ય કરવાની યોગદૃષ્ટિએ કુંડી બતાવવામાં આવે છે.

મમાયત્તં શરીરં વૈ, વર્તતે ચ મમાજ્ઞયા ॥

સ્વાયત્તીકૃત્ય ચિત્તં તત્, કાર્યં કર્તવ્યમાત્મના ॥૬૫॥

શબ્દાર્થ—કર્મયોગીએ એમ મનમાં ચિંતવવું કે આ મ્હારું શરીર ખરેખર મ્હારા તાબામાં છે અને મારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે એમ મનમાં કદ નિશ્ચય કરીને સ્વવશમાં મન કરી પોતે કર્તવ્ય-કાર્ય કરવું જોઈએ.

વિવેચન—જે જે શરીરદ્વારા કર્તવ્યકાર્યો કરવાનાં હોય છે તે આત્માવડે કરી શકાય છે માટે આત્માના તાબામાં શરીર છે અને તે આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે એમ કથવામાં ક્વચિત્ કિન્ચિત્ શાસ્ત્રીય વિરોધ આવતો નથી. મન વાણી અને કાયા એ ત્રણ ખરેખર આત્માને કાર્ય કરવાનાં સાધનો છે. કાયાના કરતાં વાણીની સૂક્ષ્મતા છે અને વાણી કરતાં મનની સૂક્ષ્મતા છે. જે સૂક્ષ્મ વસ્તુ હોય તે સૂક્ષ્મ વસ્તુપર પોતાની સત્તા જમાવે છે. પૃથ્વી કરતાં જલ સૂક્ષ્મ તે પૃથ્વીને ખેંચી શકે છે તેના કરતાં વાયુ સૂક્ષ્મ હોય છે તે પૃથ્વી જલ-અગ્નિ કરતાં વિશેષ શક્તિ કરી શકે છે. મન વાણી અને કાયામાં પણ મન સૂક્ષ્મ છે તેથી તે વાણી અને કાયાને પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચલાવવા પ્રયત્ન કરે છે. મનના કરતાં અત્યંત સૂક્ષ્મ ચૈતન્ય પદાર્થ આત્મા છે તેથી તેની સત્તા મન ઉપર વર્તે તેથી મન વાણી અને કાયા એ ત્રણ યોગને આત્મા પોતાના તાબામાં રાખી શકે છે અને તેઓને પોતાની રૂચિ પ્રમાણે પ્રવર્તાવી શકે છે. કાયા વાણી કરતાં જેમ મન સૂક્ષ્મ છે તેમ કોષ-માન-માયા અને લોભ પ્રકૃતિયો પણ સૂક્ષ્મ છે તેથી તે પ્રકૃતિયો પોતાના બળવડે મનના ઉપર સત્તા જમાવવા પ્રયત્નશીલ થાય છે અને જ્ઞાની યથેચ્છા આત્મા પોતે સ્વબળવડે મોહ પ્રકૃતિયોની સાથે યુદ્ધ કરીને મનને મોહ પ્રકૃતિયોના વશમાં ન થવા દેવા પ્રયત્નશીલ થાય છે અને મોહ

મનની શક્તિયો ખીલે છે, પરંતુ જ્યારે મોહન્ય વશમાં મન વર્તે છે ત્યારે મન નિર્જલ થઈ જાય છે. આત્માના તાળામાં જ્યારે વચનયોગ હોય છે ત્યારે વાણીની શક્તિયો ખીલે છે, પરંતુ તે મોહસંયુક્ત મનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતાં વાણીની શક્તિયો મન્દ પડી જાય છે. મોહયુક્ત મનની આજ્ઞા ત્યજીને જ્યારે આત્માની આજ્ઞાપ્રમાણે કાયા વર્તે છે ત્યારે કાયાની શક્તિયો ખીલી શકે છે અને તેથી સ્વાત્મા પ્રગતિ અને વિશ્વપ્રગતિ થઈ શકે છે. જ્યારે તે મોહવિશિષ્ટ મનના તાળામાં વર્તે છે ત્યારે કાયિક શક્તિયોની ક્ષીણતા થાય છે. મન-વાણી અને કાયાપર જ્યારથી આત્માનો પૂરેપૂરો કાબુ વર્તે ॥ ત્યારથી આત્મા પોતાની ઉત્તતિના માર્ગપર ગમન કરી શકે છે. જે આત્મા મન-વાણી અને કાયાપર કાબુ નથી તેઓના તાણે કશું કંઈ નથી અને તેમજ તેઓ નિર્જીવ મૃતકનીપેડે વિશ્વમાં જીવવાને અધિકારી બની શકતા નથી. મન-વાણી અને કાયાને જે આત્મા પોતાના તાળામાં લેવા ધારે છે તેા તે શનૈઃ શનૈઃ તેઓને સ્વાયત્ત કરી શકે છે, અને મન-વાણી કાયાને પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તાવી શકે છે. મન-વાણી અને કાયાને પોતાની આજ્ઞા પ્રમાણે જે પ્રવર્તાવી શકે છે તે આત્મા વાસ્તવિક કર્મયોગીની પદવીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને તે વિશ્વમાં સ્વમુક્ત જન્માવી શકે છે. હે મનુષ્ય !!! તું હૃદયમાં માથ તાણે શરીર છે અને મારી આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તે છે એમ માનીને મનને સ્વવશમાં કરી કર્નબ્યકાર્યને કર! જે મનુષ્યના હૃદયમાં પોતાના તાળામાં શરીર છે અને મારી આજ્ઞા પ્રમાણે શરીરને પ્રવર્તાવું અને મન માથ પ્રમાણેજ વિચાર કરી શકે એવો અપૂર્વ વીર્યોદ્ઘાત પ્રકટે છે તે મનુષ્ય આ વિશ્વમાં અદ્ભુત કાર્યો કરવાને સમર્થ અને છે. શ્રી મહાવીર પ્રમુખે મેઝપર્વતને સમજાવે એમણે કંપાબ્યે એમ કલ્પમંથાદિમા નિવંધુ છે તે ખરેખર મનને વશમાં રાખનાર મહાત્માઓને અનુભવગમ્ય થઈ શકે છે. અર્ધેપુણ્યસ્થાયે આત્માના તાળામાં મનને રાખીને દેવગણ પ્રયોગો કરી બળાબ્યા હતા. શ્રી હસ્તિશ્વરજીએ મન અને કાયાને આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્તાવી અનેક ગુપ્ત કાર્યો (યાત્રાસ્થાનદિ) કર્યા હતાં. જેણે મન-વચન અને કાયાને સ્વાસ્થ્યમાં રાખી તેણે વિશ્વપર જય

અશક્ત બને છે. એક બ્રહ્મચારીયોગી એક વખત પરિપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય
 યોગે ૬૬ સંકલ્પથી આકાશમાં ઉડી એક રાણીના મહેલમાં તેની
 દુષ્ટેથી રક્ષા કરવા ગયા પરંતુ પશ્ચાત્ તેમના મનમાં તે રાણીની
 સાથે મૈથુન કરવાનો સંકલ્પ પ્રગટ્યો તેથી તેઓ આકાશમાં ઉડવાને
 અશક્ત બન્યા. મૈથુનના સંકલ્પમાત્રથી પણ કાયિક માનસિક અને
 આત્મિક પ્રગટેલી શક્તિયોનો નાશ થાય છે તો અન્ય બાબતોનું તો
 શું કહેવું? વિશ્વ મનુષ્યોમાં જે જે મહાપુરુષો તરીકે વિશ્વ કલ્યાણ
 કરનારા તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે તેઓમાં ખરેખરી બ્રહ્મચર્યથી
 શક્તિ અવબોધવી. કાયિક વીર્યની સંરક્ષાકારક ગુરુકુલો આદિ સંસ્થા-
 યો સ્થાપવામાં સરકારે રાજ્યોએ પરિપૂર્ણ સાહાય્ય કરવી જોઈએ
 અને અવનતિથી પતિત મનુષ્યોની સંતતિનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ કે
 જેથી લલિપ્યમાં મનુષ્યો મહા પરાક્રમી કાયો કરે એવા કર્મયોગીઓ
 બની શકે. વીર્યની સંરક્ષા અને પુષ્ટિથી જ્યારે કાયા બળવાન થાય
 ત્યારે યોગમાર્ગમાં ગુણે પ્રવેશ થાય છે અને માનસિક શક્તિ-
 યોની સારી રીતે ખીલવણી કરી શકાય છે. અતએવ મનને વશમાં
 રાખવાની ઇચ્છાવાળા આત્માએ પ્રથમ કાયિક વીર્યની સંરક્ષા કરવી
 જોઈએ. કાયિક વીર્યના બળે બ્રહ્મમાં ચરવા યોગ્ય દશા પ્રાપ્ત કરી
 શકાય છે અને તેથી આત્માનું જ્ઞાનાદિક ગુણો માટે વીર્ય ખીલવી
 શકાય છે. મન વાણી અને કાયિક વીર્યની જોનામાં અશક્તિ તે
 આદિમક વીર્યને પ્રગટાવી શકતો નથી અને આદિમક વીર્ય પ્રગટાવ્યા
 વિના તે મન વાણી અને કાયાને પોતાના તાબામાં રાખી શકતો
 નથી. આત્માના તાબામાં મનને મૂકવાની ઇચ્છાવાળાએ બ્રહ્મચર્યને
 સર્વસ્વ માની પ્રથમ બ્રહ્મચર્યરૂપ દેવની ઉપાસના કરી વીર્ય સંરક્ષા
 કરવી અને પશ્ચાત્ મનને આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તોવવાને આ-
 ત્માવટે અન્યાસ એવગ્ર કે જેથી આત્માની શક્તિયોવટે કાયા અને
 મનને સ્વરૂપપૂર્વકે પ્રવર્તોવી કર્મયોગી અને છેવટે જ્ઞાનયોગી બની
 શકાય. મનને અને કાયાને આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તોવવામા
 પ્રથમ બ્રહ્મચર્યની અત્યંત આવશ્યકતા છે. બ્રહ્મચર્ય વિના એક
 અંશ માત્ર પણ કર્મયોગની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે તેમ નથી અને

દેહી શકે છે. ખરેખર પ્રજ્ઞાચર્ય ધારણ કરવાથી કર્મ યોગીની
 પદવી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પ્રજ્ઞાચર્યથી મન-વચન અને ક્રિયાની કર્મ
 શક્તિઓને સાદ્રાપ્ય મળે છે અને તેથી કર્તવ્યકાર્યોને સમ્યક્કરીત્વ કરી
 શકાય છે. વીર્યરશ્ન વિના આ વિશ્વમા જીવું મદ્ય દુર્લભ છે અને
 જીવ્યાવિના કર્તવ્યકાર્યો કરવાં તે પણ મદ્ય દુર્લભ છે. અતએવ વીર્ય-
 રશ્નરૂપ પ્રજ્ઞાચર્ય ધારણ કરીને પૂરું મુનિવસ્ત્રનીપેડે મન-વચન અને
 ક્રિયાના ઉપર કાંત્રુ ધસવીને દેશ-ધર્મ અને સમાજનો અધઃપાત કળે
 નિવારવો જોઈએ. વીર્યના અધઃપાતની આથે દેશ, ધર્મ, સમાજ,
 વિજ્ઞાન, નીતિ વગેરેનો અધઃપાત થાય છે અને તેથી પુનઃ જ્યાંથી
 પાત થયો હોય છે તે સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરતા અનેક વર્ષો વડી જાય છે.
 વીર્યની સંરક્ષણવડે આધ્યાત્મિક વીર્યશક્તિની વૃદ્ધિ કરી શકાય છે અને
 તેથી મનને આત્મા પોતાના તાબામા રાખી મનદારા અનેકકાર્યો કરી
 શકાય છે. અતએવ મન-વાણી અને ક્રિયાને પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના
 આત્માની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે એવી સ્થિતિમા મૂકવી જોઈએ. જ્યારે
 આત્મા સ્વશક્તિવડે મન-વાણી અને ક્રિયાને સ્વાયત્ત કરે છે ત્યારે તે
 વિશ્વમાં જે જે કર્તવ્યકાર્યોને હરતમાં ધારણ કરે છે તેઓને પરિપૂર્ણ
 કરે છે. ખરેખર મારી આજ્ઞાગમાણે મન વર્તે છે અને ક્રિયા વર્તે છે
 એવો અનુભવ જ્યાંમુખી પ્રત્યેક મનુષ્યને થતો નથી ત્યાંમુખી તે સાંસા-
 રિક મોહાળંબનોથીમુક્ત થતો નથી અને સાંસારિક કર્તવ્યકાર્યોમા નિર્લેપ
 રહી શકતો નથી. ઉપર્યુક્ત લેખ્યસારને દૃઢ્યમાં ધારણ કરીને વિચરતાં
 સમ્યક્ અવગ્રાધારે કે આત્મા જ્યાંમુખી મન-વાણી અને ક્રિયાને
 પોતાની સત્તાતળે લેઈ સ્વાજ્ઞાપૂર્વક ન પ્રવર્તીવી શકે તાવત તે કથની
 કરનાર છે પણ તે પ્રમાણે વર્તનાર નથી. કહેણી મમાન રહેણી કરવી
 હોય તો આત્માના તાબે મન-વચન અને ક્રિયાના શક્તિયો વર્તવી
 જોઈએ. સર્વ પ્રકારના અભ્યાસોની પૂર્વે મન-વચન અને ક્રિયા પોતાની
 આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે એવો અભ્યાસ સેવવો જોઈએ. આત્માની આજ્ઞા
 પ્રમાણે મન-અને ક્રિયા વર્તે છે એવો અનુભવ આવે તો
 પણ કદાપિ પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ. આત્માની આજ્ઞામુજબજ
 અમુક પ્રકારના વિચારમાં મન પ્રવર્તી શકે અને નિવર્તી શકે એવો

છે. અન્ય કોઈ તેહને તારક નથી એવું ખાસ હૃદયમાં ધારણ કરી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ અને હરોજ તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવામાં જે જે ભૂલો થતી હોય તે સુધારવી જોઈએ. હરોજ મનને આત્માના વશવર્તી બનાવવાના ઉદ્દેશમાં પ્રવર્તવાથી અન્તે કર્તવ્યકર્મયોગીની ખરી પદવી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શ્રદ્ધાચર્ય તથા ઉદ્યમથી આત્માનું ધાર્મિક કાર્ય કરી શકાય છે, અને આ વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને ઉત્તમ કર્મયોગીએ બનાવી શકાય છે.

અવતરણ—અવશ્યક કર્તવ્યકર્મ જે થાય છે તે સારને માટે થાય છે. કસાય છે એવું માની કર્તવ્ય કરવાની દિશા જગાવે છે.

અધુના જાયતે યદ્યદ્, યદ્મૂતં ચ ભવિષ્યતિ ॥

મત્વા શુભાય તત્કર્મ, કર્તવ્યં સવ્યપેક્ષયા ॥ ૬૬ ॥

શીખદાર્થ—અધુના જે કર્તવ્યકાર્ય થાય છે, જે થયું છે અને જે થશે તે સર્વે સારને માટે છે એવું આપેક્ષહિતે માનીને કર્તવ્ય કાર્ય કરવાં જોઈએ.

વિવેચન—મૂળકાવ્યમાં જે કયું તે કયું હવે તત્સંબંધી ચિંત કયાંથી કંઈ વગે તેમ નથી, તથાપિ મનમાં એમ વિચારવું કે આ વિશ્વસ્થામાં મૂળકાવ્યમાં જે જે કયું છે તે વસ્તુનાં શ્રેય માટે છે. જે જે કંઈ કયું અને કયો તેમાથી જાની મનુષ્યોને વાસ્તવિક પ્રાનિકર શિક્ષણ મળે છે. વર્તમાનકાવ્યમાં જે જે કાર્યો થાય છે તે સારને માટે થાય છે એમ માની કર્તવ્યકાર્યમાં વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. તેમજ જીવિતમાં જે જે કાર્યો થશે તે સારને માટે થશે. જીવિત સુખ ઉદરમાં મુંઝવું છે તેની કોઈને ચમત્ક્રમ પડતી નથી તથાપિ વિશ્વસ્થામાં ઉદ્ધાનિચ્છાદિએ જે થશે તે શ્રેયઃ માટે થશે એવું માનવું જોઈએ. આ પ્રમાણે માનીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવાથી એક ચિન્તાના વાજાને સેવીને તેમાં કંઈપણ આત્મારૂપ સૂર્યના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી ઉદ્ધાનિ કમનાં અરેહણ કરી શકાય છે. જે થાય છે તે સારને માટે માનીને સુખ અને સુખના સંદેશમાં સમસ્ત વારણ કરવું જોઈએ જે માટે એક કર્મમાં આવે છે તેથી જ આત્માવર્તિને મને સુખને થાય છે.

છે. અન્ય કોઈ તેહનો તારક નથી એવું ખાસ દૃઢ્યમાં ધારણ કરી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ અને દરેકજ તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવામાં જે જે ભૂલો થતી હોય તે સુધારવી જોઈએ. દરેકજ મનને આત્મના વશવર્તી બનાવવાના ઉદ્દેશમાં પ્રવર્તવાથી અન્તે કર્તવ્યકર્મયોગીની ખરી પદવી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. યજ્ઞચર્ય તથા ઉદ્યમથી આત્માનું ધાર્યું કાર્ય કરી શકાય છે, અને આ વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને ઉત્તમ કર્મયોગીઓ બનાવી શકાય છે.

અવતરણ—અવશ્યક કર્તવ્યકર્મ જે થાય છે તે સારને માટે થાય છે. કરાય છે એવું માની કર્તવ્ય કરવાની દિશા જણાવે છે.

અધુના જાયતે યદ્યદ્, યદ્ભૂતં ચ ભવિષ્યતિ ॥

મરવા શુભાય તત્કર્મ, કર્તવ્યં સવ્યપેક્ષયા ॥ ૬૬ ॥

શબ્દાર્થ—અધુના જે કર્તવ્યકાર્ય થાય છે, જે થયું છે અને જે થશે તે સર્વે સારને માટે છે એવું સાપેક્ષદષ્ટિએ માનીને કર્તવ્ય કાર્ય કરવાં જોઈએ.

વિવેચન—ભૂતકાલમાં જે કર્યું તે કર્યું હવે તત્સંબંધી ચિંતા ક્યોંથી કંઈ વળે તેમ નથી, તથાપિ મનમાં એમ વિચારવું કે આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં ભૂતકાલમાં જે જે કરાયું છે તે વસ્તુતઃ ઐય માટે છે. જે જે કંઈ કર્યું અને કરાયે તેમાંથી જ્ઞાની મનુષ્યોને વાસ્તવિક પ્રગતિકર શિક્ષણ મળે છે. વર્તમાનકાલમાં જે જે કાર્યો થાય છે તે સારને માટે થાય છે એમ માની કર્તવ્યકાર્યમાં વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. તેમજ ભવિષ્યમાં જે જે કાર્યો થશે તે સારને માટે થશે. ભાવિના શુભ ઉદરમાં શું રહ્યું છે તેની કોઈને સમજણ પડતી નથી તથાપિ વિશ્વશાસ્ત્રમાં ઉત્ક્રાન્તિવાદદષ્ટિએ જે થશે તે ઐય માટે થશે એવું માનવું જોઈએ. આ પ્રમાણે માનીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવાથી શોક ચિન્તાના વાદળોને લેદીને તેમાં દંકાયલા આત્મરૂપ સૂર્યના પ્રકાશને પ્રાપ્ત કરી ઉત્ક્રાન્તિ ક્રમમાં આરોહણ કરી શકાય છે. જે થાય છે તે સારને માટે માનીને સુખ અને દુઃખના સંયોગમાં સમભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. જે માટે શોક કરવામાં આવે છે તેથીજ આત્મોત્તતિનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે

ચિન્તની લોકોને ખાત્રી થઈ. સીતાએ વનમાં સ્વાત્માની શુદ્ધતા અનુભવી. આપણને જે જે વિપત્તિયો-ઉપસંગો થાય છે તે શુભાર્થ છે એવું પશ્ચાત્ અનુભવવામાં આવે છે. ભસ્તની સાથે બાહુબલીનું યુદ્ધ થયું તેમાંથી બાહુબલીને સંયમમાર્ગ પ્રાપ્ત થયો અને એક વર્ષ પર્યન્ત બાહુબલી વનમાં આનંદથી કાચોત્સર્ગ રહ્યા તે દ્વારા તેમને અન્તે કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું. શ્રીગીતામસ્વામીને અહંકાર થયો તેમાંથી તેમને સ-દ્બોધ પ્રાપ્ત થયો અને શ્રી મહાવીરપ્રભુના નિર્વાણથી તેમણે શોક કર્યો તેમાંથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાનો માર્ગ ખુલ્લો થયો તથા તેઓ કેવલ-જ્ઞાની થયા. શ્રીપ્રભુ ચાર, પાંચસે ચાર સાથે જન્મસ્વામી શેઠના ત્યાં ચોરી કરવા સત્રીના સમયમાં ગયા ત્યાં તેમને આરિત્રત્વ પ્રાપ્ત થયું. શ્રીશમ્ભુભવસૂરિની યજ્ઞપાટક સંબંધથી ઉત્પત્તિ થઈ, કારણ કે તે યજ્ઞ કરાવતા હતા અને સાધુના શબ્દસંકેતે યજ્ઞરત્ન નીચેથી શાન્તિનાથની પ્રતિમા દેખવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો અને તેથી તેઓએ આરિત અંગીકાર કર્યું. સુંદરદાસ ભક્ત પરણવાને જતા હતા તત્પ્રસંગે દાહુને સમાગમ થયો અને તેથી તેઓએ સન્યસ્તવ્રત લીધું. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય બાલ્યાવસ્થામાં પાટ ઉપર રમત કરતાં ચઢી બેઠાં એજ. તેમની ઉન્ન-તિનું આદ્યપગથીયું હતું. એક સાધુનું ભૂલા પડ્યું એજ મહાવીર પ્રભુના આદ્યભવ તરીકે નયસારની પ્રગતિનું મુખ્ય કારણ હતું. વનમાં સાધુ ભૂલા પડ્યા, ત્યારે તેની સેવા કરવાનો નયસારને લાલ મળ્યો અને તેથી તેઓને ઉપદેશનો લાલ મળ્યો. પરમાત્મપ્રગતિનું આદ્યા-શૈલણ તત્સમયે શ્રીમહાવીરપ્રભુનું દ્વિતીયચંદ્ર કલાવત્ થયું. ઇશુકાઈને વધસ્તંભપર ચાહુદીઓએ ચઢાવ્યો એજ ઇશુકાઈના મતવૃદ્ધિનું મુખ્ય કારણ થયું અને તેથી કાઈરિલોકોની સખ્યામાં કરોડો ધણા હાલવધારે દેખાય છે. મહામદ પયગંબરને તેના શત્રુઓએ મારવા પ્રયત્ન કર્યો અને મહામદના ભક્તોને પ્રતિપક્ષોએ સતાવ્યા એમાંજ મહામદની ઉન્નતિ સમાયલી હતી કે જે તેણે પશ્ચાત્ તરવારની ધારવડે દુશ્મનોને મારી નાખી પ્રાપ્ત કરી. ગૌતમબુદ્ધને તપઃ સેવતાં દુઃખ પડ્યું તેમાંથી તેણે સ્વમતિજન્ય શાન્તિમાર્ગ શોધી કહાડ્યો. કાશીમાં વૈદિક બ્રાહ્મણોએ તેના ઉપર બ્યભિચારનું કલંક ચઢાવ્યું તેથી તેવડે તે ઉત્તમ આરિત્ર-

બ્રિટીશ સરકારનું રાજ્ય થયું છે તે હિંદુસ્થાનના શુભાર્થે છે. હિંદુ-
 સ્થાનરૂપ શિષ્યને બ્રિટીશરાજ્યગુરુ મળવાથી તેને યોગ્ય શિક્ષણ મળે
 ॥ અખિલ વિશ્વરાજ્યોમાં સર્વ પ્રકારે રાજ્ય નૈતિક નિપુણતામાં બ્રિટીશ-
 રાજ્ય પ્રથમ પંક્તિમાં ગણાય છે તેની પાસેથી હિંદુસ્થાનને ઘણું ઘણું
 શિખવાનું હજી બાકી છે. બ્રિટીશ રાજ્યની સંપૂર્ણ નૈતિક નિપુણતાને
 જ્યારે હિંદુસ્થાન, વિનયભાવથી તેઓના ગુણ ગ્રહી આપ કરશે ત્યારે
 તે રાજ્ય પુરા-વહન કરવાને યોગ્ય થશે અન્યથા થશે નહિ. અત્યેવ
 દૂર દેશની બ્રિટીશ રાજ્ય સત્તા તળે હિંદુસ્થાન મૂકાયું છે તે સાચા
 માટે મૂકાયું છે એમ અવગણવું. મહાપુરુષોનો માર્ગ ખરેખર દુઃખ-
 માંથી પસાર થાય છે અને તેઓ તેથી ઘણાય છે એવું જાણીને પ્રત્યેક
 મનુષ્યે જે થાય ॥ તે શુભાર્થ થાય છે એવું અવગણી સહનશીલતાથી
 જે જે દુઃખો વિપત્તિઓ પડે તે સહન કરીને જે કંઈ થાય તેમાંથી શુભ
 શિક્ષણ ગ્રહણ કરીને આત્મોન્નતિના માર્ગમાં પ્રતિદિવસ વહેવું
 જોઈએ. હાલ જે અવસ્થા દુઃખમય દેખાય છે તે અવસ્થા બાવિમુખને
 માટે હોય છે એવું અનેક મનુષ્યોના સંબંધમાં બને ॥ એવું જાણી
 કદાપિ ધૈર્ય ન હારતાં કર્તવ્યકર્મમાં સદા તત્પર થવું જોઈએ. જે જે
 કર્તવ્યકર્મો કરવાનાં હોય તે સ્વાધિકારે શુભાર્થમાની કરવાં જોઈએ
 અને આત્મશ્રદ્ધાથી પ્રવર્તવું જોઈએ. બાવિના ગુપ્ત ઉદરમાં શું શું
 ભર્યું હોય છે તે સર્વજ્ઞ વિના અન્ય મનુષ્ય અવગણી શકતો નથી,
 તેથી મનુષ્યે તત્સંબંધી વિકલ્પ સંકલ્પ ચિંતાનો ત્યાગ કરીને વિવેક
 પુરિદ્ધાચ સ્વાધિકારે જે થાય છે તે શુભાર્થ ॥ એવું માની કર્તવ્ય
 કાર્ય કરવું જોઈએ. મહારાજ શિવાજીને આદર્શરૂપે દિલ્હી બેલાવી
 કેઠ કયો તેથી દક્ષિણ રાજ્યની વાસ્તવિક પ્રગતિનું બીજ ચેપાયું
 અને શિવાજીએ હિંદુરાજ્યની દક્ષિણમાં સ્થાપના કરી. શિવાજી ન
 હોત તો મુન્નત હોત સમગ્રી ઇત્યાદિવડે શિવાજીની કીર્તિ અમર
 થઈ. જેન શ્વેતાંબરોની પ્રગતિ માટે અધુના જે જે કંઈ હીલચલ
 થાય છે તેના ગર્ભમાં પ્રગતિનાં સૂક્ષ્મ બીજકે રહ્યાં છે તે દારણ સા-
 મગ્રો પાનીને બાવિષ્યમાં સ્વફલેને દર્શાવશે. હિતશિશુગૃહાદિ અને
 અશુભમાં પશુ શુભ દર્શનરૂપિએ અવગ્રહીએ તે સ્વાધિકારે જે કંઈ

છે, એમ અનુભવદૃષ્ટિથી વિશ્વકર્તવ્યોપ્રતિ અવલોકવામાં આવશે તે સાપેક્ષદૃષ્ટિએ જે કંઈ થયું-થાય છે અને થશે તે શુભાર્થ છે એમ અનુભવમાં આવશે. વર્ષા યોમાસું થયા બાદ શિયાળાની જરૂર પડે છે અને શિયાળા બાદ ઉન્હાળાની જરૂર પડે છે અને ઉન્હાળા બાદ યોમાસાની જરૂર પડે છે તેથી અનુક્રમે તે શુભાર્થ થયા કરે ॥ એવી કુદરતની ઘટનાનો અનુભવ કરતાં સહેજે અવબોધાઈ શકશે. આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો શુભાર્થ છે એવું માનીને પ્રત્યેક મનુષ્યે આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ પણ પશ્ચાત્ ન હોવું જોઈએ. કૃતેહપુર સીકરોની લડાઈ પ્રસંગે બાબરે આવશ્યક કર્તવ્ય યુદ્ધકાર્ય શુભાર્થ છે એવું માનીને સ્વસેનિકોને ભાષણ આપી ઉત્તેજિત કર્યાં તેથી આર્યાવર્તમાં સુસલમાની રાજ્ય ટકી શક્યું. અન્યથા તે દિવસથી હિંદુઓની રાજ્ય સ્થાપનાનો પ્રસંગ દેખાત. સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યની પ્રવૃત્તિ ખરેખર શુભાર્થ છે એમ લ્યારે પોતાના આત્માને નિશ્ચય થાય છે ત્યારે શુરોગોવિંદની પેઠે કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં પરિપૂર્ણ આત્મલોગ આપી શકાય છે. શુરોગોવિંદસિંહે કર્તવ્યકાર્ય જે કંઈ સ્વાધિકારે થાય ॥ તે શુભાર્થ છે એવો નિશ્ચય કર્યો ત્યારે તેની આત્મિક શક્તિયોએ તેનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો અને તેથી તે પ્રગતિમાન વિજયશીલ બની શક્યો. કર્તવ્યકાર્યો જે કેવિત્ સ્વાધિકારાર્થ છે તે શુભાર્થ ॥ એવો નિશ્ચય થતાં કર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં મન્દતા રહેતી નથી. શેઠ વીરચંદ દીપચંદ ગોધાવીમાં જન્મ્યા હતા તેઓ પ્રથમ શ્રી-રવિસાગરજી મહારાજના શ્રાવક હતા. તેઓ પ્રથમ અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈ નગરશેઠને ત્યાં ગુમાસ્તા રહ્યા ત્યાંથી તેઓ સોલાપુર ગયા અને જે કંઈ સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે શુભાર્થ માની પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા અને તેથી તેઓ અન્તે પચ્ચીશ લાખ રૂપિયાના આશામી બન્યા અને જૈનકોમનાં પ્રગતિકારક શુભકાર્યો તેમણે કર્યા તથા સોલાપુરમાં દુધાલપીડિત લોકોનો તેમણે બચાવ કર્યો તેથી સરકારે તેમને સી. આઈ. ઇ. નો તાંદ આપ્યો. ખરેખર ઉપર્યુક્ત દુષ્ટાન્તથી અવબોધવું કે સ્વાધિકારે વિવેકપૂર્વક જે જે આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં આવે ॥ તે શુભાર્થ થાય છે એમ દૃઢ નિશ્ચય જેઓને છે તેઓ આ વિશ્વમાં

શુભાર્થ છે એવું માની હે મનુષ્ય ! ત્યારે અવશ્ય કર્તવ્યકાર્યો કરવાં એકેએ
 અવતરણુ—કર્મયોગી આત્મા આ વિશ્વશાલામાં શિષ્યરૂપને
 કર્તવ્યકાર્યોના અનુભવને ગ્રહે છે તે જણાવે છે.

ચેતનો વિશ્વશાલાયાં, સ્વોન્નતિકર્મસાધકઃ ॥

ગૃહ્ણાત્યનુભવાન્ સર્વાન્, સદિવેકપ્રદાયકાન્ ॥૬૭॥

શબ્દાર્થ—ચેતન આ વિશ્વરૂપશાલામાં સ્વોન્નતિ કર્મ સાધક છે
 તે સદિવેકપ્રદ સર્વ અનુભવોને ગ્રહે છે.

વિવેચન—આ વિશ્વશાલામાં આત્માની પરમાત્મતા પ્રાપ્ત કરી
 પાતું શિક્ષણ ગ્રહીને મનુષ્યો પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે ॥ આત્માની
 કર્મસાધક ચેતન આ વિશ્વશાલામાં સર્વ પ્રકારના અનુભવોને ગ્રહી
 શકે છે. વિશ્વશાલા વિના કોઈ સ્વોન્નતિકર્મસાધક બની શકતું નથી
 અને કોઈ સદિવેકપ્રદ સર્વાનુભવોને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી. સર્વ પ્રકારના
 અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા વિના કોઈ સ્વોન્નતિકર્મસાધક બની સર્વજ્ઞ
 થઈ શકતો નથી. આ વિશ્વમાં સર્વ પ્રકારના અનુભવો પ્રાપ્ત કર્યા વિના સર્વ
 પ્રકારના દુઃખોથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. સર્વ પ્રકારના દુઃખોના અને
 સર્વ પ્રકારના શાતાના પરિણામોને જોગવી તેને અનુભવ કરીને ધૃતિ
 સિદ્ધરૂપ પ્રગતિમાન બની શકાય છે. આ વિશ્વશાલામાં અનેક પ્રકારના
 અનુભવોનું શિક્ષણ મળે છે તેથી તે દૃષ્ટિએ અસાર સંસાર પણ સાર
 ભૂતા અવયોધાય છે. જે જે બાબતોનો પરિપૂર્ણ અનુભવ થતો નથી તે
 તે બાબતોનો સમ્યગ્ નિર્ણય કરી શકાતો નથી, અને સમ્યગ્ નિર્ણય
 વિના હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો વિવેક પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી તથા
 સમ્યગ્વિવેકવિના સ્વોન્નતિકર્મસાધક આત્મા બની શકતો નથી. આ
 એવ વિશ્વશાલામાં ચેતનને શિષ્યરૂપ માની સર્વ પ્રકારના અનુભવો પ્રાપ્ત
 કરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ. જીવ પ્રથમ એકેન્દ્રિયાવસ્થાથી
 પ્રારંભી દ્વોન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય ગતિ પર્યંત અનુ
 ભવ કરે છે. દશ દશાન્તે દુર્લભ એવો મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને આત્માની
 ઉત્ક્રાન્તિના માર્ગે સફળરૂપેદેશથી વળે છે. આત્મા સ્વયં આત્મજ્ઞાને
 પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે વિશ્વશાલાની ઉપયોગિતાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ

લામાં જે જે પદાર્થો કુદ્રતના કાયદાને અનુસરી ગોઠવાયા છે તેમાં કુદ્રતનું કહાપણ છે તેના આગળ સ્વકહાપણ ગમે તેવું હોય તોપણ અંતે ચાલવાનું નથી એવું વિચારીને કુદ્રતના કાયદાઓનું સૂક્ષ્મ અવલોકન કરી વિશ્વશાલાની સાથે સ્વસંબંધ જોવો છે તેવો નિર્ધારી આત્મોન્નતિના માર્ગપર સદા પ્રગતિ કરવી એજ વિશ્વશાલાના શિષ્યનું વાસ્તવિક કર્તવ્ય કદાપિ વિસ્મર્તવ્ય નથી. આ વિશ્વશાલાનો જે શિષ્ય બનતો નથી તે વિશ્વશાલાનો ગુરૂ બની શકતો નથી; અતએવ વિશ્વશાલામાં અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે વિશ્વશાલાના અનુભવીઓને ગુરૂ બનાવીને તેઓના અનુભવોને હૃદયમાં ઉતારી પશ્ચાત્ત જે સ્વાનુભવ પ્રગટે તેના શિષ્ય બનીને અગ્રપ્રગતિમાન થવું જોઈએ. દેવોના કરતાં દુર્લભ એવા મનુષ્યાવતારની દુર્લભતા અવળા-ધીને અને મનુષ્યજન્મમાં વિશ્વશાલામાં સંપૂર્ણ પ્રગતિ કરી શકાય છે એવું પ્રબોધીને આધ્યાત્મિક તરવોના જ્ઞાનપૂર્વક બ્યાવહારિક અને નૈશ્વયિક પ્રગતિ અને તેની સંસ્કૃતિમાં સદા પ્રવૃત્તિશીલ બનવું જોઈએ. વિશ્વશાલાના અનુભવીઓ પાસેથી સ્વોન્નતિસાધક કર્મોનું અનુભવ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને પશ્ચાત્ત સ્વહૃદયમાં પરિભ્રમી સ્વાનુભવિકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સ્વાધિકારે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાનુસારે સ્વોન્નતિકર્મસાધક થવું જોઈએ કે જેથી પશ્ચાત્ત પ્રગતિમાર્ગના અનેક હેતુઓનું પ્રસંગે પ્રસંગે સેવન થાય અને આત્મોન્નતિસાધક કર્મયોગી બની શકાય. વિશ્વશાલામાં સ્વોન્નતિસાધક ચોવીસ તીર્થકરો થયા તેઓએ સ્વોન્નતિની કઈ સાધનાઓને સાધી હતી તેનું સમ્યગ્જ્ઞાન કરવું જોઈએ. ગૌતમબુદ્ધ-મહામદ પેગંબર-જરથોસ્ત-કણ્વાદ-પતંજલિ-જેમિની-ગૌ-તમ-કપિલ-મુસા-શંકરાચાર્ય-રામાનુજ-વલ્લભાચાર્ય-ચેતન-કબીર-વ-ગેરે મહાત્માઓએ વિશ્વશાલામાં સ્વોન્નતિસાધક કયા કયા અનુભવો અને કઈ કઈ પ્રવૃત્તિયો દર્શાવી છે તેનો પરસ્પર મુકાબલો કરી સમ્યગ્ નિર્ણય કરવો જોઈએ કે જેથી વિશ્વશાલાના વિદ્યાર્થીને કોઈ ભ્રાન્તિ રહી શકે નહિ. વિશ્વશાલામાં બ્યાવહારિક અને નૈશ્વયિક પ્રગતિના માર્ગો કયા કયા છે અને પૂર્વમુનિવરોએ તે કેવી રીતે દર્શાવ્યા છે તે અનુભવમય કેવી રીતે થાય છે ? પરસ્પર ભિન્ન પ્રગતિમાર્ગોનું

સાધ્યદષ્ટિએ-સાધનદષ્ટિએ-કર્તવ્ય દષ્ટિએ-અકર્તવ્યદષ્ટિએ-પ્રવૃત્તિદષ્ટિએ
 નિવૃત્તિદષ્ટિએ, સ્વાધિકારદષ્ટિએ, પરાધિકારદષ્ટિએ, સ્વર્વગ્નિકહિતદષ્ટિએ,
 બ્યદિદષ્ટિએ, સમષ્ટિદષ્ટિએ, સામાજિકહિત દષ્ટિએ-દેશપ્રગતિદષ્ટિએ
 સ્વતંત્રદષ્ટિએ, પરતંત્રદષ્ટિએ, દયાદષ્ટિએ, સત્ય દષ્ટિએ, અસ્તેયદષ્ટિએ,
 અપરિગ્રહદષ્ટિએ, પરિગ્રહદષ્ટિએ, સર્વજીવસંરક્ષકદષ્ટિએ, સામ-દામ-દંડ-
 લોક-નીતિદષ્ટિએ-અસ્પદોષપૂર્વક મહાલાલદષ્ટિએ-આત્મગિકધર્મદષ્ટિએ,
 આપવાદિકધર્મદષ્ટિએ, આપત્તિ ધર્મ દષ્ટિએ, આતુર્વણિક ધર્મ કર્મ
 દષ્ટિએ-ભાવના દષ્ટિએ-શિષ્ય દષ્ટિએ-શિક્ષક દષ્ટિએ-ત્યાગિ દષ્ટિએ
 રાગિદષ્ટિએ અને અનેક ધર્મદર્શનોની દષ્ટિઓના પરસ્પર અવિ-
 રોધપણે વિશ્વશાસ્ત્રમાં સર્વ ક્ષેત્ર હેતુ અને ઉપાદેય પદ્યથોનું સ્વરૂપ
 અવગ્રહણું જોઈએ કે જેથી આત્મામાં ઉપયુક્ત અનેકદષ્ટિઓવડે
 આત્માની પ્રગતિઓના માર્ગો ખુલ્લા થાય અને આત્માની વાસ્તવિક
 પ્રગતિકારક કર્મોની પ્રવૃત્તિઓને અવિરોધપણે સેવી શકાય. એક
 પેટીવાદની છે તેમાં જે જે કળોમાંથી સ્વર નીકળે એવું જોઈએ તેમાંથી જો
 બે ત્રણ ચાર કળોમાંથી સ્વર ન નીકળે અથવા એકજ કળમાંથી
 સ્વર નીકળે તો તે જેમ મેહકાતો નથી તેમ વિશ્વશાસ્ત્રમાં ઉપયુક્ત
 અનેકદષ્ટિઓવડે પરસ્પર આધિપત્યે અભ્યાસ કરવાનો હોય છે તે
 જો ન કરવામાં આવે અને પ્રગતિનાથક કર્મોની બનવામાં ન આવે તો
 વિશ્વમાં અન્ય જીવોને અનેક જીવોની અનેક પ્રકારે હાનિ કરી શ-
 કાય અને વિશ્વજીવોને અસ્પૃશ્ય લાભ સમર્પી શકાય તેમજ સ્વાત્માની
 અસ્પૃશ્ય પ્રગતિ કરી શકાય અને અનેક ગુણોને પરિપૂર્ણ ખીલવવામાં
 અનેક વિન્નિ ઉપશિષ્ટ કરી શકાય માટે મુક્ત મનુષ્યેએ વિશ્વ-
 લાભ અનેકદષ્ટિઓની આપેશ્યાએ પદ્યથે વિવેક કરી સ્વાત્માની
 કર્મનાથક બનવું જોઈએ કે જેથી સ્વપરને અસ્પદોષપૂર્વક મહા
 લાભ લાભ યજી શકે. ઉપયુક્ત અનેકદષ્ટિઓ દ્વારા વાસ્તવ વિશ્વને
 અનેક નવોની આપેશ્યાપૂર્વક અભ્યાસ કરી અનુભવ પ્રદી સ્વ
 ભોગ્યનાથક કર્મોમાં સ્વાધિકારે દ્રવ્યદેવદાનદાનુભવ પ્રગતિ
 કરી શકાય છે અને હેતુનાથી નિવૃત્તિ કરી શકાય છે અને એવા
 અનુભવ દ્વારા એવું છે ત્યારે સ્વભોગ્યનાથક બની શકાય છે.

કર કર્મપ્રવૃત્તિને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે આત્મોન્નતિ કરી સહજ મુખને સાક્ષાત્કાર કરવા સમર્થ બને છે. અનેકદૃષ્ટિયોની સાપેક્ષાએ સ્વોન્નતિ-સાધક કર્મયોગના દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવથી અનુક્રમને સ્વાધિકારે સ્વીકારવામાં આવે છે તો સ્વોન્નતિ કરવામાં કોઈ જાતનો પ્રત્યવાય આવતો નથી અને કર્તવ્ય કર્મયોગી બની વિશ્વનો પરિપૂર્ણ અનુભવ કરી સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિની શ્રેણિએ આરોહી શકાય છે. વિશ્વશાલામાં ચેતન સ્વોન્નતિ કર્મસાધક ખરેખર ઉપર્યુક્ત સર્વ દૃષ્ટિયોના સંપૂર્ણ સહસ્યને ગળી પની શકે છે અને શ્રીમહાવીરપ્રભુની પેઠે સર્વજ્ઞ પદ પ્રાપ્ત કરવામાં અનેક ઉપસર્ગો સહી શકે છે. વિશ્વવર્તિ અનેક અનુભવીઓનાં રચિત અનેક શાસ્ત્રો વાંચવામાં આવે તો પણ વિશ્વશાલામાં સ્વોન્નતિકારક કર્મપ્રવૃત્તિયોનો જાતિ અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા વિના સ્વોન્નતિસાધક કર્મપ્રવૃત્તિમાં આત્માર્પણ થઈ શકતું નથી. સ્વતંત્રદૃષ્ટિ જાતીય અનુભવ કરીને આત્મોન્નતિકારક કર્તવ્ય-કર્મોને સ્વાધિકારે સેવતો સેવતો આત્મા પ્રતિદિન પ્રગતિમાન થયા કરે છે. સ્વોન્નતિકર્મસાધક બનવાને પ્રથમ પરિપૂર્ણ સ્વાત્માતું જ્ઞાન કરીને બ્રહ્માંડની સાથે તેનું ઐક્ય-સાદૃશ્ય કેવી રીતે છે તેનું આનુભવિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને સ્વોન્નતિ કર્મપ્રવૃત્તિયોના અનુક્રમને પરિપૂર્ણ અવલોકવાની આવશ્યકતા છે. અન્ય મનુષ્યોના વિચારોમાં અને આચારોમાં એકાન્ત વિશ્વાસુ બની આત્માની પ્રગતિનો આધાર અન્ય મનુષ્યોપર મૂક્યો એ અનેકાન્તદૃષ્ટિએ વિશ્વશાલામાં આત્મોન્નતિ કરવામાં હિતાવહ નથી. વિશ્વશાલામાં આરૂં સ્થાન ક્યાં છે? તેનો પરિપૂર્ણ નિશ્ચય કરી સ્વોન્નતિકર્મસાધક બનવું જોઈએ. મનુષ્ય આ પ્રભાણે સ્વોન્નતિ કર્મસાધક ન બને તો તે પશુના કરતાં વિશેષ મહાન ગળી શકાય નહિ. ઉપર્યુક્ત અનેકદૃષ્ટિયોના સાપેક્ષત્વને ધ્યાનમાં લઈ જે મનુષ્ય વિશ્વશાલામાં ઉત્ક્રાન્તિકર્મનું અધ્યયન કરે છે તે બ્યક્તિજાત સ્વાતંત્ર્ય અને સમાજજાત સ્વાતંત્ર્યની સંરક્ષા કરી વિશ્વને સ્વર્ગ સમાન કરવામાં સ્વાત્મતોગ સમર્પી શકે છે. ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટિયોનો નયસાપેક્ષે જાતીય અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ અને અવકાન્તિના માર્ગોનો ત્યાગ કરીને લોકિક તથા લોકોત્તર ઉત્ક્રાન્તિના માર્ગોનું

ખાંડ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા, કાલ, દશા, સંયોગો અને શિક્ષણને ધ્યાનમાં લઈ એક પદાર્થના અનુભવજ્ઞાનમાં કદેટા મનુષ્યોમાં કોટિ લેઈ પડે તો તે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, જ્ઞાન, કર્મોવરણ, ક્ષયોપશમ અને શિક્ષણીય સંયોગોને આભારી માની સાપેક્ષદૃષ્ટિને આગમ કરી કદાચક્ર ન કરતાં અનુભવોની પ્રાપ્તિમાં આગળ વધવું જોઈએ કે જેથી સ્વોત્તતિકર્મસાધકપ્રવૃત્તિમાં પ્રગતિમાન આત્મા બની શકે. અનેક પ્રકારના વિશ્વશાસ્ત્રના પદાર્થોના અનુભવોને અનન્ત સાગર ॥ તેમાંથી એક બિન્દુસમાન અનુભવ પ્રાપ્ત કરી કદી સ્વાત્માભિમાની બની સ્વાત્મધાતક ન થવું જોઈએ. અનન્તાનુભવસાગરમાં સામાન્ય મનુષ્યને અનુભવ, એક બિન્દુસમાન છે તેથી તેણે સર્વ પ્રકારના અનુભવો કે જે કાળે કાળે અવસ્થાલેદે, ક્ષયોપશમભાવે ઉદ્ભવે છે તેઓનો પોતાની પ્રાપ્તિ ન થવાથી તેઓ અસત્ય છે અથવા તે સર્વને હું જાણું છું એવો અભિમાન ધારણ કર્યા વિના પ્રવર્તીને સ્વોત્તતિકર્મસાધક બનવું જોઈએ. સ્વોત્તતિકર્મસાધકાવસ્થામાં સ્વાધિકાર પ્રમાણે પ્રવર્તતાં અનેક વિધ્નોદ્વારા પણ સ્વાત્માને અનેક પ્રકારનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રમાદોને પરિહરવાનું શિક્ષણ મેળવી શકાય છે. સ્વોત્તતિસાધક કર્મયોગી બન્યા વિના વિશ્વશાસ્ત્રના સકલાનુભવોને પ્રાપ્ત કરી શકાતા નથી. અતએવ પ્રત્યેક મનુષ્યે અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાને સ્વોત્તતિસાધક કર્મયોગી બનવું જોઈએ. આ વિશ્વશાસ્ત્રના સંપૂર્ણ પદાર્થોના સાક્ષાત્ દૃષ્ટા મુનિવરો સર્વ મનુષ્ય વિદ્યાર્થિઓના ગુરુઓ છે અને તેઓના અનુભવોને ચક્રણ કરીને સાક્ષાત્ તે તે અનુભવોનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરનાર સ્વાત્મા જ સ્વકર્તવ્યકાર્યોનો નૈશ્વરિકદૃષ્ટિએ ગુરુ અવજોધયો. સ્વોત્તતિકર્મસાધક ચેતનજીની અનન્ત વિશ્વશાસ્ત્ર છે અને તેઓ અનન્ત અનુભવને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. રજ્જેગુણ તમોગુણ અને સરવગુણનું સ્વરૂપ અવજોધીને અન્તરમાં સ્વાભાવિક જ્ઞાનની રુદ્રરૂપ જે પ્રકટાય છે તે આત્મોત્તતિસાધક બની શકે છે. વિશ્વવર્તિભવજ્ઞેયજ્ઞાનથી અનેક જ્ઞેયોને અભ્યાસ કર્યા પશ્ચાત્ આત્મજ્ઞાનવડે જ્ઞાનાનુભવ પ્રાપ્ત કરવો અને સ્વયં આત્મોત્તતિના અનુભવપ્રદર્શકમાર્ગોમા પ્રવર્તવું. આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં જે જે અવસ્થાઓ અને જે જે દુઃખ મુખની રિધિતિયો

ઉ. આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં અનન્ત, અખંડ, અગ્રાધિત, નિત્ય અને સત્ય મુખને પ્રાપ્ત કરવું એજ સ્વૈચ્છનિશ્ચયક કર્મયોગીનો મુખ્ય આયોદેશ છે એ ઉદ્દેશની સિદ્ધિમાટે આદિમક અનુભવોદ્ધાર પ્રવૃત્તિપ્રગતિમાત્ર થવું જોઈએ. આત્માને જે મુખ મમે છે તેજ આત્માનો વારંતરિક અનુભવ છે. અન્યથેવ મનની મુખપ્રાપ્તિથી આત્મમુખનો બિન્ન અનુભવ પ્રાપ્ત કરી કર્મેકમે સ્વૈચ્છનિશ્ચયક જે જે કર્મો હોય તેઓની પ્રવૃત્તિ આદરવી જોઈએ. વિશ્વશાસ્ત્રમાં ચેતનજીએ સ્વઅનુભવને અત્ર કરી પ્રવર્તવું જોઈએ, પરંતુ અન્યોના અનુભવોની પાછળ પાછળ જઈ અન્યપ્રકાર જાણી ન પ્રવર્તવું જોઈએ. દુર્લભ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરીને ચેતનજીએ આત્માનુભવદ્વારા સ્વૈચ્છનિશ્ચયક કર્મયોગી બનવું જોઈએ. આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં અનુભવી મનુષ્યોદ્ધાર અને અનુભવપ્રદર્શક પુરુષ કોની શાસ્ત્રાધ્યક્ષી વિવેકપ્રદ અનેક અનુભવોને પાત્રાનામા પ્રકટાવવા જોઈએ. અનેક તીર્થકરે આ વિશ્વશાસ્ત્રના પૂર્વ વિદ્યામિયો હતા તેઓએ સર્વજ્ઞ હૃદિયે વિશ્વશાસ્ત્રવર્તિ અનન્ત શ્રેય પદામૃતનું અવગ્રહન કર્યું તેથી હૃદિ પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે એવું નેનાના નામધર્મ રજું છે તેને કન્યેની બની પ્રકટાવવું જોઈએ. મનુષ્ય આ વિશ્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ બબુલને ખાત્રી કરાવે તેના મન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં જે શાધરેશ તે મળી શકશે. નાનુગમ કંઈ જવા માર મિંમત્ર ન હોય જોઈએ. વિશ્વશાસ્ત્રનાં મુખજ્ઞાનનાં બારણાં કોકો લે કે તે વચ્ચે જેવાં દરેક નો પગ ધીમ. ખંત, ઉત્સાહ અને બુદ્ધિથી નુતં ઉપદેશ અને વિશ્વશાસ્ત્ર મુખ વિદ્યાર્ણવ અરેકેકમ સ્વૈચ્છનિશ્ચયકના અનુભવ કરી શકે છે.

અવગરણ—કેવળ વિશ્વશાસ્ત્રનાં શાસ્ત્રાનુસારે જ રાત્રે જીવેને ઉપદેશ દેવા છે અને રાત્રે જાત્રે જીવેને અવગરણ દેવાપ્રત્યે જીવે છે એજ સ્વૈચ્છનિશ્ચયકના અનુભવ કરી શકે છે.

કર્મયોગેન જીવાના-મર્જાવાનાં પમ્પ્યાઃ ॥

તત્ત્વાર્થનૃત્રનિર્દિશે. વિજ્ઞાનચ્ચ ઉપગ્રહઃ ॥૬૮॥

છે. આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં અનન્ત, અખંડ, અખાદિત, નિત્ય અને સત્ય મુખને પ્રાપ્ત કરવું એજ સ્વોન્નતિસાધક કર્મયોગીનો મુખ્ય સાધ્યોદ્દેશ છે એ ઉદ્દેશની સિદ્ધિમાટે આત્મિક અનુભવોદ્વારા પ્રવૃત્તિપ્રગતિમાત્ર યવું જોઈએ. આત્માને જે મુખ ગમે છે તેજ આત્માનો વારતવિક અનુભવ છે. અતએવ મનની મુખશ્રાન્તિથી આત્મમુખનો લિન્ન અનુભવ પ્રાપ્ત કરી ક્રમેક્રમે સ્વોન્નતિસાધક જે જે કર્મો હોય તેઓની પ્રવૃત્તિ આદરવી જોઈએ. વિશ્વશાસ્ત્રમાં ચેતનજીએ સ્વાનુભવને અગ્ર કરી પ્રવર્તવું જોઈએ, પરંતુ અન્યોના અનુભવોની પાછળ પાછળજ જઈ અન્ધધ્રુવાળુ બની ન પ્રવર્તવું જોઈએ. દુર્લભ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરીને ચેતનજીએ આત્માનુભવદ્વારા સ્વોન્નતિસાધક કર્મયોગી બનવું જોઈએ. આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં અનુભવી મનુષ્યોદ્વારા અને અનુભવપ્રદશકે પુસ્તકોની સાહાય્યથી વિવેકપ્રદ અનેક અનુભવોને પોતાનામાં પ્રકટાવવા જોઈએ. અનેક તીર્થંકરો આ વિશ્વશાસ્ત્રના પૂર્વે વિદ્યાર્થિઓ હતા તેઓએ સર્વજ્ઞ હૃદયે વિશ્વશાસ્ત્રાવનિ અનન્ત જ્ઞેય પદ્યોનો અવલોકન કર્યું તેવી હૃદય પ્રાપ્તિ મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે એવું તેનામાં સામર્થ્ય રહ્યું છે તેને કર્મયોગી બની પ્રકટાવવું જોઈએ. મનુષ્ય આ વિશ્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ બહુવાને પ્રાપ્ત લગની લગાડે તો તેના માર્ગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં જે શોધશો તે મળી શકશે. નહિગુરુમ લેખને જરા માત્ર હિંમત ન હારવી જોઈએ. વિશ્વશાસ્ત્રનાં ગુપ્તજ્ઞાનનાં ખારણાં ઠોકો જો કે તે વજ્ર જેવાં હશે તો પણ ધ્વંસ. ખંત, ઉત્સાહ અને બુદ્ધિથી તુર્ત ઉઘડશે અને વિશ્વશાસ્ત્રના ગુપ્ત સિદ્ધાન્તો અવલોકન સ્વોન્નતિના યવના આન્ધારમાં પેલું કરી શકે છે.

અવતરણ—ઉપયુક્ત વિશ્વશાસ્ત્રના સાધકનયે નવે ૫૦ ૨૫૨ જીએને ઉપગ્રહ દેવ જે અને તેથી નવ જુએ એકબીજાના સહાયકારક બને છે એવું પ્રત્યક્ષ ૧. ૨૦માં નક્કી કરાયેલ છે.

કર્મયોગેન જીવાના-મર્જાવાનાં વગ્મયઃ ॥

તત્ત્વાર્થમૃત્રનિર્દિશે, વિજ્ઞાનવ્ય ઉપગ્રહઃ ॥૬૮॥

ગત દ્રવ્યરૂપી છે અને શેષ ચાર અણુવ દ્રવ્ય અરૂપી છે. ૫૩૮૯-
માં ઉત્પાદ અને વ્યયની ક્રિયા થઈ રહેલી છે. ધર્મોસ્તિકાય પોતાના
ચલનસ્વભાવધર્મવડે પુફગતો અને જીવોને ચાલવામાં સાહાય્ય
આપવારૂપ ઉપગ્રહ કરે છે અને અધર્મોસ્તિકાય પોતાના સ્થિર સ્વ-
ભાવવડે પુફગતોને સ્થિર થવામાં સાહાય્યરૂપ ઉપગ્રહ કરે છે. આક-
શસ્તિકાય પોતે જીવો અને અણુવ દ્રવ્યોને અવકાશ દેવારૂપ ઉપ-
ગ્રહ કરે છે. પુફગત દ્રવ્ય, અન્ય દ્રવ્યોને પોતાના સ્વભાવવડે ઉપગ્રહ
કરે છે. પુફગતદ્રવ્યના ઉપગ્રહવિના કોઈ પણ જીવ ચાલુ રેલી
શકે નહિ અને મનુષ્યભવાદિ ગ્રાસ કરી શકે નહીં માટે જીવોને
અણુવ પુફગત દ્રવ્યનો ઉપકાર છે. સાત ધાતુઓ, હાથપગ, નાદીઓ
વગેરે પુફગતસ્કંધોના બનેલા આહારને ગ્રહણ કરી જીવી શકાય
■ અને શરીરદ્વારા આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરી શકાય છે માટે
અણુવ પુફગત દ્રવ્યનો પ્રતિ ઉપગ્રહ ખરેખરી રીતે સિદ્ધ થાય છે.
પુફગત દ્રવ્યના ઉપગ્રહ વિના આત્માની પરમાત્મતા પ્રકટાવી શકાતી
નથી. પુફગત દ્રવ્યરૂપ અણુવ પદાર્થની સહાય વિના સંયમની અ-
શક્યતા થઈ શકતી નથી. ગમે તેવો જીવ બલવાન હોય તથાપિ પુ-
ફગતની સાહાય્ય લીધા વિના તે કોઈ પણ ગુણકાર્ય કરવાને અને
આત્માની ઉન્નતિ કરવાને સમર્થ થઈ શકે નહીં. વજરૂપભનાશ્ચ સંય-
વજુ વિના પરિપૂર્ણ બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી તેથી પુફગત
દ્રવ્યની નિમિત્ત કારણપણું અપૂર્વ ઉપગ્રહતા સિદ્ધ થાય છે. પરમાણુ-
રૂપ પુફગત દ્રવ્યના સંઘોરૂપી છે અને તેની સર્વ દૃશ્ય વસ્તુઓરૂપ
મૂર્તિવિના ક્ષણભાવ જીવાને જીવનઅવધાર નથી શકે તેમ નથી,
માટે પુફગત દ્રવ્યની અપેક્ષાએ મૂર્તિરૂપ જગતનો ઉપગ્રહ લીધા વિના
કોઈ પણ જીવ પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે તેમ નથી. પુફગતસ્કંધોને
સ્વભાવ છે કે તે આત્માની ઉન્નતિમા ઉપગ્રહીતૃત્વ બની શકે છે અને
અવનતિમા પજુ નિમિત્તરૂપ બની શકે છે પુફગતસ્કંધરૂપ દૃશ્ય જગતનું
અવતંબન હોયે હોયે જીવ મનુષ્યજન સર્વના આવી પહોંચે છે અને
પદ્ધતિ તે સર્વનો ઉપગ્રહ પાછો વાળવાને યોગ્ય શક્તિમાન અને છે.
ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને કાલને ઉપગ્રહ થઈ

છે. એ ઉપરથી અવગોધવાનું કે ભાષાવર્ગણરૂપી જડ પુદ્ગલોના ઉપ-
ગ્રહ વિના કોઈ પણ મનુષ્યને અઘપર્યન્ત પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થઈ
નથી અને થવાની નથી તેથી મહાત્માઓની ભાષાવર્ગણાદિ જડ વસ્તુ-
ઓને ભેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ન્યૂન કથી શકાય. જડ વસ્તુ-
ઓની ક્રિયાદ્વારા જડ વસ્તુઓના ઉપગ્રહને અને જીવોની દેહાદિક્રિ-
યાગની ક્રિયાદ્વારા જીવોના ઉપકારને ગ્રહણ કરીને મનુષ્યો વ્યાવહારિક
નૈશ્વર્યિકપ્રગતિને સાધી શકે છે. આત્માને લાગનાર શુભ પુદ્ગલ-
સ્કંધો પુણ્યરૂપ છે અને તેથી તેના વિપાકની ક્રિયાદ્વારા તેના દ્વારા
થતી શાતાને મનુષ્યાદિ જીવો ભોગવી શકે છે અને ઉચ્ચપદની પ્રાપ્તિ
પ્રતિ તેના ઉપગ્રહની ઉપયોગિતા અવગોધી તેનો આદર કરી શકે
છે. વ્યવહારનયથી પુણ્ય આદરવા યોગ્ય છે તેનું કારણ પણ એજ છે
કે આત્માના ઉચ્ચગુણોની પ્રાપ્તિમાં પુણ્યતત્ત્વ ખરેખર ઉપગ્રહકારક
છે. પુણ્યનાં પુદ્ગલોના ઉપગ્રહ વિના મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થઈ શકે
નહિ અને મનુષ્યભવ વિના મુક્તિ મળી શકે નહિ તે સ્વતંત્ર સિદ્ધાંત છે.
જડ દ્રવ્યોના ઉપગ્રહોને એક સ્વાસોર્ધ્વાસ માત્ર પણ ગ્રહ્યા વિના
છૂટકો થતો નથી. આયુષ્યકર્મ જડ છે અને તેના વિના વિશ્વમાં
જીવી શકાતું નથી. આયન્નવિદ્યા યાને પદાર્થવિજ્ઞાનથી પુદ્ગલ-
દ્રવ્યસ્કંધોનું વિજ્ઞાન કરાય છે અને તેથી જડપૌદ્ગલિક અનેક પ્ર-
કારની શોધો કરી શકાય છે. આગગાદી-તાર-ટેલીફોન વગેરે પદાર્થ
શોધોથી જીવોને અનેક પ્રકારના ઉપગ્રહ થયા, થાય છે અને થશે.
એકચક્રવાળી અગ્નિચત્રની ગાદી પણ હવે ચાલવા માંડી છે. પા-
શ્ચાત્ય દેશોમાં જડ પદાર્થ વિજ્ઞાનદ્વારા અનેક શોધો કરાય છે. અને
તેથી મનુષ્યોને ઉપગ્રહ થાય છે. ઈન્ડિયાદિથી અવગોધી શકાયે કે
વિશ્વવર્તિ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પ્રત્યેક પદાર્થ, સ્વધર્મની ક્રિયાવટે શણે શણે
પ્રવૃત્ત થઈ અન્યોને ઉપગ્રહ કરી ગયા છે. અષ્ટકર્મથી વિમુક્ત અને
બાહ્ય પૌદ્ગલિક ક્રિયાઓથી વિમુક્ત નિદ્રા પરમાત્માઓ પણ ભક્તો-
ના હૃદયમાં ધ્યેયબૃત્ત ગતીને બક્ષાના હૃદયની શુદ્ધિરૂપ કાર્યમાં નિ-
મિત્તકારણીભૂત થઈને ઉપગ્રહ કરી ગયા છે, તેથી તેઓના ઉપગ્રહ
તણે વિશ્વવર્તિનિર્ભર બન્ધનમનુષ્યો અને દેવતાઓ વિદ્યમાન છે. આ

યંત્રાનું નથી. જેવી આપણે અન્યોની સહાય લેઈએ છીએ તેવી રીતે
 અન્યોને સહાય આપવારૂપ દેવામાંથી મુક્ત થવા અન્યોને સહાય
 આપવા તૈયાર જે કંઈ છે તેમાં મનસ્વી નહિ બંધાતાં અન્યોને સર્વ
 આપણું જોઈએ. આપણી પાસે જે કંઈ અન્યોના ભક્ત માટે છે તેમાં
 સર્વને હાથ છે માટે ન્યાયનો આદર કરીને તે પ્રમાણે વર્તવામાં અ-
 ર્હત્વની કસપના ન કરવી જોઈએ. અન્યોને મદદ ન આપતાં જેને
 અન્યોનાં મુખપ્રાથમિક પદ્ધતી લેખને અન્ય જીવોને રૂપરસે ॥ અને
 તેઓને કંઈ દાન આપતા નથી તેઓ અધર્મમાર્ગમાં ગમન કરીને
 પરતવમાં દુઃખની પરંપરા પામે છે. પરવસ્તુની મદદ વિના એક
 આસાદૃષ્ટીય લેવાની પણ જેનામાં તાકાત નથી એવા દુનિયાના મનુ-
 ષ્યોએ અર્હત્વ ત્યજીને અન્યોને સહાયઆપવી જોઈએ. આદિકૃત્તાવ-
 પ્રતિ, ઉપશ્રમભાવપ્રતિ, ક્ષયોપશ્રમભાવપ્રતિ, ક્ષયિકૃત્તાવપ્રતિ અને
 પારિ પ્રમિદ્ધતાવપ્રતિ ઉપમ્પદ નાંખે મત્ત નિમિત્તાકારણપણે સર્વ જીવોને
 પ્રવચ્ચો કરે છે એમ અનુભવદ્રષ્ટિથી મુકમપણે અવગ્રહતાં મનાવુત્તર
 પ્રમટે છે. કોઈપણ વિચારને પદાર્થ પદમંકિયાએ ઉપમ્પદ નાંખે
 અન્યોની ત્યાગ નાંખેપિત દેવ છે એવું અનુભવ જ્ઞાનવટે અવગ્રહાય
 છે. આ ઉપરથી કમંચેન વાને પ્રકૃતિથી પરંપર ઉપમ્પદને મનુ-
 ષ્યોને ખ્યાલ આપી શકે છે એમને પરંપર ઉપમ્પદ એવું કુદત
 રીતિએ દેવ એવું ઉપમ્પદનાવચ્ચ મુખમત્તમા ઉચ્ચ ઉત્તરીને વિચારતાં
 અવગ્રહાય છે. પરંપર ઉપમ્પદની આપણેના મૂલ નિયમને મુખ
 વિના એક કૃત્તાવ પણ જીવી શકાય તેમ નથી. તત્ત્વાર્થમુખનાં
 કૃત્તિદે. મત્તિ ઉચ્ચમનિચ્ચક વરદગંગાવદ્દાં ગંગાનામુને નુવવટે
 પરાવત જીવોને ઉચ્ચક દેવ છે એમ મનુષ્ય ઉપમ્પદકૃત કૃત્તિદે. મત્તિ
 એ રસદગ્ધથી અદગ્ધ જેવ છે એમ પ્રકૃતિ છે. વરદગંગાવદ્દાં
 ગંગાનામુને નુવવત્ત મત્તવુ વિચયન રીતેને તેમજુ નુવ છે. પ્રતેક
 મનુષ્ય સ્વકૃત્તાવચ્ચમનુષ્યને ન નુવવુ વિચયન કરી શકે છે એમને પદ-
 રસ ઉચ્ચક દેવ છે આ નુવવુ વદગ્ધ અકૃત્તાવ નુવે જેમ તેમ
 જાણવું કૃત્તાવ ઉચ્ચક ગંગાને વિચયન રીતેને રીતેને તેમ તેમ
 વદગ્ધ વર વદગ્ધ છે. એમ અવદેવ છે કૃત્તિદે. એક પદમ્પદ-

વાયુના ઉપકારતળે મનુષ્ય દટાયલો હોય છે. દુનિયાના દરેક પ્રાણી-
ઓને વાયુ જીવડે છે. જો જે ઘટિકા પર્યન્ત વાયુ જગતમાં બંધ
રહે તો સર્વ જીવોનો નાશ થઈ જાય. આ ઉપરથી અવબોધવાનું કે
વાયુ આદિના ઉપકારથી જીવનારો મનુષ્ય જો અન્યોના ઉપકાર માટે
સ્વકીય સર્વસ્વનો ઉપયોગ ન કરે-તો તેના જેવો કૃતજ્ઞ અન્ય કોઈ
હોઈ શકે નહિ. વાયુના ગ્રહણ વિના કોઈ જીવ જીવી શકતો નથી.
માટે ગમે તેવા નિરપૃથક્કાવ દર્શાવનાર મનુષ્યે વિચારવું કે જ્યાંસુધી
મહાફળ જીવન છે ત્યાંસુધી મારે વાયુનું ગ્રહણ કરવું પડશે માટે ઉપ-
કારનો બદલો ઉપકારથી વાળ્યા વિનાનું જીવન નિષ્ફળ છે. અગ્નિના
ઉપકારતળે મનુષ્ય દટાયલો છે. અસંખ્ય અગ્નિકાયના જીવોનો નાશ
કરીને મનુષ્ય પોતાનું જીવન સંરક્ષી શકે છે. પાચનાદિ ક્રિયાથી તે
આહારને પકવ કરવા માટે અગ્નિનો ઉપયોગ કરીને તેનો ઉપકાર
સ્વીકારે છે. શીતાદિનું નિવારણ કરવા માટે અને અન્નાદિક પકાવવા
માટે અગ્નિનો આરંભ સમારંભ કરે છે. યદિ જગતમાં અગ્નિ ન હોય
તો મનુષ્ય પોતાના પ્રાણની સંરક્ષા કરવા માટે સમર્થ થઈ શકે નહિ.
પ્રત્યેક મનુષ્યને અગ્નિની જરૂર રહે છે. વનસ્પતિથી મનુષ્યનું પોષણ
થાય છે. જગતનું ઢાંકણખૂત કપાસ મનુષ્યોને કેટલો બધો ઉપકાર
કરે છે ? તે વિચાર કરતાં અવબોધાઈ શકશે. મનુષ્યો વનસ્પતિના
આહારનો પ્રાયઃ મોટા ભાગે ઉપયોગ કરીને તે વડે જીવીને તેના
ઉપકારતળે દબાય છે. અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ કરીને
મનુષ્ય શરીરને ધારણ કરી શકે છે. અન્નાદિવિના મનુષ્ય જીવી
શકતો નથી. મનુષ્યની વાચિક તથા કાયિક શક્તિ ખીલવવા માટે
અનેક શિક્ષકોની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. બાલ્યાવસ્થાથી મનુષ્યની
ઉન્નતિમાં અનેક મનુષ્યોની અનેક પ્રકારની સાહાય્યતા મળી હોય છે,
તેનો યદિ મનુષ્ય વિચાર કરે તો પ્રત્યુપકાર વાળવા માટે યથાશક્તિ
પ્રવૃત્તિ કરી શકે. નિશાળમાં અનેક શિક્ષકો પાસેથી શિક્ષણ ગ્રહીને
તેઓના ઉપકારતળે મનુષ્ય દબાય છે. અનેક પરમાર્થિમનુષ્યોપાસેથી
કંઈનું કંઈ તે ગ્રહણ કરે છે. અનેક સહચરોમિત્રો પાસેથી તે અનેક
પ્રકારના ઉપગ્રહોને ગ્રહે છે, અને સ્વકીયોન્નતિપ્રદેશમાં પ્રયાણ કરે છે.

દ્વિયાદિક જીવોની સંરક્ષા કરે છે. સર્વ જીવોની દયા પાળવાનો ઉપદેશ આપીને તથા તે પ્રમાણે વર્તીને અન્યોને ઉપકાર કરી શકે છે. મનુષ્ય પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુ, વનસ્પતિકાય અને ત્રલકાયના જીવોને બાધા ન થાય એવી વિચારાચારવ્યવસ્થા કરી શકે છે.

મનુષ્ય પોતાનાં મન, વચન અને કાયાના યોગથી અન્ય જીવો પર ઉપગ્રહ કરી શકે છે.

વનસ્પતિને જલ વગેરેનો ઉપગ્રહ છે. ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય જીવોને પૃથ્વી આદિનો ઉપગ્રહ સિદ્ધ થાય છે. આ દુનિયામાં સર્વ જીવો પરસ્પર ઉપગ્રહરૂપ સંબંધથી બાંધાયેલા છે. તે ઉપગ્રહરૂપ સંબંધની બહિર સિદ્ધિ વિના અન્ય જીવો નથી. આ દુનિયામાં પરસ્પર ઉપગ્રહનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવા સર્વ જીવોને પોતાના કમીધિકાર પ્રમાણે હક્ક છે તે હક્કનો ત્યાગ કરીને જેઓ ધન-ધાન્ય-જલાદિનો સ્વામિત્વ હક્ક સંરક્ષીને અન્યોને ઉપગ્રહ દેવામાં વિઘ્નભૂત બને છે. તેઓ પરસ્પર ઉપગ્રહસંબંધના છેદક બને છે, અને વિશ્વમાં અવ્યવસ્થા, અશાન્તિ, પાપાદિના કત્તા બને છે. તેને સ્વયં તેઓ યદિ ખ્યાલ કરશે તો આપોઆપ અવબોધી શકશે અને પોતાની ભૂલ માટે પશ્ચાત્તાપ કરીને પરસ્પરોપગ્રહત્વના આરાધક બની શકશે. આપણી પાસે જે કંઈ છે તે પરસ્પરના ઉપકાર માટે છે એવું લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉપકારગુણ ખીલવવા પ્રયત્ન કરશે નેહએ. આપણને જે કંઈ મળ્યું છે તે અન્યોના ઉપકારાર્થે છે. અન્યોની પાસેથી જે કંઈ ગ્રહણ કરવાનું છે તે પેટ પર પોટલો બાંધીને જેવું કરવાને માટે નથી. આખી દુનિયાનો તેમાં ભાગ છે અને અન્ય જીવોના ઉપગ્રહાર્થે સ્વસંચિત કરેલી તન, મન, ધનાદિક શક્તિઓ છે. એવું વિચારીને સ્વાધિકારે ઉપગ્રહત્વને આદરવું નેહએ. આત્માએ શારીરિક આદિ જે જે શક્તિઓ ખીલવી હોય છે તેમાં અનેક જીવોનું ઉપગ્રહત્વ ગ્રહ્યું હોય છે તો પશ્ચાત્ અનેક જીવોને શરીરાદિદ્વારા ઉપગ્રહત્વ કરવું એમાં કંઈ વિશેષ કરવા જેવું હોતું નથી. જેવું હેવું તેવું દેવું એ પારસ્પરિક તાત્વિક ન્યાયસૂત્રની આજ્ઞા સ્વીકારવી નેહએ. અન્યનો આત્મલોગ સ્વીકારીને તેનાથી ઉપજીત થયા બાદ અન્યોને

સ્કુરલોએ જ્ઞાન કરી શકાય છે. અનેક પ્રકારના દેહોમાં રહેનારા જીવો પરસ્પર ઉપકારને કરે છે એવું અનુભવતાં જગત્ પ્રતિ વિવક્ષુ પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. અને જગત્ પ્રતિ ઉપગ્રહ કરવાને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાની શક્તિમાં ઉત્સાહની વૃદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધ પ્રેમથી પરસ્પરોપગ્રહત્વમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઉપગ્રહ અર્થાત્ ઉપકારના પણ અનેક ભેદો પડે છે. તે સર્વ પ્રકારના ઉપકારોમાં જ્ઞાના મોટા પાત્રું રહ્યું છે. પરંતુ પ્રત્યેક જાતનો ઉપકાર પોતાના સ્થાને જે પ્રેરના ભોગવે છે. તે સ્થાને અન્યોપગ્રહો તો ગણાવાને પાત્રી થકે છે. જલ અને વાયુ જે મનુષ્યના જીવવા પ્રતિ ઉપગ્રહ કરી શકે છે. તે અન્યથી કશું બની શકે નહિ. જે જે ઉપગ્રહોને આપણે સામાન્ય ધારીએ છીએ તે તે ઉપગ્રહો સ્વસ્વસ્થાને તો વિશેષતાને ધારણ કરી શકે છે. વાયુ અને જલથી મનુષ્યના આયુષ્ય જીવનાદિ પ્રતિ ઉપકાર કરી શકાય છે, અને મહાત્માઓવડે મનુષ્યના આધ્યાત્મિક મુખમય જીવન પ્રતિ ઉપકારતા કરી શકાય છે એમાં સ્વસ્વસ્થાને સર્વજાતીય ઉપગ્રહોની ઉપયોગિતા મહત્તા અને મુખ્યતા સાપેક્ષદૃષ્ટિએ અવગ્રાહ્ય થઈ છે. જગત્માં સર્વ પ્રકારના ઉપગ્રહોની જરૂર પડે છે તેથી સર્વ પ્રકારના ઉપગ્રહોને દેનારા સર્વ જીવોની મહત્તા પૂતળા અને નેએન્ડ ઉપકાર તમે આવેલા તરીકે પોતાને અવગ્રાહ્યા અને માન્યા તથા તે પ્રમાણે પ્રવર્ત્યો વિના છૂટકો નથી, એમ આગ વિચારવું જોઈએ વિશ્વનો મહાન ધર્મ ખરેખર પરસ્પરોપગ્રહત્વ છે. વાસ્તવગોચર મોટ જગત્નો જીવજન્ય સંજીવન મંત્ર છે. વાસ્તવગોચર મા વિનિર્મિત વસ્તુ છે તે સૂત્ર પ્રમાણે જેઓ પ્રવર્તે છે, તેઓ હૃદયની વિનિર્મિત થીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જ્ઞાનોના જ્ઞાનચેતના, કમચેતીના કમચેતના, જાતના જાતિચેતના, અનુભવીના ઉપયોગના પરસ્પરોપગ્રહત્વની કૃતિ એ વિવક્ષીરહી હોય છે. એમ નવન દેવતા અવગ્રાહ્યાં નિર્મિત થઈ પરસ્પરોપગ્રહત્વદૃષ્ટિથી જગતના જીવને દેવતા સ્વરૂપ વિઃ ક્રમે નર જીવે પર સુલ્લુભુદત્વ ઉત્તરને છે અને નર જીવોની નર મેયાન વત વધે છે. પરસ્પરોપગ્રહત્વ જ વધા સર્વ જીવને દેવતા નર નર કુંકુંત મુખ્યત્વે છે, અને તેઓ દેવ પ્રતિ દૃષ્ટિ કરી નથી

નૈશ્વર્યિક ધર્મમાર્ગમાં પચ્યાત્ રહે છે. જે અન્યેના ઉપર ઉપકાર કરતો નથી તેને ઉચ્ચકોટિ પર ચઢાવવા અન્ય મહાત્માઓ પણ ઉપગ્રહ દેતા નથી. જે મનુષ્યો સંયમમાર્ગમાં વિચરે છે, તેઓ જગતને વાસ્તવિક ગુણકારક ઉપકાર કરવા સમર્થ બને છે. જે ઉપગ્રહથી આત્માની પરિપૂર્ણ શાન્તિ પ્રગટે અને સર્વ પ્રકારની વાસ્તવ્યતાઓના નાશપૂર્વક જન્મ જરા અને મરણના બાંધનોની પરંપરાઓથી આત્મા મુક્તિ તેવા પ્રકારને ઉપકાર તે ખરેખર સર્વોત્તમ વાસ્તવિક ઉપકાર કહી શકાય અને એવા પ્રકારના ઉપગ્રહને કરનારા ત્યાગિ મુનિવરો હોવાથી તેઓ જગતને તારી શકે છે. જે મુનિવરો જગતની પાસેથી અદ્ય પદોપકાર ગ્રહણ કરે છે, અને તેના બદલામાં જગતને અનન્તગુણ પદોપકાર કરે છે, એવા મુનિવરોની બલિહારી છે. મુનિવરો કરતાં સર્વ તીર્થંકરો અનન્ત ગુણ વિશેષ ઉપકાર કરીને જગતના નાયક બને છે. મહાત્માઓ જગતના ઉપગ્રહોની આપણેના સંબંધમાંથી મુક્ત થયા બાદ શરીરનો ત્યાગ કરીને અક્રિય નિરંજન-સિદ્ધ-બુદ્ધ પરમાત્મારૂપ થાય છે. જગતના ઉપકારોનો ખડકો વાળવાનો હોય છે. ત્યાં મુખી મહાત્માઓને શરીર ધારણ કરવાનો અધિકાર છે. પશ્ચાત્ તેઓ સાદિ અનન્તમા ભાગે મુક્તિપદ પામે છે. તીર્થંકર મહારાજાઓને તેરમા ગુણસ્થાનકમાં જગત જીવોને દેશના દેઈ તીર્થંકર નામકર્મ લોભવવા પ્રવૃત્ત થઈને ભાષાવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો ખેરવવાં પડે છે એ બધું પરસ્પરોપગ્રહત્વ સંબંધ અનુસારે અવબોધવું. ચતુર્વિધસંબંધને પરસ્પર ઉપગ્રહ સંબંધ છે. ચતુર્થગુણસ્થાનકની પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનક ઉપકારી છે. અને તેથી મિથ્યાત્વને પણ અપેક્ષાએ ઉપરના ગુણસ્થાનકની યોગ્યતાના ગુણો મેળવવાની ભૂમિની અપેક્ષાએ ગુણસ્થાનક કશું છે. સમ્યક્ત્વ પ્રતિ મિથ્યાત્વ ઉપગ્રહીભૂત થાય છે. અને ચારિત્ર પ્રતિ સમ્યક્ત્વ ઉપકારી થાય છે. છઠ્ઠા ગુણ સ્થાનક પ્રતિ પંચમ ગુણસ્થાનક ઉપગ્રહકારક છે. એમ ઉત્તરોત્તર ગુણસ્થાનકો પ્રતિ નીચે નીચેનાં ગુણસ્થાનકો ઉપગ્રહકારક થાય છે. છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકવર્તિ મુનિયોને અપ્રમત્ત મુનિવરો ઉપકાર કરે છે. અને પ્રમત્તગુણસ્થાનકવર્તિ મુનિયો

પરોપકારેને દેવા માટે કલ્પવૃક્ષે જેવા છે તેઓ પ્રતિ દુનિયાની કેટલીક વસ્તુઓ કે જે તેઓના જીવનાદિ પ્રતિ ઉપગ્રહબૂત થાય છે, તેવી ઉપગ્રહબૂત વસ્તુઓને તેઓ ગ્રહ છે, અને તેથી વિશ્વજીવેને પુણ્ય થાય છે. અને તેઓના પાપનો નાશ થાય છે. અતએવ સન્ત સાધુઓ જે કંઈ કરે છે તે સર્વ ઉપગ્રહરૂપ હોવાથી તેઓના પ્રતાપે સૂર્ય તપે છે. ચંદ્ર શીતલતા અર્પે છે. વાયુ વાય છે, અને મેઘ વર્ષે છે. એમ શાઓનો પ્રધોપ અગમ્ય લીલાનો ખ્યાલ આપે છે. ધર્મચક્રના પ્રવર્તક અને પરમાત્માના હૃદય રૂપ સન્તસાધુઓ હોવાથી વિશ્વજીવે પાસેથી ઉપગ્રહ ગ્રહતાં તેઓને દોષ લાગતો નથી. અને તેમજ તેઓને ઉપગ્રહ દેવાથી જગજીવેને અનન્તગુણ લાલ થાય છે, અને તેથી જગજીવે જિંઝા આવીને પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાના અધિકારી બને છે. જીવેને પરસ્પર ઉપકાર હોય છે એમ અવગ્રોધ્યાથી કંતુસપાત્રું, સ્વાર્થતા વગેરે દોષોનો નાશ થાય છે. આપણા જીવનમાં જે જે અણધારી સાહાય્યો મળે છે, તેથી તે સાહાય્યો કરનારાના આભારી આપણે હોવાથી અભિમાન મહત્તા વગેરે કરવાની દોષવૃત્તિથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરી શકીએ છીએ. એક બીજામાં યોગ્ય ઘણા અવગુણો રહેલા હોય છે, અને એ અવગુણોનો નાશ કરવાનો સર્વોત્તમ એ ઉપાય છે કે-પરસ્પર એક બીજાની આત્માની ઉત્તતિ કરવામાં અનેકધા ઉપગ્રહો કરવા તત્પર થવું. ઉપગ્રહ દેનાર અને ઉપગ્રહ લેનાર જીવોમાં દોષો હોય છે. અને જે જે અંશે દોષો ટળ્યા હોય છે. તત્તદંશે ગુણો ખીસ્યા હોય છે, એમ અવગ્રોધાય છે. ઉપગ્રહ કરવાની આવશ્યક વૃત્તિથી જે જે ગુણો ખીસ્યા હોય છે તે સ્થિર થાય છે, અને તેનો નાશ થતો નથી. ઉપગ્રહ કરનારે વૈધાવૃત્ય ગુણવંત અર્થોત્ત સેવાધર્મનિષ્ઠ હોવાથી તે અપ્રતિપાતિ ગુણનો ધારક બને છે. અન્ય જીવોને ઉપગ્રહદાન દેવાથી તેઓ દુઃખકારક દુર્મતિ દુરાચારથી નિવૃત્ત થાય છે, અને સુખસાધનેશમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તતઃપશ્યાત્ તેઓ ઉપકાર પરંપરાની વૃદ્ધિ કરનારા બને છે. સર્વ પ્રકારના કર્મથી મુક્ત બનવું એવા વિચારથી સ્વાધિકારે ઉપગ્રહ કરવામાં જે જે આત્મલોગ સમર્પણે ઘટે તે સમર્પણે બોધર્થે જે જે લોકો દુનિયામાં સત્તાધારી

વ્યવહારનયથી વિવેકદૃષ્ટિએ નિરવધ પરોપકારની મુખ્યતાએ બહુ લાભ અને અલ્પહાનિ વગેરેનો વિચાર કરીને ઉપગ્રહમાં. કર્મોપકાર પ્રમાણે પ્રવૃત્ત થા. જગતનું આનુભવિક સંજીવન સૂત્ર પરસ્પર ઉપકાર કરવો તેજ છે. હે આત્મનૃ! તું જે કર્મકોટી પર હોય અર્થાત્ તું જે સ્થિતિ પર રહી જે પ્રવૃત્તિ કરતો હોય તેના અધિકાર પ્રમાણે દ્રવ્ય, દેવ, કાલ અને ભાવથી પરને દ્રવ્ય અને ભાવ પરોપકાર કરવામાં ઉપદેશાદિ પ્રવૃત્તિને સેવ!!! હે આત્મનૃ! ત્હારા શરીરમાં જે પરમાણુઓના રકંધો પરસ્પર લેગા થયા છે તેના વડે સ્વપરોપગ્રહભાવને સાધી લે અને દુનિયાને શાશ્વત સુખપ્રદ પરોપકાર કરવા માટે જાગ્રત કર. મુનિને મુનિના અધિકાર પ્રમાણે, ઉપગ્રહને અધિકાર છે, અને ગૃહસ્થને ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે ઉપગ્રહ અર્થાત્ પરોપકાર કરવાનો અધિકાર છે. નૈગમનય, સંગ્રહનય, વ્યવહારનય, ઋણસૂત્રનય, શુદ્ધનય, સમલિરૂઢનય અને એવંભૂતનયથી ઉપગ્રહનું સ્વરૂપ અવગ્રાહ્યું જોઈએ. સાતનયોથી ઉપગ્રહનું સ્વરૂપ સમજવાથી ઉપગ્રહને સત્ય વિવેક પ્રગટ થાય છે. ચારનિરૂપથી ઉપગ્રહ અર્થાત્ ઉપકારનું સ્વરૂપ અવગ્રાહ્યું જોઈએ. આપણને અન્યો ઉપકાર કરે છે. તેથી આપણા મનમાં જેવી અસર થાય છે તેવી આપણે અન્યોનાપર ઉપકાર કરીએ છીએ ત્યારે અન્યોને અસર થાય છે. આપણી સારી સ્થિતિ કરવાને કોઈ આપણને સાહાય્ય કરે છે તો આપણે તેના આભાર તળે આવીએ છીએ તેવી રીતે આપણે અન્યોના ઉપર ઉપકાર કરીએ છીએ તો અન્ય જીવો પણ આપણા ઉપકાર તળે આવે છે, અને તેથી તેઓ તેમની સ્થિતિ પ્રમાણે આપણને આગળ વધવામાં સાહાય્ય કરે છે; અન્યોના ઉપર ઉપકાર કરતો છતો જો તું ભક્તિમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, સંયમમાર્ગમાં આગળ વધીશ તો તેથી તું પાછો પડી શકીશ નહિ. એમ હે આત્મનૃ! હૃદયમાં ખાસ તું ધારજે. વર્તમાનકાલમાં ત્હને જે જે કંઈ ઉપકાર કરવાને અધિકાર પ્રમાણે મળ્યું હોય તેના વર્તમાનમાં ઉપયોગ કર. ભવિષ્યમાં વર્તમાનમાં મળેલી યજ્ઞિયોને ઉપકારણે વાપરવાનો વિચાર ન કર. કારણ કે ભવિષ્યકાલ એ વર્તમાનમાં અગ્રાપકાલ છે. આપકાલનો અનાદર કરીને અગ્રાપકાલમાં

નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ સમાધિમાં આત્મા એ પરમાત્મારૂપ ભાસે છે. આ વિશ્વમાં પ્રાણવાયુ વિના શ્વેતમાત્ર જીવી શકતું નથી. વિશ્વના સર્વ જીવોને પોષનાર પ્રાણવાયુ છે. તદ્વત્ સમસ્ત વિશ્વને આત્મભાવે જીવાડનાર આત્મજ્ઞાન છે. અખિલ વિશ્વધર્મમતરૂપ વૃક્ષો જે જે અંશે આત્મજ્ઞાનરૂપ જલ અને અલેહલાવરૂપ વાયુનું ગ્રહણ કરે છે. તે તે અંશે તે તે સ્વરૂપ વિચારરૂપ જડને પુષ્ટિ મળે છે, અને તેથી તે આચારરૂપ ડાળાં પાંખડાં અને સ્થિરતારૂપ પુષ્પદ્વાદ આનન્દરૂપ ફળોને પ્રગટાવી શકે છે. ચૈતન્યરૂપ રસવડે સર્વ જીવો જીવી શકે છે, અને એ ચૈતન્યરસ એ સર્વ જીવોમાં આત્મપ્રેત ધરેને રહેલા છે. એ ચૈતન્યરસનો અધિષ્ઠતા આત્મા તેને ખુદા-બ્રહ્મા-વિષ્ણુ મહેશ્વર હરિ-હર-કૃષ્ણ-શંકર-બુદ્ધ-અરિહંત-સિદ્ધ-શક્તિ અને બ્રહ્મ વગેરે અનેક નામોથી સંબોધવામાં આવે, અને તેને અનેક આચારો અને વિચારોથી પર વા અનવચ્છિન્ન-માન માનવામાં આવે તો પણ તે જેવા રૂપે છે, તેવા રૂપે ઉત્પાદ, વ્યય અને મુવતાથી અનેક અને એકરૂપે રહેવાનો. આપણા સર્વમાં ચૈતન્યજ્યોતિ વિદ્યસી રહી છે. આપણા સર્વમાં બ્રહ્મત્વરૂપે અનેક આત્માઓ પણ એકત્વને પામેલા હોય એવો અનુભવ આવે છે, અને એ અનુભવ ધંટાનાદ વગાડીને કથે ■ કે, -સર્વમાં એક સરખો આત્મધર્મ વ્યાપી રહેલો છે. તેને અનુભવ કરો, અને આત્માનું ભાવ-અમૃતપાનથી અભિનવ આત્મ-જીવને જીવો. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ સમાધિમાં આવું આત્મસ્વરૂપ અનુભવાશે, અને એવા આત્મસ્વરૂપાનુભવ સૂર્યનો ઉદય થતાં અનેક વિચાર મતલેહરૂપ ગ્રહતારાઓનો પ્રપ્તથ ટળશે. તથા સર્વમાં આત્મત્વને અનુભવ થશે. સર્વ જીવોમાં આત્માનુભવવડે અલેહતામાં સહજાનન્દ અનુભવાશે. વિશ્વવંદ મહાત્માઓ ! જીવો તમે તમારા હૃદયમાં એક વાર સર્વ વિચારોને દૂર કરી શ્રીવીરે કથેલા આવા આત્મધ્યાનમાં સ્થિર થાઓ. આત્મા આવા વિચારોમાં લીન થાય એમ સ્થિર થાઓ. એટલે ‘પરસ્પરોપગ્રહો જીવાનામ્’ એ સૂત્રાનુસારે એવા મહાત્માઓ દુનિયાને કેટલો બધો ઉત્તમોત્તમ ઉપકાર કરે છે, તેનો ખ્યાલ આવશે. કર્મચોગી લૈનદ્રષ્ટિએ ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, આકાશ-

ભૂત પણ થાય છે. સર્પોદ્દિના વિષ પુદ્ગલોથી જીવોના પ્રાણોનો નાશ થાય છે અને સર્પોદ્દિ વિષોનાં પુદ્ગલો કોઈ દવા વગેરેમાં ખપમાં આવવાથી કોઈ રોગીને ઉપગ્રહભૂત પણ થાય છે. સોમક વદન્ય વગેરે વિષોનો માત્રા તરીકે ઉપયોગ કરવાથી તે અમુક રોગોનો નાશ પણ કરી શકે છે. અગ્નિનાં પુદ્ગલોથી તાવનો નાશ થાય ॥ અને અન્ન વગેરે પકાવવાના ખપમાં ઉપગ્રહભૂત થાય ॥ પરંતુ અગ્નિમાં પડવાથી તે પ્રાણોનો નાશ કરી શકે છે. અપ્કાયનાં અર્થાત્ જડનાં પુદ્ગલો તે જગત્ના જીવનભૂત છે પરંતુ નદી વગેરેમાં પડવાથી પ્રાણોનો નાશ પણ થાય છે. જડવસ્તુઓ અને જીવો કંઈ દૃષ્ટિએ અને કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે જીવપ્રતિ ઉપગ્રહીભૂત થાય ॥ અને કંઈ દૃષ્ટિએ અને કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવથી જીવપ્રતિ અપકારભૂત થાય છે તેનું પરિપૂર્ણજ્ઞાન જો આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં મેળવવામાં આવે છે તે જ સ્યોન્નતિ સાધક કર્મયોગી બની શકાય છે. અન્યથા સ્યોન્નતિને સ્થાવરતિ સાધક તરીકે બની શકાય છે. અતઃ જોવ વિશ્વશાસ્ત્રમાં વિજ્ઞાનવિદ્યા, દર્શનવિદ્યા, અધ્યાત્મવિદ્યા આદિ અનેક વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરી અનુભવ મેળવી જડપદ્મથી અને જીવો સંબંધી ઉપગ્રહ અને અપગ્રહનો સંબંધ કેવી રીતે હોય છે તે અવગ્રાહીને ઉપગ્રહ દૃષ્ટિએ કર્મયોગી બનવું જોઈએ કે જેથી ઉપગ્રહના સ્થાને અપગ્રહ જેવું ન બને અને અન્ય જીવોપ્રતિ અપકાર કરીને નવીન પાપ ન બાધી શકાય. કેટલાક મૃદુરચ્છાએ ગુરૂ પાસે જીવદયા પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી એક દિવસ એવે આખે કે એક ગ્રાહણના મુખમાં દેડડી પેખી મળે તેથી પેટા દયાનુજો ગ્રાહણનું પેટ ચીરીને દેડડી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. તેવામાં ગુરૂ આવી પહોંચ્યા અને તેને મુલાખ આપી ચરીરમાંથી અપાન માર્ગથી દેડડી બહાર કાઢી અને ગ્રાહણને જીવ દીધો. ગુરૂએ જોયું જીવને મારવા અને ન્યાના જીવને ઉપગ્રહના થવી બૂઝને મુદ્રસ્થા ઉપદેશ આપ્યો. એક ગ્રાહણીએ જીવદયા કરવા માટે એક તરસ્યા પાડને કુવામાં દેડડી દીધું અને મનના મનસા લાગી કે ગિચાડું કુવામાં પડ્યું પડ્યું પાણી પીધા કરગ્રે અન્ન કે દેવ અનુચમાં તે વાન આવી અને ઉપગ્રહને સ્થાને અપગ્રહ અં-

ઉપગ્રહની આવશ્યકતા રહે છે. વૈશ્વકર્મની પ્રગતિ માટે સંપૂર્ણ વિશ્વ
 ના ઉપગ્રહની અપેક્ષા રહે છે. શુદ્ધકર્મની પ્રગતિ માટે અખિલવિશ્વના
 ઉપગ્રહની ઉપયોગિતા ત્રિધા થાય છે. કેવલજ્ઞાનના ઉપયોગાર્થે અ-
 નન્ત વિશ્વવર્તિત્રેય પદાર્થોની અપેક્ષા રહે છે. જેટલા ત્રેય પદાર્થો
 તેટલું જ્ઞાન કહેવાય છે. ત્રેય પદાર્થો અનન્ત છે માટે જ્ઞાન પણ
 અનન્ત કહેવાય છે. જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્રને તેના તદ્દત્ત વિષયોના
 ઉપગ્રહની અપેક્ષા રહે છે તેા અન્ય જાણતો માટે ઉપગ્રહની આવ-
 શ્યકતા રહે એમાં કોઈ જાતનું આશ્ચર્ય નથી. જે યોગીઓ, ત્યાગીઓ,
 વેરાગીઓ, ફકીરો આ સંસારને અસાર કહે છે તે પણ અપેક્ષાએ
 સમજવાની જરૂર છે; અન્યથા તેઓને સાંસારિક પદાર્થોના ઉપકારની
 અપેક્ષા રહે છે. યોગીઓ, ત્યાગીઓ અને સાધુઓને અન્ન જલ-વાયુ-અગ્નિ
 મનુષ્યો વગેરેના ઉપગ્રહ અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે. અન્ન જલ વાયુ વિના
 કોઈપણ ત્યાગીને ચાલી શકે તેમ નથી. અન્ન, જલ, વાયુ, સ્થાન, વસ્ત્ર,
 પાત્ર, પુસ્તક વગેરે વસ્તુઓને અન્ય વસ્તુઓના અનેક ઉપકારની જરૂર
 રહે છે તેથી અન્ન, જલ, વાયુ, વસ્ત્ર, પાત્ર, સ્થાન વગેરેને ગ્રહણ કરતાં
 તેના ઉપર ઉપકાર કરનાર અનેક વસ્તુઓના ઉપગ્રહને સહેજે ગ્રહી
 શકાય છે છતાં મારે કોઈની જરૂર નથી, કોઈની પરવા નથી એવું
 વહવું તેતો એક જાતની અપેક્ષા જ અવગ્રાહ્યવી. વસ્તુતઃ ઉપગ્રહ-
 દષ્ટિની અપેક્ષાએ આ સંસારમાં સર્વજીવોને પરસ્પર ઉપકારનો સં-
 બંધ છે અને તેથી તેઓ આત્મોત્કાન્તિની શ્રેણિના પગથીયાઓપર
 અનુક્રમે આરાધી શકે છે. આ વિશ્વમાં સર્વજીવો અને સર્વ અજીવોના
 ઉપગ્રહને અદ્યપર્યન્ત લીધા છે અને ભવિષ્યમાં લેવાશે એવું અનુભ-
 વીને મનુષ્યોએ દરદેજ જીવોનો અને અજીવોનો ઉપકાર માન્યો
 જોઈએ અને પશુઓ અને નવતત્ત્વભૂત વિશ્વની ઉપયોગિતા અને
 સારભૂતતાને અનુભવી શાશ્વત મુખ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ કે જેથી
 જન્મ, જરા અને મરણનાં બંધનોથી વિમુક્ત થઈ શકાય, ઉપગ્રહ દષ્ટિએ
 સામેમિ સવ્યર્જીવે, સર્વે જીવા રમંતુ મે । મિત્તાં મે સન્નમૂપસુ
 ચેરં મગ્ધં ન ક્રેજાદ ॥ એ ગાથાનો અર્થ અનુભવીને હમાબ્યા
 બાદજ વિશ્વ કુટુંબ દષ્ટિએ અને પશ્ચાત્ આત્મદષ્ટિએ હમાપના

યોગથી ચ્યુત થયા ત્યારે તેઓની સંજ્યામાં હાનિ થઈ. ઉપર્યુક્ત સૂત્રથી ઉપકાર કરવાની મતિ બાંધતી થાય છે, તેથી વિશ્વસ્યની સેવામાં આત્મલોગ આપી શકાય છે, સેવાધર્મવડે ઉપકૃત થએલ અને પ્રગતિયુક્ત થએલ મનુષ્યોપર સ્વધર્મની છાયા પડે. ■ અને તેથી ઉપકૃત થએલ જીવો સ્વીયધર્મને અનુસરે છે એવું વિશ્વમાં પ્રાયઃ સર્વત્ર અવલોકાય છે. પરસ્પરોપમહો જીવાનામ એ સૂત્રપર વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવે તો એક મહાન મ્લંચ બની જાય પરંતુ તેની દિશા દર્શાવવાથી વિશેષ ભાવ સ્વયમેવ સારુ પાસેથી અવબોધવો. ઉપર્યુક્ત સૂત્રભાવાર્થનું વિશ્વશાલાવર્તિ સર્વ મનુષ્યોએ આવરણ કરવું જોઈએ કે જેથી સ્વક્રમને અદા કરી શકાય. આત્મજ્ઞાનિયો ઉપર્યુક્ત સૂત્રભાવ પ્રમાણે નિષ્ક્રમબુદ્ધિથી સ્વાધિકારે સ્વક્રમને આગળ કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે પરંતુ તેઓ કર્તવ્યોપગ્રહકર્મમાં સકામભાવનાએ પ્રવૃત્તિ કરી સામાન્ય ક્ષણમાં બાધાતા નથી તેથી તેઓના આત્માઓ ઉદાર બ્યાપક શુદ્ધ અને ઉચ્ચ બની જ્ઞાનાવરણ યાદિક કર્મના નાશ સંમુખ થઈ પૂર્ણ મુખને પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માનું પૂર્ણ મુખ પ્રાપ્ત કરવાને કર્મયોગવડે ઉપગ્રહ પ્રવૃત્તિને આદરવી જોઈએ કે જેથી વિશ્વશાલામાં આત્માની પૂર્ણ ઉત્પત્તિ કરવામાં નૈમગ્નિક રીત્યા અન્ય પદોપકારી દેવી મહાત્માઓના ઉપગ્રહની પાતાને આદ્યાત્મ મળી શકે અને તેથી આત્માની જ્ઞાનાદિક ગુણવડે પરિપૂર્ણ પ્રગતિ કરી શકાય. પરસ્પરોપમહ દૃષ્ટિ અને તેથી પ્રવૃત્તિ વિના ખાસ યાદ્યપ્રયુક્ત કે અન્ય મહાત્માઓની પાતાને આદ્યાત્મ મળવાની નથી અને તેઓના ઉપગ્રહ વિના ઉચ્ચ પદ મળી શકવાનું નથી; મારે કર્મને ગાળા સંબંધે ઉપર્યુક્ત પરસ્પરોપગ્રહને નૈમગ્નિક ભાવ ને દર્શાવે છે તે મુખ્યનું અવબોધીને વિશ્વશાલામાં પ્રવર્તી આત્માની પ્રગતિ કરવા પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

અવતરણ.—કર્તવ્યકર્મ પદોપકાર સંબંધી વિશેષતઃ વિવેચન કરવામાં આવે છે.

પરસ્પર જીવેને ઉપગ્રહ હોય છે તે જગદ્ગ્રામ બદ,

પરંપરોપકારની આપણે યથા કરે છે. અતએવ પરોપકારોમાં યથા-
 શકત્યા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નદી-વૃક્ષ-સન્ત વગેરે પરોપકારને માટે
 વિશ્વમાં વખણાય છે. પરોપકાર કયો કદાપિ નિષ્ફલ જતો નથી. અ-
 ન્યના પરોપકાર ઝહણુ કરી સામા પરોપકારો ન કરવા એ મૂ-
 લંત્રુસ રાક્ષસ લોકોનું લક્ષણ છે. પોતાની પાસે જે કંઈ છે તે અન્યે
 પાસેથી મેળવું છે. તેમાં અન્યોના ઉપકારોનું કારણીભૂત છે.
 આ સંબંધી કોઈ એમ કહે કે ધન સત્તાવડે જે કંઈ મળ્યું છે તે
 પુણ્ય અને ઉદ્યમથી મળ્યું છે, તેમાં અન્યોના ઉપકારો કેવી રીતે
 પડી શકે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહેવાનું કે સત્તા ધન વગેરેની પ્રશ્નમાં
 અન્ય જીવોની જે આહ્વાન્યો મળી છે તે પરોપકારોનું છે. તેમજ
 પૂર્વજવમાં જે પુણ્ય કરવામાં આવ્યું તેમાં પણ ગુરુ-મનુષ્યો વગેરેના
 પરોપકારો થએલા છે, તેથી વિશ્વવર્તિજીવોના પરોપકાર ઝડીને લક્ષી
 સત્તાધારક થવાનું છે માટે ઉપકારો પાછા વાળવાને ઔપકારિક કયો
 કરવાનું જોઈએ. એ કંઈ પોતાની ફર્જ કરતાં વિશેષ કશાનું નથી કે
 જેથી અર્ધમમત્વ વૃત્તિયોને સેવવાની જરૂર પડે. શ્રી તીર્થંકર સમાન
 આ વિશ્વમાં કોઈ તીર્થંકરનામકર્મરૂપ પુણ્યદક્ષિણને મદલુ કરનાર
 નથી. તીર્થંકર નામ કર્મ ઝહણુ કયા પદ્ધતિ જ્યારે તેઓ તીર્થંકર થાય
 છે ત્યારે તેઓ જમવસરણમાં બેસીને તીર્થંકર નામ કર્મનું ફેવું જગતને
 આપવા માટે વરજુતઃ તીર્થંકર નામ કર્મ તદ્દત્તિ નિર્જનવચ્ચ માટે
 પાંચીય ગુણયુક્ત દેશના દે છે અને તીર્થંકર નામ કર્મની ફર્જ અડ
 કરીને વિશ્વેપકાર કરી વિશ્વમાંથી મુક્ત થાય છે. તેઓ પણ તીર્થ-
 કરનામ કર્મની ફર્જ બચાવે છે તે અન્ય મનુષ્યો જગતના ઉપકારો
 મદલુ કરીને મોટા બનેલા હોય તેઓ પણ સ્વફરજ બચાવે ત્યારે
 જગતના ઉપકારોમાંથી મુક્ત થાય એના કંઈ કહેવાનું કહેવું નથી
 જે જે પુણ્યકર્મો કર્યા હોય છે તેના અન્યોની નાહાણની જરૂર વડે
 છે અને અન્યોની નાહાણ તેજ ઉપમદ અવશ્યવચ્ચ. આ પ્રશ્નને
 ઉપમદની વિશ્વના બ્યવસ્થા દ્રષ્ટીથી ઉપમદ કરવાની ફર્જ દ્વિતે
 અવશ્યવચ્ચ અવશ્યવચ્ચ છે. પરાંવજાગાયસતાં વિનૂતયઃ ન-પુરુષની
 વિનૂતિયે પરંપર પરોપકારને માટે દેવ છે. અષ્ટાદશુરાનામાં

મનુષ્યો અશુભ વૃત્તિઓ અને અશુભ પ્રવૃત્તિઓને શુભ વૃત્તિઓ અને શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં ફેરવી શકે ॥ તથા પ્રગતિક્રમાનુસારે તે શુદ્ધ દશ્યામાં આવીને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં સામાન્યતઃ પદોપકાર તે વ્યાપક ધર્મ છે. આ વિશ્વમાં એક દિવસમાં જે જે વસ્તુઓ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તેમાં અન્યોના પદોપકારો ખરેખર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અવબોધતાં અવબોધારો. પદોપકાર કરીને કદાપિ તેને પ્રત્યુપકાર ગ્રહવાની ભાવના ન રાખવી જોઈએ અને તેમજ સામે કોઈ પદોપકાર ન કરે તો પશ્ચાત્તાપ પણ ન કરવો જોઈએ. અન્ય મનુષ્યો જીવે પોતાના પ્રતિ સામે પ્રત્યુપકાર કરે વા ન કરે તેની અંશ માત્ર ચિન્તા રાખ્યા વિના પદોપકાર કાર્ય એ સ્વફરજ માનીને કરવો કે જેથી આત્મમુક્તિનો ત્વરિત વિકાસ કરી શકાય. અન્ય મનુષ્યોને સ્વાર્પણ કરવાની પ્રવૃત્તિએ સ્વાધિકાર પદોપકાર છે. અન્ય જીવો તરફથી અનન્તગણો સ્વાત્માર્થે લાલ મેળવવામાં આવે અને દશગુણે સામે બદલો વાળવામાં આવે એ પદોપકાર કર્મ ગણી શકાય નહિ, એટલે એક સ્વાર્થદૃષ્ટિએ અન્ય પ્રતારણા કર્મ અવબોધવું. પદોપકારી કાર્યોમાં કદાપિ સ્વાર્થ દૃષ્ટિને અગ્ર કરી પ્રવૃત્તશીલ થવું નહિ. પદોપકાર કર્મમાં ચેતનજીને પ્રવર્તવાની ફરજ છે પણ તેનું શું પરિણામ ફૂલ આવશે તે તેને વિચારવાનો અધિકાર નથી. હે આત્મન તારે પદોપકાર કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પદોપકાર કર્મમાં ઉદ્વેગ-ચિન્તા પશ્ચાત્તાપ-ખેદ-દ્વેષ વગેરે દોષો ન સેવવા જોઈએ. પદોપકાર કરીને જે મનુષ્ય ઉદ્વેગ કરે છે તે પદોપકાર લાસ થતી પ્રગતિનો રોધ કરી શકે છે અને મગ્ન શેડની પેઠે ઘનપ્રવૃત્તિ ક્ષેત્રમાં ઇન્દુસાર્થ આદિ દુર્ગુણોને પ્રાપ્ત કરી અધોગતિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મગ્ન શેડે મુનિને મોઢક વહોરાવ્યાપશ્ચાત્ પશ્ચાત્તાપ કયો હતો તેથી તે આત્માની વાસ્તવિક પ્રગતિ કરી શક્યા નહોતા. પદોપકાર કાર્યોમાં યાચક પ્રવૃત્તિ વા વૃત્તિને કદાપિ ન સેવવી જોઈએ. જગતને જે કંઈ સ્વદીય શક્તિઓ હોય તેઓનું અર્પણ કરવું જોઈએ, પણ જગત પાસેથી તેનો પ્રતિબદ્ધો ન યાચવો જોઈએ. આવી દશ્ય પ્રાપ્ત કરીને પદોપકાર કર્તવ્યપલયવૃત્ત સેવવામાં આવે છે તો પ્રમાદયોગોવટે ગ્રસ્ત થવાનું નથી અને આત્માની ઉચ્ચ

આ વિશ્વમાં સર્વત્ર દ્રવ્ય અને ભાવથી શાંતિ પ્રસરાવનાર ત્યાગી મહાત્માઓ છે તેઓનો જે પ્રતિપક્ષી બને છે તે પ્રભુનો શત્રુ બને છે. ભૂતકાલમાં ત્યાગીઓના હૃદયમાંથી સત્ય પ્રગટ્યું હતું, વર્તમાનમાં ત્યાગીઓના હૃદયમાંથી સત્ય પ્રગટે છે અને ભવિષ્યમાં ત્યાગી મહાત્માઓના હૃદયમાંથી સત્ય ધર્મનો પ્રકાશ થશે તેની વાસ્તવિક સત્યતાનો ખ્યાલ ખરેખર તીર્થંકરો ગૃહાવાસનો ત્યાગ કરી ત્યાગી બની તીર્થની સ્થાપના કરી વિશ્વને જણાવે છે તેથી તેના કરતાં વિશેષ પુરાવાની હવે જરૂર રહેતી નથી. ત્યારે ત્યાગીઓમાં પ્રમાદનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે કોઈ મહાત્મા જગતમાં પ્રગટી નીકળે છે અને તે પ્રમાદનો પરિહાર કરે છે તથા વિશ્વમાં ત્યાગીઓદ્દાર ઉપકારનાં કૃત્યો કરાવવા સમર્થ બને છે. સત્ય ધર્મનો ત્યાગી તીર્થંકરોદ્દાર ઉદ્ધાર થાય છે. આ વિશ્વમાં ત્યાગીઓવડે ધર્મનો પ્રકાશ થાય છે તેથી ત્યાગીઓની ભક્તિ માટે વિશ્વે સદા તત્પર રહેવું જોઈએ. ગૃહસ્થાશ્રમીઓ આ વિશ્વપર અનેક ઉપકારો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. જગતમાં મહાન ઉપકારનાં કાર્યો કરતાં અલ્પદોષો થઈ શકે છે. ઉપકાર વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ સેવતાં હિંસાદિદોષથી સર્વથા મુક્ત થઈ શકાતું નથી. વિશ્વને મહાન લાભ થાય, સ્વપરને મહાન લાભ થાય અને અન્ય જીવોને સામાન્ય હાનિ થાય એવાં પદોષકાર કાર્યોને સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ સેવવાં જોઈએ. સર્વથા નિરવધદશાએ પદોષકાર કાર્યો કરવાં એ સંઘર્ષભીવડે સાપેક્ષદૃષ્ટિએ સાધ્ય થઈ શકે છે. અલ્પદોષ અને મહાલાભ દૃષ્ટિએ વિશ્વમાં પદોષકારી કાર્યો કરવાં જોઈએ. શુભાશુભ પરિણામથી જેઓ મુક્ત છે એવા આત્મજ્ઞાનીઓ વિવેકદૃષ્ટિ પુરસ્કર પદોષકારિક કાર્યો કરે છે. પરંતુ તે પુણ્ય પાપથી નિર્બંધ રહી પરમાત્માપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. શુદ્ધ પરિણામને ધારણ કરી પદોષકારનાં કૃત્યો કરવાની જેના આત્માની દશા થઈ હોય તેવા આત્મજ્ઞાનીઓએ શુદ્ધ પરિણામ ધારણ કરીને નિર્મોહ દૃષ્ટિએ પદોષકારનાં કૃત્યો કરવાં જોઈએ. શુદ્ધ પરિણામીઆત્મજ્ઞાનીઓના હૃદયમાં દોષપરિણતિ ન હોવાથી દોષના હેતુઓ પણ નિર્વિષ સર્પની પેઠે દોષની વૃદ્ધિ માટે પદોષકારદિ કાર્યો

આયો વિચાર કરી તેણે શેઠના પુત્રને નદીમાં તણાવા દીધો પરંતુ
 નદીની બહાર કાઢ્યો નહિ. નદીના તીરપર ઉપવિષ્ટ શેઠ સ્વશુર પાસે ગયો
 અને શેઠના પુત્રને નદીના પ્રવાહમાં તણાતાં છતાં ન કાઢવાનો વિરો
 દશીવ્યો. શુરૂએ તેના કુવિવેકની અવગણના કરીને કહ્યું કે અરે મૂળ
 તું દોષ વા ધર્મમાં હજી કંઈ સમજતો નથી. સર્વ જીવોમાં મનુષ્ય મો
 છે તેનો રક્ષા કરવામાં અન્ય જીવોને હાનિ થતી હોય તોપણ હુકમ
 હાનિ કરવાનો પરિણામ ન હોવાથી હિંસાદિ દોષનું કર્મ લાગતું નથી
 અને મહાન પુણ્ય તથા નિર્જન થાય છે. મહાપુણ્ય તથા નિર્જનકાર
 પરોપકારી કૃત્યો કરતાં અપકર્મબંધ થાય એવાં દોષ થાય તોપણ
 તેવાં પરોપકારી કાર્યો કરવાં જોઈએ. મનુષ્યના બચાવવાથી મનુષ્ય
 જીવીને જે પરોપકારકાર્યો કરી શકે છે તે અન્ય પ્રાણીઓ કરવા
 શક્તિમાન નથી. આત્મજ્ઞાનિમનુષ્યોને સર્વ જીવોપર સ્વાત્મવત્ સમા
 નભાવ છે તોપણ તેઓના પરોપકારકાર્યોમાં તેઓ વિવેકદષ્ટિ
 અક્ષયસ્થાન આપી પરોપકાર કૃત્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. મૂઢહૃદિથી જેઓ
 પરોપકારપ્રવૃત્તિ કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે તેઓ પુણ્યને બદલે
 પાપની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. રોગી સાધુઓને આપદપ્રયોગથી સાચા
 કરવામાં આવે છે, તો અનન્તગુણ પુણ્યબંધ થાય છે અને અનન્તગુણ
 કર્મની નિર્જન થાય છે; એવો એક વણિકે શુરૂપાસે ઉપદેશ શ્રવણ
 કર્યો અને શુરૂપાસે પ્રતિજ્ઞા કરી કે મારા ગામમાં માંઢા પડેલા સાધુ
 ઓની દવા કરીને મારે જમવું અન્યથા જમવું નહિ. કેટલાક માંઢા
 પર્યન્ત તો માંઢા સાધુઓની દવા કરીને જમવા લાગ્યો. એક દિવસ
 તે ગામમાં કોઈ રોગી સાધુ હતો નહિ તેથી તે મૂઢતાથી પ્રતિજ્ઞા
 ભંગશંકાએ શંકિત થયો અને પ્રભુને જે હાથ જોડી વિનવવા લાગ્યો
 કે હે પ્રભો ! આજ મારો પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે માટે ગામમાં રહેલા
 એક જે સાધુને ઝટ રોગી બનાવ કે જેથી તેની દવા કરીને હું જમું
 આ પ્રમાણે ઉચ્ચ સ્વરે તે પ્રભુને વિનવિ કરતો હતો તત્સમયે તેના
 શુરૂજી આવ્યા અને કથવા લાગ્યા કે હે ભદ્ર ! તું સાધુઓને રોગી
 બનાવવાની ભાવનાવડે પાપ બાંધે છે. ત્હને એવી પ્રતિજ્ઞા અ. પી છે
 કે રોગી સાધુ હોય તો તેની દવા કરીને ખાવું; પરંતુ કોઈ રોગી ન

પ્રસંગે તે તે ઉપકાર કરવાથી ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. આપત્તિપ્રલે આપત્તિના પ્રસંગોને લક્ષ્યમાં રાખી ઉપકાર કરવો ઘટે છે અને ઉત્સર્ગકાલે ઉત્સર્ગના પ્રસંગોને ધ્યાનમાં લેઈ ઉપકાર કરવો ઘટે છે. જેનાથી જે કાલે સ્વશક્ત્યનુસારે શુભપરિણામે અને શુદ્ધપરિણામે ઉપકાર થાય ■ તેને તે કાલે વિશેષફલની સ્વફરજ અદા કરવાની સિદ્ધિ થાય છે. જે પ્રસંગે જે જીવને જે યોગ્ય ઉપકાર કરવાનો હોય તે પ્રસંગે તે જીવને તેવા પ્રકારનો ઉપકાર કરવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ થઈ છે. ભૂખ્યા મનુષ્યને અન્નની જરૂર હોય છે તે પ્રસંગે વસ્ત્ર આપીને ઉપકાર કરવો તે અયોગ્ય છે, પરંતુ તેને ખાવાની વ્યવસ્થા કરી આપવાની જરૂર છે. દેશ, સમાજ, સંઘ, ધર્મ અને જાતિપર જે જે કાલે જે જે ઉપકારો કરવાની આવશ્યકતા હોય તે તે કાલે તે તે ઉપકારો કરવા જોઈએ. આયોર્વર્તમાં ખાવાઓ, સાધુઓ લાખોની સંખ્યામાં ફરે ■ તેઓને જ્ઞાની બનાવવાને અનેક જ્ઞાનશાલાઓની વ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો તે વિશેષ ઉપયોગી ઉપકારી કાર્ય ગણાય. તેઓની પ્રગતિને પ્રભાવ ખરેખર સંપૂર્ણ વિશ્વની પ્રગતિ કરવામાં સાહાય્યકારી છે માટે ત્યાગી ખાવા સાધુઓની પાઠશાલાઓ કરવાથી અને તેઓને ભણાવવામાં સર્વ પ્રકારની સાહાય્ય આપવાથી દેશપર મહાન્ ઉપકાર કરી શકાય છે. ત્યાગીઓ અને સાધુઓની ઉન્નતિની સાથે દેશોન્નતિ અને ધર્મોન્નતિ તુરંત થઈ શકે છે. આ વિશ્વમાં સર્વ જીવોને ઉપકાર થાય એવાં કૃત્યો કરવાં જોઈએ. રમેશુણી અને તમેશુણી મનુષ્યો કરતાં સત્ત્વશુણી મનુષ્યોપર વિશેષતઃ આત્મસ્વાર્પણ કરી ઉપકાર કરવા તત્પર થઈ જોઈએ કારણકે સત્ત્વશુણી મનુષ્યોથી દેશમાં વિશ્વમાં શાન્તિ પ્રસરી શકે છે અને તેઓ વિશ્વજીવોને અનેક દુઃખોમાંથી મુક્ત કરી તેઓને શાન્તિ આપવા સમર્થ થાય છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોએ સ્વસ્વાધિકાર પ્રમાણે યથાશક્તિ વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી મન, વચન અને કાયાએ વિશ્વવર્તિ જીવોપર જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય અને મન, વાણી, કાયા અને આત્મશક્તિયોના વિકાસો થાય એવી રીતે ઉપકારો કરવા સદા તત્પર થવું જોઈએ. સંવર અને નિર્જનની આસપના કરનાર મહાજ્ઞાની યોગીઓની, મુનિવરોની સેવાભાટે

તહારી સાથે કંઈપણ આવવાનું નથી. આ વિશ્વશાલામાં ઉપકારનું શિક્ષણ લેવાની પ્રવૃત્તિ કર. પ્રથમ ઉપકાર કરવાનું શિક્ષણ ગ્રહણ કર કે જેથી આ તોન્નતિકારક કર્તવ્ય કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો તું અધિકારી બની શકે. ધર્માર્થક્રાંતિમનુષ્યોએ નિષ્કામવૃત્તિથી ઉપકારપ્રવૃત્તિ આચરવી જોઈએ. સં. ૧૯૪૭ની સાલમાં વિદ્યાપુરમાં એક મનુષ્યને દોત્રમાં સર્પ કરડ્યો. તેનું વિષ તેને સર્પ શરીરમાં વ્યાપી ગયું. તેને ઉચ્છ્રીને ગામમાં લાવવામાં આવ્યો અનેક મનુષ્યો પાસે સર્પવિષ ઉતરાવવામાં આવું પણ ઉતર્યું નહિ એવામાં દૈવવશાત્ ત્યાં એક ફકીર આવ્યો તેણે તુરત મંત્રથી સર્પનું વિષ ઉતાર્યું અને પથ્થાત્ તુરત તે તેના માર્ગ પ્રતિ-ગમન કરવા લાગ્યો. જે મનુષ્યને સર્પ કરડ્યો હતો તેના કુટુંબીઓએ પેલા ફકીરને માગે તે આપવાને ઘણી આજીજી કરી અને તેની પાછળ દોડી તેને ઉભો રાખી પગે લાગી બે હાથ જોડી ધણું કહ્યું. ત્યારે પેલા ફકીરે કહ્યું કે મેં તમારા કુટુંબી મનુષ્યપર ઉપકાર કર્યો છે તેથી હું તમારું કંઈ પણ લેવાનો નથી વિશેષ શું તમારા ઘરનું જલ પણ ગ્રહીશ નહિ. મારી નિષ્કામવૃત્તિના બળે સર્પનો મંત્ર ભણતાં સર્પ તુરત ઉતરી જાય છે અને મને વાસ્તવિક જે ફલ થવાનું હોય છે; તે થાય છે માટે મહત્તે હવે તમે કંઈ પણ કહેતા નહિ. ધન્ય છે ! એવા ફકીરને. આ દૃષ્ટાંત ઉપરથી અવબોધવાનું એ મળે છે કે નિષ્કામવૃત્તિથી ઉપકાર કરવો. ઔષધદૃષ્ટિ એ ઉપકાર આદિ અષ્ટદૃષ્ટિએ ઉપકારનું સ્વરૂપ અવબોધી ઉપકાર કરવો જોઈએ. દ્રવ્યોપકાર, ભાવોપકાર, નિશ્ચયોપકાર, દર્શનોપકાર, જ્ઞાનોપકાર, ચારિત્રોપકાર, વિદ્યાપકાર, આજીવિકોપકાર, ઔષધોપકાર, અન્ન-પકાર, જલોપકાર, ધર્મોપકાર, રક્ષકોપકાર આદિ અનેક પ્રકારના ઉપકારો છે. રક્તેશુષ્ણોપકાર, તમોશુષ્ણોપકાર અને સત્ત્વશુષ્ણોપકાર એ ત્રણ પ્રકારના ઉપકારનું સમ્યક્સ્વરૂપ અવબોધવું. એકેન્દ્રિયથી તે પંચેન્દ્રિયપર્યન્ત જીવો રક્તેશુષ્ણોપકાર; તમોશુષ્ણોપકાર અને સત્ત્વશુષ્ણોપકાર કરી શકે છે. જે જે કાલે જે જે ક્ષેત્રે જે જે ઉપકારની આવશ્યકતા છે છે તેની તે તે વખતે મુખ્યતા ગણાય છે અને અન્યોપકારોની ગણત્ર ગણાય છે. વિષયભેદે ઉપકારના અસંખ્ય ભેદો પડે છે. નિષ્કામવૃત્તિને

અહલીના પ્રસંગે તેમના ઘર નીચે મનુષ્યોની ઠઠઃભમતી હતી. સર્વને તેઓ મદદ આપી વિદાય કરતા હતા. તેમના ઘેર અમો વહોરવા જતા ત્યારે ઘર નીચે બાજુ દવાખાનાના દર્દીઓ ભગવા હોય તેવી રીતે અનેક દુઃખી મનુષ્યો બેઠેલા દેખવામાં આવતા હતા. તેમણે પરોપકારનાં જે જે કાર્યો કરેલાં છે તેનો બતિઅનુભવ છે. શેઠ લલ્લુભાઈ રાયજી હાડ પણુ પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં કરે છે. અમદાવાદના નગરશેઠ પ્રેમાભાઈ હેમ-ભાઈએ ઘણાં પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં હતાં. શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈની માતાજી ગંગાબેન અનેક પરોપકારનાં કાર્યો અદ્યપર્યન્ત કરે ॥ અને ભવિષ્યમાં કરશે. શેઠ મનસુખભાઈ ભગુભાઈએ પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં ॥ તેમણે અમદાવાદની પાંજરાપોળ સુધારીને પશુઓનાં દુઃખ દૂર કરવા ધનાદિકની સાહાય્ય કરી હતી. સુરતમાં રાવબહાદૂર હીર-ચંદ મોતિચંદ. શેઠ ધર્મચંદ ઉદયચંદ, નગીનદાસ કપૂરચંદ, નેમચંદ મેળા-પચંદ અને નગીનદાસ અવેરે મનુષ્યો અને પશુઓ ઉપર ઉપકાર કરવા સારો આત્મભોગ આપ્યો છે. પાટણમાં સં. ૧૯૫૬ ના દુષ્કાલીના પ્રસંગમાં એક ગૃહસ્થ શેઠે શુભ નામથી દુકાન ઉઘાડી હતી અને તે દ્વારા તેણે અનેક મનુષ્યોને નામે લખીને રૂપિયા આપ્યા હતા તથા ઘણા આપ્યા હતા પશ્ચાત્ તેણે દુકાન બંધ કરી તે વાત પાટણમાં બાહેર છે. પાટણમાં દુકાન ઉઘાડીને નિષ્કામવૃત્તિથી ગરીબોને શુભપણે મદદ કરનાર ગૃહસ્થની નેટલી પ્રયંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. શેઠ વીરચંદ દીપચંદ, અને પ્રેમચંદ રાયચંદે પરોપકારવૃત્તિમાં સારી રીતે ભાગ લીધે હતો. મનુષ્યો અને પશુપંખીઓ ઉપર ઉપકાર કરનારા આ વિશ્વમાં અનેક મનુષ્યો વિદ્યમાન છે. હિન્દુસ્થાનના નામદાર શહેનશાહ સર જ્યોર્જ અને રાણી મેરી પરોપકાર કરવામાં પોતાનું ઘણું જીવન વ્યતીત કરે છે. હિન્દુસ્થાનના વૈયસરોય લૉર્ડ હાર્ડીન્ગ પરોપકારનાં કાર્યો કરવામાં સારી રીતે આત્મભોગ આપે છે. આ વિશ્વમાં હજી પરોપકારી મનુષ્યો વિદ્યમાન છે તેથી સૂર્ય અને ચંદ્ર નિયમિત ગતિ કરે છે અને સમુદ્ર પોતાની મર્યાદાને મૂકતો નથી. આ વિશ્વમાં લોકોત્તર દૃષ્ટિએ ભાવોપકાર કરનારા અનેક આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો અને સાધુઓ વિદ્યમાન છે તેથી વિશ્વમાં શાંતિસુખની ઝાંખી જણાય ॥

જે જે કાર્યમાં અસ્વચ્છતાને અવ્યવસ્થિતતા થઈ હોય તેને નિરીક્ષવાની ટેવથી અસ્વચ્છતા અને અવ્યવસ્થિતતા ટળે છે. કોઈ પણ કાર્ય ઉતાવળથી કરતાં મનની ચંચલતા થાય છે અને મનની ચંચલતા યતાં બુદ્ધિની ચંચલતા વધે છે તથા બુદ્ધિની ચંચલતા વધતાં કાર્યની ચારે બાજુએ તપાસવાનું અને તેમાં મુધાદો વધારે કરવાનું રહી જાય. તેથી તે કાર્યની સમાપ્તિ યતાં અસ્વચ્છતા અને અવ્યવસ્થિતપણું તુર્ત જણાય છે; અતએવ ત્યારે કોઈ પણ કાર્યનો પ્રારંભ કરવો હોય ત્યારે પ્રથમ મન, વચન, અને કાયાના યોગની સ્થિરતા કરવી અને જે કાર્ય કરવાનું હોય તેને વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવા માટે તેનો વિચાર કરવો. પશ્ચાત્ કાર્ય કરતાં કરતાં વ્યવસ્થાપૂર્વક થવું છે કે નહિ તેનો સ્થિરપ્રજ્ઞાથી વિવેક કરવો એમ કરવાથી જે કાર્ય થયે તેમાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થિતતા અવલોકાયે. પશ્ચાત્તે વ્યવસ્થિત કાર્ય કરવામાં અધુના પ્રાધાન્યપદ લેવાય છે. તેઓ પ્રથમ પ્રત્યેક કાર્યની સ્વચ્છતા પ્રતિ વિશેષ લક્ષ આપે છે. અસ્પષ્ટ કાર્ય પણ મુન્દર કરવાની વૃત્તિને તેઓ માન આપીને પ્રવૃત્તિ કરે છે તેથી તેઓની શોધકબુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી તેઓ અનેક કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. પ્રત્યેકકાર્યની મુન્દરતા અને સ્વચ્છતા માટે પ્રથમ તેની મુખ્યવસ્થા કરવા માટે પ્રથમ લક્ષ આપવાની જરૂર સ્વીકારવી એક એ વ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રત્યેક કાર્ય કરનાર મનુષ્ય પોતાની કીર્તિને અમર કરી શકે છે-આબુલના દેસસરમાં વસ્તુપાલ અને તેજપાલના દેસસરમાં તથા વિમલશા સેકના દેસસરમાં જે કોરણી કરવામાં આવી છે તેની મુખ્યવસ્થા-સ્વચ્છતા અને મુન્દરતા અવલોકવાથી પૂર્વના કારીગરોની વ્યવસ્થાબુદ્ધિ-પ્રવૃત્તિનો સમ્યક્ મુન્દર ખ્યાલ આવી શકે છે. ઈસ્લામમાં રહેલી ટોચપીયેને અવલોકવાથી પ્રાચીનકાલીન મઠધોની વ્યવસ્થિત બુદ્ધિ તથા વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્તિથી વ્યવસ્થિત કાર્ય કરવાની શક્તિનો અદ્ભુત ખ્યાલ આવે છે. બ્રિટીશો, અમેરિકનો, ફ્રેન્ચો, જર્મનો અને જાપાનેઝ વ્યવસ્થિત અને મુન્દર સ્વચ્છ કાર્ય કરીને વિશ્વનું ધ્યાન ખેંચે છે. આથી પૂર્વે વ્યવસ્થિત અને મુન્દર સ્વચ્છ કાર્યો કરતા હતા તે તેમનાં સમારક કાર્યોથી અ-

પુનઃપુનઃ. શું તમે દરરોજ કાર્ય કરો છો ? વૃદ્ધ ચિત્તારાએ કહ્યું કે, હા. રાત્રીએ પુછ્યું-તમારું કાર્ય તમોએ કેટલું કર્યું છે. વૃદ્ધ ચિત્તારાએ રાત્રીને પોતે ભૂમિની કંદેલી ગુદ્ધિ દેખાડી. રાત્રીએ અને પ્રધાનોએ ચિત્રકારને કહ્યું કે અહો હજી તો તમે ભૂમિની ગુદ્ધિ કરી રહ્યા છો તો ચિત્રોનું કાર્ય તો ક્યારે કરી શકશો. ચિત્તારાએ કહ્યું કે સ્વચ્છ સુંદર વ્યવસ્થિત કાર્ય કરતાં વાર લાગે છે. અરૂપ કાર્ય થાય છે પણ તે બહુ સુંદર થાય છે. અન્ય ચિત્તારાઓની પેઠે અવ્યવસ્થિત અસ્વચ્છ અને અસુંદર ચિત્રો ઝટ ચિતરી કાર્ય પૂરું કરવાને હું ઇચ્છતો નથી તેથી તેઓ અસ્વચ્છ અને અસુંદર ચિત્રો ચિતરીને આસ્થા ગયા. હજી મારે તો ફક્ત ભૂમિની ગુદ્ધિ થઈ છે. રાત્રીએ અને પ્રધાનોએ પુછ્યું કે તમે સુંદર સ્વચ્છ વ્યવસ્થિત કાર્ય કરો છો તેની શી પરીક્ષા ? ચિત્તારાએ સ્વયં ચિતરેલા ભૂમિ ભાગ કેવો ઉત્તમ છે તે જણાવવાને પડેલો ઉંચો કયો તો તે ભાગ ખરેખર કાચની પેઠે ઝળકવા લાગ્યો અને અન્ય ચિત્તારાઓએ ચિતરેલાં સર્વ ચિત્રો તેમાં ચિતરેલાં દેખાયાં. રાત્રીએ કહ્યું કે ચિત્રો તો તમે ચિત્ર્યાં છે, શા માટે નહીં પાચો છો ? તેના ઉત્તરમાં તેણે કહ્યું કે આતો ફક્ત ભૂમિની ગુદ્ધિથી સામી ભીંતનાં ચિત્રો અહીં પડેલાં છે, રાત્રી તે કાર્ય દેખીને ખુશ થયો. મનુષ્યોએ વ્યવસ્થિત સ્વચ્છ પ્રત્યેક કાર્ય કરવું. ચિત્તારાના દહાંતથી મનુષ્યોએ પ્રત્યેક કાર્ય ખરેખર વ્યવસ્થિતિથી અરૂપ કરવું પણ સુંદર કરવું એવો અભ્યાસ. સેવનો જોઈએ. ધર્મનાં સર્વ કાર્યો કરવામાં અને ધર્મીઓ સેવવામાં સુંદરતા, સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થિતતા પર ખાસ લક્ષ્ય રેવું જોઈએ. આત્માની સ્વચ્છતા કયાં વિના આત્મ્યમાં ગુરુના ઉપદેશના સંસ્કારોની 'દૃઢતા થતી નથી. હૃદયની સ્વચ્છતા થયા વિના ધર્મ કાર્યોમાં સ્વચ્છતા પ્રાપ્ત થતી નથી અને તેમજ હૃદયની સ્વચ્છતા, વિના સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોની ગુદ્ધિ રહેતી નથી તથા મલીન મનથી કરેલાં ધર્મકાર્યોનું 'યથાયોગ્ય ફલ પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. અતએવ મનુષ્યોએ પ્રથમ ચિત્તારાની પેઠે પ્રત્યેક બાહ્ય તથા આંતરિક કાર્યની ભૂમિ શુદ્ધ કરવી જોઈએ. પાયા વિના મહેલ ટકી શકતો નથી તેમ

ત્રમશક્તિયોને પરિપૂર્ણ કેળવીને પ્રગતિમાન બની શકાય. પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાત્મ કર્તવ્ય કાર્યોની વ્યવસ્થિતતા માટે વ્યવસ્થિત સ્વચ્છ સુંદર કાર્ય કરવાની કેળવણીને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આપણે જે જે કાર્યો કરીએ છીએ તેમાં જે જે ભૂલો દોષો થાય ■ તેનો પરિહાર થાય એવી રીતે દરરોજ આ વિશ્વ પાઠશાળામાં વ્યવસ્થિત કર્તવ્ય કાર્યનું શિશુણુ ગ્રહણું જોઈએ. કોઈ મનુષ્ય સર્વજ્ઞ નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યના કાર્યમાં તેના કરતાં ઉત્તમ વ્યવસ્થિત કાર્ય મનુષ્યની દૃષ્ટિએ કંઈક અવ્યવસ્થિતપણું, અસ્વચ્છપણું અને અસુંદરપણું હોય ■. માટે કોઈ પણ કર્તવ્યકાર્યમાં સંતોષ માની ન લેતાં દરરોજ વ્યવસ્થિત બુદ્ધિએ વ્યવસ્થિત કાર્યો કરવાં જોઈએ. સર્વ કાર્યની વ્યવસ્થાની કેળવણીથી પ્રથમ સ્વાત્માને વાણી અને કાયાને કેળવો એટલે બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યો જે જે હસ્તે ધરવામાં આવશે તેમાં વ્યવસ્થિતતા-સ્વચ્છતા અને સુંદરતા ઝગમગી ઉઠશે. અદ્ય કાર્ય પણ વ્યવસ્થિત સ્વચ્છ અને સુંદર કરવું અને તેવી કેળવણી પૂર્વક સદા પ્રવૃત્ત થવું. અવતરણ-પ્રવૃત્તિ વિના કથન માત્રથી હિત થતું નથી તે જણાવે છે.

પ્રવૃત્તિમન્તરેણોક્તિ, હિંનાર્થ નૈવજાયતે ॥

ક્રિયા સુવર્ણવદ્બોધ્યા, રુપવત્કથનં શુભમ્ ॥૭૩॥

શાબ્દાર્થ:—પ્રવૃત્તિવિના ઉક્તિ માત્ર હિતાર્થ થતી નથી. ક્રિયા સુવર્ણવત્ અવબોધથી અને શુભકથન રૂપાના જેવું અવબોધવું. કથની માત્રથી કાર્યની ત્રિવિધ થતી નથી.

વિવેચન:—શ્રાવણથી તે સ્વાત્માજની પેઠે કથનીથી આત્મહિત કોઈનું થયું નથી અને થવાનું નથી. પ્રવૃત્તિવિના કાર્યની ત્રિવિધ થવાની નથી. લઙ્કુ લઙ્કુ માત્ર બોલવાથી ઉદરની પૂર્તિ થતી નથી. વિશ્વમાં બોલવા કરતાં કરી બતાવનારાની અનન્તગુણી જરૂર છે. કર્મયોગીએ કર્તવ્યકાર્યોને પૂર્ણ કરવામાં સ્વચ્છવનની મહત્તા અવગ્રહે છે. કર્મયોગીએ કહે છે કે તમે આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરી કરે તમે શું કરો છો તેનો કર્તવ્યકાર્યોદ્ધાર અખિત વિશ્વને સુખ અપાજ સંતોષક છે, અને તમારું કાર્યની અખિત વિશ્વને મહત્તા અવબોધાય છે. કથનો

છે અને તેનું ખીજ પેટમાં રહે અને જો તેવી સ્થિતિમાં મૃત્યુ થાય
 છે તો નરકમાં અવતાર લેવો પડે છે. બ્રાહ્મણનું આવું વચન શ્રવણ
 કરીને બ્રાહ્મણીના મનમાં ઘણી અસર થઈ અને તેણે વંત્યાક નહિ
 ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેણે ઘરમાં પડેલાં વંત્યાકો ફેંકી દીધાં. બ્રાહ્મણ
 સ્નાન કરીને જમવા બેઠો અને તેણે વંત્યાકનું શાક માગ્યું. બ્રાહ્મણીએ
 કહ્યું કે તમારી કથા શ્રવણ કરી વંત્યાકનો ત્યાગ કર્યો છે, માટે હવે
 આપણા ઘરમાં વંત્યાકનું શાક થશે નહિ. બ્રાહ્મણ કહેવા લાગ્યો કે
 મહારે તો વંત્યાકના શાક વિના એક દિવસ પણ નહિ ચાલે. બ્રાહ્મણીએ
 કહ્યું જો એમ તો તમને નરકમાં જવું પડશે. કારણ કે કથામાં
 વંત્યાક ખાવાનો નિષેધ કર્યો છે. બ્રાહ્મણે કહ્યું કે જો તો પોથીમાંનાં
 રીંગણાંનો નિષેધ થતો હતો. બ્રાહ્મણીએ કહ્યું કે જ્યાં સુધી તમારી
 અને દેશના લોકોની પોથીમાંના રીંગણાંનો નિષેધની સ્થિતિ
 છે ત્યાં સુધી વાસ્તવિક કસ્યાણ-ઉદયની આશા રાખવી એ બ્યર્થ
 છે. વર્તન લિન્ન અને કથની લિન્ન એવી દશાથી દેશનો,
 ધર્મનો, સમાજનો અને સ્વાત્માનો ઉદય થતો નથી. આત્માની
 પ્રગતિ કરવી હોય તો કથની પ્રમાણે રહેણીથી વર્તવું જોઈએ. આ-
 રિત્ર માટે તો કહેણી પ્રમાણે રહેણી હોય છે તોજ અન્ય મનુષ્યો
 પર તેની અસર થાય છે. કહેણી પ્રમાણે રહેણીવાળા એક મનુષ્યને,
 લાગે મનુષ્યો-ક્રૂરા કથની કરનારાઓ પહોંચી શકતા નથી. કથની
 કરનારાઓ ગમે તેવી પોતાની બદલાઈએ મારે તો પણ તેઓ રહેણી
 વિના અન્તે જનસમાજમાં હલકા પડ્યા વિના રહેતા નથી. આર્ય
 દેશમાં પૂર્વે રહેણી અને કહેણીનું સામ્ય હતું. તેથી આર્ય મનુષ્યો
 સર્વ દેશો પર સ્વસત્તા સ્થાપવાને અને અનેક શક્તિઓ પ્રાપ્ત કર-
 વાને શક્તિમાન થયા હતા. હવે પૂર્વ પુરુષોની મહત્તા ગાંધને બેસી
 રહેવાનો સમય નથી. હવે તો જેવું મનમાં તેવું વાણીમાં અને
 જેવું વાણીમાં તેવું આચારમાં મૂકીને સર્વ પ્રકારની શુભ પ્રગતિઓ
 કરવાની જરૂર સ્વીકારવી જોઈએ. પ્રતાપસિંહ, શિવાજી, કુમારપાલ
 રાજા વગેરે રાજાઓ કહેણી પ્રમાણે રહેણીને રાખી ઇતિહાસના પાને
 અમર થયા છે. શ્રીહરિભદ્ર અને હીરવિજયસૂરિની કહેણી પ્રમાણે

સન્ત બનો, સાધુ બનો, ફકીર બનો, ગૃહસ્થ બનો, સત્તાધિકારી બનો, પ્રેફેસર બનો, વા શેઠ બનો; પરંતુ કહેણી પ્રમાણે રહેણી ન હોય ત્યાં મુખી કદાપિ આત્મોત્તરિમાં એક તસુમાત્ર પશુ આગળ વધી શકાવાનું નથી. રહેણી વિના લાપણે, બ્યાખ્યાનો, ઉપદેશોની લવાઈ માત્ર સમજવી જે મનુષ્ય ઘણું બોલ બોલ કરે છે અને અન્યોને રંજન કરવામાં અનેક પ્રકારની કથની કરે છે તેનામાં પ્રાયઃ સદ્વર્તન સંબંધી પોલ હોય છે. મનુષ્યે પ્રથમ કહેણી પ્રમાણે રહેણી માટે હરેશ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવા માટે અવશ્ય પ્રમાણિક બનવું જોઈએ. કહેણી પ્રમાણે રહેણી વિના ધર્મ-માર્ગમાં વા કર્મમાર્ગમાં કદાપિ કોઈ પ્રગતિમાન જની શકતો નથી. પૂર્વાચાર્યોએ કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવાને અનેક શાસ્ત્રો રચીને ઉપદેશ આપ્યો છે. કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવાનો અભ્યાસ કરવામાં અનેક વિપત્તિયોને વેડવી પડે છે અને અનેક સ્વધોનો ત્યાગ કરીને અન્તરત્યાગી બનવું પડે છે. પશ્ચાત્ વિશ્વમાં મોત છતાં પણ ઉપદેશોની પદવી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ધર્મિની યોગ સખવા કરતાં પ્રથમ કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવાનું સદ્વર્તન શિખવું જોઈએ કે જેથી જે જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તે વટે સ્વપરની પ્રગતિ કરી શકાય. અનેક પ્રકારની ભાષાનો અભ્યાસ કરવામાં આવે એટલે મનુષ્યનો આત્મ કેળવાઈ ગયો એમ કદાપિ માનીને ભૂલ કરવી નહિ. ત્યાં મુખી કહેણી પ્રમાણે રહેણી થઈ નથી ત્યાં મુખી આત્માને વા મનને વા વચનને વા કાયાને કેળવી એમ માની શકાય નહિ. કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવાથી એક આંખના ઇન્દ્રિયા માત્રથી વિશ્વહોરોને મુક્ત માર્ગમાં દોરવી શકાય છે. કોઈ પણ બાબતમાં કહેણી પ્રમાણે રહેણી ગમે અને પશ્ચાત્ તે સંબંધી તમે જે કંઈ કહેશો તેને માનવાને નમુના તત્પર થશે. સાધુનાં વચ્ચે પહેરવા માત્રથી હવે સાધુના ગાંઠેની અન્તર મનુષ્યો પર થવી મુશ્કેલ છે. સાધુએ પ્રથમ કહેણી પ્રમાણે પ્રજા ત્રિકપક્ષુ ધારણ કરીને વિશ્વમાં પ્રજાત્રિક નરીકે રહેશે તે નેન્ટ ઉપદેશની અન્તર ખરેખર મનુષ્યો પર થશે, અન્યથા પાંચીનાનાં રાંત પાંચી પેટે અન્ય મનુષ્યો પર ઉપદેશની અન્તર થવાની નથી. શ્રીનક

ખવાની પ્રવૃત્તિને પ્રભુની પેઠે પૂજ્ય, મહાન માની તે પ્રમાણે ખસ
 જીવરથી વર્તે, એટલે વિશ્વમાં અપકીર્તિ, અપ્રમાણિકતા ધોવાઈ જશે
 અને પ્રતિષ્ઠા, વિશ્વાસ અને પ્રમાણિકતા રૂપ ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થશે
 એમ ખરેખર માનીને પ્રવૃત્તિ કરશે. અન્યોના આત્માઓને ઉપદેશ
 આપવા કરતાં પ્રથમ પોતાના આત્માને કહેણી પ્રમાણે રહેણીથી વિ-
 ભૂષિત કરે એ જોઈએ, એટલે અન્યોના ઉપર પોતાનું તેજ પડશે. જે
 જે મહાત્માઓએ પોતાના ધર્મોને સ્થાપન કર્યા છે તેઓએ કહેણી
 પ્રમાણે રહેણી સખીને મરણાંત કષ્ટોને શ્રીવીર પ્રભુ-મહામદ-ઈશુની પેઠે
 સહન કર્યા છે ત્યારે તેમનાં વચનો આજ પણ મનુષ્યોના હૃદયને જીવંત
 અસર કરવાને શક્તિમાન થયાં છે એમ હૃદયમાં ખ્યાલ કરે.
 પૌર્વાચો અને પાશ્ચાત્યોમાં કહેણી પ્રમાણે રહેણીવાળા કરોડો મનુ-
 શ્યોમાં અદ્ય મનુષ્યો મળી આવશે. જોડવું તે પ્રમાણે વર્તવું એ કંઈ
 બાળકોના ખેલ નથી. અસત્ય વદનારાઓ તો કહેણી પ્રમાણે રહેણી
 સખનારા હોઈ શકે નહિ. વિશ્વાસભંગ કરનારા, વિશ્વાસઘાતકો, પ્ર-
 તિજ્ઞાભંગકો અને જૂઠી સાક્ષીપૂરકો પણ કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખ-
 નારા બની શકતા નથી. પરની હાજીમાં હા કહેનારા મનુષ્યો ખરે-
 ખર કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખનારા બની શકતા નથી. જે મનુષ્યો
 ભીતિ, લાલચ અને સ્વાર્થના તાબે થએલા હોય છે તેઓ કહેણી
 પ્રમાણે રહેણી સખવાને શક્તિમાન થતા નથી. જેઓ પ્રથમ
 અંશે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ક્રમ અને ઇર્ષ્યાને જીતી કહેણી
 પ્રમાણે રહેણી સખવા પ્રયત્ન કરે છે તેઓ સર્વથા કહેણી પ્રમાણે
 રહેણી સખવાને શક્તિમાન થાય છે. જે મનુષ્યો કહેણી પ્રમાણે રહેણી
 સખવાનો અભ્યાસ સેવે છે તેઓ અદ્યકાળમાં અનેક દોષોમાંથી
 મુક્ત થઈને અનેક ગુણોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કહેણી પ્રમાણે રહેણી
 સખનારા પ્રમાણિક મનુષ્યોથી આ વિશ્વની શોભામાં વૃદ્ધિ થાય છે.
 બાકી, અપ્રમાણિક મનુષ્યો તો કર્મયોગની લીલી વાડીને બાળીને ભ-
 રમીભૂત કરી વિશ્વમાં સદાસ સમાન બને છે તેથી તેઓનું જીવંત
 પોતાને તથા પરને ઉપકારીભૂત થતું નથી. અતએવ પ્રત્યેક મનુષ્યે
 અપ્રમાણિકતાનો ત્યાગ કરીને કહેણી પ્રમાણે રહેણી ધારણ કરવાને

અને લવિષ્યમાં પણ સર્વ આયો તેને ધિક્કારશે. કુમારપાલના કેટલાક સામંતોએ શત્રુચબ્દના ફેડવાયો કુટી જઈને અપ્રમાણિક્તવને ધારણ કર્યું હતું તેથી કુમારપાલચબ્દએ તેઓને સજા કરી હતી. પ્રમાણિક્તવૃત્તિથી ચબ્દ અને રંક ચોલી શકે છે. કહેણી પ્રમાણે રહેણીના પ્રમાણ્ય જીવન વિના શહેનશાહ ચરણા પણ ચોલી શકતા નથી. માટે કહેણી પ્રમાણે રહેણી ધારણ કરીને વિશ્વશાળામાં કર્મચોગી બનવું જોઈએ. શ્રીમદ્ રવિસાગરજી ગુરૂમાં અને શ્રીમદ્ સુખસાગરજી ગુરૂ મહારાજમાં કહેણી પ્રમાણે રહેણીનું પ્રમાણિક્ત જીવનચારિત્ર સમ્યક્ ખીચ્યું હતું. અતએવ દ્રવ્યશ્લેષજ્ઞ અને ભાવાનુસારે કહેણી પ્રમાણે રહેણી શખોને પ્રમાણિક્ત બની કર્મચોગી થવું જોઈએ.

અવતરણ—ક્રિયા મગ્ન ચિત્તધારક આદર્શ પુરૂષ બની મૌની છતાં સ્વકર્મોનો ઉપદેશ બને છે તે જણાવે છે.

ક્રિયાયામગ્નચિત્તોયો નિર્મલાદર્શવત્ સ્મૃતઃ

મૌની સન્નપિવિશ્વેઽસ્મિન ન્નુપદેષાસ્વકર્મણામ્॥૭૪॥

શબ્દાર્થ—જે ક્રિયામાં મગ્ન ચિત્ત છે તે નિર્મલા દર્શવત્ સ્મૃત છે અને તે આ વિશ્વમાં મૌની છતાં સ્વકર્મોનો ઉપદેશ અવ બોધશે.

વિવેચન—આ શ્લોકનો ભાવાર્થ અનુભવ ગમ્ય અને બુદ્ધિ ગમ્ય કરવા યોગ્ય છે. ઉપર્યુક્ત કહેણી પ્રમાણે રહેણી આદિ ગુણો વડે વિભૂષિત પ્રણેત્ર કર્મચોગી કર્તવ્ય કર્મ પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન ચિત્ત બનીને નિર્મલાદર્શની રહે અન્ય મનુષ્યોને ઉપકારી બની શકે છે. ગમે તેટલું બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તો પણ તે પ્રવૃત્તિમાં મૂકાયા વેના આત્મા ખરેખર કર્મચોગના ચારિત્રવડે આત્માની ઉચ્ચતાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સ્વ કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં મગ્ન અર્થાત્ લયલીન હોવાથી ચિત્ત વૃત્તિનો સંયમ થાય છે અને તેથી આત્માની શક્તિનો વિકાસ થાય છે. આત્મજ્ઞાનીઓ સ્વ કર્તવ્ય ક્રિયામાં ચિત્તને જો છે પરંતુ તેમાં સગદેવથી આસક્ત થતા નથી તેથી તેઓ નિઃસં-રહીને કર્તવ્ય કર્મની પ્રવૃત્તિથી આત્માના અનુભવ જ્ઞાનમાં અને જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ કરે છે અને પ્રગતિમાં અગ્રગામી રહી શકે છે. કુલોચણે

પૂર્ણ સ્વરૂપને અનુભવી શકે છે. આ દેશમાં કર્મયોગને સેવનાશ એવા આત્મજ્ઞાનીઓની જરૂર છે, કારણ કે તે વિના ધર્મનો, સંઘનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ઉપર્યુક્ત ગુણોવડે કર્મયોગને અધિકાર પ્રાપ્ત કરી પશ્ચાત્ કર્મયોગમાં પ્રવેશ કરવો જોઈએ કે જેથી અખિલ વિશ્વની શુભ પ્રગતિમાં આત્મલોગ આપી શકાય અને અંપ-હાનિપૂર્વક જગતને મહાન લાભ સમર્પી શકાય. પિંડોના બ્રહ્માંડની સાથે સંબંધ ॥ તેથી જે જે કર્તવ્ય કર્મો કરવામાં આવે છે તેની બ્રહ્માંડવર્તિભૂતિને અસર થાય છે. ચૈાદ રાજલોકનો આકાર ખરેખર મનુષ્ય શરીર સમાન છે. જોટલી રચના ચૈાદ રાજલોકમાં રહી છે તેટલી મનુષ્યમાં રહેલી છે તેથી મનુષ્ય ખરેખરો કર્મયોગી બને છે તો તે ચૈાદ રાજલોકનો સ્વામી બનીને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અતએવ આત્મજ્ઞાનીએ કર્મયોગી બનીને કાર્ય ક્રિયા કરવામાં ચિત્ત સખતું જોઈએ અને ચૈાદ રાજલોકના સ્વામી બનવા અત્ય સર્વ બાબતોની વિકલા મૂકીને જે કર્તવ્ય કાર્ય હાથમાં લીધું હોય તેને સિદ્ધ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ, કે જેથી આત્મોન્નતિના શિખરે પહોંચી શકાય અને ત્યાંથી ક્ષાયિક બાવ પ્રાપ્ત કરીને પશ્ચાત્ ન પડી શકાય. સાર વિનાની અને બોધ વિના અન્ધની પેઠે કોઈપણ ભ્રમતની ક્રિયા કરવા ભ્રમથી આત્માની ઉન્નતિ થતી નથી. જડની પેઠે વા યંત્રની પેઠે ક્રિયા કરવા ભ્રમથી આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. પ્રત્યેક કાર્યની ક્રિયાતું સ્વરૂપ પરિપૂર્ણ અવબોધીને પશ્ચાત્ તેમાં મનની એ કામતા કરીને પ્રવૃત્તિ સેવવી જોઈએ. આત્મજ્ઞાનીએ કાર્ય પ્રવૃત્તિથી કદાપિ કંટાળવું ન જોઈએ. કાર્ય પ્રવૃત્તિથી કંટાળવાથી પશ્ચાત્ સર્વ બાબતોની પ્રવૃત્તિયોથી કંટાળો આવે છે અને તેથી કાયરપણું પ્રાપ્ત થાય છે. કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં કાયરપણું પ્રાપ્ત થતાં આત્મોન્નતિ કરનાર એક પણ ગુણની પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં કંટાળો આવે તેથી કદાપિ કાર્ય પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ ન કરવો. ત્રાન્સવાલમાં હિન્દુ સ્થાનના ગાંધી મોહનલાલ કરમચંદે સત્યની પ્રવૃત્તિ પ્રારંભી અને હિન્દુઓનાં દુઃખ દૂર કરવાનો નિશ્ચય ઠસવ કર્યો. તેમાં તેણે અનેક

ક્યકે કર્તવ્યકાર્ય ક્રિયામાં પ્રાણપ્રણ કરીને મન રહેવાનો ગુણ ખરે-
 ખર પાશ્ચાત્ય મનુષ્યો પાસેથી આર્યોએ શીખવો જોઈએ. પાશ્ચાત્ય
 મનુષ્યના કર્મયોગિત્વનો અનુભવ કરવામાં આવશે તો પશ્ચાત્ આર્ય-
 લોકોને આત્માપ્રણ દૃષ્ટિએ કર્મયોગી થઈને કર્તવ્યકાર્ય ક્રિયામાં મન
 ચવાની આવશ્યકતા અવગ્રહાશે. આર્યો પૂર્વે મહા કર્મયોગી હતા
 ઇત્યાદિ તેમની પ્રશંસા કરીને હવે બેસી રહેવું ન જોઈએ. પ્રવૃ-
 ત્તિયોગ તો ખરેખર પાશ્ચાત્ય દેશીઓ પાસેથી શીખવો જોઈએ અને
 પાશ્ચાત્યોને અત્ય નિવૃત્તિયોગનું શિક્ષણ આપીને તેઓના ગુરૂ બનવું
 જોઈએ. પ્રવૃત્તિયોગએ વાડ સમાન છે અને નિવૃત્તિયોગ એ ક્ષેત્ર સ-
 માન છે. પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્તિનું સંરક્ષણ થાય છે. પ્રવૃત્તિયોગની મન-
 તાની સાથે નિવૃત્તિયોગની પણ મન્દતા થાય છે અને તેથી નિવૃત્તિ
 યોગીઓનો પણ નાશ થાય છે આર્યાવર્તમાં જ્યારે પ્રવૃત્તિયોગીઓનું
 પ્રાબલ્ય હતું ત્યારે નિવૃત્તિયોગીઓનું પ્રાબલ્ય હતું અને તેથી નિવૃત્તિ
 અને પ્રવૃત્તિથી ધર્મમાર્ગ અને કર્મમાર્ગનું સંરક્ષણ થતું હતું. આગમુ,
 પ્રમાદીઓને દેશનું, વિશ્વનું, સમાજનું, સંઘનું, નાતજાતનું, પરમાર્થનું,
 ધર્મનું અને સ્વાત્માનું કાંઈપણ આવશ્યક કર્તવ્યકાર્ય કયાંવિના જીવ-
 વાનો અને વિશ્વમાંથી કાંઈપણ લેવાનો અધિકાર નથી. આગમુ મનુ-
 ષ્યોમાં નાશકારક શક્તિયોનો સંગ્રહ થાય છે અને તેથી તેઓ સ્વપરના
 જીવનનો નાશ કરવા શક્તિમાન થાય છે, અતએવ આગમુ મનુષ્યોએ
 આલસ્યનો ત્યાગ કરીને ધર્મોર્થે, વા કર્મોર્થે જીવંતીનો યોગ્ય ઉપયોગ
 કરવો જોઈએ. અમૂલ્ય જીવંતીને નકામી ગુમાવવી એ દુર્ગતનો ગુન્હો
 છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વયોગ્ય આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કયાં ઉપરાંત સ્વાર્થ-
 નીક આદિ કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં સ્વસમય અને સ્વશક્તિનો ભોગ
 અપવો જોઈએ. જે મનુષ્યો સ્વાધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યકાર્યોને કરતા
 નથી તેઓ સ્વજીવનની પ્રગતિ કરી શકતા નથી. અતએવ આત્મપ્રગતિ
 કરવાને કર્તવ્યકાર્ય ક્રિયામાં મગ્નચિત્ત રાખવું જોઈએ, અને અન્ય ન-
 કામી બાબતોમાં મન, વાણી અને કાયાનો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ.
 રાજાને પ્રતિગ્રાહ દેવો, સભાઓમાં હાજર રહેવું, ચતુર્વિધ સંઘનાં
 કાર્યો કરવાં. આવશ્યક ધર્મકાર્ય ક્રિયાઓ કરવી, અન્ધો રચવા, નવીન

તેઓ કરી શક્યા નહીં. જોદ્ધધર્મના આગેવાનો, ત્યાગીઓ હોવાથી, ગૃહસ્થ
કર્મયોગીઓમાં પ્રગતિકારક અને સ્થાસ્તિત્વસંરક્ષક શક્તિનાં બીજે
પરંપરાએ ઉઘ્યા કરે એવી શક્તિ મૂકી શક્યા નહિ, અને જૈનાચાર્યો પણ
ત્યાગીઓ હોવાથી તેઓના જેવી શક્તિયો કે જે પરંપરાએ પોતાના
વર્ગમાં ઉતરે અને સ્વગૃહસ્થવર્ગમાં પણ પરંપરાએ પ્રાણભોજી પો
ધર્મપોષક શક્તિયોની વિદ્યમાનતા રહે એવી બ્યવસ્થાપૂર્વક શક્તિયોને
કર્મયોગીની ગુણકર્મોનુસાર પરંપરાસંરક્ષક પદ્ધતિથી મૂકી શક્યા નહિ.
જૈનધર્મના ત્યાગીવર્ગમાં અને ગૃહસ્થવર્ગમાં સંકુચિત્તત્ત્વથી ધર્મ-
કર્મયોગ અને બ્યાવહારિક સાંસારિક કર્મયોગ પ્રવર્તવા લાગ્યો તેથી
ધર્મમાં અને કર્મમાં વિચ્છેદાપક દૃષ્ટિથી જૈનસમાજમાં કર્તવ્યકર્મોને કદ-
વાચાળા કર્મયોગીઓ ધટવા લાગ્યા અને તેનું પરિણામ હાલ જે
આગળ છે તે ઉપરથીજ અવગ્રાહી થકાએ કે આર વર્ણમાંથી જૈનધર્મે
વિદ્યમાની લીધી અને એક તળાવના જેવી જનસંખ્યામાં જૈનધર્મ
વિદ્યમાન છે. તેમાં અન્યજાતના અભાવે મટીનતા થાય એ સ્વાભાવિક
છે. અતએવ જૈનકોએ ત્યાગીઓમાં અને ગૃહસ્થોમાં મહા કર્મયોગીઓ
ઉત્પન્ન થઈ શકે અને તેઓને સ્વકર્તવ્યકાર્ય કરવામાં અનેક બાતની
મુશ્કેલીઓ ન પડે એવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. જોદ્ધધર્મ હાલ ક્યાં
પ્રવર્તે છે ત્યાં ધર્મમાર્ગમાં અને કર્મમાર્ગમાં કર્મયોગીઓ પ્રવર્તે છે.
જ્ઞાનયોગીઓને કર્મયોગીઓ કરી શકાય છે અને તેઓ સર્વ વસ્તુ
ઓનું સ્વરૂપ સમજતા હોવાથી, વર્તમાનમાં સર્વ ગુણ બાબતોની પ્રગતિ
થાય એવી રીતે મુખ્યત્વે વધારા સાથે કર્મયોગને સેવી શકે છે. જે જે
બાબતોની અવસ્થાકળા અવગ્રાહ્યતી હોય તે તે બાબતોના કર્મયોગીઓ
પ્રગત્યવશ જોઈએ, એમાં જન માત્ર પ્રમાદ સેવવામાં આવશે તે પ્રત-
િષ્ઠિત અન્યદેશીય અને અન્યધર્મીય પ્રજાઓની પાછળ સંકેતે
વર્તે મુખી રહી શકાશે અને સ્થાસ્તિત્વ પરંપરા સંરક્ષક બીજકોને પણ
ન્યાય થશે કર્મયોગની પરિપૂર્ણ યોગ્યતા મેળવવાને, પૂર્વે આરે વર્તુલ
વિદ્યાર્થીઓ વીર પચીસ વર્ષ પર્વન્ત ગુરુકુલનાં વાસ કરીને વિદ્યા-
ધ્યયન કરના હતા અને પશ્ચાત્ત સર્વ પ્રકારની કાવિક, વ્યવિક અને
જ્ઞાનવિક શક્તિઓ ખીટીને ગૃહસ્થજીવનનાં કર્મયોગી બની પ્રવર્તે

પાને રહી શકશે. જ્યાં આગગાડીના વેગે પ્રગતિ પ્રવૃત્તિ થતી હોય ત્યાં રગસીયા બળદ ગાડામાં બેસીને ચાલવાથી હવે અન્યોની સ્પર્ધા પ્રગતિમાં પ્રસ્થિતિ કરી શકાવાની નથી, અતએવ પ્રવૃત્તિમાં મસ્ત કર્મચોગી બનવું જોઈએ; અને અન્ય જેઓ મૃતવિચારાચારેના પૂજકો બન્યા છે તેઓના ટકટકાર તરફ ધ્યાન ન આપવું જોઈએ, કર્મચોગી બનીને આદર્શ પુરૂષ બને એટલે જોન રહેવા છતાં જે કંઈ વાણી-દ્વારા ઉપદેશ આપવાનો હશે તે સ્વયમેવ અખિલ વિશ્વ ગ્રહણ કરશે. અશોક રાજા અને ચંદ્રગુપ્તની યાદી ખરેખર તેનાં કર્તવ્યકાર્યોથી થાય છે. પ્લેટોની યાદી તેના અંધોથી થાય છે. એમર્સનની યાદી તેના વિચારોથી બરેલાં પુસ્તકોથી થાય છે અને તેથી તેમના કર્તવ્યોનું સ્મરણ કરીને વિશ્વમનુષ્યો કર્તવ્યકાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરે છે. હનુમાને કર્મચોગી બની રામની સેવા બબલી તેથી તે આદર્શ પુરૂષ બનીને પદેક્ષ દશામાં પણ મૂર્તિદ્વારા જગને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. વ્યાસ તેના કર્તવ્યકર્મોથી હિન્દુઓના પૂજ્ય હૃદયમાં ઈશ્વર તરીકે વિરાજે છે. પતંજલિ તેના ગ્રંથાદિક કર્તવ્યકાર્યોથી આયોર્વતમાં સર્વત્ર પ્રાતઃકાલમાં સ્મરાય છે. શાકટાયન, ઉમારવાતિવાચક, કુંદકુંદાચાર્ય, બદ્રબાહુ, દેવધિ ગણિ ક્ષમાધમણ, ધનેશ્વરસૂરિ. વિમલાચાર્ય, અકલંક, નિષ્કલંક અને સિદ્ધસેનસૂરિ તેઓના કર્તવ્ય શાસ્ત્રકાર્યોથી આર્યોના હૃદયમાં પૂજાય છે. આપણે સાક્ષાત્ એ પુરૂષોને દેખ્યા નથી છતાં પણ તેઓએ કરેલાં કાર્યોનું સ્મરણ, તેઓના ગ્રંથોથી કરી શકાય છે અને તેઓનું કર્મચોગિત્વ કેટલું બધું ઉત્તમ હતું તે તેઓના વિચારોથી અવજેધાર્થ શકે છે. જગદુશાહ શેઠે દુષ્કાલના સમયમાં હજારો મણુ ધાન્યના મુંઝ ગરીબોને આપ્યા અને લાખો મનુષ્યોને મૃત્યુકાલથી બચાવ્યા તેથી તે દાનમાં આદર્શ પુરૂષ બની ગોની છતાં પણ તેના કર્તવ્ય કર્મથી લાખો મનુષ્યોને ઉપદેશ શિક્ષા આપે છે અને તેઓ સ્વદીય જીવન સુધારીને દાન કર્મની પ્રવૃત્તિ કરે છે. ઇડરમાં અંબાવીદસ નામના એક ધનવાન જૈન ગૃહસ્થ થયા તેમના વખતમાં મોટા દુષ્કાલ પડ્યો ત્યારે તેમણે ઇડર દેશ અને તેની આસપાસના સર્વ લોકોને અને

પૂરનાર તેના જેવો અન્ય તુર્ત ગ્રાપ્ત કરી શકવામાં આર્યાવર્ત પશ્ચાત્ છે. દાદાભાઈ નવરોજીભોયે ચાર્જ સંભાળીને તેમનાં જેવાં કાર્યો કરી કર્મયોગી અન્ય કોઈ બને તેવી વ્યવસ્થાની ખામી છે. રેમેશદત્ત જેવો પ્રધાન તુર્ત શ્રીમન્ત સયાજીરાવ ગાયકવાડને મળે એવી વ્યવસ્થાની ખામી છે. ક્રીશેજશાહ મહેતા અને વાછાના કર્મયોગની પદવી સંભાળી લે એવા તુર્ત તેમની જગ્યાને પૂરનાર કર્મયોગીઓની ખામી છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તેવી બાબતની એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે કે એક જગ્યાનો ચાર્જ તુર્ત તેના કરતાં અધિક યોગ્યતાવાળો અન્ય કોઈ કર્મયોગી બનીને સંભાળી શકે. શંકરચાર્યની પાછળ શંકરચાર્ય જેવા અને સમાનુભચાર્યની પાછળ સમાનુજ સરખા કર્મયોગી ઉપદેશકો ન પ્રગટયા તેનું કારણ તેવા પુરૂષો પદવવાની વ્યવસ્થાની ખામી છે. વિવેકાનન્દ અને સ્વામી શમતીર્યની જગ્યા પૂરે એવા સનાતન વેદાન્તીઓમાં પુરૂષો પ્રગટયા નથી તેનું કારણ એ છે કે તેવા પ્રકારના પાછળ પુરૂષો ધયા કરે એવાં ગુરુકુલો, શાળાઓ, વગેરેની વ્યવસ્થા પ્રવૃત્તિયોગની ધણી ખામી છે. આર્યાવર્ત હજી આ બાબત માટે નહિ ચેતી શકશે તો તે મહા કર્મયોગીઓની અનુક્રમશ્રેણિને પ્રગટાવ્યા વિના પતિત દશાને લોગવી શકશે. કર્મયોગવડે મહાકર્મ યોગી બની શકાય એવી કર્તવ્ય કર્મ પ્રવૃત્તિમાં મસ્ત થવું કે જેથી મોન રહેવા છતાં જગતને તેનો આવરણ દેખવાથી બેધ મળે એમ અત્ર કહેવાના ભાવમાં પ્રસંગોપાત્ત અન્ય વિવેચન કરાયું છે. મોની બનીને સ્વકર્તવ્ય કાર્યોનો ઉપદેશ ખરેખર કર્મયોગી બને છે, તેથી તેને ભુમો પાડવાની જરૂર પડતી નથી. એવું અવગ્રાહીને પ્રત્યેક મનુષ્યે કર્તવ્ય કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં લક્ષ્ય હેવું જોઈએ અને ઉપયોગપૂર્વક આવશ્યક કાર્યોમાં પ્રવર્તીને આદર્શ પુરૂષ બનવા ખાસ લક્ષ્ય ધ્રુવું જોઈએ. આદર્શ કર્મયોગી, કહેણી પ્રમાણે રહેણીને રાખે છે તેથી મન વચન અને કાયાવડે તે પ્રમાણિક્ત સંસ્કૃતિને મોન છતાં ઉપદેશ બની શકે છે. વધસ્તંભ પર ચઢેલા ઈંદુ કાષ્ટિના બે શબ્દોથી પ્રીતિયોના દૃઢ્યમાં જે ઉડી અસર થાય છે અને આપણા મનમાં પણ જે ઉડી અસર થાય છે તે અન્યથી થતી નથી, તેનું મુખ્ય કારણ

ટળી જાય છે તે માટે કહ્યું છે કે—ગુરવસ્તુ મૌનવ્યાખ્યાનાઃ શિષ્યા-
સ્તુ હિન્નસંશયાઃ ગુરુઓની મૌનતા છતાં શિષ્યોના સંદેહો દૂર થાય
છે. તેનું ખરેખર કારણ તેમની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિની અસર છે; કર્તવ્ય-
પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતાં આત્મામાં એવી મહાન શક્તિ ઉત્પન્ન થાય
છે કે જેથી શિષ્યોના સંદેહો ખરેખર યોગીને દેખતાં તુર્ત-સ્વયમેવ
પ્રત્યુત્તર પામી શકી જાય છે. કીરીઓની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ દેખતાં
આપણા હૃદયમાં આલસ્ય પ્રગટ્યું હોય છે તો તેને નાશ થાય છે.
સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં સદા મગ્ન રહેવું એ સ્વકર્તવ્ય કર્મ છે. એ
મહાત્મા એક વખત સાબરમતી નદીમાં સ્નાન કરવા પેદા એવામાં
એક વિંછી તણાતો તણાતો ત્યાં તેમણે દીઠો. મહાત્માના મનમાં
તુર્ત કયા આવી અને તેને હસ્તમાં ઝલ્યો. વૃથિકે તુર્ત મહાત્માને
કંઈ માર્યો. મહાત્માએ તુર્ત તેને જલમાં નાખ્યો પુનઃ તેને તણાતો
દેખીને તેને હસ્તમાં ઝલ્યો. વિંછીએ પુનઃ તેના હસ્તપર કંઈ માર્યો,
એમ ચાર પાંચ વખત મહાત્માને તે વૃથિક કરડ્યો તોપણ મહાત્માએ
સ્વકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં મશ્ગુલ રહીને તેને બહાર કાઢ્યો. મહાત્માની
આવી પ્રવૃત્તિ દેખીને નદી કાંઠે ઉભેલા એક મનુષ્યને હસવું આમ્યું
અને તેણે મહાત્માને કહ્યું કે અરે મહાત્મા! તને વૃથિકે કંઈ ચાર
પાંચ વાર માર્યા છતાં કેમ તેને બહાર કાઢ્યો? મહાત્માએ પૂછ-
કને કહ્યું. ભાઈ! વૃથિકે પોતાની કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિને બળતી અને
મેં મહાત્માની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને બળતી. તેણે સ્વકર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિને
સ્વભાવાનુસાર સેવીને તેમાંથી કર્તવ્ય કર્યોનું શિશુલુ આ જગતને
આમ્યું અને મેં મહાત્માના સ્વભાવ પ્રમાણે કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિને
સેવી મૌન રહી જગતને કર્તવ્યકર્મનો બોધ આપ્યો. આ ઉપરથી
સાર એ લેવાનો છે કે કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિથી મનુષ્ય મૌન રહે
છતો પણ જગતને ઉપદેશ આપે છે. માટે સ્વઆવસ્થકરજના અનુસાર
કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિથી જગતશાંતિના જીવોને ઉપદેશ દેવો જોઈએ.

અવતરણ—કર્મયોગીને યાવત ત્યાં ત્યાં જે જે કર્તવ્ય કર્મ કિયાને
અધિકાર છે ત્યાવત તેણે ત્યાં ત્યાં તે તે કર્તવ્ય કર્મની કિયા કરવી
અને જેમાં પોતાનો અધિકાર નથી તે તેણે ન કરવી છત્યાદિ દર્શાવે છે.

રિવશાદ્યોધો, સ્વાધિકારિવશાત્ક્રિયાઃ ॥ ૧૧ ॥ બ્રાહ્મણે, ક્ષત્રિયે, વૈશ્યે, શૂદ્રે અને ત્યાગીઓ સર્વે સ્વસ્વ ધર્મવટે શ્રેષ્ઠ છે અને પરધર્મે તેવા શ્રેષ્ઠ નથી. અધિકારી વશથી બોધ ॥ અને અધિકારી વશથી ક્રિયાઓ છે. સ્વ-કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિએ પ્રત્યેક મનુષ્યનો વ્યાવહારિક આસ્ત્રિધર્મ છે. જેનો જેવો આધિકાર હોય તેને તેવો બોધ દેવો જોઈએ અને જેને જેવી ક્રિયા કરવાયોગ્ય હોય તેને તેવી ક્રિયા કરવી જોઈએ. બ્રાહ્મણે બ્રાહ્મણ ધર્મ પ્રમાણે કર્મપ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ અને ધર્મની તે સાથે આશ-ધન કરવી જોઈએ. ક્ષત્રિયે-પૃથ્વી, દેશ, સન્ત, સાધુ, ગોબ્રાહ્મણ વગેરેની રક્ષા કરવી જોઈએ અને તે કર્તવ્ય કર્મપ્રવૃત્તિને સ્વધર્મ માની તેની શ્રેષ્ઠતાનો ત્યાગ કરી અન્ય કર્મની ક્રિયાઓ ન કરવી જોઈએ. જેનામાં વૈશ્યધર્મના ગુણકર્મો છે તેણે વૈશ્યધર્મ કર્મપ્રવૃત્તિને સ્વી-કારવી જોઈએ. શૂદ્રે સ્વગુણકર્મોનુસાર ધર્મ કર્મપ્રવૃત્તિ સેવવી જોઈએ. ત્યાગીએ ત્યાગધર્મ કર્મપ્રવૃત્તિ સેવવી જોઈએ અને આત્મ પ્રગતિ થાય તેવી ક્રિયાથી બ્રહ્મ ન થવું જોઈએ. ક્રિયાઓ કે જે પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરવાયોગ્ય હોય તેઓને આદરવી જોઈએ પરંતુ જે ક્રિયાઓ સ્વાધિકાર પ્રમાણે સ્વોન્નતિકારણ ન લાગતી હોય અને તેમાં રૂચિ ન પડતી હોય તેઓને ન કરવી જોઈએ. એટલું તો ખાસ યાદ રાખવું કે મનુષ્ય પોતે સ્વતંત્ર રીતે કર્મ ક્રિયા કરવાને અધિકારી છે તેથી તેને જે યોગ્ય લાગે તે કરી શકે અને સ્વાધિકારથી ભિન્ન જે અયોગ્ય લાગે તે ન કરી શકે. મનુષ્ય ખરેખર ક્રિયાને તાળે નથી પણ ક્રિયાઓ ખરેખર મનુષ્યના તાળે હોય છે તેથી તે પોતાની મરજી પ્રમાણે કર્તવ્યક્રિયાઓને સ્વાત્મપ્રગતિ માટે કરી શકે છે. તેમાં અન્ય મનુષ્યોને તેની ટીકા કરવાનો હક્ક નથી. ક્રિયાઓ કે જે ઉપયોગી હોય તે કરવી જોઈએ પરંતુ નકામા ફલ ન દેખાતું હોય અને આત્માની ઉન્નતિ ન થતી હોય તો અનાવશ્યક ક્રિયાઓમાં ગોંધાઈ રહીને ક્રિયાપરતંત્રજીવન ન કરવું જોઈએ. જ્ઞાનપૂર્વક કર્તવ્યકાર્ય ક્રિયાઓને સ્વવશમાં કરવી જોઈએ પરંતુ તેઓના વશમાં પોતે કાષ્ટપુત્રવિક્રમ ન થવું જોઈએ. વય, શક્તિ, સંબંધ, પ્રયોગનાદિથી અમુક ક્રિયાને પોતાને અધિકાર છે કે નહિ તેની પોતાને સમજણ પડે છે. આવ-

સ્વયોચ્ચ અધિકાર ભેદે કર્તવ્યક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કરી શકે છે અને તેથી તે વિશ્વશાળામાં કર્મયોગનો ખરેખરો અનુભવ મેળવી પ્રગતિમાન બની શકે છે. અવસ્થા, વય, જ્ઞાન, ઇચ્છા, શક્તિ આદિથી કર્તવ્યકર્મ ક્રિયાઓના ભેદોમાં પરિવર્તન થયા કરે છે અને તેથી મનુષ્ય સ્વોત્તતિનાં અવસ્થાભેદે કાર્યો બદલવાને શક્તિમાન ખરેખર ક્ષેત્રકાલાદિ યોગે બની શકે છે. બહુરૂપી જે વખતે જે વેષ ધારણ કરે છે તે વખતે તે પાત્રની ક્રિયા કરે છે. જો તે અશ્વ બને છે તો તેના અધિકાર પ્રમાણે અશ્વ યોગ્ય ક્રિયાઓને સેવે છે અને જો તે સિંહ બને છે તો સિંહ યોગ્ય પ્રવૃત્તિને આચરે છે. જો તે સતી બને છે તો સતીના સ્વાધિકારે ચિતામાં પ્રવેશ કરી ભસ્મીભૂત થવાની પ્રવૃત્તિને પણ સેવે છે. વિદ્યાર્થી અવસ્થા, બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા, વૃદ્ધાવસ્થા, સ્વામીઅવસ્થા, સેવકઅવસ્થા, લોગીઅવસ્થા ત્યાગીઅવસ્થા, ગૃહાવસ્થા, ત્યાગાશ્રમાવસ્થા વગેરે અનેક પ્રકારની અવસ્થાઓમાં ભિન્ન ભિન્ન આવશ્યક કર્તવ્યકર્મોની ક્રિયાઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે અને તેથી જે અવસ્થામાં જે કાર્ય કરવાનો અધિકાર હોય તેનાથી ભિન્ન પ્રવૃત્તિને સેવવાથી રચને અને સમાજને અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે. જે ક્રિયા કરવાનો પોતાનો અધિકાર ન સમજતો હોય અને તેમાં પોતાની યોગ્યતા ન હોય તે ક્રિયાને ન કરવી જોઈએ. જે બાલક પરણવાનો હેતુ શો છે તેને પણ સમજે નહિ તેણે લગ્નની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત ન થવું જોઈએ. સર્વ ક્રિયાઓમાં જ્ઞાન, યોગ્યતા, અવસ્થા અને શક્તિ વિના પરતંત્ર બની પ્રવર્તવાથી દેશ, સમાજ, અને સંઘની પરતંત્રતા કરવામાં આત્મહિંસા આપી શકાય છે અને તેથી પરિણામે ખરેખર દેશ, સમાજ, સંઘની પરતંત્રતા થાય છે. દેશને એક મનુષ્ય અને સમાજનો એક મનુષ્ય જો દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, ભાવથી લિપ્ત અધિકારવાળી કાર્યની ક્રિયાને કરે છે તો તેની તે પ્રવૃત્તિથી સમાજને અને દેશને હાનિ થાય છે. અતએવ મનુષ્યોએ સ્વાધિકાર યોગ્ય પ્રત્યેક મનુષ્યકર્તવ્યકાર્યની ક્રિયાને કરે એવી ગુરૂકુલાદિ દ્વારા કેળવણી આપવી જોઈએ. સમાજે, સંઘે પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્વાધિકાર ભિન્ન કાર્ય ન કરે એવો બોધ આપવો જોઈએ.

શકે એવી કાર્યપ્રવૃત્તિને સ્વાધિકારે સ્વતંત્રપણે સેવી શકે છે. જે મનુષ્ય સ્વયોચ્ચ કર્તવ્યસ્વાધિકાર અવજોધતો નથી તે દેશ, સમાજ અને સંઘનું શ્રેયઃ સાધી શકતો નથી અને તેમજ તે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિદ્વારા પરમાત્મપદને પણ સાધી શકતો નથી. દેશમાં, સમાજમાં સ્વાધિકાર ભિન્ન કર્તવ્યપ્રવૃત્તિના યોગે ગરબડ, ધાંધલ થાય છે. મર્યાદા મર્યાદા સ્વાભાવિક ગુણકર્મપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ અને મીઠાએ પોતાની સ્વાભાવિક કર્મપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. રાત્રીએ સ્વાધિકાર પ્રમાણે સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિને સેવવી જોઈએ અને પ્રભાતે સ્વાધિકાર પ્રમાણે સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. મનુષ્યમાત્ર સ્વાત્મોન્નતિ કરવાને અધિકારી છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્વશક્તિ સ્થિતિના અનુસારે ભિન્ન ભિન્ન કર્તવ્યસ્વાધિકારે ભિન્ન ભિન્ન કાર્યપ્રવૃત્તિને સેવે છે. તેમાં પરસ્પર કોઈની પ્રવૃત્તિમાં કોઈએ વિદ્વ ન નાખવું જોઈએ. કોઈ સ્વાધિકારે કર્તવ્યક્રિયાથી ચૂકતો હોય તો તેને દલીલોપૂર્વક સમજણ આપવી જોઈએ અને તેના કાર્યમાં સાધ્ય કરવી જોઈએ, ઇત્યાદિ પ્રસંગોપાત્ત અવજોધીને પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી અને સ્વાધિકારભિન્ન પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ કરવો.

અવતરણ—કર્તવ્યકાર્યની પ્રવૃત્તિની મુખ્ય દિશા જણાવવામાં આવે છે—

॥ શ્લોક ॥

યત્કર્મકરણાયસ્ય, સ્વાત્મોન્નતિઃ પ્રજાયતે ।

કર્તવ્યં કર્મ તત્તેન, કાર્યસાધ્યોપયોગતઃ ॥૭૭॥

શબ્દાર્થ—જે કર્મ-કાર્ય કરવાથી જેની સ્વાત્મોન્નતિ થાય ॥ તેણે તે કર્તવ્યકાર્યને કાર્યસાધ્યોપયોગથી કરવું જોઈએ.

વિવેચન—કાર્ય જે સાધ્યબૂત છે તેના ઉપયોગથી કર્તવ્યકાર્યો કરતાં અનેક જૂઠાંથી જાણ થવાનું નથી. તે ઉપર તેકપાત્રધારકનું દહાન્ત નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે. એક નગરમાં ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગનું આસપાસ કરનાર ચત્ત ચત્ત કરતો હતો તેના નગરમાં એક ન્યસ્તિક મનુષ્ય રહેતો હતો તે દરેક

તેથી તે લયથી કોઈના સ્કામું દેખવા લાગ્યો નહિ. પરિપૂર્ણ સ્વકાર્ય સાધ્ય ઉપયોગથી ચાલું પસાર કરવા લાગ્યો અને સંપૂર્ણ તેલપાત્ર જેવું હતું તેવું ચલની પાસે લાવીને મૂક્યું. ચલએ સિપાઈઓને પૂછી જરા માત્ર પણ તેલ ન લઈયું તેની ખાત્રી કરી લીધી. ચલએ નાસ્તિકને પૂછ્યું. તેલભૂતપાત્રને લખ્યા વિના કેવી રીતે લાવી શક્યા? તેના ઉત્તરમાં નાસ્તિકે કહ્યું કે મૃત્યુના લયથી માઈ મન જે કાર્ય કરવાતું હતું તેમાં રહ્યું અને મારી આંખોએ અન્ય વસ્તુઓને નિરીક્ષી નહિ. મૃત્યુના લયથી મનને સ્વસાધ્ય કાર્યમાં રાખીને અત્ર હું આવી શક્યો. રાજાએ નાસ્તિકને કહ્યું કે અરે નાસ્તિક! જો તું એતાવનમાત્ર મૃત્યુભીતિથી મન સ્થિર રાખીને સોંપેલું કાર્ય કરી શક્યો તો જેઓએ અનન્ત જન્મભરણથી લય પામી ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું છે તેઓ કેમ વિષયોને જીતી ન શકે અને મનને ધર્મમાં લયલીન ન કરી શકે? અર્થાત્ અનન્ત મૃત્યુ દુઃખમાંથી વિમુક્ત થવાને તેઓ વિષયોને જીતી મનને વશ કરી શકે છે. અભ્યાસજળથી મનને જીતી શકાય છે. આ પ્રમાણે રાજાના યુક્તિયુક્ત સદુપદેશથી નાસ્તિકની મતિ ઠેકાણે આવી અને તે રાજાને કથવા લાગ્યો કે હે રાજા! તમારા ઉપદેશથી અને મેં કરેલા કાર્યથી અનુભવ થાય છે કે સાધુઓ દૈન્ય, રમણીય વિષયોમાં મનને ન જવા દે અને મનને વશ કરી શકેજ. મારી યએલી ભૂલ કબૂલ કરીને આજથી હું આસ્તિક જનું છું. આ ઉપરથી સારાંશ લેવાનો એ છે કે જે કાર્ય સાધ્યભૂત ગણેલું હોય છે તેના ઉપયોગમાં રહેવાથી તે કર્તવ્યકાર્યની પેલા નાસ્તિકને રાજાએ સોંપેલા કાર્યની પેઠે સિદ્ધિ કરી શકાય છે. કાર્યસાધ્યોપયોગથી પ્રત્યેક મનુષ્યે લૌકિક અને લોકોત્તર આવશ્યક કાર્ય કરવું જોઈએ. લૌકિક વ્યવહાર અને લોકોત્તર વ્યવહારે જે કર્તવ્યકાર્ય કરવાથી સ્વોન્નતિ થાય તે કાર્ય કરવું જોઈએ. જે કાર્યથી સ્વાત્મોન્નતિ અને પરોન્નતિ ન થતી હોય તેને કરવાની જરૂર નથી.

જે જે સ્વાત્માવડે કાર્યો કરવામાં આવતાં હોય તેથી સ્વોન્નતિ થાય છે કે કેમ? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. દેશોન્નતિ, વિદ્યાન્નતિ, શાસ્ત્રકર્મોન્નતિ, વૈશ્યકર્મોન્નતિ, ચદ્રકર્મોન્નતિ અને સમષ્ટિની ઉન્નતિ.

મનુષ્યોએ પરસ્પર સંબંધીભૂત થઈને દેશ, રાજ્ય, વ્યાપાર, કૃષિકેશ
 વગેરે વ્યપ્તિ અને સમષ્ટિના આજીવિકાદિ જીવનવ્યવહાર સંબંધિ
 સર્વ બાબતોનું રક્ષણ તથા પોષણ કરવું જોઈએ. સમષ્ટિના સર્વ અંગોની સાથે વ્યપ્તિના અંગોને ઉન્નતિ માટે સંબંધ રહેલો હોય છે;
 માટે સમષ્ટિની ઉન્નતિમાં ભાગ લેવો એ વસ્તુતઃ વ્યપ્તિની ઉન્નતિના
 સંબંધને લેઈ સ્વાર્થ છે, માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે સમષ્ટિની ઉન્નતિ માટે
 ભાગ લેવો જોઈએ કે જેથી વ્યપ્તિની ઉન્નતિ સમ્યગ્ કરી શકાય.
 જે મનુષ્ય સમષ્ટિની પ્રગતિની ઉપેક્ષા કરે છે તે વ્યપ્તિને ઉદય કરી
 શકતો નથી. શરીરના સર્વાંગો પૈકી એકનું પોષણ જો થતું નથી તે
 અન્તે અન્યાંગોની હાનિ થાય છે. તદ્વત્ અત્ર વ્યપ્તિ અને સમષ્ટિની
 ઉન્નતિના સંબંધમાં અવબોધવું. પંચમૂલની સ્વચ્છતાની સાથે વ્યપ્તિ
 અને સમષ્ટિની પ્રગતિનો સંબંધ રહેલો છે; અતએવ દેશ, રાજ્યાદિ
 સર્વ વસ્તુઓના સંરક્ષણમાં-પુષ્ટિમાં આત્મોન્નતિ રહેલી છે એવું સમ્યગ્
 પ્રગ્રાધીને સર્વ સમષ્ટિની પ્રગતિ માટે આત્મભોગ આપવો જોઈએ. જે
 મનુષ્યો સમષ્ટિની સર્વથા પ્રકારે રક્ષા તથા પ્રગતિ કરવામાં સંકોચ-
 વૃત્તિ અને સંકોચપ્રવૃત્તિથી કર્મને કરે છે; તેઓ દેશની, સમાજની,
 સંઘની, વર્ણની અને જ્ઞાતિની સંકુચિતતા, પરતંત્રતા અને અવનતિ-
 માં ભાગ લેનારા છે એવું અવબોધવું. આત્મોન્નતિ યોગ્ય કર્તવ્યકર્મને
 સંબંધ ઉપર્યુક્ત સમષ્ટિની સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિની સાથે રહેલો છે;
 તેથી સમષ્ટિ યોગ્ય પ્રગતિ કર્મોને વ્યપ્તિ યોગ્ય કર્મો તરીકે અવગ્રા-
 ધીને મન, વાણી અને કાયાથી કરવાં જોઈએ. પરસ્પર જીવોની
 પ્રગતિ એ સ્વાત્મપ્રગતિરૂપજ છે કારણકે અન્યોની પ્રગતિદ્વારા સ્વા-
 ત્મોન્નતિ થાય છે, અતએવ મનુષ્યોએ પરસ્પરની પ્રગતિ થાય એવાં
 સાર્વજનિક સમષ્ટિઉન્નતિયોગ્ય કાર્યો કરવાં જોઈએ, કે જેથી પરંપરાએ
 સ્વાસ્થિત્વ સંરક્ષક પ્રગતિકર્મની વ્યવસ્થા સદા પ્રવર્તી રહે અને
 તેથી ભવિષ્યપ્રજાની ઉન્નતિમાં સ્વાત્મભોગની વ્યવસ્થાનો ભાગ રહ્યા
 કરે. આત્મોન્નતિ કહેવાથી દેશોન્નતિ, સમાજોન્નતિ, સંઘોન્નતિ, કાય-
 કોન્નતિ અને આનસિકોન્નતિ આદિ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિયો થાય
 એવાં શુભ કર્મો કરવાં જોઈએ; કે જેથી મન, વાણી અને કાયાની

વિવેક કરાવવો જોઈએ, એ પ્રથમ તેઓનું સમષ્ટિપ્રગતિપ્રતિ કર્તવ્ય છે, અને તેમાં જો પ્રમાદ વા ઉપેક્ષા થયે તો તેઓના વંશપરંપરા હાનિ થવાની અને તેઓ વિશ્વમાં જીવતાં છતાં મૃતકની દશ્યને પ્ર કરી શકશે. મન, વાણી અને કાયાથી રજોગુણની ઉન્નતિ, તમોગુણ ઉન્નતિ અને સત્ત્વગુણની ઉન્નતિનું સ્વરૂપ અને તેનો વિવેક કરવા તે તે ઉન્નતિયોની તરતમતા અવજોધાવવી જોઈએ કે જેથી મનુષ્ય કૃત્રિમ પ્રગતિ કરતાં અકૃત્રિમ વાસ્તવિકપ્રગતિકારક પ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે અને જ્ઞાંત પ્રગતિથી પરાક્રમ ધર્મ શકે. જે મનુષ્યે ઉપર્યુક્ત લેખ્યસારને અવજોધતા હોય તેઓએ આત્મોન્નતિકારક કાર્યોની પ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ અને વિશ્વશાલાસ્થ મનુષ્યોને પ્રવર્તાવવા જોઈએ. સર્વ મનુષ્યો આત્મોન્નતિને ઇચ્છે છે. કોઈમનુષ્ય સ્વકીય આત્માની અવનતિને ઇચ્છતો નથી પરંતુ વાસ્તવિકોન્નતિ વિકાસક્રમના માર્ગોનું સમ્યગ્જ્ઞાન થયા વિના આ વિશ્વમાં અવનતિ-કારક પન્થમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. આત્મોન્નતિના કર્તવ્યકર્મોનો વ્યાપ્ત અનુભવ આવે છે ત્યારે કર્તવ્યકર્મયોગી મનુષ્ય અન્ય માર્ગોથી નિવૃત્ત થઈને પ્રગતિમાર્ગમાં પ્રયાણ કરે છે અને મન-વાણી-કાયાનો સંયમ કરીને તેઓનો સ્વકર્તવ્યકર્મમાં સદુપયોગ કરે છે. પાશ્ચાત્યલોકો જે ધર્મથી આત્મોન્નતિ થાય તે ધર્મને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે અને બ્યાવહારિક રજોન્નતિકારક કર્તવ્યકર્મો કરવા માટે સર્વથી પ્રથમ પોતાનું લક્ષ્ય ખેંચે છે. તેઓ અવજોધે છે કે દ્રવ્યોન્નતિ વિના જ્ઞાવ્યોન્નતિ થવાની નથી. યુરોપ, અમેરિકા, આફ્રીકા, એશિયા, આસ્ટ્રેલિયા વગેરે સર્વ દેશોના મનુષ્યોએ આત્મોન્નતિ થાય અને તેની સાથે વિશ્વવર્તિ સર્વ મનુષ્યોની ઉન્નતિ થાય એવાં કર્તવ્યકાર્યોને ખરેખર વિવેકપૂર્વક કરવાં જોઈએ. સર્વ વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો દ્રવ્યતઃ અને જ્ઞાવતઃ આત્મોન્નતિકારક કર્તવ્ય આવશ્યકકાર્યોનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ ગ્રમણે અને પરસ્પર એક બીજાની ઉન્નતિમાં સાહાય્યતાપૂર્વક કર્તવ્યકાર્યોને કરે એવો અમારો વસુધૈવ કુટુમ્બકમ્ એ દૃષ્ટિથી સર્વ વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને ઉપદેશ છે; ધારણ કે સર્વ દેશવર્તિ મનુષ્યોને ઉન્નતિરસિક, ધર્મરસિક, પરંપરાધરસિક બનાવવા એજ સ્વકર્તવ્ય બાજી અને અન્તર પ્રવૃત્તિને

વિચરીને જ્ઞાની આ વિશ્વમાં કર્તવ્યકર્મને કરતો છતો બંધાતો નથી. દેહિકે વ્યવહારે આવશ્યક કર્તવ્યને ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય, વેશ્ય અને શૂદ્રના સુષુકમીનુસારે કરવાં પડે ॥ અને તે કયાં વિના કોઈના વ્યવહારદશ્યાના સ્વાધિકારે છૂટકો થતો નથી. પરંતુ તેમાં આત્મજ્ઞાનથી નિર્મલ પરિણામ ધારણ કરવાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય ॥ તે સમ્યક્ત્વ દર્શિની સિદ્ધિએ આત્મા બંધાતો નથી. શુભાશુભ પરિણામની દર્શિનું મુખ્ય કારણ ખરેખર બાહ્ય પદાર્થોમાં યજ્ઞેલી શુભાશુભ કલ્પના છે. આત્મજ્ઞાનથી કર્તવ્યકર્મોમાં શુભાશુભ કલ્પના બ્યારે નથી થતી ત્યારે શુભાશુભ કાર્યોથી સ્વાત્મા બંધાતો નથી. હૃદયમાં શુભાશુભ સંગદેવભાવની કલ્પના ઉઠે છે તોજ શુભાશુભ કર્મથી બંધાવાનું થાય છે. હૃદયમાં શુભાશુભ સંગદેવની પરિણતિ વિના આવશ્યક કર્તવ્ય કર્મોને કરતાં બંધાવાનું થતું નથી એવું અવગ્રાહીને જ્ઞાનીએ આવશ્યક કર્તવ્ય કરવાના સ્વાધિકારને અદા કરે છે. શ્રીતીર્થંકરમહારાજને પણ સ્વાધિકારે દેશના વિહારાદિ આવશ્યક કર્તવ્યકર્મો કરવાં પડે છે, તો અન્ય સામાન્ય મનુષ્યોને સ્વાધિકારે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવથી ગૃહસ્થાશ્રમ અને ત્યાગીના અધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યકર્મો કરવાં પડે એમાં કંઈ કહેવાનું રહેતું નથી. આવશ્યક કર્તવ્યને અવસ્થાના અધિકાર પ્રમાણે કરવાં પડે ॥ પરંતુ તેમાં વિશેષ એટલું ॥ કે કોઈપણ કર્તવ્યકાર્ય કરતાં પરમાત્મા, પરમબ્રહ્મ, પુરુષોત્તમ ભગવાનનું હૃદયમાં સ્મરણ કરવું અને નિર્મલ પરિણામથી વર્તવું એટલે કોઈપણ આત્માના સુણેનું ઘાત કરનાર કર્મ લાગી શકતું નથી. સ્વાધિકારે પરમાત્માનું હૃદયમાં સ્મરણ કરીને કર્તવ્યકર્મ કરતાં કદિ ભય પામવો નહિ અને અશ્રદ્ધા ધારણ કરીને કર્તવ્યકર્મથી બદ્ધ થવું નહિ. કુમારપાલની સામે યુદ્ધ કરવાને પ્રતિપક્ષી રાજા ચઢી આવ્યો તે વખતે બારમતધારી કુમારપાલે હાથીની ઝંખાડી ઉપર બેસીને યુદ્ધ કર્યું પણ ક્ષાત્રકર્મની પ્રવૃત્તિથી પરાક્રુષ્ઠ થયો નહિ. ક્ષાત્રકર્મદશ્યાના અધિકાર પ્રમાણે દેશ, ધર્મ, પ્રજા, ગો, ગ્રાહણ, સન્તા, સાધુના રક્ષણ માટે ક્ષત્રિયોએ યુદ્ધ કરવું જોઈએ અને નિર્મલ પરિણામવાળા થઈને હૃદયમાં પરમાત્માને સ્મરી અન્તરૂથી શુભાશુભ પરિણામથી ન્યારા રહેવું જોઈએ પરંતુ યુદ્ધાદિ ક્ષાત્રકર્મપ્રવૃત્તિથી પરાક્રુષ્ઠ ન થવું જોઈએ એમ

પ્રવર્તતાં આત્મજ્ઞાની ખરેખર શુભાશુભ વૃત્તિથી ન્યાસ રહી અબદ રહી શકે છે. પ્રસંગોપાત્ત આવશ્યક જે જે કર્તવ્યકર્મો કરવાનાં હોય છે તેને શુભાશુભવૃત્તિરહિતપણે આત્મજ્ઞાની કરતો હતો કર્મથી અબદ રહે છે. જૈનધર્મને પૂર્વે ચારે વર્ણના મનુષ્યો સેવતા હતા અને સ્વવર્ણશુણ્કભાંનુસારે આજીવિકાદિ કર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવતા હતા તેથી જૈનધર્મની બ્યાપકદશા સર્વત્ર હતી. પરંતુ જ્યારથી વણિક બ્યાપારનું કર્મ કરે તે જૈન ગણાય અને ક્ષત્રિય, શૂદ્રાદિ અન્ય વર્ણકર્મ કરે તે મહાપાપી થાય છે અને જૈનધર્મ પાળવા તે યોગ્ય નથી એવી જ્યારથી દૃષ્ટિમાં, આચારમાં સર્વત્ર વણિક જૈનોમાં સંકુચિતતા બની અને અન્ય વર્ણો કે જે શુણ્કભાંનુસારે બ્યાવહારિક આવશ્યક કર્મો કરનાર હતા તેઓના પ્રતિ ધૃણાની દૃષ્ટિથી જોવાનું થયું વા ખપની દૃષ્ટિથી જોવાનું થયું ત્યારથી અન્ય ક્ષત્રિયાદિ વર્ણોએ જૈનધર્મને ત્યાગ કરીને અન્ય ધર્મ કે જે પાળતાં હતાં સ્વવર્ણાનુસારે આજીવિકાદિ કર્મો કરાય તેવો ધર્મ અંગીકાર કર્યો, એવું પ્રદ્યોષથી અને અનુભવથી અવજોધાય છે. પ્રસંગોપાત્ત અત્ર એ પ્રમાણે કથાયું તેમાંથી સાર એ લેવાનો છે કે વર્ણશુણ્કભાંનુસારે લૅકિક આવશ્યક કર્મોને ગૃહસ્થો કરે છે અને અન્તર્યથી શુભાશુભ વૃત્તિથી ન્યાસ રહે છે, પરંતુ બ્યાવહારિક કર્તવ્યકર્મથી બ્રહ્મ થતા નથી. બ્રાહ્મ હસ્ય પદ્યોમાં વસ્તુતાં શુભાશુભત્વ નથી, પરંતુ શુભાશુભભાવની અપેક્ષાએ તેમાં શુભાશુભત્વ કલ્પાય છે. પરંતુ તે શુભાશુભત્વનો કલ્પના વસ્તુતઃ જુદી છે એવું અવજોધીને બ્રાહ્મભ્યવહારે તેમાં બ્રાહ્મ બ્યવહારાપેક્ષાએ આવશ્યકત્વ અવજોધીને આવશ્યક કર્તવ્યકર્મ કરતાં હતાં પણ અંતર્યથી શુભાશુભ પરિણામથી ન્યાસ રહીને હૃદયમાં પરમાત્માનો ઉપયોગ રાખ્યાથી સ્વાત્મા ખરેખર કર્મથી બધાતો નથી. બ્રાહ્મ કર્તવ્યકર્મો અને હસ્ય પદ્યોમાંથી શુભાશુભ વૃત્તિ ટળતાં કર્તવ્યકર્મનો કર્તા હતાં પણ આત્મા અકર્તા બને છે, તેનું કારણ એ ■ કે બ્રાહ્મ કર્તવ્ય કાર્યોમાં શુભાશુભવૃત્તિ વિના બધાવાનું થતું નથી; અને જ્યારે બધાવાનું થતું નથી ત્યારે શુભાશુભત્વ ક્ષત્રપરિણામ વિના કાર્યના કર્તા હતાં પણ કર્તાપણું રહેતું નથી અને પદ્યોના લોગોને પ્રારબ્ધયોગે લે-

તમાને કર્મથી બાંધવાને સમર્થ થતાં નથી વા જગતના પદાર્થોમાં
 શુભાશુભની વૃત્તિ વિના તેના સંબંધમાં આવ્યા છતાં અને તેઓને
 ઉપયોગમાં લીધા છતાં તેઓ કંઈ આત્માને બાંધવામાં
 સમર્થ થતાં નથી. જગતમાં આત્મજ્ઞાનથી સ્વાત્માને નિર્મળ
 પરિણતિએ પરિણિમાવતાં પશ્ચાત્ શુભાશુભ જે જે બાહ્ય બ્યવહારે
 મનાયલાં કાર્યો છે તે કંઈ આત્માને કર્મથી બાંધવાને સમર્થ થતાં
 નથી. જગતની બાહ્ય દૃષ્ટિએ જે જે શુભાશુભ કાર્યો મનાયલાં છે તે
 શુભાશુભ દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરીને શુભાશુભવૃત્તિથી અતીત થએલ મનુષ્ય
 તે તે કાર્યોને જગતની બ્યવહાર દૃષ્ટિએ આવશ્યકતરીકે માનીને કરે
 તો તેમાં તે બંધાતો નથી એમ આત્મધ્યાનમાં સમજીતા કરતાં અનુ-
 ભવ આવે ■ અને પશ્ચાત્ બાહ્યમાં શુભાશુભ વૃત્તિથી જે શુભાશુભ
 મનાયલું હોય છે તે ટળવાની સાથે આત્મા પ્રારબ્ધથી બાહ્યકર્તવ્યને
 કરતો છતો પણ અકર્તા ગણાય ■ અને બાહ્ય પદાર્થોનો ભોગોપભોગ
 કરતો છતો પણ તે આન્તરદૃષ્ટિએ અભોગી ગણાય છે. વસ્તુતઃ
 આન્તરદૃષ્ટિ પ્રમાણે જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે યથાયોગ્ય ગણાય છે.
 આત્મજ્ઞાનીઓ જૃહસ્થાશ્રમમાં વર્ણ કર્મોનુસારે પ્રારબ્ધયોગે બાહ્ય લૌકિક
 આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યોને કરે ■ પરંતુ તેઓ આત્મધ્યાન પ્રભાવથી
 શુભાશુભ વૃત્તિથી ન્યાસ રહી અબંધક, અકર્તા અને અભોક્તા રહી-
 શકે છે. શ્રેણિક, કૃષ્ણ અને ભસ્ત્ર વગેરેની સમ્યક્ત્વદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ
 તેવી દશા હતી અને પ્રમત્ત અને અપ્રમત્ત સાધુઓને તેઓના ત્યાગ-
 ધમના કર્તવ્યકાર્યો કરતાં છતાં અકર્તા, અભોક્તા અને અબંધક રહીને
 ઉપરનાં ગુણધાનકોને પ્રાપ્ત કરે છે એમ આન્તરદૃષ્ટિએ બ્યાવહારિક
 કર્તવ્યકાર્યોની પ્રવૃત્તિનો વિવેક કરતાં અવગોચારો. અબંધક, અભોક્તા
 અકર્તા એવી આત્મદશાનો અનુભવ થાય અને બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યો કરતાં
 છતાં એવી દશા રહે તે માટે આત્મધ્યાન ધરવાની આવશ્યકતા છે અને
 પ્રતિદિન મનુષ્યોએ આત્મધ્યાન ધરવું જોઈએ. પરમાત્માને દૈવમાં
 સમરવા એ ભક્તિ છે. નિર્મલ પરિણામ ગુણવા એ ચારિત્ર છે. આત્મ-
 ધ્યાન ધરવું એ ચારિત્ર છે. પરમાત્મસમરણાદિવટે કર્તવ્યકર્મો કરતાં
 છતાં આત્મા અબંધક રહે છે માટે તેની પ્રાપ્તિપૂર્વક આવશ્યક-

માટે અર્થોત્ આત્મગુણહાનિને માટે થતી નથી. પરંતુ જે ભોજનાદિ પ્રવૃત્તિયો ઉલટી નિર્જસર્ય. કર્મ જેવવાને શક્તિમાન થાય છે. પ્રારંભ કર્મયોગે ખાતો. પીતો અને બાહ્ય વ્યવહારાદિ કર્તવ્યોને કરતો છતો આત્મજ્ઞાની કર્મની નિર્જસને કરે છે. દેશસેવા. ધર્મસેવા. સંઘસેવા ભતિસેવા. પ્રાણીસેવા. સમાજ સેવા. કુટુંબ સેવા આદિ અનેક કર્તવ્ય કાર્યોને કરતો છતો આત્મજ્ઞાની અનેક કર્મોની નિર્જસને કરે છે. જ્યારથી આત્મજ્ઞાન થાય ■ ત્યારથી આત્મજ્ઞાનીની સર્વ પ્રવૃત્તિયો પરોપકારાદિ માટે અને કૃતકર્મ નિર્જસર્ય થાય છે. પૃથ્વીચક્ર અને ગુણસાગર બન્ને આત્મજ્ઞાની હતા તેથી બન્નેની લગ્નાદિ પ્રવૃત્તિયોથી કૃતકર્મની નિર્મલ પરિણામે મુક્તિ થઈ. આત્મજ્ઞાની સર્વ કાર્યોમાં સંબંધોમાં અને પ્રવૃત્તિયોમાં સાક્ષીભૂત થઈને વર્તે છે તેથી તે બાહ્યપ્રવૃત્તિયોમાં આત્માની સવળી પરિણતિ ધારણ કરીને કર્મથી મુક્ત થતો જાય છે. ભરતરાજ વદ્ધર્મકંઠનું રાજ્ય કરતા હતા પરંતુ તે રાજ્યના કર્તા હતાં શુદ્ધ નૈશ્વર્યિક દૃષ્ટિથી પોતાને રાજ્યાદિના કર્તા માનતા નહોતા. તથા તેઓ વદતા હતા હતાં અન્તરદૃષ્ટિથી જે જે વદતા હતા તેમાં અહત્વાદિવૃત્તિથી નિર્મુક્ત હતા તેથી મૌન હતા. બાહ્યક્રિયાઓને કરતા હતાં શુદ્ધ નિશ્ચયનય દૃષ્ટિએ અક્રિય હતા. તેઓ દેહમાં રહેવા છતાં પોતાના આત્માને દેહાદિથી ભિન્ન માનીને શુદ્ધનિશ્ચય દૃષ્ટિથી અન્તરમાં અદેહવાન તરીકે પોતાને અનુભવતા હતા અને પ્રારંભ કર્મયોગે પુત્ર, પુત્રીઓ, કલત્રોના વ્યવહારને સંસારદશા પ્રમાણેના સ્વાધિકારે ચલવતા હતા. ભોજનાદિ પ્રવૃત્તિયોને કરતા હતા છતાં અન્તરમાં તેઓમાં સ્વત્વ નહિ માનતા હોવાથી તેઓ અત્પ્રકર્મબધ અને બદ્ધ નિર્જસ કરતા કરતા છેવટે આદ્યંબુવનમાં આત્મભાવના ભાવી કેવળ જ્ઞાન પામી અનેક જીવને ઉપદેશ દઈ મુક્તિપદ પામ્યા. ગુરુદેવના પરિણામ વિના બાહ્ય કાર્યોને કરતાં છતાં અને પ્રારંભ વેદતાં છતાં કર્મની નિર્જસ થાય ■ એમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના અનુભવથી સત્ય ત્રિદાંત તરીકે ઉપનુંજા મ્લેક ભાવાર્થ અવ્યયોદય છે. આત્મજ્ઞાનીઓ વ્યવહારદશાના અધિકાર પ્રમાણે આવશ્યક કાર્યો કરવાને કદાપિ પાછી પાની કરતા નથી. અધ્યાત્મ-

જેનું કારણ છે તેથી તેઓ અન્તે સકલકર્મથી મુક્ત થઈને સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મા બને છે. આત્મજ્ઞાનીઓની આન્તર દશા એવી હોવાથી તેઓ નહિ બંધાવાના કારણે આવશ્યક કર્તવ્ય કર્મો કરવાને તેઓ યોગ્ય ઠરે છે પરંતુ અજ્ઞાનીઓ તેા નિર્વેપ નહિ રહેવાના કારણથી, તેઓ કર્તવ્ય કર્મ કરવાની યોગ્યતાની બહિર્ હોવાથી કર્તવ્ય કર્મ કરવાને અયોગ્ય ઠરે છે. જ્ઞાનીઓ આવશ્યક કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં છતાં નિર્જરા કરતા હોવાથી તેઓ બ્યાવહારિક કર્તવ્યોને કરવાને અધિકારી છે. આત્મજ્ઞાનીઓને જદ્દ જિણમયં પવજ્ઞદ, તા મા વયહાતનેચ્છર મુયદ્દ। ઘઘહારનડચ્છેપ, તિત્યુચ્છેઓ જઓ મણિઓ ॥ ઇત્યાદિથી બ્યાવહાર નય પ્રતિપાદિત બ્યાવહારિક કાર્યો કરવાને પૂર્ણ શૈર્યથી કહેવામાં આવ્યું છે તેથી આત્મજ્ઞાનિને બ્યાવહારિક કાર્યો કરતાં કર્મની નિર્જરા થાય છે અને બ્યાવહારિક કર્તવ્ય ધર્મની ફરજ અદા થાય છે. તીર્થંકર મહારાજાઓ કે જેઓ નૈશ્વર્યિકજ્ઞાનની પરાકાષ્ટારૂપ કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ પણ સ્વાધિકારે કર્તવ્ય બ્યાવહાર કર્મ યોગનું સંપૂર્ણ પરિપાલન કરે છે અને તેઓ કહે છે કે બ્યાવહારિક કર્તવ્ય કર્મોને ત્યાગ કરતાં તીર્થને ઉચ્છેદ થાય છે. બ્યાવહારિક કર્મયોગ પ્રવૃત્તિ વિના કોઈ પણ ધર્મ-કર્તવ્યકાર્યનું સંરક્ષણ-પોષણ થતું નથી અને ધર્મસાધકનું સંરક્ષણ થઈ શકતું નથી. બ્યાવહારિક કર્મ પ્રવૃત્તિ એ સર્વ ધર્મોની ભૂમિ છે અને તેથી તેના અભાવે કોઈ પણ ધર્મ વિશ્વમાં જીવી શકતો નથી. સર્વ કર્તવ્યોને આધાર બ્યાવહાર છે તેથી આત્મજ્ઞાનીઓએ આવશ્યક પ્રગતિકારક કર્તવ્ય કર્મોને કદાપિ ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. આત્માના શુદ્ધોપયોગે આત્માના શુદ્ધ ધર્મના ઉપયોગી બનીને ગમે તે વર્ણ-જાતનાં બ્યાવહારિક કાર્યોને કરતો છતો આત્મજ્ઞાની કર્મની નિર્જરા કરવાને શક્તિમાન થાય છે. જે જે કર્મોમાં અજ્ઞાની મનુષ્યો બંધાય છે તે તે કર્મોને જ્ઞાની આવશ્યક બ્યાવહારદશાના સ્વાધિકારે કરતો છતો કર્મની નિર્જરા કરીને મુક્ત થાય છે. આત્માની શક્તિવડે કર્મોને ગ્રહણ કરી શકાય છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મો ગ્રહણ કરવાને આત્માની શક્તિ ખરેખર તેની સંમુખતાને ન બચતી હોય તો તે તે બ્યાવહારિક કર્તવ્યકાર્યોને

તર્ગ અને અપવાદથી કર્તવ્ય કાર્યોને સુધારા વધારા સાથે કરવાં જોઈએ. આત્મજ્ઞાનીને વૈરાગ્યબળે આસવના હેતુએ પણ સંવરણે પરિણમે છે એમ આચારાંગસૂત્રમાં શ્રીમહાવીરપ્રભુએ કહ્યું છે. અતઃ એવ પ્રારબ્ધ-કર્મયોગે આત્મજ્ઞાનિને લોજનાદિ વ્યવહાર કર્મપ્રવૃત્તિએ બાધાને માટે થતી નથી. અપુનર્જંધક સુષુપ્ત્યાને પામી આત્મજ્ઞાનીએ કર્તવ્યકાર્યોને વિવેકપુરસ્સર કરે છે.

અવતરણુ.—આત્મજ્ઞાની કર્મયોગી આત્માની જેવી રિધિતિને પામે છે અને પ્રવર્તે છે તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવે છે—

શ્લોકા:

यस्य लाभो न हानिश्च, कार्याकार्येऽपि योगिनः ।
 स्थूलदेहे स्थितः सोऽपि, निश्चयान्नास्ति तत्र सः ॥८२॥
 हन्यमाने शरीरेऽपि, ज्ञानात्मा नैव हन्यते ।
 दह्यमाने शरीरेऽपि, ज्ञानात्मा नैव दह्यते ॥८३॥
 कुर्वन् कर्माण्यपि ज्ञानी, नैव कर्त्ता प्रगीयते ।
 देहस्थो देहभिन्नः स, मुक्तात्मा सर्वसङ्गतः ॥८४॥
 सर्वत्राऽस्ति च सर्वेषु, नैव सर्वत्र सर्वगः ।
 बाह्यसङ्गेऽपि निःસङ્ગો, જ્ઞાની ભવતિ વસ્તુતઃ ॥૮૫॥
 मुक्तः कर्माधिकारात्स, प्रवृत्तिरूपकारिका ।
 ज्ञानिनो विश्वलोकानां, प्राख्यकर्मसङ्गतः ॥८६॥
 सातासातं समं मत्वा, मानामानौ तथैव हि ।
 स्तोतृनिन्दकयोः साम्यं, मत्वा कार्यं करोति मः ॥૮૭॥

સાઠદાર્થ—જો યોગીને કરવામાં અગર ન કરવામાં લાભ નથી અને અહાલ નથી એવે જ્ઞાનયોગી દેહમાં છે તેપણ મુક્ત નેશ્વરિક નયે તે દેહમાં નથી. હન્યમાન શરીર છતાં જ્ઞાનાત્મા

શરીરમાં છતાં દેહાધ્યાસ જેનો ટળી જવાથી વેદેહ-અવસ્થા થઈ
 ગઈ છે તે સ્થૂલ દેહમાં છતાં સ્થૂલ દેહમાં નથી અને તેમજ જ-
 ત્તમાં છતાં જગત્તમાં નથી. જગત્તની દૃષ્ટિએ જેવા બ્રાહ્મથી દેખાય
 છે તેવો તે નથી; એવા આત્મજ્ઞાનીને બ્રાહ્મ કાર્ય કરવા યોગ્ય વા ન
 કરવા યોગ્ય તે સર્વે જોકે સરખું થઈ ગયેલું હોવાથી તેઓ બ્રાહ્મ
 કર્તવ્યાધિકારથી મુક્ત થયેલ અપ્રમત્ત મુનિ, અવધૂત સાધુ, યોગી,
 પીર, જીવનમુક્ત મહાત્મા વગેરે નામોથી સંબોધાય છે. તેવી દશાવાળો
 આત્મજ્ઞાની જે કંઈ કરે છે તે પ્રારબ્ધકર્મોનુસારે કરે છે. બ્રાહ્મ
 દૃશ્યકાર્યોના કર્તવ્યાકર્તવ્યાદિ વિચારોની પેઢીપાર જેઓ ગમન કરીને
 આત્મામાં જે મસ્ત બની ગયો છે તે મહાપુરૂષ જગત્તમાં જીવતો
 દેવ પરમાત્મા અવજોધવો. પ્રારબ્ધકર્મોનુસારે બ્રાહ્મ શરીરદિ પ્રવ-
 ત્તિને તે કરે છે છતાં તે કર્તવ્યવિવેકથી જુદી દશામાં મસ્ત થ-
 વાથી તે અક્રિય બાણવો; કારણ કે તેને કરતાં છતાં તેનું જ્ઞાન નથી
 અર્થાત્ તેમાં ઉપયોગ નથી અને નહિ કરવાથી તેને કંઈ ન્યૂનતા નથી
 આવી તેની સ્થિતિ થવાથી તે જ્ઞાનાત્મા સર્વ વિશ્વમાં પૂર્ણ અ-
 પ્રમત્ત યોગી તરીકે પૂજ્ય છે. આર્યાવર્ત તેવા અવધૂત જ્ઞાનિયોગી-
 ઓના તનુઓથી શોભી રહ્યું છે. તેવા આત્મજ્ઞાની જે કંઈ પ્રવૃત્તિ
 કરે છે તેમાંથી જગત્તને ધણું શિક્ષણ લેવાનું હોય છે. આત્મજ્ઞાની
 કર્તવ્યાધિકારની મર્યાદા ધારણ કરીને જે કંઈ કરે છે તેથી વિશ્વને
 તે અનન્તગુણ ઉપકાર કરી શકે છે. જ્ઞાનાત્મા શરીર પરથી મમ-
 ત્વનો ત્યાગ કરે છે તે પોતાને શરીરરૂપ માનતો નથી. જ્ઞાની પોતે
 સર્વ જડ વસ્તુઓથી પોતાને લિન્ન માને છે તેથી જડ વસ્તુઓમાં
 કદપાયલી યુલાયુલની અસરથી તે મુક્ત થઈ શકે છે તેથી આત્મજ્ઞા-
 ની શરીર હણાતાં છતાં આત્માને હણાતો માનતો નથી. શરીર જ-
 ગતાં છતાં જ્ઞાનાત્મા બળતો નથી. શરીર હણાતાં છતાં આત્મા નિત્ય
 હોવાથી આત્મા હણાતો નથી, તેથી આત્માને હણાયલો માનવો એ
 નૈશ્વયિકનયે બ્રાન્તિ છે. શરીર અનિત્ય છે, શરીર દહે છે, પણ આત્મા
 બળતો નથી કારણ કે આત્મા, નિરંજન, નિરાકાર, નિત્ય, વ્યોતિ-
 સ્વરૂપી છે તેથી આત્મા બળતો નથી. આત્માને બળતો માનવો એ

જ્ઞાની સ્વાત્માને અસ્તિધર્મની અપેક્ષાએ સર્વસંગત માને છે. જ્ઞાનવડે આત્મા સર્વત્ર જ્ઞેય પદ્ધત્યોના જ્ઞાન અને કથયિત જ્ઞેયની અલેદ પરિણતિએ વ્યાપક હોવાથી સર્વત્ર છે અને વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સર્વત્ર નથી. જ્ઞાની પોતાના આત્માને બાહ્યથી સંગી છતાં વસ્તુતઃ અન્તરથી નિઃસંગ માને છે. તે સર્વ બાહ્ય પ્રવૃત્તિના અધિકારથી મુક્ત છે, છતાં તેની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી અનન્તગુણો ઉપકાર થાય છે; એવું પૂર્વે નિવેદ્યમાં આબ્યું જેથી એમ અવબોધવું કે જ્ઞાની નિર્બંધ અને સર્વસંગમુક્ત છતાં બાહ્ય જીવોના ઉપકારે અને પ્રારબ્ધયોગે પ્રવૃત્તિ આદરીને તે દૃષ્ટિબહિર્ અકલિત એવા ઉપકાર કરવાને શક્તિમાન થાય છે. આત્મજ્ઞાની શાતાવેદનીય અને અશાતાવેદનીય સમાન માનીને તથા સ્તુતિકારક અને નિન્દક એ બેમાં સમભાવ ધારણ કરીને તેને યોગ્ય કાર્ય તે કયાં કરે છે. આત્મજ્ઞાની ઉપર્યુક્તભાવ પ્રમાણે આત્મદશામાં મસ્ત બનીને બાહ્ય બ્યાવહારિક કર્તવ્યકાર્યોને પ્રારબ્ધાદિક યોગે કયાં કરે છે. આત્મજ્ઞાનીની આન્તરિક દશા ઉપર પ્રમાણે થવાથી તે બાહ્ય કાર્યોને કરે છે છતાં તે બાહ્ય કાર્યોનો તેના આત્માની સાથે સંબંધ રહેતો નથી. આત્મજ્ઞાની શુદ્ધ માટીના ગોળા જેવો હોવાથી તેને બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં કોઈ પણ નિમિત્તવડે લેપાવાનું થતું નથી-ચીકણા અને આદ્રં માટીનો ગોળો ખરેખર ભીંતસામે પછાડવાથી ભીંતની સાથે તેનો કેટલોક ભાગ ચોંટી રહે છે; પરંતુ શુદ્ધ મૃત્તિકાગોળો ચોંટી રહેતો નથી એવો સર્વ મનુષ્યોને અનુભવ છે, તેથી તે દૃશ્યત્વ પૂર્વક આત્મજ્ઞાનીની દશા અવબોધાવતાં કોઈ ભાતનો સાપેક્ષદષ્ટિએ વિરોધ આવતો નથી. આત્મજ્ઞાની બાહ્યમાં શુભાશુભ કલ્પનાને નહિ માનતો હોવાથી તે શુભાશુભ પરિણામથી ન બંધતાં બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યો કરવાનો અધિકારી બની વિશ્વજીવોના સંબંધમાં આવી વિશ્વ જીવોનો તારક બની શકે એમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. સ્તોત્રા અને નિન્દકપર જેનો સમાન ભાવ છે એવો આત્મજ્ઞાની બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યોને કરતો હતો અન્ય મનુષ્યોના સંસર્ગથી લેપાતો નથી; તેથી તેના ખરેખરે કર્તવ્ય કાર્ય કરવાને અધિકારી બને છે. સ્તોત્રાપર હર્ષ અને નિન્દકપર દ્રેષ થયા વિના ન રહે એવા બાહ્ય મનુષ્યોની દશા હોય

જ્ઞાની સ્વાત્માને અસ્તિધર્મની અપેક્ષાએ સર્વસંગત માને છે. જ્ઞાનવડે આત્મા સર્વત્ર જ્ઞેય પદ્ધતીના જ્ઞાન અને કથ ચિત્ત જ્ઞેયની અલેદ પરિણતિએ વ્યાપક હોવાથી સર્વત્ર છે અને વ્યક્તિની અપેક્ષાએ સર્વત્ર નથી. જ્ઞાની પોતાના આત્માને બાહ્યથી સંગી છતાં વસ્તુતઃ અન્તર્યથી નિઃસંગ માને છે. તે સર્વ બાહ્ય પ્રવૃત્તિના અધિકારથી મુક્ત છે, છતાં તેની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી અનન્તગુણો ઉપકાર થાય છે; એવું પૂર્વે નિવેદ્યમાં આબ્યું જેથી એમ અવબોધવું કે જ્ઞાની નિર્બંધ અને સર્વસંગમુક્ત છતાં બાહ્ય જીવોના ઉપકારે અને પ્રારબ્ધયોગે પ્રવૃત્તિ આદરીને તે દુષ્ટિબહિર્ અકલિત એવા ઉપકાર કરવાને શક્તિમાન થાય છે. આત્મજ્ઞાની શાતાવેદનીય અને અશાતાવેદનીય સમાન માનીને તથા સ્તુતિકારક અને નિન્દક એ બેમાં સમભાવ ધારણ કરીને તેને યોગ્ય કાર્ય તે કયાં કરે છે. આત્મજ્ઞાની ઉપર્યુક્તભાવ પ્રમાણે આત્મદશમાં મસ્ત બનીને બાહ્ય વ્યાવહારિક કર્તવ્યકાર્યોને પ્રારબ્ધાદિક યોગે કયાં કરે છે. આત્મજ્ઞાનીની આન્તરિક દશા ઉપર પ્રમાણે થવાથી તે બાહ્ય કાર્યોને કરે છે છતાં તે બાહ્ય કાર્યોને તેના આત્માની સાથે સંબંધ રહેતો નથી. આત્મજ્ઞાની શુષ્ક માટીના ગોળા જેવો હોવાથી તેને બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં કોઈ પણ નિમિત્તવડે લેવાવાનું થતું નથી-ચીકણો અને આદ્ર માટીનો ગોળો ખરેખર ભીંતસાથે પછાડવાથી ભીંતની સાથે તેનો કેટલોક ભાગ ચોંટી રહે છે; પરંતુ શુષ્ક મૃત્તિકાએ ચોંટી રહેતો નથી એવો સર્વ મનુષ્યોને અનુભવ છે, તેથી તે દુષ્ટાન્ત પૂર્વક આત્મજ્ઞાનીની દશા અવબોધાવતાં કોઈ ભ્રાત્રે સાપેક્ષાદિએ વિરોધ આવતો નથી. આત્મજ્ઞાની બાહ્યમાં શુભાશુભ કલ્પનાને નહિ માનતો હોવાથી તે શુભાશુભ પરિણામથી ન બંધતાં બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યો કરવાનો અધિકારી બની વિશ્વજીવોના સંબંધમાં આવી વિશ્વ જીવોનો તારક બની શકે એમાં કંઈપણ આશ્ચર્ય નથી. સ્તોત્ર અને નિન્દકપર જેનો સમાન ભાવ છે એવો આત્મજ્ઞાની બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યોને કરતો હતો અન્ય મનુષ્યોના સંસર્ગથી લેપાતો નથી; તેથી તેજ પરે ખરે કર્તવ્ય કાર્ય કરવાને અધિકારી બને છે. સ્તોત્રપર હર્ષ અને નિન્દકપર દ્વેષ યથા વિન્યા ન રહે એવા બાહ્ય મનુષ્યોની દશા દે

જ્ઞાની શુદ્ધોપયોગેન, પ્રાપ્તકાર્યં સમાચરેત્ ॥૧૧॥

પ્રારબ્ધકર્મતઃ પ્રાપ્તં, સ્વાધિકારસ્વશાત્તથા

ચિત્તે નિષ્ક્રિયભાવોઽપિ, જ્ઞાની કર્મ સમાચરેત્ ॥૧૨॥

શબ્દાર્થઃ—જ્ઞાની સ્વાત્માને સ્વભાવે નિરંજન, નિરાકાર, અરૂપ, નિષ્ક્રિય અને પ્રભુ માન્યને સ્વકર્તવ્ય કાર્યને કરે છે. શરીરને વસ્તવ ત્વજીને આત્મા અન્ય શરીરને ધારણ કરે છે એવી રીતે આત્માને નિશ્ચય કરીને આત્મજ્ઞાની પ્રાપ્ત કાર્યને સમાચરે છે. કર્તાનો સંમોહ ત્યાગ કરીને સાક્ષીભૂત આત્માવડે જ્ઞાની સ્વાધિકાર સમાચાર સ્વીય કાર્યને સમાચરે છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ આત્માને માનીને આત્મજ્ઞાની શુદ્ધોપયોગવડે ધાર્મિક તથા વ્યાવહારિક પ્રાપ્ત કાર્યને સમાચરે છે. પ્રારબ્ધ કર્મથી પ્રાપ્ત થએલ અને સ્વાધિકારના વશથી પ્રાપ્ત થએલ કાર્યને ચિત્તમાં નિષ્ક્રિય ભાવ છતાં પણ જ્ઞાની આચરે છે.

વિવેચનઃ—જ્ઞાની વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કાર્ય કરતો છતો અન્તરમાં સ્વાત્માને નિષ્ક્રિય માને છે તેથી તે બાહ્ય સંગ્રંથમાં અંતરે નથી. જ્ઞાની પોતાને નિરાકાર માને છે તેથી તે આકાર દૃશ્યાદૃશ્ય પદાર્થોમાં અહંમત્ત્વથી અને સાકારભાવથી ગ્રંથાનો નથી. જ્ઞાની સ્વાધિકારે કર્તવ્ય કાર્યોને કરતો છતો અન્તરમાં સ્વાત્માને નિષ્ક્રિય માને છે તેથી બાહ્ય ક્રિયાઓમાં અહંમત્ત્વ અને કર્તૃત્વાભિમાનથી મુક્ત રહે છે. જ્ઞાની સ્વાત્માને પ્રભુ માનીને કર્તવ્ય વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યોને કરે છે; તેથી તેને બાહ્ય પ્રભુત્વની આકાંક્ષા રહેતી નથી અને નામરૂપ સંબંધે કલ્પાયલા પ્રભુત્વને તે પ્રભુત્વ માનતા નથી તેથી તે અન્તરમાં દીનતા વિના આત્માનો વાસ્તવિક પ્રનુત્તના ગુણથી કાય કરી શકે છે, અને બાહ્ય પ્રભુપદ પદવી કેવળી જીવન જીવનમાં પ્રાપ્ત કરી પ્રવૃત્તિને આચરતો નથી. જ્ઞાની નવનવ સ્વાત્માને નિરંજન નિષ્ક્રિય માને છે તેથી તે તેના ઉપર જે જ્ઞાન વિનવદતાને અન્તરમાં દેશ માન્યા વિના અને પ્રાપ્તકાર્ય કરવા છતાં વિનવદતાના મુક્તિ. વિનવ તે પ્રાપ્ત કાર્યની ફરજને અદ્ય કહે છે જર્મન કેવળ નવનવ સ્વાત્માને માની બાહ્ય સ્થૂલ વ્યવહારમાં પ્રવત્તિ રહેલો, એ તેની સ્વાધિકાર.

શરીરાદિકના મમત્વના ત્યાગ પૂર્વક પરસ્પરોપગ્રહદૃષ્ટિએના કર્તવ્ય-
દૃષ્ટિએ આવશ્યક કાર્ય કરતાં દેહમમત્વાદિ અનેક વાસનાઓને લઇ
મારી પગ તળે કચરી નાખતા હતા. ઋષભાદિક ચોવીશ તીર્થકરના
વંશજો જો ખરી રીતે આત્માને નિત્ય માની નામરૂપની માયાથી લિપ્ત-
પણુ ધારી આત્મપ્રગતિમાં અખંડપણે અપ્રમત્ત રહ્યા હોત તો તેઓની
આ દશા થાત નહિ. આત્માને નિત્ય માનનારી અને ધ્રુવ કરનારી આર્ય-
સંતતિ ખરેખર આ વિશ્વમાં સર્વથા સર્વદા આત્મ પ્રગતિમાં વ્યવ-
હારથી અને નિશ્ચયથી આગળ રહે છે અને તે કર્તવ્ય કર્મ કરવામાં
કોઇ રીતે પ્રાણ સમર્પણ કરીને પશ્ચાત્ પડતી નથી. આત્માને દ્રવ્ય-
ત્વે નિત્ય માનનારા જૈનો જો વાસ્તવિક રીતે આત્માનું નિત્ય સ્વરૂપ
અવગ્રાહી બ્યવહાર કર્તવ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તો હોત તો તેઓની દેહ-
દિકમમત્વવાસનાયોગે પતિત દશા થઈ તે થાત નહિ અને પૂર્વ-
જોની બ્યાવહારિક ઉચ્ચ પદવીઓ પર તેઓ કાયમ રહી શક્યા હોત.
શબ્દથી આત્માને અધપરંપરાએ નિત્ય માનવાથી આત્માની ઉન્નતિ
થતી નથી, પરંતુ વસ્તુતઃ આત્માની નિત્યતા અવગ્રાહવાથી પુણ્ય અને
પાપનું પરલવમાં લોકતૃત્વ અને કનૃત્વ સિદ્ધ થાય છે અને તેથી
નીતિના નિયમોની આવશ્યકતા પણ સિદ્ધ કરે છે. આત્માને નિત્ય
માનનારી આર્યપ્રજા જો આત્માનું નાગ્નિત્વ માનનારી પ્રજા કરતાં
આત્મભોગ, પ્રાણસમર્પણ અને કર્તવ્ય કાર્યમાં પશ્ચાત્ રહે તો એમ
માનવું કે વસ્તુતઃ તે આત્માને અંતઃકરણથી નિત્ય માનનારી પ્રજા
નથી. આત્માને નિત્ય માનનારા મનુષ્યોને કર્તવ્ય કર્મશૂન્યો પરલ-
વમાં વિશ્વાસ રહે છે. તેથી આ લવમાં કર્તવ્ય કર્મ કરવામાં દેહને
જલપરપોટાની પેઠે ત્યાગ થાય તો તેન કન્ય માં તેઓ જરામાત્ર
આંચકો ખાતા નથી. જે મનુષ્યે કર્તવ્ય કાર્યના દેહ પ્રાણોના નાશ
કરવામાં આંચકો ખાય છે તેઓના વંશના મનુષ્યો આ વિશ્વમાં
ધર્મમાર્ગમાં અને બ્યવહારમાર્ગમાં દસન્ધકેટોનાં પડી છૂરી શકે
છે. મના-અદૃષ્ટિ-શ્રીનિ વગેરે મોડની દનીઓ છ તેના તાબામાં
આવે છે તેઓ આત્માનું નિત્યત્વ ચિનનીન પ્રત્યેક કર્તવ્ય કાર્યમાં
મમત્વને કરી અન્તે તેઓ દાગીની પ્રજામાં ખપે છે અને પાતની

મૃત્યુથી ડરી જતા નથી. તેઓ શરીર-પ્રાણ છુટી જાય તેની બરાબર
 માત્ર પરવા રાખતા નથી; તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આત્મ સદા
 કાયમ રહેવાનો છે અને જ્યાં જાય ત્યાં તે કર્તવ્ય કાર્ય કરવાથી
 આગળ વધવાનો છે એવી શ્રદ્ધાથી વર્તનારા હોય છે. આર્ય દ્વિતીયે
 જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે આત્માની નિત્યતા માનીને પ્રવર્ત્યા હતા ત્યાં
 સુધી તેઓ ભીતિ વગેરેને સ્વતાબે કરી સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિમાં આ-
 ગળ વધ્યા હતા. બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શૂદ્ર-મુનિઓ-ઋષિઓ વગેરે
 પૂર્વે આત્માને નિત્ય માની સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યોને કરતા હતા;
 તેથી તેઓ સર્વ પ્રકારની પ્રગતિ-ઉત્ક્રાન્તિના માર્ગમાં સદા આગળ
 વધતા હતા અને ક્રોધ-કપટ-લાલચ-તૃષ્ણા-ભય-કુસંપ-વિશ્વાસઘાત-
 દ્રોહ અને ઇર્ષ્યા વગેરે શત્રુઓને પગ તળે કચરી નાખતા હતા.
 આવી તેઓની દશા જ્યાં સુધી કાયમ રહી ત્યાં સુધી તેઓ સદા
 જોવાડે પ્રગતિના શિખરે વિરાજિત રહ્યા. પરંતુ જ્યારે તેઓ આ-
 ત્માની વાસ્તવિક નિત્યતાને ભૂલી ગયા અને જ્ઞાન્તિમાં ફસાઈ મોહ-
 રાજના તાબે થઈ દુર્ગુણોવડે પ્રવર્તવા લાગ્યા ત્યારથી સર્વની અવ-
 ગતિ પડતી થઈ. આ ઉપરથી અવગ્રાહ્યું કે આત્માની નિત્યતા
 ભૂલીને ભયવૃત્તિ-મમતાવૃત્તિ આદિ દાસીઓના તાબે મનુષ્યે
 થયા ત્યારથી તેઓ સ્વકર્તવ્ય કરવામાં પશ્ચાત્ રહેવા લાગ્યા.
 આત્માની નિત્યતાનો નિશ્ચય કરીને પ્રવર્તનારા મનુષ્યો ક્ષણિક પ્રવ-
 ગ્ધમાં મુંઝતા નથી અને સર્વ ભયથી મુક્ત થઈને નિર્ભયપણે આ-
 ત્મવીર્ય જીરસાથી કાર્ય કરે છે. આ વિશ્વમાં સર્વત્ર આત્માની નિત્ય-
 તાનો નિશ્ચય કરીને પ્રવર્તનારા મનુષ્યો બ્યાવહારિક પ્રગતિમાં અને
 આત્મપ્રગતિમાં આગળ વધી પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 આત્મજ્ઞાની ઉપ ક્રા આત્મસ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને આત્માની નિત્યતાના
 ઉપયોગે રહીને પ્રત્યેક કાર્યને આચરે છે તેથી તે ભય, મમતા, અકંપ, તૃષ્ણા,
 ઇર્ષ્યા વગેરે દોષોથી મુક્ત થઈ શકે છે અને આધ્યાત્મિક-
 ન્નતિપૂર્વક બ્યાવહારિક પ્રગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આત્માને નિત્ય
 અને શરીરથી ભિન્ન અવગ્રાહ્યા પશ્ચાત્ બ્રાહ્મ કાર્ય કરતાં કર્તવ્ય
 સંમોહ થતા નથી. બ્રાહ્મ કાર્ય કર્તૃત્વનો સંમોહ થવાથી આત્મા ત્વ

કુંડુનાથ અને અરનાથાદિ તીર્થકરેએ ગૃહાવાસમાં અધિકારથી અને પ્રારબ્ધયોગથી જે જે કાર્યો કર્યા, તે સ્વની અને વિશ્વ મનુષ્યોની પ્રગતિ શાંતિ આદિ કરનારાં હતાં. એમ અનુલવદદિથી વિચારતાં અવલોકાયે.

અવતરણુઃ—જ્ઞાની જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં કેવી રીતે પ્રવર્તે છે કે જેથી તે નિર્લેપ કર્મથી અળદ રહે ॥ તેનું હાર્દ જણાવે છે.

સ્વાત્માનિ સ્વોપયોગેન, ધૃત્વા નિશ્ચયદૃષ્ટિનામ્ ।

અનુભૂય નિજાત્માનં, કર્મ કુર્વન્ન લિપ્યતે ॥૯૩॥

યદ્યત્કુર્વેશ્ચ પશ્યંશ્ચ, સ્મરંસ્તત્ર પરાત્મતામ્ ।

આત્મજ્ઞાનેન કાર્યાણિ, કુર્વન્ જ્ઞાની ન લિપ્યતે ॥૯૪॥

શુભાશુભપરીણામાન્મુક્તો જ્ઞાની ભવાય નો ।

સામ્યભાવપ્રતિષ્ઠાત્મા, કરોતિ તન્ન વન્ધકૃત્ ॥૯૫॥

કાયાદિકક્રિયાયોગાત્, કર્મવન્ધઃ પ્રજાયતે ।

તથાપિ સામ્યમાપન્નઃ, કર્મ કુર્વન્ વિમુક્તયે ॥૯૬॥

ક્રિયાયામક્રિયાં પશ્યન્, સક્રિયમાક્રિયે તથા ।

સ્વાત્માનં નિષ્ક્રિયં પશ્યન્, બ્રહ્મભૂતો નિરજ્ઞનઃ ॥૯૭॥

દહ્યન્તે કર્મકાષ્ઠાનિ, શુદ્ધજ્ઞાનાગ્નિના ધ્રુવમ્ ।

નૈશ્વયિકનયપ્રસ્થઃ, ક્રિયાં કુર્વન્ન વધ્યતે ॥૯૮॥

આત્મોપયોગતો જ્ઞાની, પ્રારબ્ધકર્મ વેદયન્ ।

પરોપકારકાર્યાણિ, કુર્વન્ પરાત્મનાં વ્રજેત્ ॥૯૯॥

જ્ઞાનપૂર્વાઃ ક્રિયા યસ્ય, ભવન્તિ તસ્ય યોગિનઃ ।

રાગાદીનામભાવેન, કર્મવન્ધો ન જાયતે ॥૧૦૦॥

સર્વદા બ્રહ્મ-દૃષ્ટ્યા કાર્યં સમાચરેત્ ।

સર્વદા પ્રહ્લદદિવડે જ્ઞાનીએ કાર્ય આચરતું બોધ્યું. કારણ કે સર્વત્ર સર્વદા પ્રહ્લદદિએ દેખનાર જ્ઞાની કાર્ય કરતો હતો. માયાસમુદ્રને તરી નહીં મુક્ત થાય છે. મૂઢ જીવોને જે કાર્યો બન્ધને માટે થાય છે તેજ કાર્યો ખરેખર જ્ઞાનીને સદ્ગુણોવડે મોક્ષ માટે થાય છે. જ્ઞાનીએ અને અજ્ઞાનીએ બાહ્યકાર્ય એક સરખું હોય છે. જ્ઞાનીની અને અજ્ઞાનીની બાહ્યપ્રવૃત્તિ એક સરખી હોય છે. પણ પરિણામે વૈપર્ય હોય છે અર્થાત્ જ્ઞાનીને અને અજ્ઞાનીને પરિણામમાં ભિન્નતા હોય છે. જ્ઞાનીના અને અજ્ઞાનીના પરિણામ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. કાર્યની સદ્ગતિ હતાં અજ્ઞાનીના પરિણામ ત્યારે બન્ધને માટે હોય છે ત્યારે જ્ઞાનીના પરિણામ ખરેખર મુક્તિને માટે હોય છે. જ્ઞાન અને વૈરાગ્યનું બળ શાસ્ત્રોમાં અપૂર્વ સંભળાય છે કે જેવડે કર્તવ્ય કાર્ય કરતો હતો નિર્લેપ જ્ઞાની જગમાં શોભી રહે છે. સર્વત્ર સર્વદા સર્વદા અહંમત્વસંત્યાગથી અને સર્વત્ર સર્વ જીવોમાં પ્રહ્લદદિથી સર્વ કાર્યોમાં સર્વ વસ્તુઓમાં પ્રહ્લદદિથી યદ્યાંયાન્ય આવશ્યક કાર્યને કરતો હતો પ્રહ્લદજ્ઞાની નામરૂપમાં-કર્મમાં-સંસારમાં લેપાતો નથી.

વિવેચન:—ઉપર્યુક્ત શ્લોકોને ભાવાર્થ યદિ વિસ્તારથી લખવામાં આવે તો એક મોટું પુસ્તક થઈ જાય. નિશ્ચયદિ ધારણ કરીને આત્માના ઉપયોગ પૂર્વક સ્વકર્તવ્ય કરવામાં આવે છે તો બ્યવહારમાં નિર્લેપ થઈ રહી શકે છે. સધાવેધના સમાન અન્ય ત દુષ્કર કાર્યપ્રવૃત્તિની બ્યવહાર ફેરજ અદા કરવાની હોય છે. જૈનદર્શન અને જૈનેતરદર્શનોનાં આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનું બારવર્ષ મર્યાદા રમરણ-મનન અને નિદિધ્યાસન કરવામાં આવે અને પશ્ચાત્ તેનો અનુભવ કરવામાં આવે છે. તેમજ આધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ કર્યા પશ્ચાત્ આત્મોપયોગપૂર્વક બાહ્યકર્તવ્યકાર્યોને કરવાને અભ્યાસ પાડવામાં આવે છે, ત્યારે આ-મનનની દશા અને કર્મયોગિની દશા પ્રાપ્ત થાય છે. ગુરુકુલોમાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રના અભ્યાસક કર્મયોગી મનુષ્યો પેદા થયે ત્યારે જડના અને ગુપ્તજાનના દુષ્ટો અને ભારતનો ઉદ્ધાર કરનારા મહાપુરુષોની રાંપના પ્રકટાવી શકાયે. વીર્યનો રક્ષા કરીને ઉત્તરેતા પ્રહ્લદચારીએને જનવવામાં આવશે અને તેઓ સ્વપરદર્શનનાં આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રનું પરિપૂર્ણ મનન કરીને ત્યારે

નિર્લેપ રહે છે. ક્રિયામાં અક્રિયાને કેવી રીતે દેખવી ? અને અક્રિયામાં સક્રિયને કેવી રીતે કયા નયથી દેખવો ? તથા આત્માને કયા નયથી નિષ્ક્રિય દેખવો ? એ દ્રવ્યાનુયોગના અભ્યાસીઓને અનેક નયોની અપેક્ષાએ સંબોધાય છે. પુદ્ગલદેહાદિકની ક્રિયામાં નેત્રચિકનયનદૃષ્ટિએ આત્માની ક્રિયા નથી તેથી દેહાદિકમાં આત્માની નિશ્ચયનયથી અક્રિયાને દેખે અને પુદ્ગલક્રિયાની અપેક્ષાએ અક્રિય એવા આત્માને આત્માના ધર્મની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યયક્રિયાએ સક્રિય દેખે તથા બાહ્યક્રિયાથી ભિન્ન એવા આત્માને બાહ્યક્રિયાથી રહિત નિષ્ક્રિય દેખે તે મનુષ્ય બાહ્યક્રિયાદિકની આવશ્યક બ્યવહારપ્રવૃત્તિએ પ્રવૃત્તિ કરતો છતો કર્મથી અબંધ નિર્લેપ રહી પ્રજ્ઞામુત સિદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા બને છે. અત્ર અનુલભ દૃષ્ટિથી કાર્યપ્રવૃત્તિ સમયે ઉપયોગ ભાવથી દેખવાનું અવબોધવું. સક્રિયમાં અક્રિય એવા આત્માને અવલોકનાર કર્મરૂપ અંજનથી અંજતો નથી અને આત્મારૂપ પ્રજ્ઞાને દેખી આત્માના શુદ્ધરૂપને ધારણ કરી પરમાત્મારૂપ બની જાય છે. દેવગુરૂધર્મની સેવારૂપ આવશ્યક પ્રવૃત્તિને સેવક કર્મયોગી કર્મયોગને આચરી સમદ્રેષાદિવૃત્તિયોને છૂટી સક્રિયમાં આત્માનું શુદ્ધ અવલોકન અનુભવી આત્માની વાસ્તવિક ક્રિયા કરી પરમાત્માપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અનેક નયની દૃષ્ટિયોએ ઉપયુક્ત ભાવાર્થને વિસ્તારતાઃ અવબોધી જે આત્માની શુદ્ધતાના ઉપયોગમાં રહે છે તે કર્મ કરતો છતો અકર્મી પ્રજ્ઞામુત નિરન્જન બને છે. જે જે સર્વ આવશ્યક પ્રવૃત્તિયો-ક્રિયાઓ ધ્યાય છે તે દેહાદિ પુદ્ગલના ધર્મની છે એમ જ્ઞાની અવબોધે છે, અને સક્રિય એવી ક્રિયામાં બ્યાપી રહેત જ્ઞાની અક્રિય આત્માને દેખે છે. તેથી તે બાહ્યપ્રવૃત્તિયોમાં-ક્રિયાઓમાં આત્માના અહંત્વને ધારણ કરતો નથી. આત્માનું આત્મા એ ગ્રંથથી પાડેલા નામમાં આત્મત્વને નહિ દેખનાર જ્ઞાની, નામરૂપથી ભિન્ન આત્માના વાસ્તવિક નિષ્ક્રિયત્વને અનુભવી તથા અક્રિયમાં નામરૂપથી ભિન્ન અક્રિયત્વને અનુભવી નામરૂપની રૂપિની પેલે પર અહં નામરૂપ બ્યવહાર ત્રિદ્વ આવશ્યક કર્મબ્યવસૌ કરતો છતો પણ ક્રોધાંત્ર નથી પુદ્ગલ ક્રિયાની અપેક્ષાએ અક્રિય એવા આત્મામાં આત્માના ગુણ પર્યાયની ઉત્પત્તિવ્યયની ક્રિયાને અનુભવ કરનાર જ્ઞાની કર્મબંધન

કરે ॥ તેમાં તેના આત્માની નિર્લેપતા માટે તેના આત્મા અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે. એમાં અન્યની સાક્ષીઓની આવશ્યકતા નથી. કૃષ્ણ અને શ્રેષ્ઠિકની આન્તરદશ્યા કેવી હતી ? તેની સાક્ષી તેઓના આત્માઓ પૂરતા હતા અને તેઓ જે દશ્યામાં રહેલા હતા તે દશ્યાઓ સ્વાધિકારે કર્તવ્ય કાર્યોને કરતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ ભગવદ્ગીતામાં અર્જુનને કહે છે કે જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ, સર્વ કર્મને બાળી ભસ્મીભૂત કરે છે. હૃદયમાં નૈશ્વયિક જ્ઞાનદૃષ્ટિ જે થએલ હોય છે અને જે વ્યવહારથી બાહ્ય કર્તવ્ય કાર્યોમાં પ્રવર્તેલ હોય છે તે સર્વ કર્મોને બાળી ભસ્મીભૂત કરી દે છે. નિશ્ચય દૃષ્ટિ ચિત્ત ધરી જી, ચાલે જે વ્યવહાર, પુણ્ય-વંત તે પામશેજી, મવસમુદ્રનો પાર. ઇત્યાદિ સાક્ષીઓ ખરેખર આત્માના શુદ્ધ જ્ઞાનપૂર્વક નૈશ્વયિક દૃષ્ટિને હૃદયમાં ધારણ કરીને આવશ્યક વ્યવહારની પુષ્ટિ કરનારી છે. આ વિશ્વમાં અનેક નયોની સાપેક્ષતાએ અવલોકવાનું હોય છે, અને અનેક નયોની સાપેક્ષતાએ પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય છે. જ્યાં સુધી મહાત્મા નૈશ્વયિક નયપ્રસથ થતો નથી, તે હઠ નિશ્ચયપૂર્વક કોઈ પણ વ્યાવહારિક કાર્યને કરી શકતો નથી, અને સંસાર વ્યવહારમાં નિર્લેપ બની શકતો નથી. નૈશ્વયિક નયપ્રસથ મનુષ્ય અનેક પ્રકારના વિકલ્પ સંકલ્પોથી મુક્ત બનીને વ્યાવહારિક કર્તવ્યો કરવામાં બીતિ આદિ દોષોથી પથ્યાત્ પડતો નથી. નૈશ્વયિક નયપ્રસથ મનુષ્ય, સર્વ કર્તવ્ય કાર્યો કરવામાં આન્તરિક નિર્લેપતા ધારણ કરી શકે છે અને જલમાં કમલની પેઠે નિર્લેપ રહેવાને આત્માની નિર્લેપ જ્ઞાનશક્તિને ખીલવી શકે છે. અતએવ વ્યાવહારિક કર્તવ્યકાર્યો કરવાની પૂર્વે નૈશ્વયિક જ્ઞાન ધારણ કરીને નૈશ્વયિક દૃષ્ટિને ધારણ કરવાની આવશ્યકતાને અવશ્ય પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વીકારવી જોઈએ. નૈશ્વયિક નયપ્રસથ મનુષ્ય કદાપિ શુષ્કજ્ઞાની બની શકતો નથી. જે શુષ્કજ્ઞાની બને ॥ તે નૈશ્વયિક નયપ્રસથ ગણી શકાતો નથી, એમ અનુભવદૃષ્ટિથી અનુભવવું જોઈએ. આવશ્યક વ્યાવહારિક કર્તવ્ય કાર્યો કરવાની ફરજને જે અદા કરે ॥ તે નૈશ્વયિક નયપ્રસથ બની શકે છે અને સર્વ બાજ-તોમાં વ્યવહારકુશલ બની સર્વ પ્રકારની બાહ્ય તથા આન્તરિક પ્રગ-તિમાં આત્મલોગ આપી શકે છે. સદ્ગુરૂ કૃપાથી શુદ્ધજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ

તુર્ત લોગવીને તે કર્મથી રહિત બને છે. આત્મા સાથે બંધાયેલી કર્મપ્રકૃતિયો જ્યાં સુધી તેનું ફલ આપવાને તત્પર થતી નથી; ત્યાં સુધીના કાલને અબાધાકાલ કહેવામાં આવે છે. બંધાયેલી પ્રકૃતિ જ્યાં સુધી ઉદયમાં આવતી નથી ત્યાં, સુધી તે બાધા કરી શકતી નથી માટે તેટલા કાલને અબાધાકાલ તરીકે અવબોધવો. આત્મા તે પ્રકૃતિના અનુદયકાલમાં આત્મજ્ઞાન અને વૈરાગ્યવડે અપકર્ષણને અને તે પ્રકૃતિના દલિકને સર્વથા ક્ષય કરી શકે છે. હશમાં શુલ્કસ્થાનક પર્યન્ત કષાય છે. આત્મજ્ઞાન અને વૈરાગ્યબળે કષાયની પરિણતિને ક્ષાવી ક્ષય કરી યોગી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કષાયવડે સાતઆઠ કર્મોનું આત્મા ગ્રહણ કરે છે. આખા ભવમાં એકવાર આયુષ્યકર્મને આત્મા બાંધે છે. કષાય પરિણામ બાહુલ્યથી પાપપ્રકૃતિનો રક્ષ અને વિશેષ સ્થિતિ બંધાય છે. કષાયના અદ્વપત્તથી દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી આયુષ્ય સ્થિતિ લાંબી અને કષાય પ્રાચુર્યથી દેવ અને મનુષ્ય સંબંધી અદ્વપાચુષ્ય સ્થિતિ બંધાય છે. મન-વચન અને કાયાના યોગની ચંચલતાથી અને કષાયની અદ્વપતાથી સ્થિતિ અને રક્ષ ન્યૂન બંધાય છે, પરંતુ યોગવડે ઉપાર્જીત કર્મપ્રકૃતિનો પ્રદેશ ઘણું વિસ્તારવાળો હોય છે પણ તે અદ્વપકાલમાં લોગવી શકાય છે અને તેની અસર નહિ જેવી હોય છે. પ્રસન્નચંદ્રસન્નિષિ કાયોત્સર્ગમાં સાતમી નરકયોગ્ય દલિકને સત્તામાં સંગ્રહમાં પરંતુ તુર્ત જ્ઞાનવૈરાગ્ય બળે ચેત્યા અને કષાયનું પરવશત્વ ત્યજી દીધું. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં શ્રીપ્રસન્નચંદ્રસન્નિષિ સ્થિર થયા અને આત્માના શુદ્ધોપયોગે શુદ્ધ ધ્યાન ધ્યાવા લાગ્યા. શુદ્ધધ્યાનના બળે પ્રસન્નચંદ્રસન્નિષિ સાતમી નરકયોગ્ય બાંધેલ કર્મદલિકો અને અન્ય સર્વ ઘનધાતી કર્મદલિકોને આત્માના પ્રદેશોથી વિખેરી નાખી કેવલજ્ઞાન પામ્યા. પ્રસન્નચંદ્રસન્નિષિ પૂર્વે કષાયવડે કર્મોબાધ્યાં અને પદ્માત્ જ્ઞાનવૈરાગ્યબળે કર્મોને વિખેરી નાખ્યાં તેથી એવું સિદ્ધ થાય છે કે કર્મબંધમાં કષાયની મુખ્યતા છે. કષાયને હટાવવાને જ્ઞાનવૈરાગ્યબળની મુખ્યતા છે. આત્માના ઉપયોગમાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્યગત નમાઈ વ્તય છે, જે મનુષ્યો રવાધિકારે કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં મન, વચન અને કાયાના યોગની ચં-

તે પરમાત્મપદપ્રાપ્તિનો અધિકારી બનેલો હોય છે. યોગીએ બાહ્ય ભીક્ષુક મલીન જેવા દેખાય છે પરંતુ તેઓ આત્મોત્કાન્તિમાં સર્વતઃ અગ્રગામી હોય છે એમ આંતરિક ગુણોવડે અનુભવ કરતાં અવગ્રહાય છે. આત્મોત્કાન્તિના શિખરપર આરોહવાને આત્મોપયોગી મનુષ્ય કર્તવ્ય કાર્ય કરતો છતો અધિકારી બને છે. આત્મોપયોગી જ્ઞાનીને અંધ સુધી પરાપકાંચાદિ કાર્યો કરવાનો તેના જીત કલ્પવ્યવહાર છે ત્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં તેના આત્માની ઉન્નતિ અને અન્ય મનુષ્યોની ઉન્નતિ સમાયલી છે એમ અવગ્રહવું. કદાચ મહુ આપી જીવો બ્યાપાર કરનાર બ્યાપારી કંઈ સાવચેતીથી પ્રવર્તતો, છતો મદીજીથી મૃત્યુ વા ભય પામી શકતો નથી, તદ્વત્ આત્મજ્ઞાની આત્મોપયોગે આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરતો છતો કર્મરસથી રસાતો નથી એમ અનુભવી સ્થિર પ્રજ્ઞાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરવી અને ચલચિત્ત શંકાદિ દોષોને દૂર કરવા. ઉપર્યુક્ત બાબતનો અનુભવ થયો પશ્ચાત્ સ્થિર પ્રજ્ઞાને ધારણ કરવી જોઈએ. અસ્થિરપ્રજ્ઞાવાળા મનુષ્યે ઉપર્યુક્ત બાબતને બાજુ છે, છતાં અલ્પવીર્ય, અસ્થિરબુદ્ધિથી કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં કામચોળ સ્થિતિને ધારણ કરી ધોળીના શ્વાનની પેઠે ધરના નહિ અને ઘાટના નહિ એવી ઉભયબ્રહ્મ દશાને ધારણ કરી સંસાર વ્યવહારમાં અવગતિપાત્ર બને છે. તેથી તેઓ આજીવિકાદિ દશામાં ચલચિત્ત વિકલ્પ સંકલ્પ દશાવાળા બને છે. તેથી ઘાંચીના બગદારની પેઠે જ્યાંના ત્યાં રહે છે અને કપાલ પરિણતિથી રહિત બની શકતા નથી. અતએવ આજીવિકાદિનાં સાધનો પૂર્ણ કરવાને સંસારમાં જ્ઞાનીએ આત્મોપયોગી બનીને કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ. પરંતુ ઉભયતો બ્રહ્મ દશા થાય એવી અસ્થિરપ્રજ્ઞાથી ચંચલદશાને આપી ન થવું જોઈએ આજીવિકાદિ કાર્યોની પ્રવૃત્તિવડે તેઓની સિદ્ધિ કયો વિના આજીવિકાદિ પ્રવૃત્તિને ત્યાગ કરવાથી કપાયભાવ ઘટતો નથી અને તેમજ વિકલ્પ સંકલ્પ દશાવડે કર્મરસથી રસાવાનું થાય છે અને આત્મોપયોગથી પણ બ્રહ્મ ચવાય છે. માટે આત્મજ્ઞાનીએ આજીવિકાદિ કર્તવ્ય વ્યવહાર પ્રવૃત્તિથી બ્રહ્મ ન બનવું જોઈએ; પરંતુ આત્મોપયોગી કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિ સેવની જોઈએ. આત્મોપયોગી

સ્વપોના બળમાં આગળ વધી શકાય નહિ એવું જ્ઞાનથી જણાય છે અને
 જે સમયે જે ક્રિયા કરવાની હોય છે તે જ્ઞાનથી તુર્ત અવગ્રહાય
 ॥ અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ થાય છે. જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયા હોય છે તે પ્રત્યેક
 કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં વિજ્યને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જ્ઞાન વિનાના અન્ય
 મનુષ્યોની કાર્યપ્રવૃત્તિથી સ્વપરની પ્રગતિની આશા રાખવી એ ભ્રમ
 છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, પદાર્થવિજ્ઞાન ધાને સાયન્સવિદ્યા, અધ્યાત્મવિદ્યા
 બ્યાવહારિકભાષા વિદ્યા આદિ અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓએનું સ્થાન
 સંપ્રાપ્ત કરવાથી આત્મપ્રગતિમાં પ્રગતિમાન બની શકાય છે. જ્ઞાન
 અને ક્રિયા એ બેથી પ્રગતિના ગ્રિખરે પહોંચનાં માર્ગ થાય છે. આ-
 ત્માને લાગેલી સમસ્યાની પરિણતિને નિર્ણયવાને કયા કયા ઉપાય
 હોવા તેમજ તેનું ખરું સ્વરૂપ અવગ્રહવા માટે પ્રથમ જ્ઞાનની જ
 રૂર છે. જ્ઞાન વિના એક આરોગ્યશીલ પત્રુ ચાલી શકે તેમ નથી.
 સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનેની પ્રાપ્તિ કયાં વિના સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓની
 પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સર્વ પ્રકારના જ્ઞાનેમાં આત્મજ્ઞાનની મુખ્યતા
 છે, પરંતુ તે દશ્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે અન્યજ્ઞાનેની પ્રાપ્તિની
 અપેક્ષા રહે છે અને અન્ય પ્રગતિની ક્રિયાની અપેક્ષા રહે છે.
 જે વર્ગ જાણક સે માયં જાણક । સર્વં જાણક ને વર્ગ જાણક
 એ સૂત્રથી એક આત્માને બાંધે છે તે સર્વને બાંધે છે અને વર્ગને
 બાંધે છે તે એકને બાંધે છે. એકને સર્વની સ્થિતિને પરમાર ના-
 પેશિક સંગ્રહ છે તેથી અન્યને બાંધવાની શક્તિ છે. તો પ્રમાણ
 જ્ઞાનેનું સ્વરૂપ અવગ્રહવાથી જે જે અવસ્થાકે કંઈ અવિદ્યા કે
 રવાની હોય છે તેનાં દ્રવ્ય, સ્વરૂપ, બાહ્યભાવે મન્યત પ્રકૃતિ
 થાય છે અને સ્વરૂપિત્વ આત્માને નિર્ણય દેવા રહે છે. કારણ
 સર્વં સર્વં પ્રકારદિને કંઈ અવસ્થાને બાંધે છે. આત્માને જ્ઞાન
 તેથી પ્રકારદિથી અવગ્રહવાની શક્તિ તો પ્રમાણથી જુદા પડે છે.
 પ્રકારદિને સર્વ પ્રકૃતિ કરવાનાં અવે ને બાહ્યભાવને નહિ દેખા
 છે. પ્રકારદિ વિના અવગ્રહવાને નહીં શકાતે નથી તો પ્રમાણ
 પ્રકારદિ રહેવાથી અન્યને કોઈ પ્રકારે અવે નહિ દેખા
 અને તેમજ પ્રકારદિ અને અન્ય વિષયને જુદા પ્રકારદિને રહે

બ્રહ્મદષ્ટિથી પરમાત્માની ચેટે સર્વત્ર સર્વદા સર્વથા સર્વ કર્તવ્યકાર્યો કરતાં નિર્લેપ રહી શકાય છે. જ્ઞાનીઓ આ જાળતનો અભ્યાસ સેવીને ઉદારભાવથી સર્વ કાર્યો કરતાં ઉપયુક્તભાષા સમુદ્રને તરી નવ્ય છે તેનો અનુભવ આવે છે. બ્રહ્મદષ્ટિથી માયાસાગરનો લોપ થઈ નવ્ય છે અને સર્વત્ર આનંદ મહાસાગર વિલસતો અવલોકાય છે. અતએવ બ્રહ્મદષ્ટિએ કર્તવ્યકાર્યો કરવાની ઉપયોગિતા અવજેધીને જ્ઞાની, બ્રહ્મદષ્ટિથી કાર્યોને આવરે છે એમ કથવામાં આવ્યું છે. કોઈ કાર્ય આ વિશ્વમાં અશક્ય નથી. બ્રહ્મદષ્ટિથી કાર્યો કરી શકાય છે, અને માયાસાગરને ઉદ્ધારી શકાય છે. જ્ઞાનીને આ જાળતનો અનુભવ થઈ શકે છે પણ અજ્ઞાનીને તેનો અનુભવ થઈ શકતો નથી. આવી બ્રહ્મદષ્ટિ પ્રાપ્ત કરીને કર્તવ્યકાર્યો કરવાની દષ્ટિને પ્રાપ્ત કરી વર્તવું તે માયાસાગરને તરી જવો એ ઉપયુક્ત સ્લોકનો સાર છે. બ્રહ્મદષ્ટિને પ્રભુદષ્ટિ યાને બ્રહ્મ પ્રભુદષ્ટિ કથાય છે. બ્રહ્મદષ્ટિ યવાથી પ્રભુમય જીવન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. પ્રભુદષ્ટિ યાને બ્રહ્મદષ્ટિવાળો મનુષ્ય આ વિશ્વમાં સર્વત્ર સર્વ કાર્યો કરતો છતો નિર્લેપ નિઃસંગ શુદ્ધ રહીને અખંડ આનંદ અનુભવી શકે છે. વામ્બા અને શોક વિના રાગ અને દ્વેષ વિના બ્રહ્મદષ્ટિથી કર્તવ્યકાર્યો કરવાથી ખંધાવાનું થતું નથી. સમુદ્રમાં તરવાની પૂર્વ શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં જલધિથી આત્માને કંઈ વિશેષ થતો નથી તદ્વત્સગદેષ વિના આત્માને આત્મરૂપ અવલોકાને વ્યવહારકરણ પ્રમાણે વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિ કરવાથી કર્મયોગીની દશા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. બ્રહ્મદષ્ટિની દશા માટે અઠાવક ગીતાના સ્લોકોનો નીચે ઉત્તરો કરવામાં આવે છે.

તદાવન્ધો યદાચિત્તં, કિચ્ચિદ્ વાઞ્છાતિ શોચતિ ।
 કિચ્ચિન્ મુચ્ચતિ ગૃણ્હાતિ, કિચ્ચિદ્ હૃપ્યતિ કુપ્યતિ ॥
 તદા મુક્તિ ર્યદાચિત્તં, ન વાઞ્છતિ ન શોચતિ ।
 ન મુચ્ચતિ ન ગૃણ્હાતિ, ન હૃપ્યતિ ન કુપ્યતિ ॥
 તદા વન્ધો યદા ચિત્તં, મક્તં કાસ્વપિ દૃષ્ટિપુ ।

यस्यान्तः स्यादहंकारो, कुर्वन्नपि करोति सः ।
 निरहंकारधीरेण, न किञ्चिद कृतंकृतम् ॥
 अप्रयत्नात्प्रयत्नाद्वा, मृदो नाप्नोति निवृत्तिम् ।
 तत्त्वनिश्चयमात्रेण, प्राज्ञो भवति निर्वृतः ॥
 यदायत्कर्तुं मायानि, तदा तत्कुरुते ऋजुः ।
 शुभं वाप्यशुभं वापि, तस्य चेष्टा हि बालवत् ॥
 स्वातन्त्र्यात्सुखमाप्नोति, स्वातंत्र्या लभते परम् ।
 स्वातंत्र्या निवृत्तिगच्छेत्, स्वातंत्र्यात्परमं सुखम् ॥
 अकुर्वन्नपि संक्षोभात्, व्यग्रः सर्वत्र मूढधीः ।
 कुर्वन्नपितु कृत्यानि, कुशलो हि निराकुलः ॥
 सुखमास्ते सुखं शेते, सुखमायाति याति च ।
 सुखं वक्ति सुखं भुङ्के, व्यवहारेऽपि शान्तधीः ॥
 निवृत्तिरपि मूढस्य प्रवृत्ति रूपजायते ।
 प्रवृत्तिरपि धीरस्य, निवृत्ति फलभागिनी ॥
 परिग्रहेषु वैराग्यं, प्रायो मूढस्य दृश्यते ।
 देहे विगलिताशम्य, क गगः क विगमता ॥
 सर्वारंभेषु निः कामो, यश्चन्द्र बालवन्मुनिः ।
 न लेप सस्य शुद्धस्य, क्रियमाणेऽपि कर्मणि ॥
 न एव धन्य आत्मज्ञः सर्वभावेषु यः समः ।
 पश्यन् शृण्वन् भृग्वन् जित्वन्, नश्नन् निस्तृप माननः ॥

તેની દશા થવાથી તે કર્મયોગીના સત્યપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અર્થાત્ તે સત્યકર્મયોગી બની શકે છે. વસ્તુતઃ કથ્ય સારાંશ એ ૩ કે પ્ર-
 હ્લદષ્ટિથી આત્મજ્ઞાની સત્ય કર્મયોગી બની શકે છે. તે સર્વ પ્રકારની
 પ્રવૃત્તિ કરતો છતો પણ અકર્તા છે, મુક્ત છે, સુખી છે. પ્રહ્લદષ્ટિની
 પ્રાપ્તિથી આત્મજ્ઞાનીઓને કર્મપ્રવૃત્તિ છતાં અક્રિયતા છે. એમ અ-
 નુભવજ્ઞાન થતાં જ્ઞાનીઓને તે સહજે અવબોધાય છે. મુદ્ધને, અજ્ઞા-
 નીઓને જે પ્રવૃત્તિયો બંધનાયેં થાય છે તેજ પ્રવૃત્તિયો-કર્મો ખરે-
 ખર આત્મજ્ઞાનીઓને બંધન માટે થતાં નથી. ઉદ્ધટું તેજ કર્મો, જ્ઞા-
 નીઓને સદૃશ્યોથી મોક્ષાયેં થાય છે. અજ્ઞાની અને જ્ઞાની એ બન્નેની
 બાહ્યશરીરોમાં પ્રવૃત્તિયો તો એક સરખી દેખાય છે, પણ તે બન્નેના
 પરિણામની વિષમતાએ લેહ છે. બાહ્યથી તેઓ કર્મમાં સરખા છતાં
 અન્તરૂથી સરખા નથી. અજ્ઞાનીની બાહ્યપ્રવૃત્તિયો તેના બંધનાયેં થાય
 છે અને જ્ઞાનીની તે બાહ્યપ્રવૃત્તિયો તેના મોક્ષાયેં થાય છે તેમાં ચિત્ત-
 જકારણીભૂત છે. અજ્ઞાની આસક્તિથી બાહ્યપ્રવૃત્તિ કરે છે અને જ્ઞાની
 અનાસક્તિથી બાહ્યપ્રવૃત્તિ કરે છે. બ્રહ્મણાદિ ચારે વલોમાં અને ત્યા-
 ગીઓમાં જ્ઞાનીઓમાં અને અજ્ઞાનીઓમાં પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ ઉપર્યુક્ત
 દષ્ટિએ અવબોધવું. જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બન્ને ક્ષત્રિયો નાથે પુદ્ધ
 કરતા હોય પરંતુ તેમાં અજ્ઞાની ક્ષત્રિય કર્મથી બંધાય છે અને
 જ્ઞાની ક્ષત્રિય કર્મથી મુક્તાય છે તેમાં અન્તરંગ પરિણામની મુખ્યતા
 અવબોધવી. જ્ઞાનીઓ જે જે અવસ્થામાં સ્વાધિપાર પ્રભાએ પ્રવૃત્તિ કરે છે
 તેમાં અજ્ઞાનીઓની દષ્ટિથી તો બંધાયલા જેવા લાગે ૩ પરંતુ તેઓ
 અન્તરૂથી અનાસક્ત હોવાથી નિર્બંધ રહે છે. આત્મએવ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન
 દશાનું સ્વરૂપ અવબોધ્યા વિના ઉપરઉપરથી કેટલેક મનુષ્યની
 પ્રવૃત્તિથી કેટલે બાતનેા અભિપ્રાય બાંધવો ને પ્રમુમય જીવન દષ્ટિની
 અર્થાત્ પ્રહ્લદષ્ટિની બહાર છે. જૈનાગમોમાં, વેદોમાં, ઉપનિષદોમાં, પુન-
 હોમાં, બાઈબલમાં, કુરાનમાં, ધર્મપાદ વગેરે ચેતનમનુદ્દન ઉપદેશો
 માંથી સાર એ નીકળે છે કે આત્મજ્ઞાન અને જ્ઞાનમયિન વેદવ્યગ્ર
 એટલું બધું બળ છે કે:-**एन कर्माणि कुर्वन्सन्, निर्वन्द. शोभते वृष.**
 જે વડે કર્મો કરતો છતો પણ જ્ઞાની પુરૂષ નિર્વંધ એલે છે-જ્ઞાન

રૂપવસ્ત્રનો જન્મ અને વ્યય થયો કરે છે. આત્માનો જન્મ મરણ થાય તો આત્મા ક્ષણિક થઈ જાય અને તેથી ધર્મની અધર્મ વ્યવસ્થા ટળી જાય. આત્માની નિત્યતા ન હોય તો ધર્મની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરી શકે નહિ. આત્માની નિત્યતા સંબંધી અનેક શાસ્ત્રોમાં યુક્તિ યોગ્ય રૂપે ધાર્મિક લખવામાં આવ્યું છે. આત્માની સગદેશ પરિણતિથી જન્મ મરણ મરણની શ્રેણી પ્રગટવા કરે છે. દેહ બુદ્ધિથી, નામરૂપબુદ્ધિથી આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ અવલોકાતું નથી. શુદ્ધાત્મા, શુદ્ધ પ્રકૃતિ વાસ્તવિક સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે ત્યારે જન્મ મરણની પ્રાંતિય થયેલા ભયથી મુક્ત થવાય છે. અજ્ઞાનવિનાશી આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે તત્સંબંધી ભગવદ્ગીતામાં નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે ન જાયતે સ્થિતે વા કદાચિન્નાયં ભૂત્વા મવિતા ન ભૂયઃ । અજોનિત્યમ શાશ્વતોયં પુરાણો, ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ વેદા વિનાશિનં નિત્યં ય એન મજમમ્યયમ્, કથંસ પુરુષઃ પાર્થ ઘાતયતિ હંતિ કમ્ ॥ વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય, નવાનિ શૂદ્ધાતિ નરોપરાણિ તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાં, ઘ્યંયાનિ સંયાન્તિ નવાનિ વેદી ॥ ૨૨ ॥ નૈનંહિન્વતિ શસ્ત્રાણિ, નૈનંદહતિ પાવકઃ ન ચૈનં ક્લેદયંત્યાપો, ન શોષયતિ માલતઃ ॥ ૨૩ ॥ અદ્યોડયમદાહો ય મક્લેષોડયોપ પવચ । નિત્યઃ સર્વગતઃ સ્થાણુ, રચલોયં સનાતનઃ ॥ ૨૪ ॥ આત્મા અજ્ઞાનવિનાશી અખંડ, નિર્મલ, શુદ્ધ, બુદ્ધ, જ્યોતિર્મય છે. પંચ-ભૂતોથી તેનો નાશ થતો નથી. માયા અર્થાત્ પ્રકૃતિથી સિન્ન આત્મા છે. કેવલજ્ઞાનની અપેક્ષાએ સર્વગત ॥ અને અસંખ્ય પ્રદેશની મુખ-તાએ સ્થાણુવત્ સ્થિત છે. જે નિત્ય હોય છે તે અજ્ઞાનવિનાશી હોય છે. આત્માનું જ્ઞાનદર્શન આરિત્ર સ્વરૂપ છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થયા પછી જન્મ મરણની પ્રાંતિબીતિ ટળી જાય છે. જે હન્યમાન ॥ તે શરીર છે તેમાં આત્મબુદ્ધિ થવાથી બહિરાત્મભાવ મોહ પ્રગટે છે અને તેથી આત્માનું આત્માન્ય ન પ્રગટતાં મનનું આત્માન્ય પ્રગટે છે તેથી જન્મમરણની પરંપરાની વૃદ્ધિ થવા કરે છે. શુદ્ધ પ્રકૃતિમાં માયાની અર્થાત્ કર્મપ્રકૃતિની દૃષ્ટિ નથી. સજ્જવપ્રકૃતિમાં યાને અશુદ્ધ પ્રકૃતિમાં માયાની દૃષ્ટિ, મોહદૃષ્ટિ વર્તે છે. જે જે અંગે રમેશુષ અને તમેશુષથી મુક્ત થવામાં આવે છે તે તે અંગે શુદ્ધ

રૂપને સાક્ષાત્ કરનાર હોવાથી આત્મસ્વાતંત્ર્યપૂર્વક વ્યવહાર સ્વાતંત્ર્યને ઉપચારથી અંગીકાર કરે છે અને તેથી તે બ્રહ્માનંદપૂર્વક સર્વ જીવોના એક માટે જેમ ઘટે તેમ પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ સેવે છે. આત્મસ્વાતંત્ર્યને કર્મયોગી ઉપર્યુક્ત દશા પામીને પ્રાપ્ત કરે છે. એમાં અનેક મહર્ષિયોના ઉદ્દગારોની સાક્ષીઓ છે. અજ્ઞાની હોઈ તેમની બાહ્યદૃષ્ટિથી શુદ્ધબ્રહ્મદૃષ્ટિધારક કર્મયોગીને ન અનુભવી શકે તેથી તે અજ્ઞાનીઓના અભિપ્રાયમાં મુગ્ધતો નથી અને બ્રહ્મદૃષ્ટિથી પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિમાં જેમ ઘટે તેમ તે વત્સા કરે છે.

અવતરણુઃ—આત્માનું ઉપર્યુક્ત સ્વરૂપ અનુભવવાથી બ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રારબ્ધાનુસારે શરીરશક્તિકની પ્રવૃત્તિઓ થાય છે છતાં આત્મા સર્વથી નિઃસંગ ભાવે રહે છે એવો અનુભવ કર્મયોગીને આવતાં તે સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓમાં વા તેની નિવૃત્તિઓમાં સ્વતંત્ર થવાથી તેને અન્યો તરફથી કશું કહેવાનું રહેતું નથી એવી સ્થિતિમાં તે જલપંચ જલત્ નિર્મલતા અનુભવીને જે કંઈ કરે છે તે નિવેદનમાં આવે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાન યોગેન, કર્મ કુર્વન્નલિપ્યતે ।

જલપઙ્કજવદ્ વિજ્ઞોઃ શ્રીકૃષ્ણ શ્રેણિકાદિવત્ ॥૧૦૮॥

શબ્દાર્થઃ—અધ્યાત્મજ્ઞાન યોગવડે જલમાં રહેલ નિર્લેપ કમલની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ અને શ્રેણિકાદિની પેઠે માની કર્મ-પ્રવૃત્તિ કરના છતાં પણ લેપાયમાન થતો નથી.

ભાવાર્થઃ—જલમાં કમલ રહે છે તે સર્વથી અત્યંત દૂર છે છતાં સૂર્યના પ્રકાશથી તે વિકસે છે અને મૃગાસનની માથે ને મંકોચાર્થ જાય છે. જલમાં કાદવના યોગે તે થાય છે છતાં જલકર્મથી ઉપર રહે છે. મોટા મોટા વૃક્ષોમાં કમલો થાય છે જલને. સંમંથ છતાં જલચંદ્રે-કમલો લેપાયમાન થતા નથી. કમલમાં નિર્લેપ રહેવાની સ્વાભાવિક શક્તિ છે, પણ સૂર્યના કિરણોના નંદારથી તે નંદારજળે ખીલે છે તદ્વત્ આત્મામાં નિર્લેપ રહેવાની સ્વાભાવિક શક્તિ છે. આકાશમાં અનન્ન કર્મ વર્ગણુઓ છતાં તે અનન્નજનનરૂપ મૂલના પ્રકાશથી કનં કર્મો છાંડે પણ કર્મથી નિર્લેપ રહે છે. શ્રીકૃષ્ણને શ્રીનિર્મલ્ય પ્રભુની ઉપનયની સમ

ખ્યાતિ થઈ છે. ભરતરાવ છખેડના લોકના હતા. બત્રીશહબાર દેશ
રાવ હતા, ચોસહબાર સ્ત્રીઓના સ્વામી હતા. છનુકરેડ પાપાન
ઉપરી હતા. બત્રીશહબાર દેશના સમઓના પ્રભુ હતા. ચક્રવર્તી
પદવીના સ્વામી હતા, છતાં આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી તેઓ અનર્થ
જ્ઞાનગલિત વેરાવ્યવાન હતા. તેઓ સર્વ જીવિના લોકના છતાં અન-
રૂથી જ્ઞાનવેરાવ્યબળે અલોકના હતા. તેથી તેઓએ આરીસાબુનખં
કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. બ્યાવહારિકકર્મ કરતાં છતાં પણ તેઓ કેવલજ્ઞાન
પામ્યા અને સિદ્ધબુદ્ધ પરમાત્મા બન્યા. પૃથ્વીચંદ્ર અને શુક્રાચ-
રના ચરિત્રમાંથી પણ જલપંકજવત્ નિર્લેપત્વનો સાર નીકળે છે તેડું
વાસ્તવિક કારણ તે તેઓએ પ્રાપ્ત કરેલું અધ્યાત્મજ્ઞાન જ છે. અગ્નિને
જેમ ઉધેઈ લાગતી નથી તેમ આત્મજ્ઞાનીને લેપ લાગતો નથી. બન-
વડીત્રાના ચોથા અધ્યાયમાં નિવેશ છે કે-ન માં કર્માણિ કિંચિદ્
નમં કર્મકલે સ્પૃહા । इतिमांयोऽमित्राणाति, કર્મભિર્ન સ જ્યકે-
આત્મારૂપ કૃષ્ણ અન્યને જણાવે છે કે મને કર્મ કિંપતાં નથી. મને
કર્મરૂઢની સ્પૃહા નથી એ પ્રશ્નને જે મને અર્થોત્ શુદ્ધાત્મારૂપને અ-
વેધે છે તે કનથી બંધાતો નથી. વસ્ય સર્વે સમારંભાઃ કામસંકલ-
પજિતાઃ કાનાંશ્વિશ્વકર્માણં તમાહુઃ પંડિતં કુપાઃ ॥ ભદ્રાયા કર્મક
લાસંગં,નિષ્વતૃતા નિગમયઃ કર્મણ્યમિપ્રવૃત્તાંડિનૈવાર્કધિન્ કરોતિભઃ
કામસંકલ્પ વજિત જેના સર્વે કમંભભારે છે અને આત્મજ્ઞાનમિથે
જેનાં કર્મ બની નયા છે તેને જ્ઞાનીઓ પંડિત કહે છે. કર્મરૂઢની
મમતા ત્યજીને નિવ્યનનેથી બની નયા અન્યને આશ્રય ત્યજીને જે
કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે કર્મપ્રવૃત્તિયેને કર્મે છને પણ કર્મ કર્મે
નથી. નિગમયેતાચલામ્મા, ભજમવેવરિમ્મરઃ ચારીરં કંથમં કર્મ
કુરેવ્રાત્રાંત કિલિચમ્ ॥ વદરજાનાનમનુરો, વદ્રામાંનાં વિદાબદ
સમ નિદાયાસહીય । છદ્યાંજ ન નિવળ્યતે ॥ જેવું સ્વપ્ની અર્થ-
એને ત્યજી છે, જેવું મનનપન કાનુ મેલયે છે અને સર્વ પ્રકલ્પ
કેતને જેવું ત્યાગ કરે છે અને રૂપ જેનું ચારીર કર્મ-કર્મ કર્મ
બદ છે તેને ત્યાગ કરતું નથી જે વદ્રજ જાતથી નંદુર છે. વદ-
દેવ, વદ્ય અદ્ય, રીત વદ્ય અદિ દેવથી જે વિનુજા છે, જેને
અદ્યવદ્ય નથી જે કંપની નિહિત અને અનિહિતમાં વસ છે જેને

પરિણાય રહસ્યાનિ, કર્મણાં સદંગુરો મુંશાત્ ।

કર્તવ્યં સ્વોચિતં કર્મ, હેયાદેયવિવેકતઃ ॥ ૧૧૨ ॥

શબ્દાર્થઃ—બ્રાહ્મકર્મમાં-કાર્યમાં સાપેક્ષ, આત્મધર્મમાં સદાસત મનુ-
શુભાશુભ પરિણામના ત્યાગથી મુક્ત છે એમાં સંશય નથી. શુભ-
શુભ પરિણામ વિના બ્રાહ્મકર્મમાં સ્વાધિકારથી ભતિકર્મસ્થિત મનુષ્યે
પ્રવર્તે છે. સર્વ નયોવડે ચિદ્દત્તાને પરિતઃ અવબ્રોધીને સ્વકર્તવ્ય કાર્યોમાં
યથાશક્તિ યથામતિ પ્રવર્તે. શ્રીજ્ઞાનયોગી એવા કર્મયોગી ગુરુ
બુધથી સ્વકર્તવ્ય કર્મોનું રહસ્ય અવબ્રોધીને તત્સંગથી હેયોજ્ઞેય
વિવેકથી ભવ્ય મનુષ્યે સ્વોચિતકર્મ કરવું ભેધજે.

વિવેચનઃ—બ્રાહ્મકર્તવ્યકાર્યમાં સાપેક્ષ દૃષ્ટિ જેની ॥ એવે આ-
ત્મધર્મમાં સત-કર્મયોગી શુભાશુભ પરિણામથી મુક્ત હોવાથી સર્વ
પ્રકારની બ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિયોને યથાયોગ્ય સેવે છે. તેને દેશક્રદ
બ્યવહારની મર્યાદાવાળી વૃત્તિ ન હોવાથી તેનાં સર્વ કર્મોમાં અન્યોની
બુદ્ધિ પહોંચી શકતી નથી. તેને પાર કોઈનાથી પામી શકાતો નથી.
તેના વર્તન માટે કંઈપણ પશુ પહોંચી શકતી નથી. બ્રહ્મણ, વેદ્ય,
હૃદય, શુદ્ધાદિભતિમાં સ્થિત તથા બ્રાહ્મણાદિવર્ણકર્મમાં સ્થિત કર્મયોગીએ
આત્મજ્ઞાનમયે શુભાશુભપરિણામવિના સ્વાધિકારથી બ્રાહ્મકર્તવ્યકાર્ય-
યોમાં પ્રવર્તે છે તેથી તેઓને કોઈ કર્મને લેવ યતો નથી. જે ભ-
તમાં ઉત્પન્ન થએલ મનુષ્ય હોય તે આનન્દજ્ઞાન પામીને ન્યાતમરુદ
બ્યવહારથી તે તે ભનિસ્થિતકર્મોને કર્મને છોડે નિર્લેપ રહી
શકે છે. શુભાશુભપરિણામથી પુરુષને અને પાપને બંધ છે. આ
વિશ્વવત્તિ પદ્યોમાંથી શુભાશુભત્વ કંઈપણ નહિ થયા પહેલાં ૩૬૫
પાપને કાપાધિકબંધ થને નથી. શુભાશુભપરિણામવિના આ-
ત્મની સમલેચના મંડલી કર્મો કર્મથી કર્મને લેવ કન્યે
નથી આત્મમાં જો બ્રહ્મવન્નુજે નિવિરોધે શુભાશુભ પરિણામ કે-
તપન ન યતો હોય તે પહેલાં કર્મપ્રવૃત્તિમાં પીકવુ બનવાથી આ-
વહારિક કર્મ અથોત્ત ધનને નદા યવ છે અને તેથી ભનિષ્ઠાં
ઉત્તમ કર્મયોગીએ યજ્ઞનાં દુર્તને બંધ કરવામાં કરતીમૂર મનું

અવિજ્ઞાય રહસ્યાનિ, કર્માદીનાં ચ યે જડાઃ ।

ગતાનુગતિકા લોકાઃ, કર્મ કુર્વન્તિ દુઃખિનઃ ॥૧૧૩॥

સાબ્દાર્થઃ—જે જડ-અજ્ઞ મનુષ્યોં કર્મોદિકનાં રહસ્યોને અવજોધ્યા વિના કર્મને કરે છે તે ગતાનુગતિક લોકો દુઃખી થાય છે.

વિવેચનઃ—ક્રિયાજ્ઞે જે જે ક્રિયાઓ કરે તેનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના સમ સમ વદનાર શુકની પેઠે પરમાર્થને અવગત કરી શકતા નથી. જે જે આચારો સેવવામાં આવે તથા જે જે બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવામાં આવે તેનું સમ્યક્સ્વરૂપ અવજોધવું જોઈએ. જે જે કર્મો કરવામાં આવતાં હોય તેનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના અર્ધ પ્રવૃત્તિ સેવવામાં આવતી હોય તે તેથી સ્વમાં તથા સ્વવંશ જાતિસંધ પરંપરામાં ક્રિયાજ્ઞત્વની વૃદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાન વિના વ્યવહારકો-કદા વનાવત નાચ-રત્ન કદો સો કાચકું-અંત કાચ સો કાચ ॥ જ્ઞાન વિના કર્મની આવશ્યકતા અવજોધાતી નથી. વિજ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીને ઇચ્છાંડ તથા જર્મનીના વિદ્વાનોએ અનેક જાતની શોધો કરી છે કે જેથી તેઓ સુધરેલી દુનિયામાં અન્ન-જલય ગણાય છે. આપણે જે જે કર્મો કરીએ છીએ તેનું ચારે તરફથી સ્વરૂપ અવજોધવું જોઈએ. ગાદરાંની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરવાથી કંઈ આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. સમૂહિમની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મજ્ઞાનનો વિકાસ થતો નથી અને અનેક પ્રકારની તાત્વિક શોધો કરી શકાતી નથી. મહાભારતયુદ્ધમાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને સર્વથી મહાન્ ખાસ જ્ઞાનની આવશ્યકતા સમજાવી હતી. ભારતની પડતીમાં અજ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાએ મોટો ભાગ લજ્યો છે. જેનો પડતીમાં ગતાનુગતિક ગાડરીયા પ્રવાહથી અર્ધક્રિયાએ મોટો ભાગ લજ્યો છે. વેદીયાં ટોરની પેઠે સમજ્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરવાથી ધાંચીની ઘાણી બજાઈની પેઠે જ્યાંના ત્યાં રહેવાય છે. મદનીયાની મહોકાણી પેઠે સમજ્યા વિના ક્રિયા કરવાથી આત્માની હાંસી થાય છે. દેવસી ચર્મગ્રીના ખમાવવાની પેઠે ક્રિયાનાં રહસ્યો અવજોધ્યા વિના ક્રિયા કરી કુદલ પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધાર્મિક તથા આભાજિક

સર્વમાત્મસ્વરૂપેણ, પશ્યન્ સ્યાવરજક્લમય્ ।

પરમાનન્દમાપ્નોતિ, ધ્યાનયોગપ્રમાવતઃ ॥ ૧૧૮ ॥

પરબ્રહ્મણિ લીનાનાં, કર્તવ્યં નાવશિષ્યતે ।

પ્રારબ્ધકર્મણ સ્તેષાં, વાહ્ય કર્તવ્યતા મતા ॥ ૧૧૯ ॥

કર્તવ્યં પરમં વિશ્વે, બ્રહ્માનન્દસમર્પણમ્ ।

તત્ત્વ શુદ્ધોપયોગેન, ક્રિયતે યોગિભિઃ શ્રુમમ્ ॥ ૧૨૦ ॥

શબ્દાર્થઃ—મહાત્મા જ્ઞાની કર્મયોગી સ્થાવર લંગમને આત્મસ્વરૂપભાવનાએ આત્મસ્વરૂપ દેખતો છતો ધ્યાનયોગના પ્રમાવથી પરમાનન્દને પામે છે. પરમબ્રહ્મલીન મહાત્માઓને સ્વાત્મોત્પત્તિ માટે કંઈ કર્તવ્ય બાકી રહેતું નથી તેપણુ તેઓને બાહ્ય કર્મકર્તવ્યતા છે તે પ્રારબ્ધકર્મથી છે એમ અવગ્રહવું. આત્માને બ્રહ્માનન્દનું સમર્પણ કરવું એજ આ વિશ્વમાં પરમ કર્તવ્ય છે અને તે શ્રુત કર્તવ્ય આત્મશુદ્ધોપયોગવટે યોગીઓથી કહ્ય છે.

વિવેચન—પાત્ર મનુષ્યો યોગ્યતાવટે બ્રહ્મજ્ઞાનીની પ્રાપ્તિ કરીને જ્ઞાની તથા વિરતિની પરિપક્વદશાએ મહાત્માઓ બની શકે છે અને તેઓ આત્મજ્ઞાન પામીને ધ્યાન કરી શકે છે. જોટલા પ્રમાણમાં આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં આત્મધ્યાન કરી શકાય છે. જ્ઞાનયોગ પશ્ચાત્ ધ્યાનયોગની પ્રાપ્તિ થાય છે અને યાનયોગ પશ્ચાત્ ઉત્તમોત્તમ દેવદ્રજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે અને તેથી ત્રિદણ્ડ થવાય છે. સર્વ વિશ્વને આત્મસ્વરૂપે દેખવાની ભાવના પ્રથમ તે પ્રકટાવવી. સર્વે આત્માઓ જીવે પોતાના સમાન છે એટલે તે આત્મસમાન આત્મરૂપ છે. સ્થાવર ત્રણજીવે આત્મસ્વરૂપ છે. જલવસ્તુઓમાં સ્થાપનનિરોધની અણેશ્વરે સર્વમાં આત્મભાવનો ભાવવી. સર્વ ત્રણજીવોમાં આત્મભાવના ભાવવથી અને તેઓમાં આત્માને ત્રાટક ધારણા કરીને દેખવાના ધ્યાનયોગથી આત્મારૂપ પરમપ્રજ્ઞની જ્ઞાનશક્તિમાં અનન્તાશુદ્ધ વિશ્વજ થાય છે અને તેથીજ પ્રજ્ઞમય ભુવનની

શુદ્ધ નિશ્ચયથી સ્વયં આત્મા તેજ પરમાત્મા છે. તેમાં જ્ઞાનદર્શન સ્વ-
રિતરૂપ રત્નત્રયી છે. આત્મામાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અને અનંત-
ચરિત્ર છે. સગદ્દેવતાં આવરણ દગવાથી રત્નત્રયીનો પ્રકાશ ધાય છે.
રત્નત્રયીના પ્રકાશાર્થે પરમજ્ઞાનરૂપ પરમાત્મામાં ત-મય થઈ જવું જોઈ
પરમકર્તૃત્વ છે. રત્નત્રયી પ્રકાશાર્થે જે જે કર્મયોગ સાધવામાં આવે
છે તે અવરોધકો. આત્મામાં ત-મય થવાથી આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિ-
યોનો પ્રકાશ ધાય છે. શુદ્ધનિશ્ચયદ્રષ્ટિથી આત્મા તેજ પરમાત્મા છે
જેવું મહાયોગીઓના અનુભવમા આવે છે. આત્માની અનંત જ્ઞાનાદિ-
શક્તિયોના પ્રકાશ કરવા માટે ત-મય-ત્રયતા આદિ જે જે કરવું
તે પરમકર્તૃત્વ છે. નામરૂપમાં નામરૂપની અદ્વૃત્તિના રથાને તેમાં
આત્મદર્શન થાય અને નામરૂપની અદ્વૃત્તિ દળે તથા અનંતજ્ઞાનાદિ
શક્તિયો ખીલે ત્યારે આત્માની પરમકર્તૃત્વતા મિદ્ધ થઈ જોમ અવ-
રોધવું. સર્વત્ર સર્વધ્યેયમાં આત્માની ત-મયતા ધાય છે ત્યારે આ-
ત્માની શક્તિયોનો વિકાસ ધાય છે. આત્માને આત્મારૂપ દેખવો અને
સગદ્દેવની પરિણતિવિના આત્મધર્મકર્મની કર્તૃત્વતા સાધવી જોઈ પર-
મકર્તૃત્વ છે. આવી આત્મજ્ઞાનદશાથી ત-મયતા અને તેનો શુદ્ધોપ-
યોગ થવાની સાથે બાહ્યપ્રવૃત્તિઓમાં અદ્વૃત્તિ દળે છે. અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનીને અધ્યાત્મનાદિ કર્મપ્રવૃત્તિ છે તે દ્વિસારંબન માટે થતી નથી.
અધ્યાત્મજ્ઞાની પ્રાપ્ત બાહ્યપ્રવૃત્તિઓમાં નિર્લેપ રહે છે. સાધુઓને
અને ગૃહસ્થોને દ્રવ્યસ્રેષ્ઠપ્રાપ્તિવાદથી ઉત્સર્ગઅપવાદપૂર્વક ધર્મકર્મ
પ્રવૃત્તિ ધાય છે. ઉત્સર્ગથી અને અપવાદથી ધર્મકર્મ પ્રવૃત્તિયો સેવવી
પડે છે. કોઈ વખતે ઉત્સર્ગથી ધર્મકર્મ પ્રવૃત્તિ સેવાય છે તો કોઈ
કાલે કોઈ ક્ષેત્રે અપવાદથી ધર્મકર્મ પ્રવૃત્તિ સેવાય છે. દ્રવ્યસ્રેષ્ઠપ્રાપ્તિ
બાદે ઉત્સર્ગમયે અને અપવાદમયે ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિયોને સાધુઓ
અને ગૃહસ્થો સેવે છે. કોઈ કાલે કોઈ ક્ષેત્રે ઉત્સર્ગની મુખ્યતા હોય
છે અને અપવાદની ગૌણતા હોય છે. કોઈ કાલે કોઈ ક્ષેત્રે કોઈ બાદે
અપવાદની મુખ્યતા હોય છે અને ઉત્સર્ગની ગૌણતા હોય છે. બાહ્ય-
બ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કર્મપ્રવૃત્તિયોને ઉત્સર્ગથી અને અપવાદથી
સ્રેષ્ઠપ્રાપ્તિસારે સેવાય છે. ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગી મહાત્માઓએ

ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે એવો નિયમ નથી છતાં આપેશપણે જેને યોગેએ જેને મનુષ્યો ધર્મકર્મ કરે છે તે સર્વ વિશ્વ મનુષ્યો શ્રી મહાવીર પ્રભુના સેવકો છે. આત્મોન્નતિકારક જેને યોગે અધુના વિશ્વમાં સર્વત્ર સર્વ મનુષ્યોમાં વિદ્યમાન છે તે શ્રી મહાવીર પ્રભુએ જણાવેલ છે તેથી મહાવીરપ્રભુની સર્વજ્ઞતા અને તેમની ધર્મવ્યાપકતાનો સહેજે ખ્યાલ આવી શકે છે. શ્રીમહાવીરપ્રભુએ કોઈ ધર્મક્રિયાયોગનું ખંડન કર્યું નથી તેમજે તો આંકલના અક્ષિણ્યોની પેઠે સર્વધર્મયોગોને પરસ્પર આપેશભાવથી સંયુજીત કર્યા છે. વિશ્વમાં પાપકર્મનો નાશ થાય અને વિશ્વવર્તિજીવોને સત્યમુખશાંતિ મળે એ હેતુથી ધર્મક્રિયાઓને દર્શાવી છે. સર્વયોગોમાં જ્ઞાનદર્શન ચરિત્રની મુખ્યતા છે. સર્વયોગોનો મુખ્ય એ ઉદ્દેશ છે કે આત્માની અનંતતાનાદિ શક્તિઓનો પરિપૂર્ણ વિકાસ કરીને આત્માને મુક્ત કરવો. આત્માનું અનંતમુખ સ્વયં આત્મા સોમયે અને વિશ્વવર્તિ સર્વજીવો આત્મમુખને પ્રાપ્ત કરીને દુઃખની પેઢીપાર જાય એજ અસંખ્ય યોગોનું કર્તવ્યકાર્ય છે. અતએવ અસંખ્ય યોગોની સેવના કરવાની જરૂર છે. જે પૂરાજ્ઞાનીઓ છે તેઓ કોઈ યોગનું ખંડન કરના નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સ્વકૃચિથી કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અનેક અન્યાધિકાર યનાં પૂર્વ કર્મને મૂકી અન્ય કર્મપ્રવૃત્તિને સેવે છે. વિજ્ઞાના જીવદાને તેના અધિકારવિના સ્વર્ગની વાડીમાં મૂકવા આવે તો ત્યાં તેને કૃચ્છો નહિ અને તેને વિજ્ઞામાં રમવું કૃચ્છો. આ ઉપરથી અવજોધવાનું એટલું મળે ॥ કે કોઈજીવ સ્વાધિકાર સ્વકૃચિના અનુસારે કોઈધર્મકરતો હોય અને ત્યાં તેને રસ પડતો હોય તો એકરમ તેને તેની ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિથી જાણ કરીને અન્ય ધર્મપ્રવૃત્તિનો ઉપદેશ દેવો નહિ તેમ તેથી પ્રેરણા પણ કરવી નહિ. સ્વાધિકાર જોકર્મ જેને કૃચ્છો છે તેમાં તે પ્રવૃત્તિ કરે ॥ અને પશ્ચાત્ત અધિકાર બદલાતાં તેમાં તેને કૃચ્છિ પડતી નથી અને તેનું દુઃખ ખરેખર અન્ય ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિમાં પડે છે. આપેશક્રિયાએ અસંખ્ય યોગોની આશ્રમનાથી મુક્તિ થાય છે. અસંખ્યયોગે પેઢી ગમે તે યોગકર્મપ્રવૃત્તિથી મુક્તિ થાય ॥ એવો જેને યોગ થાય છે તેનામાં પશ્ચાત્ત, કથામહ, વિષમભાવ સ્થેને નથી તેને અસંખ્યયોગે અને અસંખ્યયોગોની ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિ કરનારોએ

મહાનદ્યો યથા યાન્તિ, સાગરં પ્રતિ વેગતઃ ।

મુક્તિપ્રતિ તથા યાન્તિ, મમ્યગ્ગચ્છા હિ સામ્યતઃ॥

સામ્યભાવં સમાલમ્બ્ય, નાના દાર્શનિકા જનાઃ

ધર્મકર્મપ્રકર્તારો, યાતા યાસ્યન્તિ મદ્ગતિમ્ ॥૧૨

શબ્દાર્થઃ—નાનાગચ્છાદિભ્યામ્ મદ્ગતિમ્ પૂન્યતા છે. સંપન્ને દિગ્દેશોમાં મદ્ગતિપુરુષોએ થતી કરવો જોઈએ. મહાનદીઓ સાગર પ્રવેશથી જાય છે. તદ્વત્ સર્વ ગચ્છા મુક્તિપ્રતિ જાય છે. સામ્યભાવ અવલંબી નાનાદર્શનિક જનો દે જોએ ધર્મ કરનારાઓ છે તે મુક્તિ પામ્યા પામે છે અને પામશે.

વિવેચનઃ—તૈનધર્મમાં ચૈતચીતગચ્છ—અનેકમત સંપ્રદાય છે. એ વૃક્ષ ઉત્પત્તિ થાય એટલે તેને અનેક સ્તંભ, ઘાંતો, ઘાંતીઓ પ્રગટે છે. અં તેવડે તે શેખરી મટે છે. વૃક્ષને સ્તંભ, ઘાંતો, ઘાંતીઓ જેમ વિશેષ હોય છે તેમ તેની વિશાલતામાં—મદ્ગતિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. દુનિયામાં એક ધર્મના અનેક બેદો પડે છે. સર્વગચ્છોથી અનેક અનુવિધ રાધની મદ્ગતિ થાય છે. સર્વગચ્છોમાં અનેક યોગોવડે ધર્મની આરાધના કરનાર ત્યાગીઓ અને બુદ્ધઓ હોય છે. સર્વગચ્છોમાં અનેક શુદ્ધિ-મનુષ્યો હોય છે. દોષી ગચ્છ એવો નહિ હોય કે જ્યાં શુદ્ધી મનુષ્ય ન હોય. ઇંગ્લીશ સરકારની પાલીમિન્ટમાં દોનરવેટીય અને લીમરલ એ બે પક્ષ છે પણ જાનેનું આધ્યજિંદુ તે દેહલાક વિચારોનો મત-લેદ છતાં એક છે. સોશીયલીસ્ટોની પણ તે સ્થિતિ છે. તે પ્રમાણે સર્વગચ્છોમાં પણ અનેક પક્ષો હોય છે પણ તેઓ સર્વ મુક્તિની પ્રાપ્તિ માટે તેવાર છે. અનેક ગચ્છલેદોમાંથી બુદ્ધ બુદ્ધ વાવવાનું શિશુ પણ મળે છે અને તેઓ ધર્મની આપસ્યકતા પ્રતિપાદન કરે છે. એક વૃક્ષનાજ ચૈતચીતવલ્લિ હોય અને તેનાં મદ્ગતિઃ ઘાંતો હોય અને લીઓ ઘાંતીઓ હોય પરંતુ તે સર્વમાં વૃક્ષનો રસતો એક સરખો વહે છે તદ્વત્ તૈનધર્મના અનેક ગચ્છો, મનો—પ્રપચ્છોમાં જેન ધર્મરૂપ રસ તો એક સરખો આત્માની ઉન્નતિપ્રારંભ વહે છે અને તેથી સર્વ વૃક્ષનાં

૩૧. જેન દર્શનરૂપ આત્માના અનન્ન વર્તુલમાં હવે વર્તુલરૂપ
 સર્વધર્મદર્શનોના સમાવેશ થઈ જાય છે. જેનધર્મમાં અંત હવે
 મરણો સમાવેશ થઈ જાય છે. દુનિયામાં જે જે પદાર્થો છે તે મરણો જેન
 દર્શનરૂપ આત્મામાં સમાવેશ થઈ જાય છે. અગત્યેય જેન ધર્મના અનન્ન
 વર્તુલમાંની બદાઈ છે. ધર્મ બદી શકેનો નથી. અનન્ન એટલે ધર્મકર્મ
 આગરનો બદાઈ છે. દુનિયાનો ધર્મ રહેને નથી નેધો અસંખ્ય એવેથી
 પ્રમ થનાર આત્માની શુદ્ધતામાં છે. જાતને વિરુદ્ધ અવશેષ નથી. છે. આત્માને વિરુદ્ધ
 આત્માને વિરુદ્ધ આત્માનીને તેની ઉપાસના કરે છે. છે. આત્માને શિવરૂપ
 આત્માને તેની ઉપાસના કરે છે. છે. આત્માને શિવરૂપ આત્માને તેની
 ઉપાસના કરે છે. છે. આત્માને શિવરૂપ આત્માને તેની
 ઉપાસના આત્માને બ્રહ્મ કરે છે. છે. આત્માને આત્માને આત્માને
 આત્માને તેની ઉપાસના સેવા બ્રહ્મ ધ્યાન કરે છે. છે. આત્મારૂપ
 પ્રભુને ઉપાસના-વ્યય અને મુલ્ય આત્માનીને તેની સેવા, ઉપાસના, કરે
 છે. છે. આત્માને પ્રેમરૂપ આત્માને તેની સેવા કરે છે. છે. આત્માને
 આત્મા શુદ્ધરૂપ આત્માને તેની સેવા બ્રહ્મ કરે છે. છે. આત્માને
 સમસ્ત વિશ્વરૂપ આત્માને તેની સેવા કરે છે. છે. આત્માને
 નિરાકારરૂપ આત્માને નિરાકારરૂપે પ્રભુનું ધ્યાનબજન કરે છે અને
 છે. આત્માને સ્વાકાર આત્માની સાકારરૂપે પ્રભુનું બજન કરે છે. છે. ઉપાદ-
 રૂપ સર્ગમાં, વ્યયરૂપ મલ્યમાં અને મુલ્યરૂપ સ્થિતિમાં, ત્રણ
 અવસ્થા રૂપ આત્મારૂપ પ્રભુને આત્માને તેનું ધ્યાન કરે છે. ઉપાદ-
 વ્યય, મુલ્યરૂપ આત્મા છે. આત્મારૂપ પ્રભુ અનેક ઉત્તમ અવતાર
 રૂપ આત્માને કેટલાક મનુષ્યો નામરૂપ સદિત તેઓની આરાધના
 કરે છે. આત્મારૂપ પ્રભુના અનેક રૂપો અને અનેક નામો છે. રમેયુજી,
 મેયુજી અને સત્વયુજી સદિત આત્માને કેટલાક સત્ત્વ પ્રકાર આત્માની
 ની આરાધના કરે છે, રમેયુજી, વમેયુજી અને સત્વયુજી સદિત
 વિનાર નિરાકાર પ્રકાર આત્માની કેટલાક આરાધના કરે છે. પ્રત્યેક
 આત્મારૂપ વ્યયપ્રભુની કેટલાક સેવા આરાધના બ્રહ્મ કરે છે. સત્-
 વ્યય લોકમાં રહેલ સર્વ જીવોની વિ-આત્મ સત્તાને કેટલાક કેવલદેવ-
 યોગે કેવલ એક પ્રકાર આત્માનીને તેની ઉપાસના કરે છે. કર્મસંહિત

એમ સ્તીમલાવીરમણુ જણાવે છે. ગાથા ॥ સેવંયરોવા જા સંયરોવા,
 પુત્તો વા ગદ્ગદ અમ્મો વા, સમભાવ ભાવી અપ્પા લલ્લહમુરુર્ક ન સંદેહો.
 એતાંબર, દિગંબર, બોલ, વેદાન્તી, ખીસ્તિ, મુસલમાન આદિ ગમે
 તે ધર્મી મનુષ્ય સેવક થઈ તે સમદેવ સંલિત સમભાવને પામી મુક્તિ
 પામે ॥ એમાં કંઈ પણ શંકા નથી. સમદેવ સંલિત જશ મનામી
 સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. દુનિયાના સર્વ દર્શન્યપર અને સર્વ શુભા-
 શુભ મનાતા પદાર્થોપર તથા જીવોપર સમભાવ પ્રગટે છે ત્યારે મન-
 ઘાતી મોહનીય જગેરે કમોનો નાશ થાય છે અને આત્મામાં ઠેનદાશાન
 પ્રગટે છે. આત્માની પરમશુદ્ધતા એજ શુદ્ધધર્મ અન્યોપનું. સમયમુ-
 ભાવથી આત્માની શુદ્ધતા થાય છે. સર્વનયોની સાષેશતાએ આત્માનું
 સ્વરૂપ અવગિયાતા સમભાવ પ્રગટે છે, અને તેથી સર્વદર્શનના દોહો
 સમભાવને પગથીએ પાદ મૂકીને મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. સર્વગમ્યીય
 મનુષ્યો, અને સર્વદાર્શનિક મનુષ્યો, સમભાવને અવલગી મુક્તિપદને
 પામ્યા. પામે છે, અને પામશે, એમાં જશ માત્ર સંશય નથી. એમ
 આત્મજ્ઞાની યોગીઓદ્વારા અનગ્રાધીને મનુષ્યોએ કર્તવ્ય કર્મને સમ-
 ભાવે કરવાં, કરાવવાં અને અનુમોદવાં, સમભાવપૂર્વક ધર્મકર્મયોગી
 બનીને કર્તવ્ય કરી સેવવાં.

અવતરણા—મદાસંધની સેવા બળિથી પરમાત્માની સેવા થઈ
 શકે છે અને તેથી મદાહતની પ્રાપ્તિ થાય છે તે દર્શાવે છે.

અતઃશ્રીયુત સંઘસ્ય, વૈયાવૃત્તે મદાફલમ્ ।

જ્ઞાત્વા તદેવ કર્તવ્ય, માત્મશક્ત્યનુસારતઃ ॥૧૩૦॥

શબ્દાર્થ—ઉપરનું જા તેનુઓથી મદાસંધની વૈયાવૃત્તમાં સેવામાં
 બળિમાં મદાહત છે એમ અનગ્રાધીને આત્મશક્ત્યનુસારે મદાસંધની
 સેવા કરવી નેપણે.

વિવેચના—મદાસંધમાં સર્વ ગમ્યીય આવાથી, ઉપાધ્યાયો, સાધુઓ,
 સાધ્વીઓ, ધ્યાનકો અને દાવિકાઓનો સમાવેશ થાય છે. મદાસંધમાં રાખ
 ધર્મી મનુષ્યોનો સમાવેશ થાય છે. વિશ્વવર્તિ સર્વધર્મી મનુષ્યોના આત્મા
 યોગ્ય સમદેવ સમક્ષિ પ્રભુની સેવાબળિ કરવાથી ગર્વ દેવદેવીઓની

એમ શ્રીમદ્ધાવીરમયુ જણાવે છે. ગાથા ॥ સેયંચરોવા જા સંવ
 યુજો વા અહવ અન્નો વા, સમમાવ માવી અળા લહરમુરકં ન સં
 ક્ષેતાંબર, દિગંબર, જોદ, વેદાન્તી, ખ્રીસ્તિ, સુસતમાન આદિ
 તે ધર્મી મનુષ્ય હોય પરંતુ તે ચગદેવ રહિત સમભાવને પામી સુ
 પામે છે એમાં કંઈ પણ શંકા નથી. ચગદેવ રહિત દશા થવા
 સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. દુનિયાના સર્વ દર્શનોપર અને સર્વ શુભ
 શુભ મનાતા પદાર્થોપર તથા છવોપર સમભાવ પ્રગટે છે ત્યારે ધન
 ઘાતી મોહનીય વગેરે ક્રોધોને નાશ થાય છે અને આત્મામાં કેવલરૂપ
 પ્રગટે છે. આત્માની પરમશુદ્ધતા એજ શુદ્ધપ્રજ્ઞા અવસ્થાધુનું. સમ્યગ્
 ભાવથી આત્માની શુદ્ધતા થાય છે. સર્વનયોની સાપેક્ષતાએ આત્માનું
 સ્વરૂપ અવજોધાતાં સમભાવ પ્રગટે છે, અને તેથી સર્વદર્શનના લોકો
 સમભાવને પમથીએ પાઠ મૂકીને સુન્નિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. સર્વગચ્છીય
 મનુષ્યો, અને સર્વદર્શનિક મનુષ્યો, સમભાવને અવલંબી સુન્નિપદને
 પામ્યા. પામે છે, અને પામશે, એમાં જત્ત માત્ર સંશય નથી. એમ
 આત્માની યોગીઓદ્વાચ અવજોધીને મનુષ્યોએ કર્તવ્ય કર્મને સમ-
 ભાવે કરવાં, કરાવવાં અને અનુમોદવાં, સમભાવપૂર્વક ધર્મકર્મયોગી
 બનીને કર્તવ્ય કર્મો સેવવાં.

અવતરણુઃ—મદ્ધાસંધની સેવા બળિથી પરમાત્માની સેવા થઇ
 શકે છે અને તેથી મદ્ધાસંધની પ્રાપ્તિ થાય છે તે દર્શાવે છે.
અતઃશ્રીયુત સંઘસ્ય, વૈયાવૃત્યે મહાફલમ્ ।

જ્ઞાત્વા તદેવ કર્તવ્ય, માત્મશક્ત્યનુસારતઃ ॥૧૩૦॥
 શબ્દાર્થઃ—ઉપર્યુક્ત હેતુઓથી મદ્ધાસંધની વૈયાવૃત્યમાં—સેવામાં
 બળિમાં મદ્ધાસંધ છે એમ અવજોધીને આત્મશક્ત્યનુસારે મદ્ધાસંધની
 સેવા કરવી જોઇએ.

વિવેચનઃ—મદ્ધાસંધમાં સર્વ ગચ્છીય આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, આધુઓ,
 સાધ્વીઓ, શાવકો અને શાવિકાઓનો સમાવેશ થાય છે. મદ્ધાસંધમાં સર્વ
 ધર્મી મનુષ્યોનો સમાવેશ થાય છે. વિશ્વવર્તિ સર્વધર્મી મનુષ્યોના આત્મા-
 નોના સમૂહરૂપ અમણિ પ્રભુની સેવાબળિ કરવાથી સર્વ દેવદેવીઓની

મંવની કેવળનિશી બધા મનુષ્યે અપહરણ મુખ થઈ શકે છે. જાજ, વચ, વિદ્યા, મન, જાનન, ધનન, અરિ અનેક દેવદેવી મદાનંવની મેવ હંવામાં જેએ અન્યમંવનુ કરે છે તેએ દેવદેવ અને મુનિને પમે છે જેમ તીર્થકર પ્રતિષ્ઠિ છે એવમનને, એવમને શ્રીમદાનંવમા મનવેદ્ય થય છે શ્રીમદાનંવમા મંવ થર્મ અને મંવ થર્મીમનુષ્યેને મમવેગ થઈ જાય છે. થર્મી મનુષ્યે અને થર્મી મનુષ્યે, વગેરે મંવ મનુષ્યદીપ્યેને મદાનંવમા મમવેગ થઈ જાય છે. જેએ મદાનંવની દામી કરે છે તેએની મંવ મુખ મુનિયે દામી કરે છે. જેએ મદાનંવની મંવમા, વચમા, વિદ્યામા શ્રીવં પ્રજાને અપેણ કરે છે તેએ દેવદેવમા મદાનંવ અને છે. જેએ મદાનંવની મેવ કરે છે તેએ તદેવમમમં જાપે છે. મદાનંવની મેવ હંવાથી અનેક મદાનંવાએના પપ ન્યા પમે છે. મદાનંવની મેવ હંવાથી કેળીને પણ અનંદાદ્ય થયવિન્દ મહેને નથી કર્યે. જેએ મદાનંવની મેવ મટે કંઈ જાત્રી રજા નથી. મદાનંવમેવ હંવામાં તદેવ અધિકાર છે પણ તેના હલની ઉપેક્ષા મજાવિન્દ જાનવેગપૂર્વક પ્રાપ્તિ હંવાની જરૂર છે. મદાનંવરૂપ મમજિજાદર પ્રજાની મેવથી નિમજાનિદપમમપાત્રી પ્રમિ થય છે.

અવનરુણ—સંવદેવ, દેશદેવ, વિશ્વદેવ, અમલાદેવ, કુદ-
બદેવ વગેરે મટે કેવી રીતે રમી રજા એકએ તે છાવે છે.

સ્વાન્યેષાં વટ્ટલામઃસ્યા, દલપાપંચ જાયતે ।

યસ્માત્ તત્કર્મ કર્તવ્યં, ધર્મમેવાદિકં ધ્રુવમ્ ॥૧૨૧॥

નિર્દોષં વા સદોષં વા, વર્માઙ્ગં કર્મ યદ્રવેત્.

સ્વાધિકારવશા ત્યામં,સ્વાન્યલામ પ્રમાધકમ્. ॥૧૨૨॥

દેશકાલાદિસાપેન્નં, સંઘસ્યોન્નતિકારકમ્ ।

ધર્મરત્નકકલ્યં યન્, સુન્દરં પરિણામતઃ ॥ ૧૨૩ ॥

ધર્મસ્થર્યાય લોકાનાં, વેદાગમાવિરોધકમ્ ।

ઉત્સર્ગકાપવાદામ્યાં, કર્તવ્યં ધર્મકર્મ તત્ ॥૧૨૪॥

નહિ હોય કે તેમાં અપપાપ ન થઈ શકે. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનપૂર્વક કર્મયોગીઓ અપપાપ અને મહાલાભની દૃષ્ટિએ પ્રવૃત્તિ કરે છે. શ્રી ભગવદ્ગીતામાં અર્જુનને કૃષ્ણે અપપાપ અને મહાલાભની દૃષ્ટિએ કર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે અન્તરમાં સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી દેખતાં અવગ્રેહાય છે. રત્નેશુભી કર્મો, તમોશુભી કર્મો અને સાત્વિક કર્મોમાં અપપાપ અને મહાલાભની દૃષ્ટિથી વિવેક કરતાં પશ્ચાત્ મહાપાપ અને અપ લાભવાળા કર્મથી નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. જોમ અનુભવ કરવામાં આવશે તો તુરંત અવગ્રેહાગ્રે. આલુવિકાદિ બ્યાવહારિક કર્મોમાં અને દેવશુદ્ધ આત્મધર્મદિ ધાર્મિક કર્મોમાં અપપાપ અને મહાલાભની દૃષ્ટિથી પ્રવર્તવું. સ્વાધિકારથી જે ધર્મગ છે એવું કર્મ જો કે સદોષ હોય વા નિર્દોષ હોય તોપણ તે કરવું પડે છે. સ્વાધિકાર વશ પ્રાપ્ત સદોષ વા નિર્દોષકર્મ ક્યોવિના છૂટકો થતો નથી. અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી જોતાં અમુક કર્મ સદોષ ગણાય છે અને તેજ કર્મને અમુક દૃષ્ટિથી અવગ્રેહકર્તા નિર્દોષ ગણાય છે. નિર્દોષ વૃત્તિથી નિર્દોષ કર્મ થાય છે અને સદોષવૃત્તિથી સદોષકર્મ કથાય છે. અન્તરથી નિર્દોષવૃત્તિથી કર્મ કરવામાં આવે છે અને તે કર્મ, બાહ્યથી સદોષ ગણાય છે. હિંસા આદિ કોઈ પણ અશુભ પાપ પરિણામવિના જે કર્મ સ્વાધિકારથી કરવામાં આવે છે તે બાહ્યથી હિંસાદિવટ સદોષ છતાં નિર્દોષ ગણાય છે. પ્રમાદયોગથી જે કર્મ કરવામાં આવે તેને જ્ઞાનીઓ સદોષકર્મ કહે છે તેનેજ જો અપ્રમાદયોગથી કરવામાં આવે છે તો તેને નિર્દોષકર્મ કહે છે. કોઈ ધર્મવાળા મનુષ્યો કોઈ કર્મને સદોષ કહે છે ત્યારે તેજ કર્મને કોઈ ધર્મવાળા નિર્દોષકર્મ કહે છે. નિર્દોષ પરિણામ અને સદોષ પરિણામના તત્ત્વમયોગે સદોષ અને નિર્દોષ કર્મની અનેક બ્યાખ્યાઓ સમજવી. કેટલાંક કર્મો સ્વાધિકાર નિર્દોષ હોય છે તેજ કર્મોને પણ સ્વાધિકાર સદોષનજ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વાધિકાર જે કર્મો કરવામાં આવે છે તે સ્વધર્મરૂપ હોવાથી શ્રેયસ્કર નિર્દોષ કથાય છે તેજ કર્મો સ્વાધિકાર ભિન્નતાથી કરતાં સદોષભયાવહ ગણાય છે. સ્વદ્વંજ તે સ્વધર્મ છે અને પરદ્વંજ તે પરધર્મ છે. સ્વાધિકારે સ્વાત્મોત્તરિકારક કર્મોમાં સ્વધર્મનજ છે અને સ્વાધિકારભિન્ન ગમે તે

અન્યથા, એવની કેમની ઉભવિ કન્યકા: પુરુષકે. ૫૩૩૬
 અર્થાથા વિગતરૂપ વહેતે જનવર્ષકે કહેને શુભકર્મ કે
 કહે છે. એકદુર્ગ અને નમેશુરે વિદ્યને પશ્ચિમ દરીને જે
 કહે. વિદ્યારૂપિ વૃદ્ધિ: કહે છે તેને શુભ કમ કહેવામાં
 છે. અમ અર્થ, એવની, ધર્મસુખ્યની ધર્મ કેમની જેનથી ૫૩
 શુભ કહે. વૃદ્ધિ મેં અમુરુ કહેને અગ્રમ કમ કહેવામાં આવે
 અન્યથા જે જે કહેને દેશની નવ અર્થની ઉભવિ કરી દે
 અને વર્તમાનમાં નેમ મુદ્દકે કથાવિદ્ય નથી ન થયી દેવ તે
 વર્તમાનમાં અમુરુકરને કહેવામાં આવે છે. મરે કથાવિદ્યકરણથી
 અ. પશ્ચિમ દરી, કેમની અને સર્વ અમુરુકર ઉભવિ કન્યકા કહેને
 કોન ધર્મકેવળે તથા કેકેની ઉભવિ મરે કવ. એકલે

અવનરણ—પ્રાનિપૂર્વકે કહેના નાલીન થવિ કમ કવ. એકલે.
યસ્મિન્ કર્મણિ ચિન્તમ્ય, પ્રાનિતાં મમતા મચેન્ ।
કર્તવ્યં તદિશેષેણ. ભાનતા યોગમાધકમ્ ॥ ૧૩૬ ॥

અન્યથા:—જે કહેના પ્રાનિથી મન નમય થઈને રહે એવું
 વિશેષ: હીનત કે. અધકરને કરવું એકલે
 વિવેચન:—અધમ અધકરણમાં કહેવેથીને જે શુભ કમ કર
 મા પ્રેમ થતે દેવ અને જેના મનથી કહેનામાં હીનત થવી દેવ
 તે કહેને તેજે, વિશેષ પ્રકારે કરવું એકલે અ. અ. કેમના કહેવેને
 વિદ્ય, પ્રેમથી નથી કે છે જે કમ કવ.માં પ્રેમરૂપિ ઉપત
 દેવ, તે કમ કવ.માં અ. અ.ની અગ્રિને કરી રીને અ. અ.
 અર્થા અધવ છે. કેઈ કવે કવ.માં પ્રેમપૂર્વકે હીનત થવ
 રહે તે કવે અ. અ.થી અગ્રિનિષ્ટી પુદ્ધિ પ્રકરે છે, અને અનેક
 રૂપે કરી અધવ છે. એવીજન દરેક એવના કવેમાં પ્રાનિ
 પૂર્વકે અવહીન થઈ અધ છે નથી તેને તે કવેમાં અવન થવ છે
 અને તેના પશ્ચિમને તે નવીન એવધેણ કરીને દુનિયાને અ. અ.માં
 નમ કરી છે છે. અનિષ્ટના પ્રાપ્તિ એવક. એવીજનથી અ. અ. દુનિ
 ને કેઈમનુવ અમરુકરે શ્રીદેવચંદ્ર પ્રાનિપૂર્વકે અ. અ. અવનમાં

અને તેથી જેને કે. પ્રેમવિનયની કે. પ્રવૃત્તિમાં આનંદ થયે નથી
 અને તેથી જ્યાં વિના કોઈને નથી અને દાવનમાં વેળાનીય થઈ
 પ્રજા પ્રવૃત્તિને આનંદ કેમ થાય છે કે પ્રેમવિનય કર્તવ્યકર્મની
 જગૃભિમાં પ્રવૃત્તિને દર્શ નથી પ્રેમવિનય મદ. અને નિશ્ચયનું પણ
 સ્વમાં જાણવાં. પ્રેમવિનય કે. પ્રવૃત્તિમાં મુજબ નિશ્ચય છે. પ્રેમ-
 અને તેથી દર્શવિનય કે. પ્રવૃત્તિમાં મનન આવી આવે છે. પ્રેમ-
 વિનય કે. પ્રવૃત્તિ વાનુની કેમ થઈ નથી દેશપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ, ગુરુપ્રેમ,
 ધર્મપ્રેમ, કુટુંબપ્રેમ, પ્રજાપ્રેમ, વિદ્યપ્રેમ, જ્ઞાપ્રેમ, દુષ્ટકર્મપ્રેમ, પ્રજા-
 સ્વપ્રેમ, આશ્રયપ્રેમ, જીવપ્રેમ, મૃતપ્રેમ, મૃદશિક્ષપ્રેમ, કૃત્રિમપ્રેમ,
 કર્તવ્યપ્રેમ, આનંદપ્રેમ, આશ્વપ્રેમ, આધનપ્રેમ, ગુરુપ્રેમ, અગુરુપ્રેમ,
 નીતિપ્રેમ, મયાદિગપ્રેમ, અમયાદિગપ્રેમ, આધુપ્રેમ, સંકીર્ણપ્રેમ, વ્યાપ-
 કપ્રેમ, જાનપૂર્ણપ્રેમ, અજાનપૂર્ણપ્રેમ, સ્વાર્થપ્રેમ, પરમાર્થપ્રેમ, ધર્મપ્રેમ,
 કર્મપ્રેમ, નિવિષવર્ણપ્રેમ, વિષવર્ણપ્રેમ, વીનવર્ણપ્રેમ, ધર્મપ્રિમ, અધર્મપ્રિમ,
 અવર્ણપ્રેમ, અચર્યપ્રેમ, રિષપ્રેમ, અરિષપ્રેમ, ગુણકરપ્રેમ, દુઃખકરપ્રેમ,
 આશમપ્રેમ, અશમપ્રેમ, અવદારપ્રેમ, નિશ્ચયપ્રેમ, વાચ્યપ્રેમ, અવાચ્ય-
 પ્રેમ, લુપ્તવર્ણકરપ્રેમ, અનન્તવર્ણકરપ્રેમ, અચાર્યપ્રેમ, નિશ્ચયપ્રેમ,
 રૂપપ્રેમ, નમપ્રેમ, સ્થાનપ્રેમ, ઉપકરપ્રેમ, અનુપકરપ્રેમ, સ્વર્મીપ્રેમ,
 નેવકર્મપ્રેમ, સ્વર્ણપ્રેમ, પ્રજાપ્રેમ, અનિયમિતપ્રેમ, સ્વર્ણપ્રેમ, નીચપ્રેમ, કપ-
 રપ્રેમ, નિષ્કપરપ્રેમ, લેખપ્રેમ, નિહાંમપ્રેમ, મિત્રપ્રેમ, પુત્રપ્રેમ, સ્વકી-
 યપ્રેમ, પત્નીપ્રેમ, અયાસપ્રેમ, અન્યાસપ્રેમ, ધ્યાનપ્રેમ, અસ્તિપ્રેમ,
 સંયમપ્રેમ, એકપ્રેમ, તપપ્રેમ, કર્મપ્રેમ, સત્યપ્રેમ, અસત્યપ્રેમ, જ્ઞા-
 યપ્રેમ, કુલપ્રેમ, યમનિયમ આસન પ્રજ્ઞાયામ પ્રત્યાહાર કારણ
 ધ્યાન સમાધિપ્રેમ, લેખકપ્રેમ, સ્ત્રીપ્રેમ, આપદેશિકપ્રેમ, સ્વપ્રેમ,
 શુદ્ધિશીલપ્રેમ, આપેશપ્રેમ, નિરપેશપ્રેમ, આશુવિદ્યપ્રેમ, ગુરુપ્રેમ,
 સ્વામપ્રેમ, ધનપ્રેમ, કુટુંબપ્રેમ, લોકિકપ્રેમ, લોકોત્તરપ્રેમ, આપદશિક્ષ-
 પ્રેમ, દર્શનપ્રેમ, સ્વાર્થપ્રેમ, તન્મયપ્રેમ, અતન્મયપ્રેમ, જગેરે પ્રેમના
 લખે કહ્યું છે, ઉપપિત્તે પટે છે. પ્રેમવિનય મમતા સંસિકા
 પ્રેમ થઈ નથી. જેનાથી આનંદપ્રિયોને વિકાસ થાય, અને સ્વા-
 વિદ્યારે કર્તવ્યપ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તિ થાય, એવા ત્રણ પ્રકારના પ્રેમની આદે-

આત્માભિન્નાં પ્રવૃત્તિભુ, સેદદુઃખાદિ દાયિનીમ્ ॥
 ત્યક્ત્વા તાં શાન્તયે નિત્યં, નિવૃત્તિસાધયેત્સ્વયમ્ ॥૧૩૮૮॥
 તર્હ્યપિ ધર્મ માર્ગસ્ય, યોગ્યાઃ કર્મ પ્રવૃત્તયઃ ॥
 સ્વાન્યશ્રેયસ્કરાસ્તાસ્તુ, સાધયેદ્ વ્યવહારતઃ ॥૧૩૮૯॥
 નિષ્ક્રિયા ભાવિતાત્માનો, નિવૃત્તિસાધકા શ્ચ યે ॥
 તથાપિ સ્વાધિકારાત્તે, કર્મ કુર્વન્તિ બ્રાહ્મણઃ ॥૧૩૯૦॥
 સ્વાધિકારક્રિયાં કુર્વન્, જ્ઞાની જ્ઞાનાદિભિઃ શુભામ્ ॥
 સાધયેત્ પૂર્ણનિવૃત્તિ, યથાયોગમપેક્ષયા ॥૧૩૯૧॥
 જ્ઞાનધ્યાનાદિલીનાનાં, ક્રિયા નાતિપ્રયોજના ॥
 આત્માનં નિષ્ક્રિયં પશ્યન્, યત્તત્કરોતિ વાહ્યતઃ ॥૧૩૯૨॥
 યાવદ્ વાહ્યાદિકારસ્તુ, ધર્મકર્મણિ વર્તતે ॥
 તાવત્ કરોતિ તદ્ જ્ઞાની, પશ્ચાન્નુ વિનિવર્તતે ॥૧૩૯૩॥

શબ્દાર્થઃ—દેહાયાસાદિ વર્ધક ક્રિયાથી શુભ થતું નથી, માટે
 સ્વભાવથી જ્ઞાની ક્રિયા કરવાને ઉત્સાહી થતો નથી. આત્મભક્તિપ્રવૃત્તિ
 તો ખેદ દુઃખાદિમદ છે માટે તેનો ત્યાગ કરીને શાન્તિ માટે જ્ઞાની નિવૃત્તિ
 સાધે છે, તોપણ જ્ઞાની ધર્મમાર્ગયોગ્ય જે જે સ્વપર શ્રેયસ્કર પ્રવૃ-
 ત્તિયો છે તેને બાહ્ય વ્યવહારથી સેવે છે. નિષ્ક્રિયરૂપ આત્માને બાવ-
 નાશ નિવૃત્તિ સાધક જ્ઞાનીઓ છે, તથાપિ તેઓ બાહ્યથી કર્મ કરે છે.
 જ્ઞાની જેમ ઘટે તેમ સાધેલે જ્ઞાનાદિવટે સ્વાધિકારયોગ્ય ક્રિયાને કરે
 છે, અને નિવૃત્તિશરત્ક પ્રવૃત્તિથી પૂર્ણ નિવૃત્તિને સાધે છે. જ્ઞાનધ્યાનાદિ
 લીન મહાત્માઓને અતિ પ્રયોજનવાળી બાહ્યક્રિયા નથી, તોપણ તેઓ
 આત્માને નિષ્ક્રિય સ્વરૂપ અવલોકતા હતા જે જે કંઈ ઘટે છે તે
 બાહ્યથી કરે છે. યાવત્ જ્ઞાનીઓને બાહ્ય કર્મોધિકાર છે ત્યારે તે
 જ્ઞાની બાહ્યથી ધર્મ કર્મ પ્રવૃત્તિને સેવે છે, પશ્ચાત્ બાહ્ય ધર્મ

હોયે. મારે મન અંગીકાર કરે, અને નેપીજ નેચે. ૧૬ જેવ જની
 જાણ, અને પરિણામે નેચે. આત્મની મુદિ કરી શકે નહિ. તે હું
 જાણીશ્વરી કર્મ ન કરું તે. આ હોયે. નગા ધ.વ. હોયે. વર્ણ્યકર
 કર્મ જાણ, અને તેને કર્મ કર્યાં જોડે. મહાત્મનોવેતનગત: જાણ્યા:
 કર્મમાં મમતા રૂપીને જાણની મનુષ્યો: કર્મ કરે છે. આત્મજનીએ
 મમતા રૂપ્યા વિના હોયે: કર્મથી જાણ ન થાય, એ તેનુથી હોયે. આ
 જાણ્યા પ્રતિ હવે રૂપીને કર્મ કરે છે. આત્મને આજ્ઞાતકાર કરવાર
 આત્મજનીએ: જાણ્યાં એકમરમાં મેલવામાં નથી. દેશકલ-
 વવ આત્મને તેઓના જાણ કર્મમાં બેર પડે છે. આત્મ જાણી
 છે. જાણ્યાંથી છે છતાં નેચે. આત્મથી બિન્ન એવાં જાણ્યાંમાં
 જાણ્યાંમાં જોડા મુદિ રૂપ્યા વિના તેઓને કરે છે. દેશકલપ્યારે
 છે. દેશકમરુતિના વચ થઈને આત્મજનીએ: જાણ્યાંમાં એક-
 મરુત પ્રતિષ્ઠા થવા નથી. તેઓને જોમ એવ લાગે છે તેમ તેઓ
 જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠાને આચરે છે. તેઓ સમાજ આત્મિક એકાન્તો
 વચ થઈને જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠા કરવા નથી. તેઓ જાણ્યાંમાં કરવાના
 કર્મ સ્વરૂપેને જાણ્યાંમાં દેવથી જાણ્યાંમાં તેનું વસ્તુવિકરૂપ
 સમજાવીને તેમને કર્મમાંથી જાણ્યાંમાં મનસિક દુઃખ
 લઈ કર્મની મન્યપ્રતિષ્ઠા આચરે છે. આત્મજિત કર્મ પ્રતિષ્ઠાને તેઓ
 કર્મ નથી જાણ્યાંમાં જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠા તેઓને મનસિક દુઃખ
 દુઃખ થતાં છતાં પણ આત્મ નિરુપી દેવથી આત્મિક દુઃખ
 થતું નથી. આત્મજિત જાણ્યાંમાં કર્મપ્રતિષ્ઠા ત્યાજ કરીને આત્મ
 સાંતિના રાત્રી, નિરુત્તર એવે છે તથાપિ તે એવ એવી સ્વધિક્ષ
 થય પ્રત્ન જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠા કરવા એવ છે. તે પણ તે જાણ્યાંમાં
 પ્રતિષ્ઠા કર્યાં હોયે. જિદ્દ કરવા નથી. જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠા
 કરવા નથી, તે પણ વિદ્વ હોયે. જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠા કરવા
 કર્યાં રાત્રી જાણ્યાંમાં પ્રતિષ્ઠા મનુષ્યોના કલ્યાણાર્થે કરે.

યદી તે યોગી ધ્યાનમાં લીન હતો. અમુક મતસપ્રદયના અભિમાનથી
 મુખ્ય થઈને આત્મસ્વરૂપના સાક્ષાત્કારમાં લીન થયો હતો. સિદ્ધરે
 તે યોગી સાથે વાર્તાલાપ કર્યો તેથી તેને ઘણી શાન્તિ મળી. છેવટે
 તેણે ઉદ્ધાર કાઢ્યાકે બે પહેલાંથી આ યોગીના આત્માના ઉદ્ધારનો
 લાભ મળ્યો હોય તે લાખે મનુષ્યોનો નાશ કરત નહિ. મહાત્માએ
 સ્ત્રીઓ, ધ્યાન સમાધિરૂપે ક્રિયા કરીને જગતના લોકોને લાભ આપતા
 હોય તે આ રીતે આપે છે. તેઓ ધર્મમાર્ગની યોગ્યપ્રવૃત્તિઓને પણ પ્રસંગે
 પ્રસંગે સેવતા રહે છે પણ શિષ્યાજનના જિંભાનેવા અમુક ક્રિયામાં
 ન બની જતા નથી. આત્મજ્ઞાનીઓની બાહ્ય પ્રવૃત્તિઓથી તેમને
 રાખી શકાય નથી. લોકોને લાભ થવાની ખાતર તેઓ યોગ્ય એવી
 રીતે બાહ્ય ક્રિયાઓને તે કરે છે એમ નિર્દોષતામાં આશુ. સ્ત્રી
 ઘટિપશ્ચિમે પરિણમીને સ્વાધિકારથી બાહ્યથી કર્મ કરતો હતો
 નાતરની પૂર્વ નિવૃત્તિને સ્પર્ધે છે. સ્ત્રીઓ આત્મા સદા સ્વતંત્ર
 હોય છે. સ્ત્રી પત્વંત્ર બનતો નથી. પત્વંત્ર બનીને મેરૂપર્વત
 સમાન સુવર્ણના સચિપર બેસવામાં આવે તોપણ સ્ત્રીને શાંતિ
 મળતી નથી. ધૂનના દમકા પર બેઠીને સ્ત્રી જે નિવૃત્તિ સુખને
 અનુભવ કરે છે તેના સુખને ઇન્દ્ર પણ પહોંચી શકતો નથી. આર્યા-
 વર્તના સ્ત્રીઓને નિવૃત્તિ પસંદ હોય છે. આધ્યાત્મિક અર્થમનુષ્યો જે
 આત્મજ્ઞાનીઓ થાય છે તેઓ નિવૃત્તિમાર્ગને પસંદ કરે છે
 આધ્યાત્મિક સ્ત્રીઓને અને બાહ્યને પર્વતો, ગુફાઓ, એકાન્ત સ્થળો,
 નદીઓ, જંગલો, ઘણાં રૂંધે છે. તેઓને સ્વચ્છ સુખ લોગવવાની ઇચ્છા
 થતી નથી અને પાશ્વત્ય દેશના વાસ્તવજ્ઞાનીઓની, બાહ્યની નિવૃત્તિ
 પણ પ્રવૃત્તિરૂપ થઈ હોય છે. પ્રવૃત્તિમય નિવૃત્તિ કરતાં નિવૃત્તિમય
 પ્રવૃત્તિની અનન્તા ગુણી ઉત્તમતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રવૃત્તિની પણ
 દૃઢ હોય છે. ઘણી પ્રવૃત્તિઓ રહેગુણી અને વહેગુણી હિલચાલચળગળ
 થાય છે અને તેથી એકપર તે ઘટ્ટમાં દેવતાના જેવું રૂઝ પ્રગટાવવા
 સમર્થ થાય છે. લાખગુણી જ કયોડગુણી પ્રવૃત્તિ કરવા માત્રથી
 કોઈની ઉત્તતિ થતી નથી. નિવૃત્તિ જેના ગર્ભમાં છે એવી પ્રવૃત્તિઓને
 સ્વ માટે સ્ત્રીઓ કરમાવે છે. અજ્ઞાનીઓની નિવૃત્તિઓ તો પ્ર-

તમારું, વશ્યકાગ્નિનિ મુખ્યતિ ॥ સુત્રમાત્યનિકંયજ્ઞઃ, બુદ્ધિમાદ્યમર્તી
 દ્વિર્થ, વેલિયજનવેવાયં, સ્વિચ્છલતિ તત્ત્વતઃ યંલગ્ના, ધારપરં લામં
 મન્યતે જાણિકં તતઃ ॥ યદિમરિયતો, મ દુઃસ્તેન, ગુરુનાપિ વિચાર્યતે ॥
 યોગસેવા વટે નિર્દેશ ચિત્ત બ્યાં વિગ્રમ પામે છે ત્યાં આત્માવટે
 આત્માને દેખી આત્મામાં યેગી પરમ મુખી બને છે. આત્મામાં
 ૫૮૪૨૩ ચક્ર રહેલું છે. યેગીને જોવી મનની ઉપલબ્ધિ દશામાં જે
 મુખ થાય છે તે અત્યંતિક મુખ અવશેષવું. તે બુદ્ધિ અર્થાત્ જ્ઞાન
 જ્ઞાન અને અગ્નિદ્રિષ છે. જોવું આત્મમુખ અનુભવીને યેગી આ-
 ત્માથી ચક્રધમાન થતો નથી. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરીને આત્મ
 મુખ પામીને અન્ન કોઈ તેના કરતાં વિશેષ નથી જોમ માને છે. જે
 યોગ દશામાં રહેલો યેગી મધ્ય દુઃખથી પણ ચક્રધમાન થતો નથી.
 પ્રજ્ઞાત મનસં જ્ઞાન, યોગિનં સુત્રમુખમ્ ॥ ટંપતિજ્ઞાનરજ્ઞમં, પ્રજ્ઞાનૂતમ
 જ્ઞાનવદ્ ॥ મુજ્જેવ સદાગ્માનં, યોગી વિગત કલ્પયઃ સુતેન જ્ઞાન
 સંસ્કાર્ય-મર્ચ્યમં સુરમધુને ॥ પ્રજ્ઞાંત મનચાગ્ર યેગીને અન્નંત આત્મ
 મુખ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાંત રજ્ઞાણો થયો છે તે પ્રજ્ઞાસ્વરૂપ બન્યો છે. જે
 વૃત્તિયોગ સંકલ્પવિકલ્પ દશાની પેલી પાર મથેલ છે અને અવશ્યક
 જે બન્યો છે તે પ્રજ્ઞામુખનો અન્નંત અનુભવ કરે છે. પાપરૂઢિત
 જોયે યેગી આત્માને સદા પરમજ્ઞાનસ્વરૂપમાં જોયો છે. મુખવટે
 પરમ પ્રજ્ઞાનો અર્ચ્ય કરી અર્થાત્ પરમજ્ઞાનમાં દીન થઈ પ્રજ્ઞા-
 મુખ પામે છે. તે મુખજ્ઞાનરૂપ બને છે, તે વૃત્તિયોગ દશાનિક મુખની
 પેલીપાર રહેલા પ્રજ્ઞામુખનો અનુભવ કરીને આત્મજ્ઞાનમાં મગ્ન બને છે.
 આત્માપર્યેન સર્વત્ર, સમં પદવતિયોડ્ઠિત, સુતં વા વદિ વા દુઃખં, સ
 યોગી પરમોમતઃ સર્વત્ર આત્માની જેડે સર્વને આત્મજ્ઞ અવશેષરૂપ
 જે બન્યો છે તથા બધા મુખ દુઃખમાં જે જમ બન્યો છે તે પરમ યેગી
 છે, જોયે યેગી આત્માની પ્રજ્ઞા છે. આત્મજ્ઞને સંપૂર્ણ યોગ
 યજ્ઞિયોને પ્રત્યક્ષ કરવાને અનેક યોગજ્ઞ મંત્રોને હેતુ છે. અનેક જાતની
 વપશ્યાંજ્ઞાનાં, મંત્રોનાં, યજ્ઞોનાં, વંત્રોનાં અનુદાને કરે છે. પ્રત્યક્ષપ્રજ્ઞ
 ભાવથી તેમને જે જે યોગ્ય અનુદાને હાથે છે તે હેતુ છે અને આત્માની
 શુદ્ધતાને સાક્ષાત્કાર કરે છે. જ્ઞાનધ્યાનમાં દીન મહાનિરોધી યેગીજેગી

વેદાંતો, શ્રોત્રો, જ્ઞાનીઓ, શેઠીઓ, જ્ઞાન ધ્યાનમાં લીન થઈને
 નિષ્ક્રિય બેસી જતીને જ્ઞાનરૂપી જે જ્ઞાન પ્રકટિત છે તે જ્ઞાનરૂપી દ્વારા
 તે જોઈ પ્રકટિત છે ત્યારે દુનિયાના દોષો અશ્વર્યમાં મગ્ન થઈ જાય
 છે. મનના વિકલ્પ સંકલ્પોને રૂઝાવિના આત્મગતિ થોડો વિકાસ
 થતો નથી તેઓ જોઈનામાં મનને આત્મમાં અમુક ક્ષેત્રમાં લીન
 કરી છે અને તેથી તેઓ અનેક ચમત્કારોને જાણી શકે છે. મનને
 વિકાસ કરીને તેને જે ક્ષેત્રમાં લીન કરવામાં આવે છે તે સંબંધી તેઓ
 સંયમ થઈ પાત્રોંથી અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. મહાત્માઓ-
 શેઠીઓ, જ્ઞાનધ્યાનમાં એટલા જાદુ લીન થઈ જાય છે કે તેઓ
 તેઓના શરીરનું અને નામનું જ્ઞાન જૂદી જાય છે. આવી ઉત્તમ લીનતાને
 તેઓ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેઓ અપૂર્વ સન્નિયો પ્રકટિત થઈ સમર્થ
 થાય છે. એવી સ્થિતિમાં જાણથી નિષ્ક્રિય રહેનાર આત્મજ્ઞાનીઓને જે
 અજ્ઞાની સ્ત્રોતો નક્કી થાય છે તે તેથી તેઓ જ્ઞાન ધ્યાનરોડી, દેશ
 રોડી, શક્તિરોડી, ઉત્તરિ રોડી અને વિશ્વરોડી બને છે અને તેઓ ઉત્ત-
 નિયં અપૂર્વ દેશને ત્યાં જાણવાના અનુભવ, એવું ઉપરુદ્ધાદરોડી કથ-
 નામાં આપ્યું છે કે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનાં જ્ઞાનરૂપી, ક્રિયાનાં પ્રવૃત્તિના ઉપ-
 રૂપી સ્ત્રોતોને જાણ અવજોડીને જ્ઞાનીઓથી જે કંઈ જાણથી કથ-
 નામાં પણ અપૂર્વ અનુભવ છે એવું જાણી તેનાં રહસ્યો અનુભવના
 ખપી થઈ, પરંતુ નક્કી નિર્ણય કુશલીમાં પડેનહી આત્મજ્ઞાનીઓની
 રહેલી રહેલી વસ્તુતાં વિચારતાં એકદેશીય હોય છે અને તે-
 ઓની રહેલી રહેલીનું અનુકરણ પણ એકદેશીય છે. મહા-
 ત્માજ્ઞાનીઓની રહેલી રહેલી તેમની રહેલી અને તેમની રહેલી રહેલી
 તેઓનું દૈવ અનુભવ આસ દૈવ રહેલી એકદેશીય છે જેથી તેઓ જ્ઞાન-
 ધ્યાનમાં લીન થઈને જે જે અનુભવો પ્રાપ્ત કર્યા હોય તેની પ્રતિ થઈ શકે.
 આ વિશ્વમાં યોગિક આચારો કરતાં યોગિક આચારોમાં વિશેષ સદા-
 ચરિત્રમાં અને તે કરતાં મહાત્માજ્ઞાનીઓના દૈવમાં અનુભવ
 ત્વ રહેલું છે. આત્મજ્ઞાન નિષ્ક્રિય આત્મજ્ઞાનીઓ જે કંઈ કરે છે તેમાં
 જે વિશેષતા નિર્દેશ રહી શકે છે અને તેથી વિશ્વલોકોપર અત્યંત

[illegible]

વર્તિ મનુષ્યોને આત્મસરણ ગણીને તેઓને શુભ વિચારો આપવા અને દુષ્ટ રીવાજોથી પીડિત મનુષ્યોને ઉદ્ધાર કરવો, મોહના પંજરામાંથી વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો છોડાવવા, ઈત્યાદિ શુભકાર્યોને આત્મજ્ઞાની મનુષ્યો કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ ગરીબોની આંતરડીને ઠારે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ વિશ્વમનુષ્યોની, પશુઓની અને પંખીઓની આંતરડી ઠારે ॥ અને તે માટે સ્વજીવનની આહુતિ આપે છે. વિશ્વવર્તિ જ્ઞાની મનુષ્યો માફ તાફ કયાંવિના એક સરખી રીતે સર્વના કલ્યાણાર્થે જીવન ગાળે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ કંઈને કંઈ પારમાર્થિક કાર્યો કયાં કરે ॥ તેઓ તે માટે જે કંઈ ત્યાગ કરવો પડે તેનો ત્યાગ કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓને ભાવી ભાવ-સ્વભાવપર વિશ્વાસ મૂકી બેસી રહેતો આ જગતમાંથી પરોપકાર તત્ત્વનો લોપ થઈ જાય અને ચંદ્રસૂર્ય પાણી લોપ થઈ જાય. આત્મજ્ઞાની ગૃહસ્થો વા ત્યાગીઓની ખૂબી એ છે કે તેઓ આસક્તિવિના સર્વશુભ કર્મો કરે છે તેથી તેઓને કોઈ જાતનો લેપ લાગતો નથી અને તેઓની મુક્તતાનો આ ભવમાં નિશ્ચય થાય છે. આત્મજ્ઞાની સર્વ પ્રકારનાં આવશ્યક કર્મો કરે છે, ત્યોયે તેઓ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના વશમાં આવતા નથી. જ્ઞાનીઓ, મહાત્માઓને ઉપકાર કારક શુભકર્મોના ત્યાગી બની જાય તો આ વિશ્વમાં ધર્મનું અસ્તિત્વ રહી શકે નહીં. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનીઓના પ્રવારે કર્મયોગની નિર્મલતા કામ્ય રહે છે. દેશની-વિશ્વની-સમાજની, સંઘતી પ્રસાદિ ધ્યાય અને દુઃખોનો નાશ થાય એવાં શુભ કર્મોને કરતાં કરતાં જ્ઞાનીઓ આયુષ્યને પૂર્ણ કરે છે. ભારતના કર્મયોગીઓના અને જ્ઞાનયોગીઓના શિષ્યમણિ સર્વજ્ઞપ્રભુશ્રીમહાવીરદેવે આયુષ્યને અંત થતાં ક્રોધ, પ્રહર સુધી ધર્મદેશના દેઈ જગતજીવોનો ઉદ્ધાર કરી શરીરનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેઓએ કૃત કૃત્ય થઈ વિશ્વમનુષ્યોને બહાર કઢ્યું ॥ કે છેલ્લી આયુષ્યની પગપર્યંત પણ શુભકર્મોનો યોગ ત્યજ્યો નહીં. શ્રી-મહાવીરપ્રભુના શિષ્ય યૌતમસ્વામીઓ પણ છેલ્લા સમય સુધી જનજીવોને સદુપદેશ દેઈ જ્ઞાનયોગીની કર્મકરજીને જીવકરી હતી. ત્રયોદશ શુભરચનાકર્તિસર્વજ્ઞ ત્રીવેંકટેશ્વર મહાદેવે પણ વીતરાગ બન્યા છતાં શુભકર્મોનો ત્યાગ કરતા નથી તો અન્યજીવોએ શુભકર્મોની બની

યેથી મુદ્દામાં મેલે છે. મોહામુદ્દા મનુષ્યો કર્તવ્યકર્મના હોતોમાં
 યાની જે છે તેજાન કરે ॥ અને અધિચરણી અદોષમાં લેસોની
 કે મૂત્રીને અધિચરણે દોષગી દે છે મુગ જાનર દોષ, મુગાચરણ
 મેલ હોય, તેને તારૂ પાયો દોષ તેમ તેને વૃક્ષિ કરાયો દોષ
 તે કુદવામાં અને તેજાન કરવામાં કયાય સખતું નથી તદ્દત
 મનુષ્યો પણ કર્તવ્યકર્મના હોતોમાં તેવું મહા તેજાન મચાવે છે,
 પમલે પમલે કર્મ કરતાં મોહથી બંધાય છે. દાગવર્તનું બે કર્તવ્ય
 શાની મહાભયોનું મુદ્દ મનુષ્યોથી રણનું કરવું. મુદ્દ મનુષ્યો
 કુડળ જેવી ઉદારભાવનાને લેવી શકતા નથી. તેજો તે સ્વ-
 તંત્ર જાણતોમાં પરરપરના આશય અવજોધ્યાવિન્ય મહાયુદ્ધ
 દે છે, અને જાનર જેમ સુગરીને માળો જાગી નાખ્યો હતો
 તેમ શાનીજોને શિખામણ બાપનાં તેજો શાનીજોને, મુદ્દજોને, મહા-
 ભયોને સતાવે છે. મુદ્દ મનુષ્યો મોહથી જગતમાંથી જે બંધન કરે
 કે તેના કરતા તેજો ધણું નુકસાન કરે છે. તેજો દુનિયાને અરખ-
 ળ કરી શકે છે અને અનંતગુણી હાનિ કરી શકે છે. બેચાર ભાષાના
 ધવાથી વા બાધથી સત્તવાય ધવાથી મુદ્દપણું ટળતું નથી.
 જા હોય, પંડિત હોય, ફિલોસોફર હોય, લેખક હોય પણ
 મુદ્દપવાળા પદાર્થોમાંથી મોહાસક્તિ ટળી નથી ત્યાંમુધી
 ત મુદ્દ મોહી ગણાય છે, અને ત્યાંમુધી તે દુનિયાને ગમે તેવા
 શુભ કર્મથી અદમલાભ કરી શકે છે અને અનંતગુણી હાનિ
 કરી શકે છે. મુદ્દ મનુષ્યોનાં નિર્દોષકર્મો પણ સદોપતાને પામે છે. મોહા-
 સક્ત મનુષ્યો સાત્વિક કર્મોને કરે છે તેપણ તે રજોગુણ અને તમિગુણરૂપે
 પરિણામે છે. મુદ્દમનુષ્યો જેજોના ઉપર ઉપકાર કરવા ધારે છે તેનો પણ
 ઉપકારના બદલે અપકાર કરે છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો હક્કાયા કૂતરાની
 જે પાતાની વિષમય વાસનાજોનો અન્યને ગ્રેપ લગાડે છે અને
 તેથી અન્યમનુષ્યો પણ નિષ્વતું કલ્યાણ કરી શકતા નથી. મોહા-
 સક્ત મનુષ્યો પોતે કરીને શાંતિ લેતા નથી અને તેજો અન્ય મનુ-
 ષ્યોને પણ દરીને બેસવા દેતા નથી. મોહાસક્ત મનુષ્યોનું હૃદય શુદ્ધ
 ન હોવાથી અપર્ય સક્ષણની જે છે તેજો ધર્મક્રિયાજોને પણ બંધનરૂપે

જેવી મુદરાને મેં છે. મિદા-મન મનુષ્યો દર્શનકર્મનું છે એમાં
 પદની પેઠે નેશન કરે છે અને પ્રવિચરથી કારણમાં લેવાની
 પેઠે મૂવીને પ્રવિચરને કહેવા દે છે મુદ્રાન દેવ, મુદ્રાન દેવ
 અને દેવ, નેને દેવ થાય. દેવ નેમ નેને દુષ્ટિ, દેવ દેવ
 ને ને મુદ્રામાં અને નેશન દેવમાં દેવમાં જાણ નથી તદ્દન
 મુદ્રા મનુષ્યો પણ દર્શનકર્મનું છે એમાં નેમ મદા તોશન મધ્યે છે,
 અને પગલે પગલે દર્શન દેવમાં મિદાથી નેમ છે. દર્શનકર્મનું એ દર્શન
 છે કે જાની મદા-મનુષ્યો મુદ્રા મનુષ્યોથી કમળ કરવું. મુદ્રા મનુષ્યો
 વચ્ચે કુદૃષ્ટ જેવી ઉદારતાવાને જેવી શકતા નથી. નેમ તો જ
 મનુષ્યકર્મનું જાણને મા પદપદના અવશ્ય અવશ્યકતાવિન્ય મદામુદ
 મધ્યથી દે છે, અને જાનને જેમ મુદ્રાને માંગે જાગી જાય છે અને
 નેમ જાનીઓને શિખામણ જાણનાં તેઓ જાનીઓને, પ્રદેશને, મદા-
 માઓને સગાવે છે મુદ્રા મનુષ્યો મિદાથી જનનમાંથી જે મદલ કરે
 છે તેના કરતા નેમ જાન મુદ્રાન કરે છે. તેઓ દુનિયાને અપ-
 લાભ કરી શકે છે અને અનન્યુલી જાન કરી શકે છે. એકર જાણના
 વિદાર થવાથી જાણથી સગવડ થવાથી મુદ્રાનું દર્શન નથી.
 વજા દેવ, પંદિત દેવ, કિતોએકર દેવ, દેવક દેવ પણ
 નામદેવવાળા પદાઓમાંથી મિદા-મુદ્રા દર્શી નથી ત્યાંથી
 તે મુદ્રા મિદા મળાય છે, અને ત્યાંથી ને દુનિયાને ગમે તેવા
 શુભ કર્મથી અદમલાભ કરી શકે છે અને અનન્યુલી જાન
 કરી શકે છે. મુદ્રા મનુષ્યોના નિદેશકમાં પણ જોવાને પામે છે. મિદા-
 મનુષ્યો સાત્તિક કર્મને કરે છે તે પણ તે જોવાને પામે છે. મિદા-
 પદિવા છે. મુદ્રા મનુષ્યો જેઓના ઉપર ઉપકાર કરવા પામે છે તેનો પણ
 ઉપકારના બદલે અપકાર કરે છે. મિદા-મનુષ્યો અન્યને દેવ જાગે છે અને
 પેઠે જાણની વિષમય જાણનાઓના અન્યને દેવ જાગે છે અને
 નેથી અન્ય મનુષ્યો પણ વિષમય કરવાનું કરી શકતા નથી. મિદા-
 મનુષ્યો પાતે દર્શન માંનિ હેવા નથી અને તેઓ અન્ય મનુ-
 શ્યોને પણ દર્શને દેવવા દેવા નથી. મિદા-મનુષ્યો મનુષ્યોનું દેવ શક
 દેવાથી અપમ્ય બ્રહ્મની પેઠે તેઓ ધર્મક્રિયાઓને પણ બંધનકર્મ

ભારતની પડતીનું કારણ એવા મહાભારત યુદ્ધને વારી શકત. પુ-
 રાણ યોદ્ધાઓમાં જે મોહાસન્નિ ન હોત તો શહેરુદીન જેવા શત્રુ-
 સાથે લડવામાં પ્રમાદી બનત નહિ અને હિંદુઓની પરાધીનતાના
 દેતુભૂત થાત નહિ. મોહાસન્નિથી અસાની મનુષ્યો ન્યાયની વિરુદ્ધ
 વર્તે છે અને પશ્ચાત, કદાચક કરીને પોતાની પડતીનો ખ્યાલ પોતાના
 હાથે ખોદે છે. પાણીપતના મેદાનમાં જે મરાઠાઓએ મોહા-
 સન્નિ ન ધારી હોત તો દીલ્લી પર હિંદુ રાજ્યની પુનઃ સ્થા-
 પના થઈ હોત. સુસલમાનોએ મોહાસન્નિવિના હિંદુસ્થાન પર ચત્ય
 કર્યું હોત તો પરપરમાં યુદ્ધ થાત નહિ અને હાલ તેઓની જે દશા થઈ
 તે થાત નહિ. સત્તાનું બળ સમગ્ર વિશ્વ પર બ્યાર્યું હોય તો પણ મોહા-
 સન્નિથી અન્તે રાજ્યનો, સમાજનો, સંઘનો, દેશનો નાશ થવાવિના રહેતો
 નથી. નિમોહથી સર્વત્ર સર્વ દેશોમાં સાત્વિકશક્તિયોનો વિપ્રસ-
 થાય છે અને તેથી રજોગુણી તમોગુણી મનુષ્યોના આસનું જોર ટળી
 બાય છે. મોહાસન્નિ મનુષ્યો પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં સ્વાર્થી અને છે અને
 તેથી તેઓ પરમાર્થી મનુષ્યોને તથા પરમાર્થ કાયોને પાછા હાથવામાં
 કાંઈ ભાતની બાદી રાખતા નથી. સુસલમાનોએ વા યુરોપીયોએ
 હિંદુઓને છુટ્યા એમ કહેવાના કરતાં હિંદુઓમાં મોહા-
 સન્નિ વધી તેથી મોહાસન્નિએ હિંદુઓને પોતાના પગ તળે
 કચરીન અન્યોના દાસ બનાવ્યા એમ કહેવામાં ધાડું સત્ય
 સમાયું છે. જે જે વર્ગની હાલ પડતી દેખાય છે તેમાં સુરમ દ્રષ્ટિથી
 અવલોકતાં મોહાસન્નિનો મુખ્ય ભાગ અવલોકાયો નિમોહ જ્ઞાનના શિખ-
 રથી નેટકું નીચું ઉતરવામાં આવે છે તેટલા ભેદો પડે છે અને તેથી અસા-
 નીએ મતભેદ ક્ષેત્રની તકલરમાં પડી અનેક જ્ઞાનવરણીયાદિ કર્મોને બાંધે
 છે અને ભવિષ્યમાં બાંધયો. અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, યગ-દેવ, કાળ, ઇર્ષ્યા,
 સેદબાવ, પરાપાતાદિ દુર્ગુણોથી જે જે બંધે કર્મયોગીઓ મુજા થાય છે તે
 તે બંધે તેઓ આત્માનું તથા દુનિયાનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય
 છે. મોહાસન્નિ મનુષ્યોએ સ્વાત્માની નિર્ભયતા અવગ્રાહીને એક શણ
 માત્ર પણ જ્ઞાનીઓની સત્કલ્પ-આશાવિના રહેવું નહિ એજ તેઓની
 ઉત્તરિને સર્વોત્તમ ઉપાય છે. અનદિકાકલ્પી આત્મજ્ઞાનીઓ અને

તેઓ પાપને એવે છે. નિર્મોદશની કર્મયોગીઓ વિશ્વના સર્વ મનુષ્યોને
 એક સરખા મુખમય સ્વતંત્રમય વિશ્વતોથી સાંકળના મટાશની પેઠે
 પરસ્પર સંબંધિત કરવા છોડે છે અને તેઓ સર્વ પ્રકારે મુખી થાય
 એવાં શુભકર્મોને અનેક રીતે એવીને સ્વલ્પવનને હોમ કરે છે. આશની
 મોટાસણ મનુષ્ય, નામરૂપના મોહમાં ફસાઈને સર્વ મનુષ્યોના કલ્યા-
 નમાં આત્મભોગ આપી શકતા નથી અને કદાપિ તેઓ પરની દેખાડેખી
 તેવી શુભ પ્રવૃત્તિ એવે છે તો તેમાં સંકીર્ણ સમદેવમય વૃત્તિથી પ્રવૃત્તિ
 કરીને પરસ્પર એક બીજાનું અશુભ કરે છે. જ્ઞાનીકર્મયોગીઓ દુનિ-
 યાની અધોદશા ન થાય તે માટે શુભકર્મોને કરે છે, અને તેથી તેઓ
 દુનિયાપર અનન્તગુણ ઉપકાર કરે છે. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનીયોગી કર્મ-
 વીરોની બલિદારી છે તેઓ સર્વત્ર પાપુની પેઠે અપ્રતિબદ્ધ રહીને
 સર્વલ્પ જાતિના શુભમાં ભાગવે છે અને અન્તરૂથી પુનઃ નિઃસંગ પણ
 રહી શકે છે. જ્ઞાનીકર્મયોગીઓની શુભકર્મપ્રવૃત્તિથી આ વિશ્વમાં
 અનેક શુભમાર્ગો ઉદ્ભવ્યા છે અને તેથી દુનિયામાં સત્ય વિવેક
 પ્રાપ્ત કરવાને મનુષ્યો બ્રાહ્મણની બની શકે છે. મૂઠ મનુષ્યો મોહથી
 પ્રાપ્ત કરવાને ત્યાગ કરી દે છે અને તેથી તેઓ અનેક દૃષ્ટિયોથી
 મધ્યસ્થ બુદ્ધિને ત્યાગ કરી દે છે અને તેથી તેઓ અનેક દૃષ્ટિયોથી
 સત્ય ધર્મની પરીણા કરવાને અને સત્ય પ્રગતિને નિર્વૃંય કરવાને શક્તિ-
 યત્ન થતા નથી. મોહરૂપ વિવિધના સર્વ પ્રકારની શુભપ્રવૃત્તિ અવગ્રાહવી
 અને મોહરૂપ વિવિધી સર્વ વિષમય પ્રવૃત્તિ અવગ્રાહવી. મોહવિના જ્યાં
 દિ દેવામાં આવે છે ત્યાંથી સત્ય વસી આવે છે. મોહદૃષ્ટિથી અનેક
 ગુણો ઉભા કરવામાં આવે છે અને નિર્મોદ દૃષ્ટિથી સર્વત્ર શત્રુઓને
 મોના રૂપમાં દેશવી નામજામાં આવે છે. અતએવ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક
 ાહ પ્રવૃત્તિથી મૃદરથોએ વધા ત્યાગીઓએ સ્વલ્પવનને ઉચ્ચ કરવું
 ને. મોહવિનાશની ગમે તે દેશકાલ જાતિવર્ગમાં ઉત્તર રહીને
 મને તે પ્રવૃત્તિ કરતો છતો અકાળો રહી શકે છે. ત્યાગીઓ પણ
 નિર્મોદ દૃષ્ટિથી વિશ્વજનોનું અનન્તગણુ કલ્યાણ કરી શકે છે
 માટે મૂઠ દશાને ત્યાગ કરીને જ્ઞાની બની કર્મ કરવાં જોઈએ
 અવતરણુઃ—નિઃકામ દશા પૂર્વક કર્મયોગીઓની પ્રવૃત્તિનું ફલ
 પાવે છે. તેઓના અવસ્થક કર્મની દિશાનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

તેણે કાપને એવે છે. નિર્મિતની કમરે ગીતો વિષય અને મનુષ્યને
 એક સમય સુખમય સર્વવમય વિચરેથી માન્ય મદ્યની જે
 પાત્રને સંસ્થિત કરા દિયું છે અને તેણે અને પ્રકારે સુખી કાપ
 એવાં સુખકરોને અનેક રીતે એવાંને સ્થાપનાને દેખ કરે છે. આગની
 એવાં સુખકરોને મનુષ્યને દેવમાં ફરવાને સર્વ મનુષ્યને દેખા.
 જ્યાં આગને આવી રહેલા નથી અને દરેક તેણે પાત્રી દેખાશેથી
 તેથી સુખ આગિ એવે છે તે તેમાં સ્થિતિ સુખકરમય રૂપિથી આગિ
 એવાં પાત્રને એક સ્થાન આગિ કરે છે. આગીકમરેથી દુનિ-
 યાની કલિયાન ન કાપ તે માં સુખકરોને કરે છે, અને તેથી તેણે
 દુનિયાને આગરુપુ કરવા કરે છે. આ વિષયમાં આગીથી અને
 વીરની કલિયાની છે તેણે સર્વ કાપની પેઠે આગિવદ્ધ રહીને
 સર્વ સુખ આગિ સુખમાં આગરે છે અને આગરથી પુત્ર નિર્મલ પણ
 રહી કરે છે. આગીકમરેથી આગની સુખકરમય આગિ આ વિષયમાં
 અનેક સુખકરો દેખાયા છે અને તેથી દુનિયામાં સુખ વિવેક
 પ્રમ દેખાને મનુષ્યે આગરની બની કરે છે. આ મનુષ્યે એવાથી
 મધ્યકાલ સુધિને આગ કરી દે છે અને તેથી તેણે અનેક દિવિદેથી
 સુખ થઈની પરીક્ષા કરવાને અને સુખ પ્રવર્તિને નિર્મલ કાપને આગિ-
 અને એવાથી વિચારી અને વિષય આગિ કાપરેથી એવાથી અને
 દિવેવામાં આવે છે આથી સુખ લાગે છે. એવાથી અને
 સુખકરો દેખા કરવા આવે છે અને નિર્મલ દિવિદેથી સર્વ સુખકરને
 નિર્મલ આગિથી એવાથી દેખા કરવા આવે છે. આગરને આગરપૂર્વક
 એવાં એવાથી આગી અને તે આગરે આગરને દેખા કરે
 અને તે આગિ અને આગરની આગરેથી કરે છે. આગરે પણ
 નિર્મલ દિવિદેથી વિષયને આગરેથી કરે છે. આગરે પણ
 એ આગરે આગ કરીને આગ બની અને આગરે આગરે કરે
 આગરે પણ નિર્મલ આગરે આગરેથી કરે છે. આગરે પણ
 એ છે. તેણે આગરે આગરેથી કરે છે. આગરે પણ

પરિવર્તનને થાય છે. જે ક્ષત્રમાં, જે દેશમાં જે કર્મો કરવાથી હુનિ-
 વાનાં ભવેતું વિશેષ કલ્યાણ થાય, અને જે કર્મો કરવામાં પોતાને
 અધિકાર હોય, તથા પોતાનાથી કરી શકાય તે સ્વભાવસ્યક કર્મો
 બધાં. સર્વ લોકોએ નિઃકામભાવથી કરવું અથ કરવી બેધએ.
 સકામભાવના કરતાં નિઃકામભાવથી આત્માના જ્ઞાનાદિગુણોની અન-
 ન્તયુક્તિ પ્રગટિયાય છે. સકામ અર્થોત્ત દેવેન્દ્રાથી આત્મા બંધાય છે
 અને નિઃકામભાવથી આત્મા નિર્મલ રહે છે. નિઃકામ હૃદિ ખીલવથી
 જે હર્ષ આમાન્ય મનુષ્યોત્ત કાર્ય નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન મહાત્મા-
 જોના, સુધિયોના, વીરકરોના પગલે ચાલી શકતું નથી. નિઃકામ
 હૃદિ બિન રત્નોત્તુ અને તમોત્તુને ભરી શકતા નથી. નિઃકામ
 હૃદિ બિન સ્વાધોદિ દોષેનો નાશ થતો નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન પ્રત્યેક
 કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક સ્વાર્થના પ્રપંચો ઉભા થાય છે. નિઃકામ-
 હૃદિ બિન કોઈ પણ મનુષ્ય ખરેખરે કર્મયોગી ગણી શકાતો નથી. નિઃકામ-
 હૃદિ બિન સ્વાત્મના વિચારોની અને આચારોની અન્યોપર આરી
 અસર થતી નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન કષ્ટાદિ સુખો પેટે જાતની સાથે
 બ્યવહાર થતો નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન કષ્ટાદિ સુખો પેટે જાતની સાથે
 જેમ સદુથી ગ્રસાય છે તેમ મોહથી આત્મા ગ્રસાય છે. નિઃકામ-
 હૃદિ બિન કોઈ પણ કર્તવ્યકાર્યમાં પરિપૂર્ણ સંતોષ અને આનંદ પ્રગટી
 શકતો નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન હર્ષ અને શોકના ચાતાવરણથી મુક્ત
 રહેવાતું નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં અનેક જાતની
 હિંમિદાઓના શુભામ બાધું પડે છે. નિઃકામ હૃદિ બિન શુદ્ધ વિચાર-
 ધોને દૃઢ્યમાં પ્રકટાવી શકતા નથી. નિઃકામ હૃદિ બિન અર્થોઅ-
 ર્થથી અને વિષમયપ્રવૃત્તિ સેવાય છે. નિઃકામ હૃદિ બિન કષ્ટે સંજો
 શાન્તિને અનુભવ કરી શકતો નથી. અતઃજેવ આવસ્યક કાર્યો
 કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવામાટે નિઃકામભાવને પ્રકટાવવો બધે
 સકામભાવથી વિચારવાત, પ્રતિજ્ઞાવાત, પરમાર્થવાત, દૃઢવાત, ધર્મ-
 વાત, પ્રાણવાત, સત્યવાત કરીને મનુષ્યો, નીચ પ્રવૃત્તિના દાસ અને છે.
 સકામભાવથી આત્માની શક્તિયોની વ્યવસ્થા થયે છે, અને તેથી
 આત્મરિધિરત્તુપ આરિત્રને ધાત કરી શકાય છે. સકામભાવથી

સક્રમભ:વધારકો: સ્વાર્થી બનીને માન્ય, પિતા, કુટુંબ, મિત્ર, બંધુ,
 સ્ત્રિ, સમાજ સંઘ, દેશ, રાજ્ય, વગેરેની વાચનિક દૃષ્ટિને અંદા
 કરી શકતા નથી, સક્રમભાવથી ઉપકારને બદલે નહિ વાળનારાઓ-
 પર વેર પ્રકટે છે, અને તેથી અગ્રુત કર્મની પ્રતિષ્ઠા નેરથી સેવન
 થાય છે. સક્રમભાવનાથી મનુષ્યો સ્વાર્થી બને છે અને તેઓ ને ને
 ધર્મ માટે કાંઈ કરે છે તે ઉલટાં તેઓને અધર્મની વૃદ્ધિ કરવામાં થાય છે.
 સક્રમભાવનાથી સ્વેચ્છા પૂર્વ ન થતાં નેની તેની આદ્ય અત્યસંબંધને
 બાંધી શકતો નથી, અને પરસ્પર ઉપકાર ઉપકાર કરવાના સૂત્રને
 શણે સણે હોષ કરી શકાય છે. દિનુદિન વગેરે સર્વ દેશોમાં સક્ર-
 મભાવનાથી મનુષ્યોની સન્નિવૃત્તિ થઈ નથી. સક્રમભાવથી થએલી
 દેશોત્પત્તિ વગેરેનો અસ્પષ્ટતામાં નાશ થાય છે, અને ધર્મશાસ્ત્રોના
 અધ્યયને પણ અધ્યારમાં મૂકી શકતા નથી માટે નિષક્રમભાવથી આવ-
 સર્વ હોદ્દાઓ અવસ્યકકર્મો કરવાં જોઈએ. નિષક્રમભાવથી આવ-
 ત્યકર્મ કરનારાઓ ને કંઈ દેશકાલને અનુસરીને કરે છે તે ધર્મ-
 હિ માટે થાય છે. નિષક્રમભાવથી કર્મ કરનારાઓ દસ્ય વિશ્વને
 સ્વર્ગસમાન બનાવી દે છે. તેઓ નૈમગ્નિક સુખમયજીવને જીવે છે
 અને પ્રમુખમયજીવન પ્રાપ્ત કરીને ધર્મના આધારે બને છે. સ્વાધિકારે
 સ્વ અર્થાત્ સ્વ પિતૃસ્વી કાર્ય કરવામાં વાંચીન જોવા ધર્મકર્મ પ્રત્યા-
 ધક્ષે સુદિને પામ્યા, પામે છે અને પામશે. સ્વાધિકારે નિષક્રમ-
 ભાવથી સ્વદેશ અથા કરવામાં વાંચીન કર્મયોગીઓને આ વિશ્વમાં
 મન્યવાદ પટે છે. સ્વાધિકારે નિષક્રમદશાથી કાર્ય કરનારા કર્મયોગીઓ
 સમાજમાં, રાજ્યમાં, સંઘમાં વગેરે સર્વ બાબતોમાં નેતૃત્વ બનીને
 દુનિયાનું કલ્યાણ કરી શકે છે, અને તેઓ સામાજિકવર્ણીયાદિ સર્વ પ્રકા-
 રના કર્મથી રહિત સ્વાત્માને કરી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 નિષક્રમ કર્મ કરવાની દશા પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રથમ તો અક્રમ
 ઇચ્છાઓથી નિરૂત થઈને વ્યવહારયોગ્ય સત્ય કામોને ઇચ્છવાં
 જોઈએ. અસત્ય અને અયોગ્ય ઇચ્છાઓને પ્રથમ તો વારંવાર જોઈએ
 અક્રમ ઇચ્છાઓથી આત્માને સત્ય શાન્તિ મળતી નથી. અસત્ય
 દુષ્ટ કામનાઓથી ધનુ દુર્ગતિ દુઃખ અવગ્રોધવાની આવશ્યકતા છે.

ચેતનનું અસ્તિત્વ થતું નથી, અને તેમ વિશ્વલયોનું કલ્યાણ કરી શકાય
 છે. નિષ્કામી મનુષ્યો કોઈના ઉપકાર કરીને તે પાછો ઉપકાર કરે તેવી
 સ્થિતિમાં ચેતનને મૂકાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી. નિષ્કામી કર્મયોગીઓ
 કોઈના પર ઉપકાર કરીને તે ઉપકાર કયા એમ કોઈની આગ-
 ન કથના પણ હિંચા રાખતા નથી. સત્યકામી મનુષ્યો સત્ય ઉપકાર
 પ્રવૃત્તિને આમો બદલો લેવાને ઇચ્છે છે, પરંતુ નિષ્કામી કર્મયોગીઓ તે
 સર્વસ્વાર્પણ કરીને પરમાર્થપ્રવૃત્તિ કરે છે તેના આમો બદલો વાળવા
 કોઈ પ્રવૃત્તિ કરે તો તેમાં પણ તેઓ શુભ ભાવને ધારણ કરતા નથી.
 આ વિશ્વમાં નિષ્કામી કર્મયોગીઓ ખરેખર પરમાત્માની પ્રતિકૃતિયો
 છે. નિષ્કામી કર્મયોગીઓ પરમપદ સન્નો છે. નિષ્કામ કર્મયોગીઓના
 ચરણકમળની પૃથ્વીથી દુનિયાના લોકો પવિત્ર બને છે. નિષ્કામી
 કર્મયોગીઓનાં દર્શનથી પરમાત્માનાં સાક્ષાત્ દર્શન થયાં એમ અવ-
 બોધવું. અકામ્યભાવોથી નિવૃત્ત થઈને સકામ્યભાવોમાં પ્રવૃત્તિ કરીને
 ને આત્મજ્ઞાનમાં પરિપૂર્ણ અનુભવી બન્યા હોય છે તેઓ આત્માના
 શુભોચિના અન્ય કંઈ ઇષ્ટવ્ય નથી એવું પ્રત્યેષતા હોવાથી નિષ્કામ-
 તાએ તેઓની બાહ્યપ્રવૃત્તિ ધાય છે. ઇન્દ્રિયો અને મનની સાથે
 સંબંધ પામતી એવી જડ વસ્તુઓમાં આત્માનું મુખ નથી અને અન્ય
 જડ પદાર્થો કે ને ઇષ્ટ વિષયો તરીકે કલ્યાણલા છે તેનાથી ત્રણ
 કાલમાં અખંડ શાસ્ત્ર તુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી એવો આત્મજ્ઞાની-
 ઓનો નિશ્ચય હોવાથી બાહ્ય પદાર્થોમાં ઇષ્ટત્વની વા અનીષ્ટત્વની
 કલ્પનાથી બંધાય નથી. અતએવ તેઓ સહેજે નિષ્કામી બની અન્ય
 લોકોને ઉદ્ધાર કરવાને તેઓની હિતમાં વિશેષતઃ ઉચ્ચતા થતી જાય
 એવા આશયથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. દુઃખીઓના દુઃખોનો ને ને માર્ગોથી
 નાશ થાય તે તે માર્ગોનું અવલોકન કરીને જ્ઞાનીકર્મયોગીઓ નિષ્કા-
 મતઃ પ્રવૃત્તિ કરે છે. નિષ્કામતઃ ધર્મકર્મક્રમકયોગીઓની નેટલી
 પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. તેઓનાં સર્વ આવશ્યક કર્તવ્યકર્મોથી
 અવશ્ય ધર્મની વૃદ્ધિ ધાય છે. તેઓના આશય અવશ્યેષ્ઠાથી તેઓની
 ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિને યથાર્થ ખ્યાલ આવતાં વાસ્તવિક મહત્તા અવશ્યેષ્ઠા છે.
 અવતરણ:—સવતોત્સાહમતથી કર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાને નિર્દેશ છે.

સત્તા પ્રથમ નમન પુનઃ પ્રાપ્તિમાં અને ગરીબ મનુષ્યો, અત્યેના સદ અને
 સત્તા પ્રથમથી મહાપુરુષ અને છે એમ ધ્યાનમાં છે. કર્મચરીઓ,
 ભાવી ભાવચરીઓ, સત્તા પ્રથમ વિના દેહ જીવનની પ્રતિષ્ઠામાં પાછળ
 પડી જાય છે, અને તેઓ પ્રતિષ્ઠા મનુષ્યોના દસ બનીને નેત્રોના
 અકમળથી રજા સંપાદિ જીવન બચીત કરે છે. પ્રતિષ્ઠાનાં સ્વભાવ,
 સમજનાં, સ્વભાવનાં, રેશનાં, મંડળનાં, કોમનાં અને સત્તા પ્રથમ
 સત્તા પ્રથમ એ બે સુખ પ્રથમ અવલોકાય છે. સત્તા પ્રથમ અને
 સત્તા પ્રથમ થઈ શકે છે. સત્તા પ્રથમ અને સત્તા પ્રથમ
 સત્તા પ્રથમ પણ પ્રદ નહ થઈ જાય છે. સત્તા પ્રથમ અને સત્તા
 પ્રથમ વિના ધર્મોચ્ચારો અને ધર્મપ્રવર્તકો ધર્મને પ્રચાર કરવાને યત્નિ-
 મત્ત થતા નથી. મટે ધર્મોચ્ચારો સત્તા પ્રથમ અને સત્તા પ્રથમ
 અવલોકન કરવું જોઈએ. સત્તા પ્રથમ અને સત્તા પ્રથમ
 પર અગ્રીયાર સ્વારીઓ કરી, દશ સ્વારીઓમાં તે પૃથુરુષ સ્વાધી
 પદાવ્ય પામીને પદ્માવલોકે, તો પછી સત્તા પ્રથમ અને સત્તા પ્રથ-
 મને ત્યાગ કર્યો નહિ. સત્તા પ્રથમ પ્રથમથી નેત્રે રિત્તી પર અગ્રી-
 યારી સ્વારી કરી તેમાં તે કાચે અને ત્યારથી રિત્તીની ગારી
 સુસમાનેના લાખમાં ગઈ. મહાવીર પ્રભુ અને શ્રી અમૃતિ દેવના
 સમયમાં જેનેની પ્રથમ સ્વાધીય કરેલા અગ્રીયાર પદ્મિ થઈ હતી
 અને વેદધર્મ પાળનારોની પછી સ્વધ્યા થઈ ગઈ હતી. પરંતુ પદ્માવ-
 લોકોમાં, સુપુત્રોમાં અને સેનગૃહસ્થોમાં સત્તા પ્રથમ અને સત્તા
 પ્રથમ રહ્યાં નહીં તેથી પુનઃ વેદધર્મોમાં સત્તા પ્રથમ અને સત્તા
 જેનેની સ્વધ્યામાં પદ્મિ થયાં થયાં. સત્તા પ્રથમ અને સત્તા પ્રથ-
 મથી ઉદ્ધારેલા બંનેને સ્વાર મંડળમાં પ્રીતિ ધર્મને પ્રચાર
 કર્યો તે સર્વ દેહો અવલોકી શકે છે. આ વિધિમાં સત્તા પ્રથમ સત્તા
 પ્રથમ અને સુધારા થઈ શકે છે. હવે જગતમાં અસુધાને દૂર કરી
 થાય છે પણ પદ્માવલોકે તેની સામનો વિના તેઓમાં મનવા આવી જાય છે.
 સુસમાનેનાં સુસમાનેનાં ધર્મની રૂઢવયે સત્તા પ્રથમ અને સત્તા પ્રથમ
 ને ત્યાં સુધી તેઓ સ્વધર્મને પ્રચાર કરી શક્યા પદ્માવલોકે-

સનતોત્સાદ વિના અનેક મનુષ્યોએ પાળીમાં પરપોટા મળીને દાળમાં જેમ
 નિલય પામે છે તદ્દન પ્રદંબિત કાયોને દાળમાં મૂકી દીધાં છે, તેનાં
 સદશરૂપ દર્શાને વિશ્વમાં અસ્તિત્વ ધનવે છે. ગુજરાતમાં ભ્રમણીય શન
 પદ્ધતિ જે જે નૃપનિયો થયા તેમાં શત્રુવશાળ પ્રગતિદાયને શન
 તોત્સાદ પ્રયત્ન નહોતો તેથી તેઓ શુર્યસ્વામિનું આશ્રય સંરક્ષી
 કાય સમર્થ થયા નહીં. શુર્યસ્વામિમાં સતતોત્સાદપૂર્વક પ્રયત્ન
 કરનાર મદમદ બેમદ્યો અનેક દિંદુઓને ચટલાથી સુખમાન કર્યા
 અને શત્રુમયોદની વૃદ્ધિ કરી. મમે તેવા પ્રગતિશીલ મનુષ્યો હોય
 પરંતુ તેઓનામાંથી સનતોત્સાદ પ્રયત્ન દળવાની સાથે તેઓની અવગતિ
 અર્થભાષ છે. બ્યાપારકાર્યપ્રવૃત્તિમાં સતતોત્સાદવિના નીનવણિકે અન્ય
 બ્યાપારશીલ કોમોની પાછળ દારવા લાગ્યા છે અને અવિધ્યમાં જે
 જોએમાં સનતોત્સાદ પ્રયત્ન નહિ. રહેશે તે અન્ય કોમોના દાસ-
 ૧૩૫ કાશ્વરૂદથી સુખ થશે નહિ. પ્રગતિશીલ પ્રત્યેક કાર્ય કરવામાં
 સનતોત્સાદ પ્રયત્નની અવશ્યકતા છે. હેમનુષ્ય!!! તું કોઈપણ કાર્યને
 અર્થની સતતોત્સાદ પ્રયત્નને મેળવે પડે કાર્યપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ ન કર.
 સનતોત્સાદ પ્રયત્નથી રંકે મનુષ્યો પણ શત્રુત્વને પામ્યા છે. કાર્યનાં
 આત્મા સનતોત્સાદ પ્રયત્ન છે. એ બેને નાશ થવાની સાથે કાર્યને
 નાશ થાય છે. સનતોત્સાદ પ્રયત્નથી દારીમાં સર્વ પંચિચિદામતિ
 શિવકુમાર શાસ્ત્રીએ મદાખ્યાતિને મેળવી છે. સનતોત્સાદ પ્રયત્નથી
 પેક વીરચંદ દીપચંદ અનેક બ્યાપારશીલ કાયો કરીને ખ્યાતિ મેળવી શો
 ૧૧૨ચંદ દીપચંદ બેધાવી ગામના સામાન્ય નીનવણિક દત્ત. પદ્ધતિ
 જોએ સનતોત્સાદ પ્રયત્નથી બ્યાપાર આદર્યો તેમાં અવરોધીએ
 ૧૨ બ્યાપારો તેથી નીનકોમમાં અમગળ્ય મેષ્ટી મળુવા લાગ્યા. શો
 મચંદ રાયચંદ સતતોત્સાદ પ્રયત્નથી અનેક મુલકાયો કર્યા. મહેલા-
 ૧૩ નીનવણિક વેણીચંદ ભુરચંદ એક અશિષ્ટ સામાન્ય શાવક છે.
 તેમાં સતતોત્સાદ પ્રયત્નભગ છે. તેથી તેમણે અનેક પાશ્ચાત્યો
 નીનકોમમાં ભગૃતિ ફેલાવી છે. હાલ પણ તે પ્રશસિત કાર્યમાં
 સતતોત્સાદ પ્રયત્નથી મંડ્યા રહે છે. ભાવનગરના શાવક કુંવરજી

ભેદો છે. પરસ્પર એક બીજાથી નિમ્ન એવી ક્ષમિત ક્રિયાઓમાં એકની
 મહા શક્તિ તેમથી વિરૂદ્ધ સાંપ્રદાયિક ક્રિયાઓ પર વિરોધર છૂટે
 છે અને અન્ય ક્ષમિતક્રિયાઓનું અને તે ક્રિયાઓના દર્શનમાં એકની
 ક્રિયામાં આવે છે. આ પ્રમાણે પરસ્પર ધર્મમાં મંડન, મંડન, તત્કાલે પણ કહે
 નિમ્નતાએવરે પરસ્પર મનુષ્યોમાં મંડન, મંડન, તત્કાલે પણ કહે
 છે. એક મનુષ્ય અન્ય ક્ષમિતક્રિયાનું મંડન કરે છે ત્યારે અન્ય
 મનુષ્ય તેનું મંડન કરે છે. અન્ય મનુષ્ય અન્ય ક્ષમિત ક્રિયા પર તત્કાલે
 કારણ કરે છે ત્યારે અન્ય મનુષ્ય તેમ ક્ષમિતક્રિયા પર દેશ-અર્થ
 કારણ કરે છે. જેનેમાં ક્રિયાથી નજીની પરસ્પર દેશીક ક્રિયાઓ
 વિરૂદ્ધ હોય છે. તેથી તે તે ક્રિયાઓની ચિલિનતાએ ક્રિયાથી નજીની
 અભેદને મંડન મંડન કહેવા વગેરે કરી ધર્મની અવધાનમાં ધર્મની
 વૃદ્ધિ કરી શકે છે. અર્થ મનુષ્યો સ્વસ્થક્ષમિતક્રિયાઓને અવધાનમાં
 આધારે પ્રવિષ્ઠાન કરીને અન્યની ક્રિયાઓને અવધાનમાં રાખે છે એમ
 કહેવા પ્રયત્ન કરે છે. દિનનિરત એ અને પ્રવેશવરે એ આ પ્રમાણે
 પરસ્પર વિરૂદ્ધ અન્યકર્મ ક્રિયાઓના ભેદે પરસ્પર કહેવા કરીને
 અંશથીરને પરસ્પર નિશાંત ઉપર એકથી, તેથી તેઓની પાલી થઈ
 અને વૈદિકધર્મવ્યવસ્થાની પ્રવૃત્તિ થઈ વૈદિકની પાસે પ્રવૃત્તિઓનું
 સ્થાનિંદ્ર સમજાવિત પરસ્પર સાંપ્રદાયિક વિરૂદ્ધ ક્ષમિતક્રિયાઓના
 મંડન મંડનમાં પડી તત્કાલની વૃત્તિમાં મુજબ અને તેથી મુસલ-
 માને તત્કાલ તેઓને આક્રમણે તત્કાલ પડ્યાં. ક્રિયાઓમાં મુજબથી
 સ્થાનિંદ્રપ્રવૃત્તિ થાય છે અને તેથી સ્વપરની ઉન્નતિ થઈ શકે
 નથી. પ્રવૃત્તિઓમાં અને મુસલમાનોમાં ક્ષમિત મતલેવાયી પરસ્પર
 વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓથી તત્કાલનાં મુદ્દા પ્રવૃત્તિમાં એમ તેઓના ક્ષમિત
 દર્શનના વાચનથી સ્પષ્ટ અવધેશવ છે. પરસ્પર ક્ષમિતક્રિયાઓના
 ભેદથી પરસ્પર વિરૂદ્ધ ક્ષમિત ક્રિયાઓ ક્રિયાઓ એક બીજાને યતુની
 દરિયા કહે છે. બ્યાવદારિકાઅર્થથી વગેરેની પ્રવૃત્તિઓમાં-ક્રિયા-
 યોમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધભેદે અભેદ અને પ્રવૃત્તિ મુદ્દ કરી અવધાનમાં
 અવધાનિ દેશવે છે. વિરૂદ્ધમનુષ્યોમાં પરસ્પર અવધાન, ધીવની,
 અધિકારોમાં અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓ પ્રવર્તે છે. સદાત્યોની

તરીકે સ્વીકારીને જાનની ઉપેક્ષા કરી જિન્ન ક્રિયાઓ કરવાનું પર દેવ
 ધારણ કરી સુખ થવને કહે છે. પરંતુ આધનશૂન્ય થઈ ક્રિયાઓમાં
 મુંઝવણ-સુખ થવા નથી આ-મદ્દાન, પરમા-મદ્દાન, નવજ્ઞાન, કર્મજ્ઞાન,
 સ્વધનજ્ઞાન, અને સાધ્યાદિ વિના ક્રિયા ભેદોમાં એક ઉપ-પ થાય
 છે. એક દૃશ્ય સર્વ રહિયા-પત્રો-વર્ગોને એમ શ્રીજમાં સમાવેશ
 થાય છે તેમ અનેક ક્રિયાઓના જ્ઞાનને આ-મદ્દામાં સમાવેશ થાય વિના
 આ-મદ્દા જ્ઞાનમાંથી પ્રકટેત અનેક ક્રિયાઓને આ-મદ્દાન થયા વિના
 એકલા જ નહીં થયો નથી વિશ્વમાં જેટલા ધર્મમત ભેદો-ક્રિયામત
 હોયા છે તે સર્વનું મૂળ સ્વીચ આ-મદ્દામાં છે અને તે સર્વને આ-મદ્દાનથી
 સ્વની તથા વિશ્વ મનુષ્યોની હાનિ કરી ચકાય છે. પરંતુ
 વિવિધ ક્રિયાઓને નિર્માણપણે સાધ્યમાં સાધનપણે
 વિશ્વ મનુષ્યો એવે તેમાં દોષની અવનનિ થતી નથી.
 ક્રિયાઓમાં નિર્મોદતા સ્તે છે તે તે પરંપર વિરૂદ્ધ દેખાતી
 ક્રિયાઓથી સ્વપરને કંઈપણ હાનિ થતી નથી. સર્વ ઇશ્વરની આ-
 મદ્દિ વિષયોની માન્યતાઓને અનેક નયોની આપેશતાએ જેમ
 જનજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે તેમ સર્વ ઇશ્વરની પરંપર વિરૂદ્ધ
 મિત્ર ક્રિયાઓને અનેક નયોની આપેશતાએ જેમ ઇશ્વરમાં સમાવેશ
 થાય છે. એવું આ-મદ્દાની ગુરુતમથી અવગ્રહવાનું આ-મદ્દાની ઉત્પત્તિ
 જ્ઞાનમાં વધા વિશ્વની ઉત્પત્તિ કરવામાં દોષ જાતને પ્રત્યક્ષ
 જો નથી. જે જે પાપક્રિયાઓ અને ધર્મ ક્રિયાઓ છે, તે
 આ-મદ્દાનથી અવગ્રહાય છે. તેથી આ-મદ્દાની મન્ય ધાર્મિક ક્રિયાઓ
 કે જે સ્વપિત્તરે સ્પર્ધાય છે તેને કદે છે અને પાપ ક્રિયાઓને
 પશિદાર કરે છે. જે જે ધાર્મિક ક્રિયાઓથી સર્વ જીવોને આ-મદ્દુ-
 જ્ઞાને લભ મળતે હોય અને તે દિવસ અનન્યદિથી રહિત હોય તે
 તેઓના વિચિત્ર ભેદોમાં આ-મદ્દાની મુંઝવણ નથી. વધા જિન્ન જિન્ન
 ધાર્મિક ક્રિયાઓની માન્યતા સંબંધી અનેક મતભેદોના પુરાકારે પ્રમુખ
 થાય છે તે તે જિન્ન જિન્ન નવજ્ઞાન આચાર્યોએ લખ્યાં હોય તે તેમાં
 પણ તે મુંઝવણ નથી. સર્વ જ્ઞાનની ક્રિયાઓને મુખ્ય હિંદુ ફલવની

છે તે ધર્મ જાન્યમોને જેવાનામાં પ્રમાણીને છુટીપડે છે. જાનનનાજાની
 મહાત્માઓનો. એકદેશીય જોધ દેનો. નથી. તેઓના
 જાનનના વિચારોથી જાનનનાવર્ણવૃક્ષ જેનદરેનની વ્યાપ-
 કનાથી વિરૂધ્ધમોનો. તેમાં પ્રમાણેશ થાય છે. અમિક એક
 કિયાથી વા જાનુક એક દેવની અન્વયામતથી દુનિયાના મનુષ્યોની
 સર્વજાનની પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. આમજાની ઉપકુળા સર્વ જાણે
 છે. તેથી જાનેક કિયાઓના એરોમા તે શુભી દેથી જાનને નથી
 જાનેક વ્યાપકારિકકિયાઓથી જાને જાનેક અમિકકિયાઓથી આપિ-
 જાતિમાં, વિશ્વોત્પતિમાં, અત્યવાય જાવને નથી જાને ઉલ્લી દરવજાનની
 આપજામાં પરમજ સદિષ્ટુવાની સાથે વૃદ્ધિ થયા કરે છે, તેથી
 રાધંતમમનુષ્યોએ પરમજ વિરૂદ્ધ ધર્મકિયાઓને દેખી તેઓની
 કિયાતું જાન કરતું પરંતુ કિયાજાલ થતું નહીં જાને સ્થપિકાર
 થાજે કરવી જે કિયાઓથી પ્રાપ્ત મળે, નીતિની હલચલ રહે, હલ-
 ૧. જાસ થાય, આલુવિકારિ સાધનોની પ્રગતિ થાય, ધર્મ અર્થ કામ
 જાને પ્રાપ્તની સામ્યજ આસથના થાય, સત્યની ઉત્પતિ થાય, સર્વજન-
 વનુ'ંકયા કરી શકાય, આત્મજાનમાં વૃદ્ધિ થાય, અત્યાહાર, ખરજી ધ્યાન
 જાને સમાધિમાં વૃદ્ધિ થાય, જાવનવિના આર્યોને શુધ્ધ થાય જાને સર્વ
 પ્રકારની શુભોત્પતિ થાય, એવી ત્યાગીના જાને મુદરવના અધિકાર એક
 જાનેક અમિક કિયાઓ-ધર્મપ્રવૃત્તિયો દેાય, પ્રાચીન દેાય વા અર્ધાચીન
 દેાય, પવિત્ર અન્વયાલખાયલી દેાય વા જાની મહાત્માઓએ જમાનને
 અનુસરી નવીન રચી દેાય, તોપણ તેઓ સર્વે થી સર્વજન જાનથી અવિ-
 શેષી સામુદાય છે અને તે સર્વે સ્થપિકાર સેવવા યોગ્ય છે. અમિક
 કિયાઓનું વ્યાપકારિક શુભ કિયાઓનું અનુક વર્તે રજીદર કરી લીધું
 નથી. તેવી શુભ કિયાઓ ભૂતકાલમાં થઈ, વર્તમાનમાં થાય છે અને
 તે સર્વ અમિક વ્યાપકારિક કિયાઓથી-પ્રવૃત્તિયોથી-શુભોત્પતિ કરવી
 એજ મૂળ ઉદ્દેશ ત્રણેકાલમાં એક સરજો રહે છે જેમ આત્મજાનીઓ
 જાણે છે. તેથી તેઓ આત્મજાનની વ્યાપકતાજાણે, જાણજુદિએ વા
 જ્ઞેકાન્તદિએ જે પરમજ વિરૂદ્ધ કિયાઓ દેખાય છે તેમાંપણ તેઓ

અવનતિ દુઃખમય બેડીમાં જકડાય છે, તેથી તેઓની એવી માન્યતા
 કરતાં કોઈ જમે તે યોગ્યધાર્મિક ક્રિયાને કરે છે અને અન્યોની વિરુદ્ધ
 ન પડતાં આત્માની શુભ શક્તિઓને ખીણવે છે તો તે શાસ્ત્રોક્ત
 ક્રિયાને દરાવ્યા વિના પણ સત્યશાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ક્રિયાને કરે છે
 એમ અવશ્યેષવું. ભક્તિ, સેવા, જીવદયા, સત્ય, શુદ્ધ પ્રેમ, સંયમ
 આદિ, આત્મ સાક્ષાત્કાર, દાન, પરોપકાર, દેવચરિત્ર દર્શન આદિની
 પ્રાપ્તિ કરવનારી સત્ક્રિયાઓ પ્રદા પ્રભુપ્રતિપાદિત છે તેથી તેમાં
 કંઈ કંઈ ફેરફાર જણાય તોપણ તેણે શુદ્ધરથોએ અગર આધુર્યોએ
 ભિન્નક્રિયાઓ બેઠે કદિ મુંઝવું નહીં. શુદ્ધરથોએ અગર આધુર્યોએ
 રચાધિકારે પ્રગતિકર ક્રિયાઓને કરવી પરંતુ અવનતિકરક્રિયાઓને
 કરવી નહિ. વિચારબેઠે ક્રિયાબેઠે અનાદિક્ષણથી થયા કરે છે.
 ક્યોટો વર્ષના કોઈ મહાત્મ્ય પ્રયોગજાતા હોય પરંતુ વર્તમાન
 જમાનામાં તેઓવટે પ્રતિપાદિત ક્રિયાઓથી રચને, સમાજનો, સં-
 ધનો, દેશનો, ઉદય ન થતો હોય તો તેવી પ્રાચીન ક્રિયાઓને પહોંચા-
 ના નાટની જે પકડી રાખી જડ જેવા બનવાથી જડ પત્યકોની જે
 પ્રતિપત્તિવર્તનોથી ઉન્નત બની શકતું નથી. વર્તમાનકાલમાં તપની
 ધાર્માઓએ જમાનાને અગ્રસરી પ્રગતિકરક્રિયાઓને જણાવી હોય
 ને તેની પ્રવૃત્તિથી સર્વ પ્રકારની શુભ શક્તિઓની પ્રાપ્તિ થતી હોય
 ના કરોડો વર્ષની શાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ક્રિયાઓ કરતાં તે કરોડ ગણી
 ઉત્તમ છે. અમુક શાસ્ત્રમાં અમુક ક્રિયા કથી છે તે સત્ય છે
 અને અમુક શાસ્ત્રમાં અમુક ક્રિયા કથી છે તેથી તે અસત્ય
 છે એમ માની કલેશ ન કરતાં જેનાથી સર્વ પ્રકારની
 શુભોન્નતિ ધાપ તે ક્રિયાઓને સ્વાધિકારે કરવા તરફ
 લક્ષ્ય દેવું. હાલે વર્ષ પૂર્વે ચક્રથી મુસાફરી થતી હતી અને
 હાલ અગ્નિ યંત્રથી ગુર્જા મુસાફરી થાય છે તેથી શુ ચક્રમાં
 બેસવાના કદાચદને પકડ્યો બેઠોજે? આત્મામાં અનંત જ્ઞાનની
 શક્તિ છે તેથી તે પ્રગતિકરક્રિયાને પરીક્ષે છે અને તેને અંગીકાર
 કરે છે. આત્મજ્ઞાનથી સર્વ શુભાશુભ ધાર્મિક ક્રિયાઓને નિર્ણય થાય
 છે. શુભ ક્રિયાઓમાં પણ અનેક બેઠ છે -

એટલે અવિદ્યાપણે અવગ્રાહી થઈ છે. આવી સ્થિતિને કહે
 અનુભવ આવે છે તે પરસ્પર વિરૂદ્ધ ક્રિયાઓના બેરોગું અન્ય સ્વભાવ
 અવગ્રાહીને તેમાં પ્રવૃત્તિ વિષમતાનો ન્યાય હરે છે તેથી તે સ્વાધિ-
 કારે અનુભવથી સ્વયોચ્ચ કર્મ કરે છે અને મુખ્ય નિર્લેપ થઈ શકે છે.
 સમમાન્યતાવિલામજ્ઞાનો ક્રિયાના બેરોગા મુજબના વિન્ય બાવ-
 દારિક તથા ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓને સ્વાધિકારે મંડે છે. પરંતુ તેમાં અ-
 સંગ થયો નથી તેથી તે વિશ્વવિનિ ! નરે તે ધર્મમાં સ્વયે છે અને
 પરમાત્માપદ પોતે પ્રાપ્ત કરે છે. આવી અનન્યતાની છીંચોરપ્રભુની દેશ-
 ન્યથી તેમના દેવલક્ષણના વિશ્વવિનિ સર્વધર્મને સમાવેશ થાય છે.
 ધાર્મિક વિચાર અને ધાર્મિકાર્યો એ એ અથો નિરૂપ થયું તે તે
 અંશે ધર્મ વિચાર અને ધર્મ ક્રિયા અવગ્રાહવી અવિરતિ સમ્ભવ દ્વિ,
 દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને આપ્રમત્વગુણધાનકારિમાં સ્વેચ્છા અન્ય-
 રાત્તઓની અને દેશસ્વપરમાત્મજોની ક્રિયાઓ, સુગુણધાનકારિની
 અપેક્ષાએ ભેદવાળી છે છતાં સુગુણધાનકારિ દ્વિએ પરસ્પર સ્પર્શ
 દ્વિથી અવગ્રાહતાં ભેદ છતાં અન્યરૂપમાં ભેદભાવ સ્વેચ્છા નથી અને
 મિથ્યાત્વાદિ સુગુણધાનક વર્તિતરૂપ અત્માત્મજોની સાથે મૈત્રી-પ્રમીદ-મા-
 ધ્યસ અને કારૂણ્ય અવધો સર્વ અત્માત્માવને ધારી યાગ્ય છે. છતાં
 સુગુણધાનકવર્તિને અવિરતિ સમ્ભવદ્વિની ક્રિયાઓમાં સ્વસ્થથી
 કનિષ્ઠ અનુભવાય એમ સમાન્યતઃ વિચારવાં જાયે જરૂર પરંતુ અત્મા-
 ધ્યાનમાં મત્ત્ય એવા અનન્યતાત્માત્મજોને પાતાન્ત કરવાં નીચ ધોધાનપર
 સંહારાં પર અને તેઓની ક્રિયાઓપર સમભાવ સ્વે છે અને ઉપરના
 સુગુણધાનકની ક્રિયાઓપર પ્રચરણભાવ સ્વે છે. તથા સમભાવ વર્તે છે.
 તેથી તે સ્વમનની સમતોલતાને કારણે સ્વયોચ્ચ ધર્મ પ્રવૃત્તિને કરે છે,
 અને અન્ય મનુષ્યોની ભિન્ન ધર્મ ક્રિયાઓમાં મુંજતો નથી. આવી અત્મા
 ધ્યાનની દ્રશ્યથી અત્માત્માની સર્વ જીવોની સાથે અત્માભાવે વર્તે છે અને
 નિમોદભાવથી બ્યાવદારિક ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરતો છતાં પણ નિર્લેપ સ્વે છે.
 પ્રત્યેક સુગુ ધ્યાનકવર્તિ મનુષ્યોમાં પણ બાહ્યમાં ક્રિયાભેદો પડવાના અને
 તે દેખાવાના. પરંતુ તેમાં મુંજવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. બાહ્ય
 દ્વિથી કવલી બાહ્યની ક્રિયાઓમાં યોગના અસંખ્ય ભેદે અસંખ્ય

થાય છે તેથી તેઓ સંપન્ન સમાજના અને કોમના નેતા બને છે તે
 તેઓ ધર્મકલ્પ કરવામાં સંપૂર્ણ આત્મનીયતા દરપયોગ કરવા
 બાદી રાખતા નથી. જે જે ધર્મશાસ્ત્રમાં જે જે ધર્મક્રિયાઓ દર્શાવી
 છે તેમાંની ધર્મક્રિયાઓ કરીને દૈવ્યશુદ્ધિપૂર્વક આત્માનો-પ્રભુને
 અને સુષોમનો આલિંગન કરવાનો છે. તે કાર્યમાં જેટલી ન્યૂનતા રહે
 છે તેટલી જાગી જાય છે. મધ્યસ્થતાને પ્રવર્તવું બેઠાં પડે. પરંતુ
 ધર્મક્રિયાને ધર્મકલ્પ કરીને જાત મનુષ્યમાં અગ્રાન્તિ દેવાવવાનું કંઈ
 પણ કારણ ન આપવું બેઠાં. સર્વ પરમાત્માની એવી આજ્ઞા છે કે
 ધર્મક્રિયા બેઠામાં સુંઝવું નહીં અને જે જે ક્રિયાથી અદિત્યશુભેની
 ઉન્નતિ થાય તથા અન્યતઃમધ્યપૂર્વક પરમાત્મા પ્રગટે એવી સર્વ
 ધર્મક્રિયા બેઠામાં સચવા છે અને તે અધિકારી બેઠે કરવી બેઠાં.
 મદ્યપૂર પ્રભુના આસનમાં ક્રિયાબેઠે કલ્પવા દે અને પરસ્પર મત
 મધ્યસ્થતામાં ક્રિયાબેઠે કલ્પ દેખાં દે તે તેઓની સમજિની ઉન્નતિ
 વિપ્રાપ્તિ થયા કરે, એમાં કશું આશ્ચર્ય નથી. આત્માનિયે વિશેષ
 પ્રભુમાં પ્રગટે અને તેઓ ક્રિયાબેઠામાં જે જે સમઠેવના કાંદાઓ
 પ્રગટે છે તેઓને કદે કરે તે કલ્પે મનુષ્યો પરસ્પરના ક્રેવામાં
 આત્માને આપી સુખિ પ્રાપ્ત કરી શકે. આત્માની સર્વ ધર્મક્રિયા-
 બેઠામાં અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ ક્રિયા કરવાનો તરફ અમનમાન-સમ-
 ભાવ થાય કરીને મને તે મધ્યસ્થતા સંપ્રદાયમાં રહે છે. તે
 અન્યથી નિરૂપ રહી બાકી સ્વેચ્છિકર્મ કરે છે. સુખિને
 જરૂર પડે છે. એમાં અંશ માત્ર શક્ય નથી. બધાને આવી છાત્ર છે
 ત્યારે સર્વ મનુષ્યોને પરસ્પરમાં આત્માના દેખીને આ માટે ધર્મોન્નતિ
 ન કરવી બેઠાં? અવગત ધર્મોન્નતિ કરવી બેઠાં. વિવિધ બેઠ-
 વાગવાથી ક્રિયાઓથી, વિવિધ ધર્મપ્રતિયોગથી અનેક દેખાવી દેવા
 અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાકારકની ભિન્ન ભિન્ન પ્રતિયોગ દેખાવી
 દેવા તે તેને ઉચ્છેદ કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી. આ સંબંધીમાં
 દિગ્દર્શનાથી સ્વર્ગી વિવેકનંદના દેખાવેને વિવેકનંદ વિચરમગ્ન
 પુષ્પમાંથી નીચે પ્રમાણે ઉદ્ગત કરવામાં આવે છે.
 “જેટલી બળિ તેટલી પ્રજ્વલિ” એ કિંબંતી સર્વથા સચ છે.

'નાથી સહી શકાતું નથી, તેના પ્રેમાવાપનું મૂલ્ય એ
 દોડીનું પણ હોઈ શકે. એમ તમને જણાય છે. ખરું કે
 તમને અનિદ્ર દેખતી મનનેજ તમારુ માથાપર લટકતી એક કચી
 એક બે પ્રેમનું ચિહ્ન હોય, તે પછી કેવની બાબત મી કચી? એ
 એક મદાકલિ અને ભયંકર પ્રથમ થઈ પડે છે. દોડીપ્રોત્તની અંગત
 મનનું નમાવતું હોય, દોડી બુદની પૂજા કરતું હોય અથવા તે કોઈ
 મદમદ પવનનરને અનુયાયી હોય; છતાં અપણુ માટે એમના કોઈ
 પણ દેવ કરવાયેલ નથી. તે સર્વને અપણે અંકુશપથી ભેટવાને
 તૈયાર હીએ એ અપણુથી બનીયકે, તે તેમના માર્ગમાં અપણે
 તેમને કાંઈક મદાવતા પણ અપીયું અને તેજ પ્રમાણે અપણને તેમણે
 અપણુ માર્ગમાં અથા દેવ બેઠાએ, એજ અપણી ઉચ્છા છે. તેમના
 માર્ગો તેમના માટે અન્યંત સ્વર્ગ અને સુખવડ ભરેલા છે, એ વાતને
 અપણે સ્વીકારીએ છીએ; પરંતુ તેજ માર્ગો અપણુ માટે ભયંકર થઈ
 પડવાને સંભવ છે, એ વાતને તેમણે પણ સ્વીકાર કરવાને છે. માત્ર
 માટે કયા પ્રકારનું અનનિદ્ર થાય તેમ છે, એ મને કેવળ માત્ર પેલાનો
 અનુભવજ જણાવી શકે છે; પંદર વેળ અવીને એકથ થઈ બાધ, તે
 પણ તેમનાથી કોનો નિર્ભય કરીશકાય તેમ છેજ નહિ. એ કોઈ એક
 દેવાલયના થોડે, અમુક એક મંત્રેચ્છાત્ત થોડે કિંચ અમુક એક મૂર્તિના
 દર્શનના થોડે તમારુમાને સ્થિતિ અંશ ઉત્તરિપિત થયે હોય, તે પછી
 તે માર્ગમાં જવાને તમને સંપૂર્ણ અધિકાર છે. એક તે માર્ગ? પણ એ
 શાવાધિ મૂર્તિઓના પૂજા પ્રવચમાં વને પેલાને નથીએ, તેપણ
 તે તમારું કૃત્ય કર્મને માન્ય છે. કર્મમાર્ગના અવર્તનથી એ તમારુ-
 માંનું ઉચરત્વ અથવા સર્વ હોય, તે અન્યંત આનંદથી કર્મમાર્ગનું
 અવર્તન કરી ઉચ્છા હોય તેટલાં દેવાલયે બાધ, અને તેટલાં વિધિ
 કરી અને અન્ય પણ અને તેટલાં બાધપચર કરતાં વધે; પરંતુ સુદની
 વાત કોટલીજ છે કે, ઉચરને નિઃકર્મમાં લવે અને એ કાર્ય કરતાં કોઈની
 સાથે કોઈ પણ કલેશ કે કલહ ન કરે; કનુકે, જ્યાં કલહન લીજને
 તમારુ દરવમાં સંસ્કર થયે. એટલે જાણી દેએ કે, પંચેશ્વર તમારથી
 દર અસ્થેજ મયે 'કમકેષપવંત્ર એ અથા, અનંત તેની પાછળ છે!'

પમે તે તે કર્મોને મનુષ્યોએ નિર્દય અને વ્યવહારથી કરવાં એટલે
 વિવેચન—અમરત વિશ્વત્રિ મનુષ્યો સ્વાત્માને પરમાત્મપદ
 મને એક મુખ્ય દષ્ટા ધારણ કરે છે. પ્રત્યુની પમે જનું. પરમ
 પ્રમ થવું. સિદ્ધ થવું. વિષ્ણુ ધામમાં જનું. પ્રધને ધામયો. ગોલો-
 કર્મમાં જનું. નિર્વાણ પદ પામવું. એવાં અનેક પદો પામવાનો સાર એ
 છે કે આત્મા પોતે પરમાત્મા દશને પામી અનન્ત મુખમય બને કે
 જેથી જન્મ જન મૃત્યુનાં દુઃખ ટળી જાય. આત્માની પરમાત્મ
 દશ કરવી એજ આયોગ મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. સર્વ કર્મ બંધનોથી
 વિમુક્ત થતાં આત્મા સ્વયં પરમાત્મપદને પમે છે. હજી કર્મસર્વો
 મોક્ષ: સમ્યક્વરણીય-દર્શનવરણીય, વેદનીય, શોદનીય, આધુષ્ય ન્યામ,
 એવ અને અન્યદય એ અષ્ટકર્મોએ સમૂહ ન્યાય થતાં આત્મા
 સ્વયં પરમાત્મા થાય છે. રમેયુષ્ અને તમેયુષુનો શોદનીય
 કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. ક્રિયામણ, સચિત અને પ્રરબ્ધ એ ત્રણ
 કર્મો બંધ, ઉદય, ઉદીરણ, અને સત્તામાં સમાવેશ થાય છે. સાન્ય-
 વરણીયાદિ અષ્ટકર્મના બંધ, સત્તા, ઉદીરણ અને ઉદય એ ચાર લેદ
 પડે છે. સચિત કર્મોએ સત્તામાં સમાવેશ થાય છે. ઉદય એ ચાર લેદ
 માણને બંધ હેતુઓમાં સમાવેશ થાય છે. જેમાંમાં બદિતભાવું જે લક્ષણ છે
 એવાવટી કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. જેમાંમાં બદિતભાવું જે લક્ષણ છે
 તેને વેદાન્વીષ્ણું લક્ષણ થાય છે. જેમાંમાં બદિતભાવું જે લક્ષણ છે
 પ્રશ્નને સમાવેશ થાય છે. વેદાંત દિગ વિવેકને કથંચિત્ સમ્યક્ષ
 દર્શન્ય હેતુઓમાં સમાવેશ થાય છે. ઉપનિષદોમાં પ્રતિષ્ઠિત અધ્યાત્મ
 જ્ઞાનને સાપેક્ષ દષ્ટિએ લેનાત્મ પ્રતિષ્ઠિત અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સમાવેશ
 થાય છે. વેદાંત જ્ઞાન લક્ષિ અને ઉપાસના માર્ગને કથંચિત્ જ્ઞાન,
 પ્રેમ, આદિમાં સમાવેશ થાય છે. વેદાંત પ્રતિષ્ઠિત મધ્યસ્થને
 સિત્તમાર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. વેદાંત પ્રતિષ્ઠિત દેવશ્વદેવતા-
 નિ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સમાવેશ થાય છે. વિશિષ્ટદેવને
 આત્મા અને પુત્રગત એ બે રૂબમાં સમાવેશ થાય છે. દેવશ્વદેવતા
 તને કથંચિત્ સાપેક્ષ દષ્ટિએ અનેકાન્ત આત્મસ્વરૂપમાં સમાવેશ
 થાય છે. શુદ્ધાદેવને લેક્ષણેક સાધક દેવક શુદ્ધાત્મજ્ઞાનમાં સમાવેશ

કરવામાં આવ્યા છે. આર્યવર્તમાં વિગ્રમાન સર્વ દર્શનોમાં પણ પર-
ત્તમપદ પ્રાપ્ત કરવું એવો મુખ્ય હિતેશ છે. સર્વ નદીયો જેમ દૂર-
તરથી પણ નીકળીને આગરમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ વિશ્વવર્તિ સર્વધર્મ-
નદીઓ પણ પરમાત્મરૂપ આગરમાં ભળવા સંચરે છે. સર્વ દર્શનોએ
ઊનદર્શનરૂપ આગરમાં ભળવું થાય છે. ઊનદર્શનમાં નેગમ, સેત્રક,
બ્યવહાર; કાશ્યપ, શખનય સમભિદ્વં અને એવંભૂત એ સાતનય છે.
સાતનયોના એકદર સત્ત્વે એક થાય છે. સાતનયોના શ્રુતજ્ઞાનરૂપ વેદો ખરેખર
૧૧૮૮૧ રૂપરૂપ પ્રકાશાય છે. સાતનયોના શ્રુતજ્ઞાનરૂપ વેદો ખરેખર
આ વિશ્વમાં અન્યાદિકાલથી વન્યાં કરે છે અને અનન્તકાલપર્યંત
વર્તવાના. સાતનયરૂપ જ્ઞાનવેદોના પ્રકાશકો સર્વ લીધકર સર્વજ્ઞ, અવ-
બોધવા. ને તે સર્વજ્ઞ લીધકરની અપેક્ષાએ વેદોનું પાડપેયત્વ અવ-
બોધવું અને દેવજ્ઞાનરૂપ વેદોનું અપોદરેયત્વ અવબોધવું. જે જ્ઞાન-
મુખથી કથાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન અમુક લીધકરની અપેક્ષાએ પાડપેય છે
અને દેવજ્ઞાન છે તે હૃદયમાં, શ્રુદ્ધાત્મમાં રહે છે તેથી તે શ્રુતજ્ઞા-
નથી ભિન્ન હોવાથી અપોદરેય છે. સાતનયરૂપ વેદોની સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ
સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ આરંભવા છે. તથા સાતનયરૂપ વેદોની સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ
પરમાત્માનો સમ્ય બોધ થાય છે અને પશ્ચાત્ તેની સદ્ધર્મ કર્મદ્વારા
આશ્રયના કરા શકાય છે, સાતનયરૂપ વેદોનો, અવહાર અને નિશ્ચય
વેદમાં સમાવેશ થાય છે. બ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયનો દ્રવ્યાર્થિક
અને પર્યાયાર્થિક નયમાં સમાવેશ થાય છે. વેદ અને વેદાન્તના કર્મકાં-
ડનો અને જ્ઞાનકાંડનો ઊનદર્શનના બ્યવહારનયરૂપ વેદમાં અને નિશ્ચય
નયરૂપ વેદાન્તમાં સમાવેશ થાય છે. વેદાન્ત પ્રતિપાદિત આત્માની
સર્વ દર્શનોનો બહિષ્કાર અને અન્તરાત્મામાં વિશ્વવર્તિ સર્વધર્મનો અન્ત-
રેશ થાય છે. ઊનઅધ્યાત્મજ્ઞાનમાં વિશ્વવર્તિ સર્વધર્મનો અન્ત-
રેશ થાય છે અને સમાવેશ થાય છે અત્યેવ ઊનદર્શનકથિત અધ્યાત્મજ્ઞાનની સર્વ-
ધર્મ નયોથી હેતુ વિશ્વવર્તિ અન્તર્યમનોનો અને અન્તર્યમનોનો અન્ત-
રેશ થાય છે તેથી ઊનદર્શન છે તેજ વદ અને વેદાન્તરૂપ છે તે અન્ત-

તેઓ પૈકી જે સમ્યક્ત્વ વાસિત બુદ્ધિવાળા છે તેઓને અન્તરાત્મા-
 ઓ કથવામાં આવે છે. વહિરાત્માઓ કરતાં અનન્ત ગુણાધિક અ-
 ન્તરાત્માઓ છે અને અન્તરાત્માઓ કરતાં અનન્ત ગુણાધિક પરમાત્મા-
 ઓ છે. સર્વ બહિરાત્માઓમાં જન્તરાત્માઓ અને પરમાત્માઓ રહ્યા
 છે. ત્યાંમુધી બહિરાત્માઓ છે ત્યાંમુધી બાહ્યપદાર્થોમાં આત્મત્વ
 બુદ્ધિ પ્રકટે છે અને ત્યાંમુધી મનુષ્યો, બાહ્ય દેશ રાજ્ય લક્ષ્મી આદિ
 વસ્તુઓમાં સર્વસ્વમુખકરપણા ધારણ કરીને તેમાં સગ દેવતા યોગે
 વારંવાર લેવાયા કરે છે અને ચતુરચિતિવશ્યોનિમાં વારંવાર અ-
 વતાર કરી જન્મ મરણ કર્યા કરે છે. બહિરાત્માઓ બાહ્ય પદ-
 યોના સોગ માટે અનેક જીવોના પ્રાણ લે છે અને અસત્યાદિ અનેક
 પ્રકારનાં પાપ કર્યોને કર્યા કરે છે. બાહ્યદેવપદાર્થોમાં મુખ
 બુદ્ધિથી મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોને પોષવા તલપાપડ થઈ જાય છે પરંતુ
 બાહ્ય મુખોની આશામાં ને આશામાં જદા થઈ મૃત્યુ પામે છે છતાં
 કશું મુખ તેને પ્રાપ્ત થતું નથી. અતઃ મનુષ્યો બાહ્ય પદાર્થોવટે મુખ
 લોગવવાની આશાને ત્યાગ કરવા નથી. તેઓ કારણિક બાહ્ય મુખ
 લોગવવા માટે પ્રમુખી પ્રાર્થના કરે છે અને અનેક પ્રકારના યંત્રો તંત્રો
 અને મંત્રોની ઉપાસના કરે છે. બહિરમાં આત્મબુદ્ધિ થવાથી મનુ-
 ષ્યો બાહ્ય વસ્તુઓમાં અડવા કરી દુઃખની પરંપરાને સ્વમનથી
 પ્રકટ કરે છે. સંપ્રતિ પુરોહીશ્રમદ્વારુદ્ધ પ્રવર્તે છે તેવું કારણ
 અનુભવવામાં આવે છે તે તેમાં બહિરાત્માવા દેવમાન થાય છે.
 બહિરાત્મ ભાવથી મનુષ્યો ભૂમિને રાજ્યને વિશે અડવા મમતા કરે
 એક બીજાનું પદવી લેવા મહામુદ્દા કરે છે તેમાં કિન્નિરપિ આશ્ચર્ય
 નથી. બહિરાત્માઓ અગર વેદાન્તની પરિભાષાએ જીવાત્માઓ બાહ્ય
 વસ્તુઓમાં મુખની વાસનાથી અનેક પ્રકારનાં પાપો કરે છે, પરંતુ
 તેઓની મુખની આશાને ખાલે પુત્તો નથી અને કિંવદા દુઃખના
 મહાસાગરમાં પડી દુઃખીઓ માટે છે. બહિરાત્મની મનુષ્યો જે લક્ષ્મી
 વસ્તુના લક્ષ્મી નથી કિન્તુ અવજોષવા સમર્થ થતી નથી તેની પ્રતિષ્ઠા મુખ
 વસ્તુ છે તેને પણ અવજોષવા સમર્થ થતી નથી તેની પ્રતિષ્ઠા મુખ
 માનીને રાજ્ય છે કુટે છે, પરંતુ તે પદાર્થોથી ખરી શાન્તિ મળતી.

અથે સંસ્કાર પડે છે તેથી તેઓ અલ્પવિકાસિ નિમિત્તે બાહ્ય પ્રવૃત્તિ
 મમે તેટલી કરે છે તેપણ તેઓના દૃષ્યમાં નિવૃત્તિનાં નિર્મલ જણાં
 વદ્ય કરે છે. બદિતત્ત્વભાવથી મનુષ્યો ને સ્વચ્છ મુખમય ભવનને અને
 પ્રમુખમય ભવનને લાભ પ્રદાન કરી શકતા નથી. બદિતત્ત્વભાવથી
 અર્થનિઃકાર પડેવેતિ, જાણના છત્રપ્રવૃત્તિનાં ની રચાને પ્રદાન કરી સ્વાર્થ-
 મય પ્રવૃત્તિ સેવીને અન્યમનુષ્યોનાં, પ્રતીજ્ઞનાં મુખપ્રદાનને મુદાવી
 દેવા પ્રયત્ન કરે છે. ચેત્ત્વચિત્તમાં મુખપ્રવૃત્તિ રચાવેલી શ્રાદ્ધ
 વૃત્તિ યાને માયાની વચ પડેલા બદિતત્ત્વભાવમનુષ્યો ધર્મના હેતુઓ-
 ને પણ અર્પણ હેતુઓ તરીકે પરિણમવે છે અને પાપપુલ્કિને સર્વજ
 ભક્તિપ્રતી કરી અનેક બાવીય અકલ્યાણમય પ્રવૃત્તિને સેવે છે. સિક્ક-
 રાદિતત્ત્વભાવથી જાણનીઓએ જે નીનિત્ય નિયમે બાંધ્યા હોય
 છે તે પણ કાલે કાલે સ્વર્થવૃત્તિને અનુસરી પડવાર્ય કરે છે. સિક્ક-
 રાદિતત્ત્વભાવથી દિગ્દુરચાનપર સ્વારી કરી પરંતુ તેને તેનું
 પરિણામ મુખપ્રદાન થયું નથી. જાણ પદ્યોને મમે તેટલા ભોગ કર-
 વમાં આવે તોયે તેનાથી કલ્પ મુખની પ્રતિ થતી નથી. બાહ્યવસ્તુ-
 યોમાં બદિતત્ત્વભાવથી અર્થવામમય ઉભવે છે પરંતુ બાહ્યવસ્તુ
 યોમાંને કથે છે કે અરે મનુષ્યો !!! તમે શામાટે અમારમાં અર્થવા
 મમતા કરોછો? અમે કોઈના ધર્મ ઉપરુંમાં લાપથી અર્થવા પીડિત થયે
 નથી. એક અંગારકર્મકારક ઉપરુંમાં લાપથી અર્થવા પીડિત થયે
 અને તેને અર્થવા તૃપ્તિ લાગી તે એક સરેવર પાસે ગયો.
 રોવરમાંનું સર્વજીવ મુક્ત થયું હતું. ફક્ત એક બાધમાં અનેક
 નથી તેથી તેની તૃપ્તિ ભાગી નહીં. તે એક વૃક્ષ તમે આવીને મુર્છ ગયો.
 તેને બાધમાં એક સ્વપ્ન આપ્યું. તેમાં તેણે સ્વત આગરનું જીવ પીધું.
 વિશ્વવર્તિ સર્વ નહીયેનું અને સરેવરનું જીવ પીધું. સર્વ કુષાઓ અને વા-
 પિકાઓનું જીવ પીધું, પરંતુ તેથી તેને તૃપ્તિ થઈ નહીં. તે એક
 અંધજીવના પત્થવ પાસે આવ્યો તેમાંથી પુનઃ અંધજીવ પીવા લાગ્યો,
 તોયે તેની તૃપ્તિ નહીં. તે સ્વપ્નમાંથી બાહ્ય થયો અને
 સર્વ સ્વમાવસ્થાનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો અને દુઃખી થયો. તે અંગાર

અનન્ત જ્ઞાનમય છે, એવો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે સર્વ પ્રકારનાં
 દુઃખોનું મૂળ અદ્વિતીયતાને અંત આવે છે અતઃ કાગથી
 જીવોને બહિષ્કારમાળા છે તેથી તેઓ અનન્તતાવાદ કરીને
 મનુષ્યાવતારમાં આવ્યા છતાં પૂર્વ જીવોના રાજ દેવતા સંસ્કાર
 દોષી એકદમ અનન્તતામયતાને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. કોઈ પૂર્વ
 જીવના સંસ્કારી મનુષ્યને કર્મોને અને આત્માને એક જનુભવમાં
 આવે છે. તતઃ પશ્ચાત્ તે બહિષ્કારમાળાને ત્યાગ કરીને અ-
 નન્તતામયતાને પ્રાપ્ત કરે છે. અનન્તતામયતાને પ્રાપ્ત કરનાર
 મનુષ્યો દેહ, વાણી, શબ્દ અને પંચગુણોથી સ્વાત્માઓને ભિન્ન
 માને છે. અનન્તતામયતાધારકમનુષ્યો સ્વાત્મામાં અનન્તતામય અને
 પરમાત્માને નિશ્ચય કરે છે. તેઓ બાહ્ય વસ્તુઓમાંથી મુખની
 ભુદિને ત્યાગ કરે છે અને આત્મામાં મુખની ભુદિને નિશ્ચય
 કરે છે. જ્ઞાનગંદાઓ હર્ષ, અમત્ત ક્રોધ, અમત્ત જ્ઞાન, અમત્ત દર્શન
 અને અમત્ત ચારિત્ર્યને તેઓ સ્વાત્મામાં શાશ્વત્પ્રકાર કરે છે. રજોગુણ,
 તમોગુણ અને સત્ત્વગુણથી પ્રકારસ્વરૂપ, આત્મસ્વરૂપ ભિન્ન છે એવો નિશ્ચય
 કરીને મોહમયમનોવૃત્તિને ત્યાગ્ય મને છે. મોહમયમનોવૃત્તિ છે
 તેજ સંસ્કાર છે અને તેજથી કર્મની વર્તણૂકો બદલી પડે છે એવો
 નિશ્ચય કરીને તે મનોવૃત્તિના કર્મથી સ્વાત્માને ભિન્ન જનુભવે છે. કામ
 ક્રોધ, લોભ, મદ્યા ઇન્ધ્રિય પ્રવૃત્તિઓથી અર્થોત્ત મોહવૃત્તિઓના ઘસ
 બનીને રહેવું એ નેમને ઉચિત લાગતું નથી તેથી અનન્તતામયતાનીઓ
 મોહવૃત્તિઓને છોડવાનું પ્રયત્ન કરે છે. વિકલ્પસંકલ્પરૂપ મનની પેલી
 પાર રહેલું આત્મસ્વરૂપ અનન્ત આનંદમય છે એવો તેઓ શુદ્ધ સ-
 માધિથી નિશ્ચય કરે છે. અનન્તતામયમનુષ્યો પૂર્વે યરીરમાં અને યરીર
 બાહ્ય પદાર્થોમાં મુખ યાન્તિ અવલોકતા હતા તેને જામ ત્યજીને
 તેઓ મનની પર એવા આત્મામાં મુખ યાન્તિ અવલોકે છે અને
 રાગાવરણીઆદિક કર્મોને દૂર કરવા દેવ સુર કર્મની આગ્રહના હેતુ-
 ગૂઢ સ્વધર્મ પ્રવૃત્તિઓને એવે છે છતાં બાહ્યથી પ્રરબ્ધોને વિશ્વ-
 કલ્યાણમયબલદારમાં પશુ ભાગ લે છે. અનન્તતામયો આત્મા,
 અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જન, બંધ અને મોહ એ નવ

જ્યારે બાહ્ય પદ્ધતિને બેગવીને ઘાટી બાંધ છે અને તેને મુખ મા
 ને ને બેગવીની કલ્પના કરી દેવ છે તેમાંથી જ્યારે તેને આત્મ
 મુખ મળતું નથી ત્યારે તેને વેચવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિશ્વવત્તિ
 પદ્ધતિને સોગ કરીને બહિષ્કૃત્ય મુખ લેવા છંદ છે ને ગુહમાં
 રહે છે. શ્રી પુત્ર વગેરેથી મુખ લેવા છંદ છે પરંતુ જ્યારે તેને
 મત્ય મુખ મળતું નથી ત્યારે તે બાહ્ય વસ્તુઓમાં આસક્તિ ધારતો
 નથી અને બાહ્ય વસ્તુઓમાંથી અર્હતા મમતાને ત્યાગ કરે છે. બાહ્ય
 વસ્તુઓમાં જ્યાં મુખી મુખમુદિ છે ત્યાં મુખી તેના સદુપદેશ લા-
 ગતો નથી પરંતુ પેતાને અનુભવ આવે છે અને તે બાહ્ય શરીરદિ-
 ક્ષેત્રોમાંથી અર્હતા મમતાધ્યાસને ત્યાગ કરે છે અને આત્મામાં મુખ શોધે
 છે. સ્વાનુભવ વિના કોઈ પણ આત્માને નિશ્ચય થતો નથી. બાહ્ય
 વસ્તુઓમાં મુખ છે એવો અનુભવ અસત્ય ન જાણે ત્યાં મુખી પરમા-
 ત્મા પેતે આવે તોપણ મનુષ્ય, આત્મામાં એકદમ મુખનો નિશ્ચય
 કરી શકતો નથી. બહિષ્કૃતભાવમાંથી અન્તરાત્મદશ્યામાં થને થને
 પ્રવેશ કરી શકાય છે. કોઈ પૂર્વજનો અધ્યાત્મી આત્મા હોય છે
 તે એકદમ બહિષ્કૃતભાવમાંથી અન્તરાત્મદશ્યામાં જાય છે અને અ-
 ન્તરાત્મદશ્યામાંથી ત્વરિત પરમાત્મદશ્યામાં પ્રવેશ કરે છે. પાપકર્મોનો
 પરિહાર કરતાં અને પુણ્યકર્મોને કરતાં કરતાં તથા સાધુઓની
 સેવાઓ કરતાં અન્તરાત્મદશ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે અને બહિષ્કૃત-
 ભાવને નાશ થાય છે. શ્રી સર્વજીવમુખે દેવ જ્ઞાનથી પ્રગ્રહ્યું
 છે કે શુદ્ધોની સેવા બળિથી અને પરમાત્માની સેવા બળિધ્યાનથી
 અન્તરાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે. ને અન્તરાત્માએ સર્વ વિરતિ સાધુ
 કર્મને અંગીકાર કરે છે તેઓ વેગે પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.
 !દરથર્મ કરતાં ત્યાગી સાધુધર્મની અનન્તગુણી ઉત્તમતા છે.
 -ર્વ પાપક્રિયાથી મન વચન અને ક્રિયાથી નિરુત્ત થતાં ત્યાગી
 દશ્યાની પ્રાપ્તિ થાય છે. પંચમહાનત્ય અને પંચચારુષ સાધર્મ
 કર્મને સેવીને સાધુએ આત્માને હજેલી અનન્ત કર્મ પ્રવૃત્તિઓનો નાશ
 કરે છે. યમ, નિયમ, આચન, પ્રજ્ઞાધાન, પ્રત્યાહાર, ધરણ, ધ્યાન
 અને સમ્પદિ એ ચોગનાં અષ્ટાંગોને સેવી તેઓ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત

જ્યારે જાણ પદાર્થોને જોતીને થાતી જાય છે અને તેથી મુખ્ય મ
 ને ને જોતોની કલ્પના કરી દેય છે તેમાંથી જ્યારે તેને જ્ઞાન
 મુખ મળતું નથી ત્યારે તેને વેશજ્ઞ પ્રથમ થાય છે. આ વિશ્વવિ
 પદાર્થોને જોત કરીને બદિસ-મ મુખ હેવા છતાં તે પદ્મ જ્યારે તેને
 છે. શ્રી ગુરુ વગેરેથી મુખ તેજ છતાં તે પદ્મ જ્યારે તેને
 જ્ઞાન મુખ મળતું નથી ત્યારે તે જાણ વસ્તુઓમાં જ્ઞાનમિત્ર થતો
 નથી અને જાણ વસ્તુઓમાંથી અર્થના મમત્ત્વને ત્યાગ કરે છે. જાણ
 વસ્તુઓમાં જ્યાં મુખી મુખમુદિ છે ત્યાં મુખી તેને સદૃષ્ટેય તા-
 ગતો નથી પરંતુ પેનાને જાનુજ આપે છે અને તે જાણ થરીદિ-
 ક્રમોમાંથી અર્થના મમત્ત્વથી ત્યાગ કરે છે અને જ્ઞાનમાં મુખ શેષ
 છે. જ્ઞાનુભવ વિના દેહ પણ જ્ઞાનને નિર્લય થતો નથી. જાણ
 વસ્તુઓમાં મુખ છે જોયો જાનુભવ જ્ઞાનના ન જામે ત્યાં મુખી પરમા
 ત્મા પેને આપે તેપણ મનુષ્ય, આત્મામાં જોઈએ મુખને નિર્લય
 કરી શકતો નથી. બદિસ-મજાવાથી અન્તર-મદ્યામાં થતો નથી.
 પ્રવેશ કરી શકાય છે. દેહ પૂર્વજનો અધ્યાત્મી આત્મા દેય છે
 તે જોઈએ બદિસ-મદ્યામાંથી જ્ઞાનસત-મદ્યામાં જાય છે અને જ-
 નાસ-મદ્યામાંથી ત્વરિત પરમાત્મદ્યામાં પ્રવેશ કરે છે. જાણને
 પદિદાર કરતાં અને પુણ્યકર્મોને કરતાં કરતાં તથા સાધુઓની
 સેવાઓ કરતાં અન્તર-મદ્યાની પ્રતિ થાય છે અને બદિસત્ત્વ-
 જાણને નથ થાય છે. શ્રી સર્વજીવમુખે કેવલ જ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષ
 છે કે શુદ્ધોની સેવા બળિથી અને પરમાત્મની સેવા બળિધ્યાનથી
 અન્તર-મદ્યામાં પ્રાપ્ત થાય છે. જે અન્તર-મદ્યામાં સર્વ વિરતિ સાધુ
 ધર્મને અંગીકાર કરે છે તેઓ જેને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.
 શુદ્ધધર્મ કરતાં ત્યાગી સાધુધર્મની અન્તર-મદ્યાની ઉત્તમતા છે.
 સર્વ જાપક્રિયાથી મન વચન અને કાયાથી નિરુત્તર થતાં ત્યાગી
 દયાની પ્રતિ થાય છે. પંચમહામય અને પંચચારુષ્ય સધર્મ
 કર્મને સેવીને સાધુઓ આત્માને જોઈને અન્તર-મદ્યામાં પ્રવેશ થાય
 કરે છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન
 અને સમાધિ જે યોગનાં અષ્ટાંગોને સેવી તેઓ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત

જ્યારે જાણ પદાર્થોને જોતીને થઈ જાય છે અને તેને મુખ મ
 ને ને જોતોની કૃત્યના કરી દેાય છે તેમાંથી જ્યારે તેને જ્યારે
 મુખ મળતું નથી ત્યારે તેને વેસાજ પ્રમ થાય છે. આ વિશ્વવિ
 પદાર્થોના જોગ કરીને બદિશાના મુખ લેવા છતાં છે ને શ્રદ્ધામાં
 મે છે. શ્રી ગુરુ વગેરેથી મુખ લેવા છતાં છે પરંતુ જ્યારે તેને
 મન્ય મુખ મળતું નથી ત્યારે તે જાણ વસ્તુઓમાં જ્ઞાનના ધરને
 નથી અને જાણ વસ્તુઓમાંથી અર્દન્ય મમનને ત્યાગ કરે છે. જાણ
 વસ્તુઓમાં જ્યાં મુખી મુખવુદિ છે ત્યાં મુખી તેના સદુપદેશ તા-
 મને નથી પરંતુ પોતાને જાનુભવ આવે છે અને તે જાણ શરીરદિ-
 ક્રમોમાંથી અર્દન્ય મમનપ્રાપ્તિને ત્યાગ કરે છે અને જ્યાંમાં મુખ શોધે
 છે. સ્વાનુભવ વિન્ય કોઈ પણ જ્ઞાત્યને નિર્દેશ થયે નથી. જાણ
 વસ્તુઓમાં મુખ છે જોયો જાનુભવ અત્યંત ન જામે ત્યાં મુખી પરમા-
 આ પૂને આવે તે પણ મનુષ્ય, આગમાં જોકદમ મુખને નિર્દેશ
 કરી શકે નથી. બદિશામભાવમાથી અન્તરામદશમાં થને થને
 પ્રવેશ કરી શકાય છે. કોઈ પૂર્વભવનો આધારથી આત્મ દેવ છે
 તે જોકદમ બદિશામદશમાંથી અન્તરામદશમાં જાય છે અને અ-
 ન્તરામદશમાંથી ત્વરિત પરમામદશમાં પ્રવેશ કરે છે. પાપકર્મોને
 પરિહાર કરતાં અને પુણ્યકર્મોને કરતાં કરતાં તથા સાધુઓની
 સેવાઓ કરતાં અન્તરામદશની પ્રાપ્તિ થાય છે અને બદિશામ-
 ભાવનો નાશ થાય છે. શ્રી સર્વજીવિરમુખને કેવલ જ્ઞાનથી પ્રત્યોધુ
 છે કે શુદ્ધોની સેવા બ્રહ્મથી અને પરમાત્માની સેવા બ્રહ્મધ્યાનથી
 અન્તરામપદ પ્રાપ્ત થાય છે. જે અન્તરામદશમાં સર્વ વિરતિ સાધુ
 ધર્મને અંગીકાર કરે છે તેઓ જેને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.
 શુદ્ધરથધર્મ કરતાં ત્યાગી સાધુધર્મની અનન્તગુણી ઉત્તમતા છે.
 સર્વ પાપક્રિયાથી મન વચન અને કાયાથી નિવૃત્ત થતાં ત્યાગી
 દશાની પ્રાપ્તિ થાય છે. પંચમહાવળ અને પંચાચારરૂપ સદ્ધર્મ
 કર્મને સેવીને સાધુઓ આત્મને લાગેલી અનન્ત કર્મ પ્રકૃતિયોને નાશ
 કરે છે. યમ, નિયમ, આચન, પ્રાણ્યાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણ, ધ્યાન
 અને સમાધિ એ યોગનાં અષ્ટાંગોને સેવી તેઓ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત

જ્યારે બાહ્ય પદ્ધતિને યોગ્યતા થકી બાંધ છે અને તેને મુખ માટે
 જે જે જોડોની કલ્પના કરી દેવા છે તેમાંથી જ્યારે તેને આત્મ-
 મુખ મળતું નથી ત્યારે તેને વેગવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિધિવતિ
 પદ્ધતિને યોગ્ય કરીને બદિતત્ત્વ મુખ લેવા હજી છે ને ગૃહમાં
 રહે છે. શ્રી પુત્ર વગેરેથી મુખ લેવા હજી છે પરંતુ જ્યારે તેને
 મત્ત મુખ મળતું નથી ત્યારે તે બાહ્ય વસ્તુઓમાં આસક્તિ ધારતો
 નથી અને બાહ્ય વસ્તુઓમાંથી અર્હત્ય મમતાને ત્યાગ કરે છે. બાહ્ય
 વસ્તુઓમાં જ્યાં મુખી મુખપ્રતિ છે ત્યાં મુખી તેને સદ્વ્યવસ્થા લા-
 ગતો નથી પરંતુ પાત્રને અનુભવ આવે છે અને તે બાહ્ય થરીપ્રતિ-
 ક્રમોમાંથી અર્હત્ય મમતાધ્યાસને ત્યાગ કરે છે અને આત્મામાં મુખ શોધે
 છે. અનુભવ વિન્ન દોષ પણ આત્માને નિશ્ચય થતો નથી. બાહ્ય
 વસ્તુઓમાં મુખ છે એવો અનુભવ અસત્ય ન થાય ત્યાં મુખી પરમા-
 ત્મા પાત્રે આવે તોપણ મનુષ્ય, આત્મામાં એકદમ મુખનો નિશ્ચય
 કરી શકતો નથી. બદિતત્ત્વભાવમાંથી અનવરતમદ્યામાં રહે: રહે:
 પ્રવેશ કરી શકાય છે. કેઈ પૂર્વમવને અધ્યાત્મી આત્મા દેવ છે
 તે એકદમ બદિતત્ત્વમાંથી અનવરતમદ્યામાં બાંધ છે અને અ-
 નવરતમદ્યામાંથી ત્વસ્તિ પરમાત્મદ્યામાં પ્રવેશ કરે છે. પાપકર્મોને
 પશ્ચિદાર કરવાં અને પુણ્યકર્મોને કરવાં કરવાં તથા સાધુઓની
 સેવાઓ કરવાં અનવરતમદ્યાની પ્રતિ થાય છે અને બદિતત્ત્વ-
 ભાવને નશ થાય છે. શ્રી સર્વગીયપ્રભુએ કેવલ જ્ઞાનથી પ્રભાધ્યુ-
 છે કે સુરોની સેવા બ્રહ્મી અને પરમાત્માની સેવા બ્રહ્મીધ્યાનથી
 અનવરતમપદ પ્રાપ્ત થાય છે. જે અનવરતમદ્યા સર્વ વિરતિ સાધુ
 ધર્મને અંગીકાર કરે છે તેઓ જેને પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે.
 ગૃહાધર્મ કરવાં ત્યાગી સાધુધર્મની અનવરતમદ્યા ઉત્તમતા છે.
 સર્વ પાપક્રિયાથી મન વચન અને કાયાથી નિરૂપ થવાં ત્યાગી
 દ્યાની પ્રતિ થાય છે. પંચમહાગત અને પંચચરુષ સાધર્મ
 કર્મને સેવીને સાધુઓ આત્માને લગેલી અનવરત કર્મ પ્રતિયોગે નાશ
 કરે છે. યમ, નિયમ, આચન, પ્રજ્ઞાયામ, પ્રત્યક્ષ, અચન
 અને સમાધિ એ યોગનાં અથાગેને સેવી તેઓ પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત

જાત પ્રકટજાવ થાય છે. તીર્થકરે વગેરે પરમાત્માએ અવગ્રેધવા. આધી-
 વર્નની ભૂમિમાં ઉપજત ધ્યેય મનુષ્યો ગમે તેવા આર્થિક જટિલાદીએ
 જનીને બાદ પદાર્થોમાં મુખ્ય માન્યો હોયે. અને તેઓ આત્માના
 નિઃસ્વમુખ પ્રતિ વગરો. તેનું દારણ એ છે કે આધીવર્નનું ધર્મવાત્સ-
 ર્ય તેઓને પોતાની અંતર ક્ષી વિના રહેતું નથી. આધીવર્નમાં ગમે
 તેટલા ધર્મો છે અને નવા ઉપજત ધર્મો હોયે વિવિધમતભેદે પણ
 આત્માના સત્ય મુખને લજાવશે અને તેની પ્રતિ આટલે ધર્મકર્મોને
 શ્યાપશે. મૂર્ધ ધર્મોની આત્મમુખ આટલે એકવાચ્યતા છે. આત્મમુ-
 ખની પ્રતિ દરવી એ મનુષ્યજનમનું કર્તવ્ય છે. મનુષ્યાવતારના
 અરણ્યમુખમાં સત્યમુખ પ્રાપ્ત કરવાનું છે. તેની એ પ્રતિ ન થઈ અને
 ચરીર માટીમાં મળ્યું તો મનુષ્યાવતારની નિષ્ફળતા અવગ્રેધવી. બદિ-
 રત્નાએ જ્યારે આ પ્રમાણે આત્મમુખને અનુભવ કરવા પ્રયત્ન કરે
 છે ત્યારે તેઓને દેહાધ્યાસ ટળે છે અને બાહ્યમુખે હાલિક છે એવો
 અનુભવ આવે છે. આત્મજ્ઞાની ગુરુઓના સદુપદેશથી તેઓ આત્મામાં
 મુખને અનુભવ કરે છે એટલે તેઓ નિરૂપાધિ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે.
 બદિરત્નાએ જ્યારે ત્યારે અન્તરત્મ પડને પામે છે. અન્તરત્મા
 ધ્યેય મનુષ્યો બાહ્ય સમા લક્ષ્મીવિભવને કંઈ દિશાભમાં ગણતા
 નથી. દેવોનાં મુખોને પણ તેઓ દિશાભમાં ગણતા નથી. આત્માના
 સત્ય મુખના ઉપાસક તેઓ અને છે તેથી તેઓ બાહ્યસત્તાલક્ષ્મી
 વિભવો આટલે રજોગુણી અને તમોગુણી બની મુદો કરી મનુષ્યોનાં
 રક્ત વહેવશવત્તા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં મસ્ત ધ્યેય બાસ્તવ્યથી
 અન્તરત્મમનુષ્યોના હાથમાં જ્યારે સર્વ દેશોનું ગુરૂપદ આવશે
 ત્યારે સર્વદેશોમાં શાંતિ પ્રવર્તશે એમાં અંશમાત્ર સંશય નથી.
 અન્તરત્માએજ બદિરત્મીય મનુષ્યોના ગુરુઓ અને છે ત્યારે
 વિશ્વમાં શાંતિ પ્રવર્તી શકે છે. સમસ્તવિશ્વવર્તિમનુષ્યોને અન્ત-
 રત્માએ અર્પીત આત્મજ્ઞાનીએ સદગુણની શિશ્ન આપીને સત્ય
 મુખ સમર્પી શકે છે. વિશ્વસમાજની પ્રગતિ કરવી તેમાં હવેશમાં
 પરસ્પર અનેક સંઘર્ષો ઉદભવે છે અને તેમ અનેક મનુષ્યોના
 વિચારો, યજ્ઞો અને અશુભપ્રવૃત્તિઓને સહવી પડે છે. તેથી

પ્રજ્ઞાત, તથા વિશ્વત્ત્વેના વાર્તામાનિક આચારોનો પરિપૂર્ણ અનુભવ કર્યોથી
 ગીતાર્થ દશા પ્રાપ્ત થાય છે. તે સર્વનો અનુભવ આશ્ના કરનાર
 ગીતાર્થ યજ્ઞ શકે છે. વેદાન્તનાં સર્વ આશ્નોનો અનુભવ કર્યોથી તથા
 સર્વ વેદોના વાચ્યાર્થોના સાર સ્વરૂપ કરવાથી તથા સર્વ ઉપનિષદોના
 સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી, સર્વ પુણ્યોના સ્વરૂપનો અનુભવ કરવાથી,
 સર્વ લૌકિકમો, પ્રકરણો, ઋગ્વેદો સમ્યક્ અનુભવ કરવાથી,
 ભાષ્યમિત્ત, કુટુંબ વગેરે જે જે ધર્મપુત્રકે મળ્યાં હોય તેઓનો અભ્યાસ
 કરવાથી અને અનુભવ કરવાથી સર્વ પ્રકારની પ્રગતિઓ અને અવ-
 નતિના હેતુઓનો સમ્યક્ અનુભવ કરવાથી, સર્વ પ્રકારના ધાર્મિક
 તથા આવદ્યાર્થિક ઇનિદ્યાઓનું મનન કરવાથી, ગીતાર્થદશા અર્થાત્
 જ્ઞાનીની દશા પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વ પ્રકારનાં ચેતનશ્રેય, મંત્રશ્રેયો,
 ઇનિદ્યાઓનું મનન કરવાથી ગીતાર્થ દશા અર્થાત્ જ્ઞાનીની દશા પ્રાપ્ત
 થાય છે. સર્વ પ્રકારનાં ચેતનશ્રેય, મંત્રશ્રેયો યંત્રશ્રેયો અને તંત્ર-
 શ્રેયોનો અનુભવ કરવાથી અને એ સર્વ શ્રેયોનું જ્ઞાન, આત્મામાંથી
 કેવી રીતે પ્રકટે છે તેનો અનુભવ કરવાથી આત્મજ્ઞાનીની દશા પ્રાપ્ત થાય
 છે. મજિયાનુયોગ, કથાનુયોગ, ચરણ કરણનુયોગ, અને દ્રવ્યાનુયોગનો
 સમ્યક્ અનુભવથી ગીતાર્થ દશા પ્રાપ્ત થાય છે. ગીતાર્થો અર્થાત્ જ્ઞાનીઓ
 આત્માની જ્ઞાતિ મજિયોનો પ્રકાર થાય એવા આશયને અનુસરીને
 મુખપ્રવૃત્તિઓને ધ્યાવે છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો સર્વ પ્રકારના ધ્યા-
 મિદ્યાઓને અને વિચારોને ઉત્તરદષ્ટિથી પ્રકાશે છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો
 સર્વ ધર્મોમાં સ્વેચ્છા અથવા વિચારોનો અને આચારોનો અભ્યાસ કરતા નથી.
 આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો ધર્મનાં હૃદયવર્તુલોની સાંકડી દષ્ટિઓમાં
 લોકોને એકાન્તે બંધાવવા માટે ઉપદેશ દેતા નથી. પરંતુ
 આત્માના અનન્ત વર્તુલમાં સર્વ ધર્મના વિચારો અને મુદ્દા-
 ચારો સમાય એવી દષ્ટિથી ઉપદેશ આપે છે. ધર્મનો પક્ષપાત
 રૂપથી વિન્ન સત્ય વિચારોને સ્વરૂપનો આપદનેનિદિષ્ટિદાંત ધ્યાવનરૂપ
 આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થો છે, અધ્યાત્મજ્ઞાનના ગીતાર્થની અનન્તવર્તુલસ્વરૂપ
 પ્રકારદષ્ટિમાં અન્ય સર્વ જ્ઞાનિયોની દષ્ટિઓનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આત્મ-
 જ્ઞાનિયોના અનન્ત સત્ય વિચારો અને અનેક સદાચારો છે તેથી તેઓ

[illegible]

ભૂતકાલીન અને વર્તમાનકાલના સર્વ શાસ્ત્રોનાં સ્વરૂપો સમાપ્ત થાય
 છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થ શુદ્ધોના અનુભવો તે સર્વશાસ્ત્ર-આગમો
 છે. એવું પ્રત્યેકધીને યદ્વાજાગ્રિપૂર્વક તેમની આજ્ઞાવદે ધર્મકર્મો કરવાં
 ભેળખે. સર્વ આગમોના જ્ઞાતાત્માની શુદ્ધતા સ્ફવિચારોમાં સર્વ પ્રકારની
 ઉન્નતિયો સમાધતી છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થશુદ્ધોપર સર્વ કરતાં
 વિશેષ યદ્વાજાગ્રિ ધારણ કરવી ભેળખે કે જેથી વર્તમાનકાલમાં
 ચેતાની સર્વશુભશક્તિયોને મન, વચન, કાયા અને મનાદિકથી
 ખીલવી શકાય. વર્તમાનકાલમાં શ્રી સદ્શુદ્ધ જે ઉપકાર કરે છે
 તેવો ઉપકાર કોઈ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. વર્તમાનકાલમાં એક
 સદ્શુદ્ધની આજ્ઞાથી ભેટલી ઉન્નતિ કરી શકાય છે તેટલી અન્ય કોઈથી
 કરી શકાતી નથી. અતએવ વર્તમાનકાલમાં આત્મજ્ઞાની સદ્શુદ્ધની
 આજ્ઞા પૂર્વક સર્વ પ્રકારની પ્રવૃત્તિયો કરવી અને સમાજ, સંઘાદિની
 સેવામાટે શુદ્ધની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ શુભ શક્તિયોનું સમર્પણ કરવું
 ભેળખે, સમાજ, સંઘ અને દેશ રાજ્યની ઉન્નતિ કરવામાં શ્રી સદ્શુદ્ધની
 આજ્ઞાજ વર્તમાનકાલમાં સર્વથા ઉપયોગી છે. આત્મજ્ઞાની શુદ્ધની
 આજ્ઞા વિના વર્તમાનમાં પ્રવૃત્તિ કરનારા મનુષ્યો, સર્વશક્તિયોનું
 એકીકરણ કરી શકતા નથી. અતએવ આત્મજ્ઞાની શુદ્ધની આજ્ઞા
 પ્રમાણે વર્તમાનમાં સત્યધર્મનો આગ્રહના કરી શકાય છે. આત્મજ્ઞાની
 સદ્શુદ્ધ, આત્માનો અને પરમાત્માનો આજ્ઞાત્કાર કરીને વર્તમાનકાલમાં
 ધર્મકર્મો કે જેને કરવા હાલક હોય છે તેઓને સ્વાધિકારે દર્શાવી
 શકે છે. જૈન આર્યાગમો જૈન આર્યાનિગમો વગેરેમાં જે
 તત્ત્વજ્ઞાનનો આગ છે તે એકમરણો મહાકાલમ રહે છે
 તેથી તેમાં પરિવર્તનો થતાં નથી. પરંતુ આરિચચારોમાં
 તો પરિવર્તનો થયા કરે છે તેમાં સ્વાત્મા માટે જે યોગ્ય
 અસ્ત્ર દમો, ધર્મપ્રવૃત્તિયો હોય તેઓને આદરવી ભેળખે. બ્યજિની,
 સમજિની, સમાજનો, સંઘની, દેશની અને વિશ્વની ઉન્નતિમાં
 આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ શુદ્ધો ભેટલો આત્મભોગ આપી શકે છે
 તેટલું કોઈ આત્મભોગ આપી શકતો નથી. સત્તા અને શાશ્વત્તથી
 દુનિયાના મનુષ્યોની વાસ્તવિક ઉન્નતિ કરી શકાતી નથી પરંતુ
 આત્મજ્ઞાની શુદ્ધોની આજ્ઞાથી તો કર્તવ્યધર્મકર્મથી સર્વ પ્રકારની

દેશપ્રાણનુચારે આજમુખી પરિવર્તનો થયા કરે છે. જે ધર્મમાં દેશ-
 કાલને અનુસરી પરિવર્તનો થતાં નથી અને જે મનુષ્યોમાં આગમો
 અને આર્યવેદોના અનુકૂલ પ્રગતિશીલ પરિવર્તનો ગુરૂનો આદ્યાપૂર્વક થતાં
 નથી તે ધર્મનો અને ધર્મની સમાજનો વિનિષ્કર્ષ પશ્ચો હોય થાય છે.
 શ્રીયશ્વચર્યે તે સમયને અનુસરીને ઐતિક વેદાન્ત ધર્મના દેટલાક વિચ્છ-
 દામાં અને અવ્યવસ્થામાં પરિવર્તનો કર્યા અને તેથી તેણે ધર્મ સમાજની
 તે સમયની પરિસ્થિતિયોના અનુકૂલ રચના કરી તેથી તેણે બ્રહ્મ ધર્મ-
 પર કટકો લગાવ્યો અને નૈનધર્મના ઉપર પણ દેટલીક અમર કરી.
 શ્રીયશ્વચર્યે દેટલાંક બોલોના તત્ત્વોને પ્રદાં તેથી સમાજનાચર્ય તેને
 પ્રાપ્ત બ્રહ્મ કહ્યું છે. અન્યધર્મોએની આમે ઉપર રહી શકાય એવી
 ધર્મ વિચાર એજિધીતેણે યજ્ઞની વ્યાખ્યા કરી સમાજનાચર્યે પણ વેદાન્ત
 ધર્મમાંજ સમયને અનુસરી ફેરફાર કર્યો. આ પ્રમાણે વેદાન્તધર્મમાં
 અવ્યવસ્થા તે તે દેશપ્રાણનુચારે ફેરફાર કર્યા અને ધર્મોચાર શાસ્ત્રમાં
 અને ધર્મોચારમાં તેને વર્તમાનકાલમાં અનેક પરિવર્તનો કર્યા અને
 વળી એટલા મુખી છૂટ મૂકી કે, વ્યાસસૂત્ર-ઉપનિષદો અને ભગવદ-
 ગીતા ઉપર ગમે તે તત્ત્વોને ઉપભવી મૂળ શ્લોકોને બંધેરેથી દીક
 કરી શકે તે ધર્મોચાર તરીકે થઈ શકે. આ પ્રમાણેની તેઓની ઉદાર
 ચેલીથી બ્રહ્મોના અને જેનોના ઉદયકાલમાં જે ધર્મની સંદીર્ઘતા થઈ
 હતી તે ધર્મની પુનઃ વૃદ્ધિ થઈ. દરેકધર્મના મૂલ ઉત્પાદક આત્મજ્ઞાની
 મહાત્માઓના જે પ્રમાણે દેશપ્રાણનુચારી વિચારો હોય છે. પરંતુ
 પાછળથી અજ્ઞાનક્રોધ અને અજ્ઞાનગુણોની પરંપરા વડે તે તે ધર્મની
 સંકુચિતતા થવા લાગે અને પરિણામે તે ધર્મનું અસ્તિત્વ વિનિષ્કર્ષ
 તેવી સમાજનારૂપમાં રહેતું નથી. પરંતુ તે ધર્મના સહવિચારનું અન્ય-
 ધર્મો જે હયાતી ધરાવે છે તેઓમાં પરિભ્રમન થાય છે અને તે ધર્મના
 મનુષ્યો અન્યજીવનાધર્મમાં દાખલ થાય છે. અન્યેવ વર્તમાનકાલી
 નગીતાર્ય ગુરૂઓ, આગમો અને આર્યવેદો વગેરેના અનુકૂલ સહવિચાર
 દોષી જેને ઉન્નતિકર પરિવર્તનો કરવા ધર્મક્રોધરણની આજ્ઞા કરે
 પ્રમાણે પ્રવર્તનું બ્રહ્મ. આત્મજ્ઞાની સમુદ્ગુણોના સહવિચારોના અ-
 તેમના ઉપદેશના પ્રવિકુલ અનુલોકો થાય છે તેથી તેઓને અનેક પરિવર્ત-

જ્યે પ્રાપ્ત કરીશકાય છે. આત્મજ્ઞાનીગીતાર્યમહાત્માએ ધર્માવતારરૂપ હોય ■ તેથી તેઓના ચરણોમાં શીર્ષ નમાવીને તેઓની આજ્ઞાઓને પૂર્ણપણા બહુવટે શીર્ષોર્વિંચ કરવામાં આત્મોન્નતિ થાય છે. ભૂતકાલીન જ્ઞાનીમહાત્માએ તેતે દેશકાલના ધર્મપ્રવર્તકો હતા અને વર્તમાનકાલી નરેન્દ્રદેશપરત્વે સિન્ન સિન્ન મહાત્માએ આત્માઓની મુદ્દતા કરવામાં ધર્મપ્રવર્તકો છે. ધર્મને પ્રવર્તાવનાર અવતારી મહાપુરુષો માટે વેદાન્તી સ્વામી વિવેકાનન્દ શું કહે છે તે વિવેકાનન્દવિચારમાળાના પાંચમા પુષ્પમાંથી નીચે પ્રમાણે ઉતારો કરવામાં આવે છે.

“કોઈ એક મનુષ્યે જેજસ ક્રાઈસ્ટને કહ્યું કે, ‘પરમેશ્વર આમે માથે મેળાપ કરાપી આપો !’ એટલે તેના ઉત્તરમાં ક્રાઈસ્ટે કહ્યું કે, ‘જેલે મને જોયો છે, તેણે પરમેશ્વરનેજ જોયો છે !’ જેજસ ક્રાઈસ્ટ એક માનવદેહધારી હતો, એટલીજ વાતો આપણા ધ્યાનમાં રહેલી છે. પરમેશ્વર સર્વત્રવ્યાપક છે; જ્યાં તેની આપકા ન હોય, એવું કાંઈપણ સ્થાન છેજ નહિ, પરંતુ આપણી મનોભૂમિકાજ એવા પ્રકારની રચાયેલી ■ કે, અવતારી પુરુષોના પરિચયથીજ આપણે તેને જોળખી શકીએ છીએ. જે જે વેળાએ અવતારી પુરુષો નિર્માણ થાય છે, તે તે વેળાએ માનવીમનને ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો આશ્વસ્તાર થાય છે. જન્મથીજ એ અવતારી પુરુષોની અને આપણા આમાન્ય મનુષ્યોની દિશા ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. આપણે આ જગતમાં જન્મ ધારણ કરીએ છીએ, તે વેળાએ કેવળ એક ભિન્નજ જેવા હોઈએ છીએ અને મહાત્માએ જન્મ સમયમાં પણ સાર્વભૌમ રહ્યા જેવા હોય છે. આપણે એક અનાથ બાળક જેવા હોઈએ છીએ. માર્ગને ભૂલી ગયેલા મનુષ્ય જેવી રીતે ઇતસ્તતઃ ભટકતો હોય છે, તેવીજ આપણી આમાન્ય મનુષ્યોની સ્થિતિ છે. આપણે જન્મ શામાટે ધર્યો છે અને આપણું કર્તવ્ય શું છે; ઇત્યાદિ. અનેક પ્રશ્નોનાં આપણાં ઉત્તરો આપી શકતાં નથી. આપણા જન્મ અને-આયુષ્ય ક્રમનો અંતિમ હેતુ શો છે, એ આપણાથી કહી શકાતું નથી. આજે આપણે એક રીતે વર્તતા હોઈએ, તો આવતી કાલે વળી આપણું વર્તનનો બીજો જ પ્રકાર એવામાં આવે છે. સમુદ્રમાં પડેલા એક

મારુ મનમાં જે ગભરાટ બ્યાપી જાય છે, તેનું વર્ણન અર્થઘટન થાય છે, ગમે તેવી એક કારણ પરંપરાને તમારા સમક્ષ-રજુ કરીને તમારો મારા તે કથનમાં વિશ્વાસ બંધાવવા માટે મારી બુદ્ધિ ગમે તેવાં આટાં અવગાં ફાંફાં મારવા મંડી જાય છે; પરંતુ કોઈ એક-અવતારી પુરુષને તમે એવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો હોય, તો તેનામાં તમે આશ્વાસ પરમેશ્વરનો આશ્વાસ કસાવી આપવાનું સામર્થ્ય રહેતું હોય છે. “પરમેશ્વર છે, એમ તમે આ આધારે કહી શકો છો ?” એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અવતારી-પુરુષ માત્ર એટલા શબ્દો જ ઉચ્ચારે છે કે;—“ જુઓ, આ રહ્યો પરમેશ્વર !” તેનો જાને પરમેશ્વરનો બુદ્ધિગમ્ય માર્ગથી મેળાપ થયેલો હોતો નથી. બુદ્ધિના ઘટપટની ખટપટ કરીને તેણે પરમેશ્વરના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરેલું હોતું નથી. કિંતુ તેણે પરમેશ્વરના અસ્તિત્વને પ્રત્યક્ષ મિલનથીજ આશ્વાસ કરેલો હોય છે. તે કયાંય અધ્યક્ષમાં અટવાયા કરતો નથી, કિંતુ પ્રકાશ તેની હિતિ સમક્ષજ હોય છે. આ ટેબલ મારી હિતિથી અને દેખાય છે, એટલે હવે કોઈ ગમે તેટલા જાને ગમે તેવા બુદ્ધિવાદથી એમ સિદ્ધ કરવાનો ચત્ત કરે કે, આ ટેબલનું અસ્તિત્વ છેજ નહિ, તો હું તેના કથનને સત્ય તરીકે સ્વીકારી શકીશ ખરો કે ? હું જ્યાં આ ટેબલને પ્રત્યક્ષ જોયા કરું છું, ત્યાં પછી વિરૂદ્ધ પક્ષનાં ગમે તેટલાં પ્રમાણો હોય, તો પણ મને તે આદ્ય કિંવા માન્ય ન થાય, એ સર્વથા સ્વાભાવિકજ છે. એજ નિયમ મહાત્માઓના સંબંધમાં પણ લાગુ પડે છે. તેમનાં અવતારકાર્ય, તેમના માર્ગ અને તેમના અનિમ હેતુ આદિ સર્વ તેમની હિતિ સમક્ષજ હોય છે; અને તેથી કોઈપણ પ્રકારની પરિસ્થિતિના યોગે તેમના ચિત્તને કમનો સ્પર્શ થઈ શકતો નથી. તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ સંપૂર્ણતાથી વસતો હોય છે; અને તેમના જેવે આત્મવિશ્વાસ કોઈ પણ પ્રકારના સામાન્ય મનુષ્યમાં મળી આવતો નથીજ. પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ તમને માન્ય છે ખરું કે ?” જે પુનર્જન્મને તમે માનો છો ખરો કે ? “અથવા જ અમુક એક જન્મ તમને માન્ય છે ખરો કે ?” ઇત્યાદિ પ્રશ્નો આપણે એક બીજાને પૂછ્યા કરીએ છીએ; પરંતુ એ પ્રશ્નોનાં નિશ્ચિત ઉત્તરો આપવા માટે કિંવા મેળવવા માટે જે મૂળ આધારની આવશ્યકતા હોય છે,

હોય છે. અર્થાત્ જોવી શક્તિના આદ્ય પિના કેવળ અશક્ત શબ્દોની શી મહત્તા હોઈ શકે શકે શકે ? પરંતુ તમારા જાણવુંને પૃથ જગ મળતું હોય, તો તમે ગમે તેવી જાણનો પ્રયોગ કરો, અને કોઈ પણ પ્રકારની વાસ્તવિકતા કરો, તો પણ તેનું ઉત્કૃષ્ટ પરિણામજ થાય છે. તમે બ્યાકરવું શુદ્ધ જાણ્યો હોય કે નહિ અથવા તો તમારી જાણ મુંદર છે કે નહિ ? જોવા જોવા પ્રશ્નોનું ત્યાં મહત્ત્વજ શું છે શકે ? તમારે જે કોઈ કહેવાનું છે; તેમાં વાસ્તવિકતાત્પર્ય શું છે, જોજામાત્ર મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે, અને અન્ય અનુબંધિક વિષયોનું ત્યાં હેશ માત્ર પણ મહત્ત્વ નથી. જો તમારી જાણે સત્ય તત્ત્વ હોય, તો તેને તમે ગમે તેવા વાંકાવૃક્ત રૂપમાં આપો, તેની કોઈ પણ ચિંતા નથી; કારણકે રૂપનો પ્રશ્ન હેશ માત્ર પણ મહત્ત્વનો નથી જો કોઈપણ યત્ન આપવું હોય તો તે આપવાનો જોક માત્ર માર્ગ શબ્દજ છે અર્થાત્ અનેક પ્રકારના માર્ગોમાનો જો પણ જોક માર્ગ છે. કેવળ મોનને ધારણ કરવાથી પણ પોતાનું વિશિષ્ટ કાર્ય સિદ્ધ થવાનો સંભવ હોય છે. સંસ્કૃતમાં નિમ્ન લિખિત અર્થનો જોક શ્લોક છે, “સાગુરુને મેં વૃક્ષતલે બેઠેલા જોયા. તેમનું વય શ્રેયોગ વર્ષનું હતું. તેમની સ્થાને તેમનો શિષ્ય બેઠો હતો અને તે જોઈ વર્ષની વયનો હતો. સાગુરુ સર્વથા સ્તબ્ધ થઈને બેઠો હતો અને જોજા મારે તેમનું અધ્યાપન આજ્ઞા કરતું હતું જોજા મારે (સ્તબ્ધતાથીજ) તેમણે શક્તિ હૃદયની સર્વશક્તિઓનું નિવારણ કરી નાખ્યું. ”

દેવદીકવાર જો મહાત્માઓ સર્વથા સૂક્ષ્મતામાં રહેવાય હોય છે. તથાપિ કેવળ મનપર આધાર કરીને તેઓ સત્યનો પ્રચાર કરતા હોય છે. હોદ્દાશિશુઓનું તેમનું કાર્ય કેવળ મનદ્વારાજ થયા કરે છે. જો કાર્યની સિદ્ધિ માટેજ તેમનો જાણવાર થયેલો હોય છે. પરમેશ્વરનો સંદેશ માનવજાતિને પહોંચાડી દેવો જોજા તેમનું કાર્ય હોય છે. તેઓ શાન્તતાથી જાણ કરતા હોય છે. અને આપણે તેમની તે જાણને માન્ય કરતા હોઈએ છીએ. “ જાણે અને મેં તમને જે કોઈ પણ કહેલું છે તે તમે જઈને સમસ્ત જગતને કહી સંભળાવો અને તમને મેં જે કોઈ પણ જાણ આપી છે, તે જાણજોને જાળવવું તેમને

માત્ર ચેતાથી બાહ્ય હોઈ શકે તેમ નથીજ, એવો સ્પષ્ટ છે, અને
 જો માત્ર અસ્તિત્વવિષે કહેવામાં આવે, તો તે કેવળ એકજ શરી-
 રથી બંધાયેલું છે, એટલે તેમાંની કલ્પનાઓ કેટલા પ્રમાણમાં વિગ્રાજ
 થઈ શકે, એ સ્પષ્ટ હોવાથી એ વિષેનો બુદ્ધિ દિશાજ કરવાનું કાંઈ
 પણ પ્રયોજન નથી. ચેતાના શરીરથી બાહ્ય ભાગમાં ઉત્પન્ન કરવાનું
 આમર્થ્ય કેટલામાં છે વાડું! આપણામાંના એકેમાં એ આમર્થ્ય નથી.
 એવો મારો હૃદય નિશ્ચય છે. આપણું પ્રચલિત અનુભવક્રમમાં આપ-
 ÷ણને જે કાંઈ પણ પ્રેમાંસનો અનુભવ થાય છે, તેથી બાહ્ય ઇશ્વરીય
 પ્રેમની કલ્પના આપણાથી કરી શકાય એમ છે ખરું કે ? જેનો
 આપણને કદાપિ અનુભવ થયેલો નહોત્ય, તેથી કાંઈ પણ વસ્તુ વિષેની
 કલ્પના આપણાથી કરી શકાય, એ કદાપિ શક્ય છેજ નહિ. અર્થાત્
 પરમેશ્વર વિષેની કાંઈ પણ કલ્પના કરવાનો હું જમિ તેવો પ્રયત્ન પ્રય-
 ત્ન કરું તો પણ મારો તે પ્રયત્ન બર્થજ થવાનો, એમાં લેશમાત્ર
 પણ સંશય નથી. પ્રેમ, દયા, કામ અને પવિત્રતા ઇત્યાદિ વસ્તુઓ
 મદાત્માઓના હૃદયમાં મને પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે. તેમના વિષે
 કેવળ કલ્પના કરીનેજ મારે માત્ર મનને રીઝવવું પડતું નથી. એ
 સર્વ બાબતોએ તેમનામાં પ્રત્યક્ષરૂપે અવતરેલી મારા જોવામાં આવ્યા
 કરે છે. આમ હોવાથી જો તેમને પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર માનીને હું તેમનાં
 ચરણોમાં સર્વથા લીન થઈ જાઉં, તો તેમના આશ્રય શું હોઈ શકે
 વાડું ? જમિ તે હોય, પરંતુ તેની સર્વથા આવીજ અવસ્થા થઈ
 જવાની અનુક્ર એક મનુષ્ય ચેતાના મુખથી જમિ તેવો અનુભવ કરતો
 હોય, તો પણ મદાત્માનાં દર્શનને પ્રવેગ અવસ્થાની સાથે; તેની
 શિથિિ આવા પ્રકારની થઈ જાય છે, એમાં તત્કાલિન પણ શંકા નથી.
 મોહના મોહ મોહ અપાડે તે કાંઈ પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટિ નથી. પરમેશ્વર
 અને તેનું નિગ્રહસ્ત ઇત્યાદિ અનેક વિષયો વિષે કેવળ વાદવિવાદ
 કર્યા કરવો અને જમિ તેમ બકયા કરવું તે હીક છે; પરંતુ એ અવ-
 તારી પરમેશ્વરોજ આ જગતના અવપરમેશ્વર છે. જગતનાં સર્વ
 સર્ગ અને સર્વ માનવ સર્ગો એમની પૂજા કર્યા કરે છે. મનુષ્યના મનની
 મદના જેવી છે તેવી ને તેવીજ રહેશે. ત્યાંથી જો અવતારની પુર-

પણ થોડા ઘણા અનુભવ ગ્રાપ્ત થયેલો છે, તેથી આદો એવો નિશ્ચય થયો છે કે, દોષની છગ કરવો અથવા દોષ અજાણને યાકિની કહીને છુપતીજ બાળી મૂકવી, એવા પ્રકારના અત્યાચારોને દોષપણ ધર્મે પોતાની અનુમતિ આપેલી નથી. એવા અત્યાચારોમાં દોષકોની જે પ્રવૃત્તિ થઈ હતી, તેનું મૂળ કારણ ધર્મ નથી, કિંતુ તે સમયની રાજકિય પરિસ્થિતિજ એ બંધકર અત્યાચારોના મૂળ કારણરૂપ હતી. હવે એ રાજકીય પરિસ્થિતિ એ ધર્મના નામતળે પસાર થઈ ગઈ હોય, તો તેમાં અપરાધ કોનો વાડ ?

“ જે આદો મહાત્મા છે, તેજ માત્ર એક સત્ય મહાત્મા છે, ” એમ એક મનુષ્ય જે વેળાએ બેઠે છે, તે વેળાએ તે સર્વથા અસત્ય વાદજ કરે છે, એમ કહેવામાં લેય માત્ર પણ પ્રત્યવાય નથી. એમ બેઠનારને ધર્મના વિષયમાં ધર્મના મૂળસૂત્રોનો પણ પરિચય થયેલો નથી, એમ અવરય તમારે સમજી લેવું. ધર્મકેવળ બ્યર્થ વિવાદનો કિંવા કેવળ ઉત્પત્તિ તેમજ કેવળ બુદ્ધિગમ્ય માર્ગનો વિષય નથી; કિંતુ તેતો અંતરહત્તાના અત્યંત મુદ્દભાગમાંના પ્રત્યક્ષ અનુભવનોજ વિષય છે. પરમેશ્વરનો જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ કિંવા સાક્ષાત્કાર, તેજ ધર્મ છે. એ પરમેશ્વરના અંતર્ગતમાં ખરેખરજ તમારો પ્રવેશ થયેલો હોય, તો પરમાત્મા અને તેનાં સર્વ બાળકો સાથે તમારો પરિચય થયેલો હોવાજ ભેદજો. પરમેશ્વરના ગૃહમાં જ્યાં છતાં તેનાં બાળકોનો પરિચય ન થાય, એ કદાપિ બની શકે એમ જો ખરૂં કે ? તેનાં બાળકોનો પરિચય ન થાય, એ કદાપિ બની શકે એમ છે ખરૂં કે ? તેનાં બાળકોનો પરિચય ન હોવો, એનો અર્થ કેવળ એટલોજ કરી શકાય કે, પરમેશ્વરના અંતર્ગતમાં તમારો પ્રવેશ થયેલજ નથી. પરમેશ્વરના અવતાર દોષ પણ યુગમાં અને દોષ પણ દેશમાં થયેલા હોય, તોપણ મૂળતઃ તે સર્વ અવતારોની એક વાક્યતાજ છે, એમજ આપણાં બોવામાં આવ્યા કરે છે. તેમના અંતરહત્તા સાથે આપણે સત્ય પરિચય થતાં, તે સર્વ અવતારોમાં સર્વથા અસંદેશાવનો જ અવિકાર બ્યાપી રહેલો આપણાં બોવા અને બાણવામાં આવે શકે છે. જે જે વેળાએ આપણો એવા મહાત્માઓ સાથે સમાગમ થાય છે, તે તે વેળાએ તેમના મુખા-

પ્રાપ્ત થએલ કર્નબ્ધ કર્ત્ત્વમાં પૂર્વધદા જગની આવરવક્રના છે. આત્મ-
જ્ઞાની મદ્દાત્માએ જર્નમાન અને બવિધની ગુણવદ્ધરિરિધિતિયોને
ધ્યાનમાં હેઉં સ્વજાતોને કર્નબ્ધકર્ત્ત્વની આજ્ઞાએ કરે છે. ગીતાર્થગુરુની
આજ્ઞામાં પ્રભુની આજ્ઞા સમાઈ બધ છે. કારણકે પ્રભુની પદોપદ્ધત્તમાં
પ્રત્યક્ષગુરુવર્ધ્ય, યોગની પ્રત્નિને જર્નમાનમાં સમ્યક્ નિર્દેશક શક્તિમાન
થાય છે. જર્નમાનમાં જ્ઞાનીગુરુએવટે ધર્મસાધકજ્ઞનો પ્રત્નિ થાય છે.
પરમાત્મા વીનશ્વરદેવની સર્વ આજ્ઞાએને જેઓ આત્મજ્ઞાનવટે સમ્યક્
અનુભવીય છે એવા જ્ઞાનીગુરુએ જે આજ્ઞાએ કરે છે તે પરમાત્માના
ઉપદેશથી અવિરુદ્ધ છે તેથી તેમજ જર્નમાનકાલમાં પ્રત્યક્ષ ધર્મપ્રવર્ત-
કગુરુદેવાધીગુરુની આજ્ઞાએ પ્રાપ્ત થએલકાર્ય કરવામાં શંકા ન કરવી
એવું છે. જેઓ ગીતાર્થગુરુએને સંપૂર્ણપણે અનુભવે છે તેઓ પરમા-
ત્માનો અનુભવ કરીય છે. રીવો રીવાથી થાય એવો નિયમ છે.
જ્ઞાનીગુરુ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવી આપે છે તેમજ પરમાત્માને
સાક્ષાત્કાર કરવી આપે છે આપણે આત્માજ પરમાત્મા છે અને તે
જ્ઞાનીગુરુની મેઘ અને તેનો આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્ત્યાવિના અનુભવી શકાય
તેમ નથી. આત્મજ્ઞાની ગુરુએની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્ત્યાથી મેઘધર્મ,
અગ્નિધર્મ અને કર્મયોગીની દશ પ્રાપ્ત થાય છે અને દુરવર્તી ઉત્તમ
શુદ્ધ થાય છે. તેથી ગુરુપરનો પૂર્વધદાના બળે તથા કર્નબ્ધપ્રત્નિની
પૂર્વધદાના બળે પરમાત્માનો અનુભવ સાક્ષાત્કાર થયાવિના શકે
નથી. ગુરુપર પૂર્વધદાવિના તેમના વિચારોની અને આચારોની પૂર્વધદા
થતી નથી. તથા મેઘધર્મ આદિમાં તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે સર્વ સ્વર્ણજ
કરી શકાતું નથી. મટે આત્મજ્ઞાની સદગુરુમય જનીને તેમની આજ્ઞા-
પ્રમાણે પ્રવર્ત્યુ એવું છે. સ્વર્ધ, સ્વરૂપદા, બીજિ, લેહકલ્પ અને
ગદારીયા પ્રકારને ત્યાજ કર્યાવિના ગુરુની આજ્ઞાપ્રમાણે કર્નપ્રત્નિ
થતી નથી. આત્મજ્ઞાની સદગુરુના સર્વ પ્રકારના વિચારોમાં અને આચ-
ારમાં પૂર્વ મદ્દાત્મા છે એવી પૂર્વધદા ન હોય ત્યાગુથી તેમની દૃષ્ટ
તથા તેમના આત્મની શક્તિયેને પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. અન્યેવ
આત્મજ્ઞાની ગુરુનામકાંએ પૂર્વધદાના બળે આત્મસમર્પણ કરીને તેમની
આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્ત્યુ એવું છે. ગુરુની આજ્ઞા થતા તેમાં વિચાર કરે

ઉદાર કરવા સમર્થ થાય છે. આ ક્ષત્રમાં ગુરૂદેવની પૂર્વમદ્દા ભક્તિ-
 બલથી આત્માનો ઉદાર થાય છે. પૂર્વમદ્દાબલવિના સ્વહંતાથી ગમે
 તેવી રીતે પ્રવર્તવામાં આવે તેથી આત્માની અપૂર્વ શક્તિયોને પ્રકાશ
 થતો નથી. પૂર્વ મદ્દાબલથી શિષ્યો, ગુરૂના હૃદયના સર્વ જનુભવોને
 સ્વશક્તિ આકર્ષી શકે છે અને સ્વયંગુરુપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. યદ્યપ્ય
 ચાતાવરણના સંસ્કારોથી કેટલાક આયોના હૃદયમાં નાસ્તિક ચાતાવ-
 રણને પ્રવેશ થયો છે અને તેથી તેઓ પૂર્વની પેઠે મીઠાઈગુરૂ-
 મદ્દાત્માઓની પેઠે પૂર્વ મદ્દાબલથી મેલ શકી શકતા નથી. તેથી
 તેઓ પૂર્વાચાર્યોની પેઠે અપૂર્વશક્તિયોનો પ્રકાશ કરવા શક્તિમાન
 થતા નથી. અધ્યાત્મવિદ્યાનાં ગ્રામપણે અને આવિભાષણે આર્થો
 વર્તમાં બીજા છે તેઓ કદાપિ નાશ થનાર નથી. આર્થોવર્તમાં આત્મ-
 માની મદ્દાત્માઓ થવા થાય છે અને થશે. સર્વધર્મોની ઉત્પત્તિનું
 મૂળ આર્થોવર્ત છે. ત્યારે આર્થોવર્તમાં રમેશુણ, વસોશુણ, નાશિનકા
 વગેરે આગુરી શક્તિયો ભેરથી પ્રકટે છે અને તેથી ધર્મો મનુષ્યો
 પીડાય છે ત્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનો પૂર્વજ સંસ્કારીમીનાર્થમદ્દાત્મા-
 ળોને ભુરી ભુરી દિશામાં પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તેઓ આગુરી
 શક્તિયોને દેવથી આધ્યાત્મિક આત્માત્મની સ્થાપના કરે છે. અધ્યા-
 ત્મજ્ઞાની મદ્દાત્માઓ યુગે યુગે સર્વ મદ્દાત્માઓમાં પ્રધાન હોવાથી તે
 ધુમપ્રધાનો વરીકે બજાય છે. બાધાના બળનર આગથી અર્થોત્પદશ-
 ભાર બાધાના વિદ્વાન થવા આગથી અગર મનોહર આકર્ષક વ્યાખ્યાન
 દેવાથી જ અનેક શ્રાવેનો અભ્યાસ કરવા આગથી આત્મજ્ઞાની મદ્દા-
 ગુરૂની દશા પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી. બાધાપરિતો, કથાકરનારઓ,
 ઉપદેશકો, વ્યાખ્યાનકારો, ક્રિયાકરનારઓ અનેક છે પરંતુ આત્મ-
 જ્ઞાની અનુભવી મીનાર્થમદ્દાત્માઓ કે જે મિત્ર રહીને પણ અપૂર્વ
 શક્તિયોને પ્રકાશ કરનારા વિરહા છે. અન્યમદ્દાત્માઓ કરતાં
 તેઓમાં ભેદ પ્રકારની વિભિન્નતા રહેલી હોય છે. અધિકારમય દુહિ-
 મય જામનમાં તેઓ ત્યારે પ્રકટે છે ત્યારે ખસ આવતાર્થો મનુષ્યો.
 તેમને ભેજળી શકે છે. દુહિવજળળઓ પેઠી સ્વચિત્ત બદ્ધ મનુષ્યો
 તેઓના સામા પડે છે પરંતુ તેઓ જે જે જામનેને પ્રકાશ કરવા

[illegible]

જે કલ્પમાં જે જ્ઞાનમાં તેને દેખીશ તેને કલ્પીતમનુષ્યોને જ્ઞાન
 પ્રવર્તે છે તે જ્ઞાનદાતા શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ છે. ધર્મપ્રવૃત્તિમાં અનુક્રમ
 મદન નથી પરંતુ જ્ઞાનદાતા પ્રદક્ષિત કરતા સ્વયં ધર્મનું મદન
 અને તે જ્ઞાનમાં ધર્મપ્રવર્તકમુનીન્દ્ર એવે ॥ પરંતુ તેને દેદેશ જ્ઞા
 દાતા મનુષ્યોને સ્વવિચારને અને સ્વાચારને અવગ્રહવશ છે
 દેશ છે. નદીના અવકુંઠિત જલપ્રવાહની પેઠે કોઈપણ
 પ્રવર્તિત ધર્મના પ્રવાહમાં માલિન્ય આગ્યાવિના રહે
 નથી; પરંતુ આત્મજ્ઞાને મહાત્માઓ તે ધર્મમાં પ્રવર્તિ
 માલિન્યને અવગ્રોધીને તેના નાશ કરવા અનેક ધર્મ
 પ્રવૃત્તિયોનાં શુદ્ધપરિવર્તનોને કરે છે. ધર્મસાધ્યતાની
 નિધી જ્ઞાનદાતા રુદ્રિયાદિ સ્વપ્રજ્ઞાની પણ નિર્મલ પ્રતિ
 જ્ઞાન છે. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોના સ્વપ્રજ્ઞામાંથી અધર્મને દૂર કરવા
 આત્મજ્ઞાનિમુનીન્દ્રો જે આત્મજ્ઞાન ગ્રંથે છે તેની કિંમત
 મહત્તી નથી. ધર્મપ્રવર્તકમહાત્માઓના અવગ્રહને જોગવા
 સ્વપ્રજ્ઞા આત્મજ્ઞાન પશ્ચાત્ત વર્ષ યજ્ઞ દેશ છે. ધર્મોદ્ધારક મહાત્મા
 ધર્મરૂપ અગ્નિને પ્રજ્વલિતકરે છે તેથી અધર્મ જાલીને બાતીમૂલ
 જ્ઞાન છે. ધર્મોદ્ધારક મહાત્માઓ, મનુષ્યોનાં દષ્ટીમાં સ્વપ્રજ્ઞા વિ
 મલ જ્ઞાન મંત્રોને ફુટી છે તેથી મનુષ્યોમાં ધર્મનું નવું વેગવ્યવ
 છે અને મહિમાનુભવે સ્વપ્રજ્ઞા નાશ થઈ જાય છે. ધર્મોદ્ધારકમહાત્મા
 રૂપ ઈશ્વર, જ્ઞાનકલ્પમાં જ્ઞાનના કલ્પ છે. વર્તમાનમાં અનેક કલ્પ છે
 અવિચારમાં જ્ઞાનના કલ્પે, વર્તમાનકલ્પમાં આત્મજ્ઞાનિમદ્યાત્મક
 તેમજ જ્ઞાનકલ્પમાં વિરલમનુષ્યો જોગણી થકે છે. જોકે વર્ત
 મામાં તેઓના જ્ઞાનને જોગણે છે તેઓ મૂર્ક સ્વપ્રજ્ઞા દરીને તેકે
 ઈશ્વરરૂપ આત્મને તેઓની દેશ બ્રહ્મા કરે છે તથા તેઓની અ
 પ્રજ્ઞાને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે. ધર્મોદ્ધારક ચેતીન્દ્રોને દોઢે ઈશ્વર
 રૂપ આત્મને તેઓની પૂજા કરે છે. જોડતા જ્ઞાનકલ્પ છે તેડતા મલ
 ઈશ્વર છે. તેઓ જ્ઞાનશક્તિ પ્રવચીને બ્રહ્માદી અનુક્રમિતે ઈશ્વર
 નાર નહીંકે કલ્પ છે. ધર્મોદ્ધારકમહાત્માઓ જરેજર ધર્મપ્રવર્તક
 ઈશ્વરે જેવા અથવા ઈશ્વરવત્તર છે. જ્યાં મુખી પુણ્યકર્મ છે

દણે છે. મારે લોકેષણ, વિલેષણ, ધીનિની જોષણ, અદમમગની
 પૂતિ, આદિ સર્વ અશુદ્ધ ધર્મોનો ત્યાગ કરીને જોવા ધર્મોદારક મહા-
 ત્મા પ્રમુખોનું સર્વસ્વપરંણ કરીને શરણઅગીકાર કરવું જોઈએ કે
 જોની આત્માનુભવ થાય અને આશ્વપદમય જનીજવાય. આત્મજ્ઞાની
 યોગી મુનિવરોનો અનુભવ કરીને તેઓની સેવા કરવી જોઈએ. સર્વ
 પ્રકારની કાકાઓનો ત્યાગ કરીને અને સર્વ બીનિયોનો ત્યાગ કરીને
 ધર્મોદારક મહાત્માઓની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્મકર્મમાં પ્રવર્તવું જોઈએ.
 ધર્મોદારક આત્મજ્ઞાની મહાત્માશુદ્ધની આજ્ઞાવિના તપ, જપ સંયમની
 સફળતા થતી નથી. આત્મજ્ઞાની મહાત્મા પ્રભુનાં હર્શન કરીને તેમના
 સદવાસમાં રહેવું જોઈએ અને તેમની કૃપા મેળવવી જોઈએ. ધર્મો-
 દારક મહાત્માઓ જ જમદારકો છે. નિયંત્રરૂપ પરમાત્મા યાને શુદ્ધ
 પરબ્રહ્મનો આજ્ઞાતકાર કરવાને આકારપરમાત્મારૂપ મુનીન્દ્રોનો-મહા-
 ત્માઓનો અનુભવ આજ્ઞાતકાર થાય છે, ત્યારે અમર્યામિ સર્વ અનુભ-
 વોની પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્ર જોવ પ્રથમ ધર્મોદારકધર્મપ્રદાતા મહાત્મા
 શુદ્ધની સેવા કરવી જોઈએ. ધર્મોદારક મુનીન્દ્રના સર્વ વિચારોનાં
 અને સર્વ આચારોનાં રહસ્યોને અવજોધવાથી પૂર્ણધ્વામલે તેમની
 આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તવાથી સત્વ અનંતશુદ્ધપદમય થવાય છે. જોમ
 નિઃશુદ્ધ અવજોધવું. આત્મજ્ઞાનિમહાત્માશુદ્ધો, ભક્તોના શિષ્યોના
 સંજ્ઞાનો નાશ કરે છે અને ભક્તશિષ્યોના તુલ્યમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ
 કરે છે મારે તેવા મહાત્મા શુદ્ધમત્મા પદ્યાત કંઈ મેળવવાનું બાકી
 રહેતું નથી. જોવી મહા ધારણ કરીને તેઓની આજ્ઞાપ્રમાણે પ્રવર્તવું
 જોઈએ. સેવાયોગ, ભક્તિયોગ અને કર્મયોગની પ્રવૃત્તિમાં શુભાશયથી
 ગ્રાપ્તો પ્રવૃત્ત થઈને આત્મજ્ઞાનની યોગ્યતા મેળવે છે અને પદ્યાત
 તેઓ આત્મજ્ઞાનના માર્ગથી પવિત્ર થતા નથી. અનેક પ્રકારનાં ધર્મ
 ગ્રામ્યો-ધર્મચારા-ધર્મપ્રવૃત્તિયો જગેરેના પ્રવર્તક સ્થાયક રસક અને
 સર્વ પ્રકારની મહિનતાના નાશક, મહાત્માધર્મોચ્ચારોનો સર્વોત્કૃષ્ટ
 વિનય કરવો અને તેમને સર્વસમર્પણ કરી તેમના અરહોમાં સદા
 આજોટવું જોજ શુદ્ધરથોનું અને ત્યાગીઓનું પરમધર્મકર્તવ્ય છે.
 અદમમગ, દેહાધ્યાસ અને નામાધ્યાસ જગેરેનો ત્યાગ કરીને મુનીન્દ્ર

ત્યારે જે યોગ્યકર્મ દેવ તેને વિવેકથી કરવું જોઈએ. પ્રજાને સાધુઓની નિઃશયના ધર્મની ઉત્પત્તિ જ્યાં ત્યાં વિશ્વમાં થાય છે. માટે સાધુઓની સેવા કરવી અને ગુણ બક્ષિથી તેઓને દાન દેવું અને સાધુમંડળની પ્રગતિ માટે જે યોગ્યકર્મ દેવ તેને કરવું જોઈએ.

વિવેચન—ઉપર્યુક્ત જ્ઞાની યુનીન્ડો સ્વયમ્બદ્ધ ધર્મની પ્રતિ માટે અવતાર ધારણ કરે છે, અને દર્શયોગીઓને ધર્મવૃદ્ધિ માટે આજ્ઞા કરે છે. તેઓ કહે છે કે દેશપ્રજાનુસારે શુદ્ધ ધર્મની વૃદ્ધિ માટે જે જે ઉપાયો યોગ્ય બામે તે મેલવા જોઈએ. ધર્મની વૃદ્ધિથી દેશ સામ્રાજ્ય સમૃદ્ધિ વધે છે, ધર્મની વૃદ્ધિથી વિશ્વમનુષ્યોની અધિક સિધ્ધિ મુખરે છે. ધર્મની વૃદ્ધિથી જાણુ સમીચીન થાય છે. મેલની મુશ્કેલી ઘટે ॥ અને અનેક દુષ્ટરોએને નાશ થાય છે. ધર્મની પ્રવૃદ્ધિથી અનેક પાપોને નાશ થાય છે, અને અનેક પુણ્યકર્મોને ઉત્પાત થાય છે તેથી ધર્મોદ્દેશમાં મહાપુરુષોના અવતારો પ્રગટે છે. ધર્મનો પ્રવૃદ્ધિથી મનુષ્યોમાં આત્મિકજગત ખીલે છે અને મોક્ષની આશુરી પ્રવૃત્તિઓને નાશ થાય છે. સર્વ ધર્મનો પ્રવૃદ્ધિથી બ્યવહારિક સત્ય સ્વાતંત્ર્ય વિશ્વદેશની અને સદાચારોની વૃદ્ધિ થાય છે અને અધર્મમય અસાધવિશ્વદેશો અને અન્યાચારોને નાશ થાય છે. ધર્મની પ્રવૃદ્ધિથી ધારી, બ્યભિચાર વગેરે દુષ્ટ કર્મકલ્પજાઓ પલ્લ ધર્મ પ્રવૃત્તિ સેવે છે અને ધારી બ્યભિચાર વગેરે દુષ્ટ કર્મોને ત્યાગ કરે છે. શુદ્ધધર્મ પ્રવૃત્તિથી દેશકોમની આબાજોમાંથી દુષ્ટવિચાર અને દુષ્ટાચાર પશ્ચાત્તન કરી જાય છે. રાજાઓમાં અને પ્રજાઓમાં પરસ્પર નૈમિક સંબંધ સંરક્ષણમાં ધર્મની વૃદ્ધિથી વિશેષ કાર્ય કરી શકાય છે. સત્ય શુદ્ધ ધર્મની પ્રવૃદ્ધિવિના અનીતિનું બગ વિશ્વમાં વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી વિશ્વમાં સાંતિનાં સૂચનો બંધને શિથિલ થઈ જાય છે. દયા સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મવર્ષ, મમતાત્યાગ, નિષ્પણપાતદષ્ટિ, મધ્યસ્થતા, વિવેક વગેરે ગુણોથી આત્માના જ્ઞાનદિ શુદ્ધ ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે. શુદ્ધધર્મને પ્રકાશમાટે શરીરની બહાર અન્વય પરિભ્રમણ કરવું પડે તેમ નથી. વિશ્વવર્તિસર્વદેહધારીઓના આત્મજોમાં જ્ઞાન દર્શન અન્નિવરૂપ શુદ્ધ ધર્મ જોવા છે. વિશ્વમાં શુદ્ધધર્મના બગથી સર્વ

ધર્મોને અનુભવ આવે છે. આ પ્રમાણે વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને શુદ્ધધર્મને
 અનુભવ આવતાં સર્વધર્મોની હિત્યોની યન્ત્રપત્તી વિરૂદ્ધત્વે અતઃ આવે
 છે, તથા સર્વધર્મો ધેનાના આત્મમાં સમાવતા જગત્ત્વ છે. અનંતધર્મો
 જોવા છે કે જે અનુભવમાં આવે છે. ધર્મનુવાનીથી કરી શકાના નથી,
 નેને પણ અનુભવ આવે છે. વિશ્વમાં બિન્ન બિન્ન ધર્મના આચાર
 અને વિચાર હાઈ હાઈ હિત્યેથી પ્રગટે છે અને તેઓની અવગણના
 હાંકી શકી છે નેને પણ અનુભવ આવે છે. આ પ્રમાણે અનુભવે
 પ્રગટવાથી આત્મમાં સર્વ દેખાવ છે, તેથી પરમ ધર્મેય પરમાત્મ
 પ્રગટે છે તત્ત્વ પદ્ધત્ત્વ જોમ અનુભવાય છે કે સર્વ દેવોમાં દેવો છે,
 ધર્મનુ શુદ્ધધર્મના જ્ઞાનવિદ્યા તેઓ ધેનાને હીન, મરીન મળીને વિરૂદ્ધ
 સ્વરૂપ કરી દુઃખી થાય છે. સર્વ દેવો વરુણઃ સ્વપચ્ચારિ હિત્તે
 આત્મજોરૂપ દેવોનાં દેવો જો, અને તેમાં આત્મજોરૂપ બદિશત્ત્વ
 આવની અને અનન્તશત્ત્વમાવની અનંતપ્રકરની કીધ કરી શકા છે. સર્વ
 દેવોમાં સર્વ આત્મજોરૂપ, સ્વયં અનંતકૃષ્ણ, અનન્તશક્તિ છે તેઓ મનની
 રૂનિયોરૂપ જોખીજોની સાથે અને સમગ્રરૂપ મીત્રાની સાથે આત્મરૂપ
 શમ કીધ કરી શકા છે જોમ અનુભવ આવે છે. તેથી કેઈ આત્માના
 દેવરૂપ દેવગને નાશ કરવાની પ્રવૃત્તિ થતી નથી. આ પ્રમાણે વિશ્વ-
 વર્તિસર્વમનુષ્યોને જો જ્ઞાન થાય તો વિશ્વની અનેક સમાજોમાં
 પ્રમુલ્લવનની ઝાંખી થાય અને આત્મા શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ કરવા
 અનેક ધર્મકર્મોને એવી પરમાત્મપદ પ્રાપ્તકરે, જોમ સર્વજ્ઞ વીન-
 સન પરમાત્મા કીમદાવીર પ્રમુખ ઉપદેશનોચાર અવજોધાય છે. સર્વ
 જોધમાં સ્વાત્મનો શુદ્ધધર્મ દેખવાનો અનુભવ કરા તેથી શુદ્ધધર્મના
 સંસ્કારોની વૃદ્ધિયો અને તેનું પરિણામ જો આવશે કે સર્વ જોધોની
 સાથે સ્વાત્મની અભેદતા અનુભવાશે. ઉપર્યુક્ત શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિથી
 વિશ્વવ્યાપક અભેદ સંગ્રહનાની પ્રાપ્તિની સાથે નિર્જય નિર્મળ પરમા-
 ત્માનું પ્રકટય સાક્ષાત્ સ્વાત્મમાં ધર્મોક્ત અવજોધાય. આત્મને
 શુદ્ધધર્મ સર્વત્ર સર્વદેહીઓમાં જોક સરખો છે તેને પ્રકટાવવા માટે
 દેશકાલનુચર જેને સદુપયોગ લાગે તે સેવ્યાથી વિશ્વના બરખશ
 કર્મોગીઓની પદવી પ્રાપ્ત કરીશકાય છે. સત્યશુદ્ધધર્મ જો જ વિશ્વ-

વચ્ચેના આદિનું ઘન કરીને તેઓને સંતોષી તેઓની કૃપા મેળવવા
 સદા તૈયાર રહેવું જોઈએ. જ્યારે સાધુઓને પીડનારા જરાની અધ-
 મીનાસ્તિકમનુષ્ઠો થવું પ્રમાણમાં પ્રગટે છે ત્યારે સાધુસમુદાયની
 રક્ષા કરનારા ઇશ્વરીઅવતારરૂપ સુનીન્દ્રો પ્રગટે છે અને તેઓ
 સાધુઓ, સાધ્વીઓ, ધર્મીમનુષ્ઠો, અને ગરીબ પશુપંખીઓનું રક્ષણ
 કરે છે. સાધુસમુદાય વિનાના દેશમાં કોઈ જાતની આપત્તિ પ્રકટ થા
 વિના રહેવી નથી. ધર્મના આસોડોસ પ્રાણજીવ સાધુઓ છે. મારે
 તેઓની હેલના થયા દેવી નહિ અને સર્વસ્થાપણ કરીને તેઓની
 ભક્તિ કયો કરવી જોઈએ. આયોજત અનેક મદાત્મા સાધુઓથી
 યોજિત રહે છે તેથી તે અધ્યાત્મધર્મની ભૂમિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.
 જે ધર્મજગા મનુષ્યો, સાધુઓની હેલના કરે છે અને તેઓને ધિક્કાર
 છે તે ધર્મની સમાજની કોટિ ઉપાયોવરે પણ વિચારતા થતી નથી.
 સંપૂર્ણ શરીરને જાલ જેમ વીર્ય છે તેમ ધર્મના સભ તરીકે સન્ત-
 સાધુઓ છે. ગમે તેવા ધર્મને આચારમાં મૂકીને રહેલોથી સાધુઓ
 પ્રવર્તોવી શકે છે. સન્તસાધુ બ્રાહ્મણોથી દેશમાં, વિશ્વમાં, આધ્યાત્મિક
 વિદ્યાનો પ્રચાર થાય છે. હાલમાં યુરોપમાં મહાયુદ્ધ પ્રવર્તે છે તેનું
 કારણ એ છે કે ત્યાંના ધર્મના પ્રવર્તકો મોટા ભાગે ત્યાગી જ્ઞાની
 સાધુઓ રહ્યા નથી તેથી ત્યાં રજેશુલ તમોશુલના બ્રહ્મ સામ્રાજ્યની
 અત્યંત પ્રગતિ થઈ છે તેથી ત્યાં મહાભયંકર યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે.
 રજેશુલ સામ્રાજ્ય સમૃદ્ધિ અને તમોશુલ મહાસામ્રાજ્ય સમૃદ્ધિને
 યુગ્મ જરૂર હાલમાં વિલય થાય છે. આયોજતના આધ્યાત્મિક જ્ઞાનિ
 સાધુઓના બ્રધ વિના ત્યાં સાત્વિકકર્મે સામ્રાજ્યની પ્રગતિ થઈ
 શકે તેમ નથી. આયોજતમાં એક દીન શરૂના મૂઠમાં અધ્યાત્મજ્ઞા-
 નની જે રહેલો છે તેવી ત્યાં ન હોવાથી ધર્મ સામ્રાજ્યમાં તેા અ-
 યોજતના સાધુઓની મહાવિધોની ગુરૂતા રહેવાની. જ્યારે પાશ્ચાત્ય દેશી-
 જનો આયોજતના સાધુઓની આધ્યાત્મિક ધર્મનિ વૃત્તિને ગ્રહણ કરશે
 ત્યારે ત્યાં સત્ય સાધુઓને પ્રદુર્ભાવ થશે. જોન આધ્યાત્મિક આગ-
 મોને હાલ પાશ્ચાત્ય દેશમાં પ્રચાર થાય તે ત્યાં સાત્વિક ધર્મપ્રવૃત્તિ
 પ્રગતિયોગે જ્ઞાન્તિ સામ્રાજ્યની સ્થાપના થાય. આયોજતમાં સાધુ-

કરવે બેઠાં. સંકુચિત્વદિથી ધર્મકર્મોની પ્રતિભાં સંકુચિત્વ આવે
 છે અને તેથી જોડાનાધર્મક્રિયામાં અમુક આગ્રહે બંધાવાનું થાય
 છે. વર્તમાનકાલમાં સર્વમનુષ્યોને અનુકૂલ થઈ પડે એવા પ્રવંધોથી
 ને ધર્મકર્મમુધારકો પ્રવચન કરે છે તે તેથી ગામજની દેશની ઉત્તતિ
 થાય છે અને અન્ય જગત્તરી નાસ્તિકોના જગ સાથે સ્વાસ્થિત્વનું
 સંસ્પર્શ કરી શકાય છે. પ્રાચીન ધર્મકર્મો અને વર્તમાન વર્તમાન
 હોદ્દોના વિચારવાતાવરણની પરિચિત્તિને વિચાર કરીને ધર્મરક્ષક
 કર્મો કરવામાં આવે છે તે તેથી વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં ઉન્ન-
 તિના માટે નિર્મલ વચ્ચે કરે છે. ધર્મરક્ષકદિએ એવા ધર્મકર્મ-
 મુધારકો અને છે, તેઓ આત્માની સર્વ શક્તિઓને અને સમાજની
 સ્થિતિ સર્વ શક્તિઓને ખીલવી શકે છે. ધર્મકર્મમુધારક વિના આત્મા-
 જમાં ધર્મસંપ્રદાયમાંથી મલિનતાને નાશ થતો નથી. ધર્મકર્મમુધાર-
 કોને અનેકવિપતિઓ સ્પર્શ કરીને ધર્મકર્મોમાં મુધાર કરવા પડે
 છે. તેઓનામાં પૂર્વે કદવામાં આવ્યા એવા કર્મયોગીઓના શુભે ને
 દોષે છે તે તેઓ સમાજમાં, સંઘમાં, કામમાં પડેલા સદ્ગુણ નાશ
 કરી શકે છે. અવપર્યત જે જે ધર્મકર્મમુધારકો થયા હોય તેઓનાં
 જીવનચરિત્ર અને તેઓએ કરેલાં કાર્યોના અનુભવ કરવો બેઠાં છે
 જેથી ધર્મકર્મમુધારકોને અનેક દિશાનું જ્ઞાન થાય. સામાજિક પ્રબ-
 ન્ધમાં સદા પરિવર્તન થવા કરે છે. ધર્મના મિદ્ધાંતોની રક્ષા થાય
 અને ધર્મકર્મોની રક્ષા થાય, તથા પ્રાચીન સત્યને નાશ ન થાય, તથા
 વર્તમાનમાં જે પ્રગતિકર ઉપાયો હોય તેને આદર પણ થાય એવી
 રીતે ધર્મકર્મમુધારકોએ ધર્મરક્ષકકર્મો કરવાં બેઠાં. દીર્ઘદિ વિના
 અને પરિપૂર્ણ અનુભવ વિના ધર્મકર્મમુધારક બની શકાતું નથી.
 આત્મજ્ઞાનીઓ સર્વ પ્રકારને અનુભવ કરીને દુષ્કારકાલશાવ પ્રમાણે
 ધર્મકર્મોમાં મુધાર વધારે કરી શકે છે. સામાજિકપ્રવંધોનું ત્રણ
 કાલની દિએ સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું બેઠાં. કર્મયોગીઓએ ધર્મરક્ષાના
 દર્શનકાર્યોમાં સર્વસ્વાર્પણ કરવું બેઠાં. જગત્તરી નાસ્તિકોના
 પ્રબલ દુષ્કારોથી ધર્મની રક્ષા કરવી બેઠાં. હાલ આપોવર્તમાં
 પાશ્વત્ય દેશીય જગત્તરીઓના વિચારવાતાવરણોને દેલાયે થવા

કરવી જોઈએ. બાહ્યસમસ્તિમૂલકમોન્નતિથી આધ્યાત્મિક શક્તિઓ પ્રાપ્ત
 કરવાના માર્ગો ખુલ્લા થાય છે. જે ધર્મથી આશ્રીતિ પ્રાપ્ત ન થતી
 હોય તે ધર્મપ્રતિ લોકોની રૂચિપ્રકટતી નથી. બાહ્યોન્નતિ સાધક
 માર્ગે સર્વધર્મમાં હોય છે. બાહ્યબ્યહારની પ્રગતિ સહિતજ ધર્મ હોય છે.
 ધર્મનો અંતિમ ઉદ્દેશ નિરુત્તિની પ્રાપ્તિ છે. પરંતુ અંતિમ ઉદ્દેશની પૂર્વની
 સયોન્નતિઓની સાથે બાહ્યોન્નતિઓનો નિમિત્તમૂલ સહકારી સંબંધ છે.
 ધર્મથી વિરુદ્ધકાર્યો કરીને અનીતિમય જે બાહ્યોન્નતિ કરાય છે તે મહાભા-
 રતના યુદ્ધના પરિણામવત્ત્વા યુરોપીયમહાયુદ્ધ પરિણામની જે
 અંતે કાયશીલ થાય છે. ધર્મથી વિરુદ્ધ કર્મોકરીનેજેજે દેશના લોકોએ
 બાહ્યોન્નતિને સાધી છે તેઓની ઉત્તતિ રૂપા ઇતિહાસના પાને રહી
 ગઈ છે. ધર્મકર્મો અને અધર્મ કર્મોનું વ્યસ્તવિક સ્વરૂપ અવગ્રાહ્યું
 જોઈએ. આર્યસિદ્ધાંતપ્રતિપાદધર્મકર્મોનું વ્યસ્તવિક સ્વરૂપ અવ-
 ગ્રાહ્યું જોઈએ કે જેથી ધર્મવિરુદ્ધકર્મોનું સ્વરૂપ યથાથી તેનો પરિહાર
 કરી શકાય. સત્યાવદે, લક્ષ્મીવદે અને વિદ્યાવદે મનુષ્યો જેજે ધર્મપ્રમ-
 નોએ હોય છે તે તે કર્મવ્યોચિત્ત સેવનાં જોઈએ. વિશ્વવર્તિમનુષ્યો
 વિદ્યા, લક્ષ્મી અને સત્યાવદે બાહ્યપ્રગતિમયજીવનથી હોવી શકે
 છે. અતઃજેવ બાહ્યોન્નતિ માટે વિદ્યા, સત્યા અને લક્ષ્મીની ઉપાસના
 જરૂરથીએ કરવી જોઈએ. ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્મનું
 જરૂર મનુષ્યો સેવન કરે છે. આધિક્ષિતિમાં નિર્બલ મનુષ્યો
 જીવનમાં સ્વતંત્ર જીવનગ્રાગવાને શક્તિમાન થતા નથી. દેશની
 પ્રબાહી, સમાજની પ્રબાહીની સાથે ધર્મની અપાધના કરી શકાય છે.
 ધર્મ અને પ્રમાણને વ્યવહારમાં પરસ્પર નિકટ સંબંધ
 સત્યા, લક્ષ્મી અને વિદ્યાવિના વિશ્વમાં અનેક પ્રકારના ગુણધર્મોની
 થતી નથી. સત્યા, લક્ષ્મી અને સત્યા વિના સ્વર્વજનિક પરોપ-
 કર્મો કરી શકાતાં નથી. આમુરી મનુષ્યોના હાથમાં સર્વ પ્રકા-
 રની સત્યા લક્ષ્મી અને વિદ્યા હોય છે તે તેથી ધર્મોએ અને
 ધર્મનો નાશ થાય છે અને અધર્મોએનું સામ્રાજ્ય વધે છે તેથી
 પરિણામ એ આવે છે કે ધર્મના માર્ગોના નાશ થાય છે. અતઃજેવ મુરી
 મનુષ્યોએ વિદ્યા લક્ષ્મી અને સત્યાવદે બાહ્યોન્નતિ સાધવી જોઈએ કે

માટે અધિકારી બની શકવું નથી એમ બાહ્યધર્મજનકદાદિથી
 કથાય છે. બાહ્યપ્રતિનિની રચાથી અવરથ, ધર્મોત્તરિનિ વગેરે બની
 શકે છે. જનજીવ ધર્મોત્તરિ તરફ સદા મનનકરનારી બાહ્યપ્રતિ સાધવી
 જોઈએ. ધર્મોત્તરિવિરુદ્ધિમાટે સાત્ત્વિક કર્મો કરવાં જોઈએ. જૂન,
 વર્ગમાન અને ભવિષ્ય એ ત્રણકાલમાં ધર્મકર્મપરિવર્તનો થયાં, થાય
 છે અને થશે. સર્વ શુભ શક્તિયોને દેનાર એવાં દેશકાલગુણદૈધર્મ
 કર્મો કરવાં જોઈએ. દેશ, કાલ, વય, સિદ્ધિ વગેરેનો પરિપૂર્ણ વિચાર કરીને
 સર્વશુભ શક્તિયોવધે એવાં ધર્મકર્મો કરવાની જરૂર છે. આયોજી
 દેશકાલગુણદૈ કર્મો કરવાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું નહીં તેથી તેઓની
 અનેક શક્તિયોનો નુશ થયે અને અનેક શુભશક્તિયોની પ્રાપ્તિ
 કરવાની હતી તે કરી શક્યા નહીં. સર્વ શુભ શક્તિયોની વૃદ્ધિ થાય
 એવાં વર્ગમાનમાં અનુભવ કરવો જોઈએ અને પશ્ચાત્ત શુભ શક્તિ
 પ્રદાયક કર્મોને કરવાં જોઈએ. કર્મો કરવાં કરતાં વૃદ્ધાવસ્થા થઈ બાપ
 અને આત્માની શક્તિયો વધે નહીં તે પશ્ચાત્ત તેવાં કર્મો કરવાથી
 દુષ્ટિજન્ય પ્રયોજન મિદ્ધ થવું નથી. બહિર પ્રગતિ અને આંતર પ્રગ-
 તિને પરસ્પરનો દેશકાલગુણદૈ શુભ સંગ્રહ હોય તેને જુદરથાએ
 જુદરથદેશ દેશ ત્યાંમુખી ત્યામ કરવો નહીં. અનન્યમાં અનેક
 પ્રકારની બાહ્ય શુભોત્તરિની લાભપ્રાપ્તિ હોય અને તેઓનાં પરિપૂર્ણ
 નુશ ન થાય ત્યાં મુખી જુદરથજીવનમાં બાહ્યપ્રતિપ્રકારકર્મોની
 પ્રવૃત્તિની સાથે ધર્મ કર્મો કરવાની પ્રવૃત્તિ સંવધી જોઈએ. આદ્યબ્યા-
 વહારિક આદ્યાભિક્ષગપ્રગતિ અને આંતરઆદ્યાભિક્ષગ એ
 પ્રકારનાં બંનેથી વિશ્વમાં સર્વ મનુષ્યો સ્વસ્ત્ર મુખમય જીવન ગાળી
 શકે છે, વિશ્વવૃત્તિસર્વજીવનાં દુઃખો નાશ થાય એવી આદ્યાભિક્ષ
 નગતિદૃષ્ટિએ સર્વશક્તિપ્રદાયકધર્મ સેવવો જોઈએ. સ્વાર્થમય શક્તિ-
 થેથી દેશ સ્વાત્માને લાભ થાય છે અને અન્યોને હાનિ.
 કરી શકાય છે. સર્વ જીવોના યેયમાં સ્વયેયઃસમાયુ છે, એવી પર-
 માર્થદૃષ્ટિપૂર્વકસર્વશક્તિપ્રદાયકધર્મ સેવવો જોઈએ કે જેથી સ્વાર્થ-
 નીવિમલવસ્તુવૃન્દુચિતવર્તુલોનો નુશ થાય અને અનન્ત મુખમય-
 ધર્મ વર્તુલમયજીવન પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકાય.

પિપ્પલાનુભવસદ્બુક્તયા, ત્રણાંદસ્ય વ્યવસ્થયા
 કર્તવ્યં ધર્મવૃદ્ધયયં, કર્મવર્ણાય ચન્દ્રમમ્ ॥ ૧૭૧ ॥
 ધર્માધિકાર્યુક્તાઃસ્યુ, સર્વવર્ણા વ્યવસ્થયા,
 વર્ણકર્માનુસારેણ, ધર્મકર્મવ્યવસ્થિતિઃ ॥ ૧૭૨ ॥
 બ્રાહ્મણાઃ સત્રિયા વેશ્યાઃ, શૂદ્રાશ્ચસ્વસ્વકર્મસુ
 સંપતનાવિવેકેન, વર્તન્તે ધર્મસાધકાઃ ॥ ૧૭૩ ॥

સાધકાર્થઃ—વિશ્વમાં ત્યાગી નિવસતા જનસામિયો શીર્ષસાધન
 ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહ્યા છે. સત્રિયો જાદુગુપ્ત, વેશ્યો હાર સમ્રાજ્યને
 દેશે કદાચના જાદુગરિની અવસ્થાવટે કહ્યા છે. બ્રહ્માંમાં જાદો
 દેશમાં જેમ શુભ કર્મોનુસારે મનુષ્યેના આસ્વાર્જ્ય વિશાગ પડે છે તેમ
 પિંડમાં જાદો શરીરમાં પણ આસ્વાર્જ્યની યોગ્યતા કરવી. પિંડાનુભવ
 સાધુક્રયા અને બ્રહ્માંની આસ્વાર્જ્યવ્યવસ્થાએ જે વર્ણને માટે જે શુભ
 કર્મ દેવ તે વર્ણ તે કર્મ વસ્તુઃ ધર્મવૃદ્ધયયં કરવું એપ્રજી. બ્રહ્મણ
 સત્રિય, વેશ્ય અને શૂદ્ર એ આસ્વાર્જ્યો શુભકર્મની અવસ્થાવટે સર્વશ
 શીવસમપરમાત્માના ધર્મના અધિકારી દેવ છે વર્ણકર્મોનુસારે ધર્મ-
 કર્મવ્યવસ્થા છે. બ્રહ્મણે, સત્રિયે, વેશ્યે અને શૂદ્રે સ્વસ્વધિકાર
 કર્મોમાં સંચલન (જયણ) વિવેકવટે ધર્મકર્મ આપક અને છે.
 વિવેચનઃ—શુભકર્મવિશાગથી બ્રહ્મણ, સત્રિય, વેશ્ય અને શૂદ્ર
 એ આસ્વાર્જ્યોમાં વિશ્વવર્તિસર્વમનુષ્યેના સમાવેશ થાય છે. બ્રહ્મ-
 કુરિવશોની શુભકર્મોનુસારે સર્વ દેશોમાં સર્વશ સર્વશ આસ્વાર્જ્ય
 છે. શુભકર્મોનુસારે બ્રહ્મણકુરિવર્ણવિશિષ્ટમનુષ્યે આ વિશ્વમાં સર્વ
 પ્રકારની આસ્વાર્જ્ય કર્મવ્યવસ્થાની તથા ધર્મકર્મોની અવસ્થા સંસ્કરી
 શકે છે. જ્ઞાનધ્યાન સમ્રાધિ વગેરે જુએ જેનામાં દેવ છે અને જેઓ
 મમત્વના ત્યાગીઓ દેવ છે તેઓ બ્રહ્મણે મનુષ્ય છે. બ્રહ્મ જાદો
 આસ્વાર્જ્ય સંપૂર્ણ જ્ઞાન જેનામાં પ્રગટે છે તેને બ્રહ્મણ કહેવામાં આવે
 છે. જેનામાં અનેક પ્રકારના સાધિવ્યવસ્થા પ્રગટે છે અને જે આત્મ-
 જ્ઞાનવટે વશનો જાય છે તેને બ્રહ્મણ કથવામાં આવે છે. ધર્મશાસ્ત્રોનું

પ્રાદ્યુત્તર અને ત્યાગી ધર્મોચ્ચો જેને સંસ્કારો કસવે છે તેનું સારી-
 રીતે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. જ્યારથી જૈનધર્મખાતક પ્રાદ્યુત્તરમાં
 જૈનધર્મમાંથી અસ્તિત્વ નષ્ટ થયું ત્યારથી જૈનધર્મની અહોઝાલીમાં
 ન્યૂનતા થવા લાગી છે અને દાનિયવર્ણનું જ્યારથી જૈનધર્મમાંથી અસ્તિત્વ
 નષ્ટ થયું ત્યારથી જૈનધર્મ તે સંસ્કૃતિય ધર્મ રહ્યો નહીં. વૈશ્ય વર્ગમાં
 જુ અમુક જાતના વણિકોથી જૈનધર્મનું બાહ્યચરણ બ્યવહારમાં
 હાત તો અસ્તિત્વ રહ્યું છે. હવે પૂર્વની પેઠે જૈનધર્મખાતક તરીકે
 સુભગમાંનુસારે પ્રાદ્યુત્તર, દાનિયો, વૈશ્યો અને સંતો અને, તથા પૂર્વની
 પેઠે સોળ સંસ્કારોનું પુનઃ અસ્તિત્વ પ્રગટે તેજ જૈનધર્મનો પુનઃ ઉદ્ધાર
 થાય તેમ સંભવ છે. જૈનધર્મનો ઉદ્ધારકતાઓ મુગધાને જ્યારે જ્યારે
 થાય છે. ત્યારે તેઓ ઉપકુળ બ્યવસ્થાથી જૈનધર્મનો ઉદ્ધાર
 કરી શકે છે. ભૂતકાલમાં એ પ્રભાવે વનવાથી જૈનધર્મનો દૈશ્યો થયો
 અને ભવિષ્યમાં થયો. જૈનધર્મખાતક તરીકે જૈનધર્મનો દૈશ્યો થયો
 વિશ્વજ્યોની સર્વપ્રકારની શુભેન્નતિયોમાં સારીરીતે જાગ લેઈ શકે છે.
 આત્મપ્રમર્ષક કર્મોચ્ચોચો આદેવર્ણમાં યજ્ઞ પ્રભાવમાં પ્રકટવાથી
 પ્રત્યેકવર્ણના શુભકર્મોની સાથે ધર્મની પૂર્ણ વૃદ્ધિ થાય છે. અવિરતિ-
 સમ્યક્દષ્ટિ ધર્મ, દેશવિરતિ ધર્મ, અને સર્વવિરતિ ધર્મ અંગી-
 કાર કરવાને આદેવર્ણના મનુષ્યો અધિકારી છે. સત્તા બળ અને લક્ષ્મીથી
 આદેવર્ણના મનુષ્યો ધર્મની પ્રભાવના કરી શકે છે. ચતના અને વિવેક
 પૂર્વક આદેવર્ણના મનુષ્યો સ્વસ્થાધિકારે દેશકાલાનુસારે ધર્મની આરા-
 ધના કરી શકે છે. જે પરિસ્થિતિયોથી પ્રાદ્યુત્તર જૈનધર્મની આરાધના
 કરી શકે છે તેનાથી ભિન્નગુણ કર્મની પરિસ્થિતિયોથી સંતો, વૈશ્યો
 અને દાનવર્ગ જૈનધર્મની યથાચક્તિ આરાધના કરી શકે છે. જૈનધર્મની
 આરાધનામાં સર્વવર્ણને એક લાકડીથી હકાય એવી રીતિથી પ્રપત્તીવી
 શકાતી નથી. કારણકે દરેકવર્ણ સ્વસ્થગુણ કર્મોનુસારે જાણ આલપિકાદિ
 સાધનોન્નતિપૂર્વક ધર્મની આરાધનામાં ભુલીભુલી પ્રવૃત્તિયે સિદ્ધ થઈ શકે છે.
 અન્યથા વર્ણબ્યવસ્થા ધર્મનો લોપ થવાની સાથે જાણોન્નતિયોના નાશની
 સાથે વીતરાગ સર્વત પ્રલીત ધર્મમાં પહોંચે અનેક પ્રભાવોનો ઉત્પાદ થાય છે.
 અતએવ સ્વસ્થાધિકારે વિવેક ચતનાપૂર્વક સ્વસ્થગુણ કર્મોનુસાર પ્રવૃત્તિ

તેમાં વિદ્યુત વિદ્યુતનું જાદુ જેવું જાણવાથી અનેક પ્રાપ્તિને
 કામદેવી ઉપજી શકે છે. દુન્યા કદરિચિત્તે પેદાશ ની મુલ્યમાં
 ન મંડળી જાણવું એ આશ્ચર્યનિર્મલ. માલજાવે છે તે અને
 નાનકેવડી વિદ્યુત દુરજાન ન મંડળી જાણ વજુ વડેની એવળ
 સજાએ દાઉ એ જાવળિ જાવડે દાઉ છે તે સર્વજ્ઞને વિદિત છે અને
 વડેની ઉપજિની સિદ્ધિથી વજુધર્મની કામુનિ છે પણપા એક
 પીળાં ઉપજિમાં સર્વવર્ણી જામ તે છે તે તેથી જાણવડે પ્રવળ
 કીડાં છે. કાલેવડેમાં કાલે, કાલેથી સર્વવર્ણીની શક છે જાન
 કાલે પ્રદાન વિદ્યુતેમાંથી અને જાણીની વિદ્યુતેમાંથી સર્વપ્રદાને વળ
 મળમાં મુલ્ય છે કદે કોઈએ જાણવુંવડે સર્વવર્ણીમાં મુલ્યમંડળી
 કાલેવડેની ઉપજિ કદે કોઈએ જાણવડે, સંધ્યા, દેશમાં, દેશમાં
 પ્રવળે કાલેવડેની ઉપજિ કદેની જાણ છે. જાણવડેમાં જાણવડે,
 કાલે અને વડેની કદવળે જાણ નિઃશ્ચય છે તે મંડળી તેથી
 સર્વ કદરિચિત્તેમાં પ્રવળ પદ્મલ. વિદ્યામાં સર્વવર્ણીમાં મળવડેને એક
 સર્વથી દિવ્યી રૂપલ કોઈએ સર્વવર્ણીમાં જાણે છે. વજુ, વજુનિ
 દિ, પદ્મલ અને જાણવડે પ્રવળ દાઉ છે તેથી મંડળી જાણ
 નિર્મલ પ્રવળ દાઉ છે. સર્વવર્ણીમાં કિંમતમાંથી જાણે જાણવડે
 પ્રવળિમાં કદરૂપી દેશમાંથી નથી સર્વવર્ણીમાં મુલ્યમાં ઉદેશુ
 મેં ન હેનું દુર્લભ સર્વવર્ણીની ઉપજિ થયેલી છે, પદ્મલ તેમાં
 નિર્મલ દાઉવા મુલ્યમાં સર્વવર્ણી કદની પ્રવળિમાં વળમળ
 કદમાં જાણવડે સર્વવર્ણી વડે છે. જાણ રીંગરીજામાંથી મુલ્ય
 ઉદેશુ ઉડી જાય છે અને જાણવડે માત્ર જાણ વડે છે ન્યારે
 કદરૂપી તેમાંથી મુલ્ય છે કદને મુલ્ય ઉદેશુમાં પ્રવળિમાં વળમળ
 કદરૂપી નયે જાણ વડે છે, તેથી સમજના, સંધ્યા, દેશમાં, દેશમાં
 દેશમાં નવીનજા પ્રવળ છે. જાણ જાણવડેમાં પદ્મલમાં થયા કરે
 છે. પણ મુલ્યમાં નય ન થાય તે ઉપર જાણ જાણીને કદરૂપી
 મુલ્યમાં પ્રવળિ કદ છે. સર્વવર્ણીને જિલ્લ જિલ્લ પ્રવળિ મુલ્યમાં
 કદરૂપી વળમળમાં સર્વવર્ણીને જાણવડે બંધનેજા જાણવડે થયે પડે

પતંગ્યા ધર્મિણાંસેવા, તત્ત્વજ્ઞાનેનમાદ્યનેઃ
 વૈશ્યૈઃવૈશ્યત્વભાવેન, ક્ષત્રિયૈઃક્ષાત્રકર્મભિઃ ॥૧૮૦॥
 શૂદ્રૈઃસેવાપ્રવૃત્યા દિ, જૈનધર્મઃ શિવદ્વરઃ
 શાન્તિદઃશમંદઃસમ્યગ્, સેવનીયોવિવેકતઃ ॥૧૮૧॥
 ધર્મમૃત્યાઃશ્રિયઃસર્વા, મત્વા શ્રીધર્મકર્મણિ
 પ્રવર્તસ્વ પરપ્રીત્યા, વિશ્વંપ્રાવર્તયસ્વ ચ ॥૧૮૨॥

શાબ્દાર્થઃ—અત્યતત્ત્વાવિદેશપદે આચાર્યવદે અને વિચાર્યવદે
 બ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યરક્ષક શુભકર ધર્મ મેંવો જોઈએ. જોગુણ અને તમો-
 ગુણનું જે ધર્મમાં બાદુર્ય વર્તે છે તે ધર્મ ખરેખર દેશ શાન્ત્ય અને
 દોષોને નાશક છે, પરંતુ જોબન નથી. સત્તાને પરપર ક્ષેત્ર મુદ્-
 કર અને વિશ્વમાં અશાન્તિ કર મને તે ધર્મ હોય પરંતુ તે ત્યાજ્ય
 છે. અનાદેશકાલકાલમાસરવિવેકીમનુષ્યોએ સાત્ત્વિક ધર્મના વિસ્તાર
 માટે પ્રવર્તવું જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનવદે પ્રાદ્યજોએ, વૈશ્યત્વભાવે વૈશ્યોએ,
 ક્ષત્રિયોએ ક્ષાત્રકર્મોવદે અને શૂદ્રોએ સેવાધર્મવદે જૈનધર્મની સેવા
 કરવી જોઈએ. આદેવતોએ સનાતન આત્મશુદ્ધધર્મ કે જે શાન્તિશમંદ
 અને મોહમાર્ગ પ્રકાશક એવો જૈનધર્મ છે તેને સેવવો જોઈએ. ધર્મમૃત્યુ સર્વ
 શુભ લક્ષ્મીયો ॥ જોનું માનીને બાદ્યાન્તર જોબામુક્તધર્મકર્મમાં હો
 મનુષ્ય તું અત્યંત પ્રીતિવદે પ્રવર્ત અને વિશ્વને પ્રવર્તો ॥

વિવેચનઃ—આચાર્યવિચાર્યવદે બ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્યરક્ષક ધર્મ હોવો
 જોઈએ. ઉપલક્ષણથી દેશ, વિશ્વ, સમાજ, સંઘ, દોષ આદિ સર્વનો રક્ષક
 હોવો જોઈએ. બ્યવહારમાં સ્વાતંત્ર્ય અને નિશ્ચય સ્વાતંત્ર્ય અર્પકધર્મથી
 સ્વપરની પ્રગતિ થાય છે. બ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો અર્થ બ્યક્તિસ્વાચંદ્ર
 ન કરવો જોઈએ. સત્યતત્ત્વો જે જે તેનાથી અવિરૂદ્ધપણે જે જે વિચારો
 અને આચારો ॥ તે પણ સત્ય ધર્મરૂપ છે. સત્યાપ્રાપ્તિ પરોધર્મઃ
 સત્યથી અન્ય દોષ ધર્મ નથી. સર્વ પ્રપ્રરણું શુભ કરનાર ધર્મ હોવો જો-
 ઈએ. આ જગમાં પ્રત્યક્ષ સર્વ શુભકરક ધર્મ અનુભવાય તે ધર્મ સેવવો

સીવજીવ થતાં ઉપજાવતિ ધર્મનો પ્રમિ રૂપ છે. સ્વચરિત્તિ ધર્મને
 બ્યવહારમાં લે છે. ધર્મનરીકે પ્રથમ મેં દર્શાવેલ અર્થ છે. પરંતુ તેનાથી
 વિવિધ અનુપચયિત અર્થમાં છે જે આત્મચરિત્તિ શુદ્ધધર્મ છે તેને
 વિવિધ મનુષ્યે અર્થપ્રીય છે. આત્મચરિત્તિ શુદ્ધધર્મ છે તેને
 છે તેના પ્રકારથી તેને વિવિધ બ્યવહારે ઉપયોગ છે તે પણ બ્યવહાર
 વધી ધર્મ રૂપ છે. સર્વવર્ણીયમનુષ્યેને ધર્મરૂપના નિયમના
 નેત્રિનિત્તિ અધિકારે અમન દર્શ છે. સર્વવર્ણીયમનુષ્યે સ્વધિકારે
 શુભકર્મનુષ્યે રૂપ અધિકાર છે. એકે અધિકાર અમન છે તેમાં
 છે. રૂપ નથી અને છે. નીચ નથી. સ્વધિકારે રૂપ અધિકાર
 નર રૂપ અને રૂપ મેં અધિકાર છે અને નીચે વિવિધ અધિકાર
 અમન દર્શ છે. જ્યાંથી રૂપ અને નીચે નેત્રી અધિકારથી મનુ
 યે પ્રાપ્તિ રૂપ છે ત્યાંથી તેને પ્રાપ્તિનિત્તિ અમન વધી પછી
 પર અમન રૂપના નથી એકે વર્ણના મનુષ્યે અમનવર્ણના મનુષ્યેને
 અમનવર્ણથી અધિકાર નથી ત્યાંથી તેને સ્વધર્મને અમન અધિકાર
 રૂપ નથી અમન, સર્વવર્ણના અધિકાર આત્મચરિત્તિ ધર્મ છે.
 અધિકારથી આત્મ છે અને અમન રૂપે વર્ણના આત્મચરિત્તિ
 ધર્મ નથી તેથી આત્મ ધર્મને અમન સર્વવર્ણ અધિકારે એકે. આ
 આત્મના ધર્મ આત્મમાં છે તેને આત્મધર્મને અનુભવે એકે. આ
 ત્યાં તેજ આત્મની શુદ્ધિ પ્રકારથી પરમાત્મ રૂપ થાય છે. આત્મ
 પિત્તમાં રૂપ છે કે. આ વાતના વર્ણના, પોઈ ન વર્ણના : ।
 મદ્યો ન મદ્યોનામ્યો, મદ્યો ન મદ્યોનામ્યો જે પરમાત્મ પરમાત્મ
 છે તે હું છું અને જે હું આત્મ, પ્રકાર તે પરમાત્મ છે. મદ્યો
 અન્ય, આત્મથી અન્ય, પ્રકારથી અન્ય છે. પ્રકારથી અન્ય આત્મથી
 ઉપર નથી આત્મ અન્ય પ્રકારથી સર્વ શુદ્ધિ ઉપર છે.
 મદ્યો અન્ય એકે આત્મ ઉપર નથી ઉપર અને
 ઉપર અને આત્મ અન્ય આત્મના અન્ય રૂપ રૂપ નથી એકે
 હું આત્મ રૂપ પરમાત્મ છું. સર્વવર્ણ મગધાવર્ણ-મદ્યોનામ્યો
 મુખ્ય. સર્વવર્ણનામ્યો : સર્વવર્ણનામ્યો : જે આત્મ સર્વવર્ણના
 છે તે હું નિશ્ચય છું. એવં અમનને પ્રમ દર્શે રૂપ છે એમ

રૂપિને દેવી રીતે દક્ષવી ધર્મથી વિશ્વજ્ઞની સેવા કરવી એકજ
 ત્યાદિ નિવેદનમાં આવે છે.

શ્લોકા:

રજસ્તમોવિનાશાય, સાત્વિકસ્ય વિવૃદ્ધયે
 વિશ્વે સમસ્તલોકાનાં, દેયં સદ્વોષનાદિકમ્ ॥૧૮૩॥
 સ્વદેશજ્ઞાતિલોકાના-મુન્નત્યે શિત્તણાદિકમ્
 સમ્યગ્ વ્યવસ્યયા દેયં, ધર્મસેવકસજ્જનૈઃ ॥૧૮૪॥
 વિશ્વે સમસ્તજીવાનાં, શાન્ત્યર્થમોપધાદિકમ્
 વિદ્યાપીઠાદિકં સ્થાપ્યં, ધર્માયં વિશ્વસેવકૈઃ ॥૧૮૫॥
 વિશ્વેસમસ્તજીવાનાં-રાગદ્વેષત્રયાય તત્
 નીતિધર્મવિવૃદ્ધયયં, દેયં સદેશનાદિકમ્ ॥૧૮૬॥
 વિશ્વદુઃસ્તવિનાશાય, વિશ્વસેવા પ્રતિષ્ઠિતા,
 કાર્યા સાત્વિકબુદ્ધ્યા સા, વિશ્વોદ્ધારકસજ્જનૈઃ ॥૧૮૭॥
 વિશ્વવિદ્યાલયાદીનાં, કર્તવ્યા સ્થાપના શુભા ।
 યદ્ધર્મે તાદૃશી સેવા, તદ્ધર્મો વર્ધતે સદા ॥૧૮૮॥
 યોજનીયાઃ પ્રવન્વાસ્તે, ધર્મરક્ષણકારકાઃ ।
 દેશકાલવ્યવસ્યાત, સ્તીર્યકૃન્નામવન્ધકાઃ ॥૧૮૯॥
 મહ્યાંસ્વાસ્તિત્વરણાયે, ધર્માદીનાં તથૈવ ચ ॥
 કર્તવ્યાનિ સુકર્માણિ, કારણીયાનિ વોષતઃ ॥૧૯૦॥
 આવશ્યકાનિકર્માણિ, ધર્માસ્તિત્વાય મૃતલે ॥
 મામાજિકવલાદેન, કર્તવ્યાનિ મુયુક્તિઃ ॥૧૯૧॥

ઉત્તતિ થતી નથી. અતએવ સત્કારભક્તિપૂર્વક ધર્મલોકોને અનેક
કર્મોથી સાહાય્ય કરવું જોઈએ. સ્વાત્માદિની ઉન્નતિમાં વિદ્ય કરનાર
સંકુચિતદૃષ્ટિને ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઉદારશુભપ્રબંધો વગેરેથી ધર્મની
અને ધાર્મિકજનોની ઉત્તતિ કરવી-કરવવી અને કરનારની અનુ-
ભાવના કરવી જોઈએ.

અવતરણ—ધર્મવૃદ્ધિ કારકદિ પ્રવૃત્તિઓ દર્શાવ્યા બાદ મદા-
ચારધર્મ પ્રવૃત્તિ દર્શાવવામાં આવે છે.

શ્લોકા:

અહિંસાસત્યધર્માદિ-સદાચારાશ્ચ ભૂતલે
તેષાં પૂર્ણપ્રચારાર્થં, યતિતત્ત્વં સ્વવીર્યતઃ ॥૧૯૬॥
ગુણે યુક્તા સદાચારાઃ સ્વોન્નતિસાધકા ધ્રુવમ્
સન્તિ નેવ ગુણા યત્ર, સ્વાચાર સ્તત્ર નિષ્ફલઃ ॥
આચારા ગુણવૃદ્ધયર્થં, ગુણાનાં રક્ષણાય યે
જ્ઞાનશ્રદ્ધાવલામ્બ્યાં તે, સમાયુક્તાઃ શુભદ્વરાઃ ॥૧૯૮॥
આચારઃ પ્રથમો ધર્મઃ સર્વધર્મેષુ ગીયતે
આચારઃ સર્વલોકાના, માધારો વ્યવહારતઃ ॥૧૯૯॥
સદાચારસ્યલોકાનાં, નિપાતો નેવ જાયતે
ધર્મસ્ય પ્રાણભૂતઃ સઃ, સદાચારઃ સતાં મતઃ ॥૨૦૦॥
ઉત્તર્ગકાપવાદામ્બ્યાં, ક્ષેત્રકાલાનુસારિણઃ
સદાચારાઃ સદા સેવ્યા, ધર્માગમાઽવિરોધતઃ ॥૨૦૧॥
પન્નાચારાઃ સદા પાલ્યાઃ સેવ્યા દ્વાદશમાવનાઃ
મેત્ર્યાદિમાવના મવ્યા, માવનીયાઃ સદાજનૈઃ ॥

મેદદિને આગળ કરી મુકવાનું કંઈ કારણ નથી. આપેકનયપૂર્વક
પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન આચારોમાં મત્ત્ય અવલોકવું. આપેક દૃષ્ટિથી ભિન્ન-
આચારની આપેક શ્રેણીમાં એક વાંચવા કરવી અને મત્ત્યાર સહિષ્ણુ-
તાને આપેક દૃષ્ટિએ કરીને આચારોમાં જે જે મત્ત્યારો હોય તે મંડવા,
મનવા. ધર્મવૃદ્ધિ માટે ધર્મોચ્ચેને મંડવ કરી વર્ણાદિક અધિકાર પૂર્વક
આચારોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી અને આચારોમાં જોઈ સર્વ પ્રકારની શુભ-
અનિયોગ મનુષ્ય છે તેમાં પ્રવૃત્ત થવા આચારસુધા કરેલું.
અવનરણુ—સદાચાર, ધર્મોચ્ચર સંસ્કાર સેવકપૂર્વક અને
હાનિકારક રીતજોડ ત્યાગ મંજીથી વિવેચન કરવામાં આવે છે.

સેવનીયાઃ સદાચારા, વાકાવમાનસેઃ સદા ।
દુરાચારાઃ સદા હેયા, ધર્મકામાર્થકાંતિભિઃ ॥૨૦૪॥
લૌકિકકર્મવર્ણાભ્યાં, યુક્તા યે તે જના સુવિ
સ્વાધિકારેણ સદ્ધર્મ્ય—કર્મસુ સુપ્તસજ્જતાઃ ॥૨૦૫॥
આચારાધ્યવસાયેર્હિ, સુપ્ત મોક્ષાદ્ગ્રાધકાઃ
જ્ઞાતવ્યાસ્તારતમ્યેન, જ્ઞાનિભિ મૌનદર્શિભિઃ ॥૨૦૬॥
ધર્મવ્યવહારયુક્તાનિ, ધર્મકર્માણિ યાનિ તુ
છેદ્યાનિ કાઠપિ નો તાનિ, ધર્મમૂલોપાધિજાનીહિ ॥૨૦૭॥
ધર્મવ્યવહારકર્માણિ, સેવસ્વ સ્વાધિકારતઃ
મા વ્યવહારનયં સુઘ્ન, ધર્મતીર્થસ્ય જીવકમ્ ॥૨૦૮॥
વર્ણિતા ધર્મસંસ્કારા, ધર્મશાસ્ત્રેષુ ચે શ્રુમાઃ
ધર્મવ્યવહારદાર્દર્યાય, કર્તવ્યાઃ સ્વાધિકારતઃ ॥૨૦૯॥
ચતિત્વચ્ચં સદા સદ્ધિઃ સાધર્મ્યમત્તિકર્મસુ,
લોકાનાં સુસદં કર્મ, કર્તવ્યં સ્વાત્મશક્તિઃ ॥૨૧૦॥

ગ્રાહ્યં સર્વગતં સત્યં, સદા મુક્ત્વા કદાગ્રહમ્ ॥૨૨૧॥
 સદાચારસ્ય સંસ્કારાત્, વિસ્તાર્યા મુપરંપરા
 દાચારઃ સદા પોષ્યો, વ્યવહારો ધર્મકર્મણામ્ ॥૨૨૨॥
 શર્ધર્મવિનાશિન્યો, વાલ્લભાદિરીતયઃ
 હર્તવ્યા દેશનાથેન, ધર્મકર્મસુધારકેઃ ॥૨૨૩॥
 હાનિકૃત્ કૃતિસતાચારા, રાજ્યદેશસયંકરાઃ
 હર્તવ્યા કર્મયોગીન્દ્રેઃ સત્તાવોધાદિસાધનૈઃ ॥૨૨૪॥
 અમધ્યાદ્યં સદા ત્યાજ્યં, ધર્મસત્તાવિનાશકૃત્
 કર્તવ્યો વ્યસનત્યાગો, ધર્મવ્યવહારસાધકેઃ ॥૨૨૫॥
 દુષ્ટવ્યસનનાશાય, નીતિધર્મવિવૃદ્ધયે
 સ્વશક્ત્યા કર્મ કર્તવ્યં, ધર્મસાધકયોગિભિઃ ॥૨૨૬॥

શાબ્દાર્થ વિવેચન:—મન વાણી અને કાયાવટે સદાચાર
 સેવવા ચોક્કસ છે. શબ્દના કાયાવટની પેઠે જ્ઞાનાવસ્થામાં પણ સદા-
 ચાર સેવવાથી ભાસ પ્રાપ્ત થાય છે. જગત્પ્રધીની પેઠે જન્મથી સદા-
 ચારને વાસ્તે લેખીને મળેલો છે તે આર્યમનુષ્યોને ધન્યવાદ થતો
 છે. દુષ્ટચારો તે સદા ત્યાગ કરવા ચોક્કસ છે. શુદ્ધમધી સદાચાર-
 ધનું અને દુષ્ટચારનું સ્વરૂપ અવગ્રહનું. ધર્મ-કામ અને અર્થના
 ઉત્ક્રાંતિએ સંસારબંધારમાં પ્રથમ સદાચારના સેવકો જનનું જો-
 ણીએ. ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ વર્ગની પ્રાપ્તિ માટે સંસાર-
 બંધારમાં આનુવર્ત્યગૃહસ્થજનોએ સદાચારમાં ૬૬ રહેવું જોઈએ.
 હવે અહીંથી અન્ય ગુણના લીધે સંશોધી વિવેચન કરવામાં આવે
 છે. ધર્મબંધારમાં સદાચાર વિના દેશની સંધની અને સમાજ
 પ્રગતિ થઈ શકતી નથી. ન્યાયસદાચાર વિના અનેક રાષ્ટ્રો
 અધઃપાત થયો. જો ધર્મના મનુષ્યોએ અને રાજ્યસત્તાધીશ લોકો

દરવાની જરૂર નથી. ધર્મબ્યવહાર મૂલ્ય ધર્મોચ્ચારને સ્વાધિકારે સેવ !!!
 પરંતુ ધર્મતીર્થજીવધર્મબ્યવહારને ત્યાગ ન કરે-બ્યવહારનય-
 પ્રતિપાદધર્મોચ્ચારને નાશ કરવાથી ધર્મતીર્થને નાશ થાય છે અને
 તેથી વિશ્વમનુષ્યોની મુશ્કરણમાં કલિનો પ્રવેશ થાય છે. ધર્માચાર
 વિનાનો કોઈ ધર્મ વિશ્વમાં મનુષ્યોના ઝાણ અને આનંદ
 જીવનથી જીવી શકતો નથી. ધર્મબ્યવહારને સેવ્યા વિના નિશ્ચય-
 ધર્મની ચોખ્ખા પ્રાપ્તિ યશસ્વી નથી. જે ધર્મોચ્ચારને ઉત્થાપે છે તે
 ધર્મને ઉચ્છેદ કરે છે. ધર્મના આચાર અને વિશ્વને વિના વિશ્વ-
 જનમાં નાસ્તિકતા પ્રગટ્યા વિના રહેતી નથી. ધર્મોચ્ચારમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર
 કાલનુસાર મુશ્કર પ્રગટ્યા વિના રહેતી નથી. ધર્મોચ્ચારમાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર
 તેથી ધર્મોચ્ચારને નાશ થતો નથી, એમ મુશ્કરકષ્ટિએ અવલોકવાની
 રૂઝ છે. પ્રાચીન તેટલું સત્ય અને અર્વાચીન તેટલું અસત્ય તથા
 ભાવોની તેટલું સત્ય અને પ્રાચીન તેટલું અસત્ય એવો દક્ષ-
 ર્ષદ દર્શો નહિ. ધર્મોચ્ચારને ક્ષેત્રકાલનુસારે સ્વાધિકારે આચરવાના
 હેતુ છે તેથી તેથી ઉપયોગિતામાં દ્યો પ્રત્યક્ષ આવતો નથી. તથા
 તેઓના ઉપર ચરેલાં અનુપયોગી આવરણોને દૂર કરવામાં પણ કયો
 પ્રત્યક્ષ નહોતો નથી. ધર્મોચ્ચાર જેટલો છે તેટલો કોઈને કોઈ ઉપ-
 યોગી છે. એક મનુષ્ય માટે એકી વખતે સર્વ ધર્મોચ્ચાર હોવા નથી.
 તેથી તેઓના ખંડનની પણ આવશ્યકતા સિદ્ધ થતી નથી. ધર્મોચ્ચારથી
 જેટલો અન્યમનુષ્યોને લાભ આપી શકાય છે તેટલો ધર્મના વિચાર-
 યોગી ક્ષેત્ર અન્ય મનુષ્યોને લાભ આપી શકતો નથી. અન્યોના ઉપર
 મરોપકાર આદિ ધર્મકરણીથી જેટલી અસર થાય છે તેટલી અન્ય
 કષ્ટથી થતી નથી. ધર્મોચ્ચાર આકાર છે અને તેનાથી અન્યોને
 સાક્ષાત્ લાભ થાય છે એવું બહુ જાણતોમાં અનુભવી શકાય છે.
 ધર્મ વિચારને અને ધર્મોચ્ચારને આત્મોત્તત્તિ માટે ઉપયોગ થાય તે
 માટે અવશ્ય લક્ષ્ય રેવું એમ કહેવાય છે અને તેનાથી અન્યોને
 વંચન કયું છે તે બ્યવહારધર્મોચ્ચારની દૃઢતા માટે છે એવું અવગ્રહી
 સ્વાધિકારે ધર્મસંસ્કારને સેવવા એમ કહેવાય છે. સત્યુચ્ચારે સાધર્મ્યભક્તિમાં
 સત્ય કયું છે તે બ્યવહારધર્મોચ્ચારની દૃઢતા માટે છે એવું અવગ્રહી
 સ્વાધિકારે ધર્મસંસ્કારને સેવવા એમ કહેવાય છે. સત્યુચ્ચારે સાધર્મ્યભક્તિમાં

વિક ઉત્તરિયોનું રક્ષણ કરી શકાય છે. પાશ્ચાત્યોની કેટલીક
 દૃષ્ટિમ ઉત્તરિયોનું એકદમ અનુકરણ કરીને પાર્શ્વ
 ધર્માચારોનો નાશ ન કરવો જોઈએ. મોક્ષસાધકમનુષ્યોએ
 આર્જુનસારિ ધર્મચોરક કર્મચક્રોને કરવાં જોઈએ. ક્ષેત્રકાલ્પનુસારે
 જે જે આર્જુનસારિયુલો સેવ્ય હોય તે સેવવા જોઈએ. આર્જુનસારી
 યુલોની પ્રાપ્તિથી નીતિધર્મમાં સ્થિર રહી શકાય છે અને તેથી સત્ય
 ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે. આર્જુનસારિયુલો વિના ધર્મની યોગ્યતા
 પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. આર્જુનસારિયુલો વિના ધર્મક્રિયાઓ કરવા
 માત્રથી આત્મકલ્યાણ થઈ શકતું નથી. લોકમાં મેન્દાદિ ભાષોની
 માટે મનવાણી કાયાથી અને લક્ષ્મીથી યોગ્ય જે કર્મચક્ર
 તે કરવું જોઈએ. મેત્રીઆદિ ભાવનાઓ ભાવવી સહેલ છે પણ
 પ્રમાણે વિશ્વજીવોનો સાથે વર્તવું સુરહેલ છે. કોધાદિક પ્રસંગે
 તે ભાવના ન રહી તે પદ્ધત મેન્દાદિ ભાવના ભાવવા માત્રથી
 ઇ વળતું નથી. મેત્રીઆદિ આર ભાવનાઓથી દુહયની શુદ્ધિ થાય
 , અને તેથી હયયોગ તથા સત્યયોગ વગેરે યોગોની પ્રાપ્તિ
 થાય છે. પરસ્પર વિરૂદ્ધધર્મમનુષ્યોપર મેત્રીભાવ આવતાંની સાથે
 દુહયની શુદ્ધિ થાય છે. પરસ્પર ભિન્ન ક્રિયામતથી ધૂકકાકવત વેરની
 દૃષ્ટિ રૂખનાય મનુષ્યો મમે તે ધર્મના હોય તેઓ મેત્રી
 ભાવનાના અધિકારી બન્યા નથી તે પદ્ધત ધર્મના અધિકારી તે
 દયાથી બની શકે વાર ? પ્રમોદ ભાવનાની સિદ્ધિ વિના ધર્મની
 વેપ પહેરવાથી પણ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. મેત્રીભાવના
 અને પ્રમોદભાવનાને પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. કરૂણભાવનાને અને
 મેત્રીભાવનાને પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે
 કરૂણભાવના વગેરેની આવશ્યકતા છે. મધ્યસ્થભાવના પ્રકટયા વિના
 સત્યધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સત્યદેવના કદમ્બકથી ઘેરાયેલ
 મનુષ્ય મધ્યસ્થ બની શકતો નથી. મધ્યસ્થ થવા વિના વિશ્વમાં પ્રત
 નિત સર્વ ધર્મોમાંથી સત્ય અને અસત્યને ભુટ પાડવાની શક્તિ પ્ર
 થતી નથી. મધ્યસ્થગુણ વિના આત્મજ્ઞાનનો વિગ્રેષ પ્રકાશ થ
 નથી. જ્ઞાનવસ્ત્રીયકર્મનાં આવરણો દૂર થવાથી મધ્યસ્થ ગુણ ખ

મનુષ્યોની અત્યંત વૃદ્ધિ થવાથી અને જાદાઓની અને ત્યાગીઓની
 સંખ્યા કમી થવાથી વિશ્વમાં અનેકયુદ્ધો પ્રકટી નીકળે છે અને
 તેથી શેષ વર્તોનો પણ નાશ થાય છે. તથા મનુષ્યોમાં વર્ણસંકરણ
 ઘટી જાય છે. દેવધર્મને અધ્યારમાં મૂકી બળવનશ જાદાઓની
 અને ત્યાગીઓની યુદ્ધપમાં સંખ્યા વૃદ્ધિ પામે તો હાલમાં જેવાં
 યુદ્ધો ત્યાં થાય છે તેવાં થઈ શકે નહીં. વિશ્વમાં શાન્તિનો પ્રચાર થાય
 જોવાં હાલનુસારે ભિન્ન ભિન્ન કોમો હોય છે અને ભિન્ન ભિન્ન
 વર્ણવિમનુષ્યોથી શાન્તિનો પ્રચાર થાય છે. હોઈ સમયે ત્યાગી મહા-
 ભ્રાત્રોના બળે વિશ્વમાં શાન્તિ પ્રસરે છે. હોઈ વખત અત્મજ્ઞાની
 જાદાઓના બળે વિશ્વભ્રમમાં શાન્તિ પ્રસરે છે. હોઈ વખત આત્મજ્ઞાની
 શત્રુઓના-ગુણ કર્મભ્રમે શાન્તિ પ્રસરે છે. હોઈ વખત વેદ્યોના બળે
 શાન્તિ પ્રસરે છે અને હોઈ વખત યોગી જેવા બળે વિશ્વમાં શાન્તિ
 પ્રસરે છે. આદેવલોનું અને ત્યાગીઓનું સમાન બળ હોય છે, તો
 વિશ્વમાં વિશેષતઃ શાન્તિ પ્રસરે છે. હોઈ વર્ણનું ગુણકર્મનુસારે અ-
 પિક વા ન્યૂન બળ થતાં અશાન્તિનો વિકાર ફટી નીકળે છે. વાત-
 પિત્ત અને કફની સમાનતાથી શરીરનું આરોગ્ય રહે છે. વાતપિત્ત
 અને કફના ન્યૂનપિક્તને પ્રતીકાર કરે એ પર છે તદ્વત આદેવર્ણના-
 ગુણકર્મનું ન્યૂનપિક્ત બળ થતાં યુદ્ધો વગેરે પ્રગટે છે અને તે
 સમાન બળ થયા વિના શાંત થતાં નથી માટે દેશમાં, રાજ્યમાં, સંઘમાં
 સમાજમાં અને વિશ્વમાં આદેવર્ણના ગુણકર્મનું સમાન બળ
 જગવાઈ રહે જોવા ઉપાયો હોવા જોઈએ, અને વિકારશક્તિને નાશ
 કરે એ જોઈએ. એમ સામાજિક ધર્મીય અને સંઘનું દિવ કરનાર પર-
 માર્ધિપુરુષોએ વિચારવું જોઈએ. ત્યાગી મહાભ્રાત્રોમાં સાત્વિકગુણની
 અધિકતા હોય છે ત્યાં મુઘી તે વર્ગની ઉન્નતિ થયા કરે છે; પરંતુ
 જ્યારે તેઓમાં રમેગુણ અને તમેગુણનો પ્રવેશ થાય છે ત્યારે તેઓની
 ઉપયોગિતાનાં સુત્રોનો સ્વયંભેવ નાશ થાય છે અને તેથી ત્યાગીવર્ગની
 પડતી થાય છે. પરંતુ જ્યારે તેઓમાંથી રમેગુણ અને તમેગુણનો ભાવ
 કમી થતો જાય છે ત્યારે તેઓની યશની થતી જાય છે. ઇત્યાદિ અને
 અન્યવેદનું મનન કરીને કર્મયોગીઓએ વિશ્વમાં શાન્તિ રસવા અનેક કોમો

છે એમ નૈનનિગમાં તરૂંત ધર્મશાસ્ત્રોમાં પ્રતિષ્ઠાન કરવામાં આનું
 છે. નૈનકોમમાં આશર આજીવનની ન્યૂનતાથી અનુર્વણ પેલી વેશ્ય-
 કોમના મહાભાવથી ધર્મસંસ્કારના પ્રચારની પ્રતિ અત્યંત મિથિલ
 થઈ ગઈ છે અને આવી રીતિનો ઉપયુક્ત દષ્ટિએ પુનરુદ્ધાર કરવામાં
 તપિ આવે તે! નૈનકોમના અસ્તિત્વની મહાશક્તિ રહે છે; પરંતુ
 ભવિષ્યમાં પુનરુદ્ધારક કર્મયોગી યુગમાં પ્રધાન આવ્યો આ ભાગતનું
 ખાત્ર લખ્ય દેશે, તે સમયમાં ધાર્મિકસંસ્કારની સાથે અનુર્વણ
 મનુષ્યોની નૈનકોમમાં અસ્તિત્વ ચિરંચાલી રહેશે એવા ઉપાયોમાં
 પ્રયત્ન કરશે. ધર્મસંસ્કારથી ધર્મશાસ્ત્રને અને તે દ્વારા મોક્ષની
 પ્રાપ્તિમાં અત્યંત પુષ્ટિ મળે છે માટે અનુર્વણની મદદ અસ્તિત્વ કાયમ
 રહે એવી દષ્ટિએ અધિકારદશાદિ લેટ લિટ લિટ ધર્મસંસ્કારને
 પ્રચાર્ય નેકરું. જે કોમમાં સ્વાધિકાર લિટ લિટ, ઉપયોગી, સંભાર
 સંસ્કારોવાળા આત્માની શક્તિઓ ખીલવાવાળા ધર્મસંસ્કાર નથી તે
 ધાર્મિક કોમની હુનિયામાં અસ્તિત્વ રહેતી નથી. અન્યેવ ઉપયુક્ત
 જાનને સ્વભાવે અત્યંત અનુભવ કરે નેકરું. આત્માની શ-
 ક્તિઓ ખીલે, અને દેશ, ધર્મ, સમ્ય, અંધ, સમાજ વગેરેમાં શુભેની
 પ્રતિ થાય એવી રીતના ધર્મસંસ્કારોને પ્રચારવા તરફ જાનીઓનું
 ખાત્ર લખ્ય છે-હાય છે. દરેક જગતમાં ધાર્મિકસંસ્કારને અનુ-
 કૂલ રૂપ આપી મૂવ વર્ગોમાં જાનીઓ તેને પ્રચાર કરી વિશ્વલોકોની
 ધર્મવટે ઉત્તરિ આપી શકે છે. શ્રી સદગુરુના લેખ પ્રમાણે પ્રવર્તનિ
 તથા આત્મોન્નતિ કરવી નેકરું. મનુષ્ય!!! દોષોના નાશર્થે શ્રી
 સદગુરુની સેવા કરે, દોષોના નાશ કરવા માટે શ્રી સદગુરુની
 ઉપસન્નરૂપ ધર્મકર્મની જરૂર છે. શ્રી સદગુરુની સેવાથી જનતા-
 મનના દર્જ છે. કવિપ્રલમાં શ્રી સદગુરુના આલેખન સમાન અન્ય કોઈ
 આલેખન નથી. આત્મજાની ગુરુની સેવાવિના સર્વત્ર કપિવ-
 અનેક દોષ દર્જ છે. આત્મજાની ગુરુની સેવાવિના મહાગુરુ
 પદ્મિમનુ મન વિથર થઈ જાતા અનુ નથી. આત્મજાની મહાગુરુ
 નેવાથી દોષોને અને શુભેને વિવેક થાય છે અને સંસારમાં પ્ર-
 મુખ્યત્વે થાય એવી આનુભવિક પ્રતિષ્ઠાને લેવી મુખ્ય છે.

આદેમાં, ધર્મોપદેશોમાં અમુક દૃષ્ટિએ કદાચદ બંધેલા પશ્ચાત્ અમુક
 અન્યધર્મોવાદોમાંથી, ક્રિયાઓમાંથી, સદાચારોમાંથી ને ને અથે
 શ્રેયકાલાનુસારે સત્ય હોય છે તે શ્રદ્ધા શકાનું નથી એટલું તો નહિ
 પરંતુ તેમાંથી સત્યને મારી નાંખવાની પ્રવૃત્તિ પણ ક્યોવણ રહી
 શકાનું નથી. સત્યના અનન્તભેદ છે. દ્રવ્યશ્રેયકાલાવધી સત્યની
 મર્યાદાઓ બાંધનાં છતાં પણ અનન્તસત્ય તો અવગ્રાહ્યરૂપે પ્રથમ
 રહે છે. અનન્તસત્યને અનન્તજ્ઞાન પ્રકાશી થકે છે. અનન્ત દૃષ્ટિઓમાં
 ... સત્ય છે તેથી આપેશનયવિના કોઈ પણ જાગતની સત્યની
 ય બાંધી શકાય નહિ માટે અનન્તધર્મની વ્યાખ્યા અનુભવ-
 બોલે કદાપિ કદાચદ કરવો નહિ. અનેક ધર્મમતવાદીઓ કદાચદ
 ને પરંપરામાં રહેલ સત્યોનો અપચાપ કરે છે અને અસત્યોને
 મીઠાકર કરે છે. અતએવ અમાજ, સંઘ, દેશ, સત્ય, કેમ, જ્ઞાતિ,
 દેશ અને વ્યક્તિનું ઉત્તરજીવન કરવાને કદાચદનો ત્યાગ કરીને
 વિગત સત્યને જાગીકાર કરવા માટે સદા તૈયાર રહેવું જોઈએ, અને
 પ્રમત્ય કદાચદનો ત્યાગ કરવાને શરૂઆતથી મુજા થવું જોઈએ.
 મહારૂં તે આશું જેમ નહિ માનતાં સત્ય તે મહારૂં એવો દેહ
 સત્યભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. કમલજ, સ્નેહસમ, દક્ષિણમનો ત્યાગ
 કરીને સત્ય ચરવું જોઈએ. અનન્તજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રગટયા પશ્ચાત્
 સત્યના અનન્તઅંશેને સર્વમાંથી જેથી શકાય છે. સદાચારના
 સંસ્કારથી સુપરંપરાને વિસ્તારથી જોઈએ અને સદાચારોવડે
 ધર્મકર્મના વ્યવહારને પોષણે જોઈએ. શુભકર્મના વિભાગે આશ્વજીવિ
 આદે વર્તમાન સદાચારના સંસ્કારની પરંપરાની વૃદ્ધિ કરવાથી આદે
 વળે પેઢી કોઈ વર્તુલનો શુભ કર્મોથી વિનિષ્કાત થતો નથી,
 અને તેમજ ત્યાગીશ્રદ્ધાનો પણ નાશ થતો નથી. હાલ આદેવર્ત-
 માં સદાચારના સંસ્કારની સુપરંપરાનો વિસ્તાર મન્દ પડી ગયો છે
 તેથી આયોની પતિતલશ થઈ છે. પરંપરાએ શુભકર્મના અનુ-
 આદે આદેવર્તોમાં સંસ્કારોની પરંપરાનો વિસ્તાર ને સદા ચલા
 કરે છે તો તેથી દેશની વિદ્ય સત્તા-વ્યાપાર સેવાદિથી સર્વ પ્રકારે
 અગ્રાદી રહે છે. તત્તજ્ઞાનના અભાવે લોકોમાં સદાચારના સંસ્કારો

યદ તદીદે કથયમાં આવે છે. મૃદસ્થધર્મનો નાશ કરનાર અને
 અધુધર્મનો નાશ કરનાર, અનુર્વર્ણમંથનો નાશ કરનાર, દેશ ધર્મો-
 દિને નાશ કરનાર દેશકાલાનુસારે જે જે દાનિકરરીવાએ વ્યાપ
 તેનો સત્તર નાશ કર્યો જોઈએ. ધર્મ-મત્તા-બુદ્ધિ-વગેરેનો નાશ
 કરનાર અમર્ય અધારણેયનો સઘસઘ ન્યામ કર્યો જોઈએ. ધર્મ-
 અવધારણાધકોએ આતમ્યમનોનો ત્યાગ કર્યો જોઈએ. દુષ્ટ વ્યસન
 નાશાયે અને નીતિધર્મનો વૃદ્ધિ માટે ધર્મઆધકયોગીઓએ સ્વીય-
 શક્તિ દર્શવ્યકર્મ કરવું જોઈએ. ધર્મઆધકયોગીઓ જેટલો આંગ્રા-
 ક્ષિતિ ગુણદેહ કરીને દેશનું-સમાજનું-સંઘનું-દોષનું-અવ્યનું-મંદ-
 લનું શુભ કરી શકે છે તેટલું અન્ય દોષ કરી શકવું નથી.
 જેઓનું નીતિના ગુણોથી કલમ આસ્થિ ખોલ્યું છે એવા ધર્મઆ-
 ધકયોગીઓ મોન સ્ત્રીને દુનિયામાં જેટલી નીતિધર્મની વૃદ્ધિ કરી
 શકે છે તેટલી અન્ય દોષ કરી શકવું નથી. ધર્મઆધકમૃદસ્થ
 દર્મયોગીઓ અને ત્યાગીધર્મઆધકયોગીઓ નીતિધર્મની વૃદ્ધિ કરી
 શકે છે. સ્વાધીદિ દોષોનો નાશ કરનાર ધર્મઆધકયોગીઓ નીતિ
 ધર્મમાં ૬૬ સ્ત્રી ધર્મકર્મ પ્રવૃત્તિ એવે છે.
 અવતરણ—ધર્મોચાર-સઘસઘ આદિની પ્રતિ માટે ધન-
 ધર્મ કારણીમૂળ છે. અન્યેવ ધનધર્મકર્મપ્રવૃત્તિને પ્રત્યેધવામાં આવે છે.
 દાનં પદ્ધતિવં જ્ઞેયં, દેયં સમ્પન્નં યથોચિત્તમ્
 સ્વાધિકારપ્રમેદેન, સમ્પક્તત્ત્વવિચારકૈઃ ॥૨૨૭॥
 નાસ્તિ દાનસમો ધર્મો, લોકાનાં શર્મકારકઃ
 દાનેન વ્રતચર્યસ્ય, યોગ્યતા ભવતિ ધ્રુવા ॥૨૨૮॥
 અન્નજ્ઞાનાદિદાનાનિ, દેયાનિ વિશ્વસેવકૈઃ
 વિશ્વોદ્ધારાય સદૃક્ત્યા, ધર્મવિદ્યાવિચક્ષણેઃ ॥૨૨૯॥
 દાનં હિ ત્યાગમાર્ગસ્ય, મૂલં ચ ધર્મકારણમ્
 દેયં સ્વશક્તિતો દાનં, ગૃહસ્થઃ સાધુભિઃ શુભમ્ ॥૨૩૦॥

વાની રૂઢિ થાય છે. શ્રી સદ્ગુરૂની યાત્રાથી દ્રવ્યસમાધિની અને લાવ-
 સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ પ્રકારના ધર્મોની સિદ્ધિ માટે શ્રી
 સદ્ગુરૂની પ્રેરણાત્રા માનેલી છે. શ્રી સદ્ગુરૂયાત્રાથી અનેક પ્રકારના
 અસાધ્યવિચારો અને દુઃસ્વપ્નો નાશ થાય છે, તથા સર્વ પ્રકારની
 રૂઢિયોની પ્રાપ્તિ માટે કર્મચોગીપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ પ્રકાર-
 ની ઉત્તતિની દિશા દેખાડનાર તથા આત્માની ભગૃતિ કરનાર શ્રી
 સદ્ગુરૂના ચરણમાં લયલીન થવું જોઈએ. આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરૂની પાસમાં
 વસવાથી તેમના વિચારોની અને આચારોની ભૂતિ બની શકાય છે.
 ૧. ધર્મચાર્યની સેવામાં અને તેમની આજ્ઞામાં નિષ્કામભાવે રહેવાથી
 સર્વ સિદ્ધિયોની પ્રાપ્તિ થાય છે. વિશ્વમાં જેટલાં તીર્થો છે અને તે
 તીર્થોથી આત્મારૂપ તીર્થની શક્તિયો પ્રકટાવવી એમ શ્રી સદ્ગુરૂ
 પ્રત્યે છે માટે પૂજ્યજ્ઞાનસદ્ગુરૂની યાત્રાને એક વર્ષમાં ઘણીવાર
 ભક્તિ બહુ માનથી કરવી જોઈએ.

અવતરણ—ગુણદાનપ્રવૃત્તિ-તીર્થયાત્રાપ્રવૃત્તિ-આદિપ્રત્યેકશ્રી સદ્-
 ગુરૂની સેવા ભક્તિ કરવી જોઈએ. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તી
 આત્માની શુદ્ધતા કરવી જોઈએ તે દર્શાય છે.

આત્મજ્ઞાનપ્રદઃ સેવ્યઃ સદ્ગુરુઃ પૂર્ણભક્તિઃ
 વૈયાવૃત્યાદિ સત્કૃત્યૈઃ કૃતજ્ઞાદિગુણાન્વિતૈઃ ॥૨૩૫॥
 સેવા પૂજા ચ કર્તવ્યા, સદ્ગુરો ભવતઃ સદા
 માનસત્કારસંહર્ષાત્, કર્તવ્યં વિનયાદિકમ્ ॥૨૩૬॥
 સદ્ગુરો ભક્તિસેવાદિ-કર્મકારકસજ્જનાઃ
 લભન્તે સમ્પદઃ સર્વા, જ્ઞાનનિર્મૂલકલ્મષાઃ ॥૨૩૭॥
 આજ્ઞયા સદ્ગુરો લોકાઃ, કર્મ કુર્વન્તિ યે સદા
 લભ્યન્તે સમ્પદઃ સર્વા, પ્રાપ્તસજ્જ્ઞાનલોચનૈઃ ॥૨૩૮॥
 સદ્ગુરોઃ સમ્મર્તિ પ્રાપ્ય, શિષ્યાઃ સદ્ધર્મપાલકાઃ
 આત્મોન્નતિપરાં લબ્ધ્વા, મુચ્યન્તે સર્વબંધનાત્ ॥૨૩૯॥

વાની રૂઢિ થાય છે. શ્રી સદ્ગુરૂની યાત્રાથી દ્રવ્યસમાધિની અને ભાવ-
સમાધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ પ્રકારના ધર્મોની શિદ્ધિ માટે શ્રી
સદ્ગુરૂની પ્રેરણાત્ર માનેલી છે. શ્રી સદ્ગુરૂયાત્રાથી અનેક પ્રકારના
અસાધ્યારોગ્ય અને દુઃખારોગ્ય નાશ થાય છે, તથા સર્વ પ્રકારની
શિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ માટે કમંચોગ્રીવદની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ પ્રકા-
રની ઉત્તમિની દિશા દેખાડનાર તથા આત્માની ભગૃતિ કરનાર શ્રી
સદ્ગુરૂના ચરણમાં લયલીન થવું જોઈએ. આત્માની સદ્ગુરૂની પાસમાં
વસવાથી તેમના વિચારોની અને આચારોની મૂર્તિ બની શકાય છે.
શ્રી ધર્માચાર્યની સેવામાં અને તેમની આજ્ઞામાં નિષ્પ્રભભાવે રહેવાથી
સર્વ શિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. નિશ્ચયમાં જોડાઈ તીથો છે અને તે
તીથોથી આત્મારૂપ તીર્થની શક્તિથી પ્રદાવથી એમ શ્રી સદ્ગુરૂ
સંપ્રદાયે છે માટે પૂજ્યજ્ઞાનસદ્ગુરૂની યાત્રાને જોડે વર્ષમાં ધર્મીવાર
ભક્તિ બહુ મનથી કરવી જોઈએ.

અવતરણ—શુભદાનપ્રવૃત્તિ-તીર્થયાત્રાપ્રવૃત્તિન્યાદિપ્રસંગેશ્રી સદ્-
ગુરૂની સેવા ભક્તિ કરવી જોઈએ. તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્ણ
આત્માની શુદ્ધિ કરવી જોઈએ તે દર્શાવે છે.

આત્મજ્ઞાનપ્રદઃ સેવ્યઃ સદ્ગુરુઃ પૂર્ણભક્તિઃ
ત્રયાવૃત્ત્યાદિ સત્કૃત્યેઃ કૃતજ્ઞાદિગુણાન્વિતેઃ ॥૨૩૫॥
સેવા પૂજા ચ કર્તવ્યા, સદ્ગુરોર્ભાવતઃ સદા
માનસત્કારસંદર્પાત્, કર્તવ્યં વિનયાદિકમ્ ॥૨૩૬॥
સદ્ગુરોર્ભક્તિસેવાદિ-કર્મકારકસજનાઃ
લભન્તે સમ્પદઃ સર્વા, જ્ઞાનનિર્ઘૃતકલ્મષાઃ ॥૨૩૭॥
આજ્ઞયા સદ્ગુરોર્લોકાઃ, કર્મ કુર્વન્તિ ચે સદા
લભ્યન્તે સમ્પદઃ સર્વા, પ્રાપ્તસજ્જ્ઞાનલોચનૈઃ ॥૨૩૮॥
સદ્ગુરોઃ સમ્મર્તિ પ્રાપ્ય, શિષ્યાઃ સદ્ધર્મપાલકાઃ
આત્મોન્નતિપરાં લઙ્કા, મુચ્યન્તે સર્વબંધનાત્ ॥૨૩૯॥

સ્વરૂપની સાથે તન્મય થવા અર્થાત્ પરમાત્મસ્વરૂપ થવા શ્રીસદ્-
ગુરૂની ઉપાસના કરવી જોઈએ. સમ્યક્તત્ત્વોધિગીતપ્રદ શ્રીસદ્ગુરૂ
ધર્મોચ્ચરથી શેત્રધાણુસાદે દેશોન્નતિ-ગુણ્યોન્નતિ-સંધિન્નતિ-
આત્મોન્નતિ આદિ સર્વશુભોન્નતિયોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.
પ્રત્યેકકર્તવ્યકર્મનુવિજ્ઞાનપ્રદશ્રીસદ્ગુરૂની ભેટલી ભક્તિ કરીએ તેટલી
ન્યૂન છે. ઠહિત્રાણમાં શ્રીસદ્ગુરૂની ઉપાસનાથી આત્માની પરમ-
શુદ્ધતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થવાય છે. ઉદા-ભગત ધાઓ
“અને ગુરૂની સમ્મતિપૂર્વક નિષ્કામકર્મયોગી બનેા. શ્રીસદ્ગુરૂની
સમ્મતિથી અનુમતિથી સર્વકર્તવ્યકર્મયોમાં નિષ્કામપણું પ્રવૃત્ત થઈ
શકાય છે. વિન્યાદિશુભવાળા શિષ્યોને ગુરૂની સેવાથી જે મળે છે
તે અન્યથી મળતું નથી” એવું પ્રત્યેધીને ગુરૂગીતપરંકસ્ય પ્રમાણે
પ્રવર્તવું જોઈએ અને પરમશ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ માટે સર્વનયોની દૃષ્ટિની
અપેક્ષાએ પ્રવર્તવું જોઈએ.

અવતરણુઃ—શ્રીસદ્ગુરૂની સેવાભક્તિવદે જે ભક્ત બને
તે તપ શ્રદ્ધાચર્ચાદિ ગુણો ખીલ્લીને વિશ્વસંવકકર્મયોગી બને છે.
તરબે શ્રીસદ્ગુરૂની સેવાભક્તિનું પ્રતિપાદન દયાં પશ્ચાત્ તપનું
રૂપ પ્રતિપાદન કરે છે.

મ્પક્તપોવિધાનેષુ; વર્તન્તે સ્વીયશક્તિઃ

રાઃ કાલાદિકં જ્ઞાત્વા, શાસ્ત્રાવિધ્યનુસારતઃ॥૨૪૦॥

ત્તિપો નેવ કર્તવ્યં, યત્રાગસ્તિલઙ્કનંમૃશમ્

ત્તિપઃ કીર્તિતં સદ્ધિ રાત્મશક્તિપ્રકાશકમ્ ॥૨૪૧॥

શાસ્ત્રાર્થસહસંક્ષિપ્ત વિવેચન.—મનુષ્યો શાસ્ત્રવિધ્યનુ-
સારથી કાલકેશાદિકનું પશ્ચિન્ન જ્ઞાન દરીને સ્વીયશક્તિથી સમ્યક્
તપેવિધાનોમાં પ્રવર્તે છે. જ્યાં અત્યંતલાંચલ થતી હોય છે એવું
તપ ન કરવું જોઈએ. સત્યરૂપેએ જે આત્માની શક્તિયોનું
પ્રકાશક હોય તેને તપ કશું છે. અશુભેચ્છાનો રોધ કરવો એને તપ
કહે છે—તેનાથી આત્મશક્તિયોને પ્રકાશ થાય છે અને દુઃખ સહન.

રૂપનાં ધ્યાન કરે તે સુધને ને તપ કરેવામાં આવે છે. અનેકભિન્ન
 ભિન્ન લક્ષણો વડે તપની બ્યાજ્યા કરી શકાય છે. પ્રવચિનનું આ-
 નંદનપને પ્રાપ્ત કરીને અધિભ્યાસિ ઉપાધિથી મુક્ત થવું એ-
 વપદાદે પરમસાધ્યકર્તવ્ય છે. તપપદ પેઠી પરમતપપદની તૈત-
 ત્ત્વેમાં ઉત્તમઅધ્યાયા કરવામાં આવી છે. નિશ્ચયિત અને
 અનિશ્ચયિતકર્મોને ન્યાય કરવા માટે અવિનંદરૂપ, ધ્યાનરૂપ, ભાવના-
 રૂપ, નિરુપદાતમેવાભિગમ્યમધિરૂપ તપની ભેદથી પ્રચંડા કરવામાં
 આવે તેટલી ન્યૂન છે. ઉત્તરમર્મરૂપી અને અપચાદમાર્મરૂપી તપની
 અનુધ્યાન કરવી એટલે આપ-પ્રાણમાં ધર્મોયે જે જે કર્તવ્યપ્રાર્થરૂપ તપો
 કરવાની અવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવે છે તેને અપસિદ્ધાતીતતપ
 કરવામાં આવે છે. અપસિદ્ધાતમાં ધર્મ અને ધર્મીઓના સમુદાય માટે
 જે જે દુઃખો સહીને કર્મો કરવામાં આવે છે તેને અપતૃપ કરે-
 વમાં આવે છે. મૃત્યુના કિરણોની પેઠે તપથી અનેકપ્રકારના લાભો
 પ્રાપ્ત થાય છે. આત્મની શુદ્ધતા જે અનુપમોથી કરવામાં આવે છે
 અને તેમાં અનેકદુઃખોમાંથી પીરવીરતાથી પશ્ચાદ્દ થવું પડે છે તેને
 તપ કરવામાં આવે છે. યોગની પ્રાપ્તિ માટે સર્વ દૈન્યપદ્યોની
 ઇચ્છાએ ત્યાગ કરવામાં ઉચ્ચ શુદ્ધ તપનું મહત્ત્વ કહ્યું છે. વેશ્યાખ
 અને ક્ષેત્ર માત્રમાં સૂર્યને અત્યંતગ્રાપ પડે છે ત્યારે અત્યંત
 વૃષ્ટિને પ્રદંભ થાય છે તેની પેઠે સર્વમનુષ્યોને સ્વાધિકાર
 નિરુપદાવધી કર્તવ્યપ્રાર્થો કરતાં અત્યંત દુઃખાદિ તપ વેદો
 પડે છે ત્યારે અર્જવમુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. યોગની સર્વ
 પ્રકૃતિયોગરૂપ કષ્ટ મેઘવીને નિર્મોહદશાએ આત્મામાં રિધિરતા
 સમલુપ કરવી એજ તપ છે. તપના પ્રથમ પગથીએ ચલવાથી
 અનુક્રમે ચરમતપની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે પ્રથમઆવધારિક
 શુભકર્મોના તપની સેવા કરવી પડે છે, ચરમનિયમની સિદ્ધિ થયા
 વિના ધ્યાનસમાધિની પ્રાપ્તિ કરવી તે લેખ અયોગ્ય છે તેમ
 પ્રથમ બ્રહ્મતપની સિદ્ધિ કર્યાં વિના આંતરતપની એકદમ પૂર્વ-
 ભવના સંસ્કાર વિના પ્રવૃત્તિ સેવની તે અયોગ્ય દરે છે. તપના
 વિશ્લેષણ અને આચારોનું જ્ઞાન કરી આત્મની સ્વચ્છતા શક્તિયોને

ન ધ.ય એવા દ્રવ્યોત્પન્નપ્રકારથી ઉપાયે. યોજન મનુષ્યોની ઉત્તતિ
 કરી લેઈએ. પ્રજાચર્યપાલન પ્રાંતથી લેખા મંથા કાળીને તથા
 તંત્રા નિયમેને આચારમાં મૂકીને પ્રજાચર્યવત્તનો વિશ્વમાં વિસ્તાર
 કરે એ લેઈએ. પ્રજાચર્યપાલનરૂપ કનનિના શિખરપરથી પતિત
 મનુષ્યોને પુનઃ તે શિખર પ્રાપ્ત કરાવવા માટે સ્વ પ્રકારના ઉપાયોને
 યોજવા લેઈએ. વીર્યશીલમનુષ્યોને ઉપદેશની કંઈ અસર થતી નથી
 માટે વીર્યશીલમનુષ્યો કે જેઓ કમંચોગી બની સર્વ પ્રકારના ઉપ-
 યોગી કાર્યો કરે તેઓને બળાવવા સંવરચાર્ય કરી પ્રયત્નશીલ
 બંધુ લેઈએ. નામમા બેઠી રહેલા પુરુષોમાં અને સ્ત્રીઓમાં કામની
 પ્રવૃત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે માટે પુરુષોએ અને સ્ત્રીઓએ કાંચકર્મોમાં
 સદા પ્રવૃત્ત થવું લેઈએ કે જેથી કામની વાસના પણ ઉત્પન્ન ન
 થાય. સ્ત્રીઓએ અને પુરુષોએ વીર્યશીલ પ્રજાચર્યનું પાલન ધાય
 તો ફીને વર્તવું લેઈએ અને જાગૃત્વનયતમાં પુત્રીઓને અને
 પુત્રોને ન હોમવા લેઈએ. જેઓને ધર્મની, દેશની, રાજ્યની, કામની,
 કંપની અને જ્યોતિની ઘટ-હામણી છે તેવા મનુષ્યો આત્મભોગ
 આપીને વીર્યશીલ પ્રજાચર્ય પાળવામાં, પગાવવામાં અને અનુભવ
 દામાં સદા તત્પર રહે છે. આકાર, વિકાર, આચાર આદિ જે
 પ્રજાચર્યપાલનમાં પુષ્ટિકારક હોય તેઓનું અવલંબન હેવું લેઈએ
 વૈતવચાળી પ્રજા, વિદ્યારીલ પ્રજા અને સાવકર્મચાળી પ્રજાએ
 જાગૃતમાં ખ.સ ધ્યાન હેવું લેઈએ. અન્યથા તેઓનું વિશ્વમાં અસ્તિ-
 રહેવું દુર્લભ છે. ઉપર્યુક્ત ઉપદેશ વાંચીને સાંભળીને પુત્ર થ
 મનુષ્યો કરતાં વીર્યશીલ પ્રજાચર્યને આચારમાં મૂકી બળાવ
 મનુષ્યોની જરૂર છે. કર્મશીલ, યોગશીલ, ધર્મશીલ, ભક્તશીલ,
 વીર્ય, સુદશીલ, વિદ્યાશીલ વગેરે વીર્યને પ્રકટાવવા માટે વી-
 ર્ય પ્રજાચર્યની અન્યતઃ આવશ્યકતા સ્વીકારી તે પ્રમાણે વર્તવું
 અવનરણ—અનુયોગ વિસ્તાર, શ્રદ્ધાપૂર્વક ધર્મોચારપ્રવૃત્તિ
 કર્મવિનાશપ્રવૃત્તિ વગેરેનું વિશેષતઃ સ્વરૂપ પ્રત્યેકવામાં આવે
 અનુયોગા હિ વિસ્તાર્યા, દ્રવ્યાદિકા મહીતલે
 ધર્મવિનુદયે સમ્પન્ન, ધર્મતત્ત્વવિશારદૈઃ ॥ ૨૪

પ્રત્યેક શ્રાધુઓએ સ્વેચ્છિતમાનવિકરણો કરવાં જોઈએ. ધર્માપલિ
 કરી તે ગૃહસ્થોએ અને શ્રાધુઓએ સ્વયં અ.પદ્ધતિરૂપે અપવા-
 દકર્મ કરવો જોઈએ. જે મનુષ્યો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, બાવ, ઉન્નત
 અને અપવાદને દૃઢતામાં જાણ્યા નથી તે મનુષ્યો ધર્મનાશક અને છે.
 ક્ષેત્રકાલનુસારે નિર્દય અને અવકારથી આ-મૃગિક અપવાદવતે ધર્મકર્મ
 કરવું જોઈએ. સુવૃક્ષકર્મો જ્ઞાનથી છે પરંતુ સ્વેચ્છિતકર્મથી કરવું
 જોઈએ. સ્વેચ્છિતકર્મ સંત્યાગથી અવશ્ય નાશ થાય છે. ગૃહસ્થોએ
 અને શ્રાધુઓએ સ્વધિકારથી જ બિન્નકર્મ હોય અને સ્વા-મશકત-
 વિધી જે બિન્ન હોય તે કર્મ ન કરવું જોઈએ. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભ.વથી
 ઉન્નત અપવાદથી દર્શનકર્મોમાં આધકજાધકકર્મ જાણીને મનુષ્યોએ
 સ્વેચ્છિતકર્મમાં યત્ન કરવો જોઈએ. ધર્માગૃહસ્થોએ અને મ.પુ
 એ જો શ્રામનીનિષી ચિત્તશુદ્ધય પૂર્ણાનુદપૂર્વક સ્વશક્તિથી મ.પ.
 વિગ વિધાનેને મેરવાં જોઈએ.

વિવેચન:—સ્વેચ્છિતકર્મનું જ્ઞાનકર્મો વિના અનુચિત કર્મોના ત્યાગ
 શક્ય થઈ શકે નથી. અમુકકર્મ અમુક ક્ષેત્ર સ્વેચ્છિત હોય છે તે કર્મ.
 અપલિપ્તે અપવાદિદ્વિધે અનુચિત થાય છે અને અ.પ.ક.કે
 અ.પ.વ.દિક કર્મ, સ્વેચ્છિત થાય છે માટે સ્વેચ્છિતકર્મ અને તેનાથી
 બિન્નકર્મોનું સ્વરૂપ અવજોધવા માટે આત્મજ્ઞાની સ્વદિવ્યે.યા
 દેખતાર શુદ્ધી ગમ લેવી જોઈએ. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થધર્મોનુસાર જે કર્મ
 સ્વેચ્છિત છે તેજ શ્રાધુઓને સ્વનુચિત છે અને શ્રાધુઓ જે કર્મ
 સ્વેચ્છિત છે તે કર્મ ખરેખર ગૃહસ્થધર્મ પ્રમાણે કરવું તે અનુચિત છે
 ગૃહસ્થમનુષ્યોમાં પણ આનુવંદ્યગુણકર્મોનુસારે પરસ્પર સ્વેચ્છિત
 અનુચિત અવજોધવ. ગૃહસ્થોએ અને શ્રાધુઓએ સ્વેચ્છિતકર્મોમાં
 નીનિને ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. શ્રાધુઓએ ઉન્નતકર્મોથી માલિ
 કર્મો કરવાં જોઈએ. ધર્માપલિપ્રમુખ ગૃહસ્થોએ અને શ્રાધુઓ
 અનેકપ્રકારની અપલિયો અર્થ છે અને તેથી ધર્મનાપર પણ અ
 પ્રકારની અ.પલિયો અર્થ છે તેજ પ્રમુખે શ્રાધુઓએ, ગૃહસ્થોએ અ
 દારક અપાધર્મ મેરવો જોઈએ. દાક લેવાએ અ.પદ્ધતિ ધર્મ
 જોઈએ. ધર્માપલિયોથી જીનકોને પરિપૂર્ણ મહિતગાર બનીને અ

તેઓએ એકપિયી રૂપરૂપે સિવે સ્વશિવનો નામ કરી શકે. શુભદેવનો તેઓને જાણકાર. આપદ્વારકર્મકર્મયોગીઓ તે તે સ્વયંવચનનુસાર ઉપન શ્રવણ અને તેઓ આપવદિધર્મકર્મને મેલી પુનઃપૂર્વની સિધ્ધિમાં ધમને લાવી શકે છે. ઉચ્ચ અને અપવદિધર્મ દરેક ધર્મકર્મ દેવ છે. માનુષ્યોએ અને શૂદ્રોએ આપવદિધર્મકર્મો મેલવામાં ગાડરીયાપ્રવાદને આગળ કરી મંદુ વિગ બની ધર્મ નાશનું પાપ જેને ન વહેરી લેવું જોઈએ. આપદ્વારકર્મકર્મયોગીઓએ આપવદિધર્મોવાદે ધર્મકર્મો મેલનાં તે જમવાનું દિવ્યાર્થમાં જોઈનારદિધર્મ કરીને ગાડરીયાપ્રવાદ પ્રમાણે વર્તનનું મનુષ્યો તરફથી જે જે દુમતાઓ થાય છે તેઓને પણ દહાવવા પડે છે. ઉચ્ચમાર્ગથી બિન્ન જોવાં મરોપ આપદ્વારકર્મોને ધર્મકર્મયોગીઓ એવે છે અને તેઓ ધર્મનો પુનઃદાર કરે છે. દરેક ધર્મના ઇતિહાસ તથા પ્રાચીન ગ્રંથોનેનિક ઇતિહાસ તથા તેમાં આપત્તિશ્લેષ વર્તવાના માર્ગો જુદા જુદા પ્રકારના દેખાયે. એક વખત શ્રીમતી ગ્રંથધારી જોયેન્તમાં સર્વ દેવો દ્વિત્રિયે બન્યા હતા. તે દેશની પાટીની આથે હાતકર્મયોગીઓને નાશ થયો તેની આથે વિદ્યાને, આપારીઓ અને શૂરોને નાશ થયો. તે દેશની પુનઃ પ્રગતિમાં પશ્ચાત આપદ્વારકર્મ મેલીને આથે પ્રકારના મનુષ્યો જાણવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં આવી. હાલમાં ધર્મનો વગેરે દેશોમાં જાણપુરુષોના નાશથી અને સ્ત્રીઓની મંથ્યા વધવાથી પુનઃ અસરની સિધ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માગવર્તની ઉમરે હવે તથા એકપુરુષને અનેકપત્નીઓ કરવાને આપદ્વારકર્મ સેવવો પ્રમુખ આવી પહોંચ્યો છે. હિંદુ, ક્રિષ્ણ, જર્મનો વગેરે દેશોના મનુષ્યો જે જોય આપદ્વારકર્મોને સેવે તે તે પુનઃ પૂર્વની સિધ્ધિએ આવી પહોંચે. જે કોમમાં પ્રત્યક્ષ આપત્તિશ્લેષ વિચારમાં અને કર્મમાં મુદ્ધા વધવાનાં પરિવર્તનો થતાં નથી, તે કોમ મનુષ્યો ગરુડમૂલ સર્જાય છે. દેશ, કોમ, સમાજ, મંથ, ગ્રંથ વગેરેને આપત્તિશ્લેષ આપદ્વારકર્મ મેલવો જોઈએ. આપત્તિ ધર્મ પ્રમુખે જેઓ આપદ્વારકર્મને સેવના નથી તેઓ પાપી દરે ॥

પણી થાય છે માટે પ્રાણાંતે પણ સ્વેચ્છિતકર્મનો ન્ય ય ન કરે એ બેંધ છે. સ્વેચ્છિતઆવહારિકકર્મો અને ધાર્મિકકર્મો કરીને ગૃહસ્થો સ્વકર્મને અટક કરી શકે છે. સ્વકર્મન્યકાર્યોને અનામ્નજિથી કરનારા મનુષ્યો કર્મયોગીઓ બને છે. સ્વાધિકારથી ભિન્ન અને સ્વાન્મ-ગ્નિથી ભિન્ન એવાં કર્મોને ન કરવાં બેંધ છે. ગૃહસ્થોએ અંન સાધુ ઓએ સ્વાધિકારગ્નિથી ભિન્ન કર્મો કરવાં ન બેંધ છે. કારણ કે તેથી તેઓએ અધિકાર અને ગ્નિ નહ થઈ જાય છે. સ્વાધિકારગ્નિથી કષ્ટ થએલ મનુષ્ય, સમાજ, દેશ, સંઘ, વસ્તુ અને રાજ્યની ઉત્તરિમા બાજુ આપી શકે તો નથી. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી સાધકબાધકકર્મ જાગીને ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સ્વાચિતકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું બેંધ છે. સાધક કર્મો અમુકપેશાએ બાધકરૂપ થઈ જાય છે અને બાધકકર્મો છે તે અમુકપેશાએ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી સાધકરૂપે પરિણમે છે. જ્ઞાનીઓને આશ્રવનાં કારણો કે જે બાધકરૂપે છે તે સાધકરૂપે પરિણમે છે અને સાધકરૂપ જે સંવરના હેતુઓ છે તે અજ્ઞાનીઓને બાધકરૂપે પરિણમે છે, તદ્દત્ત અત્ર જાણવું. સ્વાચિતસાધકકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું બેંધ છે. સાધક અને બાધકકર્મોનું જ્ઞાન કરવામાં અર્જુન જેવા વીરો શંકાસ્પદ થાય છે તો અન્યનું શું કહેવું ? સ્વેચ્છિતસાધકકર્મો પણ ક્ષેત્રકાલઅંતર પાત્રીને બાધકરૂપે પરિણમે છે, માટે સાધકબાધક કર્મનું જ્ઞાન કરીને જ્ઞાનકર્મયોગી બનવું એ કંઈ બાળકોનો ખેલ નથી. ધર્મની વૃદ્ધિમાં સાધકબાધકકર્મનું વિશાલદૃષ્ટિથી જ્ઞાન કરીને પ્રવર્તવાથી ધર્મની વૃદ્ધિ કરી શકાય છે. જેનોની સંખ્યાની હાનિ થઈ તેમાં સાધક બાધકજ્ઞાનની ન્યૂનતાજ કારણીજૂત છે. આયોવર્તમનુષ્યોએ સમદિ દૃષ્ટિએ સાધકબાધકકર્મોનું જ્ઞાન કરીને રાજકીય પ્રવૃત્તિ સેવી હોત તો તેઓની પતિતદશા થાત નહિ. કર્મયોગીઓ દરેક જમ્યાનમાં ઉપયુક્તસદ્વિચારોવટે પૂર્ણજ્ઞાની હોય ॥ તેથી તેઓ પ્રમાદી બનતા નથી અને કોઈ પણ પ્રકારની અવનતિ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આંત્ર-વાસીજનોએ કેટલક સેકાથી અપર્યાય ઉપયુક્ત વિચારોથી કર્તવ્ય-આવહારિકકર્મોની પ્રવૃત્તિ કરી ॥ તેથી તેઓ સર્વપ્રપદ સ્વેચ્છિતમાં આનન્દ વાપા છે તે પ્રમાણે જાયો જે પ્રવૃત્તિ કરશે તો તેઓ પુનઃ

स्याद्रादिभिः स्वकीयाँ-स्ता न्मत्याशान् परिभाष्य च-
यतिनव्यं प्रयत्नेन, स्याद्रादधर्मकर्मणि ॥२६०॥

अष्टाङ्गानि प्रसाध्यानि, योगस्य प्रानिभक्तिः

सुसुशुभिर्निरासत्तया, धर्मकर्मपरायणः ॥२६१॥

શ્રીકલ્યાણઃ—નવત્રે પશ્ચી સુવર્ણમેવા નવત્રે ૪૪ રાત્રી બાજુવ
 દેવ છે. જિજ્ઞાસુઃપિપાસાચેષ્ટે નિશ્ચયશ્ચ નથી સુવર્ણમેવા નવત્રે
 બાજુવેવ છે, અનેકાન્તનયનથી મનાધ્યને ક્ષય થય છે. સત્ય
 શ્રીકલ્યાણઃદયાદી મન્તે છે. ગાનયેગીજીએ સુવર્ણમેવા વિચારેન
 અને જાણકારને જાણ છે તે અનેકાન્તનયન સ્વાયં છે
 એમ મનવું જોઈએ સ્વાક્રાંતિએ રવકીય સ્વાયંને વિચારીને અને
 તે પ્રભાતે અનુભવને સ્વાક્રાંતિમંત્રમાં પ્રથમવટે પ્રવર્તવું જોઈએ.
 મંત્રમંપદ્યવત્સુમુહુરેને નિશ્ચયજિવટે યોગના અદ્યજેને પ્રાપ્તિ
 નિશ્ચયી પ્રાપ્તિ જોઈએ.

[illegible]

જાતને મનુષ્યોની દૃષ્ટિ કરી શકે છે. દરેક ધર્મના ...-૧.૨.૩ જે
મુખ્યત્વે પડે છે તેથી તે ધર્મની વિશ્વમાં જુદા-જુદા વર્ગ જે
સંસ્કારકારકિયો દૃષ્ટિકર્મજન્યકાર્યોમાં પ્રકાશ-પ્રતિષ્ઠા અને
દરેકે દરેક વર્ગના સુભાગ અને કાર્યકાર્ય દૃષ્ટિકર્મની અવશ્ય-
કતા સિદ્ધ કરે છે તે જ્યાંમુખી જે વર્ગના કાર્યમાં જે છે તે
મુખી ને વિશ્વને ઉપયોગી બની શકે છે. સર્વનેની સારકાર્યને
વિશ્વવિશ્વવર્ધનો પ્રતિષ્ઠાકારકિયકાર્યને અને અર્થકાર્યને મદદ
કરનાર જૈનધર્મની સર્વધર્મોમાં અમુક અમુક સત્યકે. વિશ્વના-
દેવથી આપકારકિયે જૈનધર્મ સર્વત્ર અપકારક છે તેનું સત્ય
જાણ છે. અનન્ય સત્યપ્રકાર અર્થે જે જે અર્થકાર્ય જે જે અર્થકાર્ય
જૈનધર્મ છે એવી વિશ્વવર્ધકારકિયે જ્યાં જ્યાં જ્યાંની વિશ્વવર્ધ
કાર્ય છે એવા આદર્શકારકિયે સર્વત્ર જૈનધર્મને અને-અનન્યકે. જે
જૈનધર્મને વિશ્વના કરી શકે છે. અનન્યસત્યકે. જે જે
જેવા જૈનધર્મના અનન્યસત્યવર્ધના વિશ્વવર્ધકાર્યને જે જે
સમર્થકાર્ય થાય છે. વિશ્વવર્ધકાર્યકાર્ય અને અર્થકાર્ય જે જે
સત્યકાર્ય છે તેને દેવકાર્યનીએ સત્યધર્મકાર્ય કાર્યકે છે તેથી તે
મદદનીશપ્રકાર સિદ્ધાન્તથી અવિરુદ્ધ હોઈ મદદ કરાય છે જેન
જૈનધર્મો દિગ્ગિમ વચાવીને કાર્ય છે, આટલે સર્વધર્મોને પે.૧.૧
અનન્યસત્યધર્મવર્ધકાર્ય સમર્થકાર્ય જૈનધર્મોના સર્વત્ર પ્રકાર
કાર્ય કરી શકે છે. સર્વનેનીસાપેક્ષકાર્ય અનેકાનન્યધર્મના કાર્ય
છે ત્યારે સર્વધર્મોની સંમતિપ્રાપ્ત કરે છે તેના કાર્ય થાય છે
અનેકાનન્યધર્મના વિશ્વ ધર્મ સર્વથી મનુષ્યોને પરપર જે જે
દેવ થાય છે તેને કાર્ય થયે નથી અને તે વિશ્વ મત્તાધર્મને પણ
કાર્ય થયે નથી. અનેકાનન્યધર્મરૂપ મદદકાર્યના સર્વત્રકાર્ય
તેને તે ધર્મના આર્થકાર્ય અને વિશ્વકાર્યકાર્ય હોય પરંતુ તે અનેકાન
જૈનધર્મરૂપ મદદકાર્યના જિંદુકાર્ય છે એવા અનન્ય અવગત
જૈન ધર્મની ઉપયોગિતાને આપ્યે અરેષ્ટ વિશ્વવર્ધકાર્યમનુષ્યોને
કાર્ય કરાય છે જૈનધર્મજાનની અર્થ અનન્યવર્ધકાર્ય છે અને
તેમાં સર્વધર્મોના સત્યવિશ્વકાર્યને અને અર્થકાર્યને અનન્યકાર્ય

પ્રતિષ્ઠિત છે. કર્મયોગને સેવના સેવના જ્ઞાનયોગની પરિપક્વતા
 થતાં છેવટે સમતાયોગની પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થાય છે. કન્યાયોગમા કુશલ
 મહાત્મા છેવટે યોગની પરિપક્વદશાએ સામ્યયોગને પ્રાપ્ત કરે છે.
 સામ્યયોગની પરિપૂર્ણતા થયા પશ્ચાત્ કન્યાયોગ સેવચતુ પ્રયોગન
 રહેતું નથી. સમદેશદિકષણોને સંપન્ન થયા થતા છેવટે સામ્યયોગની
 પ્રાપ્તિ થાય છે. સામ્યયોગની પ્રાપ્તિ થતા ને કન્યાયોગના સ્વભાવિ
 કારથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર શુદ્ધબુદ્ધ બને છે. જગત્કુમાર અને મેનાર્ય-
 મુનિએ સમતા સેવીને મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું. સમતદિન્યે સમતાયોગે
 જનેકઉપશમોને શ્રદ્ધા મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કર્યું. રક્ષકમુનિના પાંચમે
 પ્રિયોએ સમતાભાવે ધાત્રીમાં પીઠાવાનું દુઃખ સહનકરી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત
 કર્યું. જનેકમુનિવરે સમભાવથી અન્તર્મુદૂર્ગમા સર્વકર્મનો હાયકરી
 મુક્તિપદ પામ્યા. શ્રીવીરપ્રભુએ સમતાભાવયોગે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.
 જ્ઞાનકેશમાં જેટલા સિદ્ધા થયા, વર્તમાનમાં જે સાચ છે અને ભવિ-
 શ્યમાં જે થશે તે સર્વે સમતાયોગના પ્રનાપ અવગ્રાહવા. સમતાયો-
 ગમાં અનન્તજગ સમાયું છે. સમદેશ કરવામાં બગ વાપરવું પડતું નથી
 પરંતુ તેથી ઉલ્ટે જાગે છે. સમદેશને જીવવામાં અનન્ત
 શુભસમતાભાવનું વીર્ય વાપરવું પડે છે માટે જરૂરથી કન્યાયોગની
 ખુશીતો સમદેશને જીવી સમતાભાવ પ્રાપ્ત કરવામાં રહે છે. અનન્ત
 મનુ બગ વાપરવાથી સમતાભાવરૂપ યોગની પ્રાપ્તિ થાય છે ને અનુભવ
 કરવાથી અવગ્રાહાર્થ શકે છે. અનન્તજગ વીર્યવાન મનુષ્ય હોય તોપણ
 સમતાભાવમાં અચળ રહી શકેલો નથી માટે અનન્તાનન્ત વીર્યને વાપરી
 જેઓ સામ્યભાવયોગને પ્રાપ્ત કરે છે તેઓની સમતાયોગની જેટલી
 પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. માયમાત્મા ધૌર્યદાનેન દમ્યઃ વીર્ય-
 દીનમનુષ્યવટે આત્માની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી. સમતાવરૂપ વીર્યની
 ઉત્કૃષ્ટદશાને પ્રાપ્તકરી ધર્મવીર સમતાયોગને પ્રાપ્તકરી જીવનમુક્ત બને
 છે. સમતાયોગી કર્તવ્યકર્મોમાં શુભશુભ ભાવથી મુક્ત થએલ દેવતાથી
 અનન્તકર્મોની નિર્જલ કરીશકે છે અને અનન્તજગસ્વરૂપમય બની.
 બધ છે તેની દશાનો ખ્યાલ તેને દયાનુભવે આવીશકે છે. અન્ય મનુ-
 શ્યોને તેની દશાનો ખ્યાલ આવીશકે નથી. સર્વધર્મોનો સ્મર સમતા છે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી મન્થમાળા-મન્થાક-૫૦.

કર્મયોગ.

રચયિતા

શાસ્ત્ર વિશારદ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી.

પ્રમુદકર્તા.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રમારફ મંડલ.

હા. શા. લલ્લુભાઈ કરમચંદ દલાલ.

દરખા ગતી—મુંબઈ.

નવા વર્ષના ઉત્તમોત્તમ.

કાર્ટા, કંકોનીઓ, ચેકો, રેશમી રૂમાલો માટે
મેસર્સ મેધજી હીરજીની કું. ની મુલાકાત
લેજો—પાયધુની, મુંબઈ. નં. ૩.

મુદ્ર ૧. ૩-૦-૦.

નિવેદન.

જાત્ર મુદિ પર્વતપરે, રામે નિજ ઉપરે,
 વનપરે વને વધારે, સદે નીચ કુલુ બેઠે,
 અધ્યાત્મજીની કેમ ધરે અદ્યાર, જામે નદિ કી દાર.
 રોષ વિના કમ્પી કરે, અધારે નિજ સરે,
 હાથાં રો હાથાં સદરે, ન્યારો નદિ ધરે મરે.   અધ્યાત્મ.
 નિરંદ્રદિમય જાગરે, જાને અદ્યાર,
 અદર નિજ કુલુ વધારે, જુગું રમવુડા જા.   અધ્યાત્મ.

ભારતવર્ષીઓ! અધ્યાત્મવિદા વિના જોડી સુખજ મુદરાની પ્રા-
 પ્તિ પામજ પામે તે તેઓ મુક્ત વિદ્યાર અને નિર્જગતા વિના કશું પ્રાપ્ત
 કરી શકના નથી.

[શ્રી. જી. સ. ૬.]

હાલવિદ્યાર જ્ઞાનસ્વરૂપે સ્વર્ગનિષ્ઠ શ્રીમદ્ ભુદિસાગરજી સુપ્રસિદ્ધ એમની
 સમર્થ વિશ્વેષજ્ઞાન કેમળી દ્વારા ‘કર્મયોગ’ પ્રથમ વિષય મહા માટે તેમજ
 સમગ્રજી, પદ્મિક અને અધ્યાત્મિક દલદિને અર્થે શ્રીમદ્ ભુદિસાગરજી મ-વ-
 મગના પદ્મજી મહુદ્દાર રૂપે પાંચકો સમગ્ર રત્ન ધાર છે. પ્રથમ
 અત્યંત વસ્તુ સ્વરૂપ, પ્રથમ અતિ સુન્દર નામજ સ્વરૂપ કરી અર્પે છે, ‘કર્મયોગ’
 એ સર્વ કામમાં, સર્વ દેહમાં, સર્વ મંત્રઓમાં અતિ મહત્વનો વિષય છે. શ્રીકૃષ્ણે
 કૃષ્ણેના મેદનમાં દેવ જટ વચની અલિપ્ત અતી પદ્મવેષ અર્જુનને
 દર્શાવતી વસ્તુ-કર્મયોગી જ્ઞાનવદને સ્વયંમે જે વચનો તેને ઉદેશીને કર્યા હતાં,
 તેજ ભગવદ્ગીતા અથવા તે ‘કર્મયોગ’ હતો. જે પ્રથમ અત્યંત ભારતવર્ષીનું
 હૃદયે જગ તેમજ નિરવ મહુદ્દારે પ્રતિ જાનસમૂહ અતિ માનની દ્રષ્ટિએ જોઈ
 રહ્યો છે. અને જ્ઞાનપર હે. મ. નિષ્કે તેમજ અન્ય ઉત્તમ લેખકોએ પેનાની
 કુદિ અનુસાર દીકાઓ તેમજ વિવેચકો ધખી સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. આ
 ભગવદ્ગીતા તે ‘કર્મયોગ’ જ છે. આગ્રહ, નિસ્કલ, કંઠ્ય વિમુખ અને
 નિરતિયા સ્વરૂપ દેવ માનસિક પ્રવૃત્તિને સેવનારાઓ માટે ‘કર્મયોગ’ એ
 એક વિવિધ જ છે. દિવ અને જાત્ર કરીને મુર્ચ્છા દમણાં નિરતિમાં લીન
 છે. જોડી પ્રવૃત્તિ અને દમણાં વિના નિમ્મલ તંબી જીવન જાત્રીન કર-
 નાર સંનિધિવ માનવ જાત્ર જરો નિરત વાનો સમજાવ મનાવ છે. જુ
 નાં પેનાના રચયિતાર, વવ ને દેવરિધિન અનુસાર પ્રત્યેક જાત્રાએ પે-

તાના પૂર્વ પ્રાપ્તિ જો આમ છતાં, પતિ, મિત્ર, આત્મિક પ્રાપ્તિ મેળવ
કરીને તેમાં પેતાની ડબલ રકમની નિશ્ચિત ધન કરીશ એવો, ને આમ
પેતાની હસના પ્રમુખમાં જે પ્રાપ્તિ ના હોય કહેલમ માથેથી નથી તે માન
નથી-છતાં મેં આ નથી-વિષયમાં હાથમાં હાથ દીધા જાણી જવું છું છે.
આ જાનન ગુરમદાસને પેતાના 'કર્મયોગ' કાંઈમાં અનિશ્ચય છતાં ને
મોખરા દેવીમાં આવી રહેનાં તેમજ વાઘાત્મક દેવોનાં અનેક આમ છતાં તેમજ
માનિક કહા-તો આથી સિદ્ધ કરી જતાં છે. આમદે મદાગતની વિષય-
ખ્યાત સંસ્કારી કેળવણી, અનુભવે દો અનુભવ નથી. શ્રે. મા. નિશ્ચય,
સ્વામિ વિવેકાનંદ, શ્રીમત્ મહાદેવ નમુદાસ અર્થ સમયે તેમજનાં આ
જાનનપર પુણ્ય મયોમક વિષયને મુર્તિદેવ સમજાવે છે. છતાં આ
કર્મયોગ કંઈ આશ્વ પ્રમા અને અન્યનાં રત્ન કરે છે. કર્મયોગ વિષય-
નના પદે પદે કમગતું લેમનું તત્ત્વજ્ઞાનનું, આજ, આવ અને પે.મ સાંખ્ય
વિદ્યાના જ્ઞાન પત્થને મુજ કરી પેતાની માથે દોરી જવું છે, અને પ્રતીત
કરાવે છે. શ્રે. મા. નિશ્ચય અમર તે: અન્યના આ જાનનના કાંઈ કરતાં
આ કર્મયોગ કદી સુન્દર જાતેનાં તત્ત્વમિત્ર વાંચકને પૂરતી ધાર આ-
ત્માનાંની ખુબારી અનુભવાવે છે. 'કર્મયોગ' જોયે મદન વિષય, તેમાં
પણ આત્મિક જાવનાના રક્તપ્રાપ્ત પૂરી લેને છળી કુતૂહલ રીતે જાનનામાં
મુર્તિદેવના એક ઉત્તમ માલિક તત્ત્વજ્ઞાનના, પીરજી આજના પતિ
આચાર્યની કૃષ્ણ પીછી જ્યાં ગિય અસેજના બેમે ત્યાં શું જાણી રહે? આ
કર્મયોગમાં વિશેષ નવલ તે એજ છે કે જ્યારે શ્રે. મા. નિશ્ચય તેમજ
આયોએ અમરજીતાના શ્લોકો છાં તેપર પ્રુદિ અનુસાર વિષયને જાણ્યાં
છે, ત્યારે શ્રીમદ્ પ્રુદિસાગરજી મદાસને 'કર્મયોગ' ના રત્નવ શ્લોકોની
રચના કરી, તે પર વિવેચન લખ્યું છે. આમદે પરતુ એકદર શ્રીમદ્
ઉત્કૃષ્ટ હાથ મધનનું માખજી, સારનું સાર છે ને તેથીજ તે વડુ આદરવાય
ધરીજ. શ્રે. મા. ને વડુ પ્રતીનિશ્ચય ને આદરવાય જવાનું અન્ય સમય
કારણ ગુરમદાસજનું સાત્તિક, ત્યાગી, કર્મયોગી જ્ઞાન છે.

આત્મિક પ્રવૃત્તિનો-સતત સદૃશમનો આરંભ કરનાં કેટલાક પ્રાપ્તિ
પ્રત્યે ઉદાસીનતા જતાવે છે, પણ કર્મયોગ તો તેને માટે રખે છે કે:-
સ્વાધિકારે વિવેકપૂર્વક કર્તવ્યમાં પ્રવેશતાં, સર્વ રસપૂર્ણ કરવામાં બીતિનો
એક વિકલ્પ પણ ન થાય, એવો નિર્ભય આત્મા જ્યારે થાય છે, ત્યારે
આત્મામાં સ્થિરતા થાય છે, ને અસ્થિરતા દળી જતાં સદૃશનના સિખરે
આત્મા નિરાજમાન થાય છે. આમ આત્મામાંથી શુભાશુભ પરિણામ દળી

જતાં જે ક્ષેત્રો થાય છે, તે કર્મયોગને મારે ચતાં નથી. પણ ઉલટા જે
 'કર્મયોગ-તેજઃ ધર્મયોગ' અને આમ જે દ્વંદ્વ પ્રતિષ્ઠા જની 'કાર્ય સાધ-
 યામિ-યા દેહંપાતયામિ' એ સૂત્રને પોતાનું કર્મસૂત્ર જનારી કાર્યમાં
 નિઃસંદેહ કર્મયોગી જની પક્ષો જાય છે, અને આડમણે નિયમિત રીતે,
 ઉત્સાહને ખંતથી નિષ્કામ બુદ્ધિ સહિત મંડયો રહે છે, તે કાર્યમાં વિજય
 મેળવે છે. આત્મામાં અમોઘ શક્તિ રહેલી છે. આ વિશ્વમાં તમે જે ધારો
 તે મેળવી શકો તેમ છે. વિશ્વશાળાનાં શુભ જ્ઞાનના આરણ્યો ઠોકો,
 જો કે તે ગમે તેવાં વજૂ જેવાં હશે તો પણ ધૈર્ય, ખંત ઉત્સાહ
 ને બુદ્ધિથી ધૂર્તજ પ્રુક્તી જશે. ત્રિગુણનું સામાન્ય તમે આત્મિક
 પ્રવૃત્તિથી, મન્યુત મનોમગ્નથી, અને સત્ સદુચમથી મેળવી શકશો. કારણ
 વિજયી થવું, હઠિગત મેળવવું, એ સૌનો જન્મસિદ્ધ હજી છે. જ્યાં ગમે
 તેટલી આશ્વતો છતાં ભીતિનો શેષ પણ અંસ ન હોય, રિપ્તિથી કાયદાનાં
 અવકાશ ન હોય, ત્યાં વિજય છે. કાર્યની પ્રિક્ષિમા કદાપિ પણ જાય
 પામશે નેહએ નહિ. સ્વરૂપને અદા કરતાં જે મનુષ્ય નિર્ભય છે તેજ
 જશે કર્મયોગી છે. ખરા કર્મયોગીઓ તો પોતાના સાધ્ય મિત્રનું સમયમા
 રાખી કાર્ય કરેજ જાય છે. અને કર્મયોગી-નિષ્કામ કર્મયોગીની મનુષ્યમાં
 ધધરી પ્રકટ પડે છે, અને તેથી તેની આંખથી માનવ જાત અંજાઈ જાય
 છે. મનુષ્ય જ્યાં હજી ત્યાં માર્ગ કરી શકે છે. માનવ હૃદયમાં સર્વ પ્રકાર
 હોંલવાની શક્તિ રહેલી છે, પણ તેને ફક્ત દેગરીને પ્રકાશમાં લાવવાનીજ
 જરૂર છે. સર્વ તીર્થકરો, સિદ્ધો અને સાધીજનારઓ ફક્ત નાક દાખીને
 'શ્વપતું હરી તે ઘરો-પ્રારબ્ધમાં હશે તે જાનશે' આવા નિર્માણ વિચારો
 સેવી બેધી રહ્યા નહોતા, પણ સ્વકાર્યમાં મંડ્યાજ રહ્યા હતા. તપ, યાગ
 સાધન, પરિશ્રમ, ઉપદેશ, પરીપક્ષાર, વિહાર અને સંયમમાં જરા પણ સિધ્ધી-
 લલા નહિ થવા દેનાર, સમદેષને પૂર્ણપણે જીતી લેનાર, સમય વિષયને નિજ
 સમુલેખી તેને માટે ઝુઝનારજ સાધ્ય સાધી શક્યા હતા. માનવશક્તિ અપ-
 રિમિત છે. કારણ તે મહાસમર્થ આત્માનો સ્વામી છે. સ્વર્ગનું સામાન્ય
 તેની અંદર સમાવ્યું છે. પણ મરજ પ્રમાણે વંચા બોમરવાથી યતા આ-
 નંદ કરતા આત્મસંયમથી વધુ આનંદ થાય છે. 'તું તને પીછાન' 'તારે
 જેવા થવાની મંજૂ છે, તેજા તું છે.' એ સૂત્રને સત્ય પ્રતીતિપૂર્વક લક્ષ્યમાં
 રાખવાનું છે. સર્વ ધર્મો કહે છે કે "God is within, The Kingdom
 of God is within, Know thyself, and you will Get what
 you wish. Have faith." "પ્રભુ અંદર છે. પ્રભુનું સામાન્ય અંત-

રમાં છે. તું તને પીછાન-છાછીય તે મેળવી ચડીય. પ્રતીતિ રાખ' આ સૌ બાળતા ગુરમહારાજને કર્મયોગમાં એવી તો અપૂર્વ સૈધીથી સમજાવી છે કે તે સર્વ દેશના, સર્વ ભાષાના, સર્વ દર્શનના લોકોને ઉપયોગી થઇ પડે. ગુરમહારાજની સર્વમાન્ય લેખન સૈધી આ ગ્રંથમાં એવી આકર્ષક રીતે રેલાઈ છે કે તેનું વાચન વાંચક જો તે વિવેકપૂર્વક-ખાતરી વાંચે તો કર્મયોગમાં પ્રવૃત્ત કર્યા શિવાય રહેજ નહિ. જ્યારે આ મહાન ઉપયોગી ગ્રંથનાં અન્ય ભાષાઓમાં બાષાંતર થશે ત્યારે તેના સત્ય સિદ્ધાન્તથી વિશ્વ એક દિવસ વિમુઘ્ધ થશે ને લેખકને દીવો લાઇ ચોખવા નીકળશે. અને આત્મ મુખ્ય કારણ એજ કે જૈન સાધુ છતાં કર્મયોગ સમસ્ત વિશ્વને ઉપયોગી બનાવવાના ઉદાર હેતુથી તેને વિશ્વના ભિન્ન ભિન્ન મતરૂપી રંગોવડે રંગેલા છે, ને સૌને મોહક અને ઉપયોગી થવા સાથે બરોબર તારનાર વધુ થઇ પડવા સરખો બનાવ્યો છે. આત્મામાં ધર્મ છે, આત્મામાં મુક્તિ છે, આત્મામાં સર્વસ્વ છે. મંદિર, મસ્જિદ, અમ્બારી, ઉપાસન, કે કોસમાંજ ધર્મ કે મુક્તિ નથી પણ આત્મસાધનમાંજ મુક્તિ છે. આ સત્ય સૂચનો સાક્ષાત્કાર જોવો હોય તો મુમુક્ષુએ અવશ્ય એકવાર આ કર્મયોગ સાઘંત વાંચી જવો. માત્ર વાંચી જવોજ નહીં પણ તેને પચાવી જવો. કર્મવાદી બની 'કર્મ કરે તે ખર' માની કર્તવ્ય બ્રહ્મ-કર્મયોગ બ્રહ્મ થવા કરતાં સ્વકર્તવ્યનું પ્રખરપણે પ્રતિપાલન કરનારજ વીર છે. મનને તથા તનને જીતી લેનારજ વિજયી છે. કારણ જે કર્તવ્ય પ્રતિપાલનમાં બ્રહ્મ થાય છે તે વિશ્વના પગ-તળે કચરાય છે, અચાનક પૂર્ણ ઉતરે છે, જીવનવિહીન બને છે અને આત્માની પડતી દયા પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રવૃત્ત કર્મયોગ અન્ય કર્મયોગ કરતાં વિશેષ ઉપયોગી એટલા માટેજ છે કે તે એકલી સામાજિક, નૈતિક, આર્થિક ને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિજ બતાવી ન અટકતાં છેલ્લા Stage (ચાવરી) ની પ્રવૃત્તિ આધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિનું પૂર્ણ પણે પ્રતિપાલન નિષ્પક્ષપાત દ્રષ્ટવા કરે છે. કાર્ય પ્રવૃત્તિ સામાજિક દૃષ્ટિએ કરવા ઉપરાંત તે ધાર્મિક તેમજ અધ્યાત્મિક દ્રષ્ટવા વિશેષ રીતે કરવી જોઈએ. કારણ એકલી સામાજિક પ્રવૃત્તિથી આત્મસાધન બનતું નથી. અને અંતિમ ધ્યેય તો આત્મપ્રાપ્તિ-આત્મસિદ્ધિજ છે. આત્મપ્રાપ્તિ પરમાત્મ પ્રાપ્તિ આપવા સમર્થ છે. 'જ્યાં લગે આત્મતત્ત્વ ચિન્હુથો નહિ, ત્યાં લગે-સાધના સર્વ જુડી.' તેમજ 'જ્ઞાન છીના વ્યવહાર કે કહા બનાવત નાથ, રતન કહોંગે કાચકો, અંત કાચ સો કાચ.' માટે આત્મનત્ત્વની સત્ય પીછાનની પરમ આવશ્યકતા છે. જે કર્મયોગ પ્રવૃત્તિમાં

મને કાનમાં, મને પાંચે પગમાં એ બે હાંસી મળી એક મનમાં વિચારો કે
 હોય છે તે બેનું પગમાં પગમાં હાંસીએ આપી આપે હોય તે સં-
 દર્ભમાં નવમ દરિયા વિગતોએ આ 'હાંસી' અવગણ નેના સાચાને
 હાથ ને બંધ નેને રીતે મનમાં, પાંચે હાથે આવી દિશા પાંચને પાંચ
 નિખાલ રહ્યાં, નેને આવી અવગણને હાંસી મિલિએ મિલિ કરી
 અવગણ રહ્યાં પગમાં એ વિગતોએ છે.

પગમાં પગમાં, હાંસી કે મિલિ છે, નેને હાંસી મિલિની પાંચીજ ના
 છે. હાંસીએ મેં પગમાં રે પગે તેમજ નાંચી પગ દોષ છે. મદારાજ હાંસી-
 મેંએ રેહતું મનમાં, આવી નેને નેને નેને નેને નેને નેને નેને નેને
 છે, પગ રેહતું ને મનમાં નેને નેને નેને નેને નેને નેને નેને નેને
 નિખાલ હાંસીએ પગે મનમાં, હાંસી મદારાજ મેંએ મેંએ નાંચીએ
 રહ્યાં પગે પગે હાંસીએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 નિખાલ પગેની આવી મેંએ મેંએ, હાંસી હાંસીએ પગે પગે હાંસીએ
 મેંએ છે. ને આવી ને ને સમજાવે પાંચે નાંચી આવી હાંસીએ
 અવગણ છે, ને ને નાંચી હાંસીએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 આ હાંસીએ મેંએ પગે હાંસીએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ

મનમાં સમજાવે આ પ્રારંભમાં મનમાં મેંએ છે. મેંએ વિચાર
 મેંએ હાંસીએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 છે. ને મનમાં મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ

મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 નિખાલ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 આવી મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ
 મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ મેંએ

આપે આમાર માન્યતા સિવાય નિવેદનનો કોઈક રીતે કહતો નથીજ. અને
 આ રસાળ વાગનથી વિમુગ્ધ બનેલ આ હૃદય એટલુંજ છુટે છે કે આ-
 નિદા, મદારાનદારામાં મગી રહેલ આરત વર્ષ તથા નૈન કામને જમત
 તેમની સામાજિક ધાર્મિક અને આધ્યાત્મિક કુશલિતા સાથે આપનાર આવા
 અનેક ધાર્મિક ઋણો, ગ્રુર મદારાગની રસમરી પૂર્ય તેમની હાગ
 રત વર્ષને આપો. અરતુ. **શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:**

સારા, યૈત્રી પૂર્ણિમા. } ગુરુ ચરણપાસક,
 મણીલાલ મોહનલાલ પાદરાકર.

તા. ૬.-નિવેદનના અંતમાં ઉલ્લેખી અને મુશની દક્ષીણ તાન
 વિસરી જવાઇ છે તે એ છે કે આ મંથને પ્રેસમાં આપે સમયમ બે વર્ષ
 થઈ ગયાં જે સમયે-કામગની મેલિવારીએ આગસ કરારી; પણ સમય જતો
 મયો તેમ વધુ મેલિવારી થઇ અને જલુથી ચાર થયાજ બારે પણ કામગો
 સર્ધ કાર્ય પુર્ણ કરવું પડ્યું-કામગો પણ ઉચ્ચાજ વાપર્પા-વાંચકો આ રીતે
 થવાથી ધાર્પા કરતાં પછીજ કીમત રાખવી પડી છતાં સ્લાયકોની સ્લાયકો
 પડતર કરતાં એછી રાખી છે. (સ્લાયકોને તથા ચોખ્ખ રથાને બેટ પણ
 આપતી હોવાથી સ્લાય કરતાં ખુટતી રકમ પૂર્ણ થવા માટેજ આ કીમત
 રાખવી પડે છે.) આ માટે સ્લાયકોનો જેટલો આમાર માનીએ તેટલો કમી
 છે; અને તેથીજ-જોડેના પ્રક ઉપર ધન્યવાદના મયાળા નીચે-વિમતવાર
 સ્લાયકોની નોંધ લીધી છે. ઉદાર અને શ્રીમાન શ્રુદરથો પ્રત્યે વિનંતી છે કે
 મંડળ પોતાની કાર્યમાં-નિષ્કામ પણે સેવા જાળવવામાં આમજ વધે તે માટે
 પોતાની સંકેમકોનો મંડળદારા સદુપયોગ કરવા અવશ્ય લક્ષ આપશો.

અંપાગલી-મુ'બઈ. } લી.
 વિરાત ૨૪૪ }
 વૈશાક સુદિ ૧૦ ગૌમ. } અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ.

ધન્યવાદ.

નિરોગમાં જન્મ્યા મુજબ આ મન્યવા પ્રયત્નને તીવ્રે ભક્તિથી
 કન્થકાશ મન્ય છે તે મરે તે અવશ્ય કરને અપારનાસભોની ધન્યવાદ
 પૂર્વે તેમ દેવમાં અને છે મુદ્દાનના પ્રયત્નને ખર્ચે કામ કરે કરના
 મેટ છે અને તેનું રાત જણ અનદા છે તે દાનવીરો ભક્તિથી દરે.

- ૨૦૦—દેડ. સોનગર ધનકાશ (સીરોલીદગા)
- ૧૦૦—દેડ. મંપનકાશ કુંવરસી મારાલ (મુલુદાગા)
- ૧૧—દેડ. મુલેદાશ રોપગર (મુલુદા)
- ૧૧—દેડ. મેલીદાશ રીતગર (નવાશ)
- ૨૧—દેડ. વાલીદાશ હાનિગર (હોડા)
- ૨૧—દેડ. બનકાશ પેલ.મદ (હોડા)
- ૨૧—દેડ. બીજામદ ધાનુમાલ (પીળપુર)
- ૨૧—દેડ. મુજાનકાશ ભેચર (દાન)
- ૨૧—દેડ. સારગર બાજાદાસ (પેલાપુર)
- ૨૧—દેડ. બનાકાશ પુલ્લામ (પીળપુર)
- ૨૧—દેડ. જોગર રીતગર (રમુદા)
- ૨૧—દેડ. કાગદાસ સોનગર (મવાલ)
- ૨૧—દેડ. કાપીદાશ મુદગર (મુલુદા)

શ્રી સામંદના સામરમન્હની છુદી છુદી વ્યજિઓ
 તરફથી કમિયોગમાં મળેલી મદાનું સીર.

- ૩૩૧—શ્રી કાજુદ મદ વસના રાગની રીમદ.
- ૭૧—શ્રી કાજુદ મુજરમન્હના દાનખાવામરી રીડ મુજરમદ
 કન્થનમદાએ બાધા દે.
- ૩૧—મુદેલ રાવરમદાસ રાવરમદા.
- ૩૧—મુદેલ દાનિમદા જેલમદાએ બે.શીયામને ત્યાં ૫૧ પ્રસર
 નિમિત્તે બાધા દે.
- ૧૦—દેડ. રેવરમદાસ દાસદામદ.
- ૧૦—દેડ. મુજમદાસ મંજુદા.

- ૧૭—શેઠ કરસનભાઈ નામજીભાઈ, હા. શેઠ ચતુરભાઈ કરસનભાઈ.
 ૧૫—હમનલાલ દોલતરામ, હા. ચુનીલાલ હમનલાલ,
 ૧૦—મેતા અમીચંદ ગુરાભાઈ.
 ૧૦—આચારામ મેલાભાઈ,
 ૧૦—મેતા હાકરશીભાઈ ગોવિંદજીભાઈ.
 ૧૦—મેતા જેસંગભાઈ કુંભરશીભાઈ, હા. કેશવલાલ.
 ૧૦—મેતા અમરતલાલ સંકિષ્યંદ.
 ૧૫—મેતા ઉમેદભાઈ માલેકચંદના પુત્ર ત્રીભોવનદાસ, તથા ગોવિં-
 દજીભાઈ, તથા ચુનીલાલભાઈએ આપ્યા તે.
 ૧૫—સદ્ગત ગાંધી જેમચંદ ત્રીકમદાસના પુત્ર આત્મારામ જેમ-
 ચંદ, મોહનલાલ જેમચંદ.
 ૧૫—મેતા હીસંધ ગોવિંદજીભાઈ.
 ૧૦—મેતા દેવકરજીભાઈના પુત્ર કાશીદાસ દેવકરજી, મંગળદાસ
 દેવકરજી.
 ૧૫—શ્રી નૈન બાળ મિત્રમંડળ હા. હરિલાલ મંગળદાસ, તથા
 આત્મારામ જેમચંદ સાચુંદ.

૩૩૧

એકંદર રૂ. ૧૦૫૮) ઉપરની વીમતે મળ્યા છે જેમાં રૂ. ૩૩૧) નો
 ફાળો શ્રી સાચુંદનો છે. આ ફાળો માંથી આત્મારામ અને તેમના મીત્રોને
 આભારી છે, એકવાર ફરીથી સર્વે રદાવકોને ઉપકાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

વૈદ્યાક સ્તં ૧૦

}

લી૦

અ. ફા. મ. મંડળ.

કર્મયોગ-પ્રસ્તાવના.

પ્રવૃત્તિભાગો ધર્મઃ સર્વધર્મોન્નતિપદઃ

સર્વેશ્વરઃ સેવ્યત્વે સમ્યગ્-જૈનધર્મપ્રધારકૈઃ ॥ ૧ ॥

કર્મયોગઃ મદામેવ્યો નિરાસકયા જનૈર્બ્રુવન્-

અક્રિયાવાદતઃ શ્રેષ્ઠઃ ક્રિયાવાદઃ શુભંકરઃ ॥ ૨ ॥

આરાધકઃ ક્રિયાવાદી, વિશેષઃ શુક્લપાશ્વિકઃ

વિરાધકોઽક્રિયાવાદો, વિશેષઃ કૃષ્ણપાશ્વિકઃ ॥૩॥

સર્વે શીર્ષકરાતેવાઃ-કેવલજ્ઞાનપોગિનઃ

મોક્ષોજ્ઞાનક્રિયાધ્યાસ્યાત્, મોક્ષનૈઃ સર્વદર્શિમિઃ ॥૪॥

ધર્મ્યંકલ્પહારમાલંકર-સ્વાધિકારવિશેષતઃ

નિત્યનૈમિત્તિકકર્મ-કર્તવ્યં કર્મયોગિભિઃ ॥ ૫ ॥

અથ મુદ્રાલેખઃ

મેવં ૧૯૭૦ ના ચૈત્ર વૈશાખ માસમાં મેડસાણાના સંપન્ન આચાર્ય મેડસાણામાં એક માત્ર સમમનની સ્થિતિ કરી. તે સમયે અમદાવાદમાં પ્રાકૃતભરણીય પરમગુરુ મહારાજ શ્રી મુખપ્રભરણ મહારાજે ક્રિયાપોમની નિદેશ સંબંધી સં. ૧૯૧૯ ના આશ્વિન સુદિ ૧૪ ની રાત્રીએ જે ઉપદેશ આપેલો હતો તે તાજે થયો અને તેથી ક્રિયાપોમ-કર્મપોમ સંબંધી શ્લોકોની રચના કરી અને તેનું નામ કર્મપોમ રાખ્યું. તે પ્રસન્ને ત્યાં રહેલા કિલ્લાક સાધુઓને અને શ્રાવકોને કર્મપોમ મન્થ દેખાવતો પ્રસન્ન મન્થો અને તેઓએ તે મન્થની પ્રસંસા કરી ત્યાર બાદ માણસાના સંપન્ના બ્રહ્મદેવી જેઠા માસમાં માણસામાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં ચોમાસું કરવાનું થયું. માણસાના કોર સારંગ રામિંગથી તખ્તમિંદજી દરગાહ પહોંચ્યા વખત હસનારો આઆ કરતા હતા. એક વખત તેમણે કર્મપોમ મન્થ વાંચ્યો તેથી તેમણે તથા કારભારી મોદનચંદ્ર સિંઘાજીએ કર્મપોમનું ગુરુરભાષણ વિસ્તારથી વિવેચન કરતા પ્રાર્થના કરી. માણસાના દરગાહ કોર શ્રી તખ્તમિંદજી વિદ્યાન સુદિત્વેથી દવાજી જૈનધર્માનુસારી સાધુમંત્ર અને ધર્મપ્રિય છે, તેમની પ્રાર્થના અભારા હૃદયમાં ઠસી અને

તેથી કર્મયોગનું વિવેચન કરવા નિશ્ચય સંકલ્પ કર્યો. જનશાસ્ત્રોમાં કર્મ-
યોગની મદદ છે. એમ જણાવવા માટે નિશ્ચય થયો. ચોમાસા બાદ માણ-
સાથી વિદાર કરી સં. ૧૯૭૧ ના દારતક માસમાં વિળપુરમાં દોસી નયુમાઈ
મંદિરામના સમાધિ મરણના ઉપદેશાર્થે ત્યાં જવાનું કર્યું. દોસી નયુમાઈ મંદિરામ
અમારા ઉપકારી દત્તા તેમજે અમારી બાલ્યાવસ્થામાં ધાર્મિક પડનપાડનમાં
સાદાખ્ય કરી હતી. વિળપુરથી લાડોલ, સરદારપુર, એકવારા, -દેશોત્તર થઈ
હરમાં અમવાસમ ગુલાબચંદના ઉજમણાપર માગસર માસમાં જવાનું થયું.
હરથી વડાલીના સંધના આમદથી પોચ માસમાં વડાલીમાં પ્રવેશ કર્યો.
વડાલીમાં અમારા મનમાં જે સંકલ્પ હતો તે પ્રમાણે કર્મયોગ વિવેચન લખ-
વાના આદેશાર્થે વિચરણ મંગલ કર્યું. પરંતુ યાત્રાના દારણથી ત્યાં એક માસ
કરતાં વિશેષ ન રહેવાયું. ત્યાંથી ખેડાજી, દેશોલ, ગરોડિયા, મોરારા, હડા
થઈ કુંભારીયા જવાનું થયું. કુંભારીયાથી આણુજ થઈ હણાદા, વરમાણ
રેવર, મહાર, પોષાવાડા, રાંતિવાડા અને જૂતિવાડા થઈ પાલજીપુરના સંધના
આમદથી પાલજીપુરમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં વીસ દિવસ લગમગની સ્થિતિ થઈ
પરંતુ ત્યાં કર્મયોગ વિવેચન લખવાની પ્રવૃત્તિ ન થઈ. ત્યાંથી દાગજીવડમાં સિદ્ધ
પુરમાં મુકામ કર્યો. કર્મયોગના કેટલાક શ્લોકોનું ત્યાં વિવેચન લખાયું. ત્યાંથી
ઉઝામાં મુકામ થતાં કેટલાક શ્લોકોનું વિવેચન લખાયું. ત્યાંથી સં. ૧૯૭૨
ના ચૈત્ર સુદિ એકમે મેદસાળમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં કેટલાક શ્લોકોનું વિવેચન
લખાયું. પન્થામ શ્રી આનંદનાદમરમણિ તથા પન્થાસ શ્રી મણિવિજયજીમણિ
ત્યાં દોઢાંથી તેમની સાથે જાનવાર્તાલાપ થયો. મેદસાળાથી ચૈત્ર સુદિ પૂર્ણિ-
માપર શ્રેવણીમાં શ્રી મજિધનાથની યાત્રાએ આવવાનું થયું. ત્યાં વિવેચન
લખવાનું થઈ હતું. તરેલી શમપુર આવતાં ત્યાં પણ વિવેચન લખવાનું
પ્રારંભ થઈ હતી. ગમપુરથી વિરમગામ આવવાનું થયું. વિરમગામમાં કર્મ-
યોગનું વિવેચન લખાયું. વિરમગામમાં મુનિરાજ શ્રી ખાંતિવિજયજીના શિષ્ય
શ્રીવુત્ર મેદનવિજયજી સાથે અને શ્રીમાન પ્રમિદવસમવિજયજીના શિષ્ય
શ્રીનિલાસજી શ્રી જિનવિજયજી સાથે માંડુમુરકુલ-જૈનમુરકુલ સ્થાપના વગેરે
સંબંધી અનેક વિષયોને પગલે થયે. વિરમગામથી જામવાડા થઈ શ્રી સાનું
જૈનમથના આમદથી તથા અંજિયાથી બીજા ચૈત્રમાં માંડુદમાં પ્રવેશ કર્યો. કર્મયો-
ગનું ત્યાં જલ્પે જવાનું વિવેચન લખાયું ત્યાંથી નેપાલીમાં ૨૦ વિષ દિવસ લગ-
મગ નિવૃત્તિ થઈ. નેપાલીમાં ૧૫૦ દેહને પાના લગમગનું વિવેચન લખાયું
પરંતુ ત્યાં અત્યંત દુઃખમાં મેદનવડા દારણથી અંજીનાર થાયું પાચે
૨૨૯૮થી મેદનવડા, દરે ૫, જાનગ થઈ સં. ૧૯૭૨ ના જોમાસમાં પેચ

3

[illegible][illegible]

મુંદરીને મણિતનું યાન સિખમ્બું. કાષ્ટ ક્રોધિનું યાન બરતને સિખમ્બું.
 તથા પ્રયાદિ સમુદ્રોનું યાન શ્રી આદુમણીને સિખમ્બું. કાશ્યપશ્રી
 કાગમહેતે સ્ત્રીઓની યોસાડ કલાનું યાન લોકોને આપ્યું. સ્ત્રીની
 યોસાડલા નીચે મુખ્ય છે. ૧ નૃત્ય. ૨ ઔચિત્ય. ૩ ચિત્ર. ૪ વાદ્ય. ૫
 મંત્ર. ૬ તંત્ર. ૭ ધનટ્ટિ. ૮. કલાકૃતિ. ૯ સંસ્કૃત નૃત્ય. ૧૦
 દ્રિયાકાષ્ટ. ૧૧ યાન. ૧૨ વિદ્યાન. ૧૩ દંભ. ૧૪ અંતરતંત્ર. ૧૫ ગીત.
 ૧૬ તાલનુંમાન. ૧૭ આકારગોપન. ૧૮ આરામરોપણ. ૧૯ કાવ્યકાવિત.
 ૨૦ વક્રોક્તિ. ૨૧ નરસમુખ પરીક્ષા. ૨૨ મજ. ૨૩ હથવર પરીક્ષા. ૨૪
 વારુકમુદિ સમુદ્રિ. ૨૫ સકુનવિચાર. ૨૬ ધર્માચાર. ૨૭ અંજનયોગ.
 ૨૮ ચૂનુંયોગ. ૨૯ મૃદીધર્મ. ૩૦ સુપ્રસાદનધર્મ. ૩૧ કનકસિદ્ધિ. ૩૨ વાલ્મી-
 કાદિ. ૩૩ વાસ્તુકા. ૩૪ કરલાપન. ૩૫ સલિતચરણ. ૩૬ તેલ સુરભિ.
 કરણ. ૩૭ જૂતોપચાર. ૩૮ ગેદાચાર. ૩૯ બ્યાકરણ. ૪૦ પરનિરાકરણ.
 ૪૧ વીજાનાદ. ૪૨ વિનંદ્યાવાદ. ૪૩ અંકસિધિતિ. ૪૪ જ્ઞાનાચાર. ૪૫ કુંભજમ.
 ૪૬ સ્ત્રિજમ. ૪૭ રત્નમણિમેદ. ૪૮ સિપિ પરિરઠેદ. ૪૯ વૈદ્યક્રિયા. ૫૦
 કામાવિષકરણ. ૫૧ રથન. ૫૨ ચિકુરમન્ધન. ૫૩ સાસિખંડન. ૫૪ મુખમંડન.
 ૫૫ કથાકથન. ૫૬ કુમુદમંધન. ૫૭ વરવેળ. ૫૮ સર્વભાગાવિરોધ. ૫૯
 વાલ્મીજ્ય. ૬૦ ભેદજ્ય. ૬૧ અભિજ્ઞાન પરિજ્ઞાન. ૬૨ આમરણ. ૫૯
 વિષદરિદન. ૬૩ જ્ઞાનાશરિશ. ૬૪ પ્રમદેસિકા. એ પ્રમાણે રાજ્યારણમાં
 સ્ત્રીઓની યોસાડકાઓનું શિક્ષણ આપ્યું. તેમજ ભગવાન શ્રી કાગમહેતે
 રાજ્યારણમાં સિદ્ધસર્વજ્ઞ લક્ષ્મણ કૃપિયજિજ્ઞાસ કૃમણર કૃમં વમેરે
 મેદિય કૃમંને કૃપેદેટ કૃમં. જ્ઞાનાચારોપદેશન કૃમં અને આચારોપદેશન વિષય
 એમ કૃમંદિયનો વિષય બેડો બને છે. દુમર, કલા, વમેર વમેરે મો જ્ઞાનના
 કૃમંનો શ્રી કાગમહેતે રાજ્યારણમાં કૃપેદેટ આપ્યો. વિદુરજ્ઞાન કૃમંમૂમિ
 તે કૃમંદેદન છે અને રાજ્યારણમાં શ્રી કાગમહેતે શિક્ષણ આપ્યું. શ્રી કાગમહેતે
 એ પ્રમાણે રાજ્યારણમાં કૃમં કૃમંનું શિક્ષણ આપી જનકનેના પ્રચાર કૃમં
 તેથી તે જ્ઞાન કૃપેદેટ છે અને તે નીતિના પ્રવેશ દોરાથી મનુભયમન મજાવ
 છે. શ્રી કાગમહેતે તેથી આજ્ઞામાં દીક્ષા લેવ કેવલજ્ઞાન પ્રમ કૃમં, કેવલજ્ઞાન
 જ્ઞાન શ્રી કાગમહેતે મનુભયમનમાં બેસી ચતુર્વિધ જનની દેશના દીક્ષા અને
 કૃમંદેદન કૃમં અને અભિજ્ઞાન ચતુર્વિધ નયની ગ્ધાપના કરી જ્ઞા-
 નુમન શ્રી કાગમહેતે કેવલજ્ઞાને કૃમંન જ્ઞાન જ્ઞાન પ્રવેશ લગુજ્ઞાન જનની
 પ્રવેશ મેદિ અને જ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન શિક્ષણ કરીને જનકનેની રચાવના કરી.
 શ્રી કાગમહેતે ૧૩૧ જ્ઞાન, અભિજ્ઞાનકૃમં તે જનકનેના કૃમંના સર્વ તીર્થકરોએ

ગાનપૂર્વક ક્રિયાઓની પ્રજ્ઞાત સેવી અને લોકોને ઉપદેશ દીધો. સોળમા
 શાંતિનાથ, સત્તરમા કૃષ્ણનાથ અને અઠારમા અરનાથ એ ત્રણ તીર્થંકરોને
 ચક્રવર્તિની પદવીઓ હતી તેથી તેમણે ગૃહાવાસમાં બચીસહજાર દેશોનું
 રાજ્ય હતું. અનાય રાજ્યો સાથે અનેક યુદ્ધો કરી તેઓને છતા, બચીસ
 હજાર દેશના રાજ્યોને ધર્મ પ્રવૃત્તિથી પોતાના તાબે કર્યા અને છેવટે
 દીક્ષા લેખ કેવલગાન ખામી ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી. જૈનધર્મનો પ્રચાર
 કરવામાં તેમણે કેવલગાન ખામીને ઉપદેશાદિથી ધર્મ પ્રવૃત્તિ સેવી. શ્રી મલ્લિ-
 નાથ તીર્થંકરે એ પ્રમાણે ગૃહસ્થાવાસમાં ગૃહસ્થાધિશર પ્રમાણે ધર્મ પ્રવૃત્તિ
 આદરી હતી અને દીક્ષા લીધા બાદ કેવલગાની બની ધર્મ તીર્થની સ્થાપના
 કરી ધર્મોદ્ધાર કર્યો. શ્રી મુનિમુવત સ્વામીએ પણ તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ સેવી.
 શ્રી મુનિમુવત સ્વામીના વખતમાં શ્રી રામચંદ્રજી યવા, તેમણે ચાવજનો
 નાથ કર્યો. જૈનરામચણના વાચનથી દુનિયામાં સત્ત્વ રામચરિત્રનો લોકોને
 ખ્યાલ આવે છે. શ્રી નમિનાથ સ્વામીએ ગૃહાવાસમાં ગૃહી યોગ્ય ધર્મ પ્રવૃત્તિ
 સેવી હતી અને દીક્ષા લેખ કેવલી બની ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી. બાવીસમા
 યદુવંશી શ્રી અરિહનેમિનાથ બમવતે ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરી અને ભારત જૈન
 ધર્મનો પ્રચાર કર્યો, ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ તીર્થંકર કે જે આજથી ૨૮૦૦
 આઠવીસસે વર્ષ ઉપર હતા તેમણે ગૃહાવાસમાં શુભ પ્રવૃત્તિ લક્ષણ વર્ણાદિ
 ધર્મને સેવ્યો હતો અને રાજ્ય કર્યાબાદ છેવટે દીક્ષા લેખ કેવલી બની ધર્મ
 તીર્થની ક્ષતિ કરી હતી. તીર્થંકરની પદવી છતાં શાંતિનાથ, કૃષ્ણનાથ
 અને અરનાથે નિરાસક્તિથી સ્થાપિતારે અન્ય રાજ્યો સાથે યુદ્ધો કર્યા હતા.
 બ્યારે શ્રી નેમિનાથના બહુ શ્રી કૃષ્ણે જરાસંધની સાથે વડીવાર દેશમાં
 જરાસંધ રાજ્યની સાથે યુદ્ધ હતું ત્યારે કૃષ્ણ રાજ્યના લશ્કરને જરા બ્યાપી
 હતી તેનું યુદ્ધમાં ચીને શ્રી અરિહનેમિનાથે નિવારણ હતું હતું. પાલ્લોની સાથે
 યુદ્ધમાં ગૃહવાસના ક્ષતિ ધર્મ પ્રમાણે શ્રી અરિહનેમિનાથનું રણંગજીમાં આવ-
 વાનું થયું હતું. શ્રી ભરતરાજએ બાહુગલીની સાથે નિરાસક્તિથી ધર્મ
 યુદ્ધ આદર્યું હતું અને તેણે ચાર વેદની રચના કરી હતી. તેમાંનો કેલોક
 ભાગ હાથ પણ જૈન આર્ચવેદ તરીકે દર્શાવ છે. એ ઉપરથી શ્રીકૃષ્ણના
 પહેલાં શ્રીકૃષ્ણમંદેવ વગેરે તીર્થંકરોએ ધર્મોત્તરને કેવા વિચારપ્રમા સેવ્યો હતો
 તેનો તો વાચકોને સહેજે ખ્યાલ આવી શકશે. શ્રી નેમિનાથ બમવતે ચોરાસી
 હજાર વર્ષ પૂર્વે પોતાની ધર્મદેશના સંમગસ આવનાર શ્રી કૃષ્ણને ગૃહસ્થા-
 વાસમાં અને ત્યાગવસ્થામાં અદંબત્વ રહિત નિરાસક્તિપણે પ્રવૃત્તિ સેવથી
 એમ ઉપદેશ આપ્યો હતો. જૈનશાસ્ત્રના અધ્યારે શ્રી નેમિનાથ બમવત, ૪૨-

માત્રા હતા. અને શ્રી કૃષ્ણ અંતરાત્મા હતા. શ્રી નેમિનાથ ભગવાનના ભક્ત
 તરીકે શ્રી કૃષ્ણ હતા. શ્રી કૃષ્ણે સર્વેશ નેમિનાથનાં અનેક વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં
 હતાં તેથી શ્રી કૃષ્ણને બ્રહ્મગાન-આત્મગાન થયું હતું અને શ્રી કૃષ્ણે અનુ-
 નને આત્મગાનનો બોધ રણાંગણમાં આપ્યો હતો. મહાભારતના ભાગ-
 વતના અને વિષ્ણુપુરાણના શ્રી કૃષ્ણ અને જૈનશાસ્ત્રોના શ્રી કૃષ્ણમાં કાળભેદ
 આચારભેદ ભેદ છે. પુરાણીઓના શ્રી કૃષ્ણ હાપરમાં થયા છે અને જૈનોના
 કૃષ્ણ તો તે પૂર્વે થયા છે તેથી પાંચ હજાર વર્ષ અને ચોરાશી હજાર વર્ષનો
 ભેદ અંતર રહે છે, જૈનોમાં પાંડવચરિત્ર છે. અને તેમજ વસુદેવ દિંડ-દિંડી
 નામનો નેત્રું હજાર શ્લોકનો લખમખ અન્ધ છે તેમાં શ્રી કૃષ્ણ વગેરે માદેવોનાં
 ચરિત્રા છે તેનું મનન કરવાથી શ્રી કૃષ્ણ સંબંધી ખરો ખ્યાલ આવી શકે
 તેમ છે. ગમે તેમ હોય પણ પાછળથી અનેક મનો પડ્યા હોય પરંતુ શ્રી નેમિ-
 નાથના ભક્ત શ્રી કૃષ્ણ અંતરાત્માએ ધર્મ્ય પ્રવૃત્તિમાં શુદ્ધતાસમાં ભાગ લીધો
 હતા. તેમણે શ્રી નેમિનાથના ઉપદેશપૂર્વક ત્યાગમાર્ગની ધર્મ્ય પ્રવૃત્તિથી પુષ્ટિ
 કરી હતી. અનેક ચક્રવર્તિયોએ અને વાસુદેવોએ ધર્મ પ્રવૃત્તિ સેવી હતી.
 આર્યવેદના ભાગ તરીકે આચાર દિનકર વગેરે પ્રાચીનશાસ્ત્રો છે તેમાં બ્રાહ્મણ
 ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રના વર્ણ કર્મ ધર્મ વગેરેની પ્રવૃત્તિની સિદ્ધિ કરેલી દેખ-
 વામાં આવે છે. શ્રી આત્મારામજી મહારાજે ઉદ્ધ શ્રી વિજયાર્નવચરિત્રે તત્ત-
 નિર્ણય પ્રાસાદ અન્ધમાં ... સ્તંભમાં ચારે વર્ણોના કર્મ ધર્મની વ્યવસ્થા
 તથા તેના સંસ્કારોનું વર્ણન કર્યું છે. જૈનનિગમોમાં અર્થાત્ જૈનવેદોમાં
 તત્ત્વગાનની સાથે ધર્મ કર્મ પ્રવૃત્તિની અત્યંત આવશ્યકતા વર્ણવી છે. વેદ-
 ન્તીઓમાં ભગવદ્ગીતા વગેરેમાં કર્મચોગની જે વ્યાખ્યાઓ દેખવામાં આવે
 છે તે જૈનામોમાંથી ભેવામાં આવી હોય એમ દેખાય છે. નિકમ સંવત્સરા પહેલ
 સૈકામાં વા તેની પૂર્વે એક બે સૈકાપૂર્વે ભગવદ્ગીતા બની હોય એમ અને
 મન્યોના આધારથી જણાય છે તેથી તેમાં જૈનશાસ્ત્રોની નિર્ણય ધર્મ કર્મ
 પ્રતિનિધિ વિચારોનો પ્રવેશ થએલો જણાય છે. જૈનશાસ્ત્રોના આધારે કહેવામાં
 આવે છે કે હાલ જે વેદન્તીઓમાં જે ચાર વેદો તે તો જૈનધર્મની રચા-
 પના થયા જાદ પછીથી બનેલા છે. શ્રી મહાત્મીર સ્વામીના જખતથી વા તે
 પછીથી વેદન્તીઓમાં ઉપનિષદોની રચના કરે થઈ તે રચના ઠેક અક્રમ
 બદલાદ પછી પણ કરેલેલી છે. નિકમ સં. ત્રીજા ચોથા સૈકા પછીથી પુરાણોની
 રચના કરે થઈ તે સત્તરમ સૈકા સુધી પ્રવર્તેલી જણાય છે. આ સંબંધીન
 ચર્ચા બીજા પ્રકારે કરવામાં આવશે અને તે અનેક સાક્ષીઓથી સિદ્ધ કર-
 વામાં આવશે. અત્ર તો જૈનામો અને જૈનવેદોના આધારે વિચારોગન

કર્મોગની અનંત પ્રાચીનતા મિદ્દા હરી છે. મો ઉમાસ્થાનિ મદારાજે તત્ત્વાર્થે
 દર્શની રચના કરી તેમણે જ્ઞાનક્રિયાઓ મોરારાઃ જ્ઞાન અને વિદ્યા પ્રતિ એ
 બેથી મેડા શાવ છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. દર્શનાણં ક્રિયા દાંત, દર્શ અધ્યાપનો
 ક્રિયા, વાસંતો પંચુલો વદ્દો, ઘાષમાણો અ અંધાઓ. ખર્મ પ્રતિ વિનાનું
 જ્ઞાન દજ્ઞાપદું છે. અને અત્મજ્ઞાન વિનાની વિદ્યા દજ્ઞાપદી છે. અંધમધ્ધાન
 એકવી વિદ્યા પ્રતિ છે. અને કર્મોગ વિનાનું એકવું જ્ઞાન છે તે પ.મગા
 સમાવ છે, કેઈ નશરમાં અમિ જ્ઞામો ત્વરે પાંચુલો દનો તે અંધનાશર મોડો
 અને રસ્તો રેખાયા જ્ઞામો. અંધકો ગાપચ જ્ઞામો તેથી જાન અમિયા
 નથી દર્શા તે પ્રમાણે નવપૂર્ણ કર્મોગ વાને વિદ્યાવે.મથી નિરાસંગપ-
 જ્ઞાથી કર્તવ્ય કર્યો કરતાં મંભારમાં અંધન થતું નથી અને જ્ઞાન.વરધીનગિ
 ક્રમેને હાવ કરી પરબદ્ધા વાને મિદ્ધાની પ્રાપ્ત કરી દર્શાવ એમ અને
 રવાને કથવામાં અબ્ધું છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન, અત્મજ્ઞાનના અભવના રવાર
 વેલાગમે છે. તેઓનું શુરમજ્ઞાસ મનન કરી અત્મજ્ઞાન મેગરી સ્વાધિકાર
 કર્તવ્ય કર્યો કરવાં બેદરમે.

અજ્ઞાન, અમિજ્ઞા, મોદથી જે નિશ્ચિતની સાધના કરવામાં અવ ધ

તેથી મેડાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. જેનોની આરે વહેા

જેનોમાં શુદ્ધ નિ- રવસ્વચર્ય કર્મથી અવ થવા લાગી ત્વારથી જેનોની
 વૃત્તિની મુખ્યતા પડતી થવા લાગી છે. જે કોમમાં શુદ્ધ કર્મવિચિત
 થતાં અને ધર્મ દરિયો, તથા વેસ્વ શુદ્ધ કર્મવિચિત વેસ્વેનો નાસ શાવ
 પ્રવૃત્તિની યોજ- છે તે કોમનો અને તે રેલનો તથા તે ધર્મના જ્ઞાસ
 તા થતાં થએલી નાસ શાવ છે. અવારથી ત્યાગવસ્થામાં શુદ્ધા.ચિક
 પડતી. જ્ઞાન, શુદ્ધ ધર્મવધનાની રદ પ્રતિયો વધી ત્વારથી

જેનોની સેકે સેકે પડતા થવા લાગી છે-આનહારિક

વંચુ કર્મ ધર્મ પ્રતિયો તથા ધર્મિક પ્રતિયોનો શુરસો જેનોમાંથી નરમ
 પડે ત્વારથી જેનોએ અન્ય કોમોની સ્પર્ધામાં દાર ખાધી છે. પ્રતિ વિના
 મેડે તેવો ધર્મ દુનિયામાં જીવી રહેતો નથી. જે ધર્મ કોમમાં સર્વ પ્રકારની
 પ્રમનિશરક શુભ ધર્મ કર્મની પ્રતિયોનો શુરસો નથી તે કોમ અને તે ધર્મનું
 દુનિયામાં નામનિદાન રહેતું નથી. જેન કોમમાં જ્યાં સુધી અવો મોધ અને
 એવી પ્રતિ થતી હતી ત્યાં સુધી જેનોમાં ચડતીનો સર્વ દવ્યા હરતો દનો.
 પ્રતિ ધર્મ વિના કોઈ ધર્મની ચડતી થતી નથી. જેનોમાં ત્યાગીઓમાં ત્યાગ
 ધર્મ છે તેથી કોઈ કોઈ પણ અવસ્થામાં સ્વાધિકાર પ્રમાણે શુભ પ્રતિયોનો
 નિરેષ દરવામાં અબ્ધો નથી. સ્વાધિકારે અત્મજ્ઞાનપૂર્ણ કરેક કર્તવ્ય પ્રતિયોને

કરતાં મંદારમાં જોવા થતું નથી એવા કમ્પોઝને બ્યારથી વિસરી ગયા
 ત્યારથી જેનો ખીંચણ, દીધા, માવકામિયા જેવા જતી ગયા અને ત્યારથી
 જેનોની પાતી થઇ. સાધુઓએ ગૃહસ્થોને તેમના અધિકાર પ્રમાણે ક્ષત્ર્ય
 પ્રાપ્તિને ઉપદેશ આપવામાં જરાગર સદ્ય ન રાખ્યું અને સર્વ ગૃહસ્થોને સાધુ
 ધર્મનો ઉપદેશ આપવા સાગરા ત્યારથી ચારે વર્ણના ગૃહસ્થ કમ્પોની અંતર-
 વચ્ચે થવા સામી અને તેથી જેનો, જાતિની અપેક્ષાએ વા ધુણકર્મની અ-
 પેક્ષાએ ચારે વર્ણને છુટતી રાખી રાકવા નહીં. સાધુઓનું સદ્ય રાત્રે
 આચારિક વર્ણ કમ્પે થમ ન રહેતાં એકલી મોક્ષની કિંવા તરફ મુંઝાઈ ગયું
 અને તેથી ગૃહસ્થોમાં માથન આચાર વર્ણ કમ્પે અવરથાનો નાશ થતો ગયો.
 જેનામાંથી કાંઈ જાતે જેવા સંયોગોમાં મુકાઈ ગયા કે જેથી તેઓ જેનપર્મી
 ચારે વર્ણને મુકાઈ રાકવા નહીં. વળીક થાવ તેજ જેનપર્મી મગાવ એવી
 કેટલીક માન્યતા થવાથી અનેક દાવિવરાળઓએ તથા દાવિયોએ વંજીકત
 રીતિનું એમ જેન જોડિદાનિઃ કમ્પોથી માવમ પડે છે. રજોમુખ અને તમો-
 નુપતારી શુક્ર નિરુત્તિ બ્યારે મુખ્યતાએ પ્રવર્તે છે ત્યારે ચારે વર્ણના ધર્મ કમ્પેની
 અભવરથાથી જેનપર્મના પ્રચારની પખ અભવરથા થઇ જાય છે અવદારનય-
 માંદાવિન કમ્પે કમ્પોની ઉમ્મદે કરાઈથી જેનપર્મનો ઉમ્મદે થઈ જાય છે.
 બ્યારે બ્યારે ધર્મ પ્રાપ્તિ માન્યતા મોવ છે તરે ત્યારે રેકે રેકનો, ધર્મનો,
 ભાવનો, જાવ થાવ જે એ વિવમ કદિ ખૂપતો ન જોઇએ. જેનામાંથી પૂરે અનેક
 શુભ કાર્તિનામ અભવમે. મ અભવતા દત્તા અને નિમુમ્ભિવથી રેકે જાવનોમાં
 અનેકન, કમ્પે અભવ થેતા દત્તા અને એવા કિપે. હાથથી અથવા અવદાર-
 નિક પ્રાપ્તિન માન્ય કદિ પ્રવર્તેલાથી તેઓ જેનપર્મનો પ્રચાર કરી રાકતા
 દત્તા ગૃહસ્થ જેઓ રેક. વિ. રે નુકમ્પેનુકારે અવદારિક તથા ધાર્મિક પ્ર-
 નિમે. થા નિમુમ્ભિવથી મુનુક રેક. દત્તા તેથી તેઓ જેનપર્મનો વારી
 ભારીક પ્રવર્તેલા દાર્તિનામ થવા દત્તા પૂરે મગાવીવ જેનપર્મ દત્તો તેનું
 કુખ્ય કમ્પે કમ્પે. ની જેઓ દત્તા એજ સદ્યમ. મ. વરાની જાત છે. અ-
 ભવરથ કિવા કેટલક જેઓએ એકંદે રવનેજ ધર્મ જાતી લાગે જાત નહો
 જેનપર્મના અભવ રેક. વિ. નુનુ. નુ. અનેક કુખી મગ તેથી તેઓ ગૃહસ્થ
 ધર્મના રેક. વિ. મા. નુ. જેથી રવ જાવરને તેવ. થવા થતુ તેથી તેઓ
 રેક. વિ. રે. થતુ કમ્પે ધર્મ રેક. વિ. કેટલીક ધર્મ જાવરથી જાત થવા
 તેથી તેઓ. વિ. નુ. અભવ રેક. વિ. રેક. વિ. થવા. મા. ની. શુક્ર
 નિરુત્તિ. અ. અ. નુ. અભવ રેક. વિ. રેક. વિ. રવ ગૃહસ્થ થતુ થકા
 થવા. દત્તા એજ રેક. વિ. અનેક શુભ રાત્રિ રેક. વિ. એકની. શુક્ર નિ-

તિથી વનમાં, સુરમાં, ઉદયપથમાં જડી રહેવા આવથી મુદરથ ધર્મથી અને
 ત્વથી ધર્મથી જટ વસાવ છે. અમરે તે શીમદ્ વેમાચાર્ય જેવા કર્મોથી
 ત્વથીએની જરૂર છે અને વિમલદાસ, વસુદાસ, કુમારદાસ, સંવતિ, શ્રેણિ
 કૃષ્ણ જેવા મુદરથ કર્મોથીએની જરૂર છે. દ્વિધર્મ પ્રમાણે વર્તનારા અને
 ત્રિધર્મ પાળનારા એવા દ્વિધર્મીની જરૂર છે પણ સત્તિ છતાં તે દ્વાવધર્મી
 ત્વમ કોઈ કેમ જાણી ત્રિધર્મ પાડે એવા દ્વિધર્મીની જરૂર નથી. સ્વાધિ-
 કરે સુલકર્મ પ્રમાણે વર્તે ધર્મમાં નહીં ત્રિધર્મ પાળનારા મુદરથ કર્મોથી-
 એની જરૂર છે. જાદુજીન સુલકર્મ પ્રમાણે વિષાધિવન કરનારા કર્મોથી
 ત્રિધર્મીની જરૂર છે પરંતુ બધા યાગ્ય સુલકર્મપાળનારા એવા ત્રિધર્મ
 જાદુજીની જરૂર નથી. આચાર દિગ્ગરમાં સુલકર્મ વિદિષ્ટ જાદુજી, દ્વિધર્મ,
 ત્રિધર્મ અને ત્વ એ ચાર મુદરથ વર્ણવી આવશ્યકતા બતાવી છે. આશક્તિ વિના
 ચારે વર્ણનાં જોતો ત્રિધર્મ પાળનાં છતાં અને અત્તરમાં પરમાત્મા વીગતમ-
 તેનું જ્ઞાન ધારનાં છતાં સુલકર્મપુરુષાવિષયે પ્રવૃત્તિ ધર્મ સેવનાં છતાં કર્મથી
 મુદત્તા નથી અને પરમસત્યની અર્થોદ્દેશ્યતાની પ્રતિષ્ઠા કરી રહી છે એવું
 કર્મોથીનું રક્ષણ અવરથી ત્રિધર્મ મુદરથમાંથી રક્ષણ મળે ત્વારથી મુદરથ
 જોતોમાં અને ત્વાથી વર્તમાં શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ માર્ગની અને શુદ્ધ નિવૃત્તિ માર્ગની
 મેલવવાની પરમજી વધારા લાગી અને તેનું રક્ષણ આજે ત્રિધર્મમાં પ્રત્યક્ષ
 મહુમ પડે છે ચારે દરે મુદરથ ચારે વર્ણનાં જોતોમાં અને ત્વાથી વર્તમાં
 ક્રિયાદાની અર્થોદ્દેશ્ય વિદ્યાદ્વિષયે કર્મોથીના દ્વિધર્મી અત્તર આવશ્યકતા
 મહુમ પડે છે. ત્રિધર્મમાં ત્વ ક્રિયામર્મનાં રક્ષણ, અવરથી આવશ્યકતા
 થયાં ત્વારથી ત્રિધર્મ પાળનાં પ્રવૃત્તિ થયે દરે અનેક દેશીય પ્રજા-
 એની અર્થોદ્દેશ્યતાની રક્ષણ થયાં છે તેવા મુદરથમાં જો શુદ્ધ નિવૃત્તિ
 પ્રધાનતાને ત્રિધર્મ વગરો મરેશે તે અને પરિણામ એ અવરથી કે ત્રિધર્મ
 પેટનું ત્વમ નિદાન દુનિયામાં રાખી રાખી નહીં હાથ મેલે. આરો નથી
 હાથ તે ધર્મમ આરો-દ્વિધર્મ છે તેમાં દ્વિધર્મના ધર્મની પ્રધાનતાએ
 સર્વ પ્રવૃત્તિ દોષી જાણી રહી છે તેથી દેશદાસ, જગ રિવતિ વગેરેને
 વિચાર કરીને ત્વમ જમાનને અત્તરથી મુદરથ વર્તમાં અને ત્વાથી વર્તમાં
 કર્મોથીએ પ્રવૃત્તિની જરૂર છે. અત્તરનાં ત્વમ કરીને અત્તરની
 જાણી નિવૃત્તિપણે સ્વાધિકારે સર્વ અવરથીને ત્વમ પાળીને કર્મોથી
 કર્મોથીએ જોતો પ્રવૃત્તિમાં ચારે વર્ણમાં પ્રવેશે તે તેથી ત્રિધર્મની ત્વમ
 ત્રિધર્મની જાણી રક્ષણ એમ નિશ્ચય છે. હાથમાં ત્વમપણે કર્મોથીએ
 રક્ષણની પધ્ધતિ જરૂર છે. અત્તરનાં વિનાનાં કર્મોથીએમાંથી અત્તર

જતી નથી તેથી તેઓ દર્શન કર્યો કરતા છતાં બંધાય છે. જૈનશાસ્ત્રો જ-
ણાવે છે કે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો અને સ્વાધિકારે
હાલમાં કર્મયોગી- કર્તવ્ય કાર્યોને કરો. જૈનોમાંથી આત્મજ્ઞાન ટળવા
ઓની અત્યંત ધ્યાનું ત્યારથી તેઓની પ્રવૃત્તિ માર્ગમાં આસક્તિ વધી
આવશ્યકતા. અને તેથી તેઓ પરસ્પરમાં મતામત કરી ગયેલ સંપ્ર-
દાય દલેશથી ફીલુ થયા. અગ્રેએ અમારા બનાવેલા
અન્ય ગ્રંથોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની અત્યંત મહત્તા જણાવી છે તેવડે અધ્યાત્મ-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી નિરાસક્તિથી કર્તવ્ય કાર્યો કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય
છે. આત્મજ્ઞાનથી ગૃહસ્થોને કરવાને કુંઘ અધ્યાત્મજ્ઞાનના ગ્રંથો લખવાની જરૂર
નથી પરંતુ અધ્યાત્મજ્ઞાનના ગ્રંથો વાંચીને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શુદ્ધ
નિવૃત્તિનો ત્યાગ કરી ધર્મ પ્રવૃત્તિ કરવા તે માટે અધ્યાત્મ ગ્રંથોની રચના
કરવામાં આવી છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન થયા પછી નિરાસક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે અને
તેથી સ્વાધિકારે સર્વ કાર્યો કરતાં છતાં મુક્તતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. હાલમાં
જૈનશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને ગૃહસ્થોમાં અને ત્યાગીઓમાં અનેક કર્મયોગીઓ
પ્રગટે એવા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. કર્મયોગીઓ પ્રગટયા વિના ફક્ત
કર્મયોગના ગ્રંથોથી કુંઘ દેશ, સમાજ સંધની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. માટે
હાલમાં ક્રિયોદ્ધારકોની અધ્યક્ષ મહા કર્મયોગીઓ પ્રગટાવવાની જરૂર છે કે જે
સર્વ શુભ ધર્મ પ્રવૃત્તિઓમાં જીવન વ્યતીત કરે.

સર્વ પ્રકારનાં કાર્યોમાં જે પાછી પાની કરતા નથી તે સત્ય કર્મયોગી-
ઓ છે. પાંચે દેન્દ્રિયોના શુભાશુભ બાવમાં ન લેપાતાં
સત્ય કર્મયોગી- જે નિરાસક્તપણે સફરજને ખાદ્ય કરે છે. તે સત્ય
ઓનાં લક્ષણ. કર્મયોગીઓ છે. શ્રી મહાવીરસ્વામીના સમયમાં ગૃહ-
સ્થાવાસમાં ઔલુક ચેટક રાજ વગેરે સત્યકર્મ યોગી-
ઓ હતા. શ્રી મહાવીર પ્રમુખ સમયમાં કૌશિક રાજ અને ચેટક રાજનું મહા
યુદ્ધ થયું હતું તેમાં ચેટક મહારાજ કર્મયોગી હતા. તેમની સાથે દેવો લડવા
આવ્યા હતા તોપણ પોતાના જીવ ધર્મના અનુસારે નિરાસક્તિથી યુદ્ધ કર-
કરવામાં પાછા પડ્યા નહોતા. પરમ જૈન ચેટક મહારાજને બ્યાવદારિક
કર્મયોગને સારી રીતે જાણ્યો હતો. જૈન ચેટકરાજ વગેરે જૈન રાજાઓ
જાત કર્મયા ક્રષ્ટ થયા નહોતા. જૈન આર્યેલ રાજાએ, સપ્રતિ રાજાએ,
કુમારપાલ રાજાએ, વિમલચાદ દેવ નાથકે વગેરે જૈન હાત્રિયોએ અને ધન્ના-
ચાદ તથા શ્રી મહાવીરના આવક આનંદાદિક વૈષ્ણવોએ વૈષ્ણ ધર્મની દરજ
જાળવવામાં ઠીક જાતી રાખ્યું નહતું. જે મનુષ્યો જ્ઞાનજગ. વિદ્યામય, શરી-

સ્વપ્ન, કામધર્મજલ, વૈશ્ય કર્મજલ, સમ્યક્જન સ્વપ્નજલ, ત્યાગજલ, અધ્યા-
ત્મજન વગેરે જગતની પરિપૂર્ણ કલ્પનિયે ને મગસી દો છે તે જાણતા કર્મ-
રૂપિણે જાણવા. જોને જો વગર પ્રમાણે જાણેનું રાજ્ય ન હો અને જલ
તેમાં જેવાં જની અને મુખ કલ્પિયોને નાથ હો તે તેઓ દુનિયામાં ત્યાગ
જાણે અને પૂર્વના કર્મરૂપી જોનેના વાસ્તવ્યોના નાથ કરનારા અને માટે
જોનેએ નાથના રાજના અવધી તથા અનિષ્ટી નિર્ણય ન જાણું જોણે.
જા માલ જોરે. છે કે જે મનુષ્યે અન્ન ધર્મીય, અન્ન રમીય કર્મરૂપીઓની
રૂપરૂપી વાસ રાજ્ય ને મર્ગ વા મરી જવાના, તેઓની કલ્પિયે તેઓ
મુખમાલ જન વગર જાણે અને તીર્થસ્થાની અનિષ્ટીથી જાણ વાજેલા
અનિષ્ટ. કર્મરૂપી કર્મરૂપીઓનાં સર્વ લક્ષણેને જાણવાત્યાં જાણ્યાં છે ને
લક્ષણેને પરિપૂર્ણ વાજી તે પ્રમાણે જે વર્ગવાસ તેઓ મુદત્ત રહ્યામાં તથા
તથા લક્ષણમાં જતા કર્મરૂપીઓ જનવાના એમાં જલ રજુ રાજ નથી.
કર્મરૂપીને અર્થવત વાજી અવધી મનુષ્યેને કર્મરૂપીઓનાં લક્ષણેનું પૂર્ણ
જન રજુ દો તેમ છે. જે કર્મવા દોરે, જે ધર્મવા દોરે, જે રેલવા દોરે.
જાળ જુલિયી મેરવતે ત્યાગ હો છે, રેલ મેરવતે ત્યાગ હો છે. રાજ્ય
મેરવતે ત્યાગ હો છે. જાળ જુલિયા અભિજનવતે તથા ધર્મઅભિજનવતે
ત્યાગ હો છે તે દોરે દુનિયામાં નામ, મુદત્ત, જોણ, સ્વર્ગો અને છે
અને એવા દોરે દાવિ ત્યાગીઓ વાજે છે તે તેઓ ત્યાગ માર્ગની, સર્વમ
મર્મની મદતને ધાણી રે છે અને જાણવા મુજબેને જોણના ખીલવા
વિના તેઓ મુદત્ત વજુ વજુ રાજા નથી. ખજ ત્યાગીઓનાં લક્ષણેને
દોરના અનિષ્ટમાં કુદરતને મુદત્તે, વિદ્યાર્થી, વિદ્યાર્થને રાજવાની મુદત્ત
જાર છે તેમ ધર્મને સર્વ કલ્પિયોથી અને સર્વ કલ્પિયોથી વિષમાં રેલવે.
હો એવા સમુદાયને જનવાસ મારે અર્થવત અત્યંત અવધની જાર છે.

મુદત્ત અને ત્યાગી કર્મરૂપીઓએ સ્વધર્મને દાલ ને કુદરતી
કર્મ કરવાનાં છે તે કરવાં જોણે. નિત મેરવિયા
કર્મરૂપીઓએ દાલ કર્યા કરવાં જોણે. રેલ રાજ્ય પ્રજાની પ્રજા રાજ
કેવી પ્રજા રાજ તેમાં વર્ગજન કુદરતેને અનિષ્ટી કર્યા કરવાં જોણે.
મેરવો જોણે. વેર, અડતા, મમતા વગેરેને ત્યાગ કરી જાણે દેવ
પરિહરી નિષ્કામ જાણી ધર્મી રજુ અને ધર્મી
કુદરત રાજ એવાં કર્યા કરવાં જોણે. નમ્રતા નવજલ, કુર્મવનમાં મેરવો
જાણે. કુદરત, જાણવા, જાણવા, વેરવજ, જુદાર વગેરેને ત્યાગ
કર્યા જોણે પ્રત્યે મનુષ્યે દાલવે વિદ્યા, રાજ, દાલજલ, વેરજલ અને

શક્યજથાથી યુક્ત રહેવું જોઈએ. દરે જન્મનો જીવ પ્રકારને
 જોડેને તો સર્વ પ્રકારની શક્તિયો મેગવવામાં આપદ ધર્મની
 કારવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે. અમારા કથનના એવા અર્થ
 હોમ નહીં સમજે તો અન્ય ધર્મગિના બહે જૈન હોમમાં
 ધર્મગિમાં બળી જશે તથા જૈન હોમમાં ધર્મ કર્યોગીઓ પા
 નહીં. દેશ ધર્મ, રાજ્ય ધર્મ, વ્યાપાર ધર્મ આદિ સર્વ જાતને
 સેવવા માટે કર્યોગીઓ જનવાની જરૂર છે. કર્યોગીઓએ
 ઔત્સર્ગિક અને અપવાદિક ધર્મ પ્રવૃત્તિઓ સેવવાની છે તે
 અને સંપ્રેમ અને અંકમનું આધ્યાત્મિક બગ પ્રાપ્ત કરી
 રીતથી અમગાથી રહેવું જોઈએ. જૈન ધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરન
 શકતા જાની મહાત્માઓ પ્રગટે એવાં પાકશાલા રધાપન, પાન પ
 કર્યો કરવાં જોઈએ. આહાર્ય, વિકલા, મોગ્ગ શીખ, વિપ
 દષ્ટિ વગેરેનો હોમ કરીને સદા શક્તિવાળા જનનું જોઈએ.
 પ્રમાદી ન જનનું જોઈએ. સર્વ મનુષ્યોમાં આત્મ શક્તિયો પ્ર
 થો લેવા જોઈએ. પોતાની પાછળ અનેક કર્યોગીઓ પ્રગ
 લેવા જોઈએ. આધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને શક્યિન શૈક્ષિક
 તિમાં ન સંકેપાતાં વિચાર દષ્ટિથી સર્વ પ્રકારનાં વ્યાવહારિક
 કર્તવ્ય કાર્યોને કરવાં જોઈએ. સામાજિક, દૈનિકરાશીય થો
 મિત્રારે સર્વજન કિતાયે જાગ લેવો જોઈએ. સત્ય વિચારો
 આરોની પ્રવૃત્તિ કરતાં ચરીરનો નાશ થાય તો પણ સત્ય
 પડવું જોઈએ. સત્ય માટે પ્રાણપ્રાપ્ત્ય દરતાં કર્યોગીઓએ ક
 જોઈએ. કાંતો ઉપર પ્રમાણે વર્તો અને ન વર્તો શકો તો તે
 જોને લેવાદો પરંતુ નપુસકપણ તથા વર્ણ્યકરપણાનું જીવ
 જીવો નહીં. જે જાડ નિરપયોગી શુદ્ધ હંદા જેવું બન્યું તે
 ઉગતા જુએને પોતાની જગ્યા આપવી પડે છે તે પ્રમાણે
 જોધોને સત્ય કર્યોગીઓ જનીને સર્વ પ્રસાદ્ય કાર્યો કરવાં
 લક્ષ્મીબળ, સરીરબળ, વિદ્યાબળ અને જ્ઞાનબળ વગેરે જે
 કર્યો હોય તેઓને અન્યોના ઉપકારાર્થે વાપરવાં જોઈએ
 જનનું જોઈએ. જૈન ધર્મ અને જૈન ધર્મોઓની પડતી
 હાલ જે જે આંધતા ઉપાયો લેવા ચોગ્ય હોય તે લેવા જો

[illegible]

મણ્યો નથી તે ક્રવાનો દરકો છે તેની વિચાર દષ્ટિ થતી નથી. જે ધર્મની શ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરીને કર્મયોગી થવા ધારે છે તે વિશ્વમાં ધર્મનો નાશક બને છે. પરમાત્મા-આત્માઓ-પુણ્ય-પાપ-બંધ-મોક્ષની શ્રદ્ધા વિનાના મનુષ્યમાં આત્મિકમત વધતું નથી. અદ્ય શક્તિયોગાગા મનુષ્યોએ સંધ્યમયથી કર્મ-યોગીઓને પોતાની પાછળ પ્રમથાવવા જોઈએ. વાતો કરતાં વડાં થતાં નથી. કાર્ય કરનારા થાઓ. ક્રિયાવાદીઓ જનીને અક્રિયાવાદ-અનુચમવાદ-ભારી ભાવવાદનો પરિહાર કરો. પુરુષાર્થ-ક્રિયાવાદ-પ્રયત્નમાર્ગ-કર્મમાર્ગ ઇત્યાદિ પર્યાયવાદી શબ્દો છે. ઉદ્યમવાદ માને ક્રિયાવાદને અંગીકાર કરીને રવાધિમરે સામાજિક-દૈનિક-નૈતિક-રાષ્ટ્રિક સર્વે કર્મો કરીને ઉત્તરિયેનો પ્રકાશ કરવો જોઈએ. પરમાર્થનાં કાર્યો કર્યા વિના કોઈ કર્મયોગી મણ્યો નથી. જે મનુષ્ય દુનિયાના મનુષ્યો પાસેથી અમાદિ અડધું કરે છે અને સામે કંઈ પણ ઉપકાર કરતો નથી તે મનુષ્ય કર્મયોગી બનવાને લાયક બનતો નથી. સમભારણ ઉત્તમ શુભોને પ્રાપ્ત કરનાર કર્મયોગી બને છે એમ કર્મયોગ ગ્રંથમાં સમ્યક્ જણાવ્યું છે, માટે સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોએ પોને તેવા બની અને પોતાની પાછળ તેવા કર્મયોગીઓ પ્રકટે એવા ધર્મોને ધારણ કરવા જોઈએ.

જે કર્મયોગી બને છે તે ધર્મને અને મોક્ષમાર્ગને પરપરાએ વહેવ-
 શવીને તથા નિર્લેપ રહીને અન્તે મોક્ષ પદની પ્રાપ્તિ
 કર્મયોગીનો કરે છે. આ વિશ્વમાં કર્મયોગીઓ બે પ્રકારના છે.
 મહત્તા. શૂદ્રથ અને ત્યાગીઓ. શૂદ્રથ કર્મયોગીઓ કરતાં
 ત્યાગી કર્મયોગીઓ વિશ્વ જીવેલું વિશેષ પ્રમાણમાં

કલ્યાણ કરવા શક્તિમાન થાય છે. સર્વથ પરમાત્મા શ્રી મહાવીરપ્રભુએ અને
 શ્રી ગૌતમપ્રભુદે ત્યાગાવરથામાં સર્વોત્તમ કર્મયોગી બની ભારત દેશને દિ'સા-
 થય વગેરે અનેક પાપોથી મુક્ત કર્યો તે ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે. શુદ્ધ
 શાની કરતાં કર્મયોગી મહાન છે. શુદ્ધ શાની બનતાં વિશેષ મહેનત પડતી
 નથી પરંતુ કર્મયોગી બનતાં તે મન-વાણી કાયાનો શ્રમ વેડવો પડે છે.
 સાધુઓને ત્યાગાવરથામાં અનેક ઉપસર્ગો તથા બાવીશ પરિસહો વેડવા પડે
 છે અને તેથી યાનાવર્જીદિ કર્યોતો હ્રમ થતાં પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે.
 મહા કર્મયોગી શ્રી તીર્થકરો હોય છે. શ્રી તીર્થકરોના કર્મયોગ સમાન કોઈનો
 કર્મયોગ હોતો નથી. મહા કર્મયોગી, સર્વોત્તમ કર્મયોગી તીર્થકરોને ચોદપૂર્વના
 સારભૂત નમસ્કાર મંત્રમાં જમો અરિહંતાણં એ પદથી સર્વ પદવીઓમાં પ્રથમ
 નંબરે મુકી પ્રથમ નમસ્કાર કર્યો છે અને પથાવ નમોસિદ્ધાણં એ પદથી
 સિદ્ધ પરમાત્માઓને નમસ્કાર કર્યો છે. કર્મયોગીઓ મહોપકારો હોય છે તેથી

એને પ્રથમ નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. સિદ્ધ પરાશરમ્એને કેવળ દાન અને
 સ્વયં દેન છે જાતુ સિદ્ધવૃક્ષમાં કર્મોત્તમ નથી તેથી તેઓને પ્રથમ
 નમસ્કાર કરવામાં આવે. નથી, અહીં કર્મ રહેતુલ્ય, તમેતુલ્ય, અને
 સ્વયંતુલ્ય રહેતુ સિદ્ધ પરાશરમ્એ કરતાં અરિહતિને નમસ્કાર કરો છે
 તેથી તેઓએના આધારે કર્મોત્તમીએને અર્થોત્તમ પ્રતિ કર્મોત્તમીએને કેટલું
 મહત્ત્વ આપવામાં આવ્યું છે તેનો વાક્યો સહેજે અપ્રાપ્ત કરી છાત્રો અને
 કર્મોત્તમી મદન તે જોના નમસ્કાર મંત્રમાંજ વર્ણવી છે તેથી અન્ય
 મનદોષાત્મી નથી એમ સહેજે વાક્યોને જાણ્યો. દોષમત્તમ વિચાર કહે છે
 કે પ્રતિ કર્મને અન્યથા કર્મમાં વિરોધ વર્ણવ્યો છે જાતુ તેઓ આ જાણુ
 હવે આપશે તે જાણ્યો કે સંન્યાસ કર્મના પ્રવર્તક કર્મોત્તમી-કર્મસ્થાપક
 દોષીકમાં લીધાર મદાતીર સ્વામી જેવા કર્મ પ્રતિ કરનારા કોઈ અન્ય
 જાણ્યો નહીં. શ્રી મદાતીર પ્રભુએ છરીર ઉપાસ્ય પૂરે સોન પ્રકર મુખી
 કર્મ મુખીએ એ સરખો ઉપોદ્ધ આપ્યો હતો. કામો મામ, નમરે નમર
 અનેકો. દેવ દર્શિ કલ્પનુલા દેવદાસી છતાં ઉપોદ્ધ આપ્યો હતો. હવે કો
 સંન્યાસ કર્મ વાને ત્યાજ કર્મોત્તમમાં મેષ એવા મદાતીર પ્રભુને સર્વોત્તમ
 કર્મોત્તમી મદનમાં કેટલું વરિ. હા હા તેમ છે. વીઝ્યા લીધાર શ્રી મુનિ-
 કુવલ સ્વામીએ કથાને મટે છત્રમાં સિદ્ધપુરથી વિદ્યાર કરો અને માર્ય
 પદમાં હતા. આરે જીમ કર્મના સ્થાપક લીધારો આ પ્રભુએ કર્મ પ્રતિ
 કરે છે તે ત્યાજસ્થાના અધિપતિ પ્રભુએ કર્મોત્તમી જીને અધ્યક્ષો,
 ઉપધ્યક્ષો પ્રવર્તક-કર્મોત્તમી અને કાર્મીએ કથાપતિ કર્મ પ્રતિષ્ઠાને સેરી
 દેવ સ્વયંતુલ્ય વસ્ત્ર વધેના કલ્પનુમાં જીમ આપે એમાં શું અર્થને ?
 અર્થોત્તમ કહે નથી. ત્યાજસ્થાના ત્યાગીના અધિપતિ પ્રભુએ કર્મોત્તમી
 જીને કર્મ કરો કરનાં છે જાતુ કહે કર્મ કર્મોત્તમી મુલા વચનું
 નથી એમ ઉપોદ્ધ દેનારા સર્વે મદાતીર પ્રભુના જીમો: કરતાં સંન્યાસીને
 કર્મ કર્મોત્તમ ત્યાજ કરેનાર અન્યથા જીનું મદન કોઈ રીતે મરી શકે તેમ
 નથી. શ્રી મદાતીર પ્રભુએ કુદરોના અધિપતિ પ્રભુએ કર્મોત્તમ કરો કરનાર
 ઉપોદ્ધ આપેને વતેમાં કર્મોત્તમ સમાવી દાતે છે. હવેનો અધ્યક્ષોએ અ-
 ન્ય વિધેના હવેનો મનો વખોને તથા અનેક જાનના ઉપોદ્ધ આપેને
 તથા મુખોત્તમ પદેપદર છરીને કર્મોત્તમીજીની પેઢાનામાં સિદ્ધ કરી જ-
 નાં છે તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે જે ત્યાગીએ થાય છે તેકલ્ય કર્મો-
 ત્તમ. જનરને મટે થાય છે. મટે લીધારમાં ત્યાગીએ જનનું એકલે કર્મ
 દેસના-કિષકોત્તમી જાણે મનું એવે. કહેએ મનમાં વિચાર હાવો નથી.

લો. થીયુત તિલકના લખવા પ્રમાણે વેદાન્તી સંન્યાસીઓ કર્મ માર્ગથી :
 ભ્રષ્ટ થાય ॥ ખરા પણ જૈન સાધુઓતો પરાપકારી અન્યો લખનારા, વ્રતો
 પાળનારા—આગમોનો અભ્યાસ કરનારા અને ઉપદેશકો હોય ॥ તેથી તેઓને
 દર્મભ્રષ્ટતાનો આરોપ લાગુ પડતો નથી. અનાદિકાલથી જૈન સાધુઓ આ-
 ચાર્યો અને તીર્થંકરો સત્ય કર્મયોગીઓ છે એમ તેઓની ધર્મ પ્રવૃત્તિથી
 અને આગમોથી સિદ્ધિ થાય છે. જૈનાગમોમાં કર્મયોગીની મહત્તા સંબંધી
 વિશેષ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. જૈનોમાં કર્મયોગીઓ પાંચસે વર્ણથી ન્યૂન
 પ્રમાણમાં પ્રગટયા તથા તેઓથી ચારે વર્ણના જૈનોને સરક્ષી યકાયા નહીં
 તેથી જૈનોની સંખ્યા ધરીને હાલ તેર લાખ તેવીય હજારપર આવેલી છે.
 જૈન શાસ્ત્રોમાં કર્મયોગીને શુક્લ પાશ્વિક ગણ્યો છે; મોક્ષનો અધિકારી શુક્લ-
 પાશ્વિક મનુષ્ય હરે છે અને જેઓ કર્મયોગી અર્થાત્ ક્રિયાવાદી નથી તે-
 અક્રિયાવાદીને કૃષ્ણ પાશ્વિક અર્થાત્ દુષ્ટ મોક્ષ માર્ગના આસપાસ બળ્યો
 નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ધર્મ પ્રવૃત્તિ
 લક્ષણ ધર્મ પ્રવૃત્તિનો ફેલાવો કરવાનું વર્ણન જેટલું જૈન શાસ્ત્રોમાંથી મળી
 આવે ॥ તેટલું અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી મળી આવતું નથી. ધ્યાન અને સમાધિ
 પણ કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને એક જાતની ઉત્તમ આત્મ પ્રવૃત્તિ છે. શોધ-
 યોગ કરનારાઓ સાબંસ પ્રેક્ષકો જેમ રૂઝ વિષયમાં મનની એકાગ્રતા
 કરીને અક્રિય જેવા બની જાય છે પણ તે શોધ યોગ માટે છે. મનની
 એકાગ્રતા વિના નવીન શોધો થઈ શકે નહીં, પ્રેક્ષક એડીસને એટલી વખતે
 એક સરખા અકાગ્રાલીય દલાક પર્યંત મનની એકાગ્રતા કરીને ફોનોગ્રાફ વગે-
 રની શોધ કરી. એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે અપણા મુનિયો, ત્યાગીઓ,
 જ્ઞાન, ધ્યાન સમાધિ કરે ॥ તે નિત્ય શુભની અને કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 માટે કરે ॥ માટે તે પણ કેવલ જ્ઞાન આદિ શુભ પ્રાપ્ત કરીને સ્વપરને
 અનંત શુભ આપવા પ્રવૃત્તિ કરે છે માટે તે પણ સર્વોત્તમ કર્મયોગ સદૃશ
 પ્રવૃત્તિ છે એમ વાચકોએ અરજોધરું. કર્મયોગીઓથી સર્વ જાતની શુભ
 પ્રવૃત્તિઓ ઉદ્ધાર થાય છે તેથી તેઓ વંદ્ય પૂજ્ય છે. કર્મયોગીઓની મહત્તાનું
 વર્ણન કરે પર આવી શકે તેમ નથી.

અમેએ દર્મયોગમાં કાર્યો કરવાના અર્થમાં કર્મ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો
 છે. કાર્યંકરતા, પ્રવૃત્તિયો કરતી ક્રિયાઓ કરતી. સ્વદ-
 કર્મ શબ્દાર્થ કર્મ રમ અથા કરતી એ અર્થમાં જે કર્મ શબ્દ વાપર્યો
 સ્વદૃષ્ટ. છે તે ક્રિયા યોગના અર્થ સમાન છે. અને દર્મનો
 નાશ કરતો. દર્મથી નિર્વૃત્ત રહેવું. દર્મ લાભના નથી.

[illegible]

વર્ણવે છે. જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર વીર્યમય આત્મા છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં જીવ આત્મા, ચેતન, બ્રહ્મ, એ સર્વ આત્માના પર્વાવવાચી સમૂહ વર્ણવેલા છે. આત્માની સાથે કર્મનો અનાદિકાળથી સંબંધ છે એમ જૈન શાસ્ત્રોમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે. અનંત આત્માઓ છે. પ્રત્યેક આત્માની સાથે જ્ઞાનાવરણીવાદિ કર્મ પણ બિન્ન પ્રકારનું છે. જ્યારે કર્મથી રહિત આત્મા થાય છે ત્યારે તેજ પરમાત્મા કહેવાય છે. આત્મા તેજ પરમાત્મા છે તે વિના અન્ય ધર્મ નથી આત્માનો ઉપરી અને તેને શુભાશુભ ફલ દાતાર અન્ય ધર્મ નથી. આત્મા તેજ ધર્મ ■ તે પોતે શુભાશુભ કર્મફળનો ભોક્તા બને છે. કર્મ વિના એક આત્માનેજ માનવામાં આવે તો તત્ત્વ, જપ, સંયમ, પુણ્ય વગેરેની સિદ્ધિ થાય નહીં માટે આત્માની સાથે કર્મનો સંબંધ સ્વીકારવો પડે છે. સર્વજીવી પરમાત્માએ આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ કેવલ જ્ઞાનથી સાક્ષાત્ દેખ્યું છે માટે કર્મસ્વરૂપ સમજી તેની બ્રહ્મ કરી જોઈએ અને કર્મયોગી બની જ્ઞાનાવરણીવાદિ કર્મનો નાશ કરવો જોઈએ.

આર્યાવર્તમાં હાલ કર્મયોગીઓની ઘણી જરૂર છે. જૈન કામને કર્મ-યોગીઓની જરૂર છે એટલુંજ નહિ પરંતુ હાલ આર્યાવર્તમાં તથા આર્યાવર્તને સમર્પિત ઉન્નતિ કરવામાં કર્મયોગીઓની સર્વ વિશ્વમાં ઘણી જરૂર છે અને તે કર્મયોગીઓ પણ શુભ કર્મોનું સત્ય કર્મયોગી-સારે અનેક પ્રકારના પ્રકટાવવાની જરૂર છે. હોળીમાન્ય ઓની જરૂર. વિલક, મહાત્મા મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધી. મી.ટી.સ બેસન્ટ, સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી, માલવીયા વગેરેની બ્રાહ્મ કર્મયોગીઓમાં કથમિત્ત ગણના થઈ શકે તેમ છે. શ્રીમાન્ શુર્જર નરેશ સયાજીરાવ ગાયકવાડની પણ મુખ્યત્વે બ્રાહ્મ વર્ગમાં અને જાણીતાએ જ્ઞાત વર્ગમાં શુભ કર્મોનુંસાર ગણના થઈ શકે તેમ છે. બ્રાહ્મણ વર્ગનાં અને જ્ઞાત વર્ગનાં કાર્યો બિન્ન બિન્ન છે. હજાર નરેશ શ્રીમાન્ પ્રતાપરાણીની જ્ઞાત વર્ગમાં ગણના થઈ શકે છે. આર્યાવર્તમાં હાલ ખરા જ્ઞાત વીરો તેમજ બ્રાહ્મણીરો તથા વૈશ્યવીરો ખરેખર યુરોપાદિ દેશોની અપેક્ષાએ આગળના ટેરવે ગળી શકાય તેટલા છે. સાંપ્રત જાનનામાં તો આર્યાવર્તમાં પ્રત્યેક મનુષ્યે-બ્રાહ્મણ દાત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રની શુભકર્મ પ્રવૃત્તિઓથી યુક્ત બનવું જોઈએ. જો આર્યાવર્તના લોકો ચારે જાતના અને ત્યાંથી માર્ગના ખરેખરા કર્મયોગીઓ નહીં બને તો અન્ય દેશીય પ્રજાઓની સ્પર્ધામાં કચરાઈ જવાના અને તેથી તેઓ સર્વ સક્રિયોથી રહિત થઈ શુભામ જેવા ગણાવાના. શુભામ જેવી નિર્માણ પ્રજા તરીકે જીવન ગાળવું તેના કરતાં મૃત્યુ પામવું તે હળવર

1. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 2. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 3. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 4. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 5. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 6. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 7. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 8. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 9. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը
 10. Երբ որ Երևանի քաղաքի քաղաքապետը

[illegible]

પણે આવશ્યક બાવહારિક તથા ધાર્મિક કર્તવ્યકર્મોને ત્યાગી
 ગૃહસ્થોએ કરવાં એજ મુખ્ય વિષય
 કર્મયોગના વિચારે શ્લોકોમાં ભિન્ન ભિન્ન ગુણદિવડે સિદ્ધ
 ની એકસરખી તા કરેલ છે તેથી એકજ વિષય હો
 સંકલના. વિગાધાનુક્રમણિકા કરવામાં આવી નથી. ૫

કોનો સંબંધ જણાવવા માટે એકજ વિષ
 ભિન્ન શ્લોકોનો અર્થ વૃત્તિયોના સંબંધ માટે અવતરણો આપેલાં
 કર્મયોગ મન્ય કંઈ વિદ્વતા દર્શાવવા માટે રચવામાં આવ્યો નથી
 હમારોનો મનુષ્યોને લાભ મળે તેવા હેતુથી જે વિચારો પ્રકટયા
 શ્લોકોના રૂપોમાં ઘખલ કરી તેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે
 હલમાં જે ઉદ્દેશો પ્રગટે તે જગતની આમગ રજુ કરવા જોઈ
 ના અધિકાર પ્રમાણે સર્વ જાતીય મનુષ્યોની ધર્મોન્નતિ માટે
 તથા લેખન પ્રવૃત્તિ થવી જોઈએ અને તે સ્વદેશ છે. સ્વદેશ
 જોઈએ એ સ્વધર્મ છે. -

કર્મયોગમાંથી ગુણદષ્ટિએ અનેક ગુણોને ગુણરાત્રી મનુષ્યો
 તેમ છે અને દોષદષ્ટિ ધારક દુર્ગતો
 ગુણદોષ દર્શન. દોષરૂપે દેખે છે અને તે અન્યોને પણ દે
 સર્વ જણાવી શકે છે. જેવી દષ્ટિ તેવી
 છે. સગી મનુષ્યો ગુણો દેખે છે અને દોષી મનુષ્યો દુષ્કર્મ પૂરાની
 ગુણો દેખવા કરે છે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કાળા સિંધીને રાગ
 દેના કરતાં પોતાનો પુત્ર કારો લાગે અને અન્યના પુત્રો સારા
 દષ્ટિ પ્રમાણે સૃષ્ટિ રચનાનો ધર્મ છે. મમે તેવો રાત્રી પણ જૂઠાં
 લેખકની અપેક્ષાએ સમજ્યા વિના વા ગુરુમ લીધા વિના ૫
 આચર્યોના સાનુકુળ સંબંધ સમજી શકાતો નથી તેમાં મોટા ભાગે
 દષ્ટિનો દોષ રહે છે. જાનાગમોના આધારે કહેવામાં આવે તો એ
 યેન યગે કે સનકિનીને સર્વ સ્વગણરૂપે પરિબ્રુમે છે અને
 અર્ષાત્ અન્નનીને સર્વ અવગણરૂપે પરિબ્રુમે છે તેમાં રાત્રી અને
 દાસ્તુદિત છે. સજ્જન મનુષ્યોનો વાચનાદિ સર્વ પ્રવર્તન ફક્ત
 મદજ્ઞ્યે દોષ છે અને દુર્ગત મનુષ્યોનો સર્વ પ્રવર્તન ફક્ત મં
 આરી મચ્છિને કુપ્રક્રિયાથી દોષ દેખવા અને દેખાડવા માટે પ્રવર્ત
 સજ્જન મનુષ્યો ગુણોના મજા દોષ છે જેથી તેઓને જ્યાં
 દેખાવ છે અને દુર્ગત મનુષ્યો દુર્ગુણોના-દોષોના અન્નો દોષ છે

અનાદિ કાલથી અને મહાત્માઓના પ્રાદેશની અપેક્ષાએ અમુક કાલથી કર્મ-
યોગ પ્રકટે છે. જેઓ પોતાનાં કર્મ પુસ્તકોને પ્રાચીન કરાવતા હોય પરંતુ
તેમાં પણ હિંસામય મરોથીજ કર્મયોગની મહત્તા જાનતા હોય તો તે નિરર્થક
છે, અનેક સદ્વિચારોથી કર્મ માર્ગનું રૂપ સુધરતું જાય છે. પ્રાચીન વા
અર્વાચીન ગમે તે કર્મ શાસ્ત્રો હોય પરંતુ તેમાંથી પરમાર્થ પ્રવૃત્તિમય વ્યાપક
કર્મયોગના વિચાર અને આચારો ખરેખર સર્વ વિશ્વવર્તિ કર્મોઓમાટે એક
સરખા સાધારણ ગ્રાહ્ય છે. કલ્યાણ શુભ વિચારોની પરમાર્થ પ્રવૃત્તિયોનું બીજ
કર્મયોગ છે તે સર્વ કર્મના મનુષ્યોમાં યોગ્ય ધણા અંશે વ્યાપી રહેલ છે.
પ્રાચીન પુસ્તકોમાં કર્મયોગની મહત્તા વાંચવા માત્રથી વા શ્રવણ કરવા માત્રથી
ખુશ થવું ન જોઈએ, પરંતુ કર્મયોગના સદ્વિચારોને સદાચારમાં મૂકીને
ખુશ થવું જોઈએ. સાધારણ રીતે કર્મવાદના મતમતાંતર સિવાયના સર્વ
મનુષ્યોને એક સરખા દ્વાદિ શુભ પ્રવૃત્તિયોમાં એક સરખા ઉપયોગી થઈ
પડે તેવા કર્મયોગના સદ્વિચારોનો ફેલાવો કરવો જોઈએ. જૈન શાસ્ત્રો પ્રવા-
દની અપેક્ષાએ ધણાં પ્રાચીન છે અને અમુક વ્યક્તિની, સ્થાન રચનાની અપે-
ક્ષાએ કેટલાંક અર્વાચીન છે પરંતુ તેમાં સર્વ મનુષ્યોનું 'પશુઓનું' પક્ષીઓ
વગેરેનું શ્રેય કરવાના શુભ વિચારોની શુભ પ્રવૃત્તિયો રૂપ કર્મયોગનું વ્યાપક
દષ્ટિએ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે અને તે ગમે તે કર્મવાદોને પણ સાધારણ
રીતે ગ્રાહ્ય બની શકે તેમ છે. શુભ કર્મયોગ પ્રવૃત્તિયો ખરેખર શુભ કર્મરૂપ
છે તેથી તેનો સર્વ દેશોમાં ફેલાવો કરવાની જરૂર છે. જૈન શાસ્ત્રો ગૃહસ્થ
અને ત્યાગીના અધિકાર પ્રમાણે પાપ પ્રવૃત્તિયોનો ત્યાગ કરવાનું જણાવે છે.
અને ધર્મ પ્રવૃત્તિયોને આચરવાનું જણાવે છે એમ જૈન શાસ્ત્રોમાં ઉક્ત
ઉત્તરેલા મહાત્માઓ ઉપદેશ રૂપ દિલ્લિમ વગાડીને જણાવે છે તેથી કર્મયો-
ગની મહત્તા વધા ઉપયોગિતા જણાવનારાં જૈન શાસ્ત્રો પંદિક શાસ્ત્રો વગેરેનું
ઉપયોગિત્વ અવગોળી તે પ્રમાણે કર્મયોગી બનવું જોઈએ.

સર્વ કાળના અને સર્વ દેશોના મનુષ્યોમાં આત્માઓના સાધર્મ્યથી એક
સરખા કર્મયોગના સદ્વિચારો વા દેશકાલ બેદ તર-
સર્વ દેશમાં સર્વ કા- લમ બેદ વિચિત્ર વિચારો પ્રકટી થકે ■ તેમાં કંઈ
લમાં મહાત્માઓને આશ્રય નથી. આદારદિ સંગ્રહોનું યાન જેમ સર્વ
એક સરખા કર્મયો- મનુષ્યો વગેરેમાં એકસરખું દોષ છે તેમ કર્મયોગના
ગના સદ્વિચારો સદ્વિચારો પણ ઉપાધિ બેદ ભિન્ન જતાં વસ્તુતઃ
પ્રકટી થકે છે. એક સરખા પ્રકટે છે. યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકા,
એશિયા, આસ્ટ્રેલિયા વગેરે દેશમાં ભિન્ન ભિન્ન કાલે

કર્મયોગી બનવાની જરૂર છે. મનુષ્ય ગમે તે ધર્મ પાળનાર દોષ પરંતુ તે તે નીતિમય કર્મયોગી હોય તો છેવટે તે મુક્તિનો અધિકારી હરે છે અને તે મુક્તિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. સર્વ મનુષ્યોના આત્માઓમાં એક સરખા ગુણ કર્મયોગના વિચારો છે તેમાં સર્વ બર્ણુ છે માટે મનુષ્યોએ પોતાના આત્મા માંથી કર્મયોગના સહવિચારોને પ્રગટાવી સમગ્રેય સંદૃત કર્મયોગી બની વિવેક સ્વાધ્યુ કરવું જોઈએ.

હિંદુ-મુસલમાન-ખ્રીસ્ત બોદ્ધ પારસી વગેરે કોમોમાં બ્યાવહારિક કર્મયોગીઓ હાલ વિચર્યાન છે. જૈન કોમમાં અન્ય જૈન કોમને કર્મયોગીઓના દિશાએઆવહારિક ધાર્મિક કર્મયોગીઓ પ્રાપ્ત થયા નથી એમ કહીએ તો ચાલી શકે તેમ છે. જૈન કોમમાં જરૂર છે. શુદ્ધ કર્મયોગીઓની અને ત્યાગી કર્મયોગીઓની ધણી જરૂર છે. જૈન કોમમાં વિવેકાનંદ જેવા ધાર્મિક ત્યાગી કર્મયોગીઓની ધણી જરૂર છે. જૈન કોમમાં ગોખમે તિલક માલતીયા દાદા ભાઈ ઝીણા જેવા શુદ્ધ કર્મયોગીઓની ધણી જરૂર છે અને તેવા કર્મયોગીઓ પ્રકટે તેવા ઉપાયો લેવાની પણ ધણી જરૂર છે. ધાર્મિક કર્મયોગીની તરીકે બ્યાવહારિક કર્મયોગીની તરીકે શ્રીમતી વિદુષી બેસન્ટ જેવી કર્મયોગીનીએ જો જૈન કોમમાં નહોં પાકે તો જૈન કોમ હાલ જે સ્થિતિ ભોગવે છે તેવું પણ રહેવી દુર્લભ છે અને જૈન કોમ અન્ય ધાર્મિક કોમોની પેઠે અસ્તિત્વ જાળવી શકે તે પણ સંકારપદ છે. જૈન કોમમાં ધાર્મિક ત્યાગી યુગ પ્રધાન વગેરે કર્મયોગીઓ યોગ્ય વર્ષ પશ્ચાત્ પ્રકટવાના છે અને તેથી જૈન કોમ અને જૈન ધર્મની પ્રગતિ થાય એવા તે પુનરુદ્ધાર તરીકેના ઉપાયો લેવાનું છે. જે કોમ એક વખતે લગભગ ચાલીશ કરોડ મનુષ્યોની સંખ્યા ધરાવતી હતી તે કોમ હાલ બાર તેર લાખ જેટલાની સંખ્યાવાળી છે. તેનું માર્ગ અરેબસ કર્મયોગી ધર્મ ગુરુઓની તથા શુદ્ધ કર્મયોગીઓની ખામી સૂચવે છે. જૈન કોમના ધાર્મિક વિચારોમાં અને આચારોમાં ધણી મંદુરિયત દૃષ્ટિ રહિયો ધર કરીને જામી ગયેલી છે તેમાં સુધારો વધારો કરવાની ધણી જરૂર છે. જૈન કર્મયોગીઓ વિસાલ દૃષ્ટિવાળા અને દેવગુરુ ધર્મની પૂર્ણ અદાવાત કર્મયોગીઓની ધણી જરૂર છે. જૈન કોમમાં શ્વેતાંબર અને દિગંબર એ બે સંપ્રદાય છે. સ્ત્રીની મુક્તિ, કેવલી બુદ્ધિ-સાધુની માન્યતા વગેરે કેટલીક હાલ ઉપયોગી નહોં એવી જાણનોની ચર્ચામાં જૈન કોમના આગેવાનો શકિત યોગે નકામો દુરપયોગ કરે છે. જૈન સ્વાવર તીર્થોના જઘડામાં બન્ને કોમના શુદ્ધ સ્વાખો રૂપેવાનો દુરપયોગ કરે છે. જે મતભેદો તકરારો વગેરે

તેને ઉપદેશ તથા ઉપેક્ષા કરવી જોઈએ. જૈન કામ જો નકામી વકરે તો
 વગેરેની મૂર્ખાઈનો ત્યાગ નહીં કરે તો તેઓની પ્રવૃત્તિના જોખી જીંદગી કામ-
 ચલાવવાના એમાં અંત માત્ર રહેતો નથી. હિંદુ કામ પારસી વગેરે કામો
 ધાર્મિક વિચારોમાં ઉતાર છે અને તે કામના કર્મોએથી જોનાં કર્મોનાં ફેરો
 વિદાય છે. જૈન કામના કર્મોએથી જોનાં ઉત્તર વિચારોના પ્રવૃત્તિથી કામ કરે
 એવાં વિદાય ફેરો થતાં જોઈએ. ત્યાં જૈન કર્મોએથી જોનાં કષ્ટો છૂટ્યાં સર્વ
 કર્મો કર્મોને કરે અને તેઓના ઉત્તર વિચારોના માર્ગમાં ફેરો
 જે જે હોય તે સાર કરવા જોઈએ વિદાય, સ્વચ્છ, વૈશ્ય વ્યાપાર, દિગ્ગજ
 અને સેવાગ્રામ વગેરે જોઈએ જૈન કામને વિમુક્તિ કરવા અનેક જાતના
 જૈન કર્મોએથી પ્રવૃત્તિઓની કષ્ટો જરૂર છે. સ્વચ્છ વિચારોના માર્ગમાં
 વિદાય કર્મોએથી જોનાં કષ્ટો જરૂર છે. હાલમાં વિદાય જૈન સાધુઓને
 જે ધર્માચાર રહિતી સાંકડી દૃષ્ટિમાં રહેશે તો તેઓ જૈન સાધુઓને
 જોનાંથી અસ્તિત્વ જ ખુબારી ફેરો, માટે હાલના કર્મોએથી જૈન સાધુઓએ
 જોનાં કામના ઉદય માટે સર્વ સ્વાર્થ કરીને આમગ વધતું જોઈએ.
 હિંદુ કામ, હિંદુ કામ, ખ્રિસ્તિ વગેરે કામોનાં અનેક પ્રકારનાં ફેરો કરે
 કર્મોએથી જોનાં છે. હિંદુ કામ વગેરે કામોમાં કર્મોએથી પ્રવૃત્તિઓ માટે
 માત્ર સ્વચ્છ ભારતીય ઔદ્યોગ વિદાયે ભગવદ્ગીતાના શ્લોકોથી કર્મો-
 માટે જોનાંને અસ્તિત્વ જોનાંને અસ્તિત્વમાં અપૂર્વ સુધારો કર્યો છે તેથી ઔદ્યોગ
 માત્ર વિદાયે અમારા ધર્મ હાલમાં અસ્તિત્વ સ્વચ્છ પ્રાપ્ત થાયો જૈન
 કર્મોએથી જોનાં ઉત્તમ રીતેના પ્રકારે તે માટે અમારી ખાત લખાઈ છે.
 ધર્મના અસ્તિત્વને પણ જૈન કર્મોએથી જોનાં પ્રવૃત્તિમાં સદાગુણો વિદાયે
 કામના ધાર્મિક વિચારો અને અમારો ઉત્તર પ્રવૃત્તિમાં છે અને સર્વ
 વ્યાવહારિક સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિમાં કર્મોમાં આપ આપવા નથી. તે
 જોનાં ધર્મને જાગરવા દિવસના થાય છે. જૈન કામ જો અમારો
 છે તેને ઉપદેશથી પ્રવૃત્તિમાં કરવી એ જ જૈન સાધુના અધિકાર
 પ્રથમ રીત છે. માટે પ્રવૃત્તિમાં આ જૈન કામને સ્વચ્છની સેવા-
 થાય છે.
 સ્વચ્છ કર્મોએથી જોનાં કર્મો ફેરોમાં જોનાં પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તેઓ-
 ને સ્વચ્છ વગેરે જોનાં પ્રવૃત્તિમાં જોનાં રહે છે તો હવે મુદત
 જોનાં પંડિતની પડતી થાય છે માટે તેઓને ધાર્મિક ઉપદેશ
 જોનાં મનની જોનાંના જાગરવા રહે એવા ત્યાંથી રમવા કર્મ

ત્યાગીઓને સ્વાધિ- યોગીઓની તો કોઈ વેળા આવશ્યકતા વિનાની
કારે ખરેખરા કર્મ રહેવાની નથી. ત્યાગી કર્મયોગીઓ કે જે તદ્દન
યોગીઓ બનાવવા- નિરપૂઠપણે વિશ્વનું શ્રેષ્ઠ કરનારા છે તેઓની
ની જરૂર. વિશ્વ મનુષ્યોપર ધણી અસર થાય ■ માટે તેઓની

સર્વ ખડોમાં ધણી જરૂર છે જે દેશમાં ત્યાગી મહા-
ત્મા કર્મયોગીઓ નથી તે દેશ ગમે તે રીતે પણ છેવટે પડતીનું રૂપ ધારણ
કરે ■ દાનસ વગેરે દેશોમાંથી ત્યાગી કર્મયોગીઓની ન્યૂનતા થઈ તેની
સાથે તે દેશના લોકોમાં મોજ શોખ બધિયાર વગેરેની વૃદ્ધિ થઈ અને
તેનું હાલ જે પરિણામ આવ્યું છે તેનાથી સર્વ લોકો જાણીતા થયા છે.
જે દેશના ગૃહસ્થો ત્યાગી ધર્મ ગુરુઓપર અમાન, અશ્રધ્ધિ, દ્રૌપદ ધારણ કરે
છે અને તેઓનો નાશ ઇચ્છે છે તેઓનો અંતે નાશ ગમે તે રીતે થાય છે.
વિશ્વમાં ધૂળની પણ જરૂર પડે છે તો ત્યાગી ધર્મ કર્મયોગીઓની જરૂર તો
હોયજ એમાં આશ્ચર્ય શું છે? ધર્મના પ્રતાપે વાયુ વાય છે, વર્ષાદ થાય છે.
અજ પાકે છે અને દેશમાં આરોગ્ય સ્થિતિ રહે છે. ધર્મના વિના ગૃહસ્થોની
પણ જરૂર નથી માટે ધર્મનો ઉપદેશ આપી વિશ્વવર્તી મનુષ્યોને ધર્મી બના-
વીને તેઓનાં પાપ ધોનારા ત્યાગી ધર્મકર્મયોગીઓની આત્માના પ્રાણ કરતાં
પણ વિશેષ જરૂર છે. સત્ય ત્યાગી કર્મયોગીઓની પેઠે સત્ય ગૃહસ્થ કર્મયો-
ગીઓની ધણી જરૂર છે. ધી મહાવીર પ્રમુ અને ગૌતમમુનિ જેવા ત્યાગી
કર્મયોગીઓએ ભારતના ધર્મ સ્વરૂપને ઉત્તર રૂપમાં મૂક્યું હતું તેનાથી કોણ અ-
જાણ્યું છે? વૈશમ્ય એ શુદ્ધ પ્રેમ છે. અશુદ્ધ પ્રેમનો ત્યાગ અને શુદ્ધ ધર્માદિ
પર શુદ્ધ પ્રેમનું પ્રાકટ્ય તેને વૈશમ્ય કહે છે. ત્યાગી વૈશમ્ય કર્મયોગીઓની
વંશપરંપરા પુનઃ પૂર્વની પેઠે વિશ્વમાં મનુષ્યોના ગુણોની ઉત્થાપિત કરે એવી
રીતનાં ત્યાગી ગુરુલો સ્થાપવાની અને તેને નભાવવાની ધણી જરૂર છે.
ગૃહસ્થ કર્મયોગી કરતાં ત્યાગી કર્મયોગી વિશ્વનું જીવેનું અનંતગદ્ય શ્રેયઃ
કરવા સમર્થ બને છે તે નિઃસંશય ચાલ છે.

જે દેશમાં જે કોમમાં જે પ્રજામાં જે ધર્મમાં જે સમાજમાં કર્મયો-
ગીઓને પ્રેમથી વધાવી લેઈ મનથી સત્કાર કરવામાં
કર્મયોગીઓનું આવે છે. તે દેશ કોમ વગેરેની ઉત્થાપિત થયા વિના
માન. રહેતી નથી. કર્મયોગીઓની જે દેશમાં કોમમાં સમા-
જમાં કિંમત નથી તે દેશ વગેરે કાંતો મરેલો ■ અને
કાં તો મરી જવાનો એમ સુઝોએ વિચારવું બેઝઝે. કર્મયોગીઓના સત્કા-
રથી અને તેઓની પ્રસન્નતાથી તેઓનામાં મહાશક્તિ નવું બજ પ્રકટે છે અને

સમાજ, રાજ્ય, સંઘ વગેરેની ઉન્નતિ કરવા માટે સર્વ મનુષ્યોમાં કર્મયોગબળ પ્રાપ્ત થાય એવાં સર્વ પ્રકારનાં શિક્ષણો દેવાં જોઈએ, અને એવાં શિક્ષણોની શક્તિ માટે દેશે, કોમે, સંધે, સમાજે સર્વ સ્વાર્થજી કરવું જોઈએ. ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં મહા કર્મયોગીઓની શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ પ્રકારનો આત્મભોગ અપાય છે. ભારતમાં હજી તો તે બાજતનું પ્રભાવ પશુ બરાબર થયું નથી, માટે કર્મયોગનું બળ કે જે સર્વ જાતનું છે, તેને સર્વ જાતીય મનુષ્યોમાં પ્રકટાવવા માટે દેશે-કોમે-સમાજે-સંધે-ધર્મે ચાંપતા ઉપાયો તુર્ત લેવા જોઈએ.

ભારતવર્ષમાં, જેટલા કર્મયોગના મંથો રચાયા છે તેઓ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે

સંબંધ ધરાવનારા છે. સ્વામી વિવેકાનંદે કર્મયોગની

તત્ત્વજ્ઞાનના પાયા-વ્યાખ્યા કરી છે તેનો તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે સંબંધ દર્શા-

પર કર્મયોગનો વ્યો છે. લોકમાન્ય તિલકે કર્મયોગ રહસ્યમાં તત્ત્વજ્ઞા-

નનો સંબંધ દર્શાવ્યો છે. અમોએ તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે

સંબંધ જાળવીને કર્મયોગ અને તેનું વિવેચન લખ્યું

છે. પરમાત્મા-આત્મા-પુણ્ય-પાપ-સ્વર્ગ-નરક-બંધ-મોક્ષ-કુખ-દુઃખ ઇત્યા-

દિની સાથે કર્મયોગનો નિહટનો સંબંધ છે. જીવ-અજીવ-પુણ્ય-પાપ-આસ્ત્રવ

સંવર-નિર્જરા-બંધ અને મોક્ષ-પુનર્જન્મ-અહ પ્રકારના કર્મની વ્યાખ્યા, પ્રાર-

બ્ધાદિ કર્મની વ્યાખ્યા, શુભયોગ, અશુભયોગ, શુભોપયોગ, અશુભોપયોગ,

શુદ્ધોપયોગ વગેરેની સાથે સંબંધ ધરાવીને કર્મયોગનું વિવેચન કરવામાં

આબુ છે, પરમાત્મભક્તિ, જ્ઞાન, સેવા વગેરેની સાથે કર્મયોગનો સંબંધ દર્શા-

વ્યો છે. નિષ્કામભાવ અને સક્કામભાવના જ્ઞાન સાથે કર્મયોગના કર્તવ્યોનો

સંબંધ દર્શાવ્યો છે. પરમાત્માનો અને આત્માનો તથા કર્મનો વિવેક કરાવીને

તત્ત્વજ્ઞાનના વાસ્તવિક સ્વરૂપસહ કર્તવ્ય કર્મોની દિશા દર્શાવવામાં આવે છે.

શુદ્ધરજાનકોની સાથે અનુકૂળ સંબંધ સંરક્ષીને કર્મયોગની વ્યાખ્યા કરવામાં

આવી છે. દેશભક્ત લોકમાન્ય શ્રીયુત તિલકે અદ્વૈત તત્ત્વજ્ઞાન અને સાંખ્ય

તત્ત્વરૂપ વૈદિક તત્ત્વોની સાથે સંબંધ જાળવીને ભગવદ્ગીતાનું વિવેચન કર્યું

છે. જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને વૈદિક તત્ત્વજ્ઞાનની તુલના કરવાનો પ્રસંગ અત્રે

નથી, તો પણ જે તત્ત્વજ્ઞાનની સાથે કર્મયોગનો સંબંધ જાળવ્યો છે તે

જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના નામે જોગબાધ છે અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના સિદ્ધાંતો પરિ-

પૂર્ણ સત્ય છે. તેની સાથે કર્મયોગનો સંબંધ બરાબર બંધ બેસતો છે. સર્વ

આત્માઓ સ્વાત્માની ઉન્નતિ માટે કર્તવ્ય કર્મોને આવરી શકે છે, જૈન તત્ત્વ-

જ્ઞાન, જૈન તત્ત્વો એ વસ્તુતઃ એકલી જૈનકોમના તત્ત્વો નથી, પણ સહસ્ર

વિધનાં તત્ત્વો છે. જે માને તેનાં તત્ત્વો છે. પરમાત્મા જેમ સર્વના છે તેમ

સરકારનાં રાજ્યશાસનકાલમાં કર્મયોગ મન્યની રચના થઈ છે, તેથી રાજા-
ધિપાનો શાન્તિ મંવતુ એ યાંતિ મંત્રથી જિંદીય રાજ્ય સરકારની શાંતિ
મુખ્યમાં આવે છે, તથા જિંદીય સરકારને ધન્યવાદ દેવામાં આવે છે. આર્થા-
વર્તનો ઉદય જિંદીય રાજ્યથી થવાનો છે. દેશ, પ્રજા, સમાજનું કલ્યાણ કર-
નાર અને દેશ પ્રજાની આગાદી માટે આત્મભોગ આપનારા કર્મવીરો, યાન-
વીરો, વગેરેની જિંદીય સરકાર સારી રીતે કદર કરે છે. સર્વ દેશ માન્ય હોઈ
જ્યોર્જ જેવા પ્રધાનોથી વિશ્વમાં સ્વાતંત્ર્ય દેવીની ચિરસ્થાપિતા રહેનાર છે.
અમેરિકા રાજ્યના પ્રમુખ જેવાઓ પણ જિંદીય રાજ્યનેતાઓના ન્યાયને
અવધાનીને દાસના યુદ્ધમાં જિંદીય પક્ષમાં ઉભા રહ્યા છે, તે જિંદીય રાજ્યના
નેતાઓ કે જે સત્ત્વ રાજ્ય કર્મયોગીઓ છે તેઓનોજ તેમાં પ્રતાપ છે, તેથી
તેઓને ધન્યવાદ થતે છે. જિંદીય રાજ્યયોગે આર્થાવર્ત મનુષ્યોની ઉત્તતિ માટે
આંખો ઉપડી છે અને બવિષ્યમાં તેથી અનેક મહા કર્મયોગીઓ પ્રકટશે, એમાં
કંઈપણ શંકા નથી. કર્મયોગના વાયનથી અનેક મનુષ્યો બવિષ્યમાં કર્મયો-
ગીઓ પ્રકટશે અને તેઓ સર્વે દેશી મનુષ્યોના કલ્યાણમાં ભાગ લેશે. સાંભી
સ્વામસ્તુતરાચાર્ય કે જે એક વખત અમારી સાથે રહ્યા હતા તેમને આધ્યા-
ત્મિક યાનપૂર્વક કર્મયોગની મહત્તા સમજાવવામાં આવી હતી. અસ્મદીય
શિષ્ય સ્વરૂપ રક્ષાપતાચાર્ય સાંભી સ્વામસ્તુતરાચાર્યજી અમારા કર્મયોગના વિચારો
ના બળથી દાસ તેઓ ગૃહસ્થ કર્મયોગીને સોભે તેવી કર્મયોગની પ્રશ્નિ-
ઓને ધેરે છે અને વૈદ્યવિદ્યા વગેરેની સોષ બોજાથી આર્થાવર્તની શોખમાં
શદિ જો છે. તેઓ રસરસાયનસાદ જેવા મન્યો બનાવીને વિશ્વનું કલ્યાણ
કરવા લગ્ય થયા છે, વિજાપુરના ગૃહસ્થ જૈન દોશી. નધુભાઈ મંભાચંદ એક
આદર્શ કર્મયોગી હતા. સાંભારિક વ્યાપારની સાથે તેઓ ઉપામય અને જૈન
મંદિરો તથા સંતપુજ્યોની તથા સાધ્વીઓની બકિવમાં મસ્તુદ રહેતા હતા.
એક હજુ યાત્ર પણ તેઓ નવર. બેસતા નડોતા કર્મયોગના વિચારોમાં અને
તેથી પ્રશ્નિઓમાં તેઓ નિરંજનપણે વર્તતા હતા તેમનો બાધ્યાવરણમાં મંગતિ
થવાથી તેમના જીવન ચેતનની સારી અકર થઈ હતી તેથી તેમને ધન્ય-
વાદ આપવામાં આવે છે. જિંદીય સરકારે યોગેલા કેજરણીના શિશુજીથી
બદલવરં મનુષ્યે દર્શ કર્મયોગીઓની ઉપદેશિત્વા સ્વીકારવા લાગ્યા છે. જૈન-
સાંભેના જાનથી, પાનથી કર્મયોગનું રહસ્ય ખરી રીતે સમજાવ્યું છે અને
તેથી કર્મયોગ દિલગી પ્રાપ્તિ લેવાય છે.

કર્મયોગ લખતાં હમણે દર્શિથી જે કંઈ સંચંદી આગાધી વિરલ
ધન્યું લેવ તેથી પ્રત્યુદી યજ્ઞના કરી લાગા છત્તું પૂ. તેમજ સર્વ જીવોના

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડલ.

(સ્થાપન-જ્ઞાનપંચમી-વીર સંવત્ ૨૪૩૫.)

જો તમારે તત્ત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો, સરસ્વ અને પ્રિય શૈલ સમન્વિત હોય અને પોતાનું હૃદય નિર્મળ બનાવવું હોય. તો મંડળ તરફ પ્રગટ થયેલી.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રંથમાળા અવશ્ય વાંચો.

મજકુર ગ્રંથમાળામાં નીચેના ગ્રંથો પ્રગટ થયેલ છે, જે વાંચન કરી, તમારા આત્માને ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચઢાવે. ઉત્તમ ગ્રંથો અપૂર્વ સત્સંગ છે. ખચીત આ ગ્રંથોના મનનથી ધણું જાણવા અને વધુ પામશો. શુશ્રીની લેખનશૈલી-અધ્યયનદૃષ્ટિવાળી હોવાથી, દરેક વક્ષ્યોએ તેને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. દરેક ગ્રંથોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તજ્ઞાન સંબંધી વિવેચન છે.

વૈરાગ્ય, ઉપદેશક, અને જોષક, પદો-મજનો તે તે વિષયમાં લીધેલી નાખે છે. દરેક પદોનો સાર વિચારણીય છે. અનેકાન્તદૃષ્ટિથી હૃદય વિશાળતાપૂર્વક અને પ્રિય તથા પરિવર્ણથી વાચકોના હૃદયને ઉત્તમ શકાય છે અને તે મુજબ આ ગ્રંથો છે.

માત્ર વાચકોના હિતાર્થે ઉદાર ગૃહસ્થોની સહાયપડે કોઈ પણ પ્રકારક મંડળ કરતાં જોઈમાં જોઈ કિંમત રાખવાની પડેલ આ મંડળ કરી છે, જોઈ કિંમત હતાં છપાઈ-કામળ-ખાઈ વગેરે કામ સુંદર છે, તદુપરાંત વધુ પ્રચારાર્થે પ્રભાવના, વિચાર્યોને ધનામ અને ભેટ નાર માટે વધુ નકલો મંગાવનારને (શીલીકમાં હોય તો) ખરી જોઈ કિંમતે આપવામાં આવે છે.

જેઓને પ્રગટ થઈ ચુકેલા અને થવાના ગ્રંથો પૈકી કોઈપણ મંડળ પોતાના મુશ્કેલી કે સ્નેહી અને ઉપકારીઓના સ્મરણાર્થે પ્રગટ કરવા હોય તેમને તે મુજબ મંડળ સમજાડ કરી આપે છે.

પત્રવ્યવહાર-મુંબાઈ અંધાગલી. વ્યવસ્થાપક-અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ જોડ કરવો.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિભાગરત્ન પ્રન્યમાળામાં પ્રમટ થયેલા પ્રન્યે

—૨૦૬—

૧. જી. ભગત સંગેઠ ભગ ૧ જે	...	૧૪	૨૦૦	૦-૮
૧. અધ્યયન ભાગ્યવદ્	...	...	૨૦૧	૦-૮
૨. ભગવતસંગેઠ ભગ ૨ જે	...	...	૩૩૧	૦-૮
૨. ભગવતસંગેઠ ભગ ૩ જે	...	...	૨૧૪	૦-૮
૩. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૩૪૦	૦-૮
૪. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૨૪૮	૦-૮
૫. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૩૧૪	૦-૮
૬. ભગવતસંગેઠ ભગ ૪ જે	...	...	૩૦૪	૦-૮
૮. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૪૩૨	૦-૧૨
૯. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૪૦૦	૦-૧૨
૧૦. અધ્યયન	...	...	૨૩૦	૦-૪
૧૧. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૨૪	૦-૧
૧૨-૧૩. ભગવતસંગેઠ ભગ ૫ જે અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૧૬૦	૦-૬
૧૪. અધ્યયન સંગ્રહ (અધ્યયન સંગ્રહ)...	...	...	૧૪	૦-૧
૧૫. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૧૬૦	૦-૬
૧૬. અધ્યયન	...	...	૧૦૬	૦-૪
૧૭. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૧૨૪	૦-૬
૧૮. અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૧૧૨	૦-૬
૧૯-૨૦. અધ્યયન સંગ્રહ ભગ ૧-૨ (અધ્યયન સંગ્રહ) ૪-૪૦	...	...	૪-૪૦	૦-૧
૨૧. ભગવત સંગ્રહ ભગ ૩ જે	...	...	૨૦૮	૦-૧૨
૨૨. અધ્યયન	...	...	૩૦૮	૦-૧૪
૨૩. અધ્યયન	...	...	૨૧૮	૦-૧૪
૨૪. અધ્યયન સંગ્રહ સંગ્રહ	...	...	૪૦૮	૧-૦
૨૫. અધ્યયન સંગ્રહ સંગ્રહ	...	...	૮૦૮	૨-૦
૨૬. અધ્યયન સંગ્રહ (અધ્યયન સંગ્રહ)	...	...	૧૩૨	૦-૩
૨૭. અધ્યયન સંગ્રહ ૩ જે	...	...	૧૧૬	૦-૮
૨૮. અધ્યયન સંગ્રહ અધ્યયન સંગ્રહ	...	...	૧૬	૦-૦

૩૫. પદ્મવિચાર.	૨૪૦	૦-૪-૦
૩૬. વિજયપુર જ્ઞાત.	૮૦	૦-૪-૦
૩૭. સાબરમતી કાવ્ય.	૧૦૬	૦-૬-૦
૩૮. પ્રતિષ્ઠાપાલન	૧૧૦	૦-૫-૦
૩૯-૪૦-૪૧ જૈનગાથામત પ્રજ્ઞા, સંધ્યપ્રગતિ જૈનગીતા.	૬૧૦	૧-૦-૦
૪૨. જૈન ધાતુપ્રતિભા લેખ સંગ્રહ....	૩૨૮	૧-૦-૦
૪૩. મિત્રમેત્રી....	૧૭૨	૦-૮-૦
૪૪. સિદ્ધોપનિષદ	૫૬	૦-૨-૦
૪૫. જૈનોપનિષદ	૪૮	૦-૨-૦
૪૬-૪૭. ધાર્મિક મઘસંગ્રહ તથા પત્ર સંદૂષદેશ.		
ભાગ ૧ લો.	૮૭૬	૩-૦-૦
૪૮. ભજન પદ સંગ્રહ ભાગ ૮ મો.	૮૪૬	૩-૮-૦
૪૯. કર્મપોગ.		૩-૦-૦
૫૦-૫૧. શ્રીમદ દેવચંદ મન્યસંગ્રહ પ્રથમભાગ-દ્વિતીયભાગ.		૩-૦-૦

નિચલા સ્થળે પુસ્તકો વેચાણ મળે છે.

મુંબઈ, પાયકુની. બુકસેલર—મધુલ હીરલ.

II ચંપાગલી. અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ.

મન્યપ્રારમ્ભ મદ્વલમ્.

ૐ અર્દનમઃ

ૐ શ્રી સુત્રસાગરગુરુભ્યો નમઃ

। શ્રી કર્મયોગ ગ્રન્થસ્ય વિવેચન પ્રારમ્ભઃ ॥

(શ્લોક)

નમઃ શ્રીવર્ધમાનાય, રાગદેવિનાશિને ॥

સર્વજ્ઞાય ચ પૂજ્યાય, સ્વાદ્વાદતત્ત્વદેશિને ॥ ૧ ॥

શબ્દાર્થઃ—રાગદેવનો સર્વથા ક્ષયિકભાવે નાશ કરનાર સર્વજ્ઞ પૂજ્ય અને સ્વાદ્વાદતત્ત્વનો ઉપદેશ દેનાર એવા શ્રી વર્ધમાન અપરનામ શ્રી મહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર થાયો.

વિવેચનઃ—કર્મયોગ અન્યની આપમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર કરી મંગલ કરવામાં આવ્યું છે. એક પુરુષે ઠોઠ પણ કાર્યના પ્રારંભમાં મંગલ કરે છે. વિપ્રવિનાશાય મદ્વલમ્, વિપ્રનો નાશ કરવા મંગલ કરવામાં આવે છે; મંગલ અનેક પ્રકારનાં હોય છે. ય મદ્વલ, માય મદ્વલ. ભાવના પ્રતિ જે હેતુમૂલ મંગલ હોય તેને દ્રવ્ય મંગલ કહે છે. આત્માના આનન્દ, જ્ઞાન-દર્શન આશ્રિત વીર્યનો ઉપશમાદિભાવે અવિભાવ તે ભાવ મંગલ છે. જ્ઞાનાદિ ઉપશમાદિભાવે અવિભાવમાં જે જે નિમિત્ત હેતુઓ સાતુ-જે પ્રવર્તે છે તેને દ્રવ્ય મદ્વલ કહે છે. દ્રવ્ય મદ્વલ પણ અનેક હોય છે. લોકિક મદ્વલ, લોકોત્તર મદ્વલ, સુપ્રાવચનિક કુપ્રાવચનિક મદ્વલ, ગુમકર્મ મદ્વલ, અનુભકર્મ મદ્વલ, મહાર મદ્વલ, અનુભવ્યવહાર મદ્વલ, દ્રવ્યનિમિત્ત મદ્વલ, શેવ-મદ્વલ, કાલનિમિત્ત મદ્વલ, માવનિમિત્ત મદ્વલ આદિ-દ્રવ્ય અનેક ભેદો શુદ્ધમથી અવગ્રોધવા. ભાવ મંગલના પણ મદ્વલ, શેવનાવ મદ્વલ, દ્રવ્યભાવ મદ્વલ, કુપ્રાવચનિકભાવ

મદ્દલ, સુગ્રાવચનિકમાય મદ્દલ, આગમતઃભાવ મદ્દલ, નોઆગમતઃભાવ મદ્દલ, શુભવ્યવહારમાય મદ્દલ, અશુભવ્યવહારમાય મદ્દલ, સમ્યગ્ જ્ઞાનદર્શનચારિત્રમાય મદ્દલ, ઔદયિકમાયે શુભાશુભમાય મદ્દલ, ઉપશમમાયેમાયમદ્દલ, ક્ષયોપશમમાયેમાયમદ્દલ, ક્ષાયિકમાયેમાય મદ્દલ આદિ અનેક લેહ હોય છે.

શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કારરૂપ દ્રવ્ય અને ભાવથી જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપ ઉપશમાદિભાવે મર્જીત પ્રવર્તે છે. શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને નમસ્કારરૂપ શુભ મર્જીત અવબોધવું. કાયાદિની નમસ્કારમાં પ્રવૃત્તિરૂપ દ્રવ્ય નમસ્કાર મંગલ અને આત્મામાં યદ્દાજ્ઞાન અને ચારિત્ર પરિણામપૂર્વક નમસ્કારનો ઉપયોગ તે ભાવ નમસ્કાર મંગલ અવબોધવું. મન-વાણી અને કાયાવડે જે બાહ્યરીત્યા નમસ્કાર ધાય છે તે વ્યવહાર નમસ્કાર મંગલ અવબોધવું અને આત્મામાં જ્ઞાનોપયોગે શ્રી વીરપ્રભુની પ્રભુતાના સમ્યગ્ અવબોધપૂર્વક ધ્યેયમાં ધ્યાતાની નમ્રતા, અર્પણતા, લીનતારૂપ ઉપશમાદિભાવે નિશ્ચય મંગલ અવબોધવું. ઉપશમાદિભાવે જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રની એકતાએ શ્રી વીરપ્રભુને જે ભાવથી નમસ્કાર તે વસ્તુતઃ નિશ્ચય મંગલ અવબોધવું. આગમથી નમસ્કાર મંગલ અને નોઆગમથી નમસ્કાર આદિ સમ્યગ્ નામ, ક્ષેત્ર, દ્રવ્ય અને ભાવથી આત્માની વિશુદ્ધિ કરનાર મંગલો આદરવા યોગ્ય છે. વિશેષાવરયક વગેરે મન્યોમાં મંગલ સંબંધી ઘણું કથવામાં આવ્યું છે. ભાવમંગલ વિશિષ્ટ દ્રવ્ય સ્થાપના અને નામમંગલ આદેય છે. ઉપશમભાવે ભાવ મંગલ, ક્ષયોપશમભાવે ભાવ મંગલ અને ક્ષાયિકભાવે ભાવ મંગલ એ ત્રણ પ્રકારનાં ભાવમંગલ અવબોધવાં. ઉપશમભાવે આત્મિકગુણોનો આધારભૂત આત્મા તે વ્યક્તિભાવે ભાવ મંગલ છે. ક્ષયોપશમભાવે આત્મિક જ્ઞાનાદિગુણોનો આધારભૂત આત્મા તે ભાવમંગલ ક્ષાયિકભાવે જ્ઞાનાદિગુણોનો આધારભૂત આત્મા તે ભાવમંગલ અવબોધવું. તીર્થકલ્પદિ પદવીનાં ધારક શ્રી તીર્થંકર મહારાજ વર્ધમાનપ્રભુ ભાવ મંગલ છે. પાપને નાશ કરે તેને મંગલ કહે છે. પ્રીતિ-મહિમ અને નિઃસંકલ્પ વચનયોગે શ્રી વર્ધમાનસ્વામીને સેવનાં તેમજ પરમાત્મધ્યરૂપ ધ્યેયનું આત્મામાં ક્ષેપભાવે

પરિણમન થવાથી આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશે લાગેલાં કમોનો કાય
 યાય છે. અતએવ શ્રી મહાવીરપ્રભુ મંગલરૂપ હોવાથી અન્યારંભમાં
 તેમને નમસ્કાર કરીને દ્રવ્ય મંગલ વિશિષ્ટ ભાવમંગલ પ્રારંભવામાં
 આપું છે. શ્રી વર્ધમાનપ્રભુના ચાર નિરોપા મંગલરૂપ છે. નામ,
 સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ એ ચાર નિરોપાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે
 છે. નામ મંગલ, સ્થાપના મંગલ, દ્રવ્ય મંગલ અને ભાવમંગલ એ
 ચારે મંગલોની આગમના આધારે સિદ્ધિ યાય છે. શ્રી વર્ધમાન-
 પ્રભુનું નામ મંગલરૂપ છે અને તે મંગલકારક છે. શ્રી વર્ધમાન-
 પ્રભુની સ્થાપના મંગલરૂપ છે અને તે મંગલકારક છે. દ્રવ્યરૂપ શ્રી
 વર્ધમાનપ્રભુ મંગલરૂપ છે અને તે મંગલકારક છે. શ્રી વર્ધમાનપ્રભુનો
 ભાવ નિરોપો મંગલરૂપ છે અને તે મંગલકારક છે. જેનો ભાવ નિ-
 રોપો મંગલરૂપ છે તેના અન્યરોપ, દ્રવ્ય સ્થાપના અને નામ એ ત્રણ
 નિરોપો મંગલરૂપ છે. જેનો દ્રવ્ય નિરોપો મંગલરૂપ હોય છે તેનો
 ભાવ નિરોપ મંગલરૂપ બને છે. દરેક વસ્તુના જથ્થામાં જથ્થા ચાર
 નિરોપો મંગલરૂપ છે. દ્રવ્ય તે કારણ છે અને ભાવ તે કાર્ય છે.
 દ્રવ્યપ્રવિધાતરૂપ મંગલ, શબ્દદ્વારા કરવાથી ભાવમંગલ કે જે આ-
 ત્માના ઉપશમાદિશુલ્લોને આવિર્ભાવરૂપ, તેની પ્રકટતા યાય છે. દ્રવ્ય
 મંગલ અને ભાવમંગલના પણ અનેક ભેદો છે. નામ અને સ્થાપના
 મંગલના પણ નિમિત્તાદિયોગે અનેક ભેદો પડે છે. જ્યાં નામ
 મંગલ હોય છે, ત્યાં સ્થાપના મંગલ, દ્રવ્ય મંગલ અને ભાવ મંગલ
 પણ સંસ્મૃતિ દ્વારા હોય છે. તીર્થકચદિના નામનું મંગલ તે ઉપ-
 શમાદિ ભાવ મંગલને સિદ્ધ વ્યક્ત કરે છે. તીર્થકરના ચાર નિરોપા
 મંગલરૂપ છે અને તેને નમસ્કારરૂપ મન વચન અને કાયાનું પ્રવિ-
 ધાન મંગલરૂપ છે. ભાવપૂર્વક મન વચન અને કાયાનું નમસ્કારરૂપ
 મંગલ પ્રવિધાન સર્વથા સર્વથા આદેય છે. અન્યારંભમાં શ્રી વીર-
 પ્રભુનું મંગલાચરણ કરવામાં આવે છે તેનું કારણ એ છે કે, તૈન-
 શાસનના સ્થાપક આસન્નાપકારી શ્રી વર્ધમાનપ્રભુ છે. સંપ્રતિ શ્રી
 વર્ધમાન સ્વામીનું તીર્થ પ્રવર્તે છે એ પ્રતિ તેમનો મહોપકાર છે.
 અતએવ શ્રી વીરપ્રભુનું અન્યારંભે મંગલ કરવામાં આવે તે મુક્તિ

યુક્ત સિદ્ધ કરે છે. શ્રી વર્ધમાનપ્રભુને નમસ્કાર કરવાની સાથે તેમના આર અતિશય જણાવ્યા છે. જ્ઞાનાતિશય, વચ્ચનાતિશય, અપાયાપગમાતિશય અને પૂજાતિશય તેમાં રાગદ્વેષ વિનાશિને એ વિશેષણથી 'અપાયાપગમનું' સૂચવન કરવામાં આવ્યું છે. રાગદ્વેષ એ બે મહા અપાયરૂપ છે. રાગદ્વેષનો સર્વથા નાશ થયા વિના જ્ઞાનાતિશય પ્રકટતો નથી. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, અન્તરાય અને મોહનીય એ આર કર્મ છે, તેજ ખરેખર અપાયરૂપ છે. ધનધાતી આર કર્મરૂપ અપાયનો અપમમ અર્થાત્ નાશ કરવાથી અપાયાપગમાતિશય ઉદ્ભવે છે. અપાયાપગમાતિશયના ઉદ્ભવની સાથે જ્ઞાનાતિશય પ્રકટે છે. પરિપૂર્ણ રાગદ્વેષનો સર્વથા ક્ષય કરવો એ કંઈ સામાન્ય કાર્ય નથી. રાગદ્વેષનો પરિપૂર્ણ ક્ષય થવાથીજ કેવલજ્ઞાન પ્રકટી શકે છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ દીક્ષાંગીકાર કરીને બાર વર્ષ પર્યન્ત મોહનીય કર્મની સાથે યુદ્ધ કર્યું. શ્રી મહાવીરપ્રભુ છન્નસ્થાવસ્થામાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી અપ્રતિબદ્ધપણે વિહાર કરતા હતા. આત્માના શુદ્ધોમાં ક્ષયોપશમાદિભાવે રમણતા કરીને આત્મસમાધિ સુખમાં ઝીલતા હતા. બાહ્ય અને અન્તરથી નિર્ઘન્યભાવને ધારણ કરીને આત્માના શુદ્ધ ધ્યાનમાં તલલીન બન્યા અને ક્ષપકચેષ્ટિ આરોહણ કરી ધનધાતી આર કર્મનો ક્ષય કરી ક્ષાયિકભાવે લોકલોક પ્રકાશક કેવલજ્ઞાન પામ્યા. આ વિશ્વમાં કેવલજ્ઞાનવડે સર્વ પદાર્થોને સાક્ષાત્ અવલોકી શકાય છે. સર્વજ્ઞાનમાં શિરોમણિ એવું કેવલજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યાથી પશ્ચાત્ કોઈ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું અવશેષ રહેતું નથી. શ્રી વીરપ્રભુને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં કેવલજ્ઞાન પ્રગટયા બાદ આર નિકાયના દેવોએ સમવસરણની રચના કરી, તે સમવસરણમાં બેસીને બાર પર્વદાની આગળ શ્રી વીરપ્રભુએ વીતરાગ ધર્મનો ઉપદેશ દીધો અને ચતુર્વિધ સંઘની સ્થાપના કરી. શ્રી વીરપ્રભુના આત્મામાં કેવલજ્ઞાન પ્રકટયું તેથી તેમણે વચનવડે યથાતથ્ય ઉપદેશ દીધો તે વચ્ચનાતિશય અવબોધવો. કેવલજ્ઞાનની સાથે વચનાતિશય હોય છે, અને તેથી પૂજાતિશય પણ સાથેજ પ્રગટે છે. પૂજાતિશયના યોગે ચોસઠ સુરપતિઓ વગેરે શ્રી વર્ધમાનપ્રભુની પૂજા કરે છે. આ આર અતિશયવડે યુક્ત

શ્રી વીરપ્રભુ છે:-એમ શામદેવવિનાયકે, સર્વજ્ઞાણ, વૃક્ષાણ, સ્વાદા-
 રસત્વદેશિને એ ચાર વિશેષભોગવટે-અદ્યક્ષ, મંદ્ય, સ્વસ્ત્ય, મંદ્ય-
 ક્રમાં દર્શાવ્યું છે આ ચાર વિશેષભોગવટે શ્રી દેવપ્રભુ મંગલકથીને
 મંગલ કરનારાઓને એમ જણાવવાના આવે છે કે એ ચાર અનિ-
 શય યુક્ત હોય છે તેજ દેવ-મહાદેવ પદને ટાલક છે. અત્યેવ એમ
 દેવના સદ્ગુણોનું અનુકરણ કરીને પાત્રના આશ્રમાં તેજ સદ્ગુણો
 પ્રકટાવવા ભેદએ અને નદ્યે આ અન્ય રચનને. મુખ્યદેવ છે એમ
 હૃદયમાં અવગ્રાહ્ય. પ્રત્યેક અન્યના આરંભમાં મંગલ કરવું પડે છે
 એવી શિષ્ટજનોની રીતિ છે. અન્ધારંભમાં કરેલું મંગલ અન્ય રચનમાં
 આવતાં વિમાને નારા કવવાને શક્તિમાન થાય છે. હંદેવનું અન્ધાર-
 ભમાં મંગલ કરવાથી દેવનું સમસ્તદિ યત્ન હંદેવના સદ્ગુણો
 પ્રીતિપવાની રૂચિ થાય છે અને દેવની પેઠે આદરણ કરવાને
 અવધાર આરિતરૂપ પ્રવૃત્તિ થાય છે, હંદેવ અનેક દેવોએ
 લક્ષ્યમાં લેઈ અત્ર અન્ધારંભના મંગલ કરવામાં આવ્યું છે. સમ્રાટ
 શ્રી દેવમહાવીરણ મંગલ કર્યા પછી વડનગર નરસિંહ સદ્ગુણો
 અન્ધારંભમાં મંગલ અને નામ વિક્ષિત નેક પ્રદંભનું કથન
 કરવામાં આવે છે.

(સ્લોક.)

આત્મજ્ઞાનપ્રદાતારં-પદ્માચાર પ્રણાટકમ્ ।
 યતીન્દ્રં સદ્ગુરુપૂજ્યં, નત્વા શ્રીમુનમાગસ્ય ॥ ૨ ॥
 ક્રિયા(કર્મ)યોગ પ્રવૃત્ત્યર્થમ્, મનુષ્યાનાં વિશેષતઃ ।
 સ્વસ્વધર્માન્વિતં સમ્યક્, ક્રિયાગંગં મનામ્પદમ્ ॥ ૩ ॥

શ્લોકાર્થ-આત્મજ્ઞાનપ્રદ પદ્માચાર નેકકથક શ્રીન્દ્ર સદ્ગુરુ
 શ્રી મુખસાગર શરૂને નમી મનુષ્યેન્દ્રિયક્રિયાયોગ
 સ્વસ્વધર્માન્વિત ક્રિયાયોગને કથું છું.
 વિવેચન-આત્મજ્ઞાનપ્રદ શ્રીમુનમાગસ્ય મનુષ્યાગરણ
 ને અન્ધારંભમાં નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. અનેક શાસ્ત્રો

સદ્ગુરુનો અપરંપાર મહિમા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. સમકિતદાયક ગુરુત્તમો, વચ્ચુવચાર ન થાય; મવ કોડાકોડી કરે, કરતાંકોટિ ઉપાય ઇત્યાદિથી રપદ અવબોધાય છે કે સદ્ગુરુ ભગવાનના અપરંપાર ઉપકારથી શિષ્ય-શ્રી સ્ગુરુના ચાર નિરોધાને મંગલરૂપ માનીને તેમની મન, વચન અને કાયાથી સદા ભક્તિ કરે અને તેથી આત્મોત્તતિના શિખરે સ્વાત્માને સ્થાપે એમાં કિંચિત્ અપિ આશ્ચર્ય નથી. શ્રી સદ્ગુરુની કૃપા વિના પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરવી તે અકુસુમવત્ છે. શ્રી સદ્ગુરુ ભગવાન સ્વશિષ્યને આત્મજ્ઞાન સમર્પિને તેના ઉદ્ધાર કરે છે. શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજની તેત્રીસ આશ્વાતનાટાલવાપૂર્વક અને વિનય બહુ માનપૂર્વક શ્રી સદ્ગુરુની સેવા કરતાં શ્રી સદ્ગુરુની શિષ્યપર કૃપા થાય છે અને તેથી શિષ્ય આગમકથિત આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન થાય છે. સદ્ગુરુ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજની વિશેષણ ગર્ભિતશુષ્કદ્વારા સ્તુતિ કરવામાં આવે છે. બ્રહ્મ અને આન્તરજ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર તપવીર્યાદિ શ્રી અર્થાત્ લક્ષ્મીવડે શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ શોભે છે. વિનય, વિવેક, શ્રદ્ધા, સેવા, ભક્તિ ઇત્યાદિ શુષ્કરૂપ શ્રી (લક્ષ્મી) વડે શ્રી સદ્ગુરુ સુખસાગરજી મહારાજ શોભે છે. શ્રી સદ્ગુરુ સુખસાગરજી મહારાજ આત્મજ્ઞાનના હાતાર છે. વિશ્વમાં ધર્મના ચાર પ્રકાર છે. દાન, શીયલ, તપ અને ભાવના; તેમાં દાનધર્મની સિદ્ધિ થતાં શીયલ ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. શીયલ ધર્મની સિદ્ધિ થતાં તપોશુષ્ક પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્યતા પ્રકટે છે. તપોશુષ્કની સિદ્ધિ થતાં ભાવનું અધિકારત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. દાનના ઉપાધિ લેદે અનેક લેદે પડે છે. અભયદાન, સુખાત્મદાન, અનુકંપાદાન, ઉચિતદાન, અને કીર્તિદાન. એ પંચદાનમાં અભયદાનની શ્રેષ્ઠતા અવબોધવી. દ્રવ્ય અને ભાવથી અભયદાનના બે લેદે પડે છે. જીવોના બ્રહ્મપ્રાણોની રક્ષા કરવી તે દ્રવ્યઅમયદાન અને જીવોના જ્ઞાનાદિશુષ્કોનો અવિર્ભાવથી બોધાદિદ્વારા પ્રચલ્ન કરવો તે માત્ર અમયદાન અવબોધવું. દ્રવ્યઅમયદાન કરતાં અનન્તશુષ્ક ઉત્તમ ભાવઅભયદાન છે. કોઈ પણ જીવને સમ્યક્ત્વપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનું દાન કરવું તે માત્રઅમયદાન અવબોધવું. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી દ્રવ્ય અભ-

[illegible]

વાસમાં સેંચું હતું અને ત્યાંનાવસ્થામાં ભાવઅભયદાન. દેવાની પ્રવૃત્તિ કરીને અનેક જીવોને મોક્ષ સમુખ કયાં દત્તા. આત્મજ્ઞાનનું દાન તે ભાવઅભયદાન છે અને તેના દાતાર ધી ગુરુ દત્તા. અતઃ આત્મજ્ઞાન પ્રદાતાતરમ્ એ વિશેષવૃદ્ધાંત તેમની સ્તુતિ કથામાં આવી છે. તત્ત્વાર્થગુપ્તમાં “વરસ્પરોપપ્રદો જીવાનામ્” જીવોને અને અજીવોને પરસ્પર ઉપમદ્ અર્થોન્ ઉપકાર છે. વરસ્પરોપપ્રદો જીવાનામ્ એ સૂત્ર પ્રમાણે અન્ય જીવોને સમ્યક્ત્વદાનાદિવટે ઉપમદ્ કરીને સ્વાકર્ષજીવનને ધી સદ્ગુરુ વ્યતીત કરતા દત્તા. શ્રી સદ્ગુરુ સુખસાગરજી મદ્દારાજે આત્મજ્ઞાનરૂપ ભાવઅભયદાન દેઇને વરસ્પરોપપ્રદો જીવાનામ્ એ સૂત્ર પ્રમાણે સ્વાધિકારે નિષ્કામભાવે સ્વક્રમને પરિપૂર્ણ અદા કરી હતી. જે મનુષ્ય સ્વાધિકારે સ્વશક્તિયોગું અન્ય જીવોના ઉપકારાર્થે દાન નથી કરતો તે મનુષ્ય આ વિશ્વમાં પર જીવોના ઉપકાર નીચે સદા દબાયલો રહે છે અને તે વિશ્વમાં ઉંચું મુખ કરીને કંઈ પણ કયવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. દાન દેતાં દેનારનો હસ્ત ઉચ્ચે રહે છે અને લેનારનો હસ્ત નીચે રહે છે તેથીજ દાન દાતારની કેટલી બધી વિશ્વમાં ઉત્તમતા છે તે સ્વયમેવ સિદ્ધ થાય છે. એક મનુષ્યે અનન્તકાળથી અનન્તજીવોના અનન્ત ઉપમદ્દોને અનન્તિવાર અનન્તભવમાં ભમતાં પૂર્વે મદ્દા છે તે ઉપમદ્દોમાંથી મુક્ત થવા માટે દ્રવ્ય અને ભાવથી દાન દેવું જોઈએ. જે મનુષ્ય નિષ્કામભાવે દ્રવ્ય અભયદાન અને ભાવઅભયદાનમાં યથાયોગ્ય સ્વાધિકારે સ્વશક્તિપૂર્વક પ્રવૃત્ત થાય છે તે વિશ્વજીવકૃત ઉપમદ્દોને વાળવા અધિકારી બને છે. સ્વશક્તિયોગું દાન દેવું એ સ્વક્રમ છે. દાની સ્વશક્તિયોગું દાન કરીને ખરેખરે ત્યાગી બને છે. જે ખરેખરે નિષ્કામભાવે ત્યાગી છે તે વસ્તુતઃ ત્યાગી છે એમ અવબોધવું. સદ્ગુરુ સુખસાગરજીમાં આત્મજ્ઞાન દાન દેવારૂપ ગુણ ખીલ્યો હતો અને તેથી તેઓ અન્યાત્માઓને આત્મન્દી નિર્ભય બનાવવાને શક્તિમાન્ થયા હતા. ધી સદ્ગુરુ પંચાચાર પાલક હતા. જેનામાં દાનગુણ ખીલ્યો હોય છે તે શીવલાંગભૂત પંચાચાર પાલકને શક્તિમાન્ થાય છે. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચરિત્રાચાર, તપશ્ચાર અને વીર્યોચાર એ પંચધાચાર પાલક શ્રી સદ્ગુરુજી

છે. તાન્યાદિ પંચ પ્રકારના આચારો પાગલાથી સ્વપરંતઃ જાણી શકાય છે. પંચમાઆચારો પાગલાથી અને પાગલવરણે સિદ્ધ થઈ શકે છે. આચાર તાનુદયનો અર્થ પ્રથમ પ્રમે છે. મનુષ્ય સહચારોવડે મુક્ત રહેવાથી એને સહચાર નહીં પામી શકે તેમ નથી. તાન્યાચારથી તાનની વૃદ્ધિ થઈ શકે છે. સાધ્વિનિંદુ લક્ષ્યમાં સર્પોને તાન્યાચારનું પરિપાકવન કરવું જોઈએ. તાન્યાચાર, આરિયાચાર. તપ આચાર અને વીર્યાચાર. આચાર, આચાર અને પાવકલનેની જનુનેદના કરવા, સ્વચ્છતા, કૃત્યોપશમ, અને ક્ષયિકલાય થાય છે. એ પંચ સહચાર પાવક ધી સહચાર હતા એમ વજ્રાચારાગતર છે. જનુપશમાં જાન્યું છે. વર્તાન્દ્ર એ વિદ્યેશ્વરી કરે પદે સમાન મેષવા છે એમ રથાન્યું છે. પ્રસાદને સહચાર એ સહચાર એમ વર્તમાનશાળમાં વિષમાન મુખ્યુદયથી સહચાર એમ પુણ્ય મુક્ત કરે સહચાર મુખસાચરણ મહાસચરણ મહાસચરણ કરે છે. અને તેમનું સર્વ સાપુણ્યમાં મેષવ એમ સહચાર જનુલન્યું છે. અવએવ વર્તાન્દ્ર એ વિદ્યેશ્વરી સહચાર છે. વૃજ્ય એ વિદ્યેશ્વરી વિશિષ્ટ સહચાર મહાસચરણ પ્રદયાર, પંચાચાર પ્રપાવક, યતીન્દ્રાદિ સુદેવરે છે. આ સહચારે પૂજ્ય હોય છે. ધી સહચારે ઉપરના વિદ્યેશ્વરી સહચારે તેઓની સુદેવરે સ્વયમેવ વિશ્વમાં પૂજ્યતા મેળવી શકે છે. દુષ્ણ ગુણિપુ પૂજ્યન્તે. વિશ્વમાં સર્વત્ર સહચારોની સુદેવરે છે. જનુપશ હોય છે ત્યાં પૂજ્યતા સ્વયમેવ આવે છે. કૃત્યોપશમ વૃજ્ય સહચાર ધી સહચારે હોવાથી તેઓ સિદ્ધ થઈ શકે છે એમ રથાવી તેમને નમસ્કાર કરીને કર્મચોર (કિંદેર) નમને સ્વચાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે. કિંદેર (કર્મદેવ) સ્વચન પ્રયોજન ગ્રંથમાં “મનુષ્યાણાં વિદેભઃ સમ્ભવમાનઃ કમ્યક્રિયાયોગ પ્રવૃત્ત્યર્થે ક્રિયાયોગં નયન્તિ” એવે ૨૫૮ શ્લોક છે. ધી સહચાર મુખસાચરણ મહાસચરણી વિદ્યેશ્વરી સુદેવરે પ્રવૃત્તિ, ક્રિયામાર્ગમાં તેમની યાદી સિદ્ધિ થાય છે.

કરવામાં તેમની સ્વચ્છતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી હતી. પ્રતિલેખના, પ્રતિ-કમલ અને ગોચરી વગેરે ક્રિયાઓ કરવામાં તેમની રૂચિ ઘટી હતી. તેમની ઓવી ક્રિયાયોગની પ્રવૃત્તિથી તેઓ ક્રિયાયોગી એ ખ્યાતિને પામ્યા હતા. ક્રિયાયોગ પ્રવૃત્તિમય જીવન તેમનું હતું. ક્રિયા-યોગમાં તેમની અનન્ય શ્રદ્ધા હતી તેથી ક્રિયાયોગ અથવા કર્મયોગ નામનો અંધ કરીને મનુષ્યોને સ્વસ્વધર્મયુક્તક્રિયાયોગકર્તૃત્વને વિશેષતા જણાવવાની રૂઝૂમો પોતાની છે અને તે દ્વારા સદ્ગુણના ક્રિયાયોગ ગુણની ભક્તિ છે એવો નિશ્ચય કરીને ક્રિયાયોગ અંધને કંઈ છું. વિશ્વમાં શ્રાદ્ધજ્ઞ, દાનિય, વેશ્ય અને મુદ્રાદિ ભેદે મનુષ્યો હોય છે. પ્રત્યેક જાતના મનુષ્યને દેશકાલાનુસાર સ્વસ્વ ધર્મ યોગ્ય કર્મ કરવાં પડે છે. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે સ્વધર્મ દ્રવજના વશ થઈ કર્મ કરવાં પડે છે અને સાધુઓને ત્યાગીઓને સ્વસ્વ અધિકાર પ્રમાણે કર્તૃત્વ કર્મ યોગને કરવો પડે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને સ્વસ્વ ધર્માનુસારે ક્રિયા કરવી પડે છે તેથી ક્રિયાયોગ (કર્મયોગ)નું સમ્યક્ સ્વરૂપ વિશ્વ મનુષ્યોને ઉપકારી યાય અતઃજેવ તેને જણાવવા કંઈ મુંઝે. ક્રિયાની આવશ્યકતાપૂર્વક ક્રિયાયોગઅન્યકરણપ્રવૃત્તિ દર્શાવે છે:-

શ્લોક.

ક્રિયાયોગં વિના જીવા, જીવન્તિ ન કદાચન ।

આવશ્યકક્રિયાયોગાત્, ચિત્તશુદ્ધિ ધ્રુવં નૃણામ્ ॥૪॥

શાબ્દાર્થ—ક્રિયાયોગ યાને કર્મયોગ વિના વિશ્વમાં જીવો કદાપિ જીવી શકતા નથી. આવશ્યક ક્રિયાયોગથી મનુષ્યોના ચિત્તની શુદ્ધિ નહીં યાય છે.—

વિવેચન—ક્રિયાયોગવડે વિશ્વમાં સર્વ જીવો સ્વજીવનાસ્તિ-ત્વસંરક્ષી શકે છે. સર્વ પ્રકારની વનસ્પતિયોને દેખો તેઓ ક્રિયાથી સ્વયંજ્યાદારાદિયોવક તત્ત્વોને કાયયોગની ક્રિયાવડે આકર્ષી રાહીને જીવી શકે છે. જલના જંતુઓ પણ આહારાદિક ક્રિયાવડે જીવી શકે છે તે પશુઓ પંખીઓ નારકી-દેવો અને મનુષ્યો તે ક્રિયા-

યેન વિના અવીજ ચી રીતે શકે! જનતામાં જ્યાં દેખે, ત્યાં જડ વા
 ચેનન એ એ ક્રિયાયોગ વિના હોઈ શકતા નથી એવું સ્વયમેવ સિદ્ધ છે.
 હવે એને સ્વસ્વપ્રણુની રક્ષાપુષ્ટિ અર્થે આહારાદિચંદ્રણુની ક્રિયા
 કરવી પડે છે અને તે ક્રિયા કર્યા વિના કદાપિ તેમને છૂટકો થતો
 નથી. જનતામાં ધર્મનું વા કર્મનું અસ્તિત્વ પરેખર ક્રિયા વિના
 રહી શકતું નથી. પ્રાણુ, સૂરિય, વૈશ્ય અને યુદ્ધ જે ચાર વર્ણનું
 અસ્તિત્વ ક્રિયાથી વર્તે છે. ત્યાગી અને રાત્રીનું અસ્તિત્વ પણ ક્રિયા
 વિના રહી શકતું નથી. કોઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા કર્યા વિના એ
 રહી શકતો નથી. જે જે પ્રકારની ક્રિયા કરવાની આવશ્યકતા જે
 ક્ષણમાં એવને હોય છે તે દુરંતના નિયમ પ્રમાણે થયા વિના રહેતી
 નથી. માતાના ઉદરમાં ગુર્જન-એકું બાકક પોતાની માતાના સ્તનને
 ગુર્જન થાવવાની ક્રિયા કરે છે અને તેનાં શરીરનાં અંગે ઉદરમાં પ્રવેશોડા
 દુધનું સિન્ધુ સિન્ધુ સ્વરૂપ કરવાને સ્વસ્વ ક્રિયા કરવામાં પ્રત્યેક અવયવે
 એક દષ્ટ માત્ર પણ વિધાનિત લેતાં નથી. શરીરમાં રહેલા સર્વ અવયવો
 સ્વસ્વ ક્રિયા કરવામાં સદા તત્પર રહે છે. હસ્ત, હસ્તાનું કાર્ય કરે છે. દેહનાં
 પેશનું કાર્ય સદા કરે છે, નાડીઓ સ્વાયંમાં મહા નાડીઓની અતિ
 પ્રભાણે વદા કરે છે અને તેથી તેઓ એવી શકે છે, ઇત્યાદિ અનેક
 પ્રત્યક્ષ દ્રશ્યો જ્યાં ત્યાં સર્વત્ર અવગ્રાપી શકાય છે. જેને નિષ્ક્રિય
 જેવી અવસ્થાવાળા પદાર્થો કહેવાય છે તેવા પદાર્થોમાં પણ સૂક્ષ્મ
 દ્રિષ્ટી અવલોકવામાં આવે તો કોઈ પણ ક્ષણની તેઓમાં ક્રિયા
 પ્રવર્તી કરે છે જેમ અવગ્રાપીય. એમાં અને અણુમાં સક્રિ-
 યત્વ ધર્મ રાજ છે અને તેથી એવાદિ પદાર્થો સ્વસ્વ ધર્મની ક્રિયા
 એ સમયે સમયે કર્યા કરે છે. કોઈ પણ અનુષ્ઠ કોઈ પણ પ્રકાર-
 ની કર્યા વિના રહી શકતો નથી, અતએવ સ્તનયોગદાતા વસ્તુ-
 યોગુ સ્વરૂપ અવગ્રાપી પદાર્થ પણ સ્વભાવ એવન અને સ્વભા-
 વર એવનનું અસ્તિત્વરૂદિ અને તેની સંરક્ષણે ક્રિયાયોગ કર-
 વાની તે ખાસ જરૂર રહે છે જેમ પ્રત્યેક અનુષ્ઠને અનુસર પૂર્વ
 અવગ્રાપી વિના તે નહિ રહે. સ્વઅવગ્રાપી રક્ષા કરવા માટે
 ક્રિયાની આ વિદ્યારૂપ સિદ્ધ કરે છે. જે જે ક્રિયાઓ જે જે એ

કરવી પડે છે અને તે તે ક્રિયાઓ કયાં વિના બાહ્યતઃ તથા અન્ત-
રથી તે સ્વજીવનને સંરક્ષી શકતા નથી. અવશ્ય તે તે ક્રિયાઓ
સ્વસ્વધર્મયુક્તલાવથી કરવી પડે છે. અતઃજેવ તે તે ક્રિયાઓને
આવશ્યક ક્રિયાઓ અથવા આવશ્યક કર્મયોગ એ નામથી સંબોધ-
વામાં આવે છે. જે જે દેશના મનુષ્યો આવશ્યક ક્રિયાઓને કરવામાં
સ્વફલ માનીને પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ કદાપિ વિશ્વમાં બાહ્ય જીવને
અને આન્તરજીવને પરતગ્ન બનતા નથી અને તેઓ બાહ્ય સામ્રા-
જ્યસ્વાતંત્ર્ય અને આન્તરસામ્રાજ્યસ્વાતંત્ર્યને સંરક્ષી શકે છે.
ક્રિયાયોગ યાને કર્મયોગને પ્રવૃત્તિયોગ કથવામાં આવે છે અને દેશ
કાલાનુસાર અભિનવરૂપમાં પ્રત્યેક જીવની આગળ ઉપસ્થિત થાય છે.
તેની જે અવગણના કરીને સ્વાધિકાર કર્મ કર્તવ્યથી જાણ થાય છે
તે વિશ્વમાં ધર્મની અને કર્મની સર્વ સત્તાઓથી જાણ થઈને સ્વસ-
તમાંથી જીવોને પણ જાણ કરે છે. જે દેશના મનુષ્યો કર્મયોગમાં સદા
પ્રવૃત્ત રહે છે અને પ્રમાદોને પરિહરી પ્રવર્તે છે તે દેશસ્થ મનુષ્યો
અન્ય દેશીય મનુષ્યોને પરતગ્ન બનાવે છે અને સ્વકીય સ્વાતંત્ર્યની
પ્રગતિથી આન્તર તથા બાહ્યજીવને તેઓ જીવી શકે છે. જે જીવ
ક્રિયાયોગનું કુદ્રતી જીવન પરિપૂર્ણ અવબોધે છે તે કદાપિ સ્વકર્ત-
વ્યરૂપ ક્રિયાયોગથી જાણ થતો નથી. ક્રિયાયોગ રૂપ વ્યવહાર મા-
નું અવલંબન કયાં વિના વ્યવહારજીવનવડે અને નિશ્ચય જ્ઞાન
પ્રાપ્તિજીવનવડે જીવી શકાતું નથી. કારણ વિના કદાપિ કાર્યની
સિદ્ધિ થતી નથી. ક્રિયાયોગ વિના કાર્ય યોગની દ્રવ્યથી અને લાવથી
વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી કદાપિ સિદ્ધિ થતી નથી. ક્રિયાયોગના
માદર વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સ્વફલને વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી
કદા કરી શકતો નથી.

મનુષ્યોને આવશ્યક જે જે આહારાદિ ક્રિયાઓ કરવી પડે છે
કદાપિ કયાં વિના રહેતા નથી. પ્રત્યેક જીવને લૌકિક અને લૌકો-
પચ્ચ વ્યવહારતઃ દ્રવ્યક્ષેત્ર કલલાવ મર્યાદાએ આવશ્યક ક્રિયાઓ કયાં
ના છૂટકો થતો નથી. જે જે કાલે, જે જે દોરે, જે જે ભાવે બાહ્ય
વનાસ્તિત્વસંરક્ષકત્વાર્થે અને આન્તરજીવન સંરક્ષકત્વાસ્તિત્વાર્થે

કરવી પડે છે અને તે તે ક્રિયાઓ કર્યા વિના બાહ્યતઃ તથા અન્ત-
ર્યી તે સ્વજીવનને સંરક્ષી થકતા નથી. અવશ્ય તે તે ક્રિયાઓ
સ્વસ્વધર્મયુક્તભાવથી કરવી પડે છે. અતઃજેવ તે તે ક્રિયાઓને
આવશ્યક ક્રિયાઓ અથવા આવશ્યક કર્મયોગ એ નામથી સંબોધ-
વામાં આવે છે. જે જે દેશના મનુષ્યો આવશ્યક ક્રિયાઓને કરવામાં
સ્વક્ષ્મ માનીને પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ કદાપિ વિશ્વમાં બાહ્ય જીવને
અને આન્તરજીવને પરતંત્ર બનતા નથી અને તેઓ બાહ્ય સામ્રા-
જ્યસ્વાતંત્ર્ય અને આન્તરસામ્રાજ્યસ્વાતંત્ર્યને સંરક્ષી થકે છે.
ક્રિયાયોગ વાને કર્મયોગને પ્રવૃત્તિયોગ કથવામાં આવે છે અને દેશ
પ્રજાનુસાર અભિનવરૂપમાં પ્રત્યેક જીવની આગળ ઉપરિચિત થાય છે.
તેની જે અવગણના કરીને સ્વાધિકાર કર્મ કર્તવ્યથી બ્રહ્મ થાય છે
તે વિશ્વમાં ધર્મની અને કર્મની સર્વ સત્તાઓથી બ્રહ્મ ધર્મને સ્વસં-
ભાષી જીવોને પણ બ્રહ્મ કરે છે. જે દેશના મનુષ્યો કર્મયોગમાં સદા
પ્રવૃત્ત રહે છે અને પ્રમાદોને પરિહરી પ્રવર્તે છે તે દેશસ્થ મનુષ્યો
અન્ય દેશીય મનુષ્યોને પરતંત્ર બનાવે છે અને સ્વકીય સ્વાતંત્ર્યની
પ્રગતિથી આન્તર તથા બાહ્યજીવને તેઓ જીવી થકે છે. જે જીવ
ક્રિયાયોગનું કુદ્રતી જીવન પરિપૂર્ણ અવગ્રોધે છે તે કદાપિ સ્વકર્ત-
વ્યરૂપ ક્રિયાયોગથી જાદ થતો નથી. ક્રિયાયોગ રૂપ બ્યવહાર મા-
નું અવગ્રંભન કર્યા વિના બ્યવહારજીવનવડે અને નિશ્ચય જ્ઞાન
જાવપ્રાપ્તજીવનવડે જીવી થકાતું નથી. કારણ વિના કદાપિ કાર્યની
સિદ્ધિ થતી નથી. ક્રિયાયોગ વિના કાર્ય યોગની દ્રબ્યથી અને જાવથી
બ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી કદાપિ સિદ્ધિ થતી નથી. ક્રિયાયોગના
અહર વિના કોઈ પણ મનુષ્ય સ્વક્ષ્મને બ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી
અદા કરી થકતો નથી.

મનુષ્યોને આવશ્યક જે જે આકારાદિ ક્રિયાઓ કરવી પડે છે
તે કદાપિ કર્યા વિના રહેતા નથી. પ્રત્યેક જીવને લોકિક અને લોકો-
તર બ્યવહારતઃ દ્રબ્યકેવ પ્રવૃત્તિનું મર્યાદાએ આવશ્યક ક્રિયાઓ કર્યા
વિના છૂટકો થતો નથી. જે જે કાલે, જે જે સ્થાને, જે જે જાતે બાહ્ય
જીવનસ્થિતિસ્વસ્થરક્ષકત્વાયે અને આન્તરજીવન સંરક્ષકત્વાસ્થિતિસ્વસ્થ

[illegible]

અવધુર અને વિદ્યાર્થી અકલ્પક કલ્પિત કર્યાથી અવધુર અને
વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી મુદ્ધિ થાય છે એવું કલ્પુ કલ્પનાવે છે. આથી
કલ્પે કલ્પ કલ્પનાવે છે. વિદ્યાર્થી અકલ્પક અવધુર, કલ્પ, કલ્પ,
કલ્પ, કલ્પ, કલ્પ, કલ્પ અને વિદ્યાર્થી કલ્પે કલ્પ કલ્પ છે.

છે. શ્રી ચેડા મહારાજે કોલિક નૃપતિની સાથે બાર વર્ષ પર્યંત ક્ષાત્ર
 ધર્મકર્મયોગના અધિકારની ફર્જ અદા કરવા સુદ્ધ કર્યું હતું. આવકત્વ
 છતાં ધર્મ કર્મપ્રવૃત્તિની આવશ્યકતા સ્વીકારીને વર્ણ ધર્મ કર્મ વ્યવસ્થાની
 મર્યાદાના પાલનમાં શરીરનો ઉત્સર્ગ કર્યો હતો. ભરતરાજાએ અને બાહુ-
 બલિએ કારણ પ્રસંગ પ્રાપ્ત આવશ્યક કર્મયોગે ક્ષાત્ર કર્મોધિકારે બાર
 વર્ષ પર્યંત પરસ્પર સુદ્ધ કર્યું હતું, તેમાં ક્ષાત્ર ધર્મ કર્મ રૂપ બાહ્ય
 સ્વફર્જ પ્રવૃત્તિની સુખ્યતા છતાં અન્તર્યથી ઘણું નિર્લેપપણું હતું.
 કુમારપાલાદિ રાજાઓએ ક્ષાત્ર ધર્મ વ્યવહાર કર્મોનુસારે અનેક સુહોના
 કૃત્યને સ્વફર્જ માની પ્રવૃત્તિ કરી હતી, તેવી પશ્ચાત્ ક્ષાત્ર જૈન
 રાજાઓએ સ્વફર્જ માનીને ક્ષાત્ર ધર્મકર્મથી જાદુ ન થયા હોત
 તે સંપ્રતિ જૈનસૃષ્ટિમાં ક્ષત્રિયનૃપતિયોનું અસ્તિત્વ રહેત અને
 તેથી જૈન જન્મતનું અસ્તિત્વ ક્ષાત્રજાએ સંરક્ષી થકાત. જૈન ક્ષાત્રાદિ
 ધર્મોની સાથે ધર્મ કર્મોનો સંબંધ સદા સ્વસ્વાધિકાર કર્મ વ્યવસ્થાથી
 સદા નિયત રહે એવી બાહ્યસ્વસ્વધર્મની ઉપયોગિતા મહત્તા અને
 કર્તવ્યતા અવબોધવી, અવબોધાવવી અને અવબોધકની અનુમોદના
 કરવી એ સ્વકર્મયોગની અસ્તિતા, સંરક્ષકતા અને પ્રગતિના
 વાસ્તવિક ઉપાયો છે. ત્યાગીઓએ વ્યાવહારિકત્યાગધર્મકર્મયોગો
 અને નૈશ્વયિકત્યાગધર્મકર્મયોગોની વ્યવસ્થાઓને સ્વફર્જ રૂપ માની
 ઉત્સર્ગે ઉત્સર્ગ માર્ગથી અને અપવાદે અપવાદ માર્ગથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
 કાલ અને ભાવથી પ્રવર્તવું. જે જે કાલે ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી
 વ્યાવહારિકસાધુધર્મકર્મયોગો અને નૈશ્વયિકધર્મકર્મયોગો કરવાની
 નિયમિતતા હોય તે તે કાલે તે તે કરવાથી વ્યવહાર સાધુ
 ધર્મથી અને નિશ્ચય સાધુ ધર્મથી આત્મોત્તતિ અને પરોત્તતિ કરી
 થકાય છે. સ્વસ્વ દયાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કર્તવ્યો કરવાનાં
 હોય તે સ્વાત્માનું શાસન અવબોધીને પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રગતિ માર્ગમાં
 સંચરી તે તે પ્રમાણે કરવાં જોઈએ. પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે
 જે કાર્યો કરવામાં સ્વધર્મની આવશ્યકતા છે તેમાં સર્વ સ્વાર્પણ
 કરીને નિષ્કામ બાવે જે મનુષ્ય પ્રવર્તે છે તે કર્મયોગી છતાં અન્તર્યથી
 નિર્લેપ રહે છે. જે અધિકારપ્રાપ્તકાર્યો કરવામાં કર્મયોગીની પ્રવૃત્તિ

નથી આવરતો તે નિષ્ક્રિય જેવો દેખાવા છતાં પ્રમાદી અને સ્વર્ત્તવ્ય કર્મ થઈ છે એમ અવગ્રહેધવું. જ્ઞાનયોગની પ્રાપ્તિની કસોટી ખરેખર કર્મયોગથી થાય છે. જે સ્વાધિકારે કર્મયોગમાં પ્રવર્તતો હતો સ્વાધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાનયોગને ગ્રહણ કરે છે તેના જ્ઞાનયોગની વિમુક્તતા પરિપક્વતા થાય છે અને તેના જ્ઞાનયોગથી આત્માની અત્યંત વિમુક્તિ થાય છે. કર્મયોગમાં સ્વાધિકાર પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરતાં જે જ્ઞાન ખરેખર ચિત્તની શુદ્ધિ કરે છે તેવી શુદ્ધિ ખરેખર કર્મયોગના રાજમાર્ગની દૃષ્ટિથી અવગ્રહેકતાં અન્ય કશાથી થતી નથી. રામ દેવનો જન્મ કરવો, સમસ્ત્રવ રાખવો ઇત્યાદિ ઉપદેશની મિષ્ટતા સર્વને લાગે છે પરંતુ અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરતાં તે વખતે રામ દેવના સચોટો મગ્ધતાં રામ દેવ ન થાય એવી રીતે વર્તન જે કર્મ કરવાં તેમાંજ સત્વજ્ઞાનની ખૂબી રહેલી છે. મન, વાણી અને કાયા દ્વારા જેટલી જેટલી કર્મોયે વા પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સર્વનો કર્મયોગ થાને ક્રિયાયોગમાં સમાવેશ થાય છે. ભક્તિપ્રવૃત્તિયોગ, સેવાપ્રવૃત્તિયોગ અને જ્ઞાનપ્રવૃત્તિયોગ વગેરે અનેક બાહ્યયોગોના કર્મયોગમાં અન્તર્ભાવ થાય છે. અત્ર શુભ અને શુદ્ધ એવા બે ભેદ અન્તરગત શુભ અને શુદ્ધ પરિણામની અપેક્ષાએ અને બાહ્ય શુભ અવહાર અને નૈશ્વર્યિક કર્મની અપેક્ષાએ કર્મયોગના અવગ્રહેધવા. કર્મયોગનું સાધ્યનિંદુ ચિત્તની શુદ્ધિ માટે છે એવું અવગ્રહેધીને કર્મયોગની પ્રવૃત્તિને નિમિત્ત અને ઉપાદાનથી આદરવી લેકંએ.

બ્યાવહારિક અનિવિઘ્ન હેતુઓની પ્રવૃત્તિયોગે આદર્યા વિના અને તેનું સંરક્ષણ કર્યા વિના બ્યાવહારિકસ્વકીયસ્વાતંત્ર્ય હવન કદાપિ સંરક્ષી યાગનું નથી અને બ્યાવહારિકાનિવિઘ્નના ઉપાયોથી જટ થવાથી અન્ય મનુષ્યોનું ઘસતવ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં બ્યાવહારિક પારતંત્ર્ય બેટીમાં સપડવાની સ્થિતિ ધાર્મિકજ્ઞાનદિ હવન-પ્રવૃત્તિયોગમાં પારતંત્ર્ય વેડવું પડે છે અને તેથી પરિણામે બ્યાવહારિક-સામ્રાજ્યસ્વાતંત્ર્ય અને ધાર્મિક સામ્રાજ્યસ્વાતંત્ર્યની બહોળકાલીનો જાનુ અસ્ત થાય એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં આ દેશીઓનું વર્તમાન સમયમાં મન્ય પ્રવર્તતાં પાશ્વત્ય દેશીઓએ

જીવન વ્યાવહારિકવ્યાપારિપ્રવૃત્તિયોથી આર્યોના બાહ્ય વ્યાવહારિક જીવન સૂત્રનો મુખ્ય ભાગ સ્વહસ્તે કર્યો છે તેથી આર્યજનો પ્રવૃત્તિ-માર્ગથી પથ્યાત્ પડી પરતંત્રતા વેઠે છે અને સ્વજીવન હેતુમૂલ વ્યાવહારિક ઉપાયોથી બ્રહ્મ થઈ ચિંતા ચોક્ક વગેરેથી આકુલમના થઈ ધાર્મિકનિવૃત્તિજીવનમાં પણ મન્દ પરિણામવાળા થઈ ઉભયતોષ્ણ દશા-રિધિ સમાન અનુભવને કરે છે તે કયાં અનુભવીઓથી અવિજ્ઞાત છે. બ્રહ્મજ્ઞ, શત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વર્ગીય જનો સ્વાજિવિકા હેતુમૂલ જીવનપ્રવૃત્તિઓની ધરણ કરીને તેઓ ધાર્મિકપ્રવૃત્તિ અને ધાર્મિકનિવૃત્તિમાં અઆકુલમના રહી શકે છે. પ્રત્યેક પ્રગતિની બાબતમાં જીવન-હેતુઓ જે જે અવગ્રોધાતા હોય અને સ્વસ્વાધિકાર જે આદરણીય જણાતા હોય અને જે આદર્યા વિના રવને, પરને, સમાજને, દેશને અને વિશ્વને હાનિ થતી હોય તો ખરેખર તે તે આદરવા જોઈએ કે જેથી અનેક ભાતની ચિંતા, ચોક્ક અને ભય વગેરે પરિણામો સેવવાનો પ્રયત્ન ન પ્રાપ્ત થાય. અત્યંત શુદ્ધ અને પિપાસા લાગી હોય તો તેના નિવારણાર્થે અનુકૂળ ઉપાયોને વિવેકથી દ્રવ્ય, દોષ, કાલ અને ભાવથી વેળા પડે છે અને જો ઉપાયો ન લેવામાં આવે તો ચિત્તની શુદ્ધિ રહેતી નથી, તદ્વત્ અનેક અવરૂપકાય બાબતોમાં અવગ્રોધવું. ધર્મસમાજ દેશાદિની સંરક્ષાર્થે કોઈ પણ ધકતી પ્રવૃત્તિરૂપ કર્મયોગને ન સેવવામાં આવે તો ધર્માદિની હાનિની આથે ચિત્તની શુદ્ધિ પણ રહેતી નથી; પરંતુ ઉચ્ચ ચિત્તની મલીનતા વૃદ્ધિ પામે છે. જે શરીર દ્વારા ધર્માદિની અપદ્ધત કરવામાં આવે છે તે જો શરીરની આદાન્યતા સંરક્ષકપ્રવૃત્તિરૂપકર્મને ન અપરવામાં આવે તો શારીરિક અના-રોગ્યવૃદ્ધિ પામે છે અને તેની સાથે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિનો પણ નાશ થાય છે અત્યંત સ્ત્રીતરિક સંરક્ષાપ્રવૃત્તિનૂત જે જે ઉપાયો, હેતુઓ હોય તેની જે જે પ્રવૃત્તિયો હોય તે તે પ્રવૃત્તિયોરૂપ કર્મયોગને વિવેક જુદિથી અદરશનો સ્ફુર છે.

અત્યંત—કર્મયોગની નૈર્વાનિક અને નૈમિત્તિક પ્રવૃત્તિ જીવને સ્વસ્થ સ્વચરુતર થવા કરે છે તેની વિશેષ પુષ્ટિ આદે કંઈક કહેવામાં આવે છે.

શ્લોક.

પ્રવૃત્તિઃ સર્વજીવાનાં સ્વસ્વજ્ઞાનાનુસારતઃ ।

ત્રેકાલિકી ભવત્યેવ યથાયોગં પ્રતિક્ષણમ્ ॥ ૫ ॥

સાબ્દાર્થ—૨૧૨૧ જ્ઞાનનુસારથી સર્વ જીવોની ત્રેકાલિકી પ્રવૃત્તિ યથાયોગ પ્રતિક્ષણે હોય છે.

વિવેચન—પૃથ્વીકાય, અગ્નિકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય. વનસ્પતિ-કાય, અને પ્રાણીકાયનાં જીવો સ્વસ્વ જ્ઞાનનુસારે (આહારસંજ્ઞા, મૈથુનસંજ્ઞા, ભયસંજ્ઞા અને પરિવ્રજસંજ્ઞાએ) પ્રવૃત્તિ કરે છે. કર્મકણ્ડિએ આહારકણ્ડિસંજ્ઞા દ્વારા યતી પ્રવૃત્તિ એ તે તે નૈસર્ગિક પ્રવૃત્તિ એવી હોય છે અને બાહ્ય નિમિત્ત પામીને એ પ્રવૃત્તિ યાય છે તે પ્રકારથી વચ્ચેને નૈમિત્તિકકર્મપ્રવૃત્તિ તરીકે પણ હોય છે. સર્વ જીવોને આહારકણ્ડિસંજ્ઞાએ જૂલકાંડમાં યથાયોગ આહારકણ્ડિ પ્રાપ્ત્ય પ્રવૃત્તિ થઈ, વર્તમાન યાય છે અને ભવિષ્યમાં થયે અત્યેવ તે ત્રેકાલિકી પ્રવૃત્તિ ગણાય છે. નૈસર્ગિક પ્રવૃત્તિરૂપ કર્મયોગ, સર્વ જીવોને આહારકણ્ડિ સંજ્ઞાદ્વારા આહારકણ્ડિમાં યથા કરે છે. કર્મોપાધિવિશિષ્ટ આહારકણ્ડિ સંજ્ઞાજન્ય આહારકણ્ડિ કર્મ પ્રવૃત્તિયો સર્વ જીવોને પ્રતિક્ષણે યાય છે એમાં હજી કંઈ અર્થ નથી. પ્રવૃત્તિરૂપકર્મયોગને વાયો પણ ન વચ્ચે એવો અવયોધવો આહારકણ્ડણ, જડકણ્ડણ, વચ્ચકણ્ડણ પ્રવૃત્તિ, ધરીરકણ્ડણ પ્રવૃત્તિ, અને સ્વાભિવિકા પ્રવૃત્તિ આદિ અનેક પ્રવૃત્તિયો તે ત્યાંથી થએલા ધુનિવરોને પણ કંઈ વિન્યા છૂટકો થતો નથી. હેતુકારોપદેશિણી અને કારણકારોપદેશિણી સંજ્ઞાવાળા જીવોને સ્વજ્ઞાનનુસારે વ્યાવહારિક જીવન પ્રવૃત્તિયો કરવી પડે છે. આ વિન્યામાં બાહ્ય અને આંતર પ્રવૃત્તિ એ એ પ્રવૃત્તિરૂપ ક્રિયા વિન્યાનો કંઈ જીવ દેખાતો નથી. મન-વચન અને ક્રિયાના યોગની પ્રવૃત્તિ પેટી કાઢીને કંઈ પ્રવૃત્તિ તે હોય છેજ એમ અનુભવ કરતાં ત્વરિત અવગ્રાહ્યો. શ્રી વીરપ્રભુએ બાર વર્ષ પર્વન્ત ધ્યાન કર્યું તે વખતે પણ આત્મિક ધ્યાનરૂપ આંતર પ્રવૃત્તિ તે વિચિત્રાન હતી. શ્રી વીરપ્રભુને બ્યારે કેવળજ્ઞાન થયું તે વખતે પણ તેમજી ધર્મ તીર્થ પ્રવર્તન, ધર્મ પ્રચારક

પ્રવૃત્તિ, ઉપદેશ પ્રવૃત્તિ અને વિહારપ્રવૃત્તિ આદિ પ્રવૃત્તિયોને સેવી હતી. કૃતકૃત્ય થએલ એવા શ્રી વીરપ્રભુએ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા છતાં કર્મ નિર્જરાયે મનોપ્રવૃત્તિને અનુત્તર વિમાનના દેવતાઓના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવા નિમિત્તે સેવી હતી. ત્રયોદશગુણસ્થાનવર્તિશ્રી તીર્થંકર મહા- રાજને પણ ક્રિયારૂપ પ્રવૃત્તિયોગ વેદાતો હતો-કરાતો હતો તો અન્ય મનુષ્યોનું તો શું કહેવું? ખરેખર સંસારી જીવોને ત્રિકાલે પ્રવૃત્તિયોગ સેવવો પડે છે. પ્રારબ્ધ કર્મનું દેવું ચૂકવવામાં યોગીઓને ક્રિયાપ્રવૃત્તિ યોગ સેવવો પડે છે. ઉપર્યુક્ત કથ્યનો સારાંશ એ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યને સ્વાધિકારે યથાયોગ્ય બ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી વા ચોક્કસ નથી પરંતુ સ્વાધિકારે સ્વકર્મની યોગ્યતા અને અયોગ્યતાનો વિચાર કરી લાભલાભનો વિચાર કરી વિવેક પુરસ્સર આન્તર નિર્લેપભાવે પ્રવૃત્તિ કરી મનુષ્યો કર્મબંધનથી મુક્ત થાય એવું અત્ર અન્યમાં જણાવવાનો ઉદ્દેશ છે. સંસારમાં એક વનસ્પતિથી આરંભી ઈન્દ્ર પર્યંત અવલોક્યો તો અવલોકાચે કે પ્રત્યેકજીવ, પ્રવૃત્તિ ચક્રમાં ગુંથાયેલો છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં પડેલાનો શો આનંદ? એવું પૂછતાં તેનો ઉત્તર આપવામાં આવે છે કે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં કેવલ મુખ નથી. પ્રવૃત્તિમાર્ગને ત્યાગ કર્યા વિના અને નિવૃત્તિમાર્ગ ગ્રહણ કર્યા વિના કદાપિ મુખનું પ્રાપ્તિ નથી. પ્રવૃત્તિમાર્ગ એ નિવૃત્તિમાર્ગનું અપેક્ષાએ કારણ છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગનું અમુકાપેક્ષાએ અવલંબન કર્યા વિના નિવૃત્તિમાર્ગમાં રહી ચકાનું નથી. નિવૃત્તિમાર્ગની રક્ષાયે અમુકાધિકારે અમુક પ્રવૃત્તિ માર્ગની આવશ્યકતા સ્વીકારવી પડે છે, અતએવ નિવૃત્તિ મુખનું પ્રાપ્તિ માટે અમુકાધિકારે અમુક ધર્મકર્મની પ્રવૃત્તિ અંગીકાર્ય છે એ ધર્મ સમાજના મનુષ્યોને અવગત થયા વિના રહેવું નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય અપેક્ષિક આદેય એવી પ્રવૃત્તિપૂર્વક નિવૃત્તિ સાધી આત્મિક મુખ પ્રાપ્ત કરી ચકે છે અતએવ પ્રવૃત્તિની જરૂર છે પરંતુ પ્રવૃત્તિ એવી રૂપે જીવે કરે છે પણ એવી કર્મયોગની પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ છોડી કર્મયોગીએ અન્તરમાં રાગદોષથી અમુકાપેક્ષાએ જ્ઞાન વેદાન્ત બાદ રહી મુક્ત થાય એવા ઉચ્ચજ્ઞાનપ્રાધની સાથે પ્રવૃત્તિયોગ

૧૭૬૫ અથ ૧૮૦૧માં આવે છે. માંમાંથી અને પદ્મિક પ્રવે
 શાયે પ્રવૃત્તિ કરનાં કે.પ. માન, મથા અને લેખની રતિ મન્દ દ
 અને અન્નપ્રી આ.મા કરવે કે.પોમાં અ.શીબુત કરવે પ્રવે. પ્રવે
 શાયે કરનાં કરનાં દુ. અને મા.કે. એવે બા.વ ન રહે અને ૧૭૬૫ને
 અનુક્ર. દિવસે અદા કરવામાં આવે એવો ઉપદેશ રહે એવી રીતે
 અથ પ્રવૃત્તિ કરવે.અનુ. ૧૭૬૫ દર્શાવવામાં આવે છે. જ.ક.વ.નિ.પ્ર.વે.ક
 મનુષ્ય વપુરે.મી.નુ.કારે દુ.બા.દુ.બા. અનુ.ની અનેક બા.ગની પ્રવૃત્તિએ
 રહે છે પણ તે દુ.બા.દુ.બા. પ્રવૃત્તિમાં દુ.બા.દુ.બા. રાગદળના પશિષા
 મથી ન બા.પ.વ અને ગા.દા.ની દુ.બા.દુ.બા. કરમ પ્રવૃત્તિમાં અન્નપ્રી
 દુ.બા.દુ.બા.ની આ.વગા દી બા.વ, દા.ગ વ્યવહારે કરમદાર મમ.પે મા
 નગા રહે અને ૧૭૬૫ને અનુ.ની નિરૂપણે કરમ પ્રવૃત્તિ કા.વ કે
 કેથી મનુષ્યે બ્યાવહારિક વપુરે.કરમના અધિકારમાં નિમુલ્લ ઉગ્ર અને
 રૂ.ક બા.વગા ઉગ્ર અન્નપ્રી નિર્મળ રહે એવું અથ ઉપદેશ આ
 ૧૭૬૫ની અદા છે. અનુ. ૧૭૬૫નિર્મળ બા.વગા ૧૬ જો.મ.નુ. ૧૫૫ રાગ
 પે.અ.વ.દિ બા.વે અન્નપ્રી નિરૂપણે બા.વી બા.તે કે.વ.દા.ગ પા.મી
 ૧૬માં ૧૬ પ.ક.વા. તેઓ કરમ.પો.ને જે અધિકારમાં ની.કા.વ.ગ
 હયા અને જે જે પ્રવૃત્તિએ કરવા હયા તેમાં તેમના મન્દ કર.વ
 વર્ગના હયા અને અન્નપ્રી બા.દા ૧૬માંની પ્રવૃત્તિને તેઓ તદ્દય
 અ.શીબુત કરવે અવદેશના હયા, તેથી અને તેઓ સર્વ બધનથી
 વિમુક્તા હયા. પ્રવૃત્તિમાંના અધિકારીએ વરગુરુ: આત્મજ્ઞાનીએ
 ઉ કા.વ કે તે બા.દા.ની કરમ.પો.ની ઉતાં અન્નપ્રી કરમદિત અને
 મન.ધિક અનેક પ્રકારની કામગીરી કરમદિત હે.વ છે. જે જે દે.યમાં,
 જે જે કા.વમાં કરમ.પો.ની અગવ્યસ્ત દા.વ થઇ બા.વ છે અને અધિ-
 કારપદને કા.વે કરમ.પો.ને કા.વે રો.વથ ચો.વ છે અને કે.વી કે.વી
 રી.વિ.મા તથા રી.વિ.થી રો.વથ.ચો.વ છે તેનું અન્યન્તજ્ઞાન દળી બા.વ
 અને તેથી તે તે દે.યના તે તે કા.વના મનુષ્યસમાજની બા.દા
 આ.વગા.કિ.પ્ર.મ.નિ.નિ.ય રથાને અવગતિ અવદેશ.વ છે. આત્મજ્ઞાની
 ગુ.વે અધિકારપદને અનુક્ર.રે, અનુક્ર.દા.વે અને અનુક્ર.દા.માં

તે ઉભયતોષ્ટ્ર બની સહસ્રમુખવિનિષાતને પ્રાપ્ત કરે છે. અતએવ
અન્યપ્રવૃત્તિયો કરતાં સદોષપ્રવૃત્તિયો સ્વાધિકારે હોય તથાપિ તે કરવાને
અન્તર્થી નિર્લેપ રહી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જ્યાં સુધી જે અવસ્થામાં
સ્થિતિ કરવી પડે તાવત્ તે દશાની અધિકારિતાની આવશ્યક પ્રવૃત્તિયોને
અવગ્રંભવી પડે એ ન્યાય છે. ન્યાયાધીશને ન્યાયાધીશના અધિકાર
પ્રમાણે ન્યાય આપી શિક્ષાદિ કર્તવ્યો કરવાં જોઈએ અને ફાજદારે
ફાજદારના અધિકારપ્રમાણે યાવત્ એ સ્થિતિ છે તાવત્ ફાજદાર
યોગ્ય પ્રવૃત્તિયો કરવી જોઈએ. અધિકારના પરાવર્તનની સાથે જે
જે અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે તેવી પ્રવૃત્તિયો કરવાની હોય છે અને
પૂર્વના અધિકારની પ્રવૃત્તિયોને ત્યાગવાની હોય છે. જે જે મનુષ્ય
પ્રારબ્ધાદિયોએ જે જે દશામાં અવસ્થિત છે તે તે દશામાં આત્મ-
જ્ઞાન અને વૈરાગ્યબળે અન્તર્થી નિર્લેપ રહી સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિયોને
કરે છે તે તે મનુષ્ય ઉપરની ઉચ્ચદશાના અધિકારને પ્રાપ્ત કરવા
યોગ્ય બની આભવમાં વા પરભવમાં ઉપરની ભૂમિકાના શુભોને
સ્પર્શે છે. જે વિદ્યાર્થી પ્રથમ પારજ્ઞના શિક્ષણકર્મનો અધિકારી છે
તેને બી. એ. ના કક્ષાસમાં બેસાડવામાં આવે તો તેથી તેને લાભના
સ્થાને હાનિ પ્રાપ્ત થાય છે. બી. એ. ના અધિકારી વિદ્યાર્થિને પ્રથમ
પારજ્ઞની કક્ષાસમાં બેસાડીને મોંઘવામાં આવે તો તેથી તેને લાભને
સ્થાને હાનિ ■ તદ્વત જે મનુષ્ય બાહ્યઅવદારદશાથી વિરૂદ્ધ અંત-
ધિકારયોગ્ય પ્રયોગને કરે છે તે હાનિને પ્રાપ્ત કરે છે. જે અધિ-
કારને જે યોગ્ય હોય તે અધિકાર પ્રમાણે તેને કર્તવ્યકર્મનો ઉપદેશ
દેવામાં આવે અને કર્તવ્યકર્મો તે તે દશા પ્રમાણે તે કરે તો
સ્વાધિકાર યોગ્ય કર્મપ્રવૃત્તિયો કરીને તે સ્વાધિકારથી ઉચ્ચ એવી
અનુક્રમ ઉચ્ચદશાએને અનુક્રમે અનુક્રમે પ્રાપ્ત કરવા અધિકારી
બને છે, અને તે પ્રવિનિષ્ઠાની ભૂમિકાએમાં સ્વાધિકારપ્રવૃત્તિયો
દ્વારા અરેદને બચે છે. અતએવ ઉપરુક્ત ઉત્તેજથી અવગ્રેધનું
કે સ્વાધિકારદશાયોગ્યપ્રવૃત્તિયોનું અભ્યન્તરજ્ઞાન કરી અને તેનાં
પ્રયોગને—નિરસ્યે અરેદથી કર્મયોગી થવાથી દ્વારિ ધર્મ વા કર્મ-
અર્થથી જટ યજ્ઞને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયે નથી અને અધિકાર પરત્વે

કર્મપ્રવૃત્તિયોને અન્તરથી નિર્દોષ રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની સા-
 કરવાથી અદ્યત્તમોક્તિમાર્ગમાં સદા આગળ પ્રવહ્યું થયા કરે છે.
 જેનામાં જે શક્તિયો ખીલી હોય છે અને તેના અધિકાર પ્રમાણે
 દ્રવ્ય, સેવ, કાલ અને જાવથી બ્યાવહારિકદૃષ્ટિએ તેને જે જે કર્તવ્ય-
 પ્રવૃત્તિયો કરવી હિચિત હોય છે તે તેને કરવી પડે છે અને એ કર્તવ્ય-
 પ્રવૃત્તિયો કરવાની ફરજથી યદિ તે વિમુખ થાય છે તો તે સ્વ અને પરને
 અનેક પ્રકારની હાનિ પ્રાપ્ત કરાવે છે. સર્વ જીવોને વર્તમાન, ભૂત,
 અને ભવિષ્યમાં સ્વદેહાદિષોષણાર્થે અનેક પ્રવૃત્તિયો કરવાની હોય
 છે અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિયો કરવી પડે છે પરંતુ તેમાં વિશેષ એ
 છે કે પ્રારબ્ધાદિયોએ જે જે પ્રવૃત્તિયો ધ્યાય તેનાં લાભલાભને
 વેવેક હોવો ભેદએ અને જ્ઞાનયોગપૂર્વક તે પ્રવૃત્તિયો યવી ભેદએ.
 જ્ઞાનપૂર્વક યવી પ્રવૃત્તિયોથી ભવિષ્યમાં અનુભવશિક્ષણ મળે છે
 અને તેથી ભવિષ્યમાં અનેક પ્રકારના સુધારા વધારા યુક્ત પ્રવૃત્તિયો
 કરી શકાય છે. સર્વ પ્રકારનાં કર્મ દબ્યા વિના અને પંચ શરીરને
 નાશ થયા વિના દેહાદિકપ્રવૃત્તિયો દળવી નથી. જ્યાં સુધી દેહદુ-
 અસ્તિત્વ છે તાવત્ જ્ઞાની વા અજ્ઞાની દેહાદિ ષોષણાર્થે પ્રવૃત્તિ કર્યા
 વિના રહી શકે તેમ નથી. જીવ માત્રની પ્રવૃત્તિયો અનિવાર્ય
 હોવાથી જ્ઞાનીઓને એ ફર્જ શીર્ષે આવી પડે છે કે તેઓની પ્રવૃત્તિ-
 યોમાં જ્ઞાનમાર્ગપૂર્વક પ્રવર્તવાનો ઉપદેશ દેવો. શ્રી આદિનાથ પ્રજુએ
 ગૃહાવાસમાં મનુષ્યોને અનેક પ્રકારની શિષ્યાદિ શિક્ષણની પ્રવૃત્તિ
 દર્શાવી હતી. એ કે શિષ્યાદિ કમ્પાએ સંદૂષિત હતી તો પણ તેના
 વિવેક વિના અને તેની પ્રવૃત્તિ વિના નિવૃત્તિમાર્ગે તેઓ યદ્ય શકે તેમ
 નહોતું જવ એવ તત્કાલીન મનુષ્યોને કર્મમાર્ગની શિષ્યાદિ પ્રવૃત્તિયો
 જણાવવાની જરૂર પડી હતી. પત્તર કર્મ ભૂમિયોમાં તીર્થકરો ઉત્પત્ત
 યદ્ય શકે છે અને કર્મભૂમિમાં પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિમાર્ગ, ચિરંજીવી,
 યદ્ય શકે છે તેનું સૂક્ષ્મરહસ્ય અનુભવવાની જરૂર છે. અકર્મ ભૂમિમાં
 કર્મમાર્ગ ન હોવાથી ત્યાં તીર્થકરો વગેરે યદ્ય શકતા નથી અને
 ત્યાંના મનુષ્યોને સુક્ષ્મની પ્રાપ્તિ યદ્ય શકતી નથી. ઉપર્યુક્ત રહસ્યથી
 અનુભવી શકાયે કે જ્યાં અસિ-મયી કૃપ્યાદિક કર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિયો

હોય છે ત્યાં કર્મપ્રવૃત્તિની સાથે ધર્મપ્રવૃત્તિ અને ધર્મની નિવૃત્તિ હોય છે. વ્યાવહારિક કર્મપ્રવૃત્તિયોનું કાલે કાલે ક્ષેત્રે ક્ષેત્રે અનેક રૂપે પરાવર્તન થાય છે. વ્યાવહારિક રૈદિકપ્રવૃત્તિયો અને વ્યાવહારિક યૌગિકપ્રવૃત્તિયો એ બન્નેનું મૂલ તપાસવામાં આવે તો બન્નેમાં મૂલ સ્વરૂપે એક સરખી પ્રયોજનતા અને ઉદ્દેશતા અવગ્રાહ્ય છે પરંતુ ક્ષેત્રકાલ્પાનુસારે યૌગિકપ્રવૃત્તિયો રૈદિકપ્રવૃત્તિયોનું સ્વરૂપ ખરેખર સંસ્કારણલાદિ અનેકકારણોએ ઘડે છે. પ્રવૃત્તિયોને નિર્લેપપણે કરવી એજ સર્વ જીવોનો પ્રવૃત્તિમાર્ગ છે એમ કદીને વાસ્તવિકકર્મયોગદૃષ્ટિએ જણાવવાનું એ છે કે જે જે કર્મયોગની પ્રવૃત્તિયો જે જે દ્રવ્યે, ક્ષેત્રે, કાલે અને જાણે પ્રવૃત્ત થઈ હોય છે તેઓનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો અમુક જીવોના અમુકાધિકાર દશા સ્થિતિ આશ્રયીને સરસ હોય છે અને તે તે કાલે તે તે ક્ષેત્રે અમુક જીવોને ઉદ્દેશીને થએલી તે તે કર્મપ્રવૃત્તિયો તો યોગ્ય હોય છે પણ પશ્ચાત્ તેઓનું યૌગિકપ્રવૃત્તિસ્વરૂપ પરાવર્તનિ યદા રૈદિકસ્વરૂપ ઘડે છે અને અધિકાર પરત્વેના ક્રિયાભાષ્યપ્રવૃત્તિયોનાં રહસ્યો-પ્રયોજનોના જ્ઞાનનો અભાવ થાય છે ત્યારે તેમાં અધિકાર વા અનધિકારનો કયો નિયમ રહેતો નથી તેથી તેમાં અસ્તવ્યસ્થ ક્રમ પ્રવર્તે છે, અતઃ એવ કર્મ અને ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિયોનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ અવગ્રાહ્યીને તેમાં દિવ્ય જીવનતા આણવી. ધર્મ અને કર્મયોગના પ્રવૃત્તિમાર્ગો અનેક જીવોના અનેક પ્રકારના અધિકારની અપેક્ષાએ વ્યક્તિગતે કેચિત્ત જિજ્ઞાસિત હોયછે, તેથી ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિદર્શકોએ જિજ્ઞાસિતપણે જિજ્ઞાસિકારપેક્ષાએ પ્રગોષ્ઠા છે તેથી જિજ્ઞાસિત જીવોના જિજ્ઞાસિકારોને દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ અને જાણથી અવગત કરવામાં ન આવે તો તે સંજોગથી સંક્રાન્તો ગ્રેહાગ્રો પ્રગટે છે અને તેથી કર્મમાર્ગમાં અસંકલ રહેવાથી જીવોની સ્વાધિકાર યોગ્ય ધર્મ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી, બાદે જે જે કર્મ પ્રવૃત્તિયો વિશ્વમાં દેખાતી દેવ-ગ્રાએમાં જે જે દર્શાવી જાય તે તે કર્મ પ્રવૃત્તિયોના દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ અને જાણે નિન્ન નિન્ન અધિકારી જીવો છે એવું અવગ્રાહીને સર્યોન્વ કર્મપ્રવૃત્તિને આદરવી એજ શ્રેયસ્કર છે. આદ્યજ્ઞને આદ્ય

એવું પર્મકર્મના પ્રવૃત્તિ આદરથી સંદર્ભ છે અને જે પ્રવચનવિધિ
 દ્વારા છે તેને કાચ પર્મકર્મના પ્રવૃત્તિમાં આદર છે નહીં પણ પ્રવ
 ળના દેવ તે જમણે તેની કર્મકાંક્ષાનું તેના અધિકાર પ્રમાણ નિયમ
 છે અને તે જમણે ઉપરના પર્મકર્મના પ્રવૃત્તિમાં આદરવાનો છે
 અને ત્યારે તે કાચ કાચ ત્યાં ને જમણે તેને કાચો-કાચપ્ર
 નિષે આદરવાનો દેવ છે. તેજ ને નેવાનું અધિકાર જે જે કર્મ
 પ્રવૃત્તિ આદરવાનો દેવ છે તેના ત્યાં કર્મને નુપતિ પ્રમાણ
 મનને નુપતિના કાચા જગત ને પદમનુષાવેનિપાતવાને પ્રમ કર્મ
 છે. કર્મને કર્મને કાચ નહીં કર્મ કર્મને પર્મકર્મ પ્રવૃત્તિએ
 કર્મ પડે છે અને ત્યાંની ત્યાંની અધિકાર દેવ્ય સ્વપર્મકર્મ
 પ્રવૃત્તિએ કર્મ પડે છે. સ્વ સ્વસ્થપિતાર કર્મ પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે
 મનને પ્રવૃત્તિનાં એ જગતનું છે પ્રવૃત્તિ એ જગત છે. બધ
 પર્મકર્મના અસ્તિત્વ અને પ્રવૃત્તિ અસ્તિત્વ મૂલ પ્રવૃત્તિ છે,
 કર્મ સ્વપિતાર કર્મ જે જે પર્મકર્મના પ્રવૃત્તિએ અવરોધવાથી હોય
 તે ઉત્તર અને અપરથી પદમનુષા નિર્વેપણે આચરણી પડે છે.
 કુનુકર્મનું કર્મ સ્વપિતાર દેવ્યપર્મ પ્રવૃત્તિએ ત્યાં
 કર્મ, સ્વિય સ્વિયોપકારપર્મકર્મપ્રવૃત્તિએ ત્યાં કર્મ, વૈશ્ય વૈશ્ય-
 દેવ્ય કર્મપ્રવૃત્તિએ ત્યાં કર્મ, કુદ સ્વકર્મપ્રવૃત્તિએ ત્યાં કર્મ,
 ત્યાંથી સ્વપાનપ્રવૃત્તિએ ત્યાં કર્મ કરે, જગત જગતોપકારપ્રવૃત્તિએ
 ત્યાં કર્મ, વધુ વધુની પ્રવૃત્તિએ ત્યાં કરે અને યરીરમાં રહેલા
 કર્મ સ્વપિતારપ્રવૃત્તિએ ત્યાં કરે તે એકદમ આ વિષયો સમુ-
 ભવમાં નહીં થઈ જાય અને મહાપ્રવચ વર્તી રહે, પરંતુ કોઈની
 પ્રવૃત્તિએ સર્વથા નહીં રહે નહીં તેથી આ વિષય અભ્યાસથી
 અભ્યાસ પરિણત પ્રવૃત્તિ અને પ્રવર્તે વધુ વધુની પ્રવૃત્તિ ને સ-
 મિત્તરિએ કર્મ કરે છે અને તેથી જગતના સર્વજ્ઞે તેના ઉપર
 સર્વ કર્મ છે એમ જાણી સર્વની પ્રવૃત્તિથી આ વિષય નહીં કરે છે.
 મનુષ્યની વિષય અધિકારની અપેક્ષા એકતરફી પ્રવૃત્તિ હોવી
 નથી. કેટલી બધાવામાં વિષયની સર્વ જાણી ઉપાધિલેદે લેતા
 દેવ ઉપાં પદમનુષા અભ્યાસ કર્મમાં એકતરફી પ્રવૃત્તિ દેખાય

છે અને વ્યક્તિપરત્વે ઉપાધિભેદે લિંગપ્રવૃત્તિ અવલોકાય છે. આ વિશ્વમાં સર્વ જીવોને નૈસર્ગિકરીતિએ જીવવાનો એકસરખો અધિકાર હોય છે તેમાં અન્યજીવોને રક્ષવાનો પણ એકસરખો અધિકાર હોય છે અને તેના યોગે દયાદિયોગે રક્ષકપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવાનો એકસરખો અધિકાર હોય છે, છતાં વ્યક્તિની અપેક્ષાએ અને શુલ્કકર્મની અપેક્ષાએ ઉપર્યુક્તાપ્રવૃત્તિમાં સદોષતાદિ અનેક તરતમયોગો રહે છે તથાપિ તે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિયો કરવામાં આન્તરિક નિર્લેપત્વ ધારણ એવો તે સર્વ જીવોને એકસરખો ઉપદેશ દેવો પડે છે. જીવોજીવસ્યજીવત્તમ્ એવું જલજંતુઓ વગેરે સૂક્ષ્મપ્રાણિવર્ગમાં અવલોકાય ॥ તેથી એમ ન સમજવું કે મનુષ્યોમાટે પણ સર્વથાપ્રકારે એ સૂત્ર આદેય છે. જીવને જીવવામાં જીવની સહાય છે, મનુષ્યને જીવવામાં જીવો અને અજીવોનો ઉપગ્રહ છે, પરંતુ આન્તર બાહ્ય તરતમયોગે નિર્દોષ પ્રવૃત્તિના માર્ગકેપર આરોહતા રહેવું એવું અવબોધીને પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાધિકારે હિંસાદિથી સ્વદોષપ્રવૃત્તિને આદરતાં છતાં અન્તર્થીઅનુબંધાદિહિંસાપરિણામનો ત્યાગ કરીને નિર્દોષત્વ ધારણ કરવું કે જેથી પરિણામેનબન્ધઃ એ સૂત્રરીતિ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મબંધભાગ ન થવાય અને અન્તર્થી નિર્બંધ મુક્તા અંશે અંશે રહી શકાય અને ઉપરની ઉચ્ચભૂમિકામાં આરોહવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય. નિર્દોષપ્રવૃત્તિ અને નિર્દોષપરિણામે આત્માની શુદ્ધતા થાય ॥ એવું પ્રત્યેક વર્ણાધિકારમાં રહેલા મનુષ્યે અવબોધીને સ્વાધિકારે તરતમયોગે સદોષપ્રવૃત્તિ છતાં અન્તર્થી શુદ્ધોપયોગે નિર્દોષ રહેવા લક્ષ્ય દેવું અને સ્વાધિકારકર્મથી બ્રહ્મ ન થવું. વસ્તુતઃ આધ્યાત્મિકજ્ઞાન અને આધ્યાત્મિક સર્વવિરત્તિચારિત્રરૂપનિવૃત્તિમાર્ગના જેઓ પરિપૂર્ણ અધિકારી ન થયા હોય તેઓએ પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં ધર્મ અને કર્મથી પ્રવૃત્ત રહેવું જોઈએ. સર્વવિરત્તિરૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કરનારાઓને પણ ધર્મોર્થ યથાયોગ્ય અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિયો કરવી પડે છે. જેઓ અપ્રમત્ત ચારિત્રભાવમાં રહે ॥ તેઓને પણ આન્તરધ્યાનરૂપ પ્રવૃત્તિ સેવવી પડે છે. ધર્મની રક્ષાર્થે ધર્મની પ્રાપ્ત્યર્થે અને ધર્મના પ્રચારાર્થે અનેકપ્રકારની આવશ્યક સેવારૂપ પ્રવૃત્તિયો

મનુષ્ય યત્ન એ પ્રેયશ્ચર છે.

લૌકિક વ્યાવહારિક ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવે છે. . . .

શ્લોક:

અનેકા હિ ક્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ, નિમિત્તાપેક્ષયા લઙ્કા ।
લૌકિકવ્યવહારેણ, લૌકિકાશ્ર ક્રિયાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૬ ॥
સા પુનર્દિવિધા પ્રોક્તા, પ્રશસ્યેતરભેદતઃ ।
યોગ્યાયોગ્યતયા જ્ઞેયા, ત્રિયોગેન નૃણાં દિધા ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થ—સાનીઓએ નિમિત્તરૂપ વ્યાવહારિકપેક્ષાએ ખડુ અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કહી છે. લૌકિકવ્યવહારે લૌકિકક્રિયાઓ સ્મૃતિમાં અવબોધવી. પ્રશસ્ય અને અપ્રશસ્ય લેઈથી તે બે પ્રકારે લૌકિકક્રિયાઓ બાંધવી. પુનઃ તે ત્રિયોગે યોગ્ય અને અયોગ્ય એ બે ભેદે મનુષ્યોને ક્રિયાઓ અવબોધવી.

ભાવાર્થ—જે જે પ્રમાણમાં વિચારોનું વ્યાપકત્વ વધે છે તાવત્ પ્રમાણમાં ક્રિયાઓ અર્થાત્ આચારોનું વ્યાપકત્વ વૃદ્ધિ પામે છે. ક્રિયાઓના વિચારોનું હેતુ બધાં સંકીર્ણ અને સૈદ્ધિક નિયમથી બદ છે ત્યાં માલિન્ય પ્રગટે છે અને અન્તે પરિણામ એ આવે છે કે તત્ક્રિયાવિશિષ્ટ વિચારોની વિશ્વમાં વ્યાપકરૂપિએ કિન્નિયત મહત્તા રહેતી નથી. લૌકિક જે જે આવશ્યક ક્રિયાઓ આચાર છે તે, તે તે દેશની પરિસ્થિતિએ આશુઆશુના સંયોગોના અનુસારે ઉદ્ભવેલા હોય છે. લૌકિકાચાર ક્રિયાઓના સ્વાધિકારાદિયોગે પ્રશસ્ય અને અપ્રશસ્ય એમ બે ભેદ છે પુનઃ તે યોગ્ય અને અયોગ્ય એવા ભેદે મન વચન અને કાયાથી મનુષ્યોને હોય છે એમ અવબોધવું. મન વાણી અને કાયાથી જે જે ક્રિયાઓ અધિકારાદિયોગે કરવા યોગ્ય તે યોગ્ય તરીકે અવબોધવી અને જે જે ક્રિયાઓ દ્રવ્ય હોતકાલ બાવાધિકારયોગે અનાવશ્યક હોઈ કરવાને અયોગ્ય હોય છે તે અયોગ્ય અવબોધવી. જે જે ક્રિયાઓ કોઈને અધિકારાદિયોગે કરવાને યોગ્ય હોય છે તે તે ક્રિયાઓ કોઈને અનધિકારાદિયોગે અયોગ્ય છે. જે

પણ ક્રિયા .વા આચારનું અનેક દૃષ્ટિયોથી સ્વરૂપ પરીક્ષી પંચાત્તેમાં સુધારાવધારાની પ્રવૃત્તિ કરવી. અનેક દૃષ્ટિયોથી ક્રિયાઓનું વ્યવહારમાં અસ્તિત્વ પ્રકટ થ આરૂઢ થએલું છે તે યદિ ન અવબોધાય તો પરિણામ એ આવે કે વ્યવહારપ્રવૃત્તિક્રિયાઓનું રૂઢત્વ થઈ જાય. પૂર્વે જે જે દેશમાં જે જે મનુષ્યોમાં જે જે આચારક્રિયાઓ પ્રવર્તતી હતી અને વર્તમાનમાં જે જે લૌકિકાચાર ક્રિયાઓ પ્રવર્તે છે તેનું અનુભવ દૃષ્ટિએ સ્વરૂપ તપાસવાની જરૂર છે. સિત્ત સિત્ત દેશીય મનુષ્યોમાં સિત્તાચાર ક્રિયાઓ પ્રવર્તે છે તેના પ્રવર્તકો જ્ઞાનીઓ વા અજ્ઞાનીઓ હતા અને તે સમયે તે તે દેશકાલની સ્થિતિએ તે તે લૌકિકક્રિયાઓનું કેટલું ઉપયોગિત્વ હતું અને વર્તમાનમાં તેઓનું કેટલું ઉપયોગિત્વ છે તેના વિવેક દૃષ્ટિએ અનુભવ કર્યોથી વર્તમાનમાં વ્યક્તિલેદે અને સમષ્ટિલેદે તે તે ક્રિયાઓનું આદરણીયત્વ અવબોધવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાચીન સર્વ લૌકિકક્રિયાઓ ઉપયોગી છે કે કેમ ? અને તેમાં કંઈ સુધારો વધારો કરવાની જરૂર છે કે કેમ ? વા તેઓનું પરાવર્તન કરી તેઓના સ્થાને અન્ય ક્રિયાઓની પ્રકટતા ઉપયોગી છે કે કેમ ? તેના જેઓ પરિપૂર્ણ નિર્ણય કરીને વાર્તામાનિક આચારક્રિયાઓમાં વ્યક્તિલેદે પ્રવૃત્ત થાય છે તેઓ વાર્તામાનિક સ્વર્ણની આવશ્યક ક્રિયાઓને કરી સ્વનું તથા વિશ્વનું શ્રેયઃ કરવા સમર્થ બને છે. લૌકિક વ્યાવહારિક ક્રિયાઓનું મહત્ત્વ જ્યાં સુધી લૌકિક વ્યવહારમાં વર્તવું પડે છે ત્યાં સુધી અવબોધવું. લૌકિકક્રિયાઓને લૌકિકવ્યવહારજીવનમાં જ્યાં સુધી વર્તવાનું હોય છે ત્યાં સુધી કયાં વિના છૂટકો થવાનો નથી અને તેમજ તેવી દશમાં તેવી ક્રિયાઓ કયાં વિના લૌકિકધર્મનું અને લૌકિકમાર્ગનું સંરક્ષણ થઈ શકતું નથી. લૌકિકદૃષ્ટિએ લોકો, લૌકિકક્રિયાઓ કરીને લૌકિકપ્રગતિદ્વારા આત્મોત્તરતિના શિખરે આરોહવા શક્તિમાન થાય છે. લૌકિકક્રિયાઓની ઉપયોગિતા અને મહત્તા અવબોધીને લૌકિક જીવનપ્રગતિનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. લૌકિકજીવન પ્રગતિરૂપ સાધન વિના લોકોત્તર ધર્મ પ્રવૃત્તિનો ચિરંસ્થાયીભાવ રહી શકતો નથી. જે દેશમાં જે કાલમાં લૌકિકજીવન પ્રગતિકારક મહાત્માઓ હોય છે તે દેશમાં તે કાલમાં લોકોત્તર ધાર્મિક જીવનપ્રગતિના ઉપાયોનું અસ્તિત્વ

બીજા કાંઈ પ્રવૃત્તિમાં યદા પ્રવર્તનું હોય ત્યારે અમુક
 કાંઈ પૂર્વની પ્રવૃત્તિના ત્યાગને માટે અને નવીન પ્રવૃત્તિના
 આરંભ માટે સ્તેબળની પ્રવૃત્તિ કંઈચિત્ત યોગ્ય ગણી શકાય. પરિતઃ
 એ અને આન્તરમનોપ્રવૃત્તિની યોગ્યતા તથા સ્થાપિકારનો નિર્ણય
 લૌકિકપ્રવૃત્તિમાં લૌકિકપ્રવૃત્તિ યોગ્ય એવા લોકો પ્રવૃત્તિ થાય છે
 તેઓ તેથી લૌકિકચક્ષિયોની પ્રવૃત્તિ કરીને લૌકિકપ્રવૃત્તિમાં
 અત્યંત રહેલા મનુષ્યોના સ્થાપિકારી બની શકે છે. લૌકિકપ્રવ-
 ર્તિમાં ચક્ષિયોની સ્થાપિકારી અધિકૃતતા જ્યાં મુખી લૌકિકચક્ષિયોના
 સ્થાપિકારી મનુષ્ય હોય છે ત્યારે તે લૌકિક સ્થાપિકારને સંરક્ષી અન્ય
 મનુષ્યોને ઉદારક બની શકે છે, અને પર્મપ્રવૃત્તિયોના અસ્તિત્વ
 બીજાનું સંરક્ષક તરીકે શકે છે અત્યેવ લૌકિકપ્રવૃત્તિયો કે જે
 પ્રવૃત્તિમાં સાદાચીમૂલ છે તેઓનું અવગંબન કરવું એકલે.
 આવકાનાં દાદામતપારકશીયેટક ચક્ષિયો દ્વારા પર્મપ્રવૃત્તિયોનાં એવી
 લૌકિકપ્રવૃત્તિને જેવી બાર વર્ષપર્વે ઉદાયી ચક્ષિયો સાથે મુદ્દ કરવું
 હવે. થી કૃષ્ણે લૌકિક કર્મસ્થાપિકાર દ્વારા પર્મપ્રવૃત્તિયોનાં એવી
 સાક મુદ્દ કરવા હતાં. મંજિત-મિટક અને થીકૃષ્ણ જેવા અન્તરમાત્રો
 આન્તરપર્મપ્રવૃત્તિયો પ્રવર્તતા હતા અને સમગ્રપ્રવૃત્તિયોનાં જેવાં વર્ણોને
 જેવાં રૂપમાં હોય તેને તેવા રૂપે જલવા હતા હતાં લૌકિકપ્રવૃત્તિના
 અધિકારે બહુ પ્રવૃત્તિયોને નિર્વેપપણે આદરવા હતા, પરંતુ લૌકિક-
 કર્મસ્થાપિકારથી જાદ થતા નહોતા. જે જે અધિકારે જે જે બાહ્ય
 આન્તરકર્મો અદ્ય કરવાની છે તેમાંથી જે સ્થાપિકારની યોગ્યતા
 વધારવા વિના જાદ થાય છે તે સ્થાપિકાર કર્મથી જાદ થાય છે અને
 અન્ય જે કંઈ કરે છે તેપણ તે સિદ્ધ કરવાને અયોગ્ય હોવાથી
 ઉભયલેખક સ્થિતિને ધાર બને છે. અત્યેવ લૌકિકકર્મમાં જ્યાં-
 મુખી સ્થાપિકાર છે ત્યારે સ્વયંચલૌકિકપ્રવૃત્તિયો જે કંઈ
 તેઓને નિર્વેપપ્રવૃત્તિયો જેવી સ્થાપિકાર કરવું પરીશુષ્ણ કરવું જે કંઈ
 સામાન્ય જુદિમતા નથી ? લૌકિક કર્મો અને લૌકિક કર્મોની ક્રિયાઓ
 અર્થાત્ પ્રવૃત્તિયો અનેક પ્રકારની હોય છે તેના અનન્ત લેહ છે. લૌકિક-
 પ્રવૃત્તિયો આદરવામાં મમતવનો ત્યાગ કરવો પડે છે. આત્મચક્ષિ-

યોનો લોગ આપવો પડે છે. લૌકિકપ્રવૃત્તિયો વિના પરસ્પર
 બીજાને ઉપગ્રહ કરી શકાય નહિ એવી લૌકિકપ્રવૃત્તિની નૈસર્ગિક
 છે એવું અવગોચીને જે મનુષ્યો લૌકિકકર્મોને કરે છે તેઓ સ્વ-
 પ્યના ઉપયોગી થયા છતાં વિશ્વજીવસમાજનું શ્રેયઃ કરવા સમ-
 યની શકે છે. વ્યક્તિપરત્વે-સ્વજીવનપરત્વે-સાતિપરત્વે-કુટુંબપરત્વે-
 સમાજપરત્વે-સંઘપરત્વે-વિદ્યા ક્ષાત્રજ્ઞ બ્યાપાર અને શૂદ્રકર્મપરત્વે
 સ્વોત્તતિપરત્વે-પરોત્તતિપરત્વે-સ્વર્ક્ષપરત્વે અને અદ્વપદોપપૂર્વક મહ-
 ધર્મલાભપરત્વે સ્વાત્માવહે અનેક પ્રકારની લૌકિકપ્રવૃત્તિયો આચર-
 શકાય છે. ઉપર્યુક્ત સ્વવ્યક્તિ આદિ માટે એક પણ પ્રવૃત્તિનું અવ-
 યોગિત્વ નથી એમ જ્યારે વિશ્વજનો અવગોચરે ત્યારે વિશ્વોત્તતિન-
 માગોની સંસ્થા સાથે આત્મોત્તતિના બાહ્યલૌકિક તથા લોકોત્તરમાર્ગોની
 સુવ્યવસ્થા અને સંરક્ષા થઈ શકશે. શ્રીશાન્તિનાથ-શ્રીકુંથુનાથ અને
 શ્રીઅરનાથપ્રમુખ તીર્થંકરોને પણ સ્વકર્માધિકાર પ્રમાણે ગૃહાવાસમાં
 લૌકિકકર્મોથી આચરણ કરવી પડી હતી. પદ્મ'ંડ સાધનપ્રવૃત્તિઆદિ
 અનેક પ્રવૃત્તિયોને ગૃહસ્થાવાસમાં શ્રીતીર્થંકરોએ લૌકિકકર્મ સ્વાધિકારે
 કર્મ ગળી સેવી હતી તે પ્રમાણે આત્મજ્ઞાનવૈરાગ્યપૂર્વક અન્તર્ધી
 સ્વદશાધિકારપ્રમાણે નિર્વેષ રહી મનુષ્યોએ લૌકિકકર્મોને અને લૌકિક-
 કર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવવી જોઈએ કે જેથી યાવત્ લૌકિકકર્મવ્યવહાર દશ્ય
 છે તાવત્ લૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિમાં કોઈ પણ જાતનો દોષ ન થઈ શકે.
 અલૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિને સ્વાધિકાર કરતાં જો કોઈ દોષ લાગે તો આવ-
 સ્યક પ્રતિક્રમણથી તેનો નાશ કરી શકાય છે. મનુષ્યોએ લૌકિક
 આવસ્યકયોગ્યકર્મપ્રવૃત્તિને સ્વર્ક્ષમાંથી આદરવી જોઈએ કે જેથી
 તે પ્રવૃત્તિ કરતાં અર્હવૃત્તિ-ખેદ-હર્ષ વગેરે દોષો ન સેવી શકાય.
 લૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિના અમુકાધિકારે અમુક પ્રવૃત્તિર્ક્ષને અદા કરવીજ
 જોઈએ તેમાં જગત્ના ધર્માનિશ્ચયિત્રાયની કંઈ પણ આવસ્યકતા નથી
 એમ દૃઢ્યમાં જ્યારે દૃઢનિશ્ચય થાય છે ત્યારે સ્વકર્મપ્રવૃત્તિ આદ-
 રતાં હર્ષ વા ગ્રોકની લાનધી રહેતી નથી અને અન્તર્ધી અમુક દશ્યએ
 નિઃકથાયકૃપ નિર્વેપતાએ સ્વયોગ્ય લૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિને સાધતાં અન્તર્ધી
 અધ્યાત્મજીવનનો વિકાસ થતો રહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ ગૃહસ્થ-

સ્થિતિમાં હોદ્દિકર્મપ્રવૃત્તિઓમાં શુભશુભત્વની કલ્પનારહિત પ્રવૃત્તિ કરીને અને કર્મપ્રવૃત્તિદ્વની ગાંઠાણનો ત્યાગ કરીને ફક્ત અનુક મુદત્તદશાએ અનુક કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવી એ સ્વરૂપ છે એટલું માનીને પ્રવૃત્તિ કરે છે તેથી તે શુભાશુભપરિણામથી લેવાવાવિના નિર્લેપ રહીને આત્મેશ્વરિયા ઉચ્ચશિખરપર આરોહણ બાંધે છે. જાણીએ હોદ્દિકર્મપ્રવૃત્તિઓમાં અન્તરૂથી શુભાશુભત્વ કદાપીને શુભાશુભ પરિણામથી બંધાય છે અને તેથી તેઓ નિર્લેપકર્મયોગની દશાનો અધિપ્તર અનુભવી શકતા નથી અને ઉચ્ચ શુભાશુભપરિણામે હોદ્દિક અવસ્થાક કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિઓમાં બંધાઈને સ્વસ્થમાનમમાં આવનાર અન્ય (નુયોને પણ તેવા બંધનમાં નાખી શુભાશુભમતિને પ્રાપ્ત કરે છે. પરિપૂર્ણ શ્લોકનું વિવેચન કરતાં પ્રાસંગિક અન્ય વિચારોને પણ ધ્યાનમાં લેતા હોદ્દિક્રિયાઓમાં શુભાશુભત્વ દર્શાવું તે શુભાશુભ બ્યવહારદૃષ્ટિએ અને શુભાશુભાધ્યવસાયદૃષ્ટિએ અવગ્રેધવું. ઔપચારિક શુભાશુભક્રિયાઓનું નૈકથિકદૃષ્ટિએ શુભાશુભત્વ પણ ઉપચારતા અવગ્રેધવું. ઔપચારિક શુભાશુભક્રિયાઓનું દેશપ્રગ અને અધિકારેપરત્વે યોગ્યત્વ અને અયોગ્યત્વ પણ નૈકથિક દૃષ્ટિએ ઉપચારરૂપ ધરવું અને બ્યવહારદૃષ્ટિએ શુભાશુભત્વ ઉપરુપાનુભવે અવગ્રેધવું. હોદ્દિક્રિયાઓ અર્થાત્ પ્રવૃત્તિઓમાં શુભાશુભત્વનો તરતમયોગ અવગ્રેધવો દ્રબ્યકેત્ર કલ્પનાવલેહે અધિપ્તરીની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થાએ યોગ્યક્રિયાઓ તે અયોગ્યતાને બંધે છે અને અયોગ્યક્રિયાઓ તે યોગ્યતાને બંધે છે. બાસ્થાવસ્થામાં કેટલીક ક્રિયાઓ કરવી યોગ્ય હોય છે તેજ ક્રિયાઓ પેટી કેટલીક યુક્તવસ્થાએયે અયોગ્યતા અને અકલ્પ્યતાને બંધે છે. બાસ્થાવસ્થામાં જે ક્રિયાઓ કરવી પ્રથમ અને ફરિપ્તર ભાગે છે તેજ ક્રિયાઓ વૃદ્ધાવસ્થામાં અપ્રથમ ભાગે છે. હિન્દુિ ચર્ચ પ્રકારે દર્શાવેપૂર્વક અવગ્રેધવું.

અરનારણ્ય—પૂર્વોક્તાક્રિયાઓને સ્વસ્થકર્મવિશેહે કરવાનું પ્રતિ-
પાદન કરવામાં આવે છે.

કારણીયરૂપ ધરેલી હોય છે તેજ ક્રિયાઓ પદેપદ અપત્તિ વિનાના ક્રત્વમાં વિવેકવાઃ આસ્ત્રીય ધારણમાં આવે છે. દ્રવ્યકેત્રકા-
વત્ત્વપૂર્વક સ્વચ્છાતિ અને સમ્યક્ત્વને યત્ન લેકિક વ્યવહારના ઉત્તરને
અને અપરના માર્ગે લેકિક ક્રિયાઓ પૈછી પ્રત્યેક ક્રિયા પદેપદ
કર્તવ્ય અને આર્તવ્યરૂપ છે. જે ક્રિયાઓ આદેવરૂપ છે તેજ
ક્રિયાઓ અનુક દ્રવ્યકિક કંચેએ પાની હેયવાને લાગે છે. લેકિક
વ્યવહારક્રિયાઓનું અનુક દ્રવ્યકેત્રકાવત્ત્વે વિવેકવડે કર્તવ્ય અને
આર્તવ્યરૂપ જ્ઞાન જેમ જેમ સર્વ જાગતોમાં વધતું જાય છે
છે તેમ તેમ મનુષ્ય સર્વ લેકિકક્રિયાઓના કર્તવ્યકર્તવ્યજ્ઞાનનો
આશય બનતો જાય છે. લેકિક જે જે આવશ્યક ક્રિયાઓ છે તેનું
વિવેકવડે સમ્યક્જ્ઞાન જાય છે. વિવેકો દરનાં નિધિઃ વિવેક એ દશમે
નિધિ છે. વિવેક વિનાનો મનુષ્ય તે પશુની અદ્વારકિ સંજ્ઞાએ
મલી નૈર્ભરિકક્રિયાઓના કર્તવ્ય કનિકક્રિયાઓ કરનારો અવગ્રોધવો.
આવશ્યક લેકિકક્રિયાની વચ્ચમાં રહેલો મનુષ્ય વિવેકવડે આવશ્યક
લેકિકક્રિયાઓ કરતો હતો પણ બંધતો નથી અતઃ એવ હેવાદેયનું
સમ્યક્સ્વરૂપ અવગ્રોધવિવેકની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ન્યૂન
છે. જે જે ક્રિયાઓ અનુક કંચેએમાં કરવાની હોય તેઓનો હેય
અને આદેવ દરિથી વિવેક કરવાથી કર્તવ્યેયના સમ્યક્નુર્માર્ગમાં ગમન
કરતાં અનેક જગતની રખડાઓ મલી નથી. મનુષ્યો વિવેકવિના
કેવિત્ત્વ કયોને અપ્રારંભે કરીને તેનાં તત્ત્વમનધન વગેરે મક્તિયોનો
દુરૂપયોગ કરે છે. જે ક્રત્વમાં જે ક્રેત્રમાં સ્વમાટે વા સમાજ માટે
જે કૃત્તિ અદ્વારની આવશ્યકતા ન હોય અને તે ક્રિયાથી કોઈ
પણ જગતના જ્ઞાનને રચાને બહુ હાનિ અવગ્રોધાલી હોય તેથી ક્રિયા-
ઓને કરવાથી મનુષ્યો વસ્તવિક લેકિકજીવનકિ કર્તવ્યથી જાદ જાય
છે અતઃ એવ જે જે કંઈ કરવું ત હેવાદેયના સમ્યક્ વિવેકપૂર્વક કરવું
એવ મનુષ્યોને કૈવિત્ત્વ છે. મનુષ્ય જીવનને એક ક્ષણપણ પરિષ્કમલોરો
કરતાં ઉત્તમ છે તેથી જાદ્વાજીવિકિ સાધનો માટે અને વ્યવહારિક
પ્રતિવ માટે જે જે લેકિકક્રિયાઓ ચેત્ત્વ હોય તેનો વિવેકજ્ઞાનપૂર્વક
નિર્ણય કરી સ્વયેચ્છકિયા કરવી એ આવશ્યકલેકિક કર્તવ્ય છે. કર-

કાલમાં કેઈ કેઈ લૌકિક જીવનાદિ પ્રવૃત્તિયો યોગ્ય છે અને કયાકયે યોગ્ય થયે તેનો અભ્યન્ન વિચાર કરી અજ્ઞાન-ધૂપ-પરાનો ન્યાય કરી સ્વયોચ્ચ લૌકિક કર્મ ક્રિયાઓ આદરવી જોઈએ અને ૬૮ નંકદપત્રી તેમાં ઘણા પ્રવૃત્તિ ધર્મ જોઈએ. લૌકિક દેશમેવા મન્યમેવા પ્રધામેવા-સાજમેવા-લૌકિકચુરમેવા-માતપિતાનો મેવા-બ્યાવહારિક વિદ્યપ્રદ યોજનાઓની સેવા-ગરીબોની સેવા કુટુંબનેવા જ્ઞાતિમેવા અને જાદિ અનેક પ્રકારની સેવાના આગેમાં સુષક ઘણ મેવાની ક્રિયાઓ કરવામાં દેશદેવવિષેકપૂર્વક દટિખદ યત્ન જોઈએ ચૂદરધાવાસરિયત મનુષ્યોને લૌકિક કાર્યક્રિયાઓ કરવી પડે છે પણ તેના વિચેકવિન્યા દસવી ક્રિયાઓથી પ્રગતિમાર્ગમાં આમળ વધાય છે અથવા પ્રવૃત્તિ માર્ગમાંથી પાછળ રહેવાય છે તેનું જ્ઞાન રહેતું નથી, તેથી અન્તે અવનતિકારક ભયંકર પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે. અતઃ એવ વિચેકપૂર્વક અનેક પ્રકારની યુક્તિયોથી લૌકિકકાર્યપ્રવૃત્તિયો કે જે જે કાલમાં અને જે દેશમાં જે જે મનુષ્યોના વર્ણ વ્યવસ્થાદિ જે જે અપિકાર જે જે યોગ્ય અને પ્રગતિમાર્ગમાં તે કાલમા અન્ય ક્રિયાઓથી અર્ધાત્ પ્રવૃત્તિયોથી મેક હાય તેઓને આદરવી જોઈએ. પ્રતિદિન લૌકિક જીવનાદિપ્રવૃત્તિયોથી યતા લાભ તપાસવા અને સર્વદેશીય મનુષ્યોની લૌકિક જીવનાદિપ્રવૃત્તિયોની સાથે સ્વજીવનાદિ લૌકિક પ્રવૃત્તિયોને સુકાબલો કરવો અને ખાનીઓ જે જે દેખાતી હોય તેઓને દૂર કરવી અને જે જે પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં દેશકાલાનુસાર કુધારો વધારો કરવાનો હોય તે કરવો પડ્યાત્ તેઓનાથી યતી પ્રગતિનું પરિણામ અવલોકવું, આ પ્રમાણે લૌકિકજીવનાદિ પ્રવૃત્તિયોના પન્થમાં સંચ-ર્યો તો દેશકાલાનુસાર અવનતિનો ભય પ્રાપ્ત થઈ શક્યો નહિ. લૌકિક વ્યવહારસ્યોએ લૌકિકપ્રગતિકારક કાર્યપ્રવૃત્તિયોને આદરવી એ લૌકિક-જીવન પ્રગતિનો મહામંત્ર છે અને એ મંત્ર વિના લૌકિકજીવન પ્રગતિ તંત્રયંત્રોની કોઈ રીતે સિદ્ધિ થઈ શકે તેમ નથી. લૌકિકજીવન પ્રગતિ મંત્રનંત્ર અને યંત્રોની પ્રવૃત્તિયોની દેશકાલાનુસાર વ્યવસ્થાઓની યોજ-નાઓ આદરીને જેઓ કાર્યક્રિયાઓ કરે છે તેઓ લૌકિકજીવનાદિ પ્રગતિયોના સંચાલકો-પ્રવર્તકો-રક્ષકો અને નેતાઓ બની શકે છે,

અને સ્વદેશમાં વિદ્યાકલા-દુષ્કારદિવડે આગલ વધીને અન્ય દેશીય મનુષ્યોને સ્વપ્રવૃત્તિ પાછળ તેઓ દોરી શકે છે. ધર્મના બાહ્યજીવનાં ગોનાપોષક રક્ષક અને પ્રગતિકારક જે જે લૌકિકકર્મો હોય તેઓની ક્રિયાઓ કર્યા વિના ધાર્મિક બાહ્યજીવનાંગોનો નાશ થવાથી ધાર્મિક આન્તરાંગોનો પણ વિશ્વમાંથી નાશ થવાનાં પરિવર્તનો ઉદ્ભવે છે. અતએવ ધર્મનાં બાહ્યાંગોનાં પોષક સંરક્ષક અને પ્રગતિકારક લૌકિક-કર્મો અને તેની પ્રવૃત્તિયોગ્ય ગૃહસ્થોએ ગૃહસ્થની આવશ્યક દરજ્જા પ્રમાણે કદાપિ ઉપેક્ષા ન રાખવી જોઈએ અને ઉપર્યુક્ત સ્વદરજ્જાથી ગમે તેવા સંગોગોમાં વા આપત્તિકાલમાં પણ બ્રહ્મ ન થવું જોઈએ. આલસ્યાદિ પ્રમાદવશ થવાથી લૌકિકોત્તરિમાં કદાપિ આગળ વધી શકાતું નથી એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની જરૂર છે. લૌકિકપ્રવૃત્તિ-યોના સ્વાર્થમાં અને પરમાર્થમાં ઉપયોગી બની પ્રવર્તવાની જરૂર છે. લૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિયો એ કે નિશ્ચયદૃષ્ટિએ નિરર્થકભાસે તથાપિ લૌકિક બાહ્યજીવનસ્વાધદૃષ્ટિએતો તેના અધિકારીઓને સાર્થક અને ધર્મ-માર્ગમાં આલંબનમૂલ અવગ્રોધાય છે. આલ્પવિકાદિ સાધનો વિના કયા ગૃહસ્થોને આઘી શકે તેમ છે ? અર્થાત્ દોઈ પણ ગૃહસ્થને ન્યાય સંપન્ન વૈજ્ઞવાદિ જીવન સામગ્રી વિના આઘી શકે તેમ નથી અતએવ ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તતા એવા ગૃહસ્થોએ દોઈ પણ પ્રવૃત્તિદ્વારા આલ્પ-વિકાદિ કાર્યો કરવાં જોઈએ. જે ગૃહસ્થ પોતાની આતુબાહુની આદે તરફની સિધ્ધિનો તપાસ કરીને જે જે કાર્યક્રિયાએ સ્વાલ્પવિકાદિ કરી શકે તેમ હોય અન્યથા તે જીવી શકે તેમ ન હોય તો તેણે તે રીતિએ સ્વજીવનયોગ્ય સ્વકર્મક્રિયાઓને કરવી જોઈએ અને તદુપરાંત કુટુંબ, સ્પતિ, સમાજ, સંઘ, દેશ અને વિશ્વવર્તિજીવોના પદોપકારાર્થે લૌકિક સેવકાર્યપ્રવૃત્તિયોમાં યથાર્થજિજ્ઞાસે જ્ઞાન લેવો જોઈએ. આલ્પ-વિકાદિ લૌકિક પ્રવૃત્તિયોને વિવેક અને યતનાથી સેવતાં ધર્મ કર્મ પ્રવૃત્તિયોને પણ સુખપૂર્વક સેવી શકાય છે એ સૂત્ર કદાપિ વિશ્વ-અવદરવર્તુવરિયમનુષ્યને વિસ્મરવા યોગ્ય નથી. જેનમાં ક્રિયાની કિમ્મત આંકવાની રાજી આવી નથી તેનામાં સમયની કિમ્મત આંકવાની રાજી પણ ન હોઈ શકે એ બનવા યોગ્ય છે. ક્રિયામાં

પ્રવૃત્તિ યથા વિન્ય લૌકિક વ્યવહારમાં તથા લોકોત્તર વ્યવહાર
 મનુષ્યની કિમ્મત યદ્ યદ્ વી નથી અને તે સ્વપાછગ પોતાનાં
 સ્વિત્વસંસ્કૃત સંતતિબીજોને મૂત્રી જથ્થા સમર્થ યદ્ યદ્ નથી
 જે જે લૌકિકોત્તરવિચારક જીવન પ્રવૃત્તિઓ યોગ્ય ક્રિયાઓ હોય અને
 દ્રવ્યસેવકાવસ્થાનાં સ્વ અને પરને ઉપકારી તથા કર્મ યોગ્ય હોય
 તે તે ક્રિયાઓને યથાચક્રિત કરવી એ મનુષ્યમાત્રનો લૌકિક અવ-
 સ્થક દુરજરૂપ ધર્મ છે તેનાથી જે વિમુક્ત રહે છે તે સંસાર વ્યવહારમાં
 અનુવિઠિ સામગ્રીઓની સાધનસંપત્તિના અભાવે પશ્ચાત્તપપાત્ર
 બને છે, જાત એવ વ્યવહારકર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તકોએ ઉપયુક્ત લૌકિક
 અવસ્થક ક્રિયાઓપ્રતિ હૃદય દેવું જોઈએ. ત્યાંથીઓને પણ દેશ-
 કાલદુષ્કાર સ્વભાવોની અનુવિઠિ સાધનસંપત્તિની અનુદૂલતાથી
 લૌકિક જીવનકર્મયોગ્યને પ્રત્યેષ કરવો પડે છે. વિદ્યાબલ-સામગ્રી-
 અપારમત્વ અને સેવામત્વ વગેરે બહેથી જે લોકોવિશ્વમાં જીવનદશામાં
 અધનસંપન્ન નથી તેઓ અન્ય મનુષ્યોના દાસ બને છે અને કોઈ
 વખત તેઓનું અસ્તિત્વ અને તેઓના ધર્મનું અસ્તિત્વ ખરેખર
 દંડિહાસના ધાને અવરોધ માત્ર રહી શકે છે. વિશ્વવ્યાપક ઉદાર
 અને સર્વમનુષ્યોને સ્વસ્વસ્થિતિમાં અનુદૂલ એવાં લૌકિક જીવનકર્મો
 અને તેઓની ક્રિયાઓ જે દેશમાં અને જે ધર્મમાં હોતી નથી તે
 દેશ અને તે ધર્મ ખરેખર વિશ્વમાં નિર્જીવ જેવો બની બાક છે.
 વિશ્વમાં કોઈ પણ ધર્મ એવો નથી કે જેના અપાધકો ખરેખર લૌકિક
 કર્મપ્રવૃત્તિને સેવ્યા વિન્ય લૌકિક જીવનમાર્ગમાં અવી શકે. અધિકાર
 દેશ-કાલ-દ્રવ્ય-સામગ્રી અનુદૂલ પ્રવિદૂલ જીવનસંયોજનો વિચાર કર્યા
 વિન્ય જે ધર્મના પ્રવર્તકો સંસારસ્થ જીવોને સંસારસ્થ દશામાં લૌકિક
 જીવન કર્મ ક્રિયાઓને સર્વથા ત્યાગ કરવા જણાવે છે તે ધર્મના
 પ્રવર્તકો અને તે ધર્માપાધકો લૌકિકોત્તરવિચારની અસ્તિત્વસ્થ દશાને પ્રાપ્ત
 કરીને લૌકિકોત્તરવિચાર કર્મ માર્ગથી જાટ યદ્ અને ધર્મમાર્ગથી પણ
 અનુવિઠિ દેવુંજોના અભાવે જાટ થાય છે. ધર્મપ્રવર્તકો કે જે
 ધર્મપ્રચારક માર્ગમાં પતિતઃ દ્રવ્યસેવકાવસ્થાથી દુરાગ્રહ છે તેઓ લોકોને
 તેમના લૌકિકકર્મપ્રવૃત્તિના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મના અપાધકોને

લાલ પણ ન થવાનો હોય અને તે કરવાથી લૌકિકબ્યવહાર જીવનમાં અનેક પ્રકારની લાલકારક સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થતી હોય અને તે કર્યા વિના સ્વયંજ્ય લૌકિકજીવન લાભો ન સચવાતા હોય તો તે કર્મો તે દેશે અને તે કાલે ઇષ્ટકર્મો તરીકે સ્વપરજનોને યોગ્ય અવબોધવાં. જે કર્મો કરવાથી સ્વાતંત્ર્ય જીવનનું રક્ષણ થતું હોય અને વાસ્તવિક ઉપયોગી પરતંત્રતા પણ રક્ષાતી હોય તો તે કર્મોને ઇષ્ટ તરીકે અવબોધવાં. જે કર્મો કરવાથી આજીવિકાના ઉપાયો સંરક્ષાતા હોય અને તેની પ્રગતિ-થતી હોય તો તે લૌકિકદૃષ્ટિએ ઇષ્ટકર્મો અવબોધવાં. જે કર્મો કરવાથી અન્યોના હુમલાથી સ્વનું તથા સમાજ સંઘાદિનું રક્ષણ થાય તો તે ઇષ્ટકર્મો જાણવાં. જે કર્મો કરવાથી માનસિક-વાચિક-ક્રયિક અને આત્મિક શક્તિઓ પ્રતિદિન વધે અને શારીરિકશક્તિઓની આરોગ્યતા સંરક્ષાય તે કર્મોને શુભકર્મો તરીકે અવબોધવાં. જે કર્મો કરવાથી ગૃહસંસારમાં સર્વ પ્રકારની સાનુકુલતા સચવાય અને પ્રતિકુલતાનો નાશ થાય તે ઇષ્ટકર્મો અવબોધવાં. જે કર્મો કરવાથી અનેક પ્રકારના વિશ્વમાં પ્રસરતા રોગોનો નાશ કરી શકાય અને વિશ્વ મનુષ્યોને શાન્તિ સામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય તે ઇષ્ટકર્મો અવબોધવાં. જે કર્મો, અનેકદૃષ્ટિઓના આશયોથી સાપેક્ષતાને ભજતાં હોય અને લૌકિકમાર્ગમાં સર્વ મનુષ્યોને ઉચ્ચદશા પ્રતિ ઉપયોગી થતાં હોય તે ઇષ્ટકર્મો જાણવાં. જે કર્મો કરવાથી દાનવીર-ભક્તવીર-દેશ વીર આદિ વીરોની પદવીઓમાં આગળ વધારું હોય તે ઇષ્ટકર્મો અવબોધવાં. જે કર્મો કરવાથી લૌકિકબ્યવહારપ્રામાણ્ય પ્રતિષ્ઠામાં આગળ વધારું હોય તે લૌકિકદૃષ્ટિએ શુભ કર્મો જાણવાં. જે કર્મો કરવાથી શત્રુઓના દાવાપ્રત્યેનો નાશ કરી શકાતો હોય અને અનેક સંકટો સામે યુદ્ધ કરી સ્વેદ સાધ્યની સિદ્ધિ થતી હોય તો તે ઇષ્ટકર્મો અવબોધવાં. જે જે કર્મો કાલાનુસારે આર્થિકસ્થિતિની અભિવૃદ્ધિ સંરક્ષાયે ઉપયોગી હોય તે ઇષ્ટકર્મો અવબોધવાં. લૌકિકદૃષ્ટિએ ઇષ્ટકર્મોથી જે જે કર્મો વિપરીતરૂપ હોય તે અનિષ્ટ કર્મો અવબોધવાં. જે કર્મો દેશ સમાજની અવનતિકારક હોય તે અનિષ્ટ કર્મો જાણવાં. આત્માની બાહ્યોન્નતિ-નાશક અને વિશ્વસમાજની બાહ્યોન્નતિનાશક જે જે કર્મો હોય તે અનિષ્ટ કર્મો જાણવાં. વિદ્યા-દ્વારબલ-વ્યાપારકુશલતાદિનાશક જે

કે કમો કદમાં દેવ તે અનિષ્ટાને અવરોધમાં અંકારિ પ્રતિ-
 મર્યામાં અનંત વધમાં જે જે અર્થે ન પ્રતિષ્ઠિત થયો દેવ તે
 અનિષ્ટાને અવરોધમાં કૌંકિ અનપ્રતિમા સ્થાપિત થઈ ભિન્ન
 જે જે કમો દેવ તેઓને અનિષ્ટાને વરીકે અવરોધવા અવરોધમાં
 અનિષ્ટાને મુદ્દરોને સ્થાપિત કરવા જે જે કમો કદમાં આવે તે
 દેવ અને તે તે કમોથી ભિન્ન એવા કમો તે તે કદમાં આવે તે
 તે અનિષ્ટાને અવરોધવા ઉત્તરમાં જે જે કદમાં આવે તે
 કદ જે જે કદમાં દેવ તેઓ તે તે કદમાં આવે તે અનિષ્ટાને
 એવા જે જે કમો કદમાં આવે તે મનમાં આવે તે તે અનિષ્ટાને
 અર્થ જે જે કદમાં જે જે કદમાં જે જે અવરોધને અને જે જે
 અધિષ્ઠાઈ અધિષ્ઠિતિ પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત જે જે કમો દેવ તેઓ
 ભિન્ન એવા કમો કદમાં આવે તે સ્થાપિત અધિષ્ઠિત તે અનિષ્ટ
 કમો અવરોધવા જે જે કદમાં જે જે કદમાં જે જે અવરોધને જે જે
 અધિષ્ઠાઈ સ્થાપિત કદમાં કદમાં દેવ સ્થાપિત કરવા જે જે કમો
 અને વધ સમજને કદમાં તેઓને અનિષ્ટાને અનિષ્ટાને તેઓ
 વિદ્યુતોને કદમાં આવે તે તે અનિષ્ટાને અનિષ્ટાને સમયે
 મનુષ્ય જે અવરોધમાં મુકાયો દેવ અને તે સમયે તેની કદમાં વરીકે
 જે જે કમો કદમાં સ્થાપિત દેવ તે અધિષ્ઠાઈને તે ન અનિષ્ટ
 અને તે અધિષ્ઠાઈને સ્થાપિત કરીને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત કરે તે તેને માટે
 તે અનિષ્ટાને અનિષ્ટાને કદમાં સ્થાપિત કરવા મુદ્દરોને પદમાં કદમાં
 અનિષ્ટાને અનિષ્ટાને કદમાં સ્થાપિત કરવા મુદ્દરોને પદમાં કદમાં
 સમજ સમજ પ્રતિ જે જે કદમાં સ્થાપિત કરવા મુદ્દરોને પદમાં કદમાં
 તેઓ સ્થાપિત કરીને તે મનુષ્ય અન્યથા પ્રતિષ્ઠિત કરે તે તે અન્યથા પ્રતિષ્ઠિત
 કમોને અનિષ્ટાને વરીકે અવરોધમાં જે જે કદમાં અનિષ્ટાને વરીકે
 થાય અને સ્થાપિત પ્રતિષ્ઠામાં અવરોધ વિપત્તિથી અનિષ્ટાને ઉત્તર રહે
 તે તે કમોને અનિષ્ટાને વરીકે અનિષ્ટાને અનિષ્ટાને વરીકે અનિષ્ટાને
 કદમાં કરે એવા જે જે કમો દેવ તેઓને અનિષ્ટાને વરીકે અનિષ્ટાને
 અનિષ્ટાને અને મુદ્દરોને કદમાં કદમાં કદમાં આવે તે
 તે અનિષ્ટાને અનિષ્ટાને તેઓને કદમાં કદમાં કદમાં કદમાં

અવબોધે છે અને સત્વશુભી મનુષ્યો સાત્વિકકર્મોને સ્વેદકર્મો તરીકે
 અવબોધે છે. તથા ઉત્સર્ગ અપવાદ માર્ગથી લોકિક તથા લોકોત્તર
 વ્યવહારમાં ન્યાત્વ-ભિન્નત્વ આદિપણ મનુષ્યોને હોય છે. રજોશુભી,
 તમોશુભી અને સત્વશુભી મનુષ્યો સ્વરજોવૃત્તાદિયુક્તકર્મોથી ભિન્ન
 કર્મોને પરસ્પર અનિષ્ટ તરીકે અવબોધે છે. આવી વૃત્તિભેદે માન્યતા
 લોકિકવ્યવહારમાં સર્વત્ર અવલોકાય છે. અનાદિકાલથી રજોવૃત્તિ,
 તમોવૃત્તિ અને સત્વવૃત્તિની પ્રવૃત્તિયો પ્રવર્ત્યા કરે છે અને અન-
 ન્તકાલ પર્યન્ત વિશ્વમાં પ્રવર્તયે. ધાર્મિક કર્મોના પણ રજસ્તમસ્-
 અને સત્વશુદ્ધતા ત્રણ ભેદ પડે છે તથા રાજસાદિકર્મોવડે પણ
 ત્રણ ભેદ અવબોધવા. રજોશુભ અને તમોશુભની વૃત્તિયોને
 કેવ તરીકે સત્વશુભવૃત્તિથી અવબોધવી. રજોશુભી અને તમોશુભી
 મો, જે ક્ષત્રિયયોદ્ધાઓ સમાન છે અને સાત્વિકશુભકર્મો તે બ્રાહ્મ-
 સમાન છે. બ્રાહ્મણની સંરક્ષાયે યથા ક્ષત્રિય યોદ્ધાઓની આવશ્ય-
 છે તદ્વત્ સત્વશુભકર્મોનું તમોશુભી કર્મોથી સંરક્ષણ થાય છે.
 વશુભુદિ અને કર્મો જે ક્ષેત્રસમાન છે અને અને તમોશુભી
 જે વાહન સમાન લેખાય છે. સુદ્ધકર્મોદિયુક્ત તમોશુભી મનુષ્યો
 સત્વશુભી મનુષ્યોનું સંરક્ષણ ધર્મ થકું નથી. વિશ્વમાં પ્રાયઃ
 અથા નિયમ પ્રપદાય છે કે રજોશુભી અને તમોશુભી મનુષ્યો બાહ્ય
 સામ્રાજ્યમાં રાજ્ય કરવા સમર્થ ધર્મ થકે છે અને સત્વશુભી મનુષ્યો
 પ્રાયઃ રજોશુભી અને તમોશુભી મનુષ્યોથી સંરક્ષી થકાય છે. બાહ્ય
 વિશ્વના ધર્મ સામ્રાજ્યમાં એકલા સત્વશુભી આદિ મનુષ્યોનું આધિ-
 પત્ય હોઈ થકે છે. બાહ્ય સમષ્ટિમાં રજોશુભને બ્રહ્મ કહેવામાં આવે
 છે તમોશુભને મહાદેવ કહેવામાં આવે છે અને સત્વશુભને વિષ્ણુ
 તરીકે કથવામાં આવે છે. કોઈ પણ ધર્મના આરાધક મનુષ્યો રજોશુ-
 ભાદિભેદે ત્રિધા હોય છે. જોદેન્દ્રિયાદિ સર્વમાં રજોશુભી આદિ ત્રણ
 પ્રકારના હોય હોય છે. રજોશુભની તમોશુભની અને સત્વશુભની
 પ્રવૃત્તિયો સ્વાધિકારે સર્વ હોયેને હોય છે. રજોશુભી અને તમોશુભી
 મનુષ્યોની લોકિકોત્તર વિશ્વમાં સત્વશુભવિના નથી થકવી નથી.
 રજોશુભી અને તમોશુભી મનુષ્યો કોઈ પણ દેશમાં કોઈ પણ કાલમાં

વાળા મનુષ્યો સત્ત્વગુણીકર્મની પ્રવૃત્તિને સેવી શકે છે. રમેશુષ્ણવૃત્તિના
 ત્રીન ત્રીનતર ત્રીનતમ મન્દ મન્દતર અને મન્દતમ આદિ અસંખ્ય લેદો
 પડે છે. વમેશુષ્ણવૃત્તિના પણ અસંખ્યાતલેદ પડે છે. અને સત્ત્વગુ-
 વૃત્તિના અસંખ્ય જનંતલેદો પડે છે. કોઈ એવો સત્ત્વગુણી કર્મ કરે
 છે અને સત્ત્વગુણવૃત્તિવાળા હોવા નથી. કોઈ એવો સત્ત્વગુણીવૃત્તિ-
 વાળા હોય છે અને કર્મથી રમેશુષ્ણી અને તમેશુષ્ણીકર્મનું આય-
 રણ કરે છે જેમ દેશ ધર્મ સ્વાત્મરક્ષણ પ્રયોગે અવગ્રોધંબું. રમેશુષ્-
 વૃત્તિ, વમેશુષ્ણવૃત્તિ, અને સત્ત્વગુણવૃત્તિ, રમેશુષ્ણીકર્મ, તમેશુષ્ણીકર્મ
 અને સત્ત્વગુણીકર્મ, રમેશુષ્ણીઆહાર, તમેશુષ્ણીઆહાર, અને સત્ત્વ-
 ગુણીઆહાર, જેમ વૃત્તિ કર્મ અને આહારનું સ્વરૂપ વિશેષતઃ અનુ-
 સંધનમ્ કરવા લાયક છે. દેશધર્માદિનીરક્ષાયે સત્ત્વગુણી મનુષ્યો
 રમેશુષ્ણી અને વમેશુષ્ણી મનુષ્યોના યુદ્ધાદિ આક્રમણને નિષ્ફળ કરવા
 સદા આપસ્યકારકપ્રતિપ્રવૃત્તિયોથી તૈયાર રહે છે તેનું કારણ એ
 છે કે રમેશુષ્ણી અને વમેશુષ્ણી મનુષ્યોનું બલ યદિ વિશ્વમાં વૃદ્ધિ
 પામે છે તો સત્ત્વગુણી મનુષ્યોના આચારો-વિચારો-ધર્મ અને સ્વા-
 તંત્ર્યનો નાશ થાય છે, અને તેઓ વમેશુષ્ણી રમેશુષ્ણી મનુષ્યોના ઘસ
 બને છે, અવલેખ લોકિકદૃષ્ટિએ સત્ત્વગુણી મનુષ્યોએ રમેશુષ્ણી અને
 વમેશુષ્ણી મનુષ્યોથી સ્વર્ગમોહિનું રક્ષણ થાય એવી પ્રવૃત્તિયોને આચરવી.
 હવે રમેશુષ્ણીકર્મોદિનું સામાન્યતઃ લક્ષણ દર્શાવે છે.

શ્લોક.

હુદ્રાદિદોષયુક્તેન, ચિત્તેન યદ્વિધીયતે ।
 રાજસં કર્મ વિજ્ઞેયં, મોહાદુષ્ટવતામસમ્ ॥ ૧૧ ॥
 રાગદ્રેષાદિ નિર્મુક્તં, ફલેચ્છાસદ્ગર્જિતમ્ ।
 જ્ઞાનિના જિતદોષેણ, પ્રાપ્યતે કર્મ સાત્ત્વિકમ્ ॥ ૧૨ ॥
 અહંજ્ઞાની સ્વયંધ્યાની, કર્ત્તામોક્તાઽસ્મ્યહંસદા ।
 ઇત્યાદ્યહંમત્ત્વેન, મુક્તઃ સાત્ત્વિકયોગિરાદ ॥ ૧૩ ॥

દહેચાય છે. રત્નેશુભી મનુષ્યો સદા સ્વાર્થમાં વતપર રહે છે. વિષયગાધ્ય-
 થી તેઓ વિશ્વાસપાત, દ્રોહ અને પ્રયંચોથી અન્તે સ્વાત્માની અવનતિને
 ખાટો પોતાના હાથે ખોદે છે. રત્નેશુભી ચિત્તાણ મનુષ્યો રત્નેશુભી મુખ
 પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ તેઓ સત્ય યાંતિ પામી શકતા નથી.
 દેવ, વેર, ક્રોધ, માન, અને પ્રકોપાદિવટે યુક્ત ચિત્તાણ તામસી
 મનુષ્યો સાનાવસ્થોયાદિ ક્રોધને બાંધે છે અને આત્માના સત્યમુખથી
 ચિત્ત રહે છે. આ વિશ્વમાં રત્નેશુભી અને તમોશુભી મનુષ્યો ઉત્ત-
 ૧૮૧૧ સત્યસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને આગમવત્ સર્વભૂતેષુ
 એવું સ્વાત્મવર્તન ધારણ કરવાને તેઓ યક્ષિમાન્ થતા નથી. રત્નેશુભી
 અને તમોશુભી મનુષ્યોને જુદા બહાદિ જે જે યક્ષિયો મળે છે
 તે તે યક્ષિયોને તેઓ રત્નેશુભી અને તમોશુભીને વિશ્વમાં પ્રચાર કરવા
 ચાપરે છે. યાવત્ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ નથી તાવત રત્નેશુભી અને
 તમોશુભી પ્રવૃત્તિઓમાં લોકિકદષ્ટિએ સ્વોત્તતિ પ્રબોધાય છે, અને
 પ્રવૃત્તિ પણ દેશકાલાનુસારે પરિતઃ સંયોજ્ય પામી તેવા પ્રકારની યાય
 ૧. રત્નેશુભી અને તમોશુભીની વૃત્તિવિના લોકિકજીવનમાં પ્રગતિ
 શી શકાય છે, અને સત્વશુભીવૃત્તિથી વિદ્યા, રક્ષકબલ, વ્યાપારબલ
 ૧. સેવાબલથી વિશ્વવ્યવહારમાં રત્નેશુભી અને તમોશુભી મનુષ્યો-
 નાપર કામ સમી શકાય એવી દેશકાલાનુસારે પ્રવૃત્તિઓ પ્રત્યેક મનુ-
 ૧. મનુષ્યસમાજથી સેવી શકાય છે. અતએવ સત્વશુભ-
 ૧. રત્તિને પ્રાપ્ત કરી દેશરક્ષા, વિશ્વરક્ષા, વિદ્યારક્ષા પ્રવૃદ્ધિ વ્યાપારરક્ષાદિ
 ૧. કાર્યો કરવામાં લોકિકદષ્ટિએ પ્રવર્તવું એ વિશેષતઃ લોકોને હિતકર
 ૧. અવ્યોધર્મ. લોકિકદષ્ટિએ સ્વાત્માદિની પ્રગતિ કરવી એ મુખ્ય વિષયને
 ૧. દેશમાં ધારણ કરી ક્રોધ, માન, આયા અને લોભના અપ્રયસ્યત્વને ટાળી
 ૧. પ્રયસ્યત્વને આદરી નીતિસૂત્રથી સ્વજીવન ઉચ્ચ કરવું એ પ્રાપ્ત દૃઢ-
 ૧. માનસિક અને આત્મયક્ષિયોને પરિપૂર્ણ વિકાસ થતો નથી; અને
 ૧. રત્નેશુભી તમોશુભીવૃત્તિથી અન્ય મનુષ્યોની કાયિક, વાચિક, મનસિક
 ૧. ને આત્મદષ્ટિવશેનો વિકાસ કરી શકાતો નથી. રત્નેશુભી અને
 ૧. રત્નેશુભી મનુષ્યો સત્વશુભીના અનુભવને વહિ પ્રાપ્ત કરે તે વાત-

ગુણની પ્રવૃત્તિના તેઓ સગી બની શકે. રજોગુણી અને ત
 મનુષ્યો સત્સમાગમ અને સદ્બોધથી રજોગુણવૃત્તિયો અને ત
 વૃત્તિયોનો અંશે અંશે ત્યાગ કરતા કરતા સાત્વિકગુણવૃત્તિના
 અધિકારી બને છે. રજોગુણવૃત્તિ અને તમોગુણવૃત્તિનો એકદમ
 થઈ શકતો નથી. અનાદિકાલથી કર્મનાયોગે રજોગુણવૃત્તિયો
 તમોગુણવૃત્તિયોનો આત્માની સાથે સંબંધ થયો છે. જે મનુષ્ય
 તમજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તે જડ અને ચેતનનો ભેદ અવબોધે છે,
 નામરૂપ મોહનાયોગે થતી રજોગુણી અને તમોગુણીવૃત્તિયોને ત
 તરીકે જાણી તેઓનો ત્યાગ કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. લૌકિક
 પ્રગતિદૃષ્ટિએ રાજસિક અને તામસિકવિચારો કરવાની કંઈ
 આવશ્યકતા અવબોધાતી નથી. અપ્રશસ્ય ક્રોધ, માન, માયા
 લોભની વૃત્તિયો જેમ જેમ ઉપશાંત થાય છે અને સ્વાધિકાર
 ક્રિકદૃષ્ટિએ સ્વકર્તવ્યરૂપ ફરજને અદા કરવાની સાત્વિકવૃત્તિએ
 યોગિતા અવબોધાય છે ત્યારે સુતાં, ઉઠતાં, બેસતાં અને ક્રોધ
 જાતની પ્રવૃત્તિ કરતાં આત્માનું સાધ્યબિન્દુ ખરેખર લક્ષ્ય બ
 રહેતું નથી. લૌકિકદૃષ્ટિએ જે જે સ્વફરજો ગૃહાવાસમાં સર્વ મનુષ્યો
 અદા કરવાની હોય છે તેમાં પ્રવર્તતાં રજોગુણ અને તમોગુણવૃત્તિ
 પરિહાર કરતાં નિર્બંધતા પ્રાપ્ત થવાની અને અન્ય રજોગુણી તમોગુ
 મનુષ્યોથી પરાજિત થવાની શંકા કદી કરવી નહિ. લૌકિકદૃષ્ટિ
 સ્વકર્તવ્યફરજોને અદા કરવામાં જે જે અંશે સાત્વિકતાને બજવા
 આવે છે, અને રજોગુણ તમોગુણવૃત્તિને જે જે અંશે પરિહરવા
 આવે છે તે તે અંશે આત્માની શક્તિયોની વૃદ્ધિ થાય. ■ અ
 સ્વસમાજ, દેશ, ધર્મ, અને સંઘ વગેરેનું વાસ્તવિક શ્રેયઃ સાધી શકાય
 જેમ અનુભવપૂર્વક અવબોધવાની આવશ્યકતા છે. રજોગુણ અને તમો
 ગુણના આસેવનથી વિષયો અને મોહવૃત્તિયોના દાસ બની શકાય છે
 જે મનુષ્યો મોહવૃત્તિયોદ્વારા વિષયોના દાસ બનીને આત્માને પરત્વે
 કરે છે તેઓ વિશ્વમાં સ્વાર્તન્યનું સ્થાપન કરવાને બ્યવહાર અને
 નિઃશયતઃ અમર્થ થઈ શકતા નથી. કર્તવ્યકાર્યોને સ્વફરજનાયોગે
 અદા કરવામાં અભિમાન, ક્રોધ, લોભ અને માયા કરવાની કંઈ પણ

નાટક કરતાં કપિલકેવલીએ લૌકિક આવશ્યક કર્મક્રમને અડા કરી હતી. કપિલકેવલીનું નાટ્યકર્મ તે સાત્વિકકર્મ તરીકે સમદેય રહિતપણે અવબોધવું. પરિપૂર્ણ સમદેયરહિત એવા કપિલકેવલીએ લૌકિક નાટ્યકર્મ સેનું તેમાં તેમણે દ્રવ્ય શેત્રજાતભાવે લૌકિકકર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિની આવશ્યકતા અવબોધી હતી. સાત્વિક મનુષ્યો અહંમત્ત્વવૃત્તિરહિતપણે લૌકિક કર્મબ્યકર્મોને એક પોતાની ક્રમ ભાનીનેજ કરે છે. અહંમત્ત્વવૃત્તિનો ત્યાગ કરવાપૂર્વક જે જે કર્તવ્યકર્મો યાય છે તેથી તે કર્મોને પણ ઉપચારથી સાત્વિકકર્મ તરીકે કથવામાં આવે છે. તથા જે કર્મો કરવામાં સાત્વિકભાવના વર્તે છે તે કર્મોને સાત્વિકકર્મો કથવામાં આવે છે. આત્મજ્ઞાની જે હોય છે તે રજ્જેવૃત્તિ અને તમેવૃત્તિરૂપ કોપોને છુટી થકે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ સમદેયના ત્યાગપૂર્વક લૌકિકકથામાં લૌકિકઆવશ્યકકર્મપ્રવૃત્તિયોને આચરતા હોવાથી તેઓ સંસારમાં અપુનર્નયકની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી આત્મોન્નતિ વિકાસક્રમમાં હરદેય આનંદવધ્યા કરે છે. લૌકિકકર્મોને તે અખિત વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો આચરે છે પરંતુ સમદેયરહિતપણે સ્વક્રમને પ્રભુની આજ્ઞારૂપ અવબોધી તેમાં પ્રવૃત્ત થનાર વિરત આત્મજ્ઞાનીઓ હોય છે એમ અવબોધવું. જેમ જેમ નિરૂપકર્મ પ્રવૃત્તિ કરનાર મનુષ્યોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ યાય છે તેમ તેમ વિશ્વની સાર્વાય વાસ્તવિક ઉન્નતિ યયા કરે છે. જેમજેમ વિશ્વમાં આત્મજ્ઞાનીઓની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે તેમ તેમ સાત્વિકકર્મોનીએવટે પૃથ્વી શોભાવન્માન થતી જાય છે. એક તરફ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપના ઉપયોગમાં રહેવું અને બીજી તરફથી વિશ્વવર્તિ લૌકિક કર્મબ્યકર્મોને સ્વક્રમનુસારે કર્યા કરવાં એ હંઈ સામાન્ય બાબત નથી. કવ્ય કર્મોનીની દ્વાને પ્રાપ્ત કરવાને માટે અન્તઃકરણપૂર્વક પ્રયત્ન હોય તે આવી દરમિયાન સિયત થવાય છે એમ મનુષ્યો અનુભવદૃષ્ટિથી અનુભવે છે તેમને અવબોધવા વિના નહિ રહે. આત્મજ્ઞાનીઓ પ્રદેશનાં, પ્રદેશનાં, પ્રદેશનાં, પ્રદેશનાં રસાદિમાંથી અદ્વૈતિથી મુક્ત થાય છે તેથી તેઓ સક્રિયોભટે પોતાને અતિમાન પ્રદેશ નથી. તેનીકર્મોનીએ અવબોધે છે કે અદ્વૈતકર્મબ્યકર્મો પ્રદેશનાં અવશ્યકે દેવો આત્માનીએ યયા કરે છે, અને અદ્વૈત

કર્તવ્યકર્મો અન્યથિ જાણ પ્રમાણે થયા કરે છે તેથી તેમાં જે રથ-
 બાવિડ ધર્મ પ્રમાણે થાય છે તેમાં અર્ધકર કરવાની કોઈ અવશ્યકતા
 નથી. મારા આત્મા નિરંજન નિગ્રહ છે. શુદ્ધિ સ્વચ્છ અન્તરમાં
 રહેલ આત્માની નિર્મલતા છે. તે કોઈ જાણ વસ્તુને ખરેખર કરતી
 પણ નથી, તેમજ જાણ જઈ વાતુઓનો જાણા પણ નથી. કર્મપ્રયોગે
 આત્મને દરીર પારણ કરી પંચિન્દ્રિયોની પ્રતિ કરી છે. મન-બાળી
 વગેરે દક્ષિણે મેલવી છે તે દક્ષિણે દાસ આત્મની ઉગતિ કરવાની
 છે. દંદ્રિયોવટે જાણ વસ્તુઓને આત્મની પ્રતિ થાય એવી રીતે
 ઉપયોગમાં લેવાની છે, પણ જુદામુદા યોગે જાણવસ્તુઓ અહંમ-
 મ્બવદિ પરિણામથી બંધાઈને આત્માની અપરચ્છાદ્ય મુકવાની નથી
 એમ ખાસ ઉપયોગ સમજાવી જરૂર છે. મન-બાળી અને કાયા દાસ
 કોઈ પણ દેહિક કર્તવ્ય કર્યા કરતાં મનજની સમલેહન સમજાવી
 ખાસ જરૂર છે. જાણકર્તવ્યકર્મસામયોજના અનેકયોજોમાં અર્ધ-
 ને જાણકર્મ અહા કરવી એટલુંજ માત્ર તદયમાં સખી અન્તરથી
 નિર્ણય કરી આત્મચક્રિયોને સ્વચ્છ કરવી એવા આત્મપ્રગતિ માર્ગને
 શુદ્ધોપયોગમાં સ્થાપન કરવો એટલે જાણવસ્તુઓને દેહિક-
 દેહિએ જાણવસ્તુદિગ્ધાન્યોએ ઉપયોગમાં લેઈ શકું અને તે માટે
 કર્તવ્યકર્મોને કરી શકું, પરંતુ જાણવસ્તુઓમાં દું, તું, અહંમત્ત્વ
 અદિ પરિણામથી બંધાઈ નહિ એવા આત્માની તદરથતા હજુ માત્ર
 પણ વિચારવા યોગ્ય નથી. જાણકર્તવ્યકર્મોપિદારે સ્વચ્છ
 પ્રમાણે જાણકર્તવ્યકર્મોને વિષેદેહિથી કરતાં એમ મહાસજની
 જેઠે આવસ્થક કર્તવ્ય સ્વચ્છામથી જાણવસ્તુને જાણ થાય તો જલે
 થાએ પરંતુ પાછો ન હડી શકું, એમ નિર્નયદેહિ પારણ કરીને
 દેહિકકર્તવ્યકર્મમાં પ્રવર્તવાની જરૂર છે. સાત પ્રકરણ બધામાંથી કોઈ
 પણ બધથી દેહિકકર્તવ્યકર્મો કરતાં મુદ્ધાવાસ સ્થિતિના અધિકારને
 જાણવામાં પાછો ન હડી શકું અને અન્તરમાં જાણકર્મો મુંબેથી વિરલ
 સંકર્ય એટલે ન પારણ કરી શકું એવો મારો જાણ વ્યવહારિક
 કર્તવ્યકર્મ છે. જાણકર્તવ્યકર્મોને જાણધિકાર પ્રમાણે કર-
 વાની જરૂર છે પરંતુ આત્માના શુદ્ધોપયોગે આત્માની તદરથતા

મમતા રાખવી એ તો મારો આત્મિક ધર્મ નથી તથાપિ લૌકિક
 વ્યવહારદૃષ્ટિએ શરીરાદિ જીવનહેતુએમૂલકબાહ્યોપયોગી વસ્તુઓને
 બાહ્યાધિકારે ઉપયોગમાં લેવાની જરૂર છે પરંતુ તેમાં લેખા-
 વાની જરૂર નથી. આત્મા વસ્તુતઃ જ્ઞાત્રી તથા અરૂપી છતાં
 કર્મસંબંધે નામ તથા અનેક પ્રકારના રૂપોને ધારણ કરે છે તેથી
 તે અરૂપી જ્ઞાત્રી એવું સ્વસ્વરૂપ બૂલી વિશ્વવ્યવહારમાં પ્રવર્તતા
 છતો નામ તથા રૂપના મોહથી મુંઝાઈને અહંમત્વના મોહ
 માર્ગમાં બાધથી અને અન્તર્થી વધ્યા કરે છે. નામ અને રૂપ
 એ આત્માનો શુદ્ધ પર્યાય નથી તેથી આત્મજ્ઞાનીએ પોતાને વિશ્વમાં
 અનેક નામોની ઉપાધિયોએ પ્રસિદ્ધ યજ્ઞેડો બાલુવા છતાં પણ તેમાં
 જ્ઞાત્રી એવું આત્મસ્વરૂપ ઉપયોગમાં રાખીને મુંઝાતા નથી તેમજ
 શરીરાદિ અનેકરૂપી પર્યાયો એ કે કર્મના યોગે આત્માના સંબંધમાં
 આવ્યા છે છતાં તેઓ વસ્તુતઃ આત્માના શુદ્ધ પર્યાયોથી ભિન્ન હોવાથી
 તેમાં રતિ અને અહંવૃત્તિ ધારણ કરીને મુંઝાતા નથી. નામરૂપના પર્યાયો
 અખિલ વિશ્વમાં સર્વત્ર છે, પરંતુ તેઓ આત્માથી ભિન્ન હોવાથી
 તેઓમાં રાગદ્વેષના પરિણામને ધારણ કરવો એ કોઈ રીતે ઉપયોગી
 ન હોવાથી જ્ઞાનીએ બાહ્ય લૌકિક વ્યવહાર પ્રમાણે નામરૂપની બાધ
 લૌકિક જીવનઉપયોગિતાએ ઉપયોગ કર્યો છતાં પણ તેઓમાં મુંઝાતા
 નથી. લૌકિક વ્યવહારદૃષ્ટિએ નામરૂપના વ્યવહારની પ્રવૃત્તિને આવશ્યક
 વિના કોઈ પણ મનુષ્યને કોઈ પણ રીતે ચાલતું નથી, પરંતુ લૌકિક
 વ્યવહારદૃષ્ટિ પ્રમાણે નામરૂપના અનેક પ્રકારના પર્યાયોના સંબંધમાં
 આવતાં છતાં અને તેના વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ આવશ્યક છતાં અન્ત-
 ર્થી નામરૂપથી નિર્લેપ રહેવું એ પ્રમાણે લૌકિકકર્મયોગમાં ઉચ્ચ
 યવાની જરૂર છે. નામરૂપનો વ્યવહાર તો ધર્મનો વ્યવહારદૃષ્ટિએ
 પણ સિદ્ધ થાય છે, પરંતુ તેમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઈર્ષ્યા, નિન્દા,
 મોહ, રતિ, અરતિ અને કલેશાદિ પરિણામને ધારણ કરવાની કોઈ
 પણ જાતની જરૂર નથી. નામરૂપમાં રાગદ્વેષ અને અહંવૃત્તિદ્વારા
 બુદ્ધિએ એ ન થાય તો અન્ય રીતે જૂઠું યવાની નથી. સોમલ વગેરે
 વિષના બ્યાપારીએ તેનો ઉપયોગપૂર્વક બ્યાપાર કરે છે તેથી તેમને

કર્મયોગીએ હું વિદ્વાન છું, હું ધ્યાતા છું, હું અમુક કર્મને કર્યા છું અને હું અમુકને લોકતા છું એવો યજ્ઞબ્યવહાર આવરતા છતાં હું પશુના અભિમાનને દૂરથીમાં ધરણ કરતા નથી, ફક્ત સર્વ કાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં પેતાને સર્વને સાક્ષી તટસ્થ માનીને પ્રવર્તે છે. સ્વાત્મિકતાનીકર્મયોગીએની અન્તરિક અને બાહ્યની નિર્દોષ કથા દેવથી તેઓ સંસારમાં બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં મુખ્યત્વેલી સ્થિતિ જેવા દેવ છે. મુખ્યત્વેલીયેરપર યા કરવામાં આવે તે યોગ્ય અને પ્રયત્ન બહુ પડે છે તદ્વત્ સ્વાત્મિકતાનીકર્મયોગીએ અન્તર્યા અને બાહ્યથી નિર્દોષ દેવથી તેઓને બાહ્ય ક્રિયાઓ તે બાહ્યરૂપે જ દેવ છે અને અન્તર્યા નિર્દોષ દેવથી અન્તર્યા બાહ્યમાં સતત રે ન પરિવ્રમવાથી આત્માના મુદ્ધ કર્મરૂપે અન્તર્યા છુદ્ધ દેવ છે. સ્વાત્મિકતાની કર્મયોગીએ સતતરૂપે સતપણે બાહ્ય કર્મ રૂદ્ધઅરહિતપણે અને વિવેક સતપણે લેકિક કાર્યોને કરે છે તેથી તેઓ સર્વ કર્મયોગીઓમાં ઉચ્ચ મુદ્ધ કર્મયોગીઓના અધિકારમાં પ્રવેશ કરે છે અતએવ રતેમુદ્ધી કર્મયોગીઓ અને તતેમુદ્ધી કર્મયોગીઓ કરતાં લેકિકબ્યવહાર અને લેકેસર કર્મબ્યવહારમાં પણ તેઓ શ્રેષ્ઠ અને છે.

લેકિક અવધાર કર્મબ્ય કર્મોના કર્મોના લેલો અવધેધાબ્યા બાદ લેકેસર કર્મોના સ્વાધિકારે કર્મબ્ય નિર્દોષ કથામાં આવે છે.

લોકોત્તરાણિ કર્માણિ નિમિત્તસવ્યપેતયા ।

સ્વસ્વાધિકારમેદેન મિત્રાણિ વેદ સાધક ॥ ૧૪ ॥

શબ્દાર્થ—નિમિત્ત પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ સ્વસ્વાધિકાર લેલે સિત્ર નિત્ર લેકેસરોએ છે એમ સમજાવું વેદ.

વિવેચન—નિમિત્ત પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ લેકેસરપર્મકર્મોને સ્વસ્વાધિકાર લેલેલે સિત્ર નિત્ર એવાં હે સમજાવ અવધેધ!!! અને અવધેધવાન્ય કથનરૂપે ઉપવધ્યુએ સ્વાધિકાર લેકેસર કર્મપ્રયોગમાં પ્રવૃત્તિ કર! નિમિત્ત પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ લેકેસર કર્મપ્રયોગ અનેક પ્રકારના લેક પડે છે, સેતલેલે, પ્રકલેલે, રૂબલેલે, બાવલેલે અને અધિકલેલે કર્મપ્રયોગ લેલે અવધેધવા કર્મપ્રયોગ અનેક લેક છે. કાઈ

રાદેશને ધર્મમેદ સ્થાનમાં મુખ્ય સ્થાનેને અરજીથી સ્થાપનારવિ-
 રાજે અને સંપ્રદાયોને પરિદર્શી ધર્મની પ્રવૃત્તિઓને આત્મચક્રિયોના
 વિદ્યાર્થે અને અનેકપ્રકારની સ્થાપનાઓના પ્રકારથી સેવે
 છે તે દેશમાં તે પ્રકારમાં તે મનુષ્યો ધર્મકર્તાઓ ધર્મચોખ્ખોઓના ઉચ્ચ
 શિક્ષાર્થે આદેશોને વિષયમાં સ્થાપના પ્રવૃત્તિના સંસ્કારના બીજોને
 સ્થાપના કરીને અમર બને છે. આત્મને ઉચ્ચ દરજ્જા પર સ્થાપના કરે
 અને બેનુદી દુઃખોને નાશ કરી તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે.
 આત્મની આત્મિક-આત્મિક અને કૃષિક શક્તિઓની જે પ્રવૃત્તિ કરે
 છે અને બેનુદી સંસ્કારની ઉત્પત્તિ થાય છે તેને ધર્મ કહેવામાં આવે
 છે. દેશપ્રકાર મનુષ્યોને ધર્મકર્તાઓના પરિવર્તને થયા કરે છે અને
 દેશપ્રકાર મનુષ્યોને સમવાયાર્થે જાણવૃદ્ધિપ્રવૃત્તિની સાથે
 આત્મકર્તાઓના ધર્મને પણ સંદર્ભમાંથી મળે પડે છે. દેશ
 સંધ અને સ્વભાષિની જે અવસ્થા કરનાર હોય તે ધર્મ ગ્રાહી શકાય
 નહિ પણ અધર્મ ગ્રાહી શકાય. આત્મકર્તાઓની સાથે જે ધર્મ મનુ-
 કુલને વળે છે તે ધર્મ ખરેખર વિષયમાં સંસ્કારપર થવાને યોગ્ય
 થાય છે વિષમનુષ્યોની સ્વદેશ પ્રવૃત્તિ, આત્મિક પ્રવૃત્તિ, સામાજિક
 પ્રવૃત્તિ, આત્મિક પ્રવૃત્તિ, કૃષિક પ્રવૃત્તિ, સેવાધર્મપ્રવૃત્તિ, ઉદાર
 ભવના પ્રવૃત્તિ, અદેશધર્મ પ્રવૃત્તિ, વિદ્યા પ્રવૃત્તિ અને સંધ દેશ બધા
 પ્રવૃત્તિનાં જે સંદર્ભમાંથી થાય છે તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે અને
 એવે ઉપરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનાં ધર્મ ખરેખર વિષયમાં આવવાને અને સ્વા-
 દર્શ પ્રકારવાને શક્તિમાન થાય છે. વિષયવર્તિ સર્વ મનુષ્યોને નિત્ર-
 નિત્ર સ્થાપના પ્રવૃત્તિ જે ધર્મનાં મનુષ્યોને, પ્રત્યેક મનુષ્યને મનુ-
 કુલ ન આવતાં હોય, સ્થાપનાકારિ હેતુઓની સાથે જે ધર્મની આત્-
 મના ન થઈ શકી હોય, જે ધર્મ નિત્રનિત્ર દેશપ્રકાર નિત્રનિત્ર
 મનુષ્યોને અવસ્થાનાં સંકુચિતપણું ધારણ કરતો હોય, જે ધર્મના
 સેવકથી અન્ય મનુષ્યોની સ્વદેશનાં દરે દરજ્જાનાં મળે હોય અને
 જે ધર્મના સેવકથી બદલેકારિ આત્મિકાદિપ્રવૃત્તિઓના અર્થ
 સાંધા થતા હોય તે તે ધર્મ ખરેખર વિષયમાં સર્વ મનુષ્યોનું સેવા-
 વધ પ્રવૃત્તિ કરવા સમર્થ થયો નથી અને તે ધર્મ અંતે સંકેતવાદને

નહતાને પામે છે. સ્વસ્થાધિકારે ધર્મના જે જે કાર્યોને સેવી શકાય અને
 તેનાથી સ્વાત્મશક્તિયોની પ્રગતિ થાય એવું સમ્યક્ અવગ્રાહી, દ્રવ્ય
 ક્ષેત્રકાલજાપાનુસારે ધર્મકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. લોકોત્તર
 વ્યાવહારિકધર્મદૃષ્ટિએ અને લોકોત્તર નૈત્થયિકધર્મદૃષ્ટિએ ધર્મકાર્યોની
 પ્રવૃત્તિયોનાં સ્થાધિકારે રહસ્યો અવગ્રાહવાની અને પશ્ચાત્ જ્ઞાનપૂર્વક
 પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે. જે ધર્મથી સ્વવ્યક્તિ, પરવ્યક્તિ, કુટુંબ-
 જ્ઞાતિ-દેશ-સંઘ અને સર્વ વિશ્વજીવોનું ઉન્નતિજીવન થયા કરે છે તે
 તે ધર્મને દેશકાલ ભેદે આચરવાની જરૂર છે. જે ધર્મ સ્વકીયોદ્ધર
 વર્તુલને મંડેલી નંદીનું લઘુ વર્તુલના રૂપમાં પરિણમે છે તે ધર્મમાંથી
 અનેક પ્રકારનાં પ્રગતિકારક શુભ તત્ત્વોનો નાશ થાય છે. ધર્મના નામે
 વિશ્વવર્તિમનુષ્યોની સમૃદ્ધકરણતા નંરક્ષી શકાય છે તેજ ધર્મની યદિ-
 સંકુચિત દૃષ્ટિ થાય છે તો સમૂહીભૂત થએલી અનેક શક્તિયોની પૃથક્
 કરણતા થતી જાય છે અને પરિણામે તે ધર્મનું વિશ્વમાં નાભાવયોગ
 રહે છે. જે ધર્મમાં તત્ત્વો, સત્ય અને વિશ્વવ્યાપક સેવાધર્મથી રચા-
 વડાં છે તે ધર્મ, ખરેખર મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરવા સમર્થ થાય છે.
 જે ધર્મ ખરેખર સાયન્સવિદ્યાની સામે પોતાનો જવાબ કરીને વિશ્વ-
 વર્તિમાનકાલના દૃઢ્યમાં વ્યાપે છે તેનો સંપૂર્ણ વિશ્વમાં પ્રચાર થાય
 છે. જેનાથી વિશ્વવર્તિસર્વજીવોપર ઉપકાર થાય છે તે ધર્મને
 વિશ્વમાં સર્વત્ર સર્વથા સર્વદા પ્રચાર થાય છે. જે મનુષ્યો સ્થાધિકા
 સ્વીન્નતિકારક ધર્મને આચરે છે તે અન્યપ્રકારની પ્રગતિયોને પ્રા-
 કરી છેવટે પરમાત્મપાદને પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માની શુદ્ધતાપર ધર્મ
 પડ્યો રચાયેલો છે, જે મનુષ્ય મન વાળી અને કાયાથી આત્માન
 ગુણોને પરિપૂર્ણ પ્રકાશ થાય એવાં ધર્મ દૃષ્ટોને કરે છે તે પરમા-
 ત્માની રચે સ્વાત્માની એકતા કરીને ત્રિદશુદ્ધ પરમાત્મારૂપ બને
 છે. આત્મ સત્યને અજ અવિન્યાસી અખંડ, નિર્મલ, ચિદાનન્દ, શુદ્ધ,
 બુદ્ધ, ત્રિગુણીય, જ્ઞાનદ્યોતવાસ્તવરૂપ, અન્યાદિ અનન્ત, અનન્ત
 ધર્મરૂપ અને અરૂપી છે. આત્મને સ્વભાવ તેજ આત્મને ધર્મ છે.
 આત્મને ધર્મ અને કર્મને જે જે નિર્મિત કર્યો, ધર્મરૂપ મનુષ્ય
 છે તે જ્ઞાન ધર્મ અનુયો. ધર્મનાં નિર્મિત કર્યો અનેક ભેદ દેવાથી

ધાર્મિક અનુષ્ઠાન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. વિવાનુષ્ઠાન-અન્યોન્યાનુષ્ઠાન અને ગરલાનુષ્ઠાન એ ત્રણ અનુષ્ઠાનોને વિષાદ એ પદ્ધતી અવબોધવાં. સ્વર્ગ અને મોક્ષપ્રદ તદ્દેત્તકાનુષ્ઠાન અને અમૃતાનુષ્ઠાન એ બે અનુષ્ઠાનો અવબોધવાં. અજ્ઞાન મિથ્યાત્વથી સુજા જે ધર્માનુષ્ઠાન કરાય છે તે વિષની પેઠે આત્માની હાનિકારક થાય છે. તાલપુટાદિ વિપભક્ષણથી. જેમ પ્રાણોનો નાશ થાય છે તદ્વત્ અજ્ઞાન-શમદેવાદિ પરિણામવડે ધર્માનુષ્ઠાન પણ આત્માના જ્ઞાનાદિ શુભોનું ધાતક બને છે. અજ્ઞાનત્વથી મનુષ્ય જે ઈશ્વર છે તેને અનીશ્વર માને છે અને જેનામાં અનીશ્વર-અદેવત્વનાં લક્ષણ છે તેને ઈશ્વર માને છે. ધર્મને અધર્મ માને છે અને અધર્મને ધર્મરૂપ માને છે. પાપને પુણ્ય માને છે અને પુણ્યને પાપ માને છે. જીવને અજીવ માને છે અને અજીવને જીવ માને છે. સત્યને અસત્ય માને છે અને અસત્યને સત્ય માને છે. દુઃખને સુખરૂપ માને છે અને સુખને દુઃખરૂપ માને છે. આશ્રવને સંવર માને છે અને સંવરને આશ્રવ માને છે. મોક્ષને બંધ માને છે અને બંધને મોક્ષરૂપ માને છે અતએવ અજ્ઞાનપરિણામે કરતાં ધાર્મિકાનુષ્ઠાનો વિષરૂપ પરિણમીને દુઃખરૂપ ફલવિષાકપ્રદ હોવાથી તે અનુષ્ઠાનને વિવાનુષ્ઠાન કથવામાં આવે છે. સોમણ દુઃખના બનેલા દુઃખપાકમાં એક તોલો તાલપુટ વિષ નાખવામાં આવે તો જેમ તે દુઃખપાક ભક્ષણથી અનેક મનુષ્યોના પ્રાણ વિલુપ્તી બાપ છે તદ્વત્ વિવાનુષ્ઠાનથી ધર્મના બદલે અધર્મ થવાથી આત્માને દુઃખની પરંપરા લોગવણી પડે છે. અતએવ અજ્ઞાન-મિથ્યાશુદ્ધિનો પરિહાર કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. એકનું દેખી અન્ય મનુષ્ય પણ તેનું સદસ્ય અવબોધ્યા વિના જે અનુષ્ઠાન કરે છે તેને અન્યોન્યાનુષ્ઠાન કહેવામાં આવે છે. દેખાદેખી સાધે જોગ પડે પિંડ કે વાધે રોગ-મર્યાદિની પેઠે અન્યોન્યાનુષ્ઠાનથી પણ આત્માની પ્રગતિ ઘટ શકતી નથી. દોષનું ધાર્મિક અનુષ્ઠાન દેખીને તે પ્રભાણે દેખાદેખી અનુષ્ઠાન કરવાથી આત્મામાં જ્ઞાનનો વિકાસ થતો નથી. દેખાદેખી અનુષ્ઠાન કરવાથી જ્ઞાનની આવશ્યકતાનો લોપ થાય છે. દેખાદેખી ધાર્મિકાનુષ્ઠાન કરનારાઓ અન્તરમાં જેવા હોય છે તેવાને તેવા રહે

છે. તેમના હૃદયમાં કોઈ પણ જાતની ઉડી અસર થતી નથી. દેખાદેખી પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ સાંસારિક વ્યવહારિક ધર્મકાર્યોમાં સુધારો વધારો કરવાને અને દેશકાલાનુસારે અધિકારી પરત્વે લાભાલભ પ્રવૃત્તિ વા સ્વકરજ્યોગે આવશ્યક ઉપયોગી ધર્મપ્રવૃત્તિયોને કેવી રીતે આચરવી તેનું પરિતઃ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન થતા નથી અને તેથી અન્તે પરિણામ એ આવે છે કે જ્ઞાન વિનાની પ્રવૃત્તિયોથી સમ્ભૂદિષ્ઠમ પુંચેન્દ્રિયની પેઠે જ્યાં ત્યાં અથડાવું પડે છે. એક સામાન્યમાં સામાન્ય ધાર્મિકાનુષ્ઠાન હોય તોપણ તેના પરિપૂર્ણ વિવેક કરવાની જરૂર છે. અમુક ધાર્મિકાનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ કરવાથી શો લાભ થવાનો છે. અમુક ધાર્મિકાનુષ્ઠાનનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું છે અને તે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવે જૂત-કાલમાં કેવું હર્તું, વર્તમાનમાં કેવું છે; તથા ભવિષ્યમાં કેવું રૂપ ગ્રહણે તેના અધિકારી પરત્વે વિચાર કરવો જોઈએ. અમુક ધાર્મિકાનુષ્ઠાનની વિધિ-તેના અધિકારી-તેનું બાહ્યાંતર સ્વરૂપ, તેનામાં થતાં પરિવર્તનો, ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગે તેની સ્થિતિ અને નામાદિ નિરૂપે તેનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ અવજોધ્યા વિના આત્માની વાસ્તવિક પ્રગતિ ધર્મ શક્તી નથી એમ હૃદયમાં સૂક્ષ્મપયોગે અનુભવ કરવાની જરૂર છે. ફક્ત દેખાદેખી ક્રિયાઓ કરનારા મનુષ્યોના આત્માઓપ્રતિ લક્ષ્ય આપવામાં આવે તો અવજોધાણે કે તેઓનાથી આત્માની ઉન્નતિ કરી શકાઈ નથી. જે મનુષ્યો અનુષ્ઠાનનું જ્ઞાન કર્યા વિના અન્ધશ્રદ્ધા વા રૂચિમાત્રથી દેખાદેખી ધાર્મિકાનુષ્ઠાનોની પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ ધાર્મિકાનુષ્ઠાનોના વાસ્તવિક બોધના અભાવે મંદુચિત દષ્ટિના માર્ગપ્રતિ નમન કરે ॥ અને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ-ભાવે સ્વાધિકાર પ્રમાણે ઉત્સર્ગથી તથા અપવાદથી ધાર્મિક ક્રિયાઓને કરવા સમર્થ થઈ શકતા નથી. દેખાદેખી પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ મનને મહેનત આપી શકતા નથી અને તેથી તેઓ કર્તાત્વ ક્રિયામાર્ગથી જરૂર ધર્મ વિપરીતમાર્ગપ્રતિ નમન કરી શકે છે. રાઈસી દેવસ્ટ્રીની ક્યાની પેઠે વા ગારના ખોડાના દયાન્તની પેઠે દેખાદેખી સમજ્યા વિના જેઓ ધર્મપ્રવૃત્તિયોને આદરે છે તેઓના આત્માની પવિત્ર દશા યાવ છે. ભારતદેશમાં પ્રાયઃ જાતા જાને દેખાદેખી ધર્માનુષ્ઠાનોની પ્રવૃત્તિ

પ્રવાહ ઘટ્ટ ધક્કેલો છે અને તેથી અને પરિણામ એ અનુ છે કે
અન્ય પંપથ અને મંદુચિત્તદિપી ધર્માનુષ્ઠાનમાં અનેક મનભેદો
પડી ગયા છે. ધાર્મિકાનુષ્ઠાનનો મૂલ ઉદ્દેશ યો છે અને તેમાં દ્રવ્ય
સંત્ર કાલ્યાણે બિન્નબિન્ન લાગેલા બિન્નબિન્ન અવસ્થાભેદે બિન્ન-
બિન્નપ્રકાર યોગે કેવાં પરિવર્તનો થયા હશે છે અને તેથી વર્તમાનકાલે
તેમાં કેવી રીતે અધિકાર પડેને કેને પ્રવર્તવાની જરૂર છે તેના
સમ્યગ્બોધના અભાવે ચાતમાનિકધર્માનુષ્ઠાનકારકોની અવધાર અને
નિર્લક્ષ્ય સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. અત્માની વ્યાવહારિક
તથા નૈમિષિકધર્મપ્રમતિમાં અન્યોન્યાનુષ્ઠાન ઉપયોગે થઈ શકતું નથી.
ગરલાનુષ્ઠાન પણ બવતી પંપરમાં પૃથ્વી કમળકું દેવાથી તે
સ્વાસ્થ્ય તરીકે અવબોધનું. ધર્માનુષ્ઠાનમાં મરડની પેઠે જે પરિણામ
વહે છે તેને ગરલાનુષ્ઠાન કહે છે. ધાર્મિકાનુષ્ઠાને કરતાં મનમાં
અનેક પ્રકારના આ બધા અને પદ્મવ નુંખંધી વેળવે બોલવવાના
કંઠરૂપ ચિકરૂપે કરવા, પદ્મવદિ નુંખંધી નિદાન કરવું, અનેક
પ્રકારની વિષયની વાતનાઓને મનમાં ને મનમાં પ્રકટાવવા પૂર્વક
ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ કરવી, ધાર્મિકાનુષ્ઠાનના રૂઝ તરીકે વિષય મુખની
પ્રાપ્તિને અમમલ્ય સ્થાન આપવું, મારણ-મોહન-ઉન્નિષ્ઠાન અને
સંભલ વગેરે જે જે અપ્રકારપદ્મવદિ કમો દેવ તેઓને આરંભ
વાની પ્રવૃત્તિ, વેર-ઝેર-લેશ-કંકાલ-નિન્દા-હાયા-કાપામન-માયા
લોભ-કામ અને દિંસાના પરિણામપૂર્વક જે જે ધાર્મિકાનુષ્ઠાનો
કરવામાં આવે છે તેઓને ગરલાનુષ્ઠાનો અવબોધવાં. ગરલાનુષ્ઠાનકારક
મનુષ્ય, અન્ય લાગેની સાથે વેર લેવાના પરિણામની મુખ્યતાએ ધર્મ
પ્રવૃત્તિ કરે છે. ગરલાનુષ્ઠાનકારક મનુષ્ય અમુક ધર્માનુષ્ઠાનથી અમુક
માટે અવતાર સાથે એવી સકામનિદાનબાવનને દૃઢતામાં મુખ્યતાએ
ધારણ કરે છે, જે જે ધર્માનુષ્ઠાને મુક્તિ માટે કરવામાં આવતાં હોય
તેઓને ખરેખર ગરલાનુષ્ઠાનકારક મનુષ્ય સંસારમાં જન્મજરા મૃત્યુની
પરંપરા વધે તેવા વીરજગદિ પરિણામે આવે છે. અનેક પ્રકારની
વૈધિકકામનાઓની પરિણતિ માટે ગરલાનુષ્ઠાનો ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ-
ઓમાં નસ રહે છે. માનપૂજા કીર્તિની લાલસાને દૃઢ પુષ્કરી બની

અખ્ય હેતુઓ અવગોષવામાં આવે ત્યારે તદ્દેતુઅનુષ્ઠાન કરવાની પ્રકટાવી શકાય છે. અમુક ધાર્મિક ક્રિયાઓનાં અનુષ્ઠાનો પૂરું હતાં? કયા ઉદ્દેશથી કયા હવેનેમાટે કેવા પ્રકારનો તે હવેનો અધિકાર બાણી પ્રવર્તાવ્યાં હતાં? તે અનુષ્ઠાનોમાં કેવા પ્રવર્તકોનો ફેરફાર થયો છે? તે અનુષ્ઠાનો કરવાથી વર્તમાનમાં આત્માની યથા શકે તેમ છે કે કેમ? પૂર્વે તે તે અનુષ્ઠાનોના પ્રવર્તકોનો કેવા પ્રકારનો હતો અને તે સમયના લોકોની સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી? તે સમયે પ્રતિપક્ષીધાર્મિકક્રિયાઓનાં અનુષ્ઠાનો હતા કેમ? અને પ્રતિપક્ષીય ધાર્મિકાનુષ્ઠાનો હતાં તે કેવા પ્રકારનાં હતાં? તે વખત અને સમય સમયના મનુષ્યોને એકસરખાં અનુષ્ઠાનો હોવાં બેઠાં છે કે કેમ? ક્ષેત્રકાલાનુસારે તે તે ધર્મોનુષ્ઠાનો મૂલરૂપ કાયમ રાખીને નિન્ન નિન્ન અધિકારી હવેમાં તેઓ પ્રવર્તાવવા માટે તેઓમાં સુધારો વધારો કરી શકાય કે કેમ? ધર્મોનુષ્ઠાનોના મૂલ પ્રવર્તકોના ઉદ્દેશાનુસારે સમગ્ર ધર્મોનુષ્ઠાનોનું સ્વરૂપ સમજી શકાય છે કે અન્યથા છે? અમુક ધર્મોનુષ્ઠાનોમાં રૂઢિચુસ્તિ સંકુચિતપણું થયું છે કે કેમ? અમુક ધર્મોનુષ્ઠાનોમાં પોતાને-કુટુંબને-સમાજને-સમાજને-સંધને અને દેશને સામાજ્ય પ્રગતિમાં પૂર્વે કેટલો વાલ થયો? વર્તમાનમાં થાય છે અને લવિધ્યમાં થયો? અમુક ધર્મોનુષ્ઠાનોથી માનસિક-વાચિક-કાયિક-સામાજિક-નૈતિક-દૈશિક અને સંપૂર્ણ વિશ્વની દ્રવ્યભાવથી ઉત્પત્તિ થઈ થાય છે અને થયે કે કેમ? અમુક ધર્મોનુષ્ઠાનોમાં તનમનપનના અપાતા લોભથી પોતાને, કુટુંબને, સમાજને, સંધને અને દેશને કાયદો પહોંચ્યો છે કે કેમ? અમુક ધર્મોનુષ્ઠાનોથી ભારી ઉન્નતિ થાય છે કે નહિ તેનો હેતુએ પૂર્વક નિર્ણય કરીને પ્રવર્તવાથી તદ્દેતુ અનુષ્ઠાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. અમુક ક્ષેત્રકાલાનુસારે અમુક ધર્મોનુષ્ઠાન કેવી રીતે કરવું બેઠાં છે અને તે વખતે મન વચન કાયાના યોગ્યની કેવી પ્રવૃત્તિ ધારણ કરવી બેઠાં છે તેનું વસ્તુવિકરસ્વરૂપ અવગોષ્યા પશ્ચાત્ત તદ્દેતુ ક્રિયા કરી શકાય છે. અનેક સ્ત્રીઓનો ઉપદેશ અને અનેક ધાર્મિકશાસ્ત્રોનું પરિચીલન કર્યાથી તદ્દેતુ ક્રિયા કરી શકાય છે. ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થવા વિનં કૃત્તે

છૂટકો મવાનો નથી. સંપૂર્ણ વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને અવશ્ય ધર્મક્રિયા કરવાની જરૂર છે. ધર્મક્રિયાઓ અનેક લેવાણી હોય પરંતુ અનેક લેવાણી ધર્મક્રિયાઓના હેતુઓ શા છે અનેકોને કયા અધિકારે કયી ક્રિયા કઇ વિધિથી કયા કાળે કયા ક્ષેત્રે કરવાથી આત્મોન્નતિ મવાની છે તેનો નિશ્ચય કરીને પ્રવર્તવામાં આવે તો સંશયાત્મા વિનયવિ નેવી દશ્ય ન પ્રાપ્ત થઇ શકે અને ભિન્ન ભિન્ન અને પરસ્પર વિરૂદ્ધ દેખાતી અનેક ધર્મક્રિયાઓનાં ભિન્ન ભિન્ન દ્રવ્યગ્રેષ્ઠકાલ ભાવભેદે રહસ્યો અવગ્રાહવાથી જે જે કાળે જે જે અધિકાર દશ્યો-જે જે અવસ્થાએ-જે જે ક્ષેત્રે જે જે ધાર્મિકક્રિયાઓને પોતાના માટે આશ્રયી હોય તેનો નિશ્ચય થાય છે તથા તે તે તદ્દેતુકક્રિયારૂપે પરિણમે છે. શ્રેત્રકાળ દ્રવ્યભાવભેદે ભિન્ન ભિન્ન દેશોમાં ભિન્ન ભિન્ન કાળમાં જળની અનેક પ્રકારની અવસ્થા દેખાય છે પરંતુ તે જળના છેત્રકાળનુસારે જે મનુષ્યો લોક બાહ્ય છે તેઓ પોતાને પીવાયોગ્ય જળને મને તેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સમુદ્રના ખાસ જળની યંત્ર દ્વારા ખાસથી કાઢી મિટ બનાવવાની જેઓ યુક્તિઓ બાહ્ય છે તેઓ મિટ જળને પી શકે છે. શ્રેત્રકાળનુસારે ભિન્ન ભિન્ન દેશોના જૂતોના સંબંધે જળની ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા દેખાય એ સ્વાભાવિક છે તેમ ધર્મ ક્રિયાઓની પણ ભિન્ન ભિન્ન દેશકાળમાં ભિન્ન ભિન્ન અવસ્થા થાય એ બનવા યોગ્ય છે. પોતાના અધિકારે કઇ ક્રિયા કરવાથી આત્માની ઉચ્ચદશા થાય એવું વિવેકપૂર્વક અવગ્રાહ્યા પદ્ધત્ તદ્દેતુકાનુસાર સ્વયંએ પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. દ્રવ્ય શ્રેત્રકાળભાવ-આત્માત્માના વ્યત્ક્રમપ્રતિરૂપ સંયોગે-અવસ્થા-સક્રિત-જ્ઞાન-વગેરે વડે સ્વાધિકારનો નિર્ભય કરી શકાય છે. સ્વાધિકારના નિર્ભયમાં સમ્યગ્જ્ઞાન વિનમ્ર અનેક મનુષ્યો મુગ્ધાવ છે અને અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓ વેડીને કાપે જતી બંધ છે. પ્રત્યેક કાર્યમાં અધિકાર અવગ્રાહવાની આવશ્યકતા સ્વીકારી વિનમ્ર કોઇને છૂટકો થતો નથી. અધિકાર વિનમ્ર મનુષ્યને ક્રિયા કરવાને ઉત્ક્રેષ્ઠ કરવાથી તો ક્રિયા કરવાથી ઉત્તમ પ્રદે જેવી દશ્ય તેની થાય એનાં કંઇ આશંકા નથી. તદ્દેતુકક્રિયાનુ સ્વાધિકારે તેને ક્રિયાઓનાં પરિપૂર્ણ રહસ્યોને પરિતઃ અવગ્રાહીને ધર્માનુષ્ઠનમાં

પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તે ધર્માનુષ્ઠાન પ્રસંગે અમુક પરિણામેને નિવારી
 મુક્ત પરિણામે પારંગુ કરવા યજ્ઞિમાન થાય છે અને મુક્ત પરિ-
 વર્તમાન થોડે પુણ્યસંઘ કરી દેવલોકની ગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તદ્દેતુ-
 ધાનુષ્ઠાનકારક; દ્રવ્ય દોષકાળ જાણે પામિકાનુષ્ઠાનેન્દ્રે ઉપયોગી થવાથી
 પામિકાનુષ્ઠાન કરવામાં તે પોતાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 તદ્દેતુધાનુષ્ઠાનકારકો સ્વાત્માની-કુકુળની-તાતિની-સમાજની-દેહની
 અને વિશ્વની પ્રગતિ કરવામાં સાદાપ્તીજન થઈ શકે છે. વિધાનુ-
 ષ્ઠાન અપોન્થાનુષ્ઠાન અને મરણાનુષ્ઠાનમાં રમેશુજ અને તમેશુજ
 પૂતિની મુખ્યતા હોય છે અને તદ્દેતુધાનુષ્ઠાનમાં આત્મિકપૂતિની
 મુખ્યતા હોય છે. તદ્દેતુધાનુષ્ઠાનથી આત્માના ગુણોને અવિભાવ
 કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અપ્રચલ્ય કોષ, મ્હાન, માયા
 અને લોભાદિ કષાયોને પ્રચલ્ય કષાયના રૂપમાં દેશી શકાય છે; અને
 અમુક કષાયોના ઉપશમાદિભાવે જાલપ્રવૃત્તિઓમાં નિર્ગેપતા પારી
 શકાય છે. તદ્દેતુધાનુષ્ઠાનથી આત્માના મુખ્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ પ્રતિ
 પ્રવૃત્તિ કરવાનો પ્રારંભ થઈ શકાય છે. પ્રત્યેક ક્રિયાનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ
 અવબોધનારાએ તદ્દેતુધાનુષ્ઠાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પ્રત્યેક ન્યાયકા-
 રિક તથા પામિકક્રિયાની અમુક રીતિએ અમુક કારણે અમુક જીવને
 અમુકપેક્ષાએ ઉપયોગિતા અને અસ્તિત્વ સંરક્ષકત્વની અવશ્યકતા
 સિદ્ધ કરે છે. સ્વપરચ્છાના પરિપૂર્ણ વત્ત્વચિંતકોના મુદ્દપમાં પામિક
 ક્રિયાઓની ઉત્પત્તિનાં કારણો-આશયો ક્રિયાઓનાં પ્રયોજનો-ક્રિયાઓ-
 દ્વારા સ્વપરને યતો લાભ-ક્રિયાઓ કરવાની કુશલ-ક્રિયાઓ કરતાં નિષ્કામ
 ભાવના અને અધિકારપરત્વે કાલ્પાદિક નિયમસર ક્રિયાઓ કરવાની
 ઉપયોગિતા અવબોધાય છે. વત્ત્વચિંતકો દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનથી ક્રિયા-
 ઓના વાસ્તવિકસ્વરૂપને અવબોધે છે અને કથાનુયોગથી ક્રિયા
 કરનારઓના હૃદયોથી ક્રિયાકૃતને અવબોધે છે અને તેમજ ચર-
 ણાનુયોગદ્વારા ક્રિયાઓની દ્રવ્ય દોષાદિક વિધિને અવબોધી તદ્દેતુ-
 ધાનુષ્ઠાનના ઉદા સ્વરૂપમાં ઉતરે છે. ઉપશુક્લ ક્રિયાના સૂક્ષ્મઅવબોધથી
 તદ્દેતુધાનુષ્ઠાનકારકો અનેક પ્રકારનાં પરસ્પર વિરુદ્ધતાદર્શક ધર્માનુષ્ઠા-
 નોને દેશકાલાનુસારે તથા અવસ્થાદિભેદે અધિકારીપરત્વે અવિરોધ

પણે અવબોધી મંડનચેલીએ ઉદારભાવથી સંકુચિત દષ્ટિપરિહરી ધર્મા-
 નુષ્ઠાનેમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. ગૃહસ્થવર્ગ અને સાધુવર્ગની અનેકલેહ
 વિશિષ્ટધાર્મિકક્રિયાઓનાં સત્ય સ્વરૂપો અવબોધીને અને તે પ્રમાણે
 પ્રવર્તિતિ તેઓ અમૃતાનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત કરવાના અધિકારી બને છે. જે
 મનુષ્યોની તદ્દેતુકાનુષ્ઠાનમાં પ્રીતિભક્તિ-વચન અને નિઃસંગભાવે પ્રવૃત્તિ
 થઈ હોય છે તેઓ અમૃતાનુષ્ઠાન પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારી બને છે.
 તદ્દેતુકાનુષ્ઠાનનો પરિપૂર્ણસાધકમનુષ્ય, અમૃતાનુષ્ઠાનની સ્થિતિને
 પ્રાપ્ત કરે છે. તદ્દેતુકાનુષ્ઠાન કરતાં અમૃતાનુષ્ઠાન; અનન્તગુણ ઉત્તમ
 છે. ઉત્તમોત્તમામૃતાનુષ્ઠાનબળે અન્તર્મુદૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી
 જીવન્મુક્ત પદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. તદ્દેતુકાનુષ્ઠાનના ઉચ્ચશુભ
 વિચારો ભાવનાઓ કરતાં અમૃતાનુષ્ઠાનમાં અનન્તગુણ ઉત્તમ શુભ
 વિચારો ભાવનાઓ વર્તે છે. જ્યારે કોઈ પણ ધાર્મિકાનુષ્ઠાનમાં ધ્યાતા
 ધ્યેય અને ધ્યેયની એકતા સ્થિરતા લીનતા અને તત્ત્વમયતા થઈ જાય
 છે અને જ્યારે અન્ય જાળતોના વિકલ્પ સંકરણો ટળી જાય છે તેમજ
 મનની સ્થિરતા તેમાં થવાથી આનન્દરસની ઝાંખી પ્રકટે છે ત્યારે
 અમૃતાનુષ્ઠાન થયું એમ કહી શકાય છે. જે ધાર્મિકાનુષ્ઠાનેની પ્રવૃત્તિ
 કરતાં આત્મા પોતાના સહજાનન્દગુણની ઘેનમાં રહે અને નિઃસં-
 તાને અનુભવ લડી શકે તેને અમૃતાનુષ્ઠાન કથવામાં આવે છે. જ્યારે
 દેવગુરૂ અને ધર્મની આસથના સેવાભક્તિ કરતાં વિશુદ્ધ પ્રેમે અલૌ-
 કિક રસને અનુભવ થાય છે. જય-ખેદ-દેવ-અહંતા અને મમ-
 તાનું જ્યાં કિન્નિયત પણ જોર ન હોય અને અલૌકિક દિવ્ય જીવને
 આત્મા જીવતો હોય એવો અનુભવ આવે ત્યારે અમૃતાનુષ્ઠાન થયું
 એમ અવગ્રેધયું. આત્માના આનન્દરસની ઉત્પત્તિ ખરેખર આત્મામાં
 હોય છે પરન્તુ તેને બાહ્યાનુષ્ઠાનમાં આરોપ કરીને બાહ્યાનુષ્ઠાનને
 પણ અમૃતાનુષ્ઠાન કથવામાં આવે છે. આત્મા-પ્રભુ અને ગુરૂનું ધ્યાન
 કરતાં ધ્યાન ક્રિયાત્રયે આત્મામાં આનન્દને જોધ પ્રકટી શકે અને
 તે જોધે ત્રણ પુવનમાં ન માર્ગ શકતો અનુભવતો હોય એવી દશામાં
 અમૃતાનુષ્ઠાન થયું એમ અનુભવી શકાય છે. જ્યારે જે ક્રિયા કરતાં
 એકદમ બાહ્યસ્થ વેદનીયના નિનિત્ય વિન્યા અને ઇન્દ્રિયોના વિષ-

યથા પદ્ધતિ તેમાં નિઃસંકલ્પે પ્રવૃત્તિ થાય છે અને આત્માના શુદ્ધ
 ધર્મના ઉપયોગવિન્યા અન્ય શુભાશુભ વિકલ્પ સંકલ્પો કરવાની માન-
 સિક પ્રવૃત્તિ નહીં થાય છે. સ્વધિકાર પ્રમાણે જે ધર્મકર્મો કરવાનાં છે
 તેથી આત્માની અને અન્યોની દિવ્યતા થાય છે અવલોકવે કરવાં બેઠકે.
 તેમાં અન્ય શુભાશુભ સંકલ્પવિકલ્પો કરવાની જરૂર નથી. આત્માની
 જસ્ટવિક શુદ્ધતાને ઉપયોગ રાખીને દેવસિક અને રાત્રિક ધર્મકર્મો
 કરવાનાં છે તેનું પરિણામતો આત્માની શુદ્ધતા કરવી એજ છે અને
 એ તો સ્વદેશને ધર્મ કર્મથી યથા કરે છે તે અન્યભાવીયશુભા-
 શુભવિકલ્પસંકલ્પની સંક્રામભાવનાને ધારણ કરવી એ તો કોઈરીતે
 શક્ય નથી એવું ખાસ જણાવેલીને સ્વદેશની સુખ્યતાએ નિયમસર
 દેવસિકરાત્રિક ધર્મકર્મો કરવાં બેઠકે. દેવસિક અને રાત્રિકધર્મકર્મોને
 શુદ્ધસેજે પેતાના સ્વધિકાર પ્રમાણે સર્વ પ્રકારની ન્યામકૃપની અર્ધમ-
 મત્પ્રવૃત્તિના જ્ઞાનપૂર્વક કરવાં બેઠકે કે જેથી તેઓના આત્માની
 નિર્દોષતાપૂર્વક આત્મપ્રગતિ થઈ શકે. શુદ્ધસ્વાધિકાર પ્રમાણે દિવસ
 સંબંધી અને રાત્રી સંબંધી કયા સમયે કયાં કયાં ધર્મકૃત્યો કર-
 વનાં છે તે સ્વદેશ સદ્ગુણમયપૂર્વક શ્રદ્ધાદ્વારા શુદ્ધસેજે અવ-
 લોકવાં. ત્યાગિનિવરોએ સ્વદેશ સદ્ગુણના ચરણકમલની વિનય-
 ભક્તિ બહુમાનપૂર્વક સેવા કરીને સ્વયેચ્છ દેવસિક અને રાત્રિક
 ધર્મકર્મો અવલોકવાં. ત્યાગિએ પરાત્માની પ્રાપ્તિમાટે દેવસિક
 અને રાત્રિક ધર્મકર્મ અવસ્થા કરવાં એ તેમની દેશ છે અને એ
 દેશને તેઓએ કાયા, વાણી અને મનથી ગદ્ય કરવી બેઠકે ત્યા-
 ગિએ જ્યારે ત્યાગમર્મના અધિકાર પ્રમાણે દેવસિક અને રાત્રિક
 ધર્મકર્મ દેશને દ્રવ્યકેયકાલભાવથી સમ્યક્ અવલોકી તે પ્રમાણે
 વર્તે છે ત્યારે તેઓ સ્વાત્માનું, સ્વવર્તનું અને શુદ્ધસ્વવર્તનું ક્ષેત્ર કરવા
 સમર્થ થઈ શકે છે. સાધુમર્મની સંસ્કારપૂર્વક પ્રગતિ કરી સાધુવર્તનું
 અવિવલ્લ સદા સંરક્ષણ એ તેમની પ્રથમ દેશ છે. આત્માના સ્થાના-
 ટિક સુલોની ક્ષણે ક્ષણે જુદી થવી બાધ અને સ્વધર્મની વિષયમાં
 ચિરંસ્થિતિ રાખી શકાય તથા ધર્મિજનોની સંખ્યામાં તથા તેઓના
 શુભ સામ્રાજ્યની જુદીપૂર્વક અધર્મી મનુષ્યોના પતન તથા તેઓ ન

યાત્રું નથી જતજેવ ત્યાગીએએ જ્ઞાનભવ પ્રાપ્તિ માટે રાત્રી અને
 દિવસમાં જ્ઞાનશ્યામતા નિયમોપૂર્વક પ્રવૃત્ત થવું બેઠકે. ત્યાગીએ
 વસ્તુતઃ ત્યાગધર્મથી શોભે છે અને ત્યાગભવને આધાર પદેખર
 આત્મજ્ઞાન અને વૈરાગ્યપર છે એવું જવગેધીને આત્મજ્ઞાન અને
 વૈરાગ્યની પ્રાપ્તિ થાય એવા દૈવસિક અને રાત્રિક ધર્મ કર્તવ્ય કર્મો
 કરવાં બેઠકે. સાધુએએ ક્રમપૂર્વક નિયમસર દૈનિક અને રાત્રિક
 ધર્મકર્મો આવરવાં બેઠકે કે જેથી આત્માની અને જન્ય મનુષ્યોની
 વાસ્તવિક ધર્મપ્રતિ સાધી શકાય. આધ્યાત્મિકજ્ઞાન વિના રહેણુક
 અને તમેણુકવૃત્તિને નશ કરી શકતો નથી જતજેવ આધ્યાત્મ-
 જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય એવી પ્રવૃત્તિયોને દિવસમાં અને રાત્રિમાં
 આવરવી બેઠકે. વિશ્વમાં પ્રવર્તતાં સ્વપરમાન્યતાનાં અનેક શાસ્ત્ર-
 વર્તમાન જમાનો-ગીતાયોને જાનુલવ-વર્તમાન સમયમાં અને ભવિ-
 ષ્યમાં સાધુવર્ગની અસ્તિત્વાસંરક્ષક હેતુએણું જ્ઞાન-ચારિત્ર પાલવાને
 વર્તમાન સંથોએએ જાનુલવ અને સ્વાદુલવ ઇત્યાદિ સર્વને પરિ-
 પૂર્ણ નિઃશ્વ કરીને સાધુએ ધર્મસંરક્ષક ઉત્તર્ય અને અપવાદમાર્ગે વર્ત-
 માનમાં દિવસસંબંધી અને રાત્રિસંબંધી જે જે ધર્મકર્મો કરવાનાં
 હશે તે કરવાં બેઠકે અને જમાનાની પાછળ ન પડવું બેઠકે.
 વર્તમાનકાલમાં વિષમાન સંઘર્ષસુ-ચારીરજન-લોકોની સ્થિતિ-ધર્મ-
 માર્ગ વહેવાની સ્થિતિ-લોકોને ત્યાગીએ પ્રતિ પ્રગટવી ભાવના-
 વર્તમાનમાં ધર્મ પ્રચારક સાધુકે અને પ્રતિકુલ સંથોએ-વર્તમાન
 ધાર્મિકપ્રવૃત્તિયોમાં હેધાસવધારવાની આવશ્યકતા-સાધુવર્ગની જ-
 સ્તિતા સંરક્ષાય એવા ઉપાયો અને ધર્મની સર્વ વિશ્વમાં પ્રત્યેક
 મનુષ્યને આવશ્યકતા જવગેધાય ઇત્યાદિ બાજતોણું જ્ઞાન કરીને
 ઉદારદૃષ્ટિએ ત્યાગીએએ દૈનિક અને રાત્રિક કર્તવ્ય ધર્મકર્મોને
 અવસ્થાપૂર્વક સાધુકેએને એકવી પ્રતિપક્ષીવળ સંધાતપૂર્વક આદ-
 રવાં બેઠકે. ધર્મનાં મૂલવતો કાયમ રહે છે પરંતુ મૂલવતોની
 સંરક્ષકાક દૈનિક રાત્રિક ઉપર ધર્મપ્રવૃત્તિયોમાં જમાનાને જાનુલરી
 દેરદાર થાય છે એવું હસ્યમાં સખી સંરક્ષક અને પ્રવતિકર દૃષ્ટિએ
 સાધુએએ ધર્મપ્રવૃત્તિયોને આવરવી બેઠકે. આવશ્યક ધર્મની જે

જે પ્રવૃત્તિયો હોય તેઓની પ્રસંગ પામી વિશેષતઃ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.
 આવતરણુ—લોકોત્તર ધર્માવશ્યક કર્મની કરણીયતા દર્શાવવામાં
 આવે છે.

શ્લોક.

ધર્માવશ્યકયોગેન—નાશઃ સ્યાત્ કૃતકર્મણઃ ।

અધિકારઃ ક્રિયાયાં તે, ફલેચ્છાત્યાગપૂર્વકમ્ ॥૧૮॥

પ્રીતિભક્તિપ્રવેગેન—ધર્માવશ્યકકર્મસુ ।

યતિતત્ત્વં ગૃહસ્થૈશ્ચ સાધુભિઃ સાધ્યદૃષ્ટિતઃ ॥ ૧૯ ॥

સત્ત્વરજસ્તમોબુદ્ધ્યા—ધર્માનુષ્ઠાનકારકાઃ ।

ગૃહસ્થાઃ સાધવશ્ચોર્વ્યાં વર્તન્તે ભિન્નવૃત્તિકાઃ ॥ ૨૦ ॥

પદ્ધ્યાવશ્યકકર્માણિ સામાયિકાદિભેદતઃ ।

સ્વાધિકારાદિભેદેન—સેવ્યાનિ મનુજૈઃ સદા—॥૨૧॥

શબ્દાર્થ—ધર્માવશ્યક યોગવડે પૂર્વ કૃતકર્મનો નાશ થાય છે.
 ફલેચ્છાત્યાગપૂર્વક ધર્માવશ્યક ક્રિયા કરવામાં ત્હારો અધિકાર છે.
 ગૃહસ્થોએ અને સાધુઓએ સાધ્યદૃષ્ટિથી પ્રીતિભક્તિ પ્રવેગવડે
 ધર્માવશ્યક કર્મોમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અર્થાત્ ધર્માવશ્યક કર્મોને
 કરવાં જોઈએ. ધર્માનુષ્ઠાનકારક ગૃહસ્થો અને સાધુઓ સત્ત્વરજસ્ત્
 અને તમોબુદ્ધિવડે ભિન્નવૃત્તિવાળા હોય છે. મનુષ્યોએ—સામાયિકાદિ-
 ભેદતઃ પદ્ધ્યા અવશ્યક કર્મોને સ્વાધિકારાદિભેદે સેવવાં જોઈએ.

વિવેચન—ધાર્મિક આવશ્યક યોગવડે પૂર્વ ભવકૃત અનેક કર્મોનો
 નાશ થાય છે. ધર્મની પ્રાપ્તિકારક જે જે આવશ્યક યોગો હોય તેઓની
 પ્રવૃત્તિ પ્રારંભવી જોઈએ. પ્રમાદનાં સ્થાનકોનો પરિહાર કરીને ધર્મા-
 વશ્યક યોગો આદરવાથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોની નિર્જ્જ્વાળ થાય છે અને
 સંવરત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્માવશ્યક યોગોનું મહત્ત્વ અને ઉપયોગિત્વ
 જેટલું વર્ણવીએ તેટલું ન્યૂન અવગ્રાધવું. ધર્માવશ્યક યોગોદ્વારા અતન્ત
 મુખમય સુક્તિપદ પ્રાપ્ત્ય છે એમ આનુભવિક નિશ્ચય કરીને અન્ય

સામ દેવેન્દ્રાનો ત્યાગ કરીને ધર્મોપસયક ક્રિયામાં પ્રવર્તવાનો છે
 આત્મનુત્કારો અધિકાર અવગ્રહ ! અને આવસ્યક ધર્મકર્મોમાં પ્રવૃત્તિ-
 કર ! ! ! એકપ્રસિદ્ધિ માટે ધર્મોપસયક કર્મકરણરૂપ ત્હારી ફરજને
 અદ્ય કરવી તે ત્હારા આત્મપુરુષાર્થપર અધાર રાખે છે. નિર્દિષ્ટ ધર્મકર્મ
 માધ્ય વાસ્તવિક ફલ જે સંવાનું છે તે વિના અન્ય ફલની ઉચ્છાન્ન
 થાત કરવો એમ લેખકની અભિપ્રાય મેલીને દુઃખમાં સર્વત્ર એવા
 કલેષો પ્રમાણે મનુષ્યોએ અવગ્રહવાથી ધર્મોપસયક કર્મોને પ્રીતિભક્તિની
 રાખણવળાપૂર્વક કરવાં એકંએ એ પ્રમાણમાં જેની જાણ છે તે
 ! પ્રમાણમાં તેના કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આવસ્યક કર્તવ્ય ધર્મ-
 કર્મો કરવાનો પ્રયત્ન કદિ ન સુભાવવો એકંએ. ધર્મોપસયક કર્મોને
 રચનામાં પ્રથમ પ્રીતિની જરૂર છે. જ્યાં સુધી જે કાર્ય કરવાનું છે
 તેમાં રૂચિ-પ્રીતિ ઉદભવી નથી ત્યાં સુધી તે ધર્મકાર્યમાં આત્મના
 સર્વ બલપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. જેમાં પ્રીતિ થાય છે તેમાં
 પ્રવૃત્તિ થાય છે એવું સર્વત્ર વિશ્વમાં સર્વ મનુષ્યોના અનુભવવામાં
 આવે છે અતએવ આવસ્યક ધર્મકાર્યોમાં પ્રીતિ થાય એવા ઉપાયો
 શ્રદ્ધાથી આવસ્યકતા છે. ધર્મોપસયક કર્તવ્ય કર્મોની મહત્તા અને
 ઉપયોગિતાનું દ્રશ્યક્ષેત્ર શ્રદ્ધાએ થઈ સર્વનયસાપેક્ષાપૂર્વક જ્ઞાન થાય
 ॥ ત્યારે ધર્મોપસયક કાર્યો પર પ્રેમ ઉદ્ભવે છે અને પશ્ચાત્ તેમાં શુદ્ધ
 પ્રીતિ પ્રગટે છે. ધર્મોપસયક કર્મોને પ્રીતિ ભક્તિઓએ જ્ઞાનવરણીયાદિ
 સર્વ કર્મથી મુક્ત થવાને માટે કરવાં એકંએ એવો દુઃખમાં સાધ્યોપયોગ
 રાખવાથી અન્ય વસ્તુઓની કામના પ્રગટતી નથી અને તેથી ચારિ-
 શિક્ષા નિષ્ક્રમતાએ આવસ્યક ધર્મ કર્મો કરી શકાય ॥ એવું કયલાં
 કેઠ પશુ બલનો વિરોધ પ્રગટ થતો નથી. ધર્મોપસયક કર્મોની પ્રથમ
 રૂચિ થાય છે અને પશ્ચાત્ તેની ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઉત્તર
 માથે અને અવસર માથે ધર્મોપસયક કર્તવ્ય કાર્યોને દ્રશ્યક્ષેત્ર શ્રદ્ધા-
 ભાવે અવગ્રહવાથી પશ્ચાત્ જે દાવે જે ફેરે જે અધિકારે જે વિ-
 શિષ્ટો જે ધર્મોપસયક કર્મ કરવાનું હોય છે તે કરવાની માન્યતા
 અને પ્રવૃત્તિમાં સંતુલ્ય સંયોગે નેત્રની સહાય છે અને સંયુક્તિતવા-
 નો ત્યાગ કરી શકાય છે. ધર્મોપસયકકાર્યોનું આદે વરદક્ષી પરિપૂર્ણ

સંસ્થાઓના આધનનૂત જે જે આવશ્યક ધર્મકર્મો હોય તે તે કરવામાં
 મુખ્યતા અને યોગ્યતાનો વિશેષ સંપ્રાપ્ત કરી પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ
 ધર્મયોગ્ય આવશ્યક જે જે ધર્મકર્મો હોય તેમાં મનને નિયુક્ત કરવાથી
 તે તે કાર્યોની સત્વર સિદ્ધિ થાય છે અને ધર્મકાર્યના પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં હોય
 વિનુત જે જે અગળ વધી ચક્રાય છે ધર્મના જે જે નિવૃત્તિમાર્ગો હોય
 તે તે માર્ગોનું સંરક્ષણ કરવા માટે વર્તમાનકાલ દેશાદિને અનુસરી
 આવશ્યક જે જે ધર્મકર્મો જણાતાં હોય તેમાં ધાર્મિકજનોએ પ્રા-
 ઘ્યાનપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. શ્રી સદગુરુ આદિ જેઓ ધર્મની
 પ્રતિષ્ઠાને હોય તેઓનું પ્રતિપક્ષીદુષ્કર્મોથી રક્ષણ કરવું જે
 જોઈ જાતની ભક્તિરૂપ આવશ્યક ધર્મકર્મ છે તેને સેવકોએ આદરવું
 જોઈએ. અકરમાત સત્રી વા દિવસમાં જે ધર્મકાર્ય કરવાની દેવગુરુ
 અને ધર્મપ્રતિ આવશ્યકતા ઉભી થાય તે તે ધર્મકર્મની આવશ્યકતાને
 વફરજરૂપ લેખવી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જે ધર્મવીરપુરુષોનું લક્ષણ છે.
 મનાં સર્વોચ્ચ, ધર્મનાં સર્વ શ્રદ્ધિ અને પ્રગતિ કરવી જે ધર્મનાં આવશ્યક કર્મો
 ધીજોની રક્ષા, વૃદ્ધિ અને પ્રગતિ કરવી જે ધર્મનાં આવશ્યક કર્મો
 છે. ધર્મ અને ધર્મોજોની પ્રગતિમાં જે જે અમુક મનુષ્યો તરફથી
 વિષ્ણુ થાય તે તે વિષ્ણુનો નાશ કરવા દેવિકશક્તિયોને પ્રકટાવવી
 અને દોષોએ ધાર્મિકજનોને અનન્ત ગુણ લાભ થાય એવી પ્રવૃત્તિયો
 પ્રદર્શવી અને તેમાં યાદોમ કરીને જીવન સમર્પણ જે નિષ્કામ ધર્મ
 કર્મયોગીજોની આવશ્યક ધર્મકર્મ ફરજ છે. આત્મસમર્પણ કર્યાવિના
 કદાપિ કોઈકાર્ય કરી શકાતું નથી. વિશ્વમાં જેણે આત્મસમર્પણ કરવામાં
 દેહાદિકની મનતા ત્યજી દીધી છે અને સ્વકરજમાં જેણે લક્ષ્ય દીધું છે તે
 મનુષ્ય ખરેખર કોઈ પણ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઈને આત્મિક પ્રગતિ કરી
 શકે છે. નિષ્કામગુદિએ મરજીવા થઈને ધર્મકાર્યો કરવાં જોઈએ.
 સ્વાર્થ-પક્ષર્થ અને સંધાર્થ જે જે ધર્મકર્મો કરવામાં સ્વાધિકાર યોગ્યતા
 મળેલાથી હોય તે તેવાં આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરવામાં કરવાના
 રતાં મરવું જે ઔચીક છે જેમ માનીને તેઓમાં માન અપમાનની
 કોઈ પણ દૃષ્ટિક લાલચ સમ્યા વિના પ્રવૃત્ત થવું જેવ ધર્મ-
 યોગીજોની ગુણ્ય કર્તવ્ય ફરજ છે અને તે અદા કરવીજ જોઈએ

જે જે ધર્મકર્મ કરવાથી જે જે ફલ પ્રાપ્ત થવાનું તે યથા વિન રહેતું નથી. તેના ફલની ઇચ્છા રાખતાં કદાપિ તે ફલ ન પ્રાપ્ત થયું તો ચોક્કસ ચિન્તા અને પશ્ચાત્ હઠવાનું થાય છે અને કદાપિ ઇચ્છા પૂર્વક ફલ પ્રાપ્ત થયું તો હર્ષ અને કુલાવવાનું થાય છે. હર્ષ-પુલાયુ-ચોક્કસ ચિન્તા વગેરેથી આત્મા સમભાવ ત્યાગીને વિષમસાગારિક ભાવમાં ઉતરી જાય છે અને તેથી સમભાવે સ્વફરજ અદા કરતાં જે આત્માની ઉચ્ચતા શુદ્ધતા રહે છે તે રહેતી નથી અને સગા-દિકનું સંલેપત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. અતઃએવ ધર્મકર્મયોગીઓએ ધર્મકર્મથી જે થવાનું હોય તે થાય છે એવો નિશ્ચય કરી સ્વયોગ્ય ધર્મ-કર્મની ફરજને અદા કરવા સદા અપ્રમત્તભાવે વર્તવું જોઈએ. ધર્મ-કર્મયોગીઓની નિર્લેપપણે સ્વધર્મકર્મ ફરજ જાળવવાની દૃશ્ય માટે તે સ્થિતિની પ્રાપ્તિના ઉપાયો લેવા અને યાવત એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત ન થાય તાવત આત્માની શુદ્ધતા પ્રતિ લક્ષ્ય હઈ પ્રીતિ અને ભક્તિ-વટે ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ. અશુદ્ધ પ્રીતિ બદલે શુભ પ્રીતિ અને અપ્રશસ્ય ભક્તિના બદલે શુભ ભક્તિ ધારણ કરવાની તો યોગ્યતા ન આવી હોય અને એકદમ પ્રીતિ-ભક્તિનો ત્યાગ કરી નિર્લેપ રીતે ધર્મકર્મની ફરજ અદા કરવી એવી માન્યતા ધારીને પ્રીતિભક્તિનો અનાદર કરવો અને પ્રીતિભક્તિ વિનાની સ્થિતિ ન પ્રાપ્ત કરવી અને તૈમજ અશુભ સગ-પ્રીતિમાં મગ્ન રહેવું એ તો ખરેખર ઉભયતોષાદ્ય થવા જેવી સ્થિતિ છે. અતઃએવ મુજ્ઞ ધર્મબ્રંધુઓએ પોતાની યોગ્યતાનો તપાસ કરવો અને પ્રીતિભક્તિપૂર્વક પ્રથમ ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવા લક્ષ્ય હેતું. જેઓના આત્માની જ્ઞાન-બળ-વેગવ્યબળ-ધ્યાનબળ અને શ્રમાધિબળે પ્રીતિ વિના ધર્મકર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ થાય છે (અમુક સગાદિના અભાવની અપેક્ષાએ) તે બલે તે સ્વફરજનુસારે ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે પરન્તુ જેઓ દશ અપ્રશસ્ય કથાઓમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, અપ્રશસ્યસગ અશુભભક્તિ આદિને સેવ્યા કરે છે અને તેવી પોતાની સ્થિતિને જેઓ અનુભવે તેઓને તે મુખ્ય શિખામણુ એ છે કે પ્રત્યેક આવશ્યક ધર્મકર્મ-કર્મમાં પ્રીતિ ભક્તિના અત્યંતવેગે પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પ્રીતિ ભક્તિ-

છે અને જે જે પ્રતિફલ સંયોજ્ય પ્રાપ્ત થયા છે તેમાંથી વિમળજ્ય પૂર્વ
 પદ્યાર થઈને આવરણક ધર્મકર્મો ભારે કરતા તટસ્થતા અને સાપ્તીભા-
 વના ઉપયોગને કવુ માત્ર પશુ ન વિમાર્યો જોઈએ જોયે કવુ દલે
 ઉપયોગ કર્યો જોઈએ ઉપયોગે ધર્મ- જો વાક્યને કવુ કવુ કવુ રમરીને
 કર્તવ્ય ધર્મકર્મોમાં સમભાવપૂર્વક પ્રજ્ઞાપ કરવાથી પોતાનામાં ગુણો અને
 કુર્તવ્યો વચ્ચે થતા ગુદનો અનુભવ કરી શકાય છે અને અન્તે કુર્તવ્યો
 ૧૨ જ્ય મેગથી શકાય છે તથા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. યરી-
 ૧૨૪ જ્યાનામાં જે પ્રકારની યજ્ઞિ છે. જોઈ આમુરીયજ્ઞિ અને બીજી
 દેવીયજ્ઞિ-આમુરી અને દેવીયજ્ઞિ વચ્ચે સદા ગુદ થયા કરે છે. હિંસા-
 પરિણામ-અસત્ય-સ્તેય-અજ્ઞાન-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-
 માન-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-
 સતિ અને અસતિ આદિ આમુરી યજ્ઞિયો છે. ક્રમા-દયા-સેવા-ભક્તિ-
 સત્ય-અસ્તેય-અજ્ઞાન-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-અભય-
 અર્જવ-માર્ગ-નિર્લોભતા-વપ-સંયમ-ચારિત્ર-દર્શન અને નિષ્કામતા
 વગેરે દેવીયજ્ઞિયો છે. જ્યારે આત્મા આમુરી યજ્ઞિયોના વચમાં
 ક્યાં આમુરીયજ્ઞિયોનું સામ્રાજ્ય વધારે છે. જ્યારે આત્મા દેવીય-
 જ્ઞિયોના તાલે થાય છે ત્યારે તે સુર મણાય છે અને તે પિંડમાં મુરી અને
 તથા પ્રજ્ઞાંકમાં મુરીયજ્ઞિયોને પ્રચારે છે. જેવી પિંડમાં મુરી અને આમુરી
 આમુરી યજ્ઞિયો છે તેવી પ્રજ્ઞાંકમાં પણ સર્વત્ર મુરી અને આમુરી
 યજ્ઞિયો આપી રહી છે. જે મગુષ્યોમાં મુરીયજ્ઞિયો પ્રધાનપણે
 વર્તે છે તેઓને દેવીસંપત્તિવાળા મુરો કથવામાં આવે છે. અને જે
 મગુષ્યોમાં હિંસાદિ આમુરી યજ્ઞિયો પ્રધાનપણે વર્તે છે તેઓને
 આમુરી સંપત્તિવાળા અમુરો કથવામાં આવે છે. જેમ પિંડમાં મુરી
 અને આમુરી યજ્ઞિયોનું ગુદ પ્રવર્તે છે તેમ પ્રજ્ઞાંકવર્તિ દેવ-દાનવ-
 ગુપ્ત-પત્ની અને પશુ આદિ સર્વ જીવોમાં મુરી અને આમુરી યજ્ઞિ-
 નું ગુદ પ્રવર્ત્યા કરે છે. પિંડમાં જે જે જીવો પ્રગટે છે તેવા
 પ્રજ્ઞાંકમાં પણ પ્રગટે છે જગજીવ પ્રજ્ઞાંકમાં મુરીયજ્ઞિયો
 આમુરીયજ્ઞિયોને ન્યાય કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને આમુરીય-

કિતયો સ્વપ્રતિપક્ષીભૂત સુરીશકિતયોનો નાશ કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે. જેમ પિંડમાં સુરીશકિતયો અને અસુરી શકિતયોના યુદ્ધનો આત્માને અનુભવ પ્રકટે છે તદ્વત્ બ્રહ્માંડમાં પણ થતા સુરી અને અસુરી-શકિતયોના યુદ્ધનો આત્માને અનુભવ થાય છે. રમેશુલ્લ અને તમે-શુલ્લની વૃત્તિઓ સર્વે અસુરીશકિતયો ગણાય છે અને સર્વશુલ્લની વૃત્તિયો છે તે સર્વે સુરીશકિતયો ગણાય છે. યથાપિંડમાં કોઈ કાળે અસુરીશકિતયોનું પ્રાબલ્ય પ્રવર્તે જ અને સુરીશકિતયોનું નિર્બલત્વ થાય છે. તદ્વત્ બ્રહ્માંડમાં-વિશ્વમાં કોઈ કાળે અસુરીશકિતવાળા મનુષ્યોનું સામ્રાજ્ય વધે છે તો કોઈ કાલે સુરીશકિતવાળા મનુષ્યોનું સત્તાબળ સામ્રાજ્ય વૃદ્ધિ પામે છે. પિંડમાં જેમ અસુરીશકિતયોના પ્રાબલ્યથી અને સુરીશકિતયોના નિર્બલત્વથી દુઃખ શોક-ઉપાધિ અને અશાન્તિ વગેરે પ્રકટે છે તેમ બ્રહ્માંડમાં-વિશ્વમાં આસુરી શકિતયોના પ્રાબલ્યયુક્ત સામ્રાજ્યથી શોક, ભય, દુઃખ અને અનાદૈશ્ય વગેરે પ્રકટી શકે છે. વિશ્વમાં આસુરીશકિત પ્રધાન અસુરી અને સુરશકિત પ્રધાન સુરી મનુષ્યો વચ્ચે-વિદ્યા-રાજ્ય-વ્યાપાર-સેવા અને સત્તાની પ્રાપ્તિ માટે અનાદિ કાળથી યુદ્ધો પ્રવર્તે છે અને હાલ પ્રવર્તે છે તથા ભવિષ્યમાં અનન્તકાલ પર્યન્ત પ્રકટશે તેનો કદાપિ પાર આવવાનો નથી. વિશ્વમાં મુખ્યતાએ દેવી સંપત્તિવાળા મનુષ્યોનું સત્તાબળ-રાજ્યબળ પ્રવર્તે છે તો તત્સમયે ધર્મિજીવોને શાન્તિ મળે ॥ અને અધર્મિ મનુષ્યો કોઈ પ્રકારની ધર્મિજીવોને ઉપાધિ કરી શકતા નથી. વિશ્વમાં મુખ્યતાએ આસુરી સંપત્તિવાળા મનુષ્યોની રાજ્ય સત્તા વગેરે પ્રબળ શકિતયો વધે છે અને તેઓની સામે યુદ્ધમાં યદિ સુરીસંપત્તિવાળા મનુષ્યો હારી જાય છે તો આસુરીશકિતયોનું સામ્રાજ્ય વધતાં વિચારો અને આચારોમાં આસુરી વાતાવરણનું પ્રબળ વધે છે અને તેથી વિશ્વમાં હિંસા-કપટ-ભૂત-કલેશ-યુદ્ધ-અશાન્તિ અને પાપ કર્મો વધી જવાથી વિશ્વવર્તિ જીવો દુઃખથી પોકારો કરે છે. એ પ્રમાણે દૈવિક અને આસુરી શકિતવાળા મનુષ્યોના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ-ભાવાનુસારે વિશ્વમાં સત્તાબલની પ્રગતિ હાનિ ખરેખર દિવસ રાત્રીની પેઠે થયા કરે છે. કોઈ ક્ષેત્રે કોઈ કાલે સુરી શકિતવાળા મનુષ્યોનું સામ્રા-

જે પ્રવર્તે છે તે કોઈકે કોઈકે પ્રવે અમુરી યજ્ઞિયગ્ન મનુષ્યોનું
 સદાગત સામાજ્ય પ્રવર્તે છે. અન્યદિકાગથી તે અનન્ત કાગ પર્યન્ત
 સુરીયજ્ઞિયગ્ન અને અમુરીયજ્ઞિયગ્ન મનુષ્યો વિશ્વમાં વર્તવાનું
 અમુરીયજ્ઞિયગ્ન સર્વથા વિશ્વમાંથી વિનાશ થયે એ કદાપિ બન્યું નથી
 બન્યું નથી અને ભવિષ્યમાં બનશે નહિ. અમુરીયજ્ઞિયગ્ન મનુષ્યોની
 સ્ત્રોતુષ અને વસ્તુતુષથી પરસ્પરકેરે દાનિ થ. થ છે. અમુરીયજ્ઞિય-
 ગ્ન મનુષ્યો સ્ત્રોતિક પદાર્થોના ભોગવટે મુખ ભોગવવાની માન્ય-
 ત્વાગ્ન હેતુ છે તેથી તેઓ આધ્યાત્મિકમુખને અવનશીને સ્ત્રોતિક
 પદાર્થોની ઉત્પત્તિ અને તેની પ્રાપ્તિમાંજ રક્ષા સમ્યામાધ્યા કરે છે.
 થમ અમુરીમનુષ્યો સ્ત્રોતિક પદાર્થોનું સામાજ્ય ભોગવવાને અનેક
 મંત્ર, વંત્ર, અને યંત્રોની યોષિ કરીને સંપૂર્ણ વિશ્વમાં કલાવિદ્યામાં અમલ્લી
 રક્ષને સુરીમનુષ્યોને પાતાન્ય લાગે કરા તેઓની અપ્રતિષ્ઠાના ઉપા-
 રેને સ્વદસ્તે કરી તેઓને દુઃખી કરે છે તથા સુરીયજ્ઞિયગ્ન
 મનુષ્યોમાં જોકે જેવી પુરવચોને મહાન ભજિ પ્રવટે છે કે તે અમુરી-
 મનુષ્યોના હાથે પીડાતા સુરીમનુષ્યોના સમજાને ઉદાર કરે છે અને
 અધ્યાત્મવિદ્યા, અધ્યાત્મકમુખ તથા પરમાત્મપદપ્રાપ્તિગરક આવશ્યક-
 ધર્મકાર્યોને વિશ્વમાં સર્વત્ર ફેલાવી સર્વત્ર વિશ્વમાં યન્ત્રિ સ્થાપી થકે
 છે. જેવા જનકુદારક ધર્મસંસ્થાપક મનુષ્યો યજ્ઞિયગ્નિયગ્નમાં અવ-
 તર લે છે અને દ્રવ્યસ્થાવરજને અમુરીની યજ્ઞિયોને ન્યાય કરે
 છે. જેવા મહાત્મ્યોને લીધકેરે દેવદિવિદેવલોકથી વિશ્વમનુષ્યો બાધી
 થકે છે. આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરવામાં પિંડમાં રહેલી અમુરીયજ્ઞિયો
 અને પ્રહાંત થાને વિશ્વવર્તિ અમુરીયજ્ઞિયગ્ન મનુષ્યો વરદથી અનેક
 વિદ્યો ઉપસિધત થાય છે. ધર્મનાં આવશ્યક કાર્યો કરવાં ક્રોધ, માન,
 મદ, દોષ, નિશ્ચ. કુદિ, ક્રમ, દિન્યો, નિન્દા, નિંદા, અહંમનવા,
 સ્વસ્થાવ દરોવવા પ્રસંગેષાપ સામી ગાત્રીને ઉત્તી રહે છે તેથી જેઓ
 મેહની પ્રકૃતિ થાને અમુરી યજ્ઞિયોનું સ્વત્વ ધરવવા નથી તેઓ
 યે અમુરીયજ્ઞિય દસ બનીને આવશ્યક ધર્મકાર્યોથી પરદુઃખ
 છે છે અથવા અમુરીયજ્ઞિયોના પરિભ્રામની સાથે આવશ્યક ધર્મકાર્ય-

સારે અવ્યયોએ વિશેષ ધર્મતાએ સ્વયંએ આવશ્યક ધર્મકર્મની જે
 જે કરીને જાણ કરવાની જણાવી હોય તેમાંથી જે યજ્ઞ, ભય, ખેડ,
 અને દેહાદિ મમત્વનાથોએ જાણ થાય છે તે સ્વયં, પરંતુ, આપ-
 વિષ સંધનું અને પારમેશ્વરીઆત્માનું ખંડન કરે છે એમ અવગ્રોધવું
 અને તેમજ ધર્મકારકજનોની સેવાભક્તિવન્ય માગીને નાશ કરે છે
 એમ અવગ્રોધવું. અવ્યયોએ અને મહાતાબાએ વહિ સ્વને નહિ પરંતુ
 ધાર્મિક સમાજને લાભ ધનારો હોય તે સંધની દરજ્જા જાણ કર-
 વાની દૃષ્ટિએ શ્રીજગદ્ગાદુની પેઠે સ્વયંએ આત્મશક્તિના થોડે અદરથી
 અધી પડેલી આવશ્યક ધર્મકર્મ કરવાને આત્મશક્તિના થોડે અદરથી
 પડે તેમાંજ સ્વોત્તતિ સમાયલી છે એમ અવગ્રોધવું. આવશ્યક
 ધર્મકાર્યોને ઠોઠ રત્નોગુણવૃત્તિથી કરે છે, ઠોઠ તમોગુણવૃત્તિથી કરે
 છે અને ઠોઠ સત્ત્વગુણવૃત્તિથી કરે છે તેથી આવશ્યક ધર્મકાર્યો કર-
 નાનના ભિન્ન ભિન્નવૃત્તિ એકે ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. કેટલાક મનુષ્યો
 રત્નોગુણવૃત્તિથી આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરે છે, કેટલાક મનુષ્યો સત્ત્વગુ-
 વૃત્તિથી આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરે છે અને કેટલાક મનુષ્યો સત્ત્વગુ-
 વૃત્તિથી આવશ્યક ધર્મકાર્યોને કરે છે. અનેક પ્રકારના સાંસારિક પદ-
 ધાર્મિક દેહથી જાણ થવાય છે. પાથવૃત્તિયોને સંતોષવા કેટલાક
 આવશ્યક ધર્મકાર્યોને કરે છે. માનપ્રતિષ્ઠા કીર્તિપૂજા અર્ધવૃત્તિની
 લાલચે મનુષ્યો આવશ્યક ધર્મકાર્યોને કરી રત્નોગુણવૃત્તિનું પ્રાપ્ત્ય
 વધારે છે. અપ્રશસ્ય ક્રોધ અને વેર વાળવાની યુદ્ધિ કલેશ-હિંસા-
 પરિણામોત્પાદક રોદ્ધધ્યાન વિચારો વગેરેના તાબે થઈ કેટલાક મનુષ્યો
 તમોગુણના પૂજારી બની આવશ્યક ધર્મકાર્યોને કરે છે. ક્ષમા, આર્જ-
 વતા, માર્દવ, યુક્તિ, સત્ય અને યોગ્ય વગેરે તથા મેત્રીભાવના, પ્રમીદ-
 ભાવના, માધ્યસ્થભાવના અને કારુણ્યભાવના વગેરે ભાવનાઓના પોષકો
 અને રત્નોગુણ અને તમોગુણવૃત્તિરૂપ મોહનીય કર્મનો નાશ કરવા
 વૃત્ત ધન્યતા સત્ત્વગુણી મનુષ્યો આવશ્યક ધર્મકાર્યોને સ્વયંએ તા-
 નુસારે કરતા હતા વાસ્તાવિક આત્મશુદ્ધિરૂપ સ્વાધિકાર પ્રાપ્ત કર-
 ને અગ્રભવે છે. રત્નોગુણી અને તમોગુણથી સાંસારિક કાર્ય પ્રવૃ-

તિમાં અને ધાર્મિકકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં અશાન્તિ ઉદ્ભવે છે અને આ-
ત્માની જ્ઞાનાદિક પ્રગતિમાં અનેક વિઘ્નો પ્રગટ થાય છે. રજોગુણ-
વૃત્તિ અને તમે ગુણવૃત્તિથી સ્વાધિકારે ધાર્મિકકાર્યની પ્રવૃત્તિયોને
પરિપૂર્ણ અદ્ય કરી શકાતી નથી. રજોગુણ અને તમે ગુણવૃત્તિનાયોને
આત્માની નિર્લેપતા યથાયોગ્ય સંરક્ષો શકાતી નથી અને મગજની
સમતોલતાને બદલે વિપ્રમતાપૂર્વક પ્રવર્તવાથી સ્વપરની વાસ્તવિક
પ્રગતિ કરી શકાતી નથી. રજોગુણી અને તમે ગુણી મનુષ્યો આવ-
શ્યક ધર્મકાર્ય કરીને રજોગુણ અને તમે ગુણરૂપ ક્ષત તરીકે પરિણ-
માયે છે. રજોગુણી અને તમે ગુણી મનુષ્યો જે જે આવશ્યક ધર્મ-
કાર્યોથી સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થવાની છે તેને સ્થાને તમે ગુણ અને રજો-
ગુણની વૃદ્ધિ કરે છે. રજોગુણ અને તમે ગુણવૃત્તિથી આવશ્યક ધર્મ-
કાર્યોને કરતાં વિષયમાં શાન્તિ પ્રવર્તાવી શકાતી નથી. અતએવ મુક્ત
મનુષ્યોએ રજોગુણ અને તમે ગુણવૃત્તિના પરિહારપૂર્વક સત્ત્વગુણ-
વૃત્તિથી પ્રત્યેક આવશ્યક ધર્મકાર્યને કરવા લક્ષ્ય રેવું. રજોગુણી અને
તમે ગુણી મનુષ્યો યદિ આવશ્યક ધર્મકાર્ય કરનારા મનુષ્યોના રક્ષ-
ણાર્થે પ્રવૃત્તિ અને તેઓની બંધિત કરે તો તેઓ યનેઃયનેઃ સાત્ત્વિક-
પદના અધિકારી બની શકે. રજોગુણ અને તમે ગુણવૃત્તિથી પિંડમાં અને
જલ્માંડમાં શાંતિના વિચારો પ્રસરાવી શકાતા નથી. આવશ્યક ધર્મ-
કાર્ય પ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવર્તક રજોગુણી અને તમે ગુણી મનુષ્યો ક્રોધ,
માન, માયા, લેશ અને કામવિકારાદિના વશમાં ધર્મ અનીતિના
ઉપસર્ગ બની દુવજ અને ક્રાર્યોની પેડે પરસ્પર કલેશ, વૈર, મુદ્દા-
દિનાં પ્રવૃત્તિ ધર્મ રચનતિનો સ્વદસ્તે ખાદ્ય ખેદ છે. અતએવ
અવશ્યક ધર્મકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને પણ રજોગુણી અને તમે ગુણી
જીવેને અધિપ્રદ નથી. રજોગુણી અને તમે ગુણી મનુષ્યો લોકિકકર્મ
પ્રવૃત્તિયોમાં અને અવશ્યક ધર્મકાર્યોમાં વિચારની વરણી વાગનારની
રૂઝિની પેડે અવરત્ન કરે છે અતએવ વિષય સામ્રાજ્યના ઉચ્ચ-
પદોમાં અને ધર્મકર્મ સામ્રાજ્યના ઉચ્ચપદોમાં તેઓને નિયુક્ત કર-
વાથી વિષદાન્ય સામ્રાજ્ય અને અવશ્યક ધર્મ સામ્રાજ્યના કાર્યોની
અને તેની પ્રવૃત્તિરૂપ ગુપ્તવસ્થાની અવવસ્થા ધર્મ અવ છે એવું

અવ્યોધી સાત્વિકજન્યોઽય આવશ્યક ધર્મકાર્યોના પદની સંરક્ષાએ રજો-
 શુદ્ધી અને તમોશુદ્ધીનો પરિહાર કરવો જોઈએ. વિશ્વવ્યવહારજી-
 વનમાં અને ધર્મવ્યવહારજીવનમાં વિદ્યા, ક્ષાત્રઅથ, વ્યાપાર અને સેવા
 એ ચાર કર્મની પ્રવૃત્તિરૂપ તંત્ર, યંત્ર, અને મત્ર વિના ક્ષણમાત્ર પણ
 જીવી શકાય તેમ નથી. રજોશુદ્ધી અને તમોશુદ્ધી મનુષ્યો વિશ્વ-
 વ્યવહાર કર્મમાં અને ધર્મવ્યવહારકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરીને જે કંઈ કરે
 તેના કરતાં સાત્વિકમનુષ્યો વિશ્વવ્યવહારના આવશ્યક કર્મોમાં
 ને ધાર્મિક વ્યવહારના આવશ્યક કાર્યોમાં સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરીને
 ને તથા વિશ્વને સંરક્ષણ શક્તિમાન થાય છે. રજોશુદ્ધી અને તમો-
 શુદ્ધી મનુષ્યોના હૃદયમાં ઉચ્ચશુદ્ધોના અભાવે પરમાત્માની ઝાંખીને
 ઠીકાર થતો નથી અને તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનું તેઓ સ્વહૃદયમાં
 પરિણમન કરી શકતા નથી તેથી તેઓ સ્વોત્તતિ અને પરોત્તતિમાં
 વિદ્યુત્તરેગે પ્રવર્તી શકતા નથી અતઃજેવ સ્વોત્તતિ અને પરોત્તતિમાં
 વિદ્યુત્તરેગે ગમન કરવાને રજોશુદ્ધી તમોશુદ્ધીના નાશપૂર્વક સાત્વિકશુદ્ધને
 પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. રજોશુદ્ધી અને તમોશુદ્ધી મનુષ્યોને સાત્વિકશુદ્ધ
 પ્રાપ્તિપૂર્વક પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાને આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરવાનો અ-
 વેગાર છે પરંતુ તેઓએ સાત્વિકજ્ઞાનીઓની નિદ્ધાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી
 જોઈએ, કારણ કે તેથી તેઓ સ્વાધિકારે લાલ મેળવવા શક્તિમાન થાય
 છે. સાત્વિકજ્ઞાનીઓ દયા, સત્ય, અને પ્રામાણ્યશિલ્પોના ઉપાસક અને
 છે અને તેથી તેઓ સ્વાત્માની શુદ્ધતા પૂર્વક આવશ્યક ધર્મકાર્યોની
 રજોને અદા કરીને વિશ્વનું શ્રેય કરવા સમર્થ બને છે. સાત્વિકજ્ઞા-
 નીઓ સતી અને દિવસમાં જે જે આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરવાનાં હોય
 તેમાં નિર્વેપદિએ પ્રવૃત્તિ કરીને નિર્વેપ રહી શકે છે. જ્ઞાનીઓ
 મા, કર્મ અને પરમાત્માનું પરિપૂર્ણ સમ્યક્સ્વરૂપ અવ્યોધી શકે છે
 તેઓ “અલિપ્તો નિઘંત્યાગ્મા, લિપ્તઃ કલ્પવૃક્ષાતઃ” નુચ્ચત્ય-
 યામાની ક્રિયાવાનુલિપ્તયાદના.” આ પ્રમાણે કથિતશ્લોકને હૃદય-
 ધારીને અલિપ્તદિવટે આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરતા છતાં અલિપ્ત
 શકે છે. નિઘંત્યાદિએ અન્તરમાં શુદ્ધપયોમ ધારીને બાહ્યપ્રવૃત્તિ
 છતાં ક્રોધપુરને કેવલજ્ઞાન હૃદયનું હર્ષ. અલિપ્તદિવટે પ્રવ-

નાં આશવના હેતુઓ તે સંચારમાં સંવરરૂપે પરિણમી છે. આત્મજ્ઞાની
 આત્મિકમનુષ્ય સાંચારિકશ્રવણદાર અને આવશ્યક ધર્મશ્રવણદારને
 સ્વસ્થઅનુચારે અદા કરે છે છતાં કદાપિ સાંચારિકશ્રવણદારમાં અને લોકો-
 તરશ્રવણદારમાં પરંતરતાનો અધિકારી જાણી શકતો નથી. કારણ કે
 તે જાણે છે કે સ્વાધિકારે પ્રવર્તવવામાં યદિ માંડ સેવાયે તો ધર્મિમનુ-
 શ્યોએ વર્તમાનજમાનામાં અધર્મિયોના દ્વાયે પરાજય થતાં સર્વ બાજ
 તમાં અધર્મિયોનું પ્રાજય વધશે અને તેથી પરંપરાએ પૂર્વજોએ જે
 ધર્મિકોષાલિ, અને ધનસ્વાનંશ્યાહિગુણો વારસામાં સોંપ્યા છે તેનો નાશ
 થવામાં પાતે નિમિત્તનૂત થતાં જીવિશ્વપ્રજાનો શાપ, ધર્મનાશકાલ,
 અને તીર્થનાશાપ વગેરેના ભોજા થવું પડશે. અનુભવજ્ઞાને વિરોધ
 કરીને આત્મજ્ઞાની આત્મિકમનુષ્ય આવશ્યક જે જે ધર્મકૃત્યો કર-
 વાનાં છે અને જેના ન કરવાથી ધર્મની પ્રગતિમાં વિરોધ ઉદ્ભવ્યો
 એવું જાણે છે તે તે કાર્યોને અવશ્યક કરે છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, જ્ઞાને
 આવશ્યક ધર્મકાર્યોના અનેકનેક પડે છે ધર્મનાં સર્વકાર્યોને આવ-
 શ્યક રીતે કરીને નવેથી શકાય તથાપિ તે સર્વકાર્યો કરતાં વર્ત-
 માનના જેવી પ્રથમ અવશ્યકતા નિદ્ધ કરે છે તે મુખ્યતાએ ધર્મી
 અવશ્યકકાર્યોના નામી શકાય છે અત્યાત્મજ્ઞાની ત્રણ આશાઓએ
 અહંમત્તાવતથી વિજય મેળવવા શક્તિમાન થાય છે અત્યંત
 વિશ્વલક્ષ આત્મજ્ઞાની તે કદાપિ અન્ય મનુષ્યોથી આવશ્યકિત તથા
 ધર્મિક એ જેનાથી કે.ઈ. પત્તુ અજાના દુર પામતો નથી. કહ્યું છે કે-
 પ્રજાનંદકારી જે ન જરે અવદાર, ધર્મ નહીં કરિ દાર અધ્યાત્મ
 વિશ્વલક્ષ હૃદિ રાખે, નથી મનના ઉદાર;
 અનુભવ ધર્મ અનભવે, રૂરે નહીં નગર. ૧ અધ્યાત્મ. ૧
 અનુભવ પરીવરે નવે નજ ઉપરે ન;
 અવદારે રૂરે તથા, રૂરે નિજનુન જે ન અધ્યાત્મ. ૨
 રૂરે વિશ્વ રાજે રૂરે અધ્યાત્મ નિજ નરે,
 રૂરે રૂરે જે રૂરે રૂરે. ૩ અધ્યાત્મ. ૩
 રૂરે રૂરે રૂરે રૂરે, રૂરે અધ્યાત્મ નવે,
 રૂરે રૂરે રૂરે રૂરે, રૂરે રૂરે રૂરે અધ્યાત્મ. ૪

નિરંતરુચિનર બનીરે, રાત્રે બદલાયર;
 અન્નરૂ નિજ ગુણ દર્શ્યમારે, જલ પેકજવલકાર અધ્યાત્મ
 રાત્ર અધ્યાત્મ વેદનીરે, કોયે નહીં મુંઝવ;
 સદાચરુદનિજધર્મમારે, પૂર્ણ સમગ્રુત પાવ અધ્યાત્મ
 કુચક સદુ બેવહારમારે, કયો કહિ ન શકય
 સુદિશ્વર સુનિર્મીરે, કંઈજ કરણી સદાચ અધ્યાત્મ.

હંતારિ પદ્મસ્ય અવરોધતું કે અધ્યાત્મજ્ઞાની સ્વતિક હોય તે મમજ્ઞની સમનસ્ય રાખીને અનેક પ્રકારના કષ્ટયોને દ ધનકર્મ કરતો છતો પણ અહંમત્તવથી કોપાતો નથી અને । જનવમાં તે જન્મ મનુષ્યોથી પાછળ રહેતો નથી. સારિ જાત્મજ્ઞાનીના જાત્મની સ્થિતિથી ખીડવા ખરેકે. કંનિયો, મ વણી અને કષ્ટને વચરતોરોને તથા અજુગાજુત સંતુકન મંથે કેને મેનદી સ્થપિતરે કષ્ટનો કિદિમાં તે જન્મ મનુષ્યો કરત અપ્રમદુર પ્રવેદિતાન્ રહે છે. જાત્મજ્ઞાની બદાગુત્તગુત કમ કોમ વતો છતો હપેકમાં લીન થતો નથી કોજ તેનું અપૂર્વ અન્તરિય પેરિમનવર્તન હોરથી તે સ્વકર્મજ્યેમ્ય કેપ્ત કષ્ટની પ્રકૃતિમાં નિપુન જાણ અરતિને અને મુક્ત થતાં રતિને પામતો નથી. તે તે સ્થપિતરે અવશ્યક ધર્મકર્મની ફરજને અમ કરી કોટતુ સુચર મનને પ્રવે છે. પૂરંમોતુસરે સર્વ થપ કરે છે પણ દુઃખનાં વિંતબા પ્રભુએ કનું નથી તેથી હે જાત્મન્ ! તારે અનેક બજતેનાં કંતુક થકને વિશ્વ સ્વસ્થ મિન્તબા વચ ન થતું !!! કોમ જાત્મ જ્ઞાની પેતની અન્તબા ૬૬ હોરથી બહુ ધર્મિક પ્રકૃતિયોનો અકરથી અન્તરૂનાં દયકર્મની સહેપતી પમતો નથી. એમાં કોપકનું છે તેમાં સહેપતીવથી ક્રિયા કરતો નથી પણુ નિર્વેકવથી ક્રિયા કરતો હોરથી સ્વતિક જાત્મજ્ઞાની અવશ્યક ધર્મકર્મ કરતને પ્રદે પદે અપિતરી બને છે. જે સ્નેહુલુ અને નસ્નેહુલુતિયોને જાણી થકતો નથી તે વિચપર વિજ્ય મેનરક સ્થિતિન્ થતો નથી. ડાંબરની કારથી વિચપર જે વિજ્ય મેરવી થકાય છે તે સારિ સ્નેહુલુ અને વસ્નેહુલુતિયો ગુપ્ત હોવ છે તે તે વિજ્ય વિજ્યમાં

સ્થાયી રહી શકતો નથી. સાત્ત્વિકનીતિ પુરસ્સર વિદ્યા ક્ષાત્રકર્મોદિથી જે વિશ્વપર વિજય મેળવી શકાય છે તે બહુકાલપર્યન્ત સ્થાયી રહી શકે છે. આત્મજ્ઞાની સાત્ત્વિકનીતિ પુરસ્સર આવશ્યક ધર્મકાર્યો કરીને વિશ્વની પ્રગતિ કરીને જે વિજય મેળવી શકે છે તેના સમાન અન્ય કોઈ વિજય મેળવવા શક્તિમાન થતો નથી. સાત્ત્વિકઆત્મજ્ઞાની નૈશ્વર્યિકદૃષ્ટિએ વિશ્વની વાસ્તવિક સ્થિતિ અવબોધે છે તેથી તે પૂર્વકાલમાં જ્યાં જ્યાં બંધાયો હતો તેમાં તે વર્તમાનમાં નિઃસંગભાવે પરિણમતો હોવાથી બંધાતો નથી. આત્મજ્ઞાની શુભાશુભભાવમાં મુંઝાતો નથી તેથી તેની મન વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિયોથી તે સ્વપ્રારબ્ધ ભોગવતાં સ્વયોગ્ય અધિકાર દ્રશ્ય પ્રમાણે પ્રવર્તતાં ક્ષણે ક્ષણે આત્માની અને વિશ્વની પ્રગતિમાં આગળ ને આગળ વધ્યા કરે છે. મન, વચન અને કાયાની કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કયાં વિના કોઈ પણ જીવ વિશ્વમાં રહી શકતો નથી એમ આત્મજ્ઞાની અવબોધે છે તેથી તે સ્વાધિકારદ્રશ્યોગ્ય લૌકિકકર્મ અને લોકોત્તરકર્મની દ્રશ્યને અદા કરે છે અને અન્તર્થી બાહ્ય જે જે કરે છે તેમાં “નાડહંકર્તા નાડહંમોક્તા” ઇત્યાદિ ભાવનાએ પ્રવર્તે છે તેથી તે કદાપિ આવશ્યક ધર્મકર્મથી ભ્રષ્ટ થતો નથી. બાહ્યકર્તવ્યકાર્યોને બાહ્યદ્રશ્ય પ્રમાણે સ્વાધિકાર કરતો હોવાથી અને ભોગ્યને ભોગવતો હોવાથી બાહ્યદૃષ્ટિએ તે કર્તાભોક્તા બને છે પરંતુ તે અન્તર્થી “નાડહંકર્તા નાડહંમોક્તા” એ ભાવથી નિઃસંગ નિષ્ક્રિય હોવાથી તે બાહ્યકર્મથી લેપાતો નથી. ઇત્યાદિ કારણોએ રમેશુણી અને તમેશુણી મનુષ્યો કરતાં આત્મજ્ઞાની સાત્ત્વિક મનુષ્યોનો અધિકાર અનન્તશુદ્ધ વિશુદ્ધ અને ઉચ્ચ હોવાથી તેઓ આવશ્યક ધર્મકાર્યોની પ્રવૃત્તિયોના પરિપૂર્ણ અધિકારી સિદ્ધ કરે છે. જેની જેવી વૃત્તિ તેવી વૃત્તિએ તે કાર્યનો કર્તા બને છે. રમેશુણીવૃત્તિના અસંખ્ય ભેદો છે. તમેશુણી વૃત્તિના અસંખ્ય ભેદો હોય છે અને સાત્ત્વિકશુણીવૃત્તિના અસંખ્ય ભેદો હોય છે તેથી તે તે જાતનીવૃત્તિના આવશ્યક ધર્મકાર્યકરનારાઓના પણ ભેદ અવબોધવા. આત્મારૂપ ઈશ્વર કહે છે કે સાત્ત્વિકજ્ઞાની આવશ્યક ધર્મકાર્યોને કરતો હતો આત્મારૂપ ઈશ્વરરૂપ જે હું તેની પાસે મનને રાખીને નિઃસંગદશ્યામાં

ક્ષણે ક્ષણે જાનના વધી પરિપૂર્ણ નિર્વેધી બની સંપૂર્ણતાના વસ્ત્રીયાદિ-
 ભેદથી વિમુક્ત થાય છે. ઉપર્યુક્ત સ્ત્રોતનો પરમર્થ એ છે કે સિત્ત
 સિત્ત વૃત્તિવાળા મનુષ્યો સિત્ત સિત્ત વૃત્તિથી આવસ્યક ધર્મકાર્યોને કરે
 છે અને સ્વસ્વરૂપનુસારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તમે શુદ્ધ વૃત્તિ અને
 સ્વેચ્છુવૃત્તિ કરતાં આત્મિકવૃત્તિના અસંખ્ય ભેદે ધર્મકાર્ય પ્રવૃત્તિ
 કરનારા તરતમથોએ ઉત્તમેષ્ઠમ અવશેષવાળાં ત્યાં સુધી વૃત્તિયોનું પરિ-
 પૂર્ણ સ્વરૂપ અવશેષવાળાં આવનું નથી ત્યાં સુધી પોતાનો આત્મા
 કઈ વૃત્તિને અનુસરે છે તેનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી અતએવ જન
 સ્વેચ્છુવૃત્તિ-તમે શુદ્ધવૃત્તિ અને આત્મિકશુદ્ધવૃત્તિના સ્વરૂપનું કિંચિત્
 દિગ્દર્શન કરવામાં આવ્યું છે. આત્મજ્ઞાનીઓ અન્તરમાં કઈ વૃત્તિથી
 પ્રવર્તે છે તેનો તેઓ સ્વયં નિર્ણય કરી શકે છે પરંતુ તેઓના આત્મા
 ઓછા અન્યમનુષ્યો નિર્ણય ન કરી શકે તે સંભાવનીય છે, અને તેમજ
 આત્મજ્ઞાનીઓ વિશિષ્ટજ્ઞાનપ્રભાવે અન્ય મનુષ્યોની વૃત્તિયોનો નિર્ણય
 કરી શકે અને વિશિષ્ટજ્ઞાનના અભાવે ન પણ કરી શકે તે સંભાવ્ય
 છે. બીજી રીતે આવસ્યક ધર્મકાર્યોનો સંચાર અને સંધ્યાની ધર્મક્રિયા
 ભેદે છ પ્રકારનો ભેદ પડી શકે છે. સામાન્ય, અનુવર્તિતસ્તવ,
 ગુરુચંદ્રન, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાજ્ઞાન, અને કાર્યોત્સર્ગ એ છ પ્રકારનાં
 આવસ્યક ધર્મકાર્યોને અવહારથી અને નિશ્ચયતા: કરવોજ સંચાર અને
 સાંજે, પત્તર દિવસે, ચારમાસે અને વર્ષે કરવાં પડે છે. અવહારથી તેઓને
 ક્રિયાવિધિપૂર્વક કરવાં પડે છે અને અન્તરથી છ આવસ્યકોને તે તે
 આવસ્યકોના ઉચ્ચ કંદેરોના પરિણામપૂર્વક કરવાં પડે છે. છ પ્રકાર-
 નાં આવસ્યક ધર્મકાર્યો કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ અને ઉચ્ચતા થયા
 કરે છે. સામાયિકનામનું આવસ્યક કરીને સત્તિ અને દિવસમાં જે
 જે કાંઈ જે જે કાંઈ કરવાં સમાનતાવ ન રહેા હોય
 વત્સંબંધી પદ્યસાધપૂર્વક નિર્વેષ સમભાવનામાં વૃદ્ધિ કરવાની હોય
 છે. સામાયિક અર્થોત્ત સમભાવપૂર્વક તથા અને સ્થાવર જીવોમાં તથા
 જાણ પદ્યોમાં વર્તીને આત્માનું વાસ્તવિક સમભાવસ્વરૂપ પૂર્ણ
 પ્રકટ કરવાનું હોય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને અવસ્ય એવું વિચારવું અને
 પ્રવર્તવું કે જેથી સમભાવનો સ્વભાવ પણ વિશેષ ન થાય. આવી

સમભાવની દશાનાભાવને સામાયિક કહે છે અને એવું સામાયિકનું સ્વરૂપ હોવાથી વિશ્વવર્તિસર્વગ્રાણીઓએ કરવું જોઈએ, અને તે અવશ્ય કરવાની પ્રભુની આજ્ઞા હોવાથી તેને સામાયિક આવશ્યક થવામાં આવે છે. ચોવીશ તીર્થકરોની સ્તુતિ કરવાથી સ્વાત્મા તીર્થ-કરના પદને અનુસરી તેવા ગુણો પ્રગટાવી તીર્થકરપદનો અધિકારી બને છે અતએવ સર્વજીવોએ અવશ્ય ચતુર્વિંશતિસ્તવ નામના આવશ્યકને સેવવું જોઈએ. ગુરૂના ગુણોને પ્રાપ્ત કરવાને વિનય અને બહુ માનપૂર્વક તથા ક્રિયાવિધિબ્યવહારપૂર્વક સર્વ જીવોએ જે વખત ગુરૂવંદન કરવું જોઈએ. ગુરૂવંદનથી અનેક પ્રકારની સર્વ જીવોની ઉન્નતિ થાય છે. અતએવ ગુરૂવંદનને આવશ્યક ધર્મકર્મ તરીકે પ્રબોધ્યું છે. અહંકારેલાં મતોમાં અતિઆરાદિ જે જે દોષો લાગ્યા હોય તેની નિન્દા-ગહર્ણપૂર્વક દોષોથી પાછા ફરી પુનઃ તે દોષોને ન સેવવા તેને પ્રતિ-ક્રમણ આવશ્યક કહેવામાં આવે છે. પ્રતિક્રમણ કરવાથી સર્વ જીવોના આત્માની વિશુદ્ધિ અને આત્મગુણોની પ્રગતિ થાય છે માટે સર્વ જીવોએ સદ્વર્તન સુધારવા અને દુર્વર્તનનો ત્યાગ કરવા જે વખત પ્રતિ-ક્રમણ કરવું જોઈએ. રાત્રી અને દિવસમાં પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં કાયા-પરથી દેહમમત્વનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. દેહાધ્યાસ ટાળીને પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં આત્માની પરમાત્મદશા પ્રકટ થાય છે અતએવ સર્વજીવોએ સાંસારિક તથા ધાર્મિકકાર્ય કરતાં કાચોત્સર્ગ નામનું આવશ્યકકર્મ કરવું જોઈએ. અનેક પ્રકારની અનિષ્ટપરિણામપ્રદ લાભ-સાઓની નિવૃત્તિ ખરેખર પ્રત્યાખ્યાન નામના આવશ્યકકર્મથી થાય છે. મન-વાણી અને કાયાના આરોગ્યસહ આત્મિકગુણ આરોગ્ય અવધર્મક પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યકકર્મ છે. સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, ગુરુવંદન, કાચોત્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન એ છ પ્રકારના આવશ્યક ધર્મ કર્મોનું આન્તરિક રહસ્ય કિંચિત્વિશેષતઃ અવબોધવા યોગ્ય છે.

“અપ્પા સામાહ્યંહોઈ”

સામાયિક એ આત્મા છે. રાગદ્વેષની પરિણતિ વિના આત્માની જે સમભાવ પરિણતિ પ્રગટે છે એજ વસ્તુતઃ સામાયિક છે. આનું સત્ય સામાયિક પ્રગટાવવાને માટે બ્યવહાર સામાયિકની ક્રિયા છે.

[illegible]

તસ્સ સામાદયં હોદ્, ૬૬ કેવલિભાસિયં ॥ ૧ ॥ જે સર્વભૂત ત્રસસ્થા-
 વર જીવોમાં સગ દેવ વિના સમભાવે વર્તે છે તેને સામાયિક છે એ
 પ્રભાણે કેવલિ ભાષિત છે. સગી અને દેવો સર્વ જીવોમાં સમભાવ
 વર્તે ત્યારે સામાયિકદશા આવી એમ અવબોધવું. સમભાવપૂર્વક
 કર્તવ્ય કાર્યો કરવાથી વિશ્વવર્તિસર્વજીવોનું શ્રેયઃ સાધી શકાય છે.
 સર્વ જીવોમાં અને અજીવોમાં જેને સમભાવ પ્રગટયો હોય ॥ તે
 ઋષિ, મહાત્મા, સાધુ આદિ પદનો અધિકારી બની શકે છે. સમ-
 ભાવથી ઉચ્ચ પદ મળી શકે છે. સમભાવ વિનાના મનુષ્યો ઉચ્ચ
 પદે કદાપિ અવહારથી ચડે છે તહોયે તેઓ ત્યાંથી પતિત થાય
 છે. જેમ જેમ અધિકાર ઉચ્ચ તેમ તેમ સમભાવરૂપ યોગ પણ
 ઉચ્ચ હોય છે તોજ વિશ્વનું શ્રેય સાધી શકાય છે. ભગવદ્ગીતાના
 પદ્માધ્યાયમાં નીચે પ્રમાણે આ સંબંધી લખવામાં આવ્યું છે.
 સર્વં ભૂતસ્થમાત્માનં, સર્વં ભૂતાનિ ચાત્મનિ, ર્શ્નતે યોગયુક્તાત્મા,
 સર્વં સમદર્શનઃ ॥૨૯॥ યો માં પદ્યતિ સર્વં, સર્વં ચ મયિપદ્યતિ,
 તસ્યાહં ન પ્રણદયામિ, સત્ત્વમં ન પ્રણદ્યતિ ॥ ૩૦ ॥ સર્વંભૂતસ્થિતં
 યોમાં, મજ્જત્યેકત્વમાસ્થિતઃ સર્વથા વર્તમાનોઽપિ, સ યોમી મયિ-
 વર્તતે ॥ ૩૧ ॥ આત્મીપદ્યેન સર્વં, સમં પદ્યતિ યોઽર્જુન । સુજં
 વા યદિ વા દુઃખં, સ યોમી પરમોમતઃ ॥ ૩૨ ॥ આત્માને એકથ
 સત્તાએ સર્વ ભૂતસ્થ દેખે અને સત્તાના એકથે સર્વ ભૂતોને આત્મામાં
 દેખે એવા યોગવદે યુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શની કથી શકાય અર્થાત્
 એવી દશાએ સત્તાના એકથે અને સમભાવે સમભાવમાં પરિણમતાં
 સમદર્શનરૂપ સામાયિક કથી શકાય. જે મને સત્તાના એકથે અને સમ-
 ભાવે સર્વત્ર દેખે છે અને સર્વ ભાસ વિષે અર્થાત્ આત્મામાં-બ્રહ્મમાં
 દેખે છે તેનો હું નાશ કરી શકતો નથી અને તે મારો નાશ કરી
 શકતો નથી, એમ જનઆધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ અવબોધવું. સર્વભૂતસ્થિત
 એવા મને જે એકત્વમા આસ્થિત થઈને બજે છે તે યોગી સર્વથા
 વર્તમાન પણ મારામાં ॥ એવું સમજાવતી અલોકજાવનાએ અવબોધવું.
 સ્વાત્માવત્ સર્વત્ર સર્વ જીવોને સમપણે દેખે છે તથા મુખ દુઃખમાં
 પણ જે સમપણે વર્તે છે એવા સમભાવરૂપ આમાયકને પ્રાપ્ત કરનાર
 પરમયોગી બલુવે.

સમભાવરૂપ રૂપ સામાયિક એવું છે કે જેમાં જન્મ જરા અને મરણનાં દુઃખોનો અવકાશ નથી. સમભાવ એજ મુક્તિની સાચામાં સાચી નિઃસરણિ છે. સમભાવમાં પરિણામ પામેલો આત્મા તેજ ઉત્તમેષ્ઠમ સામાયિક છે. જે જે અંશે સમભાવ આવે છે તે તે અંશે સામાયિક છે એમ નયોની અપેક્ષાએ અવગ્રાહ્યું. કોઈપર રાગ વા કોઈપર દ્વેષનો વિચાર થાય નહિ એવું સમભાવ સામાયિક અડતાલીશ મીનીટ પચેત સતત સમભાવના વિચારોથી કરાય તે ઉત્તમ અવગ્રાહ્યું. સામાયિકરૂપ આત્માને પ્રાપ્ત કર્યે અર્થાત્ સમભાવપરિણામમાં રહેવું એજ સામાયિક છે. આપું સામાયિકે કર્યાવિના સંારનો અન્ત આવતો નથી. અને તે વિચારો !!! અને ત્યાં બંધો !!! પણ સમભાવરૂપ સામાયિક પ્રાપ્ત કર્યાવિના આત્માનો અનન્દ પ્રાપ્ત થનાર નથી. સમભાવની ખુમારી ત્યાં ન હોય તે સામાયિક વસ્તુતઃ નથી. આખી દુનિયાના મનુષ્યોને સમભાવરૂપ સામાયિકની આવશ્યકતા છે માટે સમભાવને સામાયિક આવશ્યક કહેવામાં આવે છે. જ્ઞાનયોગીને સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનયોગીની નિશ્ચાએ કર્મયોગીને સામાયિક પ્રાપ્ત થાય છે. સમભાવ પ્રાપ્ત કરવાની ક્રિયાને કર્મ કહેવામાં આવે છે. અધ્યાત્મશૈલીની પરિભાષાએ સમભાવ જેથી પ્રાપ્ત થાય એવી ક્રિયાએ જે જે હોય તે તે નિરવધર્મયોગ અવગ્રાહ્યો. જે ધરીના સામાયિકનાં સમભાવરૂપ પરિણામની ખુમારી પામેલો મનુષ્ય અન્યકાર્યો કરતી વખતે પણ નિર્દોષ રહેવા સમર્થ થાય છે અને તે ગમે તે વખતે પણ સમભાવને બૂઝતો નથી. આવી સમભાવની દશામાં અબ્યાથી વાસનાઓનો સ્વયમેવ વિગ્રય થાય છે અને મ્યાન તરવારની પેઠે સર્વકાલમાં ધરીનદિથી સિત્તપણે આત્માનું જ્ઞાન થાય છે. સમભાવ સામાયિક એ પોતાના આત્મામાં છે માટે અન્તર્દૃષ્ટિથી અન્તરમાં એવું. આત્માના સમભાવ ધર્મને પ્રાપ્તકર્યા પછી અન્ય આવશ્યકોનો મનુષ્ય અધિકારી બને છે. સમભાવમાં પરિણામ પામેલો આત્મા ખરેખરી પ્રભુની પ્રભુતાનો અનુભવ કરવા સમર્થ થાય છે. સમભાવરૂપ સામાયિકનાં પરિણામની જરૂં એજ પરમાત્મનો અનુભવ કરવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. સર્વ જીવોની તથા પોતાની સિદ્ધસમાન

બગથી તેને હઠાવી ચકાચ એજ નિવૃત્તિનો માર્ગ છે. અનાદિકાલથી મનોવૃત્તિથી કલ્પાયલા ચતુષ્કોમાંથી ચતુષ્કુદિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને અનાદિકાલથી મનોવૃત્તિથી કલ્પાયલી ઇષ્ટ વસ્તુઓમાંથી રાગ પરિણામનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જગતને તટસ્થ રહીને દેખવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી. જગતમાં સાક્ષીભૂત રહીને અધિકાર પરત્વે કાંયો કરવાની નિર્લેપજ્ઞાનશક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એજ સમભાવરૂપ સામાયિકના આનન્દદેશમાં ગમન કરવાનો અનુભવ છે. દુનિયામાં પ્રવર્તતા અનેક મતભેદોમાં સમપરિણામની દૃષ્ટિએ દેખવું અને તેમાં થતા રાગદ્વેષ પરિણામનો ત્યાગ કરીને સત્યદૃષ્ટિએ સાપેક્ષ સત્યત્વ વિચારવું એજ સમભાવરૂપ સામાયિકમાં સ્થિર થવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. સમભાવમાં પરિણામ પામેલા જ્ઞાનથી સામાયિકરૂપ આત્મામાં રમણતા કરવી અને અનેક અપેક્ષાએ સમભાવતા હેતુઓનો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભેદ વિચાર કરીને વ્યવહાર સામાયિકાદિમાં સાપેક્ષપણે વર્તવું એ વિશાળ જ્ઞાનક્ષેત્રની ઉત્તમતા છે. ત્રસ અને રથાવર જીવોપર જેને સમભાવ છે તેને સામાયિક છે. જટવસ્તુથી આત્માને ભિન્ન કરીને આત્માના શુભોમાં લયલીન થઈ જવાથી આત્માનું વાસ્તવિક સામાયિક પ્રગટે છે. કોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા, કલહ, હિંસાવૃત્તિ, પરિવ્રદ અને વિષયવાસનાને સમાવવાથી ખરેખર આત્મામાં સામાયિક પ્રગટે છે. નિવૃત્તિમાર્ગમાં રહીને સામાયિકની સિદ્ધિ કરવાની છે અને તેની ઉપસર્ગરૂપ કસોટીએ કસીને પરીક્ષા કરવાની હોય છે. રાગદ્વેષના વિષમતાવમાં ન પડતાં આત્માના સમભાવમાં રહેવું એવું સામાયિક આવશ્યક એ મોક્ષમાર્ગ છે. દુનિયાના જીવોની સાથે અનાદિકાલથી રાગદ્વેષ કરીને વિષમતાવ ધારણ કયો હોય તેનાથી દૂર રહીને સમભાવ વિચારશ્રેણીપર આરોહણ કરવું એજ સામાયિકની શુદ્ધતા તરફ ગમન કરવાનો વાસ્તવિકમાર્ગ છે. ઇન્દ્રિયોનો વિષયો તરફ ઉન્મત્તતા થાય ત્યારે મંત્રારમાંથી ઘણા અંશે મુક્ત થવાય છે. હે મૈત્રેય! ન્હારા શુદ્ધધર્મમાં રમણ કરવું એજ ત્હારો વાસ્તવિકધર્મ છે. પેતાના મૂળધર્મ તરફ હાજ રાખ !!! સમભાવરૂપ પર્વતપર પરમાત્મારૂપ દેવ વિસજે છે. સમભાવરૂપ પર્વતપર ચઢવાને અર્ચ-

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

અદિતિ

પ્રથમ પગથીયાં છે. હજારે હજારે સમભાવરૂપ પર્વતના પગથીયાં
 જેઓ ચઢતા હોય છે તેમાંથી કેટલાક મનુષ્યો ત્હારાથી ઉપર
 પગથીયાંપર હોય તે વરસે ઉત્સાહથી અને ઉપયોગથી ચઢવા પ્રય
 ત્ન કર અને ત્હારાથી જે આત્માઓ નીચેના પગથીયાંપર હોય, કેમ
 છોડે દૂર હોય, કેમ છોડે દૂરવર હોય, કેમ છોડે સમભાવરૂપ
 પર્વતના પહેલા પગથીયે હોય અને કેમ છોડે સમભાવરૂપ પર્વતની
 તલેટીએ આવવા પ્રયત્ન કરતા હોય તે સર્વ છોડેપર સમભાવની
 દૃષ્ટિથી દેખ ત્હારાથી ઉચે ચઢેલા અને ત્હારાથી નીચે રહેલા છો
 વેનું મૂળ સત્તાએ રહેતું સ્વરૂપ દેખ અને ઉચ નીચનો, ઉપાધિભેદ
 ભૂલીને સમભાવથી સર્વને દેખ.!!! સર્વ છોડેની સાથે સમભાવદૃષ્ટિ
 સખીને પોતાનું સમભાવરૂપ સામાયિક પ્રગટ કરવું એજ વીતરાગદેવે
 કહેતું પરમાર્થવત્ત છે, એમ ઉપયોગ રાખ. સમભાવરૂપ સામાયિક-
 મય તું પોતે છે એમ અનર્થદૃષ્ટિથી દેખ અને વિશ્વાવદૃષ્ટિ પરિહરીને
 પોતાના મુદ્ધર્મમાં મસ્ત બન. બાહ્યચરીચરિ જે દેખાય છે તે
 સર્વ આદ્યિક ભાવે છે તેમાં અદંત્રુત્તિનું ઉત્થાન થવું એજ સંસારની
 ઉત્પત્તિ છે. અદંત્રુત્તિએ સંસાર છે અને અદંત્રુત્તિથી દૂર રહી મુદ્ધ-
 પથોમાં રહેવું એજ અવનનુકવની દિશા છે. સામાયિક અર્થાત્
 સમભાવમાં પરિણમવું એજ આત્માનું અવનું છે અને વિશ્વાવદ-
 દૃષ્ટિ અવનું એ સંસારઅવન છે. સમભાવરૂપ આત્મામાં તૃપ્તિ-આ-
 સના વગેરે નથી એમ નિર્ણય કરીને આત્મજ્ઞાનપ્રતિ પ્રતિદિન વિશેષ
 પ્રવૃત્તિ કર! નૈમનનયની દૃષ્ટિએ પ્રથમ સામાયિકમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે
 પશ્ચાત્ ઉત્તરોત્તરનયકથિત સામાયિકની પ્રતિ થયા કરે છે.

સામાયિક આવશ્યકમાં પરિપૂર્ણરૂપિ પારણ કરવી અને તેને
 આદર કરવો. સમભાવ આન્યાથી અન્ય આવશ્યકતા સ્વીકારવામાં
 આવે છે. આત્માને સમભાવરૂપમાં મૂકવાથી સમભાવરૂપ પર્વતના
 દેવસ્તુતિ ચિખરે પહોંચીને પરમાત્મા બનેલા એજ લીયંકરોના
 અપરચક. શુદ્ધેનું જ્ઞાન કરવામાં આવે છે. સમભાવરૂપ અવ-
 રચકમાં પ્રવેશ કરવાથી સમભાવના દરિયા એજ
 લીયંકરોની મહત્તા અવગ્રહી શકાય છે અને તેથી લીયંકરોની

સ્તુતિ કરી શકાય છે. ગિરિનારની પાંચમી ટુંકપર ચઢવાના વિકટ-
 માર્ગ કરતાં સમભાવનો માર્ગ અનન્ત ઘણો વિકટ છે. સમભાવના
 પગથીયાંપરથી જરા ખસવામાં આવ્યું તો વિષમભાવરૂપ રાગ
 દેખના ઉડા ખાડાઓમાં પડતાં વાર લાગતી નથી. ગિરિનારની
 પાંચમી ટુંકપર ચઢતાં આગળ પાછળ દેખવામાં લક્ષ્ય રાખી શકાય
 નહિ અને જો ઉપરઉપરના પગથીયાંપર વિચાર કરી જોઇને પાદ
 મૂકવામાં આવે છે તો ઉપર પહોંચી શકાય છે તદ્દત્ સમભાવ પર્વ-
 તનાં પગથીયાં, સમભાવના અધ્યવસાયોરૂપ અસંખ્યાતાં છે. ઉત્તરોત્તર
 અનુક્રમે સમભાવ અધ્યવસાયોરૂપ પગથીયાંપર ચઢતાં આગળ પાછ-
 ળના રાગદેખના વિચારો તરફ લક્ષ્ય ન રાખતાં જેઓ લયરૂપ ઝંઝ-
 વાતને જીતીને ઠેક શિખર પહોંચી પરમાત્મા બન્યા એવા સિદ્ધ
 અચલસમભાવપર્વતની ટોચપર વિરાજિત તીર્થંકરોની સ્તુતિકરવાથી
 સમભાવરૂપ સામાયિકની પુષ્ટિ થાય છે. સમભાવની પરિપૂર્ણ દશા
 પ્રાપ્ત કરી છે જેઓએ એવા ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ કરવી,
 નામપૂર્વક ચોવીશ તીર્થંકરોનું સ્મરણ કરવું અને તેમનામાં રહેલા
 કેવળજ્ઞાનાદિગુણોમાં સંયમ કરી લયલીન થઈ જવું. તેઓનામાં
 પ્રગટેલી પરમાત્મતા ખરેખર સત્તાએ પોતાનામાં છે, એવોભાવ
 લાવીને તીર્થંકરોની સાથે અલોહ ધ્યાનવડે એકરૂપ બની જવું એજ
 લોગરસસૂત્રમાં કહેલો વાસ્તવિકભાવ છે. પરિપૂર્ણ કેવળજ્ઞાનાદિગુણો
 જેવા તીર્થંકરોમાં છે તેવા મારામાં છે. શ્રી તીર્થંકરોને પોતાના હૃદ-
 યમાં ધ્યેયરૂપે ધારણ કરવાથી પોતાનામાં પરમાત્મપણું પ્રગટે છે.
 પરમાત્માઓનું ધ્યાન એ ખરેખર પોતાનું પરમાત્મપણું પ્રગટાવે
 છે. તીર્થંકર પરમાત્માઓના ગુણોની મન, વચન અને કાયાવડે
 સ્તુતિ કરવી જોઈએ. તીર્થંકરોને પરિપૂર્ણનયો અને નિક્ષેપા-
 પૂર્વક ઓળખવા તીર્થંકરોને સમભાવમાં રહીને દેખવા અને
 તેમનામાં પ્રગટેલી પૂર્ણસમતાતરફ લક્ષ્ય રાખવું એજ પરમાત્માના
 પગલે ચાલવાનું કૃત્ય અવશ્યક. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય અને ભાવ
 એ ચાર નિક્ષેપાએ ચોવીશ તીર્થંકરોનું સ્વરૂપ વિચારવું. સર્વ પ્રક-
 રના નિક્ષેપાઓથી તીર્થંકરોનું સાપેક્ષએ સ્વરૂપ સમજાય છે માટે

વિશેષો જણાવે પ્રગટે છે. જે વખત ગુરૂને વન્દન કરીને સર્વ અપ-
રાધાને ખમવાયા જોઈએ ગુરૂને જે ઉપકારો કર્યા છે તેનું દુહયમાં
સ્મરણ કરીને ગુરૂના દુહયને નાનુંક-પ્રાણ કરવું જોઈએ ગુરૂને જે
આત્મજ્ઞાનના જોશ આપ્યો છે તે અમૂલ્ય છે આત્મજ્ઞાન આપી
દુહયવધુને ઉપકાર કરીને ગુરૂને નાનુંકાપેણ કરવું જોઈએ. વિનય-પ્રેમ-
ભક્તિ અને સદાચાર વગેરે ધણા ગુણો ખરેખર ગુરૂવન્દનથી ઉત્પન્ન
થાય છે. ગુરૂવન્દન કરવાથી દુહયની નિર્મલતા થાય છે અને આ-
ત્મની ઉચ્ચતામાં પ્રવિહિત રૂઢિ થાય છે. આભાસિક અને અનુ-
ચિંતિતગતિની પેઠે ગુરૂવન્દન આવશ્યક પણ આત્માને અત્યંત
દિગ્દારી છે. પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરાવી આપનાર ગુરૂ છે; માટે ગુરૂની
ભક્તિ અને બહુમન કરવામાં જરૂરમાત્ર પ્રમાદ સેવ્યો નહિ. આર્થ-
પરું ખરેખરું ગુરૂને વન્દન કરીને તેમની સેવા કરવામાં સમાયું છે.
અરુણ ખીલાની પેઠે મનની અસ્થિરતાને પારણ કરનાર મનુષ્યો
ગુરૂની યદ્દા પારણ કરી શકતા નથી અને તે જ્યાં ત્યાં સ્વપંદ-
આથી ઉન્મત્તની પેઠે બદલે છે પણ આત્મદિન સાપી શકતા નથી.
ગુરૂને ગુરૂતરીકે જ્ઞાનવટે ન અવરોધે અને પોતાને જ્ઞાનવટે શિષ્ય
તરીકે ન બંધે ત્યાં મુખી મનુષ્ય-ગુરૂવન્દન આવશ્યકનો ખરેખરો
આરાધક બની શકતો નથી. ધર્મમર્મમાં ગુરૂવિના દુનિયામાં કોઈ
મનુષ્ય મુક્તિના મર્મમાં આગળ વધી શકે તેમ નથી. જાણ અને
અન્તરથી નયનિદોષ આપેણ ગુરૂવન્દનનું સ્વરૂપ જેઓ અવરોધીને
ગુરૂવન્દનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
સર્વ આવશ્યકની આરાધનાના મૂળ પાયા તરીકે થી સદ્ગુરૂ છે. શુદ્ધ
પ્રેમ-ભક્તિથી ગુરૂના ચરણમંગળૂચ બનીને ગુરૂવન્દન કરવું જોઈ
છે વીરમનુષ્ય ઉપદેશ છે. થી ગુરૂવન્દન આવશ્યકની આરાધના
કરનાર જેન બનીને વિનયલું પ્રાપ્ત કરે છે. માટે દુનિયાના સર્વ
મનુષ્યોએ ગુરૂવન્દન આવશ્યક કરોરો જે વખત કરવું.

ગુરૂવન્દનમાં અડક ધજેલ મનુષ્ય પુનઃ પાપ નહિ કરવું અને જે
પાપ થયાં હોય તેની નિન્દા ત્રદારૂપ પ્રતિક્રમણરૂપ આવશ્યક જે કહે-
વાય છે તે કરવાને અધિકારી બને છે. કુન્દાર પાસે મિત્રામિત્રુક્ષક

દેનાર શુભકર્મી પેઠે મિત્રમિત્રદુષ્ટકં દેનાર પ્રતિક્રમણ કરી શકતો નથી. પ્રતિક્રમણ એ શું છે તે જે જાણતો નથી તે પ્રતિક્રમણ કરી શકતો નથી. દિવસમાં અને રાત્રિમાં જે જે પાપો કર્યો હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરીને પુનઃ તેમાં પાપો નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરનારને અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તનારને પ્રતિક્રમણ કરનાર અવગોધવો. શુભકર્મી પેઠે પ્રતિક્રમણસૂત્ર બોલી જવું અને પ્રતિક્રમણ એટલે શું ? તે પણ સમજી શકાય નહિ એવી રીતનું પ્રતિક્રમણ કરવું તે વાસ્તવિક પ્રતિક્રમણ કયું એમ કહેવાય નહિ. પ્રતિક્રમણ અથવા ધમણસૂત્રનો મુખપાઠ કરી જવા માત્રથી હૃદયપર કંઈ પ્રતિક્રમણના વિચારોની અસર થતી નથી. ઈંગ્લીશ ભાષાના શબ્દોનો અર્થ નહિ જાણનાર ઈંગ્લીશ ભાષાની કવિતાઓમાં પ્રાર્થના વા પ્રતિક્રમણ કરે તેથી તેનું હૃદય ખરેખર શુદ્ધ બની શકે નહિ. પ્રતિક્રમણ એટલે પાપથી પાતું ફરવું આવા પ્રતિક્રમણના અર્થ પ્રમાણે દુનિયાના જે જે મનુષ્યો પાપથી પાછા ફરે છે તે પ્રતિક્રમણ કરનારા અવગોધવા. મન-વચન અને કાયાથી જે જે પાપો કરતાં હોયતેથી પાછા ફરવાની જરૂર છે. દિવસમાં જે જે મન-વચન અને કાયાથી પાપો થયાં હોય તેની માફી માગવી તેને દેવસિક પ્રતિક્રમણ કહે છે. રાત્રિમાં મન વચન અને કાયા વડે જે પાપ થયાં હોય તેનો પ્રાતાઃસંધ્યા વિશે પશ્ચાત્તાપ કરવો તેને રાત્રિક પ્રતિક્રમણ કહે છે. મૃત્યુએ પ્રતિક્રમણસૂત્ર અને સાધુએ ધમણ-સૂત્રના ભાવાર્થ ઉપર લગ્ન દર્શ પ્રતિક્રમણ આવશ્યક કરવું એટલે એક પક્ષમાં જે જે મન-વચન અને કાયાવડે પાપો કર્યાં હોય તેનો પશ્ચાત્તાપ કરવો તેને પાશ્વિક પ્રતિક્રમણ કહે છે. મન-વચન અને કાયાવડે આતુર્ભાવ સંજોગથી પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરી તેની નિન્દા નહીં કરવી તેને આતુર્ભાસિક પ્રતિક્રમણ કહે છે. વર્ષ સંજોગથી થએલા પાપોનો પશ્ચાત્તાપ કરવો અને તેની નિન્દા-નહીં કરવી તેને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કહે છે. નાન-રથપના-દ્રવ્ય અને જાત એ ચાર નિર્ણયે પ્રતિક્રમણનું સ્વરૂપ વિચારવું. જાત પ્રતિક્રમણ એ સાધ્ય છે એવો ઉપદેશ સંખીને પ્રતિક્રમણ કરવું દ્રવ્યપ્રતિક્રમણ તે જાતપ્રતિક્રમણ બુદ્ધ દેગુપ્ત છે. અવદાર પ્રતિક્રમણ તે નિર્દય પ્રતિક્રમણના દેગુપ્ત

છે. દરેક પ્રતિક્રમણ અવશ્યક કારણમાં આવે અને દુર્ગુણ ન હોય તથા નીતિના આર્થ પર સ્થિર ન રહેવાય તે સમજવું કે પાપની તહી-નિન્દકૂપ પશ્ચાત્તાપ બહુઅર કરી શકતો નથી.

પ્રતિક્રમણના અધ્યવસાય યજ્ઞથી જૂતકલીન કર્મની નિર્જલ કાચ છે અને આત્મની શુદ્ધિ થાય છે અનેક જીવે પ્રતિક્રમણ કરીને સુખિપદ પામ્યા અને પામશે જે જે પાપો કર્યા હોય તેનો અન્તઃકરણમાં ઉદય પશ્ચાત્તાપ કરશે એકંદ્રે મન-વચન અને કાયાની વેદ્યો પ્રતિક્રમણ પેશ્ય થશે એકંદ્રે. પ્રતિક્રમણના અધ્યવસાયોથી આચારમાં સુ સુદે દેખાવવા એકંદ્રે પ્રતિક્રમણ કરવાથી નૈતિક સુદેની વૃદ્ધિ થશે એકંદ્રે અને જનીવિધી પાતું હકવાનું થવું એકંદ્રે. શબ્દમાં થએલું પ્રતિક્રમણ એ સદ્સુદે અને શુભચાર પર અસર ન કરે તે વાસ્તવિક પ્રતિક્રમણ કયું એમ કહેવાય નહિ. પ્રતિક્રમણથી કષયનો ઉપશમ થશે એકંદ્રે. કષય થશે નહિ અને ઉલટી દરેક કષયની વૃદ્ધિ થાય ત્યાં પ્રતિક્રમણ કયું એમ કહી શકાય નહિ. અન્યોને રંજન કરવા માટે પ્રતિક્રમણની ક્રિયા નથી પણ પેલાના આત્મની શુદ્ધિ કરવા માટે પ્રતિક્રમણ છે. અન્તરમાં ભાવ પ્રતિક્રમણના ઉપયોગે પ્રતિક્રમણના વિચારે પ્રકટાવવા એકંદ્રે નૈવમનવની કષ્ટાન્તે પ્રતિક્રમણની અનેકાન્ત મન્યતા માનીને સાપેક્ષ કિંદોષભવથી આત્મશુદ્ધિ કરશે એકંદ્રે. નિમ્નપટ્ટી મનુષ્ય અને આત્મથી સુક્ષ્મ મનુષ્યે પ્રતિક્રમણ શુદ્ધિ વરદ લખ દેવું એકંદ્રે. ઉપયોગ વિનું દ્રવ્ય પ્રતિક્રમણ છે અને ઉપયોગપૂર્વક ભાવ પ્રતિક્રમણ કહેવાય છે. નૈવમ્, સંમદ, અવહાર, ચતુર્વચ, શબ્દનય, સમન્વિદ અને એવંતનય એ કાવનવથી પ્રતિક્રમણ કરવું એકંદ્રે. આત્મથી પ્રતિક્રમણ સિદ્ધ છે કે અસિદ્ધ છે તેનો નયોવડે સાપેક્ષ વિચાર કરીને શુદ્ધ પ્રતિક્રમણની આરંભના કરશે જે જે શબ્દોવડે પ્રતિક્રમણ કરવું તે તે શબ્દોના કાવનયોવડે સંખ્યર્ અર્થ વિચાર કરશે એકંદ્રે. ચાકરીયા પ્રકટ રીતિએ પ્રતિક્રમણ કરવામાં સુધારો કરીને દરેક દુર્ગુણમાંથી મુક્ત થવા અને સદ્સુદેની વૃદ્ધિ થાય એવો દરેક પ્રયત્ન કરશે એકંદ્રે. પાપના પશ્ચાત્તાપથી અન્તઃકરણ પાતું પ્રમતું થવું

પાછા ફરીને સમગ્રાવમાં ગમન કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. અસત્ય વિચારોમાંથી સત્ય વિચારોમાં આવવા પ્રયત્ન કરવો; પક્ષપાત દૃષ્ટિ-માંથી અપક્ષપાત દૃષ્ટિમાં આવવા પ્રયત્ન કરવો; દૃષ્ટિરાગમાંથી નીકળી મધ્યસ્થભાવમાં આવવા પ્રયત્ન કરવો; એકાન્તવાદમાંથી અનેકાન્તવાદમાં ગમન કરવું; નિરપેક્ષ વ્યવહારમાંથી સાપેક્ષ વ્યવહાર માનવા પ્રયત્ન કરવો. અશુભ વ્યવહારથી શુભ વ્યવહારમાં પાછા ફરવું અને અસભ્ય વર્તનથી પાછા ફરીને સભ્ય વર્તનમાં આવવા પ્રયત્ન કરવો, છંત્યાદિ પ્રતિક્રમણ અવબોધવું. અનન્તાનુબંધી કથાયના પરિણામથી પાછાં હઠવું; અપ્રત્યાખ્યાની કથાયથી પાછાં હઠવું; પ્રત્યાખ્યાની કથાયના પરિણામથી પાછાં હઠવું અને સંજવલન-હોષ-માન-માયા-લોભ-કથાયથી પાછું ફરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. પ્રસન્નચંદ્ર રાજપિંચે ધ્યાનમાં પ્રતિક્રમણ કરી ક્ષપકશ્લેષિ ચઢી કેવળ જ્ઞાન માત્ર થઈ હર્ષ.

અસંતોષપણાના વિચારોને અલોચી સંતોષના વિચારો તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે. તૃષ્ણાના વિચારોને નિન્દા ગર્હો તેનાથી પાછા ફરી સંતોષના વિચારોમાં આકૃષ્ટ થવું તે પ્રતિક્રમણ છે. મહા-ત્માઓનો અવિનય અને આશ્ચર્ય કરી હોય તેનાથી પાછા હઠી મહાત્માઓનો વિનય અને તેમની ભક્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે. ઠાઈ પણ જીવ સંબંધી ખરાબ અભિપ્રાય જાંઘ્યા હોય અને તેનું અશુભ ચિંતન હોય તેનાથી નિન્દા-ગર્હો કરીને પાછા ફરી સત્ય અભિપ્રાય અને શુભ ચિંતનમાં પોતાના આત્માને સ્થાપન કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. જગત્ એક શાળા છે તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જગતના પદાર્થોમાં આસક્તિ કરી હોય તેનાથી પાછા ફરીને નિરાસક્તપણામાં પ્રવેશ કરવો એ પ્રતિક્રમણ છે. જગતના સર્વ જીવોને સ્વાતંત્ર્ય ગમે છે, તેમાંથી ઠાઈ જીવને પરતંત્રતાની બેડીમાં નાંખવા વિચાર કયો હોય તે અકાર્યથી પાછા ફરીને સુકાર્યમાં આત્માને યોજવો એ પ્રતિક્રમણ છે. જગત્ એ કેદખાનું છે તેમાંથી છૂટવા જે જીવો જે જે અંશે પ્રયત્ન કરવા હોય તેઓને તે તે અંશોમાંથી પાછા ફરવાનો અસદૃષ્ટપદેશ દીધો હોય તેથી પાછા ફરીને શુભોપદેશમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ

હિરુ જઈ અવિરતિ ભાવમાં ગમન કર્યું હોય તેનાથી
 સ્તવિક વિરતિ તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે.
 મની રમણતામાંથી બહિર્બુખવૃત્તિ કરીને અશુદ્ધધર્મમાં
 ય તે અશુદ્ધધર્મને નિન્દીને અને ગહીને આત્માના
 ભુતા કરવા જે પ્રવૃત્તિ કરવી તે પ્રતિક્રમણ છે.
 પાછા હડીને સ્વભાવ દશામાં આવાગમન કરવું તે
 તમ દેવની સ્વિકૃત્ય દશામાંથી નિર્વિકૃત્ય દશામાં
 ક્રમણ છે. ઉપાધિનાંથી પાછા હડીને નિરૂપાધિ દશામાં
 ક્રમણ છે. મનની ચંચલતાથી પાછા હડીને સ્થિરતામાં
 પ્રતિક્રમણ છે. આર્તધ્યાન અને સૈદ્ધધ્યાનથી પાછા
 આદિમાં રમવું તે પ્રતિક્રમણ છે. ભય-ખેડ અને દેવના
 હડીને આત્માના શુદ્ધોપયોગમાં રમવું તે પ્રતિક્રમણ
 પછે વિચારવું.

કે અશુભ લેશ્યાઓના વિચારો થયા હોય તો તેઓને
 અને કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓથી પાછા ફરી શુભલેશ્યાના
 ગમન કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. દગા, પ્રપંચ અને પાખં-
 ડ સન્માર્ગમાં આવવું તે પ્રતિક્રમણ છે. મનુષ્ય ભૂલને
 તેવો પણ મનુષ્ય ગમે તે ભલનો દોષ કરી ચક્રે છે,
 જે જે ખરાબ વિચારો થયા હોય તેનાથી પાછા હડવા
 કરવાની ખાસ જરૂર છે. મનમાં અનેક ભલનાં શુભા-
 નં પરિવર્તનો થયા કરે છે. મનમાં કામાદિ અશુભ
 હોય તો તેથી પાછા હડીને શુભ વિચારમાં પ્રવેશ
 કરવું કરવાની ખાસ જરૂર છે. “દુનિયામાં મનુષ્યો
 મમાં આવતાં છતાં જલમાં કમળની પેઠે સમદેવના
 રૂપ રહીને કર્મયોગીના કાર્યો કરતાં છતાં જ્ઞાનયોગથી
 તે ઇન્દ્ર સખ્યા વિના રહેવું જોઈએ.” આવી સ્વાધિષ્ઠર
 ન અદ્ય કરી હોય અને તેમાં જે જે દોષો ક્યાં હોય
 કરીને પોતાની સ્વાધિકારની ફરજ પ્રમાણે પુનઃ
 જે પ્રતિક્રમણ છે. જ્ઞાનયોગીએ પોતાના અધિકાર

પ્રમાણે જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તેમાંથી જે જે ન કર્યાં હોય તે તત્સંબંધે પ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ. પોતાના આચારો અને વિચારોને મળતા આવનાર મનુષ્યો વા પોતાના આચારો અને વિચારોથી ભિન્ન એવા મનુષ્યો હોય તો પણ સર્વની સાથે મૈત્રી ભાવના ધારણ કરવી જોઈએ, એવું વીર પ્રભુએ કહ્યું છે. તે પ્રમાણે વિચારોને આચારમાં મૂકીને મૈત્રીભાવના સર્વની સાથે ન ધારણ કરી હોય તો તે સંબંધી આલોચના કરીને મૈત્રી વિચારોને આચારમાં મૂકી સર્વ જીવોની સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરવો તે પ્રતિક્રમણ છે. જે જે મનુષ્યોની સાથે વૈર-વિરોધ-ટંટા-ઝઘડા થયા હોય તે તે મનુષ્યોને ખમાવીને વૈરની વલિયોને છેદી નાખવી તેજ પ્રતિક્રમણ છે. પરમાત્માનો એવો હુકમ છે કે સર્વ જીવોના જે જે શુભો હોય તે તરફ હૃદિ દેવી. કોઈની નિન્દા કરવી નહિ અને કોઈના દોષ પ્રગટ કરીને તેને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરવો નહિ. આવી પરમાત્માની આજ્ઞા ખેંચી હોય તો પોતાને નિન્દી-ગર્હાંને ફરીથી ભૂલ ન ચાલ તેવી રીતે પરમાત્માની આજ્ઞા તરફ ગમન કરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. જોટો ઢાળ ધારણ કરીને અન્ય મનુષ્યોને વંચા હોય તો તેની નિન્દા-ગર્હાં કરીને નીતિના માર્ગમાં સ્થિર થવું તે પ્રતિક્રમણ છે અને એવી રીતે પ્રતિક્રમણ કરવાની ખાસ જરૂર છે. સંઘસચિ દેવસીઅ, સંઘસચિ રાદઅ, સંઘસચિ પરકોઅ, સંઘસચિ ચડમાસીઅ, સંઘસચિ સંબ-ચછરિઅ, દુશ્મિતિઅ; દુશ્માસિઅ; દુશ્મિટીઅ, इच्छाकारेण संदिसद भगवन् इच्छं तस्समिच्छामिदुकडं ॥

પ્રતિક્રમણ મૂળ સૂત્રોમાં પ્રતિક્રમણે ૨૬૨ સ્થ સારી રીતે વર્ણવ્યું છે. શુદ્ધની સમક્ષ પ્રતિક્રમણ કરવાની આવશ્યકતા છે. સવર ને સાંજ બે વખત જે જે પાપો કર્યા હોય તેની યાદી લાવીને નિન્દી-ગર્હાં પોતાના આત્માની શુદ્ધિ અર્થે પ્રતિક્રમણ કરવું. કોઈ પણ જીવની સાથે વૈર વિરોધ ન રહે અને સર્વ જીવોને ખમાવીને ઉપશમમય થઈ એજ પ્રતિક્રમણ છે. શ્રી તીર્થકરોએ અશુદ્ધ ધર્મમાંથી પાછા હાલીને આત્માના જ્ઞાનાદિ શુદ્ધ ધર્મમાં આવવા માટે પ્રતિક્રમણ આવશ્યકનો ઉપદેશ દીધો છે. બે સંધ્યાના વખતે વ્યાવહારિક પ્રતિક્રમણ થઈ

યકે છે અને પૂર્ણત્વ આધ્યાત્મિક-માનસિક-નૈસર્ગિક પ્રતિક્રિયા
 તે હવે કવે તમે ત્યાં થયા કરે છે. કાયા અને વચનનું પ્રતિક્રિયા
 કમળ સૂત્ર છે અને મનમાં કરેલું પ્રતિક્રિયા સૂત્ર છે. પ્રતિક્રિયા
 અર્થાત્ પદ્ધતિ પાછા ફરવારૂપ આત્માને અધ્યવસાય થતાં અને
 કમં ખરે છે અને કમોના ખરવાથી આત્મા હલકો થાય છે. પદ્ધતિ
 પણ પરિવૃત્ત પ્રગટવાવિના કરેલા હોયેનું પણ ટાળવું નથી અને
 આત્માના ગુણોની રૂઢિ થતી નથી. વર્તિતુંપ રૂઢિથી અન્તર્મુખ
 રૂઢિ કરવા સારૂ પ્રતિક્રિયા છે. પ્રમાદથી પણ ફરીને પોતાની
 અમમત્વમાં આવવું તે પ્રતિક્રિયા છે. ભરતેવની જેટ દુનિયાની
 વિરત્ત વંચન બૂઝી જવાય અને આત્માના શુદ્ધપણે આત્મ-
 સ્વરૂપમાં લીન થવાથી આત્માનન્દના ઉભરા પ્રગટે એટલે સમજવું
 કે ઉચ્ચકોટીનું પ્રતિક્રિયા ખરેખર આત્મામાં પ્રગટવું છે. આ-
 ત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશસ્વરૂપમહાવિદેહ્યેતમાં શુદ્ધપણે સિદ્ધતારૂપ
 આત્માને આત્માની શુદ્ધતા રૂપ સ્ત્રીમંધર પ્રભુને એટલા એ પ્રતિ-
 ક્રિયાનું આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ છે. કાયા અર્થાત્ સ્વાધ્યાયિક કમં વચનું
 પણ ફરીને આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં સ્વાધ્યાયિક કમં વચનું
 એવું પ્રતિક્રિયા કરવા દરેકજ અભ્યાસ પાડવો. દુઃખને આપ-
 નરી નામકીર્તિ રૂપની અહંરૂઢિ આદિ અનેક પ્રકારની વાચ-
 નાઓથી પણ ફરીને મનુષ્યોએ આત્માના સહજ મુખ તરફ મનન
 કરવારૂપ પ્રતિક્રિયા કરીને હવેની સફલતા કરવી એક છે. અશુભ
 કંથે.એ પ્રતિ યથા છતાં અને વિપત્તિએ પડતાં છતાં તથા આવાના
 કંથે.એ પ્રતિ યથા છતાં મનને વંચન ન થવા હેતુ અને ક્યપિ વંચન
 હય તે મનને આત્મામાં સિદ્ધ કરવું એવું પ્રતિક્રિયાનું સદૃશ છે
 તે હલકામાં રાખવું એક છે. સુખાભ્યાસમાં મલ્લ થઈને “શામેનિ
 સમ્પર્કો, સમ્પર્કો યાનંતુ મે.નિસિ મે સમ્પન્નસુ, પેંત્રગ્ધં ન હેવર”
 ઉત્પત્તિથી સર્વ હોયને ખમાવ. કોઈની સાથે વેર ન થારવુંકર-સર્વ
 હોયને આત્મદૃષ્ટિથી દેખ અને આત્માના અનંદમાં લયલીન થા.
 એ મનુષ્યે પ્રતિક્રિયા આધિકારી થવા હોય છે તેએ પ્રયો-
 સ્ત્રીના અધિકારી થાય છે. પ્રતિક્રિયા રૂપ આત્મપરિણામ અને

પ્રતિક્રમણરૂપ ધર્માચાર પ્રાપ્ત થતાં કાયાના ઉપરથી મમત્વ ઉતરે છે. કાયાના ઉપરથી અહંમમત્વ ટળવું અને કાયાથી ભિન્ન કાર્યોત્સર્ગ એવા આત્માને ધ્યાવે તેને કાર્યોત્સર્ગ કહે છે. શરીર આવશ્યક. રના અણુઅણુમાંથી મમત્વનો પરિણામ ઉઠે છે ત્યારે આત્માની નિર્ભય દશાનો ખ્યાલ આવે છે. શરીરમાં થતી અહંવૃત્તિનો નાશ થવો તેમજ નામાદિ કીર્તિ વગેરે વાસનાઓથી સુકત થવું એજ કાર્યોત્સર્ગનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આત્માથી ભિન્ન એવી કાયા લાગે અને તેનાપરથી મમત્વ ઉતરે; તથા આત્મા પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં લયલીન થાય એજ કાર્યોત્સર્ગનું મૂળ રહસ્ય મનન કરવા યોગ્ય તથા આદરવા યોગ્ય છે. કાયાપરથી મમત્વ ઉતર્યા વિના આત્માનું વીર્ય, ધૈર્ય જાગ્રત થતું નથી. ગજસુકુમાલ, અવંતી સુકુમાલ, અને મૈતાર્ય મુનિ વગેરે મુનિઓએ કાયાપરથી મમત્વ ત્યાગ કરીને આત્મામાં સ્થિરતા લયલીનતારૂપ કાર્યોત્સર્ગ કયો હતો અને તેથી તેઓએ અન્તર્મુખોપયોગથી સમતાલાવે ઉપસર્ગો સહીને આત્મામાં રહેલું અખંડ શુદ્ધ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કાર્યોત્સર્ગમાં ધ્યાનવડે અનેક મુનિઓએ અખંડાનન્દને પ્રાપ્ત કયો છે. કાયાનું મમત્વ પરિહરીને આત્માને આત્મરૂપે ધ્યાવારૂપ કાર્યોત્સર્ગમાં બાર વર્ષ અધિક કાળ પર્વેત શ્રી વીર પ્રભુ રહ્યા હતા અને કાર્યોત્સર્ગમાં રહી ધ્યાનબળે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. કાર્યોત્સર્ગમાં રહેવાથી આત્મબળ, શક્તિ, ધૈર્ય, અને શુદ્ધોપયોગની ધારા વધે છે તથા પોતાના સ્વરૂપમાં આત્મા પરિણામ પામે છે. તેનો અનુભવ પોતાને આવે છે. કાર્યોત્સર્ગમાં પરમાત્માનું વા પોતાના આત્માનું ધ્યાન ધરીને આત્માની ઉચ્ચતામાં આગળ વધી શકાય છે. સાત નય અને ચાર નિષ્કેપાથી કાર્યોત્સર્ગનું સ્વરૂપ સમજવાની જરૂર છે. કાયાના નિમિત્તે થતી અનેક પ્રકારની મોહવાસનાનો ત્યાગ કરવો તે કાર્યોત્સર્ગ છે. કાયાના નિમિત્તે થતા એવા અનેક વિકલ્પો અને સંકલ્પોનો ત્યાગ કરવો તે કાર્યોત્સર્ગ છે. આત્માના ધર્મની પ્રાપ્તિમાં દેહ, એક નિમિત્ત કારણ છે પણ દેહ એજ હું આત્મા એવો દેહાધ્યાસ ત્યાગ્યા વિના આત્માના ગુણોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. દેહાધ્યાસનો ત્યાગ કરીને

આત્માને આત્મરૂપ અનુભવે એજ કાયોત્સર્ગનું સાધ્ય લક્ષ્ય-
જિન્દુ છે. દેહાધ્યાસ વગ્ને આત્મામાં ધ્વા, સ્થિરતા, અને લીનતા
કરવારૂપ કાયોત્સર્ગ કરવાથી દુનિયામાં મનુષ્યોના આત્માએ ખરે-
ખર પરમાત્મરૂપને દેખી શકે છે. શરીર-ધન-કીર્તિવાસના અને માયા
વગેરેમાંથી હું અને મમ એવો ભાવ કાઢી નાંખીને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર
રહેવું જોઈએ. ઉપર્યુક્ત હેતુઓથી કાયોત્સર્ગની આવશ્યકતા દુનિયામાં
સિદ્ધ થાય છે.

કાયોત્સર્ગ આવશ્યકની અમુકાંગે સિદ્ધિ કરીને તેનો જે અધિ-
કારી થયો છે તેનામાં પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યકની યોગ્યતા પ્રગટે
છે. પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક એ પોતાનામાં પ્રમદાવતું હોય તો કાયો-
ત્સર્ગની સિદ્ધિ કરીને શરીરદિક્કથી નિર્લભ એજ આત્માનો અનુભવ
કરવો જોઈએ. શરીર અને ઇન્દ્રિયોપરથી મમત્વ ઉકતાં બાહ્ય વસ્તુ-
ઓનું લક્ષણ કરવાનો નિષેધરૂપ સંકલ્પ કરીને પ્રત્યાખ્યાન લેઈ
શકાય છે. હવે કેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો પ્રત્યાખ્યાનની આવશ્યકતા
સ્વીકારવા લાગ્યા છે. અધિકારલેટે પ્રત્યાખ્યાનના અનેક લેક પડે છે
પણ તે સર્વ પ્રત્યાખ્યાનનો સાર એ છે કે-અચન-પાન-આદિમ અને
સ્વદિમ એ સાર પ્રકારના આહારની મૂર્છા-ઈન્દ્રિયો રોધ કરવો
અને નિયમસર અનુક આહાર ત્યાગપૂર્વક અનુક આહારનું ઘટણ
કરવું પણ દ્રવ્ય-સેવ-કાલ અને ભાવથી અચનદિક્કનો ત્યાગ કરવો.
અધ્યાત્મજ્ઞાની પ્રત્યાખ્યાન વપશ્વરજી કરવા સમર્થ હોય છે કારણકે
તેને દેહનું મમત્વ હોતું નથી અને તેથી તે ઇન્દ્રિયોને વશ કરવા
અધિકારી બને છે. દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન કરીને અનેક પ્રકારની પૌદ્ગ-
લિક વસ્તુઓનું મમત્વ ઇન્દ્રિય વગેરેના રોધરૂપ ભાવ પ્રત્યાખ્યાન
કરવાની અત્યંત જરૂર છે. ભવ્યપુરુષોએ ભાવ પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વક દ્રવ્ય
પ્રત્યાખ્યાન વરૂં લક્ષ્ય રહેવું જોઈએ. અલક્ષ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાની
જરૂર છે. દુનિયાના જડ પદાર્થોના અણુઅણુમાં પણ મમત્વ-ઈન્દ્રિય
ન રહે અને દોઈ પણ જડ પદાર્થની વાસના ન રહે ત્યારે સમજવું
કે પ્રત્યાખ્યાનની ઉચ્ચકોટીમાં આત્માને પ્રવેશ થયો છે. કપાયનો
ત્યાગ કરવો એ ભાવ પ્રત્યાખ્યાન છે. દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાનની ભાવ

પ્રત્યાખ્યાન વિના કોષરૂપ અર્જુન ખરેખર ભાવા શીતજલસની પેઠે થઈ શકે તેમ છે. માટે ભાવ પ્રત્યાખ્યાનને સાધ્યરૂપ ગણી દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન કરવું જોઈએ. સાત નય અને ચાર નિરોપાધી પ્રત્યાખ્યાનનું સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ. મન અને ઇન્દ્રિયોપર પ્રત્યાખ્યાન કાણુ મેળવવાને માટે પ્રત્યાખ્યાનની આવશ્યકતા છે. આવશ્યક. દુર્લ્લેખોપર જ્ય મેળવવા માટે પ્રત્યાખ્યાનની જરૂર છે. ગમે તે દેશમાં—ગમે તે દર્શનમાં—ગમે તે રૂપાન્તરથી ગમે તે શબ્દ પર્યાયોથી પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ પ્રવર્તે છે એમ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવશે તો અમુકાંશે તે વાત સત્ય જણાશે. ઇન્દ્રિયાઓ ઉપર જ્ય મેળવવા માટે પ્રત્યાખ્યાનની આવશ્યકતાને વિદ્વાનો સ્વીકારે છે. પ્રત્યાખ્યાન આવશ્યક સ્વીકાર્યા વિના છૂટકો નથી. આત્માના શુદ્ધ શુણ્ણમાં રમણુતા કરવી અને સંલેપતાનો ત્યાગ કરવો એ ભાવ પ્રત્યાખ્યાન છે. રાગદ્વેષની અશુદ્ધ પરિણુતિનો ત્યાગ કરવો એ પ્રત્યાખ્યાન છે. પરભાવ રમણુતા ત્યાગ રૂપ પ્રત્યાખ્યાન અવગોધવું. જે જે અંશે આહારાદિકનો ત્યાગ ભાવ તે તે અંશે દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન છે અને જે જે ઇન્દ્રિય વાસનાનો ત્યાગ તે તે અંશે ભાવ પ્રત્યાખ્યાન છે.

ષડાવશ્યક દરરોજ કરવાં જોઈએ. દુનિયામાં ૫૬ ધાર્મિક આવશ્યકનો ફેલાવો કરવાથી મનુષ્યોના આચારો અને વિચારોની ઉત્તમતા થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ષડાવશ્યકનો ભાવાર્થ બુદ્ધિગમ્ય અને અનુભવગમ્ય કરીને તેના રૂપે આત્માનું પરિણુમન કરવાની જરૂર છે. તલ્લેણ અને અમૃત ક્રિયાવડે ષડાવશ્યકની સાધના કરવાથી અનેક કુવિચારો અને અશુભાચારોનો નાશ થાય છે. દરેક આવશ્યક સંબંધીમાં પોતાનો આત્મા કેવી પ્રવૃત્તિ કરે તેનો વિચાર કરીને જે જે ભૂલો થતી હોય તેનો પરિહાર કરવો જોઈએ. અનેક આગમોનો અભ્યાસ કરીને છ આવશ્યકની આરાધના કરવી જોઈએ. ૭ આવશ્યક જો સત્ય સંધ્યા છે. મનુષ્યોએ પ્રાતઃકાલે અને સંધ્યાકાલે ષડાવશ્યકરૂપ સંધ્યા કરવી જોઈએ. રાગદ્વેષને છૂતવાને ઉઠેલા મનુષ્યોને આવી સંધ્યાકરણીય છે. છ આવશ્યકવડે પોતાની શુદ્ધતા

પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવો જોઈએ. જ્યાંવ્યાપ્તિનો અર્થ સમજીને
 વાસ્તવિક રીતે જ્યાંવ્યાપ્તિ કરવામાં આવે તે પોતાની જાણે
 કુપરી બધા અને તેને અનુભવ પોતાને અભ્યાસ વિના રહે
 નહિ. જાનીએ અનુભવ કરીને તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ અવગ્રાહી
 થકે છે. દોષોત્તર જ્યાંવ્યાપ્તિનું સ્વરૂપ કશું છે તેને વિદ્યાને
 પરિપૂર્ણ વિચાર કરીને તત્ત્વજ્ઞ તદ્દસે વ-અથ યદ્ય તે લેશ્યાવાજ્ઞ
 કઈ જ્યાંવ્યાપ્તિની આસપાસ કરી. દ્રવ્ય તે જ્યાંવ્યાપ્તિ પ્રવૃત્તિ કરવા
 માટે છે. જ્યાંવ્યાપ્તિને પ્રવૃત્તિ તે દ્રવ્યજ્યાંવ્યાપ્તિ અવગ્રાહ્યું અને
 જે જ્યાંવ્યાપ્તિને પ્રવૃત્તિ તે દ્રવ્યજ્યાંવ્યાપ્તિ અવગ્રાહ્યું અને
 જ્યાંવ્યાપ્તિ ઉદેશ અને અનુદેશ વિચારો મનન કરવા જોઈએ અને
 જ્યાંવ્યાપ્તિ જોઈએ. આકારીયા પ્રવૃત્તિ પેઠે જેને જ્યાંવ્યાપ્તિને
 જ્યાંવ્યાપ્તિ વિના શબ્દમાત્રથી કરવી કરી જતા હોય તેને વાસ્તવ-
 જ્યાંવ્યાપ્તિની આસપાસ સમુજા કરવા તેમની જોઈએ મદાને
 ન્યાય ન કરતાં તેને જ્યાંવ્યાપ્તિના અર્થ પરમાર્થ સમુજા કરીને
 તેને જ્યાંવ્યાપ્તિ જ્યાંવ્યાપ્તિ જોઈએ. શ્રી વીરપ્રભુને લોકોત્તર અવ-
 સ્થાનું સ્વરૂપ દુનિયામાં મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે પ્રકૃષ્ટું છે તેની
 અત્યંત મહત્તા છે. જ્યાંવ્યાપ્તિ છે જે વીરપ્રભુના ઉપદેશને
 જોઈ જ્યાંવ્યાપ્તિ કરવાના ઉદ્દેશ ઉદેશોના સદ્વિચારોનું સુરમ-
 દસ સ્વરૂપ અવગ્રાહ્ય અને અદેશ છે. અવદાર અને નિર્લયતા મૂલ-
 રહેજે અને ત્યાગીએ સ્વસ્થાધિપતિ પ્રમલે જ્યાંવ્યાપ્તિ ધર્મકર્મોને
 કરોજ જે વખત કરવાની સ્વરૂપને અદ્ય કરી અત્યંતવિ વિશુદ્ધિ-
 કર્મમાં સ્થિત રહેવું જોઈએ. જ્યાંવ્યાપ્તિનો જ્ઞાનપૂર્વક દોષ પશુ મનુષ્ય
 તેમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે તે તે જ્ઞાનકર્મના અગ્નિ અને વીર્યનુભવી વિશુદ્ધિ
 પ્રાપ્ત કરે છે અને તેને અનુભવ સ્વયં કરી શકે છે. જ્યાંવ્યાપ્તિ ધર્મકર્મ
 પ્રવૃત્તિને પ્રવર્તિતવાનાં મૂલ પ્રયોજનો ક્યાં ક્યાં છે અને તે કઈ દિ-
 જે અદેશ છે તે પ્રથમ અવગ્રાહીને જે મનુષ્યો જ્યાંવ્યાપ્તિ કર્મ યોજના
 જેનીએ અને છે તેને અત્યંત વાસ્તવિક જ્ઞાનદિક સુલેખી
 પ્રવૃત્તિમાં વિદ્યુદ્ધે અગ્નિ વધે છે. જ્યાંવ્યાપ્તિ કર્મોના આન્તરિક
 કર્મમાં અવગ્રાહીને તેનું સમયોજન વાસ્તવિકસ્વરૂપ વિલોકવામાં આવે

તો અખિલ વિશ્વમાં ધર્મસામ્રાજ્યપ્રગતિકરદષ્ટિએ પડાવશ્યક ધર્મ-કર્મનું આચરણ કરવાને પ્રત્યેક ધર્મધારક મનુષ્ય પ્રયત્નશીલ બની શકે. સદ્વિચારભાવનાદષ્ટિએ અખિલવિશ્વમાં સર્વત્ર મનુષ્યોમાં પડાવશ્યક ધર્મકર્મ પ્રવર્તી શકે તેમ છે. ભાવનાદષ્ટિએ પડાવશ્યક ધર્મકર્મનું અત્યંત મહાન વ્યાપકસ્વરૂપ છે તેથી તેની ઉદ્ધારતાનો લાભ ખરેખર વિશ્વવર્તિ પ્રત્યેક મનુષ્ય ગ્રહણ કરે એવી ઉદ્ધાર યોગિક આવશ્યક પ્રવૃત્તિ-થી પ્રવૃત્ત થવાની જરૂર છે. પડાવશ્યકના સદ્વિચારોને અને વાસ્તવિક મતભેદવિનાના ઉદ્ધાર આચારોને વિશ્વમાં સર્વત્ર પ્રસારવાની જે પ્રવૃત્તિ છે તે અવશ્ય આદરવા યોગ્ય છે. તે આવશ્યકકર્મ પ્રવૃત્તિને યથા-શક્તિ સ્વાધિકારે ફરજ માનીને આદરવી જોઈએ. વિરતિધર ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગિઓએ ધાર્મિકપડાવશ્યક કર્મોને પ્રતિદિન સેવવાં જોઈએ અને તદ્દ્વારા આત્માની ઉચ્ચતામાં સર્વ વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને સાહાયી થવું જોઈએ. જે જે અંશે દ્રવ્ય, દેત્ર, કાલ, અને ભાવે સ્વસ્વાધિકાર પ્રમાણે ધાર્મિક પડાવશ્યકકર્મોને જ્ઞાનપૂર્વક વ્યવહાર અને નિશ્ચય સેવાય છે, તે તે અંશે આત્માની પરમાત્મતા પ્રગટાવવામાં પ્રગતિ કરી શકાય છે.

અવતરણુઃ—આવશ્યક ધર્મકાર્યની કર્તવ્યતા દર્શાવ્યા બાદ હવે સત્કાર્ય કરવાને સાત્વિકતાયુક્ત સ્પષ્ટરીત્યા કોણ યોગ્ય છે તેનું લક્ષ્ય-પૂર્વક વાસ્તવિક સ્વરૂપ દર્શાવાય છે.

શ્લોકાઃ

જ્ઞાનીસ્થિરાશયીશાન્તઃ સેદાદિદોષવર્જિતઃ ।
 અહંવૃત્ત્યાદિનિર્મુક્તઃ સત્કાર્યકર્તુમર્હતિ ॥ ૨૨ ॥
 યચ્ચિત્તેતન્નવાચાયાં યદ્વાચિતન્નચેતસિ ।
 યસ્યસમન્દવીર્યઃ સઃ કર્મકર્તુનહીશ્વરઃ ॥ ૨૩ ॥
 યચ્ચિત્તેતત્ક્રિયાયાંવૈ તદ્વાચિયસ્યજાયતે ।
 સોઽર્હતિસત્ક્રિયાંકર્તુ મુદારો યઃ સદાશયઃ ॥ ૨૪ ॥

કિંકિંકલું સમયોંહં જાનાતિ નૈવ માહતઃ ।

સંદિગ્ધાસ્વમતિઃ કાર્યે તસ્ય કાર્યેન યોગ્યતા ॥૨૫॥

વીરો વીરો વિવેકીયઃ પૂર્ણોત્સાહી સદોદ્યમી ।

કાર્યસ્ય પરિતોજ્ઞાતા તસ્ય કર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૨૬ ॥

શબ્દાર્થઃ—જ્ઞાની, સ્થિરચથી, શાન્ત, ખેદહિંદોષવર્જિત, અને અહંકૃત્યાદિનિર્મુક્ત એવો મનુષ્ય બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક આવશ્યક સત્કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે. જે જેના ચિત્તમાં છે તે તેની વાણીમાં નથી અને જે વાણીમાં છે તે જેના ચિત્તમાં નથી તે મન્દ વીર્ય મનુષ્ય, સત્કાર્ય કરવાને સમર્થ નથી. જે જેના ચિત્તમાં છે તે જેના આચારમાં છે અને જે પ્રવૃત્તિમાં છે તે જેની વાણીમાં છે તેમજ જે ઉદાર તથા સદાશય છે તે સત્કાર્ય ક્રિયા કરવાને યોગ્ય ઠરે છે. હું શું શું કરવાને સમર્થ છું? તે જે મોહથી બાણી શકતો નથી અને જેની કાર્યમાં સ્વમતિ શંકાવાળી રહે છે તેની કાર્યમાં યોગ્યતા નથી, અર્થાત્ તે કાર્ય કરવાને હાયક નથી. જે ધીર, વીર, વિવેકી, પૂર્ણોત્સાહી અને સદોદ્યમી છે અને જે જે કાર્ય કરવાનું હોય છે તેની આરે બાબુ-એનો જ્ઞાતા છે તેની કાર્ય કરવામાં યોગ્યતા છે.

ભાવાર્થઃ—હવે આ બાબતનું કિંચિત્ વિશેષ વર્ણન કરવામાં આવે છે. કર્મયોગનો અધિકારી પ્રથમ તો જ્ઞાની ઠરે છે. પદ્મ નાજંતઃકોદયા “પ્રથમં જ્ઞાનં તતોદયા.” પહેલું જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયા હંત્યાદિ સર્વજ્ઞ વાણીથી એમ અવગોષાઈ શકે છે કે જ્ઞાન વિના કોઈ પણ કાર્ય કરવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. સર્વ પ્રકારની ક્રિયાઓનું સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન યત્નાંજ ક્રિયાની યોગ્યતા સિદ્ધ થાય છે. જે જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં અન્ધ અને અજ્ઞાનની પેઠે પ્રવૃત્તિ કરતાં કદાપિ કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી. જે મનુષ્ય જ્ઞાની છે તે કાર્ય કરવાને અધિકારી ઠરી શકે છે. બ્યાવહારિકસ્થિતિ પ્રવૃત્તિમાં અને ધાર્મિકસ્થિતિ પ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાન વિના એકે સમુભ્રાન્ પશુ પ્રવર્તી શકાય નહિ, કારણ કે જ્ઞાન વિના કોઈ

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

થયો નથી, થતો નથી અને કદાપિ થશે નહિ એવો પરપૂર્ણ આનુભવિક નિશ્ચય થયાવિના કદાપિ ભયવાસનાનો નાશ થતો નથી. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશવિના બાકી જે જે આત્માને કાયાદિનો સંગ થએલો છે તેનું મમત્વ ટાળ્યા વિના કદાપિ ભયવાસનાનો નાશ થતો નથી. બાહ્યશરીરહિનું મમત્વવિના તેઓનું ઉપયોગિત્વ અવબોધી અનેક ઉપાયોએ કાયાનું સંરક્ષણ કરવું એ સ્વફરજ છે પરંતુ બાહ્યમાં મનાએલી પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, અને માન્યતા વગેરેમાંથી સંપૂર્ણરીત્યા અહંમમત્વ ટાળ્યા વિના કદાપિ ભયવાસનાનો સર્વથા જય કરી શકાતો નથી. બાહ્યથી શારીરિકાદિનું અનેક ઉપાયોએ સંરક્ષણ કરવું અને અન્તર્માં ભયના પરિણામને અંશમાત્ર સ્થાન ન આપવું એજ નિર્ભયતાનું ખડું લક્ષણ છે. અનેક રોગો આદિનાશકારકહેતુઓથી શરીરહિનું સંરક્ષણ કરવાથી કંઈ ભય ગણાતો નથી. ખરેખર ભયતો અન્તર્માં ઉત્પન્ન થાય છે. મનમાં ભયના પરિણામને ઉત્પન્ન થતોજ વારવાથી કાર્ય કરવાની યોગ્યતા સંપ્રાપ્ત કરી શકાય છે. કાર્યની સિદ્ધિમાં કદાપિ આત્મસ્વાર્પણ કરતાં ભય ન પામવો જોઈએ. સ્વફરજને અદા કરવામાં જે મનુષ્ય નિર્ભય છે તેજ સત્ય કર્મયોગી છે. જે મનુષ્ય હૃદયમાં કોઈ પણ પ્રકારના ભયને ધારણ કરતો નથી તે “દેહં પાતયામિ ચા કાર્યં સાધયામિ”ની દશાની ઉચ્ચતા પામીને કાર્ય કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અનેક પ્રકારના આવશ્યક કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં ભયને ઉત્પન્ન થવા દેવો એ આત્મપુરુષાર્થના ક્ષયપ્રતિ મહાકાલને ઉત્પન્ન થવા દેવા બરોબર છે. જે મનુષ્ય કોઈ પણ જાતના ભયને સેવતો નથી અને કૃત સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિની ફરજમાં આત્માવિના અન્યને દેખતો નથી તે ખરેખર કાર્યયોગી થાય છે. અનેક દુસ્મનો રહાભા આવતા હોય, અનેક સંકટો પ્રાપ્ત થએલ હોય અને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિયો આવેલી હોય તોપણ સ્વાત્માને નિર્ભયધારી મૃત્યુ અદિથી જે ભય ન પામતાં સ્વફરજને સમજાવે અદા કરે છે તે કર્મવીર-યોગીના ચરણકમલને દેવતાઓ પૂજે છે. વિક્રમ રાજાએ યદિ સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં ભય ધારણ કર્યો હોત તો તે સ્વનામને વિશ્વમાં

ધર્મ પ્રવૃત્તિ દરમ્યાં નિયુક્ત જગત સંબંધી ઉપગ્રહ લેણા દેવાથી
 મુક્ત થાય છે. અહંમત્વવૃત્તિથી બદ્ધ મનુષ્ય બાહ્યથી અક્રિય હતાં
 અન્તર્માંત્રયાદિથી સક્રિય છે. તે બાહ્યથી નિર્વેષ હતાં અન્તર્થી સર્વેષ
 છે. તે બાહ્યથી અકર્તા અલોક્ય હતાં અન્તર્થી કર્તાલોક્ય છે અને તે
 બાહ્યથી સચક્ત હતાં અન્તર્થી અચક્ત છે એમ પ્રત્યેષદ્વું.
 અહંમત્વવૃત્તિથી મુક્ત થએલ મનુષ્ય વસ્તુતાઃ અધિકારપરત્વે
 સ્વાર્થ પ્રવૃત્તિને કરતો હતો અકર્તા છે. તે બાહ્યવસ્તુઓને લેખવતો
 હતો પ્રમોદ્ય છે. તે બાહ્યથી સર્વેષ હતાં અન્તર્થી નિર્વેષ છે અને
 બાહ્યથી સક્રિય હતાં આન્તરિક્ષિકાદિએ અક્રિય છે એમ અવધારણું.
 અહંવૃત્તાદિથી લેમ લેમ સુકલ્પ થાય છે તેમ તેમ આન્તરિક્ષ
 નિઃશૂંક દયાની વિશેષતા પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી લૌકિક તથા ધાર્મિક
 ભવદાર દશ્ય યોગ્ય સ્વદરેક અદ્ય કરવાની કર્મયોગીની ઉચ્ચ દશ્ય સંપ્રાપ્ત
 થાય છે. તથા તેથી ભરતનૃપતિની પેઠે કર્મયોગ દશ્યને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.
 અહંવૃત્તાદિનિર્મુક્તદશા લેણે પ્રાપ્ત કરી છે તેને સ્વદશ્યને અનુભવ
 થાય છે, પરંતુ તે બાળવનો અન્યને અનુભવ થઈ શકતો નથી. વસ્તુતાઃ
 અહંવૃત્તાદિનિર્મુક્તત્વ લેને પ્રકટયું છે તે પદ્યભિપ્રાયના સર્વોદ્દીકેતની
 આશા સમ્યા વિના સ્વયોચ્ચ આવશ્યકધર્મપ્રવૃત્તિની દરજ્જાને અદ્ય
 કરે છે અને તે આત્માની અનન્તર્યામિયાની અનન્તતામાં સમાઈ જાય
 છે. આપણ લેમ નિર્વેષ અને લેમ જલ મૃત્યુના સંબંધથી નિર્વેષ
 છે તેમ લે આત્મા, સમદેહદિ વૃત્તિયેથી મુક્ત થઈને સ્વયોચ્ચ પ્રાપ્ત
 કર્તવ્ય દરજ્જાને અદ્ય કરે છે તે આકાશની પેઠે નિર્વેષ નિર્વેષ થાય
 છે. સમદેહદિવૃત્તિયેથી વિરામ ધામનારુઓ લે કંઈ કાર્ય કરે
 છે તે આવશ્યકધર્મ દરજ્જાને અનુસરી કરે છે તેથી તેઓ કર્મયોગ
 રેલના અન્તિમ નિર્વેષાનન્દમય શિખરપર વિરજે છે. કર્મ કરવાને
 ઉપયુક્ત સ્વદેહદાત્ર યોગ્યમનુષ્યનું વિવેચન કરી હવે કર્મ કરવાને
 અયોગ્ય લેવા મનુષ્યનું વિવેચન કરવું છે. લેના લે મનમાં છે તે
 લેની વાણીમાં નથી અને લે વાણીમાં છે તે લેના મનમાં નથી અને
 પવનકણથી લે મનમાં છે તે આચરણમાં નથી એણે મનુષ્ય
 સર્વધર્મ્ય કરવાને અયોગ્ય કરે છે. વિષે વાણિ દિવાયાં જ

સાધૂનામેકરૂપતા. સાધુ પુરુષોને મનમાં-વાણીમાં અને ક્રિયામાં એકરૂપતા હોય છે. અસાધુ પુરુષોને મનમાં-વાણીમાં અને કાયામાં એકરૂપતા નથી. જેને મન વાણી અને ક્રિયામાં એક રૂપતા નથી તે મન્દ વીર્યવાન મનુષ્ય છે. મન્દવીર્યધારક મનુષ્ય ચિંતવે છે કંઈ અને બોલે છે કંઈ, તથા કરે છે કંઈ. કપટ-ભય-કલેશ અને સ્વાર્થપ્રપંચે મન્દવીર્યધારક મનુષ્ય મન-વચન અને ક્રિયામાં વિષમતાને ધારણ કરી શકે છે તેથી મન્દવીર્યધારકમનુષ્ય, સ્વાધિકાર પ્રાપ્ત કર્તવ્યકાર્ય કરવાને અદા કરવાને શક્તિમાન થતો નથી. મન્દ વીર્યધારક અને બાલ વીર્યધારક મનુષ્યો સ્વાધિકાર યોગ્ય કાર્યને કરવામાં મન-વચન અને કાયાના યોગથી પટ્ટાત્ રહે છે. પ્રાથમિક મન્દ વીર્ય-ધારક મનુષ્ય મન-વચન અને કાયાના યોગની વિષમતાને સેવે છે. જેઓ સ્વાધિકાર યોગ્ય કાર્ય કરવાને સમર્થ હોય છે તેઓના મનમાં જે હોય છે તેજ વાણીમાં હોય છે અને તેઓની વાણીમાં જે હોય છે તેજ તેઓની આચરણમાં દેખાય છે. મન-વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિમાં કપટ-સ્વાર્થ યોગે વિષમતા ઉદ્ભવે છે. “જ્યાં કપટ ત્યાં અપટ” એ વાક્ય ખરેખર સત્ય છે. જેઓ કપટને સેવે છે તે તેઓ સ્વાધિકારયોગ્યકાર્ય કરવાને અનધિકારી ઠરે છે, કારણ કે તેઓના કપટના વિચારથી અને આચારથી આત્માની શક્તિયોનો હાસ થાય છે. જેઓની મન-વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ એક સરખી છે, તેઓ સ્વપરતું વાસ્તવિક શ્રેષ્ઠ કરવાના અધિકારી બનવાથી કાર્ય કરવાને અધિકારી ઠરે છે. જેના ચિત્તમાં, વાણીમાં અને ક્રિયામાં એક રૂપતા છે અને તેમજ જે ઉદાર તથા સદાશય છે તે સ્વાધિકારયોગ્ય કાર્ય કરવાને શક્તિમાન થાય છે. જે મનુષ્ય નિર્ભય અને સત્યવાદી છે તે મન વચન અને કાયપ્રવૃત્તિની વિષમતાને સેવતો નથી. તે કદાપિ બાહ્યથી સાપેક્ષિક દૃષ્ટિએ તથા અપવાદદૃષ્ટિએ મન, વચન અને ક્રિયાની વિષમતાને સેવે છે તોપણ તે સદાશયી હોવાથી સાધ્યલક્ષ્યનો ઉપયોગી રહી કર્તવ્યકર્મયોગના અધિકારથી ભ્રષ્ટ થતો નથી. જેના સારા આશયો છે તેને સદાશય કહેવામાં આવે છે. સદાશય મનુષ્યમાં વિચારોની ઉદારતા હોય છે. જે મનુષ્ય મન-વચન અને કાયશક્તિથી સ્વ તથા

અન્યજનોની ઉત્તતિ કરવામાં ઉદાર હોય છે તે આત્મલોગી હોવાથી
 વાસ્તવિક કર્મ કરવાને યોગ્ય કરે છે. જે મનુષ્ય સર્વ પ્રકારના ક્ષેપઃ
 વિચારોમાં ઉદાર હોય છે તે કર્તવ્યકર્મયોગપ્રવૃત્તિમાં સદા ઉદાર
 રહે છે. સંકુચિતદષ્ટિમાન મનુષ્ય સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં, ક્ષેપઃકાર્ય પ્રવૃ-
 ત્તિમાં, સમાજકાર્યપ્રવૃત્તિમાં, શ્રેષ્ઠકાર્યપ્રવૃત્તિમાં, વિદ્યાકાર્યપ્રવૃત્તિમાં
 અને પરમાર્થકાર્યપ્રવૃત્તિમાં સ્વચકિત્યોનો ઉદારપણે વ્યય કરી
 શકતો નથી તેથી તે કર્તવ્યકાર્યનો વાસ્તવિક અધિકારી સિદ્ધ થઈ
 શકતો નથી. ઉદાર મનુષ્ય, પ્રત્યેક વ્યાવહારિક ઉદારપણે ઉપયોગ કરી
 ધર્મકાર્યપ્રવૃત્તિમાં સ્વાત્મચકિત્યોનો ઉદારપણે ઉપયોગ કરી શકે છે. "ઉદારચરિતા
 છે તેથી તે કાર્ય કરવામાં અધિકારી કરી શકે છે." ઉદારચરિતા
 વસુધૈવ કુટુંબકમ્" એ સૂત્ર પ્રમાણે ઉદાર મનુષ્ય સર્વ શુભ
 લેખમાં મન વચન અને ક્રિયાથી ઉદાર હોય છે. જે મનુષ્ય
 હોય છે તેનામાં મલીનતા રહેતી નથી. જે મનુષ્ય ઉદાર હોય
 તેની સર્વ શુભ ચક્ષિયો ખરેખર ઉદારમાર્ગે વપરાય છે. જે મનુ
 ઉદાર હોય છે તે સર્વ પ્રકારની ઓટાઈ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જે
 મનુષ્ય ઉદાર હોય છે તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં સ્વાર્થાદિવડે સંકોચાતો નથી
 જે મનુષ્ય ઉદાર હોય છે તે સ્વમીય તનમન અને ધનનો કારણ
 જે મનુષ્ય ઉદાર હોય છે તે સ્વમીય તનમન અને ધનનો કારણ
 પ્રસંગે લોગ આપવા ચૂકતો નથી. જે મનુષ્ય ઉદાર હોય છે તે આત્માની
 શુભચક્ષિયોના માર્ગોનું ઉદ્ઘાટન કરે છે અને તેમજ સ્વપરચોગ
 સર્વકાર્યપ્રવૃત્તિઓમાં ઉદાર ભાવથી પ્રવર્તે છે. અતએવ ઉદારતા
 સર્વશુભ ઉદારમનુષ્ય, વાસ્તવિક કર્મયોગના માર્ગમાં વિચાર દષ્ટિથી
 સ્વારતા કરે છે અને કર્મયોગના રૂઢિબંધને રૂઢ થએલ સંકુચિતમાર્ગોની
 દાર્યને દિખાવે છે. ઔદાર્યશુભયુક્તમનુષ્ય, ઉદારભાવનાથી વિશ્વ-
 પકક્ષેપઃકર્મયોગને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને ઉદારભાવનાથી વિશ્વ-
 કર્મયોગને પ્રાપ્ત સર્વત્ર પ્રવર્તાવી શકે છે. તે અન્યલોગેને
 ભાવનાથી વિશ્વવ્યાપક ક્ષેપઃ કર્મયોગનું ઔદાર્ય પ્રકટાવવાનું રહસ્ય
 ભાવના ચક્ષિમાન યાય છે. અતએવ ઉદારમનુષ્ય, સ્વાધિકાર
 પ્રત્યેક કર્મપ્રવૃત્તિને સેવવાને અધિકારી બની શકે છે એમ

માનવામાં અનુભવ જ્ઞાનની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. ઉદારત્વ અને સદાશયત્વ એ બન્ને ઈશ્વરનાં શુભવ્યાપકલક્ષણો છે. ઉદારત્વ અને સદાશયત્વમાં જેમ જેમ આત્મા વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ તે શુભેશ્વરનાં મહાવ્યાપકરૂપને પ્રાપ્ત કરતો જાય છે. જેનામાં ઉદારત્વ હોય છે તેનામાં સદાશયત્વ હોય છે. સદાશયની વૃદ્ધિથી મનુષ્ય પરમેશ્વરના મહાવ્યાપક રૂપમાં લીન થઈને અનન્તતામાં સમાઈ જાય છે. અતએવ સદાશયી મનુષ્ય વસ્તુતઃ પ્રત્યેક કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરવાને યોગ્ય ઠરે છે. સદાશયી મનુષ્ય જે જે કાર્યમાં પ્રવર્તે છે તેમાં તેના સારા આશયથી આન્તરદૃષ્ટિએ પ્રગતિમાર્ગમાં જ વહે છે. ગમે તેવો વિશ્વમાં મહાન્ મનુષ્ય ગણાતો હોય તથાપિ તેના હૃદયમાં યદિ ક્ષણ આશયો નથી હોતા તો તે આન્તરિક્ષદૃષ્ટિએ ઈશ્વરત્વ પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારી બની શકતો નથી. ગમે તેવો વિશ્વમાં લઘુમનુષ્ય ગણાતો હોય અને નીચપદપર નિયુક્ત થએલો હોય તથા અત્યજાદિ વર્ણાશ્રમ ધર્મપ્રભાણે કાર્ય કરનારો હોય, પરન્તુ અન્તર્માં યદિ તે ક્ષણ આશયોની ભાવનાઓથી પરિપૂર્ણ ખીલતો હોય તો તે ખરેખર આન્તરિક્ષદૃષ્ટિએ પ્રમુખ પ્રાપ્ત કરવામાં મહાન્ છે એમ અવગ્રહવું. સદાશયવિના આત્માની આન્તરપ્રગતિ તો થઈ શકતી નથી અને કદાપિ માનો કે બાહ્યની પ્રગતિમાં મનુષ્ય સદાશયો સામાન્યતાદીન હોય તો પણ આન્તરપ્રગતિથી તે બાહ્યકર્મમાં અગ્રિમ રહેવાથી વસ્તુતઃ તેની ઉચ્ચતા-મહત્તા છેજ. મનુષ્ય બાહ્યપ્રગતિમાં ઉચ્ચ હોય તો પણ સદાશયવિના વસ્તુતઃ તે ઉચ્ચ નથી, કારણ કે સદાશય વિનાની કાર્ય પ્રવૃત્તિથી ઉચ્ચતાને પ્રાપ્ત થવું અશક્ય રહી શકે છે. સદાશયી મનુષ્ય ખરેખર આન્તરિક્ષઉચ્ચશુદ્ધવ્યાપકભાવનાથી બાહ્ય રિયલિટી સ્વાધિકારે ગમે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ કરતો હોય તથાપિ તે સ્વકુરુની કર્તવ્ય દિશામાં યોગ્ય અધિકારી કરી શકે છે. બાહ્ય કર્તવ્યકર્મોમાં આન્તરિક્ષસદાશય વિના એક લઘુભાગ પણ ધર્મ જીવને જીવી શકાય નહિ અતએવ મુન નનુષ્યોએ આવશ્યક પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં સદાશયત્વને ધારી કર્મયોગની યોગ્યતાને મંજૂર કરવી એકંએ સદાશયત્વ એ ઈશ્વરની શક્તિ છે. સદાશય એ સર્વની

[illegible]

અતએવ પૂર્વપુરૂષોએ દૃઢ નિશ્ચયતાઃ કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિને ઉપાદેય ગણી ॥ તે ખરેખર યોગ્ય છે. કોઈ પણ કાર્ય કરવાની નિશ્ચયબુદ્ધિથી આત્મિકબળ ખીલે છે અને શિવાજી તથા પ્રતાપની પેઠે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં વિજય મેળવી શકાય છે. કાર્ય કરવાની નિશ્ચયબુદ્ધિથી સ્વકર્તવ્યકાર્ય દ્રરજમાં પરિપૂર્ણ આત્મલોગ આપી શકાય છે. વનરાજ્યાવકાએ સ્વરાજ્યપ્રાપ્તિ સંબંધી નિશ્ચય બુદ્ધિથી કાર્ય પ્રવૃત્તિ આરંભી હતી તેથી તે અન્તે સ્વરાજ્યસ્થાપન કર્મપ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિયો સહીને વિજય પામ્યો. સામંતસિંહને સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં આત્મબુદ્ધિની અનિશ્ચયતા રહેતી હતી તેથી તે મરાયો અને એનું મૂલરાજ સોલંકીએ રાજ્ય હીધું. અકબર, ઔરંગઝેબ અને નાનકસિંહ વગેરેને સ્વાધિકારયોગ્ય સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિ હતી તેથી તેઓ આત્મબળ ખીલવીને સ્વસાધ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં વિજય પામી ઇતિહાસના પાને અમર થયા. નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિવિના કદાપિ આત્મબળ ખીલતું નથી, એમ અતુલવ કરી અવલોકવું. પોતે જે કાર્ય કરે તેમાં સ્વયોગ્યતાનો નિશ્ચય ન થવાથી આત્મશ્રદ્ધાનું બળ વૃદ્ધિ પામતું નથી અને તેથી પરિણામ અંતે એ આવે છે કે અહંમત્વરહિત આત્મલોગપૂર્વક કાર્ય કરી શકાતું નથી. જે દેશમાં અનિશ્ચિત બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો ઉત્પન્ન થાય છે તે દેશની રાજ્યમાં-વ્યાપારમાં-સૈનિકબળમાં-હુન્નરકળામાં-શારીરિક-વાચિક અને માનસિકબળમાં હીનતા વધે છે અને તે દેશનું સ્વાતંત્ર્ય નષ્ટ થવાની સાથે પરતંત્રતાની બેડીમાં તે દેશ રીખાય છે. લૌકિક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અને ધર્મકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિથી મનમાં અનેક પ્રકારના સંશયો ઉદ્ભવે છે અને તેથી મનની કાર્યપ્રવૃત્તિમાં નયુંસકના જેવી દશા થાય છે. અતએવ કર્મયોગીઓએ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં નિશ્ચયાત્મકબુદ્ધિવાળા થવું જોઈએ. જેની મતિ સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં નિશ્ચયાત્મિકા વર્તે છે તે મનુષ્ય ગમે તેવા અશક્ય કાર્યને સુસાધ્ય કરી સાધી શકે છે. કોઈ પણ કાર્યમાં જેની અનિશ્ચયાત્મકબુદ્ધિ વર્તે છે તે વિશ્વમાં જ-મીને કંઈ પણ ઉકાળતો નથી. અને માંસના લોચાથી બનેલા તેના શરીરમાં જીવ છતાં પણ તે એક પવેયાને ન છાજે તેવું સ્વપ્રવૃત્તિમાં મન રાખે છે. પ્રસંગોપાત્ત કાર્ય

પ્રવૃત્તિમાં સ્વાધિકારનો નિશ્ચય લે કરી શકતો નથી તે વિશ્વમાં
 દાસ્યકર્મ વા નિષ્કાકર્મ કરવાને પણ નાલાયક કરે છે. ચંક્રાચાર્યને
 સ્વયંચ કર્મ કર્મ પ્રવૃત્તિમાં નિશ્ચય હતો તેથી તે સ્વધર્મનું સ્થાપન
 કરી શક્યા. કેમ પણ કર્મની પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવાં પહેલાં સ્વાધિકાર
 ધેન્ય કર્મપ્રવૃત્તિનો લે નિશ્ચયનુદિધી નિર્ણય કરે છે તે સ્વધર્મ
 પ્રવૃત્તિમાં વિચારી બને છે એમ વસ્તુતઃ અવગ્રાહ્યું. કેમ પણ કર્મ
 સ્વાધિકાર કર્યાં છે કે નહિ અને તે કરવાનું સ્વભાવમર્મ છે કે
 નહિ તેનો લે મનુષ્ય સ્વનુદિધી નિશ્ચય કરી પ્રવૃત્તિ કરે છે તે
 સ્વધર્મપ્રવૃત્તિ કરવા અથવા કરવાને યોગ્ય છે એમ અવગ્રાહ્યું. દેવ-
 ગુરુ અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં લે સંદેશ મતિવાળો છે તે કદાપિ
 વિશ્વ વામ્યો નથી, વર્ગમનમાં પામતો નથી અને ભવિષ્યમાં પામશે
 નહિ. મહામહાવંશજન સમયમાં તેના ભક્તોનો તેના પર પરિપૂર્ણ
 વિશ્વાસ હતો અને મહામહાવંશજનો સ્વધર્મપ્રવૃત્તિમાં નિઃસંશયનુદિ
 હતી તેથી તે એસ્ત્રેમ કર્મની સાથે એસ્ત્રેમ રાજ્યને સ્થાપન કરવા
 સક્ષિમાન થયો, એમ તે સમયના ઇતિહાસથી નિશ્ચય કરી
 શકાય છે. કેમ પણ કર્મ પ્રવૃત્તિ કરવાં વા કેમ પણ બાબતનો
 વિચાર કરવાં અસંદેશમતિ ન રહેવી એકજો. વિવેકદાસ લે લે
 કર્મ કરવાનાં હોય તેમાં વધારાકિત સ્વયંચવાળો નિર્ણય થયો એકજો
 લેથી સ્વાધિકાર યોગ્ય કર્મ પ્રવૃત્તિને પ્રારંભીને સ્વયંચથી અને
 કર્મ પ્રવૃત્તિને લે નિશ્ચય કરે છે તે કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે
 કથી વિશેષ પ્રારંભ કાર્ય કરવાની યોગ્યતાપ્રારંભનું સ્વરૂપ
 વામાં આવે છે. લે મનુષ્ય ધીર છે તે કાર્ય કરવાને યોગ્ય છે.
 અહિ વિશેષજો: પડે યુગ્મ હોય તથાપિ હૈય વિના કાર્ય પ્રવૃ-
 વિષ્ણુની સાથા ઉભા સ્ત્રી શક્યું નથી. સાનુકૂલ સંયોગે
 છે વાવત લે સર્વ મનુષ્યો સર્વ પ્રવૃત્તિ કર્યાં કરે છે પરંતુ
 કાર્ય કરવાં અનેક વિષ્ણુ સનુપસ્થિત થાય અને અનેક પ્રારંભી
 આવે પડે ત્યારે લે ધીરમનુષ્યવિના કર્મચક્રવર્ત-
 મુસંધમમાંથી અધીર મનુષ્યો લે ત્વરિત પડાયન કરી બદલ

છે. ધૈર્ય ગુણવિના અનેકપરિષદો અને ઉપસર્ગોની મધ્યે સ્વ-
 કર્તવ્યકર્મમાં સ્થિર રહી શકાતું નથી. કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિના રહુ મેઘ-
 નમાં નિઃસંગણાવથી પ્રવર્તવાનું હોય છે તેમાં ધૈર્ય વિના એક શ્વાસો-
 ર્ધ્વાસ માત્ર પણ લેઈ શકાય તેમ નથી. કર્તવ્ય કર્મપ્રવૃત્તિ સમસ-
 ઝુંબુને દેખતાં સહસ્ર નિર્વાર્યમનુષ્યો લીલિ પામીને પાછા ફરે-
 છે, પરન્તુ જે ધીર પુરુષો હોય. તેઓ કર્તવ્યકર્મમાં સર્વસ્વાર્પણ
 કરીને નવીન દિવ્યાવતારે અવતરે છે. જે મનુષ્યો કર્તવ્યકર્મની
 પ્રવૃત્તિમાં ધૈર્યથી સ્વમૃત્યુને પણ ઐયોરૂપ ગણે છે તેઓ કર્તવ્યકર્મ
 યોગી થઈને વિશ્વમાં સર્વત્ર આદર્યજીવનની ખ્યાતિવડે ખ્યાત
 થાય છે. આ વિશ્વમાં કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિ સમસઝુંબમાં જેઓએ જી-
 જીવનને હોઝુ છે તેઓમાંજ વાસ્તવિક ચારિત્ર ખીલ્યું હોય છે.
 અને તેથી તેઓ કર્તવ્યકર્મની પ્રવૃત્તિના યોગીઓ બની શકે છે.
 વિશ્વમાં અધિકારલેહે અનેક પ્રકારની કર્તવ્યકર્મની પ્રવૃત્તિયો હોય
 છે અને તેથી સ્વાધિકારે ભિન્નભિન્નકર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિસેવક અનેક
 યોગીઓ કથાય છે અને તે સર્વે ધૈર્ય ગુણથી વિશ્વમાં અમર
 થઈ જાય છે. ધૈર્યથી આત્મિક બળમાં અનન્તગુણી વૃદ્ધિ થાય છે
 અને તેથી અનેક પ્રકારની વિટંબનાઓ સહન કરતાં કર્તવ્યકર્મ વિઝુ-
 ખતા થઈ શકતી નથી. જેનામાં ધૈર્યશક્તિ ખીલી હોય છે તે
 કુમારપાલની પેઠે દુઃખોદધિની પેલીપાર જઈ શકે છે. મહામર-
 મંબરે અરણસ્તાનની ઘોટી લડાઈમાં ધૈર્ય રાખીને અન્તે વિજય
 મેળવ્યો હતો. ગૌતમબુદ્ધે ધૈર્ય ધારણ કરીને સ્વપ્રવૃત્તિમાં યુક્ત થઈ
 પોતાના વિચારોને વિશ્વમાં પ્રચાર્યા હતા. ઇશુ ક્રીસ્ટે ધૈર્યબળે
 સ્વવિચારોનો પ્રચાર કર્યો હતો. શ્રીમહાવીર પ્રભુએ ધૈર્યબળે અનેક
 પ્રકારના ઉપસર્ગો સહ્યા હતા. સોક્રેટીસે ધૈર્યબળે સત્યનું સેવન
 કરી ગ્રીક દેશની સત્યતા, મહત્તા, અને સ્વાતંત્ર્યનો પાયો તાખ્યો
 હતો. ઈત્યાદિ અનેક મહાપુરુષોના દષ્ટાન્તોથી ધૈર્યગુણપૂર્વક કર્તવ્ય-
 કર્મપ્રવૃત્તિમાં વિજય મેળવી શકાય છે એમ સિદ્ધ થાય છે. ધૈર્ય
 બળ વિના કોઈ પણ મહાન કાર્ય વા લઘુકાર્ય પણ કરી શકાતું નથી.
 ધૈર્યગુણના સંસેવન વિના કોઈ પણ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અડગ રહી

યાનું નથી. પેર્ય યુગ્મથી જે કાર્ય થાય છે તે અન્યથી યનું નથી. અવગેવ જ્ઞાનીઓ મહાકર્મના કરીને રહે છે કે કયની કરવાથી કંઈ થવાનું નથી. તમે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં પેર્ય ધારણ કરો અને આનંદ વધે. પેર્ય યુગ્મધારક ધીર મનુષ્ય કદિ જમે તેજ વિપત્તિ પ્રસંગોમાં આત્મસહાને દારી જતો નથી. તે મૃત્યુના પંજમા દૃશ્યલોકે પોતાને રોમે છે તો પણ સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં પેર્યનો ત્યાગ કરતો નથી. આ વિશ્વમાં જેનો જન્મ છે તેનું અવરૂપ મૃત્યુ છે. કોઈ પણ સમયે કોઈનું મૃત્યુ થયા વિના રહેતું નથી. કારણવાને ત્યાગ કરી પેર્ય ધારીને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં અરણ્ય પામવું એના જેવો જન્મ મહોત્સવ નથી એમ અનુભવપૂર્વક અવગેવનું. જે મનુષ્ય ધીર છે તે સંકટના સમયે અન્યોનું વિશ્વાસપાત્ર બને છે. આ વિશ્વમાં યુગ્મથી પેર્યની સિંદ્ધ કર્તવ્ય કરનારોએ તો પ્રાપ્ત વિપત્તિપ્રસંગે જ્ઞાનની પેઠે અવરણ કરી કર્તવ્યકર્મસમરાર્થપ્રવૃત્તિથી પલાયન કરી ભય છે. આ વિશ્વમાં કોઈ પણ કાર્ય કરતાં કંઈને કંઈ વિપત્તિ, ઉપાધિ, દેહચર્મ, વિપક્ષલોક, પ્રતિપક્ષભાવ અને વિદ્ય વગેરે તો થયા કરે છે પણ જે જ્ઞાની આદિ વિદ્યેશ્વરોએ મુક્ત છે તે પેર્ય યુગ્મને ધારણ કરી વિપત્તિ આદિથી પાછો દડતો નથી. તેણે દસ્તીની પાછળ જેમ જુનો લક્ષ્ય કરે છે તેમ સ્વપાછળ અનેક દુર્જનો ભક્ષ્ય કરે છે તેની પરંપરા રાખતો નથી. તે તો તેના કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિ દરજ્જામાં મસ્ત થઈને રહે છે અને તેને કોઈની અપેક્ષા રહેતી નથી. આખી દુનિયા પ્રતિ તે દક્ષ દરજ્જા દરિયા દેખ્યા કરે છે. દરજ્જા દરજ્જાને દરજ્જા એવે તેને જાહેરમાં મંત્રયોગ દેખ છે. તેથી તે સ્વકર્તવ્ય કર્મપ્રવૃત્તિના માર્ગમાં પેર્ય બળે અનેક પ્રકારનાં વિપ્લાવ કાંટાઓ પડેલા દેખ છે તેઓને સાફ કરીને આનંદ વધે છે. જેણે અત્યંત પેર્ય બળ ખીલવ્યું છે એણે ધીર મનુષ્ય સ્વાધિકાર જે કાર્યને આદરે છે તેમાં તે દલ્લરો વિષ્ણુને ઉપસ્થિત થએલ રોમે છે તો પણ તેઓને ઉદ્ધતો અને સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં વિજય પામતો આનંદ પ્રગટ કરે છે. આ વિશ્વમાં કોઈ પણ કાર્યકારક તે કાર્યને કરશે કે કેમ? તે તેના પેર્ય યુગ્મના વિશાલ ઉપર આધાર રાખે છે. જેનામાં પેર્ય યુગ્મ ખીલ્યો

હોય છે તે સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિદ્વારા વાસ્તવિક પ્રગતિ કરી શકે છે એમ
 અવગ્રાહ્યું. યોગી થવાની વા લોગી થવાની અનેક પ્રવૃત્તિમાં પે
 ગુણથી વિજયી બની શકાય છે. આત્મોન્નતિ કરવાની અનેક પ્રક
 રની પ્રવૃત્તિઓમાં ધૈર્યથી આગળ વધી શકાય છે. અતએવ કર્તવ્ય
 પ્રવૃત્તિ પ્રગતિમાં ધૈર્ય ગુણની અત્યંત આવશ્યકતા હોવાથી ધૈર્ય ગુ
 કર્તવ્ય કર્મોપકારી થવાય છે એમ જે કથવામાં આનું છે તે વસ્તુત
 માન્ય અને આદેય છે. સ્વયોગ્ય કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિમાં ધૈર્ય ગુણની સા
 વીરતાની પણ જરૂર પડે છે. જે મનુષ્ય ધીર હોય છે તે વીર થાય છે
 આત્મપરાક્રમને ફેરવવું એ ખરેખરી વીરતા છે અને તે વીરતાના યોગે
 મનુષ્ય વીર ગણાય છે. આ વિશ્વમાં દાનવીર-શૂરવીર-અને ધર્મવી
 એ ત્રણ પ્રકારના વીરો હોય છે. આ વિશ્વમાં કોઈએ ઇતિહાસના
 પાને સ્વનામ અમર કર્યું હોય તો એ ત્રણ પ્રકારના વીરોએ જ કર્યું
 છે. કોઈ પણ કાર્ય કરતાં આત્મવીર્ય રહેવાના વિના ચાલી શકે તેમ
 નથી. વીર પુરુષ કોઈ પણ કાર્ય કરતાં સ્વપરાક્રમથી પાછો ફરતો
 નથી. નેપોલિયન બોનાપાર્ટ, ગેરીબદી, રીચર્ડ અને વોર્શોવ્સ્કી વગેરે
 પાશ્વત્ય વીરોના અદ્યંતુવનચરિતો અવલોકતાં વીરતાનું ખરેખરું જાન
 થાય છે. બીમ, રામ, હરમણ, અર્જુન, બીમ, હનુમાન, અને વાળી વગેરે
 વીરોએ સ્વવીરતા યોગે પોતાના નામોને ઇતિહાસના પાને મુવર્ણકરે
 અલંકૃત કર્યા છે. જે વીરમનુષ્યો સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં ભયું મૂકીને
 વિચરે છે અર્થાત્ મૃત્યુના ભયથી દરતા નથી તેઓ વીરતાયોગે અશમ
 કાર્યોને કરે છે. વીરતાવિના વિશ્વમાં કોઈ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિ
 થતી નથી. વીરતા વિના સત્ય કરી શકાતું નથી. વીરતા વિના
 વિદ્યાનું અધ્યયન કરી શકાતું નથી. વીરતા વિના બ્યાપાર કરી
 શકાતો નથી. વીરતા વિના સેવાનાં કાર્યો થઈ શકતાં નથી અને
 વીરતા વિના મુક્તિના માર્ગમાં તો એક હમણું માત્ર પણ અવર
 સંચરી શકાતું નથી. જે મનુષ્ય મોટી મોટી વાતો કરે છે પણ એ તેનામાં
 વીરતા નથી હોતી તો તે બાધકો બકચાલી તણાય છે. સર્વ કાર્યની પ્રિદિ
 ને આધાર વીરતા ઉપર રહેલો છે એવું સદા યાદ રાખીને વીરતા પ્રમ
 દાવવાની પ્રવૃત્તિ કરવી એકંએ વીરતા અર્થાત્ મનવચન કાવાનો વધ

અત્યંતી સક્રિય પ્રવૃત્તિવાળી આ વિશ્વમાં સ્થાપિતનું અસ્તિત્વ
 સંકેતી યાત્રા છે અને તેમજ સ્થાપિત્વ વંરફા પ્રવૃત્તિ બીજાંકોની
 સંરક્ષા અને પ્રવૃદ્ધિ ખરેખર કુશલવસ્થાથી કરી યાત્રા છે. જે
 દેશમાં સર્વ પ્રાપ્તિ પીડેનું અસ્તિત્વ નથી તે દેશ ખરેખર પરા-
 વંત્ર વળે છે. વૈરત્ત સક્રિય વિદ્યા જીવનદિ અર્થે સદા સ્થિર રહી
 યાત્રા નથી. જે મહાત્મા કર્મચૂર હોય છે તે ધર્મચૂર થાય છે.

સાદર, દોરદોરે મનુષ્યોને કવં મરણી વિશ્વમાં કવેશ જાનતાં

વિશ્વથી જાને છે. ક્યું છે કે—

મનુષ્યોને હરે ક.પ. તેને મનુ હોય હરે છે પ્રજાપતિ

વિશ્વમાં રહે નમ્ર તેને

ભાં કુપી મનુષ્ય હોય, ત્યાં કુપી છે હાલ

નિર્મલ જીવ હોયે હોયે, હોયે જાનતાંકર હોયે જાનતાં વચન તેને ૫૧૫

હોયે મનુષ્ય મનુષ્ય, હોયે મનુષ્ય મનુષ્ય

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય જાને મનુષ્ય તેને ૫૧૫

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય હોયે મનુષ્ય તેને ૫૧૫

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય

નિર્મલ મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય જાને મનુષ્ય તેને ૫૧૫

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય જાને મનુષ્ય તેને ૫૧૫

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય જાને મનુષ્ય તેને ૫૧૫

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય જાને મનુષ્ય તેને ૫૧૫

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય

મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય, મનુષ્ય મનુષ્ય મનુષ્ય જાને મનુષ્ય તેને ૫૧૫

એકાન્તેશ્વર તે પાન્નેશ્વર સ્વર્ગત્ત અર્થાત્ સ્વર્ગકાવિન્દ અન્વ
 પ્રવૃત્તિ સક્રિયવસ્થા સ્વર્ગ સ્વર્ગ મનુષ્ય નથી સંપ્રવિરોધ સક્રિય
 મનુષ્યવસ્થા કરીને સ્થાપિત્વવંરફા કરી યાત્રા છે અત્યંતક્રિયેની
 વૃદ્ધિ કરી વિદ્યા દેશિકાકાવ્ય કહેવત્તલી અને ધર્મિકાકાવ્ય
 કહેવત્તલી મનુષ્ય કરી યાત્રા નથી અત્યંત નરે પ્રવૃત્તિ સક્રિય
 સંકેતી યાત્રા યાત્રા છે.

“શક્તિ વધારો ખાણે, શક્તિવળ ન જીવાતું.”

શક્તિ વધારો ખાણે,	શક્તિવળ ન જીવાતું;	
જ્યાં શક્તિ ત્યાં શબ્દરે,	નમરું પ્રાપ્તી રીતરું.	શક્તિ.
તનું મન શક્તિ યદિથી,	માર કદા ન ખરાવ;	
વધૂતવ શક્તિવધી,	સાફ સમજવાય;	
શક્તિ વિનાનું પ્રાણીરે,	જુઓ જમ વેચાનું.	શક્તિ. ૧
શાનાદિક શક્તિ વિના,	માનવ દેર સમાન;	
પરતાખામાં રહી કરી,	સહેજે ગુમાવે માન;	
શક્તિ વિના પારતંબરે,	ધાતું નીચથી નાનું.	શક્તિ. ૨
જનની જનમની જુમિને,	લગવે શક્તિ હીણ;	
લગવી જનની કુખને,	વારે જમમાં દીન;	
આત્મ શક્તિવળ જીવે,	નાધિ કર્મનું ખાતું.	શક્તિ. ૩
શક્તિમન્ત સુખીયો થતો,	અશક્ત જન સીદાય;	
શક્તિનો સંચય કરે,	સૌનો ઉપરી ધાય;	
શક્તિથી જીતાવે,	ધારું કાચું કરાવું.	શક્તિ. ૪
શક્તિ હીણ પરતંબરે,	ખીલવે શક્તિ સુખજ;	
ધર્મોદય દેશીમતિ,	કરશે સાચી વાણ;	
છે શક્તિ મહાદેવીરે,	પ્રમટે સર્વ સુહાતું.	શક્તિ. ૫
આસો-ધૈર્યથી જીવું,	તે જીવું ન પ્રમાણ;	
શક્તિવડે જે જીવું,	તે જીવું જમમાન;	
જમમાં જ્યાં ત્યાં દેખરે,	શક્તિએ નામ ધાતું.	શક્તિ. ૬
ઉત્સાહી ચેતન કરી,	અન્તરૂ બની નિર્મલ;	
સતતોત્સાહાજ્યાસથી,	ખીલવ !!! શક્તિ સર્વ;	
પુદ્ગિસાગરખર્ચે,	શક્તિથી વિચરાતું.	શક્તિ. ૭

જગત્પ્રાં જીતે શક્તિમન્ત.

જીતે શક્તિમન્ત, જમતમાં જીતે શક્તિમન્ત;
નિર્મલ પામે અન્ત.

જમતમાં.

કાચીકાચીક શક્તિથીરે,	દુર્ગમવર્ગ જીતાવ;	
બહિર્મો સત્તાવડેરે,	સ્વતન્ત્રે જીતાવ.	જમતમાં. ૧
તંત્રધર્મનાં બળધારે,	સ્થૂણ વિશ્વે જય ધાય;	
માનસિકમંત્રોવડેરે,	સત્તા વિશ્વ સુહાવ.	જમતમાં. ૨

૧. કાંઈ જાણે કોઈની જુઓરે, વનમાં કાંતે ચેલ; જમણમાં ૩
 નાનાં રૂપોર જુઓરે, ચેલ કાંતે છે જાણ. જમણમાં ૪
 તેવું દહિા બેગી થાડે, સંપે જાણ રહેલ; જમણમાં ૫
 રૂપો દહિાશે સડ થાડે, નહિ અલિધર રખાવ. જમણમાં ૬
 જાન વિના યી જાણીરે, નિર્મલ મુકા સમાન; જમણમાં ૭
 કોણ જાણે જાણે અન્યારે, રજાં ન નામ નિદાન. જમણમાં ૮
 મેઘવચી સડ દહિાશે, એ છે સાચો ધર્મ; જમણમાં ૯
 ધર્મ રહેલો જાણીરે, નિર્મલ થકે ન થઈ. જમણમાં ૧૦
 સૂચ વિધાર જોસરે, સડ સમાન થોડ; જમણમાં ૧૧
 નાના જાણ કમલ છે, જાણી મોટી થોડ. જમણમાં ૧૨
 જાણીરે કાંતે જુઓરે, જાણે જાણી થાડ; જમણમાં ૧૩
 જુઓ જાણે જાણમાં કાંતે, અઠીજોને ચાક. જમણમાં ૧૪
 નિર્મલ રૂપ દહિા વિનારે, જાણે જાણ થાડ; જમણમાં ૧૫
 જાણીરે જાણે જાણે, ધર્મ ન રહે જાણ. જમણમાં ૧૬
 દહિા વિના ધર્મ જાણે, દહિા વિના ધર્મ જાણ. જમણમાં ૧૭
 દહિા વિના ધર્મ જાણે, દહિા વિના ધર્મ જાણ. જમણમાં ૧૮
 તેવું જાણે દહિાનીરે, ખોજવાળ જાણે. જમણમાં ૧૯
 વિધિરે જાણે થોડે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૦
 દહિાનીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૧
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૨
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૩
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૪
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૫
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૬
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૭
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૮
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૨૯
 જાણીરે જાણવારે, જાણે જાણ થોડ. જમણમાં ૩૦

આત્મોત્તરિના શિખરે બંધારે ત્યારે પંચ વિરાલ્યા વિના રહેતો નથી. આ વિશ્વમાં સૂક્ષ્મનિરીક્ષણ કરી વિલોકવામાં આવશે તો આત્મોત્તરિનું મૂળ વિવેક છે જેમ નિશ્ચય થયા વિના રહેનાર નથી. દુઃખ સાગરનો પાર પામવા માટે વિવેક એ મોટી સ્ટીમર છે. આ વિશ્વમાં સત્ય સુખના માર્ગમાં વિહરતાં વિવેક એ મહાલાઈટની ગરજસાર છે. વિવેકપૂર્વક જે જે કાર્યપ્રવૃત્તિઓ કરાય છે તેમાં અવશ્ય લાભની પ્રાપ્તિ થાય છે. વિવેકપૂર્વક પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં આત્મોત્તરિક્રમમાં વિદ્યુદ્ભવે ગંભીર શકાય છે. વિશેષ લાભ અને કર્તવ્યની ખરેખર પરિતઃ સંયોગોની પરિસ્થિતિઓ તપાસી જે નિશ્ચય કરવો તે વિવેકથી થાય છે. આત્માની શક્તિની મર્યાદા બહિરંતું કાર્ય ખરેખર વિવેક બદલતું થયા પશ્ચાત્ કરાતું નથી. આત્માની શક્તિના અંતુર્ધારે અંશુક કાર્યપ્રવૃત્તિને સ્વસ્વાધિકારે સેવવાયોગ્ય છે જેમ વિવેકથી નિશ્ચય કરી શકાય છે. અતએવ લબ્યમનુષ્યોએ કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં વિવેકથી તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. વિવેકવિના આચાર અને વિચારોમાં અનેક પ્રકારના ઘોઠાણા થયા કરે છે. જે દેશના અને જે ધર્મના મનુષ્યોમાં વિશેષ પ્રમાણમાં વિવેક બદલતું થયેલો હોય છે તે દેશની અને તે ધર્મની તે પ્રમાણમાં વિશ્વમાં ઝહોઝહાલી પ્રગટી નીકળે છે. વિવેકપૂર્વક સ્વયોચ્ચ કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં કદાપિ પશ્ચાત્તાપપાત્ર બની શકાતું નથી અને તેમજ આત્માની શક્તિઓનો નકામો નાશ તથા દુર્ગ પયોગ થઈ શકતો નથી. જેમ જેમ મનુષ્ય સર્વત્ર સર્વ બાબતોમાં સ્વાધિકારે વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમ તેમ તે સ્વકાર્યસિદ્ધિમાં અનેક વિઘ્નોથી મુક્ત થાય છે. ભારતીય અનેક ક્ષત્રિયનૃપતિઓએ વિવેકવિના અનેક દેશરાજ્યધર્મહાનિકરચુદ્ધો કરીને ભારતની અવનતિ કરી તેની સાક્ષી ખરેખર ઇતિહાસ પૂરે છે. કોરવોએ વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો હોત તો તે કદાપિ પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરત નહિ. રાવણે વિવેકપૂર્વક વિચાર કર્યો હોત તો કદાપિ તે રામની સાથે યુદ્ધ કરીને રાજ્ય અને સ્વજાતિસામ્રાજ્યનો નાશ કરત નહિ. મુંજરાને વિવેકપૂર્વક વિચાર કરીને સ્વપ્રધાનની સલાહ માની હોત તો કદાપિ તેડન-નૃપતિ સાથે યુદ્ધ કરત નહિ. અને તેમજ હેલ્ટની સલાહ પ્રમાણે

તે વર્ત્યો હોત તો તેને નાથ થાત નહિ. કનેજીના સભા બંધુવં
 વિવેકપૂર્વકે દેખાયે, સમાજાર્યે અને ધર્માર્યે વિચાર કર્યો હોત તે
 શાહજીની ઘોરીને ગૃહછિદ્ર બતાવત નહિ. કરણદેવાએ વિવેકપૂર્વક
 વિચાર કર્યો હોત તો મંત્રીપત્નીને સલાવી ગુર્જરરાને નાથ કરવામાં
 સ્વયં કારણીભૂત બનત નહિ અને તેણે જે દુઃખ પ્રાપ્ત કર્યું તે કદાપિ
 પ્રાપ્ત કરી શકત નહિ. સિંહરના વખતમાં ભારતીયનૃપતિયોએ ૧૬૧૬
 પૂર્વક સભ્યસંરક્ષા કાર્યપ્રવૃત્તિ આદરી હોત તો તેઓની પતિતદશા
 થાત નહિ. વિવેકપૂર્વક ઈંગ્લીશ સરકાર સભ્યકાર્યપ્રવૃત્તિને આદરે
 છે તેથી તેના સભ્યમાં સભ્યોત્પતિના સૂર્યને અને આકાશીય સૂર્યને
 અસ્ત થતો નથી. જ્યારે જ્યારે વિવેકની ક્ષીણતા થાય છે ત્યારે
 ત્યારે અવિવેકથી ન કરવાયોગ્ય જનીતિ વગેરે કમોની પ્રવૃત્તિયો
 થાય છે અને તેથી પતિતદશાનો પ્રારંભ થાય છે. લૈનકેમમાં જ્યા-
 રથી વિવેકભાગુનાં પ્રખરકિરણોનો પ્રકાશ મન્દ પડવા લાગ્યો અને
 અવિવેકરૂપ તમનો પ્રચાર વધવા લાગ્યો, ત્યારથી લૈનકેમની વસતિ
 ઘટવા લાગી અને લૈનકેમમાંથી વિલાબલ, ક્ષાત્રબલ, બ્યાપારબલ
 અને સેવાબલની મુખ્યવસ્થાઓ અને તેની પ્રગતિયોનો અસ્ત થવા
 લાગ્યો. વિવેકથી ચડતી છે અને અવિવેકથી પડતી છે એમ સર્વ
 બાબતોની સર્વ પ્રવૃત્તિયોમાં સમજા લેવું. જે મનુષ્યમાં, જે સમા-
 જમાં, જે રાષ્ટ્રમાં, જે સંઘમાં, જે દેશમાં જે જે બાબતોનો
 વિવેક પ્રગટવો એઈએ તે પ્રગટવા માંડ્યો એટલે અવગ્રાહ્ય કે
 અપાન અનેરિકાની પેઠે ઉદયસૂર્યનું પ્રભાત પ્રગટવા લાગ્યું. વિવેક-
 પૂર્વક સ્વયોગ્ય પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિ થતાં અનેક જાતની હાનિમાંથી
 બચી શકાય છે અને પ્રગતિમાર્ગમાં પૂરવેગથી ગમન કરી શકાય છે.
 વિવેકવિના મનુષ્યની અને મનુષ્યદ્વારા કર્તવ્યકાર્યોની પરિપૂર્ણ કિંમત
 માંડી શકાતી નથી. આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિમાં અને જન્મમુક્તિ
 અને મરણના પ્રયોગમાંથી છૂટવાને આત્માનો વાસ્તવિક વિવેકપ્રાપ્ત
 કરવાની અત્યંત જરૂર છે. જે મનુષ્ય સ્વયોગ્ય પ્રત્યેક કાર્યને વિવેક
 પુરસ્કર કરે છે, તે મનુષ્ય જ્યાં ત્યાં આત્મોત્પતિના કમને અંતીકાર
 કરી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિમાં આગળ વહે છે. વિવેકપુરસ્કર સર્વ કાર્ય

કરવાને અભ્યાસ સેવવાનો ઉપયોગ ધારણ કરવો જોઈએ કે જેથી અનેક પ્રકારની આપત્તિઓમાંથી બચી શકાય અને જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર ધર્મમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકાય. સ્વયોચ્ચ કર્મપ્રવૃત્તિના અધિકારી થવાને જેમ વિવેકગુણની જરૂર છે તેમ સ્વયોચ્ચ કર્મપ્રવૃત્તિના અધિકારી થવાને પૂર્ણોત્સાહની પણ અત્યંત જરૂર છે. પૂર્ણોત્સાહવડે યુક્ત કર્મયોગી મનુષ્ય સ્વકાર્યમાં આત્મિકબલ પ્રકટાવીને પ્રયત્ન કરે છે. પૂર્ણોત્સાહવડે આત્માની પ્રવૃત્તિમાં અદ્ભુતશક્તિ પ્રકટે છે. પ્રથમ તો ઉત્સાહથી કર્તવ્યકાર્યની સિદ્ધિની પરીક્ષા થાય છે. જે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પૂર્ણોત્સાહી મન સ્વયમેવ બને છે તે કાર્યની સિદ્ધિ થવાની છે એમ પોતાનો આત્મા સાક્ષી પૂરે છે. સ્વયોચ્ચ કર્તવ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં જે જે મનુષ્યોએ પૂર્ણોત્સાહથી ભાગ લીધો હોય છે, તેઓએ અવશ્ય સ્વફલની પૂર્ણતાદ્વારા પ્રવૃત્તિમાર્ગનું આદર્શભૂતન વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું હોય છે. હે મનુષ્ય ! તું સ્વયોચ્ચ કાર્યપ્રવૃત્તિની ફરજને અદા કરવાને પ્રથમાવસ્થામાં પૂર્ણોત્સાહને ધારણ કર. હે મનુષ્ય, તારી સ્વયોચ્ચ કાર્યપ્રવૃત્તિની સિદ્ધિનો આધાર ત્વદીયપૂર્ણોત્સાહપર રહેલો છે. પૂર્ણોત્સાહ એજ શુભ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં આંતરિક મંગલ અવગ્રાધવું. શ્રીપાલરાજાએ પૂર્ણોત્સાહથી નવપદની આરાધના કરી હતી તેથી તે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિની સિદ્ધિ કરી શક્યા હતા. પ્રત્યેક સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિને પૂર્ણોત્સાહથી આદરતાં તેમાં અવશ્ય વિજય મળે છે. અતએવ સ્વયોચ્ચ કાર્યપ્રવૃત્તિના અધિકારમાં પૂર્ણોત્સાહ ધારણ કરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ. જે મનુષ્ય ઉત્સાહવિના કાર્યપ્રવૃત્તિને આદરે છે તે અવશ્ય પશ્ચાત્તાપપાત્ર બને છે. છેલ્લી લડાઈમાં પૃથ્વરાજ ચૌહાણે પૂર્ણોત્સાહ વિના અને પંચાસરના જયચિખરીએ પૂર્ણોત્સાહવિના પ્રવૃત્તિ કરી હતી એજ તેની અસ્તદશ્યાનું ચિહ્ન હતું. અતએવ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિ આરંભવી જોઈએ. કાર્યપ્રવૃત્તિનો અધિકારી જેમ પૂર્ણોત્સાહી છે તેમ શમી મનુષ્ય પણ અવગ્રાધવો. જેનામાં શમ રાખવાની શક્તિ નથી તેનામાં દમ રાખવાની શક્તિ નથી. જે મનુષ્ય શમ ધારણ કરી શકે છે તે આત્માની પ્રગતિપૂર્વક બાહ્યસ્વકર્તવ્યોધિકારની ફરજને પણ અદા કરી શકે છે.

મનના મનના અનેક પ્રકારના ક્રોધના, માનના, માયાના, હેતુના, સ્વર્થના, નમનના, સ્વપૂજના, દ્વિર્જનના, ભવના, દેવના અને તમામ રૂપ જેવાના વિકલ્પસંકલ્પે યમનોને એ મનુષ્ય સ્વયેભ્ય કર્મ-પ્રવૃત્તિને જાણે છે તે કર્મભ્ય કર્મપ્રવૃત્તિમાં નિરૂપ રહીને જાતમ-દાનિયેને ખોટી રહે છે જાતમદાનિયેની યમવડે ખોટવણી કરવાપૂર્વક એ મનુષ્ય સ્વાસ્થ્યેભ્ય કર્મભ્ય કર્મપ્રવૃત્તિયેની અનેક દુઃખેનાંથી પસાર થાય છે તેજ મનુષ્ય જા વિષયમાં સંસાર બંધન-રૂપે સંભવવાપૂર્વક જાતમદુર્લેની પરિપાકવ દશને જાનુભવ કરનારે દેવ છે એમ જાણેદેખું. સ્વધિપ્રદે ભક્ત કર્મભ્ય પ્રવૃત્તિની દરજ્જાને જાણવાની રહે જાનુમાં યમ દરજ્જા કરવાથી પોતાની ધર્મ-કર્મમાં કેટલી ઉચ્ચિત થઈ છે તેને જાણ જાણે છે અને ન્યૂનતા દેવ તે તેની સિદ્ધિને માટે મહત્ત્વ માર્ગની યજ્ઞવ છે. સ્વકર્મભ્યેભ્ય એ એ સ્વધિપ્રદે પ્રવૃત્તિયેને હેતુવાની દેવ તેજેને ત્યાજ કરીને નિર્લિપ એવા બની અનેક હુલેના ભજનનૂત્રા અને અનેક દેવેના પ્રિયમાં વરીકે પોતાને મનમાં જાણે અને વનમાં વમન કરી પ્રેમમાં બેસવામાં જાણે, પરંતુ જ્યાં હુધી જાનુક પ્રવૃત્તિ ન મળ્યાં દેવ ત્યાં હુધી સર્વની પેઠે યમી રહી યજ્ઞવ છે. જ્યારે પ્રવૃ-ત્તિમાં પ્રવૃત્તિ થવાવ અને તેમ છતાં યમભવને હેતુ યજ્ઞવ છે, ત્યારે મરેમરી યમભવની સિદ્ધિ કરી યજ્ઞવ છે અને પ્રવૃત્તિમાંયના ત્યાંમાં જીવતી રહેલી યમભવની દશ મરેમર જન્યમમમાં પહોં-ઉપદામતના સંસારે વહન કરવાને સમર્થ થાય છે. ક્રોધહિની ઉપદામતિપૂર્વક એ મનુષ્ય સ્વયેભ્ય કર્મપ્રવૃત્તિને જાણે છે તે સ્વકર્મમાં જાણવ વિજયતા પ્રાપ્ત કરે છે. સ્વકર્મ પ્રવૃત્તિમાં પૂર્વે-ત્યાંની વધ યમીની એટલી જાણવતા છે તેટલી જાણવતીની જાણવતા છે. એ મનુષ્ય સ્વકર્મની સિદ્ધિની પ્રવૃત્તિમાં સમ-દેવની રહે છે તે કર્મને પૂર્વેતીત્યા હુધી રહે છે. સ્વકર્મસિદ્ધિમાં એ મનુષ્ય હદ ઉપની છે તે દુઃસ્વાધ્ય કર્મને જાણે હુલેના કરી રહે છે. દુઃખમાં વિલસવાદ જાણે પુલક વાજવાથી વધ જાણ-વેના જાણે પુલક વાજવાથી જાણે પાણી કે એ મનુષ્ય સમ

કાર્યનો ઉદ્યમી છે તે ઘણું કાર્ય કરી શકે છે. જે મનુષ્ય સદા સ્વ-
 કાર્યમાં ઉદ્યમ કર્યા કરે છે અને પ્રારંભિત કાર્યમાં પ્રાણ્તાં પલ્લુ
 ઉદ્યમનો ત્યાગ કરતો નથી તે પ્રાન્તે સ્વકાર્યસિદ્ધિની વિજ્યતા પામ
 કરી શકે છે. પ્રંબલવિરૂદ્ધ સંયોગેમાં પલ્લુ જે મનુષ્ય જેટલો અને
 તેટલો ઉદ્યમ સેવીને સ્વકાર્યમાં મગ્યો રહે છે તે અન્તે સહસ્રધન્ય-
 વાદને પાત્ર બને છે. સ્વકાર્યસિદ્ધિનો મુખ્યાધાર ઉદ્યમપર છે.
 અતએવ વિચારદીર્ઘપરંપરાસૂત્રી માત્ર ન બનતાં વિચારની સાથે
 ઉદ્યમને સેવી કાર્યની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ. આલસ્યનો નાશ કર્યા
 વિના ઉદ્યમમાં પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. જે દેશના અને જે સમા-
 જના મનુષ્યો આલસ્યમાં સ્વજીવન નિર્ગમન કરે છે, તેઓ સ્વદેશ
 અને સ્વસમાજની પડતીનું પાપ સ્વશીર્ષે જોડારી લે છે અને તેઓ
 સ્વવર્ગની બલિધિમાં અવનતિ કરાવવાના આરોપી બને છે. જે
 દેશીયમનુષ્યો મોજશોખમાં મસ્ત બને છે તેઓ સ્વદેશ અને
 સ્વધર્મ તથા સમાજનો નાશ કરી દે છે. અનુદ્યમી મનુષ્ય અનેક
 પ્રકારનાં માનસિક પાપોને સેવી શકે અને તે વિશ્વમાં અન્યાય
 રીતે સ્વોદરપૂર્તિ કરવાની વૃત્તિનો ભાગી બને છે. ઉદ્યમથી યુરોપ વગેરે
 દેશના મનુષ્યો સ્વકર્તવ્યપસયલ્લુ ધમને વિશ્વમાં આજીવિકાના સૂત્રોના
 પ્રવર્તક બન્યા છે. કાળા માથાનો માનવી શું ન કરી શકે એ કહે-
 વતનો ખ્યાલ કરીને સદા ઉદ્યમમાં મગ્યા રહેવું અને સ્વકર્તવ્ય જે
 જે કર્તવ્ય કાર્યો હોય તેઓને કરવાં જોઈ પ્રગતિમાર્ગમાં સંચરવાને
 મુખ્યેપાય છે. વિશ્વમાં વિદ્યા, કલા, ક્ષાત્રકર્મ, વ્યાપાર અને સેવા
 વગેરે કર્મોમાં ઉદ્યમીઓએ નામના મેળવી છે અને તેઓએ વિશ્વમાં
 ઇતિહાસના પાને પોતાનાં નામો અમર કર્યા છે. પશુઓ અને પંખી-
 ઓમાં પણ જે ઉદ્યમી છે તે સ્વાસ્તિત્વસંરક્ષાદિ પ્રવૃત્તિઓને સેવતાં
 અને તેમાં વિજ્ય પામતાં જણાય છે. અમેરિકાના પ્રખ્યાત શોધક
 એડ્રિસનના ઉદ્યમનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ, પ્રખ્યાત શોધક એડી-
 સન એક દાણુમાત્ર પલ્લુ ઉદ્યમ વિના નકામો ગણતો
 નથી. તે સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં જોડેલો બધો પૂર્ણત્યાગથી મગ્યો રહે
 છે કે તેની સાથે વાત કરવાને પણ અગાઉથી સમય નક્કી કરવો

બોધજે. ચારતનનું જીવનચરિત્ર વાંચીને તેના ઉદ્ધમનો ખ્યાલ કરવો
 બોધજે. શ્રી હરિભદ્રસૂરિ, શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ વગેરે ધર્માચાર્યોના સતત
 ઉદ્ધમનો ખ્યાલ કરવો બોધજે. જેનામાં સ્વર્કર્તવ્ય કાર્ય કરવાની
 શક્તિ હોય અને જે પૂર્ણાત્સાહપૂર્વક ઉદ્ધમ કરતો હોય
 તે પ્રારંભિતકાર્યોને પૂર્ણ કરી શકે એમાં કાંઈ પણ આશ્ચર્ય
 નથી. ક્ષીટિકાઓના ઉદ્ધમનો ખ્યાલ કરો. તેઓ પોતાના હરમાં
 ઘણો લેઈ લાય છે તે વખતનો બન્યાવ દેખો. પશ્ચાત્ ખ્યાલ કરો કે
 ઉદ્ધમની સ્વજીવનની પ્રગતિ માટે કેટલી બધી જરૂર છે. જે મનુષ્ય
 સ્વદેશને અદા કરવામાં નિયમસર અનેક પ્રકારની યોજનાઓની
 મુખ્યવસ્થાઓ પુરસ્કર ઉદ્ધમ કરે છે તે અન્તે વિજયને પ્રાપ્ત
 કરી શકે છે અને આવશ્ય મનુષ્યો આવશ્ય સેવીને અવનતિના
 માર્ગમાં મંચરે છે. માલસ્વં દિ મનુષ્યાણાં શરીરસ્થોમહારિપુઃ
 નાસ્ત્યુપમસમો જન્યુઃ યં હત્વા નાપસોદતિ ઇત્યાદિ ભાવાર્થ મનન
 કરીને ઉદ્ધમમાં પ્રવૃત્ત થવું બોધજે. જમે તેટલા મુખ વિચારો પ્રવર્તવા
 હોય પરંતુ સ્વદેશનુસારે પ્રવૃત્તિ સેવ્યાવિના કદાપિકાલે સ્વશુભ
 વિચારોની અસર ખરેખર આ વિશ્વપર કરી શકાતી નથી. જેના મનમાં
 જલપરપોટાની જેઠે વિચારરૂપ પરપોટાઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને
 ટળી જાય છે તે અસ્પર્શીય મનુષ્ય ખરેખર ઉદ્ધમવિના આત્માનું
 ઉચ્ચજીવન કરી શકતો નથી અને તેમજ અન્ય મનુષ્યોનું પણ ઉચ્ચ
 જીવન કરી શકતો નથી. યોગું કરવું પણ ઉદ્ધમ એવી સાદું
 કરવું એ વાક્યને લક્ષ્યમાં રાખી સદા ઉદ્ધમમાં પ્રવૃત્ત થવું
 બોધજે. આર્યાવર્તના મનુષ્યોની પડતી દયા યદ્દ તેનું મુખ્ય કારણ
 તે એ છે કે તેઓ આવશ્ય બન્યા. જ્યારે મનુષ્ય આજીવિકાદિ ઉપાયો.
 વડે યુક્ત થઈ સંતોષી બની જોજોજોખમાં જીવન ગાળે છે ત્યારથી તે
 સ્વાવનતિના કમપર પોતે વહે છે અને અન્ય મનુષ્યોને વહાવે છે.
 હૌકિકકાર્યનો ઉદ્ધમ અને લોકોપર કાર્યનો ઉદ્ધમ એમ સ્વાધિકારે
 જે પ્રકારનો વા એક પ્રકારનો ઉદ્ધમ સેવવાની જરૂર સ્વીકારવી બોધજે.
 ઉદ્ધમ વિના જલ, બુદ્ધિ વગેરે સ્વધર્મિયો કદાઈ જાય છે. અતઃજેવ
 પ્રત્યેક પ્રયત્નમાં સદોદ્યમી યવાની પછી જરૂર છે. જે મનુષ્ય ઉદ્ધમને

સેવે છે તે દુઃખોદધિની પાર ઉતરે છે. અનુદમ્ભી, મનુષ્યો દેશ, સમાજ અને ધર્મને માટે તો બારબૂત જેવા છે. તેઓનાથી સ્વ અને પરતું શ્રેયઃ સાધી શકાતું નથી. સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં ઉદમ એ સ્વધર્મ છે અને અનુદમ એ પરધર્મ છે. સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિના ઉદમમાં મરવું યાય તે સાફ પરતુ તેમાં અનુદમ યાય એ કદાપિ શ્રેયસ્કર નથી. હે મનુષ્ય ! તું સ્વાધિકારે કરવાયોગ્ય સ્વસ્વકાર્યોમાં સદા ઉદમી બન કે જેથી સાગર ઉલ્લેચનાર ટીટોડાની પેઠે અન્તે તહને સર્વ પ્રકારની સાહાય્ય સંપ્રાપ્ત થઈ શકશે. જે કાર્ય કરવાનું હોય તેની આરે બાબુનું જ્ઞાન મેળવીને યદિ કાર્યનો ઉદમ કરવામાં આવે છે તો પૂર્ણોત્સાહવટે અન્તે વિજય મેળવી શકાય છે એમાં જરા માત્ર શંક નથી. જે કાર્ય કરવાનું છે તેને દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને ભાવથી સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ સંયોગોથી તપાસી લેવું જોઈએ. પ્રથમ કર્તવ્ય કાર્યની બાબુઓ તપાસવી જોઈએ. જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તે સ્વશક્તિ સાધ્ય છે કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેને પૂર્ણસિદ્ધ કરવાની સાનુકૂલ સામગ્રીઓ કઈ છે અને પ્રતિકૂલ સામગ્રીઓ કઈ છે ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેના સંબંધી પૂર્વોપરસ્થિતિનું યદ્યર્થ સ્વરૂપ શું છે ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેને સિદ્ધ કરવામાં કયા કયા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેનું સ્વપરને પરિણામે શું ફલ થવાનું છે ? જે કાર્ય કરવાનું છે તેમાં હાનિ કરતાં લાભ વિશેષ છે કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં ક્ષેત્ર, કાલ અને સહાયક મનુષ્યોની સાનુકૂલતા છે કે પ્રતિકૂલતા ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં જે જે વિષ્ણો ઉત્પત્ત યાય તેને પહોંચી વળવાની સ્વમાં શક્તિ છે કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં અન્યમનુષ્યો અભિમત છે કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેનાથી કોઈને જૂતકાલમાં લાભ થયો હતો કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેનો અનુભવ મળે છે કે કેમ ? વા કોઈના ઉપર આધાર રાખવાનો સમય છે કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં તે તે કાર્યપ્રવૃત્તિયોને સેવનારા અનુભવીઓની કઈ કઈ સૂચનાઓ છે તે બાબત છે કે કેમ ? જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેમાં અથથી

તે જન્મ સુધી પૂર્ણોત્થાહ, ખંત, ધૈર્ય અને હઠનિશ્ચય મારો રહેશે
 કે કેમ ? તેનો ચારેબાજુએથી પરિપૂર્ણ નિશ્ચય કરી જે કાર્યનો સાલ્ય
 થકને કાર્ય જે રીતે સાધી શકાય તે પ્રવૃત્તિવિધિમાં ચલત ખંત
 અને નિશ્ચયાત્મકસુદ્ધિથી જે ઉદ્યમ કરે છે તે સ્વાધિકારે કર્તવ્ય
 કાર્યની સિદ્ધિમાં પરિપૂર્ણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કાર્યની યોગ્ય-
 વાનો, સ્વધિકારે યથાશક્તિ સાધ્યયોગ્યકાર્યને, કાર્યની યોગ્યવિધિ,
 અને તેને કરવામાં સત્કૃષ્ટ અને પ્રતિકૃષ્ટ સાધનોની ચારેબાજુએનો
 જે સાલ્ય હોય છે તે સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યોને સાધી શકે છે. જે
 મનુષ્ય કાર્યનો પરિવ્રાજા હોઈ ઉદ્યમમાં મગ્ન રહે છે તે જન્મે
 કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકે છે. કાર્યનો પરિવ્રાજા વિવેચી મનુષ્ય ચલત
 ઉદ્યમવડે કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં કદાપિ પડ્યાત્ રહેતો નથી. જે જે
 કાર્યપ્રવૃત્તિયોનું ચારેબાજુએનું સ્વરૂપ જાણેલવામાં આવે છે તે
 તે કાર્યપ્રવૃત્તિયોને સેવવામાં ખરેખર યોગ્ય અધિકારી બની શકાય
 છે. ચારેબાજુએથી અનેકહેતુઓપૂર્વક જે કાર્ય કરવાનું હોય છે તેનો
 હરે બાજુએથી નિર્ણય કરવામાં આવે છે તે વાત્સંબંધી ઉદ્યમ કર-
 વામાં આત્મશક્તિયોને ઉદ્દિષ્ટ કરવામાં આવે છે. નેપોલીયને
 જ્યાં સુધી કુદકાર્યનો ચારેબાજુએનું જ્ઞાન કરી ઉદ્યમ કર્યો
 થયું સુધી તે વિજય પામ્યો. એમ તેના અસ્તિથી સમજાય છે.
 કાર્ય કરવામાં ઉદ્યમ એ મહાન મંત્ર છે. બહુ ઓલવાથી કંઈ વળતું
 યોગ્ય આત્મશક્તિયોવડે કાર્યપ્રવૃત્તિને આદરવામાં કાર્યસાધકત્વ પસી-
 વ છે. ઉદ્યમવડે કાર્ય સિદ્ધિ થાય છે એવું અવગ્રાહી સદા ઉદ્યમી
 તું જે કાર્ય કરવાને મટે ઉપયોગી સૂચના છે. કાર્ય કરવામાં
 શિષ્ટ-વાચિક-ક્રયિક અને સહાયક શક્તિવડે જે સદા ઉદ્યમી
 રહે છે તેજ કોઈપણ કાર્ય કરવાનો અધિકારી બને છે. કદાપિ કહે કોઈ-
 પણ મનુષ્ય સાધીયત્વવત્, સ્વાત્કર્મપ્રતિ, વિલાબત્વપ્રતિ-સાધન-
 (વિજ્ઞાન), બ્યાપારકલ્પપ્રવૃત્તિપ્રતિ અને સામાજિક સેવાધર્મના ઉપ-
 યોગી પ્રવૃત્તિ વગેરે ■થા ધર્મિકસંપૂર્ણત્વપ્રતિ, ધર્મિકસંપૂર્ણત્વપ્રતિ,
 ધર્મવ્યવસ્થાવર્ધકસુયોજનપ્રતિ, ધર્મિકસંપૂર્ણત્વપ્રતિ, અને
 ધર્મકર્મની અનેક પ્રકારની પ્રતિયોગમાં ઉદ્યમ કર્યોવિના વિજયી

બનવાનો નથી. આત્મશ્રદ્ધા અને પરિપૂર્ણાત્સાહપૂર્વક જે મનુષ્ય સદા વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કાર્યોનો ઉદ્યમ કરે છે તે આત્મોત્તતિના ઉચ્ચશિખરે આરોહી પરમવિજયને પ્રાપ્ત કરે છે. જ્યાં સુધી મનુષ્ય સ્વકાર્યમાં સદા ઉદ્યમ કર્યા કરે ॥ ત્યાં સુધી તેની પાછળ પાછળ વિજયલક્ષ્મી સિદ્ધિયો ગમન કર્યા કરે છે. અતએવ કદાપિકાળે હતાંય થઇને ઉદ્યમનો ત્યાગ ન કરવો જોઇએ. મહાત્માઓ સહસ્રવાર નાસી-પાસ થયા છતાં પણ ઉદ્યમનો ત્યાગ ન કરવો એમ પ્રજોષિ છે. કાર્ય-સિદ્ધિનો ઉદ્યમ સેવતાં સહસ્રવિપત્તિયો સહવી પડે છે અને કોઇ વખતે એમ પણ લાગે છે કે હવે તો ઉદ્યમ સેવતાં પણ પરાજય થયો ઇત્યાદિ પ્રસંગે પણ મહાત્માઓ કર્મયોગનો અનુભવ કરીને જણાવે છે કે હે મનુષ્ય! તું સ્વકાર્યનો ઉદ્યમ કર્યા કર. જ્યાં સુધી કાર્ય કરવાનો ત્હારો અધિકાર છે ત્યાં સુધી તું ઉદ્યમ કર્યા કર. કાર્યમાં સદા ઉદ્યમી બનતાં દેવિકશક્તિયોની ત્હને સાહાય્ય મળશે અને તેથી તું કાર્યસિદ્ધિના વિજયની પાસે જઈશ. કથ્યસારાંશ એ છે કે કાર્યનો પરિતઃ જ્ઞાતા એવો અદોષમી મનુષ્ય આ વિશ્વમાં જેની કદપના કરવામાં ન આવે એવાં કાર્યો કરી શકે છે. કાર્યમાં સદા ઉદ્યમી બનતાં પારિજા-મિડીબુદ્ધિ ઉપજે છે અને તેથી કાર્યની સિદ્ધિમાં અનેક પ્રકારના ઉપાયો સુજી આવે છે. કાર્યની સિદ્ધિમાં સદોષમી મનુષ્ય ખરેખર અનયકુમારની પેઠે વિજયવંત બને છે. પૂર્વાચાર્યોએ શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મનો ઉદ્યમ સેવીને ધર્મની અદોષતાનીમાં પરિપૂર્ણ આત્મ-ભ્રમ આપ્યો હતો તેથી તેઓનાં ઉદ્યમી આદર્શજીવન ચરિત્રોથી અપભુને ધણો ભ્રમ અને ઉત્સાહ મળી શકે છે.

અવતરણ—સ્વાધિકારે કાર્ય કરવામાં જેની યોગ્યતા છે તેની યોગ્યતાને સ્પષ્ટ કરવામાં નીચે પ્રમાણે કથવામાં આવે છે.

શ્લોક.

પરિપૂર્ણ ક્રિયાજ્ઞાનમુદ્દેશાદિ વિચારતઃ ।

ગૃહીતં નિશ્ચિનં યેન—તસ્ય કર્મણિ યોગ્યતા ॥૨૭॥

સાત્વિકાદિકર્મભ્રમઃ સ્વાન્યતન્ત્રવિશારદઃ ।

જગદ્વિતાર્થકર્મજ્ઞઃ તસ્ય કર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૨૮ ॥
 અપેક્ષયાસ્તિ સર્વેષાં કર્મણામુપયોગિતા ।

સ્વસૈ દ્રવ્યાદિભિર્જ્ઞાતા તસ્યાસ્તિ કર્મયોગ્યતા ॥ ૨૯ ॥
 વ્યવસ્થાક્રમવોધેન પ્રવૃત્તિર્યસ્ય કર્મણિ ।

સ્વાન્યધર્મપ્રકાશાય તસ્ય કર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૩૦ ॥
 સત્સમીતીઃ પરિત્યજ્ય સ્થિરીભૂતો નિજાત્મનિ ।

અનાસક્તો ભવેત્સાધ્ય-કર્મણિ તસ્ય યોગ્યતા ॥ ૩૧ ॥
 અન્યકાર્યસ્ય સદ્કલ્યાન્ વિકલ્પાંશ્ચ નિવારયન્ ।

કાર્યેષ્વનન્યાચિત્તો ય સ્તસ્ય કર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૩૨ ॥
 મતિર્યસ્ય પ્રવર્તેત સાક્ષીભૂતેન કર્મણિ ।

નિર્ણીતસ્વાધિકારસ્ય તસ્ય કર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૩૩ ॥
 સાધ્યાનુષ્ઠાનમમસ્ય-નિષ્કામકર્મયોગિનઃ ।

કદાગ્રહવિહીનસ્ય સાધ્યકર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૩૪ ॥
 સાપેક્ષકાર્યવોધસ્ય સાધ્યલક્ષ્યોપયોગિનઃ ।

યવસ્થિતપ્રવોધસ્ય સાધ્યકર્મણિ યોગ્યતા ॥ ૩૫ ॥
 પ્રસન્નાસ્યઃ ક્રિયાકાલે, સમાનો હર્ષશોકયોઃ ।

નિઃસ્પૃહઃ સર્વકાર્યેષુ, તસ્યાસ્તિ કાર્યયોગ્યતા ॥ ૩૬ ॥

શબ્દાર્થ—કાર્યના ઉદ્દેશ્યહિના વિચારથી જેણે પરિપૂર્ણ ક્રિયા-
 જ્ઞાન ગ્રહ્ય છે અને તેના જેણે નિશ્ચય કર્યો છે તેને કાર્ય કરવાની
 યોગ્યતા અવરોધથી સાત્વિકાદિકર્મજ્ઞ, સ્વપરચાસાવિચારક અને જે
 અનવદિત્યર્થકર્મજ્ઞ છે તેને કાર્ય કરવાની યોગ્યતા અવરોધથી જેણે
 પોતાને માટે દ્રવ્યસેવકાલ અને આવશ્યક અવરોધને સર્વ કર્યોની તા-

યોગિતા અવબોધી છે તેને કર્તવ્યકર્મની યોગ્યતા અવબોધવી. જેની વ્યવસ્થાક્રમજ્ઞાનવડે સ્વાન્યધર્મપ્રકાશાર્થ કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ છે તેની કાર્ય કરવામાં યોગ્યતા છે. જે મનુષ્ય સમ્પન્નીતિનો ત્યાગ કરીને સ્વાત્મામાં સ્થિર થયો છે અને કીર્તિમાન પૂજા વગેરેમાં અનાસક્ત છે તેની કાર્ય કરવામાં યોગ્યતા છે. અન્ય કાર્યના સંકલ્પ વિકલ્પોને નિવારણ કરતો છતો જે સ્વસાધ્ય કાર્યમાં અનન્ય ચિત્તવાળો થયો છે તે તેની કર્તવ્ય કાર્યમાં યોગ્યતા છે. જેની સાક્ષીભૂત આત્માવડે કર્તવ્યકર્મમાં મતિ પ્રવર્તે છે અને જેણે સ્થિરપ્રજ્ઞાએ સ્વાધિકારનો નિર્ણય કર્યો છે તેની કાર્ય કરવામાં યોગ્યતા છે. સાધ્યાતુજ્ઞાનમય, નિષ્કામ કર્મયોગી અને કદાચ હરહિત મનુષ્યને કર્મની યોગ્યતા છે. સાદ્યેપકાર્ય બોધવાળો સાધ્ય લક્ષ્યોપયોગી અને વ્યવસ્થિત જેનો પ્રબોધ છે એવા મનુષ્યને કાર્યની યોગ્યતા અવબોધવી. ક્રિયાકાલેપ્રસન્નવદની, હર્ષશોકમાં સમાન અને જે સર્વ કાર્યોમાં નિઃસ્પૃહ છે એવો કર્મયોગી મહાપુરુષ જે છે તેને કાર્ય કરવાની યોગ્યતા છે.

બાવાર્થ—ઉપર્યુક્ત વિષયનું વિસ્તારથી વિવેચન કરવામાં આવે છે. અમુકકાર્યની ક્રિયા કરવાનો યોગ ઉદ્દેશ છે ? શું પ્રયોજન છે ? ઇત્યાદિનો પરિપૂર્ણ નિર્ણય કરીને જેણે ક્રિયાજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેને કાર્યક્રિયા કરવામાં અધિકાર છે. ઉદ્દેશાદિનો નિર્ણય કર્યો વિના કોઈપણ કાર્યક્રિયાને જે કરે છે તે તે (દેવસી સહસી જે ભાઈની પેઠે વા ગારના ખીલાની ક્રિયાપેઠે) પરિણામે સમ્યગ્લાભને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી અને તેમજ તેવી પ્રવૃત્તિથી અનેક પ્રકારની હાનિને પ્રાપ્ત કરે છે. અતએવ જે જે કાર્ય કરવામાં આવે તેઓથી થતા લાભ અને તે તે કાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરવાનાં વાસ્તવિક કારણો વગેરેનું સમ્યગ્જ્ઞાન કરવું જોઈએ. ઉદ્દેશાદિના વિચારપૂર્વક કાર્ય પ્રવૃત્તિનું નિશ્ચિતજ્ઞાન કરવું જોઈએ. અમુકકાર્ય કંઈ વા નહિ ? કરવામાં પણ લાભ દેખાય છે અને નહિ કરવામાં પણ અલાભ પણ દેખાતો નથી, ઇત્યાદિ વિચારોને અમુક અમુક હેતુઓપૂર્વક કરવામાં આવે પરન્તુ જ્યાંસુધી તેઓનો પરિપૂર્ણ દૃઢનિશ્ચય કરવામાં નથી આવ્યો, ત્યાંસુધી કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં આત્મિકબલની સાહાય્ય પ્રાપ્ત થવી

છે. બ્રહ્માંડના સર્વ જીવોને સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિદ્વારા કંઈ ને કંઈ ઉપગ્રહ થવો જોઈએ, એ બાબતનું સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી જ્ઞાન કરવું જોઈએ. બ્રહ્માંડના સર્વ જીવોની શાન્તિમાં સ્વબ્યકિતપ્રવૃત્તિથી કેટલા અંશે ભાગ આપી શકાય તેનું જ્ઞાનઅંગ્રાહ કરવું જોઈએ. બ્રહ્માંડમાં રહેલા રત્નોશુભ્ર, તમોશુભ્ર અને સત્ત્વશુભ્રવૃત્તિના વાતાવરણોની અસર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવથી પોતાનાપર કેવી રીતે થાય છે તેનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ અને સ્વબ્યકિતગતપ્રવૃત્તિદ્વારા જગત્ક્રિતમાં જે જે અંશે પ્રવૃત્ત થવાનું હોય તેનું નૈશ્વર્યિકજ્ઞાન કરવું જોઈએ. સ્વવિચારો અને આચારોથી જગજીવોનું હિત થાય છે કે ના અહિત થાય છે? તેનો સમ્યગ્ નિર્ણય કરવો જોઈએ. વિશ્વહિતના વાસ્તવિક કયા વિચારો અને આચારો છે અને વિશ્વના અહિતભૂત કયા વિચારો અને આચારો છે તેનો સ્વપર અનેક શાસ્ત્રોનાં રહસ્યોથી નૈશ્વર્યિક અનુભવ કરીને વિશ્વહિતકારકકાર્યને દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી કરવાં જોઈએ. જે મનુષ્ય પિંડહિતજ્ઞ હોય છે તે બ્રહ્માંડહિતજ્ઞ હોય છે. અથવા જે મનુષ્ય સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડહિતજ્ઞ થયો હોય છે તે પિંડહિતજ્ઞ તો થયો હોય છેજ. જે પરિપૂર્ણરીત્યાપિંડહિતજ્ઞ થયો હોય છે તે બ્રહ્માંડહિતજ્ઞ થઈ શકે છે. વિશ્વના હિતમાં જેની મનોવૃત્તિ પ્રવર્તતી નથી તે મનુષ્યની સંકીર્ણસ્વાર્થદ્રષ્ટિ હોવાથી કર્મયોગી બનતાં પૂર્વે તેણે પરમાર્થકાર્યકારકત્વ થવું જોઈએ તે એમ અવબોધી શકતો નથી. વિશ્વહિતજ્ઞ થયાવિના સમાજસેવા, અને સંઘસેવા કાર્યોમાં સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. યાવત્ વિશ્વસેવા, દેશસેવા, સમાજસેવા, સંઘસેવા અને અન્યસેવાઓ કરવા પૂર્વે તેઓનું સમ્યગ્હિત કેવા રૂપમાં અને કેવા ઉપાયોમાં રહ્યું છે તે સમ્યગ્ અવબોધી શકાતું નથી તાવત્ સમ્યક્પ્રવૃત્તિ પણ થઈ શકતી નથી. વિશ્વહિતકારકપ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવર્તતાં વિશ્વહિતનું પરિપૂર્ણજ્ઞાન ન મેળવ્યું હોય તો વિશ્વમાં અનેકપ્રકારની સમાજસેવાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ પરસ્પર યાદવાસ્થળી કરીને સ્વપરનો નાશ કરી શકે છે. કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં કંઈ મતભેદ પડતાં પરસ્પર એકબીજાની ખતપર ઉતરી રાગીદ્રેષી બની એકબીજાના સામે થાય અને તેથી

કાર્યપ્રવૃત્તિના મૂલકદેયો વહેરને તેઓ અમુતા ન હોવાથી અવનતિ-
 માર્ગપ્રતિ તેઓ સંચરે છે. આથી પૂર્વે આર્યાવર્તમાં સર્વ પ્રકારની ઉત્ત-
 તિની આદ્યજ્ઞાતી ભોગવતા હતા; પરંતુ જ્યારે તેઓ વિશ્વહિતજ-
 ન રહી શક્યા અને સંકુચિતદૃષ્ટિએ પિંડહિતજ બની પરસ્પરવ્યક્તિ-
 મહત્ત્વને ભૂલી અને અવગણી રમેશુલ્લૂપ્તિ અને તમેશુલ્લૂપ્તિમાર્ગે
 સંચર્યા ત્યારે તેઓ પ્રગતિથી પતિત થયા. અતએવ વિશ્વહિતજ થયાવિના
 વ્યક્તિગતપ્રગતિ સંબંધી કરતાં વા સમહિતનકાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં પરસ્પ-
 કલેશદિયી સંપદન થવાને પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થાય છે. સમહિતપ્રગતિ
 કારકકાર્યપ્રવૃત્તિજર્ણમાં વ્યક્તિગતપ્રવૃત્તિના ઉપાયો રહેલા હોય છે તે
 વિશ્વહિતને અવગોચ્યાવિના અવગત થઈ શકે નહિ એમ નેત્રચિક-
 દિના પરમાર્થ સ્વરૂપથી અવગોચરું. વ્યક્તિગતહિતજત્વ વસ્તુતઃ
 સમહિતહિતજત્વના ગર્ભમાં સમાયતું છે એમ સમહિત-
 હિતવ્યાપકપ્રગતિદૃષ્ટિએ વિચાર્યાથી અવગોચાર્થ રાકરો.
 જે મનુષ્યે વિશ્વહિતજ અથવા સમહિતજ થયા નથી તેઓ વિશ્વ-
 ગત સામ્રાજ્યશાસનપદ્ધતિપ્રવૃત્તિયોના વાસ્તવિકવિશ્વાલનિયમોને
 અવગોચી શકતા નથી અને તે પ્રભાણે તેઓ પ્રવૃત્તિ કરી શકતા
 નથી. સમહિતપરિપૂર્ણહિતજત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના વિશ્વસામ્રાજ્યશાસન
 કાર્યપ્રવૃત્તિયોની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી અને તેમજ અન્ય
 વિશ્વસામ્રાજ્યજીવનપ્રગતિકરણપાસદિપ્રવૃત્તિયોના, નેસાગકર્મયોગ-
 દૃષ્ટિએ વ્યવહારસિદ્ધ આચારોદ્ધાર અધિકારી બની શકાતું નથી.
 અનેકનયસાપેક્ષદૃષ્ટિએ તેઓ સમગ્રવિશ્વજીવહિતજ થાય છે
 તેઓ સમહિતવ્યાપક ધર્મકર્મ સામ્રાજ્યપ્રવૃત્તિયોના અધિકારી બનીને
 અને અનેકનયસાપેક્ષદૃષ્ટિએ સમહિતસર્વજીવહિતકરધર્મ સામ્રા-
 જ્યપ્રવૃત્તિયોને આદરી જ્ઞાનયોગપૂર્વક કર્મયોગીના આદર્શજીવનને
 વિશ્વમાં ચિરંજીવી કરી શકે છે. વિશ્વહિતજત્વની પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત
 કરવામાં તથા વ્યક્તિગતમહત્તાની પરમાત્મતા પ્રાપ્ત કરવામાં યોગ્ય-
 પ્રવૃત્તિયોને સ્વાધિકારે સેવી શકાય છે, અને વિશ્વગત ભવ્યજીવોને
 સમહિતહિતજદૃષ્ટિએ અનેકયોગ્યપ્રવૃત્તિયોવટે પ્રવર્તીવી શકાય છે.
 વ્યક્તિગતહિતજત્વદૃષ્ટિમાં હિતજત્વની વૃદ્ધિ યથા યથા વૃદ્ધિ પામે છે

છે. બ્રહ્માંડના સર્વ જીવોને સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિદ્વારા કંઈ ને કંઈ ઉપગ્રહ
 થવો જોઈએ, એ બાબતનું સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી જ્ઞાન કરવું જોઈએ. બ્રહ્માંડના
 સર્વ જીવોની શાન્તિમાં સ્વબ્યક્તિપ્રવૃત્તિથી કેટલા અંશે ભાગ આપી
 શકાય તેનું જ્ઞાનઅંશ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. બ્રહ્માંડમાં રહેલા રમેશુણ,
 તમેશુણ અને સત્ત્વગુણવૃત્તિના વાતાવરણોની અસર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ,
 અને ભાવથી પોતાના પર કેવી રીતે થાય તેનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ
 અને સ્વબ્યક્તિમત્તપ્રવૃત્તિદ્વારા જગત્ક્રિતમાં જે જે અંશે પ્રવૃત્ત
 થવાનું હોય તેનું નૈશ્વયિકજ્ઞાન કરવું જોઈએ. સ્વવિચારો અને આ-
 ચારોથી જગજીવોનું હિત થાય છે કે વા અહિત થાય છે? તેનો
 સમ્યક્ નિર્ણય કરવો જોઈએ. વિશ્વહિતના વાસ્તવિક કયા વિચારો
 અને આચારો છે અને વિશ્વના અહિતભૂત કયા વિચારો અને આ-
 ચારો છે તેનો સ્વપર અનેક શાસ્ત્રોનાં રહસ્યોથી નૈશ્વયિક અનુભવ
 કરીને વિશ્વહિતકારકકાર્યને દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી કરવાં જોઈએ. જે
 મનુષ્ય પિંડહિતજ્ઞ હોય તે બ્રહ્માંડહિતજ્ઞ હોય છે. અથવા જે
 મનુષ્ય સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડહિતજ્ઞ થયો હોય છે તે પિંડહિતજ્ઞ તો થયો
 હોય છેજ. જે પરિપૂર્ણરીત્યાપિંડહિતજ્ઞ થયો હોય છે તે બ્રહ્માંડ-
 હિતજ્ઞ થઈ શકે છે. વિશ્વના હિતમાં જેની મનોવૃત્તિ પ્રવર્તતી
 નથી તે મનુષ્યની સંકીર્ણસ્વાર્થદ્રષ્ટિ હોવાથી કર્મયોગી જનતાં પૂર્વે
 તેણે પરમાર્થકાર્યકારકત્વ થવું જોઈએ તે એમ અવગોધી શકતો નથી.
 વિશ્વહિતજ્ઞ થયાવિના સમાજસેવા, અને સંઘસેવા કાર્યોમાં સમ્યક્
 પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી. યાવત્ વિશ્વસેવા, દેશસેવા, સમાજસેવા,
 સંઘસેવા અને અન્યસેવાઓ કરવા પૂર્વે તેઓનું સમ્યક્હિત કેવા રૂપમાં
 અને કેવા ઉપાયોમાં રહ્યું છે તે સમ્યક્ અવગોધી શકાતું નથી તાવત્
 સમ્યક્પ્રવૃત્તિ પણ થઈ શકતી નથી. વિશ્વહિતકારકપ્રવૃત્તિઓમાં
 પ્રવર્તતાં વિશ્વહિતનું પરિપૂર્ણજ્ઞાન ન મેળવ્યું હોય તો
 વિશ્વમાં અનેકપ્રકારની સમાજસેવાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરે-
 નારાઓ પરસ્પર યાદવાસ્થળી કરીને સ્વપરનો નાશ કરી
 શકે છે. કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં કંઈ મતભેદ પડતાં પરસ્પર એકબીજાની
 મતપર ઉતરી રાગીદ્રેષી બની એકબીજાના સામે થાય છે અને તેથી

[illegible]

તથા તથા સ્વાર્થતાનો નાશ અને પરમાર્થતાની વૃદ્ધિપૂર્વક અનુક્રમે
 હિતજ્ઞત્વદૃષ્ટિપ્રગતિની વૃદ્ધિરૂપમહાસાગરમાં સમદિહિતજ્ઞત્વરૂપથી
 એકરૂપે મનુષ્ય બની શકે છે. વિશ્વહિતજ્ઞમનુષ્યો આત્મકલ્યાણની સાથે
 સમદૃષ્ટિકલ્યાણ કરી શકે છે. વિશ્વહિતજ્ઞમનુષ્યોની પ્રત્યેકપ્રવૃત્તિપ્રાયઃ
 વિશ્વનું અહિત થાય એવી હોતી નથી. વિશ્વહિતજ્ઞમનુષ્યો પ્રાયઃ અલ્પ-
 હાનિ અને વિશેષ લાભ થાય એવી સ્વવ્યક્તિભાટે અને સમદૃષ્ટિભાટે
 પ્રવૃત્તિયો કરી શકે છે. અનેકનયદૃષ્ટિયોએ વિશ્વહિતજ્ઞત્વપ્રાપ્તિ અને
 વિશ્વહિતપ્રવૃત્તિપ્રાપ્તિમાં વ્યક્તિગત પરમાત્મત્વનો આવિર્ભાવ થયા
 વિના રહેતો નથી. વિશ્વહિતજ્ઞત્વની અનેક દૃષ્ટિયોમાં અનેક મંતવ્યોની
 પરસ્પર સાપેક્ષતાને અને અવિરૂદ્ધતાને સ્વાધિકારે વિચારોમાં અને
 આચારોમાં અવતારીને મનુષ્ય વાસ્તવિકપરમાર્થકર્મયોગી અને
 વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યયોગી બની શકે છે. વિશ્વહિતજ્ઞત્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ
 અવબોધતાં સ્વાત્મદૃષ્ટિનાં જ્ઞાનવર્તુલોની સંકુચિતતા ટળતી જાય છે
 અને વિશાલતા ઉદ્ભવતી જાય છે અને પરિણામે તેનો સર્વત્ર
 વ્યાપક અનન્ત પ્રસારવર્તુલમાં સમાવેશ થાય છે. શ્રી તીર્થંકરો વિશ્વ-
 હિતજ્ઞત્વદૃષ્ટિની ક્રમોત્પત્તિશ્રેણિએ આદેહીને વિશ્વહિતના માર્ગોમાં
 પ્રવૃત્તિ કરીને પ્રાન્તે તીર્થંકરત્વ પ્રાપ્ત કરી વિશ્વહિત કરી વિશ્વત્રાતા-
 વિશ્વશુદ્ધ અને વિશ્વેશ્વર બન્યા હતા. સ્વાત્મવ્યક્તિહિતજ્ઞત્વની અનેક
 દૃષ્ટિયોની ક્રમ પ્રાપ્ત અનેક શ્રેણિયોના શિખરે આદેહનારાએ સમ-
 દૃષ્ટિગત અનેકદૃષ્ટિયોની ક્રમાનુસાર પ્રાપ્ત અનેક શ્રેણિયોના શિખરે
 આદેહી શકે છે. વિશ્વહિતજ્ઞમનુષ્યો દ્રવ્યક્ષેત્રગ્રહ અને ભાવથી
 વિશ્વહિતકરઅનેકદૃષ્ટિયોએ અનેક મંત્રતંત્ર અને યંત્રોથી સ્વાધિ-
 કારે પ્રવૃત્તિ કરીને પરસ્પરબલની પ્રગતિવૃદ્ધિપૂર્વક સમદૃષ્ટિ હિતસાધ-
 વાને અધિકારી બની શકે છે. અતએવ વિશ્વહિતજ્ઞ થવાની અત્યંત
 આવશ્યકતા સ્વીકારીને સ્વજીવનની પ્રગતિકારકપ્રવૃત્તિયોમાં આત્મા-
 પંજુ કરવાની જરૂર છે. વિશ્વહિતજ્ઞમનુષ્યો સમદૃષ્ટિગતપ્રગતિપ્રવૃ-
 ત્તિયોમાં પ્રવર્તતાં પરસ્પર એક બીજાના બલનો ક્ષય ન થાય એવી
 અવિરોધકદૃષ્ટિયોને અને અવિરોધક આચારોને સ્વાધિકારે વિશેષ
 લાનપૂર્વક ધારણ કરી શકે છે. વિશ્વહિતજ્ઞ મનુષ્યો સાત્વિકશુદ્ધોને સેવન

દેશ પ્રવર્તિત રાજ્યોની શાંતિને સંરક્ષી શકત. વિશ્વહિતાર્થ જે જે
 સુવિચારોને અને આચારોને સમગ્ર વિશ્વની સમદ્રિષ્ટિએ ધર્મોચ્ચ-
 યોગ્યે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી અવબોધીને તેમાં સ્થિર રહ્યા હોત અને
 તેવી ઉદાર મંત્ર તંત્ર અને યંત્રની પ્રવૃત્તિઓમાં સાત્વિકભાવે પ્રવર્ત્યા
 હોત તો ધર્મના નામે અનેક ધર્મયુદ્ધો કલેશો અને અનેક અન્યાયો
 થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત ન થાત. વિશ્વહિતાર્થકાર્યક્ષમમનુષ્યો અનેક
 વિપત્તિઓ સહન કરીને વિશ્વહિતકારક કાર્યોમાં સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ
 કરી શકે ॥ અને પરસ્પર મતોનો વિરોધ ધારણ કરનારા મનુષ્યો
 વચ્ચે રહીને સર્વ નયસાપેક્ષે અનેકહેતુઓએ અવિરોધપણે દ્રવ્ય
 ક્ષેત્રકાલભાવથી સર્વજનું સહન કરીને ઉદારભાવના તથા ઉદારપ્રવૃત્તિ
 ધારવા સમર્થ બને છે. વિશ્વહિતાર્થકાર્યક્ષમમનુષ્યો વિશ્વહિતકર
 અનેક પ્રકારનાં જે જે વિશ્વમાં વિચારોનાં અને આચારોનાં ભિન્ન
 ભિન્નદ્રિષ્ટિએ ભિન્ન ભિન્ન વર્તુલો સ્વાધિકારે પ્રવર્તેલાં છે તેઓમાં
 અવિરોધદ્રિષ્ટિએ સત્યત્વનો નિર્ણય કરી અનન્ત વર્તુલના સાંધ્ય
 બિન્દુને મુખ્ય માની ઉદારભાવનાએ પ્રવર્તે છે. વિશ્વહિતાર્થદ્રિષ્ટિએ
 લોકિકજીવન કાર્યો અને લોકોત્તર ધર્મજીવન કાર્યોમાં શું શું રહસ્ય
 સમાયતું ॥ એમ જે મનુષ્યોએ અનુભવ્યું છે તે સાક્ષરમનુષ્યો
 વિશ્વહિતાર્થદ્રિષ્ટિએ ત્યાગી સ્વયં સેવક બની શકે છે અને તેમજ
 તેવા મનુષ્યો સ્વાધિકારે પ્રાપ્ત થએલી વિદ્યા, જ્ઞાનકર્મ, વ્યાપાર
 અને શૂદ્રકર્મ પ્રવૃત્તિઓને સેવી વિશ્વહિતાર્થ કાર્ય કરનારા કર્મ-
 યોગીઓ બની શકે છે. જે મનુષ્યો વિશ્વહિતાર્થકર્મજ્ઞ થયા નથી
 તેઓનું બ્યજિતવિચાર વાતાવરણ અને સમદ્રિષ્ટવિચાર વાતા-
 વરણ, સંકુચિતદ્રિષ્ટિવર્તુલયુક્ત હોય છે, તેથી તેઓ નિર્વેપદ્રિષ્ટિએ
 અને ઉદાર દ્રિષ્ટિએ કાર્ય પ્રવૃત્તિઓમાં આત્મલોગ આપી શકતા નથી.
 ત્યજ્યશાસ્ત્ર વિચારક મનુષ્યો વિશ્વહિતાર્થ કાર્યજ્ઞ થવાને યોગ્ય થાય
 કે તેથી વિશ્વહિતાર્થકર્મજ્ઞ એ વિગ્રેવજ પ્રથમ મૂકવામાં આવ્યું છે. સ્વા-
 ત્યજ્યશાસ્ત્ર વિચારક મનુષ્યો વિશ્વહિતકારક જે જે કાર્યો હોય છે તેઓનું
 અનેક દ્રિષ્ટિઓથી સમ્યગ્જ્ઞાન કરીને વિશ્વહિતકર કાર્ય પ્રવૃત્તિઓમાં
 ઉદાર ભાવના અને ઉદાર પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તીને વિશ્વોન્નતિ કે જેમાં

અનેક બ્યક્તિઓની પ્રગતિનાં બીજાં રહેલાં છે તેને કરવા વસ્તુતઃ
 સમર્થ થાય છે. કેાઈ પણ મનુષ્ય આ વિશ્વમાં એમ નહિ કથી
 શકે કે હું વિશ્વહિતાર્થ કંઈ પણ કરતો નથી. વિશ્વવર્તિત્વમનુ-
 ષ્યોના મનમાં તરતમયેજે વિશ્વહિતપ્રવૃત્તિ કરવામાટે વિચારો
 પ્રકટવા કરે છે, પરંતુ અનેકનયોની દૃષ્ટિએજે વિશ્વહિતાર્થકાર્યજ્ઞ
 થયા વિના જે જે સદ્વિચારોની ઉદાર ભાવના અને ઉદાર વર્તનને
 કરવાનાં હોય છે તે તેઓનાથી કરી શકાતાં નથી. વિશ્વહિતાર્થકાર-
 યજ્ઞ મનુષ્યે સ્વાધિકારે સ્વાત્મશક્તિઓનો સાપેક્ષદૃષ્ટિપૂર્વક આત્મ-
 હેતુ અર્પણે વિશ્વોન્નતિની ચચાર્યપ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવર્તે છે. વિશ્વ-
 હિતાર્થકાર્યપ્રવૃત્તિઓના જ્ઞાતાઓ જેમ જેમ જે દેશમાં વૃદ્ધિ પામે
 છે તેમ તેમ તે તે દેશની ઉન્નતિ, પ્રગતિ, સંરક્ષા અને શાન્તિમાં
 વૃદ્ધિ થવા કરે છે, તથા તે તે કાલે તે તે દેશીય મનુષ્યે આત્મો-
 ન્નતિ માર્ગમાં આનન્દથી વિચરે છે. વિશ્વહિતાર્થ કાર્યજ્ઞ યજ્ઞ અને
 વિશ્વહિતાર્થ પ્રવૃત્તિ કરવી અને તેની સાથે સાત્વિક ભાવનાથી આ-
 નન્દ સદ્વર્તનની સંરક્ષા કરવી એ કર્મયોગના અધિકારી મનુષ્ય વિના
 અન્યથી તેવું કંઈ બની શકે તેમ નથી. અનેક પ્રકારનાં કાર્ય કરવાં
 સામાન્ય જોશ પ્રવૃત્તિમાત્રથી કર્મયોગનો અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ
 શકતો નથી પરંતુ વસ્તુતઃ બ્યારે સ્વાન્યશક્તિ વિચારક અને
 વિશ્વહિતાર્થ કાર્યોનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પ્રત્યેક વિશ્વહિતાર્થ
 કાર્યને તથા બ્યક્તિજવ કાર્યને સ્વાધિકારે કરી શકાય છે.
 વિશ્વહિતના વિચારો અને કાર્યો કયાં કયાં છે તેનો અનેક દૃષ્ટિએજે
 નિર્ણય કરવો જોઈએ. પરંપરાની પેઠે વિચારો ઉત્પન્ન થાય અને
 ક્ષણમાં વિલય પામે જોટલા માત્રથી કંઈ બ્યક્તિજવપ્રગતિ અને
 સમદિગ્તવ પ્રગતિ મહત્વની સિદ્ધિ યદ્ય શકતી નથી. બ્યક્તિજવ પ્રગતિ
 અને સમદિગ્તવ પ્રગતિના અનેક હેતુઓનો સિદ્ધરણુદિયી નિર્ણય
 કરવો જોઈએ કે જેથી લોકહિતકાર્યો કરતાં મનવચન અને કાયાનું
 પ્રગતિમાર્ગપ્રવૃત્તિમાં ગાંધ ન રહે. લોકહિતકાર્યોનું સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં
 તેમાં ઉદારભાવના અને ઉદાર પ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તાય છે અને મનુષ્ય નીતિમાં
 પણ ઉદારભાવનાથી પ્રવર્તે છે તેથી તે વિશ્વ સામાન્ય અને ધર્મ સામા-

જ્યની અહોઝલાદીમાં સમ્યગ્ આત્મલોગ આપી શકે છે. વિશ્વહિતકારક કાર્યોના જ્ઞાતા યવાથી વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિયોનું હેતુત્વ અને ઉપાદેયત્વ અવગ્રાહ્ય છે. અતઃએવ વિશ્વહિતકારક કાર્ય પ્રવૃત્તિયોને જ્ઞાતા મનુષ્ય ખરેખર કાર્ય કરવાનો અધિકારી છે એમ અવગ્રાહ્યું. આર્ય દેશમાં પૂર્વે જે જે મહાત્માઓ થઈ ગયા છે તેઓએ પ્રથમ વિશ્વહિતકારક કાર્યોનું પરિતઃ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અવલોક્યું હતું તેથી તેઓ આરમ્ભાતિમાં આગળ વધ્યા હતા. વિશ્વહિતાર્થકર્મસમનુ-
 ધ્યેથી વિશ્વની પ્રગતિ યવાની છે એમ નિશ્ચયતઃ અવગ્રાહ્યું. વિશ્વહિતના જેઓ જ્ઞાતા નથી તેઓ વસ્તુતઃ અન્ધ પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે અને તેઓની અન્ધપ્રવૃત્તિથી વિશ્વની ઉન્નતિના બદલે કદાપિ અવનતિ કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સોક્રેટીસ એક ગ્રીક વિદ્વાન થયો હતો તે દેશની અને વિશ્વની ઉન્નતિ કરવામાં પોતાના શિષ્યોને સ્વદૃષ્ટિ પ્રમાણે બ્યાપક વિચારો પ્રવર્તાવતો હતો. શ્રીકૃષ્ણપ્રભુએ જગતનું કાયાળુ થાય એવાં મુકાર્યો પ્રવૃત્તિમાં છે. જેમ જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ અને બાવથી નિમિત્ત દૃષ્ટિ, ઉપદ્રાવ દૃષ્ટિ, પરમાર્થદૃષ્ટિ, ઉપપદ્ધ દૃષ્ટિ અને સદાચાર દૃષ્ટિ આદિ અનેક દૃષ્ટિયોથી વિશ્વકોટિક દિતજ્ઞાતા થવાય છે તેમ તેમ સ્વાર્થ, લોભ, કાર્પણ્ય, મંદુચિન્તા આદિ અનેક દોષોથી મુક્ત થવાય છે અને લોકિક દિતકારક અર્થ પ્રવૃત્તિયોમાં અનેક મુયોજનાઓની મુખ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. વિશ્વવર્તિ અનેક દેશોમાં પ્રવર્તિત વિચિત્ર સંજ્ઞાનીતિયોના નિવર્તનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવશે તો અવગ્રાહ્યો કે તે તે નીતિયોના ઉત્પદકોના દૃઢ્યમાં વિશ્વદિનકારકત્વ ઉદ્ભવ્યું હતું, તેથી તેઓએ સંજ્ઞાવ્યવસ્થા આદિ અનેક વ્યવસ્થાઓના લક્ષ્ય થયું હતું. બ્યાવહરિકદિતકારક શાસ્ત્ર અને અનેક દૃષ્ટિએ પ્રમટેક ધર્મશાસ્ત્રોના તાર એ છે કે દિનકારક અને વિશ્વદિનકારક કાર્યોનાં પ્રવૃત્તિ કરવી લૈકિક વિશ્વદિનકારક પ્રવૃત્તિયોનું જ્ઞાન અને લોકે-
 તર દિતકારક પ્રવૃત્તિયોનું જ્ઞાન એન જે પ્રકારે જ્યારે અમ્યજ્ઞાન થયે ॥ ત્યારે પિદ્ધેશ અને પ્રદ્યાદ્યેશના વસ્તવિક માનોન્ય મનુષ્યોથી સંચરે શકાય છે. ધાર્મિક નિહારા બાર્ન અને ધાર્મિકપ્રવર્તિ

માર્ગને હાનિ ન પહોંચે અને તે બેની સંરક્ષાપ્રગતિ થાય એવી રીતે અવિરોધપણે વિશ્વહિતકારક કાર્યજ્ઞાનના જ્ઞાતા થવું જોઈએ. ધાર્મિક નિવૃત્તિમાર્ગમાં અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં એવી ઉદાર-ભાવનાથી પ્રવર્તવું જોઈએ કે જેથી લૌકિક વિશ્વહિતકારક યોજનાઓપૂર્વક જે જે પ્રવૃત્તિયો સેવવી પડે તેમાં સ્વાધિકારે પ્રવર્તતાં સંકુચિતત્વ અને વિરોધત્વદ્વારા સ્વકીય અવનતિમય કંટકમાર્ગ ન બને. લૌકિક વિશ્વહિતકારક આલ્-વિકાદિકકર્મોની સાથે વ્યાવહારિક સંબંધવડે મનુષ્યોને સંબંધિત થવું પડે છે અને તેનાથી કોઈ પણ રીતે મૃત્યુપર્યન્ત સંબંધમાં રહેવું પડે છે. અતએવ વિશ્વહિતાર્થ કાર્યજ્ઞ થયા વિના વિશ્વમાં બાહ્યસ્થિત પિંડલુપનમાં નહીં શકાય એવી આવશ્યક સ્થિતિ હોવાથી વિશ્વહિતાર્થ કાર્યજ્ઞતાની પ્રાપ્તિની સાથે વિશ્વહિતાર્થકાર્યપ્રવૃત્તિ સેવામાં પણ સ્વાધિકારે બાહ્ય ક્ષેત્રોથી તત્પ્રવૃત્તિની સાથે સંબંધિત રહેવાની આવશ્યકતા સ્વીકાર્યા વિના કદાપિ છૂટકો થવાનો નયો. એક વખતે બૌદ્ધ સાધુઓ દોડીમાં બેસી ગંગા નદી ઉતરતા હતા તેઓના ભોગ્ય કેટલાક ગૃહસ્થો હતા, ધણા ભાર અને વાવાઝેરાથી નાવ ડુબવા લાગ્યું, તે વખતે કેટલાક મનુષ્યોને ધૂન કરવાની નાવિક તરફથી પ્રેરણા આવી. તે વખતે ગરીબ ગૃહસ્થો ગંગામાં પડવા લાગ્યા તેમની વિશ્વહિત પરા-યણતા દેખીને અન્યમનુષ્યોને બચાવવા તેઓને નિવારી કેટલાક બૌદ્ધ સાધુઓ નદીમાં પડ્યા અને સ્વલુપનનું સ્વાર્પણ કરી હિતકારક કાર્યજ્ઞનું આદર્શ લુપન વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું. જનસમાજનું પ્રાણીસમાજનું અને વિશ્વનું કલ્યાણ કરવાની જેઓની ઇચ્છા ॥ તેઓના મનમાં હિતસંબંધી સમઘિભાવના હોવાથી તેઓ હિતમય વિચારોથી સ્વાહુદયને ભરી દે છે અને પશ્ચાત્ હિતમય સદાચારોથી વિશ્વમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. વિશ્વમાં કોઈ પણ ધર્મ વિશ્વગ્યાપક થવાને યોગ્ય હોય તો વિશ્વહિતની ઉદાર વ્યાપકભાવના અને વિશ્વગ્યાપક હિત-મય સદાચારોવડે ઉત્તમ હોય છે તેજ અવબોધવો. સંકુચિત વિચાર અને સંકુચિત પ્રવૃત્તિથી જે ધર્મ, વિશ્વમાં લોકહિતને આદર આપી ચિરંજીવવા ધારે છે તે ખરેખર આકાશ કુમુભવત્ અવબોધવું.

જન્યની અહોઝલાલીમાં સમ્યગ્જ્ઞાત્મલોગ આપી શકે છે. વિશ્વહિતકારક કાર્યોના જ્ઞાતા થવાથી વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનું હેયત્વ અને ઉપાદેયત્વ અવગોઘાય છે. અતએવ વિશ્વહિતકારક કાર્ય પ્રવૃત્તિઓના જ્ઞાતા મનુષ્ય ખરેખર કાર્ય કરવાનો અધિકારી છે એમ અવગોઘવું. આર્ય દેશમાં પૂર્વે જે જે મહાત્માઓ યજ્ઞ ગયા છે તેઓએ પ્રથમ વિશ્વહિતકારક કાર્યોનું પરિતઃ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અવલોક્યું હતું તેથી તેઓ આત્મોન્નતિમાં આગળ વધ્યા હતા. વિશ્વહિતાર્થકર્મજનમનુષ્યોથી વિશ્વની પ્રગતિ થવાની છે એમ નિશ્ચયતઃ અવગોઘવું. વિશ્વહિતના જેઓ જ્ઞાતા નથી તેઓ વસ્તુતઃ અન્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે અને તેઓની અન્ધપ્રવૃત્તિથી વિશ્વની ઉન્નતિના બહલે કદાપિ અવનતિ કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સોક્રેટીસ એક ગ્રીક વિદ્વાન થયો હતો તે દેશની અને વિશ્વની ઉન્નતિ કરવામાં પોતાના શિષ્યોને સ્વદૃષ્ટિ પ્રમાણે બ્યાપક વિચારો પ્રવર્તાવતો હતો. શ્રીવીરપ્રભુએ જગતનું કલ્યાણ થાય એવાં સુકાર્યો પ્રરૂપેલાં છે. જેમ જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ અને ભાવથી નિમિત્ત દૃષ્ટિ, ઉપાદાન દૃષ્ટિ, પરમાર્થદૃષ્ટિ, ઉપગ્રહ દૃષ્ટિ અને સદાચાર દૃષ્ટિ આદિ અનેક દૃષ્ટિઓથી વિશ્વલૌકિક હિતજ્ઞાતા થવાય છે તેમ તેમ સ્વાર્થ, લોભ, કાર્પણ્ય, સંકુચિતતા આદિ અનેક દોષોથી મુક્ત થવાય છે અને લૌકિક હિતકારક સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં અનેક સુયોજનાઓની સુબ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. વિશ્વવર્તિ અનેક દેશોમાં પ્રવર્તિત વિચિત્ર રાજ્યનીતિઓના નિયમોનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવશે તો અવગોઘાયે કે તે નીતિઓના ઉત્પાદકોના હૃદયમાં વિશ્વહિતકાર્યજ્ઞત્વ ઉદ્ભવ્યું હતું, તેથી તેઓએ રાજ્યબ્યવસ્થા આદિ અનેક બ્યવસ્થાઓમાં લક્ષ્ય ધાર્યું હતું. બ્યાવહારિકહિતકારક શાસ્ત્રો અને અનેક દૃષ્ટિએ પ્રગટેલ ધર્મશાસ્ત્રોના સાર એ છે કે હિતજ્ઞ થવું અને વિશ્વહિતકારક કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. લૌકિક વિશ્વહિતકારક પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન અને લોકોત્તર હિતકારક પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન એમ બે પ્રકારે જ્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પિંડસેવા અને બ્રહ્માંડસેવાના વાસ્તવિક માર્ગોમાં મનુષ્યોથી સંચરી શકાય છે. ધાર્મિક નિવૃત્ત માર્ગ અને ધાર્મિકપ્રવૃત્તિ

માર્ગને હાનિ ન પહોંચે અને તે બેની સંરક્ષાપ્રતિ યાય એવી રીતે
 અવિરોધપણે વિસ્વહિતકારક કાર્યજનનના સાધા યત્ન બેઠ્ઠાને ધાર્મિક
 નિવૃત્તિમાર્ગમાં અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં એવી ઉદાર
 ભાવનાથી પ્રવર્તવું બેઠ્ઠાએ કે જેથી હોદ્દાકે વિશ્વહિતકારક
 યોજનાઓપૂર્વક જે જે પ્રવૃત્તિયો સેવરી પડે તેમાં સ્વા-
 ધિકારે પ્રવર્તતાં સંકુચિતત્વ અને વિરોધત્વદ્વારા સ્વકીય
 અવનતિમય કંટકમાર્ગ ન બને. હોદ્દાકે વિસ્વહિતકારક અણ-
 વિદ્યાર્થિઓની સાથે બ્યવહારિક સંબંધવડે મનુષ્યોને સંબંધિત યત્ન
 પડે છે અને તેનથી કોઈ પણ રીતે મૃત્યુપર્યન્ત સંબંધમાં રહેવું પડે
 છે. જદાએવ વિસ્વહિતકાર્ય કાર્યજનન યથા વિના વિસ્વમાં બાહ્યસૂચ
 પિંડજીવનમાં નહીં શકાય એવી આવશ્યક સ્થિતિ હોવાથી વિશ્વહિતકાર્ય
 કાર્યજનનની પ્રાપ્તિની સાથે વિશ્વહિતકાર્યકાર્યપ્રવૃત્તિ સેવામાં પણ સ્વાધિ-
 કારે બાહ્ય કાર્યોથી વ્યવસ્થાપિતની સાથે સંબંધિત રહેવાની આવશ્યકતા
 સ્વીકાર્યા વિના કદાપિ છૂટકો ચલાવે નથી. એક વખતે બેઠ્ઠા સાધુએ
 દેવીમાં બેઠી ગંગા નદી ઉતરતા હતા તેઓના લેગા કેટલાક મૃદસ્યો
 હતા, પણ ભાર અને વાવાએકથી નાવ ડુબવા લાગ્યું, તે વખતે
 કેટલાક મનુષ્યોને ન્યૂન કરવાની નીલિકે વરદથી પ્રેરણા આપી. તે
 વખતે મરીબ મૃદસ્યો ગંગામાં પડવા લાગ્યા તેમની વિસ્વહિત પચ-
 વણવા દેખીને અન્યમનુષ્યોને બચાવવા તેઓને નિવારી કેટલાક
 બેઠ્ઠા સાધુએ નદીમાં પડ્યા અને સ્વજીવનનું સ્વાર્પણ કરી હિતકારક
 કાર્યજનનું બાહ્ય જીવનવિસ્વમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું. જનસમાજનું પ્રાણીકમાજનું
 અને વિશ્વનું કલ્યાણ કરવાની જેઓની ઇચ્છા છે તેઓના મનમાં
 હિતસંબંધી સમસ્તિત્વના હોવાથી તેઓ હિતમય વિચારોથી સ્વદૃષ્ટ્યને
 ભરી દે છે અને પર્યંત હિતમય સદાચારોથી વિશ્વમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.
 વિશ્વમાં કોઈ પણ ધર્મ વિશ્વવ્યાપક યથાને યોગ્ય હોય તો
 વિશ્વહિતની ઉદાર વ્યાપકભાવના અને વિશ્વવ્યાપક હિત-
 મય સદાચારોવડે ઉત્તમ હોય છે તેજ અવગોધવે. સંકુચિત
 વિચાર અને સંકુચિત પ્રવૃત્તિથી જે ધર્મ, વિશ્વમાં હોદ્દાકેવડે
 આપી ચિરંજીવના ધારે છે તે ખરેખર આકાશ ડુમ્બવત્ અવગોધવું.

જન્યની અહોઝલાલીમાં સમ્યગ્ આત્મભોગ આપી શકે છે. વિશ્વહિતકારક કાર્યોના જ્ઞાતા થવાથી વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનું હેતુત્વ અને ઉપાદેયત્વ અવબોધાય છે. અતએવ વિશ્વહિતકારક કાર્ય પ્રવૃત્તિઓને જ્ઞાતા મનુષ્ય ખરેખર કાર્ય કરવાનો અધિકારી છે એમ અવબોધવું. આર્ય દેશમાં પૂર્વે જે જે મહાત્માઓ યર્ષ ગયા છે તેઓએ પ્રથમ વિશ્વહિતકારક કાર્યોનું પરિતઃ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અવલોક્યું હતું તેથી તેઓ આત્મેક્ષતિમાં આગળ વધ્યા હતા. વિશ્વહિતાર્થકર્મસમનુષ્ઠોથી વિશ્વની પ્રગતિ થવાની છે એમ નિશ્ચયતઃ અવબોધવું. વિશ્વહિતના જેઓ જ્ઞાતા નથી તેઓ વસ્તુતઃ અન્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે અને તેઓની અન્ધપ્રવૃત્તિથી વિશ્વની ઉન્નતિના બદલે કદાપિ અવનતિ કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સોક્રેટીસ એક ગ્રીક વિદ્વાન થયો હતો તે દેશની અને વિશ્વની ઉન્નતિ કરવામાં પોતાના શિષ્યોને સ્વદૃષ્ટિ પ્રમાણે વ્યાપક વિચારો પ્રવર્તાવતો હતો. શ્રીવીરપ્રભુએ જગતનું કલ્યાણ થાય એવાં મુકાર્યો પ્રરૂપેલાં છે. જેમ જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ અને બાવથી નિમિત્ત દૃષ્ટિ, ઉપાદાન દૃષ્ટિ, પરમાર્થદૃષ્ટિ, ઉપશ્લેષ દૃષ્ટિ અને સદાચાર દૃષ્ટિ આદિ અનેક દૃષ્ટિઓથી વિશ્વલોકિત હિતજ્ઞાતા થવાય છે તેમ તેમ સ્વાર્થ, લોભ, કાર્પણ્ય, સંકુચિતતા આદિ અનેક દોષોથી મુક્ત થવાય છે અને લૌકિક હિતકારક સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં અનેક મુયોજનાઓની સુવ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. વિશ્વવર્તિ અનેક દેશોમાં પ્રવર્તિત વિચિત્ર રાજ્યનીતિઓના નિયમોનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવશે તો અવબોધાયે કે તે તે નીતિઓના ઉત્પાદકોના હૃદયમાં વિશ્વહિતકાર્યજ્ઞત્વ ઉદ્ભવ્યું હતું, તેથી તેઓએ રાજ્યવ્યવસ્થા આદિ અનેક વ્યવસ્થાઓમાં લક્ષ્ય ધાર્યું હતું. વ્યાવહારિકહિતકારક શાસ્ત્રો અને અનેક દૃષ્ટિએ પ્રગટેલ ધર્મશાસ્ત્રોનો સાર એ છે કે હિતજ્ઞ થવું અને વિશ્વહિતકારક કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. લૌકિક વિશ્વહિતકારક પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન અને લોકો-તર હિતકારક પ્રવૃત્તિઓનું જ્ઞાન એમ બે પ્રકારે જન્યારે સમ્યગ્ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પિંડસેવા અને બ્રહ્માંડસેવાના વાસ્તવિક માર્ગોમાં મનુષ્યોથી સંચરી શકાય છે. ધાર્મિક નિવૃત્ત માર્ગ અને ધાર્મિકપ્રવૃત્તિ

માર્ગને હાનિ ન પહોંચે અને તે બેની અંરથાપ્રગતિ થાય એવી રીતે
 અવિરોધપદ્ધતિ વિશ્વહિતકારક કાર્યજ્ઞાનના જ્ઞાતા થવું જોઈએ. ધાર્મિક
 નિવૃત્તિમાર્ગમાં અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં એવી ઉદાર-
 ભાવનાથી પ્રવર્તવું જોઈએ કે બેથી લૌકિક વિશ્વહિતકારક
 યોજનાઓપૂર્વક બે બે પ્રવૃત્તિયો સેવવી પડે તેમાં સ્વા-
 ધિકારે પ્રવર્તતાં સંકુચિતત્વ અને વિરોધત્વદ્વારા સ્વકીય
 અવનાતિમય કેટકમાર્ગ ન બને. લૌકિક વિશ્વહિતકારક આજી-
 વિશાસ્ત્રિકકર્મોની સાથે વ્યાવહારિક સંબંધવડે મનુષ્યોને સંબંધિત થવું
 પડે છે અને તેનાથી કોઈ પણ રીતે મૃત્યુપર્યન્ત સંબંધમાં રહેવું પડે
 છે. અત્યેવ વિશ્વહિતાર્થ કાર્યજ્ઞ થયા વિના વિશ્વમાં બાહ્યસ્થૂલ
 પિંડજીવનમાં નજીવી ગણાય એવી આવશ્યક સ્થિતિહોવાથી વિશ્વહિતાર્થ
 કાર્યજ્ઞત્વની પ્રાપ્તિની સાથે વિશ્વહિતાર્થકાર્યપ્રવૃત્તિ સેવામાં પણ સ્વાધિ-
 કારે બાહ્ય ફરજોથી વ્યવસ્થાપ્રવૃત્તિની સાથે સંબંધિત રહેવાની આવશ્યકતા
 સ્વીકાર્યા વિના કદાપિ છૂટકો થવાનો નથી. એક વખતે બેદ સાધુઓ
 હોડીમાં બેસી ગંગા નદી ઉવરતા હતા તેઓના લેગા કેટલાક મૃદુસ્યો
 હતા, ઘણા ભાર અને વાવાઝેલાથી નાબ ડુબવા લાગ્યું, તે વખતે
 કેટલાક મનુષ્યોને યૂન કરવાની નાવિક વરદથી પ્રેરણા આવી. તે
 વખતે મરીમ મૃદુસ્યો ગંગામાં પડવા લાગ્યા તેમની વિશ્વહિત પર-
 ચલતા દેખીને અન્યમનુષ્યોને બચાવવા તેઓને નિવારી કેટલાક
 બેદ સાધુઓ નદીમાં પડ્યા અને સ્વજીવનનું સ્વાર્પણ કરી હિતકારક
 કાર્યજ્ઞનું આદર્શ જીવન વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું. જનસમાજનું પ્રાણીસમાજનું
 અને વિશ્વનું કલ્યાણ કરવાની જેઓની ઇચ્છા છે તેઓના મનમાં
 હિતસંબંધી સમસ્તિજાવના હોવાથી તેઓ હિતમય વિચારોથી સ્વદૃશ્યને
 ભરી દે છે અને પર્યંત હિતમય સદાચારોથી વિશ્વમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.
 વિશ્વમાં કોઈ પણ ધર્મ વિશ્વવ્યાપક થવાને યોગ્ય હોય તો
 વિશ્વહિતની ઉદાર વ્યાપકભાવના અને વિશ્વવ્યાપક હિત-
 મય સદાચારોવડે ઉત્તમ હોય છે તેનું અવબોધવો. સંકુચિત
 વિચાર અને સંકુચિત પ્રવૃત્તિથી જે ધર્મ, વિશ્વમાં લોકહિતને આદર
 આપી ચિરંજીવવા પારે છે તે ખરેખર આકાશ કુમુદવત્ અવબોધવું.

જ્યની ઝાઢોઝલાલીમાં સમ્યગ્ આત્મલોગ આપી શકે છે. વિશ્વહિતકારક કાર્યોના જ્ઞાતા થવાથી વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિયોનું હેયત્વ અને ઉપાદેયત્વ અવબોધાય છે. અતએવ વિશ્વહિતકારક કાર્ય પ્રવૃત્તિયોને જ્ઞાતા મનુષ્ય ખરેખર કાર્ય કરવાનો અધિકારી છે એમ અવબોધવું. આર્ય દેશમાં પૂર્વે જે જે મહાત્માઓ થઈ ગયા છે તેઓએ પ્રથમ વિશ્વહિતકારક કાર્યોનું પરિતઃ સંપૂર્ણ સ્વરૂપ અવલોક્યું હતું તેથી તેઓ આત્મેજ્ઞતિમાં આગળ વધ્યા હતા. વિશ્વહિતાર્થકર્મજનનુ-ભોથી વિશ્વની પ્રગતિ થવાની છે એમ નિશ્ચયતઃ અવબોધવું. વિશ્વહિતના જેઓ જ્ઞાતા નથી તેઓ વસ્તુતઃ અન્ધ પ્રવૃત્તિ કરનારા હોય છે અને તેઓની અન્ધપ્રવૃત્તિથી વિશ્વની ઉત્તતિના બદલે કદાપિ અવનતિ કરવાની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સોક્રેટીસ એક બ્રીક વિદ્વાન થયો હતો તે દેશની અને વિશ્વની ઉન્નતિ કરવામાં પોતાના શિષ્યોને સ્વદૃષ્ટિ પ્રમાણે બ્યાપક વિચારો પ્રવર્તાવતો હતો. શ્રીવીરપ્રભુએ જગતનું કથ્યાણુ થાય એવાં મુકાર્યો પ્રરૂપેલાં છે. જેમ જેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ અને ભાવથી નિમિત્ત દૃષ્ટિ, ઉપાદાન દૃષ્ટિ, પરમાર્થદૃષ્ટિ, ઉપગ્રહ દૃષ્ટિ અને સદાચાર દૃષ્ટિ આદિ અનેક દૃષ્ટિયોથી વિશ્વલોકિક હિતજ્ઞાતા થવાય છે તેમ તેમ સ્વાર્થ, લોભ, કાર્પણ્ય, સંકુચિતતા આદિ અનેક દોષોથી મુક્ત થવાય છે અને લોકિક હિતકારક સર્વ પ્રવૃત્તિયોમાં અનેક મુયોજનાઓની મુખ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. વિશ્વવર્તિ અનેક દેશોમાં પ્રવર્તિત વિચિત્ર રાજ્યનીતિયોના નિયમોનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવશે તો અવબોધાયે કે તે તે નીતિયોના ઉત્પાદકોના હૃદયમાં વિશ્વહિતકાર્યજ્ઞત્વ ઉદ્ભવ્યું હતું, તેથી તેઓએ રાજ્યબ્યવસ્થા આદિ અનેક બ્યવસ્થાઓમાં લક્ષ્ય ધાર્યું હતું. બ્યાવહારિકહિતકારક શાસ્ત્રો અને અનેક દૃષ્ટિએ પ્રગટેક ધર્મશાસ્ત્રોને સાર એ છે કે હિતજ્ઞ થવું અને વિશ્વહિતકારક કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવી. લોકિક વિશ્વહિતકારક પ્રવૃત્તિયોનું જ્ઞાન એમ જે પ્રકારે ત્યારે સમ્યજ્ઞાન થાય છે ત્યારે પિંડસેવા અને શ્રદ્ધાંડસેવાના વાસ્તવિક માર્ગોનાં મનુષ્યોથી ચંચરી શકાય છે. ધાર્મિક નિવૃત્ત માર્ગ અને ધાર્મિકપ્રવૃત્તિ

માર્ગને હાનિ ન પહોંચે અને તે બેની તંત્રપ્રાપ્તિ થાય એવી રીતે
 અવિરોધપણે વિશ્વહિતકારક કાર્યજ્ઞાનના સાત્તા ધવું બેઠાં. ધાર્મિક
 નિવૃત્તિમાર્ગમાં અને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં એવી ઉદાર-
 ભાવનાથી પ્રવર્તવું બેઠાં કે બેઠી લૌકિક વિશ્વહિતકારક
 યોગનાઓપૂર્વક જે જે પ્રવૃત્તિયો સેવવી પડે તેમાં સ્વા-
 ધિકારે પ્રવર્તતાં સંકુચિતત્વ અને વિરોધત્વદ્વારા સ્વકીય
 અવનતિમય કંટકમાર્ગ ન બને. લૌકિક વિશ્વહિતકારક આજી-
 વિકાદિકકર્મોની સાથે વ્યાવહારિક સંબંધપડે મનુષ્યોને સંબંધિત ધવું
 પડે છે અને તેનાથી કોઈ પણ રીતે મૃત્યુપર્યન્ત સંબંધમાં રહેવું પડે
 છે. અતએવ વિશ્વહિતાર્ય કાર્યજ્ઞ થયા વિના વિશ્વમાં બાહ્યમુલ
 પિંડજીવનમાં નજીવી શકાય એવી આવશ્યક સિયતિ હોવાથી વિશ્વહિતાર્ય
 કાર્યજ્ઞત્વની પ્રાપ્તિની સાથે વિશ્વહિતાર્યકાર્યપ્રવૃત્તિ સેવામાં પણ સ્વાધિ-
 કારે બાહ્ય કરેલોથી વત્તપ્રવૃત્તિની સાથે સંબંધિત રહેવાની આવશ્યકતા
 સ્વીકાર્યા વિના કદાપિ છૂટકો થવાનો નથી. એક વખતે બૌદ્ધ સામુઓ
 હોદીમાં બેઠી ગંગા નદી ઉતરવા હતા તેઓના લેગા કેટલાક ગૃહસ્થો
 હતા, ધણા ભાર અને વાણાએટાથી નાવ ડુબવા લાગ્યું, તે વખતે
 કેટલાક મનુષ્યોને ન્યૂન કરવાની નાવિક તરફથી પ્રેરણા આવી. તે
 વખતે ગરીબ ગૃહસ્થો ગંગામાં પડવા લાગ્યા તેમની વિશ્વહિત પરા-
 યલ્પતા દેખીને અન્યમનુષ્યોને બચાવવા તેઓને નિવારી કેટલાક
 બૌદ્ધ સામુઓ નદીમાં પડ્યા અને સ્વજીવનનું સ્વાર્પણ કરી હિતકારક
 કાર્યજ્ઞનું આદર્શ જીવન વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું. જનસમાજનું પ્રાણીસમાજનું
 અને વિશ્વનું કલ્યાણ કરવાની તેઓની ઇચ્છા છે તેઓના મનમાં
 હિતસંબંધી સમદિશાવના હોવાથી તેઓ હિતમય વિચારોથી સ્વરૂપને
 ભરી દે છે અને પર્યાત્ હિતમય સદાચારોથી વિશ્વમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.
 વિશ્વમાં કોઈ પણ ધર્મ વિશ્વવ્યાપક થવાને યોગ્ય હોય તો
 વિશ્વહિતની ઉદાર વ્યાપકભાવના અને વિશ્વવ્યાપક હિત-
 મય સદાચારોપડે ઉત્તમ હોય છે તેજ અવબોધવો. સંકુચિત
 વિચાર અને સંકુચિત પ્રવૃત્તિથી જે ધર્મ, વિશ્વમાં લોકહિતને જ
 આપી ચિરંજીવવા પારે ॥ તે ખરેખર આકાશ કુમુદવત્ જાવ

વિશ્વવ્યાપકહિતકરવિચારોથી અને વિશ્વવ્યાપક હિતકર
 પ્રવૃત્તિયોથી સમગ્ર વિશ્વનું કલ્યાણ કરવાની સાથે જે ધર્મ
 વિશ્વમાં ચિરંજીવી થવા ધારે છે તે ધર્મ ખરેખર વિશ્વમાં
 સ્વાસ્થ્યતત્વ બીજકોની પરંપરા સાથે સ્વવ્યક્તિના ઉદાર
 વ્યાપક પ્રકારે ચિરંજીવ થઈ શકે છે. સર્વ કાર્યોની દ્રવ્ય-
 ક્ષેત્રકાલ અને ભાવે અનેક નયોની અપેક્ષાએ પોતાના માટે ઉપયો-
 ગિતા છે એમ જે સર્વ કાર્યોના મૂલગર્ભમાં ઉતરીને અવગ્રાપે છે તેની
 સ્વાધિકારે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં યોગ્યતા છે એમ અવગ્રાધતું, આ વિશ્વમાં
 પ્રત્યેક કાર્યની ઉપયોગિતાની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો
 સર્વ કાર્યોની ઉપયોગિતાનું મહત્ત્વ અવગ્રાધારે, વિશ્વવર્તિ સર્વ
 જીવોને પરસ્પર એક બીજાની ઉપયોગિતાની જરૂર છે એમ સમાજ-
 શાસ્ત્રના અભ્યાસપૂર્વક સમાજશાસ્ત્રદૃષ્ટિએ વિચારતાં સ્વયંજી અવ-
 ગ્રાધારે, કોઈ પણ પ્રાણીના કોઈ પણ કાર્યનું અનુપયોગિત્વ
 અમુકદૃષ્ટિએ અમુકને માટે હોઈ શકે પરંતુ સર્વને માટે
 સર્વથા સર્વદા અનુપયોગિત્વતો નજ ગણી શકાય એમ
 કયતાં અનેક દલીલો હૃદયમાં ઉભરાય છે. જે કાર્યનું અમુક
 દૃષ્ટિએ અનુપયોગિત્વ છે તે કાર્યનું અન્ય અમુકદૃષ્ટિએ
 ઉપયોગિત્વ છે. વેદાધ્યદૃષ્ટિએ જે કાર્યોનું અનુપયોગિત્વ છે તેનું
 સમદૃષ્ટિએ ઉપયોગિત્વ છે. જેનું સમદૃષ્ટિએ અનુપયોગિત્વ
 છે એવા ધર્મકાર્યોનું વેદાધ્યદૃષ્ટિએ ઉપયોગિત્વ છે. જે કાર્યોનું
 અમુકકાલે ઉપયોગિત્વ છે તેજ કાર્યોનું અમુકકાલે અનુપયો-
 ગિત્વ છે. જે ક્ષેત્રમાં અમુક કાર્યોનું ઉપયોગિત્વ છે તેજ કાર્યોનું
 અમુકક્ષેત્રમાં અનુપયોગિત્વ છે. જે કાર્યોનું અમુક મનુષ્યની
 અપેક્ષાએ ઉપયોગિત્વ છે તેજ કાર્યોનું અમુક મનુષ્યની અપેક્ષાએ
 અનુપયોગિત્વ છે. જે ભાવે અમુક કાર્યપ્રવૃત્તિયોનું ઉપયોગિત્વ છે
 તેથી અન્યભાવે તે તે કાર્યપ્રવૃત્તિયોનું અનુપયોગિત્વ છે. વિશ્વમાં
 એક કાર્યની ઉપયોગિતામાં નિમિત્તપરપત્તએ અન્ય સર્વ કાર્યોની
 અપેક્ષાએ સ્વસ્થાવ દોષથી તેઓની ઉપયોગિતા પણ સ્વયંમેવ અવ-
 જોવાય છે. સર્વ કાર્યોની ઉપયોગિતાએ વક્ષ્યમે સ્પષ્ટ યોગ ધરાવે

“ પરસ્પરોપમદ્વે જીવાનામ્ ” આદિસૂત્રોના જ્ઞાનની એકે માનવ શરીરની ઉપયોગિતાની સિદ્ધિ માટે પૃથ્વી : ભૂતોની ઉપયોગિતાની અપેક્ષા રહે છે. પૃથ્વીની ઉપયોગિતામાં પૃથ્વીની અસ્તિતા માટે જલની ઉપયોગિતા એમ વિચારતાં નૈસર્ગિકદૃષ્ટિએ અને પરસ્પરોપમદ્વેદૃષ્ટિએ સર્વ ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરે છે. પોતાને માટે પોતાને યોગ્ય ને કાર્યોની ઉપયોગિતા અને પોતાને માટે અર્થાત્ સ્વાર્થોક્ત અવસ્થા માટે પિંડની સાથે પ્રહ્લાંડનો ઉપયોગિતા સંબંધ પ્રહ્લાવૃત્તિ સર્વ કાર્યોની ઉપયોગિતા વસ્તુતઃ અવશ્યોપવ સ્થાધિકારે કાર્ય કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. માટે ઉપર્યુક્તસાપેક્ષવિચારદૃષ્ટિએ સ્વયોગ્ય જોવાં સર્વ ઉપયોગિતા લાઘુવાની જરૂર છે એટલું કથવાથી એમ નર્થ થતું કે સર્વ કાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરવી. કાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં સ્વ જે જે પ્રવૃત્તિયો કરવાયોગ્ય છે તે તેજ કરી શકાય છે યાના માટે દ્રવ્યક્ષેત્રપ્રાવભાવે જે જે કાર્યો કરવાનાં તે ઉપયોગિતા, સમાજને માટે જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તે ઉપયોગિતા, સંઘના માટે, દેશના માટે અને વિશ્વ માટે કાર્યો કરવાનાં હોય તે સર્વની ઉપયોગિતાને જે મનુષ્યે અવરે તેઓ અન્યનાં ઉપયોગી કાર્યોમાં સમ્પ્રસસમા બનીને વિદ્યે શકતા નથી. જે મનુષ્યે પોતાના માટે વ્યવહારનય વિવેકથી હારિક કાર્યપ્રવૃત્તિયોની ઉપયોગિતા અને નિશ્ચયનય વિવેકથી ચિક કાર્યપ્રવૃત્તિયોની ઉપયોગિતાને સમ્યન્ અવગ્રેષે છે સાંસારિક સામ્રાજ્ય અને ધર્મ સામ્રાજ્ય દૃષ્ટિને ધારણ કરી અને પરમાર્થસેવક બની શકે છે. સર્વ જીવોની સમદૃષ્ટિ સ્વસ્વપિંડોપચણાદિ માટે જે જે કાર્યોની ઉપયોગિતા છે મર્મોત્પત્તિ માટે જે જે કાર્યોની ઉપયોગિતા છે તેને અનેક શાસ્ત્રો વિદ્વાનોદ્વાર અને સ્વાનુભવથી નિશ્ચય કરવામાં આવે તે સંસારમાં પ્રકારનાં કુકર્મો અને અનીતિના વિચારોનો ખરેખર નાશ થાય સર્વ જીવોની પ્રગતિમાં પરસ્પર સાહાય્ય સમર્પી શકાય. સ્વાધિ

સર્વકાર્યોની ઉપયોગિતાનો નિશ્ચય કર્યાથી જે જે સ્વાધિકારથી
 ભિન્ન અને અનુપયોગી કાર્યો તેનો સમ્યગ્ બોધ થવાથી તેમાં
 પ્રવૃત્તિ થઈ શકતી નથી અને તેથી પરિણામે જે જે કાર્યો કરવાનાં
 હોય છે તેમાં પિંડદૃષ્ટિએ અને બ્રહ્માંડદૃષ્ટિએ કંઈ પણ અસ્ત-
 વ્યસ્ત દશા થતી નથી. વિશ્વમાં સર્વ પ્રકારની સમાજસેવાઓમાં
 અવ્યવસ્થા થાય છે અને અનેક પ્રકારની કાર્યપ્રવૃત્તિઓમાં પરસ્પર
 સંઘર્ષન થાય ॥ તેનું કારણ એ છે કે પ્રત્યેક મનુષ્યે સ્વાધિકાર
 જે જે સર્વ કાર્યો કરવાનાં હોય છે તેની ઉપયોગિતાનો નિશ્ચય
 કર્યો હોતો નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની પ્રત્યેક અવસ્થામાં દ્રવ્ય
 ક્ષેત્રકાલ ભાવથી પરિતઃ પ્રાપ્ત થએલ સંયોગોથી કર્તવ્ય કાર્યોનો
 ઉપયોગ સદા અવબોધતો રહે તો ખરેખર તેની આત્મોન્નતિના ક્રમમાં
 તે કર્તવ્યકર્મનો અધિકારી બનીને રૂઢા આગળ પ્રવહ્યા કરે. જે મનુષ્ય
 સ્વયંચ સર્વ કાર્યોની ઉપયોગિતાનો નિશ્ચય કર્યા વિના અન્ધ પરંપરા
 પ્રવૃત્તિથી પ્રવૃત્ત થાય છે તે મનુષ્ય ખરેખર સમષ્ટિ માટે સર્વ કાર્યોની
 ઉપયોગિતાનો તો ક્યાંથી વિચાર કરી શકે વારું? અને સર્વ જીવ
 સમષ્ટિ જૂત કાર્યોની ઉપયોગિતાનો નિશ્ચય કર્યા વિના તે કેવી રીતે
 સમાજોન્નતિમાં મન વચન અને કાયાથી આત્મલોગ આપી શકે વારું?
 અતએવ સ્વમાટે અને ઉપલક્ષણથી પરમાટે સર્વકાર્યોની ઉપયોગિતા
 બાજુવાની પ્રાપ્ત જરૂર છે. સ્વમાટે અને પરમાટે જે જે યોગ્ય હોય તે
 સર્વ કાર્યોની ઉપયોગિતા બાજુવામાં આવે છે તોજ પશ્ચાત્ સ્વમાટે અને
 પરમાટે યોગ્ય સર્વકાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતાં વિવેકપૂર્વક કર્મયોગીના
 ગુણોને આધારમાં મૂકી શકાય છે. ઉપયોગિત્વ દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો
 સંઘરેલો સ્વપ પણ ખુપમાં આવે છે. જે જે કસય છે તે સર્વ સાંપને
 માટે, ઈત્યાદિ કહેલીઓથી સર્વ કર્તવ્ય કાર્યોની ઉપયોગિતા બાજુ-
 વાની પ્રાપ્ત જરૂર રહે છે. જુદરથ વગેરે અને ત્યાગી વગેરે સ્વયંચ
 અને પરયોગ્ય સર્વના અધિકારે સર્વ કાર્યોની ઉપયોગિતા અવબો-
 ધથી કે જેથી સર્વ પ્રકારની ઉપયોગી પ્રવૃત્તિઓને આદરી શકાય
 અને તેથી સ્વાધિકાર ફરજની સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકાય. વિશ્વદિ
 જેમાંનું યજ્ઞથી સર્વકર્મચક્ર અને વિશ્વજન્યથી કર્તવ્યકર્મનું

બવરથાએના તુરંદ મજબો રચી રા.ય છે, અને પુરુષાર્થ સમ-
 બંધે તેમાં વિજય રૂપ કરી રા.ય છે. એક ક્રમય એવો હતો કે
 ભરંજનમાં પિંડદિગત અને જાદાંક કાર્યદિગત મનુષ્યેનું જાદુર
 હતું અને તેથી તેઓ એક વખત સર્વે વિશ્વમાં સર્વ પ્રકારે એક
 થયા હતા. સમરિજવનાએ વિશ્વકર્ણદિગત થવાથી અને વિશ્વ-
 દિગતી કાર્યમાં જ.વનની સાથે ક્રિયાવદે પ્રવૃત્ત થવાથી જાતમાં તે
 રવં પામ્યાં અને ઉ જાતએ સર્વ ઉપદેશદિગિમ વચ્ચેને
 રવમાં આવે છે કે વિશ્વદિગતે કાર્યત મનુષ્ય કર્મચક્રમાં અધિ-
 કરી થય છે. વિશ્વદિગતે કાર્યત મનુષ્યની સાથે રવ-વપનં રા.ય
 મટે બવરથાક્રમએ પૂર્વક પ્રવૃત્તિની જરૂર છે. કાર્ય કરવાને કાર્ય
 બવરથાક્રમ એ.ય રૂપ કરવાની જરૂર છે. અનુકારે અનુકાર
 અનુકારતથી કરતુ અને અનુકારે અનુક બવરથાક્રમના રા.યથી કરતું
 એમ જેઓ અવગત કરાને પચારુ કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે
 તેઓ વિશ્વદિગત રા.ય અને રવમદિગત રા.ય રા.યમાં જાય
 છે મનુષ્યે બવરથાક્રમએ વિશ્વ કાર્ય કરવા તરફ થઈ આવ
 છે પરંતુ અંતે તેઓ હાર પામે છે. કાર્ય બવરથાક્રમને એ.ય
 રૂપ કરવાની આવશ્યકતા અ.વશ્યકતા છે. કાર્યબવરથાક્રમ એ.ય રૂપ
 કરવાથી આ વિશ્વમાં રવધિકારે જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય છે તેમાં
 જદુ ક્રમનવા રૂપ થાય છે. પદ્માવદેશના એકે કાર્યબવરથાક્રમ
 એ.ય રૂપ કરાને અને કાર્યને વખતવર કરવાના અભ્યાસવદે અરુ
 ક્રમના સિદ્ધ કરાં થકે છે. પાતાની દરજ્જા ધર્મ અને અન્યની દર-
 જ્જા ધર્મ તેના પ્રકારમાં બવરથાક્રમ એ.યપૂર્વક જેની પ્રવૃત્તિ થાય
 છે તે મનુષ્ય આ વિશ્વમાં પરાપકારાય સત્તાં વિનૂતયઃ દત્તદિ
 રવર્યના ધારક અને છે સર્વ કાર્યો બવરથા અને ક્રમપૂર્વક કરવાને
 બવરથાએ અને ક્રમએથી અત્યંત જરૂર છે. બવરથાએ અને
 ક્રમએથી પરાવિક કાર્યક્રમમાં મનુષ્ય, મહાકર્મએ.યની પદવી રૂપ
 કરાને અને વિજયેને રૂપ કરી થકે છે. જે દેશના અને જે કાર્યના
 મનુષ્યે બવરથાએ અને ક્રમએપૂર્વક રવધિકારે સર્વ કાર્યોમાં
 પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દેશના અને તે કાર્યના મનુષ્યે વ્યદિ અને સમરિની

પ્રમતિમાં સર્વાન્વરેણીય મનુષ્યે કે જેએ અવ્યવસ્થાથી કાર્ય પ્રવૃત્તિ
 સેવે છે તેઓના કરતાં અમત્ર વધે છે. કાર્ય કરવાની વ્યવસ્થાની
 જુદી પ્રાપ્ત કરવાથી જે કાંઈ પ્રથમ ચિરંજીવે અને અત્યંત સ્વ-
 લાથી સાધ્ય થાય છે તેજ કાર્યો પદ્ધતિ અવ્યવસ્થામાં અવ્યવસ્થાથી
 સિદ્ધ થાય છે. જાનીએનો પ્રથમ એવો નિવૃત્તિ હોય છે કે સ્વ-
 ધર્મપ્રકાશાર્થે વ્યવસ્થા ક્રમજોધપૂર્વક તેઓ સ્વધર્મકારે સર્વ કાર્યોમાં
 પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી તેઓ પ્રવૃત્તિમાંનાં આવશ્યકો અને
 વિપત્તિઓમાંથી પસાર થાય છે, મનુષ્યે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવાની પૂર્વ
 કાર્ય કરવાની અનુક્રમ વ્યવસ્થા અથવા કાર્ય વ્યવસ્થાજોધ અને કાર્ય
 પ્રવૃત્તિ ક્રમજોધને પ્રાપ્ત કર્યે જોઈએ. કોઈ પણ કાર્ય કરતાં પૂર્વ
 કાર્ય વ્યવસ્થા તરફ ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. જેનાં કાર્ય
 વ્યવસ્થામાં ખામી છે તે મનુષ્ય મને તેજ કમિયોગી હોય તેપણ
 તે અત્યંત પ્રયાને અસ્પષ્ટતને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જેને કાર્ય વ્યવસ્થા
 કરવાનો જોધ પ્રાપ્ત થએલ હોય છે તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક ભાગ્ય
 દોષો પ્રગટાવી શકેલો નથી અને તે કાર્ય વ્યવસ્થા જોધથી અન્તે
 કાર્યને સિદ્ધ કરી શકે છે. શ્રી-સમાર્ક, નેપોલીયન બોનાપાર્ટ, ચેર્ચી-
 ગટન, બ્રિનલ્મીન, ક્રોડલીન, ગાર્ટન, શ્રીહેમચંદ્રપ્રમુ, શ્રીહરિમદ્સૂત્રી
 અને શ્રીઉમાસ્વામિ વગેરેમાં કાર્યવ્યવસ્થા જોધ અને ઉત્તમ પ્રકારે
 ક્રમપૂર્વક કાર્ય કરવાનો જોધ હતો તેથી તેઓ અન્તે ઇતિહાસના પાત્ર
 પૂજ્ય સુવર્ણકારે અમર થયા છે. મને તે જાતની કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં
 વ્યવસ્થા જોધ અને ક્રમજોધનીતો અત્યંત જરૂર છે એમ કહ્યા વિના
 ચાલી શકે તેમ નથી. વ્યવસ્થા જોધ અને ક્રમજોધમાં જેટલી ન્યૂ-
 નતા તેટલીજ કાર્ય કરવામાં અપૂર્ણતા અવજોધથી. જે જે કાર્ય
 કરવામાં આવે તે તે કાર્ય કરવાની કેવી વ્યવસ્થા કરવાની ? તેને
 પ્રથમ નિર્ણય કરવો જોઈએ. તેમજ જે કાર્ય કરવામાં આવે તેમાં
 કેવા કાર્યક્રમની જરૂર છે ? તેનો પ્રથમ નિર્ણય થવો જોઈએ. અવ્ય-
 સ્થિત ચિત્તપૂર્વક કાર્ય કરનારાઓની પ્રવૃત્તિ ખરેખર સ્વ અને અન્ય
 મનુષ્યોના ધર્મને પ્રકાશ કરી શકતી નથી. અવ્યવસ્થિત કાર્ય પ્રવૃત્તિ
 વડે આત્મશક્તિઓનો નકામો ધણો વ્યય થાય છે અને સમયનો

પણ બહુ બ્યય થાય છે, તેની સાથે આત્મશક્તિયોની પ્રગતિ પણ થતી નથી. જ્યાં મુખી અવ્યવસ્થિત કાર્યોધ છે અને અવ્યવસ્થિત કાર્યક્રમ યોધ છે ત્યાં મુખી અવ્યવસ્થિત કાર્યપ્રવૃત્તિ થયા કરે છે અને તેથી અવ્યવસ્થિત શક્તિયોને વ્યવસ્થિત બલપણે લેગી કરી શકાતી નથી. મુસલમાનોની સાથે અનેક યુદ્ધમાં રાજપુતો હાર્યા તેનું કારણ અવ્યવસ્થિત કાર્યોધ અને અવ્યવસ્થિત કાર્યપ્રવૃત્તિ હતી. વ્યવસ્થાક્રમજ્ઞાનવડે જે જે મનુષ્યો કાર્ય કરે છે તે તે મનુષ્યો આત્મોન્નતિ-વિશ્વોન્નતિ અને સમાજોન્નતિયોથી પ્રતિદિન આગળ વધ્યા કરે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય ખરેખર કાર્ય યોગી છે કે નહિ ? તે તેની વ્યવસ્થાબુદ્ધિ અને કાર્ય ક્રમબુદ્ધિથી અવગ્રહી શકે છે. ઈંગ્લીશ સરકાર સર્વદેશમાં વ્યવસ્થાક્રમોધથી રાજ્યશાસન કરી શકે છે તેથી સર્વત્ર સર્વ પ્રકારની પ્રગતિમાં આગળ વધી શકે છે. સર્વત્ર સર્વ દેશમાં વ્યવસ્થા ક્રમોધપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીને ઈંગ્લીશ સરકાર ખરેખર રાજ્ય સામ્રાજ્યમાં અગ્રગણ્ય બની ચકી છે તે તેની પ્રવૃત્તિના સૂક્ષ્મ ગર્ભમાં ઉડા ઉતરવાથી અવગ્રહી શકે તેમ છે. સર્વ પ્રકારનાં ખાતાંઓ વ્યવસ્થાપૂર્વક ચલાવવાં એ વ્યવસ્થા ક્રમ યોધ વિના બની શકે તેમ નથી. જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તેનું સમયના હિસા પાટી ટાઇમટેબલ કરવું અને સર્વ પ્રકારની કાર્યની વ્યવસ્થાને સમ્યગ્ યોધ કરી કાર્યપ્રવૃત્તિ આદરવી કે જેથી ક્ષણમાત્ર પ્રમાદ ન થાય અને કાર્યની શિદ્ધિ કરી શકાય. ધર્મ-શાસ્ત્રોમાં ધાર્મિક કાર્યો કરવાનો અમુક અમુક કાલે નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે તેના ઉપર વિચાર કરવામાં આવશે તો તેમાં વ્યવસ્થાક્રમ યોધનું રહસ્ય અવગ્રહી શકે અને કાર્યપ્રવૃત્તિનું પ્રાબલ્ય અવગ્રહી શકે. પિંડ અને પ્રદાનને દિવકારક એવાં કાર્યોને વ્યવસ્થાક્રમ યોધપૂર્વક કરતાં નિર્લેપપણે આત્મ ફરજોને સમ્યગ્રીત્યા અદા કરી શકાય છે. વ્યાવહારિક કાર્યોમાં અને ધાર્મિક કાર્યોમાં વ્યવસ્થા ક્રમ જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવર્તક તત્ત્વજ્ઞાનીકર્મયોગીઓ કોઈ રીતે નિર્બળ બની શકતા નથી અને તેઓ વિશ્વમાં વ્યાવહારિક અને નૈશ્વર્યિક સ્વાતંત્ર્ય જીવન તથા સાપેક્ષપ્રગતિકારકપારતંત્ર્ય જીવનની અસ્તિતાની ચંરથા કરી શકે

છે. એક તરફ વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવાયલું આંગલસૈન્ય હોય અને એક તરફ અવ્યવસ્થિત સ્થિતિમાં ગોઠવાયલું આરબનું સૈન્ય હોય- હવે વિચાર કરો કે અવ્યવસ્થિત ક્રમપૂર્વક ગોઠવાયલું, સૈન્ય પરાજય પામ્યા વિના રહેશે કે ! બાદ્ય અને આન્તરિક હેતુઓથી અનેક પ્રકારે કાર્યવ્યવસ્થાનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ. કાર્યવ્યવસ્થા પ્રતિ- જોધક શાસ્ત્રો-કાર્ય વ્યવસ્થાના ઉપદેશકો અને કાર્યવ્યવસ્થા ક્રમજોધ; એ ત્રણનું પ્રવૃત્તિકરનારાઓ સામીપ્ય સેવી તથા કાર્ય વ્યવસ્થા ક્રમજોધદારા થતી પ્રવૃત્તિનું ફલ અવજોધી વ્યવસ્થા ક્રમપૂર્વક સ્વાધિકારે કાર્ય પ્રવૃત્તિ કરે તો તેઓ કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકેજ. અને અન્ય મનુષ્યોના આત્માઓનો ધર્મ પ્રગટાવી શકેજ. માટે અનુભવ કરીને સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિમાં યોગ્ય થવા ઉપર્યુક્ત ગુણને ક્રિયામાં મૂકી પ્રત્યેક મનુષ્યે સદા અપ્રમત્તપણે પ્રવર્તવું જોઈએ. જે જે વ્યવસ્થાક્રમજોધવડે કાર્યપ્રવૃત્તિયો કરવામાં આવે છે તે સ્વપરધર્મના પ્રકાશમાટે છે એમ દૃષ્ટિજિંદુથી તે પ્રવૃત્તિયોનો હૃદયથી ઉદ્દેશ દૂર ન જવો જોઈએ. આત્માની જ્ઞાનાદિક શક્તિયો છે તે આત્માનો ધર્મ છે. અન્ય મનુષ્યોની જ્ઞાનાદિક શક્તિયો તે અન્ય ધર્મ અવજોધવો. સત્તાપેક્ષાએ સ્વાન્ય ધર્મ તે એકજ ધર્મ છે એમ અવજોધવું જોઈએ. સ્વપરધર્મનો પ્રકાશ કરવો એજ કાર્યપ્રવૃત્તિયોનું સાધ્યજિંદુ સદા દૃષ્ટિ આગલ સ્થિર રાખવું જોઈએ. વ્યવસ્થાક્રમ જ્ઞાન વડે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી કોઈની સાથે કલેશ કુસંપ અને આત્મ- વીર્યનો નકામો વ્યય કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી અને ઐક્ય બલમાં પ્રગતિ થવા કદે છે. કાર્ય કરવાની ખૂબી તો ખરેખર વ્યવસ્થાક્રમમાં રહેલી છે-તે ખૂબીને જેઓ નથી જાણતા તેઓ વ્યવસ્થાક્રમની કિમ્મતને આંકી શકતા નથી. ઉત્સાહબળ અને ખંતથી કાર્યની વ્યવસ્થા યોજીને કર્તવ્યકાર્યાનુક્રમવડે સ્વફરજાનુસારે કાર્ય કરતાં આલસ્યવિકથા વગેરેને અવકાશ મળતો નથી અને અપ્રમત્ત દશાએ કાર્ય પ્રયત્ન દશામાં વૃદ્ધિ થવા કરે છે. જેનું કર્તવ્યજીવન ખરેખર વ્યવસ્થાક્રમથી ગોઠવાયલું છે તે મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યનો વસ્તુતઃ અધિકારી બને છે. ઈંગ્લીશોના ટપાલખાતા વગેરે પ્રત્યેક ખાતા

તરફ લક્ષ્ય દેવાથી અવગોષાશે કે બ્યવસ્થાક્રમથી તેઓએ કેવી ઉત્તમ બ્યવસ્થા કરી છે. ધાર્મિક કાર્યોમાં અબ્યવસ્થાથી પ્રવૃત્ત થના-
 રાઓ પરિણામે જે પ્રમાણમાં બોધાએ તે પ્રમાણમાં કર્મફલને પ્રાપ્ત કરી
 શકતા નથી. ધાર્મિક જ્ઞાતાંઓમાં અબ્યવસ્થાક્રમવડે પ્રવર્તવાથી તેમાં
 મુધારોવધારો કરી શકાતો નથી અને તેમજ તેઓની સંરક્ષા કરી
 શકાતી નથી. અહ્ય મનુષ્યો પણ બ્યવસ્થા અને ક્રમપૂર્વક ગ્રેહવાયલા
 હોય છે તો તેઓ અનેક કાર્યોને પહોંચી વળે છે અને પરસ્પરમાં
 સંપૂર્ણ મેળ રાખીને ઘણા મનુષ્યોની સાથે સ્પર્ધામાં ઉતરી સ્વપ્રવૃત્તિમાં
 વિજય મેળવે છે. કાર્ય કરવાના હેતુઓની બ્યવસ્થા, કાર્ય કરનારા
 મનુષ્યોની બ્યવસ્થા, કાર્યકાલની નિયમસર બ્યવસ્થા, કાર્યસહાયકોની
 અનુક્રમ બ્યવસ્થા, કાર્યકરવામાં યોજાયલા વિચારોની ક્રમસર બ્યવસ્થા
 અને તેમાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માટે જે જે સામ-
 ગ્રીઓ મેળવવાની હોય તેની ક્રમસર બ્યવસ્થાના યોજને પાત્રી
 અનુક્રમ બ્યવસ્થા પ્રમાણે કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં આવે તો ખરેખર
 કાર્યયોગીઓ આ વિશ્વમાં મહાકાર્યો કરવાને શક્તિમાન થઈ શકે છે. જે
 જે કાર્યો સ્વાધિકારે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને ભાવે ઉત્સર્ગ અને આપત્તિ-
 કારણે અપવાદમાર્ગથી કરવાનાં હોય તે તે કાર્યોની અનુક્રમ બ્યવ-
 સ્થાનો પરિપૂર્ણ વિચાર કરવો અને બ્યવસ્થા પ્રમાણે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં
 પ્રવર્તવાને પરિપૂર્ણ બ્યવસ્થાથી પ્રવર્તવું એજ કાર્યયોગીની પ્રવૃત્તિનો
 મુખ્ય ઉપાય છે. સ્વપ્રવૃત્તિનુસારે કાર્યની બ્યવસ્થા અને તેની ક્રમબ્ય-
 વસ્થા ગ્રેહવચમાં જે જે ભૂલો રહી ગઈ હોય તેને દૂર કરવી અને તેમાં
 પારિણામિકબુદ્ધિવાળા કાર્યયોગીઓની સલાહ લેવી. પ્રત્યેક કાર્યબ્ય-
 વસ્થાક્રમ ગ્રેહવચમાં બુદ્ધિની મદદતા રહેલી છે અને કાર્યને બ્યવસ્થા-
 ક્રમવડે કરવામાં આત્મશક્તિયોની મદદતા રહેલી છે. કેચિત્ મનુષ્યો
 એવા હોય છે કે કાર્યનો બ્યવસ્થાક્રમ અવગોષી થકે છે પરંતુ તે
 પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરી શકતા નથી અને કેચિત્ મનુષ્યો એવા હોય છે કે
 કાર્યનો બ્યવસ્થાક્રમ અવગોષી થકતા નથી પરંતુ કાર્યપ્રવૃત્તિએને
 આદરે છે અને કેચિત્ મનુષ્યો એવા હોય છે કે કાર્યના બ્યવસ્થાક્રમનો
 સ્વપ્રવૃત્તિ નિર્ણય કરે ॥ અને તે પ્રમાણે બ્યવસ્થાક્રમપૂર્વક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં

પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યના પ્રત્યેક કાર્યની વ્યવસ્થા અવલોકીને
 ની કર્તવ્યશક્તિમાટે મત બાંધી શકાય છે અને તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં
 કેટલાં અંશે સફળ થશે તેનો નિર્ણય કરી શકાય છે. કાર્યની વ્યવસ્થા
 માણવી અને કરવી એજ પ્રથમ કાર્યયોગી થતાં શિખવાનું
 છે. જે કાર્યની વ્યવસ્થા અને તેને કરવાનો અનુક્રમ ન જણાયો તો સમ્મૂ-
 લેષમનીપેઠે કાર્યપ્રવૃત્તિ થવાની જોમ નિશ્ચયતઃ અવબોધવું. જે જે
 મહાકાર્યયોગીઓ થયા થાય છે અને થશે તેઓમાં વ્યવસ્થાક્રમ બોધ
 મને વ્યવસ્થાક્રમપ્રવૃત્તિજ મુખ્યકારણ અવબોધવું. સ્વવ્યક્તિપરત્વે
 વિસિક્ષ, પાશ્વિક અને વાર્ષિક જે જે કર્તવ્યકર્મો કરવાનાં હોય અને સમા-
 જપરત્વે જે જે બ્યાવહારિક અને ધાર્મિકકાર્યો કરવાનાં હોય તથા સંધને
 અને હેશને ઉદ્દેશી જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તેમાં અનુક્રમ કાર્ય
 કરવાની પ્રવૃત્તિ અને કાર્ય કરવાની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થાનો બોધ
 મને પ્રવૃત્તિ એ બેમાં જેઓ દૃઢતા, ખંત અને ઉત્સાહશીલ હોય છે
 તેઓ સ્વકુરળેને સારી રીતે આદા કરી શકે છે જોમ અનેક કાર્યયોગી-
 બોનાં ચરિત્રો વાંચવાથી અવબોધાઈ શકે છે. ઉદ્યમઃ સાહસં ધૈર્યં
 ઋણબુદ્ધિ પરાક્રમમ્, પડેતેયસ્યવિઘન્ટે, તસ્માદેયોઽપિચક્રતે, એ શ્લો-
 કના બાવ પ્રમાણે જેનામાં ઉદ્યમ, સાહસ, ધૈર્ય, બલ બુદ્ધિ, અને પરાક્રમ
 હોય છે અને તે જો યદિ વ્યવસ્થાક્રમથી કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય તો
 પશ્ચાત્ તેની કર્તવ્ય કાર્યસિદ્ધિમાં શું બાકી રહે? અર્થાત્ કંઈ પણ બાકી
 રહે નહિ, વિક્રમભૂપતિ, શ્રેણિકભૂપતિ, કુમારપાલ અને અકબર વગેરે
 રાજાઓમાં ઉદ્યમ, સાહસ, ધૈર્ય, બલ, બુદ્ધિ અને પરાક્રમ હતું તેથી
 તેઓ કર્તવ્યરણ્યક્ષેત્રમાં મહાયોદ્ધાઓ થઈને ધૂમી વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ
 થયા છે. વિદ્વાન્ હોય, યોદ્ધા હોય, બ્યાપારી હોય અને પરાક્રમી હોય
 પરન્તુ તે જો વ્યવસ્થાક્રમના શિક્ષણથી વિજ્ઞ ન બનેલો હોય તો કર્તવ્ય
 કાર્યો કરવામાં તે પશ્ચાત્ રહે છે જોમ અનેક દૃષ્ટાંતોથી અવલોકી શકાય
 કે. વ્યવસ્થાક્રમબોધથી અનેક પ્રકારની શક્તિઓને એકઠી કરી
 શકાય છે. અતએવ સંસેપમાં કથવામાં આવે છે કે કાર્ય વ્યવસ્થાક્રમ-
 જ્ઞાનની જેને સમ્યક્પ્રાપ્તિ થઈ છે તે કર્તવ્ય કાર્યનો અધિકારી બને
 .) કર્તવ્યકર્મ વ્યવસ્થાક્રમબોધની પ્રાપ્તિની જેટલી આવશ્યકતા છે

તેટલીજ કર્તવ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવાને નિર્ભય થવાની આવશ્યક
 અવશ્યકમત્રેય દેવ તેપણ સત્ પ્રકારની ભીતિને ત્યાગ
 વિના અને આત્મામાં સ્થિર થયા વિના કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં
 લાગી શકાતું નથી. કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવેશ કરવાની સાથે
 મન વચન અને ક્રિયાના અપારમાં અંશમાત્ર પણ ભીતિ નથી
 તે મહાપુરુષ આ વિશ્વમાં હસ્તિવત્કાર્યને સિદ્ધ કરી ચક્રે છે.
 દિશ્યો જે જે કર્તવ્યકાર્યો કરવાનાં દેવ તેમાં સત્પ્રકારની
 સ્થાન ન આપવું એકંજે. કેક પણ રીતે મારે આ
 સતે પ્રકારની ભીતિયો સખચનું કારણ નથી એમ જ્યારે દેવ
 થાય છે ત્યારે આત્મામાં દેવીયજિગ્મી ખીડે છે અને આ
 અદેહિકકાર્યો કરી ચક્રાય છે. ભંતિધારવી જે કવરપુરુષનું
 છે. ભંતિયો કર્તવ્યકાર્યમાં પવેવાની દશ પ્રકાર થાય
 દેહમાં પણ કહેવત છે કે કરવા તો મત્ત કરના, મોટ કર
 મત્ત કરના. જે કાર્ય કરવું તેમાં સ્તનીએજે કા મારે કરવું એ
 અદેહિક, પરદેહિક, ચક્રિક, અદ્વિતીય, રોમિક, અ
 ક, મરુતિક ભીતિયો વચેરે કારણ કરવાથી આત્માની
 યજિએ વિશ્વ પામવાની દેવ છે તે સંકેતમાં જાય છે અને
 દેવમાંથી પાતું કરવાનું થાય છે. કર્તવ્યકાર્યદેવમાં દાનવીર, ભ
 ધર્મવીર, સ્વામીવીર, કર્તવ્ય કર્તવ્યકાર્ય-સ્વામીવીર અને સૂરવીર સર્વ
 મનદાને અને અહંદાને ત્યાગ કરીને મરણીય થક વિચરે
 તેને મન, વચન, ક્રિયા, ધન અને વિશ્વના કેક પણ પદાર્થની
 અંતર દટી નથી. આત્મનીર્ભયો દાનવીર વચેરે વીર પોતાના અ
 સર્વસંકેથી મુક્ત કરે છે. જ્યાંકુળી ભીતિ છે ત્યાંકુળી આત્મા
 મુક્તિનુભવ છે. આ વિશ્વમાં સત્પ્રકારની ભીતિસખાત
 દેક પણ જીવનું મહાન કાર્ય બન્યું નથી, બનતું નથી અને સ
 વન્યો નહિ. યતીન્ત્રીમમલ, અને પ્રજ્ઞની મમલ જે જે જે
 નહો તેજ મદુષ્ય કર્તવ્યકાર્યને અધિકારી બને છે. સંકેતે જેટલી
 એને આત્માની સાથે સંબંધ થયો છે તેટલી વસ્તુએ
 આત્માની નથી તેથી સંકેતીવસ્તુએને વિશેષવચન છે

સ્વાર્પણ કર્યું અને જેનોના ઇશુ કાઇસ્ટરૂપ બન્યા. શિવાજી મ
પ્રતાપસિંહે યુદ્ધમાં કટાકટીના પ્રસંગે જરા માત્ર ખીતિ પારણ
વિના સ્વસેવા બલવીને આર્યોમાં અગ્રગણ્ય બન્યા. સર્વ પ્રકાર
રના ભયનો ત્યાગ કરીને આ પાર કે પેલે પાર એવો નિશ્ચય કરી
સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કર્યા વિના કદાપિ કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકા
નથી એમ ખાસ અવગ્રાહ્યું. અકબરના જીવનચરિત્રપર લખેલા
અવગ્રાહી યકાએ કે તેણે મૃત્યુનો ભય ગણ્યા વિના અનેક પુરો
અપદ્ધાનું હતું. જે મનુષ્ય કોઇ પણ જાતના ભયને ધરણે ભય છે
અવનતિને ધરણે ભય છે એમ ભણ્યું. બીતિયોનો નાશ કરી
આત્માની સર્વ શક્તિયો ખીલવવી જોઇએ. આ વિશ્વમાં ભવગુ
પ્રવાને જન્મ થયો નથી સ્વાધિકારે જે પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય તે
સ્વાત્માને અમર માની પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ કે જેથી કાર્યપ્રાપ્તિ
શિથિરતાપૂર્વક પ્રવર્તી શકાય. કોઈ પણ સ્વાધિકારે આવશ્યક કાર્ય
દિતકર કાર્ય કરતાં વિશ્વથી બંદીવું ન જોઇએ જે મનુષ્ય ખેડી
ઘોડાપગાયથી બંદીવે છે અને ઘોડકા તથા ઘોડોતાર કાર્યપ્રાપ્તિ
મન બંધી ભય છે તે પાતાને તથા સ્વાધિકારજનોને વિનાશના
દોરી ભય છે. સ્વાત્માનો સાચો નુંબંધિન સર્વ દિતકર સામગ્રી
રક્ષા કરવાની જરૂર છે પરંતુ કાર્ય કરતા મૃત્યુ અદિત્ય અમ
લાયને પારણ કરવાની કોઈ પણ રીતિએ જરૂર નથી સ્વાર્પણ
તિમાં બીતિયોને રજાવવાપૂર્વક આત્મભોજ આપીને પ્રવૃત્તિ
જોઇએ વિશ્વસાધારણ વ્યવસ્થા સ્થાપવા તથા મુદ્ધારવા ત
ધર્મ સાધારણ વ્યવસ્થા મુદ્ધારવા અને પ્રગતિપુકા કાર્ય
માટે અનેક મહાપુરુષોએ મૃત્યુ વગેરે બીતિયોથી ન
બંદીના આત્મભોજો આપ્યા છે, વર્તમાનમાં આપે છે
અવિશ્વમાં આપમે. હે મનુષ્ય! સ્વાધિકારપ્રવૃત્તિના
પ્રારંભો બીતિયોને ત્યાગ કરીને સ્વાત્માના વિશ્વ વર્ત
પ્રવૃત્તિ કરીશ ત્યારે તું કાર્ય કરવાની વ્યવસ્થાને કર
કરીશ. હે મનુષ્ય! સ્વાર્પણપ્રવૃત્તિના અનેક પ્રારંભ નવની
કરીને સ્વાધિકારજનોથી થઈ થઈ કદિ પરંવચનની

નિર્ભયરૂપ બાવી આત્મોન્નતિની પરિપૂર્ણતા સાધવી એક જોઈએ. સમસાદિત્ય
 રાજર્ષિએ ધ્યાનકાર્યમાં પ્રવૃત્તયઈનેજ મૃત્યુભીતિના એક સામાન્ય
 વિકલ્પને પણ હૃદયમાં સ્થાન આપ્યું નહિ અને તેથી તેઓ પરમ
 ભરૂપ બન્યા. જો તેઓ મૃત્યુથી ભય પામ્યા હોત તો આત્મોન્નતિની
 નિઃસરણીપરથી પડી જાત. અતએવ જાતિયો નાશ કરવામાટે આત્માને
 ઉત્કટવીર્યે નિર્ભયરૂપ બાવી પ્રત્યેકકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું એક જોઈએ કે જેથી
 આશ્વના હેતુઓ પણ સંવરપરિણામના હેતુમૂલ થાય. મહાબલ
 મલયાગિરિનું ચરિત વાંચવાથી માલુમ પડશે કે મહાબલે ભયસ્થાનેમાં
 નિર્ભયરૂપ સ્વાત્માને માનીને નિર્ભયપણે પ્રત્યેકકાર્યને સ્વાધિકારે
 કર્યો હતો અને ત્યાગાવસ્થામાં મૃત્યુપ્રદ મહોપસર્ગ થયા છતાં પણ
 આત્માના શુદ્ધધર્મની ભાવનાબાવીને આત્મામાં સ્થિર થઈ સ્વાધિકારે
 ગૃહીત કાર્યમાં વિજય મેળવ્યો હતો. અરણિકુમુનિએ શિલાપર અન-
 શનમત અંગીકાર કર્યું અને સ્વાત્માને નિર્ભય બાવી આત્મોન્નતિસ્થાન
 પ્રાપ્ત કર્યું. બાહ્યસંયોગે બાહ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતાં બ્રહ્માંડની અર્થોત્
 સમપ્તિની ખરાબ અસરવ્યપ્તિરૂપ સ્વાત્માપર ન થવા દેવી એજ કાર્ય,
 વરતુતઃ આન્તરભાવે કરવાનું ॥ અને તે સર્વથા ભીતિયોનો ત્યાગ
 કર્યાવિના પરિપૂર્ણ બની શકે તેમ નથી. નિર્ભીતિત્વની વાતો કરનારા
 અને તેની ભાવના કરનારા અનેક મનુષ્યો મળી શકે છે પરન્તુ ભીતિ-
 યોના પ્રસંગે આત્મામાં અંશમાત્ર પણ ભયની લાગણી ન પ્રકટે એવા
 મનુષ્યો તો અલ્પ મળી શકે છે. કાર્યપ્રવૃત્તિમાં આત્માને મૂકીને ભીતિ-
 યોનો ત્યાગ કરવાથી આત્માની નિર્ભયદશા કેટલી ॥ તેની તુલના
 કરી શકાય છે. ભીતિયોના બચારે જે જે પ્રસંગે આવે ત્યારે તે તે
 પ્રસંગે આત્માની નિર્ભયતાપર લક્ષ્યદેષને ભીતિયોના સંસ્કારોનો નાશ
 કરવો. હજારો ભીતિયોના સંયોગોમાં અન્તરમાં નિર્ભય થઈ મન-વચન
 અને કાયાના વ્યાપારમાં નિર્ભયતાયુક્ત રહેવું એ કંઈ સામાન્ય વાત
 નથી. રજ્જેગુણીભીતિયો તમ્બેગુણીભીતિયો અને સાત્વિકભીતિયોની
 પેલીપાર જનારા આત્મજ્ઞાનીકર્મયોગીઓ વિશ્વમાં કર્તવ્યકર્મ કરવાને
 યોગ્ય અધિકારી કરી શકે છે. જે મનુષ્યે જેવો કર્તવ્યકર્મનો વેધ લીધો
 હોય તેને સમ્યક્ બજવી બતાવવામાં તેની ફરજની મહત્તા રહેલી છે

પરંતુ ભીરૂ યદને હીષેલા વેષનો ત્યાગ કરી ગયાં તે જે અવસ્થા
 જે જે કર્તવ્યે કરવાનાં હોય તેનો ત્યાગ કરવાથી તેની મહત્તા વધતી
 નથી. હીષેલા વેષ લજવામાં ભીરૂયદ્ધ ભાગી જે જે અન્યમહત્ત્વ કરવામાં
 આવશે તેનો પણ ત્યાગ કરી અન્ય મહત્ત્વમાં આવશે ત્યાંથી પણ
 દુઃખીજવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થશે. ભીરૂ યદને કર્તવ્યકર્મનું એક
 પગથીયું ચૂકતાં સહસ્રસુખ વિનિષ્પાતને પ્રાપ્ત કરી
 શકાય છે. અતએવ ભીરૂ યદને કોઈ પણ કર્તવ્યકર્મથી જા
 ન થવું એકજ સ્વર્ગકર્મથી જે જાત થાય છે તે છવ્વમાં
 છતાં મૃત્યુપામેલાની દશને પ્રાપ્ત થાય છે અને તે કોઈ પણ
 સ્થાને ભીતિયુક્તામનવશવર્તી થઈ સ્વતંત્ર વિચારે અને આચારોને
 પ્રકટથી શક્ય નથી. સંસાર સર્વવિપત્તિયો અને દુઃખોને મહા-
 સ્વર છે તેથી વિપત્તિયો અને દુઃખોથી કોઈ જાણી શકે તેમ નથી
 છતાં અનેક પ્રકારની વિપત્તિયો અને દુઃખોને હોતવામાં ભીતિયોના
 વશમાં ન થવું અને કર્તવ્યકર્મમાં અપ્રમત્તપણે વત્પર રહેવું એજ
 સ્વેચ્છાવિની સત્ય કુંચી છે એમ ઉપર્યુક્ત સિદ્ધાંતને અનુભવમ્બ
 કરવાથીજ પ્રતિભાવમાં આવતી વધી શકાય. સર્વથા ભીતિયોને
 ત્યાગ કરવાથી કર્તવ્યકર્મની સિદ્ધિમાટે પરિપૂર્ણ થોડા થઈ શકાય છે
 એમ નિર્દયવાઃ માનવું અનેક પ્રકારની ભીતિના સંસ્કારો દને એવાં થાં
 વાંચવાં એકજ અને ભીતિના સંસ્કારો ટાળી શકે એવા આત્મજ્ઞાની
 પુરુષો સમાચર કરે એ એકજ આત્મજ્ઞાની પુરુષ આત્માનું મુદત્તસ્વરૂપ
 સમજીને ભીતિના સંસ્કારોને નાશ કરે છે. ભીતિ જ્યાં છે ત્યાં
 નીતિ સ્થાનમ્બ નથી. કારણ કે ભીતિથી મન-વચન અને કાયાના
 ચેત્ત્રથી અદૃત્યક્રોધોને કરી શકાય છે. પાપનીભીતિથી ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ
 થાય છે. અતએવ પ્રયત્નવશમાં અનુક્રમેજ ભીતિની ઉપયોગિતા
 સિદ્ધ કરે છે પરંતુ આત્મામાં ઉદ્ધવરૂપને વિચાર કરવામાં આવશે
 તે ઉચ્ચકર્મયોગીને પાપવૃત્તિની ભીતિકરવાં ધર્મની પ્રીતિ અને રીતિ
 એટલી બધી ઉચ્ચકર્મયોગી કે તેમાં તે સદા મજા રહેશે અને આત્મ
 આત્મપ્રતિભાં વધ્યા કરશે આત્મજ્ઞાનમાં ઉચ્ચ થએલાને સ્વાધિકાર-
 કર્તવ્યની પ્રવૃત્તિ પણ વશમાં પ્રાપ્તું બલિદાન વા ભીતિપશુનું

આદિ અનેક સાંસારિકકાર્યો કરવામાં નિર્લેપ રહીને દ્રવ્ય અને ભાવથી ગણાતા આદર્શજીવનમાં દ્રવ્ય અને ભાવથી સ્વસ્વરૂપ અવલોકીને કેવલજ્ઞાન પામ્યા હતા. કર્મયોગની પ્રવૃત્તિનું અનાસકતજીવન ગાળવામાં ભરતરાજનું જીવન આદર્શરૂપ બનીને વિશ્વમનુષ્યોને અનાસકિતભાવ માટે કેટલી બધી અસર કરે ॥ તેનો અન્તર્માં અનુભવ કરવો જોઈએ. કુર્માપુત્રનું અને વિદેહીજનકનું અધ્યાત્મદૃષ્ટિએ જીવનચરિત્ર વિલોકવામાં આવશે તો તેઓ સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મ કરતાં આત્મોન્નતિને પામ્યા હતા તેનું મુખ્યકારણ અનાસકિતભાવ અવબોધાયે. વિશ્વભગીઆમાં ફરવાનો અને તેને દેખવાનો હક્ક છે પરંતુ તેમાં આસકત થવાથી કંઈ સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી અને ઉલટું બંધાવાનું થાય છે એ ખાસ અન્તર્માં અનુભવવાની જરૂર છે. આસકિતભાવથી જે મનુષ્યો સંસારમાં સ્વકર્તવ્યને કરે છે તે મનુષ્યો સ્વકર્તવ્યમાં ઉચ્ચ-સાત્વિક રહી શકતા નથી અને તેઓ આત્માનાં આજીવનનું આસકિતભાવનું વાતાવરણ પ્રકટાવીને તેઓ બ્રહ્માંડસ્થ મનુષ્યોને તથા અન્ય પ્રાણીઓને પણ આસકિત વાતાવરણની અસર કરીને તેઓનું જીવનમાં નિમિત્તભૂત થાય છે. આ વિશ્વમાં સાંસારિક વાધાર્મિક જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય છે તે તે કાર્યો કયાંવિના છૂટકો થતો નથી પરંતુ આસકિતથી તો આત્મોન્નતિના ચિખરપરથી પડવાનું થાય છે એ કદાપિ જૂલું ન જોઈએ. અનાસકત મનુષ્ય મૃત્યુસમીપ આવતાં પણ જરાભય ગભરાતો નથી અને ઉલટું તે તો મૃત્યુ આવતાં બન્ને પરવારીને બેઠો હોય એવો જણાય છે તેથી તેને જીવન અને મૃત્યુમાં દુર્વ્યોક થતો નથી. અનાસકિતભાવમાં સદા અપ્રમત્ત રહીને સ્વાધિકારફરજે કાર્યો કરવામાં વિશ્વના નિયમે પોતાનાપર આવી પડેલી નોકરની દશા પૂર્ણ કરાય છે પરંતુ તેમાં કંઈ રાગદ્વેષના બંધને બંધાવાનું પુનઃ થતું નથી. સ્વાધિકાર કર્તવ્યકર્મને કરવાથી એકજાતની વિશ્વમાં કર્મોદયોગે પ્રાપ્ત કરેલી સેવકની ફરજ પૂર્ણરીતે અદા કરાય છે તેમાં ઉચ્ચત્વ શું ? અને નીચત્વ શું ? વસ્તુતઃ વિચારકરવામાં આવે તો તેમાં ઉચ્ચત્વ અને નીચત્વની કલ્પનાને જરામાત્ર અવકાશ મળતો

નથી. જે જે ફરજો અદા કરવાની છે તેમાં પ્રવૃત્ત થતાં કસોટીએ
 ચહેલા અને છેદવાપથી પસાર થતા સુવર્ણનીપેઠે સ્વાત્માની શુદ્ધતા
 થાય છે અને આન્તરિક દૃષ્ટિએજ કર્તવ્યકર્મ સધાય છે એમ અનુ-
 ભવવું. આસક્તમનુષ્ય જે કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિમાં આત્મભોગ આપે
 તેના કરતાં અનાસક્તમનુષ્ય સ્વાધિકારે સ્વકર્તવ્યકરજને અપ્રમતતાવે
 બલ્લવવામાં સારીરીતે આત્મભોગ આપી શકે છે અને તે કોઈપણ
 જીવની હાલતમાં નહિ ફસાઈ જવાથી તે આત્મશક્તિએને પણ
 સારીરીતે ખીલવી શકે છે. આસક્તમનુષ્ય કોઈ પણ સ્વાર્થથી પ્રવર્તે
 છે તેથી તેની પરમાર્થ જાણનાનું ફેર મર્યાદિત રહે છે તેથી તે
 આત્મભોગ આપતાં સંકોચાય છે અને કોઈ વસ્તુમાં આસક્તિથી
 બંધાઈ જઈ આગલની દશાને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આસક્તમનુષ્ય
 શબ્દાદિક વિષયોની આસક્તિમાં સ્વપ્રવૃત્તિની મહત્તા અવગ્રાપે છે
 તેથી તે સ્વકર્તવ્યના વાસ્તવિક પ્રદેશોમાં વિચરી શકતો નથી અને
 સ્વચિત્તની આસક્તિ જેમાં ધબ્બેલી છે એવા પદ્યોની અપ્રાપ્તિએ તે
 ચોક્ક દેશઆદિ દોષોના વશ થઈને અન્યજગત્ જીવેને તુચ્છદૃષ્ટિથી
 દેખીને સ્વાત્માની પરમાત્મતાને ખીલવવામાં મહાવિખેા ઉત્તાં કરે
 છે. અનાસક્તમનુષ્ય તો માત્ર સ્વકર્તવ્યકરજને પૂર્ણ કરવામાં હૃદય-
 પૂર્વકપ્રવૃત્તિ કરે છે અને શબ્દાદિક વિષયોની આસક્તિમાટે આસ-
 પ્રવૃત્તિ ન કરતો હોવાથી અને તે પિંડ અને પ્રહાંડની સંરક્ષા
 અને પ્રતિયોગ્ય પ્રવૃત્તિને કરવી એ નિષ્કરજ છે એટલુંજ માત્ર અવ-
 ગ્રાહતો હોવાથી ધર્મપ્રવૃત્તિ પ્રમાણે ફલ ન થાય તોપણ તે ચોક્ક-
 દિકદોષોના નીચે દબાઈ કચરાઈ જતો નથી. કોઈ પણ પદ્ય રેખવે,
 શબ્દ સાંભળવા, ઝુંબડું, સ્પર્શકરવે, પદ્યોનું બધણું કરવું અને મનન
 કરવું એમ નેત્રાદિક ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિથી સુયોપશમમાં વૃદ્ધિ કરવી,
 શરીરને પોષવું, નવું અનુભવવું, ઇન્દ્રિયોની સાહાય્યથી આત્માની
 દત્તિ કરવી અને તેએને સ્વસ્વવિષયપ્રતિ આપારમાં પ્રવર્તાવીને આત્મ-
 પ્રતિ કરવી એજ પોતાની કર્તવ્યકરજ છે, પરન્તુ ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ-
 દ્વારા વિષયોની આસક્તિ ધરવી એ ફરજ નથી. એજ અનાસક્ત આત્મ-
 માની અવગ્રાહતો હોવાથી બાહ્યથી તો તેની આસક્તમનુષ્યના જેવી

આચરણ છતાં અન્તર્યથી નિરાસકત હોવાથી તે વિશ્વમાં કોઈમાં ન બંધાતાં આત્મોન્નતિના માર્ગમાં વિદ્યુદ્વેગે વિચરે છે. આસકતમનુષ્ય સ્વાર્થના પ્રપંચે વિવાહની વરણી કરી નાખે છે અને તે વિષયોના દાસ બનવાથી તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક દોષોના તાબે થાય છે. વિષયોમાં આસકતમનુષ્ય સ્વયોચ્ચ વારતવિકર્તૃત્વકર્મ શું છે તેને દેખવામાં અન્ધ બની જાય છે અને તે ખરેખર છતીમાંજે અન્ધ અને મન છતાં પણ શૂન્ય બની જાય છે. આસકતમનુષ્ય સ્વહૃદયમાં મઠી-નવાસનાઓ કે જે અનેક દોષ દુર્ગંધથી ભરેલી છે તેને ધારણ કરીને સ્વહૃદયમાં પરમાત્મદેવને વિરાજવાનું કાર્ય તુચ્છ માને છે તેથી તે જે કાર્યપ્રવૃત્તિયો કરે છે તેમાં તે સહજાનન્દરસને અનુભવી શકતો નથી અને તેથી તે અશુભ વિચારો અને અશુભાચારોના વાતાવરણને વધારીને કર્તૃત્વકાર્યક્ષેત્રમાં ચ્છેદનના જંતુઓના જેવો બનીને અન્યમનુષ્યોનું ધાર્મિક આરોગ્ય બગાડે છે. અનાસકતમનુષ્ય આત્માના શુદ્ધોપયોગનીભાવનાએ પોતે પરમાત્મા બનીને અને પરમાત્માની સાથે આત્માનો ઉપયોગસંબંધ ચોભને બાહ્યકર્તૃત્વકર્મોને આલ્મિકાદિકારણે કરજ દૃષ્ટિએ કરતો છતો અનાસકત રહીને આત્માની શુદ્ધતાના વિચારો અને આચારોનું શુભવાતાવરણ પોતાની આબુખાણુ ચારે તરફ કર્તૃત્વ-ક્ષેત્રમાં પ્રસારીને સ્વસંબંધમાં આવનાર મનુષ્યોની પ્રગતિ કરવાને તે સહાયકારક બને છે. રજોશુદ્ધી આસકત, તમોશુદ્ધી આસકત અને સાત્વિકશુદ્ધી આસકત એમ આસકતમનુષ્યોના રજોવૃત્તિ આદિ વૃત્તિ ભેદ ભેદ પડે છે. રજોશુદ્ધી અને તમોશુદ્ધી મનુષ્યોની આસકિત કરતાં સાત્વિક મનુષ્યોની આસકિત ઉચ્ચ અને શુદ્ધ હોય છે તેથી તેઓ સાત્વિક આસકિતમાંથી નિરાસકિતભાવમાં પ્રવેશવાને શક્તિ-માન થાય છે. આસકિતના બે ભેદ છે. શુભ આસકિત અને બીજી અશુભાસકિત. અશુભાસકિતથી શુભાસકિતમાં જવું અને શુભાસકિત-માંથી અનાસકતભાવમાં જવું. આસકિતનો ત્યાગ કરીને એકદમ નિરાસકત બનવું એતો બેલવામાં અગર વિચારમાં બની શકે પરન્તુ અન્તરમાં પ્રગટતી અનેક આસકિતયોનો ત્યાગ થવો એતો આત્મ-જ્ઞાનીઓને અત્યંત પ્રયાસે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મોહનીય રાગાદિક

પ્રકૃતિયોની તીવ્રતાટળીને જેમ જેમ મન્દતા થતી જાય । તેમ તેમ અનાસક્તિત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સાપેક્ષભાવે અવ-
બેધનું. હે મનુષ્ય ! જેમ જેમ તું આસક્તિથી વિરામ પામતો
જઈય તેમ તેમ તું સ્વકર્તવ્યકાર્ય ફરજ (કુમુદી) માં અધિકારી
થતો જઈય અને અપ્રમત્તભાવે નામરૂપ નિમિત્તે ઉદ્ભવતી
અહંતાદિકપ્રકૃતિયોમાં ફસાઈ ચક્રીય નહિ એમ નિશ્ચયતઃ દૃઢ્યમાં
અવધાર. જે મનુષ્ય યુક્તજ્ઞાની નથી હોતો અને યુક્તપ્રકૃતિવાળો
નથી હોતો તે ઉપયુક્ત અનાસક્તભાવના મહત્ત્વને અવગ્રાહી થકે છે
અને સ્વકાર્યપ્રકૃતિમાં અનાસક્તભાવની વૃદ્ધિ કરવાનો ઉત્સાહ ધારી
થકે છે. કર્તવ્યકાર્ય સ્વરોચમાંથી પાછા ન ફરવું અને અનાસક્તિને
પ્રતિબુદ્ધ ખીડવવી એજ વાસ્તવિક કર્મયોગિની અધિકારિતાનું
આન્તરિકકર્તવ્ય છે. જે કર્મયોગી પોતાનું મન પરમાત્માને સમર્પે છે
અને પરમાત્માની પાસે મન રાખીને વિશ્વમાં સ્વાધિકારે કર્તવ્ય સર્વ
કાર્યોને કરે છે તેજ પ્રભુનો ભક્ત છે અને તેજ સ્વકર્તવ્યકાર્યોના
અણુઅણુમાં જાવનાદૃષ્ટિએ પરમાત્માને જાણી થકે છે તેથી તે ગમે
તેજા પૃથ્વીપ્રજ્ઞાવન જેવા કાર્યમાં પણ કર્મયોગીની ફરજને અદા કરતો
હોતો જાનન્દી રહે છે. અનાસક્તમનુષ્ય કોઈ પણ મનુષ્યની લાંચ-
ફરવત મંદી થકતો નથી અને સ્વકર્તવ્યસાધ્યબિન્દુની આરેતરફ તેને
ભુવર્ણરાશિ દેખાય છે તે પણ સ્વકાર્યપ્રકૃતિની ફરજની આગળ તેને
તેનાકના નેહ સમાન જાણે છે તેથી તે સ્વપ્રામાણ્ય પરિહરી કદાપિ
અપ્રમાણિક બની થકતો નથી. અનાસક્તમનુષ્ય આસક્તિકૃપતમના
અશ્વરે સત્યને સત્ય તરીકે અને અસત્યને અસત્ય તરીકે અવલો-
કષા સમર્થ થાય છે અને તે ગમે તેવી લાલચોના પ્રસંગે પણ સ્વ-
સ્વાતંત્ર્યકર્તવ્યપ્રકૃતિનો ત્યાગ કરીને પરતંત્ર બનીને અન્યની હાથમાં
હા અને નાથમાં ના બેળવતો નથી. અનાસક્તમનુષ્ય યુક્ત મૃત્તિકાના
ગોળા જેવા છે અને આસક્તમનુષ્ય લીલી મૃત્તિકાના ગોળા જેવા
છે. લીલી મૃત્તિકાના ગોળાને જિંદા સાથે અજ્ઞાવણમાં આવે છે
તો તે જિંદાપર ચોંટી જાય છે અને યુક્ત મૃત્તિકાના ગોળાને જિંદા
સાથે અજ્ઞાવણમાં આવે છે તો તે જિંદાની સાથે ચોંટતો નથી.

તદાત્ આસક્તમનુષ્ય પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં અમુક પદાર્થના સંબંધમાં આવતાં અન્તરથી તે બંધાય છે અને અનાસક્ત મનુષ્ય સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતાં અન્ય પદાર્થોના સંબંધમાં શરીરાદિકયોગે આવે છે પરન્તુ અન્તરમાં તેને આસક્તિ ન હોવાથી અન્તરથી ઠોઈની સાથે બંધાતો નથી. અતએવ સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યમાં અનાસક્ત મનુષ્યની યોગ્યતા સિદ્ધ કરે છે. આસક્તિ બાવને ત્યાગ કરીને મનુષ્યે અનાસક્ત બની સ્વાધિકારે સર્વ કાર્યોને કરવાં જોઈએ. ઠેટલાક મનુષ્યો તર્ક કરે છે કે યદિ અનાસક્તિ યદ્યપિ પશ્ચાત્ સાંસારિક વા પાર્થિક કાર્યો કરવાની થી જરૂર છે? જે જે બાબતની આસક્તિ હોય છે તે તે બાબતનાં કાર્યોને કરવાં પડે છે અને જ્યારે અનાસક્તિ થાય છે ત્યારે તે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા થતી નથી એટલે તેની પ્રવૃત્તિ યદ્યપિ શક્યતી નથી. આ તર્કના સમાધાનમાં કહેવાતું કે જે જે કાર્યોની જરૂર છે તે અને તે સ્વાશ્રમ અવસ્થા આદિ સ્થિતિએ કરવા માટે કર્તવ્ય તરીકે સિદ્ધ કરે છે, તે તે પદાર્થોની ઇચ્છા ન થાય તો પણ સ્વાધિકારે નિર્માણ થએલી ફરજના અનુસારે તે તે કરવાં પડે છે. શીતીચ્છેકરને દેશના દેવી પડે છે. અન્તરાત્માએને અનીચ્છા છતાં પણ અમુક કાર્યની પ્રવૃત્તિને પ્રારબ્ધાદિક સ્થિતિએ સંપ્રાપ્ત સ્વાધિકારે કરવી પડે છે. ખપમાં આવનાર પદાર્થોની પ્રાપ્તિ માટે આસક્તિ વિના પ્રવૃત્તિ કરવાથી નવીન કર્મથી બંધાવાતું થતું નથી અને આત્માની શુદ્ધતા થાય છે. અનીચ્છાએ પણ પ્રારબ્ધકર્મત્રેરણાએ આહારાદિક કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થઈ પડે છે, અતએવ આસક્તિથીજ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવું પડે એવો નિયમ સિદ્ધ થતો નથી. જે જે કાર્યો ઇચ્છવા યોગ્ય છે તેમાં પશ્ચાત્ ઇચ્છા વિના વિવેકજ્ઞાને તેની આવશ્યકતા અવબોધીને તેની પ્રવૃત્તિમાં અનાસક્તભાવે પ્રવૃત્ત થઈ શકાય છે એવો અન્તરાત્માને અમુક દશાએ અનુભવ આવે છે અને તે પ્રમાણે અનાસક્તિભાવે પ્રવર્તી શકાય ॥ અને તેથી આસવરૂપ સમુદ્રના તરંગો વચ્ચે તરતાં અને આયડતાં પણ આસવસમુદ્રમાં ડુબી શકાતું નથી. અતએવ અનાસક્ત થવાને માટે આત્મજ્ઞાની સદ્ગુણની ઉપાસના કરીને

સ્વાધિકારે કર્તવ્ય કર્મની ચોખ્ખતાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. કર્તવ્ય
 યની ઉપયોગિતા અને આવશ્યકતા યાવત છે તાવત તે કર્યાવિ
 છૂટકો થતો નથી. સ્વચ્છિત્રે આવી પડેલાં કાર્યો ન કરવાથી જ
 વ્યવહારમાં રહી શકતું નથી અને વ્યવહારનો ઉચ્છેદ થવાથી સ
 પરને ઘણી હાનિ થાય છે. અતએવ અનાસક્તિથી કર્તવ્ય કાર્યો
 કરવાં જોઈએ કે જેથી દેશનું, સમાજનું, જાતિનું, કુટુંબનું, સ્વજન
 અને સ્વનું શ્રેયઃ થઈ શકે. ભદ્રબાહુસ્વામી નેપાલમાં મહાપ્રભુ
 યામનું ધ્યાન કરતા હતા તોપણ સંઘસેવા નિમિત્તે તેમણે અન્ય
 સાધુઓને પડન કરાવવાનું કાર્ય કર્યું. વિષ્ણુ મુનિને શ્રમણસંઘ રક્ષ
 નિમિત્તે મેઢપર્વતપરથી ધ્યાન સમાધિનો ત્યાગ કરીને આવવું પડ્યું.
 શ્રી કાલિદાસચંને શ્રીક-હસનના અમીરોને ઉશ્કેરીને ઉલ્લસિનીમાં
 મર્દભક્ષિ રાજાનો નાશ કરાવવા માટે લાવવા પડ્યા તેમાં સંઘરક્ષા
 અને ધર્મરક્ષા કાર્યોની ફરજ પોતાના શીર્ષપર આવેલી પડેલી તેથી
 તેમાં આત્મલોગ આપવાની કર્તવ્યતાને અનાસક્તિભાવે તેમણે સ્વીકારી
 હતી. આસક્તિ વિના સ્વપરશ્રેયઃ ઉદયની ઉપયોગિતાને નિશ્ચય કરી
 કર્તવ્ય કાર્ય કરવાં દેવિકશક્તિની સાહાય્ય મળે છે. કોઈ પણ પદવીની
 આસક્તિથી કર્તવ્યપરાયણ થતાં ત્યાં અટકવાનું થાય છે
 અને આગળની ઉત્તતિના માર્ગો ખુલ્લા થઈ શકતા નથી.
 દીપ્તિ, માન અને પૂજા વગેરેની આસક્તિથી અન્ય મનુષ્યો સાથે રાગ
 દેવાદિકાઓનું સંઘર્ષણ થાય છે અને તેથી સ્વકીય આત્મલોગથી જે
 જે શ્રેયઃ કરવાનું હોય છે તે રહી જાય છે અને આત્મની શક્તિઓનો
 અને સમયનો અશુભ માર્ગ બહુ વ્યય થાય છે. હંકાર, પદવી, માન
 વગેરેની આસક્તિથી કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી અનેક મનુષ્યોને હાનિ
 પહોંચાડવાનો પ્રસંગ આવે છે અને અન્યમનુષ્યોની સેવામાં પરિ-
 પૂર્ણ આત્મલોગ આપી શકાતો નથી. હંકાર, માન પ્રતિક્ષા વગેરે
 મળે છે તે કાર્ય કરવાથી મજબૂત કરે છે પરંતુ તેમાં આસક્તિ રા-
 ખીને જે કાર્ય કરવાનું છે તેનું સાધ્યબિંદુ વિરમરીને હંકાર પદવી
 વગેરેને સાધ્યબિંદુ તરીકે કલ્પી તેમાં આસક્તિ ન થવું જોઈએ.
 સામાજિક ધર્મ કાર્યોને અનાસક્તિભાવે કરવાથી વિશ્વ મનુષ્યો તર-

દ્વિ માન ન મળે તોપણ સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાંથી પતિત થવાનો અને
 પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી. અનાસક્ત મનુષ્યો
 આવશ્યક કર્તવ્ય જે જે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવની અપેક્ષાએ હોય છે
 તેઓને વિસ્મરી જતા નથી અને કર્તવ્યસાધ્ય માર્ગથી બ્રહ્મ ધર્મને
 અન્ય માર્ગે ગમન કરી શકતા નથી. શિવાજીને દેશોદ્ધાર કર્તવ્યકર્મ
 કરવાનું હતું તેથી તેની સામગ્રીઓદ્ધાર તે કાર્યમાં તે પ્રવૃત્ત થયો
 પરંતુ અન્યરૂપવંતી સ્ત્રીઓમાં તે આસક્ત થયો નહિ તેથી તે સ્વ-
 કાર્યની સિદ્ધિમાં વિજય પામ્યો. અલાઉદ્દીન વગેરે બાદશાહોએ
 પરસ્ત્રીમાં આસક્તિ ધારણ કરી તેથી તેઓ સ્વકાર્યમાં આગળ વધી
 શક્યા નહિ અને સ્વવંશની ચિરંસ્થાયિતાનો પાયો મજબુત કરી
 શક્યા નહિ. પૃથુરાજ ચોહાણના પ્રધાનપુત્ર રાજ્યનિકાથી બ્રહ્મ ધર્મને
 શાહબુદ્દીનની લાલચમાં દસાયો તેથી હિંદુઓનું રાજ્ય સદાને માટે
 પરદેશીઓના હસ્તમાં ગયું તેમાં ખાસ આસક્તિભાવજ કારણીભૂત
 હતો. ચાંપાનેરના રાજાને પરસ્ત્રીપર આસક્તિ થઈ તેથી તે રાજ્ય
 કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિના પ્રામાણ્યથી બ્રહ્મ થયો અને તેનું રાજ્ય ના-
 થયું. કરણધેલાએ પ્રધાનની સ્ત્રીપર આસક્તિ ધારણ કરી તેથી
 તેણે સદાને માટે સુર્જરત્રાને પરવશ કરી. શુભ આસક્તિ અને
 અશુભ આસક્તિને બાણવાથી પ્રથમતો અશુભ આસક્તિને દૂર કરે
 શકાય છે. ન્યાયપૂર્વક જે જે પદાર્થોની ધર્માદિનિમિત્તે આસક્તિ
 ધારણ કરવી પડે છે તેને શુભાસક્તિ કહેવામાં આવે છે. શુભકપાયે
 પૂર્વક બાહ્ય પદાર્થની વામ-છાને શુભાસક્તિ કહેવામાં આવે છે. કર્તવ્ય
 કાર્યોમાં જ્ઞાનીઓ શુભાસક્તિ કરતાં રત્નફરજને વિશે
 મહત્ત્વ આપે છે કારણકે ફરજ માનીને અનાસક્તિથી કાર્યો કર-
 ઠવાયેલી મન્દતા રહે છે અને ઉચ્ચ ધર્મમાર્ગોમાં ગમન કરતાં પ્રથ-
 મ ગૃહીત કાર્યોમાં ઝંઘાવાનું થતું નથી તેમજ સર્વ કાર્યો કરતાં ધ-
 સર્વથી ન્યારાપણાનો નિરચંગભાવ અનુભવી શકાય છે. “ જે છે
 સર્વ સુખ ખરેખર આત્મામાં છે તે વિના અન્ય કશું કંઈ મારું ન
 વસ્તુઓમાં નથી.” અન્ય આત્માઓના પ્રસંગમાં આવીને મારે વ્ય-
 હારમાર્ગે જે ફરજે બળાવવાની છે તે બળાવવી પડે છે. જે કંઈ કર

છે તે ફરજત્ય લીધે, જે કંઈ કંઈ પું તે ફરજતે લઈ કંઈ પું. મારી
 ફરજતી વિશેષ કંઈ ફરી યાકનું નથી તેમાં માન અને અપમાનનો
 લગાડીએને સેવકની કંઈ જરૂર નથી. "કર્તવ્યકાપકરણ વા ફરજત્ય
 આપીન કઈ અન્યકાપકરણે મારે કર્તવ્યકાપ કરવાનાં છે એમાં
 અન્યકાપનાયે જે જે અંગે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે તે અંગે સુઝત્યા
 અનુભવતી જાય છે" એમ જે સ્વપ્રીયફરજને આવરે ॥ તે મનુષ્ય
 અન્યકાપનાયમાં વધતો જાય છે અને આસક્ત મનુષ્યો ફરતાં
 અન્તરિક્ષનિર્વેષવાને વિશેષ પ્રકારે ખીલવવા યત્નિમાન થાય છે
 તેમજ તે કર્તવ્યકાપપ્રવૃત્તિમાં અન્તરિક્ષનિર્વેષવાએ નિષ્ક્રિય બને છે
 તથા બાહ્યી સક્રિય વર્તે છે. જ્ઞાનયોગના અનુભવમાં જે જે કર્મયો-
 ગીએ ઉપ પ્રવેશેલા દેવ છે તેએ અન્યકાપ જનીને નિર્વિવર્ણની પેઠે
 કર્તવ્યપ્રવૃત્તિથી સ્વપરને હાનિ ફરી યાકતા નથી. અન્યકાપ મનુષ્યના
 મનમાંથી અનેક દોષો દર્શાવે છે અને તે ભોગી છતાં અભોગી અને
 કર્તા છતાં અકર્તા બને છે. તે બાદ કાયોથી અનુક દૃષ્ટિએ દોષી
 જણાય છે છતાં અન્તરિક્ષનિર્વેષતાવથી વિષમાં આદ્યભુવન મૂકવા
 સમર્થ થાય છે. પ્રવૃત્તિયોગને અધિકારી ખરેખર અન્યકાપ મનુષ્ય
 છે એવું અનુભવીને અન્યકાપભાવની મદદતા અને આસક્તિની ઉપ-
 લાનું વિવેચન કરવામાં આવું છે. બાહ્યી નિષ્ક્રિય બનીને જે અન્ય-
 કાપને મેં ટાળી એમ માને છે તે મિદ્ધના સંસ્કારોથી બંધી જતો નથી,
 જે સ્વધિગ્રહે જે જે સ્થિતિમાં પોતે હોય તેમાં જે જે કર્તવ્યપ્ર-
 વૃત્તિએ ફરજનાં છે તેએને કર્યા છતાં નિર્વેષ રહે છે તે ખરેખર
 અન્યકાપભાવ કેટલો કાર્ય કરતાં રહે છે તેને અનુભવ કરી શકે
 છે અને આસક્તિને ટાળવા પ્રયત્ન કરતો રહે છે તેથી તે સ્વકર્તવ્ય-
 પ્રવૃત્તિમાં જાદ કઈ મન્દવીર્ણવાનું બનતો નથી. જે જે કાંઈ કરવાનાં
 દેવ છે તે વિના અન્ય કાર્યના સંકરવિકરણોને ત્યાગ કરીને જે
 મનુષ્ય સ્વકાર્યમાં અનન્ય ચિત્તવાળો થઈને રહે છે તે કાર્ય કરવાને
 અધિકારી ફરે છે. અન્યકાપ મનુષ્યો અન્ય પદાર્થોની આસક્તિના
 અભાવે જે જે કાંઈ કરવાના છે તેમાં ઉપયોગ રૂપી શકે છે અને
 અન્ય પામવના સંકરવિકરણોને ત્યાગ કરી શકે છે. ચોડ દેરાસરમાં

પૂજા કરવાને ગયા છે, અને ચિત્ત તો ઢેડવાડામાં બટકે છે ત્યારે તે દેરાસરમાં પ્રભુપૂજા અને ઢેડવાડામાં ઉઘરાણી કરવાની એ બેમાંથી કયું કાર્ય સારી રીતે સિદ્ધ કરી શકવાના હતા ? અલબત્ત બેમાંથી એક પણ કાર્ય સિદ્ધ કરી શકવાના નહિ. પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિ સૂર્ય સંમુખ દક્ષિ રાખીને ધ્યાન ધરતા હતા અને અન્તરમાં તો યુદ્ધના વિકલ્પસંકલ્પવડે વર્તતા હતા તેથી તેઓ નરકગતિયોગ્યદલિક ગ્રહણ કરતા હતા. જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તે શૂન્યોપયોગથી અર્થાત્ શૂન્યચિત્તથી થાય અને અન્ય કાર્યોના સંકલ્પવિકલ્પોમાં મન રમ્યા કરે તો તેથી તે તે કાર્યોની સિદ્ધિમાં અનેક વિના સ્વહસ્તે ઉભાં કરી શકાય એમાં શું આશ્ચર્ય ? અલબત્ત કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી. શેઠ કાર્યોત્સર્ગ ધ્યાનમાં સાધુ બનીને ઉભા રહેલા છે અને મનમાં પુત્રોના કાર્યોની ચિન્તા કરે છે તેથી તે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં ક્યાંથી વિજય પામી શકે. શેખશહીવત્ જે કંઈ કરે છે તે તેમાં હાનિ પ્રગટાવે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. ભસવું અને આટો ફાકવો એ બે કાર્યને જ્ઞાન એક સાથે કરી શકે નહિ તેમજ જે કાર્ય કરવાનું છે તેનો ઉપયોગ મૂકીને શૂન્યચિત્તે તે કાર્ય કરવામાં આવે અને અન્ય બાબતોના વિકલ્પો અને સંકલ્પો કરવામાં આવે તો તેથી હસ્તધૃતકાર્યોમાં શક્તિયોને ફેરવી શકાય નહિ એ બનવા યોગ્ય છે. જે જે સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મો કરવાનાં હોય છે તેમાં ઉપયોગ ધારણ કરવો જોઈએ. એક નગરમાં એક મુવર્ણકાર રહેતો હતો તે જાંઝરમાં ઝીણી કારીગરી ઝીણા ઓભરોવડે કરતો હતો તે કાર્યમાં એટલો બધો અનન્ય ચિત્તવાળો ઉપયોગી બની ગયો હતો કે તેની આગળથી રાજાનું સૈન્ય આવ્યું ગયું તો પણ તેની ખબર તેને પડી નહિ એવી તેની અનન્યચિત્તતાથી તે ઝીણી કારીગરી કરવાની સ્વપ્રવૃત્તિમાં વિજય પામ્યો અને તેનું દૃષ્ટાંત સર્વ લોકોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય થયું. શ્રી વીરપ્રભુએ દ્વાદશ વર્ષ પર્યન્ત આત્મધ્યાનમાં ચિત્ત રાખ્યું અને કેવલજ્ઞાન પ્રકટાવ્યું. જે જે કાર્યો કરવાનાં હાથમાં લીધાં હોય તે તે કાર્યોનો સંયમ કરવો જોઈએ અર્થાત્ તે કાર્યોમાં ચિત્તને રમાવીને તટ્થીન બનાવવું જોઈએ. બાહ્ય સાર્વજનિક

વિદ્યેષ્યોની અને સર્વેષ્યોની કાર્યોમાં જનમય બની જવું
 એકજે અર્થાત્ તે તે કાર્યોનો ઉપયોગ સખવો એકજે
 કાર્યપ્રવૃત્તિમાં જનન્ય વિત્તવાગ્દા યવાથી કર્તવ્યકાર્યોનો આદે વર-
 ક્ષી ઉપયોગ નહોતો અને વત્સંજીની કાર્યવિત્તી જુદી ઉત્પન્ન થાય
 છે અને તેથી અનેક યોધો કરી શકાય છે. એવીસન યોધક અને
 દસવર બેઝ લેવા યોધકો સ્વકાર્યમાં જનન્ય વિત્તવાગ્દા બનીને
 વિશ્વમાં અનેક પ્રકારની યોધો કરી શકા છે. કર્તવ્ય કાર્યમાં એક-
 મન્ય થવા વિના તે કાર્યની સિદ્ધિમાં અનેક પ્રકારના વિદ્યેષ્યો નહો
 છે. કર્તવ્યકાર્ય સંજી ઉપયોગ ખીડવવો હોય તો કર્તવ્યકાર્યમાં
 વિત્ત સખીને જનન્ય બાબતોના વિદ્યેષ્યો અને સંકલ્પોને ત્યાગ કરવો
 એકજે. એક પાસીના હસ્તથી લખાવકું નેપોલીયન બેનાપાર્ટનું
 જીવનચરિત્ર છે તેમાં લખ્યું છે કે નેપોલીયન બેનાપાર્ટ જે કાર્યમાં
 પ્રવૃત્તિ કરતો તે કાર્યને ઉપયોગની બની જતો. નેપોલીયન આઠવી
 લાકડાં તે જે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થતો હતો તેમાં એકમન્ય બની
 જતો હતો. જ્યારે તે ખાવા બેસતો હતો ત્યારે ખાવાના વિચારો
 વિના જનન્ય બાબતોના વિદ્યેષ્ય સંકલ્પોને કરતો નહતો. જ્યારે તે
 ઉઘવાના વખતે ઉઘતો ત્યારે સર્વનું દેખતાં તુર્વ ઉઘી જતો અને
 જનન્ય દાકને તુર્વ જાની જતો. જ્યારે તે જે જે કાર્ય કરતો તે
 વિના જનન્ય બાબતોમાં ઉપયોગ રેતો નહતો તેથી તે ક્ષાત્રવીર કર્મ-
 યોગી કહેવાયો. કલિપ્રકલ્પસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જે કાર્યની પ્રવૃ-
 ત્તિમાં યેજ્ઞતા, તેનો ઉપયોગ સખીને જનન્ય બાબતોના વિદ્યેષ્ય
 સંકલ્પોને કરતા નહતા એવી તેમની કાર્યપ્રવૃત્તિમાં જનન્ય વિત્ત-
 વૃત્તિ હોવાથી તેઓ અનેક જનની સ્વચરને સકિન્નમાત્ર થવા હતા.
 સધાવેષ સધકો સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગ સખીને જનન્ય વસ્તુ
 સંજી વિદ્યેષ્યસંકલ્પોને કરતા નથી તેથી તેઓ સ્વકાર્યમાં વિજય
 મેદવી શકે છે. વિદ્યાર્થી જે જે બાબતોને વિદ્યેષ્યમાત્ર કરે છે તેમાં
 એકમન્ય બનીને જનન્યકાર્યના વિચારોના વિદ્યેષ્યો અને સંકલ્પોને
 ત્યાગ કરે છે તો તે વિદ્યાર્થવનમાં વિજય મેદવી શકે છે જનન્યથા
 નાપસ થાય છે. ચેની પેટની જે જે ચેતનપ્રવૃત્તિયોને આદે છે

તેમાં જે કાળે જે ક્ષેત્રે જે પ્રવૃત્તિ સેવે છે તેનો પરિપૂર્ણ ઉપયોગ ધારણ કરે છે તો તે યોગપ્રવૃત્તિની સિદ્ધિ કરી શકે છે અને તે જો સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિ અન્ય વિકલ્પ સંકલ્પોને સેવે છે તો તે સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિની સિદ્ધિ કરી શકતો નથી. શ્રીમદ્ આનન્દધનજી મહારાજ સ્વધ્યાનકાર્યમાં એકમના થઈ વિચરતા હતા અને અન્ય જાતના વિકલ્પ સંકલ્પોને વારતા હતા તેથી તેઓ ઉચ્ચ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે અપ્રમત્ત યોગી બન્યા હતા અને વિશાલભાવનાએ સ્તવનો અને પહોના ઉદ્ગારો પ્રકાશવા સમર્થ થયા હતા. જે કર્તવ્યકાર્યની સાથે પરિપૂર્ણ ઉપયોગી બનતો નથી તે વિદ્વાન, શોધક, જ્ઞાની, ધ્યાની, યોગી, કવિ અને બક્ષા બનવાને શક્તિમાન થતો નથી, આ વિશ્વમાં જે જે મહાત્માઓ પ્રસિદ્ધ થયા છે તે કર્તવ્યકાર્યના ઉપયોગી હતા એમ તેઓના ચરિત્ર પરથી અવબોધાય છે. મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગી થવાથી અને અન્ય વિકલ્પ સંકલ્પો વારવાથી કર્તવ્ય કર્મના વાસ્તવિક યોગી બની શકે છે. કર્તવ્ય-કાર્યમાં એક સરખો ઉપયોગ રહે અને અન્ય જાળતના વિકલ્પસંકલ્પો ન થાય એવો અભ્યાસ સેવવો જોઈએ. કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગ ન રહે અને અન્ય જાળતના વિકલ્પસંકલ્પો થાય એ આત્મશક્તિયોને ખીલવવામાં મહાવિપ્લ છે. યોગાભ્યાસ કરીને કર્તવ્ય-કાર્યમાં ઉપયોગ રહે એવું ઉપયોગબલ પ્રકટાવવું જોઈએ. મનના ઉપર આત્માનો દાબ રહે છે તોજ અન્ય જાળતના મનદ્વારા વિકલ્પસંકલ્પ થતા નથી. યોગી જે કોઈ ધ્યેયમાં મનને યોજે છે તો તે ધ્યેયને મૂઢી તેવું અન્યત્ર મન જતું નથી. એ પ્રમાણે જે કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરી હોય તેને મૂઢી અન્ય જાળતમાં યદિ મન ન જઈ શકે તો મનમાં વિકલ્પસંકલ્પ થઈ શકે નહિ. મનને જે જાળતમાં યોજવું હોય તેમાં ને તેમાં રહે અને અમુક સમય પર્યન્ત અન્ય જાળતનો વિકલ્પ સંકલ્પ ન થાય એવા અભ્યાસમાં સ્થિર થવાય તો અનેક જાળતની તે તે કાર્ય સંબંધી શોધખોળો કરી શકાય છે. એક જાળતમાં મન રમાવાથી મનની સર્વ મનનશક્તિ ખરેખર તે જાળતનું કાર્ય કરે છે અને તેથી તે જાળતનો વિશેષ ઉપયોગ પ્રકટતાં અનેક

પ્રકારનું તે મંત્રથી જ્ઞાન થતાં નહીં એથી ચકાસ છે. આર્તારિક્ષભગવા
 એણે મન પશુ એક પદાર્થમાં ઉપયોગી રહે છે અને તેથી કર્તવ્ય-
 કાર્યની અનેક મંત્રીર મંત્રવલ્લેખો નિવેદ્ય કરી ચકાસ છે. આત્મજ્ઞા-
 નીએ જે જે જાણતોને હાથમાં ધરે છે તેનો ઉપયોગ ધારણ કરે
 છે તેથી તેઓ અન્ય વિકલ્પ-સંકલ્પરૂપ પ્રમત્તતાનો નાશ કરી શકે
 છે. જે જે કર્તવ્યકાર્ય કરવાનું હોય તેમાં મનને એવી રીતે રમાવવું
 એટલે કે જેથી અન્ય જાણતના વિકલ્પ-સંકલ્પો ન થાય. કર્તવ્યકાર્યમાં
 મનને રમાવવું એ વાક્યથી એવો અર્થ મહત્ત્વ ન કરવો કે જેને
 કાર્યમાં અશુભ સમાદાના લીનતાવે આસક્ત થવું. જ્યાંમુખી કર્ત-
 વ્યકાર્ય કરતાં અન્ય જાણતના વિકલ્પ-સંકલ્પ આવે તે ત્યાંમુખી
 કાર્યોથીના લાભમાં મન આનંદ નથી અને તેથી કાર્યોથીએ અવ-
 જોધવું કે મનના ઉપર મારો ડાણુ જ્યાંમુખી આનંદો નથી ત્યાંમુખી
 હું તેને તે કાર્ય કરવામાં પ્રમત્ત છું. સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્ય જે જે
 કરવું હોય તે વિના અન્ય જાણતના વિકલ્પ-સંકલ્પો આવવાથી
 કાર્ય કરવામાં અનેક વિદોષો ઉભા થવાથી મુંઝરીત્યા તે કાર્ય થઈ
 શકતું નથી. નિયમ એવો છે કે જેમાં સ્વચિત્ત લાગે છે ત્યાં
 લક્ષ્ય રહે છે. જ્યાં પેતાનું ચિત્ત લાગતું નથી ત્યાં દેહબાહ્ય હોય
 તે પશુ શું ? અર્થાત્ કંઈ નહિ કાર્યનો ઉપયોગી મનુષ્ય પ્રત્યેક કાર્યમાં
 વિજય મેળવે છે અને ધારેલી કાર્યસિદ્ધિમાં વિજય મેળવી શકે
 છે. કાર્યનો ઉપયોગી મનુષ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં 'લગતો રહે છે અને
 કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અન્ય વિકલ્પ-સંકલ્પના યોગે ઉપતો રહે છે અને
 તેથી તે મંત્રીર ભૂલોનો પલ્લુ ત્યાગ કરી શકે છે. પ્રત્યેક જાણતમાં
 ઉપયોગી ધર્મ છે અને અનુપયોગી અધર્મ છે. પ્રત્યેક કર્તવ્ય-
 કાર્યની અનેક જાણતો પર અત્યંત લઘુ અપવાદની જરૂર છે અને
 ત્યાં કર્તવ્યકાર્યના ઉપયોગ વિના લગી શકે તેમ નથી. યથાવધાન,
 સહચાવધાન અદિ સંજ્ઞાથી કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગ ધારી ચકાસ છે.
 જે મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યના ઉપયોગથી જાણે છે તે સ્વકરજને મૂર્છા
 લાય છે. કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગી લગતો છે અને કર્તવ્યકાર્યનો અનુ-
 પયોગી ઉપતો છે. કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગી સ્વપ્રતિષ્ઠાઓથી ઉત-

રાતો નથી અને કર્તવ્યકાર્યનો અનુપયોગી સ્વપ્રતિપક્ષીઓથી છેત-
 રાય છે અને કર્તવ્યકાર્યની જાણતા સાથે તેની અવનતિ થાય છે.
 યુદ્ધાદિ જે જે કર્તવ્યકાર્યમાં જે જે મનુષ્ય નિયુક્ત થયો હોય
 તેમાં તે યદિ અનુપયોગપણે વર્તે છે તો તે મોટી હાર ખાઈ
 બેસે છે. સિકંદરની સાથે અનંગપાળ કર્તવ્યકાર્યમાં અનુપયોગપણે
 વર્તવાથી યુદ્ધમાં પરાજય પામ્યો હતો. પૃથુરાજ્યોહાણે કર્તવ્યકાર્યમાં
 ચારે બાજુઓનો ઉપયોગ રાખીને શાહપુદીન સાથે યુદ્ધ કર્યું હોત
 તો પોતાના પક્ષમાં ચબ્બેલી કુટ-વા કયા ભાગમાં નબળાઈ છે તે સહેજે
 જાણી શકત અને તેથી હારી શકત નહિ. જોદ્ધધર્મના ઉપદેશકો
 સ્વકર્તવ્યકાર્યના ઉપયોગી રહીને પ્રવર્ત્યા હોત તો તેઓને હિન્દુસ્થાન
 બાહરે જવાનો વખત ન આવત. જેનોપ્રત્યેક ધાર્મિકકાર્યમાં ઉપયો-
 ગપણે પ્રવર્ત્યા હોત તો જેનોની સંખ્યા ઘટવાનો અને પ્રત્યેક ધાર્મિક
 અંગની શિથિલતાનો સમય પ્રાપ્ત થાત નહિ. કાર્યમાં મન દબને
 અર્થાત્ ઉપયોગ દબને જે મનુષ્યો અન્ય બાબતના વિકલ્પસંકલ્પોનો
 ત્યાગ કરે છે તેઓ વાસ્તવિકકર્મયોગી બને છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય
 કુદ્ર અને લાગીવર્ગ સ્વકાર્યમાં ઉપયોગધારીને અન્ય વિકલ્પસંકલ્પોનો
 ત્યાગ કરે છે તો તે અનેક પ્રકારના અનુભવો પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 ગણિત વગેરે શાસ્ત્રોની કાર્યપ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગ રાખ્યા વિના એક ક્ષણ
 માત્ર પણ ચાલી શકે તેમ નથી. પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને
 સમાધિ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં મન રાખીને અન્ય બાબતના વિકલ્પસંકલ્પોનો
 ત્યાગ કર્યો વિના આત્મોત્તતિ વસ્તુતા ધર્મ શકતી નથી. જે જે
 કાર્ય કરવું હોય તેમાં મનને ચોજી રાખવું એ કાર્ય અતિમહાન છે
 સારાંશ કે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગ રાખીને તે વખતે અન્ય કાર્યોના
 વિકલ્પસંકલ્પો ન કરવા. સાંસારિક કર્મપ્રવૃત્તિ સમયે સાંસારિકકર્મ-
 પ્રવૃત્તિનો ઉપયોગ રાખવો અને ધાર્મિકકાર્યપ્રવૃત્તિ સમયે બ્યાવહા-
 રિકકાર્યપ્રવૃત્તિના સંકલ્પો અને વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.
 સામાયિકકાર્ય કરતી વખતે અન્ય બાબતોના વિકલ્પો અને સંકલ્પો
 કરવાથી સામાયિકબલની વૃદ્ધિ થતી નથી. વિદ્યા, બ્યાપાર, સેવા, ક્ષાત્રકર્મ
 અને ધર્મકાર્ય કરવાના સમયે જે કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત થવામાં આવું

હોય તેને મૂઢી અન્ય કે જે તે વખતે અર્તબ્યરૂપ હોય તેનો
 ચિકિત્સાસંકલ્પ કરવાથી તે તે કાર્યની હાનિ થાય છે અને આત્માની
 અભ્યવરિયત શક્તિયો યર્ષ ભય છે અને તેથી સ્વચક્રિતયોનો
 અત્યંત દુરુપયોગ યર્ષ ભય છે. અત્યેવ આવરયક કર્તવ્યકાર્ય કરવી
 વખતે અન્ય જાળતોના સંકલ્પચિકિત્સોને આવતાજ સમાવવાની-
 દબાવવાની પ્રવૃત્તિ સેવવી ભેદજો. કર્તવ્યકાર્યમાં મનને રોડી રાખ-
 વાનો પ્રતિદિન અભ્યાસ સેવવો ભેદજો. અભ્યાસવડે મમે તેવાં
 દુઃસામ્યકાર્યો પણ મુસામ્ય યર્ષ થકે છે. આવરયક કર્તવ્યકાર્યમાંજ
 ઉપયોગ રહે અને અન્ય જાળતોના સંકલ્પચિકિત્સો ન પ્રકટે તે માટે
 જે જે કાર્ય જે જે વખતે કરવામાં આવતું હોય તે તે પ્રસંગે તે
 તે કાર્યના સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં મનને રૂંધી રાખવું અને અન્ય જાળતમાં
 મન ભય તો મનને શિખામણ હર્ષ પાતું ખેંચી લેવું એવી રીતે
 કાર્યપ્રવૃત્તિમાં માનસિક પ્રતિક્રમણ કરીને દુઃશબ્દાસી થવું ભેદજો.
 જે મનુષ્ય ખરા અન્તઃકરણથી પ્રયત્ન કરે છે તે ઘણા અંશે આ
 જાળતમાં વિશ્વ્ય મેગવી શકે છે અને વિશ્વને આશ્ચર્ય પમાડે એવાં
 કાર્યો કરી શકે છે. જેમ જેમ આ જાળતનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવામાં
 આવે છે તેમ તેમ સ્વકાર્યમાં ઉપયોગ રાખવાની શક્તિની વિશેષ
 ખીલવણી થાય છે. જે જે યોગીઓ આ વિશ્વમાં સમર્થ થયા અને
 જેઓએ ધર્મનો ઉદ્ધાર અને ધર્મનો પ્રચાર કરી વિશ્વમાં અમર નામ
 રાખ્યું છે તેઓ ખરેખર કર્તવ્યકાર્યમાં એક સરખો ઉપયોગ રાખવાથી
 અને તે વિના અન્ય જાળતનો સંકલ્પચિકિત્સ ત્યાગ કરવાથીજ ભણવું.
 અધ્યાત્મશક્તિયોના અભ્યાસીઓ કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગ રાખવાની
 યોગણા કરી રહ્યા છે. આત્મજ્ઞાનીઓ આત્મસ્વરૂપનો ઉપયોગ રાખ્યા
 કરે છે અને તેની સાથે બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યનો ઉપયોગ રાખીને પ્રવૃત્ત
 થાય છે. આત્મજ્ઞાની એવા કર્મયોગીએ સદ્ગુણદ્વારા સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિથી
 ભિન્ન અન્ય જાળતના સંકલ્પચિકિત્સ વારવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી
 ભેદજો. આત્મધ્યાન અને આત્મસમાધિ પ્રાપ્ત કરવામાં પણ અન્ય
 જાળતના વિકલ્પો નિવાર્યોવિના કદાપિ છુટકો થવાનો નથી. જે જે
 હેઠકિક વા એકોત્તર આવશ્યકકાર્યો કરવાનાં છે તેમાં કાર્યસિદ્ધિ કરવાને

માટે અન્ય જાળતોના વિકલ્પસંકલ્પો ત્યાગ કરવાજ જોઈએ. શ્રી ભદ્રબાહુ, ઉમાસ્વાતિવાચક, હરિભદ્રસૂરિ અને શ્રી હેમચંદ્ર વગેરે આચાર્યોએ લોકોત્તર ધર્મમાં અન્ય જાળતોના સંકલ્પવિકલ્પોનો ત્યાગ કરવાનો વિશેષ અભ્યાસ સેવ્યો હોય તેથી તેઓ ધાર્મિક મહાકાર્યો કરવાને શક્તિમાન થયા હતા. આધ્યાત્મિક મહત્તી ઉત્તમ શક્તિ પ્રાપ્ત કરવામાં વિશ્વહિતાર્થે વા સ્વાત્મહિતાર્થે પ્રવૃત્ત થવામાં અનેક દોષોને વારવામાં અને આત્મશક્તિયો ખીલવવામાં જે કાર્યો કરવામાં આવે તેનો ઉપયોગ અને અન્ય જાળતોના વિકલ્પસંકલ્પ કરવાની ટેવને વારવી જોઈએ. અન્ય જાળતોના વિકલ્પસંકલ્પો કરવાથી જે કાર્ય કરવા માંડ્યું હોય તેમાં આત્મશક્તિયોનો પરિપૂર્ણ ઉપયોગ થઈ શકતો નથી. અતએવ મનુષ્યોએ કર્મયોગીની ઉચ્ચદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે અને સ્વકર્તવ્યકાર્યોને સારી રીતે કરવા માટે અન્ય જાળતોના સંકલ્પવિકલ્પોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જેની મતિ પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્યોમાં સાક્ષીભૂત થઈને વર્તે છે અર્થાત્ હું કર્તા હું લોકતા ઇત્યાદિ અહંવૃત્તિ યુક્ત થઈને કર્તવ્યકાર્યોમાં લેખાતી નથી તેમનુધ્ય વસ્તુતા કાર્ય કરવાને અધિકારી બને છે, પણ આની સાથે અવખોધવાનું કે જેણે પોતાના જે જે કર્તવ્યકર્મો હોય તેનો જેણે નિર્ણય કર્યો છે તેને કર્તવ્યકર્મનો અધિકાર છે. મનુષ્યો કંઈ ને કંઈ કાર્યો તો વિશ્વમાં કરે છે પરંતુ દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલ ભાવ પ્રમાણે યોગના અધિકાર પ્રમાણે કાર્યો કરાય છે વા નહિ તેનો નિશ્ચય કર્યાવિના કદાપિ આગલ પ્રગતિ-માર્ગમાં પૂર્ણ કર્મયોગી બની શકતા નથી. જેણે પોતાના કર્તવ્યકર્મના અધિકારનો નિર્ણય કર્યો નથી તે ખરેખર આ વિશ્વમાં રણરેણ સમાન અવખોધવો. કર્તવ્યકાર્યનો સ્વાધિકાર નિર્ણય કરવો એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. વિશ્વમાં મોટા મોટા મનુષ્યો પણ સ્વાધિકારે સ્વાવસ્થા પ્રમાણે કયાં કયાં કાર્યો કરવા યોગ્ય છે તેનો નિશ્ચય કરવાને શક્તિ-માન થતા નથી અને ઉલટું અકરણીય કાર્યોને કરી અવનતિમાર્ગ પ્રતિ પ્રયાણ કરે છે. જે જે કાર્યો કરવાની સ્વશીર્ષે દુરજ પડેલી હોય અને જે કર્તવ્ય હોય તથા આવશ્યક હોય તેનો ચારે ખાજુઓનો નિર્ણય કરવાથી સ્વાધિકાર કર્તવ્યકાર્યનો નિશ્ચય થાય છે. નિર્ણય

કર્તવ્યકાર્યોની સિદ્ધિ માટે પૂર્વ ડોંચ અને ભેદથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. સ્વપિત્તર સદા એક સ્વરૂપ રહેતો નથી. આશ્વમેદે, અવસ્થામેદે અને દેશકાલમેદે અધિકારનું પરાવર્તન થાય છે અને તેથી અધિકાર-મેદે કર્તવ્યકાર્યોનું પરાવર્તન થાય છે. અધિકારનો પૂર્વ નિર્ણય કરીને સ્વર્તવ્યકાર્ય પ્રત્યેક કાર્યમાં આત્મા સાક્ષીનૂત થઈને વર્તે છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એક છે. અનેક પ્રકારનાં નાટકો કરતા નાટકીયાઓ અનેક વેષ અને અનેક ચેષ્ટાઓને પાત્રમેદે કરતા ઉચ્ચ પદ પાત્ર, વેષ અને ચેષ્ટાઓમાં પોતાને સાક્ષીનૂત માને છે હજી તે સ્વસ્થરૂપને અદ્ય કરે છે પરંતુ હું અનુક્રમણ હું તથા અનુક્ર વેષધારી તથા ચેષ્ટાઓ હું એવું તે માની લેતા નથી તદ્દન સ્વપિત્તર યોગ્ય કર્તવ્યકાર્યોને કરતાં સાક્ષીનૂત થઈને પોતે વર્તવું એક છે. વેદાન્તદર્શનમાં વિદેહીજનક વર્ગેનાં હાન્તો તે માટે જોવા છે. વેદાન્તદર્શનમાં યેષિક-કૃષ્ણ વગેરે અન્તરાત્મકો કે જે બાપી પરમાત્મકો છે તેઓનાં હાન્તોનું અવલોકન કરવું. સાક્ષીનૂત થઈને પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્ય કરતાં અનેક પ્રકારના અદ્વૈત્યાદિદોષોમાંથી મુક્ત રહેવાય છે અને આત્માની પરમાત્મદશા ખીલવવાકૃષ્ણ અજ્યાંતર પ્રયત્નની પ્રવૃત્તિ થાય છે. પ્રવૃત્તિએ જે જે કંઈ કરવાં પડે તે કંઈ વિના છૂટકો મતો નથી પરંતુ તેમાં સાક્ષીનૂત થઈને વર્તવાં હોવા હેતુએ અર્થાત્ અસ્થ-વના હેતુએ તે સંવરના હેતુએ તરીકે પરિણમે છે અને સર્વમાંથી છતાં સર્વથી ન્યાય રહેવાની દશાનો અનુભવ આવે છે. બાહ્યથી અવલોકતાં એમ અવલેખાય કે સાક્ષીનૂત થઈને સર્વકાર્ય કરવાં એ બની શકે નહિ પરંતુ આત્મજ્ઞાનના ઉચ્ચ શિખર પર આસેદીને હૃદ નિર્લય કરવામાં આવે તો કાર્યવાસના, દેહવાસના, કર્તવ્યવાસના, કર્તૃવાસના અને લોકવાસના આદિ અનેક વાસનાઓમાંથી પસાર થઈને અંશે અંશે સાક્ષીનૂત આત્માની દશા પ્રાપ્ત કરી શકાય અને બાહ્યકાર્યો કરતાં આત્મા પોતે સાક્ષીનૂત થઈને વર્તી શકે એવી દશા પ્રાપ્ત કરી શકાય. આત્મજ્ઞાન-અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરીને તેના અનુભવપૂર્વક બાહ્ય કાર્યો કરતાં અન્તરમાં સુરતા (સ્મૃતિ) રાખ-વાને અજ્યાસ સેવતાં સેવતાં સાક્ષીનૂત આત્મા બની શકે છે.

સ્વાધિકારકર્તવ્ય માર્ગમાં આ પાર કે પેલે પાર એવો નિશ્ચય કરીને પ્રવૃત્ત થવું કે જેથી અન્ય કાર્યો અને અન્ય ઉચ્ચ જાતના અધિકારો પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકાય. નિર્ણીત સ્વાધિકારકર્તવ્ય કરતાં મૃત્યુ ઘાય તો તે મહોત્સવ સરખું અવખોધીને અને અન્યની જરામાત્ર પરવા રાખ્યા વિના પ્રવૃત્તિપરાયણ થવું. આત્માની સાક્ષીમાં બ્રહ્માંડની સાક્ષીનો નિર્ણય કરવો. જ્યાં આત્માની સાક્ષી અને આત્માનો નિશ્ચય નથી ત્યાં બ્રહ્માંડની સાક્ષી અને નિર્ણયથી કંઈ કરી શકાતું નથી. સ્વાધિકારકર્તવ્ય કાર્યોનો નિર્ણય કયો એટલે સ્વકાર્યની અર્પી સિદ્ધિ થઈ એમ અવખોધવું. કર્તવ્ય કાર્યનો અધિકાર નિશ્ચય કયા વિના જનસમાજસેવામાં, સંઘસેવામાં, વિશ્વસેવામાં અને ધર્મસેવામાં પરમાર્થ આત્મલોગ સમર્પી શકાતો નથી અને બ્યકિની કલ્પબ્યવહાર દશામાં પરિપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ કરી શકાતી નથી. અત એ સ્વાધિકાર નિર્ણયની ઠેટલી બધી આવશ્યકતા છે તે સુરેને અવખોધાયા વિના રહી શકાયો નહિ. અમુક કાર્ય કરવામાં અમુકને અધિકાર છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કયાની પૂર્વે અમુકકર્તવ્યમાં સ્વાધિકાર છે કે નહિ ? તેનો નિર્ણય કરવો એ આત્મોત્તતિ માટે ઉચ્ચ નિર્ણય અવખોધવો અને એવા આત્મોત્તતિકારક ઉચ્ચનિર્ણયથી જે જે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ યાય છે તેમાં આત્મશક્તિયોનું સમર્પણ યાય છે અને આત્મોત્તતિકર્તવ્યકાર્યમાં પ્રગતિજ યતી જાય ॥ એમ અનુભવ કરવો કે જેથી પ્રવૃત્તિથી પાછું પડી શકાય નહિ. સ્વાધિકારનો નિર્ણય થયો એટલે સ્વયોચ્ચ જે જે કાર્યો હોય છે તેમાં નિર્ણય પ્રવૃત્તિ યાય છે અને કર્તવ્યકાર્ય કરતાં અન્યકાર્યો અંગ્રાંધી વિકલ્પ અંકલ્પ વારી શકાય છે તથા કર્તવ્યકાર્ય કરતાં સાક્ષીજૂત મતિપૂર્વક જે જે દુઃખ મુખ લોગવવાં પડે છે તેમાં રતિ અરતિ યતી નથી તેમજ તેમાં સ્વજીવન વહેતાં ચંતોષ ઉદ્ભવે છે. અતએવ કર્તવ્યકર્તે માટે સ્વાધિકારનો નિર્ણય કરવો એકજે. જે જે કર્તવ્યકર્તેનો સ્વાધિકાર કરવાનાં હોય તેનો પ્રથમ સ્વાધિકારનિર્ણય યયાથી અવગ્રહાઈ શકે. સ્વાધિકારનો નિર્ણય કરવાથી મનુષ્ય સ્વકર્તવ્યકર્તવ્યકર્તે અનેક ગુંચવણમાંથી મુક્ત યાય છે અને પશ્ચાત્ તે અધિકારપરતે

કર્મજ્ઞાપીની મિહિ મટે પૂર્વ દોષ અને ભેદથી પ્રવૃત્તિ કરે છે. રાષ્ટ્રધાર સદા ભેદ કર્યા રહેતો નથી. આશ્ચર્યજનક, અવશ્યજનક અને દેશાત્મક અધિકારનું પરાવર્તન થાય છે અને તેથી અધિકાર-ભેદ કર્મજ્ઞાપીનું પરાવર્તન થાય છે. અધિકારનો પૂર્વ નિર્ણય કરીને રાષ્ટ્રજ્ઞાપી પ્રાયેક કાર્યમાં આત્મા સાક્ષીનૂત થઈને વર્તે એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એકલે. અનેક પ્રકારના ન્યાયો કરવા ન્યાયીઓ અનેક પેશ અને અનેક સંદર્ભોને પાસે રાખી ઉપાધિ પદ, પદ અને સંદર્ભોમાં પાત્રને સાક્ષીનૂત અને છે કદા તે સ્વસ્થને જાણ કરે છે. પરંતુ તે અમુકપાત્રજ નું તથા અમુક પેશધારી તથા સંદર્ભો નું એવું તે માની લેતા નથી. તદ્વત રાષ્ટ્રધાર જ્ઞાપી કર્મજ્ઞાપીને કરતાં સાક્ષીનૂત થઈને પાત્રે વર્તવું એકલે. પદના સંબંધમાં વિદેહીજનક અનેનાં દેશોને તે મટે નેનુક છે. સંસ્કૃતમાં સંવિદ્ય-કૃષ્ણ અને અન્વયમનો કે જે જાણી પરમાત્માઓ છે તેઓનાં દેશ-નેનું અવલોકન કરવું. સાક્ષીનૂત થઈને પ્રાયેક કર્મજ્ઞાપી કરતાં અનેક પ્રકારના અર્થજ્ઞાપીઓમાંથી મુકત રહેવાય છે અને આત્માની પરમાત્માના ખીલવવાપૂર્વ અન્વય પ્રવલની પ્રવૃત્તિ થાય છે. પ્રાપ્ત્યોને જે જે કર્યા કરતાં પડે તે કર્યા વિના પૂરકો થતા નથી. પરંતુ તેમાં સાક્ષીનૂત થઈને વર્તતા રાષ્ટ્ર જેનું અધીન આશ્ચ-ર્ય જેનું છે તે સંવરણ જેનું છે તરીકે પરિણમે છે અને સર્વમાંથી કર્યા સર્વથી ન્યાય રહેવાની દેશોને અનુભવ આવે છે. બાહ્ય અવલોકતાં એમ અવલોકાય કે સાક્ષીનૂત થઈને સર્વકાર્ય કરતાં એ જાણી શકે નહિ પરંતુ આત્માનાવલોકન ઉપર ચિત્ત પર આસાદીને ૬૬ નિર્દય કરવામાં આવે તો કાર્યવાસના, દેહવાસના, કર્મજ્ઞાપી, કર્મજ્ઞાપી અને સ્વસ્થવાસના આદિ અનેક વાસનાઓમાંથી પસાર થઈને નેથી નેથી સાક્ષીનૂત આત્માની દેશ પ્રાપ્ત કરી શકાય અને બાહ્ય કરતાં આત્મા પાત્રે સાક્ષીનૂત થઈને વર્તી શકે એવી દેશ પ્રાપ્ત કરી શકાય. આત્માના-અધ્યક્ષાને પ્રાપ્ત કરીને તેના અનુભવપૂર્વક બાહ્ય કરતા અન્વયમાં મુરતિ (સ્મૃતિ) રાષ્ટ્ર-વને અવલોક સેવતાં સેવતાં સાક્ષીનૂત આત્મા જાણી શકે છે.

સ્વાધિકારકર્તવ્ય માર્ગમાં આ પાર કે જેલે પાર એવો નિશ્ચય કરીને પ્રવૃત્ત થવું કે જેથી અન્ય કાર્યો અને અન્ય ઉચ્ચ જાતના અધિકારો પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકાય. નિર્ણિત સ્વાધિકાર કર્તવ્ય કરતાં મૃત્યુ યાચ તે તે મહોત્સવ સરખું અવગોધીને અં અન્યની જરામાત્ર પરવા રાખ્યા વિના પ્રવૃત્તિપરાયણ થવું. આત્માના સાક્ષીમાં બ્રહ્માંડની સાક્ષીનો નિર્ણય કરવો. જ્યાં આત્માની સાક્ષી અં આત્માનો નિશ્ચય નથી ત્યાં બ્રહ્માંડની સાક્ષી અને નિર્ણયથી કંઈ કરી શકાતું નથી. સ્વાધિકારકર્તવ્ય કાર્યોનો નિર્ણય કર્યો એટલે સ્વકાર્ય અર્ધાં સિદ્ધિ થઈ એમ અવગોધવું. કર્તવ્ય કાર્યનો અધિકાર નિશ્ચય કર્યો વિના જનસમાજસેવામાં, સંઘસેવામાં, વિશ્વસેવામાં અને ધર્મસેવામાં પરમાર્થ આત્મલોગ સમર્પણ શકાતો નથી અને બ્યકિ કલ્પબ્યવહાર દશામાં પરિપૂર્ણ પ્રવૃત્તિ કરી શકાતી નથી. અતઃ એ સ્વાધિકાર નિર્ણયની કેટલી બધી આવશ્યકતા છે તે સુઝોને આ બોધાયા વિના રહી શકાશે નહિ. અમુક કાર્ય કરવામાં અમુક અધિકાર છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કર્યાની પૂર્વે અમુકકર્તવ્યમાં સ્વાધિકાર છે કે નહિ ? તેનો નિર્ણય કરવો એ આત્મોત્તતિ માટે ઉચ્ચ નિર્ણય અવગોધવો અને એવા આત્મોત્તતિકારક ઉચ્ચનિર્ણયથી જે જે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ યાય છે તેમાં આત્મશક્તિયોગ સમર્પણ યાય છે અને આત્મોત્તતિકર્તવ્યકાર્યમાં પ્રગતિજ થતી જાય છે એમ અનુભવ કરવો કે જેથી પ્રવૃત્તિથી પાછું પડી શકાય નહિ. સ્વાધિકારને નિર્ણય થયો એટલે સ્વયોચ્ચ જે જે કાર્યો હોય તેમાં નિયંત્ર પ્રવૃત્તિ યાય છે અને કર્તવ્યકાર્ય કરતાં અન્યકાર્યો સંબંધી વિકલ્પ સંકલ્પ વારી શકાય છે તથા કર્તવ્યકાર્ય કરતાં સાક્ષીભૂત મતિપૂર્વક જે જે દુઃખ મુખ લોગવવાં પડે છે તેમાં રતિ અરતિ થતી નથી તેમજ તેમાં સ્વજીવન વહેતાં સંતોષ ઉદ્ભવે છે. અતઃએવ કર્તવ્યકર્મ માટે સ્વાધિકારનો નિર્ણય કરવો એકજે. જે જે કર્તવ્યકર્મોને સ્વાધિકાર કરવાનાં હોય તેનો પ્રથમ સ્વાધિકારનિર્ણય યવાથી અવગોધાઈ શકે. સ્વાધિકારનો નિર્ણય કરવાથી મનુષ્ય સ્વકર્તવ્યકર્તવ્યકર્મ અનેક ગુંચવણમાંથી મુક્ત યાય છે અને પશ્ચાત્ત તે અધિકારપર

રહે એટલે અવ્યયોપનું કે અર્થ કાપે ક્ષણે અકર્તૃપણું અને આન-
 નની ધેન તે સદા પ્રજ્ઞ થયાનો. આત્માનો આનન્દ ખરેખર સાક્ષીજૂત
 યદને આ વિશ્વમાં પ્રવર્તીય ઉત્પાદે અનુભવાય છે અને તે વખતે
 પ્રવૃત્તિમાં છતાં અનુભવમાં નિવૃત્તિનો અનુભવ આવે છે. આત્માની
 સાક્ષીજૂત કથા કરવા માટે જ્ઞાનિમદ્વાભાષ્ય કે જેઓ પ્રવૃત્તિમાં
 છતાં નિવૃત્તિ જીવન ગાળે છે અને આત્માને અર્થ સાક્ષીજૂત તરીકે
 પ્રવર્તીય છે તેઓની સંજ્ઞા કરી તેઓના શિષ્ય બની કર્તૃવ્યકાર્યોમાં
 સાક્ષીજૂત થઈને રહેવાની યત્ન પ્રાપ્ત કરી જોઈએ. આ વિશ્વના
 દેહો સ્વપ્રવૃત્તિમાં સાક્ષીજૂત બનીને પરમાત્મભાવનાથી પરમાત્માનો
 અનુભવ કરી શકે છે. સ્વાધિકાર નિર્ણિત કર્તૃવ્યવસ્થાકાર્ય પ્રવૃત્તિના
 ત્યાગમાં મદા પાપ રહેતું છે એમ પ્રત્યેક મનુષ્યે અવ્યયોપનું જોઈએ
 અને સાક્ષીજૂત થઈ કારનિર્ણિત સ્વાધિકાર કર્તૃવ્ય કાર્યોની યોગ્યતા
 પ્રાપ્ત કરવામાં સદા અમનતાથી રહેતું જોઈએ. નિર્ણિત સ્વાધિકારી
 અને સાક્ષીજૂત આત્માની પેઠે સાધ્યકર્તૃવ્યાનુસાર મમ અને નિષ્કામ
 કર્મયોગીને કાર્યની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. અલિપ્તસાક્ષીજૂત થઈને
 સાધ્યાનુસારમાં મમ રહેતું એ કેવી રીતે બની શકે ? તેના ઉત્તરમાં
 અધ્યાવવાનું કે સાધ્યકર્તૃવ્યકાર્યમાં આત્માની પરમાત્મભાવનાવડે મુરત્ય
 હાથીને મમ થઈ જતું અને તેની ત્રાસે કર્તૃવ્યકાર્યનું વાસ્તવિક રૂપ
 પણ અવલોકવા કરવું. અનેક પ્રકારના મુલ હેતુઓવડે મુલ જાવ
 નાથી સાધ્યાનુસારમાં મમ થવાનું નિર્ધારતું એમ કહેવાથી સાક્ષી-
 જૂતતા અને નિર્લેપતાને જે દૃષ્ટિએ ધારણ કરવાની છે તેમાં કોઈ
 અવતરે વિદાય આવતો નથી જે મનુષ્ય કર્તૃવ્યકાર્યમાં તે તે બાળ-
 વની અનેક પ્રકારની મુલ જાવનાઓથી મમ થઈને નિષ્કામ કર્મયોગી
 થઈ પ્રવર્તે છે તે ખરેખર સ્વાત્માની ઉદ્ભૂત કરી શકે છે. મુખ્યમુલ
 હામદ્વીઓ અને હમ્છાઓથી સ્વાત્માને માટે મુજાત્તા સ્વીકારી અને
 આદરીને જે મનુષ્ય કર્તૃવ્યસાધ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેજ
 ખરેખર કાર્યને અધિકારી છે અને તેજ નિષ્કામ કર્મયોગી બનીને
 પ્રવૃત્તિ રક્ષણેત્રમાં આત્માની યજ્ઞાઓથી પૂરે છે. સ્વાત્માને માટે
 કોઈ સ્વાધિકારમના વિના અને તેમજ વિશ્વ માટે નિષ્કામ

દશાએ સ્વકરજને અદા કરવાની દૃષ્ટિએ જે મનુષ્યો સાધ્યકર્તવ્ય-
કર્મોને કરે છે તેજ મનુષ્યો ખરેખરા કર્મયોગીઓ બની શકે
છે. નિષ્કામ મહાત્માને દેવિકબલની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી
તે કામનાઓને છૂટી આ વિશ્વમાં દેવની કોટીમાં બળે છે અને
પશ્ચાત્ તે જ્ઞાનાવરણીયાદિ સર્વ કર્મથી વિમુક્ત થાય છે. નિષ્કામ-
ભાવનાએ સ્વાધિકારે પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં પ્રામાણ્ય અને સ્વતંત્ર ભવ-
નની પ્રગતિ કરી શકાય છે અને તેથી સ્વાત્મચારિત્ર્યની અને પ્રવૃ-
ત્તિની વિશ્વમનુષ્યોપર સારી અસર થતાં વિશ્વ લોકોને સ્વકાર્યમાં
સાહાય્યીભૂત કરી શકાય છે. નિષ્કામ મનુષ્યની ચક્ષુમાં ઈશ્વરી-
પ્રકાશ વહે છે અને તેથી તેની આંખથી સર્વ મનુષ્યો
અંજલિ જાય છે તથા તે પ્રતિકુલત્વનો ત્યાગ કરી સાનુકુલ-
ભાવને ધારણ કરી શકે છે. નિષ્કામભાવ અને નિષ્કામ પ્રવૃત્તિ-
વિનાની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં સદોષતા રહે છે અને તેથી આત્માત્મતામાં
વિદ્યુદ્દેગે આગળ વધી શકાતું નથી. નિષ્કામભાવથી મનુષ્ય ક્રોધના
સ્વાર્થી તેજમાં અંજલિ નથી અને તે રક્તેશુષ્ણ તથા તમોશુષ્ણની
વૃત્તિ અને તેના પ્રપંચોથી મુક્ત રહી શકે છે. નિષ્કામકર્મયોગી
આવશ્યક કર્તવ્ય ફરજોમાં નાસીપાસ થતાં હલવીર્ય થઈ શકતો
નથી. તે તો ગમે તેવી દશામાં સ્વકર્તવ્યકર્મોને કયાં કરે છે અને
જે કાલે જે કાર્ય કરવા યોગ્ય હોય છે તે અન્તરથી સાક્ષીભૂત
થઈને કયાં કરે છે. જે મનુષ્ય નિષ્કામતાને ધારણ કરે છે
તેજ મનુષ્ય કદાચહનો ત્યાગ કરીને કર્તવ્યકાર્યોને કરી શકે છે.
નિષ્કામતાની સાથે કદાચહરહિતતાને નિકટનો સંબંધ છે. એકદમ
નિષ્કામદશાને પ્રાપ્ત કરવી એ વાત તો આકાશકુસુમવત્ સમજવી.
નિષ્કામ મન, વાણી અને કાયામાં ઈશ્વરીશક્તિનો વાસ થાય છે તેથી
તે આત્મા વસ્તુતઃ અન્તરદૃષ્ટિથી પરમાત્મરૂપે ખીલતો જાય છે.
નિષ્કામદશાને પરિપૂર્ણ પ્રાપ્ત કરનાર શરીર છતાં સાકાર પરમાત્મ
ગણાય છે અને તેની શુદ્ધતાથી તે અન્યોને શુદ્ધ કરવા સમર્થ થાય
છે. નિષ્કામીયોગીઓ અનેક કાર્યપ્રવૃત્તિઓની મધ્યે અને અનેક કામ્ય
પદાર્થોની મધ્યે રહીને અન્તરથી નિષ્કામતાયોગે તેઓ નિર્લેપ રહી

આર્થાવર્તમાં નિષ્કામકર્મયોગીએ જ્યારે ઘણા પ્રમાણમાં
 અને જનસમાજની અનેક પ્રકારની સેવામાં સર્વસ્વાર્પણ કર્યો
 આર્થાવર્તની વાસ્તવિક સાત્વિક પ્રગતિ થયે અને સર્વ દેશોની
 પ્રગતિ કરવા આર્થજનો મન, વાણી અને કાયાથી પ્રવૃત્ત
 હોયે બ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કૅળવણીને આપતાં તેની સાથે
 થાનો બોધ આપવામાં આવશે ત્યારે વિદ્યાકર્મ, ક્ષાત્રકર્મ,
 અને સેવાકર્મમાં પ્રત્યેક ભિન્ન ભિન્ન કર્મયોગીની નિષ્કામ-
 પ્રવૃત્તિ થયે અને તેથી સર્વ બ્રહ્મજ્ઞાના સમૂહભૂત સમષ્ઠિ
 ત્વની દિબ્યતામાં અત્યન્ત શુભ પ્રગતિ થયે. આ વિષયમાં
 મેં પ્રવૃત્તિની જોટલી ઉચ્ચતા છે તેટલી અન્ય કોઈની નથી
 નુભવદ્વિષ્ટિથી વિચાર કરતાં અવગોચારો. નિષ્કામકર્મયોગીને
 જાતની બ્યક્તિ અંગે વા અન્યોંગે કામના નહિ હોવાથી તે
 બ્યાવહારિક વા ધાર્મિક કોઈ પણ જાતનું કાર્ય કરતાં પક્ષ-
 યોગે યદા કદાચક્રને ધારણ કરી ચક્રતો નથી. નિષ્કામ-
 પક્ષપાત યઈ શકે નહિ અને પક્ષપાત વિના કદાચક્ર યઈ
 શકે જોવો અનુભવ છે. નિષ્કામ મનુષ્ય સત્યની પ્રતિ લક્ષ્ય
 અને તેથી અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ તેની તરફ આકર્ષાય
 કોઈ પણ જાતના કદાચક્રને ધારતો નથી અને તેથી તે
 અનેક અપેક્ષાઓ સમજીને સત્યનો પૂર્ણઆહી જને છે અને
 તે પડતો નથી. સ્વાધિકાર કર્તવ્ય કર્મથી અલિપ્ત થઈને
 આશ્રય અને આશ્રયના કદાચક્રમાં પડવું તે યોગ્ય નથી.
 પક્ષપાતવિષ્ટિ દેશની અને ધર્મની પતિતદશા થાય છે. કદાચક્રથી
 જે જે વિશ્વોત્થતિકારક, દેશોત્થતિકારક, સમાજોત્થતિકારક
 આત્મોત્થતિકારક આવશ્યક કર્તવ્યો કરવાનાં હોય છે તેમાં અનેક
 કાયાથી વા વિરોધ પડવાથી કલેશ-ક્રુસંપયોગે પરસ્પર સમૂદ્ધી
 નો દુર્માર્ગે બ્યય થાય છે. કદાચક્ર યવાથી આત્મોત્થતિ આદિ
 તરની ઉન્નતિના સિદ્ધા સરલમાર્ગથી પતિત થવાય છે અને
 તે પ્રવૃત્તિ થાય છે. વ્યાધાણુ, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો અને
 ધર્મગુરુઓની પડતીનો આરંભ ધૂમકેતુ સમાન

કદાચહથી થયો છે એમ રાજકીય અને ધાર્મિક ઇતિહાસો વાંચ્યાથી સમજાશે. કદાચહથી નકામી કાર્યોમાં કાર્યચોગીની આત્મશક્તિયો વપરાય છે અને તેથી પોતાને વા જગતને કોઈપણ જાતનો લાભ થઈ શકતો નથી પરંતુ તેથી પોતાની અને વિશ્વની હાનિ કરી શકાય છે એવું અવબોધ્યા છતાં જે મનુષ્યો નકામી આપ ખડાઈના વશમાં થઈ કદાચહ કરે છે તેઓને શું કહેવું ? તેઓની નકામી શક્તિ વપરાય છે તેથી મનમાં તેમનાપર ક્રોધ પ્રકટે છે. દેશબંધુઓ, ધર્મબંધુઓ અને વિશ્વબંધુઓ તમે અન્તાકરણમાં નક્કી માનશો કે કદાચહથી કર્તવ્યકાર્યોને કરતાં તન મન અને ધનની શક્તિનો દુરુપયોગ થશે અને તેથી અવનતિનો તમે પોતેજ ખાડો ખોદી તેમાં દટાશો. સર્વ વિશ્વવ્યાપક હિતદ્રષ્ટિ અને સર્વત્ર વ્યાપક કર્તવ્યદ્રષ્ટિથી જેઓ અને નામરૂપનો મોહ ત્યાગ કરીને સ્વકર્તવ્યકર્મની દ્રશ્ય સારીરીતે અદા કરવામાં તત્પર થાઓ. મનુષ્યો !!! કદાચહ કરીને વિશ્વવર્તિ જીવોનું અહિત કરવા તમારો જન્મ થયો નથી. તમારા મનુષ્ય જન્મની કિંમત સમજો અને શુભલાના અકોડાનીપેઠે સર્વ વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોની સાથે બંધાઈને ઉદાર હૃદયથી પરસ્પર હિતકારક, ઉપગ્રહકારક, પ્રગતિકારક અને આત્મોન્નતિકારક કર્તવ્યકાર્યોમાં નિષ્કામ ભાવ ધારીને પ્રવૃત્ત થાઓ. તમારા આત્માની ઉન્નતિની સાથે સમષ્ટિની ઉન્નતિ થાય એવી તમારી પાસે ઘણી શક્તિયો છે તેને તમે જાણો અને કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં જોડાઓ. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો !!! તમે કદાચહથી સ્વકર્તવ્યકર્મમાં અનેક વિધ્નો ઉપસ્થિત ન કરો અને પરસ્પર ઉપગ્રહ કરવાના ન્યાયસૂત્રને માન આપી ઉદારહૃદયથી વિશ્વમાં વર્તો. વિશ્વમાંથી એક કદાચહ ટળી જાય તો અનન્ત ઘણા વિશ્વોન્નતિમાં લાલ થાય અને વિશ્વમાંથી સંકુચિત વિચારો અને આચારોનો નાશ થાય તથા આત્માની પરમાત્મતા પ્રાપ્ત કરી શકાય. આ વિશ્વમાં વસ્તુતઃ નિષ્કામપણે સ્વાધિકારકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં જે કંઈ કદાચહ થાય તો તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. વાલાવપિ હિતંપ્રાદ્યમ્ ખાલયી પશુ હિતગ્રહણું જોઈએ અને પશુપાત તથા કદાચહનો ત્યાગ

કરીને સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિદર્શનમાં સદા મજા (મજા) રહેતું જોઈએ. સ્વ-
 કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં સુધારો વધારો એવો દોષો જોઈએ કે તે
 પ્રગતિમાર્ગનો વળંભાનમાં તથા ભવિષ્યમાં વિરોધક ન
 હોય. નેવા સુધારાવધારાશુદ્ધ પ્રગતિમાર્ગમાં કદાચાદનો
 ત્યાગ કરીને મરતું જોઈએ. કોઈ પણ નિમિત્ત થતો
 કદાચદ ખરેખર પ્રગતિમાર્ગમાં વ્યવહાર અને નિશ્ચયતા કંટકાર
 થાય છે. અસાન અદંતૃત્તિ આદિથી કદાચદગુણિ ઉદ્ભવે છે
 અને તેથી શુભ પ્રગતિ કર્તવ્યમાં હાનિ થાય છે. પ્રત્યેક યજ્ઞ
 કર્મયોગીએ પોતાના આત્માને કોઈ પ્રકારના કદાચદથી રક્ષિત
 થવાને માટે પુણું જોઈએ અને જે જે બાબતોનો કદાચદ
 થતો હોય તેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. કદાચદથી વેર-વિરોધ-દંષ-
 કલેશયોગે તન મન ધનની યજ્ઞિયોનો નશાથી વ્યય થાય છે.
 સાપાશાસ્ત્રિ વરોધર્મઃ સત્યમી ઉત્કૃષ્ટ કોઈ ધર્મ નથી. અનેક અપે-
 ક્ષાઓ અને અનેક આશયોથી સત્ય મહાસાગરનું એક જિન્દુ
 અવગત થાય છે. દ્રવ્યદોષકાલભાવે અનુક દૃષ્ટિથી જે સત્ય હોય તે
 તેનાથી વિરુદ્ધ દૃષ્ટિથી તપાસતાં અસત્ય લાગે છે. કદાચ, અવંજ્ય
 દૃષ્ટિએ એક પદાર્થના ધર્મોનું સત્ય તપાસવામાં આવે છે અને પરસ્પર
 વિરોધક દૃષ્ટિએ બાકોનું અસત્ય પણ પરસ્પર સાપેક્ષ દૃષ્ટિઓએ સત્ય
 વરીકે સમજાય છે તથા તેમાં તદ્દરૂપે જોખનો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે
 ચંકુચિત દૃષ્ટિજિન્દુ ટળીને તેને સ્થાને સાપેક્ષ દૃષ્ટિજોખનો મહા-
 સાગર થાય છે તેથી પૂર્વના કદાચદિત નિર્જયોનો વિલય ધર્મજાય
 છે અને સ્વાધિકારે સત્યકર્તવ્યપ્રવૃત્તિ પ્રયત્ન સેવી શકાય છે. અનુક
 મનુષ્યની દ્રવ્યદોષકાલભાવની સ્થિતિએ જે કંઈ સત્યકર્તવ્યપ્રવૃત્તિ
 જણાવી હોય છે તે અન્યના દૃષ્ટિજિન્દુથી તેના અધિકારે અસત્ય-
 પ્રવૃત્તિ પ્રબોધાય છે તેથી સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિ માટે સ્વદ્રવ્યદોષકાલભાવે
 સ્વગુણિદ્વારા જે સત્ય બાકે તેના આધ્યનનિશ્ચયની ઉપયોગિતા અંગી-
 કાર કરવી જોઈએ. સ્વાત્મકર્તવ્યકાર્યની પ્રવૃત્તિમાં અનેક નયોની અનેક
 દૃષ્ટિઓથી સાપેક્ષ સત્ય પ્રબોધાતાં સ્વાધિકાર નિશ્ચયતાથી પ્રવૃત્તિ
 કરાય છે અને કદાચદનો વિલય કરી શકાય છે. સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિના

સાપેક્ષ સ વિચારોથી કદાચહ થતો નથી. અતએવ કદાચહ રહિત દૃષ્ટિકરવા માટે અને અનેક અપેક્ષાઓવડે સત્ય બાણુવા માટે સદ્ગુરુગમ-દારા સ્યાદાદવાહનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સત્ય સ્યાદાદવાદથી અનેક પ્રકારના અજ્ઞાનયોગે યતા કદાચહોથી મુક્ત થવાય છે. ધાર્મિક સદ્વિચારો અને આચારોને સાપેક્ષવાદે અવબોધતાં સંકુચિત દૃષ્ટિઓવડે યતા કદાચહમાંથી મુક્ત થવાય છે. એકાન્તવાદની બુદ્ધિયોગે કોઈપણ કર્તવ્યકાર્યની ચારેબાજુઓનું સત્ય અનેક દૃષ્ટિબિન્દુઓથી પ્રબોધી શકાતું નથી અને તેથી સત્યની અનેક બાજુની અજ્ઞાનતાથી સ્વદૃષ્ટિબહિરૂ જે જે સત્યે રહેલાં હોય તેઓને અસત્યમાની વા અસત્યને સત્યમાની કદા-ચહનું શરણુ સ્વીકારવું પડે એ ખરેખર બનવાયોગ્ય છે. અનેક અપેક્ષાઓએ એક કર્તવ્યસંબંધી સત્યને અવબોધતાં છતાં માનવૃત્તિ, પૂજાવૃત્તિ, સત્કારવૃત્તિ, સ્વપક્ષવૃત્તિ, સગવૃત્તિ, અને આશ્રયવૃત્તિ-આદિ અનેક મોહગણિત વૃત્તિઓથી સત્યકર્તવ્યને આહરી શકાતું નથી અને મુખથી એ સત્ય છે એમ અન્યો આગળ કથી શકાતું નથી; એમ પણ બની શકે છે. અતએવ કદાચહનો નાશ કરવા માટે સાપેક્ષજ્ઞાનની સાથે મોહવૃત્તિઓના નાશની અત્યંત જરૂર છે. મોહી મનુષ્યો સત્યને અવબોધતાં છતાં સત્યકર્તવ્યને ન કરવામાં કદાચહને ધારણુ કરે છે અને તેઓ અનેક બાબતનાં સત્યકર્તવ્યો-કાર્યોને અસત્ય ઠરાવે છે અને અસત્યને સત્ય ઠરાવે છે. અજ્ઞાન, હેધ, માન, માયા, લોભ, ક્રમ અને ઈર્ષ્યાદિદોષો જેમ જેમ જે જે અંશે ટળે છે તે તે અંશે કદાચહથી વિમુક્ત થવાય છે અને સત્ય-વિચારો અને આચારોને સેવી શકાય છે. જેમ જેમ આત્મજ્ઞા-નાદિમાં ઉદારદૃષ્ટિ ખીલતી જાય છે તેમ તેમ કદાચહ પક્ષપાત વગેરેનો નાશ યાય છે અને સ્વકુરજમાં દૃઢભાવથી અચલપ્રવૃત્તિ ધાય છે. કદાચહબુદ્ધિ કરતાં સત્યબુદ્ધિ અને કદાચહપ્રવૃત્તિ કરતાં સત્ય-પ્રવૃત્તિનુંબલ વિશેષ પ્રકારે ખીલે છે અને તેથી વ્યથિ અને સમષ્ઠિની પ્રગતિમાં અપ્રમત્ત ઉપયોગ રહે છે. કદાચહરહિત મનુષ્ય અનેક બાબતોને અનેક સત્યદૃષ્ટિબિન્દુઓથી અવલોકીને સત્યપૂજક બને

છે અને એવી તેની પ્રવૃત્તિથી તે સ્વકાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં અને વિચારોમાં વિચારની સાથે હંદરભાવે પ્રવર્તે છે. કદાચહ એજ અવનતિનું મુખ્ય ચક્ર છે તેથી અત્યેષ્ઠિતિ, કુટુંબેષ્ઠિતિ, સમાજેષ્ઠિતિ અને સંદેહાતિમાં અનેક વિશેષો-વિશેષો ઉપરિચિત્ત યજ્ઞની સાથે પ્રવર્તિત થાય છે તેનું જોવા છે તેમાં હાનિ ઉદ્ભવે છે. સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં કદાચહ ન રહેવો એકંદ્રે પરંતુ દૃઢનિશ્ચયમાંથી અંશમાત્ર ચલતા ન થવી એકંદ્રે. સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિફલથી થક યજ્ઞેષ્ઠ મનુષ્યે ભવદારિકેષ્ઠિતિ અને કાર્મિકેષ્ઠિતિમાંથી પતિત થાય છે અને તેથી તેઓ કોઈની રૂપો ધરને નહિ અને તેમજ શક્ય નહિ એવી કદાચ પ્રજા કરે છે. સ્વર્ત્તભ્યપ્રવૃત્તિમાં કદાચ પ્રવર્તવાં અથવા મનુષ્યે તેમાં કદાચહ માને તેથી હિંદુ યજ્ઞ કદાચિત્તે સ્વર્ત્તભ્યપ્રવૃત્તિને ત્યાગ કરવો ન એકંદ્રે. કદાચહ ત્યાગને નામે સ્વર્ત્તભ્ય સત્યપ્રવૃત્તિને કદાચહ ત્યાગને એકંદ્રે ત્યાગ ન થાય એવું ખાસ લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રવર્તવું એકંદ્રે અમાન્ય વિચારમતલેક અને કર્ત્તભ્યમતલેકના કદાચહથી અનુભાવ એકંદ્રેમાં અનેક કદાચહ પડી ગયા છે અને પ્રત્યેક-ધર્મમાં પણ કદાચહથી અનેક લગુપ્ત પડી ગયા છે. સામાન્ય ભાષા-તેના કદાચહથી સમૂહીનૂત બહુ પૃથક્કરણ થાય છે અને તેથી અન્તે પરિણામ એ આવે છે કે પરસ્પર બોર્વચક્રિયોનું સંવર્ણ યજ્ઞની સાથે લગુ ચાલવાસ્યની પ્રવૃત્તિ છે. અનુભાવથી મનુષ્યે કદાચહવસ થકને આ વિષયમાં એવી રીતે સ્વકાર્ય સુભાસ્યની છે તેવી રીતે સ્વકાર્ય સુભાસ્યની શક્ય નથી સજપુત્રાન્તમાં અનેક સજપુત્ર સજ્યોએ પરસ્પર કદાચહવસ થક સમૂહીનૂત ચક્રિય પૃથક્કરણ કરી અવનતિ અર્થ પ્રતિગતન કહું તે કંઈકેકેક સજપુત્રાન્ત કંદિહાસ (ટાક સજપુત્ર)થી અવનત થક થક છે. વૈનાચાર્યો, બોદ્ધાચાર્યો અને વેદધર્મપ્રવર્તકાચાર્યોએ પરસ્પર સામાન્ય ધર્મમત બેદના કદાચહથી આચાર્યોની અવનતિમાં એક દૃષ્ટિએ દેખીએ તો કંઈકેક ચિન્તિત આત્મભોગ આપ્યો છે. વૈનાચાર્યોની અને વેદધર્મપ્રવર્તકાચાર્યોએ કદાચહથી અનેક ધર્મ-

યુદ્ધો કર્યા છે અને તેથી પરસ્પર કદાચહ કદાચથી સંપ્ર-
 પામેલાઓપર મુસલમાનોએ કદાચહયોગે ધર્મવિજય મેળવવા
 સાતસે વર્ષ પર્યન્ત પ્રયત્ન કર્યો પરન્તુ તેથી કંઈ શુભપરિણામ
 આપ્યું નહિ. ન્યાયદૃષ્ટિએ દેખીએ તો સ્વકર્તવ્ય કરવાની દ્રશ્યને
 પ્રત્યેક મનુષ્યે અદા કરવી જોઈએ પરન્તુ અન્યોની બાબતમાં માયું-
 મારીને કદાચહ કરવો ન જોઈએ. પોતાના વિચારોને અને આચારો
 સંબંધી અન્યની સાથે કદાચહ કરવાથી કંઈ વળતું નથી અને ઉકાતું
 પરસ્પરનું વીર્ય નકામું સંક્લયતાને પામે છે. અતએવ કદાચહ રહિત
 થઈ સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેથી સ્વપરની પ્રગતિમાં કોઈ પણ
 ભતનો વિરોધ ન આવે. જે મનુષ્યો કદાચહી હોતા નથી તેઓ વિષમાં
 જ્યાં ત્યાં પ્રત્યેક બાબતમાં આગળ વધે છે અને તેથી તેઓ સત્, સંપ
 અને ન્યાય એ ત્રણને વિશેષતઃ પૂજનારા થાય છે. આર્ચાવર્તમાં
 મહાભારતના યુદ્ધારંભથી પ્રાયઃ કદાચહનું પ્રાગલ્ભ્ય વર્ણવ્યું અને તેથી
 આર્ચાવર્તવાસીઓની પડતી કથા કર્યાં મુખી થઈ તે સર્વ મુકેન્દ્ર
 ભણવાની બહાર નથી. આર્ચાવર્તની ઉત્પત્તિમાં કદાચહ એક ધૂનો
 તુના સમાન નહે છે. ધર્મોત્પત્તિમાં પણ કદાચહ એક મહેતુના સમાન
 નહે છે. કદાચહનો ત્યાગ કરવાથી સ્વકર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિની યેન્ય
 પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એવું લાગીને કદાચહ રહિત કથાને પ્રાપ્ત કરવા
 માટે અને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં હલ નિશ્ચયભાવ ધારણ કરવાને વડ, પ્રયત્ન
 કરવો જોઈએ અને કદાચહ રહિત થઈ પ્રત્યેક આવશ્યકકાર્ય
 કરવું જોઈએ. કદાચહવિદ્ધીનનીપેટે આપેશકાર્યજોષ જેને છે એવે
 મનુષ્ય સ્વધિકારે દ્રવ્યસંગ્રહકાર્યે જે જે કર્તવ્યકાર્યો કે જે જે
 નિર્ભર અને અપરિહાર્યો કરવા યોગ્ય છે તેને કરી શકે છે નિરાંત
 કાર્ય જોષવાળો મનુષ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક કોષરો ખર્ચે તેને કે
 અને આપેશ કાર્યજોષવાળો મનુષ્ય વરતુઃ કદાચહ રહિત થઈને
 કાર્યપ્રવૃત્તિને આનુકૂલ સામગ્રી મેળવીને આપી શકે છે અને
 કાર્યજોષથી જે કાંઈ જે કરવા યોગ્ય હોય છે તે આપેશકાર્ય કરી
 શકાય છે અને ઉદાર દુહાવધો એક કાર્યનંદની અનેક દેનુઓને કે
 રહિત કરવાની શક્તિઓની મહત્ત્વ મેળવી શકાય છે.

બેઘયો કર્તવ્યકાર્યની આદે વરુની બાબુએની પરિશિયતિ જવએધી
 યાગ છે અને તેથી જે જે બાબુમાં ન્યૂનતા રહેલી હોય છે તેની
 પૂર્ણતા કરી યાગ છે. સાપેક્ષ બેઘયો મનુષ્ય સાધ્યકર્તવ્ય લક્ષ્યને
 ઉપયોગી બને છે. સાધ્યલક્ષ્યોપયોગી મનુષ્ય સ્વકાર્ય પ્રાપ્તિમાં પ્રક-
 રતા અનેક પ્રમદોને પરિહાર કરી શકે છે. સાધ્યલક્ષ્યોપયોગી
 મનુષ્ય સ્વકર્તવ્યકાર્યમાં ભૂલ આવવા દેતો નથી, અને કર્તવ્યકાર્યમાં
 વિક્ષેપ નાખનાર હોયો પ્રત્યક્ષ યાગતો નથી. સંસારબંધારમાં ધર્મ-
 બંધારમાં અને આત્મશુદ્ધ સ્વરૂપના ધ્યાનમાં સાધ્યોપયોગી મનુષ્ય
 વિજય મેળવી શકે છે. જ્યારે પ્રસન્નચંદ્ર રુદ્રાચાર્ય સાધ્યોપયોગી થયા
 ત્યારે નરકનાં દલિતોને નાશ કરીને શુક્રાધ્યાનવટે પરમાત્મપદને પામ્યા.
 અર્જુનના વચેરે મુનિવરો સાધ્યોપયોગી બનીને ઉચ્ચપદને પામ્યા.
 દેવગણે જ્યારે અવસ્થક સાધ્યોપયોગી બન્યા ત્યારે ઉચ્ચઆસ્ત્ર
 ધરક બન્યા. શ્રીબાદુબલી મુનિશ્વર જોના ઉપદેશથી સાધ્યોપયોગી
 બન્યા ત્યારે પદ ઉપાદતાં કેવલજ્ઞાન પામ્યા. શ્રીમોતમસ્વામી જ્યારે
 સાધ્યોપયોગી બન્યા ત્યારે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. ચાર પ્રત્યેક શુદ્ધ જ્યારે
 સાધ્યોપયોગી બન્યા ત્યારે સર્વજ્ઞ બન્યા. શ્રીમદ્દેવામાતા સાધ્યો-
 પયોગી બન્યા ત્યારે કેવલજ્ઞાન પામ્યા. શ્રીસ્મૃતિનંદ મુનિવર સાધ્યો-
 પયોગી બન્યા ત્યારે તેમજે પ્રમપર જય મેળવ્યો. શ્રીનંદિયેષ અને
 અવધ્યાર્ય સાધ્યોપયોગી બન્યા ત્યારે શુદ્ધપદ પામ્યા. વિશ્વામિત્ર
 જ્યારે સાધ્યોપયોગી અનુકાંચે બન્યા ત્યારે પ્રજ્ઞા બન્યા. મૂલતજ
 અને સિદ્ધરાજે કર્તવ્યસાધ્યોપયોગી રાજાશ્રી મહાત્મામાં વૃદ્ધિ કરી
 હતી, પરમહંસ શ્રીકુમારપાત્ર રાજાએ કર્તવ્યસાધ્યોપયોગી રાજા
 જે જે સદ્ગુણો યોગે તે પ્રાપ્ત કર્યા હતા અને સ્વશત્રુઓને પત્તજય
 કરી દસદિશમાં પ્રેરેને વિસ્તારી હતી. વસ્તુપાત્ર અને તેજપાત્રે સાંસ-
 રિક કર્મ અને ધર્મકાર્યમાં સાધ્યોપયોગી બનીમંત્રી યોગ્યકર્તવ્યકાર્ય કરી
 વિશ્વમાં અમરનામ રાખ્યું. અર્જુને મહાસારતના શુદ્ધમાં કર્તવ્યશુદ્ધમાં
 સ્વકર્તવ્યસાધ્યલક્ષ્યને ઉપયોગ રાખ્યો હતો તેથી તે વિજયવરનાથને
 વરવા યજ્ઞમાનુ થયો હતો. સાંચિનિન્દુને લક્ષ્યમાં રાખી જે મનુષ્યે
 કર્તવ્યકાર્યને કરે છે તેણે ઇન્દ્રીયોનીપેકે વિજયને પામે છે. સાંચિનિન્દુને

યુદ્ધો કર્યો છે અને તેથી પરસ્પર કદાચહ કલહથી સંક્ષય
 પામેલાઓપર સુસલમાનોએ કદાચહયોગે ધર્મવિજય મેળવવા
 સાતસે વર્ષ પર્યન્ત પ્રયત્ન કર્યો પરન્તુ તેથી કંઈ શુભપરિણામ
 આપ્યું નહિ. ન્યાયદૃષ્ટિએ દેખીએ તો સ્વકર્તવ્ય કરવાની ફરજને
 પ્રત્યેક મનુષ્યે અદા કરવી જોઈએ પરન્તુ અન્યોની બાબતમાં માયું-
 મારીને કદાચહ કરવો ન જોઈએ. પોતાના વિચારોને અને આચારો
 સંબંધી અન્યની સાથે કદાચહ કરવાથી કંઈ વળતું નથી અને ઉઠતું
 પરસ્પરનું વીર્ય નકામું સંક્ષયતાને પામે છે. અતએવ કદાચહ રહિત
 થઈ સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેથી સ્વપરની પ્રગતિમાં ઠોષ પદ
 ભાતનો વિરોધ ન આવે. જે મનુષ્યો કદાચહી હોતા નથી તેઓ વિશ્વમાં
 જ્યાં ત્યાં પ્રત્યેક બાબતમાં આગળ વધે છે અને તેથી તેઓ સત્ય,
 સંપ અને ન્યાય એ ત્રણને વિશેષતા પૂજનારા થાય છે. આર્યાવર્તમાં
 મહાભારતના યુદ્ધારંભથી પ્રાયઃ કદાચહનું પ્રાબલ્ય વધ્યું અને તેથી
 આર્યાવર્તવાસીઓની પડતી દશા ક્યાં સુધી થઈ તે સર્વ મુશ્કેલી
 બાબતવાની બહાર નથી. આર્યાવર્તની ઉત્તતિમાં કદાચહ એક ધૂમકે-
 તુના સમાન નહે છે. ધર્મોત્તતિમાં પણ કદાચહ એક મહેતુના સમાન
 નહે છે. કદાચહનો ત્યાગ કરવાથી સ્વકર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિની યોગ્યતા
 પ્રાપ્ત થઈ શકે છે એવું બાણીને કદાચહ રહિત દશાને પ્રાપ્ત કરવા
 માટે અને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં હઠ નિશ્ચયભાવ ધારણ કરવાને સદા-
 પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને કદાચહ રહિત થઈ પ્રત્યેક આવશ્યક કાર્ય
 કરવું જોઈએ. કદાચહવિહીનનીપેઠે સાપેક્ષકાર્યજોષ જેને છે એવો
 મનુષ્ય સ્વાધિકારે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવે જે જે કર્તવ્યકાર્યો કે જે ઉત્ત-
 ર્ગમ્યાર્ગ અને અપવાદમાર્ગે કરવા યોગ્ય છે તેને કરી શકે છે. નિરપેક્ષ
 કાર્ય જોષવાળો મનુષ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક ઠોકરો ખાઈ જશે છે
 અને સાપેક્ષ કાર્યજોષવાળો મનુષ્ય વસ્તુતઃ કદાચહ રહિત થઈને
 કાર્યપ્રવૃત્તિને સાનુકૂલ સામગ્રી મેળવીને સાધી શકે છે. સાપેક્ષ
 કાર્યજોષથી જે કાલે જે કરવા યોગ્ય હોય છે તે સાપેક્ષપણે કરી
 શકાય છે અને ઉદાર હૃદયથી એક કાર્યસંબંધી અનેક હેતુઓવટે પ્રવૃ-
 ત્તિ કરવાની શક્તિઓની સાહાય્ય મેળવી શકાય છે. સાપેક્ષકાર્ય

સર્વ સ્વાર્પણ કરે છે. અતએવ સાધ્યોપયોગી કાર્ય કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરે છે. કર્તવ્યમાં સાધ્યલક્ષ્યોપયોગીનીપેઠે અવસ્થિત જેના કાર્યબોધ છે એવા મનુષ્યોની કર્તવ્યકાર્યમાં યોગ્યતા છે. અવ્યવસ્થિત બોધવાળા મનુષ્યની કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અવ્યવસ્થા રહે છે અને તેથી તેના હાથે અંબીર ભૂલો થયા કરે છે. પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો અવસ્થિત બોધથી પ્રત્યેક કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને સુંદર સ્વરૂપમાં મૂકી શકે છે. આયોર્વર્તમાં પૂર્વે મનુષ્યે અવસ્થિત કાર્યબોધકો હતા તેથી તેઓ ઉત્તમ કાર્યો કરવાને સમર્થ થયા હતા. અવસ્થિત પ્રબોધથી જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય છે તે ઘણી સહેલાઈથી થાય છે અને તેમાં જે જે વિદ્યેષો આવે છે તેનો સહેલાઈથી અન્ત આવે છે. અવસ્થિત પ્રબોધવાળો મનુષ્ય હજારો કાર્યોને નિયમસર અવસ્થા-બાંધીને કરી શકે છે. અવસ્થિત બોધવાળો મનુષ્ય પ્રત્યેકકાર્યની અવસ્થાનો પ્રથમ વિચાર કરે છે અને તે કાર્યકરવાની અવસ્થાને પ્રથમ સારી રીતે ગ્રાહવી શકે છે. કાર્ય કરવા કરતાં કાર્યની અવસ્થા-શુદ્ધિની અત્યંત મહત્તા છે. કાર્યઅવસ્થિત બોધની જેટલી મહત્તા ધારીએ તેટલી અનુ છે. અવસ્થિત પ્રબોધથી મનુષ્ય જે જે કર્તવ્ય-કાર્ય કરે છે તેમાં વિશ્વવરમાલાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અવસ્થિત પ્રબોધથી કર્તવ્યકાર્યની સિદ્ધિમાં જે જે સામગ્રીઓની આવશ્યકતા જણાય છે તેને પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઉપાયો મુજબ આવે છે. અવસ્થિત પ્રબોધવાળો મનુષ્ય વર્તમાનમાં અને ભવિષ્યમાં શુભકાર્યો કરવાને સદા પ્રવૃત્ત થાય છે. અવસ્થિત પ્રબોધ એ કર્તવ્યપ્રવૃત્તિનો ઉત્તમ મંત્ર છે. અવ્યવસ્થિત બોધવાળા લાખો મનુષ્યો કરતાં અવસ્થિત બોધવાળા પાંચ મનુષ્યો ઉત્તમ છે, કારણ કે અવસ્થિત બોધવાળા પાંચ મનુષ્યો જે જે કર્તવ્યકાર્યોને કરે છે તેના સરખું લાખો મનુષ્યો કાર્ય કરવાને શક્તિમાન થતા નથી, અવ્યવસ્થાવાળી બુદ્ધિ અને અવ્યવસ્થિત કાર્યપ્રવૃત્તિ એ બેથી કદાપિ કર્તવ્યકાર્ય રણસેત્રમાં ધુની ચકાતું નથી અને પરિપૂર્ણ કર્તવ્યજીવનની સફલતા કરી શકાતી નથી. કર્તવ્યકાર્યસેત્રમાં અવસ્થિત પ્રબોધની જેટલી જાંધી આવશ્ય-કતા છે તેટલી અન્ય કોઈની નથી. કર્તવ્યકાર્યો જે જે કરવા પાયા

લક્ષ્યમાં રાખ્યાવિના અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે. દારૂના વ્યસનથી સામેંતસિંહ ચાવડો બ્યારે સાધ્યનો ઉપયોગ ચૂકી ગયો ત્યારે તે રાજ્ય-પદવીથી વ્રજ થયો. વનરાજ ચાવડો વગડે વગડે ભટક્યો પરંતુ તે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાના સાધ્યનો ઉપયોગી બન્યો હતો તેથી તેણે પ્રમાદોને ત્યજી ગુજરાતમાં સં. ૮૦૨ માં પાટણમાં ચાવડાની રાજ્યગાદી સ્થાપી. અકબર બાદશાહમાં કર્તવ્યબોધ અને રાજ્ય કાર્ય સાધ્ય લક્ષ્યોપયોગી-પણું હતું તેથી તે હિન્દુઓની પોતાની પ્રતિ લાગણી આકર્ષી શક્યો અને તેણે કર્તવ્યશીલ ઉદાર બાદશાહ તરીકે પોતાનું નામ અમર રાખ્યું. એટલું તો ચોક્કસ છે કે સાધ્યલક્ષ્યોપયોગી મનુષ્ય જેટલું સ્વકાર્યસિદ્ધિમાં લક્ષ્ય આપી શકે છે તેટલું અન્ય મનુષ્ય લક્ષ્ય આપી શકતો નથી. સાધ્યલક્ષ્યોપયોગી મનુષ્ય લઘુમાં લઘુ પદવી પરથી ઉચે ચઢતો ચઢતો ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત કરવાને ભાગ્યશાલી બને છે. સાધ્યલક્ષ્યોપયોગી મનુષ્ય કાકનીચેષ્ટા, બકનુંધ્યાન અને શ્વાનનીનિદ્રાનીપેઠે આચરણ કરી અમેતેવા ભોગે અને ગમેતેવા ઉપાયે કાર્યની સિદ્ધિ કરે છે. સાધ્યલક્ષ્યોપયોગી નિશ્ચિન સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં સાવધાન રહે છે અને તે આરેખાભુએથી આનુકૂલ પ્રતિકૂલ સંયોગોની શરત રાખે છે તેથી તે કોઈનો વિપ્રતાર્યો છેતરાતો નથી. દ્રવ્યક્ષેત્રકલ અને ભાવપ્રમાણે કેવી રીતે સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં વર્તવું અને આપત્તિ-કાલમાં કેવી રીતે વર્તીને સર્વ પ્રકારના સાહાયકોની સાહાય્ય લેવી તથા સ્વકાર્યમાં વિધ્ન નાખનારાઓને કેવી રીતે પહોંચી વળવું તેમજ તે માટે જે જે રીતે જે જે ઉપાયોએ બળ મેળવવાનું હોય તે મેળવી લેવું અને તેને યુક્તિપૂર્વક વાપરવું, તે સાધ્યોપયોગી મનુષ્ય સારી રીતે અવબોધતો હોવાથી પ્રમાદના વશમાં આવી શકતો નથી. ઔરંગઝેબના પંજમાં ફસાઈ પડેલ શિવાજી કેવી યુક્તિથી ઠેઠમાંથી છૂટ્યો તેનો અરેખર સાધ્યોપયોગીને અનુભવ આવી શકે તેમ છે. અનેક ભીંતિયો, અનેક લાલચો અને અનેક પ્રાણુવિયોગ-કર બનાવોની વચ્ચેમાં રહીને સાધ્યોપયોગી મનુષ્ય, સર્વ બાબતોનો ઉપયોગ રાખીને સ્વપ્રવૃત્તિની સિદ્ધિ કરે છે અને કર્તવ્યકાર્ય રણમેદાનમાં શૂરને છાજવું

3.

4.

5.

6.

7.

હોય અને જે જે કાર્યો હાથમાં લીધાં હોય અથવા હસ્તમાં લેવાનાં હોય તેની વ્યવસ્થાનો જોધ કરવો જોઈએ. તે તે કર્તવ્યકાર્યોની વ્યવસ્થામાં ખામી છે કે નહિ તેનો એકાન્તમાં સ્થિરબુદ્ધિથી વિચાર કરવો જોઈએ અને જે જે ખામીઓ હોય તેને દૂર કરવી જોઈએ. વ્યવસ્થિત પ્રબોધથી કર્તવ્યકાર્યની પરિસ્થિતિમાં ઘણો પ્રકાશ પડે છે. ઇંગ્લાંડ, જાપાન, જર્મન, અને અમેરિકા વગેરે રાજ્યોની જે જે સુવ્યવસ્થાઓ પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં દેખવામાં આવે છે તેનું કારણ વ્યવસ્થિત પ્રબોધ છે. વ્યવસ્થિત પ્રબોધપર વ્યવસ્થાબંધ કાર્યો કરવાની પ્રવૃત્તિનો આધાર રહેલો છે. જર્મનના પ્રધાન પ્લીન્સમાર્ક અને ઇંગ્લાંડના પ્રધાન ગ્લાર્સ્ટનમાં વ્યાવહારિક વ્યવસ્થિત પ્રબોધશક્તિ હતી તેથી તે રાજ્ય વ્યવસ્થા આદિ અનેક સુવ્યવસ્થાઓ કરવાને શક્તિમાન થયા હતા. જાપાનનો પ્રધાન કે જે ત્યાંના મેકોડો રાજાને પ્રધાન હતો તેમાં વ્યવસ્થિત પ્રબોધ શક્તિ હતી તેથી તે જાપાનની પ્રગતિમાં સાહાય્યકારક બન્યો હતો. પાટલીપુર રાજ્યના મંત્રી રાક્ષસની વ્યવસ્થા બુદ્ધિ કરતાં આણકય પ્રધાનનો રાજ્યપ્રવૃત્તિમાં વ્યવસ્થિત પ્રબોધ વિશેષ હતો એમ તેની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિની વ્યવસ્થાથી અવગત થઈ શકે છે. ધાર્મિક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં વ્યવસ્થિત પ્રબોધની અત્યંત જરૂર પડે છે, ધર્મના સર્વ અંગોની સુવ્યવસ્થા કરીને તેની પ્રગતિ કરવી એ સંબંધી વિચારો તરફ લક્ષ્ય આપતાં અવબોધાય છે કે વ્યવસ્થિત પ્રબોધવિના એક ક્ષણ માત્ર પણ ચાલી શકે તેમ નથી. પાણીના પરપોટાનીપેઠે આ વિશ્વમાં પ્રવર્તેલા કેટલાક ધર્મોની દશા થઈ તેનું કારણ એ છે કે તે તે ધર્મના ઉત્પાદકોમાં પ્રવર્તકોમાં વ્યવસ્થિત પ્રબોધની ન્યૂનતા હતી. ધાર્મિક વ્યવસ્થિત પ્રબોધવિના ધર્મના સર્વાંગોની પરિપૂર્ણ વ્યવસ્થા કરી શકાતી નથી. અમુક ધર્મ આ વિશ્વમાં સદા પ્રવર્તે અને વિશ્વવ્યાપક થાય તેને આધાર ધાર્મિક વ્યવસ્થિત પ્રબોધપર છે, સંપ્રતિ વિશ્વમાં જે જે ધર્મો સ્થાસ્તિત્વસંરક્ષી રહ્યા છે અને કરોડો મનુષ્યો ધર્મને પાળે છે તેને આધાર તે તે ધર્મના પ્રવર્તકોના વ્યવસ્થિત પ્રબોધપર રહેલો છે. ધર્મનો પ્રચાર થાય અને ધર્મપ્રચારકો અમુક સુવ્યવસ્થાથી વ્યવસ્થિત થઈને

ધર્મનાં કાર્યો કરે અને પરસ્પર ધર્મપ્રવર્તકોમાં મતભેદે યંધર્મનું ન થાય ઇત્યાદિ જે જે બ્યવસ્થાઓ પડવાની હોય છે અને તે પ્રવર્તવવાની હોય છે તે બ્યવસ્થિત પ્રજોધવિના જની શકે તેમ નથી. જે જે કાળે જે જે ધર્મે સ્થાસ્તિત્વના ભયમાં આવી પડે છે ત્યારે તે કાળે અવજોધવું કે બ્યવસ્થિત જોધવાળા મનુષ્યો અને તેવા બ્યવસ્થિત રીતે કાર્ય કરનારા મનુષ્યોની ખામી છે. બ્યવસ્થિત પ્રજોધવાળા મનુષ્યો જે દેશમાં જે કાળમાં સંસારબ્યવહારમાં વા ધર્મમાં છે વા ધરે તે કાળે તે દેશમાં તે સંસારબ્યવહારમાં પ્રગતિ થાય છે અને ઘરે એમ અનેક આનુભવિક દૃષ્ટાન્તોથી અવજોધવું, કાર્યને સરકમાં સરક અને મુન્દર કરનાર બ્યવસ્થિતપ્રજોધ છે. સાંસારિક કાર્યો કરવામાં અને ધાર્મિક કાર્યો કરવામાં બ્યવસ્થિત પ્રજોધવિના એક અંશ માત્ર પણ આગળ આવી શકાય તેમ નથી. પાણીપતના યુદ્ધમાં લડનારા મરાઠાઓમાં બ્યવસ્થિત પ્રજોધ અને બ્યવસ્થિત કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ પરિપૂર્ણ નહતી તેથી તેઓ મુસલમાન બાદશાહ નાદીરશાહથી પરાજય પામ્યા, અને મરાઠી રાજ્યના દુકંડા થઈ ગયા. બ્યવસ્થિત પ્રજોધવિના આરંભજોગના બંધુઓનો નાશ થયો અને બ્યવસ્થિતપ્રજોધથી આરંભજોગ વિજયી થયો. બ્યવસ્થિત પ્રજોધશક્તિથી સમાજ અને ધર્મની સંસ્થાની પ્રગતિ કરી શકાય છે. બ્યવસ્થિત પ્રજોધવિના અનેક રાજ્યોએ પોતાનાં રાજ્યો ખોયાં અને તેઓના વંશોએ બીજા માગતા થયા. બ્યવસ્થિત પ્રજોધથી મરીબમાં મરીબ મનુષ્ય પણ સ્વલ્પવનની ઉચ્ચતા કરવા શક્તિમાન થાય છે. બ્યવસ્થિતપ્રજોધથી અને બ્યવસ્થિત કર્તવ્યપ્રવૃત્તિથી ઇંગ્લીસરાજ્ય પ્રવર્તે છે તેથી તેઓનું સામ્રાજ્ય વિશ્વમાં સર્વોચ્ચતમ ગણાય છે. આર્યોએ ઇંગ્લીશો પામેથી શિષ્યવૃત્તિથી વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિસંબંધી બ્યવસ્થિત પ્રજોધ શિક્ષણ લેવું બેઈએ કે જેથી તેઓના કર્તવ્યકાર્યોમાં તેઓ વિજયી જની શકે. ધર્મતત્ત્વોનું જ્ઞાન હોય પરંતુ ધર્મકાર્યોને કરવાનો મુલ્યવસ્થિત જોધ ન હોય તો

વિશ્વમાં સ્વધર્મની યિરંસ્થાયિતા કરી શકાતી નથી.
 જે જે મનુષ્યો વિશ્વમાં કર્મયોગી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છે
 તેમનામાં વ્યવસ્થિતપ્રબોધ હતો એમ તેમના ચરિત્રપરથી સ્પષ્ટ
 જણાય છે. ખ્રીસ્તિધર્મ દ્વિતા તેમના વ્યવસ્થિત બોધવાળા ધર્મ
 ગુરુઓથી-નેતાઓથી વિશ્વમાં વિશેષતઃ ફેલાયો છે અને તેથી
 ખ્રીસ્તિધર્મની પાલકોની સંખ્યામાં કરોડો ઘણો વધારો થયો
 છે. જૈનધર્મનાં સત્ય તરવો છે. શ્રી ચોવીશમાતીર્થકર વીરપ્રભુ સર્વતઃ
 હતા. તેમણે જૈનધર્મનો સ્થાપના કરી છે તેમાં એક સમયે કરોડો
 મનુષ્યોની સંખ્યા હતી. હાલ ધર્મપાલકોની સંખ્યામાં ઘણો ઘટાડો
 થયો. અને તેથી જાવિશ્વમાં જૈનોની સંખ્યાસંબંધી ઘણો ભય રહે
 છે. તેનું કારણ એ છે કે જૈનધર્મના પ્રચારક આચાર્યો-ઉપાધ્યાઓ-
 પ્રવર્તકો-સ્થવિરો-પંચાસો-સાધુઓ-સાધ્વીઓ-શ્રાવકો અને શ્રાવિ-
 કાઓમાં વ્યવસ્થિત બોધની સાથે પ્રવૃત્તિની ઘણી ન્યૂનતા થયેલી છે.
 સાધુઓ-સાધ્વીઓ-શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓએ ચાર અંગોના સુવ્ય-
 વસ્થિત પ્રબોધથી અનેક પ્રકાર ધર્મપ્રચારક સુવ્યવસ્થાઓ યોજીને જે
 જે ધાર્મિક કાર્યો કરવાં જોઈએ તેમાં વ્યવસ્થિતપ્રબોધ અને વ્યવસ્થિત
 કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિની ઘણી આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ. અતએવ ઉપ-
 ર્યુક્તવ્યવસ્થિત બોધપ્રવૃત્તિ પ્રમાણે અસુક વર્ષો પર્યંત પ્રવૃત્તિ થયે તો
 જૈનોની સંખ્યામાં વધારો થશે. એવો સમય આવો એવું ઇચ્છવામાં આવે
 છે. વ્યવસ્થિતપ્રબોધક મનુષ્યો જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં અદ્ય
 સમય, તન મન અને ધનનો અદ્ય વ્યય થાય અને હાનિ કરતાં લાભ
 અનન્ત ગુણો થાય એવું વ્યવસ્થિતબોધે નિશ્ચય કરીને વ્યવસ્થિતકાર્ય
 પદ્ધતિથી વ્યવસ્થિતક્રમપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. વ્યવસ્થિત ક્રમપ્ર-
 માણે પ્રવૃત્તિ કરવી એવું જે પૂર્વે કથવામાં આવ્યું છે તે વ્યવસ્થિત
 પ્રબોધપર આધાર રાખે છે. વ્યવસ્થિત પ્રબોધવાળા મનુષ્યો સ્વાધિકારે
 જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલલાવે-સ્વચક્રિત-સામગ્રી અને
 સાનુકુલ પ્રતિકુલ સંયોગોનો પૂર્વથી જ વિચાર કરે છે તેથી તેઓ
 પશ્ચાત્તાપપાત્ર જનતા નથી. વ્યવસ્થિત પ્રબોધથી અનેક પ્રકારના
 કર્તવ્ય આવશ્યક કાર્યોની વ્યવસ્થા કરી શકાય છે અને જનસમાજ

છતાં નિશ્ચયનય દૃષ્ટિઃ આત્માથી ભિન્ન છે. શાતા અને અશાતા
 વેદનીયયોગે બાહ્યકર્મપ્રવૃત્તિયોમાં શુભાશુભ નિમિત્તે હર્ષ અને શોક
 થાય છે તેમાં આત્મજ્ઞાની કે જોછે જડ અને ચેતનની ભિન્નતાને
 વિશેષ પ્રકારે જાણી છે તે જડભાવથી સ્વાત્માને ભિન્નમાની તેમાં
 રમ્યા કરતો નથી. આત્મજ્ઞાની સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી સર્વ શાતા-
 શાતાદિ પૌદ્ગલિક ખેલોથી સ્વાત્માને ભિન્ન માને છે તેથી તે
 પૌદ્ગલિક ખેલોમાં પ્રારબ્ધાદિક યોગે પ્રવૃત્તિ કરતો છતો પણ અન્ત-
 ર્થી તેમાં લેપાતો નથી તે માટે કશું છે કે સમકિતવંતા જીવદા,
 કરે કુટુમ્બપ્રતિપાલ, પળ અન્તર્યામિ ન્યારા રહે, જેમ ધાવ લેલાવે
 ચાલ. સમ્યક્ત્વવંત જીવે કુટુંબાદિકની પ્રતિપાલનાની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને
 કરે છે પરન્તુ તેમાં અહંભમતા હર્ષ અને શોકાદિ વૃત્તિયોથી લેપાત
 નથી. બાહ્યથી તેઓ કુટુંબાદિ પ્રતિપાલનાદિની પ્રવૃત્તિયોને અન્તરમાં
 હર્ષશોકથી ન્યાસ રહીને કરે છે. જેમ ધાવ અન્યમનુષ્યોનાં બાદકોને
 ધવરાવે છે પણ તેઓને પોતાનાં માનતી નથી તેમ જ્ઞાનિકર્મયોગીઓ
 માટે અવખેધવું. આત્મજ્ઞાનીઓ અવિરતિભાવે વા દેશવિરતિયોગે
 સંસારમાં રહીને ધ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને સેવે
 છે પરન્તુ તેઓ અન્તરથી હર્ષશોકથી વિમુક્ત રહેવાનો અભ્યાસ
 સેવે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ બાહ્યકર્તવ્યાધિકારયોગે બાહ્યપૌદ્ગલિકકાર્ય
 પ્રવૃત્તિયોને સેવે છે પરન્તુ તેઓ તેને એકજાતની બાહ્યકરજ છે
 અને તે કરવી જોઈએ અને ધાર્મિક બાહ્યપ્રવૃત્તિયોને ધાર્મિક
 કર્તવ્યાધિકારે કરવી જોઈએ તેમાં શગદ્રેષ, હર્ષશોક કરવાની
 કંઈ જરૂર નથી એવું તે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી જાણે છે તેથી
 સર્વ બાહ્યકર્તવ્યપ્રવૃત્તિ સેવતાં હર્ષ શોકથી મુક્તતા નથી.
 આત્માનો શુદ્ધોપયોગ પ્રકટાવીને બાહ્યકર્તવ્યપ્રવૃત્તિ કરતાં હર્ષ-
 શોકથી વિમુક્ત થતાં આત્માના સ્વસ્વભાવમાં રહી શકાય છે
 અને બાહ્યકરજોને પણ અદા કરી શકાય છે. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત
 કર્યા વિના કદિ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. અતએવ
 હર્ષશોકમાં સમાન રહી કર્તવ્યકાર્યોની કરજ અદા કરવાની યોગ્યતા
 પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. હર્ષશોક એ આત્માનો ધર્મ નથી અને હર્ષશો-

૧૫૦ આત્મની અભિવ્યક્તિ વિદ્યમાન નથી જ્યાં દર્શ છે ત્યાં
 દેવ પ્રકટ થાય છે. પેદાશવિદ્ય વસ્તુઓમાં સ્વપ્રકટ થાય જ્યાં
 દર્શ એવાં પેદાશવિદ્ય વસ્તુઓની સાથે સંબંધિત પ્રકટ છે અને
 તેથી આત્મા નિઃસંશય પ્રતિમાનમાં આવેલ વધી શકે નથી.
 દર્શનો વ્યાપ્તિથી અનુક સાથેનિક વસ્તુઓના સાથે આત્માને
 મર્યાદા સંબંધ રહ્યો છે અને તેથી જોડાઈ પ્રકાશમાં સ્વપ્રકટનો
 હિતિર્ભવ્ય આત્માને આપે છે. અપરિમિત અનવધિ અમર્યાદિત
 સદૃશિત અનન્યસત્ત્વની અનુક પદ્યોમાં દર્શના અને કર્તવ્યતા
 આત્માને દર્શ કરવા કરવાથી અપરિમિત સદૃશિત અનન્યની
 મંદ પદ્યોમાં કરી શકાય નથી અને ઉત્કૃષ્ટ અનુક પદ્યોમાં મુખ્ય રહે-
 વથી બદલાઈ જાય છે. પરમાત્માની સાથે સ્વાત્માનું જોડાઈ કરવાને
 પ્રત્યક્ષ પદ્યોમાં દર્શના કરવામાં દર્શનાકરણ થઈ પ્રકટ
 થઈને દર્શ બદલાઈ જાય છે. પરમાત્માની સાથે સ્વાત્માનું જોડાઈ કરવાને
 દર્શના ઉપરથી મૂળી પદ્યો જે ઉપરથી બને તે અવ્યયમાં મૂળી
 કે જેથી કર્તવ્યકાર્યની ચેતનાને પ્રસન્નસ્વરૂપથી પ્રકટ કરી શકાય
 દેહાત્મવદીઓ-જેવદીઓ દર્શનામાં સમાન રહીને કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં
 પ્રવૃત્ત થઈને વિચારેને માન આપી શકે નહિ અને તેથી મદા
 કરી શકે નહિ. દર્શના કે તેઓની આત્માની માન્યતામાં મદા થાય
 નથી તેથી તેઓને કર્તવ્યકાર્યમાં દર્શનામાં સમાન થઈને વિચરણ જે
 રૂપે નહિ. દેહાત્મવદીઓ દર્શનાની લાગણીપૂર્વક કર્તવ્યકાર્યોને કરે
 છે તેથી તેઓનું અભિગત વિદ્યમાન પામતું નથી, તેથી તેઓ વિ-
 શ્વેષકરી મદાકાર્યો કરવાની આત્મચાહના અને સર્વસ્થાપક કરવાની
 પ્રવૃત્તિ પૂજા બની શકે નથી. દર્શના આવેશમાં આવનાર
 મનુષ્ય અનુક સમયપદ્યોત્થા યોગ્ય આવેશમાં આવે છે અને યોગ્ય
 પ્રવૃત્તિ અભિગત થઈ છે, માટે દર્શનાના વાત્રે થઈ પ્રમત્ત ન
 થતાં અપ્રમત્ત બની સ્વધિકારે સર્વ અવધ્યકાર્યોને કરવાં કે જેથી
 તે કર્યો કરવાં કરવાં આનુષ્ઠની સમાપ્તિ થાય તે પછી આત્માની
 નિર્વેપતા અને સમાનતાથી ઉત્કૃષ્ટ થાય અને પરમાત્મવદ્યપ્રતિની
 સાથે બદલાઈ જાય સ્વધિકાર પ્રવૃત્તિમાં દર્શ બદલાઈ વિરોધ આવે

નહિ. આત્મામાં (પરમાત્મતા) સત્તાએ લાવીને સર્વ બ્રહ્માંડસ્થ જીવોની પરમાત્મા સાથે ઐક્યભાવમાં ઉપયોગે લીન થઈ જઈ સ્વાધિકારે બાહ્યકર્તવ્યોને કરવામાં આવશે તો હર્ષશોકથી વિમુક્ત થવાશે. સ્વાધિકારે અવસ્થાદિયોગે બ્રહ્મકર્તવ્યકર્મથી પશ્ચાત્ પડાય તો પરિણામ એ આવે કે બાહ્યવિશ્વસામ્રાજ્યના સ્વાતંત્ર્યની સત્તાધારક દેહાત્મવાદીઓ અને અને તેની પરતંત્રતા તળે ચેતન્યવાદીઓ આવે અને તેથી ધર્મની સર્વ વ્યાવહારિક શ્રેયસ્કર શક્તિઓને ગુમાવવાનો પ્રસંગ આવે અને તેમજ જડવાદીઓના સત્તાસામ્રાજ્યથી ધર્મ કરતાં પાપનો વિશ્વમાં અત્યંત પ્રચાર થાય. અતએવ ધાર્મિક સત્તાની વ્યવસ્થા સંરક્ષવા માટે ધાર્મિક સામ્રાજ્યની અખંડતા અને પ્રગતિના અનુકુળ એવા બાહ્યજીવન સ્વાતંત્ર્યસત્તાસંરક્ષક બાહ્યકર્મોની કર્તવ્યતાને ગૃહસ્થોએ કરવીજ જોઈએ અને અન્તરથી હર્ષશોકવિમુક્ત રહેવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. પૂર્વે આર્યોએ અનાર્યોની સત્તા સામે સ્પર્ધા કરીને બાહ્યપ્રવૃત્તિઓને આવશ્યક ફરજ તરીકે માની સેવી હતી તેનું વાસ્તવિકકારણ ઉપર કથ્યા પ્રમાણે છે. તેનો સાધ્યલક્ષ્યોપયોગ ચૂકવાથી સંપ્રતિ કેવી પતિતદશા થઈ છે તે અનેક દૃષ્ટિઓની સાપે- પેક્ષતાપૂર્વક વિચારવું. હર્ષ અને શોકની લાગણીથી રહિત થયા પશ્ચાત્ બાહ્યકર્તવ્ય કરવાની કંઈ જરૂર નથી એવો વિચાર ક્યાંની પૂર્વે ગૃહસ્થોએ ગૃહસ્થનો અધિકાર વિચારવો જોઈએ. ગૃહસ્થાવાસમાં અમુકાંશે હર્ષશોકની લાગણીઓથી રહિત કર્તવ્યકર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકાય છે. અમુકાંશે હર્ષશોકમાં સમાનતા પ્રાપ્ત કરીને ગૃહસ્થો કર્તવ્ય- કર્મ કરવાને લાયક બને છે કે જેથી તેઓ જે દશાએ ચડ્યા હોય છે તેથી પતિત થઈ શકતા નથી અને ઉપરની દશામાં વધવાને અધિકારી બની શકે છે. હર્ષના ગર્ભમાં રહેલી વાસનાઓ અને શોકના ગર્ભમાં રહેલી વૃત્તિઓનું સૂક્ષ્મસ્વરૂપ અનુભવવામાં આવે ત્યારે તે બેમાં લીન થવાથી આત્માને કેટલું બધું જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મપારતંત્ર્ય વેઠવું પડે છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ઉપદેશ આપ્યો તેનું મુખ્યકારણ એ છે કે તે મહાયુદ્ધના કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા

છતાં પણ અન્તરમાં હર્પશોકને ધારણ કરી શકે નહિ અને અન્તરથી
 શોકાદિક વૃત્તિયોથી નિર્વેપ રહી આવશ્યક બાહ્યકર્તવ્ય કરતાં છતાં
 પણ નવીન કર્મ બાંધે નહિ તેમજ આત્માને પરમાત્મામાં લીન રાખી
 શકે. અન્તરભાવનાની પ્રજલ પ્રગતિવેગે હર્પશોકમાં સમાન રહી
 બાહ્યકર્તવ્યકર્મો કરવાં એવું જે દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ કદાચ છે તેમાં
 અત્યંત રહસ્ય સમાયતું છે. અનેક આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રો, યોગશાસ્ત્ર
 અને સદ્ગુરુસંપત્તિ કરવાથી સર્વ બાહ્ય આવશ્યકપ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવર્તતાં
 પૂર્ણ અંશે હર્પશોકથી વિમુક્ત થવાય છે અને તેથી તે તે અંશે કર્તવ્ય-
 કર્મ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. હર્પશોકમાં સમાન અને કાર્યોમાં નિઃસ્પૃહ
 એવો મનુષ્ય કર્તવ્યકર્મની યોગ્યતાને ધારણ કરી શકે છે. જેમ જેમ
 કર્મયોગી નિઃસ્પૃહ થતો જાય છે તેમ તેમ જગત્ તર-
 ફથી પ્રહાયલા ઉપગ્રહોનો બદલો વાળવા સમર્થ થાય છે.
 અનેક પ્રકારની સ્પૃહાઓથી મુક્ત થનાર મનુષ્ય પ્રાયઃ યજ્ઞ
 અંશે સ્વતંત્ર બને છે અને તેથી તે કર્તવ્યકર્મો કરવામાં કોઈનાથી
 બાંધે નથી તેમજ અન્યાયના માર્ગે ગમન કરતો નથી. નિઃસ્પૃહી
 મનુષ્ય અનેક પ્રકારના પાપકર્મોથી બચી જાય છે અને દયા
 સત્યાદિ અનેક ગુણો ધારણ કરવાને શક્તિમાન થાય છે. આ
 વિશ્વમાં જે જે અંશે નિઃસ્પૃહ દશા ખીલતી જાય છે તે તે અંશે
 કર્તવ્યકર્મમાં નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. નિઃસ્પૃહી મનુષ્ય આ-
 ત્મિક પ્રદેશનો રાજા બને છે. આ વિશ્વમાં પોતાનું કર્તવ્યકાર્ય કોણ
 સારી રીતે બજાવે છે તેના ઉત્તરમાં કદવાનું કે નિઃસ્પૃહી મનુષ્ય કર્તવ્ય-
 કાર્યને સારી રીતે બજાવે છે. રાજા, પ્રધાન, સેનાધિપતિ, અભ્યાત્ય,
 શેઠ, પુરોહિત, કોટવાલ, ન્યાયાધીશ, દોહદાર, કવિ, અને સાધુ વગેરે
 મનુષ્યો જેમ જેમ અત્યુક્ત રીતિએ નિઃસ્પૃહ બને છે તેમ તેમ તેઓ
 અનેક પ્રકારના અન્યાય પાપોથી બચી શકે છે. વિશ્વાસપાત્ર, હિંસા,
 અસત્ય, ખૂન, અને ચોરી વગેરે બચકર પાપકર્મો ખરેખર સ્પૃહાથી
 વિરોધિત થાય છે. સર્વ પ્રકારે સ્પૃહાથી વિરામ પામવું એ એકદમ કોઈ
 રીતે બની શકે તેમ નથી પરંતુ યત્નઃ યત્નઃ જે અયોગ્ય સ્પૃહાઓ દ્વારા
 તેનાથી પ્રથમ તો વિરામ પામવું અને પશ્ચાત્ સ્વકર્તવ્ય્યાધિકાર પ્રગણે

જીવનાદિ પ્રયોગે જે જે સૃષ્ટિઓ ઘટે તેઓને ધારણ કરવી એ પ્રમાણે સૃષ્ટિની મર્યાદા બાંધી પશ્ચાત્ જે જે સૃષ્ટિહીન કાર્યો હોય તે ફક્ત આજીવિકાદિપ્રયોગે આદરણીય છે એવું મનમાં ધારીને સ્વકર્તવ્ય ફરજના ઉપર આવી જવું પશ્ચાત્ કર્તવ્ય ફરજ પ્રમાણે પ્રવર્તવું કે જેથી અનેક દોષોથી મુક્ત થવાય અને સ્વકર્તવ્યકર્મમાં અધિકારિત્વ પ્રાપ્ત કરી શકાય. જે મનુષ્યો આ વિશ્વમાં સ્વાધિકાર પ્રમાણે નિઃસૃષ્ટ બને છે તેઓ અન્યોને સદુપદેશ આપીને સત્ય કર્તવ્યનો માર્ગ દર્શાવી શકે છે. ત્યાગીઓ સ્વાધિકાર પ્રમાણે વિશેષતઃ નિઃસૃષ્ટ હોય છે. તેથી તેઓ રાજાઓના રાજ ગણાય છે અને ગૃહસ્થ મનુષ્યોને સ્વતંત્રપણે સત્ય કથવાને શક્તિમાન થાય છે. નિઃસૃષ્ટી ત્યાગીઓ મોટા મોટા રાજાઓને સત્યકર્તવ્યકાર્યોનો ઉપદેશ દેવાને શક્તિમાન થાય છે અને તેની અસર ખરેખરી થાય છે. રાજાઓને અન્યાયના માર્ગથી સત્યોપદેશ આપીને ન્યાયના માર્ગે વાળનાર ત્યાગીઓ છે, કારણકે તેઓને રાજાની સૃષ્ટિ નથી. શિવાજીને સત્યકર્તવ્યબોધ આપનાર રામદાસ સ્વામી હતા. તેમજ વનરાજ આવડાને નિઃસૃષ્ટ પણે સત્યબોધ આપનાર શ્રી શીલગુણસૂરિ હતા. શ્રી કુમારપાદ રાજાને યોગ્ય સત્યકર્તવ્ય રાજ્યકાર્યોનો બોધ આપનાર કલિકાદ સર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ હતા. રાજાઓ સ્વકર્તવ્યને રાજનીતિથી ન કરે અને તેથી બ્રહ્મ થાય તો તેને ત્યાગી નિઃસૃષ્ટ મુનિએ અનેક પ્રકારની શિક્ષા આપી સમજાવે છે. પૂર્વે અનેક રાજાઓ અને રાણાઓને ત્યાગી મુનિઓએ નિઃસૃષ્ટપણે બોધ આપ્યો હતો અને એવ અવબોધવું કે નિઃસૃષ્ટતાથી અનેક લાભો મેળવી શકાય છે. સંસારબંધારદશ્યામાં સ્વાધિકારપ્રમાણે જે જે વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે તે વિના અન્ય વસ્તુઓની સૃષ્ટિનો જે મનુષ્ય ત્યાગ કરે છે તે વિશ્વમાં અનેક જીવોને નકામી અનેક પ્રકારની હાનિ કરી શકે નથી. નકામી સ્વાધિકારથી અધિક પદાર્થોની સૃષ્ટિનો ત્યાગ કરવાને માટે શ્રી વીરપ્રભુએ ગૃહસ્થોના કલ્યાણાર્થે પરિવ્રજપરિબ્રજવિરમણતત્ત્વ કહ્યું છે તે પ્રમાણે ગૃહસ્થ મનુષ્યો યદિ વર્તે તો તેઓ

મંદારમાં રજાગંભ્યપ્રવૃત્તિદાતા પરમધર્મનાં અનેક કાર્યો કરીને જન-
 તુલ્યેને હાલ આપી શકે. આ વિશ્વમાં ન્યાયીએ ત્યાગધર્મના અ-
 પિહાર પ્રમણે જતાંને ત્યાગધર્મથી વિરુદ્ધ એવી નામી રપૂદાઓને
 ત્યાગ કરીને રજાગંભ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ને. તેઓ રજાગંભ્યની
 સદ્ વિશ્વેશકાન્તિ કરવાને સમર્થ હોય છે. જેમ જેમ અનુષ્ઠ-
 નિઃરપૂદદશાના ઉચ્ચ શિખરે જવા પ્રયત્ન કરે છે તેમ
 તેમ તે પોતાના કરનાં નીચા રહેલા અનુષ્ઠાને રજાધિ-
 કારે કર્તવ્યકાર્યોને ઉચ્ચ વિચારોના મુદ્દુપદેશ સમર્પવા
 શક્તિમાન થાય છે. નિઃરપૂદદશાથી આર્થિકતિની વૃદ્ધિ થાય
 છે. જે અનુષ્ઠા નામી દલબહાર રપૂદાના કરનારા હોય છે તેઓ
 રપૂદાના દાસ બનીને પોતાની છંદનીને અનેક કુશળી કુપિત
 કરે છે. આ વિશ્વમાં માની નિઃરપૂદ મુનિએ અને મુદ્દરથો વિશેષ
 સખ્યામાં પ્રવૃત્તિ ત્યારે વિશ્વનો ઉદાર થયો. ડાંચ વહેરેને ત્યાગ
 કરીને પ્રમાણ્ય પ્રાપ્ત કરવું હોય તે નિઃરપૂદ દશાને રજાધિકાર
 પ્રમાણ્ય પ્રાપ્ત કરવી એકાંતે. અયોગ્ય સર્વપ્રકારની કામનાઓથી
 દૂર રહેવું એજ નિઃરપૂદજાગૃત્તુ મુખ્ય ગુણ છે અને એજ
 સદ્વિચારોથી હૃદય ભરીને તે પ્રમણે પ્રવૃત્તિ કરવી એજ અનુ-
 ષ્ઠાનું વાસ્તવિક કર્તવ્યકર્મ છે. કર્તવ્ય રપૂદાથી અધિક રપૂદા
 કરવી એજ વિશ્વમા હાનિકર તત્ત્વ છે. અન્યત્રોને જે જે અભિ-
 રૂપણીય અને આદ્ય પદાર્થો હોય તેઓનો પોને એકાંત ઉપભોગ કરવા
 હંધા અને પ્રવૃત્તિ કરવી એ વિશ્વેષમંદનીતિથી વિરુદ્ધ કાર્ય છે.
 આવશ્યક રપૂદાનાં તત્ત્વેને પ્રશસ્યપણે માન આપવું વા ફરજ માનીને
 તેમાં પ્રવૃત્તિ થવું એવી કર્તવ્યપ્રવૃત્તિનો જે અનુષ્ઠાએ અનુભવ લીધો
 હોય છે તેઓના સદુપદેશ પ્રમાણે પ્રવર્તતાં નિઃરપૂદદશાની પ્રાપ્તિ થઈ
 શકે છે અને તેથી સિદ્ધિત્વે કર્તવ્ય આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરતાં રજા-
 પ્રતિ, કુટુંબપ્રતિ, દેશપ્રતિ, સંધ્યેપ્રતિ અને વિશ્વેશતિમાં ભાગ
 આપી શકાય છે. નિઃરપૂદતા પ્રતિષ્ઠાદકઆધ્યાત્મિકશાસ્ત્ર, શાકુઓ
 અને તેના અનુભવ થાય એવો યોગ્યવ્યાસ એ ત્રણનું સેવન કરવું
 એકાંતે અને વૃદ્ધાર નિઃરપૂદદશાનો અનુભવ કરી કર્તવ્યકાર્ય

કરવું જોઈએ. ઉપર પ્રમાણે કર્તવ્યકાર્ય કરવાને માટે અધિક મનુષ્યોના જે જે શુભો કથ્યા તે પ્રાપ્ત કરવાથી સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિને સમ્યક્ સાધી શકાય છે. અને તેથી કર્તવ્યકર્મની પરિપૂર્ણ અધિકારિતા પોતાને પ્રાપ્ત થાય છે એમ અનુભવદૃષ્ટિથી અવગ્રહવું.

કર્તવ્યકર્મના અધિકારી મનુષ્યોનાં લક્ષણ કથ્યાબાદ હવે કર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં અધિકારપ્રદ અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગની આવશ્યકતા સંબંધનીએ પ્રમાણે કથવામાં આવે છે.

શ્લોક:

અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગેન, ચિત્તશુદ્ધિઃપ્રજાયતે ।

ચિત્તશુદ્ધયા કૃતં કાર્યં, વસ્તુતઃસ્વોત્તતિપ્રદમ્ ॥૩૭॥

આત્મજ્ઞાનસ્ય સંપ્રાપ્ત્યા, સ્વાધિકારઃક્રિયાસુ વૈ ।

પ્રાપ્યતે સજ્જનૈઃસમ્યક્, સર્વદોષાપહારકઃ ॥ ૩૮ ॥

વિવેચન—અધ્યાત્મજ્ઞાનયોગવડે ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે અને ચિત્તશુદ્ધિવડે કરેલું કાર્ય વસ્તુતઃ સ્વોત્તતિપ્રદ બને છે. આત્મજ્ઞાનની સંપ્રાપ્તિવડે સ્વકર્તવ્યક્રિયાઓમાં વાસ્તવિક સ્વાધિકાર થાય છે. સજ્જનોવડે સર્વદોષાપહારક એવો સ્વાધિકાર ખરેખર આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિવડે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન યોગવિના મનુષ્યના ચિત્તની શુદ્ધિ થતી નથી. સાધુ અને જલવડે જેમ મલીન વસ્ત્રની શુદ્ધિ થાય છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે અહંમત્વાદિ અનેક દોષોની મલીનતા ટળવાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે. આ વિશ્વમાં કરોડો ઉપાયો કરો તો પણ આધ્યાત્મિકજ્ઞાનવિના અશુભસંસ્કારોનો હ્રય થતો નથી અને અશુભસંસ્કારોનો હ્રય થયા વિના ચિત્તશુદ્ધિ થઈ શકતી નથી. દેહ, મન અને આત્મા અને તેઓની સાથે બાહ્યપદાર્થોનો સંબંધ કઈ દૃષ્ટિએ જોઈ અને નથી એ ખાસ બાજુવાની આવશ્યકતા છે. મનનો આત્માની સાથે શો સંબંધ છે. અને મનની સાથે દેહનો શો સંબંધ છે. મન-દેહ અને આત્માનું ત્રિન્ન ભિન્ન શું સ્વરૂપ છે ? ઇત્યાદિ સર્વ પ્રશ્નોનું સમાધાન ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનથી થાય છે.

ભાગે સમજે છે” એક પાશ્વત્ય વિદ્વાન્ સ્વઅન્યમાં લખે છે કે
 “શરીર આત્માનો સહસોક્તા છે તેમ છતાં તેનાથી ઉતરતું છે,
 તેના ઉપર આત્મા વિવેકથી હુકમ ચલાવે અથવા પ્રીતિથી તેનાપર
 અમલ ચલાવે, અને લાલ યાય તેવી રીતે તેની ઠાળણ રાખે તથા
 ભેદથી સઘળી વસ્તુ પૂરી પાડે તેમજ કૃપાદૃષ્ટિથી તેની સાથે વર્તે
 તો આત્મા અને શરીર એ બેના મળવાથી મનુષ્ય પૂર્ણસ્થિતિએ
 પહોંચી શકે છે. પરંતુ જો શરીર અમલ ચલાવવાનો યત્ન કરે અને
 તૃષ્ણાતું જોર વધારી પહેલાં બુદ્ધિને લગાડે અને પછી ઉંચા પ્રકારની
 ઇચ્છા અને વિવેકના ઉપર અંકુશ રાખવા માંડે તો શરીરને આત્માનો
 સમાગમ થોડો થયે નહિ. અને તેવી સ્થિતિવાળો મનુષ્ય મૂર્ખ
 રહેવાનો અને દુઃખી થવાનો” એક પાશ્વત્ય વિદ્વાન્ લખે છે કે
 “મનુને જે જે નહારી વસ્તુઓ વળગેલી છે તે બધામાં તેમને
 પોતાનો નહારો સ્વભાવ એ વધારેમાં વધારે ખરાબ છે” “આપણા
 મુખને માટે આપણે બહાર જોવાની જરૂર નથી પણ તે આપણા
 માંજ આપણા આત્મામાંજ રહેલું છે. સ્વર્ગનું રાજ્ય તમારી
 અંદર છે” “મરણ પ્રમાણે વૈભવ લોગવવાથી થતા આ-
 નન્દ કરતાં આત્મસંયમથી વધારે આનન્દ મેળવી શકાય
 છે” “ઇન્દ્રિયો જે ખરા આનન્દથી ભરપૂર હોય છે તેને આપણે વધ
 થઈશું તો હંદગીના ખરાબા ઉપર અને વમળમાં અથડાવી થઈ
 પાયમાલી કરી નાખશે.” મૃત્યુ અને છેવટનો ઇન્સાફ-સ્વર્ગ અને
 નરક એનો જેઓ વારંવાર વિચાર કરે છે તે જરૂર સાફ જ કામ
 કરશે” શ્રીકૃષ્ણ “તું તને પોતાને પીછાન” “તમારે જેવા
 થવાની ઇચ્છા છે તેવા તમે છો” નીકોએ કશું છે કે
 “માણસ પડછાયાપાછળ ફાંફાં મારે છે અને ફોગટ પોતે ઉઢેમ
 કરે ॥ સોડેટીસે” કશું છે કે” સારા માણસને આ હંદગીમાં
 કે મૃત્યુ વખતે કંઈપણ દુઃખ થતું નથી. બાઈબલમાં એક જગ્યાએ
 લખ્યું છે કે “નારાને રસ્તે લઈ જવાનો દરવાજો પહોળો
 છે વળી તે રસ્તે થઈને જનારા પણ ઘણા છે કેમકે
 હંદગીનો ખરો રસ્તો તથા દરવાજો એ બંને સાંકડા

છે અને તે યોડા માણસોને જડે છે” “ઈન્દ્રિયાદિક વૈભવ
 લેખવવાથી જેટલું મુખ મળે છે તેના કરતાં વધારે મુખ આત્મ-
 સંયમથી મળે છે” સેન્ટ કેસેસ્તોમ કહે છે કે “હાલની સ્થિતિ
 એ તો ફક્ત નાટકનો ખેલ છે તેમાં સમૃદ્ધિ અને ગરીબાઈ સભ્ય અને
 પ્રભુ અને એવી બીજી બાજતો નાટકના સોંગ છે” “આ દુનિયા
 એક રંગભૂમિ છે તેમાં આપણે જુદો જુદો ભાગ લેનારાં પાત્રો છીએ
 તેથી દરેક જણના બલુવામાં છે કે નાટક જે રીતે ભજવવામાં આવે
 છે તેના ઉપરજ તેમાં ફોલો નેગવવાનો આધાર છે” એમર્સન વગેરે
 વિદ્વાનો એ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક વિચારોને પ્રકાશે છે. હવે પાશ્ચાત્ય
 દેશોમાં આર્યાવર્તનાં અધ્યાત્મશાસ્ત્રોના પકાર પડવા લાગ્યા છે તેથી
 ભવિષ્યમાં તે દેશીય મનુષ્યોના વિચારોમાં ઘણાં મુધારો વધારો
 થવાની આશા રહે છે. આર્યાવર્તમાં આર્યાની ખરી મુડી
 અધ્યાત્મશાસ્ત્રો છે. અન્ય દેશો આર્યાવર્તને અધ્યાત્મ-
 જ્ઞાન માટે ગુરૂ માનશે. સર્વદેવ મનુષ્યોને આર્યાવર્ત ખરેખર
 અધ્યાત્મજ્ઞાનથી ઉપકાર કરી શકશે અને તે અધ્યાત્મજ્ઞાનના સ્ત્ર
 વરીકે વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ રહેશે. ઈશુખ્રિસ્ત આર્યાવર્તમાં ધર્મવત્ત્વને
 યોગ્ય લેવા આવ્યા હતા. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં સર્વોત્કૃષ્ટ મહાપુરુષને
 જન્મવાનું સ્થાન ખરેખર અધ્યાત્મજ્ઞાનમય ભૂમિ આર્યાવર્ત છે.
 અધ્યાત્મજ્ઞાનદ્વારા સર્વત્ર વિશ્વમાં કાલિકામુખ ફેલાવવા કોઈ પણ દેશ
 પ્રખ્યાત થશે તો તેનું માન ખરેખર આર્યાવર્તને મળશે. અધ્યાત્મ-
 શાસ્ત્રો અને અધ્યાત્મજ્ઞાની સાધુઓદ્વારા અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય
 છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી પ્રભુને હૃદયમાં યોધી શકાય છે અને શુદ્ધ પ્રેમથી
 પ્રભુની સાથે મળી શકાય છે. જડવસ્તુઓના વૈભવને નાકના
 નેલ સમાન સમજાવીને રબોગુણ અને તત્ત્વોગુણમાંથી
 મનુષ્યોને પાછા હકાવી યુરોપની યાદવાસ્થળી ન કરા-
 વવામાં આત્મપ્રકાર ફેકનાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અત્યેવ
 અધ્યાત્મજ્ઞાનની જેટલી પ્રચંડા કરીએ તેટલી ન્યૂન છે. વેદાન્તીઓમાં
 ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા તથા જોનોમાં પિસ્ત્રાલોચ અન્વયે વત્ત્વર્થ
 સૂત્ર વગેરે આધ્યાત્મિક અનેક શબ્દો છે. સીમહાવીરપ્રભુએ દેવક-

જ્ઞાનદ્વારા ઉપદેશ આપીને અધ્યાત્મજ્ઞાનના ભઠ્ઠીમાં ભૂત આર્યાવર્તને સ્વર્ગભૂમિ સમાન બનાવ્યો છે. ઉમાસ્વામિવાચક, શ્રી હરિભદ્રસૂરિ, કુંદકુંદાચાર્ય, યશોવિજયઉપાધ્યાય, આનન્દધન, 'શ્રીહિમચંદ્રસૂરિ, અને ઉપમિતિભવ પ્રપંચકર્તા, વગેરે અનેક જૈન વિદ્વાનોએ આર્યાવર્તમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો મેઘ વર્ષાવીને આર્યાવર્તની ઉચ્ચતા કરી છે. આર્યાવર્તના અનેક ધર્મપંથોમાં કંઈ કંઈ અધ્યાત્મજ્ઞાનની વાનગીઓ તો હોય છે. કપીર જેવા પ્રાકૃત ભક્તના ભજનોમાં જેટલું અધ્યાત્મજ્ઞાન અમુક દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ ભરેલું હોય છે તેટલું પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાં હોય વા નહિ તે વિચારણીય છે. નિવૃત્તિમાર્ગનું ક્ષેત્ર ખરેખર આર્યાવર્ત છે અને પ્રવૃત્તિમાર્ગનું મુખ્ય ક્ષેત્ર પાશ્ચાત્યભૂમિ છે. જો કોઈપણ દૃષ્ટિએ ઈશ્વર પરમાત્માનું ચીપ્ત ઈર્શન થતું હોય તો તે અધ્યાત્મજ્ઞાનદૃષ્ટિ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી અનન્તભવોનાં કરેલાં પાપોનો છુલ્લુમાં છુલ્લુ ધાય છે. ગૃહાત્મબુદ્ધે અધ્યાત્મજ્ઞાનના અમુક કિરણોના પ્રકાશે યજ્ઞની હિંસાને નિષેધ કયો હતો. આર્યભૂમિમાં અસંખ્ય અનન્ત તીર્થકરો થઈ ગયા છે અને અનેક અધ્યાત્મજ્ઞાનિમહર્ષિયો થયા છે તેથી આર્યાવર્તની ભૂમિમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનના એવા ઉચ્ચ શુદ્ધ સંસ્કાર પડ્યા છે કે, જેથી મોટામાં મોટા જે જે વિદ્વાનો આર્યાવર્તમાં ઉપજે છે તેઓ અધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રકાશના માર્ગે ગાત કરે છે અને તેઓ અન્તે નિવૃત્તિમાર્ગને ઇચ્છે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે આત્મોન્નતિના પરિપૂર્ણ શિખરે પહોંચવાની કોઈ ઉત્તમમાં ઉત્તમ શાન્ત ને સર્વ પ્રકારે નૈસર્ગિક નિવૃત્તિ જીવન ગાળવાયોગ્ય ભૂમિ હોય તો તે આર્યાવર્તની છે. આર્યાવર્તની એક ચપટી ધણમાં જે સ્પૃત્તિક અણુઓ રેણુઓ રજા હોય છે તે અન્ય ભૂમિમાં નથી. અતઃજેવ અધ્યાત્મજ્ઞાનની ભૂમિ આર્યાવર્ત છે તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનની આ દેશમાં જન્મી અન્ય દેશોના ગુરૂ બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મશાસ્ત્રોને ગુરૂમત્પૂર્વક વિનવાદિગુણ સેવી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. ગુરૂમત્વિના અધ્યાત્મિકશાસ્ત્રો વાંચવા મત્તથી વારતવિક અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે અધ્યાત્મજ્ઞાની યેઝી સદ્ગુરુની
 પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ અને ચક્રો તેના શિષ્ય બની અધ્યાત્મ-
 શાસ્ત્રોને અનેકનયેની અપેક્ષાપૂર્વક પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જો-
 ઈએ તથા પદ્યો યેઝીશ્વર પૂર્વક ઈ સદ્ગુરુનાં પાસાં વેડીને
 અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનાં રહસ્યોનો જોડાન્તમાં અનુસર કરવો જોઈએ.
 અધ્યાત્મશાસ્ત્રોને અનુસર તે પશુ કહે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું દુઃખમાં
 પરિવૃત્ત થવા ચક્રો પ્રકટે છે. અત્યેવ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રનું વાચન
 કરીને જોઈએ કેઈ જાતનો મત ન બાંધવો જોઈએ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર
 અને યેઝીશ્વરોનો પરિપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યા ચક્રો યેઝીનો અભ્યાસ
 કરી અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પ્રત્યેક રહસ્ય સમજવા માટે જોડાન્તમાં બહુ
 મનન કરવું જોઈએ પૂર્વજન્મ અધ્યાત્મિકજ્ઞાન સંસ્કારથી જ સવમાં
 સહેજે અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રાપ્તિ થિ ઉદભવે છે અને અધ્યાત્મજ્ઞાન
 પ્રાપ્ત થય જોવા સહેજે પ્રાપ્તો સેવી યાગ્ય છે. કેઈ પશુ સવમાં
 અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરેહો હેય છે તે જોઈને જાણે નથી.
 તે માટે કપીરજી કહે છે કે મદયાંત પતટે નહીં, જાવે જુગ અનંતઃ
 રંબ નાંચ ઘર અઘરે, બન્ધ સન્ધકો સન્ધ. વૈનશાસ્ત્રમાં અધ્યાત્મ-
 શાસ્ત્રના સમ્બંધ સંબંધી “અન્તોનુદુષ્ઠ મિત્તરિ, કાસિપંચોદિ દુષ્ઠ-
 સન્ધરં, ઠોસિમ્બાદુષ્ઠ, પરિઘોદેવસંસારે” ઇત્યાદિ કથામાં
 જાણું છે. જેને અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ તે યને: યને: યેઝી-
 શ્વર પ્રાપ્તિ મમન કરે છે અર્થાત્ પદેપર તે ઉત્ક્રાન્તિમાર્ગમાં વહે છે
 અને ભરુષ વિજ્યા હોય છેલે વા લીધા વિના પરમાત્મપદમાં
 સમ્પદ થવા છે તથા છેવટ જાન્ય સુખનો જોડા જાને છે. અને તેથી
 શિદિમાં અનુષ્ઠ મારને મુખી કરવા માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન સમાન અન્ધ
 કેઈ નથી અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ અમૃત રસાવન પીવાથી અનેક પ્રકારનાં
 દુઃખોને નાશ થાય છે અને અત્યંત રૂઝા સુખ સંપ્રાપ્તવેજ
 સ્વામી થઈ રહે છે. અનુદિગ્ધાથી અધ્યાત્મ સંસ્કારથી પ્રત્યેક પ્રકારનું
 દુઃખ મહીન થઈ ખોડું હેય છે તેથી તેની અનુદાન દુઃખ
 માટે અધ્યાત્મજ્ઞાન સમાન અન્ધ કેઈ ઉપવ નથી કંદિયે અને
 મનન ઉપર વિશ્વ નેજીને તેજીને વશમાં કર્યા વિના જુ વિશ્વમાં

મમાં પણ સત્ય સુખનો અનુભવ આવવાનો નથી અને તે વિના
 આત્મશ્રદ્ધા અને આત્મધર્મનો વાસ્તવિક સત્ય રંગ લાગવાનો નથી.
 આ વિશ્વમાં મરજીવા થઈ આત્મોન્નતિ કરી ચકાવી
 ની. અતએવ અધ્યાત્મશાસ્ત્રો અને યોગશાસ્ત્રોનો શુદ્ધ પાસે અ-
 પાસ કરીને તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અનુભવી
 મુખ્યે પ્રજ્ઞ પ્રાપ્તિના હલાલો છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનના અનુભવીઓની પાસેથી
 કંઈ મળે છે તે ખરેખર જીવતું મળે છે અને તેમનાથી અપ્રમા-
 ન થાય છે. સર્વ સંગત્યાગી એવા મુનિવરો અધ્યાત્મજ્ઞાનના અનુ-
 ભવી થાય છે માટે તેઓનાં પાસાં વેઠી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ.
 અધ્યાત્મજ્ઞાનના અનુભવી ત્યાગી યોગીઓનો સમાગમ થાય ત્યારે અધ્યા-
 શાસ્ત્રોનો આનુભવિક ખુલાસો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ
 તે ખંડનમંડનની ચર્ચામાં ન ઉતરતાં એમના ઉદ્ગારોને શાસ્ત્રરૂપ
 ની તેઓનું મનન કરવું જોઈએ કે જેથી વાસ્તવિકજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 થકે અને અજ્ઞાનરૂપ અંધકારનો નાશ થાય. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 થતાં ગૃહસ્થે ગૃહસ્થધર્મ કર્તવ્યકર્મની અને ત્યાગીએ ત્યાગધર્મ
 કર્મની હદ ઉલ્લંઘવી ન જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે આત્માની
 તિ થાય છે પરંતુ શ્રદ્ધાભક્તિ આદિ શુભોપાધિ અધ્યાત્મજ્ઞાનનો
 અપાસ કરવો એ કાચા પારાના બહાણ સમાન થઈ પડે છે એમ યાદ
 રાખવું જોઈએ. પરંતુ એમ અવગોળીને અધ્યાત્મજ્ઞાનના અભ્યાસથી
 ન થવું જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સર્વત્ર વિશ્વમાં ઘેરોઘેર ફેલાવો
 ત્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનદાતા જે જે કર્તવ્યકર્મો કરાશે તેથી સ્વપરતું
 પાણી થશે એમ અનુભવદૃષ્ટિથી અવગોળવું જોઈએ. જે મનુષ્ય
 અધ્યાત્મજ્ઞાનની વાસ્તવિક દૃષ્ટિવાળો નથી તેના પ્રત્યેક વિચારમાં
 આચારમાં સંકુચિતત્વ રહેતું હોય છે અને તેથી તે વિશ્વમાં
 અપયોગી જનસેવાઓનાં કર્તવ્યકાર્યોમાં આત્મલોગ આપવા સમર્થ
 થકતો નથી. ઉદ્યુક્તરૂપમાં સેવાજ અને મલીન જંતુઓ વિરોધ
 છે તેમ અધ્યાત્મજ્ઞાનની દૃષ્ટિવિના જે જે સંકુચિત વિચારોનાં
 લો હોય છે તેમાં વિશેષ મલીનતા હોય છે. સંકુચિત વિચારો
 આચારોમાં સર્વસ્વ માની લેનારા મનુષ્યો વાસ્તવિક અધ્યાત્મ-

ને પ્રકર કરી ચમ્પા નથી એમ અનુભવ કરી અવગ્રાહ્યું એકએ
 જે દેશમાં જે જે પ્રકારમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ થાય છે તે
 દેશમાં તે તે પ્રકારમાં ઉદ્ધર વિચારો અને અચારોની વૃદ્ધિ થાય
 અને તેથી કર્તવ્યકાર્યમાં ઉદ્ધરપણે પ્રવૃત્તિ થાય છે તથા અનેક
 ગુણ વિચારો અને નિર્મલ અચારોનો નાશ થાય છે. અધ્યાત્મ-
 નિષ્ઠેએ અનેક સંકુચિત ધાર્મિક મતોના દુરબલોનો નાશ થાય છે
 અને અનેક પ્રવૃત્તિકરક બ્યાવહારિક ધર્મ કર્તવ્યકાર્યમાં સુધારા વધારા
 ની દુરખના માટેથી વિમુક્ત થાય છે. જ્યારથી આધ્યવર્તમાં
 તમ વિશાળ અધ્યાત્મજ્ઞાનની દાનિ સંકે સંકે થવા લાગી ત્યારથી
 આધ્યવર્તમાં દેશની અધિપતિપ્રકર અનેક ધર્મના ઉપપંથો અને સંકીર્ણ
 પ્રચારો પ્રકટયા અને તેથી સંપ્રતિ આધ્યવર્તમાં અનેક પ્રકારના
 મંડેદેથી મનુષ્યો પરસ્પર એકબીબની દાનિ થાય એવી રીતે
 પ્રકર થએલી વન, મન અને ધનની ચક્ષિનો દુબંધ કરે છે. કલવે છે
 અને કલવેને અનુભેદે છે એ એથી ખેદપ્રકર બીજા નથી. અધ્યાત્મ-
 જ્ઞાનથી પ્રત્યેક વસ્તુના સુદૃઢ જાગમાં ઉડું ઉડરી થાય છે અને
 તેથી પ્રત્યેક વસ્તુની માન્યતા સંજંધી પૂર્વે જે જે સંકુચિત વિચારોની
 જે જે સ્ત્રીમઝે કાપેલી રૂબ છે તેને નાશ થાય છે તેમજ અન-
 યતજ્ઞાનમાં સર્વ પ્રકારના વિચારો સમાય એવી ઉચ્ચદયા પર આરોહણ
 કરવાનો પ્રસંગ આવે છે. અતએવ અધ્યાત્મજ્ઞાનની અવશ્યકતા સ્વી-
 કાર્યવિનિ ક્રિષ્ટિ રીતે ચાલી ચકે તેમ નથી. આ જગત્તુ છે
 તેની સાથે અને પરમાત્મની સ્થિતિ આત્મનો એ સંજંધ છે! તેનું
 સમજાન અદેખર અધ્યાત્મજ્ઞાન કરે છે અને તેમજ આત્મની સ્થિતિ રહેલા
 મનની મુદ્ધિ કરી ચકે છે. આત્મએ આ વિશ્વમાં અન્યંતરિક છવનને
 કેવી રીતે અચ્છું અને ઉત્કાન્તિમાં કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરી તેને
 અધ્યાત્મજ્ઞાન નિર્ણય કરે છે અને સ્વની વસ્તુવિક સિધ્ધિ પ્રત્યે-
 ધારીને પરમાત્મપદ પ્રકર કરાંથી ચકે છે. આધ્યવર્તમાં પેદાશવદ
 ઉપાં જગદાકોનોરેકે વિષયવચ્છન્નકેવદ વદમાં સકને અધ્યવર્તના
 મનુષ્યેએ પેદાની અવદાસિ તથા ધાર્મિકપ્રવિપર દુહાકે મળે
 છે અને તેથી તે અવનિરૂપ કુદારકને અત્તદ કરે છે. અન-

મહાત્માનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તે અધ્યાત્મજ્ઞાની ન્યૂનતાને પૂર્ણ કરે છે, તેવો મહાત્મા અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિપૂર્વક સર્વત્ર દેશી મનુષ્યો પૈકી જે જે મનુષ્યનો જે જે કર્મપ્રવૃત્તિમાં અધિકાર હોય છે તે તે જણાવે છે અને અન્તરૂની શુદ્ધતા-જડતાનો નાશ કરીને તેને સ્થાને જ્ઞાન-અનંદરસ અને નિર્લેપતાને પ્રગટાવી શકે છે. જે જે મનુષ્યોનો કર્મ-વ્યવૃત્તિઓમાં જે જે અપેક્ષાએ અધિકાર હોય છે તે તે કર્મપ્રવૃત્તિઓમાં મનુષ્યોનો અધિકાર જણાવનાર તથા જગત્ની સાર્વજનિક સેવાઓમાં અનેક રીતે પ્રવૃત્તિ કરાવવામાં હેતુબૂત અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મામાં અધ્યાત્મભાવનાના દૃઢ સંસ્કારો પડે છે અને તેથી બાહ્યકર્તવ્યો કરતાં ચિત્ત શુદ્ધિ આદિ શુદ્ધિનું સંસ્કરણ થાય છે એમ અનુભવદૃષ્ટિથી એ બાબતને અનુભવમય કરતાં સર્વ પ્રકારની શંકાઓનું નિરાકરણ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વડે સર્જનોએ સ્વાધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકાય છે કે જે પ્રાપ્ત થએલ અધિકારનું આન્તરિક તથા બાહ્યાધિકાર સર્વ હોયોનો નાશ કરીને આત્માને પરમાત્મદશામાં આણે છે. ધાર્મિક, સામાજિક, નૈતિક, અને રાષ્ટ્રોદય હેતુબૂત પ્રવૃત્તિઓમાં આધ્યાત્મિક ભાવનાનું એટલું બધું શુદ્ધ બક વહે છે કે જેથી તત્ તત્ કાર્યપ્રવૃત્તિઓમાં મધ્યસ્થભાવ આનન્દ અને પરમાર્થવૃત્તિ સદા કાયમ રહે છે. મનુષ્યોના જીવન વ્યવહારમાંથી આધ્યાત્મિક ભાવના જેમ જેમ વિલય પામવા લાગી તેમ તેમ તેમની રાષ્ટ્રીયકાર્યપ્રવૃત્તિ, વ્યાપારકાર્યપ્રવૃત્તિ, જ્ઞાતકર્મપ્રવૃત્તિ, નૈતિકપ્રવૃત્તિ, સાર્વજનિક સેવાપ્રવૃત્તિ, અને સ્વસંધરક્ષકપ્રવૃત્તિ વગેરે અનેક શુભપ્રવૃત્તિઓ અને તે તે પ્રવૃત્તિઓના જનક શુભ વિચારોમાં અનેક પ્રકારની ન્યૂનતા હીલ્લતા અને અસ્તવ્યસ્ત દશા થવા લાગી અને તેનું પરિણામ સંપ્રતિ મનુષ્યોના જીવન વ્યવહારમાં જે આબુ છે તેના ભૂતકાલની પ્રગતિ સાથે સુકાળલે કરવાથી સ્પષ્ટ સત્ય અવબોધાઈ શકે છે અને હાય હાય અફસોસના ઉદ્ગારો ખરેખર સ્વયમેવ પ્રકટીનીકળે છે. આધ્યાત્મિક ભાવનાથી જોશુષ્ણ અને તમોશુદ્ધવૃત્તિરૂપ ચિત્તની અશુદ્ધતા વિલય પામવા લાગે છે અને તેથી સ્વાધિકારપરત્વે અનેક પ્રકારની બાહ્ય સેવાકાર્ય પ્રવૃત્તિઓમાં મતલેદાદિક કારણોમાં

ળસક્કા રુચમવદું, ચક્ષુ વિસય માગયં ।

રાગદોસાઝેતત્ય, તં મિચ્છુ પરિવચ્ચપ ॥૧૦૬૮॥

ળોસક્કાગંધમગ્ધાઝં, ળાસા વિસય માગયં ।

રાગદોસાઝેતત્ય, તં મિચ્છુ પરિવચ્ચપ ॥૧૦૭૧॥

ળો સહં રસમળાસાતું, જોહા વિસયમાગયં ।

રાગદોસાઝેતત્ય, તે મિચ્છુ પરિવચ્ચપ ॥૧૦૭૪॥

ળો સક્કા ફાસં ળવેદેતું, ફાસં વિસયમાગયં ।

રાગદોસાઝેતત્ય, તે મિચ્છુ પરિવચ્ચપ ॥૧૦૭૭॥

શ્રોત્રવિષયને પામેલા શુભાશુભ શબ્દોને નહીં સુષુવા તે અશક્ત છે. પરંતુ ત્યાં ભિક્ષુક, રાગદ્રેષોને પરિવર્જે. રૂપ નહિ દેખવાને શક્તિ-
માન થવાય નહિ પરંતુ અધુ પાત્રરૂપમાં મુનિ રાગદ્રેષને પરિહરે. ના-
સિકા વિષય સંપ્રાપ્ત શુભાશુભ ગંધને નહીં સુંઘવા શક્તિમાન ન થવાય
પરંતુ ત્યાં ભિક્ષુક, રાગદ્રેષનો પરિહાર કરે. જિહ્વાવિષય પ્રાપ્ત રસ-અ-
નાસ્વાદને શક્તિમાન ન થાય પરંતુ ત્યાં ભિક્ષુક, રાગદ્રેષને પરિવર્જે.
સ્પર્શેન્દ્રિય સંપ્રાપ્ત અણ્ણા સ્પર્શવેદવાને અશક્તિમાન ન થાય, અર્થાત્
કથ્ય સારાંશ એ છે કે સ્પર્શેન્દ્રિય અણ્ણા સ્પર્શને સંવેદી શકે છે તેનું
પરિહાર થઈ શકે નહીં. કારણ કે સ્પર્શેન્દ્રિય જ્યાં મુખી હોય ત્યાં મુખી
તે અણ્ણપ્રકારના સ્પર્શોને ભણી શકે. સ્પર્શેન્દ્રિયને પ્રાપ્ત થએલ શીતોષ્ણાદિ
સ્પર્શોને સ્પર્શેન્દ્રિય વેદી શકે. સ્પર્શેન્દ્રિય કંઈ જડ જેવી થઈ શકે નહીં
પરંતુ આત્મજ્ઞાની સાધુ ત્યાં થનાર રાગદ્રેષને પરિવર્જે. આ ઉપરથી
સારાંશ એ બ્રહ્મવાનો છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોને સ્વસ્વે-
ન્દ્રિયને પ્રાપ્ત થતા વારી શકાય નહિ પરંતુ ત્યાં રાગદ્રેષનો ભિક્ષુક,
પરિહાર કરે. અસંયત જીવો પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોમાં શુભા-
શુભત્વ કલ્પનાયોગે રાગદ્રેષ કરીને કર્મે બ્રહ્મ કરે છે. ઉપર પ્રમાણે
જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની પાંચે ઇન્દ્રિયોની બાહ્યદશા તો કોઈ અપે-
ક્ષાએ ઇન્દ્રિય પ્રાપ્ત વિષયોને અનુસરી એક સરખી હોય છે પરંતુ
અંતરંગપરિણતિએ બંનેમાં આકાશ અને પાતાળ જેટલો ફેર હોય
છે. જ્ઞાનીસાધુ પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોમાં રાગદ્રેષને કરતો
નથી અને અજ્ઞાનીજીવો પાંચ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયોમાં રાગદ્રેષ કરે
છે. જ્ઞાનીસાધુ રાગદ્રેષ પરિણતિને ત્યજે છે અને આત્મધર્મપરિણ-

તિને બળે છે તેથી તેની આચારાંગ સૂત્રમત પચ્ચીથમા અધ્યયનમાં
કથાપ્રમાણે આત્મશ્યા યાય છે તથા—

તદાગયં નિક્ષુપ્ત મયંત સંજયં, અખેલિસં ચિન્તુચરન્ત મેતયં ।
નુરંતિવાયાદિ અભિદંબતા, સપેદિસંગામગયં કુંજરં ॥ ૨ ॥
તદપ્યગારોદિ અપેદિ હાંલિય, સસદ્ફાસા ફહસાડર્વારિયા ।
તિતિરકપ પાપી અદુડચેતસા, ગિરિચ્ચવાતેષ વ સંપથેવપ ॥ ૩ ॥
અપિસ્સિઓ લોગામેયંતદાપરં, વમજ્જતીકામ ગુપોદિ પંદિય ।
દમંનિલોપ પરતેયદોમુપિ, વ વિજ્ઞાદંધંધં અસ્સ કિંચિવિ ।
સેદુનિરાલંબે અપ્પતિદે, કલંકલો માવપદં વિમુચ્છ ॥ ૧૦૧૨ ॥

ઉપર્યુક્ત ગાથાઓના ભાવને આત્મજ્ઞાની સાધુ રહેણીમાં ધારણ
કરે છે. અને આત્મશુદ્ધિમાં સિયર રહે છે. આત્મજ્ઞાની સાધુ સર્વ
સંબંધોથી મુક્ત હોય છે અને જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં મિહથી
મુજબ નથી. આત્મજ્ઞાની સાધુ પોતાના આત્માને ઉચ્ચશુદ્ધિવડે
સંસ્કારી કરે છે. આત્માના શુદ્ધિ વસ્તુતઃ સત્તાથી આત્મામાં રહેલા
છે એમ જે સાધુ બલે છે તે સાધુ ખરેખર સત્તાએ રહેલા શુદ્ધિને
અવિર્ભાવ કરવા સમર્થ થાય છે અને કર્મરૂપ રજને ખંખેરી નાખી
શુદ્ધિ પ્રકાશિત બને છે. જ્ઞાન ક્રિયાઓમાં મોક્ષઃ ॥ જ્ઞાન અને ક્રિયા
જનવડે કર્મયોગી બને છે. જ્ઞાન ક્રિયાઓમાં મોક્ષઃ ॥ જ્ઞાન અને ક્રિયા
એ બે વડે મિહ છે. જ્ઞાનયોગની પ્રાપ્તિ કરીને પથ્યાત્ ક્રિયાયોગ
અર્થાત્ કર્મયોગને આદર્શોવિના છૂટકો થતો નથી. જ્ઞાનયોગદ્વારા ક્રિયા-
યોગમાં પ્રવૃત્તિ કર્યાથી સ્વાત્માની સલેપતા વા નિર્જેપતા કેવી રીતે છે
તેના અદભવ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જ્ઞાનયોગીને ક્રિયાયોગમાં પ્રવર્તવું
એકજે. જ્ઞાનયોગી કર્મયોગમાં પ્રવર્ત્યાવિના જનવત્તયોગ ઉપમહથી
અને કર્મજલથી મુક્ત થઈ શકતો નથી. સેચ, ભક્તિ, પૂજા, વૈયાવચ્ચ,
પરોપકાર, ઉપદેશવૃત્તિ, અને ધર્મવૃત્તિ અવસ્થક ક્રિયાઓ વગેરેને
ક્રિયાયોગ અર્થાત્ કર્મયોગમાં સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્ય-સેવ-કાલ અને
ભાવથી જ્ઞાનયોગી સાધુ જે જે ક્રિયાયોગને આદરે છે તેને આદરે છે.
અધ્યાત્મશાસ્ત્રને વાંચવાથી વા થવણ કરવાથી વા આત્મજ્ઞાનનું
કિંચિત્ સ્વરૂપ અવ્યયોધવા માત્રથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનું દૃઢ્યમાં પરિભ્રમન

થતું નથી. અધ્યાત્મતત્ત્વજ્ઞાતા યઇ શકાય પરંતુ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત
 કરીને સુખ દુઃખના દ્વંદ્વથી વિમુક્ત થવું અને હૃદયપર કોઈ પણ શુભ-
 શુભર્ત્વની અસર ન થવા દેતાં સાક્ષી તરીકે રહી આત્માના ગુણોએ
 આત્મામાં પરિણમવું એ અનંતગુણ દુષ્કર કાર્ય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં
 પરિણમતાં આત્માવિનાની અન્ય વસ્તુઓનું અહંમત્વ વિષુદ્ધ છે.
 હાડોહાડમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પરિણમન થયા વિના નિરૂપાધિમય
 નિઃસંગનિવૃત્તિમય જીવન પ્રાપ્ત થઇ શકતું નથી. પૂર્વના મુનિવરોને
 અધ્યાત્મજ્ઞાનની ખરેખરી ખુમારી લાગી હતી અને હાડોહાડમાં
 ચોલમજીઠના રંગનીપેઠે આત્મામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પરિણમન થયું હતું
 તેથી તેઓએ માયાઉપર પોતાનો પગ મૂક્યો હતો અને અનેક ઘોર
 પરિપક્વ સહવાને સમર્થ થયા હતા. ગજસુકુમાલ, સ્કંધકસૂરિના શિષ્યો,
 અને મેતાર્થમુનિ વગેરેનાં હાંતો એમ જણાવે છે કે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું
 આત્મામાં ખરેખરું પરિણમન થયા વિના ભાવચારિત્ર, નિશ્ચયચારિત્ર-
 પણે આત્મા પરિણામ પામી શકતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પરિણમન
 થવાથીજ ત્યાગ, દાન, દામા, અને હયા વગેરે ગુણો સારી રીતે પ્રગટી
 શકે છે. આત્માને સર્વ જડવસ્તુઓથી અને દેહાદિ જડથી ભિન્નપણે
 અનુભવવામાં આવે છે ત્યારે સર્પની કાંચળીની પેઠે આપોઆપ
 કર્મના આવરણો વિખરવા લાગે છે અને નિરાવરણ સૂર્યની પેઠે આત્મા
 સર્વ જ્ઞાનાદિ શક્તિઓવડે પ્રકાશી શકે છે. આત્મજ્ઞાન થયા બાદ
 કીર્તિ અને અપકીર્તિની અસર આત્માપર ન થાય એવો અભ્યાસ
 પાડવો જોઈએ. કોઈ ગાળા દે અને કોઈ સ્તુતિ કરે તોપણ નામ
 રૂપની કલ્પનામાં પરિણમન ન થાય એવી રીતનો અભ્યાસ સેવવો
 જોઈએ. આત્મજ્ઞાનિયો દુનિયાના માન અને અપમાનપ્રતિ લક્ષ દેતા
 નથી. માન-અપમાન, સ્તુતિ-નિન્દા, હર્ષ-શોક, અને સુખ-દુઃખ
 વગેરેના સંયોગો વચ્ચે આત્માને મૂકીને તેમાં આત્મા અલિપ્ત કેટલો
 રહે છે તેની તપાસ કરવી અને તેવા સંયોગો ખાસ સેવીને આત્માની
 અલિપ્તતાને પ્રકટાવવી કે જેથી પુનઃ મોહાદિથી પાછો પડવાનો પ્રસંગ
 ન આવે અને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં આત્મા પરિણમે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રો
 વાંચીને અને શ્રવણ કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં વિશ્વથવામાત્રથી આત્માનો

૧૪૫માં પરિણમી યાત્રાનું નથી, પણ આધ્યાત્મજ્ઞાનનું પરિણમન કર-
વાથી મુખ્યદુઃખદિયો આત્મ નિર્વેષ સ્વી થકે છે.

આધ્યાત્મજ્ઞાન મુક્તિમાં યાત્રા એવા અદ્યુક્તનો ઉપાસના કરીને
અને આધ્યાત્મજ્ઞાનને અભ્યાસ કરીને અનેક ઉપાયો પ્રાપ્ત થતાં
આત્માના ઉપર દોષદિનો અસર ન પ્રાપ્ત થાય એવા રીતનો અભ્યાસ
સેવણે એકલો દબાઈ મનુષ્યો પાતાનો અનેક પ્રકારનો નિન્દા કરતા
દેવ તે અણે સંભળતી દેવ, અપમાન વગેરે દેખતું દેવ તેપણ
આત્માના ઉપર જતા ભગ્ન અસર ન થાય એવી રીતે જ્યારે પાતાના
આત્માનો અનુભવ કરે ત્યારે સમજતું કે આધ્યાત્મપરિણતિએ પરિ-
ણમવાનું હતું ખરું. અનેક પ્રકારનો ઉપદિયો યાંપર પડી દેવ, મૃત્યુ
વગેરે ભયો આત્મા ઉપર થયેલા દેખાય અને અનેક પ્રકારના રોગો-
વટે દરીર હતાં હતું દેવ તેવા વખતે આત્મા તરફ આત્માના યાત્રાને
અસરદારિ પડે ત્યારે સમજતું કે આધ્યાત્મજ્ઞાનનું આત્માના પરિણમન
હયું. આમદહર મનુ ઉદારાવસ્થામાં અત્યંત દેશમાં વિચર્યા હતા
ત્યારે અત્યંત લોકો તેમની મરકરી-હાલી કરતા હતા, અનેક પ્રાણ
દબાવે દાખે દેવા હતા તેમના ઉપર ધુમ ઉડાડતા હતા. તેમની
અનેક પ્રાણ દબાવે હેડના-નિન્દા કરતા હતા આવા પ્રલંબે
મહાધાર મનુએ આધ્યાત્મજ્ઞાનવટે સ્થાપાને સર્વ દુઃખદિયો આત્મા
વરીકે અનુભવીને અનેક દોષ, અપમાન આદિયો અન્તરમાં નિર્વેષ
રહીને કિલ્લકાનની નિર્લંચ કરી હતી. સુનિમુનિવરો જ્યાં કિલ્લ
કાનની નિર્લંચ થાય ત્યાં હર્ષ-યોગથી વિમુક્ત-નિઃસંકલ્પ થઈને વિચરે
છે. આધ્યાત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આધ્યાત્મજ્ઞાનના પ્રસંગે લખવાં સહેલ
છે પરંતુ અધ્યાત્મજ્ઞાનવટે આત્મસ્વભાવમાં રહીને હર્ષ-યોગદિવંદ્યો
નિર્વેષ રહેવું એ હતું કઠિન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાની સુનિવરો આવી દશ
ભેદો કરવ. ક્રિષ્ણ-અપક્રિષ્ણ, જ્ઞાન અને અપમાન વગેરેનાં સંયોગોમાં
હાયે કરાને ખાસ આવે છે અને તેવા દંદોમાં પાતાનો આત્મા અલિપ્ત
રહે એવા ખાસ અભ્યાસ સેવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પરિપક્વ પરિણમન
કરવાને તેઓ ક્રિષ્ણ અને અપક્રિષ્ણ વગેરેનાં સંયોગોમાં આવીને
પાતાના આત્માની પરીક્ષા કરે છે “ન અને બાવો પ્રજાચરી” ન

મળે. ત્યાં સુધી સતી ” “ ન મળે ત્યાં સુધી ત્યાગી ” “ કોઈ ન
જતાવે ત્યાં સુધી ચાંત ” “ કામિની ન મળે ત્યાં સુધી નિષ્કામી ”
ઇત્યાદિ તો જગત્માં જ્યાં ત્યાં અવલોકવામાં આવે છે. અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનનું મનન સ્મરણ કરીને આત્માને જોડીને જોયું કરવું
જોઈએ કે દૃશ્યના શુભાશુભ પ્રસંગોમાં સમાનભાવે પરિણમે. ચાતા
અને અચાતાના સ્થાનકો, પ્રસંગો, મોહનાં સ્થાનકો, પ્રસંગો, અને સાધ-
નોમાં પોતાના આત્માની તુલના કરવી અને ઉપર્યુક્ત સ્થાનો પ્રસંગો
અને સાધનોમાં જે આત્મા પોતાના ધર્મથી ચલિત થતો નથી
એવું અનુભવાય તો વર્તમાન ચારિત્ર્યની ઉત્તમતા પ્રગટી ખરી એમ
જાણવું. તેમજ પરભવમાં પણ હાલમાં પ્રાપ્ત થએલ અધ્યાત્મજ્ઞાન
શુદ્ધ ટકી રહેશે એમ અનુમાનપર આવવું. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિ-
પક્વતા કરવા અભ્યાસ સેવયો અને ઉપર્યુક્ત સંયોગોમાં નિર્લેપતા
રહે એવાં સાધનોવડે અનુભવ થઈવો.

જેમ મહાયોગ રણમાં લડવા જાય છે ત્યારે તેના હૃદયમાં મુહુ-
ભીતિ હોતી નથી. નામરૂપની અહંવૃત્તિ વિસ્મરીને તે યુદ્ધ કરે છે
તદ્વત્ આત્મજ્ઞાની વિશ્વરૂપ રણક્ષેત્રમાં મોહની સાથે યુદ્ધ કરે છે તે
આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરતો છતો શુભાશુભપરિણામથી લેપાતો નથી.
અતએવ આવશ્યક કર્મ કરવાનો ખરેખરો અધિકાર નિર્લેપાધ્યાત્મ-
જ્ઞાનિયોને ધટી શકે છે. વિશ્વ લોકોના શુભાશુભ કોલાહલો વચ્ચે ઉભા
રહીને નિર્લેપ રહેવાની શક્તિ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે અવગ્રોધવું
કે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પરિપક્વ દશા થઈ સર્વ પ્રકારનાં આવશ્યક કાર્યો
કરતાં છતાં અન્તરમાં સર્વ ભૂતની કામનાઓનો નાશ થાય ત્યારે
અવગ્રોધવું કે કર્મયોગિની ખરી દશા પ્રગટ થઈ. અધ્યાત્મજ્ઞાનવિન્યા
કર્મયોગનો સત્યાધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનપૂર્વક કર્મયોગ
સેવવાથી કયાંય જંબન પ્રાપ્ત થતું નથી. સર્વત્ર સર્વદા સર્વથા વાસ્ત-
વિક સ્વાતંત્ર્યકર્મ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવો હોય તો અધ્યાત્મ-
જ્ઞાનને આત્મામાં પરિણમાવવું જોઈએ “પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં દુનિયા રહને
કહેશે, આ કાર્યથી રહને યશ મળશે કે નહીં ” ઇત્યાદિ જે જે
વિચારો પ્રકટે છે તેથી આત્માની શક્તિયોનો દ્વાસ (નાશ) થાય છે.

તેથી જો પોતાનું સંસ્કારજીવ કરતું હોય તો આત્માને અધ્યાત્મજ્ઞાનવડે પરિણામી બોલે. સર્વ પ્રકારનાં અધિધ્વનિપ્રાપ્તિઆવસ્થાકાર્યો કરતાં છતાં નિર્મુક્ત રહેવાને માટે પરિપક્વ જ્ઞાનદશા સંપ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. અધ્યાત્મજ્ઞાનસ્વરૂપમાં બ્યારે આત્મા પરિણામ પામે છે ત્યારે બાહ્યકાર્યોમાં અહંમત્ત્વની વૃત્તિ ઉત્પન્ન થતી નથી અને હર્ષયોગ-રહિતપણે આત્માનન્દમાં મગ્ન થઈને કર્મયોગ કરાય છે. અધ્યાત્મ-જ્ઞાનિયો મહોચ્ચાર્યોને હૃદયમાં ધારણ કરીને કર્મયોગને આદરે છે. તેઓ સંમૂર્ધિમની પેઠે ક્રિયાપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતા નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો બ્યવહારનયપ્રમાણે બ્યવહારે બાહ્યથી પ્રવર્તે છે અને અંતરૂપી ન્યાસ રહે છે, તેથી તેઓ સ્વોચિતક્રિયાયોગથી જાદ થતા નથી. અધ્યાત્મ-જ્ઞાનિયોના હૃદયમાં ખરેખર ક્રિયાયોગ (કર્મયોગ) રહેલો હોય છે. ક્રિયાયોગના અસંખ્ય ભેદો છે તેથી તે (વરે જોકસરખી સર્વની પ્રવૃત્તિ અનુક્રમ બાબતમાં હોય પણ હોય તેથી તે કાંઈ અચોતું કારણ નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનિવરો શબ્દના પ્રહારોને સહે છે. જગત્ના અનેક વાહ-પ્રહારોને સહન કરીને સ્વકર્તવ્યમાં અડગ રહે છે. મૃતકદેહને મુચિ દ્રવ્યનું લેપન કરવામાં આવે અને પુષ્પમાળાઓનું પરિધાન કરવામાં આવે તેમજ તેને અમુચિ દ્રવ્યનું લેપન કરવામાં આવે તો તે બંનેમાં તેને કાંઈ હર્ષયોગ થતો નથી તદ્દત્ અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો જગત્ની શુભાશુભ વૃત્તિથી મરેલા હોય છે તેથી તેઓને પૂજવામાં વા નિન્દવામાં આવે તો તે બંનેથી તેમને કંઈ અસર થતી નથી. એવી શબ્દનય પ્રતિપાદ્ય અપ્રમત્ત જીવનુક્રમ મહાત્માની દશા પ્રાપ્ત કરવાને તેવો અભ્યાસ સેવવો જોઈએ કે જેથી અજ્ઞાનથી મરેલી દુનિયાનું પુનરુજ્જીવન કરી શકાય.

અધ્યાત્મજ્ઞાની ચૈતન્યવાદી છે અને જે આત્મજ્ઞાની નથી તે જડવાદી છે. પોતે આત્મા છતાં જડવસ્તુમાં મુખદુઃખની કલ્પનાથી અહંમત્ત્વ કલ્પીને સગદેવવૃત્તિથી અનેક કર્મને બાંધે છે. આત્મા અને કર્મનું પરિપૂર્ણ સમ્યક્સ્વરૂપ અવગ્રહણનું નથી ત્યાંમુદી મનુષ્ય બાહ્યપદ્યોનો પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વજીવોની સાથે મુદ્દ કરે ॥ અને ભૌતિકોત્તરિમાંજ પોતાનું સ્વસ્વકલ્પી લે છે. જડવાદી અર્થાત્ નસ્તિ-જવાદી ધર્મની કિષ્કિંધા યદપિ કરે છે તો પણ જડવસ્તુઓમાં અહં-

મમત્વવૃત્તિથી તન્મય બનીને રહે છે. જડમુખવાદ માત્રથી વિગત
 વગેરે બાદશાહોએ આર્યાવર્તપર સ્થાપી કરીને કરોડો મનુષ્યોને સંકર
 કર્યો. બધે તેઓ ચેતન્યવાદીતરીકે પોતાને માનતા હોયે પરંતુ તેઓનાં
 કૃત્યો તો જડવાદીઓથી વ્યજિરિક્ત નહોતાં એમ કયતાં વિરોધ
 આવતો નથી. જે મનુષ્યો સર્વજીવોને પોતાના આત્માસમાન માને છે
 અને સર્વ જીવોની દયા વગેરેમાં યથાશક્તિ સેવાધર્મથી પ્રવૃત્ત થાય
 છે તેઓ ખરેખર ચેતન્યવાદીઓ છે. આમણત્વ સર્વભૂતેષુ યઃ પદશનિષ
 પદયતિ એ પ્રમાણે જ્યાંમુખી દૃષ્ટિ ધર્મ નથી ત્યાંમુખી ચેતન્યવાદી થ
 આત્માત્માની બનવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય એમ કહી શકાય
 નહિ. ચેતન્યવાદી એકેન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિયપર્યન્ત સર્વજીવોને
 સત્તાથી પરમાત્માઓ તરીકે જાણે છે તેથી તે સર્વજીવોપ્રતિ જ
 દિ'સામાવધી વર્તી શકે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? અર્થાત્ કાંઈ પણ આશ્ચર્ય
 નથી. ધનાદિ જડવસ્તુઓવડે કરોડોપિપતિ તરીકે વા ચમત્કારી
 પોતાને જે માનશે હોય અને સર્વજીવોની આજીવિકા વગેરેમાં
 સાધાપ્ય ન કરશે હોય તે પ્રમુખે વા કોઈ ધર્મને માનશે હોય તે
 વસ્તુના પ્રમુખ અમુક ધર્મકન તેના દૃઢતામાં નહિ ઉતરવાથી તે જડ
 વાદીજ છે એમ તેનો આત્માજ કદી આપે છે. દયા, જ્ઞાન, પરાધાર,
 સત્ય, અસ્તેય, શ્રદ્ધાચર્ય, પરિત્રેદતાન, મુદ્રપ્રમ અને જાતિ વગેરે ચેત
 ન્યવાદનાં લક્ષણો છે. એ લક્ષણો જ્યાંમુખી દૃઢતામાં ન પ્રગટે ત્યાંમુખી
 મને તે ધર્મનો મનુષ્ય પોતાને ચેતન્યવાદી આસ્તિક તરીકે માનશે
 હોય તોપણ તે આસ્તિક છે અર્થાત્ જડવાદી છે એમ અજોડ
 પુનર્જન્મવાદી ખરેખરો જે હોય છે તે પાપના કૃત્યોથી દૂર રહે છે
 જે ચેતન્યવાદીઓ પુનર્જન્મને માનતા નથી તેઓ ખરી રીતે જ
 કૃત્યોથી દૂર રહી શકતા નથી અને તેઓ રહેમુક અને તમે-કૃત્ય
 થઈ આવડત રહે છે. અધ્યાત્મજાનિયો પુનર્જન્મને દરોહારે છે તેથી
 તેઓ ખરેખર ચેતન્યવાદીઓ છે

અધ્યાત્મજાનિયો જરૂર પ્રવૃત્તિઓને જાણે પરત્રાન છે એવો
 ઉચ્ચ જ્ઞાનથી દેવ છે તેથી વસ્તુનાં જન્મની ઉચ્ચતાજાદ દિશે
 સ્થાપનાને વ્યજિયો પરત્રાન તરીકે ઉચ્ચતાજાદ સંસારોવડે જડ

વચ સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો અધ્યાત્મજ્ઞાનસાધનાથી એટલા
 બધા અનુભવો મેળવે છે કે તેઓ પશુ-પંખી અને જીવો વગેરેને
 પરમાત્મારૂપે જાણે છે, અને તેઓને પરમાત્મસ્થાવરોથી નમસ્કાર
 કરે છે. પરમાત્માની સાથે જેઓ શુદ્ધ પ્રેમથી લડે છે, તેઓ
 તેઓ આત્માનેજ પરમાત્મારૂપે દેખે છે. આવી દ્રશ્ય તેમની પરમાત્મ
 સ્થાવરના મંદિરોવડે વધતી જાય છે તેમ તેમ તેઓના મનમાં ઉદાર-
 ભાવ પણ વધતો જાય છે. તેઓ ધાર્મિક વગેરે ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ
 કરે છે તેપણ તેમાં મુક્તિ નથી પરંતુ ઉચ્ચ તેથી સિદ્ધિશાસ્ત્ર
 તેઓના ઉદારવડે અનુભવે છે. અજ્ઞાનિયો જે જે કર્મોમાં (ક્રિયામાં)
 બંધાય છે તે તે ક્રિયાઓથી અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ મુક્ત રહે છે અર્થાત્
 સમર્થથી તેમાં તેઓ બંધાતા નથી. મુક્તિમાત્રમાં અનલહક નામનો
 એક મહાત્મા થઈ ગયો છે તે પિતાના આત્માને પરમાત્મારૂપજ
 માનતો હતો. ત્રેનશ્વરોમાં જ્યાં સૌ પરમજ્ઞા-આત્મા સ પણ
 પરમાત્મા આત્મા તેજ પરમાત્મા છે એમ કહેવું છે. અનલહકને
 આવી તેની માન્યતાથી શૂદ્ધિપર ચલાવવામાં આવ્યો પણ ખરેખર
 તેની અનલહકની ધુનથી તે અનલહકજ રહ્યો. આ ઉપરથી સમજ-
 વાનું કે અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો-જ્ઞાનમાર્ગિઓ સર્વજીવોને પરમાત્માઓરૂપે
 જાણે છે તેથી તેઓ ખરેખરી જગતની ક્રિયાઓ (કર્મો) વડે ઉત્તરિ
 કરવા સમર્થ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોના દ્રશ્યમાં પરમાત્મા પ્રગટેલા
 હોવાથી અને તેથી તેઓ જીવતા જનતા ખરેખરા થવાથી મેહથી
 મરેલા એવા અજ્ઞાનિજીવોને પ્રતિષેધ આપીને જીવતા જનતા કર-
 વાને સમર્થ બને છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોની ધાર્મિક ચેષ્ટાથી પરીક્ષા
 કરવી એ તે જીવ છે. તેઓના વિદ્યારોમાં, ભાવનાઓમાં અને તેઓના
 આત્મિક ઉદ્યમોમાં તેઓ ખરેખરા પ્રગટી નીકળે છે. ધાર્મિક ધર્મો
 તે સર્વ મનુષ્યના સરખા હોય છે. આત્મમાં પરમાત્મત્વ માનીને
 તેઓ આત્મમાં એટલા બધા નસવળી થયા હોય છે કે તેઓની
 ધાર્મિકપ્રવૃત્તિ ધર્મમાં પણ તેઓનું મન ન આવવાથી પૂર્વ ક્રત્યું તેઓની
 જીવેજ અવસ્થા અનુભવે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો જેમ કે.કે. દેવદાસે
 ૧૭ શૂદ્ધિને કુલ્લોને ફેરવી રા છે તેમ વૃદ્ધિનિર્માણ થઈને

અનુભવીને અનેકાન્તદૃષ્ટિથી આત્મોપયોગી સાર ભાગને ગ્રહણ કરે છે અને બાકીના ભાગરૂપ કુચ્છાઓને શુદ્ધગમથી જ્ઞાન પામીને ફેંકી દે છે તેથી તેઓના હૃદયમાં કદાચક્ર તો રહેતો નથી. સર્વ જીવોપર તેઓ મૈત્રીભાવના ધારી રહે છે.

અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને આત્મજ્ઞાનસંબંધી સમય પ્રાબુતમાં નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે.

સુદંતુ ચિયાણંતો, સુદમેવપ્યયં લહદિ જીવો ।
 જાણંતો દુ અસુદં, અસુદમેવપ્યયં લહદિ ॥ ૧૭૯ ॥
 ઉષ્મોજમિદિયેદિ, દ્વ્યાણ મચેદનાણ મિદરાણં ।
 જંકુણદિ સમ્મદિદિ, તં સચ્ચં ણિજ્ઞર ણિમિત્તં ॥ ૨૦૫ ॥
 દ્વ્યે ઉષ્મુજંતે, ણિયમા જાયદિ સુદં ચ દુષ્સં ચ ।
 તં સુલ્લ દુષ્સં મુદિણં, વેદદિ અદ ણિજ્ઞરં જાદિ ॥ ૨૦૬ ॥
 જહ વિસમુષ્મુજંતા, વિજ્ઞા પુરિસા ન મરણ મુયયંતિ ।
 પોભલકમ્મસ્સુદયં, તદ્દ મુજ્ઞદિ ણેવ વજ્ઞદે ણાણી ॥ ૨૦૭ ॥
 જહ મજ્ઞં પિયમાણો, અરદિભાવેણ મજ્ઞદિ ન પુરિસો ।
 દ્વ્યુષ્મોગે અરદો, ણાણી ધિ ન વજ્ઞદિ તહેય ॥ ૨૦૮ ॥
 સેયંતોચિ ન સેવદિ, અસેયમાણો ધિ સેવગો કોધિ ।
 પગરણ વેઠા કસ્સવિ, ણય પાયરણોત્તિ સો હોદિ ॥ ૨૦૯ ॥
 ણાણી રાગપ્પજહો, સન્ન્ય દ્વ્યેસુ કમ્મ મજ્ઞગદો ।
 ણો લિપ્પદિ કમ્મરણ્ણ, દુકદ્દમમજ્ઞે જહા કણયં ॥ ૨૧૨ ॥
 મુજ્ઞતસ્સ ધિ દ્વ્યે, સચ્ચિત્તા ચિત્ત મિસ્સિ યે વિવિદે ।
 સંલ્લસ્સ સેદમાવો, ન ધિ સક્કદિ કિણ્દગો કાદું ॥ ૨૧૭ ॥
 તદ્દ ણાણિસ્સ દુ વિવિદે, સચ્ચિત્તાચિત્તમિસ્સિદ્દ દ્વ્યે ।
 મુજ્ઞત્તસ્સ ધિ ણાણં, ન ધિ સક્કદિ રાગદોણેદું ॥ ૨૧૮ ॥
 જા સંકપ્પ વિયપ્પો, તા કમ્મં કુણદ્ અસુદ્ધ સુદ્ધ જનકં ।
 અપ્પસન્નવા રિદ્ધી, જાય ન દ્વિયપ્પ પરિપ્ફુરદ્ ॥ ૨૧૪ ॥

સમયપ્રાપ્તે.

અહમિષ્ઠો છલુ સુદ્ધો, દંસણનાણ મદ્દઓ સદા રૂવાં ।
 નવિ અપ્પિ મજ્ઞ કિચિવ, અણ્ણં પરમાણુ મિત્તંપિ ॥ ૪૩ ॥
 અહમિષ્ઠો છલુ સુદ્ધોય, ણિમ્મમો ણાણદંસણસમમ્મો ।
 તદ્દિ ઠિદાં તથિત્તો, સન્ન્યે પદે સચ્ચંણેમિ ॥ ૭૮ ॥

વિષ્ણુવચનસ્વર્ણ, આદિ અપ્રાપ્ય મેષદિ કરેદિ ।
 દેવપાદિ પુષ્પો તં શેષ, જાણ અસ્થા દુ અસ્થાપ્ય ॥૮૧॥
 વાણમયા માણાઓ, વાણમઝો શેષ જાણે માણો ।
 જમ્હા તમ્હા વાણિમ્સ, સવ્યે માણા દ વાણમયા ॥૧૨૮॥
 જ્ઞાની, આત્માને શુદ્ધ બાળને. છતાં શુદ્ધાત્મસ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે
 છે. આત્માની શુદ્ધતા બાળીને તેનો શુદ્ધતાના અનુભવમા ઉપયોગી
 એવો આત્મજ્ઞાની સ્વશુદ્ધસ્વરૂપભાવનાબળે આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપભૂત
 સિદ્ધપર્યાયત્વને પ્રાપ્ત કરે છે આત્મજ્ઞાની પ્રત્યેક કર્મયોગમાં પ્રવત્તો
 છે. પશુ આત્માની શુદ્ધતાને અનુભવ કરી તેના ઉપયોગમાં રહી
 શુદ્ધ સમાધિમુખમા લીન થઈ શુદ્ધાત્મભાવને પ્રગટાવે છે અને
 જ્ઞાની આત્માને અશુદ્ધ બાળતો છે. અશુદ્ધાત્મભાવને પ્રાપ્ત કરે
 છે. પ્રત્યેક ક્ષણે જમે તે સ્થિતિમાં હો જુદિસાગર । એવી સંજ્ઞાને
 ધારક આત્મનુ !!! ત્હારે સ્વાત્મશુદ્ધસ્વરૂપને બાળી તેના અનુભવમાં રહેવું
 એજ સિદ્ધપર્યાયને પ્રાપ્ત કરવાની ઉત્તમ કુંચી છે. “જેવી હાલિ તેવી
 રૂપ” એવું સમજીને જુદિસાગર નંદપ્રધારક આત્મનુ !!! ત્હારે નામ
 રૂપને અહંભાવ વિરમરીને આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપના ઉપયોગમાં લય-
 લીન રહેવું એજ ખરી યોગસમાધિ છે એવો ઉપયોગ ધારણ કર.
 ઉચ્ચભાવનાથી આત્મામા શુદ્ધ પર્યાયનો અવિર્ભાવ થાય છે. “જેવો
 વિચાર તેવો આત્મા છે.” એ વક્ત્યમા સખીને આત્માના શુદ્ધ સ્વ-
 રૂપના ઉપયોગમા સ્થિર થઈ જા. આત્મજ્ઞાની જે કંઈ કરે છે તે
 નિર્જનનિમિત્ત થાય છે પાંચ હદિયો અને છઠ્ઠા મનવડે સમ્યક્
 હદિધારક આત્મજ્ઞાની, ચેતન પદાર્થો અને અચેતન પદાર્થોને ઉપ-
 શોધ કરે છે તે સર્વે નિર્જન હેતુત્વ ધાય છે. જન્યરસીદાસ કહે
 છે “જ્ઞાનીકાં મોગ સર્વા નિર્જરાકાં હેતુ હ” સચિત્ત પદાર્થો
 અને અચિત્ત પદાર્થોને ઉપશોધ કરવાં નિયમાનુષ્ઠ અને દુઃખ યાય
 છે. સમ્યક્હદિ, ઉદીર્ણ એવું સુખ દુઃખ અનુભવતો નિર્જનને પ્રાપ્ત
 થાય છે. આ ઉપરથી સમ્યક્હદિ આત્મજ્ઞાનીની નિર્વેપતાનો અનુ-
 ભવીએને અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે.
 જેમ વિષનું ઉપબુંજન કરતા છતાં વિદ્યારૂપો મૃત્યુ નથી

પામતા. તદ્વત્ પૌંડ્રિક કર્મના ઉદયને લોગવતો છતો જ્ઞાની બંધાતો નથી. જેમ અરતિભાવે મઘમાં મઘપ્રતિપક્ષભૂત ઔષધ નાખીને મઘ પીતો છતો પુરૂષ મઘાન્મત્ત થતો નથી તથા દ્રવ્યોપલોગમાં અરત એવો આત્મજ્ઞાની બંધાતો નથી. આત્મજ્ઞાની સેવતો છતો પણ સેવક નથી. અને અજ્ઞાની અસેવતો છતો પણ સેવક છે. જેમ કોઈ પરગૃહથી આવેલાને વિવાહાદિ પ્રકરણુ ચેષ્ઠ છે તથાપિ વિવાહાદિપ્રકરણુનો સ્વાત્મીયભાવથી તે પ્રાકરણિક થતો નથી તેમ આત્મજ્ઞાની લોભ્ય ઉપલોગ વસ્તુઓમાં અહંમત્વભાવથી તે તે પદ્ધતીને લોગવતો છતો અલોગી છે. અન્ય કેઈ પ્રકરણુસ્વામી, નૃત્યગીતાદિપ્રકરણુ વ્યાપારને ન કરતો છતો પણ પ્રકરણુ રાગસદ્ભાવથી પ્રાકરણિક થાય છે. તેમ અજ્ઞાની બાહ્યવસ્તુઓનો લોગ ન કરતો છતો પણ તે તે વસ્તુઓના રાગસદ્ભાવથી લોગી ગણાય છે. સારાંશ કે અજ્ઞાની રાગાદિસદ્ભાવથી તે તે વસ્તુઓને સેવતો નથી પણ સેવક છે. આત્મજ્ઞાની કર્મ મધ્યમાં ગત છતાં પણ કર્મવડે સેવાતો નથી. કારણ કે સર્વ દ્રવ્યકૃતરાગ ત્યાગ કરે છતે નિર્લેપત્વ સ્વભાવ પ્રગટે છે. જેમ કર્દમમાં સુવર્ણ લેખાતું નથી તેમ રાગદ્વેષાદિ વિકલ્પોપાધિરહિત આત્મજ્ઞાની કર્મમાં લેખાતો નથી. જેમ કર્દમમાં લોહ લેખાય છે તેમ અજ્ઞાની સર્વદ્રવ્યોમાં રાગાદિભાવે આસક્ત થયો છતો લેખાય છે. પંચવર્ણી મૃત્તિકાતું લક્ષણ કરનાર શંખ સ્વેતતાનેજ ધારણ કરે પણ તે શંખની સ્વેતતાને પંચવર્ણિમૃત્તિકા જેમ કૃત્ત્વ કરી શકતી નથી તદ્વત્ આત્મજ્ઞાની પંચેન્દ્રિય વિષયોને ગ્રહણ કરતો છતો પણ ચેતાના આત્મિક ઉલ્લસવલ સ્વભાવનો ત્યાગ કરતો નથી. આત્મજ્ઞાની અનેક સચિત્તાચિત્ત મિશ્રિત દ્રવ્યોને લોગવતો છતો જ્ઞાનને રાગાદિ ભાવયુક્ત કરી શકતો નથી. વ્યાંસુધી ચંકલ વિકલ્પ છે તાવત્ જીવ ગુણગુણકર્મને આત્મા કરે છે. આત્મા યાવત્ રાગાદિ વિકલ્પ ચંકલ કરે છે તાવત્ આત્માની આત્મસ્વરૂપચક્ષુ દ્વયમાં પરિરકુરતી નથી, આવી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં સ્થિત આત્મજ્ઞાનીઓ ત્રિભુવનના ચહેનશાહે છે. આત્મજ્ઞાની નીચે પ્રમાણે સ્વપ્રીય શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવના ભાવે છે. હું એક શુદ્ધ આત્મા છું. દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રમય છું, નિઃશયતઃ સદા અરૂપી છું.

મારું વિશ્વમાં કંઈ પરમાત્માના પદ નથી. વળી મેં સાસમાં મર્યાદા, વાળ
 રસાય સંજ્ઞાઓ ॥ સંસાર મેં વાદિશામાયા, સર્વે ભંજોંગ સ્વસ્થતા ॥
 નિશ્ચયતઃ હું એક આત્મા શુદ્ધ છું. મનનારહિત અને જ્ઞાનદર્શન
 સમય મું તેમાં રિપત અને તેમાં ચિત્તવાળે થયે છો. શ્રવ આત્મ-
 વાદિ પરભાવોનો વિનાશ કરું મું આત્મા સ્વદીય આત્માને કરે છે
 એમ નિશ્ચયનયનું મંતવ્ય છે. આત્મા આત્માને જાણે છે અને આત્મા
 પોતાના આત્માને યેરે છે. જે માટે જ્ઞાનમય જાણથી જ્ઞાનમય જાણ
 ઉત્પન્ન થાય છે. તે માટે જ્ઞાનિયોના સર્વે ભાવે જ્ઞાનમય નિશ્ચયતઃ થાય છે.
 રૂપારાજકારણસરનાં કાર્યે મયર્થોત્તિ લક્ષનાત્ ॥ ઝોલસ્ય સર્વે ભાવા
 પરિણામ જ્ઞાનમયા જ્ઞાનેમ નિવૃત્તા મયન્તિ ॥ આત્મજ્ઞાનીએ આત્મ-
 જ્ઞાન પરિણામમાં સદા મસ્ત રહે છે. આત્માના અનન્ત શુભે અને
 પરીણેનું પ્રકાશક આત્માનું જ્ઞાન છે. અતએવ સર્વ શુભેમાં જ્ઞાન
 શુભની મહત્તા જાણવોધથી.

અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબંધી સમય પ્રાપ્તવનાં અમૃત વચનોનું મન
 ન કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનિયો આત્મસમાધિમાં મસ્ત બનીને પરભાવને
 મૂલી જાય છે. આવી અધ્યાત્મજ્ઞાનસંબંધી સમ્યક્ દષ્ટિ પ્રાપ્ત કર-
 વાને શીસદ્ગુરુના ચરણે રહીને સદ્ગુરુની કૃપા મેળવવી એકલે.
 અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં સદ્ગુરુની કૃપા એક પુષ્ટ કારણ છે. શી
 સદ્ગુરુની કૃપા મેળવ્યા વિના આત્મામાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનું પરિણ-
 મન થતું નથી. અતએવ કથવામાં આવે છે કે અધ્યાત્મજ્ઞાની સદ્-
 ગુરુનું ચરણ અંગીકાર કરીને સદા તેમની કૃપા મેળવવી. શીસદ્ગુરુની
 કૃપાથી જે જે અંશે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તે તે અંશે ખરેખર
 આત્મામાં પરિણમે છે. અને તેથી આત્માનું આન્તરિક પુનરુદ્ભવન
 સ્વયમેવ પ્રાદુર્ભૂત થાય છે. ગુરુની કૃપાવટે જ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત
 થાય છે. અતએવ ગુરુકૃપા મહિમા કથવામાં આવે છે.

(ગુરુ કૃપા)

ગુરુની કૃપાથી મને નવ વિદ્યા, ગુરુની કૃપાથી હવે હું અવિદ્યા.
 ગુરુની કૃપાથી મને નવ કૃત્યો, ગુરુની કૃપાથી ચલી જાય કૃત્યો. ૧
 ગુરુની કૃપાથી મને પુણ્ય અસ્તી, ગુરુ નક્તિથી લિપિયો અટ દાસી;
 ગુરુની કૃપાથી ગુરુત્ર પ્રકાશે, નદ સાલિનીશુદ્ધિ મિને તિલાસી. ૨

પામતા. તદ્વત્ પૌષ્ટિક કર્મના ઉદયને લોગવતો છતો જ્ઞાની બંધાતો નથી. જેમ અરતિભાવે મધમાં મધપ્રતિપક્ષભૂત આશય નાખીને મધ પીતો છતો પુરૂષ મધોન્મત્ત થતો નથી તથા દ્રવ્યોપલોગમાં અરત એવો આત્મજ્ઞાની બંધાતો નથી. આત્મજ્ઞાની સેવતો છતો પણ સેવક નથી. અને અજ્ઞાની અસેવતો છતો પણ સેવક છે. જેમ કોઈ પરગૃહથી આવેલાને વિવાહાદિ પ્રકરણ ચેષ્ટા છે તથાપિ વિવાહાદિપ્રકરણનો સ્વાત્મીયભાવથી તે પ્રાકરણિક થતો નથી તેમ આત્મજ્ઞાની લોભ્ય ઉપલોગ વસ્તુઓમાં અહંમત્વભાવથી તે તે પદ્ધતિને લોગવતો છતો અલોગી છે. અન્ય કોઈ પ્રકરણસ્વામી, નૃત્યગીતાદિપ્રકરણ વ્યાપારને ન કરતો છતો પણ પ્રકરણ રાગસદ્ભાવથી પ્રાકરણિક થાય છે. તેમ અજ્ઞાની બ્રહ્મવસ્તુઓને લોગ ન કરતો છતો પણ તે તે વસ્તુઓના રાગસદ્ભાવથી લોગી ગણાય છે. સારાંશ કે અજ્ઞાની રાગાદિસદ્ભાવથી તે તે વસ્તુઓને સેવતો નથી પણ સેવક છે. આત્મજ્ઞાની કર્મ મધ્યમાં ગત છતાં પણ કર્મવડે સેવાતો નથી. કારણ કે સર્વ દ્રવ્યકૃતરાગ ત્યાગ કરે છતે નિર્લેપત્વ સ્વભાવ પ્રગટે છે. જેમ કર્મમાં સુવર્ણ લેખાતું નથી તેમ રાગદ્વેષાદિ વિકલ્પોપાધિરહિત આત્મજ્ઞાની કર્મમાં લેખાતો નથી. જેમ કર્મમાં લોહ લેખાય છે તેમ અજ્ઞાની સર્વદ્રવ્યોમાં રાગાદિભાવે આસક્ત થયો છતો લેખાય છે. પંચવર્ણી મૃત્તિકાનું બદલ કરનાર શંખ શ્વેતતાનેજ ધારણ કરે ॥ પણ તે શંખની શ્વેતતાને પંચવર્ણિમૃત્તિકા જેમ કૃષ્ણ કરી શકતી નથી તદ્વત્ આત્મજ્ઞાની પંચેન્દ્રિય વિષયોને ગ્રહણ કરતો છતો પણ પોતાના આત્મિક ઉન્નત્ત્વ સ્વભાવનો ત્યાગ કરતો નથી. આત્મજ્ઞાની અનેક સચિત્તાચિત્ત મિશ્રિત દ્રવ્યોને લોગવતો છતો જ્ઞાનને રાગાદિ ભાવયુક્ત કરી શકતો નથી. જ્યાંસુધી સંકલ્પ વિકલ્પ ॥ તાવત્ જીવ શુભાશુભકર્મને આત્મા કરે છે. આત્મા યાવત્ રાગાદિ વિકલ્પ સંકલ્પ કરે ॥ તાવત્ આત્માની આત્મસ્વરૂપચક્ષુ હૃદયમાં પરિસ્ફુરતી નથી, આવી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં સ્થિત આત્મજ્ઞાનીઓ ત્રિભુવનના શહેનશાહો છે. આત્મજ્ઞાની નીચે પ્રમાણે સ્વકીય શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવના ભાવે છે. હું એક શુદ્ધ આત્મા છું. દર્શન, જ્ઞાન, અને ચારિત્રમય હું, નિમ્નયતાઃ સદા અરૂપીહું.

તેમાં મૂંઝુ પામે પણ એ તે તત્ત્વવિજ્ઞાનો જાની દોષ તે તેને
 જલ ભરવાને શક્તિમાન થવું નથી તદ્વત્ હંદનિષ્ઠ જોવા પંચેદ્રિય-
 મદ્યપદાર્થોનો આ સંસારસાગર છે તેમાં જ્ઞાતાનીઓ જુટે છે અને
 આત્મજ્ઞાનીઓ તે તેના ઉપર તરે છે હંદનિષ્ઠકલ્યાણલા પદાર્થોમાં
 દુઃખદીઓ ન ભરવાર અને તેના ઉપર તરવાર જોવા આત્મજ્ઞાનીને
 સાંસારિક વૈષયિક પદાર્થો બાધ કરવાને શક્તિમાન થવા નથી. આત્મ-
 જ્ઞાન જેઓને પ્રાપ્ત થવું છે તેઓ હંદનિષ્ઠ પંચેદ્રિય વિષયોના સંબં-
 ધમાં આવતાં છતાં નિર્લેપ રહી શકે છે. જાગીજ સોમલ વગેરે
 વિષયને જે બદલુ કરે છે તેઓના પ્રાણને નાશ થાય છે પરંતુ
 આપણી વગેરેથી જોમલ વગેરેને જેઓ ભારીને અત્યુક્ત પ્રમાણમાં
 બાધ છે તેઓના પ્રાણની-ચારીની ઉત્તરી પુષ્ટિ થાય છે. આત્મજ્ઞા-
 નીઓ સાંસારિક જોમ પદાર્થોને આત્મજ્ઞાનથી ભારીને તેઓને સો-
 મલ છે તેથી તે તે વૈષયિક પદાર્થોથી તેઓ અંધાતા નથી. મૃદુરથા-
 વાસમાં રહેલા તીર્થકરોમાં કેવિત્તુ તે ચક્રવર્તિયો દોષ છે તેઓ
 આપણી દુનિયાનું રાજ્ય કરે છે, સર્વ સાવકું પદાર્થોને ઉપભોગ
 કરે છે છતાં તેઓ અંધાતા નથી ઉત્તરા તેઓ કર્મની નિર્લસા કરે
 છે. આત્મજ્ઞાનીઓને પાંચે દ્રિયો દોષ છે. પ્રત્યેક દ્રિયથી તેઓ
 તે તે દ્રિયમદ્ય વિષયને મહે છે પરંતુ તેમાં હંદનિષ્ઠતા જાવનાઓ-
 વડે મનને પ્રવર્તાવતા નથી તેથી તેઓ દ્રિય વિષયોથી અંધાતા નથી.
 આત્મજ્ઞાનીઓ ચાહે છે, હાલે છે, બાધ છે, અને પીએ છે હંદનિષ્ઠ
 શારીરિક કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. પણ આત્માને આત્મા તરીકે જાવ-
 નાથીને અન્ય સર્વના અદ્વંધમત્વથી મુક્ત રહે છે, તેથી તેઓ વેદાન્તની
 અવનુકૂલ દશા અને લીનદષ્ટિએ સમ્યક્ દષ્ટિની દશાને પ્રાપ્ત કરે છે.
 છે. કરોડો-અસંખ્ય અજ્ઞાની મનુષ્યો કરતાં એક આત્મજ્ઞાની મનુ-
 શ્યનું અવન ઉત્તમ છે. કરોડો જ્ઞાતાનીઓ જે પાપ કરે તેવું
 પાપ યદિ એ એક આત્મજ્ઞાની કરે તે પણ તે આત્મજ્ઞ દોષાયો
 કરોડો જ્ઞાતાનીઓ કરતાં અનંતગુણવીન કર્મબંધ કરે છે, અથવા
 તે તે અત્યુક્ત કષાયના અભાવે નિર્લેપ રહે છે. આત્મજ્ઞાની અગ્નિ-
 સમાન છે. અગ્નિમાં નાંખેલા સર્વ પદાર્થો બળીને ભરમસાત્ થઈ

જાય છે. વિષ-ઉપદ્રવ વગેરેને અગ્નિ જાળીને ભસ્મ કરી નાંખે છે પણ અગ્નિને કોઈ જાળી શકતું નથી. આત્મજ્ઞાની યજ્ઞેઝા અને યજ્ઞ એવા કરોટા દોષોને જ્ઞાનાગ્નિથી જાળીને ભસ્મ કરી દે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ તે કારણથી નિર્દોષ રહી શકે છે અને જ્ઞાનરૂપ-અગ્નિમાં પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરી અગ્નિકુલના તરીકે પોતાને ખરી રીતે વિશ્વમાં બહેર કરે છે.

આત્મજ્ઞાનીઓ જે જે કંઈ કરે છે તે તે સર્વમાં અહંત્વ-મમત્વ અને અમુક મર્યાદાથી બદ્ધ નહીં હોવાથી સર્વ જીવોની સાથે તેમનો આત્મભાવ વધતો જાય છે. તેઓનું આત્મજ્ઞાન પ્રતિદિન વિકાસ પામતું જાય છે અને તેઓ યમુર્ધ્વેષ કુટુમ્બકમ્ એવી દશામાં આવીને ઉભા રહે છે. તેઓ પૂર્વકર્મની પ્રેરણાથી જે કંઈ કરે છે તે જોકે બાહ્યદૃષ્ટિથી તે કર્મ હોપરૂપ ગણાતું હોય છે તથાપિ વસ્તુતઃ આન્તરિક-માનસિક હોપથી મુક્ત હોવાથી તેઓ નિર્દોષજ હોય છે એમ અવગોચરું. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓના હૃદયમાં તેમનો આત્મારૂપી પરમાત્મા જામતું થયેલ હોય છે, તેથી તે સર્વત્ર ધ્યેયદૃષ્ટિએ જીવો તેજ પરમાત્માઓ છે એવું અનુભવવાને સમર્થ થાય છે. આ સમગ્ર વિશ્વમાં સમ્યક્ દૃષ્ટિએ જામતું થયેલા મનુષ્યો સાકાર પરમાત્માઓ છે અને અજામતું જીવો નિર્દ્રિત પરમાત્માઓ છે. મમે તેવી કર્મની ઉપાધિમાં તેઓનું પરમાત્મત્વ ટળતું નથી. આ પ્રમાણે સમગ્ર વિશ્વમાં જ્યાં કેખો ત્યાં જીવ માત્ર પરમાત્મરૂપ જેને જાણે છે એવો જ્ઞાની પરમાત્મભાવના એ વ્યક્તિત્વઃ પરમાત્મા છે. પરમાત્માને અન્તરમાં અનુભવવાનો છે. આત્મજ્ઞાની આવી પૂર્ણદ્રવ્યાથી તે સર્વ ક્રિયા કલ્પનાઓને તરીને તેની પેલી પાર રહેલા પરમાનન્દનો પરમાત્મરૂપ જનીને અનુભવ કરે છે. જે પોતાનું પરમાત્મરૂપ છે તે ત્રણ કાળમાં ટળવાતું નથી. સત્તાએ પરમાત્મદ્રવ્યમાં અંશ માત્ર દેરફાર થતો નથી આવી એકવાર શ્રદ્ધા થઈ એટલે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનું દિવ્ય સ્વસ્તુ પ્રગટ થઈ તનું એમ જાણવું. આત્મજ્ઞાનીઓ આવી આત્મશ્રદ્ધાથી જાદુ થતા નથી. ત્રણ લોકના દેવતાઓ તેમને જ્ઞાતાવવા આવે તો પણ તેઓ આત્મશ્રદ્ધાથી જાદુ થતા નથી. તેમના ઉપર સમગ્ર વિશ્વમનુષ્યો ધસી આવે તો

પણ તેઓ સત્ય આત્મધર્મને ત્યજતા નથી. આત્મધર્મથી આત્મરૂપ
 પરમાત્માને તમે જે કહેયો તે પ્રમાણે થશે જેમ પૂર્વ મદ્દા રાખે.
 નાપનાત્મા સદ્ગુણેન ભગ્યઃ જડદીનવડે જનનત યક્તિમય આત્માને
 પ્રાપ્ત કરી શકાતો નથી. એકવાર આત્માની પરમાત્મભાવે ધર્મ થઈ
 તે પશ્ચાત્ આત્મા પોતે પરમાત્મચકિત્યોને પ્રકાશિત કરશે. આ
 બાબતમાં જરા માત્ર સંશય રાખશો નહીં. સંસારાત્મા વિનશ્વરિ
 જ્ઞાની સંશય આત્મા નહીં થાય છે. એકવાર પોતાના આત્માના
 સ્વરૂપની ઝાંખી કરી કે પશ્ચાત્ વિચારો અને આચારોમાં દિવ્ય
 રિવર્તન થવાનુંજ. આત્માઓ-પરમાત્માઓના નામે અને આકારે જે
 'હ' વસ્તુઓ વિશ્વમાં પૂજાય છે તેને ખ્યાલ કરતાં અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ
 ને છે કે જે સર્વ આત્માનોજ મહિમા છે. આત્મા જે નામથી
 દુનિયામાં ઓળખાય છે તે નામ પણ પ્રભુરૂપજ મણાય છે. આત્મા
 રૂપ પરમાત્મા જે શરીરમાં વસે છે તે શરીર તથા તે શરીરની
 પ્રકૃતિયો પણ પરમાત્માભાવે પૂજાય છે. જહો આ કેટલો બધો
 આત્માનો મહિમા છે! આવો આત્મા આ શરીરમાં રહેલો છે અને
 તેજ પરમાત્મા છે તેની નવધા ભક્તિ કરો. સર્વ શરીરધારક આ-
 ત્માઓમાં તેવી ભાવનાઓ સમો એટલે આત્મા પોતાના પરમાત્મ
 સ્વરૂપે સ્વયમેવ જાનુભવાયે, અન્યત્ર કોઈમાં ભારવાની કંઈ જરૂર
 નથી. સર્વ વીર્યકરો આત્માને પરમાત્મારૂપ જણાવે છે. સત્, દેવ
 ભવવાથી સર્વત્ર સર્વ મનુષ્યો પરમાત્માઓ બની શકે છે, અને
 તેઓનામાં કેવલજ્ઞાન પ્રગટી શકે છે. કર્મનો નાશ કરવાથી આત્મા
 તેજ પરમાત્મા બને છે. આવો ઉપદેશ જિનોએ સ્વતંત્રપણે દેખેને સર્વ
 ભુવેને સ્વતંત્ર પરમાત્માઓ બનવાથી વીધા છે તેથી તે સમજ વિશ્વને
 ધર્મ સિદ્ધ કરે છે.
 આત્મા તેજ કર્મભાવથી પરમાત્મા થાય છે આવો સત્યદેવ
 સંહિત સર્વત્ર ભુવેને ઉપદેશ વીધો છે. જે ઉપદેશ ખરેખર સમજ
 વિશ્વવર્તિમનુષ્યોના કલ્યાણાર્થે છે. વિશ્વમાં સ્વતંત્ર ધર્મ સત્યદેવ
 સંહિત આત્માને કરવો જોઈ છે. આવો આત્મજ્ઞાનીઓને જાનુભવ
 પામે છે તેથી તેઓ પરમાત્મભાવનાની મસ્તીમાં લપટીન રહીને

અર્થે - સુખ ભોગવે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ - મોહની સાથે યુદ્ધ કરીને
 મોહનો પરાજય કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ વિરતિપણને પ્રાપ્ત કરીને
 ખરા મહામુનિવરો અને છેવટે પરમાત્માઓ બને છે. આર્તુ સ્વરૂપ
 અવબોધાયા પશ્ચાત્ કોણ કલ્પનામય મૃગજલસદૃષ્ટ સાંસારિક મુષોને
 સુખ તરીકે માની શકે ? અર્થાત્ કોઈ પણ માની શકે નહિ. જેનાં
 હૃદયમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ મહાજ્વાળાજ્વલમાન અગ્નિ પ્રગટ થયો હોય
 તેના હૃદયમાં અહંમત્ત્વ દોષો ભરમીભૂત થયા વિના રહે નહિ એ
 નિશ્ચય છે. એવા નિશ્ચયનો અનુભવ કરો એટલે આપોઆપ હૃદયમાં
 સત્યનો અનુભવ થશે. આત્મા તેજ પરમાત્મા છે. આત્માજ પરમાત્મા
 છે એવી અધ્યાત્મભાવનાથી ત્યજાયલી દુનિયા પરસ્પર એક બીજાના
 પ્રાણનો નાશ કરે છે, અને હાસની કાઠીમાં આવીને પરંતંત્રતાની
 બેડીમાં જકડાએલી સહે છે. ભારત દેશમાં જ્યારે અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ
 સૂર્ય પૂર્ણકલાએ પ્રકાશતો હતો ત્યારે ભારત દેશના મનુષ્યો સુખી
 સ્વતંત્ર અને વિશ્વમાં સર્વોપરિ ગણાતા હતા. જ્યારથી તેમનામાંથી
 અધ્યાત્મજ્ઞાન ટળવા માંડ્યું અને તેનું સ્થાન હાસભાવના અને જડ
 ક્રિયાવાદ લેવા લાગ્યું ત્યારથી ભારતની પડવી થયેલી છે અને હાલ
 પણ તેવી સ્થિતિ દેખાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ જ્યારે
 ભારત દેશમાંથી પોતાના કિરણોને અન્યત્ર પ્રસારવા લાગ્યો ત્યારથી
 ભારતમાં અંધકાર બ્યાપ્ત થયું અને તેથી તીરોની પેઠે અનેક જડ
 કર્મકાંદી મતો પ્રકટવા લાગ્યા. ભારત દેશમાં અધ્યાત્મજ્ઞાનનો ખજાનો
 ફટાવા લાગ્યો ત્યારથી ભારતવાસીઓ ચેતન્યવાદી એવું નામ ધસવતાં
 છતાં જડ પૂજારી બની ગયા. સારાંશ એ છે કે જ્યારથી આત્મજ્ઞાન
 મંદ થવા લાગ્યું ત્યારથી જડ વસ્તુઓમાં સુખની ભુદ્ધિ પ્રકટવા
 લાગી અને મનુષ્યો જડ વસ્તુના સુખની શાન્તિએ હાસ બનીને જડ-
 વસ્તુઓને પૂજવા લાગ્યા તથા તેમાં મમતા કરવા લાગ્યા. શ્રી મહાવીર
 પ્રભુએ એક વખતે આર્ય દેશપર અધ્યાત્મજ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ નાખ્યો
 તે ભારતદેશ હાલ અનેક પંથોમાં જકડાઈને સત્યની ઉપાસના કરવા
 સમર્થ થતો નથી, 'કેટ ઊંકડું અને ગામ ચોધું' તેની પેઠે ધર્મકં-
 ડુઓ પણ જડ વસ્તુમાં આત્માને અને સુખને માનવા લાગ્યા તેથી

જાતની અધિકાર્ય થએલી છે. એ કે ભસ્તમાં ૬૭ અધ્યાત્મના
 દારૂ મહાત્માઓ છે પણ તે યોગ પ્રમાણમાં છે. અધ્યાત્મતાન
 વિના સત્ય કર્તવ્યથી મનુષ્યો ચરણ-મુખ રહે છે. ધર્મધાનુયોગ,
 ચરણ-મુખ-પ્રયોગ થએલે મનુષ્યો કે જે ધર્મના અંગે છે તેઓ પણ
 રમ્યધુયોગ પ્રતિષ્ઠાદિત અધ્યાત્મતાનથી છૂટી શકે છે. આત્મા અને
 આત્મતાન વિના કથાનુયોગ અને ચારિત્ર ક્રિયાઓની મહત્તા અંચ
 માત્ર પણ સિદ્ધ થતી નથી જનભેદ આત્મતાન પ્રાપ્ત કરીને ઉપરની
 ભાવવનો અનુભવ કરવો જોઈએ. આ ભાવવમાં અંધમહાથી કંઈ
 માની લેવાની જરૂર નથી. આત્માના ડુલ્બપણોનો અનુભવ કરો. સર્વ
 દેવો, દેવીઓ અને મનુષ્યો એ સર્વમાં આત્માઓ છે તેથી તે રમણીય
 થાએ છે. આત્મામાંજ રમણીયતા થાએ છે. આત્માથી ત્યજવડા
 મૂલકદેહમાં કંઈ રમણીયતા થાતલી નથી. યરીરમાં મુખમાં થએલ
 અંગેમાં રમણીયતા વસ્તુવઃ નથી. વસ્તુવઃ તે પ્રિય નથી. આત્માના
 સંબંધ ઉપચારે તે રમણીય થાએ છે. વસ્તુવઃ હૃદ મિત્રો, અને પ્રેમીઓ
 થએલમાં તેઓના આત્માઓજ પ્રિયસ્વરૂપ-રમણીયસ્વરૂપ અનુભવાય
 છે એમ અનુભવ કરવાં અનુભવ થયો. આત્માએ ધારણ કરેલા સ્વ-
 યરીરમાં યાવત આત્મા છે યાવત તેમાં રમણીયતા-પ્રિયતા ભાસે
 છે તે આત્માનેજ લઈને. અન્યથા આત્માના અભાવે તે યરીરની જે
 અવસ્થા ધાય છે તેનો અનુભવ સવને છે. ચૈતન્યચરીઓ ચૈતન્યપૂજક
 એવા આત્મતાનિયો આત્માના સ્વરૂપમાં ધ્યાનથી મમ્મ રહે છે.
 આત્મતાનીઓ આત્માઓ તેજ પરમાત્માઓ છે એવી ધારણામાં મમ્મ
 થઈને કોઈન્દ્રિયથી તે પંચેન્દ્રિયપર્યંત સર્વ છોડીને પરમાત્માઓરૂપે
 જીવીને અહ અને અં શબ્દ વાચ્ય સર્વ છોડીતું પરમાત્મસ્વરૂપ છે
 એવો નિશ્ચય કરીને નીચે પ્રમાણે ઉદ્ધારો કાઢે છે.
 આત્મ. તે સંસ્કારો ભગ ત્યાં છોડે સર્વે અહં આં આં આં
 વનસ્પતિ પક્ષી પૃથ્વીમાં અમિ રૂપે છોડે આં આં આં
 તરીકેનો નાશિયો પદાર્થોના અહં આં પરમાત્મા
 આંએ એક અનેક અમિએ પરમાત્માઓ તે અહં આં આં આં
 મુદ્ધ થયેલા સિદ્ધિવંશ મુક્તાનો અહં આં આં આં
 ભ્યાં દેવું ત્યાં પરમાત્માઓ, આત્માઓ, એ વિદેહને અહં આં આં આં

ચૈતન્ય ચેદ્યએ વિલસે અહં ઑ ઑ ઑ
 પ્રાણીઓ પરમાત્માઓ છે અહં ઑ ઑ ઑ
 પશુ પંખીઓ પરમાત્માઓ અહં ઑ ઑ ઑ
 અનુભવે તે વ્યક્તિભાવે અહં ઑ ઑ ઑ
 માનરૂપ મહિમાએ વિલસે અહં ઑ ઑ ઑ
 પ્રભુરૂપ દુનિયાના જીવો અહં ઑ ઑ ઑ
 સ્વમાં સર્વે સર્વવિધે હું અનેકાન્તથી અહં ઐ ઐ ઐ
 સર્વ દેશમાં સર્વ કાલમાં અહં ઐ પરમાત્મા
 અંશે અંશે ગુણસ્થાનકમાં પરમાત્માઓ અહં ઐ ઐ ઐ
 પૂર્ણપણે ઉપર ગુણસ્થાનક અયોગીએ અહં ઐ ઐ ઐ
 આત્માઓથી સૌંદર્ય છે દેખાતું આ અહં ઐ ઐ ઐ
 પ્રેમાકર્ષણ આત્માઓનું નપસાપેક્ષે અહં ઑ ઑ ઑ
 ઐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ જગમાં ઐ ઐ ઐ ઐ ઐ
 ઉપયોગે સર્વત્ર સદા તે અહં ઐ ઐ ઐ
 ધ્યાને સિદ્ધત્વ વ્યક્તિએ અહં ઐ ઐ ઐ

આત્મજ્ઞાની સર્વનયોની સાપેક્ષતાએ સત્તાનયદૃષ્ટિ આદિ દૃષ્ટિએ
 પરમાત્મભાવનામાં લીન થઈને સાપેક્ષનયપૂર્વક આત્મારૂપ પરમાત્માને
 ગાય છે અને તેમાંજ મસ્ત બને છે.

સર્વ સંસારી જીવો સત્તાએ પરમાત્માઓ છે. પરંતુ વ્યક્તિની
 અપેક્ષાએ તિરેશાવે પરમાત્માઓ છે. સત્તાની અપેક્ષાએ સર્વ જી-
 વોમાં સિદ્ધત્વભાવનાએ અધ્યાત્મજ્ઞાનીએ ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટિ અવબો-
 ધવી. સિદ્ધ પરમાત્માઓ એવંભૂત નયની અપેક્ષાએ છે. સમ્યક્
 દૃષ્ટિગુણ સ્થાનકથી પ્રારંભીને બારમા ગુણ સ્થાનકપર્યંત વર્તનારા
 અન્તર્ આત્માઓ વસ્તુતઃ સત્તાએ પરમાત્માઓ છે. સત્તાબ્રહ્મ
 નયપેક્ષાએ સર્વ જીવોને સિદ્ધો માનીને અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ સ્વા-
 ત્માને ઉચ્ચભાવનાએ વ્યક્તિથી પરમાત્મા બનાવે છે. સત્તાએ
 સર્વ જીવોને પરમાત્મારૂપે ભાવવાથી સ્વસમયની આરાધના થાય છે
 અને વિભાવિક ભાવરૂપ પરસમયથી પરાદ્-મુખ થવાય છે. અધ્યા-
 ત્મજ્ઞાનીઓ આત્માને અર્થનયે અને શબ્દનયે ધ્યાવે છે અને આત્મ
 પર્ચાયોનો પરિપૂર્ણ અવિર્ભાવ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓએ

“જાગ્યાણં સમાદાણં જહદોર તદ્દ પપહયન્વ” મન વચન અને કાયાના ચેતનું જેવી રીતે સમાધાન થાય તેવી રીતે પ્રવર્તયું. મન-વચન અને કાયાના ચેતનની રિધરતા જેમ વધે તેવી રીતે આત્મસ્થાવનાએ પ્રવર્તવાથી અધ્યાત્મજ્ઞાનનો વિકાસ થતો જાય છે. આત્મજ્ઞાનીઓએ પોતાના માટે અન્ય મનુષ્યો જે કંઈ ટીકા કરે તે પ્રતિ લક્ષ ન રેવું એકંદ્રે. દુનિયાનો એકમત કદિ થયો નથી અને કદિ થનાર નથી. સત્યને દુનિયાએ એકદમ સ્વીકારી લીધું નથી ઉત્કું સત્યના વક્તાઓના પ્રાણ તેવામાં આબ્યા છે. ધી મહાવીર પ્રભુએ અનાર્થ દેશમાં વિદાર કર્યો તે વખત તેમના ઉપર પત્યર ફેંકવામાં આબ્યા હતા, અને હૈરિક આદિ અસત્ય યજ્ઞેવટે તેમની હેડના કરવામાં આવી હતી. કેવળજ્ઞાની વીતસમ વીર પ્રભુ જેવાને માટે સર્વ દુનિયાનો એક સરખો અભિપ્રાય કેવો રીતે હોઈ શકે ! જે ધી વીર પ્રભુને તેર વા ચાક લાખ હંને પૂજ્યદષ્ટિએ જુરે છે અને તેમને પરમાત્મા માને છે તે ધી મહાવીરને ખોસ્તિઓ-મુસલમાનો અને બૌદ્ધો વગેરે પરમાત્મા તરીકે સ્વીકારતા નથી. ઉત્કું તેમને કાકર વગેરે યજ્ઞોથી બોલાવવામાં આવે છે. મહમદ પેગંબરને મુસલમાનો જે દષ્ટિથી પૂજે છે અને તેમની મહા સખે છે તે દષ્ટિથી હંને-હિન્દુઓ વગેરે મહમદ પેગંબરને માનવા નથી. ઇસુક્રીષ્ટને ખોસ્તિઓ જે દષ્ટિથી માને છે તે દષ્ટિથી અન્ય બૌદ્ધ, અને હિન્દુઓ વગેરે ધર્મવાળાઓ માનવા નથી. પોતાના મંતવ્યનો સર્વ લોકો સ્વીકાર કરે એ તો ત્રણ કાળમાં વિશ્વમાં બન્યું નથી બનવાનું નથી. અધ્યાત્મ જ્ઞાનને નહિ માનનાર એવા નાસ્તિક જડવાદીઓ, એકાંત જડવાદીઓ અનેક કુપુષ્ટિઓથી એકાંતે આત્મજ્ઞાન (પ્રજ્ઞજ્ઞાન) નું ખંડન કરવાના અને આત્મજ્ઞાનિયોના આચારો અને વિચારોમાં અનેક દોષો દેખાડવાના, તથા આત્મજ્ઞાનિયોને દાબી દેવાના અનેક પ્રયત્નો કરવાના. અમ સદાકાળ બન્યા કરે છે. આત્મજ્ઞાનિયોની બદબોધ કરવા માટે જડક્રિયાવાદીઓ શું બાકી નહીં રાખે ? એવું પ્રયમથી લાલીને આત્મજ્ઞાનનો માર્ગ અંગીકાર કરવો એકંદ્રે. આત્મજ્ઞાન કરવાને જેઓ કીર્તિના પૂજારી હોય અને જેઓને દુનીયાની વાહ-

વાહમાં વૃત્તિ બંધાઈ હોય તેઓની અધિકારિતાં નથી અને તેઓને આત્મજ્ઞાનની આશા રાખવી નહિ. કારણ કે આ દુનિયાની કીર્તિ અપકીર્તિ વાહવાહ વગેરે બૂલ્યા વિના આત્મજ્ઞાનનું દિવ્યજીવન પ્રાપ્ત થઈ નથી. આત્મજ્ઞાની યનારને સૂચના કે દુનિયા તમારી અપકીર્તિ એટલી બધી કરે કે વાંચસમાંથી પણ તમને તેવા શબ્દો સંભળાય તો પણ મરેલા મડદાની પેઠે તમારે કીર્તિ અને અપકીર્તિમાં આચરણ કરવાને પ્રયત્ન સેવવો પડશે. દુનિયા તમને ધિક્કારે તો પણ તમારે ધિક્કારના શબ્દો હસીને ભૂલી જવા પડશે. એવો પહેલાંથી નિશ્ચય કરીને અને દુનિયામાં રહ્યા છતાં દુનિયાના શુભાશુભભાવને નમસ્કાર કરીને અધ્યાત્મજ્ઞાનનો માર્ગ અંગીકાર કરશો તો તમે અધ્યાત્મજ્ઞાનનું દિવ્યજીવનનો સાક્ષાત્કાર કરીને પોતાના આત્માને પરમાત્મરૂપે અનુભવી શકશો. આમાં અંશમાત્ર અસત્ય નથી. એમ તમારે વિશ્વાસ ધારણ કરીને આત્મજ્ઞાનમાર્ગમાં પ્રવેશવું. અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં પ્રવેશ થવાથી દુનિયામાં પ્રચલિત સર્વ ધર્મોનું રહસ્ય તમને સમ્યગ્દૃષ્ટિ સમ્યગ્પણે અવગોઠાશે અને સર્વ તીર્થો, સર્વ દેવો, અને સર્વ મહાત્માઓના સ્વરૂપને અંતરમાં અનુભવશો. જે ઈશ્વરથી તમે પોતાને દૂર માને છો તે ઈશ્વર તો આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપે સ્વયંમેવ બ્રહ્મણી ઉઠશે. તમે દુનિયાની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છા ન રાખો અને દુનિયા તમારી પરીક્ષા કરીને જે અભિપ્રાયો બાંધે તે ઉપર લક્ષ ન રાખો. તમારા અધિકાર પ્રમાણે બ્યાવહારિક અને ધાર્મિક જે જે કર્તવ્યરૂપ ફરજો તમારે અદા કરવાની હોય તે કર્યા કરો અને તેમાં પોતાના આત્મારૂપ પરમાત્માનું ધ્યેયસ્થાન કરીને આનંદથી વર્તી કરો. અનેક દુઃખોમધ્યે રહીને પણ અંતરમાં મુખસ્વરૂપ પોતે જે ઈશ્વર હું એમ ભાવના કરો. સંમૂર્ધિમની પેઠે અથવા અંધની ચાકરુંડની પેઠે વિશ્વપ્રવાહમાં અન્ધશ્રદ્ધા રાખીને ન તણાઓ. આત્મામાં બળ પ્રગટાવીને મિથ્યા બહેમોને દૂર કરી વિગુદ્ધ પ્રેમથી સર્વ જીવજંતુ દેવોને પૂજો, ધ્યાવો અને તેઓના આત્માઓની સાથે સ્વાત્માને એક રસરૂપ કરીને તેને અલેદાનુભવ અનુભવો !!! આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનિયોને ધિક્કારનારોને પણ તેઓ સત્યાએ પરમાત્માએ છે એવી

પાત્રાનુભવથી દેખે અને પેટના દુઃખમાં ઉચ્ચ સંસ્કારો પાડે.
 પેટને પિચ્છિત્તરજો ખરેખર આત્મજ્ઞાનરૂપથી આપણને અવ-
 બેશવા નથી. જો તેઓ આત્મદ્રષ્ટિ પામશે તો આપણને આત્મ-
 દ્રષ્ટિથી દેખશે. તેમના જેવી રૂપા ભવેમા આપણે પણ જડવાદ-
 દ્રષ્ટિ પામી શકી શકીએ તેમા મંડ આશંક નથી તમિ કોઈથી
 બંધાયેલા નથી અને કે.ઈ તમને જાંખવા સમર્થ નથી જોમ પેટાને
 અનુભવે!!! તમે પેટના આત્મારૂપ હિરની સમુખ દ્રષ્ટિ પામી
 શકો છો તે સર્વ કરો એટલે તમની આંખે સત્ત્વનેજ પ્રકાશ પડશે અને
 જ્ઞાનમાં પણ સ્વચ્છ તરી આવશે. જ્ઞાન-માય. જો શરીરની છાયા
 સમાન છે. તેના કામું દેડવાથી તે કદી પકડાઈ શકાય નહિ. પરંતુ
 જ્યારે આપણે આત્મસૂક્ષ્મ સમુખ ચિત્ત કરીશું ત્યારે તે પેટાની
 પાત્ર રહેશે. આત્મારૂપ પરમાત્મા તમે છે. બાકી દૃશ્યમાં તમે
 હોજ નહિ. જોયે દેહભાવ કારણે પેટાના આત્માને પ્રત્યેક કાર્યમાં
 અડધી નિરંજન વતસ્ય દેખરો તે વિચિત્રાટકને ખરેખરો અનુભવ
 વખતે થશે. વતસ્ય રહીને દેખવું અને વતસ્યપણે બલવું અને વતસ્ય
 રહીને દુનિયા સંજંધી સર્વ વિચારો કરવાથી આત્મારૂપ પરમાત્મા
 ખરેખર દેહમાં રહ્યા છતાં સદ્બલનંદ સ્વરૂપ સમર્થ થાય છે. જે
 નસ્ટોમદ્દ કુસ્તી કરે છે તેમાં બન્નેને કુસ્તીમાં જે આનંદ પડે છે
 તેના કરતાં સમઢેવને ભવ કરીને વતસ્યપણે બન્નેને દેખનારાઓને
 વિશેષ આનંદ પ્રમટે છે. નાટકશાસ્ત્રમાં નાટકીયાઓ જે જે પેટાને
 વેર કરે છે તેમાં કુદા તેઓની આજીવિત્ત બુદ્ધિ હોવાથી તેઓને
 વેર સમાન પ્રવૃત્તિ હોય છે. તેઓને પુણ્યમાં આવે કે તમિએ
 નાટક ભજવતાં કેટલે બધા આનંદ પ્રાપ્ત કર્યો છે? તેના ઉત્તરમાં તેઓ
 કહેશે કે કંઈ નહીં. અમારો પાક અમેએ દુઃખ વેડીને ભજવ્યો છે.
 હવે નાટક પ્રેક્ષકોને પુણ્યમાં આવે કે તમને નાટક પ્રેક્ષકથી
 આનંદ થયો કે કેમ? તેના ઉત્તરમાં તેઓ કહેશે કે અમને પ્રહો
 આનંદ થયો. નાટક પ્રેક્ષકો પણ ખરેખર વતસ્ય સ્વરૂપ નહીં
 વચ્ચિ તેઓને ચલકિંચિત્ વતસ્ય દ્રષ્ટિથી નાટક દેખવાથી આનંદ
 થયો તે જ્યારે સમ્યક્દ્રષ્ટિપણની વતસ્યદ્રષ્ટિ આવે અને અપ્રમાની

ખરેખરી તટસ્થતા પ્રગટે તો આરબ્ધાદિયોગે કર્મયોગી છતાં સહ-
જાનન્દની ઝાંખીનો પૂર્ણાનુભવ થાય અને ઉત્તરોત્તર દિવ્યજીવનોનો
પ્રાદુર્ભાવ થાય. કરોડોકાર્યોની વચ્ચેમાં કર્મયોગે પ્રવૃત્તિયુક્ત છતાં
તટસ્થ દૃષ્ટિથી સર્વ દેખવું અને જડપદાર્થોને અસત્ માનીને તેમાં
થનારી અહંમત્વવૃત્તિને દૂર કરી દેવી. જે કાલે જે આવશ્યક
કાર્ય કરવાનું હોય છે તે કયાં વિના છુટકો થતો નથી ત્યારે તે
વખતે તટસ્થતા અને સાક્ષીપણું ધારણ કરી અનાસક્તિથી કાર્ય
કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આત્મજ્ઞાની તટસ્થ દૃષ્ટિથી અનાસક્તિ-
પૂર્વક જે જે કાર્યોને કરે છે તે તે કાર્યો અજ્ઞાની અહંવૃત્તિપૂર્વક કરે છે
આત્મજ્ઞાનીઓ અને અજ્ઞાનીઓનું શરીર અને બાહ્યવેદ્યાઓ તો કાર્ય
પરત્વે એક સરખી હોય છે પરંતુ તેઓમાં જે ફેરફાર હોય છે
તો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને અસમ્યગ્દૃષ્ટિમાં અવબેધવે. નિર્વિવદાદાયક
અને વિવદાદાયક સર્પની બાહ્યક્રિયાતો એક સરખી હોય છે પણ
જે બન્નેમાં ફેરફાર છે તે તો સવિષ અને નિર્વિવદાદાયકોની અપેક્ષા
એ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ નિર્વિવદાદાયક સર્પના જેવા હોય છે
તેઓની આત્મતા તેઓના સદ્વિચારોજ છે. આત્મજ્ઞાનીઓ બાહ્ય
કર્મો કરતા છતાં પણ નિર્લેપ રહે છે તેનું ખરું કારણ પ્રત્યેક કર્મમાં
તટસ્થતાભાવ અને સાક્ષીત્વ એજ છે. શ્રીકૃષ્ણને કર્મોમાં સાક્ષીત્વ
હતું. જૈનદૃષ્ટિએ તે અન્તરાત્મા અને તેજ બાવી પરમાત્મ છે
આત્મજ્ઞાન થયા વિના પ્રત્યેકકાર્યમાં તટસ્થતા રહી શકે નહિ. સં-
પૌદ્ગલિક પદાર્થોના સંબંધમાં છતાં તેઓના પાસમાં રહેવાપણું
થવું એ તટસ્થતા વિના સંભવે નહીં. સર્વ સંબંધોમાં તટસ્થતા
આવ્યા વિના આ દુનિયામાં, વનમાં, ઘરમાં, પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં, એકાંતમાં
અને અન્ય ગમે તે કાર્ય કરતાં વા ન કરતાં પગલે પગલે દુઃખ છે.
આત્મજ્ઞાનીને સાક્ષીત્વભાવ પ્રગટે છે તેથી તે દુઃખના હેતુઓને
દુઃખપણે પરિણુમાવી શકતો નથી અને પોતાના આત્મા ઉપર દુઃખની
અસર ન થાય એવું આત્મબળ રક્ષેલીને આત્માના આનંદનો અનુ-
ભવ કરે છે. દુઃખ પરિણુમને પોતાના આત્મામાં ન પ્રગટાવવા દેવો
એ આત્મસાક્ષીભાવ અને તટસ્થભાવ ઉપર આધાર રાખે છે. માટે

આત્મજ્ઞાનીઓએ સર્વ સંસારોમાં અને સર્વ કાર્યોમાં તટસ્થભાવ
 ધરવું કરીને મુદ્રાપથેને વર્તવું. જે જે દંડિયદ્વારા જે જે કાર્યો થતાં
 હોય તેમાં આત્મીયતા થઈને તટસ્થપણે દેખ્યા કરવાં અને તેથી પોતાના
 મુદ્ધાત્મને નિત્ર અવલોકે. આદ્યાદિક્રિયાઓમાં આત્મને તટસ્થ-
 પણે અવલોકે અને આત્મના મુદ્રાપથેનવટે આદ્યાદિક્રિયાઓને
 તટસ્થપણે અવલોકવી આ પ્રમાણે તટસ્થતાને અભ્યાસ વૃદ્ધિ પામવાથી
 સર્વ વસ્તુઓને જાણથી સંન હતાં અંતરથી નિઃસંસારત્વ પ્રગટવાનું અને
 સર્વ દોષોમધ્યે રહેવા છતાં દોષોથી મુક્તિપાત્ર રહેવાનું એવું પરિપૂર્ણ
 વિશ્વસથી માનવું. આત્મજ્ઞાની આ પ્રમાણે સર્વ કાર્યો કરતાં છતાં
 મુક્તિમાં પ્રવેશવાનો તટસ્થતાને દરવાજો ઉપાડી દે છે અને તેથી અ-
 આત્મજ્ઞાનીઓને મુક્તિમાં તહેજે પ્રવેશ થય છે. આત્મજ્ઞાનીએ
 પોતાના આત્મને મુદ્રાપથેને ભાવવો અને જે જે જાણ વસ્તુઓના
 પરિચયમાં આવવું પડે તે તે જાણ વસ્તુઓમાં પરમાત્માના મુદ્ધ સ્વરૂ-
 પને અવલોકવાની ઉપચારથી જાવના કરવી આમ કરવાથી આત્માના
 ઉચ્ચભાવનો નુશ થયે નહિ, અને આત્માની મુદ્ધતા બની રહેશે.
 આત્મજ્ઞાનીએ જે જે ક્રિયાઓ જાણથી કરવાની હોય તેમાં પરમા-
 ત્મને ઉપચારથી આરોપ કરીને તેમાં પરમાત્મારૂપ ધ્યેયવૃત્તિથી
 સ્થિર થવું કે જેથી પરમાત્મજાવના એજ મુદ્રાપથેનમાં પરિણામ પામે
 અને તેથી જાણમાં નિર્બંધપાત્ર રહે. દરિયામાં ખેલી ઘડવા ઉતરી પડેલા
 મનુષ્યની સ્વતંત્ર અસંખ્ય મણુ જન હોય છે પરંતુ તે જરૂથી તારૂને
 જાણ થતો નથી. કારણ કે તારૂ તરવાની ક્રિયા જાણે છે તદ્દત્ત વિશ્વમાં
 સ્વધિશ્ચર અનેકકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થએલા જ્ઞાનચેત્રીને અનેકકાર્યો બંધન
 કરવા શક્તિભંગ થતાં નથી. કારણ કે જ્ઞાનચેત્રી કર્મચેત્રને આદરે
 છતાં સર્વ કાર્યોમાં નિર્લેપ રહેવાના જ્ઞાનને ઉપયોગ કરી તેઓમાં
 અનુસંજિથી પ્રવર્તે છે. જોમત્ર અટ્ટીજી વગેરે વિષ પદાર્થોનો ઉપયોગ
 પૂર્વક આત્મ દરજ્જાને વિષ કાંઈ જાણ કરવા સમર્થ થવું નથી તદ્દત્ત
 જ્ઞાનચેત્રી કર્મચેત્રી બનીને સ્વધિશ્ચરે અનેક બાવબારિકકાર્યોને કરે
 છે છતાં તેમાં તે અનુસંજિ અને આત્મીયતાથી વર્તેલા હોવાથી બંધન
 નથી. એ તેની સમ્યક્દૃષ્ટિનું કાર્ય આવડેપણું. જ્ઞાનદરજ્જાને વૃદ્ધિ અપાતાં

આત્મા તેજ (અવ્યાસો પરમવા) પરમાત્મા છે એવો નિર્દય યોગે
 એટલે વ્રાંતિથી કલ્પાયેલું અહંભવ વિવચ પામે છે. ભરત સદાને
 આદર્શબુવનમાં પરવરતુ એએંધી અહંતત્વ ટક્યું તેની સાથેજ તેમનું
 કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આત્માનું પરિણમન સર્વ શક્તિયોદારાને
 આત્મામાં થાય તો દાચી બે ધરીમાં કેવલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. “કો-
 ઇની પાછળ કોઈ પડ્યો નહિ” એ કહેવત અશુદ્ધ સત્ય તરીકે
 અનુભવાય છે. આત્માના સર્વ પર્વાયોનો આવિર્ભાવ યોગે એજ સિદ્ધાન્ત
 વા પરમાત્મત્વ છે. ગમે તેવો પાપી પણ આવું પરમાત્મત્વ પ્રાપ્ત
 કરવા શક્તિમાન થાય છે. ગમે તે રીતે ગમે તે બાળાદાર આત્માની
 પરમાત્મતા પ્રાપ્ત થાય એવું જ્ઞાન કરીને આત્મગુણમાં રમણના કરવી
 જોઈએ. આત્માના ગુણોને પ્રગટાવવા માટે આત્માના ગુણ તરફ રૂપ
 દેવાની જરૂર છે. પરમાત્મપદ એ આત્મામાં છે. ગ્રહીરિક પર્મા
 એ કંઈ આત્મારૂપ પરમાત્માના ધર્મો નથી. આત્મારૂપ પરમાત્મા
 ગુણ સરીરથી બિન્ન છે માટે ગ્રહીરની વેગથી આત્માનું પરમાત્મત્વ
 પરબ્રહ્મ નહિ. દેવાગમનમોવાનચામરાદિવિભૂતયા માયાવિષયિ
 હૃદયમેંત નાતસ્ત્ય મસિ નોમહાન્ ॥ આ મેઝાકલાં પરમાત્માના ગુણ
 દાર પરમાત્માનું મહત્ત્વ જણાવવા આવ્યે પ્રવળ કર્યો છે. કુન-
 દેવની ક્ષીણતા થાય એ પણ ગ્રહીરની વેગ પ્રવૃત્તિદારા જણાય એક
 એકાન્ત નિયમથી જ્ઞાનની પરમાત્મતા જ્ઞાનના કયા કયા એક
 પ્રગટ થઈ છે તેને જ્ઞાને અનુભવ આવે છે. તે જ્ઞાનની અવ-
 મનુષ્યોદાર પરીણ કલાવચથી જ્ઞાને કોઈ રીતે અલ પ્રાપ્ત થઈ
 શકે નથી. આત્માની પરમાત્મતા નંનંધી ગંધી અપત્તન પરિણમ
 અવ્યવસ્થિત ઉદગમે છે એને અવ્યવસ્થિત જ્ઞાનું અનરૂપ રૂપ કહેને
 સમદાર અનુભવ છે જ્ઞાન અને ગુણ અર્થેન વિદ્ય અને અનંત
 એ વિધી અન્ત અનિત્ય છેવચથી વિદ્ય અને અનંતને અનુભવ
 અવસ્થા નિદનરૂપ એ નાને અનુભવ અર્થે એક અવસ્થા
 જેનેને અન્તને અનુભવ અર્થે તેને રૂપરૂપ થયા એને અનંત
 થઈ. અવનુભવની વસ્તી એ નંનંધી અન્તને અનુભવ છે
 અન્તને સમનુભવ જોવાને વધેને અવ છે. અન્તને અનુભવ

પરમાત્મત્વ પ્રગટયું છે કે કેમ તેનો અનુભવ તો સહજાનન્દ ધૈન્યની ખુબી રીત્તારાજ કરી શકાય છે. તેનો નિર્ણય પણ પોતાનો આત્માજ કરી શકે એમ નિશ્ચયતઃ અવગ્રાધયું. ત્રણ કાલના ચાર પ્રકારના દેવો અને દેવીઓ. અસંખ્ય ઈંદ્રો, અનેક સુન્દરો, ચક્રવર્તિઓ, અને શેઠા વગેરેને શ્રદ્ધા કરવા. તેઓના મુખનો એક ઢગલો કરવો. એ ‘ઢગલો ખરેખર આત્મજ્ઞાની મુનિવરને આત્મમુખની જે ધૈન્ય પ્રગટે છે તેની આગળ એકદશા ભાતમાં તેના એક બિન્દુ માત્ર પણ નથી એમ અવગ્રાધયું. આત્મજ્ઞાની મુનિવરને બાહ્ય વસ્તુઓની પરવા (સ્પૃહા) હોતી નથી તેથી તેઓ જડ વસ્તુઓના દાસ બનતા નથી, પણ આત્મજ્ઞાનમગ્નવડે જડ વસ્તુઓને પોતાના તાબે કરે છે. આત્મજ્ઞાનીઓ કર્મયોગની સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ તેમનામાં નિર્લેપતા પ્રગટી હોય છે, તેથી તેઓ અનેક પ્રકારની કર્મવૃત્તિ કરે છે છતાં અજ્ઞાની કર્મયોગીઓના કરતાં અનન્તશુદ્ધિ નિર્લેપ રહે છે, અને તેથી તેઓ જ્યાં અજ્ઞકર્મ-યોગીઓ બદ્ધ થઈ જાય છે ત્યાં તેઓ મુક્ત રહે છે. જ્ઞાની મુનિ-વરે જે જે કર્મો કરે છે તેમાં તેઓ નિર્લેપ રહે છે અને તેઓના જીવનથી જગતજીવોને અનન્તશુદ્ધિ ધર્મલાભ મળે છે તે માટે આત્મજ્ઞાનીઓ કર્મયોગના ખરેખર અધિકારી છે એમ જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ખરેખર યોગ્યજ છે.

આત્મજ્ઞાનીઓ કર્મયોગનાં દેશકાલાનુસાર રહસ્યો અવગ્રાધી થકે અને કયાં કયાં કર્તવ્ય કર્મો છે અને કયાં કયાં અકર્તવ્ય કર્મો (કાર્યો) છે તેનો દ્રવ્ય દ્વેષ કાલ અને લાવધી વિચાર કરીને કર્તવ્યકર્મોને નિર્લેપપણે અભય, અદ્વેષ અને અખેદપણે કરે જાય છે. કર્તવ્યકર્મ કરવાની મહારી ફરજ છે એમ જાણીને કોઈપણ જાતની આશાવિના કર્તવ્યકર્મો કરવાથી નિરહંવૃત્તિપૂર્વક નિર્લેપ પાતું કાયમ રહે છે, અને તેથી નવીન લાવાશ્રવથી બંધાવાનું થતું નથી. જ્યાંમુખી આયુષ્ય છે ત્યાંમુખી આત્મજ્ઞાનીને હસ્તપાદદિથી આહારદિ પ્રાપ્ત્યર્થ કોઈપણ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવું પડે છે અને તે વિના છૂટકો થતો નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ પ્રાપ્ત થએલ દ્રવ્યસંત્રકાલ અને લાવાનુસારે વ્યવહારકર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે અને નિર્લેપ

નમની અપેક્ષાએ આત્મધર્મમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-ગ્રહ-બાવથી તેજ ક્ષણે
 પ્રવર્તે છે પણ તેઓ આસન્નિવહિતપણે કલમક-ત્રયકેવરહિતપણે
 અવહારિત તથા ધર્મિકપ્રય કરે છે તેથી નિર્બંધ રહે છે. આવી દશ્યમાં
 અધ્યાત્મસ્થાનીએ અભ્યાસના બગવડે રહી શકે છે. અભ્યાસવડે કયું
 કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. અભ્યાસથી સર્વ કાર્યની ત્રિવિદ્યા થાય છે. આત્મ-
 સ્થાનીએ સર્વેષ્ઠ કાર્ય કરતાં છતાં આત્મગુપ્ત પરમાત્માનું સ્મરણ કરીને
 કીર્ત્યેનમાં રહે છે તેથી તેઓને આપત્તિપ્રહરિયોએ પાપકર્તવ્યવૃત્તિમાં
 મગ્નતાં છતાં પરિણામે પાપ લાગતું નથી. એકવાર આત્મસ્થાનગુપ્ત
 સુધે દુઃસ્વપ્નમાં પ્રવ્રણ થયે તો પશ્ચાત્ પાપગુપ્ત અંધકાર રહી શકેલાજ
 નથી. આત્મસ્થાનીએ જે જે કાર્યો કરે છે તેમાં હું હું એવા શબ્દોથી
 અવહાર કરે છે તો પણ નિદ્રાપથી અંતરંગ પરિણામે ન્યાસ હોવાથી
 અનર્જિત વિના ઉચ્ચત્તેજા હું નું એવા શબ્દોથી તેઓ બંધાતા નથી.
 આત્મસ્થાન થયું એટલે હું પ્રત્યક્ષદિક કર્મ એકદમ બગી ભરનીમૂલ
 થઈ જતાં નથી. પ્રત્યક્ષયોએ શાતા અને અશાતા વગેરેને ભ્રામવવાં
 પડે છે. પ્રત્યક્ષકર્મ અર્થાત્ વિષકેદયકર્મવડે પ્રમથયેલી પુણ્યપાપની
 ઉપધિયો ભ્રામવવી પડે છે, અને તે વખતે અન્યજીવોની પેઠે ઔષ-
 ધદિ પ્રયત્નેને સેવવા પડે છે. ઉચિતઅવહાર વિવેક યોગ્ય પ્રવૃત્તિને
 સ્વચ્ચવી પડે છે પણ સુપ્રાયજા નાનીએત્યા એગ્રાનીપેઠે અનાદ્યી
 પેલાન્દ આત્માને ન્યાસે સુખયે પડે છે. પૃથ્વીચંદ અને મુલુઆગરનું
 ચરિત્ર અવહોક્ષ. બાહ્યથી તેઓ લક્ષની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થયા હતા
 છતાં અંતરૂથી આત્મસ્થાનના પ્રગર્ભે તેઓએ આત્મસ્થાવના લાવીને ચો-
 રીમાં કેવલ જ્ઞાન પ્રમથ કર્યું હતું. કેમપુત્રની મૂઠમાં આત્મસ્થાન દશ્ય
 ભ્રમત્ થઈ હતી. આત્માન્દ મુલ ધર્મનંદ મુલોપયોએ વિચાર કરતાં
 મૂલસ્થાવનામાં કેવલ જ્ઞાન પ્રમથ કર્યું અને કેવલજ્ઞાન પ્રમથ કર્યા પશ્ચાત્
 છ માત્ર પર્યંત અંતરૂમાં રહ્યા, તે વખતે કેવલજ્ઞાની છતાં દરદેશ
 ખવાપીવાની તથા હોકચવહાર પ્રવૃત્તિ સંબંધી ઉચિત ક્રિયાએ કર્યા
 કરતા હતા. તેમને કેવલજ્ઞાન છતાં તેમના ઉપરના અવરહો અને
 શબ્દોથી તેમના સંબંધીએએ તેમને કેવલજ્ઞાન ઉપજ થયું છે એમ
 બલયું નહિ. ખરેખર કેવલજ્ઞાન આત્મામાં પ્રવર્ત્યું હોય તેને બાહ્ય

જીવે થી રીતે જાણી શકે ? કેવળજ્ઞાની કુર્મપુત્રને છ નામ પાંડ
સંસારમાં ઉચિત કાર્યો કરવાં પડ્યાં હતાં તે અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને મુદ્ધ
સ્થાનમાં દેવતે મુદ્ધસ્થ દશાસનંથી અને સાધુના ધર્મમાં દેવતે
તે સંનંથી ઉચિત વ્યવહારિકકાર્યો કરવાં પડે એમાં કોઈ જાનું આ
દર્ય નથી. આન્યાનું જ્ઞાન અરૂપી છે તેને જાણના આગરભૂની યજ્ઞ
એથી જાણજીવે ન જાણી શકે અને તેથી આત્મજ્ઞાનીઓની દીકારે
તેથી આત્મજ્ઞાનીઓએ લોકસંસારમાં મમ્મ થવું નહીં. અનાદિકાલથી એથી
જગતની દીકારે થતી આવી છે, ધાય છે અને યથે માટે લોકસંસાર
તથા યજ્ઞ મૂખાંઓની કાજકામાં કાજ લેજવની નહિ, અને કદાપિ
મૂખાંઓની કાજમાં કાજ કા કરતી પડે તે તે ઉપરથી કારણકાર
કરતી પણ સત્યજ્ઞાનમાર્ગે ઉદય ધાય તેથી રીતે પ્રગત પામી પડે
તથા અન્યેને વસાવવા. જગતમાં અનેક જાતની વનસ્પતિઓ છે. વૃક્ષ
વનસ્પતિઓમાં જગતમાં પડ્યાં હતા નિર્લેપ રહેવાની શક્તિ નથી જ
જગતમાં કનકને નિર્લેપ રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થએલી છે. તદ્વત્તુ દિ
વાન્ય પંચેન્દ્રિયવિષયોમાં આત્મજ્ઞાનીને નિર્લેપ રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત
થએલી હોય છે. જાકી અજ્ઞાનીઓ તે પંચેન્દ્રિય વિષયરૂપ જગત
સંલેખથી લેખક છે. આત્મજ્ઞાનીઓનું પરિણામ તેજ તેનું વર્તમાન
તથા ભવિષ્યકાલનું ઉત્પાન સ્થરિત્વ છે જાણનું સ્થરિત્વ તે પાંડવ્ય
અધારે ઉત્પાદે છે તેથી તેનું ઉત્પાદ આત્મસ્થરિત્વને એકાંતે જાણ
રૂપી શકાય નહીં જાણજીવે શુભ એવા આદ્યિક જાણના વ્યવહારને
ધર્મ જાણે છે. જાણજીવે-અજ્ઞાનીઓ દુસ્થ પદાર્થોના ધર્મ જાણે
આત્મજ્ઞાનીએ દુસ્થ છે માટે આત્મજ્ઞાનીઓએ જાણજીવેની આદ્યિક
કારણના ધર્મ જુદા પદાર્થ કરતી નહીં આત્મજ્ઞાનીઓને પાંડવ્ય એકાંતે
જાણની શક્તિ આત્મસ્થરિક શક્તિ કરતી પડે છે, પડે તેનું જાણ
જીવેની જે તેના આત્મસ્થરિકશક્તિને લેવાવન થતુ નથી. આ
ત્મજ્ઞાનીઓ તે આદ્યિકશક્તિ અને તેથી જાણને જાણથી કારણ
જાણ તેના આત્મસ્થરિક છે અને આદ્યિક જાણના આત્મસ્થરિક શક્તિ
જાણે જાણને કારણ જાણ પડે જાણથી તે તેના જાણથી પડે
જાણને જાણે જાણ આત્મસ્થરિક આદ્યિકશક્તિ શક્તિને કારણ

દુઃખદેવતાં પુનિર્માન આનંદમંત્ર કાં બેઠા બને છે
 અવિરતિમદ્દુઃખનિર્મલ દુઃખદેવતાં વિનય કાંને મે
 જુનથી વિનય પત્રીને આનંદ દુઃખ આનંદ
 કાં અને જુનથી વિનય બને છે મુન્યને કાં આ અને
 દુઃખ દેવતાં પટે છે તેમ આનંદન્યાંબેને પવિત્ર ઉપાધિએ
 સંધી પટે છે અને નમદ્દેવતાં વિનય આનંદને જુનથી પટે છે
 કાંકુદ્દેવતાં પ્રકારનું પટે છે

આનંદનથી ઉપરના નકલ અવરુદ્ધાંને સર્વ દેશના મનુ
 આનંદન પ્રમ કલુ ભેદે આનંદન પ્રમ ક્યાંવિનય આ
 પંચાંગ-કાં વહેરું ખડે સ્વરૂપ અવરુદ્ધાંનું નથી, અને આ
 પ્રકારે હેતુરુદ્ધને આધીન રહી કાંકાં વહેરે હેતુને પ્રકારની
 કાં રુદ્ધી નથી એમ આવીપુરે સમજવું. કાંકાંસ્યેમા કાં
 દેવ, નિર્મિતુદ્ધેન, પમાંદુદ્ધેન અને સર્વકાંકુદ્ધેન એ સર્વે અ
 રુદ્ધેન કાંકાં આનંદ છે. તેમા કાંકાંદુદ્ધેનને પ્રથમ પા આપવ
 આનંદ છે. તેનું કાંકુ એ છે કે કાંકાંદુદ્ધેનના સ્વભાવિન આનંદ
 આનંદન પ્રમ કાં રુદ્ધાંનું નથી સર્વકાંકુદ્ધેનની કિયાંબે
 સંકલને પ્રકારે પા કાંકાંદુદ્ધેનના સ્વભાવિન સંકલ રુદ્ધ ન
 અન્યે કાંકાંદુદ્ધેનના અન્યેસંકલ આનંદનથી પ્રવિરુદ્ધ પા
 હેતુને જે આનંદન પ્રમ કાંકાં આને છે તે આનંદનથી આનં
 તેજ પરમાનંદરૂપે પ્રકારે છે એમ નિર્ણય: અવરુદ્ધાંનું. કાંકાંદુદ્ધેન
 સ્વભાવે અનેક પ્રકારના અધિકાર ભેદે અને તે પ્રકારમાં અને તે દેશમાં
 અનેતેથી સિદ્ધિના સ્વેદ મનુષ્યેના કાંકાંસ્યે વિચારે અને
 આનંદને પ્રકાર પ્રકાર છે. જેને કાંકાંસ્યેસંકલ સ્વભાવે છે
 તે કાંકાંસ્યેસંકલ સ્વભાવે છે તે સર્વ કાંકાંદુદ્ધેનના સ્વભાવે એ
 આનંદનથી સર્વ પ્રવિરુદ્ધાંનું પ્રવિરુદ્ધ અને આનં
 રુદ્ધ પ્રવિરુદ્ધ સ્વભાવ રુદ્ધિના પ્રકાર છે એમાં જુન મન
 આનંદના સંકલ જેનું નથી. પ્રવિરુદ્ધાંથી અનેક પ્રકારના કાંકાં, કાંકાં
 કાં આનંદિત રુદ્ધિ પ્રવિરુદ્ધ આનંદનથી પ્રવિરુદ્ધ મુન્ય મુદ્દરૂપ અર્પી
 રુદ્ધે અને પ્રવિરુદ્ધ અન્યેસંકલને પ્રવિરુદ્ધ તેમા જુનનાં પ્રકાર

જાણું નથી તે એટલું મુખી કે મુક્તિસંસાર બંધુસમગ્રે એ
 જાણ અનુભવ છે. આથી વિધિ પ્રાપ્ત થતાં કહેયે તી
 તે, કહેયે દુષ્ટ-નાપ જુવનેરું જાણવિકારતે અદ્વૈત પ્રાપ્ત
 અનુભવ આવે છે. આથી અ-મદ્યને અનુભવ આવે ત્યાં
 કે અનંતભવનાં કર્મ દબા અને કાળકાળની અપેક્ષાએ જીવન
 પ્રાપ્ત થઈ. આત્મા અને પરમાત્મા તે સ્વયં મુક્તિ
 અનુભવ કરે એ અને તેથી ઉપદેશમાં એટલું બધું લીન થઈ
 કે મન્યે કાર્યકરના હું પરમાત્મા હું એવું ઉપદેશ રહે. એથી
 ભવજન્ય સર્વ જ્યાં સુધી એક એક છે એથી સર્વ પ્રાણીઓમાં
 ભવ અનુભવ અને તેથી સત્તાએ રહેતું પરમાત્માપદ છે તે અન
 પરમાત્માએ અજિતી પ્રગટ થયે આ કાર્યમાં આત્મકાથી ઉપદે
 શવર્ત્તને અભ્યાસ પાડવાથી આત્મજન્યરસને અનુભવ પ્રાપ્ત થ
 છે. એ કે પ્રથમ આથી દશને અભ્યાસ સેવતાં પ્રથમ નીરંસાજ જાન
 પરંતુ પદ્ધતિ આપત પ્રેમપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરતાં અનુભવદ્વારા જાનતર થ
 એમ નહીં અવગેધવું. આથી દશને અનુભવ આવતા પરભાવ
 વિરહપંચકરણનું મૂળ વિગટ થયે છે. હું પરમાત્મા હું એવું ઉપદેશ
 સમીને તેજ દ્રઢ સંકલ્પ દૃઢ્યમાં પાડવાથી અને સર્વ સર્વ પ્રાણી
 એને પરમાત્માએપણે જાણવાથી દૃઢ્યમાં હૃદયવૃત્તિ, અને નીચવૃત્તિ તે
 પ્રગટવાલ પ્રમયે નહીં આ બાળને બંધનર મન, જે માત્ર પરિપૂર્ણ
 મદ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરવાથી હૃદયવૃત્તિ અને અન્યજીવે પ્રતિ દિશ્વરની
 વૃત્તિ તથા તેઓ પ્રતિ કાંઈ પ્રકારની દૃઢ્યમાં અનુભવવૃત્તિ પ્રગટવા
 પ્રમયે નહિ એને કહેયે હજી અનુભવ આભ્યાસિન્ય રહેયે નહિ એમ
 અનુભવ ખરીથી કહેવામાં આવે છે. પુસ્તાકમાં લખેલ આ ઉપદેશ
 જાણથી પ્રથમ ન થવું પરંતુ કથા પ્રમાણે આચરનાં આ બાળત મૂળને
 પરમાત્માજાણને અનુભવ એકવાર કરવામાં આવયે અને તે પ્રાપ્ત
 થયે એટલે પરમાત્માજાણની જાનની એવી જાન્યે કે કહી તે હૃદયે
 નહીં અને પરમાત્મા પ્રગટ થયે ત્યારે જ મોહ જાણના સ્વયમેષ વિલય
 પ્રમયે તથા અનંતજ્ઞાન દર્શન અને સદિશ્વરિયુક્તે પોતાને દેખવામાં
 આવયે. આત્મેષ પરમાત્માજાણને મોક્ષપાથ સદા સેવયે નેહયે.

અધ્યાત્મજ્ઞાની આત્મજ્ઞાનપરિણતિમાં જેવું - ધ્યેય સ્વરૂપ ભાવે છે તેવો સ્વયંબને છે. કશું છે કે ચિદાનન્દમયંશુદ્ધ મમૂર્તપરમાક્ષરં સ્મરેદ્યત્માનાત્માનં તદ્વરૂપાતીતમિષ્યતે આત્મા પોતે શુદ્ધ-અમૂર્ત-પરમાક્ષર ચિદાનંદમય એવા પરમાત્માને સ્મરણ કરે તો તે આત્માવડે આત્મા નિરૂપાતીત પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માએ પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનું ધ્યાન કેવી રીતે ધરવું જોઈએ તે નીચે પ્રમાણે બતાવવામાં આવે છે.

અતીન્દ્રિયમનિર્દેયમમૂર્તકલ્પનાચ્યુતમ્ ।

ચિદાનન્દમયં ચિદ્ધિ સ્વસ્મિન્નાત્માનાત્માના ॥

આત્માનં સિદ્ધમારાધ્ય પ્રાપ્નોત્યાત્માપિ સિદ્ધતામ્ ।

યતિઃ પ્રદીપમાસાધ યથાભ્યેતિ પ્રદીપતામ્ ॥

સુનિરુદ્ધેન્દ્રિયમામે પ્રસન્ને ચાન્તરામનિ ।

ક્ષણંસ્ફુરસિયત્તત્ત્વં તદ્વૃપં પરમાત્મનઃ ॥

સ્વધિન્નમોઙ્ગલં દુઃખં, સ્વજ્ઞાનાદેવ હીયતે ।

તપસાપિન તચ્છેદ્ય માત્રમવિજ્ઞાનયર્જિતૈઃ ॥

આત્માત્મના મર્ધમોક્ષ માત્મનઃ કુલ્લતેયતઃ ।

અતોરિપુર્ણદધાપ માત્રમેવસ્ફુટમાત્મનઃ ॥

આત્માનું સ્વરૂપ પાંચ ઇન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનની બહાર છે. કેવી પણ રીતે આત્માનું સ્વરૂપ કયંચિત્ નિર્દેય નથી. આત્માનું અમૂર્ત સ્વરૂપ છે. અમૂર્ત એવા આત્માને અમૂર્ત એવા અનુભવ જ્ઞાનથી અનુભવાય છે. અનુભવજ્ઞાન અને આત્મા એકરૂપ છે તેથી અનુભવજ્ઞાન એજ આત્માને અનુભવ આક્ષરત્વે અવબોધે જોઈએ. સમજેલી સર્વ કલ્પનાઓથી ભિન્ન એવું આત્મસ્વરૂપ છે. સમજેલી કલ્પનાઓથી પેલી પાર રહેવું એવું આત્મસ્વરૂપ જે મહાત્મા ધ્યાનમાં અનુભવે છે તે પુરતની લીલાની ઝાંખી પ્રાપ્ત કરવા યજ્ઞિમાન થાય છે. ચિદ્ધિ અર્થાત્ જ્ઞાન અને વિષયભ્રાજ વિનાનો જે આનંદ છે તે આનંદ એ બેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતાં ચિદ્ધિ અને આનંદમય આત્મા છે એવો આક્ષરત્વે યથા આત્મા પોતાના આત્માવડે પોતાના આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપમય પરમાત્માને અનુભવ કરે છે. જ્ઞાની આત્માને સિદ્ધરૂપ આશ્રયીને આત્મામાં રહેલી સિદ્ધતાને અવિરત

કરીને તેની પ્રતિ કરે છે. તે ઉપર દ્વંદ્વ આવે છે કે જેમ
અર્થાત્ ચાટ-દીવેટ-પોતે દીપકને પામી પોતે દીપકપણને પામે
તેમ આત્મપણ પોતાનામાં તિરેલાવે રહેલી સિદ્ધતાને સપ્ત
દિગ્ધિએ આચક્રોએ અવિભાવે સિદ્ધતાને પ્રાપ્ત કરે છે. સારી રીતે ઈ
શેનો સમૂહ રૂપે છે તે અર્થાત્ મનની શુભાશુભવૃત્તિએ વિષયે
અગ્રહણ કરે છે તેને અંતરત્વ પ્રસન્ન થાય છે તે વખતે અંતરમ
એક ક્ષણ માત્રમાં જે તત્ત્વ સ્ફુરે છે તેજ ખરેખર બાહ્યરૂપ કે પરમ
ભ્યંતરૂપ છે.

આત્મ બાહ્યભાવને બૂલીને પોતાના શુદ્ધ ધર્મરૂપ ધ્યેયમાં તક્ષીન
યદિને જે ક્ષણે ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકતાને પામે છે તે ક્ષણે
આત્મામાં જે કંઈ અનુભવાય છે તે પરમાત્મારૂપ સ્વરૂપ છે. આવું
પરમાત્મભ્યંતરૂપ સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે જેમ ધ્યાન કરનારને
પ્રતીત થાય છે અને અનુભવપૂર્વક કથવામાં આવે છે કે અવી સિધ-
તિમાં મોક્ષ મુખની વાનગી અહીં ધ્યાનકાળે લોગવાય છે. તે
કુખની મુખારીના યોગમાં મસ્ત થઈને ધ્યાનીએ પત્તભાષામાંથી અનુ-
ભવેદ્યાર કહે છે. સ્વવિશ્વમયી ઉદ્ભવેલ દુઃખ ખરેખર આત્મદાનથી ઉ-
દ્ભવે છે. જેટલી જાતનાં દુઃખ છે તે આત્માના વિશ્વમયી ઉ-
દ્ભવે છે અને તે વિશ્વમ દર્શ્યે એટલે જ પદ્યયોદ્ધાસ દુઃખ યતું
નથી. આત્મદાન જેઓને પ્રાપ્ત થયું નથી એવા મનુષ્યોવડે દુઃશક્ય
પ કંઈકથી પણ દુઃખોને નાશ કરી શકતો નથી. આત્મા આત્મા-
વડે ભવ કરે છે અને આત્મા આત્માવડે મોક્ષ કરે છે. આત્માને
શત્રુ પણ આત્મા છે અને આત્માને શત્રુ પણ આત્મા છે. આત્મા
પોતાના શુદ્ધ ધર્મના ઉપયોગમાં રહે તો પોતાની પરમાત્મ દશ પોતા-
નામાં પોતે ઉત્પન્ન કરવાથી આત્મા પોતેજ પોતાને શત્રુ બને છે. આત્માની
પરમાત્મદશાને અનુભવ થયો એટલે શબ્દ નયકથિત જીવનમુકા-
તાનો સ્વનાં અનુભવદંડ. આત્માને અનુભવ કંઈ બાહ્ય આકર-
દાસ અન્ય મનુષ્યોને અવજેદાવી શકાય નહિ. આત્માનુભવનો સાદા-
તકર યતાં આંતરજીવનમાં ફેરફાર થઈ શકે છે પણ કંઈ બાહ્યજી-
વમાં ફેરફાર થઈ શકતો નથી. દશ્યના ઉદ્ભવેવડે અન્યજીવોને

પોતાનામાં ઉત્પન્ન થએલા આત્મનુલવનો વિશ્વાસ આવે એવા નિયમથી પોતાનું આત્મસ્વરૂપ સ્વયમેવ અનુલવી શકાય પરંતુ તેને અન્યોને અનુલવ કરાવી શકાય નહિ. અન્ય મનુષ્યો એવી આત્મદશામાં આવે તો આત્મસ્વરૂપનું અનુલવજ્ઞાન કરી શકે, તેના વિના અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. આત્માના શુદ્ધોપયોગવડે આત્માનું સ્વરૂપ પોતામાં અનુલવાય છે. આ બાબતમાં જ્ઞાનાર્ણવમાં આત્મન્યે વાતમનાત્માયં સ્વયમેવાનુભૂયતે ઇત્યાદિ વાક્યોવડે સાક્ષી મળી આવે છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો શુદ્ધોપયોગવડે અનુલવ કરવા માટે પરમાત્મરૂપ હું છું એવો અભ્યાસ પાડીને પરમાત્મ વાસનાનો દૃઢ સંલગ્નકર્યો જોઈએ. જ્ઞાનાર્ણવમાં કશું છે કે—સપ્વાહં સપ્વાહ મિત્યમ્યસ્યદ્વનાહતં । વાસનાં દૃઢયન્નેવ પ્રાપ્તોત્યાત્મવ્યવસ્થિતિઃ ॥ અંતરજ્ઞાન, હૃદયન, ચારિત્ર પારક પરમાત્મા તેજ હું છું. સોઽહં સોઽહં સોઽહં પરમાત્મા તેજ હું છું. પરમાત્મા તેજ હું છું. પરમાત્મા તેજ હું છું. એવો સતત અભ્યાસ કરતો છતો પરમાત્મ વાસનાને દૃઢ કરતો એવો આત્મજ્ઞાની સ્વકીય આત્મવ્યવસ્થાને પામે છે. સોઽહં સોઽહં એવા શબ્દનો ઘોષ કરવામાં આવે પરંતુ તેનો સમ્યગ્ અર્થ ન જાણવામાં આવે તો સોઽહં તત્ત્વમસિ એવા શબ્દોને જ્ઞાનોદ્ભવ ધનીને વદવાથી વદનકલેશ વિના અન્ય ક્ષણ થતું નથી. અતએવ સપ્વાહં સોઽહં તત્ત્વમસ્યાદિ શબ્દોનો સાતત્યેની અપેક્ષાએ સમ્યગ્ અર્થ અવગોચીને શુદ્ધોપયોગે તન્મયપરિણુતિએ પરમાત્મભાવનાની વાસનાને દૃઢ કરવામાં આવે તો અદ્વપકાળમાં અંતરમાં પરમાત્મભાવ પ્રગટે છે, એમ નિશ્ચયતાઃ અવબોધવું. જેવી દ્રવ્ય (વિત્ત) માં રૂચિ (સગ) થાય છે અને જેવી તરૂણીમાં સગજુદ્ધિ પ્રગટે છે તેવી જ આત્માની પરમાત્મ ભાવનામાં સગજુદ્ધિ પ્રગટે તો સ્વહસ્તમાં પરમાત્મા અને મુક્તિ છે એમ જાણવું. શુદ્ધોપયોગ—મુરતાવડે સર્વ કાર્યમાં આત્માની પરમાત્મ દશા ભાવતાં—ચિંતવતાં અને તેમાં તન્મય થતાં આત્મા શુદ્ધ નિર્લેપ બને છે અને નવીન કર્મ બાંધતો નથી. આ બાબતની ખાત્રી કરવા માટે આવી આત્મદશાનો અભ્યાસ સેવ્યા વિના અન્ય કોઈ ઉપાય નથી.

અનુભવે જો અત્મનું સ્વરૂપ અવરોધવાથી અ
પ્રતિ શક્ય છે, અને અત્મજ્ઞાનપૂર્વકે અનુકરણ, ક્રિયાઓ
વધી કરીને બધે થતે નથી તથા અનેક પ્રયો કરવાથી નિર્ણ
ય છે. હવે સંબંધી સ્વરૂપમાં કશું છે કે—

જ્ઞાનપૂર્વકનુષ્ઠાનં નિશ્ચયં દસ્ય યોગિનઃ ।

ન તસ્ય વ્યવનાયાતિ, કર્મકલ્પિતપ્રવિહતે ॥

જે જ્ઞાન યોગીનું નિશ્ચય અનુકરણ ખરેખર જ્ઞાનપૂર્વકે
કર્મનું બંધન કે કંઈક સ્વભાવમાં થતું નથી. અત્યેવ અત્મ
સ્વે પ્રયો અધિકરણરૂપે કરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવા
છે. અત્મજ્ઞાનપૂર્વકે થકિ અત્મધ્યાન ધરવામાં આવે છે તે તે
સંકર્ષ કરીને નથી શક્ય છે. સ્વરૂપમાં કશું છે કે—

મહો જવલવાંયોય નાનાવિશ્વનકાચકઃ ।

કૌટોક્ષ્યં વાતયત્યેવ ધ્યાનગત્યે પ્રનાયતઃ ॥

વિશ્વપ્રકાશ અને અનંતવીર્યમય અત્મ ધ્યાનગતિપ્ર
પ્રકાશને ચક્રવે છે. અતઃથી બધી અત્મધ્યાનગતિની પ્રમાણ
રૂપે અવરોધીને અત્મજ્ઞાન કરવાને દરેકજ ઉત્ક્રાંતપૂર્વકે પ્રયાત
એકજ અનુભવમયજ્ઞાન જે છે કે અત્મધ્યાન ધરતાં પરપુરુષ
વિભવજ્ઞ શક્ય છે અને પુરુષસ્વભાવમાં ઇન્દ્રિયગતિની મનઃક્રિ
યા છે. અત્મધ્યાન કરવાથી હંચકન્દ્રિયે અને છૂપા મનથી
જેવા અત્મસ્વરૂપમહાપ્રકાશમાં વૃત્તિને રૂપ થવાથી અત્મનું
અનુભવ અને આંખી પ્રગટે છે, અને તેથી અત્મનુપ્રાપ્તિ
રેક્ટર આવે છે. સ્વરૂપમાં કશું છે કે—

યત્સુખં વાંતરાગસ્ય મુનેઃ પ્રગલ્ભનયં ।

ન તસ્માન્નતનાયોઽપિ પ્રાપ્યતે વિરોધભરે ॥

સૌંદર્ય મુનિને પ્રગલ્ભનયજે સુખ ડાહવે છે તેને અનંત
જે હંદ્રે જો પ્રાપ્ત થકિ શકતે નથી. વસ્ત્યાં વિગિજયત્ મુતં ત
તપાતિવા સ્વયં નિજજ્ઞં જ્ઞાનાતોતં સંવેત્યાત્માનામાત્મા ॥ ૬૮
કે પ્રયો અત્મજ્ઞાનની અત્મધ્યાનમાં નેત્રી બનીને આંખી

તેને શુદ્ધોપયોગ કહેવામાં આવે છે. રાગદેવના વિકલ્પસંકલ્પ સહિત સ્યાદાદિપણે વસ્તુતત્ત્વને જે ઉપયોગ પ્રવર્તે છે તેને શુદ્ધોપયોગ કહેવામાં આવે છે. પ્રાયઃઉત્તમ ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનને શુદ્ધોપયોગમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે. દેવગુરુધર્મતત્ત્વ ચિંતન આલંબન સંબંધી પ્રશસ્ય રાગદેવના વિકલ્પ સહિત ઉપયોગને શુદ્ધોપયોગ કથવામાં આવે છે. શુદ્ધોપયોગદ્વારા જે સમાધિ થાય છે તેને 'શુદ્ધોપયોગ સમાધિ' કથવામાં આવે છે. અને શુદ્ધોપયોગદ્વારા ચિત્તમાં થનાર રાગદેવના વિકલ્પસંકલ્પોને શમાવવામાં આવે છે અને તેથી જે ચિત્તની શાંતતા-સ્થિરતા શાંતિ થાય છે તેને 'શુદ્ધોપયોગ સમાધિ' કથવામાં આવે છે. ચતુર્ગુણસ્થાનકથી શુદ્ધોપયોગ સમાધિનો પ્રારંભ થાય છે અને ચતુર્થગુણસ્થાનકમાં શુભાચરણા હોય છે, ધર્મધ્યાનમાં મુખ્યતાએ શુદ્ધોપયોગ સમાધિનો સમાવેશ થાય છે. આર્તધ્યાન અને ચૈત્રધ્યાનમાં અશુદ્ધોપયોગનો સમાવેશ થાય છે. અશુદ્ધોપયોગમાં શુભ અને અશુભનો સમાવેશ થાય છે. શુભ અને અશુભથી ભિન્ન કેવળ સંવર અને નિર્જશને પ્રગટાવનાર શુદ્ધોપયોગ હોય છે, અને તેથી શુભાશુભ રાગદેવના વિકલ્પસંકલ્પોનો નાશ થાય છે. શુદ્ધોપયોગરૂપ સમાધિને સવિકલ્પ સમાધિ કથવામાં આવે છે. સવિકલ્પ કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ એ છે કે તેમાં શુભરાગાદિનો વિકલ્પ હોય છે. શુદ્ધોપયોગરૂપ સમાધિને નિર્વિકલ્પસમાધિ કથવામાં આવે છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિ કથવાનું કારણ એ છે કે તેમાં શુભાશુભ રાગદેવના વિકલ્પસંકલ્પો હોતા નથી. રાગદેવના વિકલ્પસંકલ્પનો જે સમાધિમાં નાશ થાય છે તેને નિર્વિકલ્પક સમાધિ કથવામાં આવે છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં, ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમભાવ અને ક્ષાયિકભાવ હોય છે. ઉપશમભાવની નિર્વિકલ્પ સમાધિની આદિ અને અંત થવાથી તે સાદિસાંત ભાંગે હોય છે અને ચારિત્રસંબંધી ચારિત્રભાવની નિર્વિકલ્પક સમાધિ તો સાદિ અનંતમા ભાંગે હોય છે. શુદ્ધોપયોગ સમાધિને સાલંબન યોગ કહે છે અને શુદ્ધોપયોગ સમાધિને નિરાલંબન યોગ કહે છે. જાયાનું દર્પણના અભાવે મુખવિશ્રાન્તિ સમન નિરાલંબન યોગ છે.

દેવગુરુધર્મનું પ્રશસ્યરાગાદિભાવે જેમાં આલંબન હોવા છતાં તેના

પરૂપ વિકલ્પ છે તેજ ગુરૂની કૃપાથી ટળે છે. અને પશ્ચાત્ આત્મ-
સંબંધી શુદ્ધોપયોગ રહેવાથી શુદ્ધોપયોગ સમાધિ તરીકે પ્રગટ ભાવને
પામે છે. શબ્દાદિ આલંબનદ્વારા સવિકલ્પતાપૂર્વક જ્ઞાનીને ધ્યાતા-ધ્યેય
અને ધ્યાનની એકતાએ નિર્વિકલ્પ સમાધિ પ્રકટે છે. દ્રવ્યાનુયોગની
શૈલીએ અને જૈનની અધ્યાત્મ શૈલીએ સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ સમા-
ધિની વ્યાખ્યામાં યત્ કિંચિત્ ભેદ પડે ॥ પરંતુ તે સાપેક્ષપૂર્વક
હોવાથી તે ભેદ વિરોધ ભાવને લજતો નથી. દ્રવ્યાનુયોગની શૈલીપૂર્વક
શુદ્ધોપયોગ અને શુદ્ધોપયોગરૂપ સમાધિનું સ્વરૂપ જ્યાંસુધી અવબ્રોધ-
વામાં આવતું નથી ત્યાંસુધી અધ્યાત્મશૈલીએ સામાન્યતઃ સમાધિ અવબ્રો-
ધવાથી સમ્યક્ સમાધિનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. અતએવ
દ્રવ્યાનુયોગ અને અધ્યાત્મશૈલીપૂર્વક સવિકલ્પ નિર્વિકલ્પક સમાધિનું સ્વરૂપ
અવબ્રોધાય છે ત્યારે આત્મસમાધિની સમ્યક્પણે પ્રાપ્તિ થાય છે અને
તેથી આત્માનું સહજ સુખ પ્રગટે છે. આત્મજ્ઞાનીએ આત્મસમાધિની
પ્રાપ્તિ માટે આત્માના અન્વય ધર્મપ્રતિ ઉપયોગ દેવો અને બાકીની સર્વ
બાબતની યાદી ભૂલી જવી. આત્મજ્ઞાનથી આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોને
ધ્યેયપણે ધારવા અને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ
ગુણો વ્યાપી રહેલા છે એવો સ્થિતિપયોગ ધારણ કરીને આત્માના
અસંખ્યપ્રદેશોમાં લયલીન થઈ જવું. એકાન્ત સ્થિત થિત રહે એવા
ઉપાયો સેવી પશ્ચાસન વા સિદ્ધાસનવાળી આત્માસંખ્યપ્રદેશોને ધ્યેય-
રૂપે ધારીને તેમાં તલલીન થવાથી નિર્વિકલ્પ સમાધિનો સાક્ષાત્કાર
અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભવમાં સદ્ગુરૂ કૃપાથીજ આત્મજ્ઞાન
વૈરાગ્યપ્રતાપે નિર્વિકલ્પ સમાધિનો ચારિત્ર દશામાં અનુભવ આવે છે
અને તેથી ઇન્દ્રિયાતીત સહજ સુખનું ધેન એવું પ્રગટે છે જે જોઈ
ભુવનમાં ન માય એવું જણાય છે. જ્ઞાન અને આનંદરૂપજ આત્માનું
સ્વરૂપ છે જ્ઞાન અને આનંદથી લિપ્ત આત્મા નથી. જ્ઞાન અને આનંદ
જ્યાં છે ત્યાં આત્મા છે. જ્ઞાન અને આનંદ જ્યાં છે ત્યાં આત્માના
અસંખ્યપ્રદેશો જણવા. જ્ઞાન અને આનંદનું જે રૂપ આત્માનું છે તે
નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સાક્ષાત્કાર થાય છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં જે
અનુભવાય છે તેજ પરમાત્મા, પરમેશ્વર, પરબ્રહ્મ, મુંદા પરમગ્યોતિ છે.

નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં ચેતાના આત્મારૂપ પરમાત્માની સાથે સ્વચિત્તવૃત્તિની એકતા થવાથી પરમાત્મજ્ઞાન સાધારણમાં ચિત્તવૃત્તિનો સંબંધ થવાથી પદ્માત્ પરમાપામાં જે જે વિચારો ઉદ્ભવે છે તે પ્રભુના સત્યજ્ઞાન તરીકે વૈખરી વાણીદ્વારા બહાર આવે છે અને તે ઈશ્વર, દેવ, સર્વજ્ઞવાણી તરીકે લોકોમાં પ્રસિદ્ધિને પામી જીવે છે. આત્મારૂપ પરમાત્માની સાથે નિર્વિકલ્પ સમાધિદ્વારા આત્મીય સંબંધ થવાથી પરમાત્મસ્વયં અવજ્ઞેધવવાથી સર્વ પ્રકારની વાસનાઓ કે પર-ઉદ્ભવ્યવ્યવસ્થાઓ ઉત્પન્ન થતોડી હતી તે દગવા માટે છે. અનંતભવનાં કર્મ ફળમાં ભરતીમૂલ કર્ત્વાં હોય અને સર્વ સ્થાવરજંત્રમ તીર્થોની સેવાનું ફળ એક ફળમાં પ્રાપ્ત કરવું હોય તો નિર્વિકલ્પ સમાધિને અંતરૂપે પર્વત અનુભવવાની જરૂર છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિને અંતરૂપે અનુભવ થવાથી પદ્માત્ આનંદની સ્થિતિના બારણું ઉઘડી જવાથી આનંદ જે પ્રાપ્તવ્ય અવશેષ રહ્યું હોય તે સહજે પ્રાપ્ત થાય છે, એમાં જરા ભાગ સંશય નથી. નિર્વિકલ્પસમાધિનિવૃત્તિ મુનિએ નિર્વિકલ્પક સમાધિના ઉત્થાન ક્ષણ પદ્માત્ ધર્મકર્મ થોડે જે જે કાર્યો કરવાનાં અનેક દૃષ્ટિથી બતાવવાનાં આપ્યાં છે તે ફરજ માનીને અંતરૂપે સુરક્ષા સપ્તી કરવાં અને પુનઃ નિર્વિકલ્પક સમાધિપ્રવેશમાં આત્મારૂપી પરમાત્માની સાથે વાનનય થવાનુંજ ફક્ત વારંવાર સેવ્યા કરવું.

આત્મજ્ઞાનને પરિપક્વ બેધ મયો હોય તેને નિર્વિકલ્પક સમાધિનું દાન કરવું બેધએ વાત્સંધી અધ્યાત્મોપનિષદમાં ઉપાધ્યાય જણાવે છે કે—અત્યન્તપક્વબોધાય, સમાધિર્નોવિચલ્યકઃ શાષ્વોડ્યંનાર્થ વિદ્યસ્ય, તથા શોકં પરંતપિ ॥ આદો યમદમમાર્થ, ગુણઃ શિષ્યં મ્મો-યપેત્, પદ્માદ્ સર્વનિર્મલસ્ય મુદ્ગસ્ત્વામિતિ બોધયેત્ ॥ અત્યંત પક્વબોધાય, નિર્વિકલ્પક સમાધિશબ્દ છે. તે પ્રગણે પેદાંતીએએ પણ જણાવ્યું છે. આદિનાં યમદમલુલ્લેખટે શિષ્યને મુદ્ગે બેધ દેવો. પદ્માત્ આ સર્વ જ્ઞાન છે. તું મુદ્ગ જ્ઞાન છે. દંત્યાદિ જ્ઞાનજ્ઞાનને બેધ દેવો. આત્મ તેજ પરમાત્મ છે. દંત્યાદિ જ્ઞાનજ્ઞાનને પદ્માત્મ નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં પ્રવેશાય છે અને વાદ્યસ નિર્વિકલ્પ

સુખનો લોગ લોગવી શકાય છે. અતએવ આત્મા તેજ પરમાત્મા છે
 (સ્વપ્ના સો પરમસ્વપ્ના) ઇત્યાદિ વડે આત્મભાવના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિદ્વારા
 આત્મધ્યાન ધરવું જોઈએ. ભાવનાજ્ઞાનનો અપૂર્વ મહિમા છે, તત્સંબંધી
 અધ્યાત્મોપનિષદ્માં વાચક જણાવે છે કે—તપઃશ્રુતાવિના મત્તા ક્રિયા-
 વાનપિલિપ્યતે । માવનાજ્ઞાનસંપન્નો નિષ્ક્રિયોઽપિ ન લિપ્યતે ।
 તપઃ શ્રુતાદિવડે મત્તા એવો ક્રિયાવાન પણ રાગદ્વેષમાં લેપાય છે.
 પરંતુ ભાવનાજ્ઞાનસંપન્ન એવો ધર્મની બાહ્યક્રિયાથી રહિત નિષ્ક્રિય
 રાગદ્વેષમાં લેપાતો નથી. એટલો બધો ભાવનાજ્ઞાનનો મહિમા છે.
 આત્માની શુદ્ધધર્મની ભાવનાનો જ્ઞાનરૂપામિ જેના હૃદયમાં પ્રવત્સ્યા
 કરે ॥ તે ગમે તેવા કાર્યમાં પ્રવૃત્ત છતાં વા નિષ્ક્રિય છતાં રાગદ્વે-
 ષથી લેપાતો નથી. આત્મભાવના જ્ઞાનવડે નીચેના શ્લોક પ્રમાણે આત્માને
 ભાવવો જોઈએ. લિપ્યતે પુદ્ગલસ્કંધો, ન લિપ્યે પુદ્ગલૈરહમ્ । વિશ-
 વ્યોમાલ્લનેનેષ, ઘ્યાયન્નિતિ ન લિપ્યતે ॥ નાડહં પુદ્ગલભાવાનાં, કલ્પ-
 કારયિતાચ ન । નાનુમન્તાપિ ચેત્યાત્મ-જ્ઞાનવાન લિપ્યતે કલ્પમ્ ।
 ઇત્યાદિ ભાવના જ્ઞાનવડે આત્માના ઉપયોગમાં એટલા બધા હીન
 થઈ જવું જોઈએ કે જેથી પ્રત્યેક બાહ્યકાર્ય કરતાં છતાં આત્માને
 ઉપયોગ કાયમ રહે. આત્માનો શુદ્ધાનુભવ પ્રગટાવવા માટે ભાવ-
 જ્ઞાનની અત્યંત ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરે છે. આત્માનો વિશુદ્ધાનુ-
 ભવ પ્રગટ્યો એટલે શબ્દનયવાચ્યભાવનમુક્તાતા પ્રાપ્ત થઈ એમ
 અવગ્રાહવું. વિશુદ્ધાનુભવ વિના, આત્મસ્વરૂપ કદાપિ ગમ્ય થતું નથી.
 અધ્યાત્મોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—અર્તાન્દ્રિયપરં વ્રહ્મ, વિશુદ્ધાનુભવ-
 યિતા । શાસ્ત્રયુક્તિશ્ચતેનાપિ નૈવ ગમ્યં કદાચન ॥ ઇત્યાદિ શ્લોકોથી
 આત્મજ્ઞાનીઓએ અવગ્રાહવું કે શાસ્ત્રની સેંકડો યુક્તિઓવડે પણ
 વિશુદ્ધાનુભવવિના આત્મસ્વરૂપ અનુભવગમ્ય થતું નથી. આત્મજ્ઞાનીએ
 ધ્યાનવડે વિશુદ્ધાનુભવ પ્રાપ્ત કરવો કે જેથી આત્માની શાંતિ પ્રાપ્ત
 કરી શકાય. આત્મજ્ઞાન મેળવીને આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો અને
 તેમાં રહેલા સુખપર્યાયો વિના અન્ય કોઈના પોતાના આત્મમાં
 આરોપ કરવો નહીં. શરીર-વાહ્યી આદિ જડ વસ્તુઓને જે આત્મમાં
 આરોપ કરે ॥ અર્થાત આત્મા વિના અન્ય શરીર વગેરેને આત્મમાં

જે એમ જે એને ઉ નેવું દરબાવિક આમરૂપ પરમાત્મનું રવરૂપ
 બહુ નથી એમ અવલેખનું. અધ્યાત્મવિજ્ઞાન કહ્યું છે કે—
 દયોર્ધામિદુર્ગાદ્ યાચાત, ય આયમ્યભયપ્રદયાતિ તેમ આઝાદિકં કાં
 મ કુલં વાચામયઃ ॥ આમરૂપે પાન પાવનરૂપે આત્મની રૂપે
 એનેકે દેવોપકિરૂત બહેને આત્મમા અધ્યવસિત ન રૂપ દેવ
 તે વખતે એકદં નવમનિ અરિશબ્દરૂપ અનેકાના બાધાંની બાધ
 નામાં નાનક બનીને તેના ભેદભ બધ હૃદયમાં હૈ તરકારે પદ્મ
 ભેદભે કે જેથી આત્મમા અન્ન કે.યં વાગુને અધ્યત્મ પ્રવર્તી રહે
 નહીં. દેવરૂપની રૂપાનુકૂલતા આ પાન કે.યં અનંત ગુણેપદેન
 રૂપ ॥ એમ અવલેખનું ભેદભે. આત્મના ગુણ પદાર્થોપર અનંત
 ગુણ ગુણ પ્રેમ ભાવે ભેદભે. આત્મની ઉપર ભેદભે બધે પ્રધ-
 નપદાર્થ પ્રેમ ભાવે ભેદભે કે—જિતવી વાણી કુવિવાહી સદા
 મુલ તથે કુલ વાદ નહિ. મુદિ મુદિ મુદિન્ય વિન્ય અન્ય
 વિન્ય દેવરૂપે રૂપે નહીં. આત્મરૂપ પરમાત્મ પ્રજુ વિન્ય કોઈ
 અન્ન વરુ રૂપે પણ નહિ અને આત્મરૂપ પરમાત્મ પ્રજુપર પ્રેમ-
 ભાવ બહિષ્કાર ભેદભે બધું પ્રેમભાવ ભાવનું ભેદભે કે જ્યાં ત્યાં
 જો પદાર્થોનાં આત્મરૂપ પરમાત્મ પ્રજુની બાધના પ્રવરણ કરે.
 બધે આત્મરૂપ પરમાત્મપ્રજુની પ્રેમભાવ બહિષ્કાર બાધના કરીને
 વર્ષે આત્મરૂપે પરમાત્મભે દેખવેને હૈ અધ્યત્મ પદીને આત્મની
 પરમાત્મના પ્રવર કરતી. આત્મની ઉપર પ્રવરે બાધના કરવાથી
 ભેદભે સ્વચંદ્રાદિગુણે પરમાત્મ રૂપ છે અને એ બાધ
 નેના નિર્લય રૂપ છે. એમાં ભેદભાવ સંદેહ કરવા ભેડું નથી.
 આત્મરૂપ પરમાત્મની બાધનાને ખ્યાલ સ્વપ્નમાં પણ ઉપદેશના
 આપે ભેદભે બાધ બાધના હૈ તરકારે પદ્મ ભેદભે, અને બધી
 ઉત્તમ બાધનામાં પ્રવર દુનર વિખેને છતવાં ભેદભે. અધારે સ્વ-
 મનાં પણ આત્મરૂપ પરમાત્મની બાધના ભાવત રહે ત્યારે બાધનું
 કે હવે મારે આત્મ સ્વગુણ પ્રેમ સમુખ મયો. પ્રસન્નમન સામ-
 ન્ય અવધાર અને નિર્લયના આત્મસત્ત્વિની પ્રસિ કરતી એ પરમ
 સત્ત્વર્ય છે એમ જાણવોએ સમ્યક્ અવગોષીને યથાર્થિત

સ્વાધિકારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. નામ અને રૂપથી લિપ્ત એવા પર-
માત્માના ધ્યાનમાં સ્થિરતા કરીને નામરૂપથી લિપ્ત વૃત્તિવાળા યદને
પરમાત્માના જ્ઞાનસાગરમાં સંયમયોગે તન્મય બનીને નામરૂપથી
લિપ્ત એવું પરમાત્મ સ્વરૂપ કે જેનો અનુભવ, વસ્તુતઃ હું તું આદિથી
લિપ્ત નિર્વાચ્ય છે તે ગ્રાસ કરવો જોઈએ. યુવાવસ્થામાં યોગની
સાધનાવડે પ્રયત્ન કરતાં આત્માનુભવની ઝાંખી ગ્રાસ થાય છે. જો બહુ
પદાર્થોની તૃષ્ણા હોય તો આન્તર પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિની આશા
ધારવી એ ગગન કુસુમવત્ અવગોચરી. શબ્દ, રૂપ, રસ, અને ગંધાદિકે
વિષયોમાંથી સાનુકુળ અને પ્રતિકુળ વૃત્તિનો સંહાર કરીને આત્મ-
સ્વરૂપમાં લીન થવાથી પરમાત્માનો અનુભવ આવ્યા વિના રહેતો
નથી. આ જગતમાં સર્વ પદાર્થોમાં લિપ્ત લિપ્ત જીવોનો લિપ્ત લિપ્ત
વૃત્તિની અપેક્ષાએ સાનુકુળત્વ અને પ્રતિકુળત્વનો વ્યવહાર થતો અવ-
લોકવામાં અને અનુભવવામાં આવે છે તેનું કારણ વાસ્તવિક, આત્મામાં
સ્થિત રાગદ્વેષ પરિણામરૂપ થેતાન છે. રાગદ્વેષ પોતાના સ્વભાવે અન-
તશક્તિમય છે. રાગદ્વેષનો જેમ જેમ ક્ષય થાય છે તેમ તેમ આ-
ત્મામાં ઇન્દ્રીયજ્ઞાન જ્યોતિનો પ્રકાશ થાય છે. આત્માની સમ્યગ્
જ્ઞાન જ્યોતિને ઇન્દ્રીયજ્ઞાન જ્યોતિ કથવામાં આવે છે. મુસલમા-
નમાં એક એવી પ્રચલિત વાર્તા છે કે એક વખત એક ગુરૂની પાસે
શિષ્યે પ્રાર્થના કરી કે હું કેાનું ભજન કરું. ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું કે
તું થેતાનનું ભજન કર. ગુરૂના પર વિશ્વાસ રાખીને શિષ્યે થેતાનનું
ભજન પ્રારંભ્યું તેથી થેતાનને આશ્ચર્ય લાગ્યું કે આખી દુનિયા
ઈન્દ્રિયનું ભજન કરે છે અને આ શિષ્ય માફ ભજન કરે છે. થેતાન
એલા શિષ્યનાપર સંતુષ્ટ થયો અને તેને પ્રત્યક્ષ થઈને કહ્યું કે તું જે
માગે તે આપું, માટે જેની ઇચ્છા હોય તે માગ ! શિષ્યે થેતાન પ્રસન્ન
થયાનું વૃત્તાંત પોતાના ગુરૂને કહ્યું. ગુરૂએ શિષ્યને કહ્યું કે તું થેતાનની
પાસેથી એવું માગી લે કે તારા હૃદયમાંથી થેતાનનો વાસો નીકળી જાય.
ગુરૂની શિક્ષાનુસાર શિષ્યે થેતાનનું સ્મરણ કરી બેલાવ્યો. થેતાને
પ્રત્યક્ષ થઈને વર માગવાનું કહ્યું. શિષ્યે કહ્યું કે જો તું મારા ઉપર
પ્રસન્ન થયો હોય તો મ્હારા હૃદયમાંથી નીકળી જાય. શિષ્યની આ

યજ્ઞી શેત્રુને સારી જાની નહીં તો પણ તેને તે પ્રમાણે કબુલ
 રું પડ્યું અને શિષ્યના હૃદયમાંથી નીકળી ગયો તેથી શિષ્યને
 કહેલો કે સર્વ પ્રત્યક્ષ દેખવા લાગ્યાં. આ કથામાંથી સાર એ લેવાનો
 કે સમદેષરૂપ શેત્રુન એ આત્માના અનુભવ પ્રદેશમાંથી સર્વથા
 યજ્ઞી બાદ તો આત્મામાં કેવળ જ્ઞાન અને કેવળ દર્શનનો ઉત્પાદ
 થય અને તેથી સર્વ દુનિયાના સર્વ પદાર્થોના સર્વ ધર્મને બાણ્યમાં
 થા દેખવામાં આવે. સમદેષને વિષ્ણુરથ માનથી તેઓ ટળી જતા
 થી. પરંતુ આત્મ જ્ઞાન મેળવીને આત્માના સ્વભાવમાં તેઓ રમણતા
 રે છે તેઓનાથી સમદેષ સ્વયમેવ દૂર થાય છે. સમદેષરૂપ શેત્રુન,
 વર્તિતને પોતાના વસ્ત્ર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. અતએવ સમદેષ હ્રય
 રવાની વિશ્વાસવંતમુનુષ્યોએ ગુહોપયોગ ધારણ કરીને જેતું
 જ્ઞાન ધરવાથી સમદેષની પરિણતિ ન ઉદ્ભવે એવા પરમાત્માના શુદ્ધ
 રૂપમાં મસ્ત બનવું જોઈએ. સમદેષનો જેમ મદિહય થતો બાય છે
 મ તેમ આત્માનું સ્વાભાવિક સુખ અનુભવાય છે. વિશ્વવર્તિ મુનુ
 યોએ સમદેષની પરિણતિની મંદતા અને હીણતા કરવા ખાસ લક્ષ્ય
 રું જોઈએ. જે જે ધર્મોનુદ્દનોષ્ટે સમદેષની પરિણતિનો નાશ થાય
 તે અનુદ્દનોદ્વારા ધર્મ સાધનમાં પ્રયત્નથીજ બનવું જોઈએ. ક્રિયા-
 ણમાં પ્રવૃત્તિમય છતાં સમદેષની સામગ્રીયોથી આત્મામાં સમ-
 ણની પરિણતિ બંધત ન થાય તે પર ખાસ લક્ષ્ય રેવું જોઈએ. જ્ઞાન
 ણનો એવો પરિપક્વ અભ્યાસ કરવો જોઈએ કે જેથી અધિકાર
 રતે કર્મયોગી બનતાં છતાં પણ નિર્વેપદશા પ્રાયમ રહે. સમદેષના
 ણનો સામગ્રી ન મળે એવાં સ્થાનાંદિને પ્રાપ્ત કરીને કેટલાક
 મર્ષદંબ મનુષ્યો મનની સાંતતા અમુક સમય પર્યંત સંરક્ષી થકે
 રંતુ જ્યારે સમદેષ સાધક સામગ્રીના સંયોગે મળ્યા કે પુનઃ સમદેષનો
 ઉત્પાદ થાય એવી સિદ્ધિથી સુચવા માનવાનું નથી. “ ન મળે બાવો
 વક્ષ્યસરી ” એવું તો સમદેષના હેતુએના અભાવે કંઈ કયાય પણ
 થી કંઈ સર્વથા સમદેષનો હ્રય થતો નથી. ક્રોધમનનો દેવમાં અને
 યાદોલનો સમમાં સંભવેશ થાય છે. કથાના સ્ત્રોત લેઈ છે. અન-
 યનુબંધી ક્રોધ, મન, અયા અને લેલ; ૨. અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ,

માન, માયા અને લોભ; ૩. પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; ૪. સંઘવલનના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ; એ પોડપ કષાય તથા હાસ્ય-રતિ, અરતિ, લય, શોક, બુગુપ્ત્યા, સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુસકવેદ એ પચીસ કષાયોનો સર્વથા જ્યારે ક્ષય થાય છે ત્યારે આત્મામાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનનો ઉદ્ભવ થાય છે. આત્મામાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન, ક્ષાયિક ચારિત્રઆદિગુણો અનાદિકાલથી સત્તાની અપેક્ષાએ છે, પરંતુ તે ગુણોની શક્તિને રૂંધનાર, મોહનીય કર્મ છે. મોહનીયકર્મનો ક્ષય થતાં શેષ ઘનઘાતીકર્મનો પણ સર્વથા ક્ષય થાય છે અને તેથી કેવળજ્ઞાનાદિગુણો સૂર્યપરથી જેમ વાદળાં ફર થાય અને તે જેમ પ્રકાશ પામે છે તેમ સ્વયમેવ સ્વધર્મતઃ પ્રકાશે છે. કષાયોનો ઉપશમભાવ થાય છે. કષાયોનો ક્ષયોપશમ થાય છે અને કષાયોનો ખંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તામાંથી સર્વથા ક્ષય થવાથી કષાયોનો ક્ષાયિકભાવ થાય છે. કષાયોનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ થાય છે. પરંતુ તે પુનઃ કષાયનીકારણ સ્થામગ્રી પામીને ફરી જાય છે, અને પશ્ચાત્ કષાયોનો ઔદયિકભાવ વર્તે છે. કષાયોના ઔદયિકભાવનો સર્વથા ક્ષય થવાથી પશ્ચાત્ કદિ તે દબ્ધબીજનીપેઠે ઉદ્ભવતો નથી. અતએવ આત્મજ્ઞાનીઓએ કષાયોનો સર્વથા ક્ષય કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કષાયો એજ મહા શત્રુઓ છે અને અન્ય મનુષ્યો તે નિમિત્ત માત્ર છે. આત્મામાં ઉત્પન્ન થનાર કષાયોનો નાશ થતાં આત્મા તે આત્માનો પરમ ખંડુ બને છે, અને આત્મામાં કષાયોદ્ભવ થતાં આત્માજ આત્માનો પરમ શત્રુ બને છે. આત્માજ પરમાત્માનો હિતકર્તા ■ તેમાં અન્ય તે નિમિત્તમાત્ર છે. આત્માજ આત્માનો કષાય પરિણતિ લાભત્ થતાં થતું છે, તેમાં અન્ય મનુષ્યો તો નિમિત્તમાત્ર છે. આત્માનું આત્મામાં ઉત્પન્ન થનાર કષાયોએ જેટલું અહિત કર્યું છે તેટલું અન્ય કોઈ જીવે કર્યું નથી. આત્મામાં સ્થાજ કષાયો અને નવ નોકષાયોની પરિણતિ લાભત્ થાય છે તે નિમિત્ત કારણોને પામી થાય છે. આત્મા અને પરજીવે તથા જડવસ્તુઓનો અંબંધ કેવો છે તેનો વાસ્તવિક વિચાર કરવાથી ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ કરવાનું કારણ રહેતું નથી. સર્વ આત્માઓને પોતાના આત્માસમાન માનવામાં યદિ આવે તો અન્ય નિમિત્તથી

કે.પ. સ્વર્ગને પ્રસન્ન પ્રમદ થય નહિ. આદિ સમયે તે કદાચેયો વિચાર
 પમનું તે આ દુનિયાથી મરી જાય જાણતર છે. આગળે જ કદાચે
 વિદ્યમ પમવળી જેવેની દરજ્જા દેવ તેવેને પ્રથમ આદ્યજ્ઞાથી મર
 પછે અહાં મરું આદિ જે શુદ્ધિપ્રત્યે આ-આમાં આદ્યના થયે છે
 તે તેવેના પાત્રી અદંત્ય દ્રવ્ય રસનું પછો અને હર નિદાનો પેઠે બાદ
 પદોની મમનને જૂઠી પછો. સર્વ જીવને સ્વામીનમન મનનથી
 અને આ-આને આ-મપણે શુદ્ધિપણેને દેખનારને કાંઈ ક્યાંયે અધી
 પેઠે જરૂરી અને કદાપિ પ્રમનથેયે જાણેના અપણા સ્ત્રી થાકે પદન
 સમનનું પ્રમદ વપનું સ્વર્ગને આનંદ થયે છે. આ-આ પદનનું શુદ્ધ
 સ્વરૂપ અવકેશ અને આ-આનું શુદ્ધિપણેયે વર્તે છે. ઉભા થાયે મનુ
 જેના સમનમમાં આવે તદાપિ તેને મનની પરિણતિ પ્રાપ્તિ અને
 કેવી રીતે જાણી શકે છે ? બહુ મનની લક્ષણ થાવત રહે છે
 લક્ષણ મનની પરિણતિ જાણી શકે છે. આત્મજ્ઞાની સ્વાર્થવ્યવસ્થા
 કોઈ કદી કરે છે અને બંધનમાં મનની પરિણતિ ઉભાયે એવે વિચાર
 સંકલ્પના પશુ કરતે નથી. પ્રશ્ન કે તે જાણે છે કે આ-આનું આ-આનું
 શુદ્ધસ્વરૂપમાં જ મન છે. પરંતુ પત્ની પરંતરનાં જે મન કલ્પનામાં
 આનું છે તે એકલવનું પદવ્ય દેવથી મનજ નથી આ પ્રમણે તે
 અવજે છે તેથી તે અને તે સિધ્ધિમાં પ્રમદ થયેલ સ્વધિધાર પ્રમણે
 સ્વધિધાર પ્રમદ્ય કોઈને કરે છે અને અનેક પ્રકારનું બહુ આ-આનું
 મન થાય છે થા અપમન થાય છે તે પશુ તે બન્નેમાં એક સરખી
 આત્મની સામ્યતાને સંસ્પી થાય છે. હવે જડવસ્તુઓમાં અદંત્ય
 મન્યતા થઈ પ્રશ્ન કરવામાં ન આવે તે મનનું હેતુઓમાં અને
 તેવા સંયોજન બાદથી મનની કિંચ દેહાંતેને દેખાયે અને જાણતે
 ઉભા પશુ બંધરથી આત્મ પરંપર આનંદ વિચાર મનને કરી શકતે
 નથી. આનંદ સંયોજનમાં બાદથી આત્મ આવે છે તે પશુ તે હર
 પ્રમણે નથી અને કદાપિ અવધાર માર્ગમાં કલ્પના અપમનનું
 સંયોજનમાં આવે છે તેથી આત્મજ્ઞાની એક પ્રમણે નથી. પ્રશ્ન કે
 તેની દૃષ્ટિએ મન અને અપમનની સામ્ય બાદથી જે દેખાય છે
 તે કલ્પનામાત્ર અવજે થાય છે. આત્મજ્ઞાની મનથી જાણતે નથી

સેવતાં હોય તે ત્યારા આત્માની વિશુદ્ધિ થવી દુર્લભ છે. કપટને પરિણામ અમુક પ્રકારે બાહ્યતઃ શાંતિનીચેલા આદિચેલાઓ દર્શાવ શકિતમાન થાય છે તથાપિ હૃદયની શુદ્ધતાવિના આત્મોત્થાતિમાં એ ડગલું માત્ર પણ વધી શકાતું નથી. “ ત્યાં કપટ ત્યાં ચપટ ” એવી ગુર્જર બાપાની કિંવદન્તીમાં અનુભવ સત્ય સમાયતું છે એમ પ્રત્યક્ દર્શાવેલી અવગ્રેષ્ઠી શકાય છે. વલ્લિદ્ અને બ્હોલઓમાં પ્રાયઃ વ્યાપ્ત વૃત્તિથી દાંભિક સંસ્કારોને અભ્યાસ વિશેષતઃ હોય છે એમ કોઈમાં અવલોક્ય છે અતએવ ધર્મક્રિયાઓમાં પણ દાંભિકાભ્યાસવાસના વેદ્ય છે એનું અવલોકન થાય છે તે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કારણકે વ્યાપ્ત રિકવૃત્તિ સમુદ્ગતદાંભિકસંસ્કારવાસનાભ્યાસનું એટલું બધું બળ બંધ છે કે ધર્મકર્મમાં પણ તેના અભ્યાસનું પરિણામ પ્રાયઃ પ્રગટે છે એમ અનુભવગ્રેયર વૃત્તાંત યનાં નિદેશ કરી શકાય છે. આત્મિકપરિણામની શુદ્ધિમાં મલિનતાકારક કપટ પરિણામ છે. અતએવ ચેતન્યપદી આધ્યાત્મિકગત્યેષાસકોએ સદાજનંદની પ્રાપ્તિ માટે કપટના પરિણામને સર્વથા ત્યાગ કરવો એ ઉચિત કાર્ય છે. પ્રીતિ, પૂજા, સન્કાર, મન, અને કોકસંતાપિ કારણે કપટ પરિણામ અને કપટાચારનું આમેવન કરવું આત્માનું સ્થાનંધ ત્યજવ છે અને આયાના દાસ બનવું પડે છે તથા તેથી પરિણામ એ આવે છે કે આત્મચુલ્લે કરનાં ક્રિયાંદિ વાનુભવે મદ્યન માનવી પડે છે. આત્મકૃપ પરમાત્માના સ્થાનંધમાં કપટ પરીણામ એ ચેતનને પાક બગાડીને જગતની દૃષ્ટિ અમંગલ મુદ્રા પ્રકરે નાટક રમી કાઢે છે વિચાર અને આચારમાં કપટ પરિણામનાં આત્મકૃપ પરમાત્માની નવ્ય નર્મજાએ નંદ પડી જાય છે અને દુનિયાની ક્રિતિ અરિન્દ નેરક બનવું પડે છે આત્મમાં કપટને પરિણામ પરિવિન્ન છે તે સ્વભાવ મનુષ્ય, દુષ્ટપૂષ્પનાં પડે છે એમ અવગ્રેષ્ઠ. તેથી જાવન્દને મૂળભૂતી ન્દય કરીને તેને સ્થાને અભિવ્યક્તવને મનદાન નર કપટને પરિણામ કરના દુષ્ટપૂષ્પની નંદનિ, નદન દર્શકે એક કે. કારણકે દુષ્ટપૂષ્પની નંદનિથી તે એકતરંગ નૃત્ય થાય છે અને તત્ પરિણામને તેને તે તરંગના અનેક અવસ્થા કરવા પડે છે. કપટની પરિવૃત્તિને નવનંદ કપટ થવાની આવે આત્મનંદ તે વજ્રવન કી

પચાદશના ત્રેવીશ વિષયો પ્રતિ ઉદ્ભવનાર ઇંદ્રાનિષ્ઠપા
 યદિ ટોળે છે તો પશ્ચાત્ કપટન્યા પરિણામનો સંદાય થવાનો પ્રસંગ
 થાય છે. કારણકે પાંચ ઇંદ્રિયોના વિષયો અને નામરૂપમાં જે
 ત્યાધ્યાત્મ થાય છે તે ટોળે છે તો પશ્ચાત્ આત્મામાં કપટ પરિણા
 ઉત્પન્ન થવાનું કારણ રહેતું નથી. કપટપરિણામનો હેતુ લોભ
 લોભવૃત્તિનો ત્યાગ થાય તો કપટપરિણામનો વિનાશ થાય એમાં
 આશ્ચર્ય નથી. લોભનો પરિણામ ઉત્પન્ન થવાનું મુખ્ય કારણ સાંસાર
 પદ્યોપર યન્યરી ઇંદ્રિયા પ્રિયતા અને અહં મમત્વભુદિ છે. સાંસારિક
 પદ્યોપરથી ઇંદ્રિયનું ટળી ભાય છે તો લોભ પરિણામની મંદતા પડ
 ભાય છે, અને તે અંતરમાં અનુભવાય છે. સાંસારિક પદ્યોમાં મુખ્ય
 બુદ્ધિની લાલસાથી સાંસારિક પદ્યો મેળવવા, લોભ પરિણામનો પ્રાદુ-
 ભાવ થાય છે. માન, કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, ધનપતિ, સત્તા અને ધન આદિની
 પ્રાપ્તિ માટે અંતરમાં લોભપરિણામનો પ્રાદુભાવ થાય છે. લોભપરિ-
 નામનો પ્રાદુભાવ થતાં નામરૂપમાં ઇંદ્રિય પરિણામ પ્રકટે છે અને
 તેથી અનેક પ્રકારના, મન, વચન, અને કાયાથી બ્યાપાર કરવા પડે છે.
 મન, વચન અને કાયાનું લોભયોગે પરસ્પરામાં વીર્ય પરિણામે છે અને
 તેથી પરિણામ એ આવે છે કે પરપુરુષ દ્રવ્યના ઘસલતે સ્વીકાર
 કરવો પડે છે અને આત્માના મુદ્ધ ધર્મરૂપ ધનથી કરોડો યોજન દૂર
 રહેવું પડે છે. એકે આત્માવિન્યા અન્ય વસ્તુએ પોતાની નથી. આત્મા
 વિકાદિ કારણે પરવસ્તુઓનું અમુક મર્યાદાએ બંધલું કરવું પડે છે અને
 રાનીઓ સમરૂપનો ત્યાગ કરીને આહાતદિનું આશ્રમર્યાદાએ બંધલું કરે
 છે અને અરાનીઓ મૂંઝાંચોએ આહાતદિ વસ્તુઓનું બંધલું કરે છે.
 શ્રી મહાવીરદેવે મૂંઝાંચોપરિગ્રહોવુષો. મૂંઝાંચોપરિગ્રહ ઉચ્ચ મૂંઝાંચો
 પરિગ્રહ કહ્યો છે. અરાનદયાથી જડમૂતપરવસ્તુઓમાં મૂંઝાંચો પરિણામ
 થાય છે અને તેના યોગે અનેક પ્રાણીઓની હિંસા કરતી વગેરે અનેક
 પાપરથાનકો સોગવવાં પડે છે. યદિ લોભ-મૂંઝાંચો પરિણામ વર્તે છે
 તો બાહ્ય વસ્તુઓના ત્યાગથી ત્યાગીપણું પ્રાપ્ત થતું નથી. મૂંઝાં-
 ચો પરિણામ યદિ દ્રવ્યમાં નથી તો બાહ્ય વસ્તુએ કે જેમાં ઇંદ્રિય,
 મન, મમત્વ માનીને દુનિયા બંધાય છે ત્યાં બંધાવાનું થતું નથી.

આત્મજ્ઞાની પોતાના આત્માથી શરીરોદિ સર્વ જડવસ્તુઓને ભિન્ન માને છે અને તેમાં વસ્તુતઃ કંઈ સુખપ્રદત્વ દેખતો નથી તેથી તે શરીરોદિ જડવસ્તુઓમાં લોભ ધારણ કરતો નથી. જગત્માં ધનધાન્યાદિક જડ-વસ્તુઓને લક્ષ્મીભૂત માનવામાં આવે છે પરંતુ તેની પ્રાપ્તિથી અદ્યપર્યંત કોઈને સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થયું નથી. લોભથી વર્તમાનકાળમાં કોઈને સુખ થતું નથી અને લવિષ્યકાળમાં કોઈને યત્નર નથી એમ નક્કી માનીને લોભ પરિણુતિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. શરીરસંરક્ષણ અને શરીર જીવનપ્રદ બાહ્ય વસ્તુઓ વિના કોઈ પણ જીવને ચાલતું નથી તેથી તે વસ્તુઓને સંગ્રહવી પડે છે એ ખરું છે પણ તેથી એમ નથી સિદ્ધ થતું કે તે વસ્તુઓનો લોભ કરવો. લોભવૃત્તિ વિના પણ વસ્તુઓને સંગ્રહી શકાય છે. લોભ પરિણામ વિના સાંસારિક જ્ઞાનપાનાદિ વસ્તુઓ દ્વારા આજીવિકાવૃત્તિ વગેરે કરી શકાય છે તો પશ્ચાત્ લોભવૃત્તિને ધારણ કરવાનું કંઈપણ પ્રયોજન રહેતું નથી. વિશ્વમાં જીવનના ઉપ-યોગમાં આવે એવી વસ્તુઓને ખપ જેટલી સંખવી જોઈએ અને તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ જીવનપ્રવૃત્તિનો નિયમ છે અને તેનાથી વિશેષ પ્રાપ્ત કરીને અન્ય જીવોના જીવનમાં વિઘ્ન નાખી નાહક અસંતોષી બની વિશ્વજીવનવ્યવસ્થાના ધાતક થવું એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. વિશ્વની સર્વ વસ્તુઓ માટે લોભ ધારણ કરવામાં આવે અને કદાપિ માનો કે ઇચ્છિત સર્વ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય તોપણ શું? પ્રાપ્ત વસ્તુઓથી શું? આયુષ્યની રક્ષા થવાની છે અને રોગ, શોક, દુઃખ વગેરેનો નાશ થવાનો છે? ઉત્તરમાં કથલું પડશે કે કદાપિ નહિ. જે વસ્તુઓ સુખરૂપ નથી તો તેઓની પ્રાપ્તિથી કદાપિ સુખ થવાનું નથી એ સત્ય સિદ્ધાંતને સમગ્ર વિશ્વ ફેરવવા શક્તિમાન થતું નથી. એક તજાવમાં સહસ્ર મનુષ્યોને એકવર્ષ પર્યંત ચાલે એટલું જળ ભર્યું છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય યદિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જલપાન કરે તો એકવર્ષ પર્યંત સહસ્ર મનુષ્યોને ચાલી શકે ખરું પરંતુ યદિ એક મનુષ્ય બળવાન થઈને ન્યાયનો ભંગ કરી પાંચસો મનુષ્યોના ભાગનું વાર્ષિકજળ સ્વયં ગમે તે રીતે વાપરી નાખે તો પંચશત મનુષ્યોના જીવનમાં વિઘ્ન કરી થઈ પડે તદ્દત્ અત્ર વિશ્વરૂપગૃહમાં આજીવિકાદિ અર્થે જ્ઞાનપાનાદિની અનેક

વસ્તુઓ બદલે છે તેમાંથી કુદરતના પ્રયત્ન પ્રત્યે પણ જોડાઈ વસ્તુ-
 ઓને ઉપયોગ કરવામાં આવે તે કહે છે. તેની અવસ્થા નથી.
 કુદરતના નિયમને ભંગ કરવાને માટે મનમાં હેતુપરિણામને ઉદ્ભવ
 થાય છે. વિષયની અર્થ વસ્તુઓની ઉપયોગિતા સંબંધી વિચાર કરવામાં
 આવે અને સ્પષ્ટ જીવનસ્પૃક્ષામાં ઉપયોગિતાનો વિચાર કરવામાં આવે
 તે સંદર્ભેની વસ્તુઓનું વિવેક પુરસ્કાર મદદ કરવું એ વાસ્તવિક
 નિયમ સિદ્ધિ છે અને તેમાં હેતુ પરિણામ અવસ્થાની જરૂર રહેતી
 નથી. અન્ય વસ્તુઓની જાણજીવનમાં ઉપયોગિતા છે અને
 ધર્માર્થ જાણજીવન ઉપયોગી છે એમ અવગોળીને જાણ-
 વસ્તુઓને પણ અનુસારે પ્રદશમાં આવે તો તેમાં સંતોષ
 પરિણામજ રહે છે અને હેતુ પરિણામને કોરોડો યોજ-
 નાનો દેશવટો મળે છે એમ અનુભવનમ્ય આ વિચાર યતાં કુદ-
 રતમાં આ જાણની મદદ ઉપજાય છે. હિંદુઓને ઉપયોગી વસ્તુઓ
 દરેકજ રહે ત્યાંથી મળત કહે છે. અતઃપાત્રી અને વસ્તુ વગેરે વસ્તુઓ
 હિંદુઓને ઉપયોગી છે. અને તે પ્રત્યક્ષાનુસારે જ્યાં જામ થાય છે ત્યાંની
 અમુકસ તે તે વસ્તુઓની જામથી હેતુ છે. પુત્રના જામની પૂર્વે
 જાતના સ્તનમાં પ્રત્યક્ષાનુસારે કુદરતની અવસ્થા થએલી હોય છે.
 તેની ચિંતા કરવાને પુત્રને પ્રવેશ પણ પ્રાપ્ત થયે નથી. તદ્વત અતઃ
 પણ પ્રત્યક્ષાનુસારે અમુક હિંદુઓની રાજ્યવૃત્તિ અહાર પક્ષી વગેરે
 વસ્તુઓ જામ પ્રદેશમાં જ્યાં ત્યાં મળી શકે છે તેની ચિંતા અને તેનો
 હેતુ વગેરે કરવાની કંઈપણ જરૂર નથી. પર્વતના સિખરપર ઉત્પન્ન
 થએલી પ્રિદિપ્તિઓને ત્યાં સ્થાય વસ્તુની સ્તંભવત્વ હેતુ હેતુ. પ્રત્યક્ષ
 કાંઈનુસારે જાણજીવની ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે છે તેની હાથ વસાગ
 કરીને નક્કી હેતુ અસ્તુ કરવાથી સિંકર જાણજીવ અને સ્વસ્થ જેવાને
 પણ સુખ મળતું નથી અને તે જાણજીવ સુખ મળ્યોને પ્રત્યક્ષ અનુ-
 ભવ આવે તેમ છે તે પદ્ધતિ હેતુના પરિણામને અને હાં જાણર
 પરિણામને અસ્તુ કરવાની કંઈ પણ જરૂર રહેતી નથી. હેતુના પરિ-
 નામ અસ્તુ હેતુ અને હાં જાણર ઉપયોગી વસ્તુઓનો સંમત કરી
 પરિણામ વધારે એ કુદરતના નિયમનું ભંગ કરનાર મહાપાતક છે

ને તેથી માપ-દુઃખ-અશાંતિ અને અહંતાધ્યાસ વિના અન્ય કશું
 જ ઉત્પન્ન થએલું દેખાતું નથી. આંતરિક જીવનમાં જ્ઞાનદર્શન ચારિ-
 ત્રાદિ ગુણોની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર અને વીર્ય
 એ ભાવપ્રાણ છે અને ભાવપ્રાણને આંતરિક જીવન કહેવામાં આવે છે.
 તથા દ્રવ્યપ્રાણને બાહ્યજીવન કથવામાં આવે છે. બાહ્યજીવનની રક્ષા
 બાહ્ય અમુક વસ્તુઓની ઉપયોગિતાની જરૂર છે અને આંતરિક
 જીવનની ઉપશમભાવે ક્ષયોપશમભાવે અને ક્ષાયિકભાવે વૃદ્ધિ તથા
 ની રક્ષાથે જ્ઞાનધ્યાનાભ્યાસ વગેરેની જરૂર છે. આંતરિક જ્ઞાનાદિ
 જીવનાથે બાહ્ય વસ્તુઓનો લોભ કરવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી.
 આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો તો સત્તાથી અનાદિકાલતઃ આત્મામાં
 તેનો લોભ કરવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી કારણ કે લોભ પરિ-
 ત્તિનો ક્ષય થતાં આત્મામાં જ્ઞાનાદિ ગુણો સ્વયમેવ પ્રગટે છે અર્થાત્
 સત્તાએ જ્ઞાનાદિ ગુણો હતા તે લોભાવરણ ટળતાં આત્મામાં વ્યક્તિ-
 થાય છે. પ્રશસ્ય લોભની, ધર્મની આસધનામાં પ્રથમ આવશ્યકતા
 સિદ્ધ ઠરે છે. પરંતુ આત્માના સ્વરૂપમાં ઉદ્ધ ઉતરતાં તેની પણ ઉપ-
 યોગિતા સિદ્ધ ઠરતી નથી. ધર્મની પ્રાપ્તિ કરવી આપનાર દેવગુરુ
 વલંબન લેવું એ આત્માની ફરજ છે અને એ ફરજ અદા કરવી ભોંધે
 માં લોભ કરવાની કંઈ જરૂર પડતી નથી. લોભની પરિણતિ ધારણ
 થી વિના દેવ ગુરુધર્મની આસધનામાં સ્વાધિકારે કારણ સામગ્રીયોગે
 વૃત્ત ધણું અને અન્યોને પ્રવૃત્ત કરવા એ આત્મિક કર્તવ્ય છે. એમ
 ધનીને પ્રવર્તતાં શુભ કથાચાદિનો ઉપશમાદિ ભાવ થાય ॥ અને તેથી
 ક્ષાયિકભાવે શુદ્ધચારિત્ર્યગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે. પોતાના આત્મામાં
 પર પ્રમાણે લોભ ન પ્રગટતો હોય અને બાહ્યજીવન તથા આંતરિક
 જીવનના ઉપયોગી સાધનોની સામગ્રી હદ પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરવામાં આવતી
 હોય અને તે બાબતમાં અન્ય મનુષ્યો બાહ્યદૃષ્ટિએ પોતાને લોભી વગેરે
 કહે તેથી કદિ કોઈ બનવું નહિ અને તેમજ સ્વકર્તવ્યકર્મથી શ્રદ્ધ ધણું
 હિ. બાહ્યજીવનની ઉપયોગિતા આંતરિક જીવનોન્નતિ માટે છે એમ
 મવશ્યેથીને બાહ્યજીવન તથા આંતરિક જીવનની રક્ષા અને તેની પ્રગતિ
 માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવતો હોય અને તે બાબતમાં અન્ય મનુ

તરફથી અણપમય યીક કરવામાં આવતી હોય તેથી કદિ ગભ-
 રેવું નહિ, હિંમત હારવી નહિ અને તેમજ મનજની સમજાને ખેંચી
 નહિ. મુખ્યમુખ પ્રવૃત્તિ કર્મયોગે જે જે કંઈ થાય છે તે બન્નેમાં પ્રમ-
 ભાવ ધારણ કરીને બાહ્યજીવન તથા આંતરિક જીવન રક્ષવાની જરૂર
 છે. જનજન્ય મુમ બેઠો કે જે જુદિવિવધની બહાર છે તેમાં સ્થાન
 વિન્ય નક્કી પર્વસ્તુઓની પ્રતિ માટે ધમપાત્ર કરી લેવાનું બન-
 વથી સ્વપરને કાંઈ પણ જીવ આપી શકાતું નથી. પર્વસ્તુઓની
 પ્રતિ માટે જીવ કરવા માગથી કંઈ વગત નથી એ ઉપયોગમાં લાવવું
 બેઠાં. કર્મની સામુદાય વિન્ય જીવ ધારણ કરવાથી કેવળ કાયકવેશ-
 અશ્વત્થ-ચોક અને પાપના બાગીચર યવું પડે છે. જે જે વસ્તુઓની
 પ્રતિ માટે હંમેશા કરવામાં આવે છે તે તે વસ્તુઓને મુલકર્મના
 યોગે સહેજે મેળવી શકાય છે અને અમુલકર્મના યોગે મહા
 મયન્યે કયાં છતાં પણ તેની પ્રતિ થતી નથી. જે જે વસ્તુઓ
 કર્મના યોગે પ્રાપ્ત થવાની હોય છે તે સહજપ્રાપ્ત થાય છે. તેને માટે
 જીવને પરિણામ ઉપજા કરવાની કંઈ પણ જરૂર રહેતી નથી એમ
 અમુલક કરવામાં આવે છે તેજ જીવને ઉપચાર-શુદ્ધોપચાર અને
 શાંતિકાવ કરી શકાય છે. બાહ્યજીવન અને આંતરજીવનને ઉપયોગી
 એવા સાધનોની જરૂર છે એ વાત ખરી છે પરંતુ તેમાં જીવ અને
 મૂંઝાં ધારણ કરવાની કાંઈ પણ રીતે જરૂર નથી. બાહ્ય અને આંત-
 રિક જીવનની ઉપયોગિતાવાળાં સાધનોની પ્રતિ માટે ઉદમ કરવા
 બેઠાં પણ જીવ ન કરવો બેઠાં એ પ્રાપ્ત લક્ષમાં સુખવા જેવી
 પ્રાપ્ત છે. નિકોલ દયાએ બાહ્યજીવન તથા આંતરિકજીવનની
 સંરક્ષા રૂઢિ માટે ઉદમ કરનાર આત્મજાનીએ હોય છે. ધારણ કે
 તેથી દયા પ્રાપ્ત કરવાનો તેઓને અધિકાર મળે છે. આત્મજાનીએ
 બાહ્યજીવન અને આંતરિક જીવનની પ્રગતિ સંરક્ષાદિ માટે પ્રવૃત્તિ કરે
 છે, તેમાં તેઓ પાતાની ફરજ ગણે છે તેથી તેઓ અર્હવૃત્તિ અને
 સમત્વવૃત્તિના ઘસબની શકતા નથી તેમજ તેઓ નિર્લેપતાને સાચવવામાં
 આત્મજાનનો સમ્યક્ ઉપયોગ કરી શકે છે. અસાનિજીવને બાહ્યજીવન
 પ્રતિમાં જીવ, દેવ, ચિંતા, ચોક, અને હિંસાદિ અનેક પાપકર્મો કરવા

પડે છે. બાહ્યજીવન અને આંતરજીવનની પ્રગતિ તથા તેની રક્ષાનું અધિકારી ખરેખર આત્મજ્ઞાનિયો હોય છે. આંતરજીવનપ્રગતિ અર્થે બાહ્યજીવનની ઉપયોગિતાના અવબોધક આત્મજ્ઞાનીઓ થાય છે અને તેથી તેઓ જે કંઈ કરે છે તે કર્તવ્ય ગણીને નિર્લોભશ્યાએ નેર્લેપબુદ્ધિથી કરે છે. બાહ્યજીવને જીવવું એ કંઈ આંતર જીવનની સાધ્યદશાના ઉપયોગ વિના જીવું ગણાય નહિ. આંતરજ્ઞાનાદિ જીવને જીવતાં બાહ્યજીવનની સંરક્ષાદિ માટે જે જે સાધન સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી શકાય તેમાં કંઈ લોભપરિણામ વિના લોભ ગણી શકાય નહિ. એમ અનેકનયદ્રષ્ટિએ સાપેક્ષભાવે બોધ થતાં વિશ્વમાં વારતવિક નેર્લોભત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જ્ઞાનયોગી યથા પશ્ચાત્ત જે કર્મયોગી યથા છે તેનેજ કંઈ અનુભવની ઝાંખી પ્રગટી શકે છે. લોભપરિણતિને રક્ષા થતાં આત્મામાં અનેક ગુણો પ્રગટી શકે છે અને તેનો પાતાના આત્માને ખ્યાલ આવે છે. ઇષ્ટ જડ પદ્મચોનો લોભ કરવાથી તે સર્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી અને ઉલટું મનમાં આર્તધ્યાન અને દૈર્ઘ્યા-ધ્યાન પરિણામો થયા કરે છે. લોભનો પરિણામ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ માનસિક વાચિક અને કાયિકોપાધિ થયા કરે છે. લોભના પરિણામથી આત્માપર પારતંત્ર્યની બેઠી પડે છે અને તેથી આત્મસ્વા-ધ્યાન સુખની ઝંધ માત્ર પણ આવતી નથી. લોભ પરિણામથી સર્વ મોનું ઝડલુ થાય છે અને તેથી ચતુરશિતિ લક્ષ્યોનિમાં પુનઃ પુનઃ રેશ્મભણ કરવું પડે છે. જન્મ જરા અને મરણનું મૂલ કારણ લોભ એમ અનેક શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે અને અનુભ-વી અવલોકતાં પણ સંસ્કારનું કારણ લોભજ દોષવામાં આવે છે. સંસ્કારમાં રાગ-કંકાશ-યુદ્ધ-વેર-ઝેર-પ્રપંચો-હિંસા-શ્રદ્ધ-ચોરી અને બ્યભિચાર વગેરે દુષ્ટ કર્મો ખરેખર લોભના પરિણામથી થાય છે. દેશની-પ્રમાણની ને આત્માની સમૂળગી પાયમાલી કરનાર લોભ પરિણામ છે એમ અવ-ધીને લોભનો પરિણામ ટળે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જેમ જેમ જ્ઞાની પરિણતિ ટળે છે તેમ તેમ નિરપૃહતા-સંતોષ અને સ્વતંત્ર્ય પ્રાપ્ત થઈ શકાય છે. સર્વ પ્રકારે આત્મગુણોને વિનાશક લોભ છે એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે તે ખરેખર સત્ય છે. સર્વ વસ્તુઓ સર્વને માટે છે.

પડે છે. બાહ્યજીવન અને આંતરજીવનની પ્રગતિ તથા તેની રક્ષાના અધિકારી ખરેખર આત્મજ્ઞાનિયો હોય છે. આંતરજીવનપ્રગતિ અર્થે બાહ્યજીવનની ઉપયોગિતાના અવબોધક આત્મજ્ઞાનીઓ થાય છે અને તેથી તેઓ જે કંઈ કરે છે તે કર્તવ્ય ગણીને નિર્દોલદશ્યએ નિર્લેપબુદ્ધિથી કરે છે. બાહ્યજીવને જીવવું એ કંઈ આંતર જીવનની સાધ્યદશાના ઉપયોગ વિના જીવું ગણાય નહિ. આંતરજ્ઞાનાંકિ જીવને જીવતાં બાહ્યજીવનની ચંરચાદિ માટે જે જે સાધન સાધ્યો પ્રાપ્ત કરી શકાય તેમાં કંઈ લોભપરિણામ વિના લોભ ગણી શક્ય નહિ. એમ અનેકનયદ્રષ્ટિએ સાંપડલાવે બોધ થતાં વિશ્વમાં વારતવિક નિર્દોલત્વ પ્રાપ્ત થાય છે એમ જ્ઞાનયોગી થયા પશ્ચાત્ જે કર્મયોગી થાય છે તેનેજ કંઈ અનુભવની ઝાંખી પ્રગટી શકે છે. લોભપરિણતિને નાશ થતાં આત્મામાં અનેક ગુણો પ્રગટી શકે છે અને તેનો પોતાના આત્માને ખ્યાલ આવે છે. ઇષ્ટ જડ પદ્ધતિઓ લોભ કરવાથી તે સર્વ પ્રાપ્ત થઈ શકતા નથી અને ઉત્કૃષ્ટ મનમાં આર્તધ્યાન અને દૈર્ઘ્યાનના પરિણામો થયા કરે છે. લોભનો પરિણામ જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ માનસિક વાચિક અને ક્રાયિકોપાધિ થયા કરે છે. લોભના પરિણામથી આત્માપર પારતંત્ર્યની બેડી પડે છે અને તેથી આત્મસ્વતંત્ર્ય મુખની ગંધ માત્ર પણ આવતી નથી. લોભ પરિણામથી સર્વ કર્મોનું ગ્રહણ થાય છે અને તેથી ચતુરશિતિ લક્ષ્યોનિર્માણ પુનઃ પુનઃ પરિણામજી કરવું પડે છે. જન્મ જરા અને મરણનું મૂલ કારણ લોભ છે એમ અનેક શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે અને અનુભવથી અવલોકતાં પણ સંસારનું કારણ લોભજ દેખવામાં આવે છે. સંસારમાં કલેશ-કંકાશ-યુદ્ધ-વૈર-ઝેર-પ્રપંચો-હિંસા-જીઠ-ધોરી અને બ્યભિચાર વગેરે દુષ્ટ કર્મો ખરેખર લોભના પરિણામથી થાય છે. દેશની-સમાજની અને આત્માની સમૂજગી પાયમાલી કરનાર લોભ પરિણામ છે એમ અવબોધીને લોભનો પરિણામ ટળે એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જેમ જેમ લોભની પરિણતિ ટળે છે તેમ તેમ નિરપૃહતા-સંતોષ અને સ્વાતંત્ર્ય મુખ વધતું જાય છે. સર્વ પ્રકારે આત્મગુણોને વિનાશક લોભ છે એમ શાસ્ત્રકારો કહે છે તે ખરેખર સત્ય છે. સર્વ વસ્તુઓ સર્વને માટે છે.

સર્વ દુનિયા એ માફું કુટુંબ છે અને સર્વ વસ્તુઓ ખરેખર
 દુનિયારૂપ કુટુંબની છે. એમ માનીને સર્વ વસ્તુઓને લેલ યાય
 છે તેને દુઃખથી દૂર કરવામાં આવે તો આ-મર્યાદાની અંખી પ્રગટયા વિના
 રહે નહિ. અન્ય વસ્તુઓ દંડ આ-માની નથી છતાં અન્ય વસ્તુઓની
 મર્યાદા કરવી એ કુટુંબના પ્રાયશ્ચી વિરુદ્ધ ગમ્ય છે. પુણ્ય અને પાપ
 પણ આ-માથી વિના પુણ્ય પચાંચ છે નથી પુણ્ય અને પાપને પણ આ-
 માની વસ્તુઓ ન માનવી ભેદે. પુણ્ય પાપાદિમાં મમ-વશુદ્ધિ ન
 થાય કરવી ભેદે અને નેનાવટે પ્રમ નાનુકુળ અને પ્રતિકુળ વસ્તુ-
 યોગને પણ પાપની ન માનવી ભેદે. આ પ્રમાણે અંગરૂની માન્યતા
 યુખીને ઉદય આવેલાં કેમ કે જેને પ્રારબ્ધકમ કથામાં આવે છે તેને
 મમભાવે ભાવવમાં ભેદે અને નાનુકુળ વસ્તુઓ પર લેલ પરિણામ
 ૧ થાય કરવા ભેદે નથી પ્રતિકુળ વસ્તુઓ પર દેવ પરિણામ ન
 થાય કરવા ભેદે. આ પ્રમાણે યમ અને દેવપરિણામને સમાવીને
 અવધારિક કથોને અધિધર પ્રમાણે સ્વસ્થ અને સ્વશક્તિના
 અનુસાર કરવા ભેદે. અન્ય દંડ નહિ છતાં અવધારે દંડ અને
 ઉપયોગી વસ્તુઓને જે પ્રમાણમાં ભેદે તે પ્રમાણમાં પ્રમ
 કયાં વિના દંડકો થતાં નથી પણ તેથી એમ ત્રિદ નથી થતું
 કે ઉપયોગી વસ્તુઓથી દૂર રહેવું. આહાર-પાણી અને વસ્ત્રાદિ
 વિશેષી વસ્તુઓને દૈનિક આવશ્યક જીવનઅવધારકોએ મહત્ત્વ
 યત્ન કરવા પડે છે એ ખરું પરંતુ તત્ત્વ-અંખી કથાનું એટલું જ છે જે
 યત્ન કરવા પડે છે એ ખરું પરંતુ તત્ત્વ-અંખી કથાનું એટલું જ છે જે
 આહારાદિ જીવનરસક વસ્તુઓને લેલ ન થાય કરવા. આહારાદિ
 વસ્તુઓને મમ-અન લેલ પરિણામ વિના ઉદ્યેનપૂર્વક મહત્ત્વ કરીને બાહ્ય-
 જીવન સંસ્કારની સાથે આત્મરસુ જીવનની વૃદ્ધિ કરવી એ લોકોત્તર અવ-
 ધાર છે. લેલકથાયથી આત્માના પ્રદેશ પાસે રહેલા આશ્રય પ્રદેશમાંથી
 કેમવર્તણને આત્મા મહત્ત્વ કરે છે. લેલ કથાયના પરિણામની આત્મામાં
 વૃદ્ધિ થાય છે કે હાનિ થાય છે અને તેના ઉપર અન્ય એકથી યાત્રય
 છે કે કેમ તેને દુઃખમાં અનુસર કરીને લેલની પરિણામિ યાત્રય પ્રયત્ન
 કરવા ભેદે. લેલની પરિણામિ મંદ પડતાં સંતોષ ઉત્પન્ન થાય છે.
 નિમ્ન. અનુસર આવે એટલે સમજવું કે હવે લેલ કથાને અવધારમાં.

વિજય પ્રાપ્તિ કરી શકાયે. અંતરમાં લોભ, તૃષ્ણ, માર્ધ્ય, મૂંઝાંઝેન
 ઉભરાતું ઉત્થાન થાય છે ત્યાંમુઘી બહિર્વૃત્ત્યા ત્યાગીપણું હોય છે.
 પરંતુ તે ચોલી શકતું નથી. લોભની વાસનાને જીતવી એ અનંતગુણ
 દુષ્કરકાર્ય છે. જે જે મનુષ્યોને સ્વમત્યનુસારે જે જે વસ્તુઓ ઇંદ્ર
 અને ઉપયોગી લાગે છે તે તે વસ્તુઓપર તે તે મનુષ્યોને લોભ થય
 કરે છે. જેમ જેમ જુદી ખીલે છે તેમ તેમ પ્રથમ કંઠપાયડી ઇંદ્ર
 વસ્તુઓપર અનિષ્ટત્વ જુદી પ્રગટે છે, અને અન્યવસ્તુઓપર ઇંદ્રજુદી
 થયા કરે છે. બાળકોને જે જે વસ્તુઓ બાધ્યાવસ્થામાં ઇંદ્ર લાગે છે
 તે તે વસ્તુઓને યુવાવસ્થામાં તે ઇંદ્ર માનતો નથી, તેમજ યુવાવ-
 સ્થામાં યુવકને કેટલીક વસ્તુઓપર ઇંદ્રજુદી, -ઇંદ્રપરિણામ થાય છે
 તેમાંની કેટલીક વસ્તુઓપર વૃદ્ધાવસ્થામાં ઇંદ્ર-પ્રિયભાવ રહેતો નથી. માં-
 ગીના સમયમાં જે જે બાળતોપર પ્રિયતા પ્રકટે છે તે તે બાળતોની પ્રિયતા
 પશ્ચાત્ નિરોગાવસ્થામાં રહેતી નથી. તેમજ રોગાવસ્થામાં જે જે બા-
 ળતોપર અરૂચિભાવ થાય છે તે તે બાળતોપર પશ્ચાત્ નિરોગાવસ્થામાં
 રૂચિભાવ થાય છે. કંઈ, વાત અને પિત્ત પ્રકૃતિની મુખ્યતા અને
 ગાણ્ધતાથી લક્ષ્યાદિવસ્તુઓપર પ્રિય અને અપ્રિય પરિણામનો ફેરફાર
 થાય છે. તેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવયોગે નિમિત્ત-
 કારણ પામીને જડવસ્તુઓમાં પ્રિય તે અપ્રિય અને અપ્રિય તે પ્રિય એમ
 જીવને પ્રિયાપ્રિય જુદી થયા કરે છે. અને તે પ્રિયાપ્રિય જુદી વા પ્રિયાપ્રિય
 પરિણામ ક્ષણિક હોવાથી અર્થાત્ બદલાતો હોવાથી પરવસ્તુઓમાં પ્રિયાપ્રિ-
 યની કંટપના વસ્તુતઃ સત્યમુખ જુદીથી ભિન્ન હોવાથી જડવસ્તુઓને
 આવશ્યક કર્મના અધિકારથી બહિર્ લોભ કરવો એ કોઈ રીતે એમ
 નથી. આત્માના જ્ઞાનથી વિવેક કરતાં અવગ્રોધાય છે કે પરજડ વસ્તુ-
 ઓથી આત્મમુખની કદિ પ્રાપ્તિ થવાની નથી. પ્રત્યેક મનુષ્ય મુખને
 પ્રાપ્ત કરવા કરે છે. ઇંદ્ર છે. રૂબાઓ રૂઝવ કરે છે અને વિદ્યાર્થીએ
 વિદ્યાનો અભ્યાસ કરે છે તે મુખ પ્રાપ્ત કરવા કરે છે. અનેક પ્રકારની
 સત્તા વિશિષ્ટ પદવીઓ પ્રાપ્ત કરવાને મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે તેમાં પણ
 મુખ પ્રાપ્ત કરવું એ મુખ્યોદ્દેશ હોય છે. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પરજે છે અને
 અનેક પ્રકારના વ્યાપાર કરે છે તેમાં પણ તેઓની મુખ્ય ધારણા તે મુખ

[illegible]

હોય તેમજ પ્રશસ્યકપાયવિના નિકપાય ધવાની 'વાતો' કરતા હોય છતાં નિકપાયભાવમાં જે રહેતા ન હોય એવા મનુષ્યોએ પ્રથમ અપ્રશસ્ય કપાયમાંથી પ્રશસ્યકપાયમાં આવવા અને પશ્ચાત્ નિકપાય ભાવ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એજ શિક્ષા તેઓને યોગ્ય છે. યદ્યપિ નિકપાયભાવમાં અમુક સમય પર્યંત રહેવાનું હોય તે પણ પ્રશસ્યકપાય કર્યા વિના પ્રશસ્યકપાયના શુભાચાર એવા ધર્મના હેતુઓને સ્વાધિકારે ફરજ માની સેવવા જોઈએ. નિકપાયભાવમાં સ્થિરતા થયા છતાં શુભાચારમાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી કદાપિ અધઃપાત ધંદ નથી. ગૃહસ્થદશામાં રહેલા આત્મજ્ઞાનીઓ નિર્વૃણપણાથી ગૃહસ્થયોગ કાર્યોને વિવેકશક્તિથી કર્યા કરે છે. પાતપાતાના ગૃહસ્થદશાના વર્ણાદિ અધિકાર પ્રમાણે જે ગૃહસ્થો ખરેખર આત્મજ્ઞાન પામીને જે જે કાર્યોને કરે છે તેમાં તેઓ અજ્ઞાનિગૃહસ્થો કરતાં અનંતગુણ ઉચ્ચ નિર્વૃણ રહી શકે છે અને અજ્ઞાનિગૃહસ્થો કરતાં વિશ્વવ્યવહારદૃષ્ટિએ તેઓ અન્યજીવોને અનંતગુણ લાભ આપવાને સમર્થ થાય છે. કંધાયોજ મંદપણાથી સ્વસ્વાધિકાર પ્રમાણે ગૃહસ્થજનો આત્મજ્ઞાનયોગે ઉચ્ચ કાર્યો કરતા છતાં અજ્ઞાનિયોગથી પાછા પડતા નથી અને તેઓ કોઈ રીતે વ્યવહારમાં નિર્ભંગ જળાતા નથી તથા જેઓ નિર્ભંગ જળાય છે તેઓમાં સમ્યક્સ્વાધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાનયોગ અને કર્મયોગની પામી છે એમ અવજોધવું.

આત્મજ્ઞાન પામીને ગૃહસ્થ જનોએ સ્વયોચ્ચ ધાર્મિકકૃત્યોની જે જે ફરજો અદા કરવાની છે તે ખાસ અદા કરવી જોઈએ. અવિરતિ સમ્યક્દૃષ્ટિ ગૃહસ્થ જને શાશ્વતસેવા-પ્રભુલક્ષિત-ગુણલક્ષિત ધર્મની રક્ષા અને પ્રભાવનાદિ કૃત્યોમાં સદા તત્પર રહેવું જોઈએ, એ તેની સ્વાધિકાર કર્તવ્યતા છે એમ અવજોધવું. દેશવિરતિ ગૃહસ્થો પ્રત્યે અંગીકાર કરવાં. મમજ્ઞેત્રાનું પાપણુ કરવું, સ્વાધર્મ્ય વાત્સલ્ય કરકું જંગમ અને સ્થાવર તીર્થોની સેવા રક્ષા કરવી અને તેઓની પ્રભાવ કરવી, દેવગુરૂ અને ધર્મની આરાધના યોગ્ય ધર્મકાર્યો કરવાં ઇત્યાદિ ધર્મવ્યવહારદૃષ્ટિએ દેશવિરતિ ગૃહસ્થ મનુષ્યની સ્વાધિકારે જે જે ફરજો શાશ્વતમાં લખેલી છે તે તે ફરજોને આત્મજ્ઞાન પામીને યથાશક્તિ

અદ્યપણે પણ ધર્મબ્યવહારિક દૃષ્ટીથી જ્યાં મુખી મુદ્દાવાતમા રહેવાનું
 છે ત્યાંમુખી હદપિ પદ્યુપાયનું નહિ. એજ મુદ્દાસને સ્થપિતારે ધર્મિક
 કર્મોની કર્તવ્યવિદ્યા અવગણવી જે સંતુલ્યે ત્યાજ કરીને અપુણ્યે રથ
 છે તેએને દ્રવ્ય સેત્ર દ્રવ્ય અને ભાવન્યેએ ઉન્નત અને અપવાદથી
 સુપ્રેરિત કર્મોની દૃષ્ટે બબલવી બેઠંએ અત્યંત-ઉપાધાય-પ્રવર્તક રથ-
 વિદ્ય, રત્ન અને સમન્વિત અપુણ્યેને અવસ્યક પ્રયો કરવાજ બેઠંએ તીર્થ-
 રક્ષા-ઉપદેશ અને ધર્મને પ્રચાર કરવાના ઉપાયોમાં પ્રવૃત્તિ, અપુ અને અધી-
 ને સંધ વદારણ્યે પ્રવળ પ્રતિક્રમણ-પ્રતિવેખન-પાનપાન-વિહાર
 અદિ જે જે દૃષ્ટે અન્યેમાં જગ્યામાં છે તે તે કરવાં બેઠંએ અપુ-
 ણ્યે સ્થપિતારે પ્રભુજે જે જે દ્રવ્ય સેત્ર દ્રવ્ય ભાવે ઉન્નત અને અપ-
 વાદને દૃષ્ટે પ્રતિપાત કરવાં છે તે અવસ્ય કરવાં બેઠંએ અને
 અંગથી અન્યદાનમાં જે જે રથએ લગીને રમણુ કરવાની રથી છે
 તે કરવીજ બેઠંએ મુદ્દાસને ત્યાંએ સ્થાવરેચિત અવસ્યક પ્રયો
 બે તેએ દેશકલગુચર ન કરે અને મુખ્યતાની બને તો તેએ
 ધર્મોત્કર્ષક માટેને અનુસંદ્ય રથ છે. પ્રત્યેષાત નિયમયભાવે
 અવસ્યકપ્રયોની રક્ષકપાત્ર વિધેયન સમયે અટકું સંકેપથી રથ-
 વમાં અનું છે. વિદેશનુભવ તે ઝીતકોની ઉપચાર કરી મેઝવણે
 અને આત્મદાનપૂર્વક રથએને છતવાની સ્થે બ્યવહારિક અને ધર્મિક
 પ્રયોમાં મુદ્દાસેએ જગૃહિતી અપેક્ષે સ્થપિતારે પ્રવૃત્તિ કરવી તથા
 અપુણ્યે સ્થેચિત ધર્મિક પ્રયોમાં સેવકલગુચરે પ્રવૃત્તિ કરવી
 કર્મકેવપ્રવૃત્તિમાં રથએની મન્દતા રથ એવી અધિક ભાવના
 દારણ કરવી જ્યાં મુખી મુદ્દાસદ્ય છે ત્યાંમુખી મુદ્દાસેચિત કર્તવ્ય
 કર્મોને વિવેક અને મદનપૂર્વક દેશકલગુચરે નિર્વેપતાની સ્થે કરવાં
 બેઠંએ પણ મુદ્દાસયેએ અપુણ્ય ધર્મોની કિપાત્તિ કરવી એ બ્યવહાર
 ધર્મ વિરૂદ્ધ છે. અપુણ્યેને અપુણ્યેને ઉચિત જે જે પ્રયો રથમાં
 છે તે કરવાં બેઠંએ પણ મુદ્દાસનું દૃષ્ટે ન કરવાં બેઠંએ એમ
 મુદ્દાસ અને અપુણ્યે સ્થાવરધર્મ પ્રભુજે કર્મમાં નિયમયપૂર્વક
 પ્રવૃત્ત થય લક્ષ રેવું બેઠંએ

એમ એમ આત્મદાન અને નિયમયભાવ થતે બધ છે તેમ તેમ

પ્રાણ, ઇન્દ્રિય, વેશ્ય અને મુદ્ર એ ચાર વર્ણ સ્વરૂપ કર્તવ્ય કર્મો-
 ધિકારમાં ઉચ્ચ થતા લાય છે, અને તેથી દેશમાં-સામ્રાજ્યમાં-સભા-
 જમાં-મંડળમાં-ધર્મસંઘમાં અને પોતાના આત્મામાં ઉચ્ચતા અને શાંતિ
 વધતી લાય છે. અન્તે તેનું પરિણામ એ આવે છે કે કર્મયોગમાં આ-
 ત્માની વિશુદ્ધિથી ઉચ્ચ થએલ જનસમાજ ખરેખર ધાર્મિક કર્મયોગના
 રણક્ષેત્રમાં મોહ શત્રુનો પરાજય કરીને કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શનની
 પ્રાપ્તિ કરવા સમર્થ થાય છે. કર્મયોગની ઉચ્ચતા અને દિવ્યતામાં
 વિદ્ય કરીને તેનો અધઃપાત કરનાર ખરેખર ક્રોધ, માન, માયા અને
 લોભ એ ચાર કપાયો છે. ક્રોધાદિ ચાર કપાયનો નાશ કરનાર ખરે-
 ખર કર્મયોગક્ષેત્રમાં કર્મયોગી જનવા સમર્થ થાય છે. ક્રોધ, માન, માયા,
 લોભ, ઈર્ષ્યા, નિન્દા, દ્વેષ, કૂર કૃષ્ણલેસ્થાદિક પરિણામ, અસંક-
 નશીલતા અને મમત્વાદિ પરિણામથી ઘેરાયેલો અજ્ઞાની જીવ ખરેખર
 ઉચ્ચ રાજ્યપદવી, ન્યાયપદવી, સેનાધિપતિપદવી આદિ મહા પદવીઓને
 પ્રાપ્ત કરીને વિશ્વ મનુષ્યોને દુઃખનો હેતુભૂત થાય છે. રાગદ્વેષાદિ
 પરિણામથી ઘેરાયેલો મનુષ્ય વ્યાવહારિક તેમજ ધાર્મિક કર્મયોગ ક્ષેત્રમાં
 વિહાર કરતો છતાં સ્વપરને અશાંતિ, દુઃખ અને કર્મવૃદ્ધિ કરનારમાં
 નિમિત્તભૂત થાય છે. અતએવ વ્યાવહારિક કર્મયોગ સામ્રાજ્યમાં
 જ્ઞાનપૂર્વક રાગદ્વેષ પરિણતિથી શાંત થએલ મનુષ્યની ઉપયોગિતા જેમ
 વ્યાજબી જણાય છે તેમ તેના કરતાં ધાર્મિક કર્મયોગ ક્ષેત્રમાં જ્ઞાની, શાંત,
 ઉદાર, ગંભીર, જીર્ણીકૃત, સાપેક્ષદ્રષ્ટિધારક, એવા ધર્મ કર્મયોગીની અનંત-
 ગુણી ઉપયોગિતા સિદ્ધ ઠરે છે. ગૃહસ્થ કર્મયોગીને વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક
 કાર્યોમાં જ્ઞાની અને શાંત થઈને પ્રવર્તવાની જરૂર છે તેના કરતાં
 ધર્મકર્મયોગના અધિકારી સાધુને તો અનંતગુણ વિશેષ ઉત્તમ થવાય એવા
 આત્મજ્ઞાનમાં પરિપક્વ જનીને ધર્મ કર્મયોગમાં પ્રવૃત્ત થવાની જરૂર
 છે. દરરોજ આહારસદિની ક્રિયાઓ કરવી પડે છે. આહારસદિની ક્રિયાઓ
 કયોવિના છુટકો થતો નથી ત્યારે તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એટલે વ્યાવ-
 હારિકદૃષ્ટિએ આવશ્યક સિદ્ધ ઠરે છે તેથી તેમાં જેમ જેમ રાગ-
 દ્વેષના મન્દ પરિણામે પ્રવર્તવામાં આવે છે તેમ તેમ તેમાં દિવ્ય
 શાંતરસનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્નપણે વહેતો અનુભવમાં આવે છે. જ્ઞાન

એનપૂર્વક જ્ઞાનલાક્ષિક તથા જ્ઞાનિક કમંચેન અપ્રાપ્તિય છે એમ કય
 વનું ક.૧૫ એ છે કે તેમ કરવાથી કમંચેનની પ્રત્યેક ક્રિયાએનું મુખ્ય
 કારણિનુ સ્વાધીયજ્ઞન હજિમા કયમ એ છે અને તેથી કયમક
 પદ્ધતિ કિયબદ મનાવત અને સંકીર્ણ વચેત્તે અને દેશે પ્રક
 રીને કિયકનંચેનમા પરંપરાએ અગુદત વધારીને જનનમાનને
 અપ્રાપ્ત કરી દે છે તે કિય ચેન નથી જનનમાનપૂર્વક ક્રિયાએનમાં
 પ્રજા સ્વથી કાર્યહજિ અને ઉદાઘવ તથા ત્રાસા સ્વપૂર્ણ પ્રતિકૂળ
 સંદેહેમાં કય કરવાની અને મનજની સમનત સમવાને ખ્યાલ
 રહે છે. રાજેથી અવિરૂદ્ધને સુદરથને સુદરથન્ય અવધારિક
 તથા જ્ઞાનિક અધિકાર પ્રમણે અને સ્વપૂર્ણને સ્વપૂર્ણન્ય અધિકાર પ્ર
 મણે જ્ઞાનિક કમંચેનનોનું જનન માન અને અપ્રાપ્ત માનથી ઉપયુક્ત
 ઉપદેશિત્વજેન કયાંમદ કપાએ સંબંધી કયવાનું કે કોપ માન
 માન, લેન, અને કમદિ કપાએને જેમ જેમ મંદ-ચાંત કરવામાં આવે
 છે અને કમંચેનમા કરવાની સમનપૂર્વક વર્તાય છે તેમ તેમ આ-
 નંકસ્યાનમાં આનગ વધાય છે, અને અન્ય જીવેને આનંકસ્યાનમાં
 પ્રજાંથી શકાય છે. ઉપર જેમ લેન કપાએને તથા કરવાથી આત્માની
 પરમાત્મન્ય થાય છે તે સંબંધી જેમ અપ્ર કયવામાં આવે છે તેમ
 કમવિકરને માટે અવજેપણું ચરીરમાં કમન્ય પુદ્ગલ રહે છે અને તે
 પુરૂષવેદ શીવેદ અને નપુંસકવેદ તરીકે અવજેપણું વીધન્ય પુદ્ગલથી
 શીવેદ પુરૂષવેદ અને નપુંસકવેદ પ્રકૃતિ પુદ્ગલ સંધે ભિન્ન છે. પુરૂષ-
 વેદદિ પુદ્ગલ સંધન્ય ઉદયમાં વીધાંદિ પુદ્ગલે નિમિત્તરૂપે પરિણમે
 છે. પુરૂષવેદદિ પ્રકૃતિયે સર્વથા સ્ત્રી સ્વતંત્ર વીધાંદિ પુદ્ગલે કદિ પુરૂષ-
 વેદદિ પ્રકૃતિયેને વિદ્યારકરવાને યત્નિમાત થતી નથી. પુરૂષવેદદિ
 વિદ્યારથી સંદેપન્ય પરિણમની જુદિ થાય છે અને તેથી સંસારમાં
 પુન પુન પરિવ્રમણ કરવું પડે છે. આત્મજ્ઞાનથી પુરૂષવેદ વિદ્યારને
 નષ્ટ કરવાને વિશેષ પ્રયત્ન છે. પુરૂષવેદને નવમા સુભુસ્યાનક સુધી ઉદય
 લેય છે. પુરૂષવેદદિને નષ્ટ કરવાથી આત્મજ્ઞાન સુખની પ્રાપ્તિ થાય
 છે. કમવિકરને જીવવાથી મનન અનેક સંકરો અને ચિદરોને
 નષ્ટ થાય છે અને મનની સ્થિતિ થાય છે. મનની સ્થિતિ મનાથી

આત્મામાં મનની સ્થિતિ થાય છે. કામવિકારથી મન, વચન અને કાયાની શક્તિની ક્ષીણતા થાય છે. કામવિકારથી અનેક દોષોનો ઉદ્ભવ થાય છે. જ્યાં કામવિકાર છે ત્યાં સુગદ્ધેષ સંકલ્પવિકલ્પ પ્રચર છે. એમ અનુભવીને કામવિકારની વૃત્તિનો હાથ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જેમ જેમ કામવિકાર શમે છે તેમ તેમ બ્રહ્મચર્ય ગુણની પુષ્ટિ થાય છે. શબ્દાદિક પંચવિધ્યોમાંથી ઇદ્રાનિદ્રત્વ વ્યાપે ટળી જાય છે ત્યારે બ્રહ્મમાં ચરવાને અર્થોત્ રમણતા કરવાને યોગ્યતા પ્રકટે છે. પંચેન્દ્રિયના વિષયોમાં સમભાવ પ્રકટવાથી કામવિકારની શાંતિ થાય છે. જેનામાં કામવિકાર પ્રકટે છે તે અનીતિ વશ થઈને સહસ્રમુખ વિનિપાતને પામે છે. જે મનુષ્ય કામવિકારને આધિન થાય છે તે સર્વ પ્રકારની અવિવેકતાને પામે છે. એક રીતિએ કથીએ તો સર્વ પ્રકારની આપત્તિનું મૂળ કામવિકાર છે. દેશની, સત્યની, સમાજની અને આત્માની પાપમાઘી કરનાર કામવિકાર છે. કામના આવેશથી આત્માની સ્વતંત્રતાથી વિમુખ થવાય છે અને પુદ્ગલસ્કંધોના રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ અને શબ્દ પુદ્ગલોની આશાએ ક્ષણિક મુખ અને પરિણામે મહાદુઃખમય પારતંત્ર્ય લોગવયું પડે છે. જેઓ કામની સત્તાના તાબેદાર થાય છે તેઓ આત્માસમના તાબેદાર રહેતા નથી. કામની સત્તાને તાબેદાર થએલ મનુષ્ય વિશ્વનો તાબેદાર બને છે અને તેની આંખોની ચોતરફ કાળું વાદળું (એક જાતનું એવું વાદળ) છવાય છે કે જેનાથી તે સત્યદિશા તરફ ગમન કરવા શક્તિમાન થતો નથી. કામવિકારથી કોઈને સત્યમુખ પ્રગટયું નથી અને લવિષ્યમાં પ્રગટનાર નથી એમ અનુભવજ્ઞાનદષ્ટિએ અનુભવતાં સન્યાનુભવ આબ્યાથી પશ્ચાત્ કામલોગોમાંથી ચિત્તવૃત્તિ ઉડી જાય છે. તે વિના કદિ કામલોગમાંથી ચિત્તવૃત્તિનું પ્રતિકમલ થતું નથી. હડકાયલા શ્વાન અને હડકાયલા સૂગાલના વિષની પરંપરા જેમ પ્રવર્તે છે. હડકાયું શ્વાન જેને કરડે છે તેને હડકવા સાહે છે અન્યને કરડે છે તો અન્યને હડકવા સાહે છે એમ હડકાયાની પરંપરા સાહે છે તદ્વત્ કામની વાસના ખરેખર હડકવાનીપેઠે મનની સાથે વત્યાં કરે છે. મનમાં ઉત્પન્ન થએલ કામનો વિકાર પોતે શમે છે અને તેની પાછળ કામની વાસનાનું મનમાં

ખીજ મૂકતો જાય છે અને તેની પરંપરા પ્રવર્ત્યા કરે છે. અત્યેવ
 કામના એક સંકરપ્રમાણને પણ મનમાં સ્થાન ન આપવું એ યોગ્ય
 છે. એક વખત જો મનમાં કામનો વિકાર પ્રકટયો તો તેની પરંપરા
 યતાં પશ્ચાત્ તેનો નાશ કરવો સુરકેલ થઈ પડે છે. શબ્દ, રૂપ, રસ,
 ગંધ અને સ્પર્શનો ભોગ કરવાની જે ઇચ્છા તેજ કામવિકાર છે અને
 તે કામવિકારથી બ્રહ્મચર્ય કે જે વસ્તુતઃ આત્માની સમયશીલપરિ-
 સ્થિતિ છે તેની સિદ્ધિ થતી નથી. શારીરિક વીર્યની રક્ષા
 કરવી એ દ્રવ્યબ્રહ્મચર્ય છે, અને બાહ્ય વિષયોમાં રાગ-
 દ્વેષવિના આત્મજ્ઞાનાદિ ગુણોમાં રમણુતા કરવી તે ભાવ
 બ્રહ્મચર્ય છે. સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં રમ-
 ણા કરતાં બ્યારે સહજ મુખની ખુમારી પ્રકટે છે ત્યારે કામ-
 ભોગની તુચ્છતા અને ક્ષણિકતાનો ખરેખરો ખ્યાલ આવે છે. બ્રહ્મ-
 ચર્યના ગુણોને અનુભવ આવ્યાવિના બ્રહ્મચર્યની કિંમત આંકી શકાતી
 નથી અને 'બ્રહ્મચર્યની મહત્તા અવબોધ્યાવિના કામભોગથી નિવૃત્ત
 થવાનું નથી. કામભોગની વાસનાઓને સ્વપ્નામાં પણ ચિતાર ખડો ન
 થાય એવી દશા થયા વિના આત્મસમાધિમુખનો સ્વાદ વેદાતો નથી.
 કામ ત્યાંમુધી મનપર સત્તા ચલાવી શકે છે કે બ્યાંમુધી કામની અ-
 સ્વરતાને અનુભવ અને ઈદ્રિયાવીત મુખને અનુભવ થયો નથી. કામના
 વિકારને છુટાવિના પુરૂષાર્થ ગણી શકાતો નથી અને પુરૂષાર્થવિના
 પુરૂષત્વ ક્યાંધી હોઈ શકે તે વિચારવા જેવું છે. આકાશમાં થરી
 શકાય અને અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓને અભ્યાસ કરી શકાય પરંતુ
 કામના વિકાર પર જ્ય મેળવવા એ સર્વ કરતાં દુષ્કર કાર્ય છે.
 જેણે આત્મજ્ઞાન સંપ્રાપ્ત કર્યું છે તે કામના વિકરપ સંકરપોને નાશ
 કરવા સમર્થ થાય છે. આત્મજ્ઞાની કામના વિચારને દબાવવાના
 ઉપાયો બહુ શકે છે. નિકાચિત પ્રારબ્ધ કર્મ કે જે અવસ્યમેવ
 ભોગવ્યા વિના છૂટકો થતો નથી તેવું કર્મ ઉદયમાં આવે છે
 ત્યારે તે આત્મજ્ઞાની સમભાવે તે કર્મને ભોગવે છે તેથી તે કર્મની
 નેર્જન્ય કરે છે, અને સમભાવવડે આત્માને બાધી નવીન કર્મ પ્રકટો
 થી. કામવિષયનિકાચિત ભોગાવડી કર્મ કયા છુટાને છે અને કયા-

જીવને નથી. કયાજીવને ક્યારે તે ઉદયમાં આવવાનું છે તેની ખબર
 અતિશયજ્ઞાનીઓને હોઈ શકે. કામવૈપયિકનિકાચિત લોગાવલી કર્મ તે
 આત્મજ્ઞાનીને અવશ્ય લોગવવું પડે છે. કામવૈપયિક નિકાચિતકર્મને ઉદય
 એવો બળવાન હોય છે કે આત્માની ઉપયોગધારને અવળી કરી નાંખે
 છે. જેવી રીતે મહાનદીમાં રેલ આવે છે ત્યારે તે ગામડાં અને તટ
 પર રહેલાં વૃક્ષોને ખેંચી લેઈ લાય છે તદ્વત્ નિકાચિત લોગાવલીકર્મની
 રેલપણ એવી બળવતી હોય છે કે તે આત્માની શક્તિયોને મરોડી
 નાંખે છે. આત્મજ્ઞાની ખરેખર નિકાચિત લોગાવલીકર્મના ઉદયમાં
 જરા નીચો પડીને પાછો ઉઠે થાય છે અને આત્મજ્ઞાન બળવડે નિકા
 ચિત કામકર્મનો અર્થાત્ પુરૂષવેદાદિનો નાશ કરવા સમર્થ થાય છે.
 નદીમાં પાન ઉગે છે તે જ્યારે રેલ આવે છે ત્યારે નીચી નમી જાય
 છે અને રેલ ઉતરતાં પાછી ટલર થાય છે તદ્વત્ આત્મજ્ઞાની નિકા
 ચિત પુરૂષવેદાદિના સપ્તવેગના સામે થાય છે, પણ તેમાં તેની શક્તિ
 જ્યારે ચાલતી નથી ત્યારે તે વખતે નીચો પડી જાય છે, અને પાછો
 પુરૂષવેદાદિનો વેગ નરમ પડતાં પુરૂષવેદાદિ પરિણતિપર પાતે ચી
 ખેડે છે અને તેનો નાશ કરે છે. અનેક આત્મજ્ઞાનિયોને આ પ્રભવે
 નિકાચિત પુરૂષવેદાદિ કર્મે બને છે અને તે તે કર્મ લોગને લોગની
 નિર્જરા કરી ઉચ્ચગુણસ્થાન શ્રેણિપર આરોહે છે તેમાં કિંચિત્ પણ
 આશ્ચર્ય નથી. આત્મજ્ઞાની પુરૂષવેદાદિને અંતરૂપ ઉપયોગવડે જીતે
 છે. અજ્ઞાનીઓ, “ ન મળે જાવો પ્રહાર્યારી ” પડે વર્તે છે અને કું
 પ્રહાર્યારી છું ભાસ જોયો અન્ય કોઈ પ્રહાર્યારી નથી આવ્યો મર
 વૃત્તિને ધારણ કરે છે તેમજ અન્ય જીવોને નિન્દીને કર્મથી ભારે લ
 છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તે આચુઆચુના કામના નિમિત્ત હેતુઓ
 મળતાં તેમાં ફસાઈને નીચા પડે છે. તેઓ ભાવપ્રહાર્ય તથા દ્રવ્ય
 પ્રહાર્ય બેથી પણ પત્તનુંખ રહે છે. દ્રવ્યપ્રહાર્યમાં વીર્યની રક્ષ
 કરવાની હોય છે. સ્વપ્રહાર્ય વીર્યપાતયતાં દ્રવ્યપ્રહાર્યની ક્ષતિ લ
 છે. દ્રવ્યપ્રહાર્યને યથાયોગ્ય રીતે ધારણ કરતાં ચારીરિક અને મન
 ચિક બળની રક્ષા થાય છે. કામનાવેગને આજવામાં આવે છે ત્યારે
 દ્રવ્યપ્રહાર્યનું પાતન થાય છે. સંદેહ્યે રસાગંધે, કાસાણં પાવિત્રાણં

મેનુપસ્ય હેતુમંથે, ન વૃત્તિએ જાણે એ પશ્ચિમવર્તમાં રહેલી સ્થાન
 અનુકરે મેનુપાનિ રમે છે ત્તરે મેનુપનિ અર્થે પરિપત પ્રમા-
 નવંની દિગ્ધિ રહેલી અવશેષરૂપે ઉદ્ગમેદૃષ્ય કામનિમે હાથેપ્રયમ
 દ્વય છે તે સ્થાનમાં એ સ્થાને રહેલો નથી કારણ સ્થાનની પાનીને
 ઉદ્ગમેદૃષ્ય રહે દ્વય છે અને પ્રકાશપશ્ચિમમાં મહોત્સવ
 અર્થે છે. ઉદ્ગમેદૃષ્ય ઉપરમ દ્વય છે તે ને અનુકરણપર્યંત રહે
 છે. ઉદ્ગમેદ નુકરણરૂપે અને ક્રીડાને અર્થે દ્વય થયાં દ્વિધિભાવ
 દ્વય છે અને તેને અર્થે દ્વિધિભાવ થયા પછી ત્રિ ઉદ્ગમેદૃષ્ય
 દ્વિધિભાવ રહે થઈ નથી એમ લીનકુમરના દિગ્ધિ રહેલ છે.
 નામકુમરના પંચ ઉદ્ગમેદૃષ્ય રહે છે તેથી તે કંઈથી વિરહિત
 તે ત્યાંથી કેટલી સ્થાન નહીં પશ્ચિમિય એટલું છે કે કુમર-
 ના ઉદ્ગમેદૃષ્યની કૃત્તિ હાથેપ્રયમ કરીને દ્વય અને ભાવથી પ્રકાશ-
 થતી અદ્વયના કૃત્તિ રહેલ છે ઉદ્ગમેદૃષ્ય હાથેપ્રયમની સંસ્કારમાં સર્વ
 સ્થાનમાં વર્તનમાં રહેલ છે તેથી તેનું ચરિત્ર. રાગુનરદૃષ્યે
 અવશેષ છે. કેટલી ઉદ્ગમેદૃષ્ય હાથેપ્રયમ મળ થયે રહેલ છે તે
 કેટલી ઉદ્ગમેદૃષ્ય રહેલ છે. આનંદન અને વેદનના પાત્રે ઉદ્ગમેદૃષ્ય
 હાથેપ્રયમના અનંત થઈ રહેલ છે. ઉદ્ગમેદૃષ્ય રહેલ બાજુ રહેલ
 છે તે તેને દ્વય અને ઉપરમ કરતા વર હાથે છે. અનુકરણપર્યંત
 કેટલી ઉદ્ગમેદૃષ્ય ઉપરમ પ્રમાણમાં થયે રહેલ અને આનંદરૂપે રહેલાં
 ઉદ્ગમેદૃષ્ય દ્વિધિ ઉપરમ ન થયાં રહેલ ત્યાંથી અનુકરણ એમ
 થયું છે કે પ્રકાશપશ્ચિમ અનુકરણ રહેલ છે પશ્ચિમ ભાગે ઉદ્ગમેદ અને
 ક્રીડાને દ્વિધિ ઉપરમા અર્થે છે અને નિમિષ પ્રસંગે પશ્ચિમ તેમાં
 છે તે ત્તરે તે સંભવે કેટલાક સ્થાને પેટની સ્થિતિને ખેંચે છે તે
 ને કેટલાક સ્થાને પરિવૃત્તિ થયે પેટ કરે છે. અનુકરણરૂપે
 કાનના લીધેપ્રયમ સર્વે નીચ નથી થયે છે. આનંદનરૂપે
 પિ કાનની રૂપે પેટ કરતાં પેટનું ચેર ચાલું નથી ત્યારે તેઓ
 નથી થયે તથા ઉપર રહેલ કાનને કાનને કાનને છે. પશ્ચિમ તેઓ
 નામાં પશ્ચિમ કરે છે અને પુનઃ કાનનું ચેર નરમ થયાં તેઓ
 અર્થની હાથેપ્રયમ રહેલ છે. એમ એમ ઉદ્ગમેદૃષ્ય

નિયમો અને શારીરિક વ્યાયામથી વીર્યની રક્ષા કરવાની ખાસ જરૂર છે. શારીરિક વીર્યની રક્ષા કરવાથી ધર્મયોગમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે. શારીરિક વીર્યની રક્ષાએ ગૃહસ્થો માટે બ્રહ્મચર્ય રક્ષકગુરુકુલો સ્થાપવાની જરૂર છે. ત્યાગીઓએ નિયમિત ખાનપાનથી શારીરિક વીર્યની રક્ષાપૂર્વક આત્મિકજ્ઞાનાદિ શક્તિઓ ખીલવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કામની ઇચ્છાઓને દબાયા સિવાય શારીરિક વીર્યની રક્ષા થઈ શકતી નથી. કામવૃત્તિના ભેશને દબાવ્યાથી શારીરિક વીર્યની રક્ષાપૂર્વક આશ્વસ્થતાની અભિવૃદ્ધિ કરી શકાય છે. જ્યારે રૂપ-રસ-શબ્દ સ્પર્શમાંથી મુખ બુદ્ધિ અને ઈંદ્રિયબુદ્ધિની વાસના ટળે છે ત્યારે રૂપ-શબ્દ વગેરેના પ્રસંગમાં આવતાં માનસિક વિકાર પ્રકટતો નથી. સ્ત્રીઓ ખરેખર પુરૂષના રૂપને દેખી કામવૃત્તિને ઉદીરે છે અને પુરૂષો ખરેખર સ્ત્રીઓના રૂપને દેખી કામવૃત્તિને ઉદીરે છે. સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોના રૂપમાં વસ્તુતઃ કશો સાર નથી એવો વિવેક કરવાથી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો કામવૃત્તિના ઉછાળાને દબાવીને બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરવા સમર્થ થાય છે. વસ્તુતઃ રૂપ ગમે તેવું સુંદર મનાયું હોય તોપણ તેમાં મુખ નથી. કારણ કે જેના શરીરમાં સુંદરરૂપ દેખાય છે તે મનુષ્યો પણ વાસ્તવિક મુખને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને તેઓ ઉલટા અન્યની યાસેથી મુખની આશા રાખે છે. રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ અને શબ્દમાં મુખની વૃત્તિ બંધાય છે ત્યારે તેમાં મુખની વાસના જાગ્રત થાય છે. કોઈને કૃત્ર રૂપ ગમે છે અને કોઈને રક્તરૂપ ગમે છે. તથા કોઈને શ્વેતરૂપ ગમે છે પણ એક સરખું રૂપ વા એકસરખો સ્પર્શ વા રસ વા શબ્દ વા ગંધ કોઈને ગમતો નથી. તેથી વસ્તુતઃ એમ સિદ્ધ થાય છે કે ભૌતિક પદાર્થોમાં જે જે રૂપાદિક રહેલા છે તે નિત્ય મુખ અર્પવાને શક્તિમાન થતા નથી. ઘણી વખત એવું બને છે કે આપણી મનની કલ્પનાથી સ્વયં ઠંડાવાનો વખત પ્રાપ્ત થાય છે. જે રૂપ-રસ અને ગંધાદિમાં રૂચિ થાય છે તેજ રૂપ-રસ-ગંધ અને સ્પર્શમાં અમુક વખત પશ્ચાત્ રૂચિ થતી નથી પરંતુ ઉલટી અરૂચિ થાય છે. જો તે રૂપ રસાદિક સદાને માટે મુખના હેતુઓ હોત તો પશ્ચાત્ તે દુઃખના હેતુઓ થઈ નહિ પણ તેઓ પશ્ચાત્ દુઃખના હેતુઓ થાય છે. બ્રહ્મ રૂપ-રસ-

નંધ, રપદં અને રાજ વિષયમાં રાજા અને અધ્યક્ષાની મહત્ત્વને
 જ્યારે જાણ થાય છે અને તે વિષયમાં સમજાવ જ્યારે પ્રગટે છે
 જ્યારે આજ્ઞા રજાવમાં મુખ્યત્વે પ્રગટે છે તથા તેથી જાણવિષ-
 યેનું જનમાં રહેલા હતા નિરોધ રહેવાની રક્ષિત પ્રગટે છે. તેથી
 પરિણામ એ આવે છે કે કામજોગની હંદ્રાઓને વિગ્રહ થવાથી
 સંસ્કારિતીયેનું પણ રજાવેનું નેરુણ થાય છે કામની જાનતાઓને
 કામ કરેલા હોય તે આજ્ઞાનની પ્રમિત્તે રાજાદિક વિષયમાં
 સમજાવ પ્રગટે એવા અજ્ઞાત સંવેદ જોઈએ અને સંવેદનપૂર્વક
 કામની જાનતાઓ હતી જાય એવા આજ્ઞાનનાને પ્રતિ કરેલા
 જોઈએ. જ્યાં કામ ન્યા સુખ નથી અને જ્યાં સુખ ન્યા કામ નથી
 મેયુનકામની જાનતાઓથી સુખ વિષય અનેક પ્રકારના અસદા
 અન્યો થવા કરે છે. કામની જાનતાઓથી જનની સંવેદતા વિશેષ
 વિશેષ પ્રગટે પ્રગટે છે અને આજ્ઞાની સત્યસંતિથી સદા સંવેદન
 દૂર રહેવું પડે છે. કામની હંદ્રાઓના અપીન રહેવાથી પતંત્રતા,
 રોગ, વિદેહ, ધન, અધિ, વ્યાધિ અને કોટ્યાદિની પ્રતિ થાય છે. જે
 જે અંશે કામજોગેલા સંસ્કાર વિકરથી વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે
 તે અંશે આજ્ઞાની સંતિને સદાસુખ આવે છે. કામજોગની
 હંદ્રાઓને હાથથી જ જોઈએ એવા જ્યારે મનમાં દહ નિકલ થાય
 છે ત્યારે કામને પદાવ કરી સપાય છે જ્યારે રજામાં પણ કદાપિ
 કામજોગનું ચિત્ર ખડું ન થાય અને આત્મરજાવ રમણતાનું ચિત્ર
 ખડું થાય ત્યારે અજ્ઞેયનું કે કલ્પવૃંદની વારતવિક દિશા તરફ પ્રતિ-
 મનન કરવું છે. કામજોગની નિંદા કરવા માત્રથી જ અન્ય મેયુન
 કામજોગની નિંદા કરવા માત્રથી કામને છૂટી શકાતો નથી. વાસ્તવ
 કામને છૂટકો હોય તે કામના સંસ્કાર વિકરે કેવી રીતે, જ્યાંથી,
 ક્યાં કરે, કેવા સંયોગમાં, કેવી મુખ જુદિથી ઉઠે છે અને તેનું
 શું પરિણામ આવી શકે તેને વિવેક પુનઃવર વિચાર કરીને સત્ય
 સુખને માર્ગ અવલંબવા જોઈએ. કામને છૂટવાને માટે આંતરિકેલા-
 યોગ પ્રાકટ્ય પ્રતિ અત્યંત રૂપ આપવું જોઈએ. કામની હંદ્રાઓના
 પરિણામથી કર્મને બંધ થાય છે અને કામની હંદ્રાઓ ન પ્રગટે

એવા ઉપયોગ ધારવાથી આત્મધર્મ પ્રકટે છે એવું આંતરિક ધર્મરત્ન-
 રત્ન અવંશોધવું જોઈએ. કામમાં પરિણમતાવીર્યનો રાધ કરવો હોય
 તો ખરેખર તેના સામી પ્રબળ ભુરગ્રાથી ગ્રહચર્યની ભાવના ભાવવી
 જોઈએ. યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધાર્મ્યા-ધ્યાન અને
 સમાધિ એ આષ્ટાંગયોગની શિદ્ધિમાં આગળ પડતા ભાગ હોવા હોય
 તો કામની ઇચ્છાઓને સમાવવી જોઈએ. વિશેષ શું કહેવું. કહેવાનો
 સંશોધમાં સ્થર એ છે કે કામની વાસનાઓનો જેમ બને તેમ જ્ય
 કરવા પ્રયત્નશીલ થવું, પણ તેમાં વિશેષતા સૂચના કરવાની એ છે કે
 કામની વાસનાઓને જીતતાં અહૃત્તિ-અન્યોની નિંદા અને ઇર્ષ્યા વગેરે
 દોષો ન સેવવા જોઈએ. કદાપિ એ દોષો સેવાયા તો સમજવું કે ગ્રહ-
 ચર્ય એ નામ માત્ર રહેશે. કોઈની નિંદા કરવાથી વસ્તુતઃ ગ્રહચર્ય જે
 પ્રાપ્ત થાય છે તે કદિ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. કામને જીતવો હોય તો
 આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. જડવાદીઓ કામની ઇચ્છાઓના
 તાબે થાય છે અને આત્મવાદીઓ કામની ઇચ્છાઓને જીતી સમભાવે
 આત્મધર્મરમ્ભણતારૂપ ગ્રહચર્યને પાળી શકે છે. ગૃહસ્થો ગૃહસ્થ
 ધર્મના અધિકાર પ્રમાણે સ્વદાસ્ય સંતોષ અને પરસ્પરી મૈથુનનો ત્યાગ
 કરીને દેશતઃ વિશ્રમ પામી ગ્રહચર્યનું પાલન કરી શકે છે. અવિ-
 રતિસમ્યગ્ગૃહસ્થિગૃહસ્થો દેશવિરતિ ગ્રહચર્યની ભાવના ધારે છે,
 પરંતુ તેઓ કર્મના ઉદયથી દેશવિરતિ ગ્રહચર્યની રૂચિ ઇચ્છા-
 પૂર્વક દેશવિરતિ ગ્રહચર્યને પાળવા સમર્થ થતા નથી. ત્યાગી
 સાધુઓ કામનો રાધ કરીને સર્વથા ગ્રહચર્યને પાળવા સમર્થ થાય છે
 અને અતિચ્છાદિ દોષો લાગે છે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત અંગીકાર કરીને
 ગ્રહચર્યવ્રતની આસન્ધનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ કાળમાં જૈનદષ્ટિએ
 સાધુઓને બકુલ અને કુશીલ નિર્ઘયપાત્રું છે તેથી તેવી સ્થિતિ પ્રમાણે
 વર્તીને સંતવસનના કપાચો જીતવા પ્રયત્ન કરી શકે છે. આ કાળમાં
 સાધુઓને સસગ સંયમ કચ્ચું છે તેથી આ કાળમાં વીતસગ સંયમની
 પ્રાપ્તિ થઈ શકે નહિ. વેદાન્તદષ્ટિએ સર્વથા કામ જીતાય છે અને
 પૂર્ણ આત્મસંયમની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે એમ પ્રતિપાદ્યું છે. સાધુઓ
 પોતાના અધિકાર પ્રમાણે સગદેવને રૂઢવાપૂર્વક પોતાના સાધુ ધર્મ-

સર્વકાર્યોને તટસ્થ ભાવે આશીર્વાદ એક દુરજ માનીને તત્ત્વ
 આભ્યાસી તેઓને ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત થાય છે. આદે વર્તુળ મનુષ્ય
 ધર્મયોગ અને સ્વસ્થ ગૃહસ્થ સ્થિતિ બ્યાવહારિક દૃષ્ટિએને હેતુ
 હોય છે, તેમાં તેઓને કદાપિ કૃતકો થવાને નથી. પરંતુ તેમાં પ્રા
 ચારાંશ એ છે કે સ્નેહગુણ અને તમાગુણ વિના અર્થાત્ તે તે શિશુ
 નિકળાય બાવપૂર્વક તેમાં તેઓ પ્રવૃત્ત રહે તે ઉપરની સ્થિતિ પ્રા
 કરી શકે અને મોક્ષ માર્ગના આસપાસ થઈ શકે. દ્રવ્ય, કૃત્ય, ક્રા
 અને બાવ પ્રમાણે ગૃહસ્થોમાં અને ત્યાગીઓમાં ધર્મકર્મની મુખ્ય
 ભૂમિ સ્વસ્થાધિકારે આવશ્યક કર્મયોગની પ્રવૃત્તિ થવા કરે છે અને
 તેમાં સર્વજ્ઞાનીઓ કે જે જનકાગ્રમાં થવા વર્તમાનકાગ્રમાં થવા કે
 અને ભવિષ્યકાગ્રમાં થશે તેઓને, એક આધ્ય લક્ષ્યમિત્તુની અપેક્ષા
 એક સરખો ઉદ્દેશ હોવાથી આગમવિરૂદ્ધપણે એક સરખી કનંધેની
 બ્યવસ્થા તેઓની મળાય છે અને તેમાં જ્ઞાનીઓની આદ્યજ કે
 કાયાવળ અભાવપૂર્વક આન્તરવિશુદ્ધિ જેમ જેમ વધતી જાય છે
 અને આત્મભાક્ષી અને તટસ્થ ભાવની જેમ જેમ વૃદ્ધિ થાય છે તે
 તેમ કાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં નિરોપપાત્ વધતું જાય છે. આંતરનિરોપ
 પૂર્વક કાર્યો કરવાથી બ્યવહારમાં વિજયી થવાય છે અને તેથી જ
 ભૂમિ એ આવે છે કે જ્ઞાનના આદ્યોજીવનની અગર વિશ્વરૂપ
 વિશ્વના મનુષ્યો નિરોપમાયે કર્મયોગનાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા તે
 સર્વ પ્રકારના ધર્મોનું રક્ષણ થાય છે. નિકળાય પરિભ્રમ જેમ જેમ
 વધતું જાય છે તેમ તેમ આવશ્યક કાર્યોમાં વિજય સંલક્ષ્ય થાય છે
 અને ઉપરના ગુણ સ્થાનકપર આદ્યવળ થાય છે. પ્રયેક કનંધેની
 વાદ મનુષ્ય કે તુ જે કંઈ મું તે મારી દુરજ છે. બદ્ધકાર્યોમાં જ
 તુ કંઈક અધિકાર પ્રાપ્ત થએલ કાર્યોને આદે કરવાનું મન
 કરે તથા એ અધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાની દુરજ છે એમ જાણીને નેત્ર
 બાદ રહી કાર્ય કરવાની શરૂ કરે છે. તથા જ્ઞાનના અધિકાર વધી
 સંજ્ઞાકાર્યોની દુરજને અગર કરે તે તે જ્ઞાન છે. શ્રી મહારાજે કહ્યું
 છે કે જ્ઞાનર એક અનંત જ્ઞાની દુરજ પ્રમાણે જે જે પ્રકારે
 તે મેલજ છે અને તે તે કાર્યો તે કરે તેમાં જ્ઞાની દુરજ તે જ

કરે છે અને તે દરમિયાને યદિ વિરમદે તો અન્યથાપણી જાણ થાય છે. અત્યેષ આચાર્યે પોતાની દરજ્જે યદા કરવી અથવા પોતાની દરજ્જે પ્રમદ્ધે ન વળાંક થા ન વર્તવાની દૃષ્ટિ રહેતી તો તે પર અન્યને સ્થાપી તેનાથી નિવૃત્ત થયું. જે જે અધિકાર પ્રમાણે જે જે કાર્યોની દરજ્જા અદા કરવામાં કષ્ટાથો આપીને ઉભા રહે તો તેના દરજ્જા મુદ્દા કરીને કષ્ટાથેનો પદ્ધત્ય કરવાએ છે. પરંતુ કર્તવ્યજાણ થવાથી એકદમ મુક્તિ-પાત્રી પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સ્વાધિકાર સ્વસ્વકાર્યોની દરજ્જાથી જાણ થએલમનુષ્ય સ્વયં જાણે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે પોતાના વિચાર અને અભિપ્રાય જાણવરણની અસરથી અન્યને પણ જાણ કરી શકે છે, અને તેથી કષ્ટાથેના જાણવરણને તે અનેક પ્રકારે દેશવત્તા છે અને છે. અત્યેષ મુખ્યસ્થાની થા મુખ્યસ્થાનાથી જાણવું તે કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. એમ પ્રત્યેક મનુષ્યે આ જાણવરણ વિચાર કરીને આપેશસ્થાન ક્રિયાપૂર્વક પ્રવૃત્ત થયું એકજે. જ્ઞાનયોગપૂર્વક નિઃકષાય જાણથી કર્મ-યોગમાં પ્રવૃત્ત થવાથી આત્મકલ્યાણ થાય છે અને તેથી વિષયમાજ પર પણ કર્તવ્યકર્મ દરજ્જાની સાદી અસર કરી શકાય છે. આ વિષયમાં યમે તે સિદ્ધિમાં જે જે કાર્યોની દરજ્જા અદા કરવાની હોય છે તે માટે કરવી એકજે એમાં માટે કંઈ કષ્ટાથ કરવાની જરૂર નથી થા અહંમમતા કરવાની કંઈ જરૂર નથી એટલું માત્ર વિચાર કરીને પ્રવૃત્ત થવાથી અંતરથી નિર્લેપ રહેવાની શક્તિ પ્રમદે છે. જે મનુષ્યે જ્ઞાનવિદ્યા દરેક કાર્યોની દરજ્જા પરિપૂર્ણ નિઃકષાય કષ્ટાથ વિદ્યા પ્રવૃત્ત થાય છે તેજે જે કંઈ કરવા ધારે છે તેના કરતાં અન્ય કંઈ કરે છે અને કર્તવ્યકર્મની અભ્યવસાયપૂર્વક સંમૂર્તિમ પંચેદ્રિયની ગતિને અનુસરવાય થાય છે. ગૃહસ્થ કરતાં સાધુ દયા અનંતગુણી ઉત્તમ છે પરંતુ સમજવાનું એટલુંજ છે કે ગૃહસ્થદયામાં ગૃહસ્થયોગ્ય ધર્મ કર્મની દરજ્જા અદા કરવાની છે અને સાધુ દયામાં સાધુના યોગ્ય ધર્મકર્મની દરજ્જા અદા કરવાની હોય છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ યોગદીપક અંધના પ્રાંત જ્ઞા-નમાં કરવામાં આવ્યું છે તેથી ત્યાંથી તે અધિકાર અવલોકીને નિઃકષાય જાણપૂર્વક વ્યાવહારિકધાર્મિકકર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવાની જરૂર છે. અત્યા-ને મૂળ અકષાય સ્વભાવ છે અને કષ્ટાથ સ્વભાવ છે તે પર-

સર્વકાર્યોને તટસ્થ ભાવે સાક્ષીપૂર્વક એક ફરજ માનીને કરવામાં
 આજ્ઞાથી તેઓને ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત થાય છે. આદે વર્ણના મનુષ્ય
 ધર્મયોગ અને સ્વસ્થ ગૃહસ્થ સ્થિતિ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએને સેવક
 હોય છે, તેમાં તેઓને કદાપિ છૂટકો થવાનો નથી. પરંતુ તેમાં ક'ય
 આરાંશ એ છે કે રમેયુષ્ અને તમેયુષ્ વિના અર્થાત્ તે તે સ્થિતિ
 નિઃકામ્ય ભાવપૂર્વક તેમાં તેઓ પ્રવૃત્ત રહે તો ઉપરની સ્થિતિ પ્રાપ્ત
 કરી શકે અને મોક્ષ માર્ગના આરાધક થઈ શકે. દ્રવ્ય, ઈન્દ્રિય, ક્રિયા
 અને ભાવ પ્રમાણે ગૃહસ્થોમાં અને ત્યાગીઓમાં ધર્મકર્મની મુજબ
 છુટકો સ્વસ્થાધિકારે આવશ્યક કર્મયોગની પ્રવૃત્તિ થવા કરે છે અને
 તેમાં સર્વજ્ઞાનીઓ કે જે બુદ્ધકાળમાં થયા વર્તમાનકાળમાં થાય છે,
 અને ભવિષ્યકાળમાં થશે તેઓને, એક સાધ્ય લક્ષ્યચિંતુની મર્યાદાને
 એક સરખો ઉદ્દેશ હોવાથી આગમવાવિરુદ્ધપણે એક સરખી કમંપેસની
 બ્યવસ્થા તેઓની ગણાય છે અને તેમાં જ્ઞાનીઓની આદર્શ કે
 કામ્યના અભાવપૂર્વક આનંદરચિત્તુદ્ધિ જેમ જેમ વધતી જાય છે
 અને આત્મસાક્ષી અને તટસ્થ ભાવની જેમ જેમ વૃદ્ધિ થાય છે તે
 તેમ કાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં નિર્લેપતાનું વધતું જાય છે. આનંદનિર્લેપ
 પૂર્વક કાર્યો કરવાથી બ્યવહારમાં વિજયી થવાય છે અને તેથી જ
 ભૂમિ એ આદે છે કે જ્ઞાનના આદર્શજીવનની અનુર વિવરણ કર
 વિધાના મનુષ્યો નિર્લેપતાવે કર્મયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા તેકે
 મુલ્ય પ્રકારના ધર્મોનું રક્ષણ થાય છે. નિઃકામ્ય પશ્ચિમ જેમ જેમ
 વધતો જાય છે તેમ તેમ આવશ્યક કાર્યોમાં વિજય નક્કી થાય છે
 અને ઉપરના મુલ્ય સ્થાનકપર આદેશ થાય છે. પ્રયોગ કર્મયોગ
 વાદ માનવું કે હું જે કંઈ મું તે મારી ફરજ છે નહિ કહેવામાં
 તારું કયાંકિત્ત અધિકાર પ્રાપ્ત થએલ કાર્યોને નાદે કરવામાં મેં
 કર્યું કરવાં એ અધિકાર પ્રમાણે જ્ઞાની ફરજ છે એમ નહિને નહિ
 ન્યાય રહી કાર્ય કરવાનો જરૂર છે. મુખ્ય જ્ઞાનના અધિકાર અને
 સંબંધકારની ફરજને અદ્ય કરે તો તે જ્ઞાન છે. આ નિર્લેપ
 પદે ને-અર એક આદર્શ જ્ઞાની ફરજ પ્રમાણે જે જે કરે
 તે એવા છે અને તે તે કાર્યો તે કરે તેના જ્ઞાન રાજ્ય

[illegible]

રીતે કરી શકાય છે. માન કર્યાવિના પ્રવૃત્તિ કરવી, ઉપદેશ દેવે,
ખાવું-પીવું-ઇત્યાદિક કાર્યો કરવાં, ક્ષાત્રધર્મનું સેવન કરવું, સેવા-
ધર્મની ફરજ અદા કરવી વગેરે ચાલી શકે તેમ છે. ઉલટું કર્તવ્યકર્મમાં
માન (અહંકાર) કરવાથી અનેક વિશેષો ઉભા થાય. અને માનુષ્ય
સંયોગે પણ પ્રતિકુળતાને પામે છે. કર્તવ્યકર્મ અને આત્મરમણતા એ
બેમાં અહંકારથી અનેક વિષ્ણો ઉપસ્થિત થાય છે. પોતાના આત્માને
આત્મરૂપે માનીને બાહ્યકાર્ય કરવાની ફરજો અદા કરવા ઉપયોગ કરવામાં
આવે છે તો અવબોધાય છે કે માન પરિણામને સેવવો એ અક જાતની
જ્ઞમણા છે. માનપરિણતિથી આ વિશ્વમાં મનુષ્યોમાં પરસ્પર અનેક
યુદ્ધો થયાં છે, થાય છે અને થશે. માન યાને અહંકાર પરિણતિથી પ્રયેક
કાર્યની ફરજને અદા કરવામાં મલીન બુદ્ધિ, સ્વાર્થ કપટ, લોભ, વિશ્વા-
સઘાત, હિંસાભાવ, અસત્યવાદ, સ્તેયભાવ, પ્રપંચ, અને વેર વગેરે
દુર્ગુણો સામા આવીને ઉભા રહે છે અને જે કાર્ય નિરજિમાનપણથી
સહેજે થાય છે તેને અશક્ય બનાવી દેવામાં આવે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય
સ્વસ્વાધિકાર પ્રમાણે ફરજ બજાવે એ યોગ્ય છે પરંતુ તેને અહંકાર
કરવાની કંઈ જરૂર રહેતી નથી. અન્ય મનુષ્યો પોતપોતાના સ્વાધિકાર
પ્રમાણે કાર્યો કરે છે અને તેઓ આત્માઓ છે તેથી તેઓ તેની ફરજ
(ટયુટી) બજાવવાના કારણથી તે તે સ્થિતિએ યોગ્ય છે અને પોતે
પોતાની સ્થિતિએ યોગ્ય છે, તેથી સર્વ મનુષ્યો કર્તવ્ય ફરજ તરીકે
ભિન્ન ભિન્ન કાર્યો કરતાં છતાં પણ સમાન. તેમ છતાં અન્ય મનુષ્યો
કરતાં પોતાના આત્માને ક્યારે ઉચ્ચ માનવામાં આવે અને તેઓ
નીચ માનવામાં આવે ત્યારે અહંકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આત્મા અને
યુદ્ધલ એ બેનું વસ્તુતઃ સ્વરૂપ વિચારવામાં આવે તો અહંકાર પરિ-
ણતિને સેવવાની કંઈ પણ જરૂર રહેતી નથી. ગુરૂનો ધર્મ છે કે
શિષ્યને ભણાવવો અને શિષ્યનો ધર્મ એ છે કે નિયમપૂર્વક ગુરૂની
સેવા કરવી. ગુરૂ પોતાના ધર્મ પ્રમાણે શિષ્ય પ્રતિ પોતાની ફરજ
અદા કરે છે તેમાં શિષ્ય પોતાને પગે લાગે છે તેથી અહંકાર કરવો
એવી પરિણતિ સેવવાની તેને જરૂર રહેતી નથી. શિષ્યે ગુરૂને વંદન કરી
પૂજો પહોંચવું એ તેની પોતાની ફરજ છે. તેથી શિષ્યે અહંકાર કરીને

શુદ્ધને નહિ વાંચવા નહિ એવી તેણે માન પરિણતિ ન સેવવી એકઠાએ.
 શુદ્ધ અને શિષ્ય એ બન્નેએ સ્વસ્થાધિકાર પ્રમાણે વર્તવું એકઠાએ. પરંતુ
 માન પરિણતિ ન સેવવી એકઠાએ. પોતાને માન અર્થાત્ અહંકાર
 પરિણતિ ઉત્પન્ન થાય છે કેમ તે તેને વિચાર કરવાથી સમજાય છે. યદિ
 માન પરિણતિ જણાવી દેાય તો તેને સમાવવી અને યદિ માન પરિ-
 નતિ ન થઈ દેાય અને સ્વકર્તવ્યધિકારપ્રવૃત્તિને કાર્થ અર્કકાર્ય
 કથે તો તેથી કર્તવ્યકાર્યની ફરજને અદ્ય કરવાથી શ્રદ્ધ થવું નહિ તથા
 લોકસંજ્ઞાની ભીતિ ધખવી નહિ. ભીતિ એ વસ્તુતઃ આત્માનો
 ધર્મ નથી. મનની કલ્પનાથી ભીતિ ઉદ્ભવે છે. કેધ,
 માન, માયા અને લોભની પરિણતિ પોતાનામાં પ્રકટી તો કે નહિ
 તેને વિચેકપૂર્વક વિચાર કરવાથી જાણીએ એમ પોતાને માન
 છે એમ નિર્ધાર્ય તેમ સ્વયં તેને નિર્ધાર કરી શકાય છે. કેધાદિક
 પરિણતિને સમાવવાને કર્તવ્ય ફરજ અને આત્માની શુદ્ધતાનું સાધ્ય
 બિન્દુ એ બે જાણવના ઉપયોગ ધારણ કરવાથી અને તેવા પ્રસંગે
 અને તેવાં કાર્ય પ્રસંગમાં મનનની સમાનતા રૂપસમાધિ સેવી શકાય
 છે. વિશ્વમાં કપટ પરિણામને સેવ્યા વિના પોતાની ફરજ અદ્ય કર-
 વાને અને ઉપાયોને સાધવાની પૂર્વક સેવાની જરૂર છે પરંતુ હૃદયમાં
 કપટના પરિણામને પ્રકટાવવાની યત્નકિંચિત્ પણ જરૂર નથી. શ્રીપાલ
 દશ અને ધવળ શેકતું દશાંત ખરેખર હૃદય આનંદ ખડું કરીને વિચાર-
 વામાં આવે તો તેથી કપટપરિણામ સેવ્યાની કંઈ પણ જરૂર જણાયે
 નહિ. ધવળ શેક કપટ પરિણામ સેવીને કંઈ પણ કાર્ય સિદ્ધિ કરી શક્યા
 નહિ અને શ્રીપાલ દશ પોતાની કર્તવ્ય ફરજને અદ્ય કરી સ્વેદ કાર્યની
 સિદ્ધિ કરી શક્યા. કેવલને એવો નિયમ છે કે કપટ ત્યાં કપટમયા-
 વિના રહેતું નથી. અતએવ કપટ પરિણામ સેવ્યા વિના સ્વકર્તવ્યનિષ્ઠ
 થવું એકઠાએ. “આ વિશ્વમાં જાણીએને જાણવાની થી જરૂર છે અને
 વસ્તુતઃ કંઈ રીતિએ” એને સંપૂર્ણ વિચાર કરવાથી નકામા લોભના
 પરિણામ કપાવિના સ્વસ્થાધિકાર પ્રમાણે જે જે કાર્યો કરવાની ફરજ
 છે અને જે જે દશામાં પોતાના નસતકે જે જે ફરજો આવી પડે છે
 તેને તે તે દશામાં સિદ્ધ કરી શકાય છે. જાણી જાણવને ઉપયોગી

વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરવાની જરૂર છે, પરંતુ તેથી લોભ કરવો એમ કોઈ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. જ્યારે લોભનો પરિણામ સેવ્યાવિન્યાદિ વસ્તુઓની પ્રવૃત્તિ કરવાથી કોઈ જાતની સ્વપરને હાનિ થતી નથી ત્યારે લોભ પરિણામ કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી એમ વસ્તુ સિદ્ધ થાય છે. પુનઃ કથયું પડે છે કે કામ પરિણતિને સેવ્યાવિન્યાદિ વિન્યાદિમાં આનંદ જીવનથી જીવ શકાય તેમ છે. કામ પરિણતિ વિન્યાદિ બાદ વ્યવહારમાં પ્રવર્તતાં અનેક અનયોથી મુક્ત થવાય છે અને વ્યવહારસ્થિતિમાં તથા ધર્મસ્થિતિમાં પ્રગતિ કરી શકાય છે. સાધ્યેદેશના લક્ષ્યજિંદુ પ્રતિ ઉપયોગ પાડીને અધિકાર પરત્વે સ્વકેવલતામાં ગમે તે કાર્ય પ્રસંગે કોઈની પણ નિંદા કરવાની વા કોઈની પણ ઈર્ષ્યા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પોતે પોતાના કાર્યમાં પ્રવર્તી જોઈએ. કોઈની નિંદા અને ઈર્ષ્યા કરવાથી બાદ જીવનની તથા આંતર જ્ઞાનાદિજીવનની અંશ માત્ર પણ પ્રગતિ કરી શકાતી નથી એમ જ્યારે અનુભવ થાય છે તે પશ્ચાત્ નિંદા અને ઈર્ષ્યાને સેવ્યાવિન્યાદિ સ્વસ્થાધિકારક કર્તવ્યકાર્યમાં અનેક સાધેશ્વરતાએ પ્રવર્તવાની જરૂર છે. એટલું જણાવવામાં સખીને નિઃકથાયલાયે વ્યાવહારિક અને ધાર્મિકકર્મયોગ સેવવો જોઈએ.

આત્મજ્ઞાની, ઉપયોગવટે વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક કર્મયોગને આદરવા શક્તિમાન થાય છે. ઉપયોગપૂર્વક સર્વકાર્યો કરવાથી આત્માની અને સમાજની ઉત્ક્રાન્તિ કરી શકાય છે. ઉપયોગવિન્યાદિ લાભાલભ કાર્યની શક્યતા અને તેના સાધનોને નિર્ણય થઈ શકે તે નથી. ઉપયોગવિન્યાદિ પ્રાદલિતકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેકગુણવિન્યાદિ પ્રગટ થવાનાં હોય છે તેની પરિપૂર્ણ સમજણ પડી શકતી નથી. લઘુમાં લઘુ અને મહત્ત્માં મહત્ત્ કાર્ય કરતાં પૂર્વે દ્રવ્ય, દોષ, કાળ અને ભાવથી તત્ તત્ કાર્ય સંબંધી દીર્ઘદષ્ટિવડે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ઉપયોગી મનુષ્ય ભગવાન છે અને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત છતાં અનુપયોગી મનુષ્ય નિદ્રાયુક્ત છે એમ અવજોધયું. વ્યાવહારિક અને ધાર્મિકકર્મોની આવશ્યકતા સ્વીકારીને આત્મજ્ઞાની પ્રત્યેકકાર્યને શગદેવ પરિણામની મંદતાએ કર્તવ્ય દેરજને અદા

કરવાની દૃષ્ટિએ તટસ્થભાવે અંતરૂથી લિન્ન રહી ઉપયોગપૂર્વક
 કરે છે. અતએવ તે કાર્યની સિદ્ધિરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થતાં વા કાર્યની
 અસિદ્ધિરૂપ ફળ પ્રાપ્ત થતાં હપયોગથી વિમુક્ત રહે છે. તટસ્થભાવે
 કર્તવ્યકરણને માત્ર અથ કરવાની દૃષ્ટિએ પ્રત્યેક કાર્યકરતાં તે પ્રાર્થસિદ્ધ
 થાય વા ન થાય તોપણ તેથી ફલ્યમાં હર્ષ વા શોકનો આધાત ન
 થવાથી નિર્વેપત્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી અત્મેન્નતિના વિપ્રશ
 કમમાં અત્રિએન્ન દયામાં આરોહણ થતું જાય છે. પ્રત્યેક કાર્યને
 સ્વકરણની દૃષ્ટિએ કરતાં અને તટસ્થભાવે રહેતાં બહિર્દૃષ્ટિએ વિચને
 કદાપિ પોતાને માટે આસક્ત્ય જવજેદાયા પરન્તુ ઉપયોગપૂર્વક વિ-
 ન્નતાં સ્વાત્મજ સ્વનિર્વેપત્વની સ્પષ્ટી આપી શકે એમાં કિંચિત્ પણ
 વિરોધ વા સંશય નથી. આત્મજ્ઞાની સ્વકર્તવ્ય કરણની દૃષ્ટિએ બ્યા-
 વહારિક તથા ધર્મિક કર્મને કરતો છતો ભવાદિથી વિમુખ રહે છે.
 લોકસંજ્ઞા ભવની યાવત્ વાસના રહે છે તાવત્ કર્મયોગમાં પ્રવર્તવાનો
 અધિકાર સંપ્રાપ્ત થતો નથી. એન માનવું એ યુક્તિયુક્ત છે આત્મ-
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય તો પણ ભવવાસનાથી વિમુક્ત ન થવાય ત્યાં
 મુખી કર્મયોગિપણ પ્રાપ્ત થતું નથી. લોકસંજ્ઞાની વાસનાથી જે જે
 અંશે વિમુક્ત થવાય છે અને જે જે અંશે તટસ્થ રહી ઉપયોગ-
 પૂર્વક કાર્ય કરી શકાય છે તે તે અંશે કાર્ય કરવામાં કર્મયોગીનો
 અધિકાર ઉચ્ચ થતો જાય છે. આવી કર્મયોગીની નિર્વેપમુદયા
 પ્રાપ્ત કરવાને અને તેની સ્થિરતા કરવાને ઉપયોગની અત્યંત આવ-
 સ્યકતા છે. જે મનુષ્ય અંતરમાં ઉપયોગપૂર્વક અપ્રમત્ત રહે છે તે
 બ્રહ્મબ્યાવહારિક ધર્મિકકાર્યો કરતાં અપ્રમત્ત રહી રજને તથા પરને
 હલ લમર્પણ શક્તિમાન થાય છે. ઉપયોગ વિના પ્રત્યેક કાર્યમાં
 પ્રવર્તતાં પચકે પચકે હાનિ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે અને
 તેથી પચ્ચત્પન્ને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં
 ઉપયોગથી લાભધન રહેવું જોઈએ. આત્મજ્ઞાની સ્વ અને પરની દયાથી
 કર્મયોગમાં અપ્રમત્ત રહે છે. દયાવિના ધર્મ નથી. દયા અને યતનના
 પરિણામથી કર્મયોગની વિમુદ્ધાને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જેટલા
 લીર્યકારે થયા અને જેટલા થયે તે સર્વ એન કયે છે કે એકદિ-

[illegible]

કોઈના પ્રભુ લેવાનું જે ધર્મશાસ્ત્રો ફરમાન કરે છે તે અધર્મશાસ્ત્રો છે, પ્રભુકે જનતા દયાવાનું સર્વજ્ઞ પરમાત્મા દેવ દર્શનિ અન્યાય અધર્મ્ય હિંસાનો ઉપદેશ આપેજ નહિ. આત્મેજ જીવ્ય મનુષ્યોએ ત્યા અને ચતુર્થપૂર્વક સ્વસ્થાધિકારે બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિકકર્મયોગમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. દયા, સત્ય, અસ્તેય અને પ્રામાણ્યથી ગૃહસ્થોએ ગૃહસ્થ ધર્માનુસારે અને મુનિવરોએ મુનિધર્માનુસારે આત્મ-સાધનપૂર્વક નિર્વેપરીત્યા કર્મયોગને આદરવો જોઈએ. મુનિવરોએ સ્વ-ધર્માનુસાર ધર્મકર્મ યોગપ્રવૃત્તિ કરતાં આત્મસમાધિમાં સ્થિર થવું જોઈએ. આત્માને પરમાત્મારૂપ જાણવો અને કોઈએ જો આસ આધ્ય મિંદુ, ગમે તે દશામાં વિરમરવું ન જોઈએ. આત્મરૂપ પરમાત્માના રમરણ મનનથી ઉત્તરોત્તર પરમાત્મસ્વરૂપનો અનુભવ આસ્પાત્કર વધતો જાય છે. જ્ઞાનધર્મમાં આત્મજ્ઞાન નહિમા સંબંધી નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવ્યું છે.

જ્ઞાનાતિયઃ સ્વયં સ્વસ્મિન્ સ્વસ્વરૂપં ધૃતમ્નઃ ।
તદેષતસ્પાવિજ્ઞાનં તદ્વૃત્તં તદ્વર્ચનન ॥

જે મહાત્મા સ્વયં પોતાના આત્મામાં ગતજીમ થઈ સ્વસ્વરૂપને જાણે છે તેજ તેનું વિજ્ઞાન છે. આત્માને અવજોધ્યાવિનાનું જે બ્યાવ-હારિકદૃષ્ટિએ વિજ્ઞાન ગણાય છે તે દ્રવ્ય વિજ્ઞાન છે અને આત્માના સ્વરૂપને અવજોધવું તે જાણ વિજ્ઞાન છે. આત્માના જાણ વિજ્ઞાનથી સમજેપની ધનવાસનથી અન્ધિને નાશ થાય છે. સ્વમાં સ્વનું જાણવું તેજ સત્ય વિજ્ઞાન છે. તેજ તેનું વિજ્ઞાન અને તેજ આસ્મિ તથા તેજ દર્શન અવજોધવું. બંધ મોક્ષનો વિવેક કલ્પવૃક્ષ પર આત્મજ્ઞાન છે. કૃષ્ણું છે કે-
સ્વજ્ઞાનાદેયમુક્તિઃ સ્વાઝ્ઞમ્બન્ય સ્વતોઽપ્યયા ।
વૃત્તદેષાઙ્ગિનોદિદં સર્વસ્વં સંય યોક્ષયોઃ ॥

આત્મજ્ઞાનથીજ મુક્તિ થાય છે અન્યથા જન્મબંધની પરંપરા વૃત્તો કરે છે જેજ જિનોદિદ બંધ મોક્ષનું સર્વસ્વ છે. તત્સંબંધી રીતે વર્ણવતાં હવે છે કે—
અપમાર્તવાસિજ્ઞાતા સ્વગૃહયાઽપેક્ષયાસ્વયમ્
મ્યત્યંભવતિસદ્ધ્યાન ધન્વિનાત્યન્તસાધિતઃ ॥

પતવેષપરંતત્ત્વં જ્ઞાનમેતદિશાશ્વતમ્ ।
 અતોઽન્યોયઃ શ્રુતઃ સ્કન્ધઃ સતતર્થે પ્રપન્નિતઃ ॥
 અપાસ્યકલ્પનાજ્ઞાલં ચિદાનન્દમયે સ્વયમ્ ।
 યઃ સ્વરૂપેલયંપ્રાપ્તઃ સસ્યાદ્રત્નત્રયાસ્પદમ્ ॥
 નિઃશેષ ક્લેશનિર્મુક્ત મમૂર્તે પરમાક્ષરમ્
 નિષ્પપન્નં વ્યતીતાક્ષં પદ્ય સ્વં સ્વાત્મનિસ્થિતમ્ ॥
 નિત્યાનન્દમયં શુદ્ધં, ચિત્સ્વરૂપં સંનાતનમ્ ।
 પદ્યાત્મનિ પરંયોતિરદ્વિતીયમનવ્યયમ્ ॥
 યસ્યદેયંતવાઽઽદેયં નિઃશેષંભુધનત્રયમ્ ।
 ઉર્ગ્માલયતિથિજ્ઞાનં તસ્યસ્વાન્યપ્રકાશકમ્ ॥
 આરાધ્યાત્માનમેવાત્મા પરમાત્મત્ત્વમશ્રુતે ।
 યથામવતિવૃક્ષઃ સ્વં સ્વેનોદૃષ્યદ્રુતાશનઃ ॥
 હત્યંવાગ્ગોચરાતીતં ભાવયન્પરમેષ્ઠિનમ્ ।
 આસાદ્યતિતથસ્મા શ્રમ્ભૂયો વિનિવર્તતે ॥

આ શરીરમાં સ્થિરતાત્મા તેજ સ્વસત્તાની અપેક્ષાએ સિદ્ધાત્મા
 છે. સદ્ધ્યાનરૂપ વહ્નિવટે અત્યન્ત સાપેક્ષો આત્મા તેજ પરમાત્મપર્યા-
 યથી વ્યક્ત થાય છે. અતએવ આત્માની પરમાત્મતા વ્યક્ત કરવાનું
 આત્મવિજ્ઞાન જ પરંતત્ત્વ છે એવું આત્મજ્ઞાન શાશ્વત છે. આત્મજ્ઞાન
 વિના અન્ય જે શ્રુત સ્કન્ધ અંગ ઉપાંગાદિક છે તે આત્મજ્ઞાનાર્થે કથેલો
 છે એમ અવબોધવું. અંગઉપાંગ અને દૃષ્ટિવાદ શ્રુતસ્કન્ધવડે આત્મ-
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને આત્માની પરમાત્મદશા પ્રકટાવવી એજ ખરેખર
 તત્ત્વ છે. જે આત્મજ્ઞાની શરીરમાં રહેલા આત્માને મોહભાવ કે જે રાગ-
 દ્વેષની કલ્પનારૂપ બાલ લાગી છે તેને દૂર કરીને ચિદાનન્દમય એવા
 સ્વરૂપમાં લયને પ્રાપ્ત કરે છે અર્થાત્ નામ રૂપાદિની કલ્પનાથી ઉક્ત
 રાગદ્વેષના વિકલ્પોને શમાવીને આત્મસ્વરૂપમાં લયલીન થઇ જાય છે
 તે ખરેખર જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના સ્થાનરૂપ થાય છે. નામરૂપની
 અહંવૃત્તિનાયોગે ઉદ્ભવેલી રાગદ્વેષની કલ્પના જાળને ઉચ્છેદવી એ દુષ્કર
 કાર્ય છે પરંતુ જ્યારે આત્મજ્ઞાન થાય છે ત્યારે આત્મા સ્વયં પરમાત્મ-
 દશા પ્રતિ ઉપયોગી બનતો જાય છે અને રાગદ્વેષ કરવાને ઇચ્છતો
 તથી તેમજ રાગદ્વેષની કલ્પના જાળને છેદીને પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત

કરે છે. જોતાનું પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવું એ ખરેખર આત્મસ્વ
 વિન્યા બની શકે તેમ નથી. આત્મજ્ઞાનવિન્યા ન્યામરૂપમાં બંધાયેલ
 અહંરૂતિ દગલી નથી. ન્યામરૂપના યોગે સન, દેવ, કામ, માયા, હ્યા
 પ્રપંચ, ભય, લગ્ન, લેલ અને વિશ્વાસઘાત આદિ અનેક પ્રકારની
 અહંરૂતિયો ઉદ્ભવે છે. ઉત્પન્ન થનાર રૂતિયોનું મુખ્ય કારણ અજ્ઞાન
 છે. આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં અજ્ઞાન સ્વયમેવ ટળે છે અને તે
 વખતે આત્મામાં આત્મસુખનો વિશ્વાસ પ્રકટવાથી ન્યામરૂપમાં સુખના
 વિસ્ફોટ થતી અહંરૂતિનો પાયો સર્વથા નષ્ટ થઈ ભાય છે તથા ન્યામ-
 રૂપથી ભિન્ન એવા આત્મામાં મુખ્યતાએ ઉપયોગ વહે છે તેથી તેનું
 પરિભ્રમ એ આવે છે કે ઉપયોગરૂપ મહાદેવની શક્તિવટે કલ્પના ભલ
 ઉદાય છે અને આત્માની સ્વસ્વરૂપમાં લીનતા થાય છે. સંપૂર્ણ કલેશથી
 મુક્ત એવું આત્માનું સ્વરૂપ છે. ભયદેવાદિ કલેશોનો જ્યાં ઉદય વેદાય
 છે ત્યાં આત્માનું સ્વરૂપ વેદાતું નથી. જે વખતે કલેશ વાસિત આત્મા
 વર્તે છે તે સમયે આત્મા જોતાના આત્મસ્વરૂપમાં નથી પણ પરભા-
 વમાં વર્તે છે એમ અવગ્રાહ્યું. જે કલેશાદિથી મુક્ત એવું સ્વરૂપ
 વેદાય છે તેજ આત્મસ્વરૂપ છે. જેને ભયદેવાદિ કલેશોનો ઉદય છે
 તે સ્વીય શુદ્ધાત્મસ્વરૂપથી બહિરુ સગદેવરૂપ સામસ્ત્ય કલેશોમાં
 અધ્યક્ષતા છે એમ અવગ્રાહ્યું. જેએ કલેશમાં જન્મ અતીત કરે છે
 અને નિઃશય કલેશથી મુક્ત એવું આત્મસ્વરૂપ અનુભવતા નથી તેઓ
 આત્માનું કલેશમુક્ત શુદ્ધસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. મૂર્તવસ્તુઓમાં
 કંઈ આત્મત્વ નથી અતએવ અમૂર્ત એવું આત્માનું સ્વરૂપ સંલક્ષીને
 તેનો અનુભવ મહંશ ધ્યાનની દીર્ઘકાળ પરંપરાપ્રવાહભાવનેપયોગમાં
 સ્થિર રહેવું જોઈએ. કલેશમાં આત્માનો જ્યાં વા વિચર્ય નથી તેમજ
 કલેશથી કદાપિ આત્માનું સ્વરૂપ અનુભવી શકાય નહિ એવું અવગ્રાહી.
 ને નિઃકાયા એવું આત્મસ્વરૂપ યથાયોગ્ય પ્રાપ્ત કરવું યોગ્ય છે તથા
 મૂર્તવસ્તુઓમાં આત્માનો કંઈ પણ ધર્મ નથી એવું અવગ્રાહીને મૂર્ત-
 વસ્તુઓની અહંતા દર ત્યજવી જોઈએ. મૂર્તવસ્તુઓ સંજંધી સગદે-
 વના યાવત્ વિકલ્પ સંકલ્પ યથા કરે છે તાવત્ અમૂર્ત એવું આત્મ
 સ્વરૂપ ખરેખર અનુભવ સાક્ષાત્કાર થતું નથી. મૂર્તવસ્તુઓથી ભિન્ન

એવું આત્મસ્વરૂપ વેદવાને મૂર્તવસ્તુઓની પેલીપાર રહેલું આત્મસ્વરૂપ
 અનુલવંગમ્ય કરવું જોઈએ. મૂર્તવસ્તુઓપર થતો અહંમત્વાધ્યાસ
 ટળવાની સાથે આત્માનું અમૂર્તસ્વરૂપ અનુલવ વેદવા યોગ્ય થાય છે.
 બાહ્ય જીવનની દશા એવી છે કે મૂર્તવસ્તુઓને બાહ્યજીવન રક્ષણે
 શ્રદ્ધા વિના ચાલે તેમ નથી એમ અવજોધ્યા છતાં વિશેષતઃ અવ-
 જોધ્યાવવાનું કે બાહ્ય મૂર્તવસ્તુઓ લહે યોગ્ય પ્રમાણમાં બાહ્યજીવનના
 રક્ષણાર્થે લેવાય પરંતુ આત્માનું અમૂર્તસ્વરૂપ અનુલવવા માટે તે
 મૂર્ત વસ્તુઓપર થતા અહંવૃત્તિના અધ્યાસને તે દૂર કરવો જોઈએ.
 મૂર્તવસ્તુઓ જગતમાં છે તે ટળી જતી નથી પરંતુ મૂર્તવસ્તુઓ છે
 તે આત્મા નથી એવો ખાસ અનુલવ થવો જોઈએ. મૂર્તવસ્તુથી ભિન્ન
 એવું અમૂર્ત સ્વરૂપ વસ્તુતઃ આત્માનું છે એમ અનુલબ્ધા પશ્ચાત્
 મૂર્તવસ્તુઓદ્ધારા આત્મામાં રતિ વા અરતિ આદિની કોઈપણ
 અસર ઉત્પન્ન થવા પામતી નથી. મૂર્તવસ્તુઓમાંથી અહંવૃત્તિ વિશ્લેષ
 પામ્યા પશ્ચાત્ મૂર્તવસ્તુઓ કંઈ આત્માને બંધન કરતા થઈ શકતી
 નથી. આત્માનું અમૂર્તસ્વરૂપ અનુલવવાને માટે અમૂર્તભાવનાને
 વારંવાર અભ્યાસ કરવો જોઈએ. આત્માનું સ્વરૂપ પરમજ્ઞાનરૂપ છે,
 એમ કથવાનું તાત્પર્યાર્થ એ છે કે પરમાક્ષર વિનાનું જે સ્વરૂપ છે
 તે આત્માથી ભિન્ન છે એમ અવજોધવું. પરમાક્ષર સ્વરૂપ આત્મા છે
 એમ વદનારા તથા શ્રદ્ધા કરનારા અનેક મનુષ્યો મળી આવે છે, પરંતુ
 આત્માનું પરમાક્ષરરૂપ અનુલવનારા તે કિંચિત્ વિરલ મનુષ્યો પ્રાપ્ત
 થઈ શકે છે. જે આત્મજ્ઞાનીઓ પરમાક્ષરરૂપ અનુલવવા માટે
 આત્માના પ્રદેશોમાં ઉઘાડીને તદ્દલીન થઈ લાયક છે તેઓ અષ્ટ-
 કાળમાં મનની નિર્વિકલ્પદશાએ પરમાક્ષરરૂપ અનુલવી શકે છે.
 જગતમાં બાહ્ય મૂર્તવસ્તુઓનો અનુલવ પ્રાપ્ત કરવો એ સહેલ છે પરંતુ
 પરમાક્ષરરૂપ અનુલવ પ્રાપ્ત કરવો એ અત્યંત દુષ્કર કાર્ય ॥ એમ
 અનુલવ કરતાં અનુલવાશે. આત્માનું સ્વરૂપ પ્રપંચ રહિત છે. જ્યાં
 અનેક પ્રકારના બાહ્ય પ્રપંચોથી સ્વાર્થની માસમારી થઈ રહી હોય છે
 ત્યાં આત્મસ્વરૂપના અનુલવની ગ્રંથ પાત્ર ક્યાંથી હોઈ શકે? અવ-
 જાત ન હોઈ શકે. સમદ્રેષ્યના સદ્ભાવે અનેક પ્રકારના પ્રપંચો ઉઠે

છે. બ્યાવહારિક દશામાં બાહ્યચક્ષુતઃ કોઈ પ્રપંચથી જ્ય વિચિત્રને
 પ્રમ કરી શકે તો તત્ત્વજંઘી કથવાનું કે બાહ્ય જ્યોતિક જ્ય અને
 વિચિત્ર તે સ્વપ્ન સમાન સ્થિતિક છે અને તેથી આત્માનંદનો આશ્વા-
 તકર મળી શકેતો નથી. વૃત્તિના યોગે અનેક પ્રકારના પ્રપંચોની
 પ્રવૃત્તિયો પ્રગટે છે પરંતુ પ્રપંચવૃત્તિને સુવચનામાં આવે છે તો
 કર્મનો આદયિકભાવજ વેદવામાં આવે છે અને એવા કર્મના આદ-
 યિકભાવનો જ્ય પશુજ્ય પ્રત્યનિક હોવાથી આત્મજ્ઞાની તેમાં
 મુંઝતો નથી. આત્મજ્ઞાની અંતરમાં પ્રપંચવૃત્તિથી રહિત એવું આત્મ-
 સ્વરૂપ વેદવાને શુદ્ધોપયોગમાં મસ્ત રહે છે. પાંચ દંદ્રિયો અને છઠ્ઠા
 મનથી લિપ્ત એવું આત્મસ્વરૂપ છે. દંદ્રિયોથી લિપ્ત એવું આત્મ-
 સ્વરૂપ વેદવાને માટે દંદ્રિયાલીત ઉપયોગથી ધ્યાન ધરવાની જરૂર
 છે. દંદ્રિયોથી લિપ્ત એવું આત્મસ્વરૂપને મનન કરતાં દંદ્રિયાલીત આ-
 ત્મસ્વરૂપ ઝાંખી થાય છે. હે ચેતન ! તું પાતાનું સ્વરૂપ ખરેખર
 પાતાના શુદ્ધોપયોગે આત્મામાં દેખ. આત્મામાં આત્માનું સ્વરૂપ
 આત્માવટે દેખાયા બાદ અન્ય કંઈ દેખવાનું અવશેષ રહેતું નથી.
 આત્મજ્ઞાની સૂક્ષ્મ શુદ્ધોપયોગે આત્મસ્વરૂપને વેદવા સમર્થ થાય છે.
 જે મહાત્માએ આત્મસ્વરૂપને દેખે છે તેઓ પરમાત્મસ્વરૂપને દેખે
 હજ એમ અવગ્રાહ્યું. આત્મસ્વરૂપ અને પરમાત્મસ્વરૂપમાં જે અલેદ
 શુદ્ધોપયોગે અલેદતા અનુભવે છે તે સ્વયં પરમાત્મા છે એમ અવ-
 ગ્રાહ્યું. આત્મજ્ઞાની નિત્યાનંદનય શુદ્ધ-ચિત્સ્વરૂપ અને સત્તાતન એવી
 જ્યોતિ પાતાના આત્મામાં શુદ્ધ ધ્યાનદષ્ટિએ દેખે છે. હે ચેતન ! તું
 પાતાની સત્તાતન ચિત્સ્વરૂપ અને આનંદનય જ્યોતિને પાતાનામાં દેખ
 બાદમાં હક્ષ દેવાથી કંઈ વગવાનું નથી. આત્મસ્વરૂપપદ્યનય સ્થાન
 વિનનું અવશેષ પદ્યવિજ્ઞાન કહિ આત્મશાંતિને અને નિત્યાનંદને
 સમર્થવા યજિમાન થતું નથી લેકિએકાંતિથી અંબરચક્ર અજ મનુષ્યો
 આત્માની ચિદાનંદનયોદ્યતિને દેખવા સમર્થ ન બને અને તેઓની તેથી
 દંડા પશુ ન થાય એ બનવા ચેતન છે પરંતુ તેઓએ સમજ્યું એકેએ
 કે રહેગુણ અને તન્મ શુભથી ભરેલી જ્યોતિકેકાંતિ સદા સ્થિર રહેલી
 નથી. સ્વપ્નની પેઠે સ્થિતિક એવી જ્યોતિકેકાંતિથી નિત્યાનંદની પ્રતિ રહ

શકતી નથી એમ ભોતિકોત્તતિવાદિયોને તેઓના મૃત્યુ વખતે પૃથ્થ-
 વાથી અવબ્રોધાયે તેમજ ભોતિકોત્તતિમાં સમાયતા શુનિક મુખ
 અને અનંત દુઃખનાં અનુભવ કરાયે. આત્મામાં સ્વશુદ્ધસ્વરૂપને જે
 દેખે છે તેને ભોતિકોત્તતિની ઘડા રહેતી નથી. જો કે ભોતિકપદ્યો
 વિના અવબ્રોધર દશામાં ચાલતું નથી પરંતુ તેથી એમ નથી સિદ્ધ
 થતું કે ભોતિકોત્તતિ એજ વાસ્તવિક ઉત્તતિ છે. ભોતિકોત્તતિથી
 જિજ્ઞાસેથી આત્મોત્તતિના નિત્યાનંદનો અનુભવ આવતાં આત્મસ્વરૂપ
 પ્રાપ્તવ્ય છે એમ આયોગ્યયોગમાં તે લક્ષીનૂત યર્થ રહે છે ને તેને તે
 દેખે છે. જડવાદિયો જડવસ્તુઓમાં મુખની બાવનાથી અંતે વંચાય છે
 અને ફાંફા મારીને થાકી જઈ જાય! કંઈ જડમાં મુખ નથી એવા
 અંતે ઉગ્રાર કહાડે છે. અદ્વિતીય અભ્યય એવું ચિદાનંદમય શુદ્ધ
 આત્મસ્વરૂપ વેદ્યું એજ આત્મજ્ઞાનિયોતું કર્તવ્ય છે. શુદ્ધ સ્વરૂપ
 વેદવાતું જ્યાં છે ત્યાં આત્મમુખનો આશ્વાસન છે. આત્મજ્ઞાની આ-
 ત્મત્વું શુદ્ધ સ્વરૂપ વેદવામાં સ્વકર્તવ્યની પરિસમાપ્તિ ગણે છે. દુઃખનું
 વેદન એ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપથી લિપ્ત છે તેથી જે વખતે દુઃખનું
 વેદન થાય છે તે વખતે આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ખરેખર શુદ્ધોપયોગે
 વેદાતું નથી એમ અવબ્રોધવું. અશુભ કર્મના યોગે જો કે દુઃખ વે-
 દાય છે તોપણ તે વખતે આત્મજ્ઞાની દુઃખની વેદનાથી લિપ્ત એવા
 શુદ્ધ સ્વરૂપને બાણે છે તેથી દુઃખ ભોગવતાં પણ સ્વસ્વરૂપને શુદ્ધોપ-
 યોગે સિદ્ધ કરે છે. દેહધારક કેવલીને શાતા અને અશાતા બંનેને
 ભોગ પટે છે તથાપિ તે વખતે તેઓ કેવળ જ્ઞાનવડે સ્વશુદ્ધસ્વરૂપને
 અવબ્રોધે છેજ. આત્મજ્ઞાનીને દુઃખવેદન ન વેદાય એવું તો જ્યાંમુખી
 તેને કર્મ છે ત્યાંમુખી બન્યા વિના રહેતું નથી પરંતુ અજ્ઞાની અને
 આત્મજ્ઞાનીમાં એટલો ફેર છે કે અજ્ઞાની કર્મ વેદતાં સ્વશુદ્ધસ્વરૂપથી
 અજ્ઞાન રહે છે અને આત્મજ્ઞાની સ્વશુદ્ધસ્વરૂપનો ઉપયોગી રહે છે.
 મહાત્માઓ ઉપદેશે છે કે હે લભ્ય! તું પોતાનામાં સ્વશુદ્ધસ્વરૂપને
 દેખ!!! આત્મશુદ્ધસ્વરૂપ દર્શન વિના ત્રણ કાળમાં સત્ય મુખનો ભોગ
 થવાનો નથી એમ જાગ્રી કરીને માન!!! ત્યારે આત્મામાં મોહની
 વાસનાઓ જે જે વર્તે છે તેનો મૂળમાંથી ક્ષય કરીને વાસના રહિત

નિઃશેષ કલેશ મુક્ત મુદ્ધ ચેતનનું દર્શન કર અને આત્માના મુદ્ધ
 સ્વરૂપની યાને પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કર. આત્મજ્ઞાની મુનિ સ્વકીય
 મુદ્ધ સ્વરૂપને દેખીને તેનું ધ્યાન ધરી કૃતકૃત્ય થાય છે. અધ્યાત્મ-
 જ્ઞાની મુનિ આત્મમુખની ખુમારીમાં સદા મગ્ન રહે છે તેને આત્મ-
 મુખની ખુમારીમાં મગ્ન રહેવું એજ અને છે અને તેથી તે આત્મ-
 મુખની ખુમારીમાં સદા મગ્ન રહેવાય એવા આચરણને આચરે છે.
 આત્મજ્ઞાની મુનિની દશા ખરેખર દુનિયાથી ભુદા પ્રકારની હોય છે,
 આત્મજ્ઞાની મુનિનું વર્તન બાહ્ય વિશ્વ મનુષ્યોથી સિન્ન પ્રકારનું
 હોય છે અને દૃષ્ટિ પણ આશય ભેદે સિન્ન પ્રકારની હોય છે. જે
 મુનિને ત્રણ ભુવન આદેય નથી અને હેય પણ નથી અર્થાત્ ત્રણ
 ભુવનમાં હેય ભુદિ અને આદેય ભુદિ જેની નથી એવા મુનિવરને
 સ્થાન્ય પ્રકાશક એવું આત્મજ્ઞાન પ્રકટે છે. આવી હેવાદેયભુદિ વિનાની
 આત્મદશા પ્રાપ્ત કરવાથી આત્માનું જ્ઞાન પ્રકટે છે. જે મુનિવરને
 ત્રિભુવનવર્તિપદ્યોમાં હેય અને આદેયતાને ધારણ કરતા નથી તેઓ
 ત્રિભુવનખંધનોથી મુક્ત થઈને પરમાત્મપદ અનુભવે છે એમ નિશ્ચયતઃ
 અવગ્રેધવું. જેમ એક વૃક્ષથી ધન્યઈને અગ્નિ પ્રકટવાથી તે સ્વયં અગ્નિ-
 રૂપ બને છે તદ્વત્ આત્મા સ્વયં આત્માવટે આત્માનું આરુપન કરીને
 આત્મામાં પરમાત્મા પ્રકટાવે છે. આત્મા પાતાન્યામાં ધ્યાનાભિવટે
 પરમાત્મત્વ પ્રકટાવે છે એમ અનંત તીર્થકેશ-એ-ઝપિયોએ પ્રતિપાદન
 કર્યું છે અને ભવિષ્યમાં અનંત તીર્થકેશ પ્રતિપાદન કરશે. આ પ્રમાણે
 આત્માથી પરમાત્મતાને અંતરમાં તન્મયપણે લાવીને જે પરમાત્મતા
 પ્રકટાવે છે તે પુનઃ સંસારમાં અવતરેલ નથી. આત્માના મુદ્ધે વિના
 અન્ય સર્વ જટ વસ્તુઓને બૂલી લવાથી આત્મામાં મુદ્ધજાનંદ પ્રકટે
 છે. આત્માના મુદ્ધેવટે આત્મની કિન્નતિ થાય છે. આત્માના મુદ્ધ
 પર્ણોએના પ્રદુર્ભાવ તે પરમાત્મપદ અવગ્રેધવું. એવા પરમાત્મપદમાં
 રમણતા કરંધી એજ પરમાત્મત્વે ધર્મ છે. આવું પરમાત્મપદ અનુ-
 ભવવાથી પરમાત્મજ્ઞાને ખ્યાલ આવે છે અને તેથી ઉત્તરેચ્છન્ન
 સ્વતંત્રતા પ્રકટી નીકળે છે. આત્મની પરમાત્મતા રોધવાને માટે બ્રહ્મ
 પ્રદેશમાં અટક કરવાની કોઈ જરૂર નથી. આત્મની પરમાત્મતા પ્ર-

ટાવવાને માટે તે અંતરમાં ખાસ શુદ્ધિપયોગ ધારણ કરવાની જરૂર છે. શરીરમાં બ્યાપી રહેલા પરમાત્માની ખાસ શોધ કરવી જોઈએ. ત્યાંમુખી આત્મામાં ઉપાદન કારણનો આવિર્ભાવ થયો નથી ત્યાંમુખી નિમિત્ત કારણે ઉત્તમોત્તમ મળે તે પણ આત્માલિમુખ યર્થ શક્ય નહિ. આત્માની પરમાત્મતા આધ્ય કરવાને ઉપાદન કારણ રૂઢિ ઉત્પન્ન થયા બાદ નિમિત્ત કારણે ખરેખર સવગાં પરિણમે છે અને તેથી નિમિત્ત કારણની સફળતા ગણાય છે. જે આત્માર્થી જીવ હોય છે તે પોતાના આત્માની શુદ્ધિ થાય એવાં નિમિત્તોને સ્વયંમેવ આચરે છે. જીવેને પરિણત્તિ ભેદે અનેક પ્રકારના નિમિત્તો હોય છે. કોઈ ને કોઈ નિમિત્ત કારણ ઉપકારી થાય છે અને કોઈને કોઈ નિમિત્ત ઉપકારી થાય છે. સર્વને એ જ કારણ નિમિત્ત ઉપકારી થાય એવો એકાંતિક નિયમ નથી તેથી નિમિત્ત કારણ ભેદે પરસ્પર સાધકોએ કલેશ કરીને આત્મવીર્યનો પરસ્પર હાનિ કરવામાં ઉપયોગ કરવો નહિ. નિમિત્ત સાધન ભેદે સાધ્યની સિદ્ધિમાં અવિરોધ આવતો હોય તો પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં સાધકોએ સાધન ભેદે કલેશ ન કરવો જોઈએ. આત્મ કસ્યાણમાં જેમ અગળ વધાય તેમ ઉપયોગ સખીને પ્રવર્તવું જોઈએ. જે મહાત્માઓ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ પ્રતિ ખાસ ઉપયોગ ધારણ કરે છે તેઓ આત્માની પરમાત્મતા પ્રાપ્ત કરે છે. આત્માની પરમાત્મતા પ્રકટાવવાને માટે અંતરમાં ઉપયોગ ધારવાથી અને વ્યવહારથી અધિકાર દશા પ્રમાણે વર્તવાથી વિશ્વપ્રતિની સ્વક્રજને પણ સાર્થી શકાય છે. આત્મારૂપ પરમાત્માને શરીરમાં શોધવો જોઈએ. જે પરમતત્ત્વ ચેતન્યરૂપ ભાસે છે તે શરીરમાં બ્યાપીને રહેલ છે. મહાત્માઓએ આત્મારૂપ દેવનો સાક્ષાત્કાર કરવાને અનેક રથજોએ શોધ કરી પરંતુ કોઈ સ્થાને તેનો સાક્ષાત્કાર થયો નહિ. તેનું કારણ એ છે કે જ્યાં આત્મારૂપ દેવ હોય નહિ એવા જડ પદાર્થોમાં શોધ કરવાથી ચેતન તત્ત્વ ક્યાંથી મળી શકે ? આત્મા જ્યાં રહેલ હોય ત્યાંજ ધ્યાન લગાવીને તેની શોધ કરી સાક્ષાત્કાર કરવો જોઈએ. આત્માનો સાક્ષાત્કાર ચતાં આત્માસ્વયં પરમાત્મ જ્યોતિષ વડે પ્રકાશિત થાય છે. અજ્ઞાનમુખ્યો આત્મારૂપ પરમાત્મ દેવને જડ વસ્તુઓમાં શોધે છે પરંતુ તેથી તેઓ મૃગજલ તૃષ્ણુની

પ્રાણિને અનુકરે છે. જેતલા જેવાનું આત્મરૂપ પરમાત્મ સ્થિતિની
 રૂપ મટે પ્રાણિ કરીને જન્મે છે કે પૌંદ્રુચક્ષ્માં પ્રાપ્તપણ
 પ્રમુ ન હોતા કયાંયેરે। હારીત મિતર સોજાંવા ભો, પ્રમુકાં હોતા
 ત્તાયેરે। જેવાનું જેવાનું સ્થિતિની યદીરમાં રૂપ કરીને આત્મરૂપ
 કરી યાકે છે. જ્યાં જેવાનું સ્થિતિ પ્રકાર રૂપ છે ત્યાં પ્રમુક
 છે. સ્થિતિ પ્રકાર જેવાનું અભિજ્ઞ એક પરમાત્મ રૂપ છે. જે
 જે અંશે જેવાનું પ્રકાર તે તે અંશે પરમાત્મને પ્રકાર અવરોધે.
 જેવાનું સ્થિતિ પ્રકાર અનુભવ કરે એ એક પરમાત્મને આત્મ
 અનુભવ અવરોધે. જેવા એક પરમાત્મને ધર્મ છે. જેવારૂપ
 પરમાત્મ ધર્મને જે જે અંશે પ્રકાર રૂપ છે તે તે અંશે પર
 માત્મને આત્મરૂપ રૂપે અવરોધે. જેવાનું સ્થિતિ પરિપૂર્ણ
 પ્રકાર તેલ કેવલજ્ઞ અવરોધે અને એ કેવલજ્ઞની અભિજ્ઞ
 આત્મ એક પરમાત્મરૂપ છે એમ અનુભવ કરીને સ્વરૂપ દશમાં
 ધર્મવ બની જાય એક સ્થિતિ ધર્મનું આત્મરૂપ અનુભવ. આત્મને
 પ્રમુ તેલ સ્થિતિ ધર્મ છે. આત્મને જે સ્થિતિ તેલ આત્મને સ્થિતિ
 અભિજ્ઞ ધર્મ છે તેમાં એકે રમણી કરે છે તેકે સ્વરૂપમાં પર
 માત્મને આત્મરૂપ કરે છે. આત્મરૂપ આત્મને આત્મરૂપ કરે
 એક પરમાત્મને અભિજ્ઞ આત્મરૂપ અવરોધીને વિશ્વના પરમાત્મ
 મંધનરૂપ અભિજ્ઞરૂપથી પ્રકાર રૂપે આત્મના સ્થિતિ પ્રકારને
 અભિજ્ઞ અને તેમાં રમણીરૂપ સ્થિતિ સ્થિતિ પ્રકાર કરી એક
 અનુભવરૂપ સ્થિતિ અવરોધે. આત્મસ્થિતિ પ્રકાર સ્થિતિ એકે
 પ્રકાર અનુભવ રૂપ છે.

અવતરણ—કર્મવ્યવસ્થા પ્રાણિનાં વિલગ્નરૂપે અને સ્થિતિરૂપે
 નિર્લેપ્યે આત્મસ્થિતિની ઉપરોક્તિ દશમાં રૂપે ધર્મોપદાનરૂપેની
 કર્મવ્યવસ્થા નિર્લેપ્ય સ્થિતિ ઉપરોક્તિ દશમાં રૂપે છે.

શ્લોક:

ધર્માનુષ્ઠાનયોગેન, વર્તન્તે તત્ત્વવેદિનઃ ।

નિર્લેપ્યવ્યવહારયં, વિશ્વધર્મપ્રવર્તકાઃ ॥૩૯॥

ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિસ્તુ, શુભા સ્વોન્નતિકારિકા ।

વિના પ્રવૃત્તિં કાર્યસ્ય, સિદ્ધિસ્તુ નૈવ જાયતે ॥૪૦॥

અલ્પદોષા મહાલાભા, વર્તન્તે યેષુ કર્મસુ ।

તદ્વાવિધર્મલાભાર્યે, કર્તવ્યં કર્મ સઙ્ગનૈઃ ॥ ૪૧ ॥

નિવૃત્તેઃપૂર્ણલાભેતુ, પ્રવૃત્તિસ્ત્યજ્યતે બુધૈઃ ।

પ્રવૃત્તિમાર્ગપાન્થેન, ભાવ્યમેતત્ સ્વબુદ્ધિતઃ ॥૪૨॥

વિવેચન—તત્ત્વવેદિયો એવા વિશ્વધર્મપ્રવર્તકો ધર્મોત્થાન યોગવટે નિર્લેપવ્યવહાર માટે વર્તે છે. સ્વોન્નતિકારિકા અને શુભા એવી ધર્મ માર્ગ પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ. કાર્યની પ્રવૃત્તિ વિના કદાપિ કાલે કાર્ય સિદ્ધિ થતી નથી. જે કાર્યોમાં અલ્પદોષો અને મહાલાભો સમાયલા છે તેવાં કાર્યો કે જેને ભવિષ્યમાં ધર્મ લાભાર્યે હોય તેને સત્તજનોએ કરવાં જોઈએ. ધર્મકાર્ય પ્રવૃત્તિ વા સાંસારિક કાર્ય પ્રવૃત્તિ તો પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત થયે છતે પંડિતોએ ત્યાગ છે એવું પ્રવૃત્તિમાર્ગના પાન્થે સ્વબુદ્ધિથી વિચારવું જોઈએ અને પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત થયા વિના ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિને ત્યાગ ન કરવો જોઈએ. આ સંગ્રંધીમાં કંઈક વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવે છે તત્ત્વવેદિયો વિશ્વમાં ધર્મ પ્રવર્તાવી શકે છે. તેઓ જ આવશ્યકાદિ ધર્મોત્થાન યોગવટે નિર્લેપવ્યવહારને માટે વર્તે છે. જે તત્ત્વવેદિયો હોય ■ તે વિશ્વમાં ધર્મપ્રવર્તાવવાને શક્તિમાન થાય છે. ધર્મતત્ત્વવેદિયો સર્વ જગજલુઓના વ્યવહારમાં નિર્લેપતા રહે અને વિશ્વ મનુષ્યો કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં સુઝ દ્રેષના અધીન ન થાય તે માટે વિશ્વમાં ધર્મ પ્રવર્તાવનારુ બને છે. આન્તરિક અધ્યાત્મ ભાવનાવટે આન્તરિક નિર્લેપતા પ્રાપ્ત થતાં તેની અગર વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિઓપર ધ્યાય છે અને તેથી અધિકાર પ્રમાણે અનુક અનુક કપાયના ઉપયોગાદિભાવે તત્ત્વવેદિયો નિર્લેપ વ્યવહાર પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એમ અપેક્ષાપૂર્વક અવબોધવું. વિશ્વમાં નિર્લેપ વ્યવહાર પ્રવર્તાવવા

તે માટે ધર્મોપદાનવડે અર્થાત્ ધર્મપ્રવૃત્તિએ તત્ત્વજ્ઞાનીએ ધર્મ બોધ આપનાર બને છે. આ વિશ્વ સર્વ પ્રકારના બ્યવહારમાં નિર્વેપ રહે એવી આત્મજ્ઞાનીઓની આન્તરિક ભાવના હોય છે અને તેથી તેઓ વિશ્વમાં ધર્મ પ્રવર્તાવવા પ્રયત્ન કરે છે. વિશ્વધર્મે પ્રવર્તક બનવું એ એવી આન્તરિકનિર્વેપબ્યવહારપ્રવૃત્તિની ભાવના વિના બની શકે તેમ નથી. શ્રીવીર્યકર મહારાજાએ પૂર્વભવમાં સચિર્જીવજીવંશાસનરહી એવી ભાવનાથી આત્માને સંપૂર્ણ ભરી દે ॥ તેથી તેઓ વિશ્વ ધર્મ પ્રવર્તકાદિમહાવિશેષભોગવડે સંજોધાય છે. જેના દૃઢ્યમાં આધ્યાત્મિક ઉચ્ચભાવનાઓ વિકસતી નથી તે સ્થૂણવિશ્વમાં મહાપદાપકારી કૃત્યો કરવાને અને કરાવવાને શક્તિમાન બનતો નથી. તત્ત્વવેદિયો ધર્મોપદાનવડે નિર્વેપબ્યવહારને માટે અર્થાત્ નિર્વેપબ્યવહારની પ્રાપ્તિ માટે વર્તે છે, અન્યોને વર્તાવે છે અને નિર્વેપબ્યવહારથી વર્તનારોની અનુભાવના કરે છે તેથી તેઓ આન્તરિકમુદ્રભાવનાઓવડે પ્રતિક્ષણ ઉચ્ચ થયા કરે છે અને તેઓ બાહ્ય વિશ્વવર્તિતમને પશુ નિર્વેપબ્યવહારી બનાવી ઉચ્ચ બનાવે છે. જળમાં કમળ રહ્યા છતાં જળથી નિર્વેપબ્યવહાર રાખે છે તદ્વત્ આ વિશ્વમાં સર્વ પ્રકારના આવશ્યક બ્યવહારને આવશ્યકતાં છતાં નિર્વેપ રહેવું જોઈએ કે જેથી આત્મોન્નતિની રામે વિશ્વોન્નતિ કરવા માટે વિશ્વમાં સર્વત્ર ધર્મ પ્રવર્તાવવાનું બની શકે. જે મનુષ્ય બ્યવહારમાં સમદ્રેષ્ટા હોયથી હોવાય છે તે મન, વચન અને ક્રિયાની અનેક ગુણ શક્તિઓનો દુર્બ્યસ કરી શકે છે. કોષાદિક કષાયોને શમાવવાનું બળ પ્રાપ્ત કરવાથી અનેક પ્રકારના હૈકિક તથા હૈકોતાર બ્યવહારમાં નિર્વેપતા પારી શકાય છે અને તેથી શમી અને દ્રેષી મનુષ્યોના વચ્ચમાં રહી કર્તવ્યકર્મો કરી શકાય છે. અનન્તાનુબંધિકોષ, માન, માયા, લોભ. અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને સંસ્કૃતવનના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ સોળ પ્રકારના કષાયો અવબોધવા. મિથ્યાત્વ દશાવાગ્દને સોળ કષાય હોય છે. અવિરતિસમ્ભવદિ મુદ્રાસ્યને અનન્તાનુબંધી કષાયનો ઉપશમદિ બાજ હોય ॥ તેથી તે અનન્તાનુબંધી કષાયના અભાવની અરેહ્યએ નિર્વેપ રહી કર્તવ્યકર્મ

કરી શકે છે. દેશવિરતિ ગૃહસ્થવર્ગને અનન્તાનુબંધી અને અપ્રત્યા-
ખ્યાન કષાયનો ઉપશમાદિ ભાવ હોય છે તેથી તે અનન્તાનુબંધી
અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયના અભાવની અપેક્ષાએ કર્તવ્ય કાર્યમાં
નિર્લેપ વ્યવહારને સંરક્ષી શકે છે. અનન્તાનુબંધી અપ્રત્યાખ્યાની અને
પ્રત્યાખ્યાન કષાયોના ઉપશમાદિ ભાવે નૈશ્વચિક્ષુષ્ટિએ ત્યાગી સાધુએ
નિર્લેપ રહી શકે છે અને નૈશ્વચિક્ષુષ્ટિએ સંજ્વલન કષાયોદયે સંલેપ
બની શકે છે પરંતુ પ્રતિક્રમણાદિ આવશ્યકરૂપ ધર્માનુષ્ઠાનવડે ત્યાગીએ,
વ્યવહારમાં કર્તવ્યકર્મો કરતા છતાં નિર્લેપ રહી શકે છે. ગૃહસ્થો પણ
જે જે કષાયોના અભાવે જે જે ગુણસ્થાનકદષ્ટિએ નિર્લેપ રહેવાના
હોય છે તે તે ગુણસ્થાનકદષ્ટિએ વ્યવહારમાં અમુક કષાયોથી નિર્લેપ
રહી શકે છે અને અન્યકષાયોદયે સંલેપ રહી શકે છે પરંતુ પ્રતિ-
ક્રમણાદિ ધર્મકર્તવ્યવડે પશ્ચાત્તાપાદિ પરિણામે પુનઃ નિર્લેપ થઈ શકે
છે એમ જૈનગુણસ્થાનક ગતનૈશ્વચિક્ષુષ્ટિએ ગૃહસ્થો અને ત્યાગીએને
નિર્લેપત્વ અને સંલેપત્વ અવગ્રાહ્યું. ગૃહસ્થો ગૃહસ્થદશા પ્રમાણે
અપ્રમત્તયોગના તરતમયોગે નિર્લેપ રહી શકે છે અને ત્યાગીએ સાધુની
દશા પ્રમાણે વ્યવહાર અને નિશ્ચયતાઃ કર્તવ્ય કાર્યો કરતા છતાં નિર્લેપ
વ્યવહારને સાધી શકે છે. કામના પ્રબળ સંસ્કાર વેગે, કષાયો, સંસાર-
રમાં પાણિગ્રહણ અને તેમજ કામના પ્રબળ સંસ્કારોના વેગેની
મન્દતા, સંસારમાં ગૃહિણી સાથે સંબંધ બાંધવાની તીવ્ર અરૂચિ
અત્યાગ દશા અને ત્યાગના વિચારોવડે ગૃહસ્થદશા અને સાધુદશા
બેમાંથી કઈ દશામાં રહીને નિર્લેપ વ્યવહાર સાધવો તેનો નિશ્ચય કરી
શકાય છે અને સ્વાધિકારદશાનો નિશ્ચય કયાં પશ્ચાત્ત સ્વાધિકાર
વ્યવહારની નિર્લેપતા માટે ધર્મક્રિયાવડે વર્તી શકાય છે. જે મનુષ્ય
સ્વાધિકાર દશાનો નિશ્ચય કરીને નિર્લેપ વ્યવહારની પ્રાપ્તિ માટે પરિ-
પૂર્ણ પ્રયત્ન નથી કરતો તે ખરેખર આત્મોત્તરિના માર્ગથી જરૂર
થાય છે. અતએવ ધર્મ કૃત્યવડે ત્રાંસારિક નિર્લેપ વ્યવહાર માટે અત્યંત
પ્રયત્ન કરવો જોઈએ અને પશ્ચાત્ત પરિપૂર્ણ આત્મશ્રદ્ધા ધારણ કરી
સ્વાધ્યયી બનીને વર્તવું જોઈએ. જગત્કમળવત્ નિર્લેપ વ્યવહાર નુપવડે
એ કંઈ સામાન્ય બાબત નથી. નિર્દલપ્રવૃત્તિ અને ધર્મગુરુની પરિપૂર્ણ

રૂપવિન્ય નિર્લેપ વ્યવહારનું સ્વભાવજનું તાવજ્ઞાનિયો ધર્મ કાર્ય-
 જે વિશ્વમાં ધર્મ પ્રજાગત્ય ઉપા નિર્લેપ વ્યવહાર સંસ્થાવા અ-
 ધિકારી બને છે. મનમાંથી સર્વ પ્રકારની અદંભમન્યાદિ વૃત્તિયોની
 ચાલુઆએને દંડનેથી મુક્તિ અને નામરૂપની પ્રવૃત્તિમા રહ્યા છતાં
 નામરૂપની વૃત્તિમાંથી સ્વાભાવે બિન્ન જાતી સ્વકર્તવ્ય કર્મોને કરતાં
 આભામાં જેઓ નસા રહે છે તે વ્યવહારના રહ્યા છતાં નિર્લેપ રહી
 શકે છે. આથી દશા જ્યાં મુખી થઈ નથી ત્યાં મુખી વિશ્વવ્યાપક
 અને સર્વ વિશ્વવ્યાપકદિનાકારક એવી વિશાળ ધર્મપ્રવૃત્તિ એવી શકાતી
 નથી. મનુષ્ય નું નિર્લેપ વ્યવહાર સખવા પ્રયત્ન કરે. યાવત કાયા તાવત
 સ્વભાવિ હેતુજન્યવ્યવહાર છે તેના વિન્ય એક સજીભાવ પણ સ્વી
 શકાય તેમ નથી તેથી વ્યવહારનું નેવણ પડ્યો પરંતુ તેમાં નિર્લે-
 પના રહી એટલે સાંસ્કારિકકર્મ સંબંધિથી નું ન્યાયે થયેલ અને મુક્ત
 રહેવાનો. હે મનુષ્ય ! નિર્લેપ વ્યવહાર સખવા પ્રયત્ન કરે. કર્તવ્ય-
 કાર્યોથી ભ્રષ્ટ થઈને વનમાં જઈશ, તોપણ જ્યાંમુખી તે
 કામ, મોહ, અને મત્સરાદિ સંસ્કારોને હઠાવ્યા નથી
 ત્યાંમુખી ધાંચીની ધાણીના બળદની જેઠે જ્યાંને ત્યાં નું છે.
 રૂકા ઉપરના ડાકડાભાણથી કંઈ જાતના વિક આત્માની નિર્લેપતામાં ફેરફાર
 થયેલ નથી. નિર્લેપ વ્યવહાર ન આપી શકાય તેથી નું કંદાળીને વ્ય-
 વહારનો ત્યાગ કરીશ તોપણ અન્ય વ્યવહાર તો કર્યો પડ્યો અને તે
 કયા વિન્ય છૂટકો થયેલો નથી તો નું સ્વાધિકાર જે વ્યવહારમાં વર્તેલો
 હોય તેમાં નિર્લેપના રહે એવો માનસિકાદિ પ્રયત્ન સેવ અને કંદાળી
 ના આ. સર્પની જે વિષવાળી ઘાસઓને પાટી નાખ્યા પડ્યાત તે સર્પના
 વ્યવહારમાં નિર્લેપતા રહી શકે છે તદ્દત કર્તવ્યકાર્યવ્યવહારમાં સન-
 દેવના અભાવે નિર્લેપતા રહી શકે છે. કર્તવ્યકાર્યને નિર્લેપવ્યવહાર
 પાસે કરવા માટે સહે સહે નિર્લેપ ઉપયોગ પાસે કરવો જોઈએ.
 નિર્લેપવ્યવહારમાં જે જે કષાયો પ્રગટવા હોય તેનાં કારણો તપાસવાં
 અને કષાયોને વેગ રોકવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. આત્મા પોતે સર્વ
 કર્તવ્યકર્મોના સાક્ષીનૂત થઈને જો ઉપયોગે રહીને કર્તવ્યકર્મો કરે તો
 નિર્લેપવ્યવહારને સાધી શકે છે. સર્વવ્યવહારમાં નિર્લેપતા રાખે અને

પશ્ચાત્ આજળ વધો એજ કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિનાં મૂલ મંત્રને લક્ષ્યમાં રાખે. સર્વ પ્રકારના વ્યવહારોમાં કર્તાલોકજ્ઞાની પ્રવૃત્તિ છતાં તેમાં વૃત્તિ ન રાખવી એજ નિર્લેપીપણું છે. કર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિયોના શુભાશુભ વ્યવહારોમાં શુભાશુભત્વને હૃદયમાં ન ધારણ કરવું એજ વ્યવહારમાં નિર્લેપત્વ અવબોધવું. કર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિયોના વ્યવહારને કરવો એ સ્વકરજ છે પરંતુ તેમાં શુભાશુભ સંગદ્વેષ પરિણામે લેવાવું એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી એમ જ્યારે આત્મામાં પરિપૂર્ણ અનુભવ નિશ્ચય પ્રકટે છે ત્યારે નિર્લેપવ્યવહારને આચરી શકાય છે. સેવા-ધર્મના પ્રત્યેક માર્ગમાં કોઈ પણ જાતની સંલેપતા વિના પ્રવૃત્તિ કરવી એવો જ્યારે હૃદયનિશ્ચય કરીને વ્યવહાર સેવાય છે ત્યારે નિર્લેપ વ્યવહારમાં અંશે અંશે સફલતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. નિર્લેપ વ્યવહારમાં શનૈઃ શનૈઃ સફળતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. હૃદયને નિર્લેપ રાખવું એટલે નિર્લેપપ્રવૃત્તિ સેવી એમ અવબોધવું. આચાર્યવર્તમાં નિર્લેપ વ્યવહારની જ્યારે જ્યારે પ્રગતિ હોય છે ત્યારે ત્યારે આચાર્ય-વર્ત મુખશાંતિની ઉચ્ચ દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. નિર્લેપ વ્યવહારને માટે તત્ત્વવેદિવિશ્વધર્મપ્રવર્તકો વર્તે છે. ધર્મ પ્રવર્તકોએ આ બાબત ધ્યાનમાં લેઈ નિર્લેપ વ્યવહારની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ કરવી પણ કેવા પ્રકારની કરવી તેના ઉત્તરમાં ધર્માચાર્ય જણાવે ॥ કે સ્વોત્તરિકારિકા અને શુભ એવી ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિને સેવવી જોઈએ. જે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિથી વ્યવહારમાં અને નિશ્ચયમાં સ્વોત્તરિ નથી થતી તે ધર્મપ્રવૃત્તિથી કંઈ વળી શકતું નથી. આ જાવમાં જે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિથી સ્વોત્તરિ થાય છે તેને અનુભવ જાણી શકાય છે. તે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિને વિશ્વમનુષ્યો આ-દરવા આકર્ષાય છે અને આદરે છે. જે ધર્મપ્રવૃત્તિથી સ્વાત્મોત્તરિ અને વિશ્વોન્નતિ આ વિશ્વમાં થઈ શકતી નથી અને દાસત્વ પરવ-ત્ત્વ વગેરે દુઃખોમાંથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી તે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિને શબ્દકીય ધર્મપ્રવૃત્તિ વા વિશ્વકીય ધર્મપ્રવૃત્તિ તરીકે વિશ્વ મનુષ્યો સ્વીકારવાને શક્તિમાન થતા નથી. જાપાન દેશના ટોકીયો શહેરમાં એક વખત સર્વ ધર્મની પરિષદ મળી હતી તેમાં અનેક ધર્મના આગે-

અને એ સ્વપણે આખ્યાં હતાં. તે સર્વ લોકોએ સાંભળ્યું તેમાં એ
 અપનીત વિદ્યાને જણાવ્યું કે જે ધર્મથી વા જે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિથી
 આ વિશ્વમાં આત્મોન્નતિ, સમાજોન્નતિ, સંયોગ્નતિ, દેશોન્નતિ અને
 વિશ્વોન્નતિ થએલી દેખાય નહિ અને પ્રવૃત્તિ માર્ગદર્શક જે ધર્મ,
 સજીવોન્નતિ વગેરે સાંસારિકોન્નતિયોને કરાવી શકે નહિ તે ધર્મ
 અને તેણે હોય અને અન્ય ભવમા જમે તેટલું મુખ આપવાને
 કહેતો હોય પરંતુ આ ભવમા પ્રાપ્ત્ય ઉન્નતિયોની પ્રાપ્તિ વિના
 તેનો આદર કરવામાં વિશ્વલોકોની પ્રીતિ થઈ શકે નહિ. સાંસારિક
 ઉચ્ચશાસ્ત્રકરક અનેક કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિયોને સંધક જે ધર્મ હોય છે
 તેને લોકો આત્મસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરી શકતા નથી. સાંસા-
 રિક ઉન્નતિયોની સાથે સંબંધ થતીને જે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે
 તે વિશ્વમાં દીર્ઘકાલ ભવવાને સમર્થ થાય છે. વિશ્વ બ્યવહારમાં
 સ્થાનતિ કરનારી એવી ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિ હોવી જોઈએ. સંકુચિત
 દૃષ્ટિ જે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિ પ્રવર્તતી હોય અને વિશ્વમાં આભિવિકાસ
 હેતુએવડે સ્થાનતિ સાધવામાં વિઘ્નપૂર્ણ થતી હોય તેને ત્યજીને
 લોકો સ્થાનતિશરકે જમે તે ધર્મની અન્ય પ્રવૃત્તિને શ્રદ્ધા કરે છે
 માટે વિશ્વમાં સર્વત્ર ધર્મપ્રવર્તકે એવા ધર્મચરિત્રોએ સ્થાનતિશરકે
 એવી ધર્મપ્રવૃત્તિને સર્વ મનુષ્યોને અધિકારપરત્વે દર્શાવવી જોઈએ.
 જે ધર્મપ્રવૃત્તિથી સજીવોન્નતિ અને સામાજિકોન્નતિ કરવાના વિદ્યાર્થ
 આપે તે ધર્મની પ્રવૃત્તિ ખરેખર દીર્ઘકાલ પર્યન્ત ભવી શકતી નથી.
 સજીવોન્નતિ, કુટુંબોન્નતિ, સમાજોન્નતિ, વિશ્વોન્નતિ, શાસ્ત્રક્રમોન્નતિ,
 વૈશ્વવ્યાપાર કૃષિકર્મોન્નતિ પ્રગતિ, સંવાદયોન્નતિ વગેરે બ્યાવહારિકો-
 ન્નતિયોની સાથે જે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિ અનુકૂળ સંસ્કારોને ધરને
 વર્તે છે અને તેની સાહાય્યે બ્યાવહારિકોન્નતિયોની ચિરંસ્થાયિતા રહે
 છે તે તે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિ આ વિશ્વમાં ગૃહસ્થ મનુષ્યોને અવશ્યક
 ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિ તરીકે માનીને આદરવી પડે છે. નીતિધર્મપ્રવૃત્તિ એ
 પણ એક ધર્મનું વાસ્તવિક અંગ છે અને તેથી સર્વ પ્રકારની ઉન્ન-
 તિયોની ચિરંસ્થાયિતા થાય છે તેથી વિશ્વવાર્તાત્તર્કમનુષ્યો નીતિને
 માન આપી પ્રવર્તે છે અને તે કાયરૂપ ગણાય છે. જે ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિ

પ્રથમ સ્વોન્નતિકારિકા છે તે અન્યોની ઉન્નતિ કરી શકે છે. ધર્મની પ્રવૃત્તિયો ખરેખર પરમાર્થ કરણીયો વગેરેથી અલિન્ન હોવી એક એ ઉપકાર કર્યો એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. સર્વ જીવોની યથાશક્તિ તન મન અને ધનથડી દયા કરવી એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. સત્ય બોલવું બેઠાવું અને સત્ય વદનારની અનુમોદના કરવી એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. વિદ્યાબ્ર-
 નાદિ અનેક પ્રકારનું જગત્ હિતકારક શિક્ષણ આપવું અને એવા શિષ્ય
 યોગ્ય પાઠશાળાઓ સ્થાપન કરવી તે ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. દુઃખીઓના
 દુઃખોને ટાળવાં એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને
 કારુણ્ય એ ચાર ભાવનાઓનો જગત્માં વિસ્તાર કરવો એ ધર્મપ્રવૃત્તિ
 છે. અસ્તેય અને બ્રહ્મચર્યની સંરક્ષા થાય એવી વિશ્વમાં જે જે પ્રવૃ-
 ત્તિયો કરવી તે ધર્મપ્રવૃત્તિયો છે અને તેઓ વિશ્વમાં સર્વ મનુષ્યોની
 ઉન્નતિ કરી શકે છે તેથી તે સંસાર બ્યવહાર જીવનમાં કોઈ પણ
 રીતે બાધક થઈ શકતી નથી. વિશ્વવર્તિજીવો કે જેઓ દાગડિંકાં
 દુઃખી થાય છે તેઓની ઔપદોપચારથી સેવા કરવી અને બૂખ્યાઓને
 અન્નદાન આપવું તે ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. ધર્મિમનુષ્યોને આજીવિકાદિ
 હેતુઓની સાહાય્ય આપવી તે એક જાતની ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિ છે. ગુરુ-
 કુલો સ્થાપન કરવાં એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. આધુઓને ભણવા મળવામાં
 અને અન્નદાન ભોજન વગેરેથી તેઓની સેવામાં પ્રવૃત્ત થવું એ ધર્મ
 પ્રવૃત્તિ છે કારણ કે આધુઓની ઉન્નતિ માથે અનેક ઉન્નતિઓનાં
 સંબંધ રહેલો છે. શુભ ગુરુની અને માતાપિતાદિક વડીલોની સેવા
 કરવી તે ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. પગુઓ અને પંખીઓનું સંરક્ષણ કરવું અને
 તેઓની હિંસા થતી અટકાવવી તે ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. અનેક પ્રકારનાં
 જગત્ શ્રેયઃઆપક ગ્રંથોનો પ્રચાર વિશ્વમાં કરવો, કુતુબો અને
 અનુમોદનો એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. સર્વ જગત્માં આખારી શાન્તિ પ્રસન્ન
 વનારી ગ્રંથની પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેવો એ પણ પરંપરા કારણપૂર્વક એ
 ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. પગુ શાકાઓ, પાંજરપાળો, દયાખાનાં અને શુક્રો
 સ્થાપન કરવી તે ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિ છે. મનુષ્યોના ઉપર અનેક પ્રકારનાં
 ઉપકાર કરીને મનુષ્યોના દુઃખમાં ભાગ લેઈ તેઓને શુભ માર્ગ
 બતાવવા અને બચતોથી મુક્ત કરવા એ ધર્મપ્રવૃત્તિ છે. પ્રત્યક્ષ અને

દુષ્ટે પ્રાપ્ત કરવાને પ્રભુની ભક્તિ પૂજા વગેરે કરતી કરતી તે ધર્મ-
 પ્રવૃત્તિ છે; દ્રુતજ કે તેવી ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિથી દુષ્ટતાની શુદ્ધિ થાય છે
 અને દુષ્ટતાની શુદ્ધિ થવાથી અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિયોથી પોતાનું અને
 વિશ્વનું સેવા: આધારપૂર્વક પરમાત્માપદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ભૌતિક
 ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિના અનેક સેદો છે અને ભૌતિકતર ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિના
 જ્ઞાનદર્શન આરિત્રવપ અને વીર્યાદિભેદ અનેક સેદો પડે છે. ગૃહસ્થ
 ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિ અને સાધુ ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિ એ બે ભેદ સર્વ ભેદોમાં
 મુખ્ય છે. બ્રાહ્મધર્મપ્રવૃત્તિ અને અન્તરિક્ષ ધર્મપ્રવૃત્તિ એમ બે પ્રકાર-
 ની ધર્મપ્રવૃત્તિ બાલુપી મન, વચન અને ક્રિયાવડે સાધનધર્મપ્રવૃત્તિ
 અને સાધ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ એમ બે પ્રકારની ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિ અવજ્ઞેધવી
 નિમિત્ત દ્રુતજ ધર્મપ્રવૃત્તિ અને ઉપદ્રવન ધર્મપ્રવૃત્તિ એમ બે પ્રકાર
 ધર્મપ્રવૃત્તિ અવજ્ઞેધવી જ્ઞાનદર્શન અને આરિત્રની સાધુ અને ગૃહસ્થ
 માર્ગે અવધાર અને નિદેશથી ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિ અવજ્ઞેધવી એકેક ધર્મ
 પ્રવૃત્તિના અનેક સેદો પડે છે. નિરપેક્ષધર્મ પ્રવૃત્તિને અવધાર અનુભવ
 છે અને સર્વનયોની આપેક્ષતાએ ધર્મપ્રવૃત્તિને અવધાર નુલ છે.
 ઘન નિરપેક્ષ વ્યવહાર જુદો કહ્યો, ઘન સપિત્ત વ્યવહાર સાચો.
 ઘન નિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસાર કલ્મ, સાંભલો આદરી કાંઈ પાવો ॥
 શુભ ધર્મભાર્ય પ્રવૃત્તિ અને અશુભ ધર્મભાર્ય પ્રવૃત્તિ, દત્ત્યદિ ધર્મભાર્ય
 પ્રવૃત્તિયોના અનેક સેદો છે. ભ્યાદે સર્વનયોની આપેક્ષતાએ અવજ્ઞેધ-
 વમાં આવે છે ત્યારે સ્વેચ્છાતિક્ષિકધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિને પ્રત્યેક મનુષ્ય
 સેવી શકે છે. ભ્યાંમુધી અનેક ભેદવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિયોનું પરિપૂર્ણ
 સ્વરૂપ અવજ્ઞેધવામાં નથી આવતું ત્યારે ધર્મભાર્ય પ્રવૃત્તિયોમાં
 તેના અધિકારીએના અજ્ઞાનતા: અનેક પ્રકારની ભૂલો થોથો થાય છે.
 અતએવ શુભ અને સ્વેચ્છાતિક્ષિક એવી ધર્મપ્રવૃત્તિને આદરવા
 પૂર્વે અનેક પ્રકારની ઉપયુક્ત ધર્મપ્રવૃત્તિયોનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ બાલુપા
 માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે જ્ઞાન પ્રયાત કરવે એકેકે કે એથી ધર્મભાર્યપ્રવૃત્તિ
 આદરવાં પ્રતિભાં વહી શકાય. આગ્રેથી અને અધુપુરુષેદ્યાત સ્વ-
 યે: શુભપ્રવૃત્તિયો કઈ કઈ છે તેનો સ્વનુભવપૂર્વક નિર્ણય કરવે
 એકેકે અને તે સ્વેચ્છાતિક્ષિક ધર્મપ્રવૃત્તિ છે એવું અનુભવમત્ત

કરવું જોઈએ. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને લાવથી ઉત્સર્ગ માર્ગે. સ્વયંચ શુભ ધર્મપ્રવૃત્તિ કઈ છે અને અપવાદ માર્ગે શુભધર્મપ્રવૃત્તિ. કઈ છે તેનો પરિપૂર્ણ નિર્ણય કરવો જોઈએ. જે સમયે અપવાદ માર્ગે ધર્મ માર્ગપ્રવૃત્તિ કરવાની હોય છે તે સમયે જો આત્સર્ગિકી ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તો તે શુભ અર્થોત્ કલ્યાણકારિક ગણાતી નથી; તેમજ જે સમયે ઉત્સર્ગમાર્ગે ગૃહસ્થને ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે અને ત્યાગીને ત્યાગીના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવાની હોય છે તત્સમયે યદિ અપવાદિકી ધર્મપ્રવૃત્તિ આદરવામાં આવે છે તો તે શુભ અર્થોત્ કલ્યાણકારિક ગણાતી નથી. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને લાવથી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગે ધર્મપ્રવૃત્તિનો નિર્ણય કરીને જે મનુષ્યો ધર્મપ્રવૃત્તિને આદરે છે તેઓ સ્વકાર્યની સિદ્ધિ કરે છે. ધર્મમાર્ગની પ્રવૃત્તિ વિના કાર્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી એમ સર્વત્ર સ્વાનુભવ સાક્ષી આપે છે તેથી અન્ય પ્રમાણે મેળવવાની જરૂર નથી. શુભ પ્રવૃત્તિ પણ અવસ્થા ભેદે અશુભ અને છે. જે પ્રવૃત્તિ વસ્તુતઃ સ્વાધિકારે સ્વોન્નતિકારિકા ■ તે શુભ અવગોધવી. પરંતુ જે સ્વાધિકારે સ્વોન્નતિ ન કરનારી હોય તે જગદ્દષ્ટિએ વા શુભદષ્ટિએ શુભ હોય તથાપિ સ્વભાટે તે શુભ પ્રવૃત્તિને ઉપયોગ ન હોવાથી તે તત્કાળે આદરવામાં તો અશુભ અવગોધવી. ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિયોનું દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલ ભાવે તેના મૂલોદેશો કાયમ રહ્યા છતાં પરાવર્તન થયા કરે છે તેથી દ્રવ્ય ક્ષેત્રકાલભાવે ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિયોનું સ્વરૂપ અવગોધવાની આવશ્યકતાની સાથે તે તે પ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવૃત્ત થવાની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ. આવશ્યક ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિયોને પ્રતિદિન નિયમસર આચરીને આત્માની ઉત્કાન્તિ કરવી જોઈએ કે જેથી સંસારમાં સ્વપ્રગતિ સ્થસ્તિત્વ સંરક્ષક બીજકોનું સદા ચિરંસ્થાયિત્વ રહે. કઈ કઈ ધર્મમાર્ગ પ્રવૃત્તિયોની સ્વભાટે આવશ્યકતા છે તેનું અભિતઃ જ્ઞાન મેળવવું. પશ્ચાત્ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરીને સુધારે વધારે કરવો કે જેથી સ્વોન્નતિમાં ન્યૂનતા રહે નહીં. નિયમસર અપવાદિક કારણ વિના તેની પ્રવૃત્તિ કરવી અને આત્મશક્તિયોને ખીલવવી જોઈએ. ધર્મમાર્ગપ્રવૃત્તિયોમાં પ્રવૃત્ત થતાં કોદિ ગમે તે વિધિ નટે તો તેઓના સાચું ધર્મ

સાહ્યકારી હોવી જોઈએ એવી દૃષ્ટિએ ધર્મપ્રવૃત્તિઓનું શાસ્ત્રોમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે; કે જેથી સંઘ, દેશ, વનસમાજ, કુટુંબ અને પિંડની પ્રગતિમાં વિરોધ ન આવી શકે. ગૃહસ્થધર્મ પ્રગતિકરક ગૃહસ્થધર્મ પ્રવૃત્તિઓમાં અને સાધુધર્મ પ્રગતિકરક સાધુધર્મ પ્રવૃત્તિ કઈ કઈ રીતિએ અને કયા કયા અંશે પ્રગતિતત્ત્વ રહ્યું છે તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ પરસ્પરોપમાદૃષ્ટિ એ અવજોધીને ધર્મપ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. જે જે કાર્યોમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાલો સમાવશ હોય અને જે કાર્યો ભવિષ્યમાં ધર્મલાલ માટે હોય તેને સમજાવે કરવાં જોઈએ. ગૃહસ્થો પ્રભુની ધૂપદીપ પુષ્પાદિથી પૂજા કરે તેમાં દોષ કરતાં ભાવસ્તવપ્રસંગે ધણો લાભ થાય ■ તેથી તેવા પ્રકારની ધર્મપ્રવૃત્તિઓમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાલો હોવાથી સમજાવે તેવી ધર્મપ્રવૃત્તિઓને કરવી જોઈએ. પાપના કરતાં પુણ્ય સંવર અને નિર્જનને ભાગ ધણો હોય તેવાં કાર્યોને ગૃહસ્થોએ કરવાં જોઈએ. દેવતાઓ, શ્રીતીર્થકર ભગવાનને ખેસવાને માટે સમવસરણુની રચના કરે છે તેમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાલ છે. વ્યદિપરત્વે, ગચ્છપરત્વે, સામાન્યપરત્વે અને સંઘપરત્વે અદ્યપદોષ અને મહાલાલ થવાનો હોય તે તે કાર્યને સમજાવે કરે છે. એક સાધુના શરીરમાં કીડા પડ્યા હોય છે તેમાં તેની દવા કરવાથી કીટકોનો નાશ થવાની સાથે સાધુને આરોગ્ય થતાં ગૃહસ્થને અદ્યપદોષ અને મહાલાલ અવજોધવો. શ્રીવિષ્ણુકુમારમુનિએ નમુચિ પ્રધાનને સાધુ સાધ્વી સંઘની રક્ષાર્થે પગ તળે કચરી નાખ્યો તેમાં પોતાને અને સંઘને અદ્યપદોષ અને મહાલાલ ભાણવો. શ્રીકાલિકાચાર્યની ખેન સરસ્વતિને શ્રીઉત્તરચિની નગરીના રાજા ગર્દભલિલ્લે પોતાના જનાનખાનામાં નાખી તેથી શ્રીકાલિકાચાર્યે અનાર્થ દેશોમાંથી સાફી એને (શકોને) જોડાવી ગર્દભલિલ્લ રાજાને સત્યગાદીથી જાદ કરાવ્યો તેવી ધર્મકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાલ અવજોધવો. નિશીઘચૂર્ણમાં એક વાત આવે છે કે કેટલાક સાધુઓનો ગચ્છ કોકણ દેશમાં એક પર્વતની ગુફામાં રહ્યો હતો. આચાર્યે સર્વ સાધુઓની વ્યાપ્તાદિકથી રક્ષા કરવા માટે એક સાધુને ગુહાના દ્વાર પાસે મૂક્યો. તેણે રાત્રીના ત્રણ પહોરમાં ત્રણ વાઘને દંડવડે હણ્યા, તેમાં

અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધવો. જૃંકણકલ્પવૃત્તિ, બ્યવહારવૃત્તિ, નિરીયમૂર્તિ અને ત્રિપદકલ્પ વગેરેમાં સાધુઓ અને સાધ્વીઓને અત્પદોષો અને મહાકાલો થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિયો જણાવવામાં આવી છે. સાધુઓને એક માત્રમાં ત્રણ મોટી નદીઓ ઉતરવાની શરૂઆતે આત્મ આપેલી છે તે પણ અત્પદોષ અને મહાકાલ બાળીને અપવામાં આવી છે. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને રથંગિત અને માત્રાની પ્રવૃત્તિને અશક્ય પરિહાર તરીકે અવશોધીને ભરવપાંદમાં રથંગિત જવાની રીત આપી છે તે પણ અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધીને આત્મ અપવામાં આવી છે એમ શુદ્ધમથી અવશોધવું. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને અપવાદમાર્ગે અનેક ધર્મપ્રવૃત્તિયોને આચરવાની ઉદ્દેશ્યોમાં આત્મ અપવામાં આવી છે તે પણ અત્પદોષ અને મહાકાલ બાળીને આત્મ અપવામાં આવી છે. સંધ્યાત્રા અને તીર્થયાત્રા પ્રમુખ ધર્મપ્રવૃત્તિયોમાં અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધવો. રથયાત્રા રૂપધર્મપ્રવૃત્તિમાં અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધવો. આચાર્યોને ધર્મસંરક્ષા અને સંધાદિ રક્ષાએ અપવાદમાર્ગે જે જે ધર્મકર્તાઓ પ્રવૃત્તિયોની શરૂઆતે આત્મ કરી છે તેમાં અત્પદોષ અને મહાકાલ સમાયલો લોકોને શરૂઆતે આત્મ કરેલી છે એમ અવશોધવું. શ્રીભદ્રાદુસ્વામીએ સંપત્તિ આત્મ આદેયનાનીને મહાપ્રાણ્યાયામ ધ્યાનમાં કંઈક ખલેલ પાડીને શ્રીસ્થૂલનાદિ સાધુવર્ગને પૂર્વની વચના આપી તેમાં સ્વભાગિ બાદે અત્પદાનિ અને સંપત્તિને મહાકાલ અવશોધવો: તેમજ આપત્તિપ્રલે શ્રીસંપ, જોન્યામાં જે શક્તિ હોય તે વાપરીને ધર્મનું રક્ષણ કરે, તત્સંબંધી તેને જે જે આત્મ કરે તેમાં અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધવો. શ્રીઆચાર્ય પ્રતુ સ્વમન્દીય સાધુઓ વગેરેનું રક્ષણ કરવા દ્રવ્ય દોનપ્રદ લાવથી અપવાદમાર્ગે જે જે પ્રવૃત્તિયો કરે તેમાં અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધવો. શ્રીદેવધિમણિમાધમજો મહાકાલ અવશોધવો. એ શ્રીદેવધિમણિમાધમજો આનમોને પુસ્તકારૂઢ કર્યા તેમાં અત્પદોષ અને મહાકાલ અવશોધવો. એ શ્રીદેવધિમણિમાધમજો આનમોને પુસ્તકારૂઢ ન કર્યા હોત તો જૈનધર્મ સાહિત્ય વગેરે અનેક પ્રકરના આ

સર્વસંધાનુમતે સ્થાપવામાં વા ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. વર્તમાનમાં
 અને ભવિષ્યમાં સર્વ જનસમાજને વ્યથિ અને સમથિ દિષ્ટિએ મનુ
 કુલ આવે એવી અને વ્યથિ અને સમથિની પરિપૂર્ણ ઉત્તતિ કરનાર
 હોય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિઓને આચરવામાં આવે છે તોજ દેશની અને
 સમાજની ઉત્તતિ થાય છે; સત્યશાસન કાયદાઓ વગેરેમાં વર્તમાન
 કાલ અને દેશ તથા સમાજનુસારે મુધારે વધારે નહિ કરી શકાય
 તે તેનું અવનતિપ્રદ ભવંકર પરિણામ આવે છે, તદ્વત્ ધર્મ સામા-
 જ્યમાં પણ અવગ્રેધવું. શ્રીમદ્ધાવીર પ્રમુખ શિષ્ય ગૌતમરાયભી
 અને શ્રીપાર્શ્વનાથના શિષ્ય શ્રીકેશીગજુધર બન્ને ભોગ થયા ત્યારે
 ચાર મહામત અને પંચમહામત સંજંખી ધર્મવાદ શરૂ થયો તેનું
 સમાધાન વર્તમાનકાલીન વક જડ જીવોની દશાપરત્યે પંચમહામત પાડેલ
 તરીકે કરવામાં આવ્યું. શ્રીમદ્ધાવીર પ્રમુખે વર્તમાનકાલ અને વર્તમા-
 નકાલીન મનુષ્યોની જુદી શક્તિ વગેરેને ધ્યાનમાં લઈ બાવીસ તીર્થ
 કરના સાધુઓની સમાચારી કરતાં કેટલીક ધર્મ સમાચારી નિત્ર
 પ્રકારની રચી; અર્થાત્ સમાચારી રૂપ ધર્મપ્રવૃત્તિ જિલ્લ પ્રકારની કરી
 એમ અનુભવદૃષ્ટિથી વિચારતાં સત્ય અવગ્રેધારો બધારે મનુષ્યને
 ઉપયુક્ત અસ્પદોષ અને મહાહિતપ્રદ પ્રવૃત્તિને પરિપૂર્ણ અનુભવ થય
 છે ત્યારે તેઓની અંકુચિતદૃષ્ટિ દગ્ગાથી વિચારે અને આવદેશ
 સમ્યક્ મુધારો થાય છે અને તેઓ અસ્પદોષ અને મહાહિતપ્રદ
 ધર્મપ્રવૃત્તિઓમાં સ્થાધિકારે પ્રવૃત્ત થવામાં જનમાત્ર આવકો પાડ
 નથી અને કોઈ મનુષ્ય તેઓને ભગવાન પ્રવળ કરે છે તે તેથી તેઓ
 ભરમાઈ જતા નથી તેમજ નિરૂપ આવકાર ધર્મપ્રવૃત્તિઓને મેરી
 ઉચ્ચ દશામાં પ્રવેશ કરે છે. વિશ્વવર્તિતમરજીવોને મહાહિતને વળે
 મહાહિત આપનારી અને કંઈક અસ્પદોષવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિ
 જે જે જગત્ની હોય તે તેઓને નરનાર ભેદ વિચારે અને
 સ્થાધિકારે અવસ્થક ઉપયોગની અને અસ્પદોષ નર નરહિત
 ધર્મપ્રવૃત્તિને વિચરથી મેરવી અને નવેનું એવ કંઈ દેશ
 એમજનજનને કન કનજન નરકર્મી અદ્ય કન કન
 દેવ અને મહાહિત ઈન્દ્રિયોને દર્શવે છે એનાં દેવ

ગાદિથી અદ્વદોષ અને મહાલાલપ્રદધર્મપ્રવૃત્તિને કથી શકે છે અને આદરી શકે છે. આબુઆમુનું વિચારવાતાવરણ અને આબુ બાબુની પરિસ્થિતિને અનુસરી નિઃપ્રવૃત્ત્યનુસારે અમુકગ્રેત્રે અમુકધર્મ પ્રવર્તક ખરેખર અદ્વદોષ અને મહાલાલપ્રદ ધર્મપ્રવૃત્તિને ઉપદેશે છે. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવનુસારે ઉત્સર્ગમાર્ગ અને અપવાદમાર્ગથી અદ્વદોષ અને મહાલાલકારી પ્રવૃત્તિ સેવવાની છે અને ભવિષ્યમાં અદ્વદોષ અને મહાલાલ થાય એવી વર્તમાનમાં ધર્મપ્રવૃત્તિ સેવવાની હોય છે. સાધુઓને સાધુ ધર્મોપદેશકાર પ્રમાણે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવનુસારે અને ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી ભવિષ્યમાં મહાલાલકારી એવી પ્રવૃત્તિને વર્તમાનમાં સેવવી પડે છે. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે અને સાધુઓને સાધુઓના અધિકાર પ્રમાણે અદ્વદોષ અને મહાલાલકારક ધર્મપ્રવૃત્તિ હોય છે. શ્રીવજ્ર સ્વામી દુષ્કાલના વખતમાં શ્રાવકોને અન્ય દેશમાં લેઈ ગયા અને પુષ્પોના સમૂહ લેવા માટે હિમગિરિ વગેરે પ્રદેશમાં ગયા ત્યાં તેમની અદ્વદોષ અને મહાલાલદાયક ધર્મપ્રવૃત્તિ અવજોધવી. શ્રીસંભૂતિવિજય-જીએ સ્થૂલભદ્રને વેદ્યાને ઘેર ચોમાસું કરવાની આજ્ઞા આપી. એક સાધુને સિંહની શુક્રમાં ચોમાસું કરવાની આજ્ઞા આપી, એક સાધુને કૂપના કંઠપર ચોમાસું કરવાની આજ્ઞા આપી અને એક સાધુને સર્પના બિલપર ચોમાસું કરવાની આજ્ઞા આપી તેમાં તેમણે અદ્વદોષ અને મહાલાલ અવજોધીને તે બાબતની આજ્ઞા આપી હતી. શ્રી વૃંદવાદી ગોવાલીયાઓની આગળ નાચ્યા હતા અને શ્રીકપિલકેવલી પાંચસે ચોરોની આગળ નાચ્યા અને ગાયા હતા. તે પ્રવૃત્તિમાં તેમણે અદ્વદોષ, અદ્વદહાનિ અને મહાલાલ દેખ્યો હતો. લોજરાળના સમયમાં અમુક આચાર્ય ગુજરાતથી ધારા નગરીમાં ગયા હતા અને લોજરાળના બનાવેલા બ્યાકરણમાં દોષો દેખાડવાથી તેમને પકડવાની લોજરાળની પ્રવૃત્તિ થતાં ઉપાશ્રયમાંથી વેધાન્તર કરીને આચાર્ય શ્રી ધનપાલ પ્રધાનના ગૃહમાં ગુપ્ત રહ્યા અને પશ્ચાત્ પાનના ટોપલામાં સંતાઈને ગુર્જર ભૂમિમાં આવ્યા, તેમાં તેમણે એ પ્રવૃત્તિમાં અદ્વદોષ અને મહાલાલ સંભોળ્યો હતો એમ અવજોધવું. એક મુનિરાજ એક

સંસ્કારમાં આજીવિકાદિ આધ્યોક્ષી સંપન્ન રહીને જનસમાજ, સંઘ અને
 દેશની પ્રગતિકારક ધર્મપ્રવૃત્તિઓને મન, વાણી અને ક્રિયા થકી સેવી
 શકે છે. પાશ્વર્ય, ભૈરવીયો, શુરુક્રો અને અનેક પ્રગતિકારક ડોન્ક-
 સ્ત્રોતો જોડેમાં સંસ્કારવ્યવહારમાં આજીવિકાદિથી પ્રવૃત્તિયુક્ત રહીને
 ગૃહસ્થમનુષ્યો ભાગ લેઈ શકે છે એમ અવગ્રહવર્તે. ધર્મશાસ્ત્ર સાહિત્ય
 સંસ્કારક તથા વર્ણક ધર્મપ્રવૃત્તિ, સાધુ આશ્રી ધાવક અને ધાવિકા
 વર્ણક ધર્મપ્રવૃત્તિ, ધર્મ પ્રસ્થાવના પ્રવૃત્તિ, જ્ઞાનાચાર પ્રવૃત્તિ, દંત્યા-
 ચાર ધર્મ પ્રવૃત્તિ, આરિત ધર્મપ્રવૃત્તિ, તથાધર્મ પ્રવૃત્તિ અને પીપે
 ધર્મપ્રવૃત્તિ, શાસ્ત્ર અવલુ ધર્મપ્રવૃત્તિ, ધર્મમન્થાભ્યાસ પ્રવૃત્તિ, ધર્મો-
 ત્સવપ્રવૃત્તિ, દેશવિરતિધર્મપ્રવૃત્તિ, સર્વવિરતિ ધર્મપ્રવૃત્તિ, ધર્મમન્થ-
 વાચન પ્રવૃત્તિ, દેવગુરુ સેવા ભક્તિ પ્રવૃત્તિ, સાધર્મિક સેવા
 પ્રવૃત્તિ, સર્વજીવરક્ષા પ્રવૃત્તિ, કથાપ્રવૃત્તિ, ઘન પ્રવૃત્તિ, ઉપદેશ પ્ર-
 વૃત્તિ, આપત્તિકાલ ધર્મ પ્રવૃત્તિ, વાદધર્મ પ્રવૃત્તિ, ધર્મપ્રચારક પ્રવૃત્તિ,
 વિહારધર્મ પ્રવૃત્તિ, આહારધર્મપ્રવૃત્તિ. પદ્યવસ્થાક પ્રવૃત્તિ, દેવ-
 ગુરુ દંત્ય પ્રવૃત્તિ, કથાવર વીર્ય યાત્રા પ્રવૃત્તિ, જંગમવીર્યયાત્રા પ્ર-
 વૃત્તિ, શુરુયાત્રા પ્રવૃત્તિ, પુસ્તકપ્રચારક પ્રવૃત્તિ, યમપ્રવૃત્તિ; નિયમ
 પ્રવૃત્તિ, અદ્વંત પ્રવૃત્તિ, પ્રાજ્ઞાયામ પ્રવૃત્તિ, પ્રત્યાહાર પ્રવૃત્તિ, પા-
 રજી પ્રવૃત્તિ, ધ્યાન પ્રવૃત્તિ, સમાધિ પ્રવૃત્તિ, વૈયાકૃત્યધર્મ પ્રવૃત્તિ,
 મેત્રીભાવના પ્રવૃત્તિ, પ્રતિહ ભાવના પ્રવૃત્તિ, માધ્યસ્થ ભાવના પ્ર-
 વૃત્તિ, કારુણ્ય ભાવના પ્રવૃત્તિ, હર્ષોદારપ્રવૃત્તિ, આનન્દોદારપ્રવૃત્તિ,
 ક્રિયોદારપ્રવૃત્તિ, ધર્મોદારપ્રવૃત્તિ, દેશેદારપ્રવૃત્તિ, નીતિપ્રવૃત્તિ,
 પ્રમાણ્યપ્રવૃત્તિ, કૃત્યપ્રવૃત્તિ, પ્રાયશ્ચિત્તપ્રવૃત્તિ, સમાપ્રવૃત્તિ, સાધ-
 મિકવાત્સલ્યપ્રવૃત્તિ, અવહાર શુદ્ધિપ્રવૃત્તિ, મન્થલેખનપ્રવૃત્તિ, મન્થ
 છાવવાની પ્રવૃત્તિ, ધર્મના સર્વોચ્ચની સંસ્કાર તથા પ્રગતિપ્રવૃત્તિ, સર્વ
 જીવની અહિંસાપ્રવૃત્તિ, ઉન્નત્તમજ્ઞાન પ્રવૃત્તિ, અપવાદભાગે પ્રવૃત્તિ,
 દ્રવ્યશેત્રદ્વંદ્વવતઃ ધર્મપ્રવૃત્તિ, સ્વામ્યવીધર્મપ્રવૃત્તિ, પદ્યમ્યવીધર્મપ્રવૃત્તિ,
 બ્યદિધર્મપ્રવૃત્તિ, સનહિધર્મપ્રવૃત્તિ, બાલવીર્યપ્રવૃત્તિ, પંડિતવીર્યપ્રવૃત્તિ,
 અને અપ્રમત્તધર્મપ્રવૃત્તિ ઈત્યાદિ અનેક પ્રકારની ધર્મપ્રવૃત્તિઓ છે
 જે તેમાં પ્રત્યેકનું વર્ણન કરતાં અન્ય એક ક્રમ જની

સ્માત્ પોતાના શીર્ષપર આવી પડે એવી જે જે ધર્મપ્રવૃત્તિયો હોય તેનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ અવગ્રાહીને અકસ્માતરૂપ આવશ્યકતા અવગ્રાહીને તેની પ્રવૃત્તિ સેવવી. કેટલીક ધર્મપ્રવૃત્તિયો એકદમ અકસ્માત સાધુઓ અને ગૃહસ્થોના શીર્ષપર આવી પડે છે તો તે સર્વપ્રકારની અન્ય પ્રવૃત્તિયોનો ગોણપદ આપી તેને અમુક સમય પર્યન્ત મુખ્યપણે સેવવી પડે છે. જે જે ધર્મપ્રવૃત્તિયો સેવતાં અતિચ્છાદિદોષો લાગ્યા હોય છે તેઓનું અવશ્ય કરી ત્યાં પ્રતિક્રમણ કરવું પડે છે. ગૃહસ્થો લૌકિક કર્મપ્રવૃત્તિ અને ધર્મપ્રવૃત્તિ સેવતાં જે જે દોષો કરે છે તેનું તેઓ પ્રાયશ્ચિત્ત તથા પ્રતિક્રમણ કરીને તે તે દોષોને નિવારી શકે છે. અદ્યપદોષ અને મહાલાલકારી એવી આવશ્યક ધર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવવાથી આત્માની શક્તિયોને વિકસિત કરવામાં આવે છે અને અન્ય મનુષ્યોનું શ્રેયઃ સાધી શકાય છે, એમ પરિપૂર્ણ અનુભવ કરવામાં આવશે તો પરિપૂર્ણ હૃદ નિશ્ચયતાઃ ધર્મપ્રવૃત્તિયો સેવી શકશે. પ્રાણણ, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રો ગૃહસ્થદશામાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ લાવથી સ્વાધિકાર પ્રમાણે ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગે સ્વલૌકિક કર્મોદ્ધિની સાથે સંબંધી રહ્યા છતાં અદ્યપદોષ અને મહાલાલકા પ્રદ ધર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવી શકે છે. આપત્તિકાલમાં તેઓ સ્વસ્થિતિના અનુસારે ધર્મપ્રવૃત્તિયોને સેવી શકે છે અને આપત્તિકાલમાં આપત્તિકાલીન ધર્મપ્રવૃત્તિયોને માત્ર આપવામાં આવે છે તે વખતે જો ઉત્સર્ગમાર્ગની પ્રવૃત્તિયો સેવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો તે અરથાને અને અદ્યપદોષ તથા મહાહાનિકતાં સ્વપર માટે થાય છે એમ અવગ્રાહવું. મનુસ્મૃતિ વગેરે વેદાન્ત ધર્માનુયાયીઓના ગ્રંથોમાં પ્રાણણ, ક્ષત્રિય વગેરેને આપત્તિકાલીન ધર્મપ્રવૃત્તિયોનું સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું છે. ધર્મપ્રવૃત્તિયો છે તે આચાર ક્રિયારૂપ છે અને તે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલ લાવથી લિન્ન લિન્નાધિકારિણોને લિન્નલિન્નપણે હોવાથી તેઓમાં ફેરફાર થાય એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી પરંતુ તેમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાલકા પ્રદ અરેખર વર્તમાનમાં અને લવિધ્યમાં હોવું બેઠજો. બાહ્ય આશ્ચર્ય કાદિ પ્રવૃત્તિયોથી અવિરુદ્ધ અબાધક એવી ધર્મપ્રવૃત્તિયોને પ્રાણણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યાદિક ગૃહસ્થ મનુષ્યો સેવી શકે છે. તેથી તેઓ ગૃહ-

સંસારમાં આજીવિકાદિ સાધનોથી સંપન્ન રહીને જનતમાજ, સંધ અને દેશની પ્રગતિકારક ધર્મપ્રવૃત્તિઓને મન, વાણી અને કાયા યત્રી સેવી થકે છે. પાશ્ચાત્ય, બ્રેટીએ, ગુરૂકુલો અને અનેક પ્રગતિકારક કોન્ફે-રન્સો જગેરેમાં સંસારબંધનમાં આજીવિકાદિથી પ્રવૃત્તિયુક્ત રહીને ગૃહસ્થમનુષ્યો ભાગ લેઈ થકે છે એમ અવગોધવું. ધર્મદાત્ર આદિત્ય સંરક્ષક તથા વર્ષક ધર્મપ્રવૃત્તિ, સાધુ સાધ્વી દાવક અને યાવિકા વર્ષક ધર્મપ્રવૃત્તિ, ધર્મ પ્રભાવના પ્રવૃત્તિ, જ્ઞાનાચાર પ્રવૃત્તિ, દર્શના-ચાર ધર્મ પ્રવૃત્તિ, ચારિત્ર ધર્મપ્રવૃત્તિ, તથેધર્મ પ્રવૃત્તિ અને વીર્ય ધર્મપ્રવૃત્તિ, યાત્રા ધર્મપ્રવૃત્તિ, ધર્મગ્રન્થાભ્યાસ પ્રવૃત્તિ, ધર્મો-ત્સવપ્રવૃત્તિ, દેશવિરતિધર્મપ્રવૃત્તિ, સર્વવિરતિ ધર્મપ્રવૃત્તિ, ધર્મગ્રન્થ-વાચન પ્રવૃત્તિ, દેવગુરૂ સેવા ભક્તિ પ્રવૃત્તિ, આધર્મિક સેવા પ્રવૃત્તિ, સર્વજીવરક્ષા પ્રવૃત્તિ, દયાપ્રવૃત્તિ, ઘન પ્રવૃત્તિ, ઉપદેશ પ્ર-વૃત્તિ, અપત્તિકાલ ધર્મ પ્રવૃત્તિ, વાદધર્મ પ્રવૃત્તિ, ધર્મપ્રચારક પ્રવૃત્તિ, વિદ્યાર્ધર્મ પ્રવૃત્તિ, આદ્યાર્ધર્મપ્રવૃત્તિ, પદ્યવસ્થાક પ્રવૃત્તિ, દેવ-ગુરૂ દર્શન પ્રવૃત્તિ, સ્થાવર વીર્ય યાત્રા પ્રવૃત્તિ, જંગમવીર્યયાત્રા પ્ર-વૃત્તિ, ગુરૂયાત્રા પ્રવૃત્તિ, પુસ્તકપ્રચારક પ્રવૃત્તિ, વનપ્રવૃત્તિ, નિયમ પ્રવૃત્તિ, આસન પ્રવૃત્તિ, પ્રજ્ઞાપ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિ, પ્રત્યાહાર પ્રવૃત્તિ, પા-રણ પ્રવૃત્તિ, ધ્યાન પ્રવૃત્તિ, સન્નાધિ પ્રવૃત્તિ, વૈષ્ણવૃત્યધર્મ પ્રવૃત્તિ, મૈત્રીભાવના પ્રવૃત્તિ, પ્રત્યેક ભાવના પ્રવૃત્તિ, આધ્યત્મ્ય ભાવના પ્ર-વૃત્તિ, કારકવ્ય ભાવના પ્રવૃત્તિ, જીલોદારપ્રવૃત્તિ, આગ્રમેદારપ્રવૃત્તિ, ક્રિયોદારપ્રવૃત્તિ, ધર્મોદારપ્રવૃત્તિ, દેશેદારપ્રવૃત્તિ, નીતિપ્રવૃત્તિ, પ્રમાણ્યપ્રવૃત્તિ, જલપ્રવૃત્તિ, પ્રયત્નિપ્રવૃત્તિ, હામપ્રવૃત્તિ, સુધ-મિકૃષાત્ત્વપ્રવૃત્તિ, બ્યવહાર ગુહિપ્રવૃત્તિ, મન્વલેખનપ્રવૃત્તિ, મન્ય ઉપાવહની પ્રવૃત્તિ, ધર્મના સર્વોદેશી સંરક્ષ તથા પ્રગતિપ્રવૃત્તિ, સર્વ જીવેશી અહિંસાપ્રવૃત્તિ, ઉત્તરમગર્ભ પ્રવૃત્તિ, અપવાદમર્ભ પ્રવૃત્તિ, દ્રવ્યસેત્રપ્રવૃત્તિ, ધર્મપ્રવૃત્તિ, સ્વાધ્યયીધર્મપ્રવૃત્તિ, પદ્યધ્યયીધર્મપ્રવૃત્તિ, બ્યદિધર્મપ્રવૃત્તિ, સમદિધર્મપ્રવૃત્તિ, જાલવીર્યપ્રવૃત્તિ, પંડિતવીર્યપ્રવૃત્તિ, અને અપ્રમત્તધર્મપ્રવૃત્તિ દિવ્યાદિ અનેક પ્રકારની ધર્મપ્રવૃત્તિઓ દેવ છે તેમાં પ્રત્યેકનું વર્ણન કરનાં અન્ય એક ગ્રન્થ બની શકે; અર્જુન

તેઓનો નામનિર્દેશ માત્ર અત્ર કરવામાં આવ્યો છે. દેવગુરુધર્મની આરાધક પ્રવૃત્તિને અત્યન્ત સેવવાની જરૂર છે. સાધુ અને સાધ્વી એ બે અને આગમોની આરાધન પ્રવૃત્તિ સદા સેવવા યોગ્ય છે. આચર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુવર્ગનો ગૃહસ્થોએ કદાપિ નાશ ન થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિ સેવવી જોઈએ. ચતુર્વિધ સંઘવ્યવસ્થાની પ્રવૃત્તિ વિના ધર્મનું અસ્તિત્વ સંરક્ષી શકાતું નથી; અતએવ ચતુર્વિધ સંઘવ્યવસ્થા અને તેની પ્રગતિ કરવામાં ગૃહસ્થવર્ગે સર્વ પ્રકારનો ભોગ આપવો જોઈએ. સાધુઓ કરતાં ઉપાધ્યાય અને ઉપાધ્યાય કરતાં આચાર્યનું મહત્ત્વ વિશેષ છે અને તીર્થંકરની ગાદીપર આચાર્ય હોય છે; અતએવ ખમે તેવા આત્મભોગે આચાર્યનું સંરક્ષણ કરવું. અદ્વપદોષ અને મહાલાલકારી એવી ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગની પ્રવૃત્તિથી આચાર્યશિષ્ય અસ્તિત્વ અને પ્રગતિ થાય એવી રીતે ઉપયોગ ધારણ કરવો. જેમ જેમ ઉત્તમ પદ વિશિષ્ટ સાધુઓ હોય તેમ તેમ તેઓની સેવા પ્રવૃત્તિમાં અદ્વપદોષ અને મહાલાલપદ દૃષ્ટિએ પ્રવર્તવું જોઈએ. વર્તમાન કાલમાં આચાર્યને તીર્થંકર પદનું સ્વામી મળીને તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તવું જોઈએ કે જેથી શ્રમણ સંઘાદિની તેઓ મુખ્યવસ્થા રાખી શકે. ત્યાગીઓ વિના ધર્મનું સંરક્ષણ અને ધર્મનો ઉદ્ધાર થઈ શકતો નથી એવું સર્વજનું વચન છે; અતએવ ત્યાગી શ્રમણસંઘની ભક્તિથી કદાપિ ભજન પરિણામવાળા થવું નહિ. પ્રત્યેક ધર્મની પ્રગતિમાં ત્યાગીવર્ગે જેટલો આત્મભોગ સમર્પ્યો છે તેટલો અન્યોએ સમર્પ્યો નથી; અતએવ ધર્મની પ્રવૃત્તિમાં ત્યાગી સાધુવર્ગને આગલ કરી તેની પાછળ ગમન કરવું જોઈએ. મહામદ પયગંબરે અદ્વપદોષ અને મહાલાલ દૃષ્ટિએ ધર્મ-યુદ્ધને સ્વીકાર કર્યો હતો એમ જે કથાય છે તેમાં જે કંઈ સત્ય હોય તેનો સાપેક્ષદૃષ્ટિથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. શંકસચાર્યે અદ્વપદોષ અને મહાલાલ પ્રવૃત્તિદૃષ્ટિએ વેદધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા જોનો અને જ્યોત્સ્ના સામા પડી ધર્માચારની ચારે વર્ણમાં વ્યવસ્થા, તેઓની સ્થિતિ પ્રમાણે કરી હતી. કુમારિલ, સમાનુજ અને વલ્લભાચાર્યે કેટલીક બાબતોમાં સ્વધર્મ પ્રચારવામાં અને સ્થાપવામાં અદ્વપદોષ મહાલાલપ્રવૃત્તિ દૃષ્ટિએ ધર્મોપદેશ દીધો હતો. ધર્મના પ્રવર્તકો અદ્વપદોષ મહાલાલ-

મહાદેવજીએ ક્રોધાદિગુણોને તત્ત્વમયવર્તિમનુષ્યોની દ્વારા અવલોકીને
 ધર્મપ્રવૃત્તિમાં મેરુત રૂપ છે. સમ્બન્ધિત્વજન્ય અર્થે સમ્બન્ધિત્વજે
 અત્પદેશ અને મહાકલપક પ્રવૃત્તિને વિચાર કરી શકે છે ત્યારે
 નિધ્યાદિત્વજન્ય નિધ્યાદિપ્રવૃત્તિને અત્પદેશ અને મહાકલપક વિચાર
 કરી તેનો પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. સમ્બન્ધિત્વજે નિધ્યાદિ અને નિધ્યા-
 નિધ્યાદિત્વજન્ય અત્પદેશ અને મહાકલપક પ્રવૃત્તિનું
 સ્વરૂપિયમાં કેવું રૂપ આવે છે તે અનુભવરૂપી જરૂર રહે છે. જે
 ધર્મની પ્રવૃત્તિથી અદિ અને અનંતિને સર્વ પ્રકારની પ્રગતિનો વિશેષ
 કલ મને અને મહાકલની અવેશનો અત્પદેશ અને અત્પદાનિ
 ક્રોધવશી પડે તે ધર્મની સર્વજ્ઞતા અપાત્ત કલમાં અન્ય ધર્મો કરતાં
 વિશેષ અનંતેશ અત્પદેશ અને અનંતે અન્યજોડેલી ધર્મોની પ્રગ-
 તિમાં જે અનંતેશ રહેતો તેના કલપ કલગુણોને સર્વને પહોંચી
 જતીને અનંત અનંતેશ રહેતો તે ધર્મની સર્વજ્ઞતાપ્રત્યે પ્રવૃત્તિ
 કરી કે જેથી વિશ્વની સર્વજ્ઞ પ્રવૃત્તિ રૂપ રહેતુમ્ અને તમેતુમ્
 કર્મ અનંતકો રહેતુમ્ અને તમેતુમ્વાચા ધર્મજ્ઞ અનંતેશ જે
 જે અત્પદેશ અને મહાકલપક દિલે પ્રવૃત્તિ કરે તેના કરતાં પણ
 તેની સ્વર્ણમાં દી રહીને તેમજાજ અપ મેરુતી શક્ય એવી
 અત્પદેશ અને મહાકલપકદિલે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરીને સ્વસ્થિ તુલ્ય
 વિશિષ્ટ ધર્મની સર્વજ્ઞ સ્વપદ, વિરોધવિત્ત તથા પ્રવૃત્તિ કરવી
 એટલે કે જેથી ભવિષ્યમાં અત્પદેશ અને મહાકલ સર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞ
 સર્વ મનુષ્યોને મને અને મહાકલની યતી અટકે અને ભવિ-
 ષ્યમાં પદાભ્યાસ અને દુઃખ હવ ન થવું પડે સ્વમજિત
 મેરુત, સંધ વિધવ અને દેશ વિધવ અદિ પ્રકાર કરવાની
 જે ધર્મપ્રવૃત્તિને અને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરવી એટલે
 ધર્મપ્રવૃત્તિ સર્વજ્ઞકિરક અનેકરૂપપ્રવૃત્તિએવડે સર્વને વિવ-
 ધર્મજ્ઞ નથી તેમજ ધર્મમાં અન્ય મનુષ્યોને અટકી શકતા
 અત્પદેશક મહાકલપક સર્વજ્ઞવિધિધર્મપ્રવૃત્તિએમાં
 મનુષ્યો સર્વજ્ઞ એવી ધર્મપ્રવૃત્તિ મેરુતિએમાં ક્રો-
 ધાદિ પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર રહે છે. સમ્બન્ધ જેમ, કદુબ જેમ,

દેશે સેવા, રાજ્ય સેવા આદિ અનેક સેવા ધર્મ પ્રવર્તક સૂત્રો, ઉપ-
 દેશો, અને આચાર્યોએ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતાં સંપ્રતિ પ્રવર્તી
 પ્રવૃત્તિ માર્ગીઓનો ધર્મ પ્રતિ પ્રેમ આકર્ષી શકાય છે. સાંસારિક
 લાભોની સાથે ધાર્મિક લાભપ્રદ ધર્મપ્રવૃત્તિઓમાં પ્રવૃત્ત થનારા સાંસારિક
 મનુષ્યો હોય છે એવું બ્યવહારદૃષ્ટોએ લક્ષ્ય દેઇને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત
 થવું જોઇએ. આવશ્યક સાનુકુલ વિશ્વજીવન બ્યવહાર પ્રવૃત્તિમાર્ગની
 સાથે ગૃહસ્થમનુષ્યો આવશ્યક સાનુકૂલધર્મ જીવનબ્યવહારમાં પ્રવૃત્તિ
 કરી શકે એવી સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે; અતએવ તે બાબતની આવશ્યક
 ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે લક્ષ્ય દેવાની ખાસ જરૂર છે. ધર્મના સૂક્ષ્મ તરતેનું
 રહસ્ય અવબોધાવવાની પ્રવૃત્તિને માન આપીને પ્રવર્તવાની આવશ્ય-
 કતાને ધર્મશુદ્ધોએ સ્વીકારવી જોઇએ. આલસ્યવિકથા વગેરે દોષોને
 સ્થાગ કરીને ધર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઇએ. રાજકીય પ્રગતિ,
 વ્યાપાર પ્રગતિ આદિ અનેક બ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ પ્રગતિ-
 યોની સાથે ગૃહસ્થ મનુષ્યોએ ધર્મ પ્રવૃત્તિઓની એવી રીતે
 અપ્રમત્તદશાએ પ્રગતિ કરવી જોઇએ કે જેથી મૃત્યુ ગમે
 તે વખતે આવીને ઉભું રહે તોપણ ધર્મપ્રવૃત્તિ માટે સંતોષ
 રહે અને જરા માત્ર ખેદ ન રહે. બ્યવહારનયની અપેક્ષાએ
 અરૂપદોષ, અરૂપ હાનિ અને પુણ્યસંવરનિર્જરાદિની મહાલાભવાળી
 પ્રવૃત્તિ સંબંધી ઉપર્યુક્ત વિચારોનું કથન કરવામાં આનું છે અને
 નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ અરૂપદોષ અને મહાલાભપ્રદ આંતરિક
 ધર્મવૃત્તિદ્વારા ઉપર્યુક્ત બ્યાવહારિકનયોક્ત બાહ્યસ્વરૂપ અવબોધવું
 કે જેથી એકાન્તનયપ્રવૃત્તિ ન થઈ શકે. બ્યવહાર અને નિશ્ચય
 નયથી બાહ્યધર્મ પ્રવૃત્તિઓનું સ્વરૂપ અવબોધીને અભિતઃ પરિ-
 સ્થિતિઓને ધ્યાનમાં લેઈ અરૂપદોષ અને મહાલાભપ્રદ પ્રવૃત્તિઓને
 આચરવી જોઇએ કે જેથી સ્વપ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિમાં આગળ વધી શકાય.
 આ બાબતને નિર્ણય કરીને એવી અચર પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેમાં વાત-
 વામિ વા કાર્ય સાધવામિ એ સૂત્રને અચારમાં મૂકીને ગાળી શકાય.
 અરૂપદોષ અને મહાલાભપ્રદ બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ સંબંધી
 જેટલું હાથમાં આવે તેટલું ચૂન છે. પ્રવૃત્તિમાર્ગથી પ્રવૃત્તિની

આવશ્યકતા ત્યાંજુધી છે ત્યાંજુધી પ્રવૃત્તિ કરી વિના રહી શક
 તેમ નથી: અન્યેવ પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિની દ્રશ્યે ન પહોંચાય ત્ય
 પ્રવૃત્તિને સેવકની જરૂર છે. પૂર્ણનિવૃત્તી પ્રાપ્તિમાં પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ
 રૂપે: પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિ પ્રાપ્ત થએ છતે જાનીએવટે પ્રવૃત્તિ ત્યાજ્ય
 છે. તથોદયગુણધાનકપર્યન્ત તથોગી કેવલીને આપ્યાન પ્રવૃત્તિ
 સંપર્યાપન પ્રવૃત્તિ, આહાર પ્રવૃત્તિ, વિહાર પ્રવૃત્તિ વગેરે ધર્મ
 પ્રવૃત્તિયો કરવી પડે છે અને તેઓ અવહારન્યાનુસાર જાણ વર્તનને
 અચરે છે. અપચાટે નિશિ વિહારદિ પ્રવૃત્તિને તેઓ કરે છે. કેવલ
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા છતાં પણ ક્ષી સર્વત્ર કેવલી જ્યારે ધર્મઆપ્યાન
 આહારદિ પ્રવૃત્તિયોને આચરે છે તો અન્ય મનુષ્યોને તો પ્રવૃત્તિને
 આચરવી પડે તેમાં કહેવાનુંક શું? અર્થાત્ કંઈ નહિ. પ્રવૃત્તિમાર્ગ
 પામ્યેન માધ્યમેતત્ સ્વચ્ચિત્તઃ એ પ્રમાણે જે કયન કર્યું છે તે
 ચારંચાર વિચારવાયોઅ અને અનુભવ કરીને નિર્ણય કરવાયોઅ
 છે. પ્રસ્થા કર્મોનુસારે સર્વત્ર લીધેકરને ઉપદેશધન પ્રવૃત્તિ વગેરે
 પ્રવૃત્તિયો સેવવી પડે છે તો અન્યોને અન્ય પ્રવૃત્તિયોનું તો શું કહેવું?
 કેટલીક પ્રવૃત્તિયો એવી હોય છે કે તે આત્મજાનીએને કરવી ગમતી
 નથી તોપણ પ્રસ્થા કર્મોનુસારે તે કરવી પડે છે અને તેથી
 જે કંઈ પ્રવૃત્તિ થાય છે તે જાનીને જ્ઞેય: બાટે છે એવું ઉત્તમ
 શિક્ષણ મળી આવે છે અને તે પ્રમાણે જ્ઞાન બાટે થયા કરે છે.
 જ્ઞાવી જ્ઞાવ અને કર્મમાં જે વચ્ચું હશે તે થશે એવું જાનીને
 બેલી રહેવાથી પ્રયત્નિદિ વા વસ્તવિકે સુખ પ્રાપ્ત થવું નથી. જે જે
 ધર્મો ધર્મ પ્રવૃત્તિયો કરવાની છે તે કરવાથી પરસ્પરોપગ્રહો જો-
 વાકામ્ એ સૂત્ર કથિત રહેશે પેછી ધણી રહેશેમાંથી વિનુજા થઈ
 યજ્ઞય છે. જે મનુષ્યો આવશ્યક ધર્મપ્રવૃત્તિયોનો ત્યાગ કરીને આક-
 સ્યાધિન થાય છે તેઓ અતોદ્રષ્ટતતોદ્રષ્ટ બનીને અવનતિન્ય આપમાં
 પડે છે. પરિપૂર્ણ નિવૃત્તિની પ્રાપ્તિ થયા વિના આવશ્યક ધર્મપ્રવ-
 ત્તિયોનો ત્યાગ કર્યાથી પવિત્ર દ્રશ્ય, પત્તન દ્રશ્ય અને સ્વાચ્છન્દ્ય-
 દ્રશ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે. અતએવ ધર્મપ્રવૃત્તિયોને સ્વાધિપરદ્ય
 પર્યન્ત અવશ્ય સેવવી એકજે તત્તંબંધી પ્રવૃત્તિમાર્ગ પામે સ્વચ્ચિદ્ધી

અનુભવવું જોઈએ. લૌકિક પ્રવૃત્તિ અને લોકોત્તરપ્રવૃત્તિ એ બન્ને પ્રકારની પ્રવૃત્તિ સંબંધી જે પ્રવૃત્તિનો જ્યાંમુખી અધિકાર છે ત્યાંમુખી તે પ્રવૃત્તિ સેવવી જોઈએ. હે મનુષ્ય ! જે પ્રકારની ધર્મપ્રવૃત્તિ કે જેથી ત્હારી આત્મોત્તતિ થાય અને તેની સાથે સમષ્ટિ પ્રગતિ થાય એવી ધર્મપ્રવૃત્તિને સેવ્યા કર ! ! ! એમાં અંશ માત્ર સંશય ન કર અને પ્રવૃત્તિ માર્ગ પ્રગતિમાં આગલ વધ્યા કર. બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં સયોગી કેવલીને વિહારદિકમાં કાયિકયોગ પ્રત્યથી હિંસા લાગે છે તેથી તેમને કાયયોગ હિંસા કર્મ લાગે છે છતાં તેઓ મહા નિર્ભય રૂપ લાભને પ્રાપ્ત કરે છે.

અવતરણુ—સ્વાધિકારયોગે આત્મજ્ઞાનીઓ કર્તવ્યકર્મને કેવી આન્તર વૃત્તાદિથી કરે છે તે જણાવે છે.

શ્લોકા :

નેદં કૃતં મયેત્યેવં, નિરહંબુદ્ધિતો બુધાઃ ।

પ્રાપ્તાધિકારયોગેન, વર્તન્તે પ્રાપ્તકર્મસુ ॥ ૪૩ ॥

સ્વાધિકારે સદોષં વા, નિર્દોષં કર્મ યદ્ભવેત્ ।

કર્તવ્યં સ્વાધિકારેણ, નિર્મલજ્ઞાનયોગતઃ ॥ ૪૪ ॥

લાભાલાભવિવેકેન, સ્વાન્યશર્મપ્રસાધકમ્ ।

દેશકાલાનુસારેણ, કર્તવ્યં ધર્મ્યકર્મ તત્ ॥ ૪૫ ॥

વિવેચન—બાહ્યથી અમુક કાર્ય બ્યવહારથી કર્યું, પરંતુ નિરહંબુદ્ધિથી પડિતો મેં આ નથી કર્યું એવીદ્રશ્યથી પ્રાપ્તાધિકાર યોગવટે પ્રાપ્તકાર્યોમાં વર્તે છે. સ્વાધિકારે સદોષ કર્મ હોય વા નિર્દોષ કર્મ હોય પરંતુ તે સ્વાધિકારવટે નિર્મલ જ્ઞાનથી કરવા યોગ્ય છે. લાભાલાભ વિવેકવટે સ્વાન્ય મુખપ્રસાધક એવું દેશકાલનુસારે ધર્મ્ય કર્મ કરવા યોગ્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓ નિરહંબુદ્ધિથી આ કાર્ય મેં કર્યું એમ મનન નથી. અમુક કાર્યને બ્યવહારથી કર્યો છતાં નિરહંબુદ્ધિથી તેઓ મેં આ

નથી કુલુ એમ અન્યમાં માને છે. પ્રત્યક્ષિતર થોડે પ્રમ કર્તવ્યપ્રયોગમાં
 સ્વર્ગીયો નિરંતરુત્તિથી વર્તે છે એ તેમની સામાન્ય ઉચ્ચ નથી-
 પરંતુ વિશેષ પ્રકારે ઉચ્ચ છે. પ્રમપ્રયોગમાં હું ને મહાર્ગ એવી
 રીતથી મુજા ધડને અવધાનપ્રિયારને લેલો બચવે છે એવા કર્મ-
 યોગીએ આ વિશ્વમાં વિરજ દેવ છે. તેઓ સર્વ પ્રયો કરતા હતા
 પણ અન્યથી અગ્રી છે તેમજ તેઓ સર્વ પ્રયો કરતા હતા પણ
 અગ્રી છે. તેઓ લેજા હતાં અસોની છે તેઓ વજા હતાં અ-
 વજા છે તેઓ સર્વ બધા સંબંધમાં અવધાનથી હતાં નિશ્વયથી નિ-
 શ્ચ છે એમ અવધેયવું. કેહવું પ્રયોગે કુલુ એવે અન્યમાં
 અધ્યક્ષ પ્રમટલાં તેનું કાર્યનું પેલામાં આરુપ્ય છે અને તેથી
 અંતરુત્તિ પ્રમટલાં અન્યથી બધા વસ્તુઓની સાથે સંબંધ હતાં
 અન્યથી અપ્રતિબદ્ધ ન રહેતાં સમજેલી રૂતિયેના દસ થવું
 પડે છે. આ વિશ્વમાં ખરે જાન ખેડ તે એ છે કે પ્રમ કર્તવ્ય-
 કર્મમાં પ્રતિબુજા થયા હતાં તેનાં કાર્ય લેજાવું અન્યથી ન
 મનવું. પદેન્દ્રિયોની પ્રતિમા અન્યથી નિરંતરુત્તિ કરીને વર્તવું
 એ કેહ સામાન્ય વત નથી. સામાની સફીએ દરદેજ થવી કર્તવ્ય
 કે પ્રતિબુતિમાં હું કર્યા છું એવે જુદ ન આવે ત્યારે અવધેયવું
 કે નિરંતરુત્તિથી કર્તવ્યકર્મપ્રતિબુતિ થયા કરે છે. કેહવું પ્રયો
 કરતાં તેની અસિદ્ધિ થયા એક પ્રકારે ત્યાંથી થા દરવિદિ પ્રકારે
 ત્યાંથી તે ને પ્રયોની સાથે કુલુઅંતરુત્તિને સંબંધ છે એમ અવ-
 યેયવું. નિરંતરુત્તિથી કર્મપ્રતિબુતિ થતાં તે રહેલી દરિએ અને
 પ્રમટલાં અનુસારે દેવ છે એમ અવધેયવું અને તેમાં કુલુ-
 એમ ન લેવાથી કદિ સંકેપ થવું નથી એમ અવધેયવું. નિર-
 રુત્તિથી અવધેયક કર્મકર્તવ્યે રહેલી સામાન્ય પેલાને મૂક થ-
 માં સંબંધ કરી રહે છે અને તે બદલે અન્યમાં જુદા રહે થ-
 માં બની રહે નથી આ ઉપર એક લેખિકે પેલાનીએ કિ-
 ન્દી છે કે એક વખત રૂપની રૂપીએ નદીની પેલાને રહેલ
 વખતને જુદા ઉદય થઈ જતી હતી, તેનું નદીમાં
 રૂપે રૂપે થઈ રહેલું હતું તેથી નદીને કારી પેલાને જતી

કોઈની વિશ્વભૂત ચાલી નહિ. તેથી આ બાબતને શ્રીકૃષ્ણને ઉપદેશ
પુરુષો. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે તમે નદી પાસે જઈ એમ કહે કે કૃષ્ણ
ને બાલકદાસ્યારી હોય તે યમુના માર્ગ આપે. કૃષ્ણની શ્રીએએ
નદીને એ પ્રમાણે કથી પાર ઉતરવાની પ્રાર્થના કરી તેથી નદીએ
માર્ગ આપ્યો. કૃષ્ણની શ્રીએએ નદીની પેલીપાર જઈ તપસ્વીને
લોજન કરાવ્યું. તપસ્વીને લોજન કરાવ્યા બાદ કૃષ્ણની શ્રીએએ
તપસ્વીને નદીની પાર ઉતરવાનો ઉપદેશ પુરુષો. તપસ્વીએ જણાવ્યું
કે નદીને એમ પ્રાર્થો કે તપસ્વી ને અનાહારી અબુક્ત હોય તે
નદી તમે માર્ગ આપો. ” કૃષ્ણની સંપૂર્ણએએ નદીને એ પ્રશ્ન
પ્રાર્થના કરતાં નદીએ માર્ગ આપ્યો અને કૃષ્ણની સંપૂર્ણએ મહેલમાં
આવી. તેમના મનમાં આ બાબતનું આશ્ચર્ય યથું ! તેમની દૃષ્ટિએ
કૃષ્ણ બ્રહ્માચારી નહતા અને તપસ્વી અનાહારી (ઉપવાસી) નહોતો,
તેથી તેઓએ એક આત્મજ્ઞાની ઋષિને તે બાબતનો ખુલાસો પૂછ્યો.
આત્મજ્ઞાની ઋષિએ જણાવ્યું કે જેના મનમાં લોગ લોગવતાં આસ-
ક્તિભાવ અહંભાવ નથી તે તે લોગી છતાં અલોગી છે અને જે
બ્રહ્મથી અલોગી છતાં કામના, આસક્તિ, અહંવૃત્તિ આદિવડે યુક્ત
■ તે તે કોઈ કારણે બ્રહ્મથી અલોગી છતાં અન્તરૂથી લોગી છે.
તેમજ જે મનુષ્ય દરરોજ અનેક સરસાહારનું લોજન કરતો હોય
પરંતુ તેના મનમાં ને આસક્તિ, અહંવૃત્તિ નથી તે તે ઉપવાસી છે.
ઇચ્છાનો રોધ કરવો એ તપ છે. જ્યાં ઇચ્છા નથી ત્યાં
તપ છે અને જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં શરીરને અનેક પ્રકારે
હુધા વગેરેથી તપાવે તોપણ તપ નથી. આ પ્રમાણે ઋષિને
બ્રહ્મ સાંભળી સંપૂર્ણએ ખુશ થઈ ગઈ. આ વાતોપરથી કૃષ્ણ સાર એટલો
લેવાનો છે કે કર્તૃત્વાહંવૃત્તિ, કામના, આસક્તિ, ઇચ્છા વગેરે વૃત્તિયો વિના
બ્રહ્મનું કર્તાલોકતાપણું તે આધ્યાત્મિકદૃષ્ટિએ અકર્તા અલોકતાપણું છે એમ
અવબોધવું. કર્તા લોકતાપણાની વૃત્તિ ટળી જતાં સ્વાધિકારે બ્રહ્મ કર્તાવ્ય-
કાર્યો કરતાં આત્મ સાક્ષીભાવને અનુલભે છે અને જીવન્મુક્તપણાની
ઝાંખીનો સમ્યગ્દૃષ્ટિબલે અનુલભ અહંભુ કરે છે. વેદાન્તીઓમાં પ્રસિદ્ધ
જનકવિદેહીમાં સર્વ પ્રકારની સજ્જીય પ્રવૃત્તિનું કર્તા લોકતાપણું હોવા

ઉપાં અમ્ભિષદિએ તે નાની અને જૂદાં દોષ એમ ને કથિષદિએ
 યાંયુ' છે. સ્વદાદિએ ચતુર્થ દુષ્કાળથી અંશે અંશે નિરૂપ-
 રિતિથી કાં બેજા પડે. ઉપાં નાની પડે અને અમેજા પડે સ્વીકાર-
 વમાં અમ્ભુ' છે. નિરૂપદિએ વિચારમાં આવે તે પદ જડ વસ્તુ-
 એને કાં બેજા અમ્ભ નથી જડવસ્તુએમાં જડનું કાં નથી છે
 અને અમ્ભમાં અમ્ભનું કાં નથી છે જડવસ્તુએમાં કાં અમ્ભ
 નથી અને અમ્ભને કાં જડ નથી જડવસ્તુએમાં વળે કાં અમ્ભ
 નવને પદનો નથી અને અમ્ભ ત્રિકાલમાં જડને પદને નથી
 અવસ્થાકે કાં અમ્ભમાં અમ્ભ જેને નિમિત્ત કાં પ્રેરણ છે તેથી
 અમ્ભાવે કાં નથી કે અમ્ભને અમ્ભ એ કાં પદ રીને એમ
 નથી. અમ્ભ જડવસ્તુએમાં કાં અમ્ભ નથી ઉપાં અમ્ભ જડવસ્તુ
 એમ કાં દાંડી તરીકે અમ્ભને અમ્ભ જેને અમ્ભ એ એ
 જડની જાણ છે એમ જાણે અમ્ભમાં કે નિરૂપ થય છે ત્યારે
 અમ્ભને અમ્ભેજાદિએ પદવસ્તુએમાં કાં પદવિષે કે અમ્ભ-
 ત્વાત્મે પદી અમેજા હેય છે તે દરમ્યાં આ છે. કું જાણવ-
 માવશે, એમ એમ એમ જાણે, એમ એમ જાણે વડે, નિરૂપ એમ જાણે.
 (ઉપાંય) પદવસ્તુએમાં કાં પદનો અમ્ભવસ્તુદિથી અમ્ભની નિરૂ-
 પદ સ્વીકારી નથી પદવસ્તુ કાં પદને જેને અમ્ભ ન
 કરે એમ અવસ્થાકે કાં અમ્ભ કરે તરીકે એ જે અમ્ભ સ્વસ્થિતિ
 હેય તે તે અમ્ભ સ્વસ્થિતિ પ્રમાણે કાં અમ્ભને અને કાં અમેજા
 કરે પડે છે; પદનું તેમાં એ અમ્ભ કું વનેરે અમ્ભત્વાત્મે કરે એ
 કાં પદ રીને એમ નથી કું વનેરે પદ માલો. પદું વર્ણવિઃ જેવન
 જડતા અનુભવે, નાવિનાએ શુદ્ધિ. આતમ તારવિનાયે (પદે વિજય
 ઉપાંય) કું અમ્ભ અમ્ભ એમ અમ્ભ પદને કું અને એમ
 પદવસ્તુ એ અમ્ભ છે. અમ્ભ તે કું કું અને કું કું તે પદવસ્તુ છે
 એમ પદવસ્તુદિએ પદવસ્તુ પદવસ્તુમાં અમ્ભનમ્ભની કાં અમ્ભ
 સંતોષી અમ્ભ સમર્થાન અમ્ભિ અનુભવ છે, ઉપાં પદવસ્તુ
 જડવસ્તુ અનુભવ કરે છે અને સ્વાત્મની શુદ્ધિએ વિ-
 રૂપ. વિવેક કરી શકે નથી. અમ્ભમાં શુદ્ધ પદવસ્તુ ઉપાંયનાં રી

અહંમત્વની કલ્પનાને ભૂલી બાહ્યકર્તવ્યકાર્યોને અધિકાર કરી કરવાં
પરંતુ અન્તરના પરિણામમાં કર્તૃત્વના અધ્યાસો લાવવા ન દેવા એજ
કર્મયોગીના આત્માની ખુબી છે. કોઈ એમ કહેશે કે કર્તૃત્વાહંવૃત્તિને
ત્યાગ કરીને કોઈ પણ કાર્ય કરી શકાય નહિ. આવી માન્યતા ભ્રાન્તિ
મૂલક છે; કારણકે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિપૂર્વક કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ
કરવાથી અનહંવૃત્તિથી કર્તવ્યકાર્યો કરી શકાય છે એમ જ્ઞાનયોગી
એવા કર્મયોગીઓને અનુભવ આવે છે. અતએવ અનહંવૃત્તિથી કર્તવ્ય-
કાર્યો કરવાની ખાસ જરૂર છે. જ્ઞાનીઓ કર્તવ્યકર્મો કરે છે, છતાં
તેઓનો કર્તૃત્વાધ્યાસ મન્દ પડતો પડતો છેવટે સર્વથા નિર્મૂલ થાય
છે. કર્તૃત્વાહંવૃત્તિથી આવશ્યકકર્તવ્યકાર્યો કરતાં અને સર્વ કરીને
અદ્ય કરતાં અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષથી હૃદયને આઘાત થાય છે અને
તેથી હૃદયાઘાતથી અનેકરોગો અને આત્માની શક્તિયોની ન્યૂનતા
પ્રારંભાય છે અને તેની સાથે આયુષ્યનો પણ જલ્દીથી નાશ થાય
છે. અતએવ નિરહંવૃત્તિથી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ કે જોઈ હૃદય-
પર રાગદ્વેષનો આઘાત ન થાય અને આત્માની શક્તિયોની ન્યૂ-
નતા ન થાય. ચોતાના આત્મામાં અન્ય મનુષ્યો કરતાં અનેકશક્તિયો
વિશેષ પ્રમાણમાં ખીલી હોય અને તેનો સ્વાત્માને તથા વિશ્વને અનુ-
ભવ થતો હોય, તેમજ આત્મશક્તિયોવડે અનેક સ્વાધિકારયોગ્ય કર્ત-
વ્યકાર્યોને કરી શકતાં હોય તોપણ તે તે શક્તિયોની કર્તૃત્વાહંવૃત્તિ
કરવી તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી અને તેથી કોઈ પણ જાતનો
વિશેષ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. આત્માવડે જે જે કંઈ કરાય તે
સ્વધર્મ છે તો તેમાં કર્તૃત્વાભિમાનની વૃત્તિને ધારણ કરવાની કોઈ
પણ રીત્યા જરૂર નથી. જે કંઈ સ્વથી વા પરથી જે જે દ્રવ્યક્ષેત્રકા-
લભાવે થાય છે તે સ્વભાવરૂપ કુદ્રતાના નિયમને અનુસરી થાય છે;
તેમાં મેં આ કર્યું એમ માની અહંવૃત્તિના તાબે થઈ પ્રગતિમાર્ગથી
કેમ બ્રહ્મ થવું જોઈએ ? અલગત્ બ્રહ્મ ન થવું જોઈએ. કોઈ પણ કાર્ય
કોઈ પણ મનુષ્ય સ્વાધિકારે કરે છે તેમાં અનેક વસ્તુઓને કર્તાપણું
અને સાપેક્ષદષ્ટિએ સાહાય્યત્વ સંઘટે છે. દષ્ટાન્ત તરીકે એક કુંભારે
ઘટ બનાવ્યો તેમાં પ્રથમ તો ઘટનું ઉપાદાન કારણ મૃત્તિકા છે. કુંભાર

કંઈ મૃત્તિકા બનાવવાને યજ્ઞિન્નાય ચતો નથી અને મૃત્તિકા વિના
કુંભાર ત્રણકાલમાં ઘટ બનાવી શકતો નથી. ઘટ બનાવવામાં મૃત્તિકા,
જલ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, ચક્ર, અને હંડ વગેરે અનેક વસ્તુઓની
સાહાય્ય જોઈએ છે. ઘટોત્પત્તિપ્રતિ મૃત્તિકા, કુંભાર, જલ, વાયુ, આ-
કાશ, કાલ, વનસ્પતિ, કાષ્ટ વગેરે સર્વ કારણો છે તેમાં અમુકનું એક
હોય તો ઘટ બને એવું ત્રણકાલમાં સંભવતું નથી તો સર્વ કારણોમાં
ઘટપ્રતિ જે જે અંગે કર્તૃત્વ-કારણત્વ રહ્યું છે તેને ત્યાગ કરીને
કુંભાર પોતાનામાં સર્વ પ્રકારે કર્તૃત્વાહવૃત્તિ સજે તો તે યોગ્ય નથી;
તેમજ તે જ્ઞાન્તિરૂપ છે. સર્વ કારણોએ લેખાં મળીને ઘટરૂપ કાર્યની
સિદ્ધિ કરી છે તો તેમાં મેં અમુક કાર્ય કર્યું એવો મિથ્યાભિમાન
સખીને અનેક કષાયોના તાળામાં પોતાના આત્માને કેમ મૂક્યો જોઈએ ?
અર્થાત્ ન મૂક્યો જોઈએ અને પોતાના વિના અન્યોના કર્તૃત્વની અહવૃત્તિ
ન ધારણ કરવી એજ કાર્ય કરનારા કર્મયોગીઓએ લક્ષ્યમાં લેવું જોઈએ.
કાલ સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉદય એ પંચકારણોવડે કાર્યની
સિદ્ધિ થાય છે. કહ્યું છે કે—કાલો સહાયનિયત, પુણ્યકર્મ પુરિસ-
કાલે પંચ, સમવાયે સમ્મતં, અપ્રહાહોર મિચ્છતં કાલ, સ્વભાવ,
નિયતિ, કર્મ અને ઉદય એ પંચ કારણો લેખાં મળે છે ત્યારે કોઈ-
પણ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે એવી જે માન્યતા તે સમ્યક્દષ્ટિને
સમ્યક્ત્વ છે. અન્યથા મિથ્યાત્વ અર્થાત્ મિથ્યા ભુદિ, જ્ઞાન્તિ ભુદિ,
અનિશ્ચયાત્મિક ભુદિ, અવજ્ઞેષધવી કોઈપણ નગુપ્ય બાહ્યું કોઈપણ કાર્ય
કરે છે તેમાં કાલ કારણીભૂત છે પરંતુ તે કાલ તે પોતે નથી. સ્વભાવ
તે બનનાર કાર્યને સ્વભાવ છે તે પણ પોતે નથી. સ્વભાવ તો ઉત્પત્ત
થનાર કાર્યમાં રહે છે. નિયતિ ભાવિભાવ ચક્રમાર્ગ તદ્દમવિષ્ણવિ
એ પણ પોતે આત્મા નથી. પૂર્વદૃત પણ પોતે આત્મા નથી કારણકે
પૂર્વદૃત મુખામુલરૂપ છે અને મુખામુલ દૃત કર્નધી આત્મા લિન્ન છે.
અતએવ મુખામુલપૂર્વદૃત કર્ન પણ આત્મા નથી, તેથી તેવડે થનાર
કાર્યમાં અહવૃત્તિ કરવી તે પણ કોઈ રીતે યોગ્ય નથી. પુરુષાર્થથી
કાર્યસિદ્ધિ થાય છે, પરંતુ પુરુષાર્થ એકકુ કંઈ કાર્ય સિદ્ધિ કરવાને
યજ્ઞિન્નાય નથી. સર્વ કારણો લેખાં મળે છે ત્યારે બાહ્યકાર્ય વગેરે

સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિ થાય છે. અતએવ કર્તવ્યકાર્યોમાં આ મેં કર્યું
 મારા વિના અન્ય કોણ કરનાર છે ? ઇત્યાદિ અહંવૃત્તિ કરવી તે કોઈ
 રીતે યોગ્ય નથી અને તે અહંવૃત્તિના તાણે ધવાધી નિરહંવૃત્તિદ્વારા
 જે આત્માની શુદ્ધતા સંરક્ષી થકાય છે તેનો નાશ થાય છે. તેમજ
 અજ્ઞાન, અશુદ્ધ પરિણતિથી આત્મા કર્તવ્યકર્મયોગ કરતો છતાં પણ
 જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોધી બંધાય છે. અતએવ જ્ઞાનીઓએ નિરહંવૃ-
 ત્તિથી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ કે જેથી પ્રગતિમાર્ગથી કદાપિ પતિત
 થવાનો પ્રસંગ ન પ્રાપ્ત થઈ શકે. નિરહંવૃત્તિથી કાર્યયોગમાં મંદત્વ
 આવે અને જાયલાપણું પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી કદાપિ શંકા કરવી નહિ.
 જ્ઞાનયોગપૂર્વક જેઓ કર્તવ્યકાર્યોની ફરજને અદ્ય કરવામાં સદા મૃત્યુથી
 બહીતા નથી તેઓ કર્તવ્યકાર્યોમાં નિરહંવૃત્તિ છતાં, અપ્રમત્તપણે આ-
 ત્મવીર્ય રક્ષારવીને મનુષ્ય જીવન સફલ કરે એમાં કોઈ નાતનું આશ્ચર્ય
 નથી. સ્વકર્તવ્ય ફરજને અદ્ય કરવામાં કતૃત્વાહંવૃત્તિને હૃદયમાં રથાન
 ન મળી શકે તોજ કર્મયોગી કર્તાભોક્તાના વ્યવહારમાં નિર્વેપજ
 રાખી શકે છે અને તે સંસારવ્યવહારમાં પણ સત્યત્યાગના માર્ગપર
 વિહરી શકે છે અને સાધ્ય કેન્દ્રસ્થાનને અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.
 નિરહંવૃત્તિને કર્તવ્યકાર્યોમાં શુદ્ધોપયોગ ધારણ કરીને ખીલવથી જો-
 ઇએ. અભ્યાસ પાઠતાં કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. આત્મા અને કર્મ બેને
 ભિન્ન અવગ્રાહીને નિરહંવૃત્તિ ખીલવથી જોઈએ. મારાથી જે ધવાઈ
 હોય છે તે ફરજ અર્થાત્ કર્તવ્યદૃષ્ટિએ થયા કરે છે તેમાં મેં કર્યું એવી
 અહંવૃત્તિ ધારણ કરવાની કંઈ પણ જરૂર નથી. જે જે થાય તે
 કુદરતના નિયમને અનુસરીને થાય છે તેમાં કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિમૂલ માત્ર
 આત્મામાં અહંવૃત્તિ શામાટે ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ અર્થાત્ ન કરવી
 જોઈએ. એમ હૃદયમાં દૃઢ નિશ્ચય કરીને પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ કે જેથી
 કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિમાં સદા નિરહંવૃત્તિ રહ્યા કરે. અશુભ અહંવૃત્તિ કરતાં
 શુભઅહંવૃત્તિ સારી અને શુભાહંવૃત્તિ કરતાં નિરહંવૃત્તિ ધારણ કરીને
 કાર્યમાં પ્રવર્તવું એ અનન્તશુભ ઉત્તમકાર્ય છે. અશુભાહંવૃત્તિ ધારકો
 અને શુભાહંવૃત્તિ ધારકો આવશ્યકકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરીને આગત વધે
 તેના કરતાં નિરહંવૃત્તિધારક કર્મયોગીઓએ આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યોમાં તે

બેની રૂપમાં કર્તવ્યપ્રવૃત્તિથી અ-મર્યાદા પ્રતિ ઈતી વિશ્વવંત
 બનવું બેઠાં છે કે જેથી નિરંદ્રવૃત્તિધરકે મનુષ્યેની સત્તા નીચે મુખ્ય-
 મુખ્યદંદવૃત્તિ ધરકે રહે અને નિરંદ્રવૃત્તિ ધરકેને તેજો દબાવે ન શકે
 તથા તેજોના દબાવવાંકે બનવું ન પડે એ બાદ તદ્વત્ત્વા વાગ્યું હશે
 પ્રવૃત્તિનિરંદ્રા પામ્ય બનવું બેઠાં છે. મુખ્યમુખ્યદંદવૃત્તિ ધરકેથી જે ઈંદ્ર
 કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ દ્વય છે તેમાં આત્માનિક સંદેશ્ય અને બાહ્યનય રહે
 છે અને નિરંદ્રવૃત્તિધરકે જે ઈંદ્ર દ્વય કરે છે તેમાં આત્માનિકસંદેશ્ય
 સંદેશ્ય અને બાહ્યનય રહેતી નથી. અને તેજોની બદલ સંદેશ્ય
 પણ મુખ્યમુખ્યદંદવૃત્તિધરકેનાની બદલ સંદેશ્ય કરતાં અનન્તગુણ
 ન્યૂન સંદેશ્ય અવરોધથી; અને તે સંદેશ્ય ખરેખર મુખ્યમુખ્યદંદવૃત્તિ
 ધરકેની સંદેશ્ય કરતાં અનન્તગુણ ઉચ્ચ અને અનન્તગુણ જલમદ
 અવરોધથી નિરંદ્રવૃત્તિ છતાં યાવતપ્રવૃત્તિધરકેના પ્રવૃત્તિ ધરકે
 વિદ્યમાન છે, તથા બદલકેથી કર્તવ્ય વિશ્વ મુદ્દા થવાનો નથી; માટે
 કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં નિરંદ્રબદલે વાંચું કે જેથી દબાવવાની પડે અને
 વહેરે મુલ ધર્મમાર્ગમાં અહંવૃત્તિ દર્શકે નહિ અસ્મત્વ કૃત આ-
 ત્મપ્રકાશઅન્યમાં વૃત્તિમૂલ સંસાર છે અને નિવૃત્તિમૂલ મોક્ષ
 છે એમ દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેમાંથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાને પ્રત્યક્ષ કર્યું.
 યોનવાદિય અન્યમા વેદાન્તદષ્ટિએ અહંવૃત્તિથી સંસારમાં જન્મ, મરણ અને
 મરણ છે ઇત્યાદિનું વિશેષ વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. આનન્દધન
 પદભાવાયસંપ્રદાય પુસ્તકમાં અહંવૃત્તિના ત્યાગ સંબંધી ભાષ્યમાં
 પણ કહેવામાં આવ્યું છે તેનું મનન, સ્મરણ અને નિદિધ્યાસન કરીને
 નિરંદ્રવૃત્તિથી કર્તવ્યકર્તૃ કરવાં બેઠાં છે. નિમંત્રણનયોમથી સ્વધિ-
 કરે પ્રત્યક્ષ સંદેશ્ય થા નિર્દોષ દ્વય કરવા બેઠાં છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય, દેહ,
 કુલ જાતિ, કર્મ, વય અને કાલગુચ્છરે પરિણામ પરિસ્થિતિયોએ પ્રત્યક્ષ
 કર્તવ્યકર્તૃને કરે છે. જે જે અધિકાર જે જે કર્તવ્યકર્તૃ કરવાનો
 ભાર જે જે અવસ્થામાં ગ્રીર્ણપર આરોપ્ય છે તે હિંસાદિકોરે સ-
 દેશ દેશ થા નિર્દોષ દેશ તોપણ તે કરવા પડે છે. શ્રીકૃષ્ણદેવ
 બનવંતે અનેક પ્રકારની દિવ્યકલ્પ પ્રત્યક્ષવાની સ્વધિકાર કર્તવ્ય
 કર્તવ્ય અથ કરી તે પ્રવૃત્તિની વિધિ ...
 સંદેશ્ય થા નિર્દો-

પતા છે ? તેના ઉત્તરમાં કથવાતું કે અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓની પ્રવૃત્તિ સદોષ
 હોય વા નિર્દોષ હોય તોપણ તે કાર્ય શ્રીઋષભદેવ ભગવાનને સ્વાધિકારે
 પ્રાપ્ત હતું. અતએવ તેમણે નિર્લેપદૃષ્ટિથી સેવ્યું. સ્વાધિકારે બાહુબલીની
 સાથે કર્તવ્ય યુદ્ધ કરવાની પ્રવૃત્તિને શ્રીભરતરાજાએ સેવી. નીતિદૃ-
 ણિએ સ્વાધિકારે પ્રાપ્ત કર્તવ્ય કરજને ભરતચક્રવર્તિએ યુદ્ધ કરી
 અદ્ધ કરી હતી. તેમાં લ્યાગધર્મદૃષ્ટિએ વ્યવહારતઃ સદોષત્વ છે, છતાં
 ભરતરાજાએ બાર વર્ષ પર્યન્ત યુદ્ધ કર્યું હતું. શ્રીશાન્તિનાથ, કુંભુનાથ
 અને અરનાથ એ ત્રણને તીર્થંકરની તથા ચક્રવર્તિની પદવી એકભાષામાં
 હતી. ગૃહસ્થાવાસાધિકારે તેઓએ પદ્મંક સાધવાની પ્રવૃત્તિ સેવી
 હતી. એકેકને એકસકહભાર સ્ત્રીઓ હતી. ગૃહસ્થાવાસમાં સ્વાધિકારે
 એ ત્રણ તીર્થંકરોએ અમુક દૃષ્ટિએ સદોષ અને અમુક દૃષ્ટિએ નિર્દોષ
 કર્તવ્યકાર્યો કર્યા હતાં. શ્રીનેમિનાથ ભગવંતે ગૃહાવાસની રિતિમાં
 જરાસંધના યુદ્ધમાં ભાગ લેઈ ચાલ્યોતું રક્ષણ કર્યું હતું. તેમજ ગૃહ-
 વાસમાં સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યો કર્યા હતાં. શ્રીમહાવીર પ્રભુના મામા વિશ્વ-
 દાનગરીના રાજા એકમહારાજે પોતાના ભાણેજો શરણે આવ્યા હતા,
 તે ક્ષત્રિયના ધર્મ પ્રમાણે કોણિકરાજાને પાછા નહિ આપવાને માટે
 કોણિકરાજાની સાથે બાર વર્ષ સુધી યુદ્ધ કર્યું હતું અને તેમાં જાણે
 મનુષ્યોનો સંહાર અને સ્વનાશનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયા છતાં કર્તવ્ય-
 યુદ્ધનો લ્યાગ કર્યો નહોતો; તેથી તેઓ ક્ષત્રિયભૂષણ તરીકે બારવર્ષ
 ધારી ધર્મ વિશ્વમાં આજ્ઞાપણ અક્ષરદેહે અમર થયા છે. સ્વાધિકારે
 કર્તવ્યકાર્ય ઉત્સર્ગમાર્ગે નિર્દોષ હોય અને અપવાદમાર્ગે સદોષ હોય,
 વ્યવહારથી નિર્દોષ ગણાતું હોય અને નિશ્ચયથી સદોષ હોય, નિશ્ચ-
 યથી અપ્રમત્તયોગે નિર્દોષ હોય અને વ્યવહારે સદોષ હોય, નૈનિક
 દૃષ્ટિએ નિર્દોષ હોય અને પ્રાણધાતકદૃષ્ટિએ સદોષ હોય, અનુનંદ
 દૃષ્ટિએ નિર્દોષ હોય અને સ્વરૂપદૃષ્ટિએ સદોષ હોય, તથાપિ તે કરવાં
 પડે છે; તે કર્યાવિના છુટકો થતો નથી. જ્ઞાણજ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને
 ગુરુજાતિને સ્વસ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યોને આજ્ઞાવિક્રિદિ હેતુઓએ સંત-
 રનાં અને ધર્મહેતુએ ધાર્મિકકાર્યોને કરવાં પડે છે. જ્ઞાણજ, ક્ષત્રિય,
 વૈશ્ય અને ગુરુને સ્વાધિકાર પ્રમાણે ત્રાજકીયદૃષ્ટિએ, ધર્મદૃષ્ટિએ, સ્વ-

સ્તિત્વસંરક્ષકદષ્ટિએ, આલ્પવિકાસદષ્ટિએ, અર્થદષ્ટિએ, યોગદષ્ટિએ, નીતિ-
 દષ્ટિએ, ધંધાનીદષ્ટિએ, આદિ અનેક દષ્ટિઓવડે પ્રવર્તતાં ઉત્તરમ મા-
 ર્ગથી નિર્દોષ અને આપત્તિઆદિ કારણે અપવાદભાગે સંદોષકાર્યો કરવાં
 પડે છે તેનો ખ્યાલ તેઓ પોતેજ આનુકૂલ પ્રતિકૂલ સંપત્તિવિપત્તિ-
 ભાગ કરીને પ્રવર્તી શકે છે. અત્યદોષ અને મહાલાલદષ્ટિએ ઉત્તર-
 માર્ગ અને અપવાદભાગથી કર્તવ્યકાર્યોને સત્યતંત્ર કાયદાઓની
 હિતિઓની પેઠે સર્વ મનુષ્યોએ અન્તરૂથી નિર્વેષ રહી જે અધિકાર
 હશે પોતે ફરજ બાબતના નિમાયે છે તદનુસારે તેઓએ કરવાં
 જો એક સત્ય પોતાના સત્યના નિયમિત કાયદાઓની દષ્ટિએ બલાવી
 અને નિર્દોષકાર્યપ્રવૃત્તિને નિયમિતકાયદાઓની દષ્ટિએ બલાવી
 શકે, પરંતુ જ્યારે પોતાના સત્યનો નુશ કરવા અન્ય સત્ય પ્રવૃત્તિ
 કરે ત્યારે તેને અપવાદભાગે સંદોષત્વને અત્યદોષ અને મહાલાલની
 દષ્ટિએ સેવીને સ્વસત્યનું સંરક્ષણ કરવું પડે છે. તદ્વત મૂલાવાસમાં
 પ્રજાસુવર્ગ, ક્ષત્રિયવર્ગ, વૈશ્યવર્ગ અને શૂદ્રવર્ગે ઉત્તરમાર્ગે આલ્પ-
 ક્ષત્રિયો કરતાં નિર્દોષત્વ સેવવું જોઈએ પરંતુ આલ્પવિકાસિ હેતુઓનું
 આપત્તિઆદિ કારણથી અપવાદભાગે રક્ષણપૂર્વક કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવાને
 માટે કાર્યારંભમાં સંદોષત્વ સેવવું પડે છે. ગમે તે લાતિ, કુળ, વય
 અવસ્થા પ્રમાણે આલ્પવિકાસિઓમાં—સ્વજન કુટુંબને કારણે, પાપે
 વિષદ મરણ, લેનાર અનરથ લગ્ન છે, યમ માણે જિનરાજા એ દુહાના
 ભાવ પ્રમાણે વર્ણવું જોઈએ પ્રજાસુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વા જે
 જે દેશમાં જે જે દેશકાલનુસારે જે જે વૃત્ત્યાદિથી મનુષ્યવર્ગો મળ્યાતા
 પ્રય તેઓવડે સ્વજન-સ્વકુટુંબના પાપભ્રાદિ માટે જે જે આલ્પવિકાસિ
 આરંભકાર્યો કરતાં હોય અને તેમાં જે જે પાપે કાય તે તેમાં
 અનર્થદંડરૂપ દોષ નથી એમ ક્રીમદાવીત્તરુ કહે છે. પ્રજાસુ, ક્ષ-
 ત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રને સ્વસ્વ આલ્પવિકાસિ હેતુનૂત ધંધામાં જે જે
 પ્રવૃત્તિઓ કરવી પડે તેમાં તેને આરંભ દોષ હોય તેપણુ સ્વજનકુટુંબ
 કારણે આરંભ દોષથી પાપરૂપ દોષ હાનનાં છતાં અનર્થ દંડરૂપ દોષ
 નથી એવો આલ્પવિકાસિ ધંધાઓમાં મૂકર્યો માટે કીર્તીપ્રત્યુત્તર
 આલ્પવિકાસિ અર્થદષ્ટિએ ઉદાર ઉપદેશ છે. આલ્પવિકાસિ માટે પ્રત્યેક

ધંધાને સ્વજનકુટુંબ પોષણાદિ માટે કરતાં અર્થદૃષ્ટિએ ગૃહસ્થોને તે તે પ્રવૃત્તિમાં અનર્થદંડરૂપ દોષ નહિ હોવાથી નિર્દોષત્વ છે અને અર્થ દૃષ્ટિએ આરંભ કરતાં જે જે પાપ લાગે છે તે તે અપેક્ષાએ સંદોષત્વ છે પરંતુ ઉપર્યુક્ત અપેક્ષાયુક્ત એવું ગૃહસ્થાવાસમાં દેશ, કાલ, કુટુંબ, જાતિ, ધંધા વગેરેવડે ગ્રામ્યસ્વાધિકાર પ્રમાણે સંદોષ વા નિર્દોષકાર્ય કરવું જોઈએ એવી ગૃહાવાસની અધિકાર સ્થિતિ છે. જો ગૃહસ્થાવાસની ઉપર્યુક્ત સ્વાધિકારકર્તવ્યપ્રવૃત્તિથી સંસારમાં પ્રવૃત્ત ન થવામાં આવે તો અનેક પ્રકારના દુધ્યાનને વશ થવું પડે છે અને સ્વાધિકારથી વ્રજ થવું પડે છે. ઉપર્યુક્ત અપેક્ષાએ દેશ, કાલ, જાતિ, કુટુંબ વધે ધંધા વગેરેથી જે જે કર્તવ્યકાર્યના અધિકાર પ્રમાણે પોતાને જે જે કાર્ય કરવું પડે છે તેમાં સંકલ્પ હિંસાના અભાવે ક્ષત આરંભ હિંસાના દોષને સેવવો પડે છે. કર્તવ્યકાર્યોમાં હિંસારૂપ દોષવડે સંદોષત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. હિંસા માટે જૈનગ્રન્થોમાં નીચે પ્રમાણે સૂત્ર છે. પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા । કષાયરૂપ પ્રમાદયોગથી અન્ય જીવોના પ્રાણોનો નાશ કરવો તે હિંસા છે પરંતુ માત્ર પ્રાણીના પ્રાણને નાશ કરવો એનું નામ હિંસા નથી. તેરમા ગુણસ્થાનકમાં સર્વજનપ્રભુના શરીરથી પણ સ્થાવરજીવની હિંસા થાય છે તેથી પ્રાણવ્યપરોપણને હિંસા કહેવામાં આવે તો એવા પ્રકારની હિંસા તો કેવલીને પણ લાગે છે. તેઓ પણ પ્રાણવ્યપરોપણરૂપ હિંસાથી વિરમી શકે નહિ, તો અન્ય મનુષ્યોનું તો શું કહેવું? અતએવ શ્રીતીર્થકેશએ બ્યવહાર નયને અનુસરી પ્રમત્તયોગાત્ પ્રાણવ્યપરોપણં હિંસા । એમ કથી હિંસાનું લક્ષણ બાંધ્યું. અપ્રમત્તયોગે વર્તતાં ગૃહસ્થ મનુષ્યો કોઈના પ્રાણને કાર્યારંભાદિવડે નાશ કરે તો તે હિંસા કહેવાય નહિ, કારણ કે તેમાં કોઈ જીવને કષાયવશ થઈને મારવાની બુદ્ધિ નથી. કોઈ જાનના કોઈને કાયદાનુસાર ફાંસીની શિક્ષા ફરમાવે વા કોઈ રાજા રીતિક ધર્મ્યયુદ્ધ કરે તો તેમાં બ્યવહારથી હિંસા ગણાય નહિ. જન્મ, મૃત્યુ, સુનિય, વૈશ્ય અને ચૂદ્ર સ્વસ્વાધિકારપ્રમાણે અપ્રમત્તયોગે સ્વ-વકાર્ય પ્રવૃત્તિ કરે તો તેમાં અન્યજીવોના ઉપર કષાયબુદ્ધિ નહિ હોવાથી અહિંસક છે અને એવી અહિંસકદૃષ્ટિએ સરકારી કાયદાએ

સ્વયં છે અને તે વિના કોઈ પ્રમાણપત્ર થઈ અનુવિધિ પ્રવૃત્તિના
 જે જે કાર્યકર્તા નિર્માણ થયા છે તેની વિરૂદ્ધ પ્રમાણપત્ર પ્રવૃત્તિ કરી
 કોઈ અને હજી તે તે કિંમત અને સંખ્યામાં હંડપાત્ર મણુપ છે.
 પ્રમત્તયોગાત્ર માપાન્યપત્રોપપં હિસાબ. એ કિંમતના વફાવતને પ્રત્યેક
 મનુષ્ય અનુક્રમણે કર્તવ્યપ્રયોગને સ્વધિપ્તરે કરતો હતો અનર્થ
 દેની કિંમતના સંદેશવધી સુધા થાય છે અને સ્વચ્છાકુટુંબાદિ આ-
 સિદ્ધિનેવડે અર્થને પ્રસ કસ્ટો હતો પ્રમત્તયોગથી સુધા થઈ
 અન્તરમાં અસિદ્ધિસુભ્ય ધરતુ કરવા સમર્થ થાય છે. પ્રમત્તયોગથી
 થવી કિંમતપૂર્વક સત્તરજાએ એ બાદુમત્રીની સાથે સુદ કયું હોત
 તે તેઓને નરકનું આયુષ્ય બંધત. તેમજ બાદુમત્રીને પણ પ્રમત્ત-
 યોગથી સત્તરની સાથે ત્રીજ કાચેવડે દુધ્યાનપૂર્વક સુદ કયું હોત તે
 નરકનું આયુષ્ય બંધત; પરંતુ તેમ ન થતાં તેઓ કેવલસાન પાત્રી
 સુધા થયા છે, તેથી તેઓની નિર્મલસાન યોગદશાનું મહત્ત્વ સહેજે
 અવજેદાય છે. પ્રમત્તયોગની પરિણતિમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને
 જ્યન્ય યોગસેદોવડે અસંખ્ય લેદો છે અને અપ્રમત્તયોગની પરિણ-
 તિમાં પણ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જ્યન્યઆદિ અસંખ્ય લેદો છે. ચોથા
 સુલુસ્થાનકમાં એ અપ્રમત્તયા રહે છે તે સુલુસ્થાનકની સ્થિતિ પ્રમાણે
 તેનું કસ્ટા પંચમસુલુસ્થાનકમાં અનન્તસુલુ અપ્રમત્તયા અને તેના સા-
 કસ્ટા ઉત્કૃષ્ટસુલુસ્થાનકમાં અનન્તસુલુ અપ્રમત્તયા અને તેના સા-
 તમસુલુસ્થાનકમાં અનન્તસુલુ અપ્રમત્તયા એમ ત્રૈતસુલુસ્થાનકદષ્ટિએ
 ઉત્તરોત્તર સુલુસ્થાનકમાં વિચરતું. વેદાન્તધર્માચર અવહારદષ્ટિએ જે
 કર્તવ્ય કરવાને જેને અધિપ્તર છે તેમાં તેની ફરજ પ્રત્યેક વર્તતાં કર્યમાં
 નિર્દોષ છે. કર્મજ્ઞેવાધિષ્ઠારસ્થે મારુલેષુ કલાવત. એમનાં દોષ
 નથી તે કર્યમાં સંદેશવા અવતી નથી એમ તેઓ કહે છે. ત્રૈતધર્મે-
 અવહારદષ્ટિએ પણ કર્તવ્યકાર્યને સ્વધિપ્તરે કર્તવ્યપ્રયોગ કર્યાં અપ્રમત્ત-
 પણે સંદેશવા નથી; પરંતુ અનુકદષ્ટિએ સંદેશવા અને અનુક પરિણ-
 તયા કર્તવ્યકાર્ય ફરજદષ્ટિએ અનુકાર્યો નિર્દોષ છે એમ નિદેશ કરીને
 નિર્મલસાનયોગથી કર્તવ્યપ્રયોગને કર્યાં એટલે કિંમતદષ્ટિએ કાર્યનું
 સંદેશવા ચિંતતાં એવંશઅપ્રયોગની દષ્ટિને વધવામાં વધતી એટલે અ-

ધર્મમાં હિંસાના બે ભેદ છે. ૧ સંકલ્પીહિંસા, ૨ આરંભીહિંસા. કષાયોન વશમાં થઈને મારવાના અભિપ્રાયથી અન્યનો વધ કરવો તે સંકલ્પી હિંસા બાબતી. કષાયના વશ ન થતાં સ્વાધિકારે ગૃહસ્થોને કર્તવ્યકાર્યો કરતાં, પરોપકારાદિ કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થતાં જે કંઈ જીવોની હિંસા થાય તે તેને આરંભી હિંસા કહેવામાં આવે છે. એવી હિંસાની મત-ધારી ગૃહસ્થોને મનાઈ નથી. ગૃહસ્થો પ્રથમ અહિંસા મતમાં સવા-વીસવાની દયા બ્યવહારથી પાળી શકે છે. અવિરતિ સમ્યગ્દૃષ્ટિને તેનો નિયમ નથી. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રો ગૃહસ્થાવાસ પ્રમાણે સ્વાધિકારે આવશ્યક આજીવિકાદિ હેતુભૂત સાંસારિક કર્તવ્ય-કાર્યોની પ્રવૃત્તિ કરતા છતાં સવાવીસવાની દયા પાળી શકે છે તેથી તેઓના કર્તવ્યકાર્યોમાં સદોષત્વ અને નિદોષત્વ રહ્યું છે. ગૃહાવાસમાં જે જે કુલ જાતિ શુણ્ય કર્મ પ્રમાણે કર્તવ્યકાર્યો કરાય છે તેમાં સંકલ્પી હિંસા ન પ્રકટે એવો નિર્મલજ્ઞાનથી ઉપયોગ ધારણ કરવો જોઈએ. ગૃહસ્થ મનુષ્યોને એકેન્દ્રિયજીવોની હિંસા કરતાં દ્વીન્દ્રિયની ધાતમાં વિશેષ હિંસા છે; તેના કરતાં ત્રીન્દ્રિયના વધમાં વિશેષ હિંસા છે; તેના કરતાં ચતુરિન્દ્રિય; તેના કરતાં પંચેન્દ્રિય પશુઓ અને પંખીઓ; અને તેના કરતાં મનુષ્યોના વધમાં વિશેષ હિંસારૂપ પાપ છે. કષાયાદિવડે હિંસાનું સ્વરૂપ વિચારવું. અપ્રમત્તયોગે અદ્યપદોષ અને મહાલાભ દૃષ્ટિએ મનુષ્યોએ સદોષ વા નિદોષ એવાં કાર્યોને કરવાં એવું લક્ષ્ય-માં રાખવું જોઈએ. દેશ, જનસમાજ કસ્યાણુ, પરોપકારઆદિ કાર્યોમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાભને લક્ષ્યમાં રાખી નિર્મલજ્ઞાનયોગથી પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ગૃહસ્થોએ સ્વસ્વાધિકારે ધાર્મિકકાર્યોમાં અદ્યપદોષ અને મહાલાભનું લક્ષ્યબિન્દુ ધ્યાનમાં રાખીને ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી સદોષ વા નિદોષ ધર્મકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. હિંઆ, અસત્ય, સ્તેય વગેરે દોષોથી કાર્યોમાં કષાય પ્રમાદોથી સદોષત્વનો આરોપ કરાય છે; પરંતુ જો અન્તરમાં નિર્મલજ્ઞાનયોગ છે અને તેથી કષાયોના પરિણામને પ્રગટ થતાંજ વારી શકાય છે તો બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિકકાર્યોમાં નિર્વ્યદૃષ્ટિએ સદોષત્વ વા નિદોષત્વની કલ્પના કરવાની જરૂર નથી. નિર્મલજ્ઞાનયોગે અન્તરમાં કષાયભાવથી મુક્ત થઈ

બાહ્યનાં કર્તવ્યકાર્યો કરતાં તેમાં મુલામુલસાવની કલ્પના થવાથી બાહ્ય
 કર્તવ્યકાર્યોની પ્રવૃત્તિથી બંધાવાનું થતું નથી. યદિ કે બ્યવહારદૃષ્ટિથી
 અપ્રમત્તપણે કાર્ય કરતાં આરંભાદિ અપેક્ષા બંધાવવાનું થાય છે,
 તથાપિ અન્તરૂચી નિકષાયલાલે વર્તન હોવાથી મુક્તિનાં આગળનાં
 પગથીવાંપર ચઢવાનું થાય છે. સાધુઓને સાધુધર્મના અધિકાર પ્રમાણે
 આજ્ઞાયુક્ત વર્તતાં ઉત્સર્ગમાર્ગે નિર્દોષત્વ છે; છતાં અપવાદમાર્ગે અસ્પ-
 દ્યેષ, અસ્પૃહાનિર્વૃત્ત મહાલાલદૃષ્ટિ અપ્રમત્તયોગે પ્રવૃત્તિ થતાં બાહ્ય
 બ્યવહારથી અમુકાંશે સંદોષત્વ ગણાય છે. અતઃ તેથી પ્રતિક્રમણાદિ
 કરીને વિરમી યાગ્ય છે એમ અવગ્રાહીને ગૃહસ્થોએ ગૃહસ્થના અ-
 ધિકાર પ્રમાણે, સાધુઓએ સાધુધર્મના અધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યકર્મો
 કરવાં બેઠાં ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થાધિકાર પ્રમાણે અને ત્યાગીઓને ત્યા-
 ગાધિકાર પ્રમાણે સંદોષ નિર્દોષ કર્તવ્યકાર્યો કરવાનાં હોય છે. અતઃ
 આ કર્તવ્યકાર્યોનું પ્રવચન ધર્મ નૈતિકદૃષ્ટિએ વિશેષતઃ અવગ્રાહ્યું અને
 તેને દૃષ્ટિયોની અપેક્ષાએ કર્તવ્યકાર્યોમાં ઉપર્યુક્ત મહોક્લાવાર્થને
 જેમ ઘટે તેમ અવતારરૂપે બેઠાં. નિર્મલજ્ઞાનપોગતઃ એ વાક્યના
 ભાવાર્થને મૂલ્યમાં પરિપૂર્ણ અવધારીને કર્તવ્યકાર્યો કરવાં બેઠાં. નિ-
 ર્મલજ્ઞાનયોગથી કર્તવ્યકાર્યોમાં ફરજ વિના અન્ય કશું મુલામુલત્વ
 નથી રહેતું, તેથી કષાયોની મન્દતાપૂર્વક આત્માની નિર્મલતા રહેવાથી
 કર્તવ્યકાર્યોથી આત્માપર મુલામુલ અસર થતી નથી અને કર્તવ્યકાર્યો
 પણ ફરજ પ્રમાણે અનહંવૃત્તિથી થયા કરે છે એવી નિર્મલજ્ઞાનયોગ
 રિધિતિથી કર્તવ્યમાં પ્રવૃત્ત થવાથી મૃત્યુ આવીને સાતું ઉભું રહે તો-
 પણ કોઈ પ્રકારનો પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો નથી અને
 તેમજ અમરત્વની ભાવનાથી આત્મોત્કાન્તિ વિના અન્ય કશું કંઈ
 હોતું નથી. અતઃજેવ લબ્યમનુષ્યોએ નિર્મલજ્ઞાનયોગવડે કર્તવ્યકર્મમાં
 પ્રવૃત્ત થવું બેઠાં. નિર્મલજ્ઞાનયોગની પ્રાપ્તિથી સંદોષ વા નિર્દોષ આવ-
 સ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં કોઈ વ્યતનો સંશ્ન ઉદ્ભવતો નથી. અર્જુન
 ક્ષત્રિય છતાં યુદ્ધ પ્રસંગે તેને સ્વકુટુંબીઓ કે જે સામા યુદ્ધ કરવાને
 આવ્યા હતા તેની સામાં તેને યાત્રો ઉપાડતાં સંશ્ન ઉત્પન્ન થયો
 હતો અને તેથી તેણે યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી જવા થયું હતું.

પરંતુ એવી રીતનું પચાયન યાવત્ ગૃહસ્થદશા અને દાસિવત્ત્વ
કર્મપ્રવૃત્તિ દ્વાય તાવત્ ઘટે નહિ. અતએવ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને પદ
યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થવાનો અને સંપ્રમનાશાયે આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે
હતો. શ્રીકૃષ્ણના ઉપદેશનું પરિણામ એ આશુ કે અર્જુને દાસિ
સ્વાધિકાર પ્રમાણે સદોષ નિર્દોષકાર્ય પ્રવૃત્તિને પ્રારંભી વિગ્રહ જ
વિશ્વમાં વિપ્લુપદવીને પામ્યો અને એવી તેની દાસ્યજન્યપ્રતિ
આત્માના યજુએ કે જે કોષ, માન, માયા અને લોભના નામે પ્રવિ
છે તેઓને સુતી ભાવવિપ્લુની પદવી પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મ
પામ્યા. આ ઉપરથી અવબોધવાનું કે પ્રત્યેકમનુષ્યે નિર્મલજ્ઞાનપ્રે
કર્તવ્ય સદોષ વા નિર્દોષકાર્યોને કરવાં જોઈએ. અનુક્રમશઃ અનુક્ર
મશઃ નિર્મલજ્ઞાનયોગથી અર્જુને સ્વાધિકાર કર્તવ્યકાર્યોને કર્યા હતા
શ્રીકૃષ્ણે નિર્મલજ્ઞાનયોગપૂર્વક મહાભારતયુદ્ધમાં કર્તવ્યકર્મ કરી
હીને પ્રવૃત્તિ કરી હતી, તેથી તેઓ અને ભવિષ્યમાં પરિપૂર્ણ બ્રહ્મ
ભાવે તીર્થંકર પદવીની પ્રાપ્તિદ્વારા પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યો ને
કીર્તનાત્વદૃષ્ટિએ અવબોધવું. વેદાન્તદૃષ્ટિએ તો તેઓ પરમાત્મજ્ઞ
હતા, તેમને કંઈ નવું પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાનું નથી એમ ત્રણ
ઉ; પરંતુ તેમાં પણ અપેક્ષાએ મળતો છે. અને તેમ જોય પછી
સુધ્યજિન્દુની દૃષ્ટિએ ઉપયુક્ત જાગૃતને ચર્ચના એટલું કહ્યું પડે
કે શ્રીકૃષ્ણ જ્ઞાતજ્ઞાનદૃષ્ટિએ નિર્મલજ્ઞાનયોગી હોઈ તે તે દશ્યએ જોઈ
વા નિર્દોષકર્મને નિર્દોષપણે તેમણે કર્યું હતા. વસ્તુપણ અને તેજ
તથા વિનયગ્રહ અનુક્રમે નિર્મલજ્ઞાનયોગથી સ્વાધિકાર પ્રાપ્ત
સ્વક કર્તવ્યસદોષ વા નિર્દોષકાર્યોને કર્યા હતા. સ્વાધિકારે જ
કર્તવ્યકાર્યોને નિર્મલજ્ઞાનયોગપૂર્વક કરવા માટે અદનિયા અને ન
જોઈએ. આત્મ અને જગત્સર્વનું જ્ઞાન કરી તેની પ્રકાર પ્રાપ્ત
જ્ઞાનયોગની પદોષ પ્રમાણે પ્રતિ યજ્ઞ શકે છે. આત્મની નિર્મલજ્ઞા
યોગપૂર્વક પ્રારંભી નિર્દોષકાર્ય સ્વાધિકાર પ્રાપ્ત એમ આત્મ
સદોષ વા નિર્દોષકાર્ય કરવાના અવકાશ પાડે છે, તે તેણે તમા
જ્ઞાનજીવે કુટુંબના, જગત્સર્વજીવે જગત્સર્વે કુટુંબના, જગત્સર્વ
નિર્મલ, સ્વચ્છવચ્ચ, અવે અને જ્ઞાને અને નાં પ્રકારની રજૂઆત

પર્મકર્મ્ય પ્રવૃત્તિયોની સાથે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિયોમાં અવનતિ સાથે વિન્યાસ-
 પ્રકર તત્ત્વ ઉમેરવ છે. અતએવ પરમાત્માના સ્વરૂપની સાથે આત્માનું
 નિર્મલસાનયોએ ઝોંધ્ય કરી તન્મય બનીને બાહ્યઆવહારિક સંદોષ વા
 નિર્દોષપ્રયો કરીને વ્યક્તિ અને સમક્ષિની બ્યવહાર અને નિશ્ચયતઃ બા-
 હ્યન્તરિક પ્રગતિને દ્રવ્યસેવકપ્રવલ્યાવધી સુબ્યવસ્થાપૂર્વક કર્તવ્યસંદોષ
 નિર્દોષકર્મ્યપ્રવૃત્તિમાં આત્મશબ્દાબલે સાધવી બેઠએ એમાં અંશમાત્ર યંત્ર
 લવચી નહિ. નિર્મલસાનાસિ જે હૃદયમાં પ્રજ્વલિત છે તે
 હૃદયને સંદોષ વા નિર્દોષકર્મ્યપ્રવૃત્તિરૂપ ઉપાધિની અસર
 થતી નથી. ગાનાક્રિ સર્વકર્મોત્તમ મસ્તસાત્કુલ્લેહન એવું સમરણ
 કરીને કર્તવ્યપ્રવૃત્તિને આવસ્થક ફરજ માની અન્ય આર્થિકસત્તિક આ-
 વસ્થકકર્મ્યોની પ્રવૃત્તિ કરવી બેઠએ આત્મસાનીએ નિર્મલસાનયોનથી
 જે જે કર્મ્યપ્રવૃત્તિયો કરે છે તેમાં પેલાનું અહંત્વ ક્રોધ પણ પ્રકારનું
 ન કરવાં તથા વસ્તુતઃ શુભાશુભત્વ ન કરવાં કર્તવ્યકર્મ્યોને કરે છે
 અને તેઓ જે જે આવસ્થક આરીરિક કર્મ્યપ્રવૃત્તિને કરે છે તેમાં તેઓ
 પ્રભુની પૂજા માને છે. બેઠવાની સર્વપ્રકારની ક્રિયાને પ્રભુને બાપ માને
 છે અને કર્મચિન્તનપ્રવૃત્તિને પ્રભુનું ધ્યાન માને છે. સર્વ પ્રકારનાં કર્તવ્ય-
 કર્મ્યોવટે પ્રભુની પૂજા થાય છે એવી તેમની આત્મરિકલાવનથી તેઓ
 કર્તવ્યકર્મોમાં પ્રભુને પૂજાનુશ્ચ હોવાથી તેઓ આત્મોત્કર્ષિતામાં કર્મયોગી
 બની વિદુરવેગેમન કરે છે. નિર્મલસાનયોનથી બાહ્યકર્તવ્યકર્મો કરવાં
 આત્માને અસર, અવિન્યાસી સુખ, અખંડ, માયાલીલ, શબ્દમંથરસ્વરૂપા-
 લીલ, નામાલીલ, રૂપાલીલ, પંચમૂળાલીલ માનીને તથા સત્તાએ તે પર-
 માત્મા છે એવો ભાવ અખંડ બાજનીને યતનપૂર્વક દ્રવ્યભાવથી આત્મો-
 પ્રતિની સાથે સમક્ષિની ઉત્પત્તિ કરીશકાય છે. એમ અનેક રાનીએનાં
 અસ્તિત્વ વાંચવાથી અને મનન કરવાથી અવગ્રહાયે રાનીએનાં રાજન-
 એમ અવગ્રહવું. લલાટાલના વિવેકવટે સ્વ અને પરને સુખત્યાગક
 નેવાં દેશકલનુચારે સંદોષ વા નિર્દોષ કર્તવ્યકર્મની અખંડપ્રવૃત્તિમાં બિહારી છે
 સુક આવસ્થક કર્તવ્યકર્મ્ય અનુક દેશકલનુચારે અનુક લલ અને
 સુક અલલ તથા દેશકલનુચારે સ્વને સુખપ્રદાયક અને પરને

દેશમાં વર્તેલા ગ્રીષ્માદિ ઋતુકાલ, તે તે દેશના લોકોની સ્થિતિ વગેરેથી કર્તવ્યકાર્યોનું સાધ્યગિન્દુ એક સરખું હોવા છતાં કર્તવ્યકાર્યોના બાહ્યાકારો ભિન્નભિન્નમતિપ્રવૃત્તિથી ભિન્નભિન્ન પ્રકારના હોય છે. એમ તરતમયોગે બાહ્યલેદોપૂર્વક બાહ્ય કર્તવ્યસ્વરૂપ અવબોધી દૃઢ નિશ્ચયથી કાર્ય કરવાં. ક્ષેત્રકાલાનુસાર લાભાલાભનો વિવેકકંડીને આવશ્યક વ્યાવહારિક તથા પરમાર્થિક જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તે કરવાં જોઈએ એવી સ્વકરજ છે અને તે અદા કરવી જોઈએ. આ વિશ્વમંત્રત્રયેક મનુષ્યે પોતાને સાંકલના અંકોડાની પેઠે જાણી અને મનુષ્યોદ્ધૃત અંકોડાઓની સાથે સંબંધ રાખીને અર્થાત્ મુક્તિ ન પડતાં મળીને જનસમાજહિતકારક આવશ્યક કાર્યોમાં ક્ષેત્ર કાલાનુસારે લાભાલાભના વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાં જોઈએ. સ્વાવસ્થા, સ્વશક્તિ, આબુબાબુની સાહાય્ય, સાહાય્યક શક્તિઓની યોજનાઓ પૂર્વક વ્યવસ્થાઓ વગેરેના બલાબલનો પરિપૂર્ણ વિચાર કરી સ્વાધિકાર પરત્વે સહાય વા નિર્દોષ આવશ્યક કાર્યો કરવાં જોઈએ. પૃથુરાજ ચોડાણની સાથે લાભાલાભના વિવેકપૂર્વક તથા દેશકાલ સ્થિતિનો વિવેક કરીને કનોજનો રાજા જયચંદ્ર જોડાયો હોત અને બીજા તથા અન્ય રાજાઓની સાથે મેળ કરી રાજ્યના મૂળ ઉદ્દેશના પૂનરીક્ષણ આર્ય રાજાઓએ આર્યદેશ સામ્રાજ્ય, ધર્મ સાહિત્યાદિની રક્ષાએ મુખ્ય આરંભ્યુ હોત તો તેઓ આર્યદેશની પ્રગતિમાં સદા ચિદંશ્વરશૃણીય તરીકે રહી શકત. પરંતુ ચોક, અકસોસ કે તેવું તેમનાથી બની શક્યું નહીં. પરંતુ ઉલટું બન્યું. જનસમાજનું હિત કરવું અને સર્વ જનોને મુક્તિમાં કોઈ હાનિ કેરે નહિ એવી વ્યવસ્થાપૂર્વક જનોની રક્ષા કરવી એ રાજ્યનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તેને જો તેઓ સમજ્યા હોત અને પોતાના દેશ સેવક અને જનસમાજ સેવક તરીકેની ખાસ કરીને અદા કરી તરીકે પોતાની જાતને તેઓ દેશકાલાનુસારે સમજી શક્યા હોત તો ભવિષ્યની પ્રગતિ માટે તેમનાં નામો અને કર્તવ્યકાર્યોની સ્મૃતિ સદા અમર રહેત. શાહજીવીન ઘોરીએ પણ રાજ્ય કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ અવબોધ્યો હોત તો અન્ય દેશના મનુષ્યોના હિતની વ્યવસ્થા ને નાશ કરવા અને નકામી અશાન્તિ, અંધાધુની દેલાવવા પ્રયત્ન

નહીં કતા અને સ્વદેહીય મનુષ્યેને અવશ્યક કર્તવ્યકર્મોને વાસ્ત-
વિક ન્યાય વચ્ચેની સખા પ્રિયીય સ્વચ્છ મનુષ્યેની વાસ્તવિક વ્ય-
વહારિક ઉપદેશીય પ્રવૃત્તિઓને સમજે છે તેથી તે વિશ્વમાં સર્વત્ર
મનુષ્યેને ક્રેધ હુખ શાંતિ નિમિત્તે સ્વચ્છ અને તેની સર્વ યોગ્યતાઓ
તથા અવશ્યકો હોવી એકલે એમ દેશમુલકગુણદે લક્ષણસભ્ય
વિષે કહી પ્રવર્તે છે તેથી તે સર્વ વિશ્વમાં સ્વચ્છ કહી સર્વ મનુ-
ષ્યેને અવશ્યક મહાકલ હરિએ શાંતિ સમર્પી શકે છે. તદ્વત્
પ્રકૃત સ્વચ્છ, વૈશ્ય અને કદે કર્તવ્યકર્મોના ઉદ્દેશ્યપૂર્વક સદેશ વ
નિર્દેશ કદો કદો એકલે

અવશ્યક પ્રત્યેક કર્તવ્યકર્મકર્મ દેશમુલકગુણદે સ્વચ્છ હુખ
પ્રકૃત હોવું એકલે પ્રત્યેક કર્તવ્યકર્મકર્મ પ્રદેશર સ્વામ્યને
કુદંબને, નવને, સ્વચ્છને, અવશ્યક અને સંધને અને વિશ્વને પરંપરાએ
હુખમુલક રૂપ એવું વિષેનુચ્ચ હોવું એકલે

અવતરણ—સ્વચ્છિત્તર ક્રેધ સ્વચ્છપ્રવૃત્તિમાં ન હુંધવાં
ક્રેધક, ધર્મ અને સંકલનની પ્રેરણાત સંધ્યક વર્ધક શિષ્યને
કપરમાં આવે છે

॥ સ્તોત્રા ॥

માનુહઃ સત્યવૃત્તો ત્વં, નિત્યમુત્સાહ પૂર્વકમ્ ।
વર્તસ્વ યોગ્યકાર્યેષુ, સલ્લામં દ્રશ્યસિ મુચમ્ ॥ ૪૬ ॥
પૂર્ણશ્રદ્ધાં સમાલમ્બ્ય-પૃથ્વાધેયં સુભાવતઃ ।

મેઠ્ઠવત્ સ્વર્ગમાલમ્બ્ય-પ્રવર્તસ્વોપયોગતઃ ॥ ૪૭ ॥
પારંભિતસ્વકાર્યેષુ-વિવ્નોઘે પતિતેઽપિ વૈ ।

નૃત્યુભીર્તિ વિહાય ત્વં-પ્રવર્તસ્વ પ્રયત્નતઃ ॥ ૪૮ ॥

સંકલન—દે મનુષ્ય અત્યંત-અપ્રવૃત્તિમાં તું હુંધ નહિ
સ્વચ્છિત્તરેય કદોનાં નિત્ય ક્રેધકપૂર્વક પ્રવર્તે અને હું તેથી
સંકલનને નહીં દેખેલા પૂર્વ કદને અવશ્યકોને તથા હુંધનથી

ધૈર્ય ધરીને તથા મેઢૂપર્વતસ્થિરતાને અવલંબી ઉપયોગથી સત્કાર્ય
પ્રવર્ત. પ્રારંભિતસ્વાધિકારયોગ્ય કર્તવ્યકાર્યોમાં વિધો આવે ॥
મૃત્યુ ભીતિનો પણ ત્યાગ કરીને પ્રયત્નતઃ સ્વકાર્યમાં પ્રવર્ત.

ભાવાર્થ—આત્મનુ સત્પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતાં તું જરામાત્ર ના મું
કેટલીક અગવડતાઓ તો તું મુંઝાઈને ઉભી કરે છે. સત્કાર્યપ્રવૃત્તિ
મુંઝાતાં અનેક પ્રકારની વિકલ્પસંકલ્પ શ્રેણિયો પ્રકટે છે અને તે
આત્માની વિકસિત શક્તિયોને હાનિ પહોંચે છે. એક મનુષ્ય સત્મા
પ્રવૃત્તિમાં વિપત્તિયોની કલ્પના કરી ભય ચોકના વિચારથી મુંઝા
ગયો અને તેથી તેના શીર્ષસ્થિત કૃષ્ણકેશ પણ એક રાત્રિમાં મે
ધઈ ગયા. સત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં આનુબાનુના વિપરિત સંયોગથી મુંઝા
જવાથી સારી રીતે કાર્ય કરવાની સત્યબુદ્ધિનો લય થાય છે અને તે
પોતાની મેળે ગભરાઈ જવાથી સત્પ્રવૃત્તિથી બ્રહ્મ થયું પડે છે. પ્રત્યે
મનુષ્યને સ્વસત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં મુંઝાઈ જવાના અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થ
છે, તેમાં જો તે નથી મુંઝાતો તો તે કાર્યસિદ્ધિ કરે છે. કહ્યું છે કે:-

વિમથા નવ કરયો ઉચાટ—મે રાત્ર.

અરે જે કાર્ય કરતાં મુંઝે તે જન મું કરેરે.

અરે તે લજ્જે જનની કૂખને કાર્યવિગે ડરેરે.

કાર્ય કરતાં જે મુંઝાતો, જગ અપવાદે જે હર ખાતો;

અરે તે હરકુપોક બની બૂંઝ હાલે મરેરે—અરે જે-
મુંજે તેને સૂજ ન પડતી, વાછી જોલે તે બહુ રહતી;

ખરેખર મુંઝાયાથી માનવ બ્રહ્મદયા વરેરે—અરે જે-
યુદ્ધે અર્જુન ના મુંઝાયો, મહાભારતમાં તે વખણાયો;

યુગેયુગ કીર્તિયશ કવિયો તેનો ગાતા દરેરે—અરે જે-
ધન્ય પ્રતાપ સિંચાણ સચ્ચ, કાર્ય કરીને ચાખી માજ;

અહાહા અમર નરો અમર દેહે એવા ખરેરે—અરે જે-
ચપોતકટ વનરાજ સવાયો, પૃથુરાજ ચાહાણ ગવાયો;

તુચ્છ કાર્ય કરતાં તે જન અચ્છા જન બજેરે—અરે જે-
કુન્દરણવ મહાયુદ્ધે ચડીયો, શત્રુ ત્રાશે દરેથી હડીયો;

જનમાં ચાલે તેના કવિયો તુલ્ય સંસ્થાવ કરેરે—અરે જે-

સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં ઘણી વખત વિજ્ય ન મળ્યા હતાં મુંઝવે ન
તેથી તેની જુદીદ્વારા સત્ય ઉપાયો સુઘ્યા અને તેથી તેણે પુનઃ
સતતનું સત્ય સંપ્રાપ્ત કર્યું. પહેલા ભીમદેવ સોલંકીના પ્રધાન વિમ
શાહ ઉપર અનેક આપત્તિયો આવી પડી, તેપણ તે મુંઝવે નહિ
આણુના સબની પાસે ગયો અને ચંદ્રાવતીનું સત્ય પ્રાપ્ત કર્યું. વ
પાલ અને તેજપાલનું ચરિત વાંચતાં સમભલે કે તેમને ઘણી મું
વણમાંથી પસાર થવું પડતું હતું અને મુંઝવણથી નાસીપાસ ન થ
માટે અનુપમા તેમને સારી સલાહ આપતી હતી. શ્રીહેમચંદ્રસૂરિ
સત્રપ્રવૃત્તિમાં મોહ ન પામતાં જે જે કાર્ય કરવા ધાર્યો હતાં તે તેમ
કર્યા અને પ્રતિપક્ષીઓથી થતી ઉપાધિદ્વારા જે જે મુંઝવણ ઉ
થતી હતી તે તેમણે ટાળી હતી. કુમારપાલસબને સિદ્ધરાજની માર્ગ
પર બેસતાં અનેક મુંઝવણોમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. શ્રીઅભય
દેવસૂરિએ આચારાંગાદિ નવાંગની વૃત્તિ રચી. તેમના કાર્યથી વિરૂદ્ધ
લોકોએ તેમની પ્રવૃત્તિમાં અનેકપ્રકારની ડાખલો ઉભી કરી, પણ તે
તે જરામાત્ર મુંઝાયા નહિ. તેમના શરીરે કોદરોગ ઉત્પન્ન થયો ત્યા
પ્રતિપક્ષીઓએ કહ્યું કે તેમણે નવાંગોની વૃત્તિ કરી તેથી કોદરોગ
થયો; એમ કથ્યા હતાં તે જરામાત્ર મુંઝાયા નહિ. અમેરિકાના પ્રખ્યાત
શોધક એડીસનને પ્રથમ પ્રગતિમાર્ગમાં પ્રવર્તતાં અનેક વિપતિયો ની
હતી, પણ તેણે જરામાત્ર પણ ન મુંઝતાં પોતાની કાર્યપ્રવૃત્તિ ચાર
શરૂ રાખી તેથી તે અન્તે વિજ્યી અને સમૃદ્ધિમાન બન્યો છે.
બ્યાપાર કરનારા બ્યાપારીઓ, શૂરવીર ક્ષત્રિયો, વિદ્યોપાસક વિદ્યાર્થીઓ,
શ્રધુઓ, ગ્રાહકો, સબઓ અને સેવકોને સ્વકાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનેક
વેપતિયો નડે છે અને તેથી સત્કાર્યપ્રવૃત્તિને ત્યાગ કરવાનો મોહ પ્રકટે
; પરંતુ જેઓ અરેખરા કર્મચોગીઓ છે તેઓ તે સત્રપ્રવૃત્તિ કરતાં
અનેક પ્રતિકુલ સંયોગો પ્રાપ્ત થયા હતાં મુંઝતા નથી અને તેથી તેઓ
પ્રતિકુલ સંયોગોના સામા ઉબું રહી સ્વકાર્ય સિદ્ધ કરી ચક્રાય એવું
રિતઃઆનુકુલ સંયોગોનું બળ મેળવીને આગળ વધે છે. રકાટલાંડને રામ
કે વખત ઈલાંડની સાથે લડતાં હારી ગયો. તે પોતાના મહેલમાં
જો રહ્યો વિચારે કરી મુંઝતો હતો એવામાં તેણે કદાચીવાને બળ

સ્વતાં બેયો. કોનોયો ઘણી વખત બાગ સ્વતાં ન ફાળ્યો પણ તે
 હિંમત ન હતાં બાગ સ્વતાં લાગ્યો અને અન્તે ફાળ્યો. તે કરો-
 નીયાનું હાંવ મનમાં ધારણ કરીને સ્પષ્ટતાંકન સલાજે મુંઝવણ ફર
 કરી પાછું સુદ થઈ ક્યું અને વિચારણાની બન્યો. એ ઉપરથી સમ-
 જણું કે, પદોપકરણમાં, બ્યાપકરણમાં, સંઘટ્ટનમાં અને અન્યમાન-
 સેવા ફક્ત વજેરે સ્વતંત્રી કરવાની પ્રવૃત્તિમાં અનેક વિપત્તિયો પ્રસંગે
 મોઢ પ્રકટે એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ સ્થાનવડે જનમાન ન મુંઝતાં
 અનુભવજન્ય સાનુકૂલ સંયોજે એગવી આમન વધવું તેજ વાસ્તવિક
 કર્તવ્યકર્મ કરવાની કુંચી બાણી. મહામહાપરગંજર એક વખત તેજ
 થતુની સાથે લગ્યો હતો, તે પ્રસંગે પોતાના સૈનિકોની હાર અને
 તેઓની ભાવનાના દેખીને તે મુંઝયો નહિ. તેણે સ્થિરપ્રત્યક્ષી વિચાર
 કર્યો અને હાથમાં રૂમાલ લેઈને સ્વસૈનિકોને આક્રમણપરથી ખુદ મારો
 આવે છે મારે લગે એમ કહી ઉત્સાહિત કર્યો, તેથી સૈનિકો બમણા
 તમજા બેરથી લડવા લાગ્યા અને તેમાં મહામહા પેયમત્સરી ફોલે યથા.
 એ ઉપરથી સમજાવતું કે સ્વતંત્ર્યપ્રવૃત્તિમાં એ ચાર તરફથી વિપ-
 ત્તિયો આવે પડતાં પણ મન મુંઝતું નથી તો અન્તે સ્વતંત્ર્યની સિદ્ધિ
 કરી યામય છે એમ નક્કી મનવું. આતમસુદને સ્વધર્મ સ્થાપન કર-
 વામાં અનેક વિપત્તિયો નથી હતી તેજ ઉપર હાલમયીની સાથે બ્ય-
 ભિચારનું કલંક પ્રહારોએ મૂક્યું હતું, પરંતુ તે ન મુંઝવાથી સ્વતંત્ર્ય
 કરી યામયો. એ મનુષ્ય દુનિયામાં સઘળું સફળ કરીને પોતાની કર્તવ્ય
 ફરજથી સર્વ વિધનું કલ્યાણ કરવા હાંમે છે તે મનુષ્ય અને તેવી
 મુંઝવણને પણ પોતાના હાથમાં સ્થાન ન આપે એજ તેની આવશ્યક
 નિષ્ક્રમ સત્ય ફરજની ઉત્તમતા અવગ્રહની સ્થાની એવો કર્મયોગી
 પોતાના આત્માને સત્પ્રવૃત્તિમાં નહિ મુંઝવણપૂર્વક એમ કહી શકે છે
 કે આ સર્વ જીવ સમક્ષિમાને હું એક આત્મા છું અને તેટલે અંશે
 મારા વિચારો, મારા યજ્ઞો, મારા આચારોવડે હું સમક્ષિમા અપા-
 બદર છું મારે મારે આત્માને, માને, વચનને અને ક્રયાને
 એવી રીતે કેળવવાં એકએ કે અન્યસમક્ષિની કેઈપણ બ્યક્તિ અર્થાત્
 બ્યક્તિનું મારથી શુભ કામ પણ કદાપિ કર્તવ્યકર્મોવડે અશુભ ન

થાય. આવી રીતે જે વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિનો સંબંધ અને પોતાની
 બહારી બાજુ ઉ તે કર્તવ્યકાર્યોમાં મુંઝતો નથી. જે મનુષ્ય પો
 આત્માને પરમાત્મારૂપ માનીને સત્કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે
 વચન અને કાયાની શક્તિઓવડે પારમાર્થિક કાર્યો કરે છે પણ
 વ્યષ્ટિ તરીકે જગતજીવેનું અશુભ થાય એવું સત્પ્રવૃત્તિમાં મુંઝ
 કરતો નથી. પોતાના આત્માને સ્વાર્થરહિત, શુદ્ધ, ઉચ્ચ અને
 માનીને ઉદ્યોગપૂર્વક જે મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિને સેવે છે તેને
 લાશુલભાવાતીતવૃત્તિ હોવાથી મુંઝવણમાં ફસાવાનું થતું નથી.
 તાના કર્તવ્યકાર્યોમાં જેને આત્મશ્રદ્ધા નથી અને જે જગતના
 ત્રાણપ્રાપ્તિ મુંઝાય છે તે કદિ કર્તવ્યસત્પ્રવૃત્તિમાં નિયમિત
 શકતો નથી. આત્મશ્રદ્ધા, કર્તવ્યકાર્ય શ્રદ્ધા અને તેની સાથે મા
 માનાદિ શુભાશુભ ભાવથી રહિત મન એ ત્રણગુણવડે જે મનુષ્ય
 વ્યકાર્યોને કરે છે તે મુંઝતો નથી. હે મનુષ્ય ! જે તું આવ
 સત્પ્રવૃત્તિમાં મોહ પામીશ તો તેથી ઉચ્ચગુણશ્રેણિનાં ઘણાં પગથી
 ખસી પડીશ અને કર્તવ્યકાર્ય સત્પ્રવૃત્તિથી જાદ થતાં પુનઃ ઉચ્ચ
 મેળવવું દુર્લભ થઈ પડશે. તારી બાહ્યસત્પ્રવૃત્તિઓને અને આ
 સત્પ્રવૃત્તિઓને પોતે સાક્ષી થા અને સત્પ્રવૃત્તિદ્વારા આત્મોત્કર્ષ
 પગથીયાંપર હળવે હળવે અનેકદારૂણપ્રસંગોથી ન મુંઝતાં
 સ્વાશ્રયી બન્યાવિના સત્પ્રવૃત્તિમાં મુંઝવાના અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત
 શકે છે; અતએવ સ્વાશ્રયી બનીને સત્પ્રવૃત્તિમાં જે જે કંઈ બને
 જે જે કંઈ દુઃખ વિપત્તિઓ પડે છે તે સારા માટે બને છે
 માની પ્રવૃત્તિ થા કે જેથી કોઈપણ પ્રસંગે આત્માને મુંઝવાના પ્ર
 ન આવે. હે આત્મા ! સત્પ્રવૃત્તિથી મુંઝાઈ ના. ગમે તે સમયે
 તે અવસ્થામાં કોઈપણ પ્રકારની સત્પ્રવૃત્તિ તો ક્યોવિના છૂટકો થવ
 નથી. સંપ્રતિ જે અધિકાર પરત્વે સત્પ્રવૃત્તિની પ્રાપ્તિ થઈ છે તે
 અનેક ભય, શોક, દ્રેષ, અરુચિ વગેરે આકર્ષ્યતર કારણો અને બ
 વિદ્યાદિ હેતુઓથી મુંઝાઈશ અને પાછો પડીશ તો સંપ્રતિ
 સ્થિતિ છે તેના કરતાં ઉચ્ચસ્થિતિનાં અધિકાર પરત્વે કાર્યો કરવ
 શક્તિને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીશ ! સંપ્રતિ તુને જે સ્થિતિ પ્ર

યદ્યે છે તેમાં કદ ઉદ અને વાપની પરીણાઓથી અનેક દુઃખો ઉદ્ભવે
 જ્યાં જ્યાં શુદ્ધ સુખર્ણની પેઠે ઉચ્ચ શુદ્ધ રહેવાની જરૂર છે અને તે
 મુંઝવે જ્યાં ઉચ્ચસ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. કર્તવ્યપ્રયોગ કરતા
 આત્મને કદ, ઉદ અને વાપની જરૂર છે અને કદ, ઉદ, વાપ સહન
 કરવામાં કર્તવ્યપ્રયોગની કેળવણીની સિદ્ધિ થએલી અવશ્યપણી. સત્કર્મ
 પ્રવૃત્તિ કરતાં અનેક સુરહેલીઓ ઉભી થાય છે. પ્રથમ તે દુનિયા
 દોરંથી હોવાથી પ્રદર્શિત સત્કર્મપ્રવૃત્તિ કરુદર તરફ અનેક પ્રકારના
 અભિપ્રયો બાધે છે તેને સહન કરીને તેમાંથી સત્યમહત્ત્વ કર
 વની યજ્ઞ પ્રાપ્ત કરવી એકજે દુનિયાના કેટલાક ભાગને અમુક
 પ્રવૃત્તિ ન રૂચે એ બનવાયેલ છે અને તેથી તેઓ તરફથી થવી
 ટેનિન્દ્રપ્રવૃત્તિને સહન કરવાનું હૃદયભર પ્રાપ્ત કરવું એકજે. એક
 મનુષ્યે વૃદ્ધાવસ્થામાં એક પ્રકારની રમવા રમવાની ટેવ પ્રાપ્તી તેથી
 યુવકે અને વૃદ્ધો તેની હાંસી કરવા લાગ્યા. એક માસ પર્યંત પેલા
 વૃદ્ધે સર્વ તરફથી સહન કર્યું અને પેલાની પ્રવૃત્તિ યદુ સખી તેમાં
 અન્ય યુવકે અને અન્ય વૃદ્ધો પણ ભાગ લેવા લાગ્યા. એકપણ વિ-
 ચાર અને એકપણ સત્કર્મપ્રવૃત્તિ સર્વ મનુષ્યોને એકસરખો મત
 હોતો નથી તેથી વિજનમનુષ્યોની ટીક સહન કરીને ઉત્સાહપૂર્વક
 સત્કર્મપ્રવૃત્તિને આરંભવી એકજે. સત્કર્મપ્રવૃત્તિને સેવવાં પ્રતિપક્ષી
 તરફથી જે જે વિષય થાય તેને પહોંચી વળવું એકજે અને ઉત્સાહ
 અને ઉચ્ચાક્રિયો કલકલીન્દ્ર પ્રસંગે પણ ત્યાગ કર્યાવિન્ય સતત ખંતથી
 પ્રવૃત્ત થવું એકજે. સત્કર્મપ્રવૃત્તિથી કાંદાળા અને ખાદ્યખાઈયેવાળા મા-
 ઝીને સંકે કરી સહન બાંધી અનેક મનુષ્યોનું મેલ કરવું એ મહાપુરુષનું
 કર્મ છે. કરવું કે તેઓ એકપણ પ્રકારના સ્વાર્થવિન્ય મન, વચન અને
 ક્રયાની યજ્ઞિયેન્દ્ર હોયે તે તે સત્કર્મોને સિદ્ધ કરે છે. જનવ તરફથી
 તેઓ હવું સહન કરીને જનવને સત્કર્મપ્રવૃત્તિના શાંતિ સનર્પે છે.
 સત્કર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતાં પરીક્ષણ જેન સુખર્ણ ઉદય છે તેમ અનેક
 પ્રકારની હૃદયભરક પીડાઓ સહન કરવી પડે છે. મનુષ્યોનાં અનેક
 પ્રકારનાં મનિક જનને સહન કરવાં પડે છે. અન્ય મનુષ્યોદ્દવ
 અનેક પ્રકારના આપેલને સહન કરવાની હૃદયયજ્ઞિને ખીલવવી પડે

૭ અને સુવર્ણ તાપની જે પરીવહ ઉપસર્ગકૃત દુઃખ તાપોથી મળી
 જવા જેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ તેમાં આત્માની સમશ્વ
 ધૈર્ય વગેરે આધ્યાત્મિક શક્તિઓને ખીલવીને દુઃખોના સામું સ્થિર
 રહેવું પડે છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુને ધ્યાન કરવામાં અનેક પ્રકારના
 ઉપસર્ગો સહેવા પડ્યા હતા. તેમણે અનેક પ્રકારની વિપત્તિઓ વેલી
 હતી. અન્યર્થદેશવજ ભૂમિમાં, ચાર, હૈરિક વગેરે અનેક દુષ્ટ શબ્દોથી
 અન્યર્થ લોકો તેમને સતાવતા હતા, કેટલાક તેમના સામા પત્થર
 ફેંકતા હતા અને કેટલાક ગાળો દેતા હતા, કેટલાક તેમની મરફરી
 કરતા હતા અને કેટલાક તેમને ચર તરીકે માનતા હતા. આ રીતે
 અનાયો તરફથી જે જે ઉપદ્રવો થયા તે તેમણે સહન કર્યા અને
 આર્ય દેશમાં પણ અનેક ઉપસર્ગોને તેમણે સહન કર્યા અને અન્તે
 શ્રીવીરપ્રભુએ કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ ઉપરથી અવખોધવું કે ધાર્મિક
 સત્પ્રવૃત્તિ કરતાં મુંઝામણ અને નાસીપાસ થવાના અનેક પ્રસંગો
 પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તેમાં ન મુંઝાતાં જે મનુષ્ય ઉત્સાહપૂર્વક સતત
 પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે તે અન્તે સદલાભને દેખે છે; અર્થાત્ લક્ષણાવડે
 કહેવાનું કે તે સદલાભને પ્રાપ્ત કરે છે. ઉદયપુરના રાણા પ્રતાપસિંહે
 ડુંગરે ડુંગરે પરિભ્રમણ કર્યું; તેની રાણી અને તેનાં છોકરાંને ખાવાના
 સાંસા પડવા લાગ્યા; વૃક્ષની છાલો અને વગડાઉં ધાન્યના રોટલા
 ખાવાનો પ્રસંગ આવ્યો; તેના ધણા સાથીઓ તેને છોડીને ચાલ્યા
 ગયા. દરરોજ શત્રુસેના પાછળ પડેલી હોવાથી રાત્રિદિવસ ભટકી
 ભટકીને યાકી જવાનો સમય આવ્યો. એક વખત તેની પુત્રીના
 હાથમાંથી વગડાઉં બિલાડી રોટલો લેઈ ગઈ અને તેથી પુત્રીનું કં
 ણાયુક્ત રૂદન શ્રવણ કર્યું. રાણીએ વિપત્તિઓની કહાણી કહીને તેને
 ધણું સમજાવ્યો, છતાં પ્રતાપરાણાએ પોતાની ટેક ન છોડી અને સ્વ
 પ્રવૃત્તિમાં મુંઝાયો નહિ; તેથી અન્તે બામાશ જનની કરોડે રૂપૈયાની
 મદત મળી, તેના બળે તેણે પુનઃ સ્વરાજ્ય પાછું મેળવ્યું અને મુખી
 થઈ વિશ્વમાં અમર થયો. પરોપકારદિ સત્કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં જે જે
 સમયે મુંઝાવાનો પ્રસંગ આવે તે તે સમયે ધર્મોત્તમોના ચરિત્રોનું
 સ્મરણ કરવું તથા આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું સ્મરણ કરી શતાશ્વત્થ-

અવન્તી સુકુમાલના શરીરનો ઉપરનો ભાગ શૃંગાલી ખાવા લાગી છે. પણ તેઓ સમભાવે રહ્યા અને પોતાના આત્માને શરીરથી ભિન્ન માની સમભાવે દુઃખ સહવા લાગ્યા, ચરમપ્રહરે તેમણે શુભભાવે શરીરનો ત્યાગ કર્યો અને પ્રથમ દેવલોકમાં નલિની ગુલ્મવિમાનમાં રહેવા થયા. અહા ધન્ય છે અવન્તી સુકુમાલના જ્ઞાનાનુભવને કે જે તેમને તેણે આવી સ્થિતિમાં ન મુંઝતાં દેવલોકની પદવી પ્રાપ્ત કરી. અવન્તી સુકુમાલ નહિ મુંઝયા અને આત્મજ્ઞાને ઉત્સાહપૂર્વક અનંતર આત્મામાં સ્થિરતા ધારણ કરી તેથી દેવલોકને પામ્યા. ગજસુકુમાલે પણ એ કરતાં વિશેષ દુઃખો સહન કરીને સ્વાત્માની શુદ્ધતા કરી હતી. તેઓ દ્વારિકાની બહાર સ્મશાનમાં ધ્યાન કરતા હતા, એમના સસરાએ તેમના મસ્તકપર માટીની પાળ બાંધી અને તેમાં ધગધગતા ખેતર અંગારા ભર્યા. આવી સ્થિતિમાં સમતા રાખવી એ મહામુશ્કેલ કાર્ય છે તેમ છતાં અવન્તી સુકુમાલ જયમાત્ર મુંઝયા નહિ. તેમણે સ્વધિકારપ્રાપ્ત્ય તે સ્થિતિમાં ઉત્સાહપૂર્વક ધ્યાનમાં સ્થિર રહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને તેઓ પોતાના આત્માને કહેવા લાગ્યા કે, હે આત્મા! તારાં પરમાત્મસ્વરૂપ છે. ત્હારામાં અને પરમાત્મામાં સત્તાથી કંઈ ભેદ નથી. આખરે ખરો સર્વ પ્રકારના પૌણ્ડલિક ભાવોથી છુટવાને મહોત્સવ પ્રાપ્ત થયો છે. ત્હારા સસરાએ ત્હને મુક્તિરૂપ કન્યા પાળાવવા માટે પાઘડી બાંધી છે એમ માના!!! નામરૂપના અનન્ત વિદ્યારેખાળી વૃત્તિયો, એ તું નથી એવું ખરેખરું અનુભવવા માટે આ પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો છે. અનન્તભવોમાં અનન્તવાર ત્હે મુંઝાવાથી શરીર ધારણ કર્યા છે. તું અજર, અવિનાશી, અખંડ છે. પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશથી તું ન્યારો છે. જે અગ્નિ જેનો નાશ કરે છે તે અગ્નિ અને નાશ્યભૂત દેહ એ તું નથી તે પશ્ચાત્ત દુઃખ સહન કરવામાં રાખાઈ અરેરે હાથ હાથ કરવું જોઈએ. શબ્દ, રૂપ, રસ, સ્પર્શ અને સ્પર્શથી તું ન્યારો ॥ એવું જે જ્ઞાન ત્હે પ્રાપ્ત કર્યું છે તેનો હવે અનુભવ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તે હવે જ્યા ના દે. આત્માની શુદ્ધતાનું સ્મરણ કર કે જે ત્હારાથી અભિન્ન છે. શરીર વગેરે શરીરવ્યવયોથી તું ભિન્ન છે. જે બળે છે તે પુણ્યલ છે અને પુણ્યલથી તું

સહ ન્યાયે છે એવો અનુભવ હવે સત્પ્રવૃત્તિથી સફળ કરી!! ત્યારે
 મુદ્દપર્મ કદિ કોઈનાથી ત્રણકાગમાં નહ થઈ શકે તેમ નથી તો હવે
 યામાટે ત્યારે ચંચલશરીરોની સીતિ રાખવી બેઠાંજો? આ પ્રમાણે
 યજ્ઞસુક્રમાલ ભાવના ભાવના લાગ્યા અને બાહ્યતઃ અગ્નિદ્વાર શીર્ષમાં
 યતી વેદના સહન કરવા લાગ્યા. તેમણે તેમના શ્વસુરપર અંશનાત્ર વેર
 હેવાનો ભાવ રાખ્યો નહિ. સ્વાધિકારે પ્રાપ્ત થયેલી દશમાં ધ્યાનરૂપ
 સત્પ્રવૃત્તિવડે રમણતા કરવા લાગ્યા. નામરૂપના સંબંધે બંધાયેલી
 શરીરોદિકની સાથે જે જે મોહાદિવૃત્તિયો હતી તેનાં મૂળે છેદવા
 લાગ્યા અને અન્તરાત્મને પરમાત્મસ્વરૂપ ભાવના લાગ્યા. આત્માના
 મુદ્દોપયોગ બળે શાતાશ્વતઃકિ કર્તવ્યભેદથી પેલાના આત્માને ભિન્ન
 માનવા લાગ્યા. જે જે દૃશ્યપદ્યો તેમાંથી અહંમત્વની વૃત્તિને
 ઉત્તેજવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે શીર્ષપર અગ્નિથી યજેલી વેદના સહન
 કરી આધુષ્યનો હાથ કરી અનન્તમુદ્દાત્મસ્વરૂપમાં લીન થઈ ગયા.
 યજ્ઞસુક્રમાલ સુનિવરે અભ્યંતરિક સત્પ્રવૃત્તિ કે જે મુખધ્યાનરૂપ હતી
 તેમાં શ્વસુર વરૂદથી અગ્નિને ઉપસર્ગ થયેલો સહન કર્યો અને તેઓ
 શરીરધ્યાસથી મુંઝવા નહિ. ચેતનવિન્યાની શેષ જડવસ્તુઓથી સ્વા-
 ત્માને ભિન્ન માની આત્મામાં સ્થિર થઈ ગયા અને તે દશાને સ્વા-
 ધિકાર પરિપૂર્ણ બબ્બો. તે પ્રમાણે પ્રત્યેક જનુષ્યે સત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં
 ક્રોધ, માન, મદ્યા અને લોભાદિથી ન મુંઝવું બેઠાંજો. જે જે કાલે,
 જે જે ક્ષેત્રે, જે જે દશાએ, જે જે સત્પ્રવૃત્તિયો સેવવાની છે તેમાં
 અવત્તી મુક્રમાલ અને યજ્ઞસુક્રમાલની પેઠે ન મુંઝવું બેઠાંજો અને
 ઉત્તરહર્ષક સત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં સતત નેજા રહેવું બેઠાંજો કે જેથી
 આત્મોત્તતિરૂપ સત્કલની પેલાને પ્રાપ્તિ થાય અને વિશ્વજનેને પણ
 આત્મોત્તતિના આર્ગમાં સહાય કરી શકાય. ઉત્તરહર્ષકે કર્તવ્યકાર્ય-
 પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવાં કદાપિ તે કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય તોપણ તે મનુ-
 ધ્યાન કર્મયોગીપણમાં ક્ષતિ આવતી નથી, ધરણ કે તે સ્વીય આ-
 વસ્યકે ફરજ નહ કરવામાં કોઈ રીતે આત્મલોભ અપવામાં બાધી
 સખી રાખે નથી. પૃથુજન્યેહાણ કેદ પકડાયે પણ તેથી તેની કર્તવ્ય
 ફરજમાં ખામી નહાતી નથી. નેપેઢિયન બેનાપાર્ટ વોટરની હાથમાં

એલેના હાથે કેદ પકડાયો જેથી તેની વીરતા, કર્તવ્યતા અને ફરજ
 પ્રવૃત્તિમાં કોઈ જાતની ક્ષતિ આવી શકતી નથી. શ્રીમહાવીરપ્રભુના
 આ એકાદા છેવટે લડાઈમાં વિજય ન પામ્યા તેથી તેમની ક્ષાત્ર-
 પ્રવૃત્તિ, સત્ય કર્મફરજ અને વીરતામાં કોઈ જાતની ક્ષતિ ગણાવી
 શકી; ઉલટી તેમની વીરતા, કર્તવ્ય-ફરજ પ્રવૃત્તિ અને આત્મલોગબદે
 મનુ' આદર્શજીવન વિશ્વમાં ચિરંજીવ બનીને અનેક મનુષ્યોનું ધ્યેય
 બની શકે છે એમ વાસ્તવિકરીત્યા અવગોચરું. મનુષ્ય-લ્હાર સ્વાધિ-
 ર જે જે યોગ્યકાર્યો કરવાનાં હોય તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરીશ
 અને સદલાલને દેખીશ એમ નક્કી માન. કાર્યપ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહ
 મહામંગલ છે અને તે કાર્યને પ્રાપ્ત છે. ઉત્સાહ એ આત્મામાં
 ટોચ વીર્યનો અંશ છે, તેથી પ્રત્યેકકાર્યમાં આનંદપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી
 શકાય છે. મનુષ્યોને ઉત્સાહ આપવાથી તેઓ બમણું કાર્ય કરી શકે
 તે જોના દુહ્યમાં ઉત્સાહને સાગર ઉદ્ભવતો હોય તે કર્તવ્યકર્મ-
 પ્રવૃત્તિમાં સર્વથા આત્મલોગ સમર્પણ શક્તિમાન થાય છે એમાં કંઈ
 સંશય નથી. જે પ્રવૃત્તિ માટે જોના આત્મામાં ઉત્સાહ પ્રકટે છે તે તે
 પ્રવૃત્તિમાં વિજયી બને છે. સ્વયોચ્ચકાર્યમાં પ્રવર્તતાં સ્વાત્મામાં ઉત્સાહ
 આવવાની અનેક ભાવનાઓ ભાવવી અને ઉત્સાહ પ્રવર્ધક અનેક
 યોગ્ય ચરિત્રોનું સ્મરણ કરવું. ભુકર્ટવિચારીન્દનનું ચરિત્ર વાંચો, તેના
 આમાં કેટલો બધો ઉત્સાહ હતો તે તેના ચરિત્રપરથી માત્રુમ પડે
 એક ગરીબ વિદ્યાર્થી દુહ્યમાં ઉત્સાહ ધારણકરીને સ્વદેશમાં
 કાંઈ થાય એવી સ્થિતિપર આવવાને અનેક દુઃખો વેડવાપૂર્વક
 પ્રગતિ કરી શકે છે તે ભુકર્ટવિચારીન્દનના ચરિત્રથી બસ યોગ્ય
 રેક્ષમાં ભુકર્ટવિચારીન્દનનું નામ પ્રખ્યાત છે તે ખરેખર તેની
 કપૂર્વક પ્રવૃત્તિ અને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં નહીં મુજાવાશીન અવગોચરું.
 માયાને માનવી શું કરી શકતો નથી? અર્થાત્ ધારણ કરવું
 શકે કરી શકે છે. સમુચ્ચય કામ્ય વાંચો અને તેમાં સ્વપ્રતિષ્ઠા
 માં આજ્ઞાકયની સ્વકર્તવ્યકાર્યમાં ઉત્સાહપૂર્વક યજેલી પ્રવૃત્તિનું
 આગળ ચિત્ર ખડું કરવું એટલે ઉત્સાહશક્તિની કિમત અ-
 અનન્તવીર્યને સ્વામી આત્મા છે. તે વ્યસુવન સજાવવાને શક્તિ

[illegible]

વૃત્તાંત કથ્યું. દીપ્તિએ સંકલ્પ કર્યો કે સમુદ્રની પાસેથી મારાં ઇંડાં
 પાછાં લેવાં. દીપ્તિએ સ્વાશ્રયી અને આત્મશ્રદ્ધાવાનું બની પોતાની
 ચંચુથી સમુદ્રનું જલ બહિર કાઢવા લાગ્યો; તે દેખીને અન્ય પક્ષીઓ
 તેની હાંસી કરવા લાગ્યાં અને કથવા લાગ્યાં કે અરે મૂર્ખ દીપ્તિ !
 આ ત્હારી પ્રવૃત્તિથી કદાપિ સમુદ્ર ઉલ્લેચાઈ જવાનો નથી અને તેમાં
 તને પરિશ્રમજ થશે, ઇત્યાદિ અનેક વાક્યોવડે પક્ષીઓએ તેને સમજાવ્યો,
 પરંતુ તે એકનો બે થયો નહિ. દીપ્તિએ રાત્રિ દિવસ સમુદ્રનું જલ
 ઉલ્લેચવાનો આંચવડે સતત પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો, તેથી તેની એવી સતત
 પ્રવૃત્તિ દેખીને તેની સ્ત્રી પણ તેમાં ભાગ લેવા લાગી, અને આંચવડે
 સાગરનું જલ બહિર કાઢવા લાગી; તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે અન્ય
 પક્ષીઓને તેની દયા આવી અને તેઓ પણ સાગરને ઉલ્લેચવા આંચ-
 વડે પ્રયત્નો કરવા લાગ્યાં. સર્વ પક્ષીઓએ સભા ભરીને તેમના કાર્યમાં
 સાહાય્ય આપવાને ગરૂડને આમંત્રણ કર્યું; અને જો ગરૂડ ન આવે તે
 પક્ષીસમાજની બહાર મૂકવાનો વિચાર કર્યો. ગરૂડ પાસે પ્રાકૃતિક
 ધંખીઓ ગયાં અને તેઓએ ગરૂડને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું, તેથી ગરૂડ પો-
 તાના ભતિ બંધુઓને સાહાય્ય આપવા માટે શ્રીકૃષ્ણની પાસે રજા
 માગવા ગયો. શ્રીકૃષ્ણે બંધુ કે જો ગરૂડ ત્યાં રોકાયો તો મને અજ-
 ચલ થશે; માટે તે કાર્ય ત્વરિત કરવા પોતે ભતે જવા વિચાર કર્યો
 અને કૃષ્ણ-ગરૂડ બંને પક્ષીસમાજમાં ઘખઝ થવા, તેથી સમુદ્રને જ
 બચ પાડ્યો અને દીપ્તિની ઇંડાં પાછાં આપ્યાં. આ ક્ષિપતચત્રપરથી
 સ્પષ્ટ લેવાનો એ છે કે ઉત્સાહપૂર્વક સત્કાર્યની પ્રવૃત્તિ પ્રારંભ થ
 તો તેમાં વિજય મળ્યાવિના રહેતો નથી. અત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં અનન્ય
 રેઠનાર અને અભિનવજીવને જીવનનાર અત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પરમાર
 ઉત્સાહ એ અપૂર્વ યજ્ઞ છે. ઉત્સાહથી પરિપૂર્ણ હૃદય બરી બની
 દેશસેવા, જનસેવા, વિદ્યાર્થીસેવા, આપુસેવા, સંવત્સેવા, ધર્મસેવા, ધ-
 મિકાક્રિત્યસેવા, વિદ્યાસેવા અને પરમાર્થસેવા વગેરે જે જે અર્થ-
 તિયો અર્દભવામાં આવે છે તેમાં પ્રત્યક્ષપૂર્વક જીવન લેઈ રાખ
 છે અને તેવા પ્રયત્નોમાં પ્રત્યક્ષપૂર્વક જીવન લેઈ રાખ
 હપૂર્વક સત્કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે. જે દેશના મનુષ્યો વર્તમાન-

પુત વીરોએ અદ્ય સંખ્યામાં હોઈને તેઓએ હઠાવે લાખે મુનિ-
 નેને હઠાવ્યા હતા એવું તેઓના ઉત્સાહશૂરથી ટોડ સમજાવ્યું.
 કાર્ણસરસમાળા વગેરે વાંચતાં માત્રુમ પડે છે. અતએવ ઉત્સાહપૂર્વક
 કર્તવ્યકાર્યો કરવાની સત્પ્રવૃત્તિ સદા સેવવા યોગ્ય છે. પૂર્ણધદાનું અવકાશ
 બન કરીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં વર્તવા માટે પૂર્ણધદાં સમાવશ્ય એ પા
 મૂકીને જે કાર્યપ્રવૃત્તિની સિદ્ધિનું રહસ્ય દર્શાવ્યું છે તે ખરેખર બન
 રૂમાં અનુભવગમ્ય કર્યું બોધ્યું. પૂર્ણધદાના અવતંબન વિના કાર્યની
 સિદ્ધિ કરી શકાતી નથી. કાર્યપ્રવૃત્તિરૂપ દેહમાં ધદા ખરેખર વીરો
 સમાન છે. જે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તકની ધદા નથી તે કાર્યની સિદ્ધિ
 થઈ શકતી નથી. કાર્યપ્રવૃત્તિધદા-આત્મધદા-અધિકારધદા-આપ
 કૂડધદા અને પ્રમાણધદા આદિ ધદાઓ વિના આલી શકાય તેવ
 નથી. જે મનુષ્યને પોતાના સુવિચારે અને કર્તવ્યકાર્યોની ધદા નથી
 તેના જેવો આ વિશ્વમાં અન્યનિર્ગત નિર્ભવ મનુષ્ય નથી. પ્રવેશ
 કર્તવ્યકાર્યમાં આત્મધદાની જરૂર છે એમ બ્યારે પોતાને નિર્ભ
 ધાય છે ત્યારે અન્તરાત્મમાં રહેલ અનન્તવીર્યને બંધાર ખરેખર
 પ્રકટ થાય છે અને તેથી કર્તવ્યકાર્યની સહેજે સિદ્ધિ થાય છે. કર્તવ્ય
 કાર્યની સિદ્ધિ કરવા માટે પૂર્ણધદાથી હૃદય બરી રેવું અને બધાં
 ત્યાં કર્તવ્યકાર્યસિદ્ધિના ઉપાયોને વિચારવા કે જેથી કાર્યસિદ્ધિને નહ
 રપણ થઈ શકે. ધદા એ ઇચ્છરી બડ છે અને તેથી ધનની બન
 તમાં ધર્મઆયો પ્રથમ ધદાતત્વની ઉપયોગિતા અવગણીને મન
 બોમાં ધર્મધદા પ્રકટે એવા ઉપાયો પ્રદે છે. મેરનેનિશ્ચય અને
 હેપનેટીકમ વગેરે વિચારોમાં ધદાતત્વ બ્યારી રજું છે એમ મન
 બવ કરતાં અવગ્રાહ્યો કર્તવ્યકાર્યની ધદાથી તેની પ્રવૃત્તિમાં વિ
 ચિત્ત રહી શકે છે અને તેથી મનની ચંચલતાને નય દબા છે
 ધદાબડ નમન અન્ય કોઈ બડ નથી પ્રમુને ધમ કમ્ય નોર
 મુરને ધમ કરવા નટે અને કર્તવ્યની સિદ્ધિ નટે પરિપૂર્ણ ધદાવિ
 કી રહી શકવ તેમ નથી જે મનુષ્યની કર્તવ્યકાર્યનાથો ધદા ની
 દ્યર છે તે અને તેજ કાર્યોની દેવ તેપન ને કાર્યની સિદ્ધિ
 પદ્યર રહે છે. ખડ કદીએ તે મુનિશ્વરને ધદાબડથી અવગણ

દેવ્ય મેઘવદમાં આત્મભોગ આપી શક્યા હતા. આત્મમદાનુકૂળ
 મેઘવદનીઓએ જે જે કર્તવ્યકાર્યો કર્યા છે તેમાં જડવાદીઓએ
 કર્યા નથી અને કરી શક્યા નથી તેથી તેઓ દુનિદાસન્ય પદપર
 હઈ ગુણકાર્યની યાદો ગુપ્તી શક્યા નથી અને મૂંઝી શકનાર નથી.
 આત્મ્ય જે તે પરમાત્મ્ય ॥ તે ધારે છે તે કાર્ય કરી શકે છે.
 અતએવ હું ધરીશ તે કાર્ય કરી શકીશ એવો નિશ્ચય કરીને
 કર્તવ્યમદાનુ મનુષ્ય આત્મભોગ આપવામાં પડ્યાત્ પડતો નથી.
 કર્તવ્યમદાનુ અને આત્મમદાનુ મનુષ્ય સર્વ જાળતામાં મન વચન
 અને કાયાથી પ્રત્યક્ષ રહે છે અને તે પેતાની ઉચ્ચતા શુદ્ધતા
 સમજવા માટે અગ્નિમાન થાય છે. પૂર્ણમદાથી જે જે કાર્યો કરવામાં
 આવે છે તે તે કાર્યો પ્રયઃ પૂર્ણ કરી શકાય છે. અતએવ પૂર્ણમ-
 દાનું અવલંબન કરવાની ખાસ જરૂર છે. એક ગુરૂ પાસે બે વિદ્યા-
 થીઓ અધ્યયન કરતા હતા. એકે કિંચિત્ ગુરૂના મનમાં એવો વિચાર
 આવ્યો કે બે શિષ્યોને પરિપૂર્ણ વિદ્યાની પ્રતિષ્ઠા કરવા માટે બ્રહ્મી
 રૂર્ણ સિદ્ધ કરવું. ગુરૂએ અનેક આશીર્વાદો લેવી કરી બ્રહ્મીરૂર્ણની
 સિદ્ધિ કરી અનુક્રમ ગુરૂને જાણે શિષ્યોને ખાવા માટે આપ્યું. એક
 વિદ્યાર્થીએ પૂર્ણમદાથી સરસ્વતી રૂર્ણનું લક્ષણ કયું અને અન્ય
 વિદ્યાર્થીએ માખીના રૂર્ણ જેવું જાણી તેનું યંત્ર લખી લક્ષણ કયું.
 જેણે પૂર્ણમદાથી બ્રહ્મીરૂર્ણનું લક્ષણ કયું તે વિદ્વાન થયો અને જેણે
 યંત્ર ધરીને રૂર્ણ લક્ષણ કયું તે મૂર્ખ રહ્યો. એ દયાનંતપરથી અવ-
 બેધવાનું કે પ્રત્યેક કર્તવ્યની પરિપૂર્ણમદાથી પેતાને લેટકો વિનય
 થાય છે તેટલો અન્ય કાર્યથી થતો નથી. કર્તવ્યકાર્યનું સ્વપરને બ્યથિ
 અને સમજિને ક્ષત, પ્રતિ થવાનું છે એમ પરિપૂર્ણ અવગોચીને અને
 પૂર્ણમદા ધારણ કરીને જે મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યને કરે છે તે કદાપિ પ્રગતિ-
 માર્ગમાંથી જાદ થતો નથી. આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યોને પરિપૂર્ણમદાથી
 કરવાં જોઈએ. કર્મચેતીઓ-જ્ઞાનચેતીઓ-હૃદયોગીઓ-સાધિયોગીઓ
 અને સેવાયોગીઓ પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્યમાં કર્તવ્યમદા અને આત્મમદાથી
 પ્રવર્તે છે તેથી તેઓ વિશ્વમાં આદર્યજન ધારણ કરીને અમર બને
 છે. ધદાબલકેનથી અનેક રાજાને મટાડી શકાય છે તેનું રહસ્ય

ખરેખર યોગીઓ બહુ છે તેથી તેઓ અનેક રૂપાન્તરથી શ્રદ્ધાને કેળવી તેનો સમ્યગ્ ઉપયોગ કરી શકે છે. પરિપૂર્ણશ્રદ્ધાબળથી જે કાર્ય કરવામાં આવશે તેમાં દેવીસામર્થ્યની સાહાય્ય મળે છે. અનેક ધર્મપ્રવર્તકોનાં ચરિત્રો વાંચવાથી માલુમ પડશે કે તેઓને સત્કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં નસોનસે પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાબળની સાથે લોહી વહેતું હતું, તેથી તેઓ વિશ્વને ચમત્કારો બતાવવાને શક્તિમાન બન્યા હતા. મંત્રોની સાધનામાં પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાવિના એક ઘણુમાત્ર પણ રહી શકાતું નથી; તેમજ ઔષધ-દવાઓના લક્ષણમાં પણ શ્રદ્ધાબળથી અપૂર્વ ફાયદો થાય છે, તેના અનેક દાખલાઓ વિદ્યમાન છે. કોઈપણ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં શ્રદ્ધાની જરૂર પડે છે. વિદ્યાપ્રવૃત્તિ-ક્ષાત્રકર્મપ્રવૃત્તિ-વૈશ્યપ્રવૃત્તિ અને શૂદ્રપ્રવૃત્તિ બ્યવહાર પ્રામાણ્ય સિદ્ધ કરવામાં પ્રથમ શ્રદ્ધાની જરૂર છે. શ્રદ્ધાના નિમિત્તપરત્વે અનેક લેહો પડે છે તેમાં જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધાનું અવલંબન કરવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિનું સમ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પશ્ચાત્ તે પ્રવૃત્તિની જે શ્રદ્ધા થાય છે તે કદાપિ ટાળી દળતી નથી અને કાર્યની સિદ્ધિ કરવામાં અપૂર્વશક્તિ બળતી શકે છે. વિક્રમરાજને પોતાની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિની અને સ્વાત્માની પૂર્ણશ્રદ્ધા હતી તેથી તે સાહસિક થઈને પ્રત્યેક કાર્ય કરતો હતો. જગદેવપરમાર અને બાપરાવલને સ્વકર્તવ્યકર્મની પૂર્ણશ્રદ્ધા હતી તેથી તેઓ પ્રત્યેક કર્તવ્યકર્મમાં આત્મભોગ-સર્વસ્વાર્પણ કરવા જરામાત્ર આંચકા ખાતા નહતા. કર્તવ્યકાર્યની શ્રદ્ધાની સાથે અનેક શ્રદ્ધાઓની જરૂર પડે છે અને તે સર્વે ધારણ કરીને કર્તવ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિ સમારંભથી લેઈએ પૂર્ણશ્રદ્ધાં સમાલમ્બ્ય, ઘૃત્વા ધૈર્ય સુમાવતઃ, મેઢવત્ સ્થૈર્યમાહમ્બ્ય પ્રવર્તસ્વોપયોગતઃ એ શ્લોકનો ભાવ જેમ મનન કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તેમાં અદ્ભૂત ભાવ રહેલો અવશ્યેધાય છે કે જેનું વિચચન કરનાં મહા ગ્રન્થ બની જાય. પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્ય કરતી વખતે આત્માને એવું શિખામણુ આપવી કે હે આત્મનૃ! પૂર્ણશ્રદ્ધા અવલંબીને મુલાવથી ધૈર્ય ધારીને અને મેરૂ પર્વતની પેઠે સ્થૈર્ય અવલંબીને ઉપયોગથી કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કર. પ્રત્યેક કાર્યને ધૈર્ય ધારીને મુલાવથી કરવું જોઈએ કોઈ પણ સામાન્ય કર્તવ્યમાં પણ મુલાવથી ધૈર્ય ધારણ કરવું જોઈએ.

અવલંબવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવી બેઠાં. અને શુભ ભાવપૂર્વક ધૈર્યને
 વસ્તુતઃ શુભ ફલપ્રદ ધર્મ શકે છે. અતએવ અન્ય સામગ્રીઓની ન્યૂ-
 નતા છતાં સુભાવ તો રહેવો બેઠાં. રાત્રીઓ દૈવ્યના સુભાવપ્રતિ દ્રષ્ટિ
 છે. અને અજ્ઞાનીઓ-બાહ્યત્માઓ બાહ્યક્રિયાપ્રતિ દ્રષ્ટિ દે છે. રાત્રીઓ
 દૈવ્યના સુભાવમાં ઈશ્વરત્વ દેખનારા હોય છે અને અજ્ઞાનીઓ
 દ્રષ્ટિ પદાર્થોમાં ઈશ્વરત્વ દેખનારા હોય છે. અર્જુન શેઠે શ્રીમહા-
 ર પ્રભુને આહાર વહોરવવાની સુભાવના ભાવી, તેથી સુભાવના માનથી
 સુત દેવલોકમાં જવાનું આયુષ્ય બાંધ્યું. નાગકેતુએ ભાવના ભાવતાં
 વૈજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. શાલિસદ્રે આહીરના ભવમાં મુનિને ખીર વહોરવી
 દ્ર શેઠના ત્યાં અવતાર લેવાનું મહા પુણ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. બચેર વા ચેર
 માં કંઈ એટલું બધું પુણ્ય રહેલું નહોતું, પરંતુ તે તો આહીરના
 પ્રકટેલી સુભાવનામાં હતું. વિશ્વવર્તિ સર્વ જીવોને મુખી બનાવું,
 બનાવું એવી સુભાવનાના મહા ઉદ્ધાળમાં તીર્થંકર પદ પ્રા-
 પ્ત પુણ્ય રહ્યું છે, પરંતુ તે પુણ્ય કંઈ એકલી બાહ્યકૃતિથી થતું
 નતએવ હે આત્મન! તું પ્રત્યેક કાર્યને કર, પરંતુ સુભાવથી ધૈર્ય
 રીને કર. પ્રત્યેક કાર્યમાં સુભાવથી ધૈર્ય અવલંબીને પ્રવર્તવાથી
 શક્તિઓનો પ્રતિફલ વિશ્લેષ થતો બાય છે. દૈવ્યમાં સુભાવ
 એ એ આત્મચક્ત છે. પ્રત્યેક કાર્યને ઉચ્ચ સુભાવપૂર્વક કરવાથી
 થતું એટલું બધું બળ વધે છે કે તેની બાહ્યમાં પણ અસર
 રહેતી નથી. સુભક્તો-મહાત્માઓ-યોગીઓ અને રાત્રીઓ
 ભાવથી દૈવ્ય ભરી દે છે અને પશ્ચાત્ કર્તવ્યકાર્ય કરે છે. પ્રત્યેક
 કૃતિની સાથે દૈવ્યમાં સુભાવ તો હોવો બેઠાં કે જેથી
 શિખરે આદેહતાં વાર ન લાગી શકે. પ્રત્યેક કાર્યમાં
 અવલંબી પ્રવર્તવું બેઠાં. શ્રીહસ્તિનાપુરમાં મેયાંતકુ-
 શ્રીરુપભદ્રે પ્રભુને સેવ્યીનો સ્વ વહોરવ્યો ત્યારે તત્ત્વ-
 મ રુપભદ્રે પ્રભુના હસ્તમાં સેવ્યીત્વની શિખા ચડવા
 મ મેયાંતકુના દૈવ્યમાં સુભાવનાની શિખા એટલી

બધી વધવા લાગી કે આકાશમાં પણ તે ભાઈ શકે નહિ. એમાં સક્રિય સત્કાર્યમાં સુભાવના સખી તેથી તે શુભ ગતિને પામે તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યે સાંસારિક વા પારમાર્થિક કાર્યો પેઠી ગમે તે કરતાં અન્તરમાં સુભાવનો પ્રવાહ વહા કરે એવો ઉપયોગ કરવો. મહાજ્ઞાનીઓ એક પરમાત્માના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શમાં ધર્મને શુકલ ધ્યાન ધ્યાઈ શકે છે અને તેથી તેઓ કેવલજ્ઞાનને પરી શકે છે. આત્માના એક પર્વાય વા પરમાત્માના એક પર્વાય શુકલધ્યાનીઓ ધ્યાનથી સ્થિર રહીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે એમ યોગશાસ્ત્ર-તત્ત્વાર્થસૂત્ર-દશવૈકલિકશૃંગિ વગેરે અનેક શાસ્ત્રો પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે ઉપરથી સમજવાનું મળે છે કે પ્રત્યેક કર્તવ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતાં અન્તરમાં સુભાવના સખી શકાય છે અને યોગથી પ્રવર્તિ શકાય છે. આદ્રકુમાર ગૃહસ્થાવાસમાં ગૃહસ્થશ્રેણી સ્વાધિકારે ગૃહસ્થયોગ્ય કાર્યો કરતા હતા. તેઓ હૃદયમાં શુદ્ધ પરમાત્માનું આન્તરદૃષ્ટિએ ધ્યાન ધરતા હતા અને બાહ્યથી સાંસારિક અનેક કર્તવ્યપ્રવૃત્તિઓને ચેવતા હતા. સાંસારિક કર્તવ્યપ્રવૃત્તિઓ તેઓ ઉપયોગપૂર્વક પ્રવર્તતા હતા અને તે તે પ્રવૃત્તિઓની બાહ્ય શુભ અસર, સ્વાત્માપર ન થાય એવો ઉપયોગ રાખતા હતા. ઉપર ધર્મ એ વાક્યના યથાર્થ ભાવ પ્રમાણે તેઓ પ્રવર્તતા હતા. સીમંત સ્વામીએ બે દેવતાઓ આગલ શ્રીઆદ્રકુમારની પ્રદક્ષિણ કરી અને તે પાસે બોધ પામશે એમ દેવતાઓને કહ્યું. દેવતાઓ શ્રીઆદ્રકુમાર પાસે આવ્યા, આદ્રકુમારને ગૃહસ્થાવસ્થામાં કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયે તેથી તેઓ પરમ પ્રસન્ન થયા અને આદ્રકુમારને સાધુનો વંશ મળ્યો અને તેમના બોધથી સમ્યક્ત્વ પામ્યા. આ ઉપરથી અવબોધવા કે સુભાવથી પ્રત્યેક સ્વાધિકારયોગ્ય કાર્ય કરતાં છતાં પણ આદ્રકુમારની પેઠે કેવલજ્ઞાન થાય છે તો અન્યનું શું કહેવું ? સુભાવથી ધારણ કરીને પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં છતાં અન્તરમાં આત્માની પરમાત્મા પ્રગટાવી શકાય છે. એટલું યાદ રાખવું કે ત્યારે ત્યારે જે કોઈ પરમાત્માઓ થયા તે ખરેખર સુભાવથી થયા તો આપણે પણ મુક્તિ વધી પરમાત્માપદ કેમ ન પામી શકીએ ? અલગત પરમાત્માપદ પામી

યોગે. શુભાવસ્થે પેરે પારણ કરીને કાર્યમાં પ્રવર્તવાની જરૂર છે તેમ
 જ પર્વતની પેઠે સિયરત્વા પારીને કાર્યમાં પ્રવર્તવાની પણ જરૂર છે.
 એમ જેમ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં મન, વચન અને કાયાની સિયરત્વા વધતી
 જાય છે તેમ તેમ કાર્યની સિદ્ધિ શીઘ્ર થાય છે. મેરૂપર્વત જેમ કોઈથી
 યાચ્યો કંપે નહિ તેમ પ્રત્યેક મનુષ્યે કનંબ્યકાર્યપ્રવૃત્તિમાં મન, વચન
 અને કાયાના યોગથી અન્યકાયમાન રહેવું જોઈએ. મન, વચન અને
 કાયાની સિયરત્વાથી પ્રત્યેક કાર્યની પ્રવૃત્તિમાં વિચલ્ય મેળવી શકાય છે.
 એમ કાર્યપ્રવૃત્તિ ઉત્તમ તેમ વિદ્યેષ સ્થેય પારણ કરવું જોઈએ. વિદ્યા-
 યનાદિ પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં મન, વાણી અને કાયાની સિયરત્વાથી
 ચિંત્ય વિચલ્ય મેળવી શકાય છે. અસિયર મનુષ્યો કાર્યપ્રવૃત્તિમાં
 સિયર હોવાથી તેઓ પરજન્યને પાત્રી શકે છે. મેરૂપર્વતની પેઠે
 સ્થેય પારણ કરીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં સિયર યનાદિ મનુષ્યો ભૂખમાં શત્રુ-
 ન્ય સ્થામાં સિયર ધઈ ઉમેલા સંજયુત વીરના સેન્યવત્ શેલી શકે
 છે. સંજયુતો શુદ્ધમાં હાર દેવાનીને એવા સિયર ધઈ લાય છે કે તેમને
 ધીને પેલી પાર જવું એ અશક્ય કાર્ય ધઈ પડે છે. એમ સંજયુ-
 તો ઇતિહાસ કહે છે. શોધકેએ આજકાલ વિશ્વમાં લે લે શોધી
 શકી હરી છે તે ખરેખર સિયરતાનું દર્શન છે. એ તેઓ સ્વકાર્યપ્રવૃ-
 ત્તિમાં આપત્તિ પ્રસંગમાં સિયર ન રહ્યા હોત તો મહા શોધ-ખેલો
 કરી શક્યા હોત. આ વિશ્વમાં લે લે ધર્મપ્રવર્તકો ધઈ ગયા છે
 એ સત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં સ્થેય અવલંબીને પ્રવર્ત્યો હતો. યાદુરીઓએ
 શુ કાઈરદને હાંસીએ ચલાવ્યો તોપણ ધર્મ કાઈરદ પોતાના વિદ્યા-
 માં સિયર રહ્યા તેથી તેના મૃત્યુથી તેના વિશ્વરૂપને સત્ય માનના-
 યો આ વિશ્વમાં ચાલીશકોદ ઉપરની સંખ્યાધારક મનુષ્યો હાલ
 વિશ્વમાં વિચમાન છે. મેરૂપર્વ સ્થેય અવલંબીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તવું
 ને કંઈ નહાન બાલકોના ખેલ નથી; એમાં તો સર્વસ્વાર્પણ કરવું
 પડે છે અને કાર્યપ્રવૃત્તિને વગતી રહેવું પડે છે. વેદાન્ત ભક્તિધર્મ
 યનનરી મિત્રબાધને ભક્તિપ્રવૃત્તિમાં સિયરત્વા પારણ કરતાં દુલ્લસણ
 પ્રવૃત્તિ યોગ્યું સહન કરવું પડ્યું નહતું. તેણે અનેક વ્યતની ઉપા-
 યોગ્યો સહન કરી હતી. છેવટે તેને ઝેરનો પ્યાલો પીવાનો સમય

બૂડ ન થાય. અંધકારમય સત્રીમાં ગમન કરતાં સરલાઈટથી જે પ્ર
 પટે ૬ અને તેથી લેટલી ગમનમાં સાહાય્ય મળે છે તેના ઉપ
 ઉપયોગથી પ્રત્યેક કાર્યમાં અનન્તગુણી સાહાય્ય મળે છે એમ ખર
 હૃદયમાં અવધારવું. ઉપયોગ એ પ્રત્યેક કર્તવ્યકાર્યની ચ
 તરફની લ્યોતિ છે. તેના અભાવે પ્રત્યેક કાર્યને અં
 કારમાં કરતાં અનેક દોષો ઉદ્ભવે એ સ્વાભાવિક છે
 ઉપયોગથી પ્રત્યેક કાર્ય સારી રીતે થઈ શકે છે અને આત્મા
 બાબતોમાં નિર્લેપ રહી શકે છે. અતએવ ઉપયોગતઃ પ્રવર્ત
 એ મહાશિશ્યને સણુમાત્ર પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તતાં ન વિચ
 જોઈએ. પ્રત્યેકકાર્યમાં ઉપયોગથી પ્રવર્તતાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ ન
 જે થઈ જતી હોય તેની યાદી આવે છે અને પશ્ચાત્ તેને
 ટાળવાનો પ્રયત્ન થાય છે. ઉપયોગવિનાયો મનુષ્ય જાતો છે
 પણ ઉપયોગ છે અને ઉપયોગી મનુષ્ય ઉપયોગ છે પણ જાત
 છે એ વાક્યને બાવાર્ય પરિપૂર્ણ અવજોઈને ઉપયોગી પ્રવર્ત
 ઈએ. મનુષ્ય ! જો તે સ્વાધિપત્રે કાર્યપ્રવૃત્તિ કરીને ત્યાર અન્ય
 પ્રવર્તિ કરવા ઈચ્છતા હોય તો નું ઉપયોગથી પ્રવર્ત. નીચે પ્રમાણે
 શિશ્યને ઉપયોગ મળે. પ્રારંભિક સ્વકાર્યોમાં વિષ્ણુના મનુષ્ય
 તેપણ મૃત્યુનીતિને ત્યાગ કરીને પ્રયત્નથી સ્વકાર્યમાં પ્રવર્ત કે
 પણ કાર્યપ્રવૃત્તિને આદર કરતા વિષ્ણુય પ્રવર્તે છે અનેક વિષ્ણુ
 સંસ્કારી પ્રારંભિક કાર્યો કરવા પડે છે. અનેક વિષ્ણુના મનુષ્ય પ્રવર્ત
 છતાં પ્રારંભિક કાર્યોને ત્યાગ ન કરે; પશ્ચાત્ કન્યાગ્રામ નાગેવ
 મૃત્યુનીતિને ત્યાગ કરી કેશરીયાં કરી પ્રવર્ત. ધૈર્વોમિ વહુવિધા
 એ વાક્યનું સ્મરણ કરીને કન્યાગ્રામ નાગેવોના વિષ્ણુય પ્રવર્ત
 મીમાં જાતોને કન્યાગ્રામ નાગેવોના પાવેવના પેડે પડે તો ન ન
 જે મનુષ્યે પાવેવોએ જેવા રોય છે તેના કન્યાગ્રામ પ્રવર્તિ નાગે
 તેનેની સાથે અન્ય મનુષ્યે યત્ન તથા પત્ની કરીને ૧ ન પ્રવર્ત
 જેને ત્યાગ કરે છે તેથી પશ્ચાત્ જાતો એ જાતો છે ૧ તેને
 જે પ્રવર્તિને કરે છે, તેના તેને વિષ્ણુય અવર્ત ૨ ન પ્રવર્ત
 અર્થે તેનેની પ્રવૃત્તિથી પશ્ચાત્ ૩ ન પ્રવર્ત ૪ ન પ્રવર્ત

વાસ્તવમાં હોવા બાદ છે અને ત્યાં પણ તેવા પ્રકારની સીરૂદશાથી કર્તવ્ય સત્કાર્યપ્રવૃત્તિ આરંભીને ભાગંભાગ્ય-ન્યાસંભાસ્ય કરી દોડતોડ કરે છે. પ્રારંભિતપ્રયો કરવાં કરવાં ને કરવાં એજ આત્મપ્રગતિનું પ્રવર્તન છે એવો નિશ્ચય કરીને પ્રારંભિત સત્કાર્યપ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગથી કોટિ વિધ્ન સહન કરીને પ્રવર્તવું. પ્રારંભિત સત્કાર્યોમાં જેન જેન વિધ્ન આવે છે તેમ તેમ પ્રારંભકને કાર્ય કરવાનું ઉત્તમ શિખણ મળે છે એવું કર્મયોગી-ઓનાં જીવનચરિત્રો વાંચી અવગ્રાહવું. પ્રારંભિત સત્કાર્યોમાં વિધ્ન પડે છે તેથી બીવું? નહિ, ગભરાવું નહિ. હે ચેતન! તત્સંબંધે વિશેષ શું કહેવું? પ્રારંભિત સત્કાર્યોને મૃત્યુસીતિને ત્યાગ કરી કોટિ વિધ્ન સામે ઉભો રહી કર.

અવતરણ-સ્વાધિપ્રરથોઽય કર્તવ્યકાર્યમાં આત્મશક્તિ બાલુવાની યથે દ્રવ્યક્ષેત્રાદિકન્યા જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવૃત્ત થવાનું સંગ્રાહવામાં આવે છે.

**જાત્મશક્તિં પરિજ્ઞાય, દ્રવ્યક્ષેત્રાદિકં તથા ।
સમ્યગ્ વ્યવસ્થિતિં કૃત્વા, કુરુ ત્વં કર્મ યુક્તિભિઃ॥૪૧॥**

અર્થ—આત્મશક્તિને આદે વરદથી બાલ્યીને તથા દ્રવ્યક્ષેત્ર-દિકે બાલ્યીને અને તેમજ કર્તવ્યકાર્યની સમ્યગ્વ્યવસ્થા કરીને યુક્તિયો-વડે કાર્યકર.

વિવેચન-પ્રત્યેક મનુષ્યે કાર્ય કરવામાં પોતાની આત્મશક્તિ કેટલી અને કેવા પ્રકારની છે તેનું અભિવ્યક્ત કરવું જોઈએ. મનુષ્ય પોતે જે જે કાર્ય કરતો હોય તેમાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને ભાવનું પોતાનું પરત્વે તથા કર્તવ્યકાર્યપરત્વે જ્ઞાન કરવું જોઈએ. જેનશ્ચેત્રમાં હૃદયજો, ચિત્તજો, કાલજો, માયજો, સમ્મં વપ્ત્યુ જાણાદિ ઈત્યાદિ વાક્યોદ્ધાતુ ક્ષેત્રકાલ અને ભાવથી સમ્યગ્વ્યવસ્થાને બાલુવાની આજ્ઞા કરવામાં આવી છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્રકાલ અને ભાવથી કર્ત્વ્યસંબંધી-કાર્યસંબંધી અને આનુષંગિક-સંયોગે સંબંધી જે સાપેક્ષજ્ઞાન કરવામાં આવે તો અનેક બાબતોનું મિથ્યામતો દગવાની સાથે સાપેક્ષપણે વિચારે અને આચરેમાં પ્રવર્તી થાય છે અને તેથી પરિણામ અન્તે એ આવે છે કે કર્તવ્યકાર્યની દ્રવ્યક્ષેત્ર-કાલભાવથી વ્યવસ્થા કરીને કાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. ઘટનાપર

કેટલાં પ્રશ્ન કયાં કરતાં પૂર્વે જે જે કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તેમાં
 પોતાનું સ્થાન કેટલું છે? પોતાની યજ્ઞિ કેટલીક છે? કયા કયા મનુ-
 શ્યો કેવી રીતે તે કાર્ય કરે છે? આગળથી તે કાર્ય કરવામાં હોતની અને
 પ્રાણી તથા ભાવની અનુકૂળતા છે કે કેમ? તેમજ જે જે પ્રતિકૂળતા
 આવે તેને પહોંચી શકું તેટલી મારી યજ્ઞિ છે કે કેમ? તેને પરિ-
 પૂર્ણ વિચાર કરે એ જોઈએ. આ બાબતમાં ચિંતા અને પ્રત્યપસિંહ
 સજ્જાની કાર્ય કરવાની આત્મયજ્ઞિનો અને દ્રવ્યહોત્પત્તિના જ્ઞાનને મુકાબલે
 કરવામાં આવે છે. મુદ્દ યજ્ઞિમાં પ્રત્યપસિંહ કરતાં ચિંતા અને પ્રત્ય-
 યજ્ઞિ શકે તેમ જજ્જાનું નથી, પરંતુ ચિંતાએ જે જે કષ્ટાચ્છે વાપરીને
 મુદ્દો કયાં તેણું કાર્ય ખર્ચખર પ્રત્યપસિંહ કરી શકે નહિ. ખર્ચ
 કષ્ટાચ્છે તે ચિંતાએ દેશપ્રાણની પરિસ્થિતિ અવલોકી દેશપ્રાણનુચ્છર
 યજ્ઞિથી મુદ્દ કરું તે પ્રમાણે પ્રત્યપસિંહને આત્મયજ્ઞિની તુલનાથી
 વૃત્તિ કરી હોત તે ચીતેડોને કિન્હો તેના જીવતાં પાતે નેજાથી
 કવ. પ્રત્યપસિંહ જાહેરે સજ્જાનું પ્રત્યપસિંહ પ્રદતિ પ્રમાણે પ્રવર્તી
 રમાં કેશરીયાં કરી અનેક વીરનો પ્રાણ ગુમાવ્યો. જોકે કેશરીયાં
 ને મુદ્દ કરણું તે જ્ઞાન છે, પરંતુ તેની સાથે દ્રવ્યહોત્પત્તિના જ્ઞાન
 ૫૨ કરી મુદ્દકલ નીતિને ઉપયોગ કયો હોત તે તેને જેટલી હાનિ
 ચી તેટલી ન પહોંચી શકત. પ્રમાણ્ય આર્યમુદ્દનીતિમાં પ્રત્યપ-
 સિંહની આર્યતા જોવી જગદી ઉડે છે કે તેણું વર્ણન યજ્ઞ શકે નહિ; પરંતુ
 પ્રત્યપસિંહે યજ્ઞની મુદ્દનીતિને દ્રવ્યહોત્પત્તિના જ્ઞાનને વિચાર કયો હોત
 તે તેની જેટલી હાનિ થઈ તેના કરતાં તે પ્રમાણે લાભ પણ વિશેષ મળી
 શકત. પ્રત્યપસિંહમાં ક્ષત્રિયત્વના જેટલા મુદ્દો હતા અને જેટલી
 મુદ્દસામગ્રી હતી તે પ્રમાણે પ્રાણનુચ્છરે મુદ્દનીતિની આમ-દામ-દક અને
 જોડના વિચાર સાથે નતિ હોત તે સ્વચલ્ય સંરક્ષકત્વની સાથે સ્વચલ્ય
 પ્રવૃત્તિ કરી શકત. દેશપ્રાણનુચ્છર કાર્યપ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીને તથા સ્વાત્મ-
 યજ્ઞિનો વિચાર કરીને આર્યમાં પ્રવૃત્તિ યજ્ઞથી વાસ્તવિક વિન્ય પ્રાપ્ત કરી
 શકાય છે. ચિંતાએ હિન્દુધર્મનું સંરક્ષણ કરવા માટે જે જે પ્રવૃત્તિયો
 તે દેશમાં તે પ્રાણમાં કરી હતી તે વાસ્તવિક હતી. જો તે પ્રમાણે તે ન
 કરી હોત તે હિન્દુધર્મની રક્ષા કરી ન શકત. “ચિંતા ન હોત તે

મુક્ત હોત સમગ્રી ” એવું જે કવિએ કહ્યું છે તે અશ્વરેખા
 છે. મુક્તિમાનેની પણ પૂર્વે એવી સ્વારીઓ કરી દેશ હુંડી સ્વપ્ન
 પથની પ્રવૃત્તિ હતી તેમાં અત્પદોષ, હાનિ અને મહાઘાત;
 મની પ્રવૃત્તિ જે શિવાજીએ ધર્મદૃષ્ટિથી કરી હતી તે તેના
 નુકસાનથી યોગ્ય ગણી શકાય છે. શિવાજીએ આત્મશક્તિને તે
 ક્ષેત્ર, તે કાલ અને આશુખાલુના સંયોગોને વિચાર કરીને શક્ય
 પન વ્યવસ્થાપૂર્વક યુદ્ધપ્રવૃત્તિ સ્વીકારી હતી એમ તેના અભિ
 સંદેહે અવગ્રાહ્ય છે. શિવાજીએ જંગલી પહાડી માવઢોને ચાલ
 વ્યવસ્થાપૂર્વક સૈનિક બનાવ્યા તેમાં તેની હોંશિયારી હતી. ઔરંગઝેબ
 જેવા સર્વકલાતંત્ર કુશલ બાદશાહની સામે ઉભા રહેવું એ મૂક
 એથી બની શકે નહિ. શિવાજીને પણ એક વખત તેના પાદ
 દસાવું પડ્યું હતું તોપણ તે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવનો અને આત્મશક્તિ
 જ્ઞાતા હોવાથી છૂટી શક્યો અને હિન્દુસત્ત્વ સ્થાપન કરી
 શિવાજીએ સાનુકુલ સંયોગોની સાથે પ્રતિકુલ સંયોગો બાળ્યા
 હતા તેથી તેણે સાનુકુલ સાહાય્યકે મેળવવાને કેવા ઉપાયો
 હતા તે પણ વિચારવા જેવું છે. પ્રતિકુલ સંયોગોને સાનુકુલ કરવા
 તેણે કેવા કેવા ઉપાયો લીધા હતા તે અનુભવગમ્ય કરવાયેલા
 આત્મશક્તિનો ખ્યાલ તથા દ્રવ્યક્ષેત્રદિકોનો ખ્યાલ કરીને પ્રારંભ
 થી શિવાજીએ સ્વસત્ત્વ સ્થાપનામાં જે જે સુવ્યવસ્થાઓ કરી
 તે ખરેખર ક્ષેત્રકાલભાવનુસારે યોગ્ય કરી હતી. પ્રતાપસિંહરાજાને
 મોટા હિન્દુસત્ત્વની સાહાય્ય નહોતી. કેટલાક હિન્દુ આર્યસત્ત્વો
 પ્રતાપરાજાની વિરુદ્ધમાં હતા. યુદ્ધસામગ્રીઓની ન્યૂનતા હતી
 મહારાષ્ટ્ર કરતાં બાદશાહને મેવાક પાસે હતું તેથી તેઓના ત
 ઘણા હુમલાઓ વેઠવાનો પ્રતાપરાજાને પ્રસંગ મળ્યો હતો. શિવાજી
 યુદ્ધનીતિ અને વ્યવસ્થાને પ્રતાપે સ્વીકારી હોત તો તેણે જે સ્વસ
 સંરક્ષ કરી હતી તેના કરતાં વિશેષ પ્રકારે કરી શકત એમ અવ
 ધાય છે. પ્રતાપરાજાનું કલંકરહિત કીર્તિમય અને પ્રતાપમય જીવન
 ચરિત છે. જો તે સમયના રાજપુતોમાં તત્સમયની યુદ્ધનીતિ પ્રવર્તી
 તો તેઓ શિવાજીના કરતાં દેશસંરક્ષામાં વિશેષ લાગ્યશાલી બની શકત.

પુત્રો અને માવડાઓના સ્વભાવમાં ફેર હોય. બાળને પર્વતોની સહાય હતી,
 પરંતુ આત્મશક્તિ અને વ્યવસ્થામાં ન્યૂનશક્તિ હોવાને કારણે અવશ્ય-
 યાય છે. દ્રવ્યક્ષેત્ર કલ્પનાવે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રતાપદક્ષા અને શિષ્યાશ્રુત્ય ચરિ-
 ત્રનો સુકલબલ કરવો અને આત્મશક્તિનો લોભ કરી દ્રવ્યક્ષેત્રકલ્પનાવે
 પ્રત્યેક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પૃથુલજ ચેહાણે દ્રવ્ય ક્ષેત્રકલ્પ-
 નાવે સંવ્યસિતિની સંસ્કારો દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કર્યો હોત તો તે
 સુજદત સભ્ય વચેરે સભ્યોની સાથે સુદ કરીને નક્કર આત્મવીર્યનો
 કુરૂપયોગ કરત નહિ. મને તેમ કરીને તેણે અશક્તનીરથાન વચ્ચેથી
 આવવી સ્વારીએ અટકવવાનું પ્રયત્ન કરવા જોઈતું હતું, પણ તે
 કરી શક્યો નહિ. સુર્જર દેશ બૂપતિ સ્ત્રીન, અર્જુનગિરિ સભ્ય, માલવ
 દેશ બૂપતિ અને દીક્ષીબૂપતિએ વત્સમયે દેશકલ્પાનુસારે યથાયોગ્ય
 સભ્યનીવિ પ્રવૃત્તિઓને દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચારી યોગ્ય સાંધુ નહિ અને
 ઉત્કૃષ્ટ તેઓ પરંપર સુદ કરી નિર્મલ બની ગયા, તેથી તેઓ ભવિ-
 ષ્યની અર્થસંવિતિની પ્રગતિ કરી શક્યા નહિ એ તેમનામાં દેશકલ્પ-
 અસરે છુદિ, વેતન અને કુલ્યની કુચ્છાની વચ્ચે ક્ષત્રિય કર્મવર્તનની
 પ્રાપ્તિ થી શક્ય. પૃથુલજ ચેહાણ, અચંદ્ર અને સુર્જસધીરો પર-
 ૧૫૨ અમુક સુદેહન કલકલવેરે યોગ્ય સાંધી ભારતની રક્ષાપ્રગતિ
 કરવા પ્રયત્ન કર્યા હોત અને પરંપરના શાંકણે રૂકવવા માટે એક
 હેમની ક્રેન્દનને લેવી સમિતિ નીમી હોત એ તેઓનાં નયને સ્પષ્ટ
 પ્રમુ પેડે પૂર્ણ અને તેઓ ભારતની વિશા, કમ્પ્રમીસ વચેરે સર્વજનું
 રક્ષણ કરી શક્યા. દ્રવ્યક્ષેત્ર કલ્પનાવવું પ્રત્યેક કાર્યક્ષેત્રમાં જાન કરવું
 અને તે કર્તવ્યકાર્યમાં આત્મશક્તિનો ખ્યાલ કરી પ્રવર્તવું એ સર્વથી
 અગત્યનું કાર્ય છે. એમાં જે વિજયવંત અને છે તે સર્વ કાર્યો કર-
 વમાં સ્વધિકારે વિજયવંત નીવડે છે. પ્રત્યેક કાર્યની પ્રવૃત્તિઓનું
 દ્રવ્યક્ષેત્ર કલ્પનાવે સ્વ કરવાથી આત્મશક્તિપૂર્વક તે કાર્યો યથે થ
 નહિ તેનો ખરેખર ખ્યાલ આવે છે. શાંકણીને અને અટકાવીને
 અર્થ સભ્યોપર સ્વારીએ કરવામાં સ્વચ્છશક્તિ અને યત્નપૂર્વક
 અન્યતરકલ્પ અને પરંપરની હેતુથી પરંપરનો નય થવ તેમાં
 અન્યતરકલ્પ વચેરેને પરિપૂર્ણ વિચાર કરીને તેઓએ સુદો અર્થ-

બ્યાં હતાં અને ગુર્જર દેશ વગેરે દેશોને ત્યાં કરવાની વ્યવસ્થાએ
 સારી રીતે ચોજીને તેઓએ ગુર્જરાદિ દેશોને સર ક્યાં હતા. ત
 મયે રાજપુતો યુદ્ધકાલ નેપુણ્યને કાલાનુસારે જાણવામાં પડ્યા પડ્યા
 હતા; તેમજ શ્રી માટે યુદ્ધ, એક બીજાની ધંધા, મેજશોખ, પર
 વિરોધ કાટકુટ વગેરે દુર્ગુણના સગથી સડી ગયા હતા અને કે
 લાક ઉત્તમ રાજપુત વીરો હતા પરંતુ દુર્ગુણોના ભાગ મોટો હોવા
 કુસંપથી તેઓ પડતી દશામાં આવી પડ્યા હતા. મુસલમાનો પર
 સંપીલા તથા યુદ્ધકાળમાં અપ્રમત્ત હતા તેથી તેઓએ આત્મરો
 આર્થાવર્તનું આધિપત્ય મેજબુતું પરંતુ તેઓએ હિન્દુસ્થાનના સ
 લોકોના ધર્મની બાળતમાં અડગ રહીને તથા સર્વત્ર શાન્તિ પ્રસવ
 એવા ઉપાયોમાં સદા તત્પર થઈને દેશકાલાનુસારે સર્વ જીવોના ઉ
 યાર્થે લેહલાવ રાખ્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરી હોત તો તેઓ આર્થાવર્ત
 દીર્ઘકાલપર્યન્ત રાજ્ય કરી શકત. પરંતુ સફળહોવાડે ખ્રીટીશ સ
 કારની પેઠે સર્વ પ્રજાનું શ્રેય કરવું એવું વિરલ નૃપતિઓને આવડે
 ખ્રીટીશ સરકારે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલસાવ જાણીને અને અને
 રાજાઓનાં રાજ્યોની વ્યવસ્થાને અવખોધી જે દ્રવ્યક્ષે
 કાલસાવે રાજ્યકાર્યાદિ પ્રવૃત્તિઓને અંગીકાર કરી છે તેથી
 તેણે અખિલ વિશ્વમાં ચક્રવર્તિ પદવીને પ્રાપ્ત કરી છે
 અને તેણે મનુષ્યોની પ્રગતિનો શિક્ષણાદિ પ્રવૃત્તિઓથી
 ઉત્તમોત્તમ પ્રબંધ રચ્યો છે. સાધુઓ સન્તોનું તેણે રક્ષણ કર્યું છે
 ગરીબમાં ગરીબ મનુષ્યને પણ કોઈ સતાવે નહિ એવા દ્રવ્યક્ષેત્ર કા
 લાનુસારે કાયદાઓ રચ્યા છે અને સર્વ બાળતોને પહોંચી વળવાનું
 સુચોજનાઓપૂર્વક સુવ્યવસ્થાઓ રચીને અનેક સુધારાવધાનુઓ કયા
 તેથી તેના સમાન અન્ય કોઈ રાજ્ય હાલ ગણાતું નથી. બ્રાહ્મણો
 ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રોએ આત્મશક્તિની તુલના કરીને પરસ્પર
 એકબીજાની પ્રગતિમાં સાંકલના અંકોડની પેઠે સંબંધિત થઈને પર
 સ્પર્ધાપ્રહલ્લેખિતે એકબીજાને ઉપગ્રહ કરવાની ફરજથી બંધાઈને દ્રવ્ય
 ક્ષેત્રકાલ બાવાનુસારે કર્તવ્યકર્મોને આત્મશક્તિના અનુસારે કરવાં બે
 ધએ કે જેથી વર્તમાન અને ભવિષ્યકાલમાં વ્યવહાર અને પરમાર્થથી

ઉત્ક્રાન્તિનો ક્રમ અખંડ રીતે પ્રવર્તી શકે. આ જમાનામાં જે દ્રવ્ય-
 ફોટ કાલાનુસાર સ્વકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં પડ્યાત્ રહ્યો તે પતિત થએલ
 બાલુચો, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વેસ્ય અને શૂદ્રોએ સ્વાધિકારયોગ્ય સ્વકર્તવ્ય-
 કાર્યોમાં આત્મચક્તિનું જ્ઞાન કરીને અપ્રમત્તપણે ઉત્ક્રાહ્યથી પ્રવર્તવું
 બોધ્યો. પરસ્પર વીર્યસંઘર્ષલુકાત પરસ્પરની અવનતિ ધાય એવા વિ-
 ચારે અને આચારોની ચર્ચા, ખંડન મંડનોથી દૂર રહેવું બોધ્યો. વેદ-
 ધર્મપ્રવર્તકોની સાથે સ્પર્ધામાં જૈનાચાર્યો જે પરસ્પર એક ધુંખલાના
 અંકેશની પેઠે સંબદ્ધ થઈને ઉભા રહ્યા હોત તો અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,
 વેસ્ય અને શૂદ્ર એ ચારવર્ણમાં પૂર્વે જૈનધર્મ પ્રવર્ત્યો હતો તેને દેશ-
 કાલાનુસારે ધર્મપ્રચારક મુયોજનાઓની મુખ્યવસ્થાઓએ પરસ્પર સ્વ-
 સ્વયોગ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિમાં બ્યવસ્થિત થઈને ઉદાર એકમત્તએ પ્રચાર્યો
 હોત તો તેઓનું જીવ્યસામ્રાજ્ય, બ્યાપારસામ્રાજ્ય, વિદ્યાસામ્રાજ્ય,
 સેવાસામ્રાજ્ય અને ધર્મસામ્રાજ્યને વર્તમાનમાં ચતુર્વર્ણમાં દેખી શકતા
 જે મનુષ્યો પ્રમત્ત ધાય છે તેના હસ્તમાં કોઈ પણ બાતનું પ્રગતિ-
 કર સામ્રાજ્ય રહેતું નથી એવો અચર વિચ્ચિનિયમ છે. એવું અવગ્રાધીને
 આત્મચક્તિને અનુભવ કરી દ્રવ્યફોટકાલભાવનું જ્ઞાન કરી સ્વયોગ્ય
 કર્તવ્યકાર્યોને મુખ્યવસ્થા કરીને કરવાં બોધ્યો. પ્રથમ કાર્ય કરવાની
 આદે બાબુથી બ્યવસ્થા અને પડ્યાત્ કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ એજ નિયમ
 સર્વત્ર ઉત્ક્રાન્તિ પંથને અનુસરનારો છે. કાર્યબ્યવસ્થા માટે વર્તમાન
 જમાનાને અનુસરી ક્ષિતીગ્રા પાસેથી ધનું ધિખવાનું છે. તેઓ જે જે
 કાર્યો કરે છે તેની જેવા પ્રકારની બ્યવસ્થા કરે છે તેના પરિપૂર્ણ
 અનુભવ કરવો બોધ્યો. કાર્યબ્યવસ્થા માટે જેટલું લક્ષ્ય તેટલું જ
 કાર્ય શીઘ્ર ધાય છે એમ અવગ્રાધયું. પ્રત્યેક કાર્યની પ્રથમ બ્યવસ્થા
 કરીને આનુભવનુજ્ઞ ફોટકાલચક્રિયા આનુકુલ પ્રતિકુલ સંયોગોને ધ્યા-
 નમાં રાખી યથાચક્તિ કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ સેવ!!! કે જેથી સંચાર-
 બ્યવહારમાં અનેક કોકરોથી બચી શકાય અને કાર્ય કરવાનો અનુ-
 ભવ પ્રાપ્ત થઈ શકે. અયોવર્તમાં આયો પૂર્વે મુખ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રત્યેક
 કાર્યને દ્રવ્યફોટકાલનુસારે કરવા હતા તેની આજી વરીકે અનેક પ્ર-
 સારો વિવચ્ચાન છે, પરંતુ તે ધવજ કરી બેસી રહેવાથી કંઈ વળનું

નથી. વાતો કરે વડાં કદી વડાં થવાનાં નથી. દીર્ઘસૂત્રી પણ હા જાણ ન થયું જોઈએ. ઉત્સાહપૂર્વક મુખ્યવસ્થા કરીને કાર્ય કરવું ને કરવું, પણ નકામા ન બેસી રહેવું. નકામા બેસી રહેવાથી અવસ્થા ઉઠેલી ખરેખર મનમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આત્માની સ્વ શક્તિઓમાં સચે પેસે છે, તથા બ્યસ્તિ તથા સમસ્તિનું ક્ષેય થાય શકાતું નથી. અતએવ મુખ્યવસ્થાએ કરીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં એક ક્ષણ પણ નકામા ન જવા દેવો એજ ખાસ લક્ષ્યમાં સમજવું જોઈએ. જે મનુષ્યે સ્વાધિકારે જે જે કાર્યો કરવાનાં છે તે જાણતા નથી અને જાણતાં છતાં પણ મુખ્યવસ્થાથી કાર્ય કરતા નથી તે મનુષ્યે દેશ અને ઠામને એક ભારમૂલ સમાન જાણવા. આત્મશક્તિથી બહારનું કાર્ય પણ ન કરવું જોઈએ. ભલે ગમે તેવું ઉત્તમ હોય, પરંતુ આત્મશક્તિ બહારનું કાર્ય કરવાથી આત્માથી થઈ શકતું નથી તેથી સ્વ અને પરને કશો લાભ થઈ શકતો નથી; તેમજ આત્મશક્તિ બહારનું કાર્ય કરતાં સ્વાત્માનો નાશ થાય છે. અતએવ આત્મશક્તિ પરિજ્ઞાન એમ વાક્ય મૂકવાની જરૂર પડી છે. આત્માની શક્તિ જાણીને કાર્ય કર. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી પોતાની શક્તિને જાણ અને સ્વયંબ્યકાર્યોને નિયમિતકાલાદિ વ્યવસ્થાપૂર્વક કર કે જેથી નિયમિત મુખ્યવસ્થાથી આત્મશક્તિયો પ્રતિદિન વધતી જાય. જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય તેઓ નાથી જે જે વિરૂદ્ધ કાર્યો હોય તેઓનું પણ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલિકથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું કે જેથી પશ્ચાત્ મતિ સંમોહથી સ્વાધિકાર વિરૂદ્ધ કાર્યમાં અવ્યવસ્થાથી પ્રવૃત્તિ ન થાય. ઉપર્યુક્ત પ્રલોક ભાવર્થને અનેકનયોની દૃષ્ટિયોથી અવગ્રાહીને હે કર્મયોગિન !!! મુખ્યવસ્થાથી સ્વાધિકારે કાર્યો કર.

અવતરણ—અહંમત્ત્વ સંસ્કાર ત્યાગપૂર્વક સ્વકર્તવ્યમાં સ્થિર થવાનું કથવામાં આવે છે.

અહંમત્ત્વસંસ્કારૌ સ્ત્યક્ત્વા વિજ્ઞાય ચેતનમ્ ।

સ્વકર્તવ્યં પરિજ્ઞાય, પ્રવૃત્તૌ ત્વં સ્થિરો ભવ !!! ૫૦

શીખદાય—અહંમત્ત્વ સંસ્કારોને ત્યાગીને અને આત્માને જાણીને તથા સ્વકર્તવ્યને જાણી સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં સ્થિર થા.

વાય છે અને જેણે સર્વથા આઠકર્મનો ક્ષય કરી મુક્તિ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું તે સિદ્ધ પુદ્ગલ પરમાત્મા કથાય છે. જ્ઞાનાવરણીય, દરોનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગેત્ર અને અન્તરાય એ અષ્ટકર્મની સાથે આત્માનો અનાદિકાલથી સંયોગ સંબંધ થયો છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટકર્મની એકસોને અઠાવન પ્રકૃતિ છે. કર્મનો પ્રકૃતિબંધ, પ્રેશબંધ, સ્થિતિબંધ અને રક્ષણબંધ એ ચાર પ્રકારનો બંધ અવબોધ છે. બંધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા એ ચાર પ્રકારે કર્મનું સ્વરૂપ અવબોધવું. કર્મઅન્ધ, કર્મઅપયડી, ભગવતી, આચારાંગ, પન્નવણ તત્ત્વર્થવૃત્તિ, સ્થાનાંગ, સમવાય, પ્રશ્નવ્યાકરણ વગેરેથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટકર્મનું વિશેષતઃ સ્વરૂપ અવબોધવું. વેદાન્તદૃષ્ટિએ, સંચિત, ક્રિયામાણ અને પ્રારબ્ધ એવા ત્રણ પ્રકારના ભેદોનું સ્વરૂપ ભગવદ્ગીતા, અષ્ટાદશપુરાણ વગેરેથી અવબોધાય છે. વેદાન્તદૃષ્ટિએ આત્મા અને કર્મનો સંબંધ શો છે ? તે અવબોધવા માટે ગ્રહ્યસૂત્રનાં સર્વ ભાષ્યો, ભગવદ્ગીતા, યોગવાસિષ્ઠ, અષ્ટાદશપુરાણો અને દશ, અઠાવીશ તથા એકસોને આઠ ઉપનિષદો અવબોધવી જોઈએ. વેદાન્તદૃષ્ટિએ આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ જાણવા માટે શંકરાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય, માધ્વાચાર્ય અને વલ્લભાચાર્યના રચિત ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ અને કણ્ઠક ગોતમ, કપિલ અને મીમાંસકોના આચાર્યોના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. ચારવેદ, ઉપનિષદો, પુરાણો અને પદ્ધતિ ધર્મોક્તિ, સાંખ્યમત, મીમાંસક, કણ્ઠક, પાતંજલ, ગોતમ વગેરેના ગ્રંથો, શંકરાચાર્ય વગેરે આચાર્યોના ગ્રંથો, કળીરમત, રામાનંદમત, કિંગાચાર્ય, આર્યસમાજ, બ્રહ્મોસમાજ, પ્રાર્થનાસમાજ, થીઓસોફીકલ સોસાયટી, બીજાગર્ગી અને સ્વામીનારાયણમત વગેરેનું સૂક્ષ્મજ્ઞાનદૃષ્ટિ સ્વરૂપ અવબોધવું જોઈએ. બોદધર્મદૃષ્ટિએ આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવનારા જે જે ગ્રંથો હોય તે તે સર્વ ગ્રંથોનું સૂક્ષ્મજ્ઞાનદૃષ્ટિથી મનન કરવું જોઈએ. મોદ્ધર્મદેનધર્મદૃષ્ટિએ આત્મા અને કર્મનું જે જે સ્વરૂપ ગ્રંથોમાં લખેલું હોય તે જાણવું જોઈએ. ચાલુદીધર્મદૃષ્ટિએ આત્મા-કર્મનું જે સ્વરૂપ હોય તે જાણવું જોઈએ. ત્રીકધર્મદૃષ્ટિએ અને ઈશ્વરમાં પ્રાચીનકાલમાં પ્રવર્તિત ધર્મદૃષ્ટિએ અન્ધ

અને કર્મનું મું સ્વરૂપ છે ? તે સમયનું અવગ્રાહનું જોઈએ. ખોસિ
 ધર્મદાદિને આત્મા અને કર્મનું મું સ્વરૂપ છે તે તેના પ્રતિષ્ઠા
 અંગ્રાદાદિ આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ અવગ્રાહનું જોઈએ. પારસી
 એના જરૂરસાની ધર્મદાદિને તેજીના અંગ્રાદા આત્મા અને કર્મનું
 કર્મનું સ્વરૂપ પ્રતિષ્ઠાન કરવામાં આવ્યું છે તેનું સમયનું સ્વરૂપ અવગ્રાહનું
 જોઈએ. પ્રાચીનકાલમાં આ વિષયમાં જે જે પદો થઈ ગયેલા હોય
 તેઓમાં આત્મા અને કર્મનું અંગ્રાદા આત્મા અને કર્મનું અંગ્રાદા આત્મા
 તે આત્મા અવગ્રાહનું જોઈએ. આત્મા અને કર્મનું અંગ્રાદા આત્મા
 આત્મા અને કર્મ વચ્ચેનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થવા માટે સર્વ દર્શનકારોના
 દર્શનમાંથી વિચારનું અધ્યયનદાદિને મનન કરવું જોઈએ. પદ્યમાં
 આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ અવગ્રાહવામાં કુલપનનદાદિ, પરંપ-
 મનાદાદિ, પદ્યમાં અનુભવમય કરવું
 વચ્ચે દાદિને આત્મા અને કર્મનું અંગ્રાદા આત્મા અને કર્મનું અંગ્રાદા આત્મા
 કર્મ ઉપચારમાં આવ્યું હોય તેને પુલિંગમય અને અનુભવમય કરવું
 જોઈએ. ઉપનિષદાદિને સર્વ ધર્મોના આધારોએ જગતને ઉપકાર કર-
 વાને આત્મા અને કર્મનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેથી કોઈના પર નુક-
 કારદાદિથી ન અવગ્રાહતા તેઓએ સ્વપુલિંગને જે જે કર્મ અને આ-
 ત્માનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે તેમાં કયા કયા અંગ્રાદા સત્યત્વ રહેતું છે
 અને કયા કયા અંગ્રાદા અસત્યત્વ રહેતું છે તેને પરિપૂર્ણ અવગ્રાહણથી
 નિર્ણય કરવો જોઈએ. આત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ અવગ્રાહવાથી કર્મના
 યોગે ઉત્પન્ન થએલ અહંમત્ત્વ સંસ્કારોને દૂર કરી શકાય છે; અત-
 એવ ઉપનિષદ અનેક દર્શનકારોની દાદિઓએ આત્માનું સ્વરૂપ અવ-
 ગ્રાહવું જોઈએ. યોગશાસ્ત્રકારોએ આત્માની અનેક ત્રિવિધ પ્રકારવા
 માટે જે જે ઉપાયો કર્યા છે તે તે ઉપાયોને આદર કરવામાં આ-
 ત્માનું વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એ આવશ્યક કર્તવ્ય છે. આત્મા સમ્યક્
 અવગ્રાહવા પદ્યમાં અહંમત્ત્વ સંસ્કારોને મારી દેવામાં વાર લા-
 ગતી નથી. આત્માને જે લાભ છે તે અહંમત્ત્વના સંસ્કારોના નાશ
 કરી શકે છે. આયાવર્તમાં એક વખત એવા હતો કે આયો આત્મ-

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વાસ્તવિક સ્થિતિમાં કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિને લેઈ
 દેવ. તેઓ આત્માને અણુવામાં તથા અનુભવવામાં પામ્યાનું જ
 નોંધેલા. મૂર્ત વિશ્વપ્રવર્તિનિયમોને આર એ છે કે આત્મામાં જ
 આત્મના પ્રકટાવથી પરમાત્મસ્વરૂપમાં હીન થઈ જવું એ જ
 દેવે ચત્ય ત્રિહાંત કરે છે; અને એ જ તે પરિપાકમૂલકનું જ
 પ્રીત્યે અવગ્રાહ્ય છે; અત્યેવ ઉપરુક્ત સ્થાનમાં જાણવું કે
 ચેતનને આત્માને પ્રવૃત્તિ મેવ. આપણે ત્યારે આત્માને અનુભવ
 જાણ પરબુદ્ધિદાન પ્રકટના અર્થમનનાના નંદાએને દૂર કરી દેવે
 જ્યાં હું અને આર છે ત્યાં પ્રત્ય નથી. જ્યાં હું ને આર મેં
 જ્યાં છે ત્યાં આત્માની દેવતાથી આત્માના પાનનું અવગ્રાહ્ય
 થયાનું નથી. જ્યાં હું ને આર છે ત્યાં આત્મા અને પરબુદ્ધિ
 જ્યાં હું ને આર છે ત્યાં આત્મા અને પરબુદ્ધિ
 આત્મા નથી અર્થાત્ ત્યાં અત્યેવ છે. હું અને આર એ જ
 જ્યાં સ્વપને દેવતાનું થાય છે ત્યાં દેવતાના પરમાત્મ પ્રકટ
 થઈ ચકાસે નથી. હું અને આર એ જ તૂટિયા નંદાએને દેવ
 જાને આરે આત્માને અનુભવ મેંદેવે હું અને આર એ જ
 નંદાએની દેવતાના નોંધે આત્મા આરે આત્માના સ્વરૂપે અનુભવ
 નમ્ય થાય છે ત્યાં આત્મા જે જે નમ વચન અને પ્રકટ થઈ
 છે તેમાં અર્થમનના નંદાએને પ્રવૃત્તિ થકે નથી જે અર્થમન
 રૂંદ રૂંદ છે તે પરબુદ્ધિ આત્મા નથી અને અર્થમનના દેવતા
 રૂંદરૂંદે જ્યાં નંદા વિવેક થાય આર અનુભવેનિતી અર્થ
 અનુભવ દેવ છે તે જ આત્મા છે એવે અર્થે દેવતા
 થાય છે ત્યારે દેવતા રૂંદ રૂંદ અર્થમનના નંદાએને દેવ
 દેવે દેવતા નથી અને પૂરે જે જે અર્થમનના દેવતા
 કરેલ દેવ છે તે નંદા રૂંદ રૂંદ નમ રૂંદ દેવતા નમ રૂંદ
 દેવતાના નંદા વિવેકે નમ રૂંદ દેવતા નમ રૂંદ
 દેવતાના વિવેકે નમ રૂંદ દેવતા નમ રૂંદ
 દેવ છે; દેવતા દેવતા નંદા રૂંદ રૂંદ દેવતા નમ રૂંદ
 આત્માના નમ રૂંદ એ નમ રૂંદ નંદા રૂંદ રૂંદ

તમજ્ઞાનરૂપ કિસ્સોવડે અહંમત્વ સંસ્કારરૂપ વાદજ્યાંએને વિષેરી
 યજ્ઞય છે એમ વસ્તુતઃ અવગ્રહેધવું. કિસ્સો તે વાદજ્યાં નથી તેમ આ-
 ત્મા તે અહંમત્વ સંસ્કારરૂપ નથી. અહંમત્વ સંસ્કારથી સિત્ત એવા
 આત્માને બ્યારે સ્પષ્ટપણે અવલોકવામાં આવે છે ત્યારે બાહ્યકર્તવ્ય-
 કાર્યોમાં અહંમત્વ એવો પ્રત્યય ક્યાંથી થઈ શકે? અર્થાત્ ન થઈ શકે.
 મન, વાત્સી અને કાયાના ચેગથી બ્યારે આત્મા સિત્ત છે અને એ
 આત્મા નથી તે બાહ્ય વસ્તુઓમાં અહંમત્વ સંસ્કારો તે ક્યાંથી
 પ્રગટી શકે? બાહ્યકર્તવ્યકાર્યોને કરવામાં આવે અને મ્હારું ત્હારું એવો
 યજ્ઞબ્યવહાર કરવામાં આવે તોપણ કર્તવ્યકાર્યોમાં અહંમત્વ પરિ-
 છામ ન હોવાથી તેમાં બંધવાનું થતું નથી અને આત્માની યજ્ઞિ-
 ચેપર અહંમત્વ સંસ્કારોનો લેપ લગી શકતો નથી. અત્યાદિસ્રવથી
 અહંમત્વ પરિછામના સંસ્કારો પડેલા હોય છે તે આત્મજ્ઞાનવડેજ
 દળે છે એવો અન્યાદિ સંશ્લિદ્ધ નિયમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે આત્માને
 બાહ્ય અને અહંમત્વ સંસ્કારોનો ત્યાગ કરી કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્ત
 થવું જોઈએ. જ્ઞાની શિષ્ય આપે છે કે તું પોતાને બાહ્ય-જ્ઞાન લગી
 આત્માવાસ્ય વિન્દ્યો નહિ, ત્યાં લગી સાધના સર્વ જૂઠી ઇત્યાદિ મ-
 હાત્માઓનાં વચનોવડે અવગ્રહેધી યજ્ઞય છે કે આત્માને બાહ્યનેજ
 અહંમત્વ સંસ્કારોને દર હંધવી યજ્ઞય છે; અગર એવ આત્માને બાહ્યનેજ
 અહંમત્વ સંસ્કારોને હંધવી જે જે સ્વાધિષ્ઠરે મન, વચન અને
 કાયાદિથી કર્તવ્યકાર્યો હોય તે કર્યા કર!!! અહંમત્વ સંસ્કારોને
 હંધ્યા પછીજ અહંમત્વરૂપિરિદિગપણે કર્તવ્યકાર્યો થયા કરે છે અને
 સર્વમાં રહીને જરૂરી નહિ ભિન્નતાની આત્માની દયાને પ્રદત્ત કરી
 યજ્ઞય છે તથા કાર્ય કરતાં નિરૂપિત અનુભવી યજ્ઞય છે. હે મનુષ્ય! તું
 અહંમત્વના સંસ્કારો અને વિન્દ્યોને હંધવીને અત્તિ પ્રતિષ્ઠાસ્તે
 પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થા. કદાપિ તું અહંમત્વ સંસ્કારોને સેવીશ નહિ.
 તું સિદ્ધબુદ્ધ પરમાત્માને બંધુ છે. યજ્ઞા સો પરમગ્ગ આત્મા તે
 પરમાત્મા છે. અહંમત્વ સંસ્કારોને મહાત્મા સ્વાની સમતીર્થ ઉદ્ધરણ્યવથી
 હંધ્યાં છે. વેદાન્તદર્શની મહાત્મા સ્વાની સમતીર્થ ઉદ્ધરણ્યવથી
 અહંમત્વનાવનું મુક્તવર્તુડ જેવું દર્શાવે છે તે પ્રત્યક્ષે અહંમત્વનાવ વિન્દ્ય

રહેવાય તો તે પ્રભાણે શુભાહંવૃત્તિને સેવો. તે કથે છે કે, સ્વામી
 રામતીર્થ-સર્વાં હિ સંસ્થાઃ કિલ મારુતસ્થા, જાનોત યૂયં હૃદયં મરોપં.
 આર્યાઃ સમસ્તાઃ પથવર્ણમિત્રા, ન વાન્ધવાઃ કિન્ત્વહમેવ તે સ્યુઃ. શ્રી
 ભારતસંસ્થાઓ છે તે તમે બાણે કે મારૂં હૃદય છે. પથવર્ણ મિત્ર
 એવા સમસ્ત આર્યો બાંધવો નથી પરંતુ તે તે આર્યો તે હું હું આર્ય
 સ્વામી સમતીર્થની શુભ અહંભાવના છે. અહંમત્ત્વ વૃત્તિયોને અશુભ
 માંથી ટાળી પ્રથમ શુભમાં લાવવી અને પશ્ચાત્ અનન્ત આત્મસ્વ-
 રૂપમાં લય કરી લયલીન થઈ જવું. અહં અને મત્ત્વભાવનાને બહાર
 વહારિક શુભમાર્ગની સાથે ધાર્મિક શુભમાર્ગમાં લેઈ જવી અને અહં-
 મત્ત્વની શુભભાવનાનાં લઘુલઘુ વર્તુલો હોય તેનાં મહાવર્તુલો કરવાં.
 જેમકે પુત્ર તે હું, માળાપ તે હું, સ્ત્રી તે હું, પુત્રી તે હું, ઘર તે હું,
 કુટુંબ તે હું, મહોલ્લો તે હું, ગામ તે હું, નગર તે હું, નાત તે
 હું, સમાજ તે હું, સંઘ તે હું, દેશ તે હું, સર્વ પ્રાણીઓ તે હું,
 સર્વ મનુષ્યો તે હું, સર્વ પ્રજાંક તે હું એવી રીતે શુભઅહંવૃત્તિને
 અનુક્રમે વધારવી અને તેને અનન્ત આત્મસ્વરૂપમાં અસ્તિનાસ્તિ ધર્મે
 શમાવી દેવી. કુટુંબ તે મહારૂં, જ્ઞાતિ તે મહારી, નાતિ તે મહારી,
 ગામ તે મહારૂં, નગર તે મહારૂં, સમાજ તે મહારી, દેશ તે મહારૂં,
 સમગ્રવિશ્વ તે મહારૂં, એમ અનુક્રમે મત્ત્વભાવનાનું શુભમાર્ગ દૃષ્ટિએ
 વર્તુલ વધારતાં વધારતાં એટલા સુધી વધારવું કે સર્વ જગત્ તે મહારૂં-
 એમ સર્વને મહારૂં માનીને અસ્તિનાસ્તિરૂપ અનંતધર્મની મત્ત્વની
 ભાવનાને અનન્ત આત્મામાં શમાવી દેવી અને પશ્ચાત્ અનન્ત વર્તુલ
 રૂપ બનેલ અહંમત્ત્વને આત્માના અનન્ત શુદ્ધધર્મમાં ભસ્મીભૂત કરી
 દેવું. અહંમત્ત્વનો ત્યાગ કરીને જેઓ કાર્યયોગી ન બની શકે તેઓએ
 પ્રથમ અનંત વર્તુલભૂત બનેલ અશુભ અહંમત્ત્વનો પરિહાર કરવો
 માટે પ્રથમ શુભઅહંમત્ત્વભાવના વર્તુલની અનુક્રમે વૃદ્ધિ કરી તેને
 અનન્ત વર્તુલરૂપ કરી પશ્ચાત્ શુભમત્ત્વ અહંત્વના અનન્ત વર્તુલને
 અનન્ત શુદ્ધ સ્વરૂપમાં શમાવીને તેનું અહંમત્ત્વ દૂર કરી દેવું.
 આ પ્રભાણે પ્રયત્નથી કર્મયોગી બની શકાયે. જમો તે માર્ય ધર્મીને
 અશુભઅહંમત્ત્વના સંસ્કારોનો ત્યાગ કરી જે સ્થિતિમાં જે જે ધર્મો

કરવાનાં છે તેમાં સ્થેય ધરણ કરીને પ્રવૃત્ત થવું બેઠાં. શુભાહમ-
 મત્વત્વાવન્યનું અનન્તદૃષ્ટિ વર્તુલ ધરણ કરીને અમુક સ્વાધિકારે મર્યાદિત
 કર્તવ્યકાર્યપ્રવૃત્તિ સેવતાં અશુભમાં બંધાવાનું થતું નથી અને સંકુચિત
 વિચારોવડે સ્વપરને હાનિ પહોંચાડી શકતી નથી. આત્માને અનન્ત
 અસ્તિધર્મ અને અનન્ત ન્યાસ્તિધર્મવડે યુક્ત સ્થાપેલપણે અવગ્રહેતાં અહ-
 મત્વનાં દુર અશુભ અહમમત્વ વર્તુલો તો હલુમાત્ર પણ દૃઢ્યમાં વાસ
 કરવાને યક્ષિન્નાત્ર થતાં નથી અને ક્રિયામાં પણ દુર અશુભ વર્તુલોની
 પ્રવૃત્તિ દેખાતી નથી. તેમજ દૃઢ્યમાં નથીન અહમમત્વના સંસ્કારો
 પડતા નથી. આવી દૃઢ્ય ખરેખર આત્માનું અનેકાન્ત સ્વરૂપ બાહ્ય-
 થથી બને છે. આત્મેષ ઉપર્યુક્ત સ્લોકમાં વિદ્યાય ચેતનમ્ ચેતનને
 બાહ્યને પ્રવૃષ્ઠૌ ત્વં સ્થિરો મત્ત પ્રવૃત્તિમાં તું સ્થિર થા!!! એમ જે કથ-
 નામાં આખું છે તે યુક્તિયુક્ત સર્વવિશદિતકરક તિલક કરે છે. આત્માનું
 સ્વરૂપ અવગ્રહેવાથી અનન્તદૃષ્ટિ થવાથી સંકુચિતદૃષ્ટિવાદ જે જે
 મતો અને જે જે આચારો બાંધવામાં આવેલા હોય છે અને તેથી
 જે જે કથાઓ સેવવામાં આવેલા હોય છે તે તે સર્વે જેમ સ્વમ-
 માંથી બાંધત્ર થયા બાદ સ્વમની બાહ્ય નહીં થાય છે તેમ તેઓ
 સર્વ સંકુચિત વિચારો અને સંકુચિત પ્રવૃત્તિઓ હલુમાં નહીં બાંધ
 છે. તેમજ સર્વ જનતાય સર્વ વિચારો અને આચારોને અનન્ત જ્ઞાન-
 દૃષ્ટિની સ્થાપેલતાપૂર્વકે બાહ્યવાથી અશુભ અહમમત્વ, કલમકલ, કલેશ,
 અને મતમાન્યતા વગેરે દૂર રહેતું નથી. જે મનુષ્યો જે જે વિચારો
 અને પ્રવૃત્તિઓ કરે છે તેમાં તેઓ તેઓની દૃષ્ટિ અનુસાર કરે છે.
 તેઓ જ્યાંદે અનન્તજ્ઞાન વર્તુલરૂપ આત્મામાં આનન્દ વધારે ત્યારે
 તેઓ સ્વયમેવ સંકુચિત વિચારો અને આચારોથી હકારે અને સ્વા-
 ધિકારે સ્વપ્રવૃત્તિમાં અશુભ અહમમત્વને ત્યાગ કરીને પ્રવર્તે. આ-
 ત્મજ્ઞાની અશુભ અહમમત્વપ્રવૃત્તિઓથી વિશ્વજગીયાના કોઈ પણ
 જ્ઞાનને નહીં કરવા પ્રયત્ન કરતો નથી અશુભ અહમમત્વત્વાવન્ય
 ટંગવાની સાથે શુભ અહમમત્વત્વાવન્ય ખીલે છે અને તેથી વસુધેવ
 કુટુમ્બકમ્ વસુધેવ કુટુંબ એવી ભાવના બાંધત્ર થાય છે. આત્મજ્ઞાનનું
 અનન્ત જ્ઞાનવર્તુલ વિકસવા આવે છે ત્યારે જન્મદેશ તે સ્થાને એવો

ભાવ બદલતું થાય છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ક્રમ એ
મારી છે એવો ભાવ બદલતું થાય છે. એશિયા, યુરોપ, આફ્રિકા,
અમેરિકા અને આસ્ટ્રેલિયા દેશ મારે છે એવી ભાવના બદલતું થાય
છે. પદ્ધતિ સર્વ વિશ્વ મહારૂં એવી ભાવના બદલતું થાય છે તેથી ૧૧
યની વિશ્વવત્તાના વર્તુલમાં વૃદ્ધિ થાય છે. શાંતિ તે હું, ધર્મ તે હું,
દેશ તે હું, યુરોપ, આફ્રિકા, અમેરિકા અને આસ્ટ્રેલિયા તે હું એવો
ભાવ બદલતું થાય છે. સર્વ વિશ્વ તે હું એવી આત્માની બાધ
ભાવના જાગે છે. પદ્ધતિ અખિલબ્રહ્માંડે તે હું એવો ભાવ જાગ
યતાં કોઈનું અશુભ કરવાની વૃત્તિ થતી નથી પરંતુ પદ્ધતિ અશુભ
કરવાની વૃત્તિને ત્યાગ કરીને ત્યાગી બની શકાય છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,
વૈશ્ય અને શૂદ્ર તે હું એવો શુભાહ્વાન બદલતું થતાં મારે વર્તન
શુભ સેવા કરવાને સર્વસ્વાર્પણ કરવામાં ધર્મરત્ની તુલ્ય ઉદારભાષી
પ્રવૃત્તિ થાય છે. સર્વ વિશ્વવર્તિણ્યે તે હું એવી શુભવૃત્તિને
આત્મા સર્વત્ર શુભભાવમાં બ્યાપક થતાં સાત્વિક ગુણી મહાપ્રભુ બની
શકે છે. શુભમત્ત્વ અને શુભ અર્હભાવને ઉપર પ્રભાવે જે પંક્તિ
બીને કાર્યયોગી બને છે તે ધર્મસેવા, કોમસેવા, આવંજનિશિક્ષિત સેવા,
સહ્યસેવા, ક્ષાત્રકર્મસેવા, વિદ્યાકર્મસેવા, વિદ્યાબ્યાપાર-દુન્નરકર્મ સેવા,
શૂદ્રસેવા, દેશસેવા, આધુન્યન્તસેવા, પ્રભુસેવા, ગુરૂસેવા, કુટુંબસેવા અને
ગુરૂજનસેવા વગેરે અનેક સેવાઓને આદરવા શક્તિમાન થાય છે અને
કર્મયોગી બનીને મને તેવા સંયોગોમાં ઉભા થાય છે; પરંતુ કન્યાવધી
શ્રદ્ધ ધર્મ કદાપિ ખાજા પડતો નથી તથા પતિના ધર્મ નથી જાણતો
સેવા કરતી તે માતૃયજ્ઞ છે. સ્વવિચાર પ્રભાવે પિતાની સેવા કરતી તે નિ
યજ્ઞ છે. પગુઓની સેવા કરતી તે પગુયજ્ઞ છે. પંખીઓની સેવા કરતી
તે પક્ષીયજ્ઞ છે. વૃક્ષોની સેવા કરતી તે વૃક્ષયજ્ઞ છે. ગાયોની સેવા
કરતી પાન્ડુપાન્ડરિથી રક્ષણ કરવું તે ગાયજ્ઞ છે. અનિર્ધિતની સેવા
કરતી તે આંતરિયજ્ઞ છે. ગુરૂની સેવા કરતી તે ગુરુજ્ઞ છે. વં
શોની સેવા કરતી તે નવજીવિયજ્ઞ બલુએ દેવતા જા જા
ધન અને વાણી વટે સેવા કરતી તે વેણજ્ઞ બલુએ સ્વભાવ જા
મન અને ધન વટે સેવા કરતી તે સ્વભાવજ્ઞ અવદેવજ્ઞ કવિવંશ

મનુષ્ય સર્વ વર્ણોને અને સર્વ દેશના મનુષ્યોને પોતાના રૂપ
દેખી શકતો નથી તેથી અશુભમમત્વ અને અશુભ અર્થ
જિનો દાસ બનીને પોતાની અને વિશ્વની અવનતિ કરી શકે
છે. સર્વ જીવો તે હું એવી ગુણદંભાવનાથી પરહારોવમહો જાણનાર મેં
સૂત્રનો બાવ વિચારીને સર્વ જીવોની મંરણાદિ સેવા કરવામાં આવે તે
સર્વ વિશ્વરૂપ પોતાનો આત્મા બનનાં આત્માના અનન્તવર્તુણનો પાર પડી
શકાય છે. આત્મજ્ઞાન પામીને આત્માને અવગ્રાહી અગુત અદંતમત્વ
સંરક્ષાદેને હૃદયથી ગુણદંભમત્વભાવને આપકદૃષ્ટિએ આપકરૂપ
ખીડીને સંકુચિત વિચાર અને આચારો કે જેથી સ્વાત્મા ને જન
તને હાનિ થાય છે તેઓને ત્યાગ કરીને ખરેખર ત્યાગી બનને
ત્યાગમાર્ગના અનન્તવર્તુણમાં પ્રવિષ્ટ થવું જોઈએ. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત
કરીને સર્વવિશ્વવર્તિજીવો તે હું એવા બાવ ધારણ કરીને મંરણને
બનનાં આ વિશ્વના ખરેખર પૂજારી બની શકાય છે. જે મનુષ્ય આ
વિશ્વનો ઉપયુક્ત મેવાવટે પૂજારી બને છે તેજ ખરેખર આ વિશ્વનો
ગુત્ત પરામેશ્વર બને છે, આ પરામેશ્વરનો પ્રતિનિધિ બને છે. જે મનુ
ષ્ય સર્વ વિશ્વજીવને પોતાના આત્મસંચાલ માનીને આ નહિ વિશ્વ
વર્તિજીવો તેજ હું હું એવા બાવ ધારણ કરીને વિશ્વનો મંરણ કરે
છે તેજ આત્માને જાણે છે અને તેજ આત્માની પ્રગુણ જાણે છે
એવ અવગ્રાહવું. સર્વ વિશ્વવર્તિજીવો મદન અથવા નહિ વિશ્વવર્તિ
જીવો તેજ હું એવા ગુત્ત અદંતમત્વ પ્રવરવાથી જીવનિમજ્જા
રક્ષા કરી સર્વનું દેવ આપી શકાય છે અગુત અદંતમત્વથી જેવ
અનેક પુરો પ્રવર્તે છે અને પ્રવેક મનુષ્યના દૃઢતા પામ્યા પછી
છે એક અવગ્રાહવા છતાં તેને જગત્ત કાવ છે ગુત્તમત્વ બને
અદંતમત્વ જગત્તજીવને પોતાની છે. વિશ્વરૂપ બનીશનો નહિ
બને અને પુરો કરવાને ગુત્તદંતમત્વ અગુત મદન થ શકે
વંચન ઉપકારી છે. આત્મજ્ઞાન વિશ્વ ગુત્તદંતમત્વથી મનુષ્ય
વિગુત રહેને તે જગત્ત જગત્ત નહીને વિશ્વવર્તિ જીવને અનેક
પ્રકારે હાનિ પહોંચાડે શકે છે. આત્મજ્ઞાન વિશ્વરૂપ બને તે જગત્ત
જગત્ત અને અદંતમત્વ જેવનાં છે તે અનિમજ્જા જે મનુષ્ય મંરણ કરે

તે એમ અવરોધનું અને અશુભ મુનમન-વદંબવદ્ સંવિત ધરને
 જે સ્વધિકારે પ્રવચનથી કૌંસાયેાં કરે છે તે નિરુપ્ત અવ-પ્રમા
 મહાનુભવ કૃષ્ણ દેવે છે એમ અવરોધનું એવા સંતુષ્ટનિરુપ્ત અ-
 વન દરેકનો પૂજા નેચ બાળિની પ્રતિ એજ પદેમરી મનુષ્યવ
 વની સ્વરૂપ અવરોધથી અનન્યજનુંરૂપ મુનમન-વદંબવદ્ અને અવંબવને
 કરીને પદેમરી નેચેને અનન્ય મુદ્ધ અ-મવરૂપમા ઘીન દાચ અને
 પદેમરી અવંબવ-વદંબવથી સંવિત કૃષ્ણ નિરંબવથી સર્વ જગતને પ્ર-
 ત્યક્ત રૂપ સ્વધિકારથી અનન્ય અસ્તિત્વનું અને અનન્ય અસ્તિત્વમંત્રી
 અવંબવે મહાને આત્મમા પિરંબ જગત અવંબ પ્રભાને અનુ-
 બધી સર્વજ સર્વ જગતેમા આત્મને નિગનનિરૂપ મંત્રી સ્વધિકારે
 કૌંસાયેાંના પ્રવચન કૃષ્ણ સર્વજ નિરંબવથી જગતની આત્મદા
 મહા કૃષ્ણ છે ત્યારે સ્વધિકાર મુનમન-વદંબવદ્ ન્યા કૃષ્ણ છે અને
 એથી દેવ કૃષ્ણ ન આપે ત્યારે તે મુનમન-વદંબવદ્ કરીને આત્મની
 પ્રભા-નેચ કૃષ્ણ એજ સંતુષ્ટનિરુપ્ત કૌંસાયેાંના અવંબને સ્વધીને
 ઉપરે પ્રભા-નેચ કૃષ્ણ ઉચ્ચ શિખરેપર અવંબથી જગતની દરેક
 દૂરી કરીને મુનમન-વદંબવ સ્વધિકાર દની કૃષ્ણ છે આથી મુનમન-વદંબવનું
 સ્વરૂપ એમજમા મટે આત્મદાન પ્રત કરીને કૌંસાયેાંનાં પ્રવચન
 કૃષ્ણી કરે છે. આત્મને આત્મને જે મનુષ્યે કૌંસાયેાંનાં મહાને છે
 તેલે આત્મની ઉચ્ચાદથી મને તેજ સંવેદનમાં પતિત થત નથી
 અને તેલે અનુકરે અનુભવન-વદંબવને ત્યજ કરી મુનમન-
 વદંબવ આત્મી પદેમરી સર્વેક મુનમન-વદંબવ-વદંબવથી સંજા કૃષ્ણ
 અવંબના બની કૌંસાયેાંનાં મુકવણને દેવ કૌંસાયેાંનાંને કરે છે. જે
 મનુષ્ય ! ઉપર મનેજે અવંબવ-વદંબવ સંજાથી અને અવંબવ-વદંબવ-વદંબવ
 અવરોધથી અનુભવથી મુનમન આથી પદેમરી આત્મ-અનન્ય અનન્ય સ્વ-
 રૂપમાં પ્રવિષ્ટ કૃષ્ણ સંતુષ્ટિત સમજેશ્વરેક સંતુષ્ટનિરુપ્તે ત્યજ અનન્ય
 ઉત્તમ બની સ્વધિકારે કૌંસાયેાંનાં સ્થિત થા.
 અવરોધ-સુ-સુખદુઃખદ સંવેદનને વિચારી વિગ્રહકૃદિ સંકલપૂર્વક
 કૌંસાયેાંનાંને પ્રવચન દેવમા આવે છે.

મનુઃતપ્તદાન્ સર્વાન્, સંયોગાન્ તાન્ વિચાર્ય ચ ।

કાર્યમાદત્ય પશ્ચાત્ ત્વં-મા મુઞ્ચ વિગ્રંકોટિભિઃ ॥૧૧॥

શબ્દાર્થ—મુખદુઃખપ્રદ સર્વ સંયોગોનો વિચાર કરીને કંઈ કરું
જોઈએ. કાર્ય આદરી વિગ્રકોટિઓથી પણ પશ્ચાત્ તું કાર્યને ના મુંચ!!!

ભાવાર્થ—જે જે સ્વાધિકારે કાર્યો કરવામાં આવે તે તે કાર્યો કરવા

મુખ દુઃખપ્રદ સર્વ સંયોગોનો વિચાર કરી જવો. અમુક કાર્ય કરતાં મુખ
સંયોગો કયા કયા છે અને અમુક કાર્ય કરતાં દુઃખના સંયોગો કય
કયા છે તે આજુબાજુના ક્ષેત્રકાલ સંબંધિત સંયોગોપરથી વિચારું.
અમુકકાર્ય કરતાં મુખના સંયોગો કયા કયા છે અને તે પ્રાપ્ત કરવા
મહાશમાં શક્તિ ખીંચી છે કે કેમ? તેનો વિચાર કરવો તેમજ અમુક
કાર્ય કરતાં દુઃખપ્રદ સંયોગો કયા કયા છે તેનો વિચાર કરી જવો.
દુઃખપ્રદ સંયોગો કઈ કઈ વખતે કયા કયા ક્ષેત્રને પામી કાર્યપ્રવૃત્તિમાં
પ્રાપ્ત થશે તેનો દીર્ઘદૃષ્ટિથી એકાન્તમાં વિચાર કરવો અને મુખપ્રદ
સંયોગો કયા કયા ક્ષેત્રે કયા વખતે પ્રાપ્ત થશે અને કેવા પ્રકારે
પ્રાપ્ત થશે તેનો કાર્યપ્રવૃત્તિ પૂર્વે સ્થિરદૃષ્ટિથી વિચાર કરવો. મુખપ્રદ
સંયોગો અને દુઃખપ્રદ સંયોગો વર્તમાનમાં કયા ક્ષેત્રના અનુચારે કય
કયા છે અને ભવિષ્યમાં કયા ક્ષેત્રને પામી કેવી રીતે પ્રાપ્ત થશે તેને
દીર્ઘદૃષ્ટિથી વિચાર કરવો. વિમલશાહે ભીમદેવ સોલંકી પ્રતિજ્ઞા થયે
છે એમ જાણી તેણે મુખદુઃખપ્રદ સંયોગોનો વિચાર કર્યો. વિમલ
શાહને પાટણમાં કાર્યપ્રવૃત્તિઓમાં દુઃખપ્રદ સંયોગો વિશેષ મજબૂત
તેથી તેમણે મુખપ્રદ સંયોગો કયાં પ્રાપ્ત થશે તેનો વિચાર કર્યો ચંદ્ર
વતીમાં મુખપ્રદ સંયોગો મળશે એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને ચંદ્ર
વતીમાં ગયા. ત્યાંના પરમાર રાજાને દ્વેષ કરી સ્વયં આજુબાજુ
ચંદ્રાવતીના રાજા બન્યા. હજારે હજારે વિમલશાહે અનેક પુત્ર કરીને
રાજ્યની સીમા વધારી. અમુક મેલેજ બાદશાહ સાથે પુત્ર કર્યો અને
આજુબાજુ, સિદ્ધાચલપર તથા કુંભારીયા કે જેને પૂર્વે અરવલ
નગરી કચ્છમાં આવતી હતી તેમાં જિનમંદિરો નંધાયા અને
કેવળયો બંધાયા. વિમલશાહે દુઃખપ્રદ સંયોગો અને મુખપ્રદ સંયો
ગોને ક્ષેત્રકાલનુચારે વિચાર ન કર્યો તેજ અને પદમુખપ્રદ
હતા તે તે નષ્ટ થઈ ગયા તેમણે મુખપ્રદ સંયોગો અને દુઃખપ્રદ

સંયોગે કયા કયા છે અને દ્વેષકાલાનુસાર કયા કયા છે તેનો વિવેક
 કરીને સુખપ્રદ સંયોગે જેમાં છે એવી સંદ્રાવતીને પસંદ કરી. વસ્તુ-
 પાત્ર અને તેજપાત્ર એ બે બંધુઓએ દુઃખપ્રદ સંયોગે અને સુખપ્રદ
 સંયોગેનો વર્તમાનપાત્ર અને દ્વેષ સંબંધે વિચાર કરીને તેઓ ધોળ-
 કામાં વાણેલાના સ્વભાવમાં ગયા અને સુખપ્રદ સંયોગેની અનુકૂળતા
 દેખી ત્યાં પ્રધાન થયા તેથી તેઓ સુખી થયા. વસ્તુપાત્રે અને તેજ-
 પાત્રે આણુજી, સિદ્ધાચક્ર વગેરે રથાને જિનમંદિરે બંધાવ્યાં છે. તેઓએ
 અનેક યુદ્ધમાં નેતા બનીને લૈનકુતિયવીરની રોશનાને પ્રદર્શિત કરી
 હતી. વસ્તુપાત્રે સાગીબાર યાત્રા, સંઘ કાઢીને કરી હતી. વીરમહેવ અને
 વિશલદેવના ન્યામની સાથે અને લૈનકોમન્ય દત્તિકાસની સાથે વસ્તુ-
 પાત્ર અને તેજપાત્રનું ન્યામ સઘ કાયમ રહેશે. વસ્તુપાત્રે અને તેજ-
 પાત્રે સુખદુઃખપ્રદ સંયોગેનો વિચાર કરી સુખપ્રદ કાર્યપ્રવૃત્તિ આરંભી
 હતી તેથી તેઓ સુખી થયા. કુમારપાત્રસમઘે સુખપ્રદ અને દુઃખ-
 પ્રદ સંયોગેનો વિચાર કરીને સ્વભાવપર બેસવાનો નિશ્ચય કરી
 સ્વભાવગામ હાથમાં લીધી અને દુઃખપ્રદ સંયોગેને દૂર કરી સુર્વર-
 દેશનું સમ્યક્ પરિણામ કહ્યું. દંડકાંડના સ્વભાવ રીતરે સુખદુઃખપ્રદ
 સંયોગેનો વિચાર કરીને સ્વભાવકાર્યપ્રવૃત્તિ સેવી હતી. સુખદુઃખપ્રદ
 કયા કયા સંયોગે છે તેનો પરિપૂર્ણ જો મનુષ્ય વિચાર કરતો નથી
 તે મનુષ્ય દુઃખપ્રદ સંયોગેને હાંધી સુખપ્રદ સંયોગેને પ્રાપ્ત કરી
 ધક્કો નથી આપીવર્તમાં લગભગ બેઠબાર વર્ષથી સુખ દુઃખપ્રદ સં-
 યોગેને બાણુવાની અને તેનો વિચાર કરવાની આયોની પુલિમાં
 મન્દલા આવી ત્યારથી તેઓની કર્મપ્રગતિમાં, વિદ્યાકર્મપ્રગતિમાં, વૈશ્ય-
 કર્મપ્રગતિમાં અને દરકર્મપ્રગતિમાં હાનિ આવી પહોંચી, તેથી તેઓ
 સ્વદેશોન્નતિ કરી ચક્રા નહિ અને પરદેશીઓની સ્વારીઓથી કય-
 સઈ અર્ધસુવા જેવા યજ્ઞ ગયા. અને તે દેશના મનુષ્યો હોય પરંતુ
 બ્યારે તેઓ સુખદુઃખપ્રદ સંયોગે કયા કયા દ્વેષકાલાનુસાર છે તેનો
 વિચાર કરતા નથી ત્યારે તેઓ દુઃખથી વાત અને છે. ચોટલો પણ
 તેનાં પાત્રાં ખાઢીને સેકવામાં નથી આવતો તો તે બગી બાય છે તેમ
 મનુષ્યો પણ જેવાની સુખદુઃખપ્રદ સંયોગનજાણુઓનો વિચાર કરીને

પ્રવર્તી નથી ચક્રતા તો તે અનેક પ્રકારની હાનિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. દેશને, સભાને, પ્રજાને, કોમને, ગૃહસ્થને અને ત્યાગીને મુખપ્રદ અને દુઃખપ્રદ કયા કયા સંયોગો વચ્ચે ઉભા રહેવાનું થયું છે તેને પોતે જો તે નથી જાણતા તો તે અન્ધની પેઠે અન્યની કૃપાપર છત્તવાને લાયક બની શકે છે. દુઃખપ્રદ સંયોગોને જાણવામાં આવે છે તો તેને હઠાવી શકાય છે અને સુખપ્રદ સંયોગોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. મનુષ્યે તાવડીમાં જેમ રોટલીનું પાતું બદલાય છે તેમ દુઃખપ્રદ સંયોગોથી પરાઈ-સુખ થઈ સુખસંયોગો તરફ વળવું જોઈએ. જે ક્ષેત્ર કાલે દુઃખપ્રદ સંયોગોને નાશ યાય અને સુખપ્રદ સંયોગો પ્રાપ્ત થાય એવા ક્ષેત્રકાલે કાર્યપ્રવૃત્તિ આરંભવી જોઈએ. પારસીઓએ દુઃખપ્રદ ઇરાનદેશની તે વખતની સંયોગોની સ્થિતિ અવલોકી તેથી તેઓ ઇરાનમાંથી નીકળી હિન્દુસ્થાનમાં આવ્યા. તેથી તેઓ સ્વધર્મનું અસ્તિત્વ અને સ્વધર્મકોમનું અસ્તિત્વ સંરક્ષી શક્યા. બ્રાહ્મણોએ જૈનો અને હિન્દુઓના સમયમાં પોતાની કોમનું અને પોતાના ધર્મનું અસ્તિત્વ ન રહી શકે એવા દુઃખપ્રદ સંયોગોને દેખી તેઓ વીરક, ચીન, બ્રહ્મદેશ તરફ પ્રયાણ કરી ગયા. કહેવાનો સારાંશ એ છે કે સુખપ્રદ સંયોગો જ્યાં તેઓના પ્રતિકુલ બની દુઃખપ્રદ સંયોગોએ જ્યાં ત્યાં તેઓએ અન્યદેશમાં સ્વધર્મનું અસ્તિત્વ જાળવ્યું. દરેક કોમને, દરેક જાતને કાલની વિચિત્ર ઘટનાઓ અને દેશની વિચિત્ર ઘટનાઓમાંથી પસાર થવા વારંવાર સુખપ્રદ સંયોગોના અનુસારે જાણવું પડે છે. ગુજરાતના જૈનોએ એક સૈકા લગભગથી મુખ્યદુઃખપ્રદ સંયોગોને વિચાર કરીને દક્ષિણદેશમાં બ્યાપાર્ય પ્રવૃત્તિ કરી છે અને તેઓ પુના, અહમદનગર, માલેગામ, મુળીયા વગેરેમાં મુખી થયા છે. કોઈને કોઈ ક્ષેત્રમાં અને કોઈ કાલમાં પુણ્યનો ઉદય થાય છે. પાલીના રંક રોઠે વલ્લભીપુરમાં પ્રયાણ કર્યું અને ત્યાં તેઓ કચેરિ પતિ બની, તાત્કાલ વગેરે જાતના લોકોએ હિન્દુસ્થાનપર સ્વારીએ કરી અને તેઓ આર્યદેશના સ્વામી બન્યા. આર્યોએ હિન્દુસ્થાનપર સ્વારી કરી તેથી તેઓ સુખપ્રદ સંયોગોને પ્રાપ્ત કરી શક્યા. ઈંગ્લેન્ડના લોકો અમેરિકામાં ગયા અને ત્યાં તેઓ મુખી બન્યા. અનુક્રમણિકા

અમુક ક્ષેત્રમાં ચાપકર્મથી દુઃખના સંયોગેવડે પીડાય છે અને તે
 અન્યક્ષેત્રમાં ભય છે તે પુનઃ દુઃખી રહેતો નથી પરંતુ મુખ
 સંયોગે પ્રાપ્ત કરીને મુખી બને છે. મારવાડ સ્થળી વગેરેના ધર્મ
 લેનો કલ્પાટક, બંગાલા વગેરેમાં બ્યાપાયથે ગયા અને હાલ તેઓ ત્યાં
 મુખી થયા છે. કેટલાક જૈનો દેવાંડાં કાન્તમાં બ્યાપાયથે ગયા છે
 અને ત્યાં તેઓ મુખી થયા છે. જૈનેના વીરકથા પૂર્વે અયોધ્યા, બંગા-
 લામાં જન્મ્યા હતા અને જૈનો મગધદેશ વગેરે દેશોમાં કદાચેની
 સંખ્યામાં હતા, તેના સ્થાને હાલ ત્યાં મૂલસ્થાથી બાત તરીકે જૈનો
 નથી અને મુજબત, માગવા, મારવાડ, કાશિયાવાડ, કન્છ તથા દક્ષિણ
 તરફ જૈનોની વિશેષ સંખ્યા છે. જૈનોએ મુખદુઃખપ્રદ સંયોગોને
 પરિપૂર્ણ વિચાર ન કર્યો તેથી તેઓ સત્તા, વફા, વિદ્યા અને સં-
 ખ્યામાં ઘટતા ઘટતા અપોગતિના મૂલસ્થાનપર્યન્ત આવી પહોંચ્યા.
 પ્રાક્ષલ્લોએ, ક્ષત્રિયોએ, વૈશ્યોએ અને શૂદ્રોએ મુખદુઃખપ્રદ સંયોગોને
 પરિપૂર્ણ વિચાર ન કર્યો તેથી તેઓ અવનતિના ચક્રમાન બન્યા છે.
 હવે તો આયો ભગ્ને-તમે કેવા દુઃખી થયા છે.-તમારી માનસિક,
 વાચિક અને કાયિક શક્તિઓથી કેટલા બધા જાદ થયા છે તેનો વિ-
 ચાર કરો. આવસ્ય, કુસંપ, વૈર, હંધ્યાં, સંકુચિત રૂઢીઓ, અને સંકુચિત
 દ્રષ્ટિઓથી તમે ઘેરાઈ ગયા છે તેનો વિચાર કરો. તમારા પૂર્વજોની
 ઉન્નતિને હવે જાઈને તથા તેથી અભિમાની બનીને બેસી રહેવાનો
 સમય નથી ભગ્ને, ભગ્ને, જટ્ટી ભગ્ને. હંધ્યાંદિ દુઃખપ્રદ સંયોગોની
 માયાભાજને દૂર કરી નાખો. આવસ્ય, વૈર, હંધ્યાં અને અચન બેજ
 દુઃખના સંયોગે છે. તમારું ભવિષ્ય તમારા હાથમાં છે. પૂર્વની અ-
 જ્ઞાનતાથીની યાદી કરીને હવે રોવાથી કંઈ વગવાનું નથી. હવે તો મન,
 વચન અને કાયાની શક્તિ કેળવીને પ્રિયીશ ચલ્લની આંતરિયર ધ-
 યામાં રહી પ્રગતિશક્તિ પ્રવૃત્તિનાર્થમાં આગલ વધો. કુલ્યાન્યોએ
 તમારી ઉન્નતિ કરવા અને તમારી આંખે ઉઘાડીને મુલનાર્થે ચલ-
 વવા માટે પ્રિયીશચલ્લની સ્થાપના થઈ છે તેનો લાભ લેઈને દરેક
 બાબતની પ્રગતિ કરવામાં પડ્યા ત ન રહે. દુઃખપ્રદ સંયોગે કરતાં
 ઈન્દ્રિય સંક્રાન્ત સંકલ્પમાં આયોને મુખપ્રદ સંયોગે ધન્ય છે. તમને

બિટીશો પ્રવૃત્તિમાર્ગના શુરૂઆત મળેલા છે તેમની પાસેથી અનેક વિ-
 ઘાઓ વિનયથી મેળવવી જોઈએ. સર્વ પ્રકારની કેળવણી પ્રાપ્ત કરીને
 દુઃખપ્રદ સંયોગોને સુખપ્રદ સંયોગરૂપમાં ફેરવી નાખવા જોઈએ. બાકી
 લાગે તે બંધ કરવાં જોઈએ. સ્વાશ્રયી અને આત્મભોગી બન્ના સિવાય
 દેશ, કોમ વા ધર્મનો ઉદય થયો નથી, યતો નથી અને યવાનો નથી.
 અતએવ સ્વાશ્રયી અને આત્મભોગી બની દુઃખપ્રદ સંયોગોને કાર્ય-
 પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થઈને દૂર હાલવવા જોઈએ. કોઈ પણ આત્મભોગી-
 કારક કાર્યને પ્રારંભતાં દુઃખપ્રદ સંયોગો અને સુખપ્રદ સંયોગોને
 તપાસી લેવા, અને તે બેની વચ્ચે ઉભા રહીને કેવી રીતે કાર્યપ્રવૃત્તિ
 આરંભવી તેનો વિવેક કરી લેવો. કાર્યપ્રવૃત્તિમાં કોના કોના તરફથી
 દુઃખપ્રદ સંયોગો ઉભા થવાના અને કોના તરફથી સુખપ્રદ સંયો-
 ગોમાં મદદ મળવાની તેનો પ્રથમથી નિશ્ચય કરી લેવો અને પોતાના
 આત્મભક્ત ઉપર ટકી રહેવાનો અનુભવ કરીને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત
 થવું. પોતાની આરોગ્યશુભા સુખદુઃખકારક સંયોગોનો ઉપયોગ રહેતાં
 કોઈથી વંચિત થવાનું નથી અને તેમજ સદા આવચેત રહેવાય છે.
 સુખપ્રદ સંયોગોની સાથે દુઃખપ્રદ સંયોગો રહેલા હોય છે. વિવેક
 પદ્ધતિ યત્રિ થાય છે. સુખની પાછળ દુઃખ રહ્યું છે. જગતમાં જેમ
 બાહ્યસુખનાં સાધનો ધણાં છે તેમ દુઃખનાં સાધનો પણ ધણાં હોય
 છે. જે મનુષ્ય સુખસંયોગોનું ફક્ત જ્ઞાન ધરાવે છે અને દુઃખસં-
 યોગોને વિરમરી જાય છે તે દુઃખના સંયોગોના સામે ઉપાય હોઈ
 શકતો નથી અને તેથી તે દુઃખરૂપ યમના પાસમાં સુપડાઈ જાય છે.
 પોતાની આશુભાશુ દુઃખના સંયોગો કેટલા છે તેનું જ્ઞાન થવું
 તેના સામે કાર્યપ્રવૃત્તિ સમયે ટકી રહેવા માટે જે જે ઉપાયો થશે તે
 લેવામાં આવે છે અને અપ્રમત્ત બનીને કાર્યપ્રવૃત્તિ પ્રારંભી થાય
 છે. દુઃખના સંયોગોના સામે થવા માટે મનુષ્યે પ્રતિજિ અપ્રમત્ત
 રહેવું જોઈએ. સદા પ્રત્યેક સુદમાં સ્વયુદ્ધસામગ્રી કરતાં યતુને
 સુદસામગ્રી કેટલી છે તેના ખાતર દિશાજ મુખે છે અને તેના કરતાં
 વિશેષ સુદસામગ્રી લેવી કરવા પ્રયત્ન કરે છે. સ્વયુદ્ધસામગ્રી
 અદકારમાં રહીને જેઓ પરચકોની સામગ્રીની અભાવના કરે છે

ને એના બાળમાં પદ્મવતી-પરંપરા રહે છે. કેટલાક એવાનું વચેરે
 અર્થે એક સ્થાનેએ સમુપમા નહોતે કર્યા હતા. કુપમા સંધેએ
 એ વિશેષ લક્ષ્ય આપ્યું છે. તે તેઓ અદ્યતીની પ્રાપ્તિ સ્થા-
 ને પહોંચે પણ પહોંચી રહે એવું મનસ્વલન કરી
 એક કુપમા જે વખતે કુપારીની તથા અગ્નિમાં થીન થઈ કુપ-
 મારીને તેને પાડી મરી જાય છે. મુજબ જે વખતે ત્રિપુટીની
 અગ્નિવલન રહે છે તેજ સમયે ત્રિપુટી તેને મળી રહે છે. પ્રાપ્તિ
 વર્ગ પ્રાપ્તિ, સ્વિચ્છ, વેદ્ય અને રૂઢ દેવ અથવા સુપમા નહોતે અને
 કુપમા સંધેએ એ એક ઉપદેશને મુજબ અગ્નિ, નિદા, નિદા, વિષય
 કુપમા સંધેએ અને છે તેમજ વખતે કુપમા સંધેએ કુપ પગ રીને
 તેમજ કુપમા સંધેએ અને તેની અગ્નિને જ્યાં સુધી છે. અગ્નિ
 એક મુખ્ય કુપમા સંધેએ, દેવ, ઉપદેશ, વચિત, કથિત, ઉપદેશ, સ્વ-
 રૂપ સંધેએ અને સુપમા સંધેએ, વચિત, કથિત, ઉપદેશ, સ્વ-
 અને જોઈ કથિતે મનવલન કરે. કુપમા સંધેએ અને પ્રાપ્તિ કરે
 એક એક સંધેએ એક સંધેએ એક સંધેએ એક સંધેએ એક સંધેએ
 નિદા, નિદા, વિષયવલન અને કુપમા સંધેએ એક સંધેએ એક સંધેએ
 પ્રાપ્તિની સંધેએ રહેતી મળી જે મુખ્ય સંધેએ એક સંધેએ એક સંધેએ
 કુપમા સંધેએ રહેતી વિષય સંધેએ કરે છે તે કુપમા સંધે-
 એ પ્રાપ્તિમાં અગ્નિ અને ઉપદેશ કરે છે. એ પ્રાપ્તિ
 પ્રાપ્તિ સંધેએ નિદાની છે મુખ્ય! તે પ્રાપ્તિમાં અગ્નિ કરે
 અને પ્રાપ્તિમાં અગ્નિ કરે પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે
 અગ્નિ સંધેએ અને પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે
 પ્રાપ્તિ તે એ કરે છે કે કરે એક સિદ્ધિ નિદેશ કરીને પ્રાપ્તિ કરે
 પ્રાપ્તિ પ્રાપ્તિ તે કુપમા સંધેએ જ્યાં કરવા એક અગ્નિ
 દેવ અને મહાકલદેવે મહા અગ્નિવલન કરવા કરે એક અગ્નિ
 દેવ અને મહાકલદેવે કરે પ્રાપ્તિ અગ્નિ પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે
 કેટલાં કરીને એક એક વિષય કરીને એક સંધેએ એક સંધેએ
 સંધેએ પ્રાપ્તિ કરે એક એક સંધેએ પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે પ્રાપ્તિ કરે

કાર્યપ્રવૃત્તિ ન ત્યાગ, પ્રારંભિત કાર્યપ્રવૃત્તિ ન ત્યાગ;
 આ પાર કે પેલે પાર વિચારી, કાર્યપ્રવૃત્તિમાં લાગ-પ્રારંભિત. ૧
 દુઃખ પડતાં કાયર બનતાં, ના રહેતી નિજલાજ;
 દેખો જૈનોએ નિજ ખોયું, દુઃખ કાતરથી સજ—પ્રારંભિત. ૨
 કરણપેલો—રઝળ્યો બહુલું, મળી નહીં કોઈ સાહાય્ય;
 દુઃખસંયોગો જે ન વિચારે, તેનો થતો એ ન્યાય—પ્રારંભિત. ૩
 આકાશ તૂટી પડે નિજ શિરપર, તોપણ લેશ ન ભાગ;
 ફરજ અદા કર શીર્ષ પડેલી, મુખદુઃખસમયે ભાગ—પ્રારંભિત. ૪
 શક્તિ વિના ના વિશ્વ જીવાતું, એ કુદરતનો ન્યાય;
 કર્તવ્યો કરતાં મરવું શુભ, ચૂરને એહ મુહાય—પ્રારંભિત. ૫
 કરી કેશરીયાં કર કરવાનું, જેથી વિશ્વ જીવાય.
 બુદ્ધિસાગરધર્મ્યપ્રવૃત્તિ, પ્રગતિ નિશ્ચય થાય—પ્રારંભિત. ૬

મુખદુઃખપ્રદ સંયોગોનો પૂર્ણ વિચાર કરીને કાર્યપ્રવૃત્તિ આદરીને
 પશ્ચાત્ દુઃખો પડતાં ભીડે બની ભાગી જવાથી દેશ, ધર્મ, ભતિ,
 કુલ લાજે છે અને જગતમાં કાર્ય કરવાની અયોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકે
 છે. કાર્ય કરતાં વિના તો આવે છેજ એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. કોટી
 વિના સામા ઉભા રહેવું એજ ચૂરનું લક્ષણ છે. ગૃહસ્થો અને ત્યા-
 ગીઓ કોટી વિના સહન કરીને સર્વસ્વાર્થજી કરી કાર્યપ્રવૃત્તિથી પાળ
 ન ફરતા નથી ત્યારે દેશ, કોમ, સમાજ, સંઘ અને ધર્મને ઉદ્ધાર
 થાય છે. પ્રત્યેક આત્મામાં વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવાની શક્તિ રહેલી છે. તેથી
 પ્રત્યેક આત્માએ કર્તવ્યકાર્યોને પ્રાદર્શીને તેઓને અંપૂર્ણ કરવા પ્રયત્ન
 કરવો જોઈએ. હે ચેતન ! સારમાં સાર વજાબ્ય એ છે કે કોટી વિના
 સહીને કાર્ય કર. તેથી પાછો ન હડ.

અવતરણ—આદર્શ કર્મયોગી બની અન્ય લોકોને શુભકાર્યમાં
 પ્રવર્તાવ.

કૃત્વા કર્માણિ સચુક્તયા, શુભાનિ વ્યવહારતઃ ।
 આદર્શપુરુષો ભૂત્વા, લોકાન્ કાર્યે પ્રવર્તય ॥ ૫૨ ॥
 શાબ્દાર્થ—અવહારથી શુભકાર્યો સચુક્તિવટે કરી આદર્શ પુરુષ

બની લોકોને શુભકાર્યમાં પ્રવર્તાવ.

વિવેચન—મનુષ્ય ! આત્મનૃ ! ખરેખર તબ વાસ્તવિક શુભ-

અવહાર પ્રવૃત્તિ એ છે કે અવહારથી શુભકર્મો કરીને લોકોને કાર્યમાં પ્રવર્તાવવા. આદર્શપુરુષ યથા વિના કદાપિ લોકોના પર પાતાન્ય વર્તનની અંતર થતી નથી. “ગુરવસ્તુ મૌનવ્યાધ્યાનાઃ શિષ્યા-સ્તુ હિ પ્રસન્નદયાઃ” ગુરુએ મૌનવ્યાધ્યાનીએ હોય છે અને ઇન્ન સં-યયવાગ્ય શિષ્યો બને છે. આ વાક્ય કથવાને સાર એ છે કે શુભકાર્ય કરનાર મનુષ્યે એક અધર બેઠ્યા વિના અન્યલોકોને પાતાન્ય અનુ-યાયી બનાવી શકે છે. કહેણો જગત મહુરો અને રહેણો જગત હજુરો નો વિચાર કરવાથી પ્રયોધયે કે સારી સુન્નિવડે શુભકાર્યો કરીને આદર્શપુરુષ બની શકાય છે. જે મનુષ્ય જે પ્રમાણે વહે છે તે પ્રમાણે વર્તે છે નથી તે નિશ્ચાપ્રકાશી છે. કાયર નિર્વીર્ય મનુષ્યોનું દુઃખ ખરે-ખર તેના સુખમાં છે અને કર્મયોગીએનું દુઃખ તેની પ્રવૃત્તિમાં છે. અશુભકાર્યો-પાપકાર્યો કરવાથી કદાપિ આદર્શ પુરુષ બનવાને પ્રયત્ન પ્રત્ય થતો નથી. પાપકર્મો-અનીતિકર્મો કરવાથી આત્માની સર્વ શુભ-શક્તિયોને દુરૂપયોગ થાય છે, અને તેથી સ્વાત્માને અને વિશ્વને અનેકપ્રકારની હાનિ થાય છે; અતએવ અશુભકાર્યો કરવાને તે દુઃખ પ્રત્ય પણ ન ઉત્પન્ન થયે બેઠ્યો. સ્વનું અને પરનું અશુભ વિચારનું એ યંત્રણા સુખદાન કૃત્ય છે. અતએવ અશુભ વિચાર અને શુભ કાર્યોને પ્રણાને પણ ન કરવાં બેઠ્યો. આ વિશ્વમાં અશુભ પ્રમય વિચારો અને અશુભકાર્યોથી મનુષ્યો પાતાની મેળે પાતાનું હોટકું અશુભ કરે છે તેટલું તેટલું અન્ય દોષ કરી શકતા નથી. એક સદાવરમાં પત્થર નાંખવાથી અનેક કુંડલાં તીર પર્યન્ત ધાય છે તેમ આ વિશ્વમાં એક અશુભવિચાર થા એક અશુભકાર્ય કરતાં તેની સર્વ વિશ્વપર દોડી પહોંચી શકે છે તેને વિચાર કરીને એક અશુભ એક યજ્ઞ ક્યાં સુધી પહોંચી શકે છે તેને વિચાર કરીને એક અશુભ વિચારની હાનિ આટલે વિચાર કરવામાં આવશે તો પ્રયોધયે કે યજ્ઞ કરતાં વિચાર સૂક્ષ્મ અને બહુવાળ છે તેની સારી થા ખેલી અંતર ખરેખર પાતાન્ય પર તથા વિશ્વ સુદેખર અસંત ધાય છે આટલે અ-

ગુલવિચારો અને અગુલકાર્યોનો ત્યાગ કરવામાં જેટલો આત્મને
 આપવો પડે તેટલો ન્યૂન છે. ગુલવિચારો દ્વારા ગુલકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ
 થવાથી જે જે અંશે ગુલવિચારો અને ગુલકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ થાય
 તે તે અંશે અગુલવિચારો અને આચારો ટળે છે; અતએવ ગુલ
 વિચારો અને ગુલકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ થવાની અત્યંત આવશ્યકતા જિ
 હરે છે. કોઈ મનુષ્ય પોતાના શરીરની છાયાને પકડવા કસક ને
 પ્રયત્ન કરે અને છાયાની પાછળ દોડે તેથી છાયા કદાપિ ઝડી શકે
 નહિ, પરંતુ તે મનુષ્ય સૂર્યના સન્મુખ દોડશે તો છાયા તેની પા
 દોડતી દોડતી ગમન કરતી જણાયે. એ દૃષ્ટાન્તથી અવગ્રહવત્
 કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા, લક્ષ્મી, સત્તા, મુખ એ સર્વની પાછળ દોડવાથી તે પ્ર
 થતાં નથી, પરંતુ જ્યારે મનુષ્ય પરમાત્માના સફળોની પ્રાપ્તિ મા
 માટે જ્યારે ગુલકાર્યોવડે પરમાત્માના રૂપ સૂર્યના સન્મુખ પ્રવૃત્તિ
 છે ત્યારે તેને લક્ષ્મીસત્તા અને મુખની સહેજે પ્રાપ્તિ થાય છે. સકાર્ય
 કરવાની પાછળ દોડે એટલે લક્ષ્મી, કીર્તિ વગેરે તમારી પાછળ દોડે
 માત્રુમ પડશે. સફવિચારો અને ચત્રકાર્યોમાં દરદેજ પ્રવૃત્તિ થએ
 નુષ્ય સન્માર્ગપ્રતિ ગમન કરી શકશે. સન્કાર્યો કયાં વિદ્યા કદાપિ વિ
 ધમાં ઉચ્ચ થવાની આશા સખવી એ અર્થ છે. જે જે આશંકા
 તરીકે વિધમાં ગણાયા છે, તેઓએ પ્રથમ સન્કાર્યમાં સ્વાર્પણ
 પ્રવૃત્તિ કરી હતી. ગુલવિચારો અને ગુલકાર્યોમાં એટલા બધા ઉંચે
 જોઈએ કે ગમે તેવા અગુલ સંયોગોમાં પણ અગુલવિચારો
 અગુલાચારની પ્રવૃત્તિ કરવા ધાર્યા છતાં પણ થઈ શકે નહિ. અ
 લવિચારો સ્વમનમાં દરદેજ કેટલા આવે છે અને કેટલા લોકો
 તેના ઉપર જ્યારે સુશોધયોગથી જોવામાં આવે છે ત્યારે સ્વ-
 કર્ષ દ્રશ્ય છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે અને અગુલવિચારોને પ
 કરવા પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. માનપિતાની લક્ષ્મીમાં પ્રવળ અસ્થિ
 થઈ ગયો તેનું ખરેખરું કારણ તેના માનપિતાની લક્ષ્મી મુક
 ચારો અને ગુલાચારો દ્વારા. માનપિતાની લક્ષ્મી નેચર ૩૫ મુક ૪ ૧
 માટે પ્રવળ સ્વસ્થપત્ર કુલું હતું તેને અનેક પ્રકારની કંત્રસ
 માનપિત્ર સેવા માટે જ્ય નેજાઓ હતા તેથી તે અગુલવિચારો

અમર રહ્યા છે. અંધ માતૃપિતૃની સેવા માટે અન્ય કશું કંઈ ન ભેવું
 અને માતૃપિતૃમાં સર્વ પૂજ્યતા અનુભવીએ એ કંઈ સામાન્ય બાબત
 નથી. માતૃપિતાને કાવડમાં ઘાડીને સર્વ લીધોની યાત્રા કરાવવી એ
 કંઈ સામાન્ય વાત નથી. અંધ માતૃપિતાને પોતાના હાથે ખાવાનું
 કરી આપવું અને તેઓનાં વસ્ત્ર ધોવાં તેઓના સખ્દત્યાં પોતાના પગ
 એવી સેવા પ્રવૃત્તિમાં સ્થિર રહેવું એ ખરેખર ધવલુ ધન્યવાદપાત્ર
 બૂત છે. માતૃપિતાની સેવારૂપ શુભકાર્યમાં ધવલુ જેવા આદર્શપુરૂષ
 અદ્ય યથા હશે. ધવલુ હાલ અત્ર નથી તેપણુ તેના નામથી અને
 તેના શુભકાર્યથી સપ્રતિ મનુષ્યોપર તેની ભારે અસર થાય છે.
 ધવલુ જે અસર તે બોલીને કરી શકે નહિ તે અસર તેના બોલ્યા
 વિના તેની માતૃપિતાની સેવારૂપ શુભકાર્યથી લવિષ્યકાલપર થઈ
 રહી છે. શુભક્રિતિરૂપ શુભકાર્ય માટે જેન સગાવશાશેકું હયાન્ત વિશ્વમાં
 મેળુદ છે. સગાવશાશેક કલેશધિપતિ હતા. તેમના ઘરની શોભાને
 પાર નહોતો. દયા, શ્રદ્ધા, ભક્તિ, સત્વ, પ્રેમ, પદ્મપકાર, દાનવીરતા
 વગેરે તેમનામાં અનેક શુભો હતા. સગાવશાશેકની પત્ની પતિવ્રતા-
 ધર્મમાં સદા નિષ્ઠ હતી. સગાવશાશેકના વિચાર અને આચારોની તે
 ભૂતિ હતી. સગાવશાશેકની સેવા કરવામાં તેમની પત્ની સદા તત્પર
 રહેતી હતી અને અતિથિઓની સેવા કરવામાં કોઈ ભતની બાકી
 રાખતી નહોતી. સગાવશાશેક અને તેની પત્નીના એક સફળરૂ હતા.
 તેની સેવા કરવામાં શેક અને શેઠાણી કોઈ ભતને આત્મભેદગ આ-
 પવામાં બાકી નાખતાં નહોતાં. કોઈ દેવતાએ સગાવશાશેક અને શેઠા-
 ણીની શુરસેવા માટે અન્યદેવ આગળ પછી પ્રસંશા કરી તેથી અન્ય-
 દેવને સગાવશાશેક અને શેઠાણી માટે પૂજ્ય લાગણી ઉત્પન્ન થઈ. એક
 વખત સગાવશાશેકના શુર તેના ઘેર આબ્યા. શુરએ સગાવશાશેક અને
 શેઠાણીની પોતાનાપ્રતિ ખરી ભક્તિ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા
 નિશ્ચય કર્યો. શેક અને શેઠાણીને તેના કેલકયા પુત્રને મારી તેનું
 ભોજન બનાવવાનું હતું. તે પ્રમાણે શેકે અને શેઠાણીએ પુત્ર માર-
 વાની પ્રવૃત્તિ કરી તેમાં શુરભક્તિના ચોખે લજા માત્ર ખંચ્યામાં નહિ.
 ત્યારે તેમની ખરી ભક્તિ બાણીને તેમના શુરએ તેની આગળ તેના

બાકે જનકને કેવડપ મુનશ્યેની ફરજ બધા કમકંઈ નહિ ત્યાંમુખી
 પણ વિદ્યા મેઢાની પેઠે બન્ય મુનશ્યોં બાજુમાં જે મનુષ્ય
 મનુષિનમે ઉપકાર બજુજ સમય થયે નથી તે ગુરૂ અને દેવને
 ઉપકાર બજુજ પણ સમય થયે નથી. શ્રીમદ્ધણીસમુજે પાઠની
 મદદને સ્વપર પ્રેમ આવશેથીને અને મનુષ્યનિશ્ચય મુનશ્યેયેની
 બની યદ્યપ ઈ એમ જનકને અભુવતને તેમજે મનમાં કાઢ્ય છે
 મનમાં હતા ત્યારથી પ્રતિજ્ઞા કરી કે મનુષ્ય પિતૃ જીવે ત્યાં મુખી
 મારે હીઠ બંધીકાર કરવો નહિ તેમજે ઉપરુજા પ્રતિજ્ઞાને પતીને
 મનુષિનુભણિતું આદ્ય રાજ્ય વિચારા મદરયું. મનુષિનુ, ગુરૂ અને
 દેવની ઉપકારિત્વે સ્વપંત્રુદિયો કેવ બજિરૂપ મુનશ્યેની મનુ-
 શિયાં સર્વ મુનશ્યેની સમયેય કાચ છે. અવધારથી જે જે મુન-
 શ્યોં મનુષ્ય છે તેમાં મનુષિનુ ગુરૂદેવની કેવ બજિા એજ પ્રથમ
 કહેવ્ય છે. દેવને સર્વસ્વપંત્રુ કરતુ તે દેવનજિા છે. ઉપર ઉપરથી
 મનુની સુવિ કરવી અને ઉપકારકિ ચક્રવચ મનથી બાવ વિદ્યા
 ખરી દેવદેવ મનુષ્ય નહિ એક નહીંય કાકે અદીમાં એક જિનદેવનું
 મંદિર હતું તેમાં મનુ જિનદેવન જ્યાં હતા એક મુનિ દેવસરની
 પાછળ પાન ધરતા હતા. એક વજિરૂ કરોય મનુ પડે આવી સર્વ
 મદારે બાજેપાંત્રુવેટે મનુને પૂજ્યે હતે. મનુને જગથી નંવદવતે
 હતે. હીંચે કર્યે હતે. ગુપ્તે ચક્રવતે હતે. વજિરૂ પૂજા કરીને
 નીકળે એવામાં એક જંગલી જિહ્વ આખે તેજે કેમગે કરીને મનુ
 મર જગ દેવું અને આકાશ વમેદેવ્ય ગુપ્તે તેજે મનુજા યરીર પર
 મનુમાં પેટ વજિરૂયે તેની જિજ્ઞા કરવા માડી અને મુનિદેવ જે
 પાન ધરતા હતા તેમને કહ્યું કે એક જંગલી જિહ્વ મનુની આકા-
 લતા કરે છે. મુનિયે કહ્યું હે વજિરૂ! ત્યાર જેવી તે બધાપૂજાવિધિને
 બજુદે નથી પણ તેજા અનુભવ બહુબન છે. તે સર્વસ્વપંત્રુ બુદ્ધિથી
 મનુને પૂજે છે. વજિરૂ કહ્યું કે એવી રીતે સમયસ્ય ત્યારે? મુનિયે કહ્યું
 કે, તે અવગરે દને અજુએ એક દિવસ વજિરૂ જનકથીમાં મનુની પૂજા
 બજિા કરવા આખે તેજે મનુની જે આજિ કહેજે પ્રતી નામેલી
 દીડી તેથી વજિરૂ બહુ ખેડું મયું, બહુ ખેડું મયું એમ કાચ લખે

અને મુનિ પાસે આવી સર્વ વાત કહી. એવામાં પેલા જંગલી સિંહ આગ્યો. તેણે પ્રભુની બે આંખો કોઈએ ઉખેડી નાખેલી દીડી અને તુલ પોતાની બે આંખો ઉખેડીને પ્રભુના અંગે ચોંટાડી અને પ્રભુની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. વલ્લિકને મુનિએ લિહ્નની આવી સ્થિતિ જણાવી અને કહ્યું કે દેખ ! આવી સર્વસ્વાર્પણરૂપ ભક્તિ વિના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તહારી ભક્તિ ઉપર ઉપરથી બાહ્યપૂજના ઉપકરણે અલંકૃત થએલી છે અને તેની ભક્તિ ખરેખરી જીવસાટે બનેલી છે માટે તેની ભક્તિની પ્રશંસા કરવા યોગ્ય છે. હૃદય એજ ભક્તિનું સ્થાન છે. પ્રભુ-શુભક્તિમાં બાહ્ય કરતાં પ્રેમ સ્વાર્પણ વગેરેને જોવાની જરૂર છે. આ પ્રમાણે થી વલ્લિકને બોધ આપ્યો. પેલા જંગલી સિંહની ભક્તિથી આસન દેવતા સંતુષ્ટ થયો અને લિહ્નને નવી બે આંખો આપી. એ દૃષ્ટાંતથી પ્રભુભક્તિમાં સ્વાર્પણ જીવન કરીને પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પ્રાણીઓ, પશુઓ, પંખીઓ અને મનુષ્યોનું શુભ કરવા માટે તેઓના પ્રતિ પ્રથમ તે શુભભાવનાથી વર્તવું જોઈએ. આ વિશ્વ એ કુદરતનો બાગ છે તેમાં સર્વ જીવોને એકસરખી રીતે જીવવાનો હક્ક છે. કોઈના પણ જીવવાના હક્કને હુંદી લેવો એ મનુષ્યની શુભવૃત્તિનું લક્ષણ નથી. સર્વ જીવો સત્તાએ પરમાત્માઓ છે. પ્રથમ જે સર્વ વિશ્વ જીવોનો શુભભાવની અપેક્ષાએ પૂજક બને છે. તે સર્વ જીવોનું શુભકાર્યો વડે શુભ કરવા સમર્થ બને છે. આ વિશ્વવર્તિ જીવોપ્રતિ તિરસ્કાર વા નીચ દૃષ્ટિથી જોવું એ પોતાના આત્માપ્રતિ તિરસ્કારવા નીચ દૃષ્ટિથી દેખવા ખરેખર છે. અતએવ કર્મયોગીઓએ સર્વ જીવોપ્રતિ શુભભાવથી દેખવું. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો ગમે તે ધર્મના હોય વા ગમે તે નાતજાતના હોય વા ગમે તે દેશના હોય પરન્તુ તેઓના આત્માઓમાં અને મહાત્માઓમાં સત્તાથી ભેદ નથી. તેઓ તે હું છું અને હું તે તેઓ છે. સર્વ જીવોની સાથે મારો આત્મીય સંબંધ છે. કોઈ જીવ મારું અશુભ કરનાર નથી. અજ્ઞાન મોહાદિવડે એક જીવ અન્ય જીવ પર શત્રુતા રાખે ॥ તેમાં મોહનો દોષ ॥ પરન્તુ આત્માનો દોષ નથી. સર્વ જીવો ગમે તેવા ન્હાના એકેન્દ્રિયાદિથી તેવા પંચેન્દ્રિય શરીરમાં રહેલા હોય પરન્તુ

[illegible]

મનુષ્યો કરે છે તેમ શુભકાર્યો કરવાથી પર્વતની ગુફામાં સંતાઈ જવામાં આવે તોપણ શુભકાર્યો કરીને આદર્શપુરુષ બનવાથી આત્માનું અનુકરણ અન્ય મનુષ્યો કરે છે. સ્વયં શુભકાર્યો કરીને અન્યોને શુભકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવાને પ્રેરણા કરવામાં આવે છે તો તેની અસર તુરંત અન્યલોકો પર થાય છે. સંવત્ ૧૬૪૮ ની સાલમાં વિજાપુરના તક્ષવને જોદાવવાનો પ્રસંગ ત્યાંના વહીવટદારે વિચાર્યો અને સર્વ લોકોને લેગા કર્યાં. તક્ષાવ જોદવા માટે વહીવટદારે પ્રથમપ્રવૃત્તિ કરી અને માટી જોદી ટોપલી ભરીને પોતાના મસ્તક પર ઉપાડી તેથી અન્ય ગૃહસ્થોએ અને સામાન્ય લોકોના ઉપર ઘણી અસર થઈ અને સર્વ લોકો તક્ષાવ જોદવા જોદાવવાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા અને તેમાંથી એક જૂના વખતનો પત્થરનો કુંડ મળી આવ્યો. નંદિયેણુમુનિએ શ્રી-વીરમજુની પાસે ચારિત્ર અંગીકાર કર્યું પરંતુ લેગાવડી કર્મના મહેદયથી તેમને વેશ્યાના ઘેર વસવું પડ્યું તેમ છતાં તેઓ દરરોજ જ મનુષ્યને વેશ્યાઓ જોધ આપી દીક્ષા અંગીકાર કરાવતા હતા. એક વખતે એક સોનીને ઉપદેશ આપતાં સોનીએ નંદિયેણુને કહ્યું કે મહેદય તમે દીક્ષા લેવાનો ઉપદેશ આપો છે ત્યારે તમે કેમ દીક્ષા અંગીકાર કરતા નથી? શ્રીનંદિયેણુ પશ્ચાત્ દીક્ષા અંગીકાર કરી. આ ઉપરથી અવજોધવું કે મનુષ્ય જ્યારે પ્રથમ શુભકાર્યો કરે છે ત્યારે તેની અસર અન્ય મનુષ્યો પર થાય છે અને તેથી તે આદર્શપુરુષ બનીને અન્ય મનુષ્યોને શુભકાર્યમાં પ્રવર્તાવી શકે છે. શુભકાર્યોની કથની કરવા કરતાં શુભકાર્યોને કરી બતાવવાં એ અનન્તગુણ ઉત્તમકાર્ય છે. કેઈ પુરુષના કથન કરતાં જનસમાજને તેના વર્તનની અનન્તગણી અસર થાય છે. ત્રાહિસર સમમૂર્તિ સેન્યે શરીરે મહા બલવાન અને હાલના જમાનામાં ભીમનો ભાઈ છે, તેના જોડવા કરતાં, કથની કરતાં, અંગકસરત બલના તે મહાઆશ્ચર્યકારી એવો કરી બતાવે છે તેની લોકો પર ઘણી અસર થાય છે. શરીર બ્યાયામકારક એવો એક આદર્શપુરુષ અન્યોને સ્વકાર્યમાં સહેજે પ્રવર્તાવી શકે છે. જે જે મહાપુરુષે જૂનાકાલમાં થઈ ગયા છે તેઓનાં જીવનચરિત્રો આપણે દૃઢ્ય ઉપર વિદ્યુત કરતાં અત્યંત અસર કરીને સંકાર્યમાં જોડે છે તેનું કારણ એ

છે કે તેઓ આદર્શપુરૂષ બન્યા હતા. સમગ્ર નીતિમય આદર્શજીવન તેઓની પાછળ પલ્લુ પુસ્તકોદ્ધાર અપણા હૃદયમાં સારી ભાવના પ્રકટાવે છે. ક્રીષ્ણનું ક્રીનેમન્દ્યપ્રતિ શ્રદ્ધા-ભક્તિ-ભાવના અને કર્મ-યેત્રિત્વનું આદર્શજીવન ખરેખર સ્વાદ્વાદદષ્ટિએ ઉત્તમ અસર સર્વ-મનુષ્યોપર કરી શકે છે. હંન્યાદિ દષ્ટાંતોથી અવગ્રહણું કે ગુલકાર્યો કરીને આદર્શપુરૂષ બની અન્યલોકોને ગુલકાર્યોમાં પ્રવર્તાવી શકાય છે. આદર્શપુરૂષ થયા વિના અન્યલોકોને ગુલવિચરે અને ગુલકાર્યોમાં પ્રવર્તાવવા એ કાંઈ ખરેખર અશક્ય બલુવું. પ્રથમ પોતાની બલથી અન્યોને ગુલ અસર કરી શકાય છે. ગુલકાર્યો કરતાં પ્રથમ તો અનેક મનુષ્યો આશ્ચર્ય થાય છે પરંતુ ધેર્ય ધારણ કરીને ગુલકાર્યો કરવામાં આવે છે તો પશ્ચાત્ તેની અસર સર્વ લોકોપર થાય છે. હંમુકકંઈક શૂંઘીપર ચઢી-વધસ્તંભપર ચઢી મૃત્યુ પામ્યો. પરંતુ તેણે તે કાર્યથી પ્રીતિધર્મોને વિશ્વમાં પાથો નાખ્યો. સોક્રેટીસે ઝેરનો ખાંડો પીધો. પરંતુ તેણે તે કાર્યથી પોતાની પાછળ એકઠે સોક્રેટીસે ઉત્પન્ન કર્યા, અતએવ આત્મન! સદ્યુજિતવટે ગુલકાર્યો કર અને ગુલકાર્યો કરી આદર્શપુરૂષ બની અન્ય લોકોને ગુલકાર્યોમાં પ્રવર્તાવ.

અવતરણ—નિઃસંગદિરૂપ આત્મને માની કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવાની શિષ્ટા કથામાં આવે છે.

નિઃસંગં નિર્ભયં નિત્યં, મત્વાઽત્માનં સ્વકર્માણિ ।

સદુપાયૈઃ પ્રવર્તસ્વ, પૂર્ણધૈર્યપ્રવૃત્તિતઃ ॥ ૫૩ ॥

શબ્દાર્થ—સ્વકાર્યમાં આત્માને નિઃસંગં નિર્ભય નિત્ય અને પૂર્ણ માનીને સદુપાયોવટે ધૈર્યપ્રવૃત્તિથી પ્રવૃત્તિ કર.

વિવેચન—મનુષ્ય આત્મરૂપ વિના બહ્યપ્રવૃત્તિયોથી ગુલા-ગુલભાવમાં ઘેરાઈ જાય છે અને તેથી પોતાને અગતમાં દબાઈ ગયેલો માનીલેઈ રહેતો રહે પ્રવૃત્તિ કરે છે અને તેથી તે સ્વયમેવ અગત્યે ઘસ જાય છે. સદેહદષ્ટિથી આત્મા લિપ્ત છે અને તે સિદ્ધજ્ઞ છે. આત્મા સર્વ વસ્તુઓના સંનંધમાં આવતાં છતાં સત્તાથી નિઃસંગ છે અને તે અજિજ્ઞાએ પણ સત્તાએ

નિઃસંગભાવનાથી નિઃસંગ બને છે. આત્મજ્ઞાની કરોડો મનુષ્યોના સમગ્રમમાં આવતાં છતાં આત્માની નિઃસંગભાવનાથી નિઃસંગ રહી શકે છે અને તેથી જગત્ની અશુભઅસર તેના પર થતી નથી. શુભાશુભને મનની સાથે સંગ માનવાથી મનના ઉપર ઘણી અસર થાય છે અને તેથી મનુષ્ય જીવતાં છતાં પણ મૃતકના જેવો બની નિરાનંદમય બની જાય છે. અગ્નિથી સર્વનો નાશ થાય ■ પણ જે અગ્નિને સંમયગ્ન ઉપયોગ કરી જાણે છે તે અગ્નિને સ્વાયત્ત કરી શકે છે અને તેનાથી નાશ પામતો નથી, તદ્વત્ વિશ્વવર્તિ સર્વ વસ્તુઓના સંબંધમાં બાહ્યતઃ આવવા છતાં અન્તર્થી નિઃસંગ રહેતાં બાહ્ય વસ્તુઓથી મન વગેરેની હાનિ કરી શકાતી નથી. જલમાં અનેક મનુષ્યો ડુબી મરણ પામે છે પરંતુ જે જલનો ઉપયોગ કરી જાણે છે અને જલને તાબામાં લેઈ તેનાથી અનેક કાર્યો કરી શકે છે તે કંઈ જલથી નષ્ટ થતો નથી, ઉલટું આત્મપ્રગતિથી ઉચ્ચ બને છે. મુખપ્રદ વાયુનો ઉપયોગ કરીને તેને વાપરવાથી શરીરરુદ્ધિનો નાશ થતો નથી પરંતુ શરીરરુદ્ધિનો ઉપગ્રહ થાય છે. વાયુનો સંગ થવા માત્રથી જો તેનો ઉપયોગ કરી જાણવામાં આવે છે તો શરીરરુદ્ધિને હાનિ પહોંચતી નથી તદ્વત્ અનેક બાહ્યપદાર્થો હોય તોપણ તેથી આત્માને શું? આકાશમાં અનન્ત પદાર્થો રહ્યા છતાં જેમ આકાશને કોઈ જાતની હાનિ પહોંચતી નથી તેમ આત્માની સાથે બાહ્યશરીરે અનેક પદાર્થોનો સંબંધ થાય તોપણ તે પોતાના નથી એવો એકવાર નિશ્ચય થયા પશ્ચાત્ તે પદાર્થોનો બાહ્યતઃ સંગ હોવા છતાં આત્મા નિઃસંગ રહે છે. સ્થૂકમદ્ર સુનિવરે એકવાર નિશ્ચય કરી લીધો કે આત્માના શુદ્ધાનંદરૂપિ ગુણોમાં જ્ઞાનમસ્તીથી રમવું એ બ્રહ્મચર્ય ■ પશ્ચાત્ તે કોશ વેસ્થાને યાં રહ્યા તોપણ અનેક પ્રકારની રસવતી જમ્યા છતાં કોઈ પણ પ્રાણી મૈથુનેચ્છાની વૃત્તિ થઈ નહિ. જડપદાર્થોથી દૂર ભાગી ભાગીને યાં જઈ શકવામાં આવશે? જ્યાં જવાનું થશે ત્યાં બાહ્યપુદ્ગલોનો તે સંબંધ થવાનોજ તેથી સંબંધમાં આવ્યા વિના તો ફૂટકો થવાનો નથી. બાહ્યપદાર્થોના સંબંધમાં રહ્યા છતાં બાહ્યપદાર્થોના સંગથી આત્મામાં શુભાશુભભાવના પ્રગટે નહિ એવી નિઃસંગદશા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર

છે. બદલપદ્ધતિ જેટલો આત્મપર સમજાવ્યો છે તેવો તે અવસ્થા
 થવું કે નિવંધન પ્રમદકી નથી બદલપદ્ધતિ સંવેદન સંવેદન
 છતાં પણ તેવો પણ આત્મ અધિપત્ય જેવો છે નિવંધન પ્રમ
 દક એમ અવસ્થાવું. બાહ્યર ઇન્દ્રિયના પદ્ધતિર ગુણગુણના
 અર્થનું સર્વ રોકે કુપકુપમાત્રા હવે અને નથી તેથી તે ઇન્દ્ર
 યનારે આત્મવિદ્યા થકે છે છતાં ઇન્દ્રિયથી નિવંધ રહી શકે છે.
 એકદલને વૃત્તિનું દલ્ય છતાં આત્મની તેમાં સમજાવની વૃત્તિથી
 સંવેદ નથી તે બદલનું છતાં પણ નિવંધ છે અને એક નિમિત્ત
 બદલો નામવસ્તુમાં છતાં દલ્યવંદાદિને હવે છે તે તે અત્ય
 ન્ધી સંવેદ છે. અત્યે અવસ્થા સ્વરૂપ એ છે કે આત્મની નિવં
 ધથી બદલગુણના પદ્ધતિ સંવેદનમાં અવસ્થા બદલપદ્ધતિ ગુણ
 ગુણ અત્યર જેટલો આત્મપર થતી નથી અને તેથી આત્મના આ
 નામના અત્યરુણની પ્રતિ દલ્ય છે એક સ્વરૂપ જેટલો કેટ
 લક વપસી દિધો થયેલ કલ્યા આત્મ ત્યારે તેમને સંગી રહીને
 બેઠા અને કેટલાક મુદ્દસમયો આત્મ તેમને નિવંધી રહીને
 બેઠા આત્મ પ્રત્ય એ સંગે કે વપસીને વિષયભેદે ભેદવ
 થતી મનમાં પ્રત્યક્ષરૂપે પ્રવેશી હતી અને મુદ્દસમય મનમાં
 સ્વરૂપે પરિપક્વ થઈને દલથી સર્વ સંસ્કરણ ત્યારે કલ્યાની પ્રત
 યક્ષરૂપે સ્વરૂપ થતી હતી આ પ્રત્યે આત્મની દલથી વપ
 સીને સંગી રહી અને મુદ્દસમયોને નિવંધી રહી નિવંધનની
 સ્વરૂપથી અનેક પ્રકારની ઉપધિએ આત્મ છતાં ઉપધિએમાં સ્વ
 રૂપ સંગી બની જવું નથી અને ઉપધિએમાં નિવંધ રહેવાથી
 કેટલાક કેટલાક રસપર હુમલો થતો નથી અને એક ચિત્તના
 આત્મવિચરેને અત્યર હુમલો થતો નથી તેથી બદલો અને તેથી
 આ દેવ છતાં આત્મ નિવંધપણથી આત્મને સ્વરૂપ સ્વરૂપ
 બને છે. એક કેટલાક વર્ષના આત્મને નિવંધ આત્મથી તે સર્વ પ્રકારના
 બેઠાથી હવેલે થકે થયે છે અને સ્વરૂપ તે સર્વમાં છતાં સર્વમાં નથી
 એવો અત્યર અવે છે અને અત્ય આત્મને કલ્યા કેટલાક વર્ષે
 અત્યરુણ નિવંધ રહી શકે છે. આત્મ સ્વરૂપે ત્યારે પણ અર્થ

નિઃસંગભાવનામાં આરૂઢ થયાવિના નિર્બંધ થવાનો નથી. બાહ્યસંગ તે
 અવશ્ય જ્યાંસુધી શરીર છે ત્યાંસુધી તીર્થંકરાદિ સરખાને રહે છે તે
 ગાન્યને રહે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? અલબત્ત કંઈ આશ્ચર્ય નથી. અતએવ
 આત્માને ઉચિત એ છે કે મનની શુભાશુભ કલ્પનાથી પોતાને શુભાશુભ
 સંગી ન માની લેવો. આત્મા નિઃસંગ ■ તેથી આત્મા સ્વયમેવ સિદ્ધ
 બને છે. એકે અમલદાર જેમ પોતાની નોકરી પૂર્ણ થયાથી પોતાને
 ચાર્જ અન્ય અમલદારને સોંપી આનન્દથી છૂટો પડે ■ તેમ પ્રત્યેક
 મનુષ્યે નિઃસંગ આત્માને માની કર્તવ્યકાર્યો કરતાં છતાં અન્તઃકથી તે તે
 પદાર્થોનો સંબંધજ પોતાની સાથે નથી એમ માની પ્રવર્તવું કે જેથી
 રતિ, અરતિ, રાગદ્વેષરૂપ આચ્છાદનોથી પોતાનો આનન્દ શુભ આ-
 ચ્છાદિત બની જાય નહિ. બાહ્યકર્તવ્યકાર્યો કરતાં છતાં પણ અન્તઃકથી
 નિઃસંગ રહેવાથી જ્યારે એઈએ ત્યારે આત્મા આનન્દમાં ઝીંકતો મા-
 હુમ પડે છે અને તે કોઈ જાતના મમત્વના બંધનથી પોતાનો આ-
 નન્દ ખોઈ બેસતો નથી. અતએવ નિઃસંગભાવનાવડે આત્માની નિઃસં-
 ગતા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે. નિઃસંગતાયુક્ત આત્માને આ સંસારમાં
 સર્વ કર્તવ્યકાર્યો કરવાનો અધિકાર છે, કારણ કે તેથી તે બાહ્યક્રે-
 ગાથી બંધાતો નથી. તેને તો આ વિશ્વ એક સમકક્ષ સરખું લાગે છે,
 અને તે અનેક પરિવર્તનોમાં સ્વાત્માને શુભાશુભભાવથી વિમુક્ત રાખે
 છે. આત્માની નિઃસંગતા પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે એમ પ્રત્યેક મનુષ્યે
 વિચારીને કર્તવ્યકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. નિઃસંગભાવનાથી સર્વમાં
 છતાં સર્વથી ન્યારા એવો આત્મા અનુભવાય છે. આર્યાવર્તના મનુષ્યો
 જ્યારે આત્માની નિઃસંગતાથી બ્રહ્મ થયા ત્યારે તેઓ કાર્યો કરવામાં
 મમત્વભાવનાવડે મ્હાફું ત્હાફું માની નીચ કોટીપર આવી ગયા. પૂર્વે
 મનુષ્યો નિઃસંગતારૂપ આત્માને અનુભવતા અને બાહ્યકર્તવ્યકાર્યોને
 કરતા હતા તેથી તેઓ ખાતાં પીતાં હરતાં ફરતાં છતાં શુભસુખ-
 દિની પેઠે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકતા હતા. હાલ મનુષ્યો ધર્મના
 મતમતાંતરોમાં દુહિરાગી બનીને મૂલધર્મ સામું દેખતા નથી. સત્ય
 સદા સૂર્યની પેઠે એકસરખું પ્રકાશિત રહે છે. સત્યાનન્દમય સર્વ મનુ-
 શ્યોના આત્માઓ છે. દેશકાલાનુસારે સર્વ મનુષ્યો સત્યધર્મને ઓધી

શકે છે. અનેક રૂપમાં અર્થોત્ અનેક પ્રકારે સત્ય જાણિત્ આવી શકે
 છે. સ્વાત્મ્ય સત્યરૂપ છે અને તે નિઃસંયત્ રૂપ છે એમ માનીને ત્યારે
 મનુષ્યે નિઃસંયત્તાનો અનુભવ કરે છે ત્યારે તેઓ કર્મયોગની ઉચ્ચ
 ક્ષેત્રોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે આત્માને નિઃસંય માની નિર્ભય બની
 સ્વધિકારે સર્વ કાર્યો કરવા બેઠાં. સર્વ પ્રકારના ભયોનું મુક્ત કરીને
 તેને આકાશમાં ઉડાડી દેવું બેઠાં. ભય એ આત્માનો ધર્મ નથી.
 જે ભય પામે છે તે આત્મા નથી પણ મન છે. જે ભય પામે છે તે
 વિચિત્રતા પણ તળે કચરાય છે. જે ભય પામીને કર્મયોગથી
 જાદુ થાય છે તે અજ્ઞાન રૂપમાં ઉતરે છે. ભય પામનારને જીવ-
 નાનો અધિકાર નથી. કોનાથી ભય પામવાનો છે. શું ? ઇશ્વરથી ભય
 પામવો બેઠાં ? ઇશ્વર કદી ભય કરનાર નથી તે કોઈને દુઃખ આપનાર
 નથી આટે ઇશ્વરથી ભય ન પામવો બેઠાં. ઇશ્વર પરમાત્મા અનન્ત
 અનન્તરૂપ છે. તેનાથી ભય કોઈને થયો નથી અને થનાર નથી.
 યમથી ભય પામવો બેઠાં ? ના. તે કદાપિ આત્માનો નાશ કરી
 શકે તેમ નથી. પોતાનો આત્મા અને યમનો આત્મા એકરૂપ છે.
 તેથી આત્માને આત્માથી ભય નથી અને પુણ્યને પુણ્યથી ભય
 નથી. ભય છે તે એક વ્યતની જાતિ છે. શું ત્યારે કર્મથી ભય
 પામવો બેઠાં ? ના તે કદી સત્ય નથી. આત્મા સુખવારમાં કર્મનો
 નાશ કરી શકે છે. ભય એક પ્રકૃતિ ॥ અને તે આત્માથી જિન્ન
 છે અને આત્માથી જિન્ન ભયપ્રકૃતિથી બીલું એ આત્માનો મૂળ
 સ્વભાવ નથી; અતએવ કોઈનાથી ભય પામવા જેવું છેજ નહિ.
 આત્માને કોઈ નાશ કરી શકે તેમ નથી, કારણ કે આત્મા નિત્ય
 છે. ત્રણકાલમાં દ્રવ્યરૂપે તે એક સ્વરૂપે રહી શકે છે. મૃત્યુથી ભય
 પામવાની જરૂર નથી, કારણ કે આત્મારૂપ આનરમાં મૃત્યુ એ એક
 પરપોતાના સંમન છે. પરપોતાનો નાશ થતાં કદાપિ નિત્ય આત્માનો
 નાશ થતો નથી. યશ કીર્તિ એ નામરૂપના સંગ્રહે છે. નામરૂપ એ
 આત્માનો ધર્મ નથી તેથી નામરૂપના યોગે ઉદ્ભવેલ યશ કીર્તિ એમાં
 આત્માનું કશું કંઈ નથી. નામરૂપની કીર્તિ આદિ વ્યાપકાલમાં આ-
 ત્માનું કશું કંઈ નથી; અતએવ કીર્તિ-યશ-અપકીર્તિ વગેરે એક સમુ-

દ્રવ્ય પરપોટાનાં જેવાં હોવાથી તેના નામે કંઈ આત્મારૂપ સાગરને
 નાશ થતો નથી એમ અવગોધીને મનની ઉપર કોઈ પણ ભાવના
 લયની અસર થવા દેવી નહિ. નામરૂપના સંબંધને લેઈ પુણ્યપ્રેરણા
 યશ કીર્તિ અને પાપોદયે અપકીર્તિ વગેરે થાય છે, પરંતુ આત્મામાં
 નામરૂપ ન હોવાથી તે બન્નેથી લય પામવાનું કોઈ કારણ નથી.
 કર્મ એ વસ્તુતઃ આત્મા નથી અને કર્મથી લય પામવો એ આત્માને
 ધર્મ નથી; અતએવ કર્મ સંબંધે ઉઠેલ નામરૂપ પ્રપંચાદિથી કશું
 બીતિ ધરવી નહિ. શું આકાશ કોઈનાથી બીવે છે? ના. તેમ ત્હારૂં પશુ
 આકાશવત્ નિત્ય અને નિરાકાર આનન્દરૂપ છે તે ત્હારે શા માટે
 બીવું જોઈએ. ત્હારૂં નિર્ભય સ્વરૂપ છે. ત્હારા આત્માના એક પ્રે-
 રણા કોઈ નાશ કરે એવો કોઈ જડ પદાર્થ નથી અને જે આત્માએ
 છે તે સ્વાત્મા સમાન છે. તેઓ સદા સ્વાત્માની પેઠે નિર્ભય અને
 આનન્દસ્વરૂપ છે. જન્મ, જરા અને મૃત્યુની કલ્પનાને ત્યાગ કરીને
 આત્માને નિર્ભય ભાવવો જોઈએ. જે જે વસ્તુઓ નષ્ટ થાય છે તે
 તે વસ્તુઓ આત્મા નથી એવો પરિપક્વ દૃઢ અનુભવ કરીને આ-
 ત્માનું નિત્યરૂપ અનુભવવું જોઈએ અને કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં બીજું
 નિર્ભય અને નિત્યરૂપ આત્માને માની પ્રવર્તવું જોઈએ. તથા લયની
 પનોતીને પગતળે કચરી નાખવી જોઈએ. આત્મા નિત્ય અવિદ્યમાન
 છે, અજ છે, અખંડ છે, અછેદ છે, અલેદ છે અને નિર્ભય છે એવું
 એકવાર અનુભવ આવતાં માયા પ્રપંચથી દીન બની ગયેલ આત્મા
 તે સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને કર્મના દોષો છૂટીને જિન બને છે. જે
 દ્રવ્યથી જિન હોય છે તેઓ ભાવથી જિન થાય છે. આત્મા સ્વયં જિન
 વિશ્વપર જય મેળવી શકે છે. આત્મા નિત્ય છે એવું અનુભવમય દૃઢ
 આત્મા જિન થવાની ઉચ્ચ શ્રેણિપર કમે કમે કર્તવ્ય પ્રયોગ કરીને
 કર્તવ્ય આરોહ છે. નામરૂપના સંબંધે મોહની વૃત્તિઓનું અન્તર-
 ઉત્થાન ન થવા દેવું એજ આન્તરિક જિન થવાનો મુખ્યોપાય છે.
 આવી રીતે જિન થવાની કમશ્રેણિપર આરોહવું હોય તે આત્મા
 નિત્ય અને નિર્ભયરૂપ અનુભવી કર્તવ્ય કાર્યો કરવાં જોઈએ. આત્મા
 નિત્ય નિર્ભયરૂપ માનીને ત્રણ પ્રકારની લય વૃત્તિઓને આત્માને

પામીશું કરી નહીં !! અને અનેક દેવો આવી નહીં આવીને અને
 કવંચી પદ્મ સુખ કાંચ નો બધ પદ્મ સુખ પ્રવૃત્તિ કરે નો તેને
 આત્મરૂપ આવીને નેત્રો આવી નહીં મન બધ ન પદ્મ !! શ્રીચીરપ્રમુ
 આનંદદિગ્દશાને દેવપદ્મને બધ પદ્મ : બધ દેવપદ્મને તેઓ
 સિયો કરી પદ્મ નેત્રો બધ પદ્મ : નહીં આવી દેવપદ્મને તેઓ
 આત્મરૂપથી પ્રવૃત્તિ બધા અને શ્રીચીરપ્રમુને નમવનંદનમા તેઓ
 પ્રવૃત્તિ કરી શ્રીનનિરંજનને નમિત્તમનમાથી બધાવધને માટે
 હિંદ્રે નેમની નમરી અને શાસ્ત્રોને જન પદ્મી દેવપદ્મ અને નમિ
 રત્નપિને કાંચ કે નમિત્તમને ત્યાં કરીને નેમ શાસ્ત્રોને બધાવ
 કદો : નમારે ત્યાં બધી બધાવધ થઈ કાચ છે તેનું રક્ષણ કરો,
 રક્ષણ કરો, દિગ્દશા અનેક પ્રકારે નેમને આત્મ જાવધાથી બધાવધને
 વધને કદો, પદ્મ નમિત્તમપિ સ્વકર્તવ્ય આત્મજાવધમાથી જન
 મન જાવધમાન ન થયા અને ઉત્કૃષ્ટ કથા બધા કે જ મેં જિજ્ઞાસુદશાને
 દિગ્દશાને હિંદ્રે પ્રતિષ્ઠા : આ ઉપરથી અવધેપદ્મનું કે આત્મ-
 જન કથા પદ્મી આત્મને નિત્ય નિત્ય બધા પદ્મી સ્વાધિ-
 કારે જે જે કર્તવ્ય કાર્યો બધાકાર અને નિશ્ચયન : કરવામાં આવે છે
 તેમાંથી જાવધમાન પદ્મનું નથી. સ્વાધિકારે સ્વ-કર્તવ્યકાર્યો કરતાં
 આત્મને પૂર્ણ માનવો એકે અનન્ત સુખે વડે આત્મ પરિ-
 પૂર્ણ છે. આત્માના જે છે તે ત્યાં પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. પૂર્ણમાં પૂર્ણ મને
 છે તેને પૂર્ણ રહે છે. આત્મા સ્વને પૂર્ણ આત્મી કર્તવ્ય કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ
 કરે છે ત્યારે તેને કાંઈ પણ પ્રકારના અસંતોષનું કારણ રહેતું નથી.
 જ્યાં સુધી આત્માને અપૂર્ણ આત્મી કર્તવ્ય કાર્યો કરવામાં આવે છે
 ત્યાં સુધી આત્મા, સ્વાધિ, અસંતોષ વગેરેના વિચારના યેત્તમાં સપદ-
 વધનું કાચ છે અને અનેક પ્રકારની વાસનાઓના પૂજક બનવું
 પડે છે. આત્માના જે જે સુખે રહેલા છે તેમાંથી એકે દગતો નથી
 અને એક નવો આત્મામાં આવતો નથી એમ બધા અવધેધી આ-
 ત્મને પૂર્ણ આત્મી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં એકે આત્મામાં અનન્ત સુખે
 છે તેને વિચારવા જ્યાં સુધી છે અને જ્યાં સુધી આત્માના યથે નથી
 જ્યાં સુધી અપૂર્ણ છે; એ દિગ્દશા આત્માને અપૂર્ણ જાવધમાં આવે

તોપણ સત્તાએ સર્વ ગુણોવડે આત્મા પરિપૂર્ણ છે એમ માનીને બાહ્ય
 કર્તવ્ય કાર્યો કરતાં બાહ્ય પદાર્થોની પ્રાપ્તિમાં વા અપ્રાપ્તિમાં, વા બાહ્ય
 કર્તવ્ય કાર્યોની પૂર્ણતામાં વા અપૂર્ણતામાં તથા સ્વાધિકારે જે જે કર્તવ્ય
 કરાય ॥ તેમાં અસંતોષ, શોક, ચિન્તા વગેરે માનસિક લાગણીઓ
 પ્રગટ થતી નથી. આવી દશા પામીને જે કોઈ આત્મજ્ઞાની કર્તવ્ય-
 કાર્યોને કરે છે તે સ્વને તથા સમક્ષિને સ્વર્ગસમાન દિવ્ય બનાવી શકે
 છે. એવી દશા પ્રાપ્ત કર્યા વિના કરોડો મનુષ્યો ભલે કર્તવ્ય કાર્યો
 કરે, પરંતુ લાલ તો એક ગણે અને જગતને અનન્ત ગુણી હોઈ
 પહોંચાડી શકે છે અને આત્મજ્ઞાની એવી દશાએ કર્તવ્યકાર્યો કરતો
 છતો જગતને અનન્તગુણ લાલ અને એક ગુણ હોઈ પહોંચાડી
 શકે છે. માટે કરોડો અજ્ઞાનીઓ કરતાં એક આત્મજ્ઞાની અનન્ત
 ગુણો ઉત્તમ અવબોધવો. તથા તે તેઓના કરતાં અનન્ત ગુણ
 લાલ પહોંચાડનારો અવબોધવો. ઉપર્યુક્ત દૃષ્ટિએ નિઃસંગ, નિર્ભય
 નિત્ય અને પૂર્ણ સ્વરૂપ આત્મા જેણે માનેલ છે તેજ પરી રીતે
 જગતને અને પોતાને લાલ પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી તેજ કર્તવ્ય-
 કાર્યોને બ્યવહાર અને નિશ્ચયતાઃ અધિકારી બને છે. જેણે સ્વાત્માને
 પૂર્ણરૂપ અવબોધ્યો છે તે સ્વાત્મામાં અનન્ત સુખની પૂર્ણતા સત્તાએ
 માનીને પર જડ વસ્તુઓમાં સુખની બુદ્ધિ ધારણ કરીને જગતની
 હોઈ ધાય એવો મન, વચન અને ક્રિયાથી પ્રયત્ન કરતો નથી અને
 તેમજ તે બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યોમાં માન પડવી વગેરેની અભિલાષા ધરતો
 કરીને, અસંતોષવૃત્તિથી પ્રયત્ન કરતો નથી. માન, પૂજા, કીર્તિ પાવ
 યશ વગેરેની લાલસા ખરેખર જેણે સ્વાત્માને પૂર્ણ નથી લાગ્યો તે
 ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તે આત્મા પૂર્ણ છતાં બ્રાન્તિથી અન
 પૂજા, કીર્તિ, પદવી વગેરેથી પોતાના આત્માને પૂર્ણ કરવા મથે છે અને
 તેની પ્રાપ્તિ માટે અનેક પ્રકારના ચમદ્વેષના વિકલ્પ સંકલ્પો કરી કર્તવ્ય
 ઘસ બને છે. આત્મામાં સર્વ ગુણોની પૂર્ણતા માનીને જે બાહ્ય કર્ત
 વ્ય કાર્યો કરે છે તેને યશ-કીર્તિ-માન-પ્રતિષ્ઠા-પૂજા-સન્માન-
 બહુ માન મળે વા ન મળે તેની દરકાર રહેતી નથી. કારણ કે
 પોતાની સ્વાભાવિકી પૂર્ણતા વિના અન્ય બ્રાન્તિરૂપ પામી શકે

મન-ગીતિ જાદિ પૂર્વદાષડે પૂર્ણ થયા કન્ધતો નથી તેથી તે બાદ
 જનિતમય પેદાશિકી મન-પ્રતિક્ષ-પદવી વગેરેની પૂર્ણતા અને
 અપૂર્ણતામાં સમ્મન સમલત્તી બનીને સંતોષપ્રતિષ્ઠા બાદ કર્તવ્ય
 પ્રયો કરવાની પેદાની કરજને જાદ કરતો રહે છે તેમાંથી તે જાદ
 પદો નથી અને તેમજ તે અને તેવું આમન્ય કર્તવ્ય હોય તેપણ
 અન્તરની પૂર્ણતાની જાવનનું પ્રગટ વેગનું અન્તરિક્ષ અનન્દથી
 મસ્ત બનીને તે કયો કરે છે. આ સ્થિતિમાં જાદવ વર્મ-ફલિય વર્મ-
 વેશ્ય વર્મ અને શૂદ્ર વર્મ અષ્ટો ત્યારે તેઓ અન્તર પૂર્ણતાની સાથે
 બાદપૂર્ણતા અર્થેત્ત કહીને વગેરે બાદજીવનપ્રવર્તકજીવન હેતુ-
 યોધી પૂર્ણ થવાનું, પૂર્ણથો અને ત્યાગીયોએ સ્વસ્થાધિકારે અન્ત-
 રમાં પૂર્ણતાની દષ્ટિ કરીને કર્તવ્યપ્રયો કરવાં ભેડાં. પ્રમુ, લજાને
 અને શુદ્ધ, શિષ્યને અને જ્ઞાની પેદાનું આત્મને કયો છે કે તું પેદાને
 નિર્મલ, નિર્મલ, નિર્મલ અને પૂર્ણ મની જે જે પ્રય કરવાના સદુપાયો
 હોય તે તે સદુપાયોએ સંતોષપ્રતિષ્ઠા પ્રય કર અને સ્થાધિકાર
 કરજને જાદ કર.

અવતરણ—સૂત્રોપયોગદષ્ટિએ ક્રિયામણ કર્તવ્યપ્રય નિરી-
 હણ પૂર્ણ સત્યરૂપ સમ્મતિ પૂર્ણ અણુપ્રમ્ય કયોનિવિવેક કરીને પ્રય
 કરવાં ભેડાં તે પ્રયો છે.

નિરીક્ષા હિ પ્રકર્તવ્યા, ક્રિયામાણસ્વકર્મણામ્
 સૂત્રોપયોગ દૃષ્ટ્યા હિ, ગૃહીત્વા સમ્મતિ સતામ્ ॥૫૪॥
 કર્તવ્યાનિ હિ કર્માણિ, નૃભવે કાનિ કાનિ ચ
 વિવિચ્ય ગૌણમુલ્યાનિ, કુરુષ્વ સ્વાધિકારતઃ ॥૫૫॥

અર્થ—સૂત્રોપયોગ દષ્ટિએ સત્યરૂપની સમ્મતિ કરીને
 ક્રિયામણ સ્વકર્મણી નિરીક્ષ કરવા હોય છે. મનુષ્યતત્ત્વનાં અણુ પ્રમ્ય
 કયાં કયાં પ્રયો કરવાનાં તેને વિવેક કરીને કર્તવ્ય પ્રયો કરવાં ભેડાં.

વિવેચન—સૂત્રોપયોગ દષ્ટિએ સ્વકર્તવ્ય પ્રયોને નિરીક્ષણથી
 કર્તવ્ય પ્રયોનાં જે જે પ્રકાર દ્વારા થવી હોય તે મનુષ્ય પડે છે અને

તે મુધારી શકાય છે. કર્તવ્ય કાર્યોને સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી તપાસતાં કર્તવ્ય કાર્યોમાં જે જે મુશ્કેલીઓ નડતી હોય છે તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિએ કર્તવ્ય કાર્યોની અનેક જાણુઓ તપાસી શકાય છે અને તેથી કોઈ પણ બાતની ભૂલ કરી શકાતી નથી. ઔરંગઝેબ આદશાહના બંધુઓએ સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ નહીં ધારણ કરી અને ઔરંગઝેબનાં કર્તવ્ય કાર્યોની નિરીક્ષા ન કરી તેથી તેઓ મૃત્યુ યજ્ઞ થયા. સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિવડે મરાઠાઓએ જો પાણિપતના યુદ્ધપ્રશ્નને સ્વકર્તવ્ય કાર્યોની નિરીક્ષા કરી હોત તો તેઓએ રાજપૂતોને મેળવી લીધા હોત અને લૂંટફાટ વગેરેથી લોકોની અરુચિ પોતાના તરફ ન ખેંચી હોત. મરાઠાઓને હિન્દુ રાજ્ય સ્થાપન કરવાનો મુખ્ય દેશ હતો પરંતુ તેઓ સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ વિના તેને ભૂલી ગયા અને મારવાડના રાજપૂત રાજ્યોની સાથે યુદ્ધ કરી પોતાની પ્રગતિ પર કુહાડો માર્યો. મારવાડ વગેરે દેશોના હિન્દુ રાજાઓની સ્વતંત્રતા રક્ષવા તેઓએ સહાયક બનવું જોઈતું હતું અને કર્તવ્ય ઉદ્દેશને ધ્યાનમાં રાખી પ્રવર્તવું જોઈતું હતું. તે ઉદ્દેશથી તેઓ સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ વિના ભ્રષ્ટ થયા અને તેઓ અવનતિના ખાડાને ધરણ થયા. ગુર્જરેશ્વર સોમનાથીએ જો સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ વડે ગુર્જર દેશનું ભવિષ્ય અને સ્વકર્તવ્ય કાર્યમાં થતી ભૂલોનો વિચાર કર્યો હોત તો તે કદાપિ સોમેશ્વરની સાથે યુદ્ધ કરત નહિ અને સોમેશ્વરની સાથે પરસ્પર લડાઈ સંબંધે બંધાઈને તત્સમયમાં જે કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિ કરીને સ્વદેશ રક્ષ કરવાની હતી તેનું ભવિષ્ય સારી રીતે સુધારી શકત અને સ્વરાજ્યના પ્રત્યેક અંગની સારી કેળવણી વડે પુષ્ટિ પ્રગતિ કરી શકત. સોમેશ્વર પણ સૂક્ષ્મોપયોગ વડે સ્વકર્તવ્યના મુખ્ય ઉદ્દેશો પ્રતિ લક્ષ્ય દીધું હોત તો તે પારસ્પરિકયુદ્ધપ્રવૃત્તિથી પારસ્પરિક સર્વ બલ ક્ષય થવાની દશાને ન પ્રાપ્ત કરી શકત અને ક્ષત્રિયો, બ્રાહ્મણો, વૈશ્યો અને શૂદ્રોની ઉન્નતિ યાચ એવા ઉપાયો યોજી શકત; પરંતુ તે સ્વકર્તવ્ય કાર્યોમાં સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિ ધાર્યા વિના તેવું ક્યાંથી સુચી શકે? ગાયકવાડે ઈંગ્લીશ સરકારની સાથે સૂક્ષ્મોપયોગ દૃષ્ટિએ સંધિ કરી ભારતનું હિંત વધાર્યું તેથી ગાયકવાડી રાજ્યની આબાદી શાંતિ વધી છે.

પ્રહલ્લેએ સૂર્યપથેન દિલે સ્વર્ગપથેનાં કયા કયા દેવે છે તેનું
 નિરીક્ષણ કર્યું હોય તે પ્રહલ્લેની અવગતિ થત નહિ. લેન્દ્રપથેએ
 અને લેતનપથેએ સ્વર્ગનાં કેતવદીને બહોળા પ્રચર કરીને સ્વ
 કર્તવ્યપથેને સૂર્યપથેનદિલે તપસ્વાં હેન તે અનેક ગન્ધમત
 કોશ-સંકુચિત દિલે અને સંધ કર્તવ્ય પ્રયોગી જાનીઓથી લેનોનું
 હાથ લે ફેર સાંકડું મર્ડાયું છે તે થત નહિ. કુત્રિયેએ ક્ષત્રકર્મ
 પ્રગતિ માટે અવપર્યન્ત સૂર્યપથેનદિલે ક્ષત્રકર્મની દેવપ્રત્ય-
 હુક્કારે નિરીક્ષ કરી હોય તે વર્ગમનમાં તેઓની જે પદવી મળે છે તે
 થત નહિ. દુરોએ સેવક ધર્મ કર્તવ્યેનું સૂર્યપથેનદિલે નિરી-
 ક્ષણ કરી જે જે મૂલ્યે મળે તેને કુદરી હોય તે તેઓની હાલત
 જેવી મદદ થત દેખાત નહિ. હરમત્રી અને વીપુ કુશ્યને
 સૂર્યપથેનદિલે સ્વર્ગપથેની નિરીક્ષ કરી હોય અને
 ઈન્દ્રીય સરપ્રત્તની સાથે મેત્રી કરીને કર્તવ્ય પ્રયોગે કુદર્યાં હોય
 તે તેના વંશજોને નશ થત નહિ. નેપેથિયન જેનાપરે ક્રાન્તની
 સ્વતંત્રતા કયાં બાદ સૂર્યપથેન દિલે સર્વ રાજ્યોની સાથે સદાક
 માંતિ સંનંધ રાખીને ક્રાન્તની પ્રગતિ વરદ અને સ્વ કર્તવ્ય વરદ
 લક્ષ વીપુ હોય તે ઉપરે તેની તેની દાન થત નહિ. ઈન્દ્રાંત્રા સુલ
 સર ચલે પાદમેન્ટની સાથે સૂર્યપથેન દિલે જે સંનંધ થતે તે
 રાજ્યે હોય તે પ્રજાની કામે મુદ કરીને તેમાં તેને પાલનું ચિસ્તે
 કેતવદીને પ્રગતિ અવત નહિ. સૂર્યપથેન દિલે વિન્દ કર્તવ્ય પ્રયોગમાં
 થતી ભૂલોથી પેદાની અને જમતની અન્યત હાલિ થાય છે એનું
 ઉપરુદા દુષ્ટાંતથી ખુલ અવજેદાય છે. રામને રાજ્ય દર્શવેન ધ
 પ્રકરે સ્વ કર્તવ્ય પ્રયોગે કરવામાં સૂર્યપથેન દિલે વિન્દ થતી ભૂલ
 કરી હતી, તેથી તેણે સ્વ પ્રજાની અફિ જોરી લીધી હતી અને તેથી
 તેના કાની તેની પ્રજા મળે હતી, તથા રાજ્યવિપરીત્યે તેને બન્ડ
 કરી ઉઘડી મૂકે હતો. ઈન્દ્રનામાં હાલ સ્વતંત્ર મયું તે વખતે પૂર્વ
 રાજ્યે સૂર્યપથેન દિલે કર્તવ્ય પ્રયોગની નિરીક્ષ કરી નહિ,
 તેથી તેણે સનપત્તવજાને કુશળી અને રાજ્યથી પાદપ થયે. પ્રત્યેક
 કર્તવ્યપ્રયોગી સરે જાણુએની સૂર્યપથેન દિલે તપસ કર્યાંવિન્દ

અનેક પ્રકારની ભૂલો થાય છે અને તેથી પ્રમાદ દશા વધતી જાય છે તેથી પ્રતિપક્ષીઓ કર્તવ્ય કાર્યોમાં છિદ્ર દેખીને સામા પડી સ્વચ્છતા સ્થ કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. વ્યૂનાં પટ્ટાવલીનાં પત્રાનુસારે કથાય છે કે સૂક્ષ્મ-પયોગ દૃષ્ટિ વિના ખરતરગચ્છ અને તપાગચ્છે સ્વ પરની હાનિ કરવા પરસ્પર સાધુઓનો નાશ કરવાની વૃત્તિ સેવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો; તેથી વૈષ્ણવ મતના વક્ત્રુભાગ્યાર્યે લાખો જૈન વલ્લિકોને વૈષ્ણવ બનાવ્યા હતા. સૂક્ષ્મપયોગદૃષ્ટિથી કર્તવ્ય કાર્યની શુભાશુભ ખાતુઓ અવગ્રહી શકાય છે. શ્રીવિજયસેનસૂરિના સમયમાં યતિયોમાં પરસ્પર અભિમાન દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, નિન્દા અને કલહથી વિશેષ ઉત્પન્ન થયો અને એ વિશેષના પરિણામે યતિયોની આધ્યાત્મિક ગુણુ ભાવના ઘટવા લાગી અને પંન્યાસ શ્રીસત્યવિજયજીથી તે સમયમાં નીકળેલ સંવેગપક્ષની શતકે શતકે ઉત્પત્તિ થવા લાગી અને તેથી જૈનોમાં યતિયો અને સંવેગી સાધુઓની જે સ્થિતિ થઈ છે તે સર્વ જૈનો બાહ્યી શકે છે. ભારતમાં જે જે રાજાઓ થઈ ગયા તેઓએ સૂક્ષ્મપયોગદૃષ્ટિથી ભારતની પ્રગતિ ધ્યાય એવા ઉખાયો સંબંધી ખાસ ચર્ચા ઉઠાવી નથી. હિન્દુ-સ્થાનના સંબંધી ખાખર પોતાની નોંધપોથીમાં લખે છે કે હિન્દુસ્થાનના રાજાઓ આલસુ છે. તેઓ સ્વદેશ ઇતિહાસ જ્ઞાન મેળવવા માટે પરસ્પર સંપીને સ્વદેશનું રક્ષણ કરવા માટે બેઠકાર છે. હિન્દુસ્થાનના લોકો શારીરિક બળમાં પશ્ચાત્ છે અને તેઓ પરસ્પર એકબીજાને પ્રાહ્યાચ્ચ આપીને સ્વાસ્થિત્વ રક્ષણ કરવું એવા વિચારોવડે સંઘબદ્ધ કેત્પન્ન કરવાની શક્તિથી અભાણુ છે. ખાખરનો મત ખરેખર કેટલેક અંશે કૃત્ય છે. સૂક્ષ્મપયોગ દૃષ્ટિ વિના હિન્દુસ્થાનના લોકોએ કુસંપ, વેદ, માલસ્ય, અનુધમ-મોજશોખ-અભિમાન-ઈર્ષ્યા-નિન્દા અને શોધક બુદ્ધિ વેના ઘણું ખોયું છે. હિન્દુસ્થાનના લોકોએ સૂક્ષ્મપયોગદૃષ્ટિથી સ્વ કર્તવ્ય કાર્યોને નિરીક્ષ્યાં નહિ તેથી તેઓની ભૂલો તેઓને દેખાઈ નહિ, અને સ્વ કર્તવ્ય કાર્યોમાં થતા દોષો વારવાને તેઓ ઉધમી બન્યા નહિ; થી તેઓ સ્વભૂલનું ફલ લોગવે છે અને જ્યાં સુધી તેઓ કર્તવ્ય યોને સૂક્ષ્મપયોગ દૃષ્ટિથી નહિ દેખશે ત્યાં સુધી તેઓની એવી સ્થિતિ રહેશે. આધ્યાત્મિક ગુણુ પૂર્વક આધ્યાત્મિક દોષોને યગવા

ધારણ કરનારા થશે ત્યારે આર્યોવર્ત અને સર્વવિશ્વની બાહ્ય તથા આન્તરિકપ્રગતિ થશે. સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિ વિના અધ્યાત્મિકલાવના પ્રગટી નથી. યુરોપમાં હાલ ભયંકર યાદવાસ્થળી પ્રગટી તેનું કારણ એ છે કે તેઓમાં વાસ્તવિક આધ્યાત્મિકલાવનાની ખામી છે. આધ્યાત્મિકજ્ઞાનદ્વારા સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિ ખીલવવામાં આવે ॥ ત્યારે સર્વદેશોની સર્વપ્રકારની ઉન્નતિથી પશ્ચાત્ પડવાનું થતું નથી. ગૃહસ્થો અને ત્યાગીઓ સ્વોપયોગદૃષ્ટિવડે સ્વસ્વાધિકારે જ્યારે કર્તવ્યકાર્યો કરે છે ત્યારે જન્મેની પ્રગતિ થવામાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી અને કસોટી વિધોને યુક્તિ પ્રયુક્તિદ્વારા જીતી શકાય છે. સર્વકાર્યોની સર્વ ખામતોની સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિવડે સર્વકાર્યોમાં કુશલ થવાથી આત્મોન્નતિમાં અગ્રણ્ય થઈ શકાય ॥ એમ મનુષ્યો વિચારે છે ત્યારે તેઓ કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં અને જમાનાને અનુસરી આગળ વધવામાં પશ્ચાત્ પડતા નથી. સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિએ કર્તવ્યકાર્યો કરવાથીજ પ્રગતિ થાય છે એમ નિશ્ચયતા અવબોધનું. જમે તેવી સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિ હોય તોપણ કર્તવ્યકાર્ય કરવા માટે અન્ય સત્ મનુષ્યો કે જે તે તે કાર્યોના સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિવાળા હોય તેઓની સ્વકર્તવ્યકાર્યોમાં સમ્મતિ લેવી જોઈએ, કે જેથી સ્વોપયોગદૃષ્ટિદ્વારા જે ન જણાતું હોય તે તેઓનાથી જણાઈ આવે. સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિદ્વારા દિવસે જે જે કાર્યો કર્યા હોય તેની નિરીક્ષણ-આલોચના કરી જવી. જ્યારે ધાર્મિકપ્રતિક્રમણ આવશ્યકમાં પ્રત્યેક કર્તવ્યધર્મકર્મમાં જે જે અતિચારદિ દોષો લાગ્યા હોય છે તેની સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિદ્વારા આલોચના કરવામાં આવે છે. ત્યારે શુદ્ધતા થાય ॥ સાંસારિક, બ્યાવહારિક અને ધાર્મિક બ્યાવહારિક કર્તવ્યકાર્યો કરતી વખતે સૂક્ષ્મોપયોગદૃષ્ટિથી પ્રત્યેક કાર્યોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવું અને સદુદ્દેશોની સમ્મતિ ગ્રહણ કરવી. આ વિશ્વમાં સત્પુરુષો પારમાર્થિક કર્તવ્યો કરનારા હોય છે. તેઓની સમ્મતિથી જમે તેવા વિવરસંયોગોમાં પણ કાર્ય કરવાની વ્યવસ્થાબુદ્ધિ પ્રકટે છે અને તેથી કાર્યોમાં સુધારો વધારો કરી મસ્તકે આવી પડેલી ફરજોને અદા કરી શકાય છે. સ્વોપયોગદૃષ્ટિથી જ્યારે શ્રીનેમિનાથે હરિષ્ણોને પોકાર શ્રવણ કરી પાણિગ્રહણનું સ્વરૂપ વિચાર્યું ત્યારે તેઓએ રથ પાછો ફેરવવા આરંભ્યું.

જેને આશય કરી અને જાનના મિત્રે ગણનારીને પૂર્વમથનો સંકેત કરી
 મુદ્દિની પ્રતિ માટે રીયા અગ્રીકર કરી સુકોપયોગી થયા સુકો-
 પયોગી સંપુરણેના સન્નમનમાં આવી તેમના પાતાં સેવવાની જરૂર
 સ્વીકારવી એકંદ્રે સુકોપયોગીદષ્ટિવાદ સંપુરણેની પ્રત્યેક વિચારમાં
 અને પ્રત્યેક કર્તવ્યમાં સમ્મતિ હેવાથી સુકોપયોગીદષ્ટિને અનુસર
 ખીલે છે અને પ્રત્યેક વિચાર અને અવસ્થામાં જે જે સુધાર કરવાના
 હોય તેને અનુસર આવે છે. ચન્દ્રગુપ્ત પ્રત્યેક ક્ષયમાં અલ્પક્રમની
 સમ્મતિ હોતો હતો અને અલ્પક્રમની સમ્મતિપ્રમાણે તેણે રાજ્યપ્રવૃત્તિ
 કરી તેથી તે રાજ્યને સારી રીતે ખીલતો શક્યે. અનેક સંપુરણેની
 સમ્મતિ હોવી, પરંતુ સ્વકર્તવ્યપ્રયોગમાં અનેક મનથી સંક્રિય ન થવું
 એકંદ્રે ક્રોધરસે, બહોરખતાંઓ વગેરેના ઉપરી કર્મયોગીઓ અનેક
 સંપુરણેના અનુક અનુક જાગતોમાં સુધાર વધાર કરવા માટે અભિ-
 પ્રવ પૂછે છે તે સર્વેના અભિપ્રયેનું નવન કરી એક જાગતનો નિ-
 શ્ચ કરી સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિ આવરે છે. પણ કર્તવ્યકર્મથી જટ થવા નથી
 અનેક સંપુરણેની સમ્મતિથી એક નિશ્ચય ઉપર આવીને જે જે ક્ષયો
 કરવામાં આવે છે તેમાં વિજય નમે છે. જર્મનીમાં ખ્રીસ્તિયનમાર્ક પ્રધા-
 નની બુદ્ધિ વખણાય છે, તેનો દબા તેની સમ્મતિપૂર્વક સર્વકાર્યો કરતો
 હતો, તેથી તે જર્મનીનાં સર્વ નાનાં રાજ્યોનું એક મોટું રાજ્ય કરી
 શક્યે અને તેથી જર્મનીની પ્રગતિ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગી. ખ્રીસ્ત-
 માર્કે હાલના કેમરવિલીયમને ક્રોન્સ અગર ફ્રાંચિયાની સાથે મેત્રી સ-
 ખવી એવી સમ્મતિ આપી હતી, પરંતુ તે પ્રમાણે કેમરથી પ્રવર્તી
 શક્યું નથી, તેથી જર્મનીને હાલમાં પ્રવર્તતી મહા લડાઈમાં ખ્રીસ્ત-
 માર્કની સમ્મતિની અપૂર્વતાનો ખ્યાલ કરવો પડે છે. એ તે ખ્રીસ્તમા-
 ર્કની સઘાહ પ્રમાણે પ્રવર્ત્યો હોત તો અમૂલ્ય મનુષ્યરત્નોનો ભોગ
 આપ્યા વિના સ્વરાજ્યપ્રવૃત્તિમાં અડચત વધી શકત. કર્તવ્યપ્રયોગ
 સુચરકમાંથી પસાર થવાને મહાબુદ્ધિવાળી સંપુરણેની સઘાહ
 હોવાથી અનેક પ્રકારનાં હાલો કાય છે એમ ખ્યાલ લેવા સખવું એ-
 કંદ્રે સિદ્ધાન્ત અચલિત પ્રત્યેક કુદમાં વિજય થયો હતો તેનું
 દ્રશ્ય ખરેખર તેના જૈનશિક્ષક પ્રધાને હતો. જૈનશિક્ષક પ્રધાનેની સ-

મંત્રિથી તે પ્રબળું ચિત્ત સ્વપ્રતિ આકર્ષી શક્યો હતો અને ગુર્જર
દેશની સીમા વધારી શક્યો હતો. લીએ વિમલમંત્રીની સલાહપૂર્વક
સાન્ય ચલાવ્યું તેથી, તે શાંતિથી સાન્ય કરી શક્યો. કુમારપાલે પવ
નૈનવણિક પ્રધાનની સમ્મતિપૂર્વક સાન્ય પ્રવર્તાવ્યું, તેથી તે ગુર્જર
દેશની પ્રબળું ચિત્ત પોતાનાપ્રતિ આકર્ષી શક્યો. વસ્તુપાલ અને
તેજપાલની સલાહપૂર્વક વીરધવલે સાન્ય ચલાવ્યું તેથી તે સ્વસાન્ય
રક્ષણ કરી શક્યો; પરંતુ પાછલથી તેના પુત્રે વસ્તુપાલાદિની અપમાન
કરી તેથી તેના વંશજોનું ગુજરાતમાં સાન્ય રહ્યું નહિ. પ્રતાપરુદ્રને
ભામાશાહે અનેક પ્રકારની સાન્યપ્રવર્તક સમ્મતિયો આપી હતી અને
પુષ્કલ ધનની સાહાય્ય આપી હતી તેથી તે પુનઃ સ્વસાન્ય સ્થાપી
શક્યા. રાનાડે, ગોખલે વગેરે સત્પુરુષોની સલાહ સાન્યકાર્યોમાં કેટલી
ખંધી ઉપયોગી થઈ પડી છે તે સમસ્તભારત અવગ્રાહે છે. શિવાજીને
તેના ગુરૂ સમઘસ તરફથી સાન્યતંત્ર ચલાવવાની ઉત્તમ સમ્મતિ મળી
હતી, તેથી શિવાજીના પર દક્ષિણીઓનો સગ વધ્યો અને સાન્યસ્થાપના
સંબંધી સર્વ પ્રકારની તેઓનાથી સાહાય્ય મળી શકી. સત્પુરુષોની સમ્મતિ
લેઈને આયોર્વર્તના પૂર્વ સાન્યો સાન્યતંત્ર ચલાવતા હતા, તેથી
તેઓની સાન્યવ્યવસ્થા સારી રીતે રહી શકતી હતી અને તેઓ પ્ર
બળનો પૂર્ણપ્રેમ મેળવવા ભાવ્યશાળી બનતા હતા. પ્રબળો પૂર્ણપ્રેમ
મેળવવો એજ સાન્યપ્રવર્તકોનું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. અકબર વગેરે જે ત્ર
સાર બાદશાહો સિવાય અન્ય બાદશાહોએ હિન્દુઓનો પ્રેમ છોડ
પ્રપત્ન કર્યો નહિ, તેથી અંતે દિલ્હીની ગાદીની ચિરંસ્થાયિતા તેઓ
વંશને માટે રહી નહિ. બ્રિટીશસરકાર પ્રબળો પ્રેમ આકર્ષી એ
ઉપાય લે છે અને કોઈના ધર્મમાં આડી આવતી નથી, તેથી તે
સાન્યને હિન્દુઓ સ્હાય છે. બ્રિટીશસરકાર પ્રબળો આગેવાન સત્પુરુ
ષોની સલાહ લેઈને કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તે છે. પાલોન્ટ, કોન્સરવેટીવ
અને લીબરલ વગેરે પક્ષોની સલાહ લેવી એ સત્પુરુષોની સમ્મતિ
અવગ્રાહવી પાંડવો તરફથી દુર્યોધનની પાસે કૃષ્ણ ગયા હતા અને
કૃષ્ણે પાંડવોની સાથે યુદ્ધ કરવામાં આયોર્વર્તની પડતી છે, હવે
મનુષ્યોના નાશપૂર્વક તમારો નાશ છે અને તેથી સલાહશાંતિથી તમને

વર્તુલોએ કિન્નરિ મુખઅમનિ આપી. પરંતુ દુષોપને કૃષ્ણની અ-
 મનિને હમી કહી અને ઉત્તર કૃષ્ણને કેદખાનમાં નાખવા વિન્દર
 કયો; તેથી અન્તે મદનજનન મુદ માર મયુ: તેમાં અન્તે કારંચ હાથો,
 બહાર અરુદિદિદી રોવને નય મયે અને પાટયે કલ્પવલ્લી પર બેઠા.
 અપુરૂષ એક કૃષ્ણની સમનિ ન અનચથી કારંચને નય મયે.
 જ્યારે મુંજરહાએ દિગ્ગજન તોડપણ સાથે મુદ અરંજુ ત્હરે
 મુંજરહાન પ્રાને મુંજરહાને તોડપનો નય મુદ કરવાની સમનિ
 ન આપી અને મુદને નિંધ કયો. પ્રાને મુંજરને અનેક હેતુએ પૂર્વક
 મુદ ન કરવા બહમણ રહી. પરંતુ તેને મુંજરહાને તિરકાર કયો
 તેનું પરિજ્ઞાન એ આજુ કે તે મુદમાં હાથો અને પકડયો; તેને
 તોડપણએ કેદખાનમાં નાખ્યો. મુંજર પ્રાનેએ મુંજરહાને કેદ-
 ખાનમાંથી બહારવા બાટે નનરની બહારથી તે કેદ કેદખાન મુધી
 મુરંબ ખેલી અને તુરં કેદને કમ્પવિન નગરબહાર મુરંબાસ
 આવવા લગ્ન. મુંજરે પ્રમ કેદખાનમાં આવનાર તોડપની બેન
 મયે બંધ મયે હાથ, તેથી તે તેને હાથે મુરંબાસ બહાર આવવાને
 નિંધ કરી તોડપની બેનને ત્વં ચાલ કહી લીધી; તેથી મુરંબની ચાલ
 તોડપણએ બાટ લીધી અને મુંજરે પકડી ઘેર ઘેર બીખ મંગા-
 વવાની પ્રવૃત્તિ કરી અને બીખ મંગાવીને અન્તે મુંજરહાનું ચિર-
 ઉદી નાખ્યું. મુરંબી બહાર આવવાની ચાલ કોઈને પણ ન કહેવી એવી
 પ્રાનેની સમનિને પણ મુંજરે ન આની તેથી તે જૂઠા હાથે મયો.
 તેણે પ્રાનેની સમનિ તિથય મુદ કયું અને મુરંબની ચાલ પણ
 વિષયમનન પચમાં પડી તોડપની બેનને કહી લીધી તેથી તે બે સ્થાને
 સત્પુરુષોની સમનિથી જાદુ ધર્મ મૃત્યુ શરણ મયે. આ ઉપરથી સાર
 એ લેવાને છે કે પેલાના કરવાં વિશેષ જુદિવાળા મધ્યસ્ય સત્પુ-
 રુષોની કર્તવ્યકર્યમાં સહક-સમનિ લેવાની પ્રત્યેક મનુષ્યે આવ-
 સ્યકતા સ્વીકારવી એકએ અને સુદેવપયોગદિવટે કાર્ય કરવાં એકએ
 કે જેથી કોઈ બાતની ચક્રવત મણ મકે નહિ. કર્તવ્યેકએ માધવ
 પ્રાનેની સ્ત્રીને અનખનામાં નાખી લીધી. તેને પાછી માધવ પ્રાનેને
 એપવા બાટે માધવ પ્રાને અનેક કુદિયોથી સમજાવ્યો. પાટણના

મહાબુદ્ધિવાળા મહાજનના અગ્રગણ્ય ચોટીયાઓએ કંઈકેટલાને અને
 રીતિએ સમજાવ્યો અને માધવની સાથે સલાહ કરવાનું કહ્યું; પરંતુ
 રાજહઠ, બાળહઠ, યોગીહઠ અને સીહઠમાંની રાજહઠને તારે ૧૪
 મહાજનની સમ્મતિનો તિરસ્કાર કયો અને માધવ પ્રધાનનો તિરસ્કાર
 કયો; તેથી પ્રધાને દિલ્હી જઈ કરણુદેવાની સાથે યુદ્ધ કરવા અક્ષ-
 હીન બાદશાહની સાથે ગોઠવણુ કરી. અન્તે દિલ્હીના અક્ષાઉદીન બા-
 દશાહની સાથે યુદ્ધમાં લડતાં તેના અવિચારી સ્વભાવના લીધે માંહે-
 માંહે કુટ થવાથી તે હાર્યો અન્તે તેની સ્ત્રીને અક્ષાઉદીન લેઈ ગયો અને
 પોતાની બેગમ બનાવી. આ ઉપરથી પ્રત્યેક મનુષ્યને સમજણ મળે છે
 કે સૂક્ષ્મોપયોગદક્ષિણા મનુષ્યોની સમ્મતિનો જે તિરસ્કાર કરે છે તે
 કરણુદેવાના જેવી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે અને તે પોતે એકલો પડી
 દશા પામતો નથી, પરંતુ પોતે અને પોતાના આશ્રિતોની-કુટુંબની
 પડતી દશા કરવામાં નિમિત્તકારણ બને છે. સત્પુરુષોની સલાહની
 અમૂલ્ય કિમ્મત ॥ તેથી તેઓની વારંવાર સ્વકર્તવ્ય કાર્યો કરવામાં
 સૂચના-સલાહો પૂછવાની જરૂર છે. સત્પુરુષોની સલાહથી રાત્ર મુખર
 છે, પાકશાલાઓ મુખર છે, બ્યાપાર મુખર છે, સેનિકપ્રગતિ મુખર છે,
 સેવાધર્મોનાં અંગો મુખર છે અને ધાર્મિક અંગો મુખર છે. સમ્રાજ્ય,
 સંઘ, મહાસંઘ, પરિષદ, કોન્ફરન્સ અને કોંગ્રેસ વગેરેમાં સત્પુરુષો
 અભિપ્રાયો જે જે મળે છે તે તે સમ્મતિ અવગ્રહણી અને બહુ સમર્થ
 પૂર્વક એક કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરવામાં આવે છે. કાલિકાચાર્યની
 બેન અત્યંત રૂપવતી સાધ્વી સરસ્વતી હતી. એક વખત કાલિકાચાર્ય
 વિહાર કરતા કરતા ઉત્તરચિની નગરી બહાર ઉદ્યાનમાં પધાયો, અને
 અનેકલોકોને ઉપદેશ દઈ મુદ્ધારવા લાગ્યા. કાલિકાચાર્યની બેન સરસ્વતી
 સાધ્વી એકવખત ત્યાંના ગર્દભલિહુસાનની દૃષ્ટિએ દેખાઈ. રાત્રે
 કામાતુર થઈને તેને જાનબાજમાં પકડી મંગાવી, તેથી મુર્ચ્છા
 દેશમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. માત્ર વગેરે દેશોના મંથેએ જન
 દિલ્હીની બહાર કરી તેની અમર, કામાતુર ગર્દભલિહુસાને થઈ નહિ
 કાલિકાચાર્ય પોતે સલામત પાસે ગયા પણ રાત્ર કામાતુર દેશથી તેને
 ઉપદેશ આપ્યો નહિ. અવન્તીદેશ-માત્રવદેશના મહાજને સલામત પડે

ન કરીને કાળને અનેક પ્રતિષેદાત્રી મનભંગ્યો, પણ દામન-ધ
 મનિષ્ઠને તેનાં આનંદ દર્શિત્વ થઈ નહિ ઉતરે તેણે અત્રવદેશન
 કાળને નિરસાન કયો આથી અત્રવદેશન મહાવળની સ્થાન રૂપરથી
 નિ રી નહીં અને તેના વિરુદ્ધ દેશ થઈ ગયો. કલિપ્રભુને જે
 કાળને કંઈન, કોઈ વર્તે દેશન નય અને ત્યાન મહાકંઈને અનેક
 ભાગેથી રૂપરથી કાળ અને તેકંઈને અત્રવદેશ જાનવા મનભંગ્યું.
 કાંઈને પ્રિયદેશ અને દરિયાકાળે-વલ્લભી મંદર વર્તે દેશ પ
 ભરીએ કરી. કાંઈકેનું મહાવળનર ભટક વર્તે જાળીને થઈ કો
 કે.ને અત્રવદેશન કાળની સાથે મુદ્ધ કરી તેને પાડી લોધિ અને
 મહાવળી જાળીને કાંઈયો તે પુન કાળી થઈ. પદ્યનું મંદર
 મિષ્ઠનો મહાવળ વિરુદ્ધકાળ થઈ. તેણે મંદરને કલ્પના અને જેને
 અત્રવદેશનું નિતિયો મહાવળની સમમિતિપૂર્વક સ્થાવર રૂપા જાળી
 મંદરમિષ્ઠકાળનું મનમના મંદરની સ્થાવરની આથી તે વિરુદ્ધકાળીય
 નહીંની મહાવળ કીલ્પનાદિત તથા જે કેમકલ્પકાળ પ્રત્યક્ષના પંથી
 મનમના છે. મંદરમિતિએ જે જાણકાળે સમમિતિ મન્ય કરી હોત તે
 તેની પતિત દશ કાળ નહિ કાંઈકેનું, મંદરમિતિ વર્તે કિંદુર
 ભાગેને અન્યકાંઈ જાળની પતિતદશ કરી અને તેમજ મુચક
 મનના સ્થાવરકાળ કેટલક બદલાયેને તથા બદલાયી સ્થાપિ-
 કારી મુચકાળને કિંદુરની રૂપરથી કીલ્પના કાંઈકેનું સ્થાવરના
 કુરૂપયોન કયો અને તેથી તેકંઈની પાડી પ્રાંભાઈ દંત્રીય સંકારના
 સ્થાવર મહાવળરૂપ સ્થાવરની સમમિતિ પૂર્વક સ્થાવરનાં મુચકાળના
 કાંઈકેનું આવે છે અને કેટલક મંદરનાં સ્થાવર-સ્થાવર વર્તે આવતી
 નથી અને તેમજ પ્રિયીય સ્થાવર તરફથી નિમુજા વેચસરેય, મર્તર
 વર્તે સ્થાપિદરિયા તરફથી કેટલક મુચકાળના બદલાયેના જે
 અન્યની કાંઈકેનું, કીલ્પને પાડી લેઈ જાળના અત્યાચારે તથા નથી,
 અને સર્વ બાળનેનાં નય મળે છે, તેથી પ્રિયીય સ્થાવરનું સ્થાવર
 સ્થાવર તરીકે મળ્ય છે, તેથી જેણું સ્થાવર વિચરનાં સર્વજ બાળ
 થયને મેળવ કરી મંદર છે. અર્થ રજપુતકાળને અને નવાળેને પ્રિ-
 યીયસ્થાવર થાયએનું સુરોપયોગથી અધ્યયન કરી સ્થાવરનાં તે

પ્રમાણે સત્પુરુષોની સમ્મતિપૂર્વક વર્તવું જોઈએ. પ્રજાને પોતાના અ-
ભવતા માનીને ખિંચીસાસળ્યની પેઠે વર્તવાને માટે સદા હિન્દુસભાએ
તત્પર રહેવું જોઈએ; અને આલસ્ય, અવિવેક, બ્યસન, મેઝદેપ,
બ્યભિચાર, ઘરૂ, વેર, ગૃહકલહ, ગોત્રકલહ, ઈર્ષ્યા, દેષ, કુસંપ વગેરે
દુર્ગુણોથી દૂર રહેવું જોઈએ. હિન્દુસભાઓ અને નગરોએ મળીને
વગેરે સૂક્ષ્માપયોગવાળા સત્પુરુષોની સલાહ પ્રમાણે ચાલીને અક-
સ્યને ત્યાગ કરી ઉદ્યમમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. જે સભાઓ, જે રજા
પુત્રો આલસ્યમાં જીવન નિર્ગમન કરે છે તેઓ કુટુંબ અને દેશને
બાંહેલ છે. તેવા સભાઓ અને રજાપુત્રોથી દેશનું કલ્યાણ અને કૌમર્ય
કલ્યાણ ધર્ષ થકતું નથી. સભાઓ અને રજાપુત્રોએ પોતાની અને
પોતાની કોમની પ્રગતિ યાચ એવા ઉપાયો ભેદીંગિ વગેરેને સ્થાન
કરીને લેવા જોઈએ. પરસ્પરમાં ગૃહલેદ, ગોત્રલેદ અને દામ્યવિદા
કલેશથી લટી ન મરવું જોઈએ. પરસ્પર એક બીજાનું અનુભવ કાષ
પ્રાણીતે પણ પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. સભાઓ, રજાપુત્રોએ અવિરોધી
ધનાદિકમાં, અશીલુ ઘરૂ વગેરે બ્યસનોમાં નકામે બ્યય ન કરવો જોઈએ.
ઘરૂથી અને અશીલુથી તેઓની પડતી યવામાં બાકી રહી નથી. બ-
મંતસિંહ આવશ્યકે ઘરૂની ધેનમાં યદાતદા બકીને મૂકવાનું કાલે
બાળેબાળા હાથમાં રાખ્ય મૂકવું. અશીલુ વગેરે બ્યસનોથી સભાઓ
અને રજાપુત્રોની જુદી કલ્યાણ મર્ષ, શરીરચાજિ ક્ષીણ થઈ જાય, અને
લકની વગેરેનો નાશ થયો. સભાઓ, ઘરૂઓ અને સામાન્ય મુજબ
કોમમાં વેરઝેર, બ્યભિચાર વગેરે હોયોનો પ્રચાર થવાથી ભારતીય
વીમાં વાણરો થયો છે. સભાઓ, સભાઓના બાવાનો, ઘરૂઓ વગેરે
કુસંપે પ્રવેશ કરીને તેઓને પડતી નીચેના પગથીવાંએ પર કરીને
મૂક્યા છે. સત્ક્રમદ, સત્ક્રમદ વગેરેથી મુજા થવાને માટે તેઓને બહુ
રૂપેની સમ્મતિ મલલુ કરીને કેળવણીને પ્રચાર કરવો જોઈએ, અને જ
સજિયો તથા સ્વકેમનો ઉદ્ધાર થાય એવા ઉપાયોને આદરવાનાં
શબ્દોનાં કૌશલે પણ નકામે ન મુકાવવો જોઈએ. નકામે અને કુસં-
પનેડો વેરઝેર, કુસંપ વગેરેને દેશવેરો હઈ કેળવણીવેરો ભોગવ્ય
પ્રમાણે થાય એવા ઉપાયો આદરવા જોઈએ. સ્વકેમને ધરૂ કાલે

શ્રદ્ધામાં કોઈ સેવક યોગ્ય કર્તવ્યકર્મ કર્યો વિના સ્વામી બની શકતો નથી. જે શિષ્ય બની ગુરૂની શિક્ષા કરીને પ્રવર્તે છે તે શિક્ષક ગુરૂ બની શકે છે એમ સર્વત્ર અનુભવાય છે. જે પ્રથમ સૈનિક બનીને સેનાનાં સર્વોચ્ચોત્તમ અભ્યાસ કરી પૂર્ણ વ્યવહારિબોધને પ્રાપ્ત નથી કરી શકતો, તે સેનાધિપતિ કદાપિ બની શકતો નથી. જે મનુષ્ય પ્રથમ પુત્રના ગુણો પ્રાપ્ત કરીને પુત્રની ફરજોને અદા કરી શકતો નથી તે પિતાના ગુણોવડે પિતૃપદ પ્રાપ્ત કરવા અધિકારી બની શકતો નથી. જે મનુષ્ય અનુક્રમે કર્મક્રમશઃ યોગ્ય કર્તવ્યકાર્યો કરી આગલ ઉચ્ચપદ પર અનુક્રમવડે આરોહે છે, તેનો પ્રાપ્તસ્થિતપદથી અધઃપાત થતો નથી. ઇત્યાદિ દૃષ્ટાન્તોદ્વારા અવબોધવાનું કે પ્રથમ કર્મયોગ સેવી કર્મયોગી બન્યા પશ્ચાત્ સ્વામીની પદવી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જે સ્ત્રી વધુ તરીકે સ્વકર્તવ્યકર્મો કરવાને યોગ્ય બની નથી, તે શ્વશુ તરીકેની સ્વકર્તવ્ય ફરજોને અદા કરવાને યોગ્ય અધિકારિણી બની શકતી નથી. જેનામાં પુત્રીના ગુણો આવ્યા નથી અને જે પુત્રીપદયોગ્યકર્તવ્યકર્મોથી પશ્ચાત્ રહે છે, તે માતા બનીને માતૃપદ શોભાવવા લાયક બની શકતી નથી. જેનામાં પ્રજાના યોગ્ય ગુણો ઉત્પન્ન થયા નથી અને જે પ્રજાયોગ્ય ફરજો અદા કરવાને અધિકારી બન્યો નથી, તે રાજ્યપદને યોગ્ય બની શકતો નથી. અતએવ પ્રત્યેક મનુષ્યે વ્યક્ષિ અને સમક્ષિની સેવા કરવાને પ્રથમ સેવક બનવું જોઈએ. હાથ, પગ, પેઠ, શીર્ષ વગેરેનો આધાર જેમ પાદ છે, તેમ વ્યક્ષિ અને સમક્ષિની પ્રગતિનો આધાર સેવક છે. પોતાના પગપર ઉભો રહીને મનુષ્ય સર્વ કાર્યો કરી અગ્રપ્રગતિમાન બની શકે છે, તેમ વ્યક્ષિ અને સમક્ષિની ઉત્તતિ કરવાને પ્રથમ સેવક બન્યા વિના કોઈનો છુટકો થતો નથી. ક્રમે ક્રમે અગ્રગતપદની પ્રાપ્તિ ધ્યાય છે. જે નિઃસ્વરણિના પ્રથમ પગથીયાપર પાદ મૂકે છે તે બીજા, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમાદિ સર્વ પગથીયાંઓને ઉઠાંધી યથેષ્ટ માલપર ચડી શકે છે, પરંતુ અનુક્રમે પગથીયાંપર આરોહણ વિના કોઈ માલપર ચડી શકતું નથી. તદ્વાત આ વિશ્વમાં પ્રથમ સેવક બન્યા વિના કોઈ સ્વામી બની શકતું નથી. સર્વત્ર અનુભવ કરતાં ઉપર્યુક્ત શ્લોકભાવનો અનુભવ ૨૫૯ દ્વં

યમાં જગતી ઉડ્યો. આત્મામાં પરમાત્મત્વ છે પરંતુ તે અનુક્રમે યમ,
 નિયમ, આચન, પ્રાણુચામ, પ્રત્યાહાર, ધારણ, ધ્યાન અને સમાધિથી
 પ્રકટ થાય છે. 'મિત્રા, 'તારા, 'જલા, 'દીપ્ત, 'સ્થિત, 'તારા,
 'પ્રજ્ઞા અને 'પરદૃષ્ટિ એ આઠ દૃષ્ટિયોનું જૈનયોગસંયોમાં વિવે-
 ચન કરવામાં આગ્યું છે, તેનો અનુક્રમે વિકાસ થાય છે. દર્શનયોગ,
 જ્ઞાનયોગ અને આદિયોગ એમ એ રત્નત્રયીનો અનુક્રમે વિકાસ
 થાય છે. વિશ્વવિદ્યાત્રયે આદિમાં બી એ. એમ એ. વગેરે પદવીઓ
 અનુક્રમે પ્રાપ્ત થાય છે. તદ્દત્ અત્રપણ અવશ્યેષયું કે જે મનુષ્ય
 બ્યક્તિસંબંધી સેવક બન્યો નથી, તે બ્યક્તિને સ્વામી બનતો નથી. કથ્ય
 સ્વારાંશ એ છે કે આત્માના દર્શન જ્ઞાન આદિશક્તિઓનો અવિભાવ
 કરવા માટે પ્રથમ કર્તવ્યકર્મયોગને જે સેવતો નથી તે આત્મામાં
 રહેલું પરમાત્મત્વ પ્રકટ કરી શકતો નથી. જે મનુષ્ય વિશ્વસમાજને
 મુધારવા સમક્તિને ગ્રાપણે વગેરે કર્મયોગીઓની પંડે ધર્મ-કર્મ-સેવક
 બનતો નથી તે સમક્તિને સ્વામી બની શકતો નથી. બ્યક્તિ સેવકત્વ
 અને સમક્તિ સેવકત્વનો પરસ્પર ગાઢ સંબંધ છે. બ્યક્તિને જે સેવક
 થાય છે તે સમક્તિને સેવક થાય છે. બ્યક્તિને જે સેવક બની સમ-
 ક્તિને સેવક બને છે તે લોકેષાર સેવાદૃષ્ટિએ ત્રિભુવન હિતપ્રસક
 જનમતૃપૂજ્ય વીર્યકરપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બ્યક્તિ અને સમક્તિ, બ્ય-
 ક્તિ અને સમાજના સેવક બનીને પ્રથમ સર્વ જીવંતું યેય: થાય
 એવા સેવાધર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવાની જરૂર છે. સેવક બની સર્વજીવંતી
 સદા પ્રગતિ કરવા સેવાધર્મને અંગીકાર કરવામાં આવશે તોજ સ્વામી
 બની શકાયે; અન્યથા તે વિના આકાશકુમુદવત્ સ્વામી થવાની
 આશા સખથી એ બ્યર્થ છે. જે વૃક્ષ પ્રથમ મૂળીયાં અને રક'દેવટે
 મુક્ત ન બની શકે તે પુષ્પફલ પ્રાપ્ત કરવાને કદાપિ અધિકારી બની
 શકશે નહિ. આત્મોન્નતિ માટે આત્માની અને વિશ્વની સેવા કરવાની
 અત્યંત અવશ્યકતા છે. આપણે હાલ જે દયામાં છીએ તે ખરેખર
 અન્યજીવંતી સેવાપ્રવૃત્તિયોના ઉપસદ્વટેજ અવશ્યેષયું. આત્માની
 ઉન્નતિમાં સર્વ જંતરી જીવંતો તરતમયેજે ઉપકાર હેય છે, એમ અનુ-
 ભવ કરવાથી અનુભવ થવા વિના રહેશે નહિ. આત્માની બ્યાવહારિક

તથા આન્તરિક પ્રગતિમાં પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસજીવોનો આત્મલોગ સહજે પ્રતીત થાય છે. આત્મા કર્મોત્તરિતરે સેવક બનતો બનતો અન્તે સિદ્ધ બને છે. પરસ્પર સેવાધર્મવડે સેવક બનવાથી આત્મોત્તરિતરે યોગ્ય એવી પ્રવૃત્તિયો થઈ શકે છે. પ્રવૃત્તિ કરવી એ સેવકનું લક્ષણ છે. ક્રિયાઓવડે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું એ સ્વ-પરિભાષ્યે સેવકયોગ છે અને એ સેવકયોગની સિદ્ધિ કરવાથી સિદ્ધ પરમાત્મા બની શકાય છે. કર્મકર; સેવક જે પ્રથમ વિશ્વની સેવા કરીને બને છે તે વિશ્વનો સ્વામી અર્થાત્ પરમાત્મા બની શકે છે. ઇશુકાઈસ્ટે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યોને સેવાધર્મ દર્શાવ્યો હતો. ગાતમખુદ્ધે વિશ્વવર્તિજીવોનું શ્રેયઃ કરવા પશુપક્ષાદિકાચોવડે સેવા કરવાનું સ્વસેવકોને જણાવ્યું છે. આ વિશ્વમાં સર્વજીવોનો ઉદ્ધાર ખરેખર સેવક બનીને સેવાધર્મકર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવાથી થાય છે. જે મનુષ્યો વિશ્વહિતાયે અનેક શુભમાર્ગોદ્ધાર જીવોની ઉત્ક્રાન્તિ થાય એવા પ્રયત્નો કરે છે તેઓ પરલવમાં ઇન્દ્ર ચંદ્ર નાગેન્દ્રાદિની પદવીઓને પ્રાપ્ત કરે છે. ઇશુકાઈસ્ટે મનુષ્યોની સેવા કરવા માટે ઉપદેશાદિ પ્રવૃત્તિ સેવી હતી. બૌદ્ધે જગતનું શ્રેયઃ કરવા ઉપદેશાદિ ધર્મચર્ચા પ્રવૃત્તિને સેવી હતી. શ્રીમહાવીરપ્રભુએ અનેક લબ્ધજીવોને તારવા ત્રીશવર્ષપર્યન્ત ભારતમાં ગામોગામ શહેરોશહેર વિહાર કર્યો હતો; અને દેહોત્સર્ગસમયે પણ શોળપ્રહર સુધી એક સરખોજ ઉપદેશ દીધો હતો, અને પશ્ચાત્ શરીરનો ત્યાગ કરી સિદ્ધ બની સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનન્તમા ભાગે વિરાજમાન થયા. થીઓસોફીસ્ટમંડલની અધિકારી મીસીસ એનીએસન્ટ સેવાધર્મનો પ્રથમ સ્વીકાર કરવામાટે વારંવાર પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. સેવાયોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ પરિપૂર્ણ પકવ થયા વિના જ્ઞાનયોગમાં, ભક્તિયોગમાં, અધ્યાત્મયોગમાં પરિપૂર્ણ સ્થિતર થઈ શકાતું નથી. સેવાયોગ એ કારણ છે અને જ્ઞાનયોગ એ કર્મચિત્ સાપેક્ષદષ્ટિએ કાર્ય છે. તેથી સેવાવિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. વિનેય બન્યા વિના ગુરુપદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી એવો જે અનાદિકાલથી ક્રમ પ્રવર્ત્યો કરે છે તે સહેતુક છે; એમ કરતાં અવગ્રાહ્ય છે. ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગીઓએ સ્વસ્વાધિકાર

પ્રભુને નેવળા મળેનાં મૂળ કનું જોઈએ મુદરાંએ. માનુષિનું
 નેચ, વિદ્યાર્થનેચ, દેવ ગુરૂ અને ધર્મની નેચ. ગુરૂજનની નેચ
 વનેરે મુદરાંએ નેચ માટે નેચ છે તે કમો દેવ તેને આદ-
 રમાં જોઈને. દિવસને માનુષિનું નેચે આ-મળેત્ર આપવામાં યથા-
 ક્રમપ્રવૃત્તિ કરી હતી: તેથી તે જાતની આધિક્યો દિન્દુએને
 ઉદાત્ત બને, અને 'શિવાજી ન દોન તો મુક્ત ન દોન સત્રકી'
 વનેરે જુનિએ નેચ. મેંજા બનવાથી આ-મની રૂપિયે ખરેખર
 સ્વભાવી બની શકે. મેંજા માટે પરિભ્રમી થકે છે; અને તેથી બનતે
 સ્વભાવી પાંચે પ્રકાર થકે છે જેનું જેનું બનવું હોય તેની પ્રતિ-
 ક્રિયા એથી પ્રવૃત્તિને આદર્યા વિના કેન્દ્રમૂળ સ્વાભાવી પ્રતિ ન થાય એ
 બનવાએ છે; માનવે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રથમ જેવક બનવું જોઈએ.
 આદ્ય જેવકે-પ્રવૃત્તિએમને નેચી સ્વાધર્મની નિદિ કરવી જોઈએ.
 જેવકે સ્વર્ગ અને નેકનું હાર છે એમ નિર્દેશના: અવગ્રાપી પદ-
 શબ્દને બંધવથી; પાનપાન કરવું. પ્રત્યેક મનુષ્યને ઉત્તરિના જે
 જે મળે છે તે પ્રતિ હેઈ જવા અને તેને નુ:ખ આપેને લગવા
 એવું સેવકનું છે. તેમા પ્રવૃત્તિ થવાથી વિચલેવક બની શકે છે.
 જે મનુષ્ય જેવક બનીને જ્ઞાનમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરી ઉર્ધ્વારોહ
 કરતાં કદાપિ પદ્માત પડી લાય છે. તો તેને પુનઃ ઉર્ધ્વ
 ચઢાવવાને તેની આરે બાલુએ હારો સેવકો તૈયારી કરે છે;
 હારુ કે તે જેવા કરવપૂર્વક ઉપર આપેને દત્ત છે મનુષ્ય સ્વાધર્મ
 બનીને અન્યની સેવામાં બેસકાર બનીને પરમાત્મપદ પ્રતિ માટે અથવા
 વિશ્વમા જાતરિકે ઉચ્ચપદથીપર ચઢવા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જો તે ત્યાંથી
 ગુપ્ત થાય છે અર્થાત્ જટ થાય છે તો: તદપરથી પડેલા મનુષ્યના જેવી
 તેની ઇચ્છા થાય છે, અને તેને હેઈ પડ્યા સીટી થકે સેવક હાર
 રહેલા નથી. અદ્યેવ સંસ્કારિકે થા ધર્મિકે આત્મરિકે ઉચ્ચ પદથીપર
 સર્વ વિશ્વના હિતરૂપકે સેવક બની સર્વજનનું હિત થાય એથી સેવા
 પ્રવૃત્તિને સેવકાં સેવકાં આનન ચઢવું જોઈએ કે જેથી કદાપિ પતિત
 થાય થાય તેની પૂર્વે હલારો સેવકો પેલાનું સંરક્ષણ કરવા અને

અને કોઈ ગૃહસ્થાશ્રમી હોય પરંતુ સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ કથિત સમન્-
 ભાવ જો તેને પ્રાપ્ત થયો તો તે કર્મબંધનથી-મુક્ત થયા વિના
 રહેતો નથી. ગમે તે વેળા વા આચારધારકમનુષ્ય હોય પણ તે સમન્-
 ભાવના ઉપાયોનું અવલંબન કરીને મુક્તિમુખની પ્રાપ્તિ કરે છે એમાં
 અંશમાત્ર સંશય નથી. બ્રાહ્મધર્મોચારના મતબેદોમાં પરસ્પર મિત્ર-
 ધર્મીઓ સગદેખનો વિષમભાવ ધારણ કરીને તૃદ્યની કુટુમ્બિનના કૌરી
 સમતાભાવને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. સર્વજ્ઞ વીતરાગદેવ કથિત ધર્મનાં
 અનુષ્ઠાનો કરો, જૈનવેદધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરો, પરંતુ સમન્ભાવ અભ્ય-
 વિના પરમબ્રહ્મપદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સમન્-
 ભાવ જોને આવે છે તે ગમે તે ધર્મનો પાલક હોય તેપણ
 તે મુક્તિપદને પામે છે એમ કહેવું તે રજીપટર સમાન છે.
 શ્રદ્ધાભક્તિનું સમાલંબન કરીને જે સર્વાંજ્ઞાનુસારે કર્મયોગને આદરે
 છે તે અવશ્ય મુક્તિપદને પામે છે. પરમાત્માની ગુરૂની અને ધર્મની
 શ્રદ્ધાભક્તિવટે કર્નબ્યકર્મ કરવાથી ચિત્તનો કર્નબ્યકર્મમાં મંબમ
 થાય છે અને તેથી આત્માનો કર્મયોગદગ્ગા પરિપૂર્ણ પાવ થતાં
 ઉવટે સમન્ભાવોગની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનુસારે કર્નબ્યકર્મ
 કરવાની જરૂર છે. પરાભાવાના સદગત્મકમવિચારના અનુભવથી
 સર્વજ્ઞની આજ્ઞાની ઝાખો આવે ■ અને તેથી કર્નબ્યકર્મ કરવામાં
 આત્મસ્વાર્પણ કરી શકાય છે. કર્મયોગમંબધી જોડતું કથવામાં
 આવે તેડતું કથતાં છતાં પણ અનન્તગત્તું કથવાનું બાકી રહેવાનું.
 જૈનશાસ્ત્રમાં ક્રિયાયોગ યાને કર્મયોગ સંબંધી ધનું કથવામાં
 આવ્યું છે. પિંડમાં આત્માને નન્તગદા અનુભવ આવતાં જાણાંને
 અનુભવ આવે છે. કર્મયોગ સંબંધી વિશેષ અનુભવ તે જામ જી
 સ્વગુરૂની કૃપાથી અને તેમની મમથી થઈ શકે છે. કર્મયોગ સંબંધી
 તે તે કાલમાં કર્મયોગીએ તે તે કાલનુસારે અનેકપુન્યદોઃ જાણીને
 અનેકપ્રાણેણે આપીને તથા અનેકકર્મબ્યકર્મો કરીને તે તે કાલ
 મનુષ્યોને અનુભવ આપે છે. હવે આ નમંધો વિશેષ ન કથનું
 ઉવટે આરૂપ શિક્ષા કથવામાં આવે છે ક હે મનુષ્ય !!! હે
 આત્મન !!! સર્વ કર્મથી મુક્ત થવા અને અનંતમુખ પ્રાપ્ત કરવા

પ્રતિપક્ષ્યેષ્ઠમાસે ચ-પૂર્ણગ્રન્થોઽભૂત વૈ ॥૨૭૦॥

ગ્રન્થસ્યાસ્ય પ્રપાઠાન્ન, શ્રવણાધ્યયનાદિતઃ

નરાઃ શ્રીવિજયાનન્દં, પ્રાપ્નુવન્તિ સદા ધ્રુવમ્ ॥૨૭૧॥

મેસાળા નગરે કૃત્વા, માસકલ્પં શુભં મુદા

કર્મયોગઃ કૃતોગ્રન્થો-બુદ્ધિસાગરસૂરિણા ॥૨૭૨॥

વિવેચનઃ—સંવત્ ૧૬૭૦ના જ્યેષ્ઠમાસ મુદિ એકમે શુભ શુક્ર-
હીયામાં કર્મયોગગ્રન્થ સંસ્કૃતમાં પૂર્ણ થયો. કર્મયોગગ્રન્થના પાંચ
વાચન, શ્રવણ અને અધ્યાપનાદિથી મનુષ્યો દ્રવ્યથી તથા ભગ્યથી શ્રી
વિજયાનન્દને નહીં પ્રાપ્ત કરે છે. ગુજરાતમાં મેસાળામાં સં. ૧૬૭૦
ના વૈશાખમાસનો એકમાસકલ્પ કરીને બુદ્ધિસાગરસૂરિએ સંસ્કૃત
વાક્યમય કર્મયોગ ગ્રન્થરચ્યો. વક્ત્રાઓ શ્રાતાઓ વગેરે સર્વમનુષ્યોને
આ ગ્રન્થના સારઅકથી સર્વગુણમંગલોની પ્રાપ્તિ થાયો.

સાષ્ટદ ગોધાવીથી હર્ણગવરની બીભારી લઘુ પદી ૬ની તેથી
પેઠાપુરના ચોમાસામાં તથા તે પછીના વિજાપુરના ચોમાસામાં કર્મયોગનું
વિવેચન લખાયું નહીં. સંવત્ ૧૬૭૧ ના જ્યેષ્ઠ માસથી તે સં. ૧૬૭૩
ના માગસર મુદિ પૂર્ણિમાપર્યંત કર્મયોગનું બાકીનું વિવેચન લખવાની
પ્રવૃત્તિ થઈ નહીં, પશ્ચાત્ માણસામાં સં. ૧૬૭૩ ના માગસરવતિ પદી
પુનઃ કર્મયોગનું વિવેચન લખવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. માણસાથી વિદ્ય
કરી પેઠાપુરમાં આવવાનું થયું. ત્યાં કર્મયોગનું વિવેચન લખવું
ત્યાંથી પોય વદિ સ્થાતમના રોજ અમદાવાદમાં આવવાનું થયું. ૪૫
મુદિ પૂર્ણિમાના રોજ કર્મયોગનું વિવેચન પૂર્ણ થયું. કર્મયોગનું
૧૦૮ સ્લોક પદી કર્મયોગનું સંક્ષિપ્તમાં વિવેચન લખવાની શરૂ
આત થઈ. અન્ય ધાર્મિકપ્રવૃત્તિઓ જોએ તેમજ શરીરનું મંદ ને
ગ્રન્થવિવેચનના વિરત્તરતયથી સંક્ષિપ્તવિવેચન કરવાની પ્રવૃત્તિ
થઈ તે સહેજે મુજો અવજોથી શક્યો. અમદાવાદ નગરમાં કર્મયોગનું
વિવેચન પૂર્ણ થયું. અનેકધાર્મિકપ્રવૃત્તિઓમાંથી નવરત્તર દેવ કર્મયોગનું

तत्पट्टसंस्थितेनाऽयं, बुद्धिसागरसूरिणा ।
 धियापरोपकारिण्या, कर्मयोगोविनिर्मितः ॥ १० ॥
 अशेषजीवार्थविवोधभानु, व्यधायियेनात्मपरायणेन ।
 भव्यात्मनां सिद्धिविधानदक्षोविवेचनाढ्यः शुभकर्मयोगः ॥ ११ ॥
 सत्कर्मयोगप्रगतिविधाय, निर्मानमोहाभुविभव्यजीवाः ।
 निजात्मभावं सुतरां प्रयान्तु, माङ्गल्यमालाञ्चविशेषभक्त्या ॥ १२ ॥
 भवाप्ति वादर्थङ्गशशाङ्क संमिते, संवत्सरे माघयुतेसुमासे ।
 तिर्यौशुभायांभुविपौर्णमास्यां, जगौसमाप्तिं कृतिरीदृशीयम् ॥ १३ ॥

संवत् १९७३ माघ शुक्लपूर्णिमायां प्रथमप्रहरे शुभपट्टिकां
 श्री वीरप्रभुपट्टपरंपरानेकगुणगणालङ्कृत श्वेताम्बर तपोगच्छेश श्रीही
 विजय सूरेश्वरपट्टपरंपरागतसागर गच्छाधिपतिक्रियोद्धारक श्री नेमि
 सागरमुनीश्वराक्षिप्यचारिग्रचूडामणि श्रीरविसागरमुनीश्वरतट्टि
 श्रीमान् गुरु सुखसागरजी तत्पट्टधारक जैनाचार्य बुद्धिसागरसूरिः
 कर्मयोगविवेचनं समाप्तम् ॥ ॐ ३ शान्तिः ३

તથા આન્તરિક પ્રગતિમાં પૃથ્વી, જલ, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસજીવોનો આત્મલોગ સહજે પ્રતીત થાય છે. આત્મા કર્મોત્તરિત્વે સેવક બનતો બનતો અન્તે સિદ્ધ બને છે. પરસ્પર સેવાધર્મવડે સેવક બનવાથી આત્મોત્તરિત્વ યોગ્ય એવી પ્રવૃત્તિઓ થઈ શકે છે. પ્રવૃત્તિ કરવી એ સેવકનું લક્ષણ છે. ક્રિયાઓવડે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું એ સ્વ-પરિભાષ્યએ સેવકયોગ છે અને એ સેવકયોગની સિદ્ધિ કરવાથી સિદ્ધ પરમાત્મા બની શકાય છે. કર્મકર; સેવક જે પ્રથમ વિશ્વની સેવા કરીને બને છે તે વિશ્વનો સ્વામી અર્થાત્ પરમાત્મા બની શકે છે. ઇશુકાઈરટે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્યોને સેવાધર્મ દર્શાવ્યો હતો. ગાતમજીએ વિશ્વવર્તિજીવોનું શ્રેયઃ કરવા પદ્મપદ્મકાંડિકાઓવડે સેવા કરવાનું સ્વસેવકોને જણાવ્યું છે. આ વિશ્વમાં સર્વજીવોનો ઉદ્ધાર ખરેખર સેવક બનીને સેવાધર્મકર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવાથી થાય છે. જે મનુષ્યો વિશ્વહિતાર્થે અનેક શુભમાર્ગોદ્ધાર જીવોની ઉત્ક્રાન્તિ થાય એવા પ્રયત્નો કરે છે તેઓ પરલવમાં ઇન્દ્ર ચંદ્ર નાગેન્દ્રાદિની પક્ષીઓને પ્રાપ્ત કરે છે. ઇશુકાઈરટે મનુષ્યોની સેવા કરવા માટે ઉપદેશાદિ પ્રવૃત્તિ સેવી હતી. જોડે જગતનું શ્રેયઃ કરવા ઉપદેશાદિ ધર્મકર્મ-પ્રવૃત્તિને સેવી હતી. શ્રીમહાવીરજીએ અનેક ભવ્યજીવોને તારવ્ય ત્રીશવર્ષપર્યન્ત ભારતમાં ગામોગામ શહેરોશહેર વિહાર કર્યો હતો; અને દેહોત્સર્ગસમયે પણ શોળપ્રહર સુધી એક સરખોજ ઉપદેશ દીધો હતો, અને પશ્ચાત્ શરીરનો ત્યાગ કરી સિદ્ધ બની સિદ્ધસ્થાનમાં સાદિ અનન્તમા ભાગે વિરાજમાન થયા. થીઓસોફીસ્ટમંડલની અધિષ્ઠાત્રી મીસીસ એનીએસન્ડ સેવાધર્મનો પ્રથમ સ્વીકાર કરવામાં વારંવાર પોતાના શિષ્યોને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે. સેવાયોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ પરિપૂર્ણ પક્વ થયા વિના જ્ઞાનયોગમાં, લક્ષિતયોગમાં, અધ્યાત્મયોગમાં પરિપૂર્ણ સ્થિર થઈ શકાતું નથી. સેવાયોગ એ કારણ છે અને જ્ઞાનયોગ એ કર્મચિત્ સાપેક્ષદષ્ટિએ કાર્ય છે. તેથી સેવાવિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. વિનેય બન્યા વિના ગુરુપદની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી, એવો જે અન્યદિકાલથી ક્રમ પ્રવર્ત્યો કરે છે તે સહેતુક છે; એમ કરતાં અવગોચાય છે. ગૃહસ્થોએ અને ત્યાગીઓએ સ્વસ્વાધિકાર

સ્વાયોનાં સૌ પટલ ટળતાં સર્વ સેવા કરતાં,
આત્મશ્રદ્ધા પ્રતિદિન વધે વિશ્વ દુઃખે હરતાં;
સેવાના સૌ અનુભવ મળે બન્ધનો દૂર ભાગે,
આત્મોદ્ધાસે પ્રગતિપથમાં સેવનાળે કલળે. ૭

સૌમાં હું છું સકલ મુજમાં સર્વ આથે જાણે,
આત્મદેવે અનુભવવટે સત્તા પ્રદાવે;
આત્માસમી સતત ઘડને સર્વમાં પ્રદા દેખું,
સેવા સૌની નિઃસંમ ગણી આત્મની પૂર્વ લેખું. ૮

જે આ વિશ્વે નિયમિતપાત્રું તેહ મ્હારું ગળીને,
જે છે વિશ્વે પરમમુખ તે સર્વનું તે જાળીને;
પ્રદાદેવે સકલ જનમાં સર્વને શર્મ દેવા,
હોજે હોજે પ્રતિદિન મને સ્વાર્પણે સત્ય સેવા. ૯

મારા માથે પરમ ધિની જ્યોતિનું તેજ જાણે,
વેગે વેગે તિમિર ધનતા ચિત્તથી દૂર નાણે;
પૂર્ણાનંદે સતત વિચરી સર્વને સત્ય દેવા,
ધ્યાવે ધ્યાવે નિશ્ચિત ખરે વિશ્વની સત્ય સેવા. ૧૦

વિશ્વે સૌની પ્રગતિ કરવા ધર્મમાર્ગે મગ્નની,
સેવા સેવા પ્રતિદિન ચાલું જાણના ચિત્ત આળી;
સૌને ધર્મે સંસિક કરવા સર્વને ધ્યાન્તિ દેવા,
બુદ્ધચરિત્ર સંતદુદયગત હો વિશ્વની સત્ય સેવા. ૧૧

સદા અમારી મુલ જાણનાળે,
ફળે મગ્નની પ્રભુ જાણિ જાણે;
સર્વે અમારા મુલચિત્ર જાણે,
વિશ્વેશ જ્યોતિ હૃદયે પ્રકાશે. ૧૨

સદા અમારા મુલજાણ ધર્મો,
ખીંચે વિવેકે જન ઐક્યકારી;
ધર્મું સદા જ્ઞાન્ય વિચાર સત્ય,
ફળે સદા જ્ઞેય ધર્મો અમાર. ૧૩

મયાવટે યતી ચેષ્ઠ્યોપનિ તદ્ય ન આપતાં સેવાકર્તવ્યમાં પ્રતિદિન પ્રવૃત્ત થવું એકજે આત્માની પરમાત્માને પ્રકાશ કરવા માટે સાધ-
વિચારો અને સદાચારો સેવા. દેવગુરુધર્મની સેવા કરવી સ્થાવર-
તીર્થો અને જંગમતીર્થોની સેવા કરવી સન્ધ્યાસ્નોને સેવામાં અને
નિમિત્તકારણ તથા ઉપાધનકારણવટે આત્મામાં રહેલી પરમાત્માને
સેવાથી એ સેવાધર્મ છે. પરસ્પરોપદ્રવ્યો જોવાનામ્ એ રૂત સૂચવે છે
કે પરસ્પર એકબીજાની સેવા કરવી એ સ્વદરજ છે. અદ્યપર્યન્ત મનુષ્ય-
દશામાં અનેકજીવોને ઉપમહ મંદીને આપણે આ રીતિએ પહોંચ્યા
છીએ તે હવે અન્ય સર્વજીવોના અદ્યપર્યન્ત મંદીત ઉપમહોએ હેવું મા-
નીને તે હેવું વાગવા અન્યજીવોના ગુણાર્થે પ્રયત્ન કરવો એ કંઈ ઉપ-
દ્રવ્યોનું હેવું જોઈએ ઉપરાંત અને સ્વદરજ અદ્ય કરવા ઉપરાંત વિ-
શેષ કરી શકતા નથી તેમજ અન્યજીવોપર ઉપકાર કરતાં પ્રયુષ્કાર દાન
ન હંમતમાં રવની અન્ય જીવોપર ઉપમહપ્રવૃત્તિ સેવા સદ્ય અદ્ય
કર્તા કરવી સ્વાભાવિક ઉપમહદ્યપ્રવૃત્તિ સેવાથી એ સર્વજીવોપર અદ્ય
સ્વકર્તવ્ય છે એવું માની સેવકરૂપ બ્રહ્માંડોને પ્રવર્તી રવની અદ્ય
કરવી બ્રહ્માંડમાં રહેવું ! જે સેવક તેજ સ્વામી બને છે તદ્વાત જગત
સેવાથી સેવક બની સ્વામી બનીશ એમ માની સેવાકાર્યના પ્રવૃત્ત.
અવતરણ—હું શું કરી શકીશ ઇત્યાદિ વિચારપૂર્વક કર્તવ્યકર્મ
કરવાની શિલ્પ આપવામાં આવે છે.

શ્લોક.

કરિષ્યે કિં કૃતં કિં કિમધુના કિં કરોમ્યહમ્ ।

શુમાશુમં પરાર્યં કિં, સ્વાયં કિં તદ્ વિચારય ॥૫૭॥

શબ્દાર્થ:-અંપ્રતિ શું કરું છું, શું કર્યું અને શું કરીશ, શુભ શું
કર્યું, અશુભ શું કર્યું, પદાર્થો શું કર્યું, સ્વમાટે શું કર્યું તેનો હે ચેતન ।

વિવેચન:-ઉપર્યુક્ત શ્લોકમાં સેવક યદ્ય કર્તવ્યકાર્ય કર્યા પશ્ચાત્
સ્વામી બની શકીશ એવો આત્માને બ્રહ્માંડના દશાન્તની સાથે પિંડમાં
ચાર કરવાની શિલ્પ કથવામાં આવી તેનો સંબંધ આ શ્લોક સાથે છે.

રાક્ષા છે. બૂતાશવનાં કર્મબ્યક્તિની યાદી કરીને અનેક મનુષ્યોએ
 વર્ગમનનાં સ્વરૂપનું મુદ્દા છે તેને અત્યેક વિચાર મહાપુરુષેનાં
 સ્વરૂપરૂપિય શાંતિવાદી અવસ્થામાં શક્ય છે તત્ત્વરૂપે પ્રતિક્રમણ-
 સ્વરૂપમાં શાંતિ, અનુમાનિક, પાશિક, દેવનિક અને સત્ત્વિકમણમાં
 બૂતાશવનાં કરેલા છે એને નિગમમાં આવે છે અને નિર્દેશમાં આવે
 છે અને પાશિકમણે પદ્યરૂપે થય છે અને વર્ગમનશવના આત્માના
 શાંતિવાદી અને સદાચાર પ્રગટવવામાં ઉત્તમ અમુક થાય છે એમ
 પદ્યરૂપે અવસ્થામાં અત્યેક પદ્યની પૂર્વાવસ્થામાં જે જે
 કર્યો કર્યો હતા તેને તેને વિચાર કર્યો અને તેથી તેને ઉત્તમ
 સ્વરૂપમાં ઉત્તમ સ્વરૂપનિક નિગમમાં કયા હતા એમ અત્યેકયસ્તિ-
 પરથી અવસ્થાથી શકાય છે. ઇલાચી (ઈલા) કુમારે સજની અગત
 દોર ઉપર ચડી નટકકાને ખેડ કરવાનો આદેશ કર્યો અને તેની સી
 હોડ હોડ વગર હોડ પડી મૃત્યુ પામે તો નટકીને હું પાતાની કરું
 નયતાં નયતા હોડ પડી મૃત્યુ પામે તો નટકીને હું પાતાની કરું
 અથવા વિચારથી તેણે ઇલા નટને પાસ્તિરૂપે આપવામાં લીડ કરી
 ઇલાકુમારે સજનો દુઃસ્વપ્નભાવ લાવ્યો અને તેથી તેના મનમાં અ-
 નેકવિચારો પ્રકટવા લાગ્યા. વાતચત્તે ઇલાકુમારે એક ચોડને ત્યાં એક
 મુનિ એચરી (આદ્યાર લેવા) આવ્યા હતા તેને લીડ. એચીનીએ એચરી
 પછાદેવ મુનિવરને વહેરવાને અન્યત્ર આમંત્ર કર્યો તોપણ મુનિવરે ન
 કહી આથી તેના મનપર બહુ અસર થઈ. 'પરકી આશા સદા
 નિરાશા. એ હૈ જનજનકાસા, તેકાટનકું કરો અબ્યાસા,
 હો. સદા સુખવાસા' ઇલાદિ વિચારો શુધ્ધો અને બૂતાશવનાં
 કરેલાં કર્યોની યાદી આવી અહેલો. 'હું' ધનદાત્રીને પુત્ર
 હતા. ધરમા ધનને પાર નહોતો. હોડ ધનની યાચના માટે આવી
 આવી છે. અહે કેવી રીતિ પ્રાપ્ત થઈ છે? માત્ર એક નટીના
 પમાં મોહપાનવાથી અંતિ નટના ખેલોને કરવા પડે છે. અને
 તેના ઉપર આશા પારણ કરીને ખેલવું પડે છે બૂતાશવનાં કરેલા
 યુગવિચારોપ્રતિ તેને તિરસ્કાર ઉદ્ભવ્યો અને પદ્યરૂપે કરી
 તેના ઉપર આત્મભાવના ભાવતાં ભાવતાં કેવલજ્ઞાન ઉપદેશ થયું

મને મારું કાર્ય વિચારણ્ય હતું અને પાછું ફર મગતું જ
 હતું. મેં આ જમણા જામણરુ કરીને કાઢી પણ આપ્યું હતું
 કું નહિ તેથી ઉપર ચડી ગયો. હું બધું જાણ્યો અને
 હતું. મારું પાછાંને પાછાં પણ કરવાથી કું પણ ફર
 વળું નથી કરવું કે અનેક કરે. હજારો નીચાંમાંથી મારું આ
 મળીન થયું છે. મને આ જિજ્ઞાસુ જાણ આપતો હતો પણ
 આવતો નહોતો. હું જ્યાં જ્યાં હોઉં ત્યાં ત્યાં કરવાનું હતું
 આ થયું છે તેના વિચાર કાંઈ પણ નહોતો પણ નથી. મારું તે
 આ અને પરિવારનું કું થયો તેની વિંદા કરવાથી હવે કાંઈ
 ફર નથી પાછાં છે, આ દેશ અને આપણને કે જેથી
 ફરી ગિરિ થયો તેને મને આપણ જાણ્યો નહિ. મારી કમર
 નહોતી, પણ આપણ થઈ ગયા છે, મારામાં હાથ આપણી
 આપણી કાઢી નથી. મારું આ લોકો વિષય પૂર કું છે.
 ફર પાછું કરેલાં છે તેને આ ઉપર કું હું આપ્યો તે તેને
 કું. મારું મારું પાછું આ જાણી બધાં આપણ મારું પુરોને
 વળી છે. હું કરવાને આપી કરીને બધું જાણ્યો આપણ મારું
 તેને આપું છું. આપણ મારી પાછું છે અને તેના ઉપર
 આપણ પ્રેમ હતો. તેના પ્રભુને આપ મેં કયો નથી અને
 તે આપણને આપણ આપ રીતપર નથી હું સંસ્કારને કોઈ
 કું અને તેને આપ આપણને અને આપી આપને કરવાનું
 તેને મૂકી હતું. તે વાત કું પણ કરે! આપણની આપણ
 અને કું આપણે કયો આપણ આપણ પડે છે. આપણ આપણ
 હતો ત્યાં છે પણ તેને પુત્ર કિંદુસનનાં જાણ્યો છે, બેઠા
 આપણનાં છે, હેતુકરિયાને આપ આપી કું પણ કું
 નથી તેથી કું આપણ આપણ કું છે. ઉપરથી બેઠા
 કું કું છે અને તે આપ કું આપી થય છે આપ તેની
 આપી આપણ આપણ છે, પણ જે આપણ કું તે બધું છે

છે પણ તેને હું મારીપાસેજ રહેલો સમજું છું. મારો પ્રિય પાત્ર પ્રત્યુ-
 દ્વપાથી હિંદુસ્થાનમાં આવી પહોંચ્યો છે. જીવન પાણીના પરપોટા જેવું
 અને કાચની કલઈ સમાન છે. શહેનશાહના મૃત્યુ પશ્ચાત્ત્વ પણ કોઈ
 તેનો સ્વામી થયો એ હમેશાં યાદ રાખવું. આ સંસારમાં મેં મારા
 કર્મબંધનને સુધારીત્યા પૂર્વે બલાબ્યો નહિ પણ સંસારની અસારતાથી
 હું મને અનભિસ સમજતો નથી. અને તેથી હવે હું ભયભીત થાઉં છું
 કે મારી મુક્તિ કેવી રીતે થશે અને ન્યાયપરમણુ ઇશ્વરની સન્મુખ
 મારી શી ગતિ થશે ? બે કે હું સમજું છું કે ઇશ્વર દયાળુ છે અને
 તેના ઉપર મારી અતિશય શ્રદ્ધા છે, કિંતુ મારાં ઘોર અને અશુભ્ય
 પાપોના બદલામાં મારા ઉપર તે દયાદ્રષ્ટિ કેવી રીતે કરશે તે હું બાજુતો
 નથી ! આ ભયથી હું હંપિત થાઉં છું. મારા મૃત્યુપશ્ચાત્ત્વ મારી ઇલા-
 પણ નહિ રહે. ગમે તે હો પણ હવે તો મેં મારી જીવનનો કાગ-
 ધ સાગરમાં ડૂબી મૂકી છે. હવે ગમે તે કોઈપણ પ્રકારની યાતના,
 વિપત્તિ વા ભયની ઉદ્ધેલતાથી તે જીવનનો કાગ ટકાવ કરી શકે, ઉદ્ધાગ
 મારે કે ભજ થાય તેની મને ચિંતા નથી. મારી પશ્ચાત્ત્વ મારા પુત્રોને
 વિજ્યશાલી બનાવનાર સર્વશક્તિમાન ઇશ્વર છે, પણ તેઓએ પોતાના
 કર્તવ્યનું પાલન કરવામાં પરાક્રમ થવું ન બોધ્યો. મારા પાપ પાત્ર
 કે બેદરબક્ષ ઉપર દેવી દૃષ્ટા અચલ રહેવાને માટે હું પ્રાર્થના કરું છું. બે
 મહુલ ઉત્કંઠા હતી. મારીપેટે બેગમ સાહેબા અત્યંત બાકુલ છે પણ
 તેના ચિત્તમાં શું ભર્યું છે તે પરમાત્મા બાલે. શ્રીજીના મૂર્ખ અને
 અસ્થિર વિચારમાં નિરાશા સિવાય બીજું શું પ્રાપ્ત થાય ? આ સર્વ
 મારી અંતિમ શિશુઓ છે. સલામ ! સલામ ! ! સલામ ! ! !

તૃતીય પત્ર.

શાહબાદ અજમ ! તમને અને તમારા પ્રિયજનોને શાંતિ મળે.
 હું નિર્જગ થઈ ગયો છું અને મારાં સપનાં અંગ શિથિલ થઈ
 છે. વ્યારે હું જાન પામ્યો ત્યારે મારી આસપાસ ઘણું પરિ-

ઉ.....મેં અનુભવ પામે ક્યો છે પણ તેને માટે મને શું
 આપવાનું નહીં થયું છે તે હું બાબતે નથી.....મુશ્કેલીઓનાં (નિ)
 દોષ રજાનાં ત્રિફલો માત્ર શીર્ષ પર પડ્યાં છે. હું તને અને તાર
 પુત્રને હૃદયની છાયામાં મૂકી બહુ મું અને આ ઉદ્દેશી સત્ક્રમ કર
 હું. મને બહુ જ દુઃખ થાય છે. તારી બીમાર માતા ઉદયપુરી બેગમ
 મારી સાથે જશે.....શાન્તિ.....હાય દુઃખ.....

આરંભજેનના લખેલ પત્રોથી તેની ભૂતજાતીનું તેને સ્મરણ
 થવાની સાથે તેણે ભૂતકાલમાં જે જે કૃત્યો કર્યા હતાં તે તેની દૃશ્ય-
 ચક્ષુ સાથે દેખવાં હતાં અને તેનો તે અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરતો
 હતો. ખરેખર આ સ્થિતિને આરંભજેન બીજા ચાર જન્મો તેણે ઉત્તમ
 વિચારોની મૂર્તિ બને તો તે ખરેખરે સત્ય કરવાને યોગ્ય બની શકે
 પણ તે ક્યાંથી બની શકે !! તેણે જે જે કર્યું તે તેની સાથે રહેવાનું.
 આરંભજેનના પત્રો પરથી સાર એ લેવાનું છે કે આરંભજેને પૂર્વ
 જાંઘીમાં કરેલાં કૃત્યોની યાદી કરી તેને સત્ય જડી આપ્યું. તેમ
 જે મનુષ્ય પોતાની મતજાંઘીનાં કૃત્યોની યાદી કરે છે તેને સત્યને
 પ્રકાશ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સ્વજીવનની શુદ્ધતા કરી શકે છે. આરંભ-
 જેનની જે પદ્ધતિથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો પ્રસંગ ન પ્રાપ્ત થાય તે માટે
 પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રતિદિન મતઝાંઘીનું શુભાશુભ કાર્યોને સ્મરણ કરી જ્યાં
 અને સ્વજીવનની પ્રગતિ થાય એવું સત્ય તારવી કાઢવું અને તે પ્રમાણે
 પ્રવર્તવું. આત્માની શુદ્ધતા કરવા માટે ભૂતકાલકૃત શુભાશુભ વિચારો
 અને શુભાશુભચારોની યાદી કરવી અને આત્માની ઉચ્ચ દશા કદ
 રીતે કેટલી કરી તેનો ખાસ વિચાર કરવો એમ ભૂતકાલ કર્તવ્યની
 સ્મૃતિથી વર્તમાન અને ભવિષ્ય જીવન પર ઉત્તમ અસર થાય છે.
 મહામહા ગીર્જાનીને છેવટે કરેલ પાપો માટે ઘણું પશ્ચાત્તાપ થયે હતો.
 તેમજ સિદ્ધાર્થને સ્વયં જાણીને કરેલ અનીતિ પાપો માટે ઘણું
 પશ્ચાત્તાપ થયે હતો. ખરેખર છેવટે તેમણે જેવો પશ્ચાત્તાપ કર્યો
 તેણે યુવાવસ્થાથી પોતાનાં અશુભ કૃત્યો માટે પશ્ચાત્તાપ થયે હોય
 તે તેણે આ વિષયમાં સુદ-હૃદય-માનસ-માનસ-પ્રપંચ અને અનેક
 મનુષ્યોનું રક્ત રેલવાનું કરતાં તેણે નીતિ, શાન્તિ, સાર્વજનિક હિત

મહાત્માના ખેતરોની જાત કહી તેથી ચલ્લજે ત્રિપાઠજી મોકલીને
 મહાત્મા સંન્યાસીને ખેતરના દરબારમાં પકડી નંચાવ્યા. લંગેડીવાળા.
 મહાત્મા ચલ્લની પાસે આવ્યા. ચલ્લજે મહાત્માને વિદેદી આપવા
 માટે ધનકાઠ્યા, અને તરફમાં અંતુક પકડવી તેમના પર પાટીયું
 મૂક્યું તથા તે પાટીયાપર ચલ્લજે એક મણ ભાર મૂક્યો. બાથાલ
 મહાત્મા વિદેદી આપવાની ચિન્તા કરવા લાગ્યા. તેમણે સાધુ સન્તોને
 સર્વ ખવડવી ઘીયું હતું તેથી સુચસાદને થા ને પાટી જેવી તેમની ધ્યા
 હતી તેથી વિદેદી ક્યાંથી લવી આવે? તરફના લાગે તેમના મનની
 સ્થિતિ બદલી નહીં. મહાત્મા બાથાલના મનમાં ચલ્લ ઉપર ધણેજ
 ઘુસે પ્રવેશ થયો અને તેથી તેમણે ચલ્લને ગાલીપ્રદાન કર્યું પરંતુ
 તેથી ચલ્લ એકાએક બે થયો નહિ. તેણે તો બાથાલપર બે પાટીયાં
 મૂક્યાં. મહાત્માએ મનમાં કંઈક વિચાર કર્યો અને ખેતરની ભૂતકા-
 લીન છાંદનીને ખચાવ કર્યો. અરે! હું વિદ્યાન પ્રજ્ઞા લઉં. મેં કેવી
 સધા દયાથી સંન્યાસ મારું મહણ કર્યો હતો. આ સર્વ પ્રકારની
 ઉપધિ યજ્ઞ અને ચલ્લના ઘસ બનતું પકડ્યું તેનું પ્રજ્ઞા ખરેખર લંગેડી
 માટે બિહારીયું બન્યું. સખતું પડ્યું અને તેના માટે ગાય સખતી
 પડી. નોકર માટે ખેતર બગાડે સખવા પડ્યા અને તેથી જમીન ખેડ-
 વથી પડી; જમીન ખેડવવા માટે એક લાંબાની તેલડી તેર વાનાં માટે
 એવી અવસ્થા એવવી પડી હવાયે લોકો, ચલ્લજો, શેડીયાજો મને
 મહાત્મા કહી પડે પડે તેને અરે આજ તરફમાં અંતુક પકડવાને
 જખત આવ્યો છે. અરે! આ કેવી સ્થિતિ બની? કાજ લંગેડીના
 હાથે આ દાઢ યજ્ઞ. જો લંગેડી ના પેરી હોત અને ગાયો રક્ષા
 હોત તો આટલી બધી ઉપધિ થાત નહિ નહોતે તે બાથાલકથી
 આવ્યો. નાગરો જમત આવ્યા. ખરેખર જો કહેવત સચી છે. અરેરે
 આ બધું લંગેડીના હાથે થયું. મહાત્માને લંગેડીપરકંટોડા આવ્યો,
 અને તેણે એકાદમ લંગેડી દાડી ફેંકી ઘીથી તેથી ચલ્લજે બાથાને
 મહાત્માને પ્રતી મૂક્યો. મહાત્મા બલે ઉપધિનાંથી સુખ યજ્ઞ સુખી
 થયો. મહાત્માની લંગેડીની પીઠને લોકો જાણી લંગેડીની કથા-
 નામથી બલે છે. આ કથાપરથી સાર એ લેવાને છે કે જ્યારે

વળા યદ્ય વિશ્વમાં સ્વાસ્થિત્વ સંરક્ષી ચક્રાયે. સંકુચિતદષ્ટિએ, યદ્ય
 હશે તે યદ્ય એમ માની લેજો ઉદયમનાં ચતુ બનેલા છે તેઓ કેટલીમુખવા
 લેજો સ્વકર્તવ્ય ધર્મથી બ્રહ્મ યજ્ઞેલા છે. તેઓના કાટીમુખવા
 વિનિષાત ધ્યાય છે અને તેથી તેઓ પતિત બને છે. અતએવ ભૂ
 કાલ કર્તવ્યકર્મો ને ને કર્યા હોય તેઓની યાદી કરીને વર્તમા
 કાળમાં કર્તવ્યકર્મો કરવામાં અપ્રમત્ત બનવું જોઈએ. ભૂતકાલમાં ન
 ને કાર્યો કર્યા હોય તેઓનું સ્વપેક્ષપણે સ્મરણ કરો અને ભૂતકાલમાં
 ને ને કાર્યો કર્યા તેઓના પ્રવર્તક વિચારોનો વિવેક કરવાની જરૂર
 છે એમ માની ને ને અશુભ અવનતિકારક વિચારો હોય તેઓને
 વધાવી દેજો અને વર્તમાનમાં આત્માવડે શું શું કરું છું તેને
 ચેત્યાર કરો. ભૂતકાલના વિચારો અને આચારો કરતાં વર્તમાન-
 કાલીન પ્રગતિ પ્રતિ વિશેષ હ્રદય આપવાની જરૂર છે. ભજનસંગ્રહ
 ભાગમાં વર્તમાનકાલ સુધારો નામનું પદ્ય વાંચીને વર્તમાનકાલીન
 વિચારો અને આચારોને સુધારવાની આવસ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ.
 વર્તમાનકાલ સુધારો નામનું પદ્ય વાંચવાથી વર્તમાનમાં દીનને છન
 બની શકવાને ઉત્સાહ પ્રકટ થાય છે. વર્તમાનકાલની અસર ભવિ-
 યમાં ધાય છે. હાલ વર્તમાનમાં જેવા વિચારો કલ્પ છે તેવું પોતાનું
 વિધ્યનું રૂપ છે એમ ખાસ ધ્યાનમાં રાખીને વર્તમાનમાં સદ્વિચારો અને
 સદ્વિચારો-સ્વકર્તવ્યોવડે આત્મકર્તવ્યકર્મની પ્રગતિ કરવી જોઈએ.
 ભૂતકાલીન કર્મોના ફલ તરીકે વર્તમાનમાં પોતાનું રૂપ છે અને વર્ત-
 માન વિચારો અને આચારોનું ફલ તે ભવિષ્યમાં સ્વરૂપ દેખાયો. અત-
 એવ વર્તમાનમાં હું શું શું કરું છું? વર્તમાન કર્તવ્યકર્મોમાં કઈ રીતે
 સુધારો વધારો કરવાની જરૂર છે, વર્તમાનમાં સ્વભ્યક્તિને વિશ્લેષ
 સમદિ સાથે કેવો સંબંધ છે અને કેવી રીતે વર્તવાની જરૂર છે
 તેનો પરિપૂર્ણ ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે. જો વર્તમાનમાં આત્માની
 શક્તિયો ખીલે એવા પ્રયત્નો-કર્તવ્ય કર્મરૂપ ધર્મ સેવામાં આવે તો
 પશ્ચાત્ ભવિષ્ય કેવું રચવું એ તો પોતાના હાથમાં આવેલું સમજવું.
 વર્તમાનમાં, સૂર્યોદયથી તે સૂર્યાસ્ત પર્યન્ત કયા કયા વિચારો મનમાં ધાય
 છે અને કયાં કયાં કર્તવ્યકર્મો ધાય છે, મનમાં કયાં કયાં કર્તવ્યકર્મો કળવાની

કરે છું એ જાણતો હોય એક કરીને કર્તવ્ય કરું એમ છે. હવે પ્રકારી
 જૂનાકાલમાં મહાપાપી હતો પણ તે વર્તમાનકાલને ખરેખર સવિ-
 ચારે અને આચરેથી સુધારી પરમાત્મા થયો. વર્તમાનકાલીન
 જે જે કર્તવ્ય કામમાં હોય તે તે કામો પ્રતિ લક્ષ્ય દેવાની
 જરૂર છે. વર્તમાનકાલીન કર્તવ્ય ઉપયોગથી વર્તમાન પ્રગતિમાં
 જે જે અંગે ન્યૂનતા રહેલી હોય છે તેને ખ્યાલ આપે છે
 અને ન્યૂનતાને ટાળી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન થાય છે.
 વર્તમાનકાલીન પ્રગતિ કરવા માટે વર્તમાનમાં જે જે મન, વચન અને
 કાયાવટે પ્રવૃત્તિ થતી હોય તેને ખ્યાલ કરવો જોઈએ જે વર્તમાન
 કામોપર લક્ષ્ય દે છે તે ભવિષ્યની ઉત્પત્તિને પાથો રચે છે. હાલ શું
 શું કરે છું અને ભવિષ્યમાં શું શું કરીશ, ભવિષ્યમાં શું શું કરવા
 જોઈએ છે. વર્તમાનમાં ભવિષ્યની પ્રગતિ માટે શા શા વિચારો થાય
 છે તેને પરિપૂર્ણ વિવેકદ્રષ્ટિથી ખ્યાલ કરવાની જરૂર છે. ભવિષ્યમાં
 શું શું કરી શકાય તેને જે મનુષ્યો વિચાર કરે છે તે દ્રવ્ય અને
 ભાવતા આત્મોત્કર્ષિત કરી શકે છે. વર્તમાનમાં એવાં કામો કરવાં જોઈએ
 કે જેથી ભવિષ્યકાલ સુખમય અને તથા ભવિષ્યની ક્ષેમ ધન્યવાદ
 આપી શકે. ભવિષ્યમાં આત્મોત્કર્ષિત કેવી રીતે કરી શકાય તેને પરિ-
 પૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ. આર્થાવર્તન્ય જ્ઞાણ, સત્ત્વિયો, વૈશ્યો અને
 દુષ્ટોએ ભવિષ્ય પ્રગતિને વિચાર કર્યો હોય તો તેઓની વર્તમાનમાં
 હાલ જે દયા દર્શ છે તે ધાત નહિ. જૂનાકાલમાં યજ્ઞોદા આપ્યો કે
 જેઓએ પરસ્પર ક્રોધ-કંકાસ-માત્રાભારી-બુદ્ધ કરીને આત્મવિક્ષિત
 પ્રગતિને નાશ કર્યો છે તેઓના પર વર્તમાનકાલીન ભારતજનો
 વિરક્ષરદ્રષ્ટિથી દેખે છે; તથા વર્તમાનમાં જેઓ દેશપ્રગતિ, સામા-
 નિક પ્રગતિ, વિદ્યાપ્રગતિ વગેરે અનેકથા શુભ પ્રગતિઓમાં પિત્તો કરે
 છે તેઓને ભવિષ્યની પ્રજા દાપ આપે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.
 જેમ જેમ મનુષ્યો અલેક અને અક્યતાને ધારણ કરી વિચારદ્રષ્ટિમાં
 પ્રવૃદ્ધિ કરે છે તેમ તેમ તેઓના દૃષ્ટ્યમાં બ્યાપક પરમાત્મત્વનો આ-
 નુભવ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે. અત્યેવ પ્રત્યેક આત્મારૂપ બ્યપ્તિ
 સમસ્ત સમગ્રની પ્રગતિ અક્યમાં અનન્ત અલેકતાનો અનુભવ

દેવની છે. જનરૂપ સર્વ જીવોનાં દુઃખોને નાશ થાય એવી પરમાત્મા
 દેહિને ધારણ કરે અને પારમર્થિક પ્રવૃત્તિમાં મન વચન અને ક્રિયાથી
 પ્રભુ થાયે. ચેતનજી! તમે મહાન યજ્ઞને સંકુચિત મર્યાદિત વર્તુલમાં
 પડી ન રહો અને ભવિષ્યમાં મહાન યજ્ઞને વર્તમાનમાં જ એ કંઈ
 થાય તે કરો. પારમજ્યોની પંચત કરવા કરતા પરજીવેનું એયઃ થાય
 એવા વિચાર કરો અને તેજોના આત્માઓની સાથે ચેતનજી! તમે એક-
 નેકરૂપ બનીને તેજોનું એયઃ જો ઉપાયોએ થાય તે તે ઉપાયોવડે
 આત્મની પરમ.યંદ્ય બ્રમર કરી કલંબપલયજી થાયે. ચેતનજી!
 તમારા આત્મની સાથે અન્ય આત્માઓનું એકમેકત્વ કરવા પૂર્વે
 તમારી વિશ્વવદેહિનું જનનત વર્તુલ એટલું બધું રખાવો કે તમારામાં
 સર્વ સમાય અને સર્વનું એયઃ તે તમારું એયઃ અનુભવય. ચેતનજી!
 દુઃખકલ્પ વિચારમાં વર્તમાનમાં અગુભ પ્રવૃત્તિયોને ત્યાગ કરી આ-
 ત્માનું હુલ્લે પ્રમટે અને વિશ્વેશ્વરિય થાય એવો વિચાર કરો.
 અવતરણ—મેહનિદ્રાને ત્યાગ કરી આત્મજેધથી બ્રમર થઈ
 કરી ઉત્તરધી કાય કરવાની શિષ્ટ આપવામાં આવે છે.

સૂત્ર

મોહનિદ્રાં પરિત્યજ્ય, જાગૃહિ ત્વાત્મવોધતઃ ।
 ઉત્તિષ્ઠ સ્વાત્મકર્માણિ, કુરુષ્વોત્સાહતઃ સ્વયમ્ ॥૫૮॥

શબ્દાર્થ—મેહનિદ્રાને ત્યાગી આત્મજેધથી બ્રમર થા-ઉડ
 અને ઉત્તરધી સર્વ સ્વાત્મકર્મોને કર
 વિવેચન—દર્શનમેહનિદ્રાનીય આદિ મેહનિદ્રાને ત્યાગ કર્યાથી સ્વા-
 ત્મજેધની પ્રતિ થાય છે અને પરંતુ આત્મને એવ્ય એવાં પ્રયો
 કરવાને ઉદય છે. આત્મજેધ થયા વિના સ્વાત્મકર્મો ક્યાં ક્યાં, ક્યા
 ક્યા અધિકાર પ્રમલ્લે કરવા એવ્ય છે તે કરવાની સમજણ પડવી
 નથી મેહનિદ્રાને ત્યાગ કર્યા વિના અને આત્મને સમ્યક્ જોષ
 થયા વિના ઉત્તર પ્રમટો નથી, અવલેખ મેહનિદ્રાને ત્યાગ કરીને
 આત્મજેધથી બ્રમર થવાની જરૂર છે. ચેતનહુનિએ બ્યારે મેહ-
 નિદ્રાને ત્યાગ કરીને પાદનું સ્વરૂપ દેખ્યું ત્યારે તે બ્રમર થયા

વિકાસી હતી. તેથી તેઓએ સૂચોની નિયુક્તિઓ વગેરે રચી ભારત-
 વર્ષની જ્ઞાનવ્યોતિ જગાવી હતી. શ્રીમદ્ ભાનુદેવસૂરિ, શ્રીમદ્ ચિદાનંદજી
 અને શ્રીમદ્ આનંદધનજી વગેરેએ મોહનિદ્રાનો ત્યાગ કરવા અને સ્વા-
 ત્મશ્રોધપૂર્વક સ્વકર્તવ્યકાર્યો કરવા એકાન્ત પર્વત ગુફાવાસ-નદીકાંઠે એકા-
 ન્તવાસ-ઉપવનમાં એકાન્તવાસ કર્યો હતો અને આત્માની શક્તિઓને
 ખીડવી હતી તેથી તેઓનું દરરોજ જન પ્રજા સમરણ કર્યો કરે છે, દિગંબર-
 પશ્ચીમ મુનિઓએ પર્વતગુફા વગેરે એકાન્તમાં વાસ કરી આત્મશક્તિ-
 યોને ખીડવીને સ્વકર્તવ્યકાર્યો કર્યા છે તેથી શુભચંદ્રવગેરે મુનિઓના
 જ્ઞાનભંજન વગેરે મન્યોની ઉપયોગિતાને જગતને ખ્યાલ આવે છે.
 હિન્દુધર્મના (વેદધર્મ, વેદાન્ત ધર્મનો) ઉદ્ધારકતા શ્રીમદ્ ચંકરાચાર્ય
 નર્મદાના કાંઠે એકાન્તમાં કેટલાક વર્ષ મુખી વાસ કરી નિદ્રાના ત્યાગને
 માટે અને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો તેથી તેના
 હૃદયનો સંદેશો વિશ્વમાં ફેલાયો. સમાનુભાવ્યાર્થે અને વહુભાવ્યાર્થે ગંગા
 જેવી નદીઓના એકાન્ત કાંઠે વાસ કરીને આત્મશક્તિઓ ખીડવવા
 પ્રયત્ન કર્યો હતો. ઇશુક્રીષ્ટે આયોર્વર્તમાં આવી અર્થ સર્વિમુનિઓની
 પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પ્રભુનો અનુભવ લેવા એકાન્તરથાનેમાં પૂર્વ
 નિવાસ કર્યો હતો અને તેજો ધર્મ સ્થાપવાના વિચારોનો અનુક્રમ ગ્રેહીતો
 હતો અને પશ્ચાત્તે વિશ્વપ્રશોધવા બહાર પડ્યો હતો. સુસા પેઝંબરે
 ઇશ્વરી આજ્ઞાઓને પર્વતની ગુફા વગેરેમાં વાસ કરી આત્મને ઓળખવા અને
 પયગંબરે પર્વતની ગુફા વગેરેમાં વાસ કરી આત્મને ઓળખવા અને
 પર્વતોએ હતો. શ્રીમદ્દાવીરપ્રભુએ એકાન્તવાસમાં આત્મધ્યાન
 રીતે મોહનિદ્રાનો સર્વથા ત્યાગ કરી કેવલજ્ઞાન પ્રકટાવી જનધર્મ
 ધની સ્થાપના કરી હતી. આત્મભણુદે એકાન્તમાં વાસ કરી મારની
 યે મુદ્દ કરી ધર્મ પ્રવર્તાઓ હતો. કબીર, નરસિંહમહેતા વગેરેએ
 ના કાંઠે વાસ કરી ગુદ વાતાવરણમાં સ્વધર્મવિચારોને ગ્રેહીતો હતો.
 આજે પર્વત, ગુફા, વનગે, નદીના કાંઠે વગેરે રથાનેમાં બટ-
 મહાત્માઓ પાસેથી પ્રભુભક્તિના વિચારો શ્રદ્ધા હતા. શ્રીમદ્
 દધનજીની સાથે બાન્ધ વર્ષ વનવાસમાં રહીને શ્રીમદ્ પાત્યાસ

યોગીએ એક હતા તે અત્તર સ્વપરદર્શનેના મહાત્માએ, તેઓ વગેરે-
 ના નમોથી જણાવી મોહનિદ્રા ત્યાગવાની આવશ્યકતા પ્રત્યેકવામાં
 આવે છે. આ સ્થોત્રની ઉપરના સ્થોત્રમાં જૂનાગઢ, વર્તમાનગઢ અને
 સવિધમાં હું અનુક્રમે મેં શું કયું શું કરું હું અને શું કરીશ ઇત્યાદિનો
 વિચાર કરી કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવાનું જણાવ્યું તે આત્મત્રેધધી
 બાંધત યથા વિન્યા બની શકે તેમ નથી અને આત્મત્રેધધી બાંધત યથા
 વિન્યા કદાપિ ઉત્સાહથી સ્વયંએ કાર્યોને કરી શકાય તેમ નથી. અગ્રોક
 અને અંપ્રતિગ્રહને બ્યારે તેના ગુરુએએ બાંધત ક્યાં ત્યારે તેઓએ
 જનતામાં હિતાવહ કાર્યો કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. શ્રીધૃષ્ટિકેશવને શ્રી
 મહાવીરપ્રભુએ આત્મત્રેધધને ઉપદેશ આપી મોહનિદ્રા ટાળી ત્યારે
 તે ધર્મપ્રસ્થાવના યોગ્ય કાર્યો કરવાને યક્ષિન્નાગ યથો. મહાવીરપ્રભુએ
 ગૌતમદિ એકદશ વિદ્યાગ્ર ક્ષણભૂને મોહનિદ્રા ત્યાગવાને ઉપદેશ
 આપી આત્મત્રેધધતા બાંધત ક્યાં ત્યારે તેઓએ શ્રીમહાવીરપ્રભુના
 તીર્થસ્થાપનના કાર્યમાં આત્મસોગ આપ્યો અને જગતના મોહ-પાપ
 વગેરેને ટાળી ઉદાર થયો. શ્રીકૃષ્ણે અનેક મનુષ્યોને ચારિત્રનાર્ગમાં
 બાંધત કરવાને અને રહેવાને સહાય આપી હતી ઉપયુક્ત હિત-
 પ્રદાયો કરવામાં મોહનિદ્રા ટાળે છે તેજ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે માટે
 ઉપયુક્ત સ્થળોમાં સ્ત્રી પ્રથમ મોહનિદ્રા ટાળે એવા ઉપાયો સેવવા.
 મોહનિદ્રા ટાળ્યા વિના અંતરમાં રહેલા ચેતનજી બાંધત થઈ શકતા નથી.
 આ વિધિવર્તિઓએપર મોહનિદ્રાપ્રમ મહાવરણ છે, તેથી ત્રિહસમાન શુદ્ધ-
 જીવે પણ મોહનિદ્રાના યોગમાં માંડ થઈ જરીનય બની નવા છે. મોહ-
 નિદ્રાનું જોર ટાળવાને માટે આત્મસાની સફળગુણાં વરણકમલમાં ભૂંજનમાન
 બની જવાની જરૂર છે. જેઓ બાંધ્યા છે તેઓજ અન્યજીવેને બાંધત
 કરી શકવાને સમર્થ બને છે. જે અગ્નિની બ્યોતિરૂપ બનેલો પદાર્થ હોય
 તે અન્યદ્રાષ્ટ્રને અગ્નિરૂપ બનાવવા સમર્થ થાય છે. જાનીએની
 જે રક્ષા વિન્યા કર્યોની વા જાણ્યોની બની શકતું નથી, આત્માને
 બાંધત કરવો એ મહા ગુરુકેવ કાર્ય છે તેપણ શ્રીસફળગુણથી તે
 કાર્ય થઈ પડે છે. મોહનિદ્રાને ત્યાગ કરવાના સર્વ ઉપાયોમાં
 સફળગુણી સેવા એ મહાગ ઉપાય છે તેથી મોહનિદ્રાને ત્યાગ થાય

એકબીજાનું અશુભ કરવાની વૃત્તિ આદિ મોહનિદ્રાથી ગુજરા-
તનું સ્વભાવ ગુણાનું. આવડ, સોવંડી, વાગેલા, ચોક્કાસો વગેરે રજા-
પુત બાલિયો હાલ જેવી વગેરે કરી ગુજરાત ચલાવે છે અને કેટલાક
તો મિલકતો ગરીબ બની ગયા છે તેનું કારણ એ છે કે તેઓએ
શ્રીઓ માટે કહેય, રૂપ મોહ, અનેક પ્રકારનાં વ્યસનની ઇચ્છાઓ-
કહેય-કુસંપ-અધાન-વિદ્યાપ્રતિ અરુચિ, દુકે દુષ્ટિ, પરસ્પર એકબીજાની
અત્યંત ઇર્ષ્યા, બાલિદેષ, બાલિદોહ, અનીતિ વગેરે અનેક મોહવૃત્તિ-
ઓની નિદ્રાના વશવર્તિ થયા અને તેથી તેઓ વ્યવહારમાં નિઃસત્ત્વ
બની ગયા અને આત્માના ગુણોથી દુષ્ટ થયા. પરસ્પર બાલિદોહ,
ઇર્ષ્યારૂપ મોહનિદ્રાના જે તાબે થાય છે તેને સ્વપ્નમાં પણ મુખ
મળતું નથી. આ વિશ્વમાં પ્રત્યેક આત્માને સ્વસ્વધર્મો મોહનિદ્રા
લાગેલી હોય છે તેના ભેરને હાલવવાથી દ્રવ્ય અને ભાવથી વ્યવહાર-
તા: અને નિઃસ્વયત: મુલાકાતો પ્રાપ્ત થાય છે. ચેતનજી પોતાના દમ્ભ,
ઇશ્વા, પ્રીતિ, નિર્દોષતા, એકતા, સહનશીલતા, વેદવ્યતા, ભક્તિ આદિ
વ્યવહાર ગુણોને વિરમરીને મોહનિદ્રાને તાબે થાય છે તેથી તેમને
કેઇ પણ ભવને લાભ પ્રાપ્ત થતો નથી. જન વલોવતાં કદાપિ માખણ
નીકળે નહિ અને તેમજ રેવી પીડતાં કદાપિ તેજ નીકળે નહિ તદ્વત
આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિગુણોને પ્રકાશ ત્વજીને મોહપ્રવૃત્તિઓના
અધીન થઇ વિભાવદશારૂપ રૂપિમાં ઉભે તો તેથી તેઓ વિશ્વમાં
અનેક પ્રકારના સાંસારિક સ્વભાવ લાભ, વ્યાપાર લાભ આદિ લાભોને
ગુમાવી નાખે અને આત્માના ગુણોનું આનંદન કરી નાખે. આવી
તેમની દશા થતાં તેઓ ઉચ્ચદશા પરથી નીચે પડે અને અનેક
અવતારો મંદી દુઃખી થાય માટે ચેતનજીને કહેવાનાં આવે છે કે હે
ચેતન! તું મોહનિદ્રાને ત્યાગ કર અને બાજવદા. સ્વાત્મયોગ્ય સર્વ
કે કરવાને ઉઠ. સ્વયોગ્ય કાર્યો કરવાં એજ તારું વાસ્તવિક કર્તવ્ય
છે ચેતન! સ્વાત્મયોગ્યથી ઉઠ ઉત્પાદકપૂર્વક કાર્યપ્રવૃત્તિ કર. અવ-
સ્થાન કેમ અપ્રકારમાં પડી રહ્યો છે. ત્હાંનું કર્તવ્યના માર્ગે ગમન
માં જે જે કાંઈએ પડ્યા હોય તેઓને દૂર કર હવે ઉત્પાદકથી
જીવન ભરી દે અને બધું નહું બાકીજન પ્રાપ્ત કરું હોય એ

[illegible]

વધા માટે અન્તરમાં ઉપયોગ રખવાની જરૂર છે. કપટભક્તિ યોગ્ય
 થા કપટક્રિયાથી મોહનિદ્રાને નાશ થયે નથી પરંતુ ઉઠતી તે તે
 વૃદ્ધિ પામે છે. અતએવ અરૂપને આત્માની ઉચ્ચદશા કરવા માટે
 આત્માના ગુણોના પ્રતિ ઉચ્ચ રેખા અને જડપદાર્થોને બ્યવસ્યક કાર્યો
 આવસ્યકતાએ બ્યવહાર કર્યા છતાં અને બ્યાવહારિક આવસ્યક કાર્યો
 કરવા છતાં અન્તરમાં મોહ ન પાડવો જોઈએ. જેમ જેમ નિર્મોહદશા
 થતી જાય છે તેમ તેમ આત્મકાર્યો કરવાની ખરેખરી શક્તિએ પ્રગટ
 થતી જાય છે. જેમ જેમ મોહનિદ્રાને ત્યાગ કરવામાં આવે છે તેમ
 તેમ અન્તરમાં સ્વાત્મચેષ્ઠ થયે જાય છે અને આત્મભગૃણિ થડે સર્વ
 કસ્યાદસ્ય પદાર્થો અવલોકાશ છે અને સ્વાત્મકાર્યો કરવાને ઉઠી શકાય
 । તે માટે પાતાના ચેતનજીને કહેવામાં આવે છે કે હે ચેતન ! તું
 મોહનિદ્રાને ત્યાગ કરી સ્વાત્મચેષ્ઠથી જાગ્રત થઈ ઉઠ અને ઉત્થાહ
 વડે સ્વાત્મકાર્યો કરે.

અવનરસુ—ઉત્તમ બ્યવહારવડે કૃત્યાકૃત્ય વિવેક પુરસ્કર ભ-
 વિવબ્યાત્યનુસારે થવાનું હશે તે યથે એમ માની કર્તબ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિની
 શિશ્ય દ્યોવવામાં આવે છે.

કૃત્યાકૃત્યવિવેકેન, કર્તવ્યં કાર્યમેવ ચદ્ ॥ ૫૯ ॥
 ઉત્તમવ્યવહારેણ, સેવ્યં તત્ સ્વાત્મશર્મદમ્ ॥ ૬૦ ॥
 કાર્યઃ કદાપિ નો શોકઃ, યદ્વાચ્યં તદ્ ભવિષ્યતિ ॥
 ઇતિ મત્વા પ્રયત્નેન, પ્રવર્તસ્વ વિવેકતઃ ॥ ૬૦ ॥

શબ્દાર્થ—ઉત્તમ બ્યવહારવડે અને કૃત્યાકૃત્ય વિવેક થડે જે
 કાર્ય કરવા હાયક હોય તે કરવું. આત્મશર્મદ એવું કાર્ય સેવવા યોગ્ય
 છે. કર્તબ્યકાર્ય કરતાં કદાપિ શોક કરવાનો પ્રવંન પ્રપ્ત થાય તોપણ
 જે ભાવિભાવ બનવાનું હોય છે તે અને છે એમ માની શોક ન
 કરવો. એવું હૃદયમાં માનીને વિવેકથી પ્રયત્ન થડે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થા.
 વિવેચન—જે નનુઓ કૃત્યાકૃત્ય વિવેકપૂર્વક કાર્ય કરે છે તેઓજ
 ખરેખર કર્મચેતી બની શકે છે. કર્મચેતી તરીકે ઘઘભાઈ નવરોજી,
 હનઘસ કરમચંદ આંધી વગેરે સાંચારિક પ્રવૃત્તિઓમાં અગ્રમદ્ય ન-

બ્યક્તિસંબંધી કાર્યો કરવામાં, કૃત્યાકૃત્યના વિવેકવિના એક ક્ષણમાત્ર સર્વ
 વિચને ચાલે તેમ નથી. કૃત્યાકૃત્ય વિવેક વિના સજાને, પ્રજાને, યોદ્ધાને,
 નેત્રકરને, વિદ્યાર્થિને, ગુરુને, ધિધ્યને, સ્વામીને, સેવકને, પ્રધાનને,
 આપારીને, જેડુવને, સુનિય અને જાદુસુ વગેરેને પ્રત્યેકકાર્યમાં ચાલી
 શકે તેમ નથી. દિલ્લીના એક બાદશાહે દીલ્લીથી દોડેને ઉચ્ચબે
 ભાગી અહમદનગરમાં વસવાની ઝાંડક કરી અને તેમાં તે અતે
 ફાળે નહિ અને હાલ પણ લોકો તેને ઝાંડ બાદશાહ તરીકે ઓળખે
 છે. કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવિના વિચમાં મહાર કાર્યો કરી ચક્રતાં નથી અને
 જે જે કાર્યો કરવામાં આવે છે તેથી વિચ પ્રમથ થઈ શકતો નથી. આર્યા-
 વર્તમાં એક વખત જાદુસુએ દરવસુને હાથપાદર તિરસ્કાર કર્યો અને
 તેઓની સ્થિતિ કુંકારવામાં, લાચારવામાં, કેળવણી આપવામાં અને
 તેઓને કુખી કરવામાં ઉત્સ ન થીડું તેડું ફલ તેઓને એ મળ્યું
 કે તેઓ અધઃપતન દશાને પામ્યા. આપણી પોતાની ફરજોને અન્યમ-
 નુષ્ઠો પ્રતિ કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવટે ન ભાગીએ તો પતિવદશાને પામીએ
 એ ખરેખર અનુભવનમ્ય છે. કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવટે સંસારરૂપ એક આ-
 મલોટમાં બેઠેલા નિત્યજાતિ તથા નિત્યનિત્યધર્મવાળા મનુષ્યોએ સ્વ
 શક્તિના અનુચારે પરસ્પર એક બીજાની પ્રતિમાં શબ્દ લેવો બેઠેએ
 અને ક્રોધનું અશુભ દાન એવી મન વચન અને કાયાથી પ્રવૃત્તિ ન
 આદરવી બેઠેએ તથા કૃત્યાકૃત્ય વિવેકપુરસ્કાર સ્વશક્તિયોગે શુભ
 ઉત્તમ અવહારવટે સદુપયોગ કરવો બેઠેએ. સાધુઓએ ગૃહસ્થને
 ઉચ્ચપ્રતિભા પરિપૂર્ણ કમળ સુખી બોધ ન થીધે તેડું પરિસ્થિત
 એ આનંદ કે ઉત્તમ ગૃહસ્થ મનુષ્યો પ્રકટયા નહિ અને તેથી ઉચ્ચ-
 સ્તુત્યોની ગૃહસ્થ તરફથી જેટ પુણ્યી હતી તે બંધ પડી ગઈ
 અને તેથી ઉચ્ચજાતી સ્તુત્યો ઘટવા લાગ્યા અને દંતીઓ વધવા
 લાગ્યા. તેથી હાલ એટલાએ નીચ અધમ વ્રાજવા મટે અને પોતે ઉચ્ચ
 છે. કેમ મનુષ્ય અન્યોને નીચ અધમ વ્રાજવા મટે અને પોતે ઉચ્ચ
 થા મટે પ્રવળ કરે છે તો તે કૃત્યાકૃત્ય વિવેકથી ભ્રષ્ટ થઈ પતિવ
 થ છે જેણે પોતે ઉચ્ચ થઈ હોય તેણે અનુભવનમ્ય સર્વ મનુષ્યોને
 કૃત્યાકૃત્ય વિવેકવટે ઉચ્ચ કરવા બેઠેએ કે જેથી તેની ઉચ્ચદશામાંથી

વિવેક અવજોધીને શુભવ્યવહારને કર્મવ્ય કાર્યોને કરવાં બેઠ્યો.
 એ વિગ્રેષ્ણવિધિ કાર્ય કરવાનું અનુષ્ઠાનમાં આનું તેનું કારણ એ
 છે કે સ્વાત્મનુષ્ઠાનને કાર્ય ન હોય તે કાર્ય કરવાથી પોતાને કોઈ
 જાતનો ફાયદો થઈ શકતો નથી. હાનિકારક પ્રવૃત્તિઓને ઉપયુક્ત
 વિગ્રેષ્ણથી પરિહાર થાય છે અને અન્ય મનુષ્યોને પણ જે જે પ્રવૃ-
 ત્તિઓ હાનિકારક થતી હોય તેઓને પણ ઉપદેશવૃદ્ધી નિરેષ થાય
 છે. જે જે રૂઢીઓ અવનતિકારક હોય અને જે જે વિચારો અવન-
 તિકારક હોય અને સ્વાત્મની પતિતદશા કરનાર હોય તેઓને દ્રશ્ય
 ત્યાગ કરીને કર્મવ્યકાર્યો કે જે સુખપ્રદ તરીકે નિર્ણય થયાં હોય
 તેઓને કરવાં બેઠ્યો. ઉત્તર, ઉદ્ધર અને વાસ્તવિક સ્વતંત્ર વિચારોથી
 જે જે સ્વાત્મનુષ્ઠાન કાર્યો કદ્ય છે તે કાર્યોથી પોતાની ઉત્કાન્તિ
 થાય છે એટલું તે નહિ પરંતુ સર્વ જગત્ની અધિક પ્રમાણમાં
 ઉત્કાન્તિ થાય છે. સ્વાત્મશર્મપ્રદ એ વિગ્રેષ્ણથી સ્વાત્મદુઃખપ્રદ
 એવાં પાપમય અનીતિમય કાર્યોને ન કરવાં બેઠ્યો. ભૂતકાલમાં સ્વા-
 ત્મનુષ્ઠાન પ્રવૃત્તિઓ જે હવી તે વર્તમાનમાં દ્રશ્યાર્થોએ તેવા
 પ્રકારની નથી. વિષ્ણુનાં સુખપ્રદ પ્રવૃત્તિઓમાં-કાર્યોમાં અનેક પરિવ-
 ર્તનો થયા કરે છે અને તેથી જે મનુષ્યો ભૂતકાલમાં કાર્યોની પ્રશંસા
 કરીને વર્તમાનમાં જે જે સુખપ્રદ પ્રવૃત્તિઓને માન આપતા નથી તેઓ
 ઉત્કાન્તિના નારીથી વિમુખ રહી અન્તે પશ્ચાત્તાપપાત્ર બને છે. આ
 વિષ્ણુનાં પ્રત્યેક વસ્તુનાં ભૂતકાલમાં અનન્ત પરિવર્તનો થયાં, વર્તમાનમાં
 થાય છે અને ભવિષ્યમાં યશે. આમરનાં અનેક કલ્પલોરૂપ પરિવર્તનો
 થયા કરે છે. તદ્વત્ સ્વાત્મનુષ્ઠાન વ્યાવહારિક કાર્ય પરિવર્તનો ભૂત-
 કાલમાં અનન્ત થયાં વર્તમાનમાં થાય છે અને ભવિષ્યમાં અનન્ત
 પરિવર્તનો યશે. વર્તમાનમાં સુખ સાધન ભૂત જે કાર્યરૂપ પરિવર્તનો
 હોય છે તેનું વર્તમાનમાં સેવન કરવું બેઠ્યો. વર્તમાનમાં સ્વાત્મનુષ્ઠ-
 ના જે જે કાર્ય કરવાનું હોય તે તેણે કૃત્યાકૃત્ય વિવેક અને ઉત્તમ
 પ્રદ જે જે કાર્ય કરવાનું બેઠ્યો. લોકવશિકની પેઠે કૃત્યાકૃત્યના વિવેકથી
 અવહાર વટે આદરવું બેઠ્યો અને દુઃખપ્રદ કલ્પકલ્પશ ન વર્તવું બેઠ્યો.
 કદાપિ જાદુ ન થવું બેઠ્યો અને દુઃખપ્રદ કલ્પકલ્પશ ન વર્તવું બેઠ્યો.
 જે નગરમાં તદ્ય નિત્ય રહેતા હતા તેઓએ એક વખત પરદેશ

જાની, ગંધની, કેમની, સ્પર્શની, મંદગની અને સૂર્ય વિશ્વની ઉત્પત્તિ
 દરમ્યાં જર્મમાન પ્રાણીઓને જે જે કાર્યો કરવા પડે ઉત્પત્તિ થાય અને
 જે જે સુધારાઓ કરવા પડે ઉત્પત્તિ થાય તે તે કાર્યો-તે તે સુધારાઓ
 કરવા બેઠાંજે અને લેહવસિદ્ધની જેટલા દૃત્યાદૃત્યનો વિવેક કદાચ
 કરી અવગતિના પાયામાં ન ઉતરવું બેઠાંજે. જર્મમાન જન્માત્માને માન
 આપી સર્વ પ્રકારે ઉત્પત્તિ થાય એવી પ્રવૃત્તિઓને દૃત્યાદૃત્ય વિવેકથી
 અદરની બેઠાંજે અને ઉત્તમ બ્યવધારથી વિશ્વમાં પ્રવર્તી કર્તવ્ય કાર્યોને
 સેવ્યાં બેઠાંજે. દૃત્યાદૃત્ય વિવેક અને પ્રમાદયનીતિ સિદ્ધ ઉત્તમ બ્ય-
 વધારને અત્માશર્મપ્રદર્શનકર્તવ્ય કરવાની યિદ્ધ પ્રત્યેધાનન્તર કર્તવ્ય-
 કાર્યમાં પ્રવર્તવાં કદાપિ નિષ્ફળતાદિ પ્રાપ્ત થાય તથાપિ કર્તવ્યકાર્ય
 કરતાં કદાપિ એક ન ધારવે બેઠાંજે જે જે સમયે જે જે કર્તવ્ય
 કાર્યો કરવાનાં હોય તે તે સમયે તે તે કર્તવ્યકાર્યોની સિદ્ધિ ન થાય
 ત્યારે મનની એવી સ્થિતિ છે કે તે એકાગ્ર વિચાર કરે છે અને
 આત્મશક્તિઓની અભ્યવસિયત દશ યજ્ઞ વાય એવી ધમાધમ કરી
 મૂકે છે પરંતુ વત્સમયે કાર્યપ્રવૃત્તિથી પ્રવર્તવાં વદ માતરં વદ મવિષ્યતિ
 જે બનવા એવું હશે તે બનશે ઇત્યાદિ વિચાર કરી પ્રવૃત્તિ કરતી
 પરંતુ મનમાં એક સમુદાય એક-અનુસ્યક્ત અર્થે અને દીનતાને
 વાસ થવા દેવે નહિ. કાર્યપ્રવૃત્તિ કરતાં અનેક એકાગ્ર કરણો ઉપ-
 સિયત થાય એવું બને તથાપિ ચેતનજીએ સર્વ સરસીને ચિંતવવું
 કે હરમારે મવિષ્યતિ અર્થે ચિંતવાની એકાગ્રી સ્થિતિ પણ વિરલ
 ધામશે. કાર્ય કરતી વખતે લિન્ગ લિન્ગ ધર્મવાગ્દા મનમાંથી એકાગ્ર
 અને અનુસ્યક્ત વિચારોને દૂર કરવા માટે લિન્ગ લિન્ગ આશય-
 વાળાં વાક્યોને પ્રવેશ છે. કેટલાક મનુષ્યો તો અનુક કાર્ય કરતાં
 વિપરીત પરિણામ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે કયે છે કે પ્રાનુને ગમ્યું તે સર્વ
 કેટલાક એમ કયે છે કે જેવી હલ્તિની ઇચ્છા. કેટલાક જેવું કર્મમાં
 લખ્યું હોય છે તે પ્રમાણે બને છે એમ કયે છે. કેટલાક એમ કયે
 છે કે જેવી કુદરતની મરજી. કેટલાક એમ કયે છે કે જે બનવાનું
 હોય છે તે બને છે. આ પ્રમાણે લિન્ગ લિન્ગ આશયવાળાં વાક્યોવડે
 અને સમગ્રની અત્માને શાન્ત કરી કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત રહ્યા કરે

કચો પોતાનું કર્તવ્ય જાળવવું એજ સ્વભૂત છે અન્યથા તો મૃત્યુ
 છે એમ પ્રયોજવાની સાથે આર્થાવર્તના મનુષ્યોમાં કર્તવ્યકાર્ય કરતાં
 અનેક યોગદાઈક કારણો હતાં એક નહિ ઉપજશે ત્યારે તેઓ આર્થા-
 વર્તની અને સ્વસ્વઆત્માની પ્રગતિ કરી શકશે. સાહે ગમે તે જાતનો
 દેશનો વા ધર્મનો મનુષ્ય હોય પરંતુ કર્તવ્યકર્ષ એજ સ્વભૂત છે
 એમ પ્રયોજી કાર્યપ્રવૃત્તિમાં કોઈ જાતનો એક નહિ કરે ત્યારે તે
 ધર્મયોગના દુર્નમ માર્ગમાંથી પસાર થઈ હજી સ્થાનને પ્રાપ્ત કરી શકશે.
 કર્તવ્યકાર્ય પ્રદેશથી અંશમાત્ર ચલાવમાન ન થવું એજ સ્વકર્તવ્ય છે.
 એક જાન ધરિયામાં એક આમઝેટને આમ લાગી આમઝેટમાં એક
 પિત્ર હતો તેને પોતાના પુત્રને પુત્રકપર રહેવાની આજ્ઞા કરી. પુત્ર-
 કપર આમ લાગી પરંતુ તેને પુત્ર ત્યાંજ સિધર ઉભો રહી પિતાની
 આજ્ઞાનિર્દિષ્ટ સ્વકર્તવ્યકર્ષથી ત્યાં ને ત્યાં સિધર રહેવા. આગમાં તે
 બગી ભરમીપૂત થઈ ગયો પણ ત્યાંથી અંશમાત્ર ચલાવમાન થયો
 નહિ. તદ્દત્ પ્રત્યેક મનુષ્યે કૃત્યાકૃત્ય વિવેક અને પ્રમાણિકતાયુક્ત
 ઉત્તમ વ્યવહારથી કાર્ય કરવાં, પરંતુ કાર્યસિદ્ધિ ન થતાં જાલ ન
 મગવાં અને વિષ્ણુ આપવાં એક ન કરવો એકજો. જે બનવાનું
 હોય છે તે બન્યા કરે છે તેમાં હે ચેતન! ત્યારે એક ન કરવો એ-
 કજો આ વિષયમાં પ્રત્યેક મનુષ્યે કર્તવ્યકાર્યની ર્ષ અણ કરવામાં
 સ્વધર્મ માનવો એકજો. કથપર્વે નિષર્ગદેયઃ સ્વધર્મમાં ન્યાય થાય તો
 તે એક છે તેથી આત્મોત્ક્રાંતિના માર્ગથી જાણ થવાનું નથી અને અન્ય
 સ્વધર્મમાં આત્મોત્ક્રાંતિનો અનુક્રમ સ્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે. વ્યવહારતઃ અને
 નિકૃષ્ટતઃ સ્વકર્તવ્ય એ સ્વધર્મ છે અને તેથી મન, વાણી અને ક્ર-
 યાની ક્રિયાઓની ર્ષ ખરેખરી રીતે જાળવાય છે. એક કરવાથી
 આત્માની શાંતિયો પર આધાર થાય છે અને ઉત્ક્રાંત પ્રયત્નમાં
 મન્દતા આવવાથી સ્વયનેવ કર્તવ્ય જાલ પ્રાપ્ત થતો નથી. અમલ-
 છે અને તેથી કોઈ જાતનો જાલ પ્રાપ્ત થતો. એક જૈનધર્મી હતો,
 પાદમાં એક શેડને બાંધનાં બાંધે પુત્ર હતો. એક જૈનધર્મી હતો,
 રોવાવનાવરથામાં શેડને પુત્ર મરણ પામ્યો, શેડે તેનાં મૃતકચો કર્યા;
 ને ઉપાધ્યયનાં સુનિપાસે આવી બ્યાખ્યાન પ્રવણ કરવા લાગ્યા.

અરે દેખવું ન બેઠાં જને દેક પશુ ન કરવો બેઠાં. આત્મોપાસિત્ય
અર્થે પર સ્થિત રહીને કર્તવ્યક્રયો જે જે જાણ્યામાં મૂકાય છે તે
તદનુસાર કર્યો કરવાં બેઠાં દેક એ અરે પર આત્માની નમનકર્ષ
છે. આત્માની મત્સર્યામાં દેક પ્રકટતોય નથી. કયનીય સ્વરૂપ એ
છે કે ત્યારે દેક ન કરવો બેઠાં.
અવતરણુ—જે ભાવીત્ય દેવ છે તે કાય છે એમ માની
સ્વકર્મમાં પ્રવૃત્ત થા! હા સંકલ્પકારિપૂર્વક કર્તવ્યક્રયો કરવાની શિખા
દ્યાનવામાં આવે છે.

પારબ્રહ્મકાર્યસંત્યાગા, દાત્મશક્તિઃ પ્રહીયતે ।
અતઃ સંકલ્પદાઙ્ગેન, કર્તવ્યં કર્મ યુક્તિભિઃ ॥૬૧॥

અર્થ—અરે જો કર્તવ્ય ત્યામથી આત્મશક્તિ પડે અતએવ
સંકલ્પની હાલવડે યુક્તિયેવડે કર્મ કરવું બેઠાં.
વિવેચન—કેઈ પશુ કર્મ પ્રવૃત્તિમાં પૂર્વે કલ્પક વિચાર કરવા
અને સ્થાપિત કર્તવ્યક્રય પ્રવૃત્તિ પશ્ચાત્ કૃતી કુપ્પો સહીને પશુ
તે પૂર્વ કરવું. કદાપિ પ્રવૃત્તિ કર્યોને ત્યામ કરવામાં આવે છે તે
પરિશ્રમ એ આવે છે કે આત્મશક્તિ વિનશ થાય છે અને તેવું
કર્મ પુનઃ કરવા પૂર્વક જે આત્મશક્તિ રહેતો નથી. એકકર્મની
પૂર્ણાવૃત્તિ કર્યાં અન્યકર્મની પ્રવૃત્તિમાં એકાદ્યમણી બરડે સહસ્રમણી
યજિ પ્રકટ થાય છે. પશ્ચિપતન્ય મેદનમાં મત્સર્યાએ પાછી પાની
કરી જામવા માંડ્યું તેથી તેજેની કર્મયજિને અને મનુષ્યોના સંકાર
યથે પશ્ચાત્ તેજેની પડીને પ્રવૃત્ત થયે. એક મનુષ્ય જન્મવા
પડે છે. પૂર્વેનામાં દેહનર દેહને એકવાર અટકવામાં આવે છે
તેની અગ્નિ જેવી પુર્વ તેની પુનઃ ધવનનવિ થવી અશક્ય છે. પ્રવૃત્ત-
ત્ય ત્યામથી આત્મમાં દન્ય ડાળવે છે, પશ્ચાત્ મન અને ક્રયામાં
અવ ડાળવે છે, અર્થાત્ મનના અનુરૂપ ક્રયાનું પરિશ્રમન થવું
સેવ્યનીને કેટલુકીન સ્વે અજનેરમાં યુદ્ધ પ્રવૃત્તિ પરંતુ એક
ને પછે હાથે કે પુર્વ તેની સેવ્યે પશ્ચાત્ આરંભવું અને

અંતે સુખિ પ્રસુખિદાસ કેદમાંથી છટકી જઇને પ્રારંભિત કાર્યની પૂર્ણા-
 રૂતિ કરી ત્યારે તે શાન્ત થયો. હવેતો કાર્યો કરવા એક કાર્ય પ્રારં-
 ભીને તેની પરિસ્થિતિ કરવી તે અત્યન્ત શ્રેયકારી છે એમ કર્મયો-
 ગીએનું મંતવ્ય છે. પ્રારંભિત શુભકાર્યની પૂર્ણારૂતિ કરતાં મરણ થાય
 તે શ્રેયસ્કર છે પરંતુ કાર્યના પ્રારંભ કરી તેના ત્યાગ કરી અવધુ-
 એ કોઇ રીતે યોગ્ય નથી. કોઈપણ કાર્ય કરતાં ઉપાધિ, ઉપસર્ગ, દુઃખો
 ન પડે એવો ધારણું મિથ્યા છે. કાર્ય પ્રારંભ કરતાં અનેક વિપ્લો સંકટો
 અનુપસ્થિત થવાનાં છે એમ માની તેના ઉપાયો પહેલાંથી મહી
 પ્રારંભિતકાર્યો કરવાં જોઈએ; અન્યથા કર્મયોગીની પદવી પ્રાપ્ત કરવી
 મુશ્કેલ છે. કષ-છેદ અને ઉવટ અગ્નિવાપમાં અવી થકે એજ સુવર્ણ
 કહી શકાય અને તેથી તે દૃઢ્યહાર તરીકે બની થકે તદ્વત પ્રારંભિત-
 કાર્ય કરતાં અનેક વાપો ને દુઃખોને સહન કરી અવી થકે અને કાર્ય-
 પ્રવૃત્તિથી બદ ન થાય તેજ ખરેખરે કર્મયોગી લાલચે અને તેજ
 આત્મશક્તિયોની અને સમાજસંઘશક્તિયોની પ્રગતિ કરી થકે છે એમ
 ઐતિહાસિક વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ અવગ્રાહ્યું.

- વિવેકે સ્વાધિકારે ને, શુભંકર કાર્ય પ્રારંભ્યું; ૧
 યજ્ઞાં વિપ્લો ખડાં ધાતાં, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.
 દિવાકર પાસમાં આવી, તથાવે સખત કિરણેથી; ૨
 તથાપિ તે સદી ધેરે, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.
 નિરૂત્તિને પ્રવૃત્તિનાં, યથાયોગ્ય જ અધિકારે; ૩
 કર્તાં વિમ્મકેટીએ, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.
 સદા ઉત્સાહથી મનકું, ભરીને કાર્ય જદ કર્યું; ૪
 ભયંકર ભૂતાં દેખી, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.
 કદી ના વેચ્યું મનકું, કદી ના વેચવી કથા; ૫
 બની પરંત્ર અન્યોથી, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.
 બને છે હોળીના ચલ્લ, ત્યજે ને કાર્ય પ્રારંભી; ૬
 મનુષ્યેનું શુભંકર ને, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.
 બની ગાફલ પ્રમાદે ને, ત્યજે દે કાર્ય પ્રારંભ્યું; ૭
 વિના મૃત્યુ સુયે બાધી, કદાપિ કાર્ય ના ત્યજ્યું.

રહી શકે છે. હવે સંકલ્પની મનુષ્યો આ વિશ્વમાં જે છાંટે તે કરી
 શકે છે તે અનુક સામાન્ય કાર્યની સિદ્ધિ માટે તે શું કહેવું ? જે
 મનુષ્ય હવે સંકલ્પ કરીને જે કાર્યની અભાષિ પૂર્ણતા કરવા ધારે છે
 તે લીલા અવમાં કરી શકે છે. અત્પદોષ મહાલાલદાદિએ અને
 સ્વપિદાર કર્તવ્યકર્મ દાદિએ પ્રત્યેક મનુષ્યે હવે સંકલ્પપૂર્વક પ્રારંભિત
 કાર્ય પાર પાડવા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ જે જે કાર્ય કરવામાં આવે
 છે તેમાં યુક્તિયોની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. યુક્તિયો વિનાએ
 જોયો મનુષ્ય સમભ્યા વિના કર્તવ્યકાર્યની સિદ્ધિ કરતાં બાર ત્રે
 અને તેર સાંપે એવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે તેથી તે કર્તવ્યકર્મથી
 મૂર્ખતાયોગે જાણ થાય છે. ગદાપુત્ર પકડનારની જેડે મૂર્ખ જોયો
 મનુષ્ય અકર્તવ્યકાર્યને કદાચ કરી આત્મચક્તિયોનો ફરપયોગ કરે
 છે; અત્યેવ જે નહિ કરવા લાયક કાર્યો છે તેનો પ્રારંભ કરવો નહિ
 અને કદાપિ મતિદોષથી કાર્યારંભ કર્યો હોય તેપણ તેના સંકલ્પથી
 અને તેની પ્રવૃત્તિથી યુક્ત થવું. એક નગરમાં એક ચોક્ષત્વીને એકનો
 એક જોયો નામે પ્રિયપુત્ર હતો. તેણીના સ્વમીનું મૃત્યુ થવાથી
 તે પ્રિયપુત્ર જોગપત્ર પાઠનપાઠ કરી તેને ઝોટો કરતી હતી. એક
 દિવસે જોગપત્રની માતાએ સ્વપુત્રને પ્રસંગેપાત્ર કહ્યું કે પુત્ર ! ત્યજ
 બાપના જેવા શુભે ધારણ કર. ત્યાજ બાપના જેવા શુભે ધારણ
 કર. ત્યાજ પિતાજી જે કાર્ય પ્રારંભ કરતા, જે કંઈ પકડતા તેનો
 કદાપિ ત્યાજ કરતા નહતા. ત્યાજમાં એ શુભ પ્રગટ્યો તે તું કાર્ય-
 સિદ્ધિ કરવાનો યત્ન કર. પુત્રે પેતાની માતાને જણાવ્યું કે હું જે
 કાર્ય પ્રારંભીય તે પિતાની જેડે ત્યજી નહિ તે માટે હું જનતો
 પ્રપલ્લ કરીશ અને પિતાની જેડે વિશ્વમાં પ્રકાશીય જોગ પુત્રના
 યાદોથી માતા પુત્રી યદ અને સ્વપુત્ર વિશ્વવ્યવહારમાં કંઈ કરી
 બતાવે તે અવલોકવા અનુસ્તા ધારણ કરવા લાગી. આમના ચોટમાં
 એક દિવસ ધોળીના ગણેયો દોઢદોઢ કરતો હતો તેની પાછળ ધોળી,
 યદ પકડે દોઢ પકડે એવી જૂનો પાટી દોડતો હતો. જોગએ
 ધોળીની જૂન સાંભળી અને તેની પાસે યદને દોડનાર ગણેયત્ર પુત્ર
 (પકડયુ) અને તે નનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે કોઈ કાર્ય

બેઈએ અને જે કાર્ય આરંભ્યું હોય તે સંકલ્પની હૃદયપૂર્વક પૂર્ણ કરવું બેઈએ. હૃદ સંકલ્પથી યોગગત્ર ખીલે છે અને તેથી અશક્ય કાર્યો પણ મુશ્કેલ થઈ શકે છે. હૃદ સંકલ્પથી જે કાર્ય આરંભવામાં આવે છે તે પૂર્ણ થાય છે અને જે ઘસે કે નહિ થાય એવી સંકલ્પધારીને આરંભવામાં આવે છે, તે કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકાતી નથી. પ્રત્યેક કાર્ય કરતાં સંકલ્પની હૃદય હોય છે તોજ કાર્યસિદ્ધિ થઈ શકે છે. કાચની પોતાનાં ઈંડાને રેતીમાં ઘટે છે અને પથ્થર તે જલમાં રહીને ઈંડામાંથી બચ્યાં થવાનો હૃદ સંકલ્પ કરે છે અને તે હૃદ સંકલ્પથી વર્તે છે; તેથી તે ઈંડામાંથી બચ્યાં નીકળે છે અને તેને તે જલમાં ઢેઈ બાય છે. કાર્યની પૂણ્ણ કરવામાં હૃદ સંકલ્પ એ આત્માબૂત છે. એડીસને હૃદ સંકલ્પથી પ્રત્યેક શોધમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. મુલકાર્યનો હૃદ સંકલ્પ ખરેખર મુલ ફલ પ્રકટાવે છે અને અમુલ કાર્યનો હૃદ સંકલ્પ ખરેખર અમુલ ફલ પ્રકટાવે છે. સંકલ્પ-બલમાં અપૂર્વ મહત્તા રહી છે તેનો ખ્યાલ યોગશાસ્ત્રોના અધ્યયનથી અવગ્રેધાય છે. અમુલ હૃદ સંકલ્પથી સ્વ અને વિશ્વનું અમુલ થાય છે અને મુલ હૃદ સંકલ્પથી સ્વ અને વિશ્વની મુલ પ્રગતિ થાય છે. પોતાના મુલામુલ સંકલ્પથી વનસ્પતિ પર મુલામુલ અસર થાય છે, તે અન્ય જીવોનું તે કહેવુંજ શું? મુલામુલ સંકલ્પ બળથી વિદ્યુતની પેઠે સ્વનું અને વિશ્વનું મુલામુલ કરી શકાય છે. મંત્રશાસ્ત્રનાં સ્ફર્યોનું સ્ફમહાદિથી અવગ્રેહન કરવામાં આવ્યો તે મુલામુલ સંકલ્પબલનું મહાત્મ્ય અવગ્રેધાયો. મુલામુલ સંકલ્પ પર વિશ્વમાં એક કિંદાન્તી નીચે પ્રમાણે પ્રવર્તે છે—દિલ્હીના બાદશાહે એક વખત દિલ્હીના મહાજનને લેખું કરી ચીનના શહ પાસે મોકલ્યું અને પત્ર લખી લખ્યું કે—દિલ્હીના બાદશાહે અત્ય વયમાં મૃત્યુ પામે છે અને ચીનના બાદશાહે રીધંદાલ પર્યન્ત સભ્યનારી લેખવે છે, તેનું શું કારણ છે? તે આવેલા મહાજન સાથે પત્ર લખી લખ્યું. ચીનના શહે વિચર કરી દિલ્હીના મહાજનને એક વટવૃક્ષની નીચે સ્થેય આજ્ઞા કરી અને પ્રત્યુત્તર માટે કહ્યું કે બપોરે આ વટવૃક્ષ મુકે ધઈ જશે ત્યારે તમને દિલ્હી જવાની આજ્ઞા મળશે. મહાજનને વિચર કર્યો કે

સંપૂર્ણત્વાદથી તે વિજય પામતો કર્તવ્યક્રયો કરવાની પ્રવૃત્તિઓમાં
 અગ્રણી બને છે. વસ્તુપદે અને તેજપદે એક જ સામાન્ય શુદ્ધ કાર્ય
 કરવામાં પરિપૂર્ણ કાર્ય કરી વિજય મેળવ્યો તેથી તેઓને પદ્માત્
 અન્યે ક્રયો કરવાની સરવૈયા થઈ અને તેઓએ આબુલ પાસે
 બાદશાહી હસ્તરને ખાત્યું. આથી સહેજે અવગ્રેધય છે કે એક કાર્ય
 પ્રથમ આરંભીને પૂર્ણ કરતાં અન્ય ક્રયો કરવાની યત્નિયોને આત્મામાં
 પ્રત્યાવી યાદ્ય છે. વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાના કાર્યમાં-શુદ્ધકાર્યપ્રવૃત્તિમાં-
 બ્યાપાર પ્રવૃત્તિમાં આદિ અનેક ભાવની પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રથમ જેને પ્રવૃ-
 ત્તિએ આરંભી હોય તેઓને સમાપ્ત કરવાથી આત્મયત્નિ વધે છે;
 અને તેથી અન્ય પ્રવૃત્તિઓનાં માર્ગો પુરતાં થઈ જાય છે. આરંભમાં
 પ્રથમ કાર્ય કરવાની યત્નિયો અઘ્ર પ્રમાણમાં હલી પડતી પદ્માત્
 પ્રત્યેક કાર્ય સમાપ્તિથી તેના આત્મામાં તત્ તત્ કાર્ય કરવાની અનેક
 યત્નિયોવડે તે અવકૃત થયે. હંદાહીની સ્વતંત્ર સભ્ય પ્રતિ કરનાર
 મેઝીનીએ કાર્યસમાપ્તિની સ્થિતિપ્રત્યવડે સ્વશિષ્યોને કર્તવ્યકાર્યની
 પરિસ્થિતિ કરવામાં ઉત્તેજિત કર્યા, તેથી તેણે સ્વદેશની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત
 કરી તેનું જીવનચરિત્ર વાંચવાથી અવગ્રેધાઈ શકે છે કેઈપણ
 કાર્યને પ્રારંભ કરી તેની પરિસ્થિતિ ન કરવામાં આવે તો પદ્માત્
 અન્ય જે જે ક્રયો કરવામાં આવે તેમાં પણ પૂર્વોક્ત દોષ ઉપરિચિત
 થય છે અને તેથી કાર્ય કરવાની અભ્યવસિયતા આદિ અનેક દોષો
 ઉદ્ભવે છે. અત્યેજ જે કાર્ય આરંભ્યું હોય તેની પરિસ્થિતિ કરી
 અન્ય ઉચ્ચક્રયો કરવા માટે આત્માની યેઆત પ્રાપ્ત કરવી એકાંતે
 પ્રશસ્તિત કાર્યની પરિસ્થિતિ માટે સતતઅભ્યાસની આવશ્યકતા
 છે. કેઈપણ કાર્યની તિદ્ધિ માટે સતતઅભ્યાસ એવો એકાંતે, એમ
 ખાત્ય દુશ્વળમાં કરી રાખવું એકાંતે વિઠમહાદેવે સતત શુદ્ધ
 કાર્યપ્રવૃત્તિવડે શકે છેકેને હતાબ્ધ અને સ્વતંત્ર્યની સ્થાપના કરી
 સતત સ્વદેશાભ્યાસથી કાર્ય કરવામાં પરિક્રમિક અને પ્રત્યક્ષી
 ભુદિની પ્રતિ થાય છે અને તેથી કાર્ય કરવાના અનેક માર્ગો પુરતા
 થાય છે. શ્રી દેવેન્દ્રસૂરિએ સતતઅભ્યાસ એવો અનેક પ્રશસ્તિત પ્રકરણો
 વચેરની સ્થાપના કરી. શ્રીદરિશ્વરસૂરિએ સતતઅભ્યાસ એવો એકાંતે મુખ્ય

પ્રકારની શોધો કરી આ વિશ્વમાં અનેક વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિયોને મુગમ કરી દીધી છે. યુદ્ધકલાનાં શસ્ત્રો સંબંધી સતતાભ્યાસયોગે પદ્ધત્યદેશોમાં અનેક પ્રકારની શોધો થઈ છે. સતતાભ્યાસયોગે હવાઈ વિમાનો સંબંધી અનેક પ્રકારની જર્નની અને ક્લાન્સ વગેરે દેશોમાં શોધો થઈ છે અને હજી થયે. કર્તવ્ય કર્મ સંબંધી સતતાભ્યાસયોગે કર્મલુકો બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી કાર્યના પરિણામે પારિ-ણામિકો બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેથી આત્મામાં કર્તવ્ય કાર્ય શક્તિની વિવૃદ્ધિ થાય છે. અતએવ અ-મનુ ! કર્તવ્ય કાર્યોને સતતા-ભ્યાસયોગે ગમે તે રીતિએ અને ગમે તે ઉપાયે કર !!!

અવતરણ—સતતાભ્યાસપૂર્વક પરંપરાભ્યાસયોગે કર્તવ્યકાર્યો કરવાથી આત્મશક્તિયોની પ્રવૃદ્ધિ દર્શાવવામાં આવે છે.

શ્લોક.

સ્વસ્મિન્ પરંપરાભ્યાસા-દાવિર્ભવન્તિ શક્તયઃ ॥

યદર્થ સેવ્યતેઽભ્યાસસ્તદાવિર્ભવનં ધ્રુવમ્-॥૬૩॥

શીર્ષકાર્થઃ—પરંપરાભ્યાસથી આત્મામાં શક્તિયો પ્રગટે છે. જે માટે અભ્યાસ સેવાય છે તેનો ધ્રુવ (નક્ષી) આવિર્ભાવ થાય છે.

વિવેચનઃ—કેઇ પણ કાર્યપ્રવૃત્તિના અભ્યાસની પરંપરાથી કાર્યની ત્રિવિદિ થાય છે. પરંપરાભ્યાસજગે ધીમત્ મહાવીર પ્રભુએ અનેક જન્મેમાં આત્માની શક્તિયો ખીડવતાં ખીડવતાં ચરમસત્ત્વમાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. ગાવનખુદે અન્યભાગમાં પરંપરાભ્યાસે અધ્યાત્મશક્તિયોને ખીડવી હતી તેથી તે ગાવનખુદાવતારમાં અનેક લોકોને સ્વર્ગમાં આકર્ષી શક્યો. પરંપરાભ્યાસથી જે જે શક્તિ-યોની ન્યૂનતા હોય છે તે તે શક્તિયોની પૂર્ણતા થાય છે. ધી રુપભદ્રેવ પ્રભુનું ચરિત્ર અવલોકતાં ત્વરિત અવગ્રેધાગ્રે કે ધી રુપ-ભદ્રેવ પ્રભુના અવતારમાં તેમનામાં પરમહત્ત્વપદની જે જે શક્તિયો ખીડી હતી તેનું સત્ત્વ કારણ પરંપરાભ્યાસ હતું. ધી શાન્તિનિઘ્રય પ્રભુનું આવતારિક જીવન વાંચતાં અવગ્રેધાગ્રે કે પરંપરાભ્યાસજગે

દેવ નાથે સગરસ્યસ જન અને પરીવરસ્યસ જન વડે મુશ્કિલથી
 એ એ કાંબાકાંઈ દેવ ને અસ્ય સ્વરૂપ બેઠાં એ સહ અસ્યસ
 ન સેવવામાં આવે છે એવામાં મનુષ્યે સગર મન્દન છે અને તેણે
 સ્વપત્ની ઉન્નતિ કરવાને કારણે પત્ની રીતે દેવક નાથે કાંબાકાંઈ
 માટે એ અસ્યસ ન સેવવા ને અવરોધવું કે કાંબાકાંઈ માટે મનુષ્ય
 એવાને નાથે અને તે અસ્યસિત્તવે એવાને સેવવાને અધિકાર
 કરી માટે નાથે કારણથીએ કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. કારણે પત્ની
 મનુષ્યે કરવું વિના કાંબાકાંઈ સિદ્ધિ કરી એવું સગરના દાસના ઉપ
 નાથે સગરસ્યસ વિના કારણે પત્ની કાંબાકાંઈ સિદ્ધિ થઈ નાથે
 એ કાંબાકાંઈ માટે અસ્યસ સેવવામાં આવે છે તેજ કાંબાકાંઈ
 સિદ્ધિરૂપ અધિકાર અવરોધવામાં આવે છે અસ્યસ જે તે મુદ્દામાં
 મન્દનમાં અસ્યસ સેવવામાં આવે છે તે તે મુદ્દાને અધિકાર થવા
 છે. તેથી કારણે જે સગરના અધિકાર માટે અસ્યસ કાંઈ કાંઈ કે
 સગરની તેજ સગર કરી કરી જે મનુષ્ય જે સગરના અધિકાર
 માટે અસ્યસના સેવે છે તે મનુષ્ય ને કાંબાકાંઈ સગરને મના
 દાથે કારણે એમ કારણથીએ સગર કારણે અસ્યસ અસ્યસ
 સગરના મનુષ્યે કારણથી સિદ્ધિ થવા જે એવું કારણ નથી
 સેવવાને જે જે સગરને સગર સ્વરૂપ થાય અને જે જે કાંબાકાંઈ
 સ્વરૂપ થાય તેને અસ્યસ સિદ્ધિરૂપ સેવવા અસ્યસ સગર વિના
 કરવી અસ્યસ સગરને તે અસ્યસ જે સગરને સગરને સગરને
 કારણે કરી કાંબાકાંઈ સગરસ્યસને સગરને કાંબાકાંઈ
 સિદ્ધિ માંસત અસ્યસના ઉપર છે અને કાંબાકાંઈ માટે સુધિકાર
 પણ સગરસ્યસ અને કાંબાકાંઈ સગરને સગરને સગરને કારણે
 અસ્યસના સેવવા સગરને કાંબાકાંઈ સેવવા સિદ્ધિરૂપ અસ્યસને
 કાંબાકાંઈ તે અને અસ્યસને સગરને કારણે સગરને સગરને
 સેવે છે કે કાંબાકાંઈ સગરને અસ્યસને સગરને સગરને સગરને
 અસ્યસના મુદ્દા સગરસ્યસ અને સગરસ્યસને સગરને સગરને
 અને અસ્યસને સગરને

અવરોધવું—કારણે સગરને સગરને સગરને

કોર્યોના સમવમાં અનેક અગ્રચત્ર વિદ્યાઓની શોધો થઈ હતી તે કારણ એ છે કે મનુષ્ય જે કાર્ય કરવા ધારે છે તે આત્મશ્રદ્ધા સિદ્ધ કરી શકે છે. માનવી થઈ શકશે. માનમાં અનુક કાર્ય કરવાથી ચક્ષિ છે એવી આત્મશ્રદ્ધા ધારીને કર્તવ્ય કાર્યો કરવાથી આત્માની શક્તિઓને પ્રાકૃતીક ધાય છે અને જે જે કાર્યો કરવાને હાથમાં લીધેલાં હોય છે તે સહેલાઈથી સિદ્ધ કરી શકાય છે. કર્તવ્યકાર્ય કરવાની શક્તિઓ પર વિશ્વાસ ધારણ કરીને સતત આત્મશ્રદ્ધા બને કાર્ય કરે. કદી નાચીપાસ થતાં પશ્ચાત્ ન હોય. આત્મશક્તિઓને શ્રદ્ધાથી મનુષ્ય કર્તવ્યકાર્યોના સ્વસ્થેત્રમાં આનન્દમય બની પ્રવૃત્તિ કરે છે તે કદી પશ્ચાત્તાપથી દીન બનતો નથી તે તો દેશ કાર્ય કરવું એજ મારી ર્લ છે એવું માની આત્મશ્રદ્ધાથી કર્તવ્યકાર્યો જે જે શીર્ષ પર આવી પડેલાં હોય છે તે કર્યા કરે છે તેના પરિણામથી તે હર્ષશોકાદિની લાગણીથી નિર્લેપ રહે છે. કાળે માથાના માનવી પું નથી કરી શકતો? અર્થાત્ સર્વ કરી શકે છે એવી આત્મશ્રદ્ધા લેને છે તે મનુષ્ય બ્યાવહારિકરીત્યા અને ધાર્મિકરીત્યા વિશ્વમાં જીવવા અને સ્થાપિત્વ પરંપરા રક્ષણ પ્રવર્તાવવા તથા પ્રવર્ધાવવા સમર્થ બની શકે છે. પરમાત્મા કહે છે કે હે મનુષ્ય! પ્રદાંડમાં જે છે તે તારા પિંડમાં છે માટે તું આત્મશ્રદ્ધાથી જે ધારે છે તે કરી શકે તેમ છે માટે તું કર્તવ્યકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થા. આગળથી જ્યારે પ્રથમ શરૂ થઈ નહોતી. ત્યારે હોકાને તેની ઉત્પત્તિનો ખ્યાલ નહોતો. કોઈ પણ મનુષ્ય નહોતું ધારતું કે આ કાર્ય કોઈ કરી શકશે પરંતુ તેના ખ્યાલ કોઈના મગજમાં આજે અને હાલ વિશ્વવતિ મનુષ્યોને પરસ્પર એક બીજાની પાસે જવાને આગમનીથી ધારી સંગવદ થઈ છે. સાયન્સવિદ્યા અને પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રોથી અધુના વિશ્વમાં અનેક શોધો થઈ છે અને જાણીતા અનેક શોધો થઈ છે અને જાણીતા અનેક શોધો થઈ છે અને તે મનુષ્યો યોગે એવી આત્મશ્રદ્ધાથી કરેલાં હોય છે. કોણ જાણતું હતું કે લાખન દેશ નહાલજાની રાજાની પાસેથી શકશે પરંતુ કર્તવ્યકાર્ય સંબંધી આત્મશ્રદ્ધાથી જેને સ્વપ્નમાં

કર્તવ્યક્રયો કરવાની આત્મપદ્ધતી તેઓ અનેક પ્રકારની યોષા કરી શકતા નથી. આર્યાવર્તના મનુષ્યોમાંથી જ્યારથી કર્તવ્યક્રયો કરવાની આત્મપદ્ધતી પ્રિયિત પડી નહીં ત્યારથી તેઓ પરાધર્મી-પરતંત્ર અને દાસ જેવા બની ગયા છે, અને તેઓએ યુરોપ વગેરે દેશોમાં આનમડી, દેડીઝાદ, ત્વાર વગેરેની જે જે યોષા યક તેમની એક પત્તુ વા તેજ સરખી એક પત્તુ યોષા કરી શકતા નથી. આર્યાવર્તના મનુષ્યો કર્મ-નસીબ વગેરેમાં જે હાથું હોય તે ધરે એવું એકાન્તે ઉભમની અવ-ગત્તા કરી માનીને કર્તવ્યક્રયોની આત્મપદ્ધતી યદ્વાથી એટલા બધા પ્રિયિત બની ગયા છે કે તેઓ માંસના હોશના જેવા ચિત-ન્યહીન દોષાય છે. તેઓના મુખપર કર્તવ્ય કરવાની યજ્ઞિની આત્મપદ્ધતિ તેજ દોષનું નથી. તેઓના મનમાં જે બનવાનું હોય તે બન્ધે એવે ભવિષ્ય એકાન્તે કમી ગયે છે તેથી તેઓના ચ્છે-દ્ધે અંખ દોષાય છે. આવી આત્મપદ્ધતી પ્રિયિતતામાં એ તેઓ પોતાની ભવિષ્યની પ્રજાને મૂકે તે ખરેખર તેઓ ભવિષ્યના શરણા પત્રમૂલ યકને અત્યંત મૃત્યુ પાત્રી અત્ય ભવમાં પત્તુ પરતંત્ર, દુઃખી, ખરીમ, કંપી, પટપટી અને અન્યેની કંપીપર જીવતા બની રહેશે. આત્મની ક્ષતિ યજ્ઞિયો ખીડવત્તે સ્વંત્ર આત્મપદ્ધતી ધરે છે અને તે એટલા અંશે વિસ્તરિત જે જે દેશના મનુષ્યોમાં ખીડે છે તે તે દેશના મનુષ્યો વિચિન્નિત કરવાને અધિકારી બની શકે છે. જ્યારે ત્યારે અધિક વિસ્તરિત મનુષ્ય કર્તવ્યક્રયોની આ-ત્મપદ્ધતી યદ્વાથી સ્વાધર્મી બની શકશે. પશ્ચિપત્તા નેદનમાંથી જ્યારે આત્મપદ્ધતી મરુદ્ધો પ્રિયિત થયા ત્યારે તેઓ ભારતમાં કરીને પાછા હાયા અને ત્યારથી તેઓ ઉન્નતિના માર્ગથી કષ્ટ થયા. આત્મપદ્ધતી કર્તવ્યક્રયોનું બહુ વધે છે અને તેથી વિદ્યમાં સ્વ-તંત્રપદ પ્રત કરી શકાય છે. દેક મનત્વાદિ અધ્યાત્મનું જોર વધે છે ત્યારે કર્તવ્યક્રય યજ્ઞિયોની સ્વાત્મપદ્ધતી પ્રિયિત થાય છે. આ-ત્મપદ્ધતીમાંથી સંદેહભાવના-અવેગનિક ક્રયોમાં અને કામિક ક્રયોમાં સદા સ્વાધર્મ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. જ્યાં કુધી સ્વાત્મ

સચ્ચ નહ કર્યું. આ ઉપરથી અવશ્યેષવાનું કે આ-માની સક્રિયવટે
 જે જે કાર્યો આત્મમદ્વારૂર્થક કરવાનાં હોય તેમાં તરફ લાખવું. આ-
 ત્મમદ્વારૂર્થક પ્રવૃત્તિ કરવાનું કર્યું ને કય નહીં. એથી વિશેષ
 દરમ્યાં હૃદય ધરમ કર્યો. સાતમુત્રમા આત્મમદ્વારૂર્થક વિશેષ
 શેઠ પુત્રેનું હૃદય મરણ બચ્ચાપર આપવામાં આવ્યું છે. એક
 નગરમાં જે શેઠીયાના પુત્રે રહેતો હતો. તે બન્ને પરસ્પર મિત્ર-
 તાની માંડથી બંધાયેલા હતા. એક દિવસ તે બન્ને નગરની બહાર
 ઉદનમાં ગયા. એક મોરડી (મયુરી) એકના દેખવામાં આવી મ-
 યુરી સંયંક્તિ થઈ બંધી નામવા લાગી તેથી એકને ત્યાં મયુરીના
 દેખાવાનું લાગ્યું. મયુરી ત્યાં બેઠી હતી ત્યાં ગમન કરીને અવ-
 લોક્યું તો મયુરીએ જે દેખાં મૂકેલા દેખ્યા. તે બે દેખાને બન્ને
 મિત્રે પરસ્પર એક એક બહેંચી લીધાં. બન્ને મિત્રે દેખાને મારું કરે
 વાળા ઉપરથી આરંભ્યા. એક મિત્રે તો આત્મમદ્વારૂર્થક એમજ નામવા
 લાગ્યો કે દેખામાંથી બન્નું અવશ્ય નીકળવાનું. આ પ્રમાણે આત્મ-
 મદ્વારૂર્થક તેથી ઉપરે ઉંડું પુટ્યું અને તેમાંથી મરણ બન્નું
 નીકળ્યું. બીજો મિત્ર એક દેખાને પાતળાં પર હેઠું માર્યો. તેથી
 તેને પકવવાના ઉપાયો કર્યા લાગ્યો પ્રસંગ તે આત્મમદ્વારૂર્થક વિન્ય-
 એનું અવનું હશે કે કેમ? એવી ચેષ્ટા કરી દેખાને તપાસવા લાગ્યો
 ને ચકિત રહેવા લાગ્યો તેથી પરિજ્ઞાન દેવ આપ્યું કે તે દેખામાંથી
 નીકળ્યું નહિ અને નિવૃત્ત થયો. સાતમુત્રમા પ્રવૃત્તિ મરુ-
 ત દેખાના દેખાતાથી અવશ્યેષવાનું કે આત્મમદ્વારૂર્થક કરવાનું
 ની ચિદ્ધિ હવે છે શકુન કરનાં શબ્દ ક્રિયાવશા અને
 કરનાં હૃદયની પ્રજ્ઞાને પ્રત્યેક કાર્યના આરંભમાં
 તેજ તે હૃદયની ચિદ્ધિને મુખરૂપ છે. આત્મમદ્વારૂર્થક
 આત્મમદ્વારૂર્થક મરણ અવશ્યકતા. મરણ અવશ્યકતા કરવા
 ની હેતુ મરણ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ પ્રવૃત્તિ કરવા

મેળવ્યો એમ અવગ્રાહવું. આત્માના તાબામાં રહેલું મન જ્યારે આ-
 ત્માથી વિરૂદ્ધ એક પણ વિચાર ન કરી શકે ત્યારે આત્મિક પુરૂષાર્થ
 લાગતું થયું અને કર્તવ્યકર્મો કરવાને કર્મચેત્નીની અધિકારિતા પ્રાપ્ત
 થઈ એમ અવગ્રાહવું. મેરમેરિકમ અને ક્રિપ્તચેત્નકમ જેવા પ્રયોગો
 તે ખરેખર મન-વાણી અને ક્રયાને સ્વાસ્થ્યપ્રમાણે પ્રવર્તીવનારના
 હસ્તમાં એક હીંસા માત્ર છે. મન-વાણી અને ક્રયાને આત્માની
 સ્વાસ્થ્યપ્રમાણે પ્રવર્તીવવાની શક્તિયો-ઉપાયોને પ્રાપ્ત કરવા એકજો.
 પૂર્વાચાર્યોએ મન-વાણી અને ક્રયાની શક્તિયોને ખીલવવા સંબંધી
 અને તેઓને આત્માની સ્વાસ્થ્ય પ્રમાણે પ્રવર્તીવવા સંબંધી યોગશાસ્ત્રોમાં
 —અધ્યાત્મશાસ્ત્રોમાં અનેક શુદ્ધિયો દર્શાવી છે તે શુદ્ધગમથી અવગ્રા-
 હ્યાવિના આત્માના તાબે મન-વાણી અને ક્રયાને કરી શકાય નહિ.
 પ્રથમ બ્રહ્મચર્યની શક્તિ ખીલવીને બ્રહ્મચારી બનવાથી શરીરની આ-
 રોગ્યતા અને મુદ્દત્તા સંરક્ષી થાય છે. શારીરિકે વીર્યની સંરક્ષા
 કર્યાવિના ક્રયાની શક્તિયો અને માનસિક શક્તિયો ખીલવી શકાતી
 નથી. પૂર્વે પૂર્વાચાર્યો મહા પરાક્રમ વિશિષ્ટકર્મો કરતા હતા તેનું કારણ
 એ હતું કે તેઓ કાયિક બ્રહ્મચર્યવટે વીર્યની સંરક્ષા કરવી એજ સર્વસ્વ
 માનતા હતા. તેઓ બાર્યાવરણથી ઉર્ધ્વરેતા હતા. તેઓ ઉર્ધ્વરેતા
 બનવાના ઉપાયોને આદરતા હતા અને બ્રહ્મચર્યને આત્મારૂપ
 અવગ્રાહીને કદાપિ એક વીર્યના બિન્દુને તાપ પછુ પાત થવા દેતા
 નહોતા. બ્રહ્મચર્યવટે તેઓ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મનને અને ક્રયાને
 આત્મવશ કરી શકતા હતા. બ્રહ્મચર્યની સંરક્ષાએ શુદ્ધકૃત્તાદિ સંસ્થા-
 ળોની સ્થાપના કરતા હતા અને તેઓ તેમાં વિદ્યાર્થીઓને બ્રહ્મ-
 ચર્યધારક બનાવતા હતા. જે દેશ આ વિશ્વમાં સર્વ દેશોમાં સત્તા-
 ધારક ગતે છે તે ખરેખર બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપથી અવગ્રાહવું. ભીષ્મ-
 પિતામહે આ વિશ્વનાં બ્રહ્મચર્યથી અદ્ભુત કાર્યો કર્યા હતાં. બ્રહ્મચર્ય
 પ્રતાપે હનુમાન આ વિશ્વમાં જ્યાં ત્યાં તેની મૂર્તિવટે પ્રસિદ્ધ છે. જે
 મનુષ્ય મનના તાબે થઈ વીર્યરક્ષા પ્રતિ લક્ષ્ય આપતો નથી અને
 વીર્યની રક્ષા કરી શકતો નથી તે કાયિક શક્તિથી સીધું થાય છે.
 અને તેથી તે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય એવા યોગમાર્ગમાં વિચરવાને

જ્યાંયુધી અભ્યાસ નથી થયો ત્યાંયુધી મનરૂપ નપુંસકના સુરં મનુષ્યો
 મેરકો છે અને મનરૂપ નપુંસકના મેરકોથી આ વિશ્વમાં મહાન કાર્યો
 બની શકે એ અકાશ કુનુભવનું અવજોખનું. તથા જ્યાંયુધી મેરકો રિપતિ
 છે ત્યાંયુધી કર્તવ્યકાર્ય કરવાને સ્થપિકાર જનુકુ છે એમ અવજોખનું.
 ઉપરુંજા દિન યિયને દુરવમાં પારજ કરી છે મનુષ્ય!! ત્યારે સ્થપિ-
 કાર મન થય કરી કર્તવ્યકાર્યો કરવા જોઈએ. સ્થામી યમતીયે એક
 વાર અમેરિકામાં જાણુ આપનાંજાગ્રખું હતું કે દિન્દુરધાનજા જોકો
 દિમાડય વમેરે પર્વેનામા યેન આપવા બધા છે તેનું સદસ્ય એ છે
 કે આત્માને ત્યારે મન થયન અને કાયા રહે અને નિર્લેપ સદી સુરં
 કર્તવ્યકાર્યો કરવાં. આવી યોગ્યનરૂપ યોગજિદિ કરીને તેઓ કર્તવ્યોની
 બની વિશ્વને ઉદ્ધાર કરવાની ઉભમ પ્રવૃત્તિયેને આદરે છે. ઉપરુંજા
 કથ્ય સુરાંય એ છે કે તેઓ કર્તવ્યકાર્યો કરવાની અપિકારિયા મન
 થાણી અને કાયાને આત્માસામ્રાજ્યે પ્રવર્તીવીને પ્રાપ્ત કરવા યોગ
 સારે છે. આવા યોગ સુપનથી બેહ-વિષયકવચ્ચ અને તૃપ્ત ઉપર
 મજુ મેગથી યાગ્ય છે. હનુનને લેન પનેલીને પમનણે ઘણી ટીધી
 તેમ કર્તવ્યયોની બેહવૃત્તિરૂપ પનેલીને સ્વપત્કમવટે દબાવી રેખ
 કર્તવ્યોની હનુભવ બની સંપૂર્ણ વિશ્વસ્વરૂપ યમની સેવા કરવાને તત્પર
 બને છે. પૂર્વની રિપતિ પ્રાપ્તકરવાને આ દેશમાં નલીયો, પર્વે, ગુફાએ
 અને હવાપાણી અનુકુલ છે. ક્રિષ્ણ મનુષ્યોએ ગુરૂગમ પ્રાપ્ત કરીને મન
 થાણી અને કાયાને સ્થાયત્વ કરી કર્તવ્યકાર્યો કરવાં જોઈએ. હે મનુષ્ય!
 ત્યારે મનને આત્માની આદ્ય પ્રમાણે પ્રવર્તીવીને કર્તવ્યકાર્યો કરવાં
 જોઈએ, પણ મનની આદ્ય પ્રમાણે આત્મા પ્રવર્તે એવી નપુંસકતા ધા-
 રણ કરીને સ્વપત્ની અવનતિ થાય એવી રીતે કર્તવ્યકાર્યો ન કરવાં
 જોઈએ. આત્માની આદ્ય પ્રમાણે મન અને કાયા પ્રવર્તી શકે એમ
 બનવા યોગ્ય છે ક્રિષ્ણ ઉવમની ખાની છે. આત્મોત્સાહપૂર્વક યોગ-
 જ્યાગરૂપ ઉવનવટે મન, થાણી અને કાયાને આત્મવશ કરી હે મનુષ્ય!
 ત્યારે કર્તવ્યકાર્યો કરવાંજા જોઈએ, એજ ત્યારી વારતવિક અધિકારિતા
 ■ અને તે અમલમાં મૂકવી જોઈએ. મનને સ્વવશમાં લાવનાર આત્મા
 પેતાનો બંધુ છે અને મનને સ્વવશમાં કરનાર આત્મ આત્માનો તારક

એવું અને કદાચેથી અનુભવી શકાય છે. શ્રી રામચંદ્રજીને વનવ
 રથે અને સીતાનું હારણ થયું તે ઉપરથી અવલોકનમાં અનુભવ અવશે
 કાય પણુ રામચંદ્રજી વનવસથી અને સીતાનું હારણથી તેમનાં પય
 કાંઈ અને તેમની નીવિન્યા ખ્યાલ સર્વત્ર વિશ્વમાં લોકોના મનમાં
 અગ્રીય સ્વરૂપની સાથે લક્ષ્યથી તેમનો ઉદય થયો અને અવપર્યન્ત
 તેમના સ્થિતિથી વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને અનેક પ્રકારનો સફળોષ મળે છે.
 પાંડવો બારવર્ષ વનમાં રહ્યા તેથી તેમની વાત્સલિક પ્રગલ્ભિને પ્રવૃત્ત
 અને હુષ્ટિ ધર્મ જોમ અનુભવ કરતાં અવશેષકારો કુનિમનુષ્યોને
 દુઃખે પડે છે તે સુખદર્શી કાય છે. વૈદ્યાખ્યાનના પ્રપત્ત્યાપ વિદ્યા
 થઈ થી નથી, જોમ લાકલપ થઈ પડે છે ત્યારે થઈ પૃષ્ઠિ કાય છે.
 મનુષ્યમતને અનેક દુઃખે અને અનેક વિપત્તિઓમાંથી પસાર થવાનું
 હોય છે તેથી દુઃખે અને વિપત્તિઓમાંથી તેની પ્રગલ્ભિને માર્ગ સુઠી
 કાય છે. શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચેથી કોઈ દેશમાં ક્ષત્રિયામાં દુઃખના માર્ગ
 આપને વાસ કર્યો તેથી કૃષ્ણ વચ્ચે રાજાની ઉત્તરિ ધર્મ અને તેથી
 તેઓ કલિહાસના અને અમર કપા મહા પુરુષોને માર્ગ પદેખર
 દુઃખ વિપત્તિ વચ્ચે કાંઈની જીવીમાંથી નીકળે છે. શ્રીમહાવીર
 પ્રમુખી મંડુલ પદેખર ઉપરથી અને પરિણામે વેદાથી પ્રગટ થઈ
 હી શ્રી મહાવીરની મંડુલને વેદાદિના સંપ્રદાયથી નિર્લય કાય છે.
 અવશેષ શ્રીમહાવીર મંડુલને વેદાદિ મળ્યો તે સ્વત્ત્વે અને સુજિ જયો
 થયું અને તેમજ શ્રી વંદ્યમુન્ય સંપ્રદાયથી વેદાદિ અને સુજિ જયો
 પદેખર તે પણુ મુદ્દર્શ થયું અવશેષયું. શ્રીપદ્મજીને ૫૧કોટીને
 સંપ્રદાય ન થયો હોય તે શ્રીપદ્મની પ્રગલ્ભિ ધર્મ શક્ય નહીં. શ્રીપદ્મ
 સ્વભાવી ઉત્તમતા, સુખના પદેખર ૫૧કોટીની દુર્ભાવતાથી લીધી થઈ
 છે અને તેથી શ્રીપદ્મ સુભાવના અવશેષકારી કાય છે. નર
 સિંહમહેદાને તેમની કાલી ન મળ્યા હોય તે તેઓ જાત જાની
 કાય નહીં નરસિંહ મહેદાને પુત્ર મારણ પામ્યો ત્યારે જે કાય છે
 તે સ્વત્ત્વે અને કાય છે એવું જાની "મહુ" થયું જાની જાંઘડ, સુને
 લગ્યું શ્રી પદ્મજી વચ્ચે ૨૦૦૦ને કાય બહાર કાઢ્યા શ્રી રામચંદ્ર
 જીને સીતાને વનવસમાં કોઈકથી લીધી ત્યારે સીતાના મહાકાવ્ય-

એવું અનેક દૃષ્ટાંતોથી અનુભવી શકાય છે. શ્રી ચમચંદ્રજીને વનવાસ
 થયો અને સીતાનું હરણ થયું તે ઉપરથી અવલોકતાં અશ્રુલ અવશેષ-
 ધાય પરંતુ ચમચંદ્રના વનવાસથી અને સીતાના હરણથી તેમનાં પદ-
 ક્રમે અને તેમની નીતિને ખ્યાલ કરવું વિશ્વમાં હોકાના મનમાં
 આવ્યો. ચણનની સાથે લડવાથી તેમને ઉદય થયો અને અણપર્યન્ત
 તેમના અસ્થિતિથી વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને અનેક પ્રકારનો અજ્ઞાપ્ય મળે છે.
 પાંડવો ભારવર્ષ વનમાં રહ્યા તેથી તેમની વાસ્તવિક પ્રગતિને પ્રાર્થન
 અને પુષ્ટિ થઈ એમ અનુભવ કરતાં અવગ્રહાયો. જ્ઞાનિમનુષ્યોને
 દુઃખે પડે છે તે સુખાયે ધાય છે. વેશ્યાખમાચના પ્રખરતાય વિના
 વર્ષા થતી નથી; જેમ તાલ તાપ થયો પડે છે ત્યારે ધણી વૃષ્ટિ ધાય છે.
 મનુષ્યભાવને અનેક દુઃખો અને અનેક વિપત્તિઓમાંથી પસાર થવાનું
 હાય છે તેથી દુઃખો અને વિપત્તિઓમાંથી તેની પ્રગતિને માર્ગ પ્રવી
 યાય છે. શ્રીકૃષ્ણ જગદેએ સોરઠ રેશમાં દારિકમાં દુઃખના આપો
 આવીને વાસ કર્યો તેથી કૃષ્ણ જગેરે શાદ્યોની ઉત્તતિ થઈ અને તેથી
 તેઓ ઇતિહાસના પાને અમર થયા. મહા પુરુષોને માર્ગ ખરેખર
 દુઃખ વિપત્તિ જગેરે કાંટાની અડીમાંથી નીકળે છે. શ્રીમહાવીર
 પ્રભુની પ્રભુતા ખરેખર ઉપસંગી અને પરિપક્વ વેદવાથી પ્રગટ થઈ
 હતી. શ્રી મહાવીરની પ્રભુતાને ગ્રેશાલના સંબંધથી નિશ્ચય ધાય છે.
 અતએવ શ્રીમહાવીર પ્રભુને ગ્રેશાળો મળ્યો તે સાચ માટે અવગ્ર-
 થયું અને તેમજ શ્રી વીરપ્રભુના સંબંધથી ગ્રેશાળો અન્તે સુદિન જયો
 ખરેખર તે પણ શુભાર્થ થયું અવગ્રહાયું. શ્રીપાલચંદ્રને ધવલોરોને
 સંબંધ ન થયો હોત તો શ્રીપાલની પ્રગતિ થઈ શકત નહીં. શ્રીપાલ
 ધામની ઉત્તમતા, સુજનતા ખરેખર ધવલોરોની દુર્લભતાથી દીપી શકે
 છે અને તેથી શ્રીપાલના શુભેની અદર્શતા અવલોકી શકાય છે. નર-
 સેનકેતને તેમની જાણી ન મળ્યા હોત તો તેઓ જાણ જની
 હોત નહિ. નરસિંહ મેહતાને પુત્ર મરણ પામે ત્યારે જે થય છે
 સાચ માટે ધાય છે એવું જાની “જનું મયું જાણી જંલડ, મુખે
 જમું શ્રી ગ્રેપાલ” જગેરે ચળેને હાય જહાર દાન્ય શ્રી ચમચંદ્ર
 પ્રે સીતાને વનવાસમાં ગોકુલથી દીપી ત્યારે સીતાના મનમાં

[illegible]

ધ્યાય છે તે શુભાર્થ છે એવું અવગ્રાહી પ્રવૃત્તિ કરવી એઈએ. જ્યારે
 પ્રગતિ થવાની હોય છે ત્યારે જે જે કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિયો ધ્યાય છે તે
 શુભાર્થ પરિણમે છે એમાં કોઈ ભ્રાત્રની શંકા જેવું નથી. હિંદુસ્થા-
 નમાં હિન્દુ અને મુસલમાન એ બે કૈમ્ય પરસ્પર મુદ્દ કરીને અધઃ-
 પાતની ચરમ દશાને પામવા લાગી અને તેથી બાસ્તવસીએને ધ્યાન્તિ
 કરક સાધાજવની બાવના ઉજાગરી તેના પ્રત્યાપે આમાંવર્તમાં પ્રિયીશ
 ચાલ્યની સ્થાપના થઈ અને તેથી હિન્દુઓ અને મુસલમાનો ધ્યાન્તિ-
 મય જીવન ગાળીને પ્રગતિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેથી જે ધ્યાય છે
 તે શુભાર્થ ॥ એમ માનીને આવશ્યક કર્તવ્યક્રમો પ્રતિદિન કરવાં
 એઈએ. જે ધ્યાય ॥ તે સર્વ સાત માટે ધ્યાય છે એમ અપેક્ષાએ
 કથવામાં આવે છે. દુઃખ સંકટ વિપત્તિયોથી શુભ આર્ગપ્રતિગમની
 ઈચ્છા ધ્યાય છે ઈત્યાદિ અપેક્ષાપૂર્વક જે ધ્યાય છે તે શુભાર્થ ધ્યાય ॥
 એમ અવગ્રાહવીને કર્તવ્યક્રમમાં આડન પ્રવૃત્તિ કરાવવાની આવશ્યતા
 જણાવી છે. અપેક્ષા વિના જે ઈષ્ટ ધ્યાય છે તે શુભાર્થ ધ્યાય છે એમ કથી
 શકાય નહિ. અપેક્ષાએ જે ઈષ્ટ ધ્યાય છે તે શુભાર્થ ધ્યાય છે એમ
 બ્યદિ અને સમદિપરત્વે કથી શકાય છે. ઉત્ક્રાન્તિવાદ દષ્ટિની અપે-
 ક્ષાએ આત્મા નિગ્રહથી પ્રારંભીને ઉચ્ચતિ અને ઉચ્ચ શુજરથાનક
 ભૂમિપ્રતિ આરોહનો ભય છે, તેમ તેની પ્રવૃત્તિમાં જે ઈષ્ટ ધ્યાય ॥ તે
 શુભાર્થ ધ્યાય છે એમ અપેક્ષાએ કથી શકાય છે. બાહ્યની સાથે ધિ-
 ભાદિત્યની ચાલસજામાં વાદ કરનાર ખરદવારીએ જે ધ્યાય છે તે
 સાચને માટે ધ્યાય છે એમ માની બાહ્યાધ્યાયની સાથે વાદ કરી તેના
 પરાજય કરી બાહ્યને પરદેશ વાસ કરાવ્યો. હિંદુઓના યજ્ઞમાં પશુ-
 યોગી હિંસા એટલી બધી વધી પડી કે તેથી કેળવણી રથાતુ મનુ-
 શ્યોને ત્રાસ મૂટવા લાગ્યો ત્યારે શ્રીમહાવીર મનુ અને ગાતમજુદને
 પ્રદુહાવ યયો અને તેઓએ શુદ્ધપદેશથી યજ્ઞમાં યત્ની પશુહિં-
 સાનો નિષેધ કયો. પરંપર જે ધ્યાય છે તે સાત માટે ધ્યાય છે.
 જ્યારે મનુષ્યો સંપૂર્ણદિવસમાં કર્તવ્ય આવશ્યક કાયો કરીને થાકી
 ભય ॥ ત્યારે તેઓને વિધ્યાન્તિ આપવા માટે ત્રિ પ્રગટે. છે અને
 ત્યારે તેઓ પૂર્ણ વિધ્યાન્તિ લઈ ત્યાજ ધ્યાય છે ત્યારે તુર્ત સૂર્ય પ્રગટે

આત્મોત્કાન્તિના ઉચ્ચ શિખરપર આરોહીને આદર્શપુરૂષ જની શકે છે. આશ્રિકામાં પ્રાન્સવાલમાં મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ હિન્દુઓના હક્કને માટે જાગીર્ય પુરૂષાર્થ કર્યો અને તેથી તેઓ અસ્પૃશિકાંશે વિજયી થયા તેઓને દેહમાં જીવું પડ્યું તો તેઓએ વિચાર્યું કે જે કંઈ થાય તે સ્વારાને માટે થાય છે એમ આત્મનિશ્ચય કરી દેહધાન્યનું દુઃખ ભોગવ્યું અને તેથી તેઓને હિન્દુસ્થાનના ગ્રામલે વગેરેની સહાય મળી તેથી તેઓ સ્વસાધ્યકાર્યમાં વિજયીભૂત બન્યા. એક મહાપુરૂષને વિપત્તિ પડે છે તેથી ઇશુકાઈસ્ટનીપેઠે અનેક મનુષ્યોને ઉદ્ધારક થાય છે. હે મનુષ્ય! ત્હારી જીંદગીમાં અનેક વિપત્તિયોને અનુભવ થાય તેથી તું કંટાળતો નહિ કારણ કે દુઃખના તરણાની પાછળ સૂર્ય ડહા-યલો હોય છે. હે મનુષ્ય! ત્હારી જીંદગીમાં જે જે કંઈ ખુસ બનાવો અને તો તે પણ ત્હને શુભ જણાવવાને માટે ત્હારા શિક્ષક સમાન છે એવું માનીને સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યોને કર્યા કર. જ્યારે હિન્દુસ્થાનમાં અંગ્રેજો આવ્યા ત્યારે તેઓને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થયે એવું તેઓએ તથા હિન્દુસ્થાનના લોકોએ ધાર્યું નહોતું પરંતુ જે યવાનું હોય છે તે થયા કરે છે. સ્વાધિકારે અપ્રમત્ત બનીને કર્તવ્ય જે જે કાર્યો કરવામાં આવે છે તેનાથી હિન્દમાં આવેલા અંગ્રેજોની પેઠે શુભ થાય છે એમ માનીને કાર્યપ્રવૃત્તિ આરંભવી લેઈએ. કર્તવ્યકાર્યો કર્યા વિના તો સદા અશુભજ છે. જ્યારે જૈનોએ સ્વાધિકારે આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં દેહમમત્વ, સ્વાર્થ, સંકીર્ણદષ્ટિ અને બાવીભાવના વિચારો સેબ્યા ત્યારે તેઓ ઉત્તતિના ઉચ્ચશિખરોથી પ્રતિશતક નીચે ઝગડવા લાગ્યા અને હાલ તેરલાખ જેટલી મનુષ્યોની અનેક મતમતાતરવાળી સંકીર્ણદષ્ટિ-યુક્ત સંખ્યામાં વિશ્વમાં સ્વાસ્થિત્વ જાળવવા સંકીર્ણ સ્થિતિમાં આવી રહ્યા છે. સ્વાધિકારે કર્તવ્યકાર્યો કરવામાં જ્ઞાપન, ઇચ્છાંક અને જર્મનીની પેઠે દેહમમત્વાધ્યાસ વગેરેને તિલાંજલિ આપી શુભાર્થ સર્વ આવશ્યકકર્તવ્યો કરવાં લેઈએ કે તેથી બ્યાવહારિક પ્રગતિની સાથે પાર-માર્થિક પ્રગતિમાં અઝગવ્ય બની શકાય. સ્વાધિકારે કર્તવ્યાવશ્યક કાર્યો કરતાં મૃત્યુ થાય. સર્વ શક્તિયોને આત્મલોભ આપવો પડે તો પણ તે સમર્પિ માટે શુભાર્થ છે. દેશ-સમાજ, સંઘ, પ્રાપ્તિ આદિ માટે

અવગ્રોધી શકે છે અને સ્વોન્નતિકર્મસાધક બને છે. ઉત્ક્રાન્તિ હૃદિ
 સર્વજ્ઞેય હેય અને ઉપાદેયમૂલ વિશ્વશાસ્ત્રના પદ્યદોષો અવગ્રોધ કરી
 વાધી સ્વોન્નતિકર્મસાધક થવામાં સમ્યક્ હૃદિ પ્રવર્તી શકે છે અને
 વિશ્વની નેત્રચિક્રિધિતિની સાથે આત્માનો વાસ્તવિક સંબંધ જેવ
 પ્રકારનો હોય છે તેવો અવગ્રોધી શકાય છે. વિશ્વશાસ્ત્રનું વાસ્તવિક
 સ્વરૂપ નહિ અવગ્રોધનારણ્યો વિશ્વના કુદ્રવી નિયમોનો નાશ કરીને
 સ્વોન્નતિકર્મસાધક બનવા પ્રયત્ન કરે છે અને તેથી તેઓ અન્તે
 યોગતિથી પરાસ્તુષ બની વિશ્વશાસ્ત્રના કુદ્રવી પ્રવાહમાં તણાય છે.
 મતએવ પ્રત્યેક મનુષ્યે આ વિશ્વશાસ્ત્રનું સ્વરૂપ અને તેની સાથે
 આત્માનો શો સંબંધ છે ? તે પ્રગતિહૃદિએ અનુભવે એઈએ. વિશ્વ-
 શાસ્ત્રની વાસ્તવિક રિધિતિને અભ્યાસ કરી અનુભવ મેળા વિના
 વિવેકહૃદિ પૂર્વક સ્વકર્તવ્ય શું ? છે તેનો નિર્ણય કરી શકાતો નથી.
 વિશ્વશાસ્ત્રના કુદ્રવી નિયમોના અત મનુષ્યોએ આ વિશ્વની આખા-
 વીખી અસ્તવ્યસ્ત દશા કરવાને અનેક પ્રયત્નો કરીને અતે હાય-
 મારી હાય ખખેયો છે અને આત્માની વાસ્તવિક પ્રગતિથી બ્રહ્મ
 થઈ પડ્યાચાપ પાત્ર બન્યા છે. વિશ્વશાસ્ત્રની ઉત્ક્રાન્તિનું કુદ્રવરીત્યા
 વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે તેનો સમ્યક્ નિશ્ચય કયા વિના ચત્યનીતિ
 ધર્મનીતિ-સમાજવ્યવસ્થા-સંઘવ્યવસ્થા-વિદ્યાપ્રવૃત્તિવ્યવસ્થા-આલવિકા
 હેતુમૂલ દૃષ્ટિકોનીદિવ્યવસ્થા-ગૃહકર્મવ્યવસ્થા-ત્યાગવ્યવસ્થા વ્યવસ્થા સાર્વ-
 જનિક હિતપ્રવૃત્તિ નિયમ વ્યવસ્થા અને આતુર્વંશિક ગુણકર્મ
 વ્યવસ્થા-ઇત્યાદિનું સમ્યક્ સ્વરૂપ સમજી શકાય નહિ અને વિશ્વ-
 શાસ્ત્રની સર્વ પ્રકારની ઉત્ક્રાન્તિયોને પરસ્પર અનેકનયદૃષ્ટિયોએ શો
 સંબંધ છે તેનો સમ્યક્ વ્યવહાર કરી શકાય નહિ. વિશ્વશાસ્ત્રના
 કુદ્રવી પ્રગતિ નિયમોના અવગ્રોધકો આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં ફેરી પારતં-
 ત્ર દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ અને વાસ્તવિક સ્વતંત્રતાથી કદાપિ
 બ્રહ્મ થઈ શકે નહિ. અસ્તિત્વસંરક્ષકહૃદિએ વિશ્વશાસ્ત્રના પ્રત્યેક
 પદાર્થનું અસ્તિત્વ સંરક્ષવા યોગ્ય છે. વિશ્વશાસ્ત્રના કુદ્રવી નિયમોને
 કદાપિ કોઈ મનુષ્ય સ્વાયત્ત કરી શકે નહિ અને તેનો પ્રતિપક્ષી
 બની તેઓના અચર અસ્તિત્વનો નાશ કરી શકે નહિ. વિશ્વશા-

અવલંબન કરવું જોઈએ. વિશ્વશાલામાં અનેક અનુભવો પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્ય અવતારની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેનો એક હાજુ માત્ર પણ પ્રમાદમાં ન ગણવો જોઈએ. વિશ્વશાલાના તત્ત્વનું અધ્યયન કરવાને એકાન્ત પર્યોનાં નિર્મલસ્થાનો ઉપવન અને ઉદ્યાનનાં એકાન્ત સ્થાનોનું અવલંબન કરવું જોઈએ કે જેથી આત્મા પરમાત્મા-કર્માદિનું શ્રેયક, સ્વરૂપ વિચારી તેનો નિર્ણય કરી શકાય. આતમજુદે વિશ્વશાલામાં સ્વાન્તરિ કરવાને પર્યો-નદીઓ-શુક્ષ્મો અને ઉપવનના એકાન્ત સમર્પિત સ્થાનોનો આશ્રય લીધો હતો, શ્રીયર્વજ પીતરામ મહાવીર પ્રભુએ એકાન્ત સ્થાનોનો આશ્રય લીધો હતો અને આતમધ્યાનમાં તદ્દલોન થયા હતા. મુચ્છાએ પરંતુ પર ચડીને ઇશ્વરીય કાયદાઓને ઉપદેશ્યા હતા. ઇશુ ક્રાઈસ્ટ હરિયા કાંઠે વગેરે સમર્પિત સ્થાનોમાં આ વિશ્વ શ્રંગભી વિચારે કરતો હતો. મહામહા પયગંબરે પર્શિયાની શુક્ષ્મોમાં જેમી કુશનના નિયમોને દુહયની બદિર કાઢ્યા હતા. ચંકચાચે નનંદનરીવગેરેના ખેટલઓમાં રહીને વિશ્વશાલાનાં તત્ત્વોનો અભ્યાસ કરી અદ્વૈતવાદની દૃષ્ટિપર આરોહણ કરી ઉપદેશ દીધો હતો. વિશ્વશાલામાં એક એક દૃષ્ટિના જે જે દૃષ્ટિના અભ્યાસકો તે અનેક મનુષ્યો મળી આવે છે, પરંતુ ચર્ચા ચર્ચા ચર્ચદૃષ્ટિઓના સંપૂર્ણ શુદ્ધરથાને સંપૂર્ણપણે અવલોકનારાઓ તે કોઈકજ મળી આવે છે. વિશ્વશાલાના તત્ત્વનું સંપૂર્ણ અધ્યયન મનન કરી પિંડ અને શ્રદ્ધાંડની વારસાવિક રિથતિના અભ્યાસ જે કરે છે તે સ્વેચ્છાતિકર્મ-આધક બની શકે છે અને તે સ્વકલબ્યકર્મમાં મેરુવળ રિથર રહી શકે છે. આ વિશ્વશાલામાં પ્રતિદિન મનુષ્યો અનેકપ્રકારના અનુભવોનો અભ્યાસ કર્યો કરે છે. જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે અભ્યાસનો અંત આવે છે. સાવત્ર આ વિશ્વશાલામાં કોઈ પણ મનુષ્યને કેવલજ્ઞાન નથી થવું નાવત તે મનુષ્ય અનેક અનુભવોનો પ્રતિદિન અભ્યાસી છે. એક અનુભવથી અન્ય અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે અને એક અનુભવમાં પ્રતિદિન અનેક પ્રકારે સુધારો વધારો થતો જાય છે. જેમ જેમ અમુક વસ્તુનુંજંખી વિશેષ જ્ઞાન પ્રગટે છે તેમ તેમ તે વસ્તુનુંજંખી પૂરું નિર્ણય કરેલા અનુભવમાં ફેરફાર થતો જાય છે. અત્યેવ

સામદાય—કર્મયોગવટે જીવોને અને અજીવોને તત્ત્વાર્થસૂત્ર નિર્દિષ્ટ પરસ્પર ઉપગ્રહ અવગ્રોધવો.

નિવેચન—કર્મયોગ અર્થોત્પ્રવૃત્તિયોગ યાને ક્રિયાવટે જીવો પરસ્પર એકબીજાને ઉપગ્રહ કરી શકે છે. અતએવ કર્મ-યોગને સ્વાધિકારે આદરવો લેઈએ. પ્રત્યેકે પોતાની ફર્લ બનાવવી લેઈએ. પોતપોતાની ફર્લ બનાવવી એ ક્રિયા વિના બનતી નથી. દોઈ પણ વસ્તુમાં ક્રિયા હોય છે. આ વિશ્વમાં કોઈ સૂક્ષ્મ, સ્થૂળ અને અદૃષ્ટી ક્રિયા વિનાના કોઈ પદાર્થ નથી. સાંખ્યોએ મા-નેડો પ્રકૃતિમાં ક્રિયા હોય છે અને તેના આરંભથી પુરૂષ પણ ક્રિયા કરતો પોતાને માને છે. પ્રયત્નઃ ક્રિયમાણાનિ, ગુણઃ કર્માણિ સર્વથા । અહંકારવિમુહાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ ગુણોએ પ્રકૃતિના ક્રિય-માણ કર્મોને અદ્વંદ્વરથી વિમૂઢ થએલ આત્મા પોતેહું કરું છું એમ માને છે. કથ્ય સારંશ એ છે કે યાવન્ આ-માની અદ્વંદ્વરજન વિ-મૂઢ દશ્ય છે તાવન્ તે ક્રિયા છે તેવી દશ્યમાં સાંખ્યદર્શન પ્રમાણે આત્મા અને પ્રકૃતિમાં ક્રિયાત્વ-પ્રવૃત્તિત્વ હોય છે. વેદાન્તદર્શન પેઠી અદ્વૈતવાદ નિર્દિષ્ટ દેવતા પ્રદ્વંદ્વમાં માયાના અધ્યારૂપે અક્રિયાત્વ બવદંત્ય છે એ પ્રમાણે દેવતાદેવ પ્રદ્વંદ્વવાદીઓએ ક્રિયાત્વની મા-ન્યતા બવદારે માની છે. વિશ્વિશ્વદેવ-શુદ્ધાદેવ અને દેવાદેવમાં પણ પ્રદ્વંદ્વ-માયા આદિ જે જે પદાર્થો સ્વીકાર્યા છે તેમાં સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી અ-વલોકવામાં આવે તો ક્રિયાપ્રવૃત્તિ-રહેલી અવગ્રોધાયો બાઈબડ અને કુદનના આધારે અવલોકતા ઇશ્વરના જીવેના અને ૧૮ પદાર્થોમાં ક્રિયા-પ્રવૃત્તિ અવલોકી શકાય છે. બ્રહ્મદર્શન પ્રમાણે પ્રત્યેક સર્વિક પદાર્થોમાં ક્રિયા પ્રવર્ત્યા કરે છે અને તેથી સર્વે સર્વે પદાર્થ નવું નવું રૂપ ધારણ કરે છે એવું અવગ્રોધાય છે. આર્યસમાજીઓએ જે જે તત્ત્વ માનેડાં છે તે સર્વ તત્ત્વોમાં ક્રિયા માનેડી છે. વૈનદર્શન-કારણે પર્મોસ્તિદ્રવ્ય, અપર્મોસ્તિદ્રવ્ય, આકાશસ્તિદ્રવ્ય, પુનઃસ્તિદ્રવ્ય, દ્રાવ અને જલ એ પદ્ધત્યોમાં ક્રિયા માનેડી છે. ધર્મોસ્તિદ્રવ્ય, અ-પર્મોસ્તિદ્રવ્ય, પુનઃસ્તિદ્રવ્ય, આકાશસ્તિદ્રવ્ય અને દ્રાવ એ પાંચ દ્રવ્ય અજીવ છે તેને ૧૮તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે. પરમહંસરૂપ પુન-

જે જે વિવેકદિગ્ધિ દેય હોય તે તે ન અપવાધી મહામૂઢતાપૂર્વક પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થયાનો પ્રવંજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સ્વીય ગુણો ખીલવવા અન્યોનો ઉપગ્રહ કરવા બાદ અન્યોને ઉપકાર કરવો જોઈએ. અન્યોના ઉપગ્રહને સ્વીકારી પોતાના નિર્બંધની ઉપરાંત ધાતું ભેગું કરીને અન્ય જીવોને ટકાવવાવવા, દુઃખી કરવા અને તેઓને ઉપગ્રહ ન દેવો; એજ સહસ્રત્વ ગણી શકાય. શરીરની વૃદ્ધિ અર્થે ઘણું ઘણું પુષ્કલ રક્ષોને ચક્રવૃત્ત કરવામાં આવે છે, અને અન્ય જીવોના ઉપગ્રહ યોગ્ય પુષ્કલ રક્ષોને બહિઃ પ્રદશમાં આવે છે. આપણે જે જે પુષ્કલ રક્ષોનો નિઃસર્ગ કરીએ છીએ તે અન્ય જીવોના આહારાદિ અર્થે દોષ ઉપગ્રહપણે પરિણમે છે એમ વિદ્યાર્થીમાં પણ અવલોકાય છે. વનસ્પતિ, પશુ, પંખીઓ વગેરેનાં નિઃસર્ગભૂત પુષ્કલોને આપણે આહારાદિ રૂપે મરીને ઉપગ્રહરૂપે સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ.

પરસ્પર ઉપગ્રહની આપણેમાં સંપૂર્ણ વિશ્વ સમાર્પિત થાય છે. પરસ્પરોપગ્રહત્વ એ સ્વભાવે પરિણામ પામતું સાર્વત્રિક સૂત્ર છે. જે જે વીરકંઠા અને સિદ્ધો થયા છે તેઓએ પણ આત્માની પરમાત્મતા કરવા ઉપગ્રહત્વને સ્વીકાર્યું હતું અને તેઓ સિદ્ધાવસ્થા પૂર્વે દુનિયાને સર્વોત્તમવિધ ઉપગ્રહત્વ ધનને આપી ઉપગ્રહત્વની આપણેમાંથી સુજા થયા. સત્ય, દયા, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, પરિગ્રહત્યાગ, યત્નિચોજનત્યાગ આદિ મનોધી અન્ય જીવો પર ઉપગ્રહ કરી શકાય છે, અને આત્માને બાવજીવોનું સ્વયમેવ ઉપગ્રહત્વ સમર્પણે પરમાત્મત્વ પ્રગટાવી શકાય છે. ઘન, ગ્રીયત્વ, તપ અને બાવતાથી પોતાના આત્માનું તથા અન્ય જીવોનું ઉપગ્રહત્વ કરી શકાય છે. અભયઘન અને સુખાવધનનિરૂપ નદીઓના પ્રવાહથી સંપૂર્ણ વિશ્વ ગુપ્તી થાય તેનું મૂળ કારણ નિરીક્ષીએ તો પરસ્પરોપગ્રહત્વ અવલોકાય છે. પૃથ્વીકાયાદિ જીવો ઉચ્ચ ઋતિને પ્રાપ્ત કરે તેનું મૂળ કારણ પણ ઉપગ્રહ છે. જે વસ્તુનું ઘન કરવામાં આવે તેનો પ્રતિબદ્ધો દોષ પણ રીતે દોષ પણ રૂપમાં મળ્યા વિના રહેતો નથી. જે જે વસ્તુઓનું અન્યોને ઘન દેવામાં આવે છે તેનું ફળ અનેકધા અનેક રૂપમાં અનેક લાભમાં અનેક અધ્યવસાયોની અપેક્ષાએ સંગ્રાસ થાય છે. આગ્ર

પંચમગુણસ્થાકવર્તિ શાવકો વગેરેને ઉપકાર કરે છે. તેમજ શાવકો
 અન્યાદિવટે મુનિયોને ઉપકાર કરે છે. જીએને પરસ્પર પદોપ-
 કાર સંબંધ છે. જ્ઞાનીઓ અને અજ્ઞાનીઓ સ્વસ્વપ્રાપ્તિનારે વિશ્વ-
 પદોપકાર પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે. પરમાત્મભક્ત મુનિવરો વિશ્વ-
 માંથી અસ્થાપ્યકારને મહેલે છે અને અનંતગુણ ઉપકારને મહેલે છે.
 સમર્પે છે. અન્યોના આત્મભોજે તેઓ જે જે ઉપકારોને મહેલે છે.
 તેમાં તેઓની ન્યાયવિશિષ્ટ યોગ્યતા હોવાથી સ્વહક્ષને સિદ્ધ કરનારા
 ગણાય છે. મહાત્માઓ સર્વ વસ્તુઓના ત્યાગી હોવાથી તેઓ મહા-
 દાની ગણાય છે, અને તેઓ ઉપકારોની મહત્ત્વામાં વિશેષ હક્ષવાળા
 હોવા છતાં વિશ્વપર કદંબ વર્ણવનારા તેઓ નિસ્વય પદોપકારની
 આપણેમાં મુખ્યત્વે આત્મગિતિમાં પ્રવૃત્ત થઈને પાશ્વિક
 વસ્તુઓના ઉપકારોવીત, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષયિકભાવના
 આપકારિકભાવની આપણેમાં પ્રવૃત્ત થઈને લૌકિક, મુખ્યત્વે, લોકો-
 તર મુખબ્યાપારમાં વિશ્વમનુષ્યોને અધિકારી કરી પરસ્પરોપકાર-
 ના મુખ્ય નાયક બનીને વિશ્વની સાર્વજનીન આપકારિકભાવના વર્ત-
 નના આદર્શ પુરૂષ બને છે. એમ પ્રેરક મહાત્માઓ અનુભવી થકે
 છે. ઉપશમ, ક્ષયોપશમ, ક્ષયિકભાવ પરિણત મુનિવરોના માનસિક,
 વાચિક અને કાયિકદિ આદયિક, ભાવીય, પુનઃસંસ્કારોના ઉપકાર-
 દાનથી જગત જીએની જે જે ઉચ્ચતા થાય છે તે અવર્ણ્ય અતકર્થ
 છે. તેવા મહાત્માઓના સંબંધવાળા આદયિક પુનઃસંસ્કારોના ઉપ-
 કારથી જગતજીએ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષયિકભાવ સરમુખ
 થઈને તદ્દપનાને પામે છે. તો તેમના ઉપશમાદિભાવના ઉપકારદાનનું
 તો કહેવુંજ શું? આ જગતમાં વિવેકદૃષ્ટિથી સર્વ પદોપકારોની તુલના
 કરવામાં આવે તો સત્તમુનિવરો તરફથી થતા ઉપકારોના સર્વોપક-
 રોમાં સર્વત્ર, સર્વદા, સર્વધા, સાર્વજનીન પ્રેરણાને પ્રાપ્ત કરી થકે છે.
 સત્ત્વેવ પ્રભુના પ્રતિનિધિયો તરીકે સત્તમુનિવરોને અવબોધવામાં
 આવે છે. તે અરેખર વાસ્તવિકજ છે. સત્તમુનિવરોના ઉપકારથી હિન-
 યાનો ઉદ્ધાર થાય છે માટે તે સત્ત્વોમાં વિશ્વજનોનો પૂજ્યભાવ વિ-
 શ્વસભાવ કુદરતી રીતે રહે છે. જે સત્તમુનિયો વિશ્વજનોને મુખપ્રદ

મુખી-ધની-ભાગી વિદ્યાન દેખાય છે. તે તે લોકોએ અન્યજનોના
 પૂર્વે અનેક ઉપમ્બોને પ્રદાન છે. તેથી તેઓ જ્યાં મુખી અન્યજનોને
 ઉપમ્બ દેઈને પોતાની ફરજ પૂર્ણ ન કરે ત્યાં મુખી તેઓ સેવાધર્મના
 દેવદાર છે. આ જોવ તેઓએ અન્યજનોને ઉપમ્બ દીધા વિના
 રહેવું ન જોઈએ. કારણ કે તેઓ અનેક જોવાના ઉપકારતો દશાયલા
 છે. માટે તેઓએ અભિમાનથી આદ્ય સ્વામીનાદિ પારણ કરીને
 પોતાની જાને ન ઉજવથી જોઈએ. પણ, પક્ષી વગેરે સર્વ પ્રાણીઓના
 ઉપમ્બથી આશ્રિત થએલ મનુષ્ય જાન છે. માટે સર્વ જનોએ પણ
 પક્ષી વગેરે પ્રાણીઓના સંરક્ષણાર્થે ઉપમ્બ કરવા તત્પર થવું જોઈએ.
 તેઓ અન્યજનોના ઉપમ્બથી પુષ્ટ થઈને અન્યજનોના નાશાર્થે સ્વ-
 શક્તિઓને ઉપયોગ કરે છે. તેઓના એવા અપકૃત્યથી વિશ્વમાં અનેક
 મહાન્યાતો થાય છે, એમ પાપની શુભલીલાનું માહાત્મ્ય પ્રયોગ કરીને
 જણાવે છે. અન્યજનોના ઉપમ્બથી જીવનાર જોઈએ હું અને મહાર્જી
 એવું મોદનું નાટક ન કરવું જોઈએ. અન્યજનોના ઉપમ્બોને અનંત-
 ૫૦ જાતકલમાં મદલુ કયાં. વર્તમાનમાં અનેક જોવાના અનેક ઉપ-
 મ્બો મદલુ કરાય છે, અને લવિષ્યમાં અનેક જોવાના અનેક ઉપ-
 મ્બથી યુક્ત થવું પડે. એવી સર્વ જોવાની સ્થિતિ હોવાથી વાસ્તવિક
 પદોપકારદષ્ટિથી અવલોકતાં સ્વામિભાવ ખરેખર જગતમાં ધરી શકતો
 નથી. દુનિયામાં ઉપમ્બોનાં લેણાં દેણાંનો અવધાર સર્વને સેવવો પડે
 છે. ઉપમ્બનું દેવું જૂઠાના વિના છૂટકો થવાનો નથી. અન્યજનો
 પામ્બથી ઉપમ્બો નહિ લેવાની ઇચ્છા છતાં આવસ્યક ઉપયોગી ઉપ-
 મ્બો સ્વભાવે લીધા વિના છૂટકો થતો નથી. તથેવ ઉપમ્બોને દીધા
 વિના પણ છૂટકો થતો નથી. જ્યાં મુખી આત્માની આથે કર્મ છે.
 ત્યાં મુખી ઉપમ્બોનો લેણુદેણુ સંબંધ વત્તો કરે છે. આ જોવ દશ
 દશાન્તે હૃદય મનુષ્યજન પામીને મનુષ્યોએ વિવેકદષ્ટિથી સર્વ
 જોવાને જે જે ઉપમ્બો દેવા પડે તેવું સમ્ય નિરીક્ષણ કરીને સ્વા-
 ધિકારે સ્વશક્તિપૂર્વક ઉપકારમાં પ્રવૃત્ત થવું. જોવાને પરરપદોપમ્બ
 છે. હે મનુષ્ય ! તારી શક્તિ પ્રમાણે જગતની સેવાર્થે પ્રત્યુપકારાર્થે
 તું તારા પ્રાણી બંધુઓને મન, વાણી અને કાયાદિથી ઉપમ્બ કર.

ઉપકાર કરવાનો વિચાર કરવામાં ઠગપટ્ટિ, પસ્થાઈય, અને મનુષ્યજ-
 નની સફલતાને સ્થાને નિષ્ફળતા અવરોધીશ. અન્યજીવે પર ઉપકાર
 કર્યો એ આત્મોદ્ધતિ માર્ગમાં આગળ વધવામાં અન્યજીવોની આદ-
 યારૂપ લેવું છે અન્યજીવોની પાસેથી કંઈ પણ પાડુ ન લેવાની
 નિષ્ક્રમબુદ્ધિથી જે જે ઉપકાર કરવામાં આવે છે તેથી સ્વાત્મની
 અનંત ગુણ ઉચ્ચતા ખીલે છે, અને સદજસમાધિમાં આગળ વધ-
 વાનું થાય છે. પરોપકારમાં પ્રતુની ઝાંખી જન્ય છે. અને આત્મા
 પરમાત્મારૂપ બને છે. એમ ઉપમદંદુષ્ટિએ અવગ્રાહ્યું. સદજ સમાધિમાં
 સ્થિત્ય કરવા માટે નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં રહેવું એકલે. નિર્વિકલ્પ
 સ્થિતિમાં રહેનાર મહાત્મા જગત્પર અત્યંત ઉપકાર કરી શકે છે.
 માની નિર્વિકલ્પ દશામાં રહેનારના આત્મબળની અન્ય મનુષ્યોપર
 અસર થાય છે. આ એવ સમાધિવંત મુનિયો માની છતાં અન્યોના
 પર ઉપકાર કરી શકે છે. સમાધિવંત મુનિ “ગુરવસ્તુ માંનાવાલવાનાઃ
 શિષ્યાસ્તુ હિ પ્રલંઘવાઃ” એ કહેવતને અસરથી સ્મર્ય કરી બતાવે
 છે. આત્મસમાધિમાં રહેનાર મહાત્માના મન, ચાત્રી અને ક્રયાના
 પરમાલુરૂપિ પણ બાજે ગુણ વટે સ્પર્ધ મયા હોય એવા યદ્ય મયા
 હોય છે. અને તે છટીને પાસે આવનારુઓ પણ ગુણોની અપૂર્વ
 અસર કરવા યજ્ઞિમાન થાય છે. આવા નિર્વિકલ્પ દશામાં રહેનાર
 મુનિયો જગત્માંથી જે આદ્યમુદિ પ્રદણ કરે છે તેના કરતાં અનન્ત
 ગુણ વિશેષ લાભ આપવા તેઓ જગતને સમર્થ થાય છે. પ્રવૃત્તિમા-
 નમાં પધિક્તન થએલ કર્મયોગિમહાત્માઓ જે યાંત્રિયો લાભ આ-
 વિધને આપે છે. તેના કરતાં નિર્વિકલ્પક સમાધિમાં રહેનાર મહા-
 ત્માઓ જગતને અનન્તગુણ યાંત્રિયો લાભ આપવા સમર્થ થાય છે.
 નિર્વિકલ્પક સમાધિસ્થ મહાત્માઓ તરફથી જગતને જે અપૂર્વ યાંત્રિયો
 લાભ મળે છે. તે સામાન્ય મનુષ્યોની દૃષ્ટિ બહારનો વિષય હોવાથી
 જગત્ તેને અવગ્રાહી શકતું નથી પરંતુ નિર્વિકલ્પક સમાધિમંત્રોથી
 યનારુ લાભ અદસ્યપલું સદ્ય જગતને મળ્યા કરે છે. આ એવ
 ‘પરસ્પરતોષમહો જીવાનામ્’ એ સૂત્રના ભાવને સમાધિનિષ્ઠ મુનિયો
 સમ્યગ્ અવગ્રાહે છે, અને જગતને તેના લાભ સહેજે સમર્થ છે.

સ્તિકાય, પુફગલાસ્તિકાય, અવાસ્તિકાય અને કાલ એ ૫૨
 દ્રવ્યથી બનેલી વિશ્વશાલામાં પરસ્પરોપગ્રહો જાવાનામ્ એ સૂત્રને
 આગળ કરી અન્ય જીવોની સાથે ઉપગ્રહની આપણેની પ્રવૃત્તિ સેવી
 શકે છે અને તેથી સ્વાત્મોત્તતિ આધક દશ્યામાં પ્રગતિમાન બની શકે
 છે. જીવોમાં પરસ્પર ઉપકાર સંબંધને જે અવબોધતો નથી તે વિશ્વ-
 શાલાના જીવોની સાથે એકત્ર અને ઉપકાર સંબંધે વર્તી શકતો
 નથી. અન્ય જીવોપર ઉપગ્રહ કરવો એ સ્વકર્તવ્ય કર્મયોગ છે એવું
 અવબોધ્યા વિના તે સ્વર્ધી બનીને અન્તે કર્તવ્ય કર્મયોગ દ્વારા સ્વ-
 પ્રગતિ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. આ વિશ્વશાલામાં સર્વ જીવો
 પરસ્પર એકબીજાના ઉપકારી અને મિત્રો છે તે ઉપર્યુક્ત સૂત્રથી સિદ્ધ
 થાય છે. અતએવ સર્વ જીવોની સાથે મિત્રી પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને
 પ્રફુલ્લ એ ત્રણ સાવનાના વર્તનથી વર્તવું જોઈએ, અને આત્મવત્
 સર્વ જીવોને માની ઉપગ્રહ દિષ્ટિએ સર્વ જીવોની ઉપયોગિતા અવબોધી
 સર્વ જીવોનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. તથા સર્વ જીવો પરસ્પર ઉપગ્રહ
 કરી આત્મોત્તતિમાં અમગ્નિ બને એવી યોગ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિને મન,
 વચન અને કાયાથી સેવી જગત્પુ ઉપગ્રહ દાનચત્રમાંથી ઉપગ્રહો
 પાછા વાળી મુક્ત થવું જોઈએ એજ વિશ્વશાલાવતિ ચેતનની ઉત્ત-
 તિનો વાસ્તવિક ઉપગ્રહ કર્મયોગ છે. અત્ર ઉપગ્રહના સંબંધે જગ્ગ-
 વતાં પ્રસંગોપાતક થાય છે કે જીવો પરસ્પર એકબીજાને અપકાર કરી
 શકે છે અને પુફગલ દ્રવ્ય પણ ઉપકારની પેઠે અપકાર કરી શકે છે. જૈન-
 દિષ્ટિએ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય નાશ,
 ગ્રાસ અને અંતરાય એ આઠ કર્મ પુફગલરૂપ છે અને તેથી આત્માની
 જ્ઞાન, દર્શન, અભ્યાસ, ક્ષયિક ચારિત્ર, અનન્તરિચિતિ, અરૂપી, અચુર
 લુપ્ત અને વીર્યશક્તિયોનું આશ્વર્ય થાય છે અને તે અષ્ટ કર્મપ્રવૃત્તિ-
 યોગ નાશથી આત્માના આઠ ગુણો પ્રકટે ॥ તેથી બ્યવહારદિષ્ટિએ કેટ-
 લાંક પુફગલો પાતે આત્માને જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ પુફગલોના નાશ માટે
 ઉપકારી થાય છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ પુફગલો આત્માના ગુણોને
 કલે છે. માટે તે અપકારી થાય છે અતએવ સિદ્ધ થાય છે કે જીવો
 જીવો અને અજીવ પદાર્થો ઉપકારીત્ર થાય છે અને અપકારી.

કરવામાં આવે છે તે ઉપરથી દર્શિની પ્રથમ દેવતા બધી
 અવસ્થામાં છે તેનું વસ્ત્રવિક મહત્ત્વ અવગ્રહ્ય છે અને પશ્ચાત્
 દરિયાનાર પૂર્વક વિગતનું મર્ચગમન, પરહિતનિરતા મળવું નૂત-
 નતા: । સોયા: પ્રવાનું નાશ, મર્ચગમનનાં લોહા: । દરિયાદિનું
 સહેજે જન કરી શકાય છે. પરંપર ઉપરથી મહત્ત્વ ધ્યાનીને વિશ્વ
 મનુષ્યને મુખને માને ધ્યાનનાર પશ્ચાત્તમન્ય સ્થિતિ શ્રીમા
 દેવસ્થિતિ વચ્ચે પરસ્પરોપમહો જીવાનામ એ સૂત્ર સ્વીને સ્થિતિને
 યમ કર્મના ઉપર કર્મને માને પ્રત્યક્ષીને વિશ્વસ્થામાં તેઓના
 દાનની પરમાત્મના પ્રત્યક્ષ માટે અને પૂર્વનુપ પ્રત કરવા માટે
 યમ અવસ્થા કર્મનેનું પ્રિયું આપીને વિશ્વપર મહત્ત્વ ઉપર
 છે તેથી તેઓનું અપિત વિશ્વ અભારી છે. પરંપર સ્થિતિ
 એક બીજાને અનુદિષ્ટવ્યો ઉપર કરે છે તેથી વિશ્વસ્થામાં અવક
 દર્શી દ્રવ્ય છે તેને અંગીકર કરીને મનુષ્યને કર્મોની બનવું
 એકે આ વિશ્વસ્થામાં યમનાં સ્થિતિને પરંપરથી ઉપરથી છે
 એવું અનુભવીને ઉપરથી કર્મ કર્મોમાં પ્રતિ યજ્ઞ પૂર્વ
 મુખના એવી આત્મિકિ કર્મો એક સ્થિતિને આર ભાવ્ય છે.
 પરંપરોપમહો દર્શિને આ વિશ્વસ્થામાં જે પ્રવર્તે છે તે કર્મોકર્મ-
 યમના અધિકારી થાય છે તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉપરથી પ્રતિને માન
 આપી આત્મિકિ કર્મોકર્મ બનવું એકે વિશ્વસ્થામાં સર્વ
 યમનારપરનાં પરસ્પરોપમહો જીવાનામ એ સૂત્ર વિશ્વસ્થી અને
 આચારથી બાપક બનીને સર્વ ધર્મોને સ્થિતિ ન મુખી થકે છે.
 પરસ્પરોપમહો જીવાનામ એ સૂત્રની સ્થિતિ પ્રતિ જે ધર્મમાં રહેલી
 નથી તે ધર્મ પરંપર આ વિશ્વમાં સ્થિતિ રહી શકે નથી. પર-
 સ્પર ઉપરથી કરવાના ભાવને આચારમાં મૂકીને પુલકેને વ્યવધર્મને
 સ્થિતિ કર્યો હોય અને તે એક વખત દિનુચ્ચનમાં સર્વ બાપક
 બન્યો હોય. તૈનધર્મ એ સૂત્રના ભાવને આચારમાં મૂકવાનું જેનેવટે
 સર્વ દિનુચ્ચનમાં દેવો હોય અને આદે ઉચ્ચસ્થિતિ એ સૂત્ર
 પ્રત્યે પરંપર ઉપરથી કરવામાં જેને એ મહત્ત્વ સ્વી અને સંકુચિત
 દર્શિ, અજ્ઞા અને પ્રત્યક્ષી સર્વ વિશ્વસ્થામાં સ્થિતિ કર્મોકર્મ-

પરસ્પરોપકારેણ, જીવા જીવન્તિ મૂતલે ।

અતઃ પરોપકારેણ, યતિતવ્યં સ્વશક્તિઃ ॥ ૬૯ ॥

પરોપકારકર્માણિ, કર્તવ્યાનિ સ્વયોગતઃ ।

નિષ્કામચૃત્તિતો નિત્યં, લોકૈર્ધર્માર્થકાચિભિઃ ॥ ૭૦ ॥

જગજ્જીવોપકારાય, ભાવના યસ્ય વર્તતે ।

પરોપકારિણા તેન, સદાસેવ્ય ઉપગ્રહઃ ॥ ૭૧ ॥

વિવેચનઃ—પરસ્પરોપકારવડે એવે ભૂતકામાં એવે છે અતએવ
 ઇપકારમાં સ્વશક્તિથી પ્રયત્ન કરવે એવે. ધર્માર્થકાંક્ષિકોકેએ
 નિષ્કામચૃત્તિથી પરોપકાર કયો સ્વયોગથી કરવાં એવે. જેની ઉદ-
 યભાવના જગજ્જીવોપકાર માટે વર્તે છે તેવા પરોપકારીવડે સદા
 ઉપગ્રહ સેવવા યોગ્ય અડતકમા સ્લોકમાં પરસ્પરોપકારીજીવાનામ્ એ
 સૂત્ર ભાવદ્વારા એવેને પરસ્પર ઉપકાર હોય છે એમ નિવેદ્ય પશ્ચાત્
 પરોપકાર કરવે એવે એમ કર્તવ્યકર્મનું ઉદ્દેશપૂર્વક વિધાન કરવા
 માં આવે છે. પરસ્પરોપકારવડે વિશ્વમાં એવે એવી શકે છે. અત-
 એવ સ્વશક્તિથી પરોપકારમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એવે. પરસ્પરોપકાર એ
 સ્વપરનું દ્રવ્ય અને ભાવથી બ્યવહાર અને નિશ્ચયતઃ ભવનસૂત્ર છે.
 એ સૂત્ર પ્રમાણે વર્તવામાં જેટલે પ્રમાદ તેટલી આત્મહાનિ અવળે-
 થવી. પરસ્પર એવેને ઉપગ્રહ છે એટલું તે નહિ પરન્તુ પરસ્પરો-
 પકારવડે એવે વિશ્વમાં એવી શકે છે તે વિના કોએક શ્વાસેન્દ્રીય
 દેવાને યજ્ઞિન્નાન નથી. શ્વાસેન્દ્રીયસદાચ વાયુનું ઝડલું કરીને શ્વા-
 સેન્દ્રીય લેઈ એવાય છે તેમાં યદિ વાયુનું ઝડલું ન કરવામાં આવે
 તે એવી શકાય નહિ. વાયુના એવેને આત્મભોગ ઝડલું કરી
 અન્ય એવા એવી શકે છે તેમાં વાયુને ઉપકાર છે. વાયુના એવે
 સમજ ન શકતા હોય તથાપિ પરોપકાર તે કરે છે એમ મનુષ્યે તે
 અવળેથી શકે છે. પરસ્પરોપકારના જ્ઞાનવિના પૃથ્વીપ્રાય-અપ્પ્રાય-
 નેત્રપ્રાય-વાયુપ્રાય-વનસ્પતિપ્રાય અને તત્ત્વપ્રાય એ છે પ્રકારના એવેને

વ્યાસસ્ય ઘચનદ્વયં, પુણ્યંવરોપકારાય પાપાય પરપીડનમ્ ॥ અનેક
 આનન્દો આશ્વોપરોપકાર કરવાને માટે ઉપદેશ કરે છે. પરોપકારથી
 પુણ્ય થાય છે અને અધિકાર પ્રમાણે પરોપકારકર્મ કરીને સ્વકરન્
 અથ કરવાથી આત્માની શુદ્ધતા વધા ઉચ્ચતા થાય છે; અતએવ પ્રત્યેક
 મનુષ્યે યથાશક્તિ પરોપકારનાં કૃત્યો કરવાં જોઈએ. પરોપકારનું
 એવન તેજ ખડું એવન છે. પરોપકારને માટે પૂર્વમુનિયોએ-ઋષિયોએ
 આત્માર્પણ કરવામાં કોઈ ભાવની બાકી રાખી નહોતી. હે મનુષ્ય ! જો
 તે મનુષ્યસવ પાત્રીને પરોપકારનાં કૃત્યોમાં લક્ષ ન દીધું તો તે
 સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનચારિત્રાદિ ગુણ પ્રાપ્ત કરી શકવાનો નથી. પરોપકારના
 જે જે વિચારો અને જે જે આચારો આચરવાના હોય તેમાં સ્વા-
 ધિકારે પ્રવૃત્ત થવાથી આ વિશ્વશાસ્ત્રમાં આત્મોત્તતિસાધક મહા-
 પુરૂષ બની શકાય છે. આ વિશ્વમાં મન-વચન-ક્રિયાવટે પરોપકારનાં
 કૃત્યો કરી શકાય છે. લક્ષની, અન્ન, વસ્ત્ર-પાત્ર-જલ-ઔષધાદિવટે
 પરોપકારનાં કાર્યો કરી શકાય છે. વિદ્યાપાઠનાદિવટે પરોપકારનાં
 કાર્યો યથાશક્તિ કરી શકાય છે. દયાદનવટે પરોપકારનાં કાર્યો કરી
 શકાય છે. સ્વાધિકારે પોતાની પાસે જે જે શક્તિયો હોય તેઓને
 અન્ય એવોના કલ્યાણાર્થે વાપરી પરોપકાર કરી શકાય છે. આ વિ-
 શ્વમાં જેટલા એવો ખરેખર અરિહંત-સિદ્ધ-આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને
 સાધુ ધર્મોદ્ધ છે તેનું મૂળ કારણ પરોપકાર અવશ્યોધાય છે. પરોપકાર-
 ગુણવિના સમ્યક્ત્વાદિ મહાગુણોની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. પરોપ-
 કારથી આત્માની પ્રગતિના માર્ગે ગુરૂં પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે અને તેથી
 આગુરૂ-દેવની પ્રાપ્તિને માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. જે મનુષ્યો પ્રમુની
 પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે તે મનુષ્યો પ્રથમ પરોપકારકાર્યોની પ્રવૃત્તિ
 કરે છે તેથી તેમના આત્મા ખરેખર સત્પુરૂષોના ધર્મોદ્ધનાટે પૂર્ણ
 થોડા થાય છે અને પશ્ચાત્ ધર્મોદ્ધિની પ્રાપ્તિ થતાં વિદુત્તવેગે
 આત્મોન્નતિ થાય છે. પોતાની પાસે કંઈયે લાભે રૂપેયા ભોગ કરે-
 લા હોય છે અને જેઓ પરોપકારના કાર્યોનાં લક્ષની વાપરવાને
 આંચકો ખાય છે, તેઓની પાસેથી કુદ્રવ પરલવમાં લક્ષની પડતી
 હો ॥ અને તેઓની અન્યજવનાં અપકાન્તિ થાય છે. અતએવ પરો-

આત્મા ખરેખર મહીનભાવેથી મુક્ત થઈ શકે છે. આત્માની ઉપાધન
 શક્તિઓ અને નૈમિત્તિક શક્તિઓવડે અન્ય જીવોપર ઉપકાર કરવાથી
 પ્રભવિક્રમ માર્ગમાં વિરુદ્ધવેગે ગમન કરી શકાય છે, અને આત્માની સર્વ-
 શક્તિઓને ખીલવી શકાય છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ દેહોત્તર કરતાં પૂર્વ
 પોશ્યપ્રકર પર્યન્ત લભ્ય જીવોને ઉપદેશ આપ્યો અને દુઃખમુખના માર્ગો
 દર્શાવ્યા એ કંઈ જા વિશ્વપર આશ્ચર્ય ઉપકાર ગણાય નહિ. પ્રત્યેક મનુ-
 જ્યો પોતાની આરે તરફ ઉપકારનાં વિચારવાતાવરણને પ્રચારવું જોઈએ
 અને આરે જાણુએ ઉપકારની કૃતિઓની જ્યવરથા કરવી જોઈએ કે
 જોઈ જામે તેવી પ્રમાદદશામાં પણ ઉપકાર કરી શકાય અને પોતાની
 પતિત દશા ન થતાં આરે જાણુઓથી પોતાના આત્માને ઉચ્ચ કર-
 વાને અન્ય મનુષ્યો તૈયાર રહે. આવી સ્થિતિના રહસ્યને સંવક્ષી
 જ્ઞાનીઓ વિશ્વ જીવોને જણાવે છે કે પરોપકારનાં કાર્યો કરવાં જોઈએ.
 જેવી અન્ય મનુષ્યો વગેરેદ્વારા પોતાને વિપત્તિ વગેરે પ્રસંગે સાહા-
 ય્ય મળે છે અને તે પ્રસંગે પોતાના આત્માને જોડેલા હર્ષ-પ્રમેદ
 ધાય છે તેવી રીતે અન્ય જીવો પર ઉપકાર, અન્ય જીવોને પોતાના
 માટે ધણું માન અને ધેયાવૃત્તિ ઉપજે છે. પ્રથમાભ્યાસીઓ પરોપકાર
 કૃત્યો કરવામાં યગદેવની વૃત્તિનહી પ્રવૃત્તિ કરે છે અને ઉપકારવું મત્યુ-
 પકારરૂપ કલ્પ દર્શિ છે અને તેઓ પરમાર્થને પરોપકારને પણ સ્વાર્થ
 માટે સેવે છે. મધ્યમાભ્યાસી પરોપકારને કરે છે. પરંતુ તેઓ પ્રાણુપ-
 કારની હિંસા સજો છે, પરંતુ પરોપકાર જોના ઉપર કરવામાં આવે છે
 તે મનુષ્યોપર વિપરીત સંયોજોમાં અપકાર કરી શકેતો નથી. ઉત્તમ
 જ્ઞાની મનુષ્ય યગદેવ સદિતપણે સ્વાર્થ અને પરોપકારની મર્યાદાની
 પેઢીપાર ગમન કરી નિર્વેપ દૃષ્ટિમાત્ર જની પરોપકારનાં કૃત્યો કરે
 છે તેથી તે શુભાશુભ પરિણામ વિના પરોપકારનહિ કર્મયોગથી કર્મ-
 બંધન પ્રાપ્ત કરી શક્યા વિના સ્વદેહને બચાવી શકે છે. આત્મ-
 જ્ઞાની મહાપુરુષો આવી દશાએ નિર્બંધ દૃષ્ટિથી પરોપકારનહિ કાર્યો
 કરીને વિશ્વમાં મહાત્મ કર્મયોગી બને છે. પરોપકારના પરિણામથી અને
 પરોપકારમાં પ્રવૃત્તિથી પુરુષ બંધ થવાની સાથે જો જો દશાઓદ્વાદા આત્મા
 ઉચ્ચ ધાય તે તે દશાઓને આત્મા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરોપકારી

અને શુદ્ધતાની ત્વરિત પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. જે જે શુભ પુણ્યવ
 ર્થકો છે તે વસ્તુના પુણ્યવ દ્રવ્ય છે તેને જ્ઞાતાના મની લેઈ તેને
 ધન સંપત્તિ વગેરે નામથી સંગ્રોધવાના આવતા દ્રવ્ય તેઓની
 મનતા, અર્જના કર ધવાની સાથે પરોપકારમાં તેને ત્યાગ થાય છે
 અને તેની સાથે જ્ઞાતાના આત્માને લાગેલા જાપ પુણ્યલાભે સંબંધ
 હોય છે તેથી આત્મા નિર્મલ કર્મસંધનરહિત થઈ સુક્ષ્મ પરમાત્મા અને
 છે. શુદ્ધસ્વાત્મ અને ત્યાગાત્મને પરસ્પર ઉપકારને સંબંધ છે. શુદ્ધ-
 સ્વાત્મનીઓપર ખરેખર ત્યાગીઓ અનન્તશુભ ઉપકાર કરવાને શક્તિ-
 માન થાય છે. આ જગત ત્યાગીઓના અનન્તશુભ ઉપકારથી સદા
 ભાયલું રહે છે. શ્રી વીર્યશુભે, સુધર્માસ્વામીએ, જ્ઞાતમણુએ, હંમુએ,
 શંકરચાર્યે, હરિભદ્રસૂરિએ, હંમચંદ્રાચાર્યે, ઉમાસ્વામિ ચાર્યકે, સંમંતભદ્રે-
 હીરવિજયસૂરિએ, યશોવિજય ઉપાધ્યાયે, આનન્દધને આ વિશ્વપર ઉપ-
 દેશ રેઈ જ્ઞાતાનાં પુણ્યકો લખી અનન્ત શુભે ઉપકાર કરેલ છે. હિન્દુ
 યોગમાં સ્વામી દયાનન્દે, વિવેકાનન્દે અને સ્વામી સમતીયે ઉપદેશ
 મળ્યો લખી ઉપકાર કર્યો છે. સર્વ વસ્તુઓ જગતને અર્પણ કરી
 ત્યાગી બની જીવતાં સુધી જ્ઞાનવટે ઉપદેશ દેવો, સાચાં કૃત્યો કરવાં
 અને સદા વિશ્વમાં સર્વ લોકો સુખી રહે એવા વિશ્વને સક્રિયાદે
 અને આશ્વાસ જાગ્રુવવા તે વિશ્વના ઉપર મહાન ઉપકારક બન્યો.
 જગતને ઉદાર ત્યાગીઓવટે થાય છે તેથી ત્યાગીઓના સન્માન ખરે-
 ખર વિશ્વપર શુદ્ધસ્વાત્મનીઓથી ઉપકાર થઈ શકતો નથી. ત્યાગીઓ
 શુદ્ધસ્વાત્મનાથી અરૂપ ઉપકાર મંડી શકે છે અને જેને બદલો
 ભવિષ્યમાં અનન્તકલપર્યન્ત કોઈ ઉપાયથી કરાયે ઉપકાર કર્યો
 હતાં પણ પાછા ન જાળી શકાય એવા અનન્ત શુભ ઉપકારને ત્યા-
 ગીઓ કરી વિશ્વોદાર કરે છે તેથી ત્યાગીઓના ઉપકાર તો આ
 વિશ્વ ત્રણ કાળમાં દબાયું રહે છે. અતએવ ત્યાગીઓની સેવા માટે
 સદા શુદ્ધસ્વાત્મનીઓ ઉચ્ચ રહે તોપણ ત્યાગીઓના ઉપકારને બદલો
 જાળી શકે નહિ. શુદ્ધસ્વાત્મનીઓની આવશ્યક કર્તવ્ય કર્મયોગની
 દરજ્જા છે કે તેઓએ ત્યાગીઓની સેવા ભક્તિમાં સર્વ સ્વાર્પણ કરવું.
 ભક્ત-ત્યાગી મહાત્માઓના હૃદયમાં સત્ય અને પ્રભુને વાસ છે.

કરવાં થતા નથી તેથી તેવા આત્મજ્ઞાની મનુષ્યો પરોપકારરૂઢિ સંકલ
 કાર્યો કરવાને અધિકારી બને છે. જેઓ શુદ્ધ પરિણામના અધિકારી
 થયા નથી અને શુભ પરિણામે જન્મતામાં પરોપકારરૂઢિ કાર્યો કરવાને
 અધિકારી છે તેઓએ શુદ્ધ પરિણામ પ્રાપ્તિપ્રતિ સાધ્ય બિન્દુ લગીને
 શુભપરિણામથી પરોપકારરૂઢિથી કરવાં ભેદજો. શુભ પરિણામ પણ
 પરોપકાર કરવાં સ્વયં ન રહેતા હોય અને અશુભ પરિણામ સેવાતા
 હોય તોપણ શુભ પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર વૃત્તિસહિત પરોપ-
 કારનાં કાર્યો કરવાં ભેદજો. શુભાશુભ પરિણામથી મુક્તિ એવી દશામાં
 આવીને આત્મજ્ઞાની મહાકર્મયોગીઓ મન-વચન અને કાયાથી પરો-
 પકારનાં કાર્યો કરી શકે છે તેથી દશામાં જે મહાકર્મયોગીઓ
 વિચરે છે તેઓને જન્મતાને શુભાશુભ વ્યવહાર નહોતો નથી, તેઓ
 શુભાશુભ વ્યવહારથી નિર્મુક્ત થઈ જેમ તેમને યોગ્ય લાગે એવા
 માર્ગે અપ્રમત્તયોગીઓ થઈને વિચરે છે અને વિચર પરોપકારરૂપ
 મેધની વૃદ્ધિ કરી જન્મતાને આનન્દમય કરી દે છે. જેઓ શુભા-
 શુભ પરિણામથી મુક્ત નથી થયા તેઓ શુભાશુભ વ્યવહારને
 અનુસરી શુભમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને અશુભથી નિવૃત્ત થઈ પરો-
 પકાર દૃત્યોને કરે છે એવો તેમનો અધિકાર હોવાથી તેઓને તે
 પ્રમાણે પ્રવર્તવું ભેદજો. સ્વભ, ધર્મસાધ્ય, યોગી, સંન્ય, સાધુ, શૂર,
 ભાવપિતા, પેદા, વગેરે આ વિશ્વમાં વિશેષતઃ ઉપકારક છે માટે તે-
 ઓની રક્ષા કરવામાં અસ્પર્ધાનિ ધાય-અસ્પરોષ ધાય તોપણ તેઓની
 સેવાભક્તિ અને રક્ષા કરવી ભેદજો. મહોપકારની પ્રવૃત્તિઓ સાથે
 અસ્પરોષોની પ્રવૃત્તિઓ થયા કરે છે તેથી કંઈ પરોપકાર પ્રવૃત્તિની
 સ્વકરજથી પમ્પ-મુખ ન થવું ભેદજો. એક શેઠ નદીના કાંઠે બેસી
 રહ્યા હતા એવામાં અન્ય શેઠનો પુત્ર નદીના પ્રવાહમાં તણાવા લાગ્યો
 ત્યારે તેને નદીના કાંઠે ઉપવિષ્ટ બેઠીને બચાવવા માટે ખૂબ મારી;
 પરંતુ તે શેઠ વિચારવા લાગ્યો કે શેઠનો પુત્ર નદીની બહાર કાઢતાં
 તે પરજુઓ અને નેપુન કરી નવજાન આવેને માર્યો તથા વડકાપની
 દિવસ કર્યો અન્યથા તેને બચાવવામાં કોઈ લાગણી રાખશે નથી;
 ઉત્કૃષ્ટ બલિષ્ઠમાં જે દિવસરૂઢિ પાપો કર્યો તેનું મ્હને પણ લાગશે,

હોય તે ન ખાતું એવી પ્રતિજ્ઞા આપી નથી; માટે આપુએને સગી
 કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ઉઠતું પાપ બાંધે છે. કોઈ આપુ સગી નથી
 તેથી ત્યારે પ્રતિજ્ઞા બનીને જની લેવું એકંએ આ પ્રમાણે તેના મુદ્દા-
 ગુરુએ એમ આપીને મુદ્દાવિદની મુદ્દા દૂર કરી. પ્રતિજ્ઞાપાત કથિત
 આ કથાપરથી ત્યાર એ લેવાનો છે કે મુદ્દાદિએ પરોપકાર કરતાં પાપ
 થાય એવી રીતે પરોપકાર ન કરવો એકંએ એકેન્દ્રિય એવો કરતાં
 દીન્દ્રિય અને દીન્દ્રિય કરતાં ત્રીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય કરતાં ચતુરિ-
 ન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય કરતાં પંચેન્દ્રિય એવોપર પરોપકાર કરતાં
 અનન્તગુણ પુરુષાદિક્ષ આપ થાય છે. પશુપંખીઓ કરતાં મનુષ્યોપર
 પિત્રાર કરતાં અનન્તગુણ દેવ પોતાને તથા વિશ્વમાનને થાય છે.
 અનાયો કરતાં આયોપર ઉપકાર કરતાં અનન્તગુણ વિશેષ દેવ થાય
 છે. આયોમાં અજ્ઞાનીઓ કરતાં ઉત્તમ સાત્તિકગુણી જ્ઞાનીઓને ઉપકાર
 કરતાં અનન્તગુણ વિશેષદેવ થાય છે. ગુરુદયાગ્રમી આર્યજ્ઞાનીઓ
 કરતાં ત્યાગી કર્મયોગી જ્ઞાનીઓપર ઉપકાર કરતાં અનન્તગુણ વિશેષ-
 દેવ પદેપર પોતાને તથા સમાજ અને વિશ્વને થાય છે. દેયને
 કર્મને ઉદાર કરનાર જ્ઞાની મનુષ્ય મદ્ય ચંદ્રસ્ય છે. અતએવ દેયોદા-
 િક, ધર્મોદારક જ્ઞાનિમહાત્માઓપર ઉપકાર કરતાં અનેક એવોના ભોગ
 આપવા પડે અને દિવ્યદિ દોષ લાગે તોપણ અનન્તગુણ દેવ થાય
 છે. જ્ઞાન-વિદ્યાકેશવગુણીકાલ વિશ્વપર પરોપકાર કરતાં અનન્તગુણ દેવ
 થાય છે. જે જે મહાપુરુષો, મહાત્માઓ આ વિશ્વપર દ્રવ્ય અને
 જાવથી વિશેષ ઉપકાર કરનારા હોય છે તેઓની તે પ્રમાણે ભક્તિ-
 સંરક્ષા કરવામાં અદ્વદોષ અને અનન્તગુણ દેવ વિશેષ થાય છે. સર્વ
 એવો એક કુટુંબસમાન છે તોપણ તેઓનો પ્રભુદિ અને ઉપકાર
 કર્તવ્યની દૃષ્ટિએ તેઓનું તે દૃષ્ટિયા વિવેકે મહત્ત્વ સંવહી ઉપર પ્રમાણે
 કથન કર્યું છે, અન્યથા હવે અગર મહાશ્વપર શુભાશુભપરિણામ
 દૃષ્ટિએ પરોપકાર કરતાં શુભાશુભદેવ થાય છે તેથી અનેક દૃષ્ટિયોની,
 આપેશ્વરો ઉપરનો વિવેક ધ્યાનમાં ચખી અનેકાન્તદૃષ્ટિએ ઉત્સર્ગ
 અને અપચદથી પ્રતિ કરવી. જે જે પ્રસન્ને સ્વાધિકારે દ્રવ્યજોવકા-
 લસાવથી જે જે એવોપર જે જે ઉપકાર કરવો યોગ્ય હોય તે તે

વિશ્વવર્તિ ચક્રવર્તીએ તત્પર રહેવું જોઈએ. શ્રીવીર્યકર મહારાજ
 સમવસરમાં બેત્રી દેશના દેઈ મનુષ્યો વગેરેનો ઉદ્ધાર કરે છે તેથી
 તેઓ મહાદેવ-ત્રિભુવનપાતે-મહામાહન વગેરે વિશેષભોધી સ્તવાય છે.
 આ વિશ્વમાં પરસ્પરપ્રવર્તિત ઉપકારસૂત્રનો જે ઉચ્છેદ કરવા તત્પર
 થાય છે તે આ વિશ્વશાલામાં અપકાન્તિના નિયમાનુસારે સ્વત્રાતિનો
 અધઃપાત કરે છે. પરસ્પર ઉપકાર કરવાની પ્રવૃત્તિને માન આપીને
 પ્રવર્તી વિના વિશ્વપદ્મમાંથી સુકા યઈ યકાય તેમ નથી. સંપૂર્ણ
 વિશ્વવર્તુઓનો સંચય કરીને તેના રખવાળ બનવાથી માનવને કોઈ
 લતનો લાભ નથી. અહંમત્વના પદ્મોને છેદીને જો આ વિશ્વને
 દેખવામાં આવે તો આ વિશ્વ એક કુકુળ સમાન ભાસે અને પોતાની
 પ્રવૃત્તિઓનું વિશ્વને સમર્પણ કરી શકાય. જેવું વિશ્વમાંથી લેવા
 ૧૮૮૧ કરવામાં આવે છે તેવી વિશ્વને પાછું દેવાની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ
 ૧૯૦૧ એ સ્વદેશ છે તેનાથી વિશેષ મનુષ્ય કરી શકતો નથી. અતઃ
 ૧૯૨૧ વિશ્વની સાથે સત્તાધિકારી છતાં અને ધનપતિ છતાં સમા-
 ૧૯૪૧ વર્ધી વર્ધવું જોઈએ. વિશ્વના જીવોને પોતાના કરતાં નીચ અને
 ૧૯૬૧ ની કૃપાવટે જીવી શકે છે એવું મનમાં ધારીને કદાપિ કોઈ ઉપ-
 ૧૯૮૧ પ્રવૃત્તિને સેવે તો તે યોગ્ય ગણી શકાય નહિ. સર્વ જીવો પોત-
 ૧૯૦૧ પોતાની ફરજે જોડા છે. આપણે તેઓને શામાટે હલકા ગણવા જોઈએ ?
 ૧૯૨૧ આપણે જેમ અન્યોના ઉપકારે મદદ કરીને જીવતા હોઈએ છીએ
 ૧૯૪૧ તેમ અન્ય જીવો આપણા ઉપકારને મદદ કરીને જીવતા હોઈએ છે; તેથી તેઓને
 ૧૯૬૧ હલકા ગણવાનો પદ્મપદ્મદષ્ટિએ અધિકાર નથી. પરસ્પર એકબીજાની
 ૧૯૮૧ ફરજરૂપ ધર્મ અદ્ય કરવાનો આ વિશ્વશાલામાં સર્વ જીવોનો અધિકાર
 છે તેમાં યદ્ય પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. આ વિશ્વશાલામાં પદ્મપદ્મ
 કરવો એજ પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્વત્રાતિ કરવાનો ઉપાય છે તે
 વિના કદાપિ આત્મચુલ્લે ખીલવાના નથી. જે મનુષ્યો પદ્મપદ્મ કરે
 છે તે પ્રભુના માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે અને દુર્જીવોનો ત્યાગ કરીને સદ્-
 ચુલ્લેને મદદ કરી શકે છે. જોલાવની વૃત્તિનો ત્યાગ કરીને પરસ્પ-
 રપદ્મ કરવાની વૃત્તિને આદર અને આ વિશ્વવર્તિ દુઃખી જીવોપ્રતિ
 દિદિ દેઈ તેઓનાં દુઃખ ટાળવાને તેઓના આત્માની સાથે પોતાના

પરોપકાર કરવાની ભાવના ધારણ કરીને ઉપયુક્ત સર્વ પ્રકારના ઉપ-
કારમાં સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સ. ૧૯૫૭ ની આવમાં
હિન્દુસ્થાનમાં મહા દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે અનેક પરોપકારી મનુષ્યોએ
નિઃકામવૃત્તિથી મનુષ્યોનીપર પરોપકારવૃત્તિ આચરી હતી. અમદાવા-
દમાં કવિ-નાટકકંપની પ્રકાશ-જેન શા. ગદ્યાભાર્થ ધોગશા હતા.
તેમના પિતાશ્રી ધોગશાશ્રી પક્ષ જૈન હતા. તેમના દૈન્યમાં પ્રતિદિન
પરોપકારની ભાવના વધ્યા કરતી હતી. તેઓ દરરોજ બ્યાખ્યાનમાં
જતા હતા. તેઓ બ્યાખ્યાન ધવળ કરી ઉપાદય બહાર નીકળતા કે
તેમની પાછળ અનેક દુઃખીલોકો પડતાં અને તેમની પાછળ પોતાના
દુઃખની વાત કહેતાં. ધોગશાશ્રી એક સર્વલોકોની વાત સાંભળતા અને
વધાયોગ્ય સર્વને ઘન આપતા હતા. તેઓની પ્રમાણિકતા અને પરોપકાર-
વૃત્તિથી અમદાવાદના મોટા ધનવંત શેડીયાઓ પાસેથી જેટલા રૂપૈયા
જોઈએ તેટલા માગી લાવતા, દરેક એકી તેમને માગ્યા પ્રમાણે આ-
પતા અને તે લાવેલા રૂપૈયા તેઓ ગરીબ જૈનો તથા જૈનેવર ગરીબ
લોકોને બહેંચી દેતા. ઉપાદયે આધુઓની પોતે બાતે ખબર લેતા,
માધવીઓની બક્તિ કરતા. કોઈના ઉપર ઉપકાર કરવા ચૂકતા નહિ.
અમદાવાદના નગરશેઠ. મણિભાઈ પ્રેમાભાઈએ છાપનનાં દુષ્કાલપ્રસંગે
પરોપકાર કરવામાં બાકી રાખી નથી. તેઓ ગરીબલોકો પાસે ગયી
લેઈ જતા અને તેઓને બાતે તપાસતા અને પશુઓ તથા મનુષ્યોપર
ઉપકાર કરતાં કરતાં તેમના ઉપર રોએ હુમલો કર્યો તેથી એવા બહા
પરોપકારી નગરશેઠનું મૃત્યુ થયું. અમદાવાદના જૈન ગ્રંથેરી, શેઠ લક્ષ્મી-
ભાઈ રાયશ્રીએ પરોપકાર કરવામાં લક્ષ્મીના સ્ત્રી રીતે ભોગ આપ્યો
છે. અમદાવાદ જૈનમંચેનાંખર મૂર્તિપૂજક બેદીજ પ્રકાશમાં તેમજ
આગેવાનીલયો ભાગ લીધો છે. કાવચંકર ઉનિયાચંકરે સ્થાપેલા અના-
યાદમને તેમજ સ્ત્રી આહાર્ય કરી છે. એકાચાળ જૈનના નામે કોઈ
પણ મનુષ્ય તેમની પાસે ખાનગી મદદ લેવા જતો તે તેને તેમની
પાસની અવર્યામાં સ્ત્રી રીતે ખાનગીમાં મદદ આપતા હતા. એક
દુનુભાઈ રાયશ્રીએ હાલે રૂપૈયા ગ્રામ રીતે ગરીબ લોકોને આપ્યા
છે. ઉત્તમ વર્ણના લોકોને ગ્રામ રીતે માફી આહાર્ય કરી છે. તેમની

આવી રીતે આ વિશ્વમાયામાં પરોપકારનું સ્વરૂપ અવબોધીને હે મનુ-
ષ્ય તું પરોપકાર કર, પરોપકારની ભાવનાવાળાએ આ વિશ્વમાં ઉપકાર-
કર્મ કરવામાં સ્વાધિકાર પ્રવૃત્ત થવું બોધ્યું. પરોપકારી મનુષ્યે મન,
વાણી, ક્રયા અને લક્ષ્મીથી સદા ઉપકાર સેવવા યોગ્ય છે. પરોપકારી
મનુષ્યે પરોપકાર કરવાને સ્વર્ગીય સ્તનજી સ્વાધિકાર સેવવો બોધ્યું.
કર્મયોગીને વિશ્વમાયામાં ઉપકાર કર્મમાં પ્રવૃત્ત થઈ આત્મોન્નતિ કરવી
એમ ઉપન્યા શ્રોતૃકોદ્દાતા લખાવવામાં આવ્યું.

અવતરણુ:—વિશ્વમાયામાં પરોપકારકર્મદ્વારા આત્મોન્નતિ દર્શા-
વા પશ્ચાત્ અભ્યવસ્થિત પૂર્ણ કાર્ય ન કરતાં વ્યવસ્થાપૂર્વક કર્તવ્યકર્મ
પરપ્રકર્ય કરવું એમ હવે દર્શાવવામાં આવે છે.

શ્લોક.

एककार्यं न कर्तव्य, मत्स्वच्छम व्यवस्थितम् ॥
परितस्तत् प्रकर्तव्य, मत्प्रकर्माणि सुन्दरम् ॥ ७२ ॥

સાંદાધ:—અસ્વચ્છ અભ્યવસ્થિત એવું પૂર્ણ કાર્ય પણ ન કરવું
બોધ્યું અને વ્યવસ્થાપૂર્વક અપ્રકર્ય પણ પરિત: સુન્દર કરવું બોધ્યું.
વિવેચન:—એક કાર્યને અસ્વચ્છ અને અભ્યવસ્થિતપણે પૂર્ણ કરવા
કરતાં તે કાર્ય અપ્ર કરવું અને સ્વચ્છ તથા વ્યવસ્થિત સુન્દર કરવું એ
ઉપરબુદ્ધ શ્રોતૃકોદ્દાતા વાસ્તાવિક ભાવાર્થ છે. અપ્રકર્ય પણ ચાર ભાશુએથી
સુન્દર કરવું બોધ્યું. કર્મયોગી યનામ્ મનુષ્યે આ બાબત લક્ષ્યમાં
રોકીને વ્યવસ્થિતપણે સ્વકર્તવ્યને કરવું બોધ્યું. સુતનનુષ્યે જે જે કાર્ય
પ્રારંભે છે તેને એકદમ અસ્વચ્છ અને અસુન્દરરીતે કરતા નથી.
અપ્રકર્ય કરવું પણ ચાર કરવું પરંતુ અસ્વચ્છ અને અભ્યવસ્થિત એવું
પૂર્ણ કાર્ય ન કરવું. સ્તનતાપરિણતિએ અને ઉપયોગપરિણતિએ સ્વચ્છ
અને વ્યવસ્થિત કાર્ય કરવાની ટેવ પડે છે. એક વખત પણ એ અ-
સ્વચ્છ અને અભ્યવસ્થિત કાર્ય કરવાની ટેવ પડી ગઈ તે પશ્ચાત્
તેના પરિહાર કરવાં યલ્લે વખત લાગે છે અને મહાપ્રયત્ને અભ્યવ-
સ્થિતપણે કાર્ય કરવાની ટેવને ચારી શકાય છે. મનની ચંચલતાને
પરિહાર થવાથી અસ્વચ્છતા અને અભ્યવસ્થિતતા ટળે છે. જે જે સ્થાને

વ્યવસ્થા કરે છે. પ્રાચીન ધિત્યકર્તાનાં કાર્યોને અવલોકવાથી વર્ત-
 માનમાં થતી પતિત દશાને ખ્યાલ આવી શકે છે. આર્યાવર્તમાં પ્ર-
 ત્યેક મનુષ્ય પૂર્વે અવસ્થિત ભુદિથી સ્વચ્છ અવસ્થિત કાર્ય કરવાની
 શક્તિને ધારણ કરતો હતો તેથી સર્વ દેશમાં આર્ય દેશ ઉત્તમ ગણાતો
 હતો. ત્યાં પછે પર લખેલા ગ્રંથોને અવલોકવાથી અવસ્થિત કાર્યનું
 ખરેખરું જ્ઞાન થયા વિના રહેતું નથી. પ્રાચીનકાલનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં
 સ્વચ્છતા સુન્દરતા અને અવસ્થિતતાનું જ્ઞાન થશે. લેખકો, વાચકો,
 ઉપદેશકો અને શ્રાવણાદર્શકો સ્વસ્થાધિપતે પ્રત્યેક કાર્યમાં અવ-
 સ્થિતતા સંરક્ષવી કાર્યની આન્તરિક અવસ્થિતિ સ્વચ્છતા અને સુ-
 ન્દરતામાં પાકાત્યો કરતાં પૈર્વાચ્યે અવસ્થાને આવે છે એમ ખાતરી
 પ્રત્યેક કાર્યનાં ગર્ભમાં ઉઘડી ઉતરી નિરીક્ષણ કરવાથી વાસ્તવિક સત્ય-
 તાને ખ્યાલ આવશે. હાલો અને ધાંધળી વૃત્તિથી અવસ્થિત કાર્ય
 થઈ શકતું નથી તેમજ ઉત્તાવળ કરવાથી કદાપિ સ્વચ્છતા અને સુન્દ-
 રતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. ઉત્તાવળ કરવાનું મનુષ્યોના કાર્યો તરફ
 દષ્ટિ દ્રુપદમાં આવશે તો ઉત્તાવળથી કેદલી બધી અસ્વચ્છતા અને
 અસુન્દરતા થાય છે તેનું તસ્તિ જ્ઞાન થશે. એક દશ્યએ પાતાની
 સજ્જતાશાસ્ત્ર ચીતરવાને માટે ચિત્તાસક્તોને જાણાવ્યા અને પ્રત્યેક
 ચિત્તાસને જેની સજ્જતાશાસ્ત્રના ખાસ ચિતારવાનું કાર્ય દ્યાપ્યું.
 સર્વે ચિત્તાસક્તોએ પાત પાતાના ખંડ ઉત્તાવળથી મથરીને ચિત્તામ-
 દ્યાથી ચિતર્યો. એક વૃદ્ધને પાતાના ખંડની બૂમિ કે જેના ઉપર
 ચિત્તે કરવાનાં હતાં તેની શુદ્ધિ-નિર્મલતા કરતાં વાર જાણી સર્વ
 ચિત્તાસક્તોએ ચિત્ત કદોને પૂર્વ કાર્ય કરું ત્યારે તેણે રક્ષા બૂમિની
 શુદ્ધિ કરી. સર્વ ચિત્તાસક્તો દશ્યની પાસે ગયા અને ચિત્તે કદચન્દ્ર
 કાર્યની સંપૂર્ણતા કરી એમ કહ્યું તેથી તાલ મનમાં અત્યંત પ્રસાદ
 પામ્યો. સર્વ ચિત્તાસક્તોને તેને પસ્તિદાશિક આપી મુચ કયાં અને
 સ્વયં સજ્જતાશાસ્ત્રનું ચિત્ત કાર્ય નિરીક્ષવાને પ્રધાને વગેરે મુચ
 વિધા અને બુલાવેને દેખી મુચ થયે એવાના એક રહ ચિત્તાસ-
 વસ્થાની નિર્મિત શુદ્ધિ કર્યા દેખાશે, દશ્યને રહ ચિત્તાસ-

આત્મની સ્વચ્છતા વિના પ્રારંભિત કર્મકર્મોનું કંઈ દી મુશ્કે
 નથી. યમ-નિયમ-આચન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધ્યાન અને
 સંન્યાસ એ અષ્ટાંગોને સ્વચ્છ અને અવસ્થિતિએ પ્રવેશવાં જોઈએ.
 પૂર્વ-પ્રતિક્રમણ-તપ-સ્વપ-સંયમ-સ્વાધ્યાય-સંન્યાસ અને ભક્તિમાં કં-
 યગુદિની સ્વચ્છતા વિના આત્મગુણોને પ્રકટાવવારૂપકાર્યમાં એક
 િંદ્રિય માત્ર પણ આત્મર દૃષ્ટિથી પ્રગતિ કરી શકતી નથી એમ અનુ-
 વ દૃષ્ટિએ સ્મરણીય છે. દ્વાર દ્વાર ગુણોની પ્રકટતા સંબંધી વિચાર
 વાથી કથ્ય આરાંચને ખ્યાલ આવી શકે છે. અવસ્થિત ભુદિધી
 િંદ્રિયને પુરોષીય લોકે સાય-સંવિદ્યામાં-પ્રેષ્ટાત્મામાં અને શો-
 ણ પ્રગતિમાત્ર થાય છે. ત્રિવીર સંન્યાસકર્મની અવસ્થા અને મુન્દ-
 રતા પ્રતિ ધ્યાન દેવાં ત્વસ્તિ કેવી રીતે કાર્ય કરવું જોઈએ તેનો મનમાં
 ખ્યાલ આવશે. મન-વાણી-ક્રયા અને આત્મ જેટલે અવસ્થિત-
 સ્વચ્છ અને મુન્દર બનેલો હોય છે તેટલો તેના વિચારે શબ્દો અને
 કર્મો પ્રદેખર અવસ્થિત-સ્વચ્છ અને મુન્દર હોય છે. જેની ભુદિમાં
 અવસ્થિતતા નથી, તેના કાર્યોમાં અવસ્થિતતા ન હોય એ બનવા
 યોગ્ય છે. પ્રત્યેક કાર્ય કરવાની અવસ્થા પ્રથમ મનના વિચારમાં
 ગ્રાહ્ય છે. જેવી વિચારમાં અવસ્થિતતા હોય છે, તેવી કાયા દ્વાર
 થતા કાર્યમાં અવસ્થિતતા આવી શકે છે. અવસ્થિત સ્વચ્છ મુન્દર
 કર્મોનું મૂલ સૂક્ષ્મ કર્મ પ્રદેખર અવસ્થિત સ્વચ્છ મુન્દર વિચારે
 છે, અતએવ મનુષ્યે પ્રથમ અવસ્થિત સ્વચ્છ મુન્દર વિચારેને કરવા
 જોઈએ કે જેથી વાણીમાં પણ અવસ્થિતતા સ્વચ્છતા અને મુન્દરતા
 ઝગમગ ઉઠે અને અવસ્થા બંધ વિચારેને શબ્દો દ્વાર બહાર કાઢી
 શકાય તથા પ્રત્યેક કાર્યમાં પણ અવસ્થિતતા અવલોકી શકાય. અ-
 વસ્થિત શબ્દોથી, અઅવસ્થિત લેખોથી, અઅવસ્થિત કાર્યોથી મનુ-
 ધ્યાન મનની અઅવસ્થિત ભુદિનો ખ્યાલ આવી શકે છે. પ્રત્યેક કાર્યની
 અવસ્થા, સ્વચ્છતા અને મુન્દરતા માટે પ્રથમ ભુદિની અવસ્થિતતા
 થાય એવી રીતે પ્રદેખર પ્રત્યેક કાર્ય સંબંધી માનસિક કેળવણી
 ચક્ર કરવી જોઈએ કે જેથી કાર્ય કરવાની અવસ્થા અને સ્વચ્છતા
 તથા મુન્દરતાની મુદિ વૃદ્ધિ થાય અને તેથી આત્મોન્નતિકારક અ-

કરનાર મનુષ્યોની કથની ખરેખર કરતી વિના લુપ્તી લાગે છે અને તેઓના મુલ વચનની મહત્તા ખરેખર મનુષ્યોના હૃદયમાં પરિપૂર્ણ થતી નથી. જે મનુષ્ય કરીને કરી જનારે છે તેની અખિત વિશ્વપર અસર થાય છે. કર્મયોગીઓ કથન કરનાં પ્રવૃત્તિથી વિશ્વમાં બહેર થએલા છે. કર્મબંધન કરનાર એકવાર જે વચન બોલે છે તેની અન્ય મનુષ્યોના હૃદયમાં છવાઈ અસર થાય છે અને તેના અજ્ઞાતી પરંપરાએ અનેક મનુષ્યોને અનેક પ્રકારના લાભોનાં પ્રાપ્તિ થાય છે. કર્મયોગીદૃષ્ટિના અને અમુનના અજ્ઞાતી અન્યોપર મહા અસર થતી હતી તેનું કારણ એ હતું કે તેઓ જે પ્રભાણે કથન હતા તે પ્રભાણે કર્મબંધનમાં પ્રવર્તતા હતા. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના વચનોની શ્રી કુમારપાલ ચંપતને અસર થઈ તેનું કારણ પણ એ છે કે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યની કહેલી પ્રભાણે રહેલી હતી. કેટલાક મહાત્માઓનો તે એવો મન છે કે “વીર્યપાત કરતાં રહેલી વિના વચનપાતથી સ્વપરને ઘણી હાનિ થાય છે.” તે બાબતનો વિચાર કરવામાં આવે છે તો ખરેખર તે વચન ચત્ય કરે છે. યુરોપમાં એક બહેરવક્ત્ર સર્વ મનુષ્યો આગળ શાન્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેથી એક મનુષ્યના મનમાં એવો વિચાર પ્રગટ્યો કે આ મનુષ્ય બપોરે શાન્ત રહેવા ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તેના ઘરમાં કેવી શાન્તિ હશે. પેઢો મનુષ્ય તે ઉપદેશકના ઘરે યુક્તરીત્યા ગયો અને તેની સ્ત્રીની સાથે તેને કલેશ કંઠાય કરતો દીકો તેથી તેને નિશ્ચય થયો કે કહેવું સહેલું છે પણ કરવું મુશ્કેલ છે. ફાનોઆફની પેઠે આડું અવગું બોલી જનાર મનુષ્યોની ખાટ નથી પરંતુ અત્યારે રહેલીમાં સુકવાની દશાનું અવલોકન કરવામાં આવે છે ત્યારે લાખેમા એક મનુષ્ય મળી આવે છે. જેવી રહેલીથી મનુષ્ય પોતે વર્તતા ન હોય તેવા ઉપદેશ તે એ અન્યની આગળ આપે છે તો તેનો અસર અન્યપર થતી નથી. કરી જનારીને તે માટે વિશ્વને કહેવામાં આવે તો વિશ્વને તુર્ત તેની અસર થાય છે; અન્યથા પોથીમાંનાં રીઝણાં જેવી દશા થાય છે. એક ‘મહાજ્ઞ કેટલાક મનુષ્યોની આગળ કથા કરતો હતો. તેની કથા આંતરગાને એક દિવસ તેની સ્ત્રી આવી. તે પ્રસંગે આણે વંત્યાક નહિ બાવાની વાત ચર્ચાની કર્યું કે વંત્યાકના ધૂમાડથી દેવાઓનાં વિમન સંભી બાધ

રહેણી હતી તેથી તેમની જનસમાજ પર ચારી અસર થઈ હતી. ધીમજ આનન્દપનજીની કહેણી પ્રમાણે રહેણી હતી તેથી તેમની જનસમાજ પર ચારી અસર થઈ હતી. નેપોલિયન બોનાપાર્ટની કહેણી પ્રમાણે રહેણી હતી તેથી તે ત્યારે લગ્નમાં માટે કંઈ પણ કહેતો હતો ત્યારે તેની અસર તેના દેશીય મનુષ્યો પર ચારી રીતે થતી હતી. તેના એક શબ્દની અસર તેના સૈનિકો પર ચારી રીતે થતી હતી. વસ્તુતઃ વિચારીએ તો મનુષ્યના સ્વત્વ શબ્દની કિંમત નથી, કારણકે શબ્દપ્રણાલિ આ વિશ્વનો એક હજીમાત્ર પણ બ્યબહાર આવી શકે તેમ નથી. જે મનુષ્ય પોતાના શબ્દોની કિંમત સમજતો નથી તે કદાપિ પ્રમાણિક બની શકતો નથી. જે મનુષ્ય એલેક્ઝ એલ પાળીને તે પ્રમાણે વર્તી ખસાવે છે તે આ વિશ્વમાં વિશ્વસ્ય બની શકે છે અને તે સ્વર્ગતનનો અધિકારી બની શકે છે. પદાટોપ અને દ્વિપટોપ માત્રથી મનુષ્યના આત્માની ઉચ્ચતા સિદ્ધ થતી નથી, પરંતુ તેના શબ્દો પ્રમાણે તેની પ્રવૃત્તિ ત્યારે ધાય છે ત્યારે તેની મહત્તા અવગ્રહાય છે. મનુષ્યે પ્રથમ તો એવા પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઈએ. વિપયનગરમાં એક વિપયાખ્ય વેસ્થા રહેતી હતી. તે એક દિવસ બજારમાં આવી પ્રહાર્યની મહત્તાનું વિચેચન કરવા લાગી. હાથે લેકો તેના બ્યાખ્યાનને શ્રવણ કરવા લાગ્યા. તેનું બ્યાખ્યાન શ્રવણ કરીને લેકો પોતપોતાને યેર આલવા લાગ્યા. એક વૃદ્ધ મનુષ્યે જાણમાં ઉભા થઈને કહ્યું કે બ્યાંમુથી વિપયાખ્ય વેસ્થા પોતાના આત્માને પ્રહાર્યથી વિમૂર્ષિત ન કરે તાવત તેના શબ્દો ખરેખર દેનોઆદની પેઠે બળવા. એમ કહેવાથી વેસ્થા ચરમાઈને બેગી માર્. આ ઉપરથી અવગ્રહવાનું કે તપ, જપ, ટીકાં, દપકાં કરતાં પૂર્વે કહેણી પ્રમાણે રહેણીના સ્વર્ગતનથી વિમૂર્ષિત થવામાં આવે છે તોજ કર્મયોગી થવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ વિશ્વશાલામાં કહેણી પ્રમાણે રહેણી ચ-ખવામાં આવે છે ત્યારે જે જે કર્તવ્યકર્મો કરવામાં આવે છે તેમાં વિશ્વાસ, પ્રમાણિકતા અને વિજયની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનુષ્ય વિદ્યાન હોય વા નિરક્ષર હોય, પરંતુ કર્મયોગી થવામાં કહેણી પ્રમાણે રહેણી વિના તે કદાપિ કર્મયોગમાં પ્રગતિમાન બની શકતો નથી. જાજા બેનો,

આનન્દપત્ર મહાનરને કેટલાક મનુષ્યોએ એકવાર ઉપદેશ દેવાને
કહ્યું ત્યારે શ્રીમા આનન્દપત્રએ કહ્યું કે જે પ્રમાણે ઉપદેશ દેવામાં
આવે તે પ્રમાણે રહેણી હોય છે તે અન્ય મનુષ્યોપર ઉપદેશનો અ-
સર થાય છે. આવી રહેણી એજ નમને ઉપદેશ છે ત્રિદન્ત ધર્મની વાતો
કરવામાં આવે અને કહેણી પ્રમાણે રહેણીના ને બરણીઆ જેવડું
મીઠું હોય તેથી ખેતીને અને વિશ્વમનુષ્યેને લાભ પ્રાપ્ત થઈ શ-
કે નથી શ્રીમા ત્રિદન્તપત્ર મહાનર કહેણી પ્રમાણે રહેણી સાધ-
વાને જમતન આવી રીતે ઉપદેશ કરે છે કે કયનો કયું સદુ કાર્ય-
રહેણો જાતિ દુર્લભ હોય જ. જલ રહેણું જલ વાવે. તલ કયનો
હોય જાવે-ન્યાહિ-કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવાથી મનુષ્ય ત્રિદંતને
છે. જાણ મુમિતિ અને વચનમુમિતરે ગુણ ધર્મોક્ત મનુષ્ય કહેણી
પ્રમાણે રહેણી સખીને વિશ્વમાં મહાત્મા બને છે. જે પ્રમાણે જાણ
તે પ્રમાણે વળે એટલે જમતે જે કંઈ અન્યને કહેવાનું છે તેમાં
જિજ્ઞાસની જરૂર રહેશે નહિ. જિજ્ઞાસા વાયવ્ય બનીને ગંધગ્રેષ્ઠ
તણકા દુણકા મારવાથી સ્વપરનું શ્રેય કરી ચાલતું નથી. કમ્પા પ્ર-
માણે પ્રવૃત્તિ કરીને વિશ્વમાત્રમાં કર્મયોગી બને એટલે અન્ય
કર્મો કરવાને આત્માની યજ્ઞિયં ત્વરિત ખીડય માલ્યે. મનુષ્યે પા-
તાનો બૂંકને છુપાવજા માટે અન્ય પ્રવૃત્તિ ન સેવતાં કહેણી રહેણી-
ના સામ્યને વર્તનમાં મૂકી પ્રમાણિકતાને વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કરવી એ-
છે એ હરિચંદ્ર સલાએ કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખી અને અનેક વિ-
પતિએ સહીને તે વિશ્વના સ્વયુક્ત માટે પ્રસિદ્ધ થયો. જે પ્રમાણે
જાણું થયું હોય તે આચારમાં મૂકીને બતાવવું એ મુવર્તું સમાન
છે અને કથવું એ રૂપા વચન છે; માટે સ્વજીવનમાં જે જે હોય
ધ્યા હોય તે તે મુધારીને કહેણી પ્રમાણે રહેણી સખવા આત્મલોગી
બનવું એછે. ઘોડું બોલીને ઘણું કરી બતાવવું એ સાફ છે, પરંતુ
ઘણું બોલીને ઘોડું કરી બતાવવું એ સ્વર્વર્તનમાં અધોત્ આરિત્રમાં
જાની બરેડું છે એમ ત્યારે અનુભવ થયો ત્યારે આત્માની
ઉન્નતિ થયો. એક વાર પાતાની પાત્ર ખુદી થાય તો યવા દો અને
પાતાના આત્માને હરેક પડવા દો, પરંતુ કહેણી પ્રમાણે રહેણી સ-

અભ્યાસ સેવયો જોઈએ. સાધુઓમાં અનેક સાધુઓ પ્રમાણિક જીવન માળગાજી થઈ ગયેલા છે અને વર્તમાનમાં પણ કેટલાક પ્રમાણિક મનુષ્યોનો અનુભવ થાય છે. પ્રમાણિક જીવન ગાળવાના કરતાં લક્ષ્મી અને સત્તા વગેરેમાં વિશેષ કંઈ મહત્ત્વ નથી એમ જેને અનુભવ થાય છે તે કદાચી પ્રમાણે રહેલી રાખીને આત્માની, દેશની, જ્ઞાતિની, સમાજની અને સંઘની પ્રગતિ કરી શકે છે. આર્યાવર્તની જેટલી પાયમાલી અપ્રમાણિક મનુષ્યોથી થઈ છે તેટલી અન્ય કશાથી થઈ નથી એમ આર્યાવર્તનો પ્રાચીન તથા અર્વાચીન ઇતિહાસ વાંચવાથી અવગ્રહી શકે છે. કહેલી પ્રમાણે રહેલી નહિ રાખનાર મનુષ્યો જે દેશમાં આગેવાનો હોય તે દેશની અને તે દેશસ્થ ધર્મની પડતીને પ્રારંભ થાય છે અને ઉપર તે દેશ ખરેખર અન્ય દેશીય મનુષ્યોના તાબે થાય છે. જે મનુષ્યો આપારજ્ઞતાથી જીવનાર હોય છે તેઓ- માં પ્રાયઃ અપ્રમાણ્ય વિશેષતઃ હોય છે. જે મનુષ્યો વિપત્તિમાં અન્ય થયેલા હોય છે તેઓ અપ્રમાણ્યને સેવનાર હોય છે. જે દેશના મનુષ્યો નિન્દકજ્ઞતાથી અને નિર્જન હોય છે તેઓ કહેલી પ્રમાણે રહેલી વિનાશ અપ્રમાણિક હોય છે, તેથી તેઓ વિશ્વમાં કોઈ મહાન શુભ કાર્ય કરીને સર્વદેશીય મનુષ્યોમાં અગ્રગામી બની શકતા નથી. જેઓ કહેલી અને રહેલીમાં અસમાન હોઈ વિશ્વમાં એક- આસમ ભાગવવાને જીવવા ઇચ્છે છે, તેઓ કાનડા અને વડુ કરતાં પોતાની જાંઘીને ઉત્તમ બનાવવાને શક્તિમાન થઈ શકતા નથી. આ પ્રમાણે અવગ્રહીને પુરુષાર્થને પ્રકટાવી પ્રમાણ્ય જીવન ધારણ કરીને કર્મયોગી બનવું જોઈએ. પ્રમાણ્ય ધાર્યા વિના આ વિશ્વપાટશાળામાં જેઓ કર્મયોગી બનીને ઉત્તરિના શિખરપર ચઢવા ધારે તેઓ એક પગથીયું પણ આગળ ચડી શકતા નથી અને ચડે છે તે પદ- કાંઈને પાછા હતા ત્યાં ત્યાં આવીને ઉભા રહે છે. અતઃ એવ કહેલી પ્રમાણે રહેલી રાખવાના મહાયોગનો અભ્યાસ કરીને આ વિશ્વમાં કોઈ પણ કાર્ય કરવાને શક્તિમાન થવાય છે. પૃથ્વીસપ્તક પ્રધાનના પુત્રે કહેલી પ્રમાણે રહેલીનું પ્રમાણિક જીવન ત્યજીને શાહુભૂતિના તાબે પણ પુટ કરી, તેથી તે આર્યાવર્તમાં સંઘને આટલું કંઈ ગણ્યો,

શિવાંશ, ત્રિદશજ ન્યસિંદ, કુમારપાલ, અયોધ્ય, સમ્રાટ, અમિત્ર
 વગેરે સહજો સ્થાપિતાર ક્રિયાવટે આદર્શ પુરૂષ બનેલા છે તેથી
 તેઓનાં જીવનચરિત્રો વાંચીને અન્ય મનુષ્યો તેમના જેવી કર્તવ્ય-
 પ્રવૃત્તિને શેરે છે. શુક્રજ્ઞાનીઓ સ્વકર્તવ્ય કાર્યોથી જાણ થઈને તેઓ
 આદર્શ પુરૂષ બની શકતા નથી. શુક્રજ્ઞાનથી મુક્તિ થતી નથી
 તેમજ ધર્મનો તથા વિશ્વનો ઉદાર થતો નથી માટે આનિદકપંડિતોએ
 અને વાકિક પંડિતોએ સ્વકર્તવ્ય આવશ્યક જે જે કાર્યો હોય તેમાં
 ચિત્ત રાખીને ગ્રામજે, ઘણાઈ નવજેજા, રાનાડે વગેરે દેશભક્ત
 કર્મયોગીઓની પેઠે અને પ્રમુલકા હેમાચાર્ય, હરિમંદરસુરિ, યશોવિ.
 જયજી વગેરેની પેઠે ધાર્મિક કર્મયોગીઓ બનવું જોઈએ. સાધુઓ કે
 જેઓ ધર્મની રક્ષા તથા ધર્મનો ઉદાર કરવાને કર્મયોગને ધારણ કર-
 નાશ હોય છે તેઓ શુક્રજ્ઞાની સાધુઓ કરતાં કદાચ હરજો વિશ્વ-
 શાલામાં ઉપકારી જીવન ગાળી શકે છે. શ્રીમદ્ દેવચંદ્રાચાર્યે, શ્રીમદ્
 બાપભટ્ટીસૂરિએ, શ્રીમદ્ હીરવિજયસૂરિએ જ્ઞાનયોગની પરિપક્વતા
 કરવાને માટે કર્મયોગને ધારણ કરી સહજોને પ્રતિજ્ઞાથી ધાર્મિક
 વિચાર અને આચારની પ્રતિષ્ઠા કરી આ વિશ્વશાલામાં અચિન્ત્ય
 ઉપકાર કર્યો છે. જો તેઓ ફક્ત વનવાસમાં રહ્યા હોય તો પાંદડાંની
 પેઠે જોઈએ પાતે તરી શકત પણ અન્યોને તારી શકત નહિ. કર્મ-
 યોગીને અનેક મનુષ્યોના સમાગમમાં આવવું પડે છે અને અનેક
 મનુષ્યો તરફથી સહન કરીને મનુષ્યોના માર્ગે સ્વાત્માને સુવર્ણવત
 કરવો પડે છે, તેથી તેઓને ક્રિયાપૂર્વક અનેક અનુભવોનું જે જ્ઞાન
 મળે છે તે જ્ઞાન પ્રદેખક થઈને દીધી શકે છે. શુક્રજ્ઞાનીઓને ખસ
 થઈને જ્ઞાન દીધી શકવું નથી અને તેઓ પ્રવૃત્તિ વિના જે કંઈ જોઈએ
 છે તેની વિશ્વમાં જાણી અજાણ થતી નથી તથા તેઓ કર્મ પ્રવૃત્તિ
 વિના પોતાની પાણી પરંપરાસૂત્રજ્ઞાનીઓને પણ બંધવી શકતા
 નથી. જમતવું કરવાનું કરવાને કર્મયોગીને જેટલું સહવું પડે છે તેટલું
 શુક્રજ્ઞાનીને સહન કરવું પડતું નથી, તેથી તેને પ્રદેખક અનુભવજ્ઞાન
 થઈ શકતું નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ આત્મજ્ઞાનની પરિપક્વતા કરવાને
 માટે કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિને શેરે છે અને તે પ્રવૃત્તિવટે આત્મજ્ઞાન પડિ-

દુઃખે પેહીને વિજય પ્રાપ્ત કર્યો. મોહનચાલ કરમચંદ ગાંધી
 દેદખાનાને પણ સ્વર્ગ સુમાન માનીને સ્વકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં દૃઢ નિશ્ચયી
 રહ્યા તેથી તે અન્તે વિજયી બન્યા. જે મનુષ્ય જીવપર આવીને
 આ પાર કે પેલે પારનો વિચાર કરી કર્તવ્ય કાર્યની ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત
 થાય છે તે અન્તે વિજયશ્રી વરમાલને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. મુસ્તમાં
 કેશિવના ભાગલા પડ્યા તેથી દિન્દીએ કેટલાક હતાશ થયા પરંતુ
 મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી અને ગોખલે વજેદેએ તેની પુનઃ પ્રવૃત્તિ પ્રારંભી
 અને કોન્કેસને જીવવી કરી. આ ઉપરથી ચાર લેવાનો એ મળે છે
 કે આવશ્યક કર્તવ્ય કાર્ય કરતાં કાર્ય અને પાતાને ઘણું દુર થવું પડે
 તો પણ કાર્યની પ્રવૃત્તિથી અન્તે કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. જા-
 પાનના ચાલ મીકાએ વજેદેએ સ્વદેશની પાશ્ચાત્ય ચલણની પેઠે પ્રગતિ
 કરવા પારી તેમાં તેમને પ્રથમ સુરહેલીએ ની, પરંતુ પશ્ચાત્તંમની
 કર્તવ્યદિશાને માર્ગ ખુલ્લો દેખાયો અને તે પાતાની આંખે જાપાનની
 ઉત્તિ દેખી મૃત્યુ પામ્યો. અમેરિકા દેશની પ્રગતિ કરનાર બેન્લ-
 મીન કાંકલીને પણ પ્રથમ સ્વદેશીય પ્રગતિકરક આવશ્યક કાર્યો
 કર્યાં અનેક વિપત્તિયો ની હતી, પરંતુ પશ્ચાત્તં તેણે સ્વકાર્યની સિદ્ધિ
 કરી. ધાર્મિક જાગૃત્યનો પ્રગતિમાં પણ પૂર્વે અનેક જોનાચાર્યોને
 દુઃખો પડ્યાં હતાં. દક્ષિણ મહુત્તમાં અનેક જોનાચાર્યોના ધાર્મિક વિ-
 વાદનાં પ્રતિપક્ષીઓએ પ્રાણ લીધા હતા, તથાપિ તેઓ અંશ માત્ર
 આત્મધર્મથી ચલાયમાન થયા નહોતા. તેઓએ કર્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિ
 સ્વદેશરૂપ ધર્મ અથા કરવામાં પ્રાણની સ્પૃહા રાખી નહોતી.
 આત્માર્પણમાં જ્યાં સંકોચ હોય છે અને જ્યાં મૃત્યુની ભીતિ હોય
 છે ત્યાં કર્તવ્યકાર્યની પ્રવૃત્તિમાં યોગ્ય અવગ્રહવું. વિશ્વાયે-દેશયે-
 સંપાયે અને ધર્મોયે મૃત્યુ થાય તો પણ જેને મનમાં જગ માત્ર ફેલ
 હોવાનું થતું નથી તે મનુષ્ય આવશ્યક કાર્ય ક્રિયામાં મગ્ન બનીને
 કર્તવ્ય કાર્યની સિદ્ધિ કરી શકે છે. હાલ યુરોપનાં પ્રચંડ આદવાસયની
 પ્રગતિ છે તેમાં પ્રત્યેક દેશનો મનુષ્ય સ્વપ્રાણપણ કરવાને ઉત્સવ
 સમાન આનંદ માનીને યુદ્ધાર્થે આવશ્યક કાર્ય ક્રિયામાં મગ્ન બને
 તેથી તે દેશ અદેખર અવ દેશના તાજે શી રીતે થઈ શકે ? આવ-

યોગ્ય શિષ્યો કરવા, બ્યાખ્યાન દેવું, પ્રતિષ્ઠાથીએને નિરૂત્તર કરવા, ધ્યાન
 સમાધિમાં પ્રવૃત્ત રહેવું વગેરે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો કર્મયોગ હતો તેથી
 તેઓ જિનોના ઉપર મહોપદાર કરી ગયા છે, કે તેને લીનકોમ પાછો
 વાળવાને શક્તિમાન નથી. ચંકસચ્ચર્યનો, ગાતમજુદ્ધનો, મહુમઠ પેંગ-
 બરનો, ઈંદુનો અને શ્રી મહાવીર પ્રભુનો કર્મયોગ અનુભવવામાં આ-
 વશે તો તેઓએ દુનિયાને લાગત કરવામાં જે જે આત્મલોભે આપ્યા
 છે તેનો ખ્યાલ આપશે. જેણે સ્વાસ્થિત્વસંરક્ષક વિચારો અને
 આચારોને વિશ્વમાં પ્રવર્તાવવાની ઈચ્છા સુખી હોય તેણે પ્રથમ
 કર્મયોગી બનવું જોઈએ. સ્વાસ્થિત્વપ્રગતિકારક વિચારો અને આચારો-
 ને વિશ્વમાં પ્રવર્તાવવાં અરૂપ હાનિ અને મહાન લાલ થતો હોય તો
 તે દૃષ્ટિએ કર્મયોગી બનીને અને લાખો કરોડો મનુષ્યોને કર્મયોગી
 બનાવવા જોઈએ કે જેથી વિશ્વેન્નતિ કરવાને શક્તિમાન થવાય.
 શ્રી મહાવીરપ્રભુના વિચારો અને આચારો માનનાર જિનોની સંખ્યા
 ઘટી તેનું કારણ એ છે કે દ્રવ્ય-સેત્ર-કાલ-સાથ પ્રમાણે કર્મયોગીઓ
 પરંપરાએ મોટા મોટા ઉત્પન્ન કરવાની અને વિશ્વને માફક આવે
 એવી ધર્મપ્રવૃત્તિઓને પ્રવર્તાવવાની બ્યવસ્થાબુદ્ધિ અને પ્રવૃત્તિનો નાશ
 થયો. વિશ્વવતિ મનુષ્યોને સુલુકમાંનુસારે બ્યાવહારિક કાર્યોની સાથે
 જે ધર્મ સંદેશે સમાય છે તે ધર્મ ખરેખર વિશ્વમાં સ્વપૂજકોની
 સંખ્યામાં વૃદ્ધિ કરવા સમર્થ થાય છે, આદાલ, સત્રિય, વેદ્ય અને
 શૂદ્ર, વર્ણોનુચેય સુલુકમોની સાથે સાથે ધાર્મિક ઘટલી પ્રવૃત્તિ કરી
 શકાય એવી દેશકાલાનુસાર ધર્મપ્રવૃત્તિના નિયમોની દ્વ્યાં બ્યવસ્થા છે
 તે ધર્મ ખરેખર સર્વત્ર સર્વદા વિશ્વમાં બહોળી જનસંખ્યામાં વિદ્ય-
 માન રહે છે. જિનોના અગ્રગણ્ય ધાર્મિક અને બ્યાવહારિક કર્મયોગી-
 ઓમાં પરંપરાસંસ્કૃત મહા કર્મયોગીઓ બનાવવાની તથા દેશકાલા-
 નુસાર જનસમાજના પ્રત્યેક અંગને અનુકુલ આવે એવા ધર્મકર્મયો-
 ગની બ્યવસ્થા કરવામાં સુક્રયું તેથી લીન કર્મયોગીઓ હાલ વિશ્વમાં
 અગ્રગણ્ય પદવીઓના ધારણ રહ્યા નથી. ખાદ્યધર્મ હિન્દુસ્થાનથી દૂર થયો
 તેનું કારણ એ છે કે આદાલોએ સ્વધર્મી મનુષ્યોનાં ઉદય મૂળ રહે અને
 તેઓ બ્યવહાર બ્યવસ્થાનુસારે જીવી શકે એવી જે પ્રવૃત્તિઓ કરી હતીતેવી

કરતા હતા અને જે ત્યાગાશ્રમને ચોગ્ય ધન્ય તેઓ ત્યાગી બની ત્યાગીયોગ્ય આવશ્યક કર્મયોગને ચેષ્ટા હતા. તેથી વિશ્વમાં બ્યાવ-હારિક અને ધાર્મિક પ્રગતિમાં કોઈ રીતની ખામી રહેતી નહોતી. હાલ તેવી બ્યવસ્થાનો ઉદ્ધાર કરીને મનુષ્યોને કર્મયોગીઓ બનાવવાનો પ્રયત્ન શરૂ થયો છે. વીશ પચીસ વર્ષ પર્વન્ત પ્રહ્લ્લચર્ય ધારણ કરીને પૂર્વે ચારે વર્ણના બાલકો અને બાલિકાઓ અભ્યાસ કરીને કર્મયોગીનું પદ પ્રાપ્ત કરતી હતી તેવી બ્યવસ્થાનો શર્ત્તે શર્ત્તે: યુક્તિપૂર્વક જાન્યનાને અનુસરી ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ કે જેથી કર્મયોગીઓદ્ધાર વિશ્વનો ઉદ્ધાર થઈ શકે. ખૂબો પાડવાના કરતાં કર્મ ક્રિયામાં ચિત્ત ઝુખીને પ્રત્યેક કર્ત્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્તિ કરી કર્મયોગી બનવું જોઈએ કે જેથી સર્વ પ્રકારની શુભ પ્રગતિયોનો ઉદ્ધાર થઈ શકે. મોટી મોટી વાતો કરવાથી કંઈ વળતું નથી. વાતો કરતાં વડાં થવાનાં નથી. વાતો કરવા માનથી કોઈને અસર થવાની નથી. માટે કર્ત્તવ્યકાર્ય પ્રવૃત્તિમાં મસ્ત બનીને આદર્શ પુરૂષ બનવું જોઈએ. જેણે આગળથી શોધી શાહી તેણે દેશોદેશ ખૂમ પાડી નહોતી તોપણ તેના કર્ત્તવ્યથી તે જગપ્રસિદ્ધ થયો અને તેની આદર્શકર્ત્તવ્યતાથી અન્ય વિદ્વાને શોધક બુદ્ધિદાર કાર્યપ્રવૃત્તિ થઈ. એવીસન અને દાકાર જગદીશચંદ્ર બોઝ વગેરે શોધકો અખિલ વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ થયા છે તેનું કારણ એ છે કે તેઓએ શોધક વિજ્ઞાન પ્રવૃત્તિથી કર્મયોગમાં પ્રવૃત્તિ કરી વિશ્વોપયોગી શોધ બોળો કરી છે અને હજી તેઓ શોધક કર્મયોગ પ્રવૃત્તિમાં મસ્ત બનીને અનેક ભાતની શોધો કર્યા કરે છે. આયોર્વર્તમાં અનેક વિદ્વાનો પાક્યા પંજુ કોઈએ બે પેઢાંથી ચાલનારી બાડી કે જે લાખો વર્ષથી વંશપરંપરાએ વારસામાં આવે છે તેમાં કોઈ ભાતનો શોધક બુદ્ધિધો ફેરફાર કરી શક્યા નહિ. તેનું જ્ઞાન તો ખરંખર પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોને ઘટે છે. આયોર્વર્તે સુગ્રીના વખતમાં તેમના કોટીયાનો દીવો ફરીને અઘપર્વન્ત દીપકનો બ્યવહાર ચલાવ્યો હતો. જ્ઞાનસ સરલાઈટ વગેરે આયોર્વર્તના કર્મયોગીઓની કમણ્ણી નથી. હજી પણ આર્યો જાગ્યો નહિ અને શોધકબુદ્ધિવટે સર્વ પ્રકારની પ્રગતિમાં પ્રવૃત્તિ કરવામાં મસ્ત નહિ બનશે તો તેઓનું આર્યશ્રેષ્ઠત્વ ફક્ત ઇતિહાસના

૧. નદીઓને માટે દરેકજ મુતશાસ્ત્રીએ શરૂ કરી તેથી ઘનમ-
તેથી પાતાની પાછળ આદર્શ જીવન મૂકી ગયા તેથી તેમના
મની સાથે હજારો મનુષ્યો તેથી જનરૂપ કર્મયોગની પ્રવૃત્તિ એવ-
ને દેશનાં બને છે. સ્વધિકારે સ્વયોચ્ચ અને પરયોચ્ય કલ્યાણક
કાર્યો કરે છે જેથી તમામ કર્મજ્ઞ કાર્યોને અવલોકી લોકો સ્વકર્મ-
ક્રમમાં પ્રવૃત્તિ કરી શકે. બરન, બાદુજલી, અભયકુમાર, હંદુ
કુમાર, મેયકુમાર, સિરિયક, સુરુત ભટ્ટ, નંદિયેલ, ક્યાવજ્યોક, કે-
થીકુમાર, અલિનદ્ર વગેરે મહા પુરુષો કર્મયોગ પદ્મપદ્મ બનીને આ-
દર્શ પુરુષ બન્યા છે. શ્રી વીર પ્રભુની પાટે બેસનાર આચાર્યોએ
કર્મયોગી બનીને લોક શાસનની મેઘમાં સ્વામ્યોગ આપી આદર્શ
પુરુષતાને ખ્યાલ આપ્યો છે. વેદાન્ત દર્શન પ્રવર્તક અનેક આચાર્યોએ
સ્વધર્મ યોગ્ય આવશ્યક કર્મોમાં પ્રવૃત્તિને આત્મલોગ આપ્યો છે તે
તેઓના જીવન અસ્તિત્વથી માનુષ પટે છે. પ્રાચીન કર્મયોગીઓ પા-
તાના કર્મો વિશિષ્ટ યોગ્ય પ્રસ કદેશ મનુષ્યોને પાતાની પાછળ
મૂકવાની કોલેએ વગેરેની અવશ્યાઓને જેવો કર્મયોગ એવો છે તેવો
દાસ આધીવર્તમાં કર્મયોગ નહિ સ્વચ્છતા દેવાથી એક મહા કર્મ-
યોગીની પાછળ દિવા પાછળ અંધાર જેવું વા કેવળના છેકર કો-
મલ જેવું થાય છે. શ્રી હેમચંદ્રની પાછળ તેમના જેવો મહા કર્મ-
યોગી પુરુષ પ્રગટ્યો નહિ એ આવીના કિપાદક અવશ્યા પ્રવૃત્તિ
યોગની ખાતી છે. હરિભદ્ર સૂરિની પાછળ હરિભદ્ર કર્મો મહા પુ-
રુષ તેઓ પ્રગટાવી શક્યા નહિ વા તેવા પુરુષો પાકે એવી અવ-
શ્યાવાળાં સુરુષો સ્થાપી શક્યા નહિ. શ્રીમદ્ વગ્ગોવિનયજીની
પાટે તેમના જેવો મહા પુરુષ ન પ્રગટ્યો એ અરેખર આપણુ કર્મ-
યોગની ખાતી છે. પ્રાચીન વિદ્વાનો એક કલેક્ટરની પાછળ બીજો
કલેક્ટર મને, એક ગ્રામ્યજીવીની પાછળ બીજો વાયવ્યજીવી પાકે, એક
ગર્વનંદની પાછળ થીએ ગર્વનંદ પાકે, એક પ્રજ્ઞાની પૂંક પૂંનાર
તેના મનો અન્ય પ્રજ્ઞા તુર્ગત તેનો ચાર્જ મંજાગે એવી અવ-
શ્યાના કર્મયોગની પરંપરા પ્રવૃત્તિયોની ચારી યોગ્ય કરી શક્યા
છે અને તે દાસ આપણુ અનુભવમાં આવે છે. ગ્રેખલેની જગ્યા

એ છે કે કર્મયોગી વિચારેને જે અચરમાં મૂકી બતાવે છે તેજ તેનો ખરેખર ઉપદેશ છે. દેહાધ્યાસના ઉત્તર્ગની પ્રવૃત્તિમાં સમરા-
દિત્ય, અવન્તી, ગરુડુકુમાર અને મહાબલની સ્મૃતિ માત્રથી તે-
ઓના આત્માના અધિવિચારેની પોતાના ઉપર અસર થાય છે એ
કંઈ આમાન્ય કર્મયોગીપણું કહેવાય નહીં. મેવાડના નણ્ણપ્રતાપે અક-
બરના પુત્ર સલીમના સાથે અરવલીની ખીણમાં સુદ્ધ કર્મું તે વખતે
પ્રતાપનું છત્ર પોતે મસ્તક પર ધારણ કરીને આત્મત્યાગ કરનારા
જાણીતાઓના દેશભક્તિર્તવ્યકર્મયોગની ક્રિયાથી દેશભક્તોપર જાણતું
મૈત્ર્ય છતાં જે અસર થાય છે તેવી અન્યથી યતી નથી. અતઃ એવ
કર્મયોગી મૈત્ર્ય રહેવા છતાં સ્વકર્તવ્યકર્મોનો ઉપદેશ કરે છે એમ
જે કહેવામાં આવ્યું છે તે ખરેખર યોગ્ય ॥ દુર્ગાદાસ સદાક સ્વ-
દેશભક્તિથી આવશ્યક કર્તવ્યકર્મો કરતાં ભીતિમાં ચણાય છે, પ્રસંગે
બહાર નીકળે છે અને દેશ સ્વાર્થ માથું મૂકીને કાર્ય કરે છે તેનું
અદિત્ર વાંચતાં વાંચકોનાં રૂંવાટાં ઉભાં થાય છે તેથી તેની પ્રવૃત્તિથી
વિશેષ ઉપદેશ અન્ય રીતે મળી શકતો નથી. તેની કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિથી
તેની આવશ્યક પ્રવૃત્તિઓનો ઉપદેશ ખરેખર મૈત્ર્યપણામાં સારી રીતે
મળી શકે છે અને તેથી તેને ક્ષત્રિય પુરુષો આદ્ય પુરૂષ માનીને
તેના જેવું સ્વલ્પન કરવા પ્રવૃત્તિ કરે છે. શેઠ ભીતિશાહે પાલી-
તાણા વગેરેમાં જિન મંદિરો બાંધી સ્વકર્તવ્યકર્મોને ઉપદેશ દીધા
વિના અન્યોના હૃદયમાં ઉતારી દેઈ તેઓની જીવન પ્રગતિ કરી છે.
અમદાવાદના શેઠ હેમચંદ્ર અને હરીશંકરે પારમાર્થિક કાર્યો કરી
મૈત્ર્યપણે રહીને અન્યોને સ્વકર્તવ્ય કાર્યોના ઉપદેશ આપ્યો છે. સ્વ-
યોગ્ય કર્તવ્યકર્મોમાં પ્રવૃત્ત રહ્યા કરવું એ એક બાતનો ઉત્તમ અ-
સર કરનાર મૈત્રી ઉપદેશ અવજોધવો. સ્વમન, વાણી અને કાયાની
શક્તિનો, ધનનો, અન્નનો અને સમયનો પારમાર્થિક કાર્યોમાં યોગ
આપવો એ જગતને અનન્તગુણે જીવતો ઉપદેશ આપવા જેવું કર્ત-
વ્યકર્મ અવજોધવું. આત્માના ગુણોમાં મસ્ત રહેનાર જ્ઞાનયોગી ગુ-
રૂઓ સ્વકર્તવ્યમાં તત્પર રહે છે, તેઓની આગળ શિષ્યો બાય છે
અને તેઓના મનમાં જે જે સંશયો પુરજવાના હોય છે તે સ્વયમેવ

યાવત્ક્રિયાધિકારશ્ચ यस્ય યત્કર્મણો ભવેત્ ॥

તાવત્તેન પ્રકર્તવ્યાઃ સ્વાયત્તકર્મણઃ ક્રિયાઃ ॥ ૭૫ ॥

યસ્યયાંયાંક્રિયાંકર્તુ-મધિકારો ન યુજ્યતે ॥

કર્તવ્યા તેન સા નૈવ, યત્તોઽધિકારિણિક્રિયાઃ ॥ ૭૬ ॥

શીઘ્રાર્થ—તેને જ્યાં મુખી જે કર્તવ્યકર્મની ક્રિયા કરવાનો અધિકાર છે ત્યાં મુખી તેણે તે ક્રિયા કરવી જોઈએ. સ્વાયત્ત કર્મની ક્રિયા તો તે કર્તવ્યકર્મના અધિકાર પર્યંત કરવી જોઈએ, અને જેનો જે ક્રિયા કરવાનો અધિકાર નથી તેણે તે કર્મની ક્રિયા કરવી નહિ દારણ કે જે મનુષ્ય જે કર્મને અધિકારી છે તેનામાં તે ક્રિયાએ યોગ્ય છે અને સ્વપર ફલપ્રદ થઈ શકે છે.

વિવેચન—અતઃએવ મનુષ્યોએ સ્વાધિકાર્યોગ્ય જે જે આવશ્યક કર્તવ્ય કાંઈ હોય તેઓની પ્રવૃત્તિ પ્રારંભવી જોઈએ. ગ્રાહણ, ધૃતિય, વૈશ્ય અને મૃદ્રે સ્વસ્વ શુભકર્મોનુસાર કર્તવ્ય કર્મની ક્રિયાએ કરવી જોઈએ. સ્વ-કર્તવ્યકર્મની ક્રિયાને ત્યાગ કરીને અન્ય યોગ્ય કર્તવ્યકર્મ ક્રિયાને કરતાં આત્માની પ્રગતિ થતી નથી અને અન્યાત્માઓનું કલ્યાણ કરી શકાતું નથી. સ્વાધિકારત્રિવિધ સ્વધર્મક્રિયાથી આત્માની ઉન્નતિ થાય છે પરંતુ અન્ય ધર્મની ક્રિયા કરવાથી પેતાની ઉન્નતિ થતી નથી. ગૃહસ્થ ધર્મમાં સ્વાધિકાર ગૃહસ્થ કર્મની ક્રિયાઓને કરવાની હોય છે પરંતુ તેના કાંઈ ત્યાગ કરીને કાંઈ ત્યાગીના ધર્મની ક્રિયાએ કરે તો તે અધિકારથી જિન્ન પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વધર્મથી જાદ થાય છે અને સાધુ બની કાંઈ ગૃહસ્થોગ્ય કર્મોને કરે તો તે સાધુધર્મથી જાદ થાય છે. સ્વધર્મે નિધર્મોઽવઃ પરધર્મોઽવઃ ઇત્યાદિ જે શાક્યો છે તે સ્વાધિકાર્યોગ્ય કર્તવ્ય મન્તવ્ય કર્મ ધર્મ પ્રવૃત્તિની મહત્તાને દર્શાવે છે અને સ્વાધિકારજિન્ન કર્તવ્યકર્મધર્મ પ્રવૃત્તિ એ પરધર્મ છે અને તે બધાવડ છે એન પ્રત્યેષ છે. અસ્મદાય યોગીપદ ગ્રન્થ-માં અધિકારદશ્યાન્ય લેદે જિલ્લ જિલ્લ ધર્મો છે તેનાં સ્વયોગ્ય કર્તવ્ય-ધર્મ તે લેલ છે એન વિશ્વવર્તિ સર્વ મનુષ્યોને નીચે પ્રમાણે પ્રત્યે-ષવામાં આનું છે. કેષાઃ સર્વેસ્વધર્મણ-વરધર્મે ન લાદતાઃ। અધિકાર-

કાર્ય કર્તવ્યકાર્યો ક્યાંમુખી પોતાને કરવાના હોય છે તે વચ, શક્તિ, અવસ્થા, જ્ઞાન, પ્રયોગનાદિથી પોતાને તેનો અનુભવ થાય છે. સ્વતંત્રપણે અનેક જ્ઞાનથી દલીલોથી સ્વાધિકાર કર્તવ્યકર્મક્રિયાનો નિર્ણય કર્યો હોઈએ. ગૃહસ્થદશાને ત્યાં કરીને ત્યાંનીની કયા સ્વીકારતાં કર્તવ્યકર્મ ક્રિયાના અધિકારનું કૃપાન્તર થાય છે. અવસ્થાભેદે કાર્ય-ક્રિયાઓનો ભેદ પડે છે અને જે અવસ્થામાં જે ક્રિયાઓ કરવાની આવશ્યકતા હોય તેનો પ્રથમથી વિવેક કરીને તેનો આદર કર્યો અને અન્ય ક્રિયાઓથી નિવૃત્ત થવું. જે જે અવસ્થામાં જે જે આવશ્યક-કાર્ય પ્રવૃત્તિયો કરવાની જે જે રીતે જરૂર હોય તે તે રીતે તે તે આવશ્યક ક્રિયાઓને કરવી. ન્યાયાધીશનાં કર્તવ્યકર્મોની ક્રિયામાં ન્યાયાધીશો પ્રવૃત્ત થવું અને ફોજદારની કર્મક્રિયામાં ફોજદારે પ્રવૃત્ત થવું. દુત્રિયોએ ગુણકર્મોનુસારે દુત્રિયનાં કર્મો કરવાં અને બ્રાહ્મણોએ ગુણકર્મોનુસારે બ્રાહ્મણનાં કર્મોની ક્રિયાઓ કરવી. ગુણકર્મોનુસારે વેશ્યોએ વેશ્યકર્મોની ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થવું અને ગુણકર્મોનુસારે શૂદ્રોએ શૂદ્ર-કર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવું. ગુણકર્મોનુસારે જે કાર્ય કરવામાં ત્યાંમુખી પોતાનો અધિકાર છે ત્યાંમુખી તે ક્રિયા ક્યાં કરવી અને તે ક્રિયાનો સ્વાધિકાર ટળ્યા બાદ તેનાં પ્રવૃત્તિ કરવી નહિ એવી મનુષ્યોએ વિવેક બુદ્ધિ ધારણ કરવી હોઈએ. અધિકાર ભેદે કર્તવ્યક્રિયા ભેદ, એ વિશ્વમાં મનુષ્યોની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ છે, તેનો નાશ કરવાથી મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિનું સ્વાતંત્ર્ય ટળતાં તેઓ કાષ્ટનાં પૂતળાં સમાન બને છે. જે કાર્ય કરવાની જગ્યામાં શક્તિ હોય અને જે કાર્ય પ્રવૃત્તિથી જગ્યા આત્માની સ્વતંત્ર પ્રગતિ થવી હોય અને જે કાર્ય કરવાથી તે વિશ્વને હાલ સમર્પી શકતો હોય તે તેના સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મ પ્રવૃત્તિ અવ-જોધવી. પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મ ક્રિયા કરવાને સ્વતંત્ર હોવા હોઈએ અને તેની પ્રવૃત્તિ તેને અનેક દલીલો આપીને સમ-જાવીને ફેરવવી હોઈએ, અન્યથા વિશ્વનું પારતંત્ર્યપ્રવર્તન કદાપિ નષ્ટ થવાનું નથી અને વિશ્વ જનસમાજ મુખી થવાનો નથી. જે કાર્ય કર-વામાં જે મનુષ્યની યોગ્યતા ન હોય તેનાં તેને પ્રવર્તવવાનો અન્યનો અધિકાર નથી. લાભલાભનો વિચાર કરીને જ્ઞાનપૂર્વક પ્રત્યેક મનુષ્ય

ગુણકમોનુચ્ચર સમાજના પ્રત્યેકાંગે સ્વાધિકાર પ્રમાણે કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થવું કે નેહી દેશ, સમાજ, સંપત્તિ મહાન હાલ થાય અને સ્વાત્માની ઉન્નતિમાં વિઘ્નત્વેએ પ્રવૃત્તિ કરી શકાય. સ્વાધિકારને નિર્ણય કરીને પ્રવૃત્તિ કર્યાથી આત્મશક્તિઓના જે રીતે પ્રકાશ થવાનો તે માગે ખુલ્લા થાય છે અને તેથી આત્મશક્તિઓને અત્યંત વેગે પ્રકાશ કરી શકાય છે. સ્વાધિકારે કર્તવ્ય કમો કરવાથી સ્વાસ્થિત્વ પ્રગતિનું રક્ષણ થાય છે અને સ્વાસ્થિત્વનો નાશ કરવા પ્રવૃત્ત થએલ દુષ્ટ યત્ન મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિઓને ધૂન લેગી કરી શકાય છે. મન, વાણી, કાયા, અને આત્મા એ જાનને મનુષ્ય કહેવામાં આવે છે. મનને તેની શક્તિ પ્રમાણે કર્તવ્ય કાર્યોમાં પ્રવર્તાવવું, વાણીને સ્વકર્તવ્ય કાર્યમાં પ્રવર્તાવવી, કાયાને શક્તિ પ્રમાણે કર્તવ્ય કાર્યમાં પ્રવર્તાવવી અને આત્માને આત્માના ધર્મ પ્રમાણે તેના વાસ્તવિક કર્તવ્ય કાર્યમાં પ્રવર્તાવવો, તે પણ દેશકાલને અનુસરીને પ્રવર્તાવવો, એ કંઈ પરિપૂર્ણ જ્ઞાનયોગને પ્રાપ્ત કર્યા વિના બની શકે તેમ નથી. અતએવ ત્રમાજે, સર્વે પ્રત્યેક મનુષ્યને પરિપૂર્ણ સ્વકર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાન થાય એવો ગુરુકુલશિક્ષાના મુદ્દેશ પ્રાપ્ત હકુલવો જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યને સર્વ જાગૃતોનો પરિપૂર્ણ જ્ઞાની બનાવવો જોઈએ કે નેહી તે સ્વાધિકાર કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિથી કદાપિ જાદ ન થાય અને અન્ય પ્રવૃત્તિનો કદાપિ સ્વીકાર ન કરે. જેનામાં જે કાર્ય કરવાની શક્તિ ખીલી હોય અને જે કાર્ય પ્રવૃત્તિથી તે પોતાને અને વિશ્વને અપદોષપૂર્વક મહાન હાલ સમર્પવાને શક્તિમાન હોય તેણે તે કાર્યપ્રવૃત્તિને સ્વીકારવી. સ્વાધિકારે કર્તવ્ય કાર્યપ્રવૃત્તિ કરવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યને સ્વતંત્ર હક્ક છે પણ અન્યના હક્કમાં માધુ' ભારવાનો તેના અધિકાર નથી. સર્વ મનુષ્યોની દલીલો સાંજળવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યને અધિકાર છે પરંતુ આત્માના ત્રત્યનો ત્યાગ કરીને અન્યની હાલમાં હા કરી સ્વાધિકારહિન કર્તવ્યકર્મ કરવાનો અધિકાર નથી; એન જે વિશ્વનનનનો પ્રત્યેક મનુષ્ય ત્રમણ શકે છે તે તેથી દેશાયે થતાં યુદ્ધો અને ધર્મોયે થતાં યુદ્ધોનો અન્ત આવે છે તથા તેથી સર્વદેશીય જનસમાજ પરસ્પર એક ખીજના સુખમાં જ્ઞાન લેઇ

આપુએની કલ્પ આગળ નિંદા કરીને દત્ત. આપુએ મનને વધ
 કાઢી યાત્રા નાહી. તેઓનું મન અધ વિષયોમાં ભટકે છે અને
 પેશમાત્રથી તેઓ આપુએ છે. કલ્પ તેને અસ્તિક કરવાને અનેક
 રીતે પ્રયત્ન કરે, પરંતુ તે દુઃખમાં ચલના ઉપદેશને સ્વીકારતો
 નહોતો. કલ્પએ તેને પ્રતિજ્ઞાપણને એક ઉપાય ચોધી દર્શાવ્યો.
 એક સજ્જદારી મનુષ્ય કે જે તેને ભિન્ન દત્તો તેની પાસે પેટા
 નાસ્તિકના પરમા મુખર્જીને ચાલકો ગુપ્તચરનાં મૂકાવ્યો. કલ્પએ
 પેટાના પેશ મુખર્જીના ચાલકની ચારી ઘડી છે. આટે જેની પાસે તે
 દેવ્ય તેણે આત દિવસમાં સ્થાને આપ્યો અન્યથા તેને મારી નાખા-
 વણમાં જાયશે એવી નજરમાં ઉદ્દેશવળ કરવી. પરંતુ કોઈએ મુખ-
 ઝૂંને ચાલકે લેઈ સ્થાને આપ્યો નહિ. કલ્પએ મુખર્જીના ચાલકની
 તપાસ આટે સર્વ નજરમાં સિધાઈએ મારફત તપાસ કરવી. સિધા-
 ઈએ મેળવતા મેળવતા પેટા નાસ્તિકને પેશ આપ્યા અને તેના ઘરમાં
 પેટી લ્યાં મુખર્જીને ચાલકે રચાએ હતો ત્યાંથી તે સંકેતાનુચાર લેઈ
 લીધે અને પેટા નાસ્તિકને પકડી કલ્પની પાસે લાવ્યા. કલ્પએ તેને
 વધ કરવાની આજ્ઞા કરાવવી. કલ્પની વધાણથી અખિત નગરમાં
 દાહાજ થયો અને આજ મુન્દા આટે તેને મારી ન નાંખતાં અન્ય
 શિષ્ય કરવી જોઈએ એમ નગરનાં મહાજને વિચાર કર્યો અને સર્વ
 મહાજન જોઈ ધઈ કલ્પની પાસે ગયું. કલ્પએ માન આપીને મહા-
 જનને સહાર કર્યો અને મહાજને આવવાનું કારણ કહી પેટા નાસ્તિક
 કરે. વધ ન કરે એ જોઈએ તેવી વિનંતિ કરી. કલ્પએ મહાજનના
 પ્રયુક્તમાં દહુ કે ચદિ તે નાસ્તિક તેવનું પરિપૂર્ણ ભરેલ પાત્ર લેઈને
 મંપૂર્ણ આટું ફેરે અને તેમાંથી તેવનું એક બિન્દુ પથ્થુ ન હોય તો હું
 એને વધાણથી સુદૃઢ કરું. પેટા નાસ્તિકે તે ચાત કબુલ કરી અને
 તે ચાતમાં તેવનું ભરેલ પાત્ર લેઈને ચાલવા લાગ્યો. કલ્પએ
 તેને વૃદ્ધવાને ઠેકાણે ઠેકાણે ગણિધાઓના નાચ ચડ કર્યો હતો
 અને ઠેકાણે ઠેકાણે દુઃખવસ્તુઓ એકવી લીધી હતી; પરંતુ
 તે મૃત્યુભયથી તેવનું પાત્ર ચંભાગીને ચાલવા લાગ્યો. મરણ-
 સમં નરિય મયં. મરણસમં નાસ્તિક મયમ્ મૃત્યુના સમાન કોઈ ભય નથી

વ્યાવહારિક આત્મોન્નતિનો સંબંધ રહેલો છે, અને વ્યાવ-
 હારિક આત્મોન્નતિની સાથે આધ્યાત્મિક નૈતિક ઉન્નતિનો સંબંધ
 છે. કાયિકોન્નતિની સાથે વ્યવિકોન્નતિ અને માનસિકોન્નતિનો
 સંબંધ છે. કાયિકોન્નતિ વિના માનસિકોન્નતિ થવાની નથી.
 અને મનનો ધણો નિકટનો સંબંધ છે. કાયની શક્તિ અને
 શક્તિનો પરસ્પર આગ્રહ સંબંધ છે. કાયની આરોગ્યતા માટે
 ધણી અને કસરત એ ત્રણની અત્યંત જરૂર છે. જે મનુષ્ય
 કસરતની કિંમત સમજી શકતો નથી તે માનસિકોન્નતિની કિંમત
 જ શકતો નથી. કાય, મન, ધણી અને આત્મા આ ચાર વસ્તુ-
 નું મનુષ્ય કહેવાય છે તેમાં એ ચારેની ઉત્તતિ કરવાની જરૂર છે.
 અર્થ, નિયમિત આહાર, નિયમિત કાર્ય કરવાની પ્રવૃત્તિ અને વિ-
 નિ એ ચારથી કાયની ઉત્તતિ થાય છે. કસરતદિથી કાયની
 શક્તિઓ ખીટવવાથી મનની નિર્બળતા દૂર થાય છે અને મનની
 આરોગ્યતા તથા પુષ્ટિ કરી શકાય છે. માનસિક કેમવળીની પ્રગતિ
 કરવામાં કાયની આરોગ્યતા અને દૃઢતા વિના એક ક્ષણ માત્ર થાવી
 શકવાનું નથી. મનના દૃઢ સંકલ્પથી અને મનન કરવાની શક્તિથી
 માનસિક પ્રગતિ થાય છે અને માનસિક પ્રગતિની વૃદ્ધિ થતાં આ-
 ત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની શક્તિઓની વૃદ્ધિ કરી શકાય છે. માન-
 સિક પ્રગતિના આધાર પર આત્માની શક્તિઓ ખીટવાનો આધાર છે. માન-
 સિક શક્તિઓ ખીટવાથી આત્માની શક્તિઓ ખીટવી શકાય છે. ગુરુ-
 કુલ વગેરે વિદ્યાર્થીઓમાં કાયિકોન્નતિ, વ્યવિકોન્નતિ, માનસિકોન્નતિ
 અને આત્મોન્નતિની કેમવળી આપવી એકઝે. સમગ્રની ઉન્નતિથી
 બાકીની ઉન્નતિ પાયાય છે; અતએવ દેશોન્નતિ, વિશ્વોન્નતિ, બ્યા-
 પારોન્નતિ વગેરે ઉન્નતિઓનું સંકુલ કરી તદ્દાચ કાયિકાદિ શક્તિ-
 યોની ઉન્નતિઓ સહ સંસ્થાપ્ય એવાં નિનિત નૈમિત્તિક પ્રગતિસંસ્કૃ-
 કાયો કરવાની આવશ્યકતા સ્વીકારવી એકઝે. દેશ, જાત, અન્ન, દેવ,
 ધન્ય, પશુઓ, પંખીઓ, વૃક્ષ વગેરેનું સંસ્કૃલ કર્યા વિના કાયિક
 શક્તિઓનું પાપલુ થતું નથી અને કાયિક શક્તિઓનું પાપલુ થયા
 વિના મનુષ્યપ્રગતિની અવરોધનાં સાધનો અટકી પડે છે. અતએવ

પ્રાપ્ત થએલી શક્તિયોની સફલતા થાય અને આત્મોન્નતિના પ્રાપ્તિ પડેલી ત્રિદ બુદ્ધ પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરી શકાય. મન-વાણી-કાયા, આત્મા અને સમસ્તિની ઉન્નતિ જેથી થાય તે અવસ્થા કર્તવ્યકાર્ય છે એમ અવગ્રહવર્તે. મન-વાણી-કાયા અને આત્માની શક્તિયોના નાશ થાય એવું કોઈપણ કાર્ય ન કરવું જોઈએ. વિશ્વદાનિકારક, દેશદાનિકારક, સમ્યક્દાનિકારક, કેળવણીદાનિકારક, વ્યાપાર દાનિકારક, સમાજદાનિકારક, અનુષ્ઠાનકારક દાનિકારક, સ્થાપિતદાનિકારક, વિદ્યાકર્મશાસ્ત્રકર્મોદિ દાનિકારક, સુખવરદાદિ દાનિકારક, ધર્મદાનિકારક, પરમાર્થદાનિકારક, પરસ્પરપ્રગતિસંબંધદાનિકારક, બ્યષ્ટિપ્રગતિદાનિકારક, સમસ્તિ પ્રગતિદાનિકારક લોકોત્તર ધર્મદાનિકારક, વિજ્ઞાનદાનિકારક, શોધકમૃત્તિ તૃત્તિ દાનિકારક અને સ્વતંત્ર પ્રગતિ દાનિકારક કોઈપણ કર્મ ન કરવું જોઈએ. અને તેની દાનિ કરનારને યોગ્ય શિક્ષા અપવાળી જે જે કાયદાઓની અવસ્થા વગેરેની નિમિત્તિ કંઈથી હોય તેનો નાશ ન કરવો જોઈએ; એમ જે મનુષ્ય સમજીને સર્વપ્રકારની ઉન્નતિયોનો દેશકાલનુસારે વસ્તુમયોમ અવગ્રહે છે તે સ્વાત્મોન્નતિ યોગ્ય કર્તવ્યકર્મો કરવાને શક્તિમાન થાય છે. ઉપર્યુક્ત પ્રગતિકારક કર્તવ્યકર્મને કરવું જોઈએ. આયોવર્તમાં આત્મોન્નતિકારક જે જે કર્તવ્યકર્મો છે તેને પૂર્વકાલમાં મનુષ્યો સમ્યક્ અવગ્રહવા હતા અને આત્મભક્ત રહેતીને તેમાં પ્રવર્તવા હતા તેથી પૂર્વકાલમાં આયોવર્ત ખરેખર સર્વ દેશોમાં પ્રગતિમાં મુખ્ય હતા. જે મનુષ્યો એતિહાસિકરૂઢિએ આત્મોન્નતિ યોગ્ય કર્તવ્યકર્મોનું વાસ્તવ્ય અવગ્રહે છે તેઓ અવધારિકરૂઢિએ આત્મોન્નતિકારક કર્તવ્યકર્મોને દેશકાલનુસારે કરે છે અને દેશ સમાજ, બ્યષ્ટિ અને સમસ્તિની અવનતિના અવગ્રહ કરી શકે છે. આયોવર્તમાં અવનતિકારક કાર્યો ઘણાં થાય છે. અજ્ઞાની મનુષ્યો અવનતિ અને ઉન્નતિકારક કર્તવ્યકર્મોનો વિવેક કયો વિના ગંદરીક પ્રવાહમાં તણાય છે અને તેઓ દેશસમાજ દાનિકારક કાર્યોથી નિવૃત્ત થતા નથી. આત્મોન્નતિના કાર્યોનો વિવેક કરનારા મનુષ્યોએ અજ્ઞાની મનુષ્યોની આંખોને ઉઘાડવી જોઈએ અને તેઓને ઉન્નતિના કાર્યોનો

મુખ્યોદ્દેશ છે એમ ધ્યાનમાં રાખીને આત્મોન્નતિ થાય અને વિશ્વ કુટુંબી જીવો પરસ્પર હિતીમતીને એક બીજાની ઉન્નતિમાં ભાગ લે એવી દૃષ્ટિથી ઉપર્યુક્ત પ્રલોક રચ્યો છે. આત્મોન્નતિદાનિકારક, આત્મોન્નતિનાશકારક બગાળી આમા દૃષ્ટીને આત્મોન્નતિ કરત્ય એવું કર્તવ્યકર્મ ખરેખર આત્માએ કરવું એમ છે.

અવતરણુઃ—કર્મયોગપ્રવૃત્તિમાં અગદ આત્મા કેવી રીતે રહી શકે છે તે દર્શાવે છે.—

પરાત્માનં હૃદિ સ્મૃત્વા, પ્રાત્કર્મપ્રસેવનાત્ ।

વદ્ધો ભવતિ નૈવાત્મા, નિર્લેપપરિણામમાક્ ॥ ૭૮ ॥

નષ્ટા શુમાશુભા વૃત્તિ-ર્યસ્ય ધ્યાનપ્રભાવતઃ ।

અકર્મા કર્મકર્તાઽપિ, મોગી મોક્તાઽપિ નૈવ સઃ ॥ ૭૯ ॥

શબ્દાર્થઃ—પરમાત્માને હૃદયમાં રત્નરીતે પ્રાત્કર્મ પ્રસેવનથી નિર્મલ પરિણામભાદ્ એવો આત્મા સંસારમાં બંધાતો નથી. જેની ધ્યાન-પ્રભાવથી શુભાશુભવૃત્તિ નષ્ટ થએલી છે તે કર્મ કરતાં છતાં પણ અકર્મો અને બોક્ષા છતાં પણ અલોચી છે.

વિવેચનઃ—જેના આત્મામાં પરમાત્મા ધ્યેય તરીકે વિસ્તરે છે તે કર્તવ્યકર્મપ્રવૃત્તિથી અન્તઃકર્મ નિર્લેપ રહી શકે છે. સમદેવની વૃત્તિ ખરેખર હૃદયમાં ન હોય અને અધિકારે પ્રાપ્ત થએલ કર્તવ્યકર્મને કરતાં પડે તેથી આત્મા બંધાતો નથી. આન્તર નિર્મલ પરિણતિ છતાં એ આત્મા બંધાતો હોય તો કોઈ આત્મા મુક્ત થઈ શકે નહિ. સમદેવની ચીજાશયી કર્મ બંધાય છે. સમદેવની વિગ્રથ દગળાં નિર્મલ પરિણામ થાય છે અને તેથી સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મ કરતાં પણ પ્રહાસ, હાસ્ય, વેત્સ્ય અને શ્રદ્ધાદિ વર્ણનો મનુષ્ય, સંસારમાં બંધાતો નથી. ભરત અને બાદુબલીએ હાસ્યના અધિકાર પ્રમાણે હાસ્યકર્મની પ્રવૃત્તિ એવી અને તેઓ પરમાત્માને બંને પ્રાત્કર્મનું પ્રસેવન કરે છે, પરંતુ તેમાં શુભાશુભ બાવની કર્તવ્ય કરીને અત્યાની બંધાય છે અને શુભાશુભ કર્તવ્યની પેટી પાર સ્વાત્મામાં

પરવર્તવાથી દ્વાવર્તવડે મૂલસ્થાનમ કર્તવ્યકર્મની પરિપાલનતા કસય છે અને આત્માની પરમાત્મદયા કરી ચકાય છે. 'બ્રહ્મણ, વેદ્ય અને ચ દૃઢ્યમાં પરમાત્માનું સ્મરણ કરીને કર્તવ્યકર્મો કરતાં છતાં કર્મધર્મ બંધાયો નથી. 'બ્રહ્મણ, દ્વિત્રિય, વેદ્ય અને ચદ્ર એ ચારે વર્ણને કર્તવ્યકર્મ કરતાં નિર્ભેદ પરિણામે અબદાવસ્થા છે. ચારે વર્ણાદિ સર્વને પરમાત્માનું દૃઢ્યમાં સ્મરણ કરવા પૂર્વક કર્તવ્યકર્મ કરતાં છતાં આત્માને અબદ સુખવાની યજ્ઞિ પ્રાપ્તિ થકે છે, તેથી ચારે વર્ણના મનુષ્યો કર્મ કરતાં છતાં નિર્ભેદ પરિણામે કર્મથી બંધાયો નથી. 'બ્રહ્મણ, દ્વિત્રિય, વેદ્ય અને ચદ્ર એ ચાર પ્રકારના આર્થ જેના વ્યવહાર દયા પ્રમાણે વર્ણ શુણ્ઠ કર્મ પ્રવૃત્તિયોવડે આલુવિકાદિ કર્મો કરતાં છતાં અને તે કર્મોમાં શુભાશુભ પરિણામને નહિ ધારણ કરતાં છતાં અબદ રહી થકે છે અને ત્યાગ્યધર્મને પ્રાપ્ત કરી છેવડે પરમાત્મસ્વરૂપ બની થકે છે. દેશોત્તતિ, સમાજોત્તતિ આદિ ઉપયુક્ત ઉત્તતિઓમાં સ્વાધિકારે પ્રવર્તતા અને અન્તરૂમાં શુભાશુભભાવથી ન્યાસ રહેતા મનુષ્યો કર્તવ્યકર્મો કરતાં છતાં પરમાત્માના ધ્યાનના ચોગે અબદ રહે છે અને દેશોત્તતિની સાથે આત્મોત્તતિમાં પ્રતિફળે આગળ વધે છે. અતએવ જ્ઞાન્ત થઈને કદાપિ કર્તવ્યકર્મથી બ્રહ્મ થવું નહિ. 'કેટલાક દ્વિત્રિય લૈન ચલ્લજ્યો અને લૈન દ્વિત્રિયો સ્વશ્ચત્રકર્મના અધિકારથી બય પાની વલ્લિનૃત્તિ સેવવા જ્ઞાન્યા અને સ્વાધિકારથી બ્રહ્મ થયા તેથી તેઓ સમ્યપદવી વમેરેથી દૂર થયા, તેથી તેઓ ધર્મની ઉત્તતિ અને દેશ, સમાજ તથા સંપત્તિ ઉત્તતિ કરી શક્યા નહિ. જેનામાં જે જે શુણ્ઠકર્મની યજ્ઞિયો ખીલેલી હોય તેના અનુચારે તેણે કર્તવ્યકર્મને અન્તરૂશુભાશુભભાવથી ન્યાસ રહી કરવાં જોઈએ. જ્યાંમુખી મૂલસ્થાનમાં રહેવાનું હોય ત્યાંમુખી મૂલસ્થાનના અધિકાર પ્રમાણે ઉત્તરૂ અને અપવાદથી દેશસમાજાદિની પ્રગતિને ધ્યાનમાં સખી કર્તવ્યકર્મો કરવાં જોઈએ. અને તે સ્થિતિમાં આત્મસાનપ્રત્યયે પરમાત્માનું દૃઢ્યમાં સ્મરણ કરીને કર્તવ્યકર્મ કરતાં ત્યાગ્યવસ્ત્રીયાદિ કર્મથી અબદ રહી ચકાય છે. દુનિયાની સાથે જે જે કર્તવ્યકર્મ સંબંધે જે જે પરમાર્થ કૃત્યો કરવાને સ્વાધિકાર હોય તે પ્રમાણે

ગવવા છતાં પણ લોકક્રમપલ્લુ ખરેખર જ્ઞાનીઓને રહેતું નથી. કારણકે જે પ્રકારની એક પણ વૃત્તિ વિના બાહ્ય ક્રિયાઓવટે કર્મરત્નથી આત્મા બંધાયેલો નથી, એવું અવશ્યકીને મનુષ્યોએ આન્તરિક નિર્મલ પરિણતિવટે દે-
 યોગત્વિ, સમ્યક્ત્વિ આદિ કર્તવ્યકાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ અને કર્મયોગની પ્રવૃત્તિવટે વિશ્વ જીવેને ઉપચ્છેદ કરવાના કાર્યોમાં તત્પર રહી જનતાના કલેષ ઉપશ્લેષનું દેવું પાતું જાળવાની સ્વરૂપને અદ્ય કરવી જોઈએ, કે જેથી ઉચ્ચગુણશ્રેણિ પર ચડતાં પ્રમાદદશા ન પ્રાપ્ત થઈ શકે. મનુષ્યોએ કર્તવ્યકાર્યોથી શુભાશુભ વૃત્તિને ત્યાગ કરવાને માટે આત્મધ્યાન ધરવું જોઈએ. આત્માનું સ્વરૂપ જાણીને તેનું ધ્યાન ધરવાથી આત્માની સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય છે અને શુભાશુભવૃત્તિયોથી ચેતનાને આત્મા ભિન્ન પરણાય છે. આત્મા જ્યારે સ્વાત્મ શુદ્ધ ધર્મનું સ્વરૂપ અવગ્રહે છે ત્યારે તેને વાસ્તવિક ધર્મ તેના બાહ્ય શુભાશુભ કર્તવ્યથી અને શુભાશુભ વૃત્તિથી ભિન્ન જાય છે અને તેથી તે બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યોથી સ્વાત્મધર્મને અદ્ય અવ-
 ગ્રહે છે. તેથી તે બાહ્ય આવશ્યક કાર્યો કરતો છતો પણ તેમાં શુભા-
 શુભ પરિણામથી લેખાયો નથી. આત્મધ્યાનની પ્રબલ ભાવનાના અ-
 ભ્યાસે બાહ્યમાં કષ્ટાયત્વું શુભાશુભત્વ રહેતું નથી અને તેથી બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યો અને દુસ્થ પદાર્થોથી અન્તઃમાં શુભાશુભ વૃત્તિ ન ઉદ્ભવેથી આત્મા અને બાહ્ય પદાર્થો બંનેને સંબંધ થતો નથી, તેથી બાહ્ય કર્તવ્યકાર્યો કરતાં છતાં પણ કર્મથી આત્મા ન બંધાય એ વાસ્તવિક કથન છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવા માટે પ્રથમ આત્મા-
 ત્વજ્ઞાનીગીતાર્થ શુદ્ધની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ અને શુદ્ધની સેવા-
 ભક્તિ કરીને અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને પશ્ચાત્ત યોગજ્ઞાનની પ્રાપ્તિપૂર્વક યોગજ્ઞાનને શુદ્ધમપૂર્વક અભ્યાસ કરવો પશ્ચાત્ત એકાન્ત સ્થાનમાં રહીને આત્મધ્યાન કરવું. પશ્ચાત્ત ગૃહ-
 સ્થાનમ વા ત્યાગ્યસ્થાનના અધિકારે જે જે કર્તવ્યકાર્યો કરવાનાં હોય તે કરવાં કે જેથી શુભાશુભ વૃત્તિનાજલાવે વિશ્વ પદાર્થોમાં બંધા-
 વાનું ન થાય. બાહ્ય પદાર્થોમાંથી શુભાશુભત્વની વૃત્તિ ઉત્પાદ પશ્ચાત્ત તેમાં યગદેવથી બંધાવાનું થતું નથી. જનતાના પદાર્થો કંઈ આ-

દેખાતો નથી. શરીર બજે છે, પરંતુ તે જ્ઞાત્રાત્મા બળતો નથી. આત્મજ્ઞાની
 કાર્યોને કરતો હતો પણ તે ક્તો છે એમ કહેવાતું નથી. તે દેહમાં
 છે છતાં પણ દેહ નિન્ન છે. દેહ છતાં તે જ્ઞાત્રાત્મા અદ્ભુતવાદિ
 અધ્યવચ્ચાધી મુક્તિ ધજેલો હોવાથી અમ્યનૂદિની અપેક્ષાએ
 શબ્દનયે મુક્તિાત્મા મળ્યુ છે અને એવંભૂતનયે સર્વકર્મથી રહિત
 થયે હતો મુક્તિાત્મા કહેવય છે. આત્મામાં સર્વ અસ્તિ અને નાસ્તિ
 પત્રો રહેલા છે. આત્મા વિના અન્ય દ્રવ્યોની અનન્ત ગુણ પર્વાપની
 અનન્ત નાસ્તિતા છે. તે આત્મામાં નાસ્તિભાવે સમાય છે તેથી (શ્રી
 વિશેષવશ્યકમાં મુતજ્ઞાનાધિકારે એક અણુમાં જેમ સર્વ વિદ્યમાં
 સમાવેશ કરેલો છે તદ્વત) આત્મા સર્વસંગત કહેવાય છે. આત્માના
 કેવલજ્ઞાનમાં સર્વ વિંબ રેખરૂપે ભાસે છે તેથી તેની અપેક્ષાએ પણ
 સર્વસંગત આત્મા કહેવાય છે. આત્મા સર્વત્ર છે અને સર્વમાં સર્વત્ર
 નથી એમ પણ બાદિની અપેક્ષાએ કથી શકાય છે. બાહ્ય સંગમાં
 જ્ઞાની આ પ્રમાણે આત્માનું સ્વરૂપ અવગ્રાપીને નિઃસંગ થાય છે.
 આત્મજ્ઞાની આ પ્રમાણે આત્માનું અનેક નય દિષ્ટિયોવટે આપેશ સ્વ-
 રૂપ ભાણે છે. તે ક્રિયાના અધિકારથી આત્મધ્યાનમાં લીન થઈને
 મુક્તિ થાય છે તથાપિ તેની શબ્દાદિનયે સ્વ-મુક્તિદશા પ્રમાણે
 શરીરદિધી બાહ્ય પ્રતિતિ થાય છે તે વિધેલોક્ષને ઉપકાર કરનારી
 થાય છે. આત્મજ્ઞાનીને પ્રારબ્ધ કર્મસંગતિથી બાહ્ય પ્રતિતિ થાય છે;
 અને તે તેના સ્વાધિકારે બાહ્ય બ્યવહાર કર્તવ્ય ધર્મ કથાય છે. આ-
 ત્મજ્ઞાની યાતા અને અચાતા એ બંનેમાં બ્યવહારે વિપ્રમખણું છે,
 છતાં પણ તે આધ્યાત્મિકદિષ્ટિ પ્રતાપે બંનેમાં સમાનતા માનીને તે-
 મજ માન અને અપમાનમાં સમાનતા માનીને તથા સ્તોતા અને
 નિન્દકમાં સામ્ય માનીને કાર્યને બાહ્યાધિકારે કરે છે.
 વિવેચન:-આ પ્રમાણે શબ્દાર્થ કથીને હવે વિશેષાર્થ કંઈક કથ-
 વામાં આવે છે. જે આત્મજ્ઞાનીને કોઈ બાહ્ય કાર્ય કરવામાં લાલ દેખાતો
 નથી અને ન કરતાં અલાલ દેખાતો નથી એવો આત્મજ્ઞાની શરી-
 રમાં રહેલો છતાં નિશ્ચયતઃ શરીરમાં નથી એમ અવગ્રાપણું. બાહ્ય
 કાર્ય કરવામાં જેને લાલ દાનિની દિષ્ટિ દળી ગઈ છે અને

એક જગની જાણ છે. જુલેનું શરીર અનેકું છે. તેથી તે દબાય
 છે અને જગીને બાંધીયુત થઈ શકે છે; પરંતુ આત્મા તો નિઃ-
 સ્વરૂપી તે કદાપિ કબજાને નથી અને જગને નથી એમ મુદ્દ ને-
 કલિકાલપિએ આત્માની અવસ્થાને અને અનુભવને સ્વરૂપી તે
 શરીર છતાં શરીરથી જિલ્લ પાત્રને માની શકે છે અને અનિ-
 જાદી શરીરને નાશ થતાં પાત્રને નિઃશ માની સમજાવ અને કે-
 દેહાવને પાત્ર હરી આત્મજાનમાં મરત રહી શકે છે. આત્માને
 દેહ જિલ્લ નિત્યરૂપ અનુભવનર આત્મજાની બાહ્ય કાર્યોને કરતો
 છતાં તે પાત્રને કાર્યરૂપ માનતો નથી. બાહ્યકાર્યો ખરેખર કાલ,
 સ્વભાવ, નિયતિ, કર્મ અને ઉપમા એ પાંચ કારણથી થાય છે; તેમાં
 પાત્રને કાર્યના અભિમાનથી તે મુજા શરીરને કાર્યજાણીથી પા-
 ત્રના આત્માને કંઈથી બાંધતો નથી. રાંછે રાંછે સદુ કરે, જાતી સ-
 ર્ગ જાતમાં; વ્યવહારે વ્યવહારુ, નિઃશયે સ્થિર યમ. હત્યારીથી
 આત્મજાની જે જે કરે છે, દેખે છે, જોઈ છે, અદિ જે જે પ્રવૃત્તિ
 કરે છે તેમાં તે અદ્યત્વરથી બાંધતો નથી અને કર્મબાકીથી કર-
 વમાં અન્ય મનુષ્યે કરતાં પાંડિ પછે નથી અને તેમજ નિઃશ-
 યનમાં તે સ્થિર સ્થાનના સમાન સ્થિતિથી વર્તે છે. આવી તેની
 અદ્યત્વકારી દશાને અવખલીલા કહેવામાં આવે તો તેમાં કંઈ આ-
 શ્ચ નથી. તેઓની બાહ્ય કર્મબ્યપ્રવૃત્તિ અને તેઓની આત્મર પ્ર-
 વૃત્તિ એ જે મુજા નાલિકેર અને તેમાં રહેલા લડની દશાની જિ-
 નાતને લગે છે. આત્મજાનીની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ પ્રારબ્ધાધાર-પ્રારંભિક
 ઉપકારક તથા અનેક મુજાશયોથી ભરપૂર હોય છે. તેમની બાહ્ય પ્રવ-
 ત્તિથી તેમના આત્માની દશા કેવી છે? તેની કલ્પના કરવી તે અશકની-
 ળેની દૃષ્ટિ બહાર છે; તેથી તેના આત્મજાનીની કર્તવ્યપ્રવૃત્તિ-
 માંથી અનેક મુજાશયો પૂર્વક આરંભે તેજ બધા મનુષ્યોને દિવ-
 કારક છે. આત્મજાની પ્રગતિ થાય એવી પ્રવૃત્તિને પોતે દૃતકૃત્ય છતાં
 અને સ્વાર્થ-પ્રયોજનાદિના અભાવ છતાં આદરે છે. તે જે કંઈ કરે છે
 તે ઉપરથી તેના આત્માની દશાને જાણ લેવો એ કલ્પનાશક્તિની બહા-
 ની થાય છે. ત્રાંચકનયની અપેક્ષાએ જાની આત્માને મુજા માને છે.

છે. એમ અને ફરતી મુનમુનપણે મુંઝવણ અગતી મનુષ્ય
કર્મચાલનો કરતો છતાં એક પદ દાન અને અન્ય પદ દેવ દાન
કર્મને મુંઝવે જાય છે. એમ અનુભવના આવે છે. પણ અગતીની
કે જે મુંઝવણ અને નિરાશા સપાટવણવાળી બની ગયે છે
અને એમ ફરતી અગતીની જનકુળે જે વિમુક્ત થયે છે તે
જે જે કરેલા કાર્ય કરે છે તેનાંને અગતીથી મુક્ત દેવથી મુંઝવણ
અને નિરાશા સંબંધમાં આવતાં છતાં મુંઝવણ દેવપણ સ્થાને
મુંઝવે નથી તેમજ નમરૂપમય સૂક્ષ્મ અવસ્થા અગતી કરતે સૂક્ષ્મ
સુદૃઢતા અને નમરૂપની અગતી દ્વિતી દાન કરનાર તરફથી
અન મને તેમજ તે દ્વિતી અગતી નથી અને અવસ્થા મને તે
પણ તે અગતી અગતી નથી દાન કે નમરૂપ અગતીની
દ્વિતી અગતી મને અગતીની અગતીને તે નમરૂપમાં કરતેજ અગતી
મ પ્રેરણા કરી અગતીને સંતોષે જાણ કરતીને કરે છે. અગતીની
પદેઅને નમરૂપના અગતી પ્રેરણા અગતીની દ્વિતી મુક્ત
થઈને દેવથી તે જાણ કરતી કરે કરતે નિમુક્ત છતાં પ્રેરણા-
દેવે એમ નિમુક્ત્ય પ્રાપ્તિ કરનાર દેવથી અધિકારી કરે છે—

અવસ્થાનુ—અગતી કેવી રીતે સ્થાપિતને અગતી કરતી કરતે
અગતી છે તે સ્પષ્ટ છે.

શ્લોક.

નિરજ્ઞનં નિરાકાર-મરુપં નિષ્ક્રિયં પ્રનુમ્ ।

મત્વાઽસ્માનં સ્વમાવેન, સ્વીયકાર્યં સમાચરેત્ ॥૮૮॥

શુભં વન્નવન્ ત્યક્ત્વા, ગૃણ્હાત્યન્યદ્ વપુઃ પુનઃ ।

નિશ્ચિત્ય નિત્યમાત્માનં, પ્રાપ્તકાર્યં સમાચરેત્ ॥૮૯॥

ત્યક્ત્વા કર્તૃત્વમંમોહં-સાગ્રીમૃતેન ચાત્મના ।

સ્વાધિકારે સમાયાતં, સ્વીયકર્મ સમાચરેત્ ॥૯૦॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-રૂપં મુખ્યાન્ય ચેતનમ્ ।

ઉ. નામ અને રૂપમાં મુખ્યમુખ્યારે મુજબત્વ અજ્ઞાની મનુષ્યે
 કર્તવ્યકર્મો કરતાં છતાં એક પર રાગ અને અન્ય પર દેવ ધારણ
 કરીને મુલર્થ લાચ છે; એમ અનુભવમાં આવે છે. પરંતુ આત્મજ્ઞાની
 કે જે સ્તોત્રપર અને નિન્દકપર સમભાવદશાવાળે બની ગયો છે
 અને નામ રૂપની ભાયાદેવીની જામણાથી જે વિમુક્ત થયો છે તે
 જે જે કર્તવ્ય કાર્ય કરે છે તેમાં તે યત્નદેવથી મુક્ત હોવાથી સ્તોત્રના
 અને નિન્દકના સંજોષમાં આવતાં છતાં સંસારમાં કોઈપણ સ્થાને
 મુજ્જતો નથી. તેમજ નામરૂપમય સ્મૃતિ અવધાર બધા સંજોષે સ્મૃતિ
 છુદ્ધિવાળા અને નામરૂપની ભાયાની દૃષ્ટિને ધારણ કરનારા તરફથી
 જ્ઞાન મળે તોપણ તે રાગ પામતો નથી અને અપમાન મળે તો
 પણ તે અરુચિ પામતો નથી. કારણ કે નામ રૂપના જ્ઞાનમાત્રની
 દૃષ્ટિથી બહિર્ મધ્ય સાક્ષીભૂત બનીને તે નામરૂપમાં કંઈપણ આત્માવ
 ન પ્રેક્ષતાં હજી અવધાર સંજોષે જાણ કરતોયને કરે છે. આત્મા જ્ઞાની
 ખરેખર નામરૂપના ભાયાના પ્રદેશોમાં જ્ઞાનપમાનની વૃત્તિથી મુક્ત
 થયેલા હોવાથી તે જાણ કરતોય કર્મ કરવાને નિર્મુક્ત છતાં પ્રાણ-
 વિક થોડે નિર્ભયપણે પ્રવૃત્તિ કરનાર હોવાથી અપિકારી કરે છે—

આવતરણ—જ્ઞાની કેવી રીતે સ્વાત્માને જ્ઞાની કરતોય કાર્યને
 આવરે છે તે જાણવે છે.

શ્લોક.

નિરજ્ઞનં નિરાકાર-મરૂપં નિષ્ક્રિયં પ્રભુમ્ ।

મત્વાઽઽત્માનં સ્વભાવેન, સ્વીયકાર્યં સમાચરેત્ ॥૮૮॥

શરીરં વસ્ત્રવત્ ત્યક્ત્વા, ગૃણ્હાત્યન્યદ્ વપુઃ પુનઃ ।

નિશ્ચિત્ય નિત્યમાત્માનં, પ્રાપ્તકાર્યં સમાચરેત્ ॥૮૯॥

ત્યક્ત્વા કર્તૃત્વસંમોહં-સાક્ષીભૂતેન ચાત્મના ।

સ્વાધિકારે સમાયાતં, સ્વીયકર્મ સમાચરેત્ ॥૯૦॥

જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-રૂપં સમ્માન્ય ચેતનમ્ ।

કર્તવ્યવિધિ છે. મનુષ્ય જેમ જીવે વચ્ચેના ત્યાગ કરીને અન્ય વચ્ચે પહેરે છે પરન્તુ તે સ્વયં બદલતો નથી તદ્વત્ જાની શરીરરૂપ વચ્ચેના ત્યાગ કરે છે પરન્તુ તે મૂલધાતુમાં લીધેલાં સર્વ શરીર તથા વર્તમાનમાં જે શરીર છે તે અને લવિષ્યમાં કર્મચોરે જે શરીર પ્રાપ્ત થયે તે સર્વને વચ્ચેના માને છે અને પેલાને સર્વ શરીરોથી ભિન્ન નિત્ય માનીને પ્રાપ્ત કર્તવ્યકાર્યને આચરે છે. જૈનદૃષ્ટિએ આદ્યારિક, વૈકલ્ય, આહારિક, તૈજસ્ય અને કાર્મણ્ય એ પાંચ શરીર છે અને વેદાન્તદૃષ્ટિએ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મ, દિવ્ય, કારણ, મહાકારણ ત્રિંગાદિ શરીરો અવભોધવાં ઉપ-યુક્ત પંચ શરીરોથી ભિન્ન નિત્ય આત્મા માનોને જે શરીરદ્વારા કર્તવ્ય-કાર્યોને કરે છે તેને શરીરમાં કર્તૃત્વાભિમાન રહેતું નથી અને જે જે કાર્યો કરવામાં આવે છે તેમાં અહંમત્વ વામનાથી બંધાવાનું થતું નથી. શરીરોથી ભિન્ન આત્મા છે અને તે નિત્ય છે એવો નિર્દય કરવાથી પ્રત્યેક કર્તવ્ય કાર્ય કરતાં મૃત્યુનો ભય રહેતો નથી. પાશ્ચાત્ય દેશીય યોદ્ધાઓ સ્વકર્તવ્ય અથા કરવામાં પ્રાણને પરપોશાસન ગણી યા હોમ કરી આત્મચર્મપણ કરે છે; તદ્વત્ કર્તવ્ય કાર્યમાં નિર્ભયદશાથી શરીર પ્રાણનો લોભ આપવામાં આવે છે તો આત્મોર્જત થાય છે. શરીર પ્રાણના મત્તવથી અને તેની લીલિથી મનુષ્યો વિશ્વમાં ઘસારવકોટીમાં રહે છે અને તેઓ વિશ્વમાં સ્વાત્મવંશપરંપરાને પણ બ્યવહારથી સંરક્ષ-ણને શક્તિમાન થતા નથી. અનેક શરીરો પ્રાપ્ત થાય અને બદલાય તેથી તેમાં રહેલા નિત્ય આત્માને ભય પામવાનું કોઈ કારણ નથી; એવો નિર્દય થતાં આ ભવમાં પ્રાપ્ત થએલ શરીર માટે અહંમત્વની વામ-નામાં બંધાઈ જવાનું થતું નથી, અને નિત્ય આત્માનો નિર્દય થવાથી મૃત્યુ ભય આદિ અનેક પ્રકારના ભયોમાંથી બહાર નીકળવાનું થાય છે. તથા સ્વાત્મની નિર્ભયદશાએ પ્રત્યેક પાનિક તથા બ્યાવહારિક કર્તવ્ય કાર્ય કરવાની સ્વફરજને પ્રાણ જતાં અથા કરી ચકાસ છે. દેહમત્ત, પ્રાણમત્ત, નામમત્ત અને રૂપમત્ત આદિ અનેક પ્રકારના મત્ત-ત્વોથી દૂર રહીને પૂર્વે આયો સ્વફરજને અથા કરવાને દેહ પ્રાણ-દિકનો ત્યાગ કરતા હતા તેનું કારણ એ હતું કે તેઓ આત્માને નિત્ય માનતા હતા અને શુનોચદિકને અનિત્ય માનતા હતા. તેથી તેઓ

સંતતિ માટે તેઓ દાસત્વનો વારસો મૂકી જાય છે. આત્માને નિત્ય માનનારા મનુષ્યો ત્યારે ગણાય છે જ્યારે તેઓ આત્માને નહિ માનનારા મનુષ્યો કરતાં સાંસારિક બ્યવહારની સર્વ શુભ આવશ્યક પ્રગતિઓમાં સદા આગળ રહી શકે અને આત્માનું આસ્તિક્ય નહિ માનનારા મનુષ્યોને તે સ્વભાવમાં સંભવી શકે. આત્માને નિત્ય માનનારા આર્ય-મનુષ્યો ત્યારે ગણાય છે જ્યારે તેઓ આત્માને નહિ માનનારા નાસ્તિક મનુષ્યોના કરતાં તન-મન-ધનનો લોભ આપતાં જરામાત્ર ખચકાય નહિ અને સર્વ પ્રકારની વિદ્યા-કલાદિવડે નાસ્તિક મનુષ્યોના કરતાં આગલ વધી શકે અને વિશ્વમાં પારમાર્થિક કાર્યો કરીને સર્વત્ર શાંતિ પ્રસન્નવવા જેટલું સદા જલ્દા કાયમ રહે એવી બ્યવસ્થાઓને વંશપરંપરા સંરક્ષી શકે. આત્મા નિત્ય છે એમ જોલનારા લાખે કહેયે મનુષ્યો મળી આવે છે, પરંતુ જ્યારે દેહત્યાગ અને પ્રાણ-ત્યાગનો પ્રશ્ન આવે છે; ત્યારે તેઓ દેહ પ્રાણ મમત્વ અને બીતિ ધારણ કરી બીડે જની કર્તવ્યક્ષેત્રથી કહેયે ગાઉ દૂર જાયી જાય છે. આવી રીતે આત્માને નિત્ય માનનારા અને આત્મા નિત્ય છે એમ જોલનારા મનુષ્યો સ્વર્ગ અને પરનાત્મપદને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. આત્માને ખરી રીતે નિત્ય માનનારા મનુષ્યો મહાવીર પ્રભુના પગલે ચાલીને તેઓ વીરત્વનાં આવશ્યક કર્તવ્યકાર્યોને કરી વિશ્વમાં સર્વત્ર સર્વદા સર્વથા પ્રગતિમાં સર્વ કરતાં આગલ રહે છે. આત્માને નિત્ય માનનારાઓ સર્વ પ્રકારની શુભ પ્રગતિમાં, ઘોર પરિઘ્રે-ઉપસર્ગો-વિપત્તિઓ-અંકટો વેદીને આગળ વધે છે અને તેઓ અહંવૃત્તિ-મમત્વવૃત્તિ-ભયવૃત્તિ-નામ રૂપની વૃત્તિઓને હટાવી સર્વ લોભ મળી બ્યાવહારિક કર્તવ્ય કાર્યો કરવામાં ખજી આગલ વધે છે. હાય ! હાય ! હું મરી જઈશ, અરે મારું શું થયે, આવા બીતિના ચપ્પેને જોલનારા આયો તે વસ્તુતઃ આયો નથી. તેઓ વિશ્વમાં દાસત્વકાંદીમાં રહેવાને લાયક છે. આત્માને નિત્ય માન્યા જાદ ઉરવાનું રહેતું નથી. નિત્ય આત્મા કદાપિ જલ વસ્તુઓનો નોકર જનીને પાપકર્મ કરવાને લલ્લપ્તો નથી. આત્માને નિત્ય માનનારા મનુષ્યો કર્તવ્યકાર્ય કરતાં પ્રાણાદિત્ર્યમર્પણમાં સદા એક સરખી રીતે કાયમ રહે છે. તેઓ

સ્વરૂપને વિરમરે છે અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં મુંઝાય છે. બાહ્ય કાર્ય કર્તૃત્વ સંમોહ થવાની સાથે સ્વશીર્ષપર મોહ ચઢાવું જોર થાય ॥ અને ભયાદિવૃત્તિઓના દ્વંષ તરીકે સ્વાત્મા બને છે. અતએવ બાહ્ય કાર્યકર્તૃત્વ સંમોહ, આધ્યાત્મિક કાર્યકર્તૃત્વ સંમોહ આદિ અનેક પ્રકારના સંમોહનો ત્યાગ કરીને આત્માને સાક્ષીભૂત રાખીને તટસ્થ થઈ બાહ્ય કાર્ય કરવાની જરૂર સ્વીકારવી જોઈએ. બાહ્ય કાર્યકર્તૃત્વાદિ સંમોહને હઠાવવો હોય તો સર્વ કાર્ય કરવામાં કર્તૃત્વાદિ અહં વૃત્તિઓને ચિત્તમાં પ્રવેશવાને અંશમાત્ર પણ સ્થાન ન આપવું જોઈએ. કર્તૃત્વસંમોહ વિના જે જે કાર્યો કરવાં એ જ્ઞાનયોગીનું મુખ્ય લક્ષણ છે. પોતાનો આત્મા, કર્તૃત્વ સંમોહ વિના કાર્યપ્રવૃત્તિ કરે છે એમ સ્વાત્માને અનુભવ થાય ત્યારે અવબોધવું કે હવે કર્મયોગીનો અધિકાર કંઈચિત્ પ્રાપ્ત થયો છે. આત્મજ્ઞાની કર્તૃત્વસંમોહને પરિહરીને સર્વ કાર્યોમાં આત્માને સાક્ષીભૂત રાખીને કાર્યપ્રવૃત્તિ આદરે ॥ તેથી તે કાર્યપ્રવૃત્તિમાં નિર્વિષ બનેલો હોવાથી કાર્યપ્રવૃત્તિદ્વારા સંમોહ વિષને ઝટી શકતો નથી. કર્તૃત્વસંમોહ વિના કાર્ય કરવાથી અનેક પ્રકારની પ્રગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. કર્તૃત્વ સંમોહ વિના કાર્યપ્રવૃત્તિ કરનાર જ્ઞાની સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં અહંમત્ત્વથી બંધાયો નથી. કર્તૃત્વ સંમોહ જેમ જેમ ટળવા માંડે ॥ તેમ તેમ તે આત્માના શુદ્ધિની પ્રગતિમાં અત્યંત પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાની કર્તૃત્વસંમોહ વિના બાહ્યપ્રવૃત્તિઓથી નિર્લેપ રહી શકે છે અને અધિકારપરત્વે જે જે કાર્યો કરવાનાં હોય ॥ તેમાં તે મુંઝાતો નથી તેથી તેની મુખતિનો પ્રકાશ વધતો જાય છે અને કુખતિનું બળ ટળતું જાય છે. કર્તૃત્વસંમોહના ત્યાગથી કર્મયોગી પરમાત્મપદની ઉંક નજીક પહોંચી શકે છે અને આત્માની ઋસિકતાનું સહજ મુખ સમ્યગ્ અનુભવી શકે છે. કાર્ય કરતાં કરતાં કર્તૃત્વસંમોહ ટળે એવો અભ્યાસ સેવવો જોઈએ. કાર્ય કરતાં કરતાં સંમોહ ટળે એવું જ્ઞાન બાંધતું કરવું જોઈએ કે જેથી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરતાં અનેક વિપત્તિઓને યજ્ઞ સંમોહ વિના વેઠી શકાય. જ્યાં મુખી કર્તૃત્વસંમોહ થાય છે ત્યાં મુખી યોગજ્ઞાનમાં અને આત્મજ્ઞાનમાં અપરિપક્વતા

માયાંભોધિં સમુત્તીર્ય, જ્ઞાની મુક્તો ધ્રુવં ભવેત્ ॥૧૦૧॥

યાનિ કર્માણિ વન્ધાય, ભવન્તિ મૂઢચેતસામ્ ।

જ્ઞાનિનાં તાનિ કર્માણિ, સન્તિ મોક્ષાય સદ્ગુણૈઃ ॥૧૦૨॥

વાહ્યતઃ કર્મસાદૃશ્ય-મજ્ઞાનાં ચ વિદાં ભવેત્ ।

વૈષમ્યં પરિણામેન, વન્ધનાર્થં ચ મુક્તયે ॥૧૦૩॥

અપૂર્વં શ્રૂયતે શાસ્ત્રે, જ્ઞાનવૈરાગ્યયોર્વલમ્ ।

યેન કર્માણિ કુર્વન્ સન્, નિર્લેપો શોભતે બુધઃ ॥૧૦૪॥

અહંમત્વસન્ત્યાગાત્, સર્વત્ર બ્રહ્મદૃષ્ટિઃ ।

યદ્યોગ્યં કર્મ તત્ કુર્વન્, બ્રહ્મજ્ઞાની ન લિપ્યતે ॥૧૦૫॥

શીલ્દર્શનઃ—સ્વાત્મામાં સ્વોપયોગવટે નિશ્ચયદૃષ્ટિવાને ધારણ કરીને અને આત્માને અનુભવીને કાર્ય કરતો છતો જ્ઞાની લેખાતો નથી. જે જે કરતો અને જે જે દેખતો હતો તેમાં પરમાત્મત્વનું સ્મરણ કરતો હતો આત્મજ્ઞાનવટે આત્મજ્ઞાની કાર્ય કરતો હતો લેખાતો નથી. શુભાશુભપરિણામથી મુક્ત જ્ઞાની સંસાર માટે નથી તેમજ સામ્ય-ભાવવટે પ્રતિષ્ઠિતાત્મા જે કરે છે તે કર્મબંધ કરનાર થતું નથી. શુભાશુભપરિણામ વિના કાયાદિકયોગની ક્રિયાવટે કર્મબંધ થાય છે તથાપિસામ્યને પ્રાપ્ત કરેલ જ્ઞાની કર્મ કરતો હતો મુક્તિને માટે હોય છે. અર્થાત્ તે મુક્તિને પામે છે. ક્રિયામાં અક્રિયાને દેખતો અને અક્રિયામાં સક્રિયાને દેખતો તેમજ સ્વાત્માને નિષ્ક્રિય દેખતો હતો આત્મજ્ઞાની ક્રિયામાં પ્રવર્તિને પ્રહાનૂત નિરંગન બને છે. શુદ્ધ જ્ઞાનરૂપ અગ્નિવટે નક્કી કર્મકાષ્ઠે બળીને બરમીનૂત થાય ॥ અતએવનૈશ્વરિકનયપ્રસથ શુદ્ધ જ્ઞાનવટે અવશ્યક ક્રિયા કરતો હતો લેખાતો નથી. આત્મોપયોગથી જ્ઞાની પ્રારબ્ધ કર્મ વેદતો પદ્યપકારનાં કાર્યો કરતો હતો પરમાત્માને પામે છે. જે યોગીને જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાઓ છે તેને સગાડિના અભાવે પ્રવૃત્તિ કરનાં કર્મબંધ થતો નથી. સર્વથા

કર્તવ્યપ્રવૃત્તિયોને બદલ કરશે ત્યારે તેઓ આધ્યાત્મિક પ્રગતિની સાથે
 બ્યાવહારિક પ્રગતિને ત્યાંથી ચકશે. ચાલ સખનું કે જ્યાં વિચારનું
 બદલ નથી ત્યાં આચારનું બદલ ઉત્પન્નનું નથી. આધ્યાત્મિક જ્ઞાન
 વિના વિચારબદલી કેળવણી કરી શકાતી નથી. આધ્યાત્મિક
 વિચારનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે ત્યારે દ્રવ્ય દેવદાસ જાવ પ્રમાણે
 સર્વત્ર સર્વ બ્યાવહારમાં આચારોની બ્યાવરદામાં મુદ્દાત વધારા સાથે
 પ્રવૃત્તિ પૂર્વક પ્રગતિ કરી શકાય છે. આધ્યાત્મિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી
 આત્મોપયોગપૂર્વક બાહ્યકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિયોને એવી શકાય છે. આ-
 ત્માનો અનુભવ કરીને આવશ્યક કાર્ય કરનાર કેપાતો નથી એમ
 મંદોકમાં જે કથવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે બાહ્યનામ
 રૂપની પ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાની કંઈ સ્વત્વ દેખી શકતો નથી તેથી તે તેમાં
 કેપાઈ શકતો નથી. નામરૂપની વૃત્તિ ટગતાં નામરૂપની આરપાર
 જ્ઞાનપ્રકાશ જવાથી પશ્ચાત્ નામરૂપ સંબંધી બ્યાવહારે જે જે કાર્યો
 કરવામાં આવે છે તેમાં કેપાવાનું ન થાય એ વસ્તુતાઃ સંભાવ્ય છે. આત્મો-
 પયોગની સાથે બાહ્ય કાર્યો કરતાં નામરૂપની મુગદેષાત્મક વૃત્તિ રહેતી નથી
 તેથી આત્મોપયોગી જ્ઞાની જે જે કાર્યો કરે છે તેનાં તે બંધાતો નથી.
 આત્મજ્ઞાની સર્વત્ર સર્વ કાર્યોમાં અને સર્વ દૃશ્ય અને અદૃશ્ય પદ્યોમાં
 પરમાત્મતાની જાવના કારણ કરે છે તેથી તેનામાં પરમાત્મ જાવના સંસ્કારો
 દદ થવાની સાથે બાહ્ય કાર્ય પ્રવૃત્તિમાં તેનું નિર્લેપત્વ પણ વધનું જાય છે.
 આત્મજ્ઞાની જે જે દેખે છે, જે જે સ્મરે છે, જે જે સાંભળે છે, જે
 જે સુપે છે, જે જે જાય છે અને જે જે સ્પર્શે છે, તે સર્વમાં પર-
 માત્મરૂપ ધ્યેય જાવનો એક તાર પાતાના હૃદયની સાથે હેવાથી તેનાથી
 મુગદેષ વૃત્તિના સંસ્કારો નિર્ભવ થઈ ટગતા જાય છે અને પરમાત્મપદ
 પ્રાપ્તિના સંસ્કારો દદ થઈ પરમાત્મપદ સંનુજ થતા જાય છે. જ્યાં
 દેખું ત્યાં ત્યાંહિ તુંહિ તુંહિ એવી પરમશ્રદ્ધ જાવનાની રદ જાગવાથી
 બાહ્ય નામરૂપ વૃત્તિયોનાં સર્વ બંધનોનો દૃશ્ય સાથેનો સંબંધ છૂટી
 જાય ॥ અને પરમાત્મપદ ત્વરિત પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વત્ર સર્વ દૃશ્યોમાં
 પરમાત્મ ધ્યેયની પૂર્ણ જાગવાથી દૃશ્ય પદ્યોમાં મુગદિક વૃત્તિનો
 સંબંધ રહેતો નથી. જે જે કર્તવ્ય કાર્યો કરવાનાં હોય તેઓમાં પર-

કરતો હતો પ્રદાન નિરુત્તર અને ઉ. જાણી સર્વ ક્રિયાઓ કરતા આત્માના અક્રિયતાના ઉપયોગને જે ધ્યાન કરે છે તે કર્મોથી જાણી જે જે સક્રિય પ્રવૃત્તિઓને મેલે છે તેમા અવબાવથી બચાવે નથી, અને બાહ્ય પ્રવૃત્તિ નેવચામાં મુક્તિની અનંત નથી. દાસ્યકે તે સક્રિયમાં નિરક્રિય ઉપયોગને ધ્યાન કરનારે અનેહા હોય છે અને ક્રિયા કરતાં બંધાવાનું થાય છે એવી દૃષ્ટિની પેઠેપર સર્વ આવશ્યક ક્રિયાઓની આવશ્યકતા ઉપયોગિતા સમજેહા હોય છે.

શુદ્ધજ્ઞાનમિલે કર્મકારે બળીને જરમીનૂત થઈ જાય છે. નેત્રવિક-
તપ્રમથ આત્મજ્ઞાની આવશ્યક દાયો કરતા હતા જ્ઞાનવરણીયાદિક
કર્મ વટે બંધાવે નથી. શુદ્ધ જ્ઞાનમિ સર્વ કર્મોને બાળીને જરમીનૂત
કરી નાખે છે. જે મહાત્માના હૃદયમાં શુદ્ધ જ્ઞાનમિ પ્રકટ થઈ છે,
તે મહાત્માથી કહેયે જાઉં કર્મો નાશતાં કરે છે. હૃદયમાં શુદ્ધ જ્ઞાનમિ
જાંચતુ કયાં પંથાતુ પ્રત્યેક કર્મો કર્મ કયાં છતાં કયાં અભિમાન ન
હોવાથી અને સમાધિકથી નિરંપર રહેવાથી જદ્યાધિકારે બાહ્ય કર્મો
અદા કરતાં ધર્મ રક્ષા, સંપ રક્ષા, કુટુંબ રક્ષા, દેશ રક્ષા અને વિશ્વ
રક્ષામાં બાગ હોઈ શકાય છે અને બાહ્ય સક્રિયોની પરમાર્થ કાર્યમાં
સફલતા કરી શકાય છે. તેથી નિરંપર રહે એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કયા
પંથાતુ તે કર્મો દાયોને કરવામાં આત્મજ્ઞાન આપવા સર્વદા કટિબદ્ધ
રહેતું બેઠે. સ્વાત્મામાં શુદ્ધ જ્ઞાનમિ પ્રકટ થયો છે કે નહિ ? તેની
સાક્ષી ખરેખર પોતાનો આત્મા આપી શકે છે. અન્ય મનુષ્યોની
સાક્ષી હોવાં કદાપિ પાર આવવાનો નથી. સ્વાત્મામાં શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રગ-
ટ્યું છે કે નહિ તેને પોતાને જે અનુભવ થાય છે તે અન્યને કદાપિ
થઈ શકેતો નથી. અન્યેવ આત્મસાક્ષી સ્ત્રીને કર્મો પ્રવૃત્તિવટે પ્રવૃત્ત
થયું બેઠે. આત્મસાક્ષીય ધર્મ જ્યાં, ત્યાં તુ ? અન્યનું કામ. જન-
મન રક્ષન ધર્મકો, મૂલ વેદ વદામ:-” જન મન રક્ષન ધર્મનું એક
બલમનું પણ મૂલ નથી. અત્યેવ જે જે કર્મો કરતાં તે સર્વ ખરે-
ખર આત્મસાક્ષીએ કરવાં બેઠે. આત્મસાક્ષીએ આવશ્યક દાયો કર-
વાથી આત્માની શુદ્ધ જ્ઞાનશાની વૃદ્ધિ અને નિરંપરતા થયે છે. જે
મહાત્માના હૃદયમાં શુદ્ધ જ્ઞાનમિ પ્રગટ છે, તે જે જે કર્મો કર્યા

ધ્યાય છે અને તેથી નૈશ્વર્યિક નયપ્રરથ બની શકાય છે. જે નૈશ્વર્યિક
 નયપ્રરથ છે તે શુદ્ધ જ્ઞાની છે અને જે શુદ્ધ જ્ઞાની છે તે સર્વ કર્મોને
 બાળી બારનીમૂત કરી દે છે તેથી તે આવશ્યક બ્યાવહારિક કાયો
 કરવામાં પશ્ચાત્ દાર્તો નથી તેની એવી પ્રવૃત્તિથી તે આત્મપ્રગતિ,
 ધર્મ પ્રગતિ, સંપ્ર પ્રગતિ, આર્ષજનિકદ્વિત પ્રગતિ, દેશ પ્રગતિ અને
 વિશ્વ પ્રગતિને કરી શકે છે અને કૃતકૃત્ય બને છે. જે કર્મો
 ભેગને સમુખ થએલાં હોય છે અધોત્ ઉદયમાં આપીને પોતાનું
 શુભાશુભ ફલ વેદવવાને ઉદુજા બનેલાં હોય છે એવાં કર્મોને
 પ્રારબ્ધ કર્મ કથવામાં આવે છે. ઉદયમાં આવેલાં આકે કર્મોને પ્રારબ્ધકર્મ
 કથવામાં આવે છે. શુભાશુભ કર્મના ઉદયવિપાકને પ્રારબ્ધકર્મ કહેવામાં
 આવે છે. જે કર્મોને આત્મા ઘડીને સત્તા તરીકે રાખે છે તેને સંચિત
 કર્મ કહેવામાં આવે છે. જે કર્મો ફલ આપવાને સમુખ થયાં નથી
 પરંતુ આત્માના આદ્યે લાગી રહેલાં છે તેને સચ્ચિદાનંદ અવબોધવું.
 જે કર્મબંધ તરીકે હાલ કર્મ પ્રહાતું હોય તેને ક્રિયાભાજી કર્મ કહે-
 વામાં આવે છે. વર્તમાન કાલમાં જે જે કાયો કરતાં શુભદેવની પ-
 રિભૂતિ વટે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ મહાય છે તેને ક્રિયાભાજી કર્મ કથવામાં
 આવે છે, એમ અરમહીય વિચારપરિભાષાએ અવબોધવું. બંધમાં
 આવેલાં અને મર્યાદા પડી રહેલાં કર્મોને સંચિતકર્મો તરીકે લખવાં.
 પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ અને પ્રદેશબંધ એ ચાર પ્રકારે કર્મોને
 બંધ અવબોધવો. યન્ધ, ઉદય, ઉદારણા અને સત્તા એ ચાર પ્રકારે
 કર્મ અવબોધવું. યોગની શુભાશુભ પ્રવૃત્તિથી પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ
 ધ્યાય છે. તે કર્મો કેટલા કાલ મુખી કેવું ફલ સમર્પશે તેના આધાર
 કથાય બાવ કે જેને શુભદેવ કહેવામાં આવે છે તેના ઉપર રહેલો છે.
 આત્માના સ્વરૂપજ્ઞાનરૂપ સમ્યક્ત્વનો અને આત્માના મૂળધર્મરૂપ દેશ
 આદિ અને સર્વ વિરતિરૂપ આદિનો જે રાધ કરે છે તેને કથાયો
 કહેવામાં આવે છે. કથાયો સર્વથા પ્રકારે નષ્ટ ધ્યાય છે ત્યારે
 યદ્યાન્યાત આદિની પ્રાપ્તિ ધ્યાય છે. બ્યારે આત્મા નિઃકથાય બાવે
 માત્ર કાયાદિકયોગથી કાંઈ કાર્યની પ્રવૃત્તિને સેવે છે ત્યારે તે પ્રકૃતિ-
 બંધ અને પ્રદેશબંધ માત્ર આત્માવેદનીય રૂપને બાંધે છે અને

મનઃ આવશ્યક કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિયોને સેવનાં કર્મસ્વથી નિર્લેપ રહ્યા રહે છે. આત્મેપયોગથી મુખ્યમુખ પ્રકૃત્ય વેદનીયને યોગવતેા હતેા કાયાદિને પદોપકાર કાર્યોનાં વાપરીને આત્મપ્રગતિ કરી શકે છે. પદોપકાર કરવાની પ્રવૃત્તિને સેવથી બેઠ્ઠે અને બેચે પ્રવૃત્તિયોન ધારણ કરવેા બેઠ્ઠે, તેની કૌશલથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. પદોપકાર કાર્યો એ આવશ્યક કર્તવ્ય છે. પદોપકારક આવશ્યક કાર્યો કરવાની નિઃશ્ચયને સ્વાધિકારે કરવામાં મુખ્ય જ્ઞાનને આગળ કરી નિષ્ક્રિય બનવાથી આત્મપ્રગતિ થઈ શકે તેમ નથી. અતઃએવ જ્ઞાનીઓએ પદોપકારાદિ આવશ્યક કર્તવ્ય કરવાની નિઃશ્ચયને આત્મેપયોગતઃ કરવી બેઠ્ઠે. આવશ્યકપદોપકારાદિ કર્તવ્ય કાર્યો કરવામાં મન, વચન અને કાયાની યોગશક્તિ વાપરવાથી આત્મપ્રગતિમાં પદ્યત્ પડતું નથી એમ અનુભવજ્ઞને સમ્યક્ અવબોધાય છે અને કર્તવ્ય પદ્યત્ થઈ પરમાત્મને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જ્ઞાનપૂર્વક જેની ક્રિયા છે એવા કર્મયોગીને સનાદિકના અભાવપૂર્વક આવશ્યક પ્રવૃત્તિમાં પ્રવર્તનાં કર્મબન્ધ થતો નથી. જ્ઞાનપૂર્વક પ્રત્યેક આવશ્યક કાર્યોની ક્રિયાઓ કરવાની જરૂર છે. જ્ઞાની આસાંષ્ટવાસમાં, જરે કર્મનો નાશ. જ્ઞાનપૂર્વક પ્રત્યેક ક્રિયાથી ઉત્તમ ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાનક્રિયાસ્વાં મોક્ષઃ જ્ઞાન અને ક્રિયાવટે મોક્ષ છે. જ્ઞાની સાંસારિક, ધાર્મિક બાબતોમાં જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાબળથી સાંસારિક પ્રગતિ અને ધાર્મિક પ્રગતિ પૂર્વક અનેક દુઃખોથી મુક્ત થઈ શકે છે. જ્ઞાન વિના કંઈ ક્રિયા કરવી તેની શ્રમજનુ પડતી નથી. જ્ઞાની પાસે ક્રિયા હોય છે. અજ્ઞાનીઓથી વસ્તુતઃ ક્રિયાનું ખરૂં સ્વરૂપ અવબોધી શકતું નથી. જેની પાસે જ્ઞાનજલ હોય છે તેને બ્યવહારમાં અને ધર્મમાં જલ થાય છે. જેની પાસે જ્ઞાનજલ હોય છે તેનું સર્વત્ર વિશ્વમાં સત્તા સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. જ્ઞાનજલ વિનાના જગત્તી મનુષ્યો મુખરેજા જમાનામાં તેમની અસહની પ્રવર્તતી ક્રિયાથી પરત્વન બન્ધનમાંથી મુક્ત થઈ શકતા નથી. તેઓની આગળ તીરકામણી મુલક્રિયા કલ્પિ નહીં શકે તદિ, તેમજ હાથેઝાં પુસ્તકોથી જે જમાનામાં અભ્યાસજગતી પ્રગતિ થઈ રહી છે તે જમાનામાં લખેઝાં પુસ્તકોવડે અભ્યાસ કરીને

દુનિયાની દૃષ્ટિ કરતાં ભિન્ન દૃષ્ટિ રહેવાથી પદ્મથી અને ઇન્દ્રિય એ
 બેનો મુદ્દા નિર્ણય સંબંધ રહેવાથી માયાસમુદ્રને ક્ષણવારમાં તરી
 શકાય છે. આત્મોત્તત્તિના શિખરે વિરાજમાન ધરાને જડ
 અને ચેતન એ દ્રવ્યને પ્રજ્ઞદૃષ્ટિએ દેખતાં બે કે બન્ને
 દ્રવ્યનું મૂલ્ય સ્વરૂપ ફેરી જતું નથી. તથાપિ આત્મોત્ત-
 તિની વાસ્તવિક કુંઝી હસ્તમાં પ્રાપ્ત થાય છે. સર્વેન્દ્રિય
 વિષયોને અને સર્વ પદ્મથીને પ્રજ્ઞદૃષ્ટિથી અવલોકવાથી નિશ્ચય
 રહેલા પ્રજ્ઞાનો અવિશ્વાસ થાય છે અને કર્તવ્ય કાર્યો પણ પ્રજ્ઞાનો
 અવિશ્વાસ કરવાને પ્રજ્ઞદૃષ્ટિમાં નિમિત્તભૂત બને છે. સર્વદા સર્વથા
 પ્રજ્ઞદૃષ્ટિ ધારણ કરતાં અનેક વિશેષો નટે છે. સર્વદા પ્રજ્ઞદૃષ્ટિ ગ્રામીને
 કર્તવ્ય કાર્યો કરવાથી રાગદ્વેષની મઝીનવૃત્તિનો, આત્માને અંશ નાત્ર
 પણ સ્પર્શ થતો નથી. નામરૂપનો મોહમાનિનો હવ ધરાની નાથ
 વાસ્તવિક પ્રજ્ઞદૃષ્ટિને પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. પોષણની પેઠે પ્રજ્ઞદૃષ્ટિનો
 પ્રભાવ કરવા માત્રથી કંઈ પ્રજ્ઞદૃષ્ટિએ સર્વત્ર સર્વ કાર્યોને સર્વથા
 કરી શકતાં નથી. નામરૂપમાં ત્યારે અહંવૃત્તિ થતી નથી અને નામરૂપની
 વૃત્તિથી સ્વસ્વરૂપ ભિન્ન જાણે છે ત્યારે પ્રજ્ઞદૃષ્ટિના પ્રાદુર્ભાવની સાથે
 પરમયોગીઓની કર્તવ્યકાર્ય કરવાની શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.
 આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ જોવાથી અવગ્રાહ્ય છે એવી દૃષ્ટિને પ્રજ્ઞદૃષ્ટિ
 કથવામાં આવે છે. પ્રજ્ઞદૃષ્ટિથી અવલોકતા આત્મક વિન્ન નાથ કમ
 કંઈ અનુભવાનું નથી. તથાપિ કર્તવ્યકાર્યોને કરવાના અધિકારને તે પ
 કરી શકતો નથી. પ્રજ્ઞદૃષ્ટિનો પ્રાદુર્ભાવ થવાની સાથે નિર્વેશદૃષ્ટિ
 બને છે અને સર્વ જીવોના શુદ્ધરૂપની સાથે આત્માને તે જ એકવ
 છે તથા કર્મોદ્ધિ દેવોની ઉપેક્ષ થવાની સાથે સર્વત્ર નિર્વેશના જગદી
 ઉકે છે. તથા સ્વાત્માવત સર્વ જીવોપર પ્રિયભાવ પ્રકટી શકે છે.
 તેથી કથાપરતની પ્રતિજ્ઞા પાળી શીલુના થતી બાય છે. પ્રજ્ઞદૃષ્ટિથી
 સર્વત્ર અવલોકતાં કથાય અને મોકલવાની નજર પ્રતિજ્ઞા થતી બાય
 છે, અને સર્વત્ર બધે પ્રજ્ઞાવિગ્રહી રહું દાય એવો અનુભવ થાય છે.
 તેની સાથે કર્તવ્ય પ્રવૃત્તિ પણ કથારિક્ષેપે થવા કરે છે. પ્રજ્ઞદૃષ્ટિની
 પ્રવૃત્તિથી ઉદય આત્માને કથાયેને પ્રવૃત્તિ કરતાં હકારી શકાય છે.

तदा मोक्षो यदाचित्त, मसक्तं सर्वदृष्टिषु ॥
 यदा नाऽहं तदा मोक्षो, यदाऽहं बन्धनं तदा, ।
 मत्त्वेतिहेलया किञ्चिन्, मा गृहाण विमुञ्च मा ॥
 त्वमेकश्चेतनः शुद्धो, जहं विश्व मस तया ।
 अविद्यापिन किञ्चित्सा, कानुभुत्सा तथापि ते ।
 नाहं देहो न मे देहो, बोधोहमिति निश्चयी ।
 केवल्यमिव संप्राप्तो, न स्पर्त्यकृतंकृतम् ॥
 मोक्षो विषयैरस्यं, बन्धो वैषयिको रसः ।
 एतावदेव विज्ञानं, यथेच्छसि तथा कुरु ॥
 न त्वं देहो न ते देहो, भोक्ताकर्त्ता नवा भवान् ।
 चिद्रूपोऽसिसदा साक्षी, निरपेक्षः सुखं चर ॥
 रागद्वेषो मनोधर्मो, न मनस्ते कदाचन ।
 निर्विकल्पोऽसिबोधात्मा, निर्विकारः सुखंचर ॥
 इदं कृतमिदं नेति, दन्द्रेर्मुक्तं मनो यदा, ।
 धर्मार्थं काममोक्षेषु, निरपेक्षं तदा भवेत् ॥
 यस्याभिमानो मोक्षेऽपि, देहेऽपि ममता तथा ।
 नच ज्ञानी नवा योगी, केवलं दुःख भागसौ ॥
 धर्मार्थकाममोक्षेषु, जीविते मरणे तथा ।
 कस्याप्युदारचित्तस्य, हेयोपादेयता न हि ॥
 कृतं देहेन कर्मदं, न मया शुद्धरूपिणा ।
 इति चिन्तानुरोधं यः कुर्वन्नपि करोति न ॥

વહુનાત્ર કિમુક્તેન, જ્ઞાનતત્ત્વો મહાશયઃ ।

ભોગમોક્ત નિરાકાંક્ષો, સદા સર્વત્ર નીરસઃ ॥

અપ્તવક્ત્ર્ય ઉપર લખેલા પ્રલોકના બાવનું મનન કરતાં અવ-
બેધારો કે મુગ્ધપરહિત આત્મજ્ઞાનની પ્રતિધી પ્રજ્ઞાદષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય
છે. પ્રજ્ઞાજ્ઞાની આત્મદષ્ટિ યાને પ્રજ્ઞાદષ્ટિથી વધારે કાંઈ કરતો
છતો સર્વત્ર લેખાતો નથી. એવી પ્રજ્ઞાદષ્ટિની પ્રાપ્તિ કરવામાં સફળરૂપી
કૃપાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. પ્રજ્ઞાદષ્ટિથી સર્વ કાર્યો કરતો છતો પણ
આત્મજ્ઞાની અક્રિય છે. સર્વ પ્રકારના આવશ્યક આરંભને કરતો છતો
પણ પ્રજ્ઞાદષ્ટિમાન અક્રિય છે, તેનું કારણ એ છે કે તે જે જે કરે
છે તેમાં મુગ્ધવેશના પરિણામથી બચતો નથી. પ્રજ્ઞાદષ્ટિથી સર્વત્ર
સર્વથા સર્વ કાર્યો કરવામાં આત્મજ્ઞાની પ્રવૃત્તિમાન હોય છે નો પણ
તેની પ્રવૃત્તિ તે નિવૃત્તિરૂપ છે અને અજ્ઞાનીની નિવૃત્તિ પણ પ્રવૃત્તિરૂપ
છે. માટે પ્રજ્ઞાજ્ઞાનીની કર્મયોગી દશા અપૂર્વ પ્રકારની છે એમ વસ્તુતઃ
સિદ્ધ થાય છે. અભિવ્યક્ત-રૂપ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમય આત્માને આ-
ત્મસ્વરૂપ અનુભવવાથી પ્રજ્ઞાદષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવી પ્રજ્ઞાદષ્ટિ
પ્રાપ્ત થતાં કર્મયોગી કષ્ટાતીવ સ્વતંત્ર જનતા યહેનશ્ચક્ર બને છે.
પશ્ચાત્ તે પ્રારબ્ધ કર્મયોગે જે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં તે આસક્ત
નહિ હોવાથી તે બંધનમુક્તની કષ્ટના રહિત થઈ જાય છે. પ્રજ્ઞાદષ્ટિની
પ્રાપ્તિ પશ્ચાત્ કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું રહેતું નથી. ભગવદગીતાના અષ્ટાદશ
અધ્યાયમાં પ્રજ્ઞાદષ્ટિની કર્મયોગિતા સ્તંભી નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.

યસ્ય નાઽહં કૃતો માવો, બુદ્ધિ યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ હમાહોકાન્, નહંતિ ન નિવૃણ્યતે ॥

જેને અહંકૃતભાવ નથી અથવા સર્વ કાર્યો કરે છે તેમાં
અહંત્વં વૃત્તિ નથી. જેની બુદ્ધિ અહંત્વચત્તાદિ બાવથી લેખાયમાન
થતી નથી તે મનુષ્ય સકલ લોકોને મારી નાખે છે તો પણ તે માર-
તો નથી અને તેથી તેને બંધન થતું નથી. પ્રજ્ઞાજ્ઞાની-આત્મજ્ઞાની
બ્રહ્મ લોકોની દષ્ટિએ હિંસક છતાં વસ્તુતઃ તે હિંસક નથી એવી

બગધી સર્વત્ર અશબલિત પ્રહારદિથી સર્વ અવલોકાય ॥ અને સ્વ
નગલિત વેગવ્યાના બગધી સર્વત્ર નિર્મોદબાવથી આચરણ યાય છે
તેથી અહંમયસંસ્થાયા પૂર્વક કર્મચેત્રીની ફરજ અથા કરી રાખાય
છે, અને યોગ્ય કાર્યો કરવાં છતાં અદબનન્દના રસ પૂર્વક બાહ્ય ભ-
વને અને અન્તરૂ અનંત ભવને ભવીને અનન્ત પ્રભુમય ભવન
શ્યામરમાં તન્મય બની શકાય છે.

અવતરણુઃ—અહંમત્તરદિત પ્રહારાની આત્માનું વાસ્તવિક
કેવું સ્વરૂપ અવલોકે છે તે જણાય છે.

(કર્મચેત્ર)

જાયતે પ્રિયતે નાત્મા, શુદ્ધ નિશ્ચયતઃ સદા ।

ન વિદ્યતે પુનર્જન્મ, શુદ્ધ વ્રણિ વસ્તુતઃ ॥૧૦૬॥

સદા જ્ઞાનપ્રકાશ્યાત્મા, સર્વજ્ઞેય પ્રકાશકઃ ।

ઉત્પત્તિવ્યય યુક્તાત્મા, શુદ્ધ ધર્મક્રિયાયુતઃ ॥૧૦૭॥

સાબ્દાર્થઃ—શુદ્ધનિશ્ચયતઃ આત્મા સદા ઉત્પન્ન થતો નથી અને
મરતો નથી. શુદ્ધનિશ્ચયથી વસ્તુતઃ આત્મામાં પુનર્જન્મ નથી. સદા
સર્વજ્ઞેય પ્રકાશક જ્ઞાન પ્રકાશી આત્મા છે. પરોપાર્થિક દૃષ્ટિથી ઉ-
ત્પત્તિવ્યય યુક્ત આત્મા છે અને દ્રવ્યાર્થિક દૃષ્ટિથી મુવસ્વરૂપી
આત્મા છે. શુદ્ધધર્મક્રિયાયુત આત્મા છે.

વિવેચનઃ—શુદ્ધ નિશ્ચયદૃષ્ટિથી અવલોકતાં આત્મા ઉત્પન્ન થતો
નથી અને મરતો નથી. કૌનાનમેમાં, વેદોમાં, ઉપનિષદોમાં અને
પુરાણોમાં આત્માને અજરઅવિનાશી કહેયો છે. આત્માની આદિ નથી
અને અન્ત નથી. જેની આદિ નથી તે અનાદિ કહેવાય ॥ અને
જેને અન્ત નથી તે અનન્ત કહેવાય છે. અનાદિ અનન્ત આત્મા છે
તેથી તે ત્રણ કાલ મુવ છે. આત્માના મૂલ દ્રવ્યસ્વરૂપમાં
કદાપિ ફેરફાર થતો નથી. દેહને જન્મ જત્ત અને મરણ
છે. દેહને અને આત્માને સંબંધ હોવાથી અજાની હોદો
આત્મામાં જન્મ, જત્ત અને મરણની કલ્પના કરે છે. ચરીર

દ્રવ્ય થયું હતું અને તેથી તેઓ અન્તરત્ત્વમસ્થિતિ પામ્યા હતા એમ
 નૈન શાસ્ત્રમાં ઉદ્દેશ છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતાં ઉત્કૃષ્ટ કર્મની અપુન
 બંધક સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે તે દશાએ આત્મામાં નિર્વેપત્વ પ્રાપ્ત
 થાય છે. જલપંકજસ્વત્ ન્યાસ રહેવાની યોધા ગુણસ્થાનકે આત્મદશા
 પ્રાપ્ત થાય છે. જલ વસ્તુઓને જલપલ્લે દેખવી અને આત્માને આત્મારૂપે
 દેખીને બદ્ધિચાત્નભાવ વા દેહાધ્યાસ ભાવને ટાળવો એ અન્તરત્ત્વમાને સંપત્તી
 શકે છે. આત્મવિન્યા અન્ય સર્વ જલ પદાર્થોમાંથી આત્માને ભિન્ન અવ-
 લોકવો. સંગ્રહેષ પ્રકૃતિથી આત્માને ભિન્ન અવલોકવો એ ચતુર્થ ગુણ
 સ્થાનકની દૃષ્ટિ છે. આત્માને સત્તાએ પરમાત્મા માનીને રજોગુણ
 વગેરે પ્રકૃતિયોના દાર્થોથી આત્માને પરમાત્મા આત્મદૃષ્ટિ-અર્થોત્પ્રદ
 દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય ॥ એવી શ્રીકૃષ્ણ અને ઐશ્વિકસત્ત્વની દશા થઈ
 હતી તેથી તેઓ બન્ને તીર્થંકર નામકર્મ બાંધવાને ભાવ્યશાલી થયા.
 શ્રીકૃષ્ણ અને ઐશ્વિક એ બન્નેએ અન્તરત્ત્વમાની દશા પ્રાપ્ત કરી હતી.
 તેથી તે બન્ને મિથ્યાત્વ ભાંડનીયાદિ ધણાં કર્મથી નિર્વેપ થયા હતા.
 જમકિયંતાજાંચકા, કરેકુટુંબપ્રતિપાલ. અન્તરથી ન્યાસરહે-જેમ
 ધાવ હેલાવે શાલ ॥ સમ્યક્ત્વવંત અન્તરત્ત્વમાની નિર્વેપદશા વધતાં
 વધતાં એટલી બધી વધી જાય છે કે તેથી તે અન્તરમુદ્ગતમાં કેવલજ્ઞાન
 પ્રાપ્ત કરીને પરમાત્મ પદ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન બળે શ્રીકૃષ્ણ
 અને ઐશ્વિકે અવહારમાં ચલણતાં જલપંકજસ્વત્ નિર્વેપતા પીજભૂત
 દશા પ્રાપ્ત કરી હતી. સંલેપદશામાંથી નિર્વેપદશા કરવી હોય તો આત્મજ્ઞાન
 યાને પ્રજ્ઞજ્ઞાન વિના અન્ય કોઈ ઉપાય નથી. અતએવ મુગ્ધમનુષ્યોએ
 આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવું એઈએ કે જેથી આત્મામાં આનંદરસ અનુભવાતાં
 બાહ્યસંજ્ઞા ટળવાની સાથે બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં નિર્વેપ રહી શકાય.
 ઇન્દ્રિયોની આસ્રક્તિવિના અને બાહ્યપદાર્થોના ભોગવિના
 સ્વાભાવિક આત્મામાં આનંદ પ્રગટે ત્યારે અવબોધવું
 કે તે પ્રજ્ઞાનંદ યાને આત્માનંદ છે. આત્માને સ્વાભાવિક
 આનંદરસ અનુભવાતાં પ્રારબ્ધયોગે બાહ્યશાન્તાદિભોગ થતાં પણ
 આત્માનંદ આનંદની પ્રતીતિ જતી નથી એવે પદ્ધત્ આત્માનંદપૂર્વક
 બાહ્યપ્રવૃત્તિ પણ પ્રારબ્ધયોગે થતાં જલપંકજસ્વત્ નિર્વેપદશાને નાશ
 થતો નથી. શ્રી જગમહેવ પ્રભુના પુત્ર બસન્તજ્ઞથી બાસન્ત દેશની

કોધ-માન-માયા-લોભ-ઈર્ષ્યાદિ દોષના નાશપૂર્વક જે જે પ્રવૃત્તિયે
 થાય છે તે શબ્દનયની અપેક્ષાએ કર્મયોગીને સમ્યગ્ પ્રાપ્ત થય
 છે. નિર્વિપ સર્પની પ્રવૃત્તિ જેમ અન્યના પ્રાણના શાયેં થતી નથી તેમ
 શબ્દેષાદિના ઉત્પાદ વિનાનાં કર્મોથી કદિ બંધાવાનું થતું નથી. સમ-
 દેષ રૂપ મનના ઉપર જ્ય મેળવીને આત્માની ફરજની હિતએ કર્મ
 કરવામાં આવે છે, ત્યારે કર્મપ્રવૃત્તિયોથી બંધાવાનું થતું નથી. રમે-
 શુણ, તમોશુણ અને સત્વશુણથી કર્મના ત્રણ લેડ પડે છે. રમે-
 શુણી કર્મ, તમોશુણી કર્મ અને સત્વશુણી કર્મ, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી
 ગમે તે અવસ્થામાં સત્વશુણપૂર્વક કર્મ કરી શકાય છે. આત્મજ્ઞાનની
 પ્રાપ્તિ વિના અને પ્રભુમયજીવન થયા વિના કર્તવ્ય કર્મો કરતાં શબ્દો
 કાય થતો નથી. અજ્ઞાનીઓ કદાપિ શબ્દેષ રહિત કર્મ કરી શકતા નથી.
 અજ્ઞાનીઓ જે જે કર્મો કરે છે તેમાં બંધાય છે અને ઉક્તું તેઓ
 કર્મોથી જગતની અશાન્તિમાં વૃદ્ધિ થાય છે. આત્મજ્ઞાન વિના અને
 પ્રભુમયજીવન થયા વિના કોઈ પણ યોગી, મહાત્મા સાધુ,
 ત્યાગી, ગુરૂ બની શકતો નથી. પ્રભુમયજીવન થયા વિના જે જે
 કર્મો કરવામાં આવે છે તેમાં રમેશુણ અને તમોશુણની વૃત્તિ પ્રગટ
 કરે છે. રાજ્યવ્યવસ્થા, સમાજ વ્યવસ્થા. વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ, કલા વિદ્યન
 કર્મ પ્રવૃત્તિ, વિદ્યાદિ પ્રવૃત્તિ, આદિ અનેક જાતની કર્મપ્રવૃત્તિયોમાં
 અજ્ઞાનથી શબ્દેષનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તેથી તે તે પ્રવૃત્તિયોથી
 દુનિયાને તથા સ્વાત્માને પ્રગતિના વેગે વહાવી શકવામાં સ્વયમેવ વિદ્યે
 ઉપરિયત્ત કરી શકાય છે. અનેક દુન્નરકર્મની શોધો કરીને દુનિ-
 યામાં વિજ્ઞાનના શિખરે પહોંચી શકાય તથાપિ શબ્દેષનો પ્રકટ થય
 છે ત્યાં સુધી ગુણમયજીવન, પ્રભુમયજીવન બની શકવાનું નથી,
 અને દુનિયાને ખરી શાંતિ મળવાની નથી. દુનિયાના મનુષ્યોમાંથી
 રમેશુણવૃત્તિ અને તમોશુણવૃત્તિ જે જે અંગે રમેશુણ તે તે અંગે
 આત્મગુણ શાંતિના પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. આત્માને અનન્તજ્ઞાન પ્રકટ
 વધારીને જેને પ્રભુમયજીવનવાળો બનવી આપી દુનિયાના કર્મો
 પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે તે તેથી અત્પ્રકાશને સ્વને તથા દુનિયાને
 પ્રભુ મુખગાનિને લલ સમર્પી શકાય છે. ૨૫

હતાં તો અન્ય મનુષ્યોનું તો શું કહેવું ? તીર્થંકરોને કેવલજ્ઞાન પ્ર-
ગટ્યા પશ્ચાત્ કંઈ પણ પ્રાપ્તવ્ય રહેતું નથી તોપણ તેઓ કર્મ કરે
છે, તેને દેખીને અન્ય મનુષ્યો પણ તેઓનું અનુકરણ કરે છે.
યદ્યદાચરતિ ધેષ્ટસ્તત્તદેવેતરો જનઃ । સ યત્પ્રમાણં કુરુને લોકદર્શનુ-
ષર્તતે ॥ એ ન્યાયને અનુસરી મહાયોગીઓ દુનિયાના ઉદારથે કર્મ
કરે છે. અજ્ઞાનીઓ કર્મ કરે છે તો જ્ઞાનીઓએ તો મમતા સખ્ય
વિના વિશેષ પ્રકારે કર્મ કરવાં જાઈએ. સત્તાઃ કમપ્પવિશ્વંસો,
યથાકુર્વન્તિ મારત, કુર્યાંદિદાંસ્તયાસક્તાધિકાર્પુલોંકસંપ્રદમ્ ॥ હે
ભારત ! કર્મણઃ મમતા-ધર્મિણ સખીને અજ્ઞાનીઓ કર્મ કરે છે તેથી
હોકોનું સાક્ષં ધર્યોને મમતા વિના જ્ઞાનીઓએ કર્મ કરવાં જોઈએ
જયન્ય અને મધ્યમ કોટિની જ્ઞાનીની દશામાં કુલેષણ-વાંગ્મણ-વર્ગે
પ્રકટે છે તે મૃગ સ્થોકમાં જળમુખું છે. પશ્ચાત્ ઉત્તમજ્ઞાન દર્શ-
યોગે નિષ્કામ દશાએ સ્વકર્મધી કર્મો કરાય છે. કયું છે કે ભગ-
વદ્ગીતા-ખીજે અધ્યાય-કર્મવેદ્યાધિકારસ્તે, મા વાકેષુ કરાવદ-
મા કર્મકલહેતુર્મૂર્મા તે સંગોઽસ્તવકર્મણે-તારે કર્મ કરવામાં જા-
ધિકાર છે પણ તેનું શું ફલ આવશે તેમાં નથી. કર્મફલ હેતુ તું ના જા-
તું કર્મમાં અસંગ ન થા ॥ ૧ ॥ અર્થાત્ તું કર્મોને કર પણ ફલની આશ-
વિના કર્મો કર કે જેથી કર્મ કરેને જ્ઞાતો પણ નિષ્ક્રિય જ છે. સમકોષને
જેજે અંશે નાશ થાય છે તેને અંશે વિશ્વગના-વિરતિ પ્રાપ્ત થાય છે
સામદેયની પરિણિતા નાશથી આત્મામાં અન્યંત શાંતિ સિદ્ધતા પ્રમટે છે
અને રમેણુણુ નમોગુણુત્તરિણુ પ્રતયની સાથે મુન્વગુણુત્તરિણુ
વિકાસ થયે જાય છે, ક્રિયાવીન અને અવિરતિ સદિન જ્ઞાનને ફળ
રૂપન કથવામાં આવે છે તેનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાનથી આત્મ-
સંપૂર્ણ સન્નિયેનો પ્રકાશ થયે નથી અને કર્મવિના જ્ઞાનની પરિપક્વ
સિદ્ધતા થતી નથી. વિરતિ વિનનું જ્ઞાન વંધ્ય છે. જ્યારે પ્રવૃત્તિના ત્યજ
આત્મથી વિરતિ થતી નથી પરંતુ મનના પ્રવૃત્તી અનેક વાસનાઓને લઈ
ધરથી વિદ્રુમ થયે એમ કથાય છે. કમ્બજમુન્ડનો વિદ્રુમ-ત્રય થયે
એજ વિરતિની સાથે જાણ કર્મવ્ય કનપ્રવૃત્તિ સાથે જ્ઞાન દેવ ॥ તે એ
નથી આત્મજ્ઞાને અને વિશ્વજ્ઞાને ઉદાર થાય જ. મ.પ્રા.નિ

બેધાતી નથી તથા આત્મજ્ઞાનની સિધ્ધતા પણ થતી નથી, અથવા
 ઘેટાણે આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ અસર કરતો નથી અથવા તેની બુદ્ધિમાં
 તેથી ભેદ ઉત્પન્ન થાય ■ અને તેથી પરિણામે તેના આત્માનો નરક
 પ્રાપ્ત છે. જાતવદ્ગીતામાં કહ્યું છે કે, નયુદ્ધિમેવં જનયે દહનાં કર્મસંગિતામ્
 કર્મસંગી એવા અજ્ઞાનીઓની બુદ્ધિમાં ભેદ ન કરવો જોઈએ. (મુકેએ)
 અજ્ઞાનીઓને મોખ્યાવાચિતા એકદમ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી
 અને ને તેઓ સંશયી બની જાય છે તો સંશયપાત્રતા વિનશ્વરિત્વ ભાવને
 પામી નહીં થઈ જાય છે. અતએવ જ્ઞાનીઓએ, અજ્ઞાનીઓને પ્રથમને
 પ્રમાણુસનેમાં પ્રવૃત્તિવાજા કરવા અને પશ્ચાત્ ધીરે ધીરે તેમની યોગ્યતા
 જેમ જેમ ખીલતી જાય તેમ તેમ તેઓને આત્મજ્ઞાનના માર્ગ પ્રતિ
 દોરવા અને ઉપર આત્મજ્ઞાન સમર્પવું. અત્ર ચંકા થયે કે, પ્રથમ તો
 એમ કથવામાં આવ્યું છે કે આત્મજ્ઞાનપૂર્વક સર્વ કર્મો કરવાં અને
 અત્ર તો એમ કથવામાં આવે છે કે અપાત્ર ઘેટાણે આત્મજ્ઞાન વિન-
 કર નથી. ધર્મક્રિયાના સંબંધે જેને આત્મજ્ઞાન વિતકર થાય છે ત્યારે
 તેમાં સત્ય શું ? તેનું સમ્યાધાન કરવામાં આવે છે કે પૂર્વ ભવના સંક્ર-
 રથી કેટલાક જીવોતો પ્રથમથી પાત્રમૂલ બન્યા હોય છે તેઓને અપ-
 રોજાએ આત્મજ્ઞાન અર્પવું જોઈએ વા તેઓને પ્રથમ આત્મજ્ઞાન કર-
 વીને પશ્ચાત્ કર્મોની પ્રવૃત્તિનું રહસ્ય અવજેધાવી કર્મમાં પ્રવર્તવલ
 જોઈએ. પરંતુ જે જીવો આત્મજ્ઞાનને અપાત્ર હોય, તેમજ કર્મોનાં
 રહસ્યો અજેધવાને અનધિકારી હોય, તથા પૂર્વભવના સંકારી ન
 હોય તેઓને. એવા, ભક્તિ ઉપાસના આદિ ધાર્મિક અનુષ્ઠાનોમાં જે જીવો
 અપાત્ર કરી પશ્ચાત્ આત્મજ્ઞાન અર્પવું, અને તે પછી કર્મોત્તરલ
 રહસ્યોને યેમ અપરો કે જેથી તે રહસ્ય તમાગુલ નરકપૂર્વક આત્-
 મજ્ઞાન પામીને સ્વાધિકારે કર્મ સેવી શકે, અને જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બેથી
 અજ ન થઈ શકે. ઈત્યાદિ આગ્રયોને દ્વંદ્વમાં નથીન ઉપર પ્રવર્તે છે
 અને પ્રકટ થયા છે.

અવનરણુ:—ધર્મકર્મોદ્ધાર અ-ભની મુદ્ધતા કરીને કનકેથી
 અનેક અદ્વિત્યો દેવી દયા પામીને દેવી રીતે પ્રવર્તિ કરે છે ન
 જણે છે.

પ્રાપ્તિ થાય છે. બ્રહ્મરૂપ પરમાત્મા સર્વત્ર વિહસી રહેવા તેના વિન અન્ય કશું કંઈ બ્રહ્મરૂપ નથી એમ શાંકરમતાનુયાયીઓ માને છે. સમાર્નુભાનુયાયીઓ સર્વત્ર સર્વ કડચેતન વસ્તુઓમાં અન્તર્યામી પરમાત્મા વ્યાપી રહેવા છે એમ માને છે. શુદ્ધાદૈતવાદીઓ બ્રહ્મના અવિભાવ અને તિરોભાવરૂપ સર્વ વિશ્વને માને છે, કબીરમતાનુયાયીઓ સર્વત્ર બ્રહ્મને માને છે. મુસલમાનો સર્વત્ર ખુદા પ્રભુનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. ખ્રીસ્તિઓ સર્વત્ર પ્રભુનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. જૈનો સર્વત્ર અતુર્કશ સજ્જોકમાં જીવો તેજ સત્તાએ પરમાત્માએ જ તેમ સમસ્તિરૂપ પ્રભુનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. બૌદ્ધો સર્વત્ર ચૈતન્ય સ્વરૂપની વ્યાપકતા સ્વીકારે છે એમ અપેક્ષાએ અવલોકતાં સર્વત્ર સ્થાવરજંગમમાં આત્મસ્વરૂપને દેખવાની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. તેથી સર્વત્ર આત્મપ્રભુને દેખવાનો પ્રથમ પ્રેમ પ્રકટાવવો જોઈએ. પ્રભુપ્રેમ, આત્મપ્રેમ, બ્રહ્મપ્રેમ પ્રકટ્યાવિના કોઈ પણ મનુષ્ય સર્વત્ર પ્રભુની ભાવના મય દૃષ્ટિથી પ્રભુનું સ્વરૂપ અવલોકવા સમર્થ થતો નથી. અતએવ પ્રથમ સર્વ ચોખ્ખ મનુષ્યોએ આત્મા ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ પ્રકટાવવો જોઈએ કે જેથી સર્વત્ર ભટકતી મનોવૃત્તિને આત્મસ્વરૂપમાં લીન કરી શકાય પરમવિશુદ્ધ પ્રેમની સાથે આત્મામાં ધ્યાનની સ્થિરતા થાય છે. સખડ બ્રહ્મદૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અવલોકતાં પ્રેમને બ્રહ્મસ્વરૂપ માનવામાં આવે પશ્ચાત્ બ્રહ્મની વિશુદ્ધિ યતાં સ્વયમેવ પ્રભુમયજીવન યદ્ય શકે છે અને તેથી પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વત્ર સ્થાવરજંગમરૂપ જીવસમક્ષિમાં આત્મસ્વરૂપની પ્રગલ્ભ ભાવનાથી આત્માને અવલોક્યાવિના અર્થાત્ બ્રહ્મ સાક્ષાત્કાર કર્યાવિના કોઈ પ્રભુમયજીવન અર્થાત્ બ્રહ્મજીવનને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. સર્વત્ર સ્થાવરજંગમમાં આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની દૃષ્ટિથી રજોગુણ અને તમોગુણોના નાશ થાય છે અને સત્ત્વગુણના પ્રકાશથી હૃદયની શુદ્ધિ યવાની સાથે વ્યાપક જીવનની પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વત્ર સ્થાવરજંગમમાં આત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાથી સંકુચિત અહમમત્વ વૃત્તિઓના નાશ સાથે સત્ત્વત્વાગી મહાત્માની અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. જેનશાન્તોના મત પ્રમાણે દેહબ્યાપ આત્મા છે. તત્ત્વની દૃષ્ટિએ એમ છે છતાં આત્માની શુદ્ધિ તથા તેની

રથાવર જંગમમાં આત્મસ્વરૂપને દેખ્યા પશ્ચાત્ બાહ્ય ગુર્ન્યેમાં
 વાસ્તવિક કુશલતા પ્રાપ્ત થાય છે કે જેથી દુનિયાનાં જીવેને સત્-
 કર્મના માર્ગે દોરી શકાય છે અને તેઓને અસ્પૃશ્યતાને આપશે
 મહાવાન ચામર્પી શકાય છે. ધ્યાનયોગથી સિંધર પ્રજાની પ્રાપ્તિ થાય
 છે અને તેથી મન વચ્ચેમાં આવે છે તથા કામક્રોધાદિ કષાયોને
 દાય થાય છે. પટવચ્ચનો વિસ્તાર કરીને સૂક્ષ્મવામાં આવે છે તે તે
 જ્ઞાતી મુકાઈ જાય છે તદ્દત્ સર્વત્ર રથાવર જંગમમાં આત્મધ્યાન
 ભાવનાના પ્રેમમળે આત્માને દેખતાં ચમ દેખાદિ અર્થત્વને ગુર્ન મુકાઈ
 નાખવામાં આવે છે અને અનન્ત પ્રકારનો સાક્ષાત્કાર કરવામાં આવે છે. જ્યાં
 જ્યાં જ્યાં મુદિ મુદિ, પ્રાણપતિ ચાંન પ્રેમ શિવગરી એવી પૂર્ણ પ્રેમ
 ભાવનાનું બળ વધે છે ત્યારે આત્માની પ્રભુમય ભાવના પ્રાપ્ત થાય
 છે. પ્રભુમય ભાવન કરવાનો પરમમાર્ગ એ છે કે મર્ત્ય સર્વાધાર
 જંગમમાં આત્માને દેખીને આત્મારૂપ પ્રકારનો સાક્ષાત્કાર કરે.
 આત્માને સાક્ષાત્કાર કર્યાથી પરમાનન્દની પ્રાપ્તિ થાય છે, ધ્યાન
 યોગના ઉત્તમ પગથીઆપર પગ મુખ્યાથી આત્માને આત્મામાં
 માણનાર થાય છે. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે યોગજ
 પ્રયત્ને વાંચી સુરૂપમપૂર્વક આત્મધ્યાન ધરવું, યોગદીપકર્મા,
 આત્મપ્રકાશર્મા, અમાધિરાગ્રામાં અને પરમાત્માયોનિમાં
 આત્માને સાક્ષાત્કાર કરવામાટે ધ્યાનના મુખ્ય ન્દરવેન જાણવું છે તે
 સુરૂપમથી અવગ્રહેતવ્ય છે. ધ્યાનયોગના પ્રમાણે આત્માને સર્વત્ર જાણ
 કરી બળે જે દેખે છે તે પરમાનન્દને પામી છે પશ્ચાત્ તે ભાવનાનું
 બળે છે. પશ્ચાત્ તે જે જઈ કરે છે તે પ્રસ્થાપેને જાણવું
 કરે છે. સર્વત્ર આત્મચાંન કરવાને મહા-ભાવના અનન્દના વળ વળ
 કરે છે તેવા ધ્યાની મહા-માઓને અવગ્રહવચ્ચ માટે જન્મ. જન્મ
 ભક્તિ: કષ્ટમા આવે તે એકદેશીવ દેવાથી નેત્રથી મહા-ભાવના વધી જઈ
 રહે નહીં. આત્માને સર્વત્ર દેખીને તેને અનુભવ કરવામાં આવનાર ના
 વેળાની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. તેમાં તેવા કમલોદય પદ્મ જેવા
 ભાવનું પ્રવેશ થવું જોઈ. ધ્યાનયોગના પ્રમાણે: પરમાત્માના ના
 પૂર્વક જોયે: પરમાત્માની જીવ શક્તિ છે તેઓને જાણવું જોઈ.

કંઈ તેઓની મહાત્મદશામાં ન્યૂનતા થતી નથી. પરમબ્રહ્મમાં લીનથએક સર્વ મહાત્માઓની બાહ્યકર્મપ્રવૃત્તિયો એક સરખી હોય એવો સર્વ દેશ કાલને અનુસરી નિયમ બાંધી શકાય નહિ અને એમ ત્રણકાલમાં બની શકે નહિ. પરમબ્રહ્મમાં લીન થએલ કર્મયોગીઓ, જ્ઞાન યોગીઓ, પ્રારબ્ધને અનુસરી બાહ્યકર્તવ્યતા કરતા છતાં પુનઃ સંસારમાં દુઃખને પામતા નથી કારણ કે દુઃખનો સર્વથા નાશ થયા પશ્ચાત્ પરમાનન્દ પ્રગટે છે તેમાં શાતા અને અશાતાના પ્રારબ્ધલોગથી વિરોધ આવતો નથી. પરમબ્રહ્મ લીન મનુષ્યોનું પરમકર્તવ્ય એ છે કે સર્વ જીવોને પરમ બ્રહ્મનું સમર્પણ કરવું, પોતાના આત્માને પરમબ્રહ્મનું સમર્પણ જે કરતો નથી તેમજ જે આત્માનું પરમ બ્રહ્મને સમર્પણ કરતો નથી તે અન્યોને પરમાનન્દનું સમર્પણ કરવા શક્તિમાન થતો નથી. સર્વ જીવોને બ્રહ્માનન્દનું સમર્પણ કરવું એજ વિશ્વની પરમસેવા છે. એજ પરમદાન છે અને એજ પરમ પદોપકાર છે. એજ પરમ સ્વધર્મ છે. એજ પરમભાવતા છે. અને એજ પરમભક્તિ છે. આત્મામાં શુદ્ધોપયોગ પ્રગટે છે ત્યારે પોતાના બ્રહ્માનન્દનું પોતાને તથા વિશ્વજીવોને સમર્પણ થાય છે. શુદ્ધોપયોગથી સ્વપરને બ્રહ્માનન્દની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યાં શુદ્ધોપયોગ છે ત્યાં સદા આત્માનન્દ છે. શુદ્ધોપયોગ છે તેજ આત્માને સમૃદ્ધ કર છે, અશુભોપયોગ અને શુભોપયોગ એ બે ઉપયોગથી ભિન્ન શુદ્ધોપયોગ છે. આત્માના શુદ્ધ વાસ્તવિકસ્વરૂપના ઉપયોગને શુદ્ધોપયોગ કથવામાં આવે છે. પુણ્ય સંબંધી ઉપયોગને શુભોપયોગ કથવામાં આવે છે અને પાપ સંબંધી ઉપયોગને અશુભોપયોગ કથવામાં આવે છે. સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ પશ્ચાત્ શુદ્ધોપયોગને અવિભાવ થાય છે. આત્માના શુદ્ધગુણોને આત્મસ્વરૂપે દેખવા અને તેના ઉપયોગી બનવું એજ શુદ્ધોપયોગ છે. શુદ્ધોપયોગ એજ બોદ્ધ છે. જ્ઞાનાવરણીયારિ સકલ કર્મનેશ્વર કરનાર શુદ્ધોપયોગ છે. આત્માને આત્મારૂપે અનુભવીને તેજ ઉપયોગના તાનમાં સ્હી અન્યજીવોને ઉપદેશરૂપ કર્મદાતા બ્રહ્માનન્દનું કરી શકાય છે. જે મહાત્માઓ જીવતાં છતાં બ્રહ્માનન્દમય બન્યા નથી તેઓ અન્યોને બ્રહ્માનન્દનું સમર્પણ કરવાને કોઈ રીતે સમર્થ થતા નથી. શુદ્ધોપયોગથી મનુષ્યો જીવતાં બ્રહ્માનન્દમયસ્વરૂપે

કર્તવ્યં પરમં સ્વાતં, રાગદ્વેષક્ષયાદિકમ્ ।

ધર્મિભિઃ ક્રિયતે તત્તુ, ધર્મધ્યાનાદિસાધનૈઃ ॥૧૨૧॥

આત્માપરાત્મતા રૂપઃ શુદ્ધાનિશ્ચયતઃસ્વયમ્ ।

રત્નત્રયીપ્રકાશાર્થં, કર્તવ્યં તન્મયાદિકમ્ ॥૧૨૨॥

પ્રાપ્ત યોગ્ય પ્રવૃત્તિસ્તુ, મવાય નૈવ જાયતે ।

અધ્યાત્મજ્ઞાનિનઃ સમ્યગ્, વ્યાખ્યાનાદિકકર્મણઃ ૧૨૩

ઉત્સર્ગકાપવાદાભ્યાં, પ્રવૃત્તિ ધર્મકર્મણામ્ ।

સાધૂનાંચ ગૃહસ્થાનાં, દ્રવ્યક્ષેત્રાદિતઃ સદા ॥૧૨૪॥

શીઘ્રાર્થઃ—રાગદ્વેષાદિ ક્ષયરૂપ ને પ્રસિદ્ધ પરમકર્તવ્ય છે તે ધર્મધ્યાનાદિસાધનોવડે ધર્મી મનુષ્યોથી કરાય છે. શુદ્ધ નિશ્ચયતઃ આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ છે. આત્માની રત્નત્રયીના પ્રકાશાર્થે પરમ પ્રદામય થવું ઇત્યાદિ કર્તવ્યકર્મ છે. વ્યાખ્યાનાદિક કર્મવાળા અધ્યાત્મજ્ઞાનિસાધુને પ્રાપ્ત્યોચ્ચ પ્રવૃત્તિ છે તે સંસારબંધન માટે થતી નથી. સાધુઓને અને ગૃહસ્થોને દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગે ધર્મકર્મોની પ્રવૃત્તિ છે.

વિવેચનઃ—ધર્મધ્યાન અને શુક્લ ધ્યાનવડે રાગદ્વેષનો ક્ષય કરવો એજ પરમ કર્તવ્ય ખરેખર ધર્મી મનુષ્યોવડે સેવાય છે. રાગદ્વેષના ક્ષયથી આત્મામાં સર્વજ્ઞતા ઉજ્જવે છે. રાગદ્વેષના ક્ષયથી આત્માની અનન્ત શક્તિયો પ્રગટે છે. રાગદ્વેષના ક્ષયથી પરમ સમભાવ પ્રગટે છે. રાગદ્વેષના ક્ષયવિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મોટા મોટા જીવિયો રાગદ્વેષના ક્ષયાર્થે એકાન્ત ગુફામાં ધ્યાન ધરે છે. રત્નેશુભ અને તમો-શુભ રાગદ્વેષમય છે. સંસારનું મૂળ રાગદ્વેષ છે. રાગદ્વેષના યોગે અનેક અવતારો અહંવા પડે છે. ધર્મધ્યાનથી અને શુક્લધ્યાનથી આત્માની શુદ્ધતા પ્રકટે છે. ધર્મધ્યાનાદિથી આત્માનો શુદ્ધોપયોગ પ્રકટે છે. રાગદ્વેષના ક્ષયની સાથે આત્મધર્મસામ્રાજ્ય પ્રગટે છે અને તેથી આત્મા તે પરમાત્મારૂપ થાય છે. આત્મા તેજ પરમાત્મારૂપ છે.

વિવેચન:—સેવા, લક્ષિત, ઉપાસના, જ્ઞાન, દર્શન, ચરિત્ર, તપ, વીશરથાનક આરાધના, નવપદ આરાધના, સાધુલક્ષિત, સાધ્વીલક્ષિ, સંઘલક્ષિ, ધર્મ કર્મપ્રવૃત્તિ, તીર્થંકરલક્ષિ, સિદ્ધલક્ષિ, શ્રાવકલક્ષિ આચાર્યલક્ષિ, ઉપાધ્યાયલક્ષિ, આત્મધ્યાન, પરમાત્મપૂજા, પંચ પરમેષ્ઠિપૂજા, સંઘયાત્રા, ગુરુયાત્રા, તીર્થયાત્રા, આગમોની લક્ષિ, આગમાધ્યયન, નિગમાધ્યયન, ગુરુવૈયાવૃત્ય, ગુરુકુલવાસ પ્રવૃત્તિ, દયાકર્મ પ્રવૃત્તિ, સત્યપ્રવૃત્તિ, અસ્તેય પ્રવૃત્તિ, બ્રહ્મચર્યસેવા, પરિબ્રહ્મત્યાગભાવ, સુપાત્રદાન, ક્ષમા, શાન્તિ, ધૈર્ય, સમભાવ, શૌચ, આજ્ઞા, માર્દવ, વ્રમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ, ભક્તિ-સેવા, પદોપકાર, પુરતક લેખન, સિદ્ધાંત લેખન, વ્યાખ્યાનપ્રવૃત્તિ, ધર્મ સ્થાપન પ્રવૃત્તિ, નાસ્તિકમતનિરાકરણ પ્રવૃત્તિ, સર્વત્ર શુદ્ધપ્રેમ ભાવલક્ષિ, નૈતિક પ્રવૃત્તિ-વ્યવહારધર્મપ્રવૃત્તિ, નિશ્ચયધર્મપ્રવૃત્તિ, નિવૃત્તિ મય પ્રવૃત્તિ, દેશવિરતિ આરાધના, સર્વવિરતિધર્મ આરાધના, અપ્રમત્તાધર્મ આરાધના, ધર્મધ્યાનપ્રવૃત્તિ, મૈત્રીઆદિ ચાર ભાવના ભાવનાની પ્રવૃત્તિ-બાર ભાવના, ભાવનાની પ્રવૃત્તિ-વ્યવસ્થાક ધર્મપ્રવૃત્તિ, પ્રતિલેખનાપ્રવૃત્તિ, ગચ્છગણુ સેવા પ્રવૃત્તિ, દેવગુરુદર્શન પ્રવૃત્તિ આદિ અનેક ક્રિયાયોગ છે. દર્શનયોગ અનેક છે. જ્ઞાનયોગો અનેક છે. ધ્યાન પ્રવૃત્તિ પણ યોગરૂપ છે. મન, વચન અને કાયાથી જોટલી ભાતની પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સર્વ પ્રવૃત્તિયોગે ક્રિયાયોગો કથવામાં આવે છે. આત્મામાં શુદ્ધરમણતા કરવી એ પણ યોગ છે. આત્માની શક્તિ-યોગે યોગ કથવામાં છે. યોગ એટલે સામર્થ્ય, પ્રવૃત્તિ અવગ્રાહની અસંખ્ય યોગો વડે આત્માની પરમ બ્રહ્મદશા પ્રાપ્ત થાય છે. અસંખ્ય યોગોની પ્રવૃત્તિયો એક સરખી નહિ હોવાથી અસંખ્ય યોગો કથવામાં આવ્યા છે. મનુષ્યોવડે પરસ્પર લિન્ન સેવાતા યોગોમાં વૈભવનસ્ય-દેવ-ભાવ ન ધારણ કરવો જોઈએ. સકલ વિશ્વમાં સકલ મનુષ્યોના ધાર્મિક ચારોમાં અને આચારોમાં કંઈ કંઈ ભેદ તો રહે છેજ. પરંતુ મુખ્ય મુખ્ય મુજિ પ્રાપ્ત કરવામાં છે તેથી તેઓને સમ્યગ્ જ્ઞાન મળે. મળતાં મુજિ પ્રાપ્ત થવાની છે. તેઓ સમ્યગ્ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં મુજિ પ્રાપ્ત કરવામાં અધિકારી થવાના. સર્વ મનુષ્યો એક સરખી

ઉપર સમભાવ પ્રગટે છે અને તે સમભાવવાળા ચિત્તથી સ્વાધિકાર
 યોગ્ય ધર્મકર્મકરીને મુક્ત બને છે. આવિશ્વમાં અસંખ્યયોગોથી મુક્તિ
 માનનારા જૈનોમાં, ધર્મના નિમિત્તોમાં પરસ્પર વેવચ્ચલાવે પક્ષપડે અને
 આત્મવીર્યનો દુરુપયોગ કદાપિ થાય એવું અસંખ્ય યોગથી મુક્તિને
 નિશ્ચય થતાં બનેજ નહિ. અને જૈનોની વિશાલતા વ્યાપકત્વ વધે
 એમાં કોઈ ભતતની શંકા રહેતી નથી. અસંખ્યયોગ પૈકી ગમેતે-યોગની
 સ્વાધિકાર પ્રવૃત્તિ કરે પરંતુ ધર્મના નિમિત્તભેદે લટે નહિ અને કુસંપ
 કરે નહિ. મૂલસાધ્ય તત્ત્વની ગમે તે યોગે પ્રાપ્તિ થતી હોયતે પશ્ચાત્
 મતસહિષ્ણુતા રાખીને સામ્યચિત્તની સ્વયોચ્ચ ધર્મકર્મમા પ્રવૃત્તિ કરે
 વાની જરૂર છે. અસંખ્યયોગના મહાવર્તુલમાં સર્વધર્મનો સમાવેશ થાય
 છે. એ દૃષ્ટિએ મહાવીરબ્રહ્મ પ્રતિપ્રાદિત જૈનધર્મનો પ્રચારકરનામાં આવે
 તો વિશ્વવર્તિ સર્વજીવોને આત્મોન્નતિમાં આગળ વધવાના અનેક માર્ગો
 હસ્તમાં આવીશકે. વેષ, આચાર અને વિચારની લેદતાએ પરસ્પર
 લડી મરવું ન જોઈએ. વેષ, આચાર અને વિચારનો અસંખ્ય યોગમાં
 સમાવેશ કરીને વેષાદિને મુક્તિના હેતુભૂતમાની વિશાલ દૃષ્ટિધારી સ્વ-
 યોગ્ય કર્મપ્રવૃત્તિને સમતાભાવે સેવવી કે જેથી આત્મોન્નતિની પૂર્ણ
 પ્રાપ્તિ થાય. લાખો કરોડો ગાયો. જુદા જુદા રંગની અને લિન્ન ચોદાવાળી
 હોય પરંતુ સર્વના સ્તનમાંથી દુગ્ધરસ નીકળતો હોય તો પશ્ચાત્
 બહિરના ભેદની શી આવશ્યકતા છે? તેમ અસંખ્ય યોગોથી કરોડો,
 અખો મનુષ્યોને લિન્ન લિન્ન વિચાર ક્રિયાપ્રવૃત્તિએ પણ આત્મો-
 ન્નતિ થતી હોય અને આત્મસુખનો સાક્ષાત્કાર થતો હોય તો મત-
 ભેદની કંઈપણ જરૂર નથી.

અવતરણુ:—સર્વગચ્છો, સર્વદર્શનો વગેરેનો આત્મમાં સમા-
 વેશ થાય છે અને તેથી અસંખ્યયોગોમાં સમાનતાએ સર્વગચ્છોથી
 મુક્તિ થાય છે એમ જણાવવામાં આવે તથા સર્વગચ્છોવડે બનેલા
 મહાસંધની પ્રથમ પૂજ્યતા દર્શાવવામાં આવે છે.

નાનાગચ્છાદિ સંકીર્ણ; મહાસદ્ધસ્ય પૂજ્યતા !
 યતિતવ્યં સદાસદ્ધિઃ સંઘસેવાદિકર્મસુ ॥ ૧૨૭ ॥

ડાળાં વગેરેનું જીવન વહ્યા કરે છે. જૈન ધર્મના સર્વ લોકોમાં આત્માના
 જ્ઞાનદર્શનચારિત્રોના જ્યાં સુધી સજીવન રસ વહે છે ત્યાં સુધી તે
 જીવે છે અને જ્યારે સજીવન રસ વહેતો જાય થઈ જાય છે ત્યારે તે તે
 ગમ્મોનો નાશ થઈ જાય છે. વૃક્ષનાં ડાળાં ડાળીઓ પરસ્પર જિન
 હોવા છતાં તે વૃક્ષના રસથી જીવી શકે છે અને પરસ્પર એકબીજાનો નાશ
 કરવા તેઓની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમ અનેક ગમ્મોએ અને અનેક ગમ્મોમાં
 રહેનાર મનુષ્યોએ આત્મરસ, બ્રહ્મરસને આસ્વાદી જીવવું જોઈએ અને
 પરસ્પર એકબીજાનો નાશ કરવાની પ્રવૃત્તિ ન સેવવી જોઈએ. અન-
 ન્તબ્રહ્મની બ્યાપકતાના અનન્ત વર્તુલમાં જેમ સર્વનો સમાવેશ થાય
 છે તેમ આત્મારૂપ જૈન ધર્મમાં સર્વ ગમ્મોનો અને સર્વ દર્શનોનો સમા-
 વેશ થાય છે. અતએવ સર્વ ગમ્મોવડે પૂર્વ મહાસંઘની પૂજ્યતા સ્વીકારી-
 તેને સમષ્ટિ બ્રહ્મ-પરમાત્મત્વ માની તેની સેવા કરવી જોઈએ. જીવન
 મહાસંઘની સેવા કરવામાં સર્વ ધર્મનો સમાવેશ થાય છે. અને
 આત્માઓ મગીને મહાસંઘ થાય છે તેથી સત્પુરુષોએ મહાસંઘની
 પૂજા કરવામાં આત્માર્પણ કરવું જોઈએ. મહાસંઘની સેવા કરવાથી
 સમસ્ત પ્રકારની સેવા કર્યાનું ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. મહાસંઘમાં
 સર્વનો સમાવેશ થાય છે. સર્વ આત્માઓના સમૂહને મહાસંઘ, મહા-
 સમષ્ટિપ્રભુરૂપ માનીને તેઓની સેવા કરવાથી સર્વ પ્રકારનાં પાપોનો
 નાશ થાય છે. મહાનદી જેમ સાગરમાં ભળે તેમ સર્વ દર્શનોને
 જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થાય છે અને જૈન દર્શન તે વરુણઃ આત્મા-
 રૂપ યાને બ્રહ્મરૂપ હોવાથી બ્રહ્મની આરાધના કરવાથી સર્વની આરાધના
 થાય છે. તેમ આત્મારૂપ જૈન દર્શનની આરાધના કરવાથી સર્વની આ-
 રાધના કરી શકાય છે. સર્વ મહાનદીઓ જેમ સાગરમાં સમાઈ જાય
 છે, તેમ જૈન ધર્મના સર્વ ગમ્મોને આત્મારૂપ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ
 થાય છે. સર્વ નદીઓ વેગથી જેમ સમુદ્રને મળે છે તેમ મર્વ ગમ્મો
 ધર્મોએ સુદ્ધિને પામે છે. દુનિયામાં જે જે ધર્મો, દર્શનો, ધર્મ-
 પંથો તે સર્વને અપેક્ષાએ જૈન દર્શનમાં સમાવેશ થઈ જાય છે,
 અને જૈન દર્શનને શુદ્ધાત્મામાં સમાવેશ થઈ જાય છે તેથી શુદ્ધ
 આત્મસ્વરૂપની આરાધના કરનાર સર્વ અજિતવિજયનિ સર્વ જીને

સંસારી સર્વે આત્માઓનાં સમૂહને એક સમષ્ટિરૂપ પ્રભુ માનીને કેટલકે તેની સેવા, - ભક્તિ-ધ્યાન ધરે છે. એ પ્રમાણે સર્વત્ર સર્વ ધર્મદૃષ્ટિઓમાં બહિરાત્મા, અન્તરાત્મા, અને પરમાત્માની ધ્યાન-સેવા થઈ રહેલી છે. બહિરાત્મા તેજ અંતરાત્મા થાય છે અને અન્તરાત્મા તેજ પરમાત્મા થાય છે. બહિરાત્મા, અન્તરાત્મા અને પરમાત્મા એ ત્રણ આત્માનાં રૂપ છે, તેથી એ ત્રણ આત્માઓને અનેક દૃષ્ટિથી પ્રભુરૂપ માનીને ભજનારાઓને આત્મારૂપ જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. પદ્દર્શનોમાં આત્માદિ-તત્ત્વોની જે જે માન્યતાઓ લખેલી છે તેનો સાપેક્ષનયથી જૈનદર્શનમાં સમાવેશ થાય છે. શ્રીઆનંદધનજી મહારાજ શ્રીનમિનાથના સ્તવનમાં પદ્દર્શન જિનઅંગ લાણીજે. ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન કરીને જિનભગવાનનાં અંગ તરીકે પદ્દર્શનોને જણાવે છે. જૈન દર્શનરૂપ સાગરમાં એકેકનયથી ઉઠેલ સર્વ દર્શનરૂપ નદીયોનો સમાવેશ થાય છે. અતઃ એવ જૈનદર્શનની અનન્ત વર્તુલતા છે તેથી તે સર્વ દર્શનોમાં મહા-સાગરની ઉપમાને ધારણ કરે છે અર્થાત્ તે વિશ્વમાં સર્વત્ર અનાદિકાલથી અનન્તકાલ પર્યન્ત વિદ્યમાન છે. જૈનદર્શનરૂપ યાને અનન્તજ્ઞાનરૂપ વેદની આદિ નથી અને અન્ત નથી. જૈનદર્શનમાં સર્વ પ્રકારના આત્માઓનો સમાવેશ થાય છે. જૈન દર્શનરૂપ આત્મા તેજ શુદ્ધબ્રહ્મ છે. તેજ વેદ ■ અને તેજ વેદાન્ત છે. તેજ આગમ છે. તેજ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોનો સાર છે. તેજ બાઈબલ અને કુરાન છે. જૈનદર્શનરૂપ આત્મામાં અનન્ત વેદો, અન્ત વેદાન્તો, અનન્ત આગમો, અનન્ત બાઈબલો, અનન્ત કુરાનો, અને અનન્ત પુરાણો સમાઈ જાય છે. ભૂતકાલમાં જે બન્યું, વર્તમાનમાં જે બને છે અને ભવિષ્યમાં જે બનશે તે સર્વ જૈનદર્શનરૂપ આત્માની બહાર નથી. આવા જૈનદર્શનરૂપ પરમાત્માને આરાધી-એવી અને તેનું ધ્યાન ધરીને ચોરાશીગચ્છના જૈનો અને વિશ્વવર્તિ સર્વ દર્શનીય મનુષ્યો, સર્વ ધર્મના મનુષ્યો, મુજિને પામે છે. ચોરાશીગચ્છના જૈનો, બૌદ્ધો, સાંખ્યો, હિન્દુઓ, મુસલમાનો, ખ્રિસ્તિયો વગેરે સર્વ ધર્મના મનુષ્યો, જૈનદર્શન પ્રતિપાદ્ય સમભાવરૂપ આત્માની અવરથાને અંગી-કાર કરીને મુજિ પામે છે. સમભાવ ■ નેજ આત્માની શુદ્ધ દયા છે, તેને પામીને ગમે તે દર્શનમાં અંતે નનુષ્ય મુજિપદને પામે છે

પૂજાસેવા કરીનું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. મહાસંઘરૂપ સમષ્ટિ પ્રભુ એ
 હવતા પ્રભુ છે. તેની સેવા કરવાથી અનન્તલવનાં જ્ઞાપેલ કરીને
 ફલ થાય છે. મહાસંઘની સેવામાં સર્વ પ્રકારની આત્મોન્નતિ સમાયતી
 છે. સર્વ તીર્થકરે પણ મહાસંઘરૂપ જંગમ તીર્થને નમસ્કાર છે. મહા-
 સંઘરૂપ જંગમતીર્થની સેવામાં સર્વ સ્થાવર તીર્થની સેવાનો સમાવેશ
 થાય છે. જંગમતીર્થવિના સ્થાવર તીર્થની ઉત્પત્તિ નથી. ભૂતકાલમાં
 જેટલા તીર્થકરે થયા, વર્તમાનમાં છે અને ભવિષ્યમાં થશે તે સર્વની ઉત્પ-
 ત્તિની ખાણ મહાસંઘ છે. અનેક ગણધરે, અનેક યુગપ્રધાનો, અનેક સત્તા,
 અનેક સતીઓ, અનેક ધર્મોદ્ધારક મુનિવરે, અનેક લલિતધારી સાધુઓ
 વગેરેની ઉત્પત્તિનું મૂળ મહાસંઘ છે. મહાસંઘમાં તીર્થકરેનો સમા-
 વેશ થાય છે. કારણકે તીર્થકરે પણ મહાસંઘમાંથી પ્રગટયા, પ્રગટે છે
 અને પ્રગટશે. સાર્વજનિકસેવાનો મહાસંઘમાં સમાવેશ થાય છે.
 વિશ્વસેવાનો મહાસંઘમાં સમાવેશ થાય છે. સાગરની ઉપમાને ધારણ
 કરનાર મહાસંઘ છે. મહાસંઘની આજ્ઞામાં સર્વે આજ્ઞાનો સમાવેશ
 થાય છે. મહાસંઘની આજ્ઞાનું ઉત્થાપન કરતાં તીર્થકરની આજ્ઞાનું
 ઉત્થાપન થાય છે. હવતો જાગતો બોલતો ચાલતો, મહાસંઘ છે તે
 સમષ્ટિરૂપ સાકાર મહાપ્રભુ છે. તેનાં દર્શન કરવાથી અને તેની ભક્તિ
 કરવાથી અનન્ત પુણ્ય, અનન્ત નિર્જસદિ મહાફલની પ્રાપ્તિ થાય છે.
 મહાસંઘની સેવા કરવાથી ગમે તેવા પાપી મનુષ્યનો પણ ઉદ્ધાર થાય
 છે. એમ અનેક શાસ્ત્રમાં, વેદોમાં આગમોમાં નિવેદ્યું છે. આ કાલમાં
 મહાસંઘની આજ્ઞાસમાન કોઈ આજ્ઞા નથી અને મહાસંઘની સેવા
 સમાન કોઈ સેવા નથી. આતુર્વલ્લિ મહાસંઘમાં રહેલા પુરૂષો અને
 સ્ત્રીઓ માટે તન, મન, અને ધનાદિ સર્વ શક્તિયોનું નમરૂપ કરવું.
 મહાસંઘમાં રહેલ સર્વ પુરૂષોની અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર-
 કાલાનુસારે સ્વીયશક્તિથી સદા ઉદ્યમ કરવો. મહાસંઘના નેતા આચાર્યો
 વગેરેના ઉપદેશાનુસારે મહાસંઘની પ્રગતિ થાય એવા ઉપાયોનું નેવન
 કરવું. મહાસંઘની પકડતી ન થાય અને મહાસંઘનો ચડતી થાય એવા
 સર્વ ઉપાયોથી સદા સેવામાં તત્પર થતાં સાક્ષાત્ પ્રભુની સેવા જેટલું
 ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. મહાસંઘની સેવાભક્તિના અનેક નામો છે મહા

કાર્યો કરવામાં પરધર્મત્વ છે. સ્વાધિકારે આવશ્યક પ્રાપ્ત કર્મોમાં નિર્દોષ-
 પત્વની નિશ્ચયતા જ્યાં મુધી થતી નથી ત્યાં મુધી અર્જુનની પેઠે
 સુદ્ધમાંથી પરાક્રુષ્ઠ થવાનો વિચાર રહે છે. અતએવ સ્વાધિકારયોગ
 કર્તવ્ય કાર્યોમાં નિર્દોષત્વ અવગોષ્ઠીને પ્રવૃત્તિ કરનારાઓ આત્માર્પણ
 કરીને વિજયને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સ્વાધિકારભિન્ન કાર્યમાં
 સંદોષત્વ લાગવાથી ત્યાંથી નિવૃત્તિ થાય છે. કર્મોમાં દબ્યક્ષેત્રકાલ-
 ભાવની અપેક્ષાએ ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી સંદોષત્વ તથા નિર્દોષત્વ
 છે. કેટલાંક કાર્યો તો તેના બાહ્યહિંસાના રૂપથી સંદોષત્વ કથાય છે
 પરંતુ કોઈને વીતરાગત્વની અમુક દૃષ્ટિએ કર્મબંધકતા તરીકે થઈ
 પડતું નથી. સ્વાત્માની અપ્રમત્તતાએ કોઈ કાર્યમાં સ્વાધિકારે નિર્દોષ-
 પત્વ રહે છે અને સંદોષત્વ રહેતું નથી. નાતજાતિની અપેક્ષાએ અને
 સ્વાધિકારની અપેક્ષાએ સંદોષ વા નિર્દોષ કર્મને ગૃહસ્થો કહે છે તેમાં
 અન્તરૂથી તેઓ નિર્લેપ રહે છે તો તેઓને કષાયિક કર્મબંધ થતો
 નથી. ભરતરાજાએ બત્રીશહજાર દેશોનું સમ્યક કર્યું પરંતુ નિષ્કામ નિર્દોષ
 પરિણામથી તે અમુક દૃષ્ટિએ તે કાર્યોની સંદોષતામાં પણ નિર્દોષ
 રહી શક્યો તે પ્રમાણે અન્યો પણ દ્રવ્યહિંસાત્મક અમુક કાર્યોમાં
 સંદોષત્વ છતાં અમુકનિર્લેપદૃષ્ટિએ ભાવદયાથી અને અપ્રમત્તપ-
 ણાથી નિર્દોષ રહી શકે છે. અજ્ઞાનીની અપેક્ષાએ અમુક કર્મ સંદોષ
 હોય છે. પરંતુ તે જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ નિર્દોષ હોય છે. અમુક કર્મ
 અમુક જ્ઞાનીની દૃષ્ટિએ સંદોષ હોય છે તે અમુક મૂઢની અપેક્ષાએ
 નિર્દોષ ગણાય છે. ધર્મીજીવો જે કાર્યોને સંદોષ કહે છે તે કાર્યોને
 નાસ્તિકો નિર્દોષ જણાવે છે. સર્વ કર્મોમાયો સંદોષત્વમા અને નિર્દોષ-
 ત્વભાવના જેની ઉઠી ગએલી છે એવા આત્મજ્ઞાનીઓને વિશ્વમા સમ-
 ભાવયોગે શુભાશુભત્વ ન હોવાથી તેઓને કંઈ પણ સંદોષત્વ વા નિર્દોષ-
 પત્વની અમુક હદે પ્રવૃત્તિ હોતી નથી. મુક્તો અપ્રમત્ત કે કર્મોમાં
 અમુકાપેક્ષાએ સંદોષત્વ છે અને અમુક અપેક્ષાએ નિર્દોષત્વ છે. આ-
 ત્મામાંથી શુભાશુભ પરિણામ ટળતાં જે જે કર્મો થાય છે તે
 બંધન માટે થતાં નથી. ઇત્યાદિ સંદોષ અને નિર્દોષ કર્મબંધનથી વિવેચન
 કરતાં પાર આવી શકે તેમ નથી માટે આત્મજ્ઞાનીકર્મચોગીઓમાં તેનું

સમષ્ટિની મહાસંઘશક્તિયોને લેગાં કરીને કરવાં ભેદજે. રમેગુણી અને તમેગુણી ધર્મોની સ્થામે સત્વગુણી ધર્મ ટકી શકે એવાં જે જે ધર્મરક્ષાદિકાર્યો હોય તેને કરવાથી સ્વની અને વિશ્વની ઉત્તતિ કરી શકાય છે. આત્માના જ્ઞાનની જેમ જેમ વિશાલતા થાય છે અને કર્મયોગનાં રહસ્યોમાં જેમ જેમ ઉડા ઉતરવામાં આવે તેમ તેમ પરિણામે સુંદર કાર્યો કરવાની અને તે દ્વારા સંયોજતિ, દેશોન્નતિ, સમાજોન્નતિ કરવાની બુદ્ધિ અને શક્તિ ખીલતી જાય છે. શ્રીભદ્ર બાહુમાં અને વજ્રસ્વામીમાં તથા આર્યસુહસ્તિમાં તેવા પ્રકારની શક્તિ ખીલી હતી તેથી તેઓ ધર્મરક્ષા કરૂંપ અને પરિણામે સુંદર એવાં કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થયા હતા. શ્રી સંપ્રતિ રાજમાં, ચંદ્રગુપ્તમાં અને વિક્રમરાજમાં તેવા પ્રકારની શક્તિયો ખીલી હતી તેથી તેઓ પરિણામે સુંદર એવાં કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થયા હતા. બેનજ-મીન કાંકલીન, વોર્શીગટન, ગ્લાડસ્ટન, ગેરીબંડી અને મેડ્રિનીમાં તેવા પ્રકારની શક્તિ ખીલી હતી તેથી તે પરિણામે સુંદર કર્મો કરવાને રાજકીય દૃષ્ટિથી સમર્થ થયા હતા.

લોકોના ધર્મસ્થંભાર્થે વેદાગમથી અવિરોધવાળું ધર્મકર્મ કરવાની જરૂર છે. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને સ્થિરપ્રજ્ઞાવડે ધર્મમાં સ્થિરતા ઉભાવે છે. લોકોને ધર્મમાં સ્થિરતા કરાવનારા સ્થવિરોની જેટલી કિંમત આંકીએ તેટલી ન્યૂન છે. લોકોની અધર્મપ્રતિ પ્રવૃત્તિ ન થાય અને ધર્મપર પ્રીતિ થાય તદ્દર્થે અનેક ઉપાયો લેવાની આવશ્યકતા છે. અધર્મી મનુષ્યો વિશ્વજીવોની નૈસર્ગિક શાંતિનો ભંગ કરીને રક્ષા સની ઉપમાને ધારણ કરે છે. પરસ્પર એક બીજાને ઉપકાર કરીને ઉપગ્રહ જીવનથી જીવવાનો સર્વ જીવોનો ધર્મ છે તેનો અધર્મીએ નાશ કરે છે અને મિથ્યા પાપબુદ્ધિને પ્રવર્તાવી વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને ધર્મમાંથી અસ્થિર કરે છે. અજ્ઞાની મનુષ્યો અસ્થિર બુદ્ધિથી ધર્મ-માર્ગમાં અસ્થિર જની જાય છે, તેઓને ધર્મમાં સ્થિર કરવા એ જ્ઞાની મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે. અજ્ઞાની મનુષ્યો ધર્મનાં સૂક્ષ્મ રહસ્યોને અવજાણી શકતા નથી, તેથી તેઓ ધર્મમાં અસ્થિર જની જાય છે. અવજ્ઞાનધર્મ અને આત્મિકધર્મમાં લોકોનું સ્થેર કરવા માટે કર્મયોગીઓએ

વિવેચન:—આત્માની સર્વ શક્તિયોને પ્રગટ કરીને પરમાત્મ-
પદ પ્રાપ્ત કરવું તે પરિપૂર્ણ સ્વેદકાન્તિ અવબ્રોધવી. સર્વ જીવોની
યથાશક્તિ ઉન્નતિ થાય અને સ્વોન્નતિ થાય અને જેનાથી સગદ્રેષ્ણો
શાય થાય એવું ગુપ્ત કર્મ કરવું જોઈએ. પોતાના આત્માની અને અન્યોના
આત્માઓની અવનતિ થાય તે માટે દુષ્ટ પાપી લોકો અશુભ કર્મ
કરે છે. કામક્રોધ વાચનાના તાંબે યવાથી સ્વપરની પડતી કરી શકાય
છે. મહાભારતના યુદ્ધથી ભારતવાસીઓની પડતી થઈ, તેથી અધુના
પણ ભારતવાસીઓ કરીને સ્વરથાને જોડા નથી. હાલમાં યુરોપીય
મહાયુદ્ધ પ્રવર્તે છે, તેથી સ્વપરની અવનતિરૂપ ફક્ત તે પ્રાપ્ત કરે
છે, અને તેનું ભવિષ્યમાં મહાભારત યુદ્ધના જેવું પરિણામ થવાનું.
પોતાના આત્માના જ્ઞાનાદિશુભોની જે જે કમો કરવાથી હાનિ થતી
હોય તે સ્વધર્મ નથી. જેનાથી સ્વાત્માની શક્તિયોને પ્રકાશ થાય છે
તે સ્વધર્મ છે, અને જેનાથી સ્વાત્માની શક્તિયો નાશ થાય તે સગદ્રેષ્ણ-
દિદોષોરૂપ પરધર્મ છે. સ્વધર્મ કરવામાં મરણ શ્રેય છે, અને સગદ્રેષ્ણ-
દિદોષોરૂપ પરધર્મમાં જીવવું તે અશ્રેયસ્કર છે. માયા પ્રકૃતિ ધાને
જ્ઞાનાવરણીયાદિ ધર્મ છે તે પરધર્મ છે. બ્રહ્મ, ચેતન, પરમાત્મા, ચેત-
નનો સ્વરસભાવ રમણીયારૂપ સ્વધર્મ છે. પોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે જે
કર્મ કરવાં તે સ્વધર્મ છે, અને યોગ્યતાવિના અધિકારવિના અનાવ-
શ્યકકર્મ કરવાં તે પરધર્મ છે. દેશની પડતી થાય, ધર્મની પડતી થાય,
સમાજની પડતી થાય, સંઘની પડતી થાય, કુટુંબની પડતી થાય,
વજોની પડતી થાય, અને પોતાની પડતી થાય એવાં જે કમો હોય
તે શુભ કર્મ ગણાય નહિ. જેનાથી સમાજમાંથી નૈતિક તત્વોનો નાશ
થાય એવાં કમોને શુભકર્મ કથાય નહિ. વિદ્યા, જ્ઞાન, યોગ, લક્ષ્મિ-
સેવા, શારીરિક જાગૃત્તિ, દાન, વગેરે શુભ ગુણોને જે નાશ કરનારાં
કમો હોય તે શુભ કર્મમાં ગણાય નહિ. જે કમથી સગદ્રેષ્ણની વૃદ્ધિ
થાય, અને નાસ્તિકતાની વૃદ્ધિ થાય, તથા જેથી અન્ય લોકોને દરેક
જાતની ઘણી હાનિ થાય, તેને અશુભકર્મ કથવામાં આવે છે. સર્વ
વિશ્વવર્તિ મનુષ્યો, પશુઓ અને પંખીઓ વગેરેના લલ્લામાં જે લાગ
લેવાનાં કમો હોય છે તેને શુભકર્મ કથવામાં આવે છે. દેશની,

યતા છે. રત્નેશુણીપ્રેમ, ને તમોશુણીપ્રેમ કરતાં સાત્ત્વિકશુણી પ્રેમની અનન્તશુણી મહત્તા છે. સાત્ત્વિકશુણી પ્રશસ્ય પ્રેમથી આત્માન્ય અધિકારે કર્તવ્યકાર્યમાં લયલીનતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે કર્તવ્ય-કાર્યની પરિપૂર્ણ કરજ અદા કરી શકાય છે. જે કાર્ય કરવામાં પ્રથમ સ્વાત્મામાં પ્રેમ ઉદ્ભવે છે તે કાર્ય કરવામાં પોતાનો સ્વાધિકાર છે એમ અવગોચરું, અમુક કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાંથી પ્રેમ ટળે છે, તો અન્યકર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં પ્રેમ ઉદ્ભવે છે. જેમાંથી પ્રેમ ટળે છે અને જેમાં પ્રેમ થાય છે, તે કર્તવ્યપ્રવૃત્તિમાં સ્વાધિકાર છે એમ નિશ્ચય થાય છે. પ્રેમથી ઉત્સાહ પ્રગટે છે અને તેથી કર્તવ્યકર્મમાં આત્મ-બળ સ્ફોરવી શકાય છે. માટે જે કાર્ય કરવામાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય તેમાં તન્મયતા થાય છે. શિવાજી અને પ્રતાપરાજાને સ્વદેશપર પ્રેમ જાગ્યો હતો તેથી તેઓએ આદર્શપુરૂષની પેઠે કાર્યપ્રવૃત્તિ સેવી હતી. વિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે યતા પ્રેમથી વિદ્યાની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. જે પ્રવૃત્તિપર પ્રેમ થાય છે તેને મન-વાણી અને કાયાથી આદરી શકાય છે. જે કર્મપ્રવૃત્તિમાં પ્રેમની રદ લાગે છે તે ગમે તેવું દુઃસાધ્ય હોય છે તો પણ તેને સુસાધ્ય કરી શકાય છે. જે શુભ આવશ્યક કર્તવ્ય-કાર્ય પર પ્રેમ પ્રગટે છે, તેમાં સહેજે તન્મયતા કરીને તેમાં સંયમની સિદ્ધિપૂર્વક કર્તવ્યબળનો વિકાસ કરી શકાય છે, માટે લીનતા યોગસાધક પ્રેમપૂર્વક કર્તવ્યકાર્ય કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પ્રેમનો ઉચ્ચકોટિના અધિકારે ત્યાગ કરી શકાય છે, માટે પ્રથમથી પ્રેમનો ત્યાગ ન કરતાં કર્તવ્યપ્રેમપૂર્વક સ્વાધિકારે કર્મપ્રવૃત્તિમાં લીન થવું જોઈએ કે જેથી વૃત્તિની લીનતા યોગની સહેજે સિદ્ધિ થાય.

અવતરણુઃ—જ્ઞાની કર્મયોગીને કર્તવ્યકર્મની પ્રવૃત્તિ કેવા પ્રકારની હોય છે તે નિર્દેશે છે.

॥ શ્લોક ॥

દેહાયાસાદિ વર્ધિન્યા, ક્રિયયા શર્મ નો ભવેત્ ॥
અતો નોત્સહતે જ્ઞાની, ક્રિયાં કર્તુ સ્વભાવતઃ ॥૧૩૭॥

વિવેચન:—પ્રહારસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરનાર જ્ઞાની દેહને પ્રયાસ દુઃખ પડે એવી ક્રિયાને અવળોધે છે, તેથી તે બાહ્યક્રિયા પ્રવૃત્તિમાં સુખ નથી એવો નિશ્ચય કરે છે, માટે તે ક્રિયા કરવાને ઉત્સાહી બનતો નથી. જ્ઞાનીઓનાં લક્ષણોનો પાર આવી શકે તેમ નથી. જ્ઞાનીની બાહ્યકર્મની ચેષ્ટાઓનો પાર આવી શકે તેમ નથી. જ્ઞાનીઓ માટે આજે કંઈ લખાય છે તે એક દેશથી છે, અને સમન્વય છે તે પણ એક દેશથી છે. સર્વ દેશથી જ્ઞાનીને શું કર્તવ્ય છે. શું કરે ઇત્યાદિને પ્રશ્ન શકાય નહિ. અનેક જાતના જ્ઞાનીઓ છે તેમાંથી અમુક આ લેખ્યનો અધિકાર સંઘટી શકે તેમ છે. જ્ઞાની સન્યાસી ત્યાગી સાધુના અનંત વિચારો હોય છે, પરંતુ આચારો તો પરિવર્તનશીલ એકદેશીય હોય છે. જ્ઞાનીઓની અનંતવિચાર શ્રેણિઓ અનંત હોય છે, પરંતુ તેઓના આચારો તો ક્રમવર્તિ એકદેશીય અને દેશકાલાદિ પ્રતિબદ્ધ હોવાથી ટુંકા હોય છે. જ્ઞાનીઓ કાયા કરતાં માનસિક પ્રવૃત્તિમાં અત્યંત વેગવાન હોય છે. સર્વદેશોની ઉન્નતિનો આધાર જ્ઞાનીઓપર છે. જ્ઞાનીઓને શારીરિક બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં દુઃખ ભાસે છે, પરંતુ તેમને સુખ ભાસતું નથી, એ તેઓએ પ્રાપ્ત કરેલી દશાએ યોગ્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓ બાહ્યની ક્રિયાઓમાં વિરક્ત હોય છે છતાં તેઓ ધર્મભાર્ગમાં અન્યલોકો પ્રવૃત્તિ કરે તે હેતુ વગેરે કારણોથી બાહ્યકર્મોમાં તેઓ જેમ ઘટે છે તેમ પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેથી તેમને કંઈ લાભ વા હાનિ નથી. જ્ઞાની કર્મ કરવાને માટે યોગ્ય નથી તે કૃત-કૃત્ય થયો છતો પણ નીચે પ્રમાણે શિષ્યને જણાવે ॥ ભગવદ્ગીતા. ન મે પાર્થોસ્તિ કર્તવ્યં ત્રિષુ લોકેષુ કિञ્ચન । નાનયાસ મવાસત્યં, વર્તેદ્વ ચ કર્મણિ ॥ યદિ હ્યયં ન વર્તેયં, જાતુ કર્મણ્યતંદ્રિતઃ ॥ મમ વર્ત્મા-નુવર્તન્તે, મનુષ્યાઃ પાર્થ સર્વશઃ ॥ ડર્સાદેયુરિને લોકાઃ, ॥ દુર્યો કર્મ વેદહં । સંકરસ્યચ કર્ત્તા સ્યામુપહન્યામિમાઃ પ્રજાઃ ॥ હે પાર્થ ત્વં લોકમાં એવું કંઈ નથી કે જે શુદ્ધાત્માવડે કરવાયોગ્ય નહોતો. એવી એકે ચીજ નથી કે જે મને મળેલી ન હોય. અર્થાત્ સર્વથી પ્રિયમાં પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થએલી છે, આટલું છતાં પણ હું કર્મમાં આમેલ થાઉં છું. પરિશ્રમરહિત હું જો કર્મ કરવામાં આમેલ ન થાઉં તો સર્વ

વિશેષ સેવે છે. તોપણ તે અહંમતતાના ત્યાગથી અજ્ઞાની ખતાં
 અનન્તગુણો ત્યાગી અને નિષ્ક્રિય છે. અહંમતતાના ત્યાગથી સર્વ
 જાતની શુભ પ્રવૃત્તિઓને જ્ઞાની કરે છે. તોપણ તે ત્યાગી છે અને
 અજ્ઞાની અહંમતતાથી સંપૂર્ણ દુનિયાનો ત્યાગ કરીને નાન થઈ પર્વ-
 તની શુક્રમાં પ્રવેશ કરે છે. તોપણ તે સગી છે. પ્રારબ્ધાધીન જ્ઞાની
 સ્વાધીકારે બાહ્યકર્મોને અનીચ્છતો છોડે પણ કરે છે અને તેથી તે
 આચરણુવડે દુનિયાના અજ્ઞ લોકોને શુભ કર્મોની પ્રવૃત્તિ તરફ આકર્ષે
 છે. આત્મજ્ઞાન પામ્યાવિના અને અહંમતત્વ ત્યાગ્યાવિના
 કેટલાક લોકો નિષ્ક્રિય બની જાય છે તેથી તેઓ કર્મયોગથી
 ભ્રષ્ટ થઈને પુનઃ હતા ત્યાંના ત્યાં આવીને ઉભા રહે છે. જ્ઞાનીને
 અનન્ત અનુભવ છે. ભારત વર્ષમાં અનેક જ્ઞાનીઓ ઉદ્ભવે છે. તેઓ લોક
 કલ્યાણકારક કર્મોમાં લોકોને યોજે છે. અહંમતત્વના ત્યાગથી જ્ઞાનીઓ
 જે કંઈ કરે છે તેમાં તેઓ બંધાતા નથી, તેથી કર્મ કરવાનો અધિકારજ
 તેઓનો છે. એમ સિદ્ધ થાય છે. જ્ઞાનીઓ અન્તરૂમાં સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ
 ધ્યાનના વિચારો કરે છે તે પણ એક જાતની સૂક્ષ્મ ક્રિયા છે તેની
 સિદ્ધિથી જગતના લોકોપર અનન્તગુણો ઉપકાર કરી શકાય છે.
 આત્મજ્ઞાનીઓ જડ જેવા લોકોથી કદાપિ ન થાય એવી ધ્યાનક્રિયાની
 સમાધિમાં આરૂઢ થાય છે. સર્વથી મહાભારત કર્મ તે છે. આત્મધ્યાન
 સમાધિવિના સમદેવાદિ વાસનાઓનો ક્ષય થતો નથી અને પરમ-
 ત્મનો આશ્વાસકાર થતો નથી તેથી તેઓ આત્મધ્યાન સમાધિની સૂક્ષ્મ
 ક્રિયા કે જે અક્રિયા જેવી બાહ્યથી જણાય છે તેને કરીને જગત્ક
 લોકોની આગળ અપૂર્વ લાભ ખંડે કરે છે અને તેથી દુનિયાના લોકો
 દુઃખસાગરને તરી જાય છે. શ્રી યેવીશમા તીર્થંકર મહાવીર પ્રભુએ
 ભારતવર્ષપર્યન્ત આત્મધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાનું સેવન કરીને સમકોરને
 સર્વથા ક્ષય કર્યો હતો તેથી તેમના આત્મમાં કેવલ જ્ઞાનનો પ્રકટ
 થયો હતો અને તેથી તેઓએ ભારતના લોકોને કર્મને અપૂર્વ દાન
 આપીને પાપના માર્ગોને બંધ કરી દીધા હતા. મિર્કર નાથદેવિ-
 ન્દુરયાનપર સ્થરી કરી હતી તે પાછો વળીને પેતાનું દેશ તરફ
 જતો હતો ત્યારે તેને સિન્ધુનદીના કાંઠાપર એક યેત્રીની મુદ્દપત્ર

સ્તિમય હોય છે તેથી તેઓ સાત્વિક સુખનો અનુભવ કરવાં શકતામાન
 થતા નથી. આર્યજ્ઞાનીઓની નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિયોથી રવાત્માને અને
 દુનિયાના જીવોને પરિણામે અનન્તગુણ સુખ મળે છે. અંતરે
 શાંતિ બાહ્યક્રિયા કરે છે તે ચોક્કસ કરે છે તેનો બાળજીવોને ખ્યાલ
 આવી શકતો નથી. જ્ઞાનધ્યાન સમાધિમાં લીન મનુષ્યોને બાહ્યક્રિયાઓનું
 બાહ્યકર્મ પ્રવૃત્તિઓનું ખાસ પ્રયોજન રહેતું નથી. આત્મા, યમ નિયમ
 આસન પ્રાણાયામના ક્રમપૂર્વક યોગની સાધના કરીને યોગી બની
 શકે છે. યોગીઓ યોગમાર્ગમાં આરૂઢ થઈને ધ્યાનની સિદ્ધિ કરે છે.
 ભગવદ્ગીતાના છઠ્ઠા અધ્યાયમાં યોગીનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે તે અપેક્ષાએ
 ઉપયોગી હોવાથી અત્ર તત્સંબંધી કંઈક લખવામાં આવે છે. યદાહિં
 ન્દ્રિયાર્થેતુષુ, ન કર્મસ્યનુપજ્જતે । સર્વ સંકલ્પ સંન્યાસી, યોગાકુલ
 દોષ્યતે ॥ ૪ ॥ ઉદ્ધરે દાત્મનાત્માનં, નાત્માનમવસાદયેત્ । આત્મે
 મહાત્મનો ધંધુ-રાત્મેયરિપુરાત્મનઃ ॥ ત્યારે ધન્દ્રિયોના અર્થોમાં મન
 આસક્ત થતું નથી અને બાહ્યકર્મોમાં મન આસક્ત થતું નથી અને
 સર્વ સંકલ્પનો ત્યાગી આત્મા થાય છે ત્યારે યોગી યોગારૂઢ થએલ
 છે એમ જાણવું. આત્માજ આત્માનો ઉદ્ધાર કરે છે. આત્માનો પ્રમાદ,
 રાગદ્વેષથી નાશ કરવો જોઈએ. આત્મા આત્માનો બંધુ છે અને આત્માજ
 આત્માનો શત્રુ છે, આત્માવડે જેણે મનપર જય મેળવ્યો છે તે
 આત્માનો બંધુ છે, અને જેણે રાગદ્વેષાત્મક મનપર જય નથી મેળવ્યો
 તે આત્માનો શત્રુ છે. શીતોષ્ણ સુખદુઃખમાં તથા માન્દ્યપમાનમાં
 જે સમાન ॥ તે યોગી છે. જ્ઞાન વિજ્ઞાન વૃક્ષાત્મા, કૃદસ્યો વિવિતે-
 ન્દ્રિયઃ યુક્ત इत्युच्यते યોગી સમલોષ્ટાદમકાજ્ઞનઃ ॥ ૮ ॥ આત્માની સ-
 ત્તાએ રહેલી પરમાત્માતા પ્રગટાવનાર તે યોગ છે. જેનો આત્મા જ્ઞાન-
 વિજ્ઞાનથી વૃક્ષ છે, જે કૃદસ્ય છે, જેણે ધન્દ્રિયોપર જય મેળવ્યો છે,
 માટી અને સુવર્ણ જેના મનમાં સમાન ॥ તે યોગી છે. સુદૃઘિશ્રા-
 ર્યુદાસાનિ, મધ્યસ્યદ્વેષ્ય ધંધુષુ, સાધુષ્વપિચ પાપેષુ, સમબુદ્ધિ વિવિધ્યતે ॥
 સુદૃઢ-મિત્ર, અરિ, દુશ્મન ઉદ્ધસીન, મધ્યસ્ય દેષી અને બંધુઓમાં
 તથા સાધુઓમાં અને પાપીઓમાં જેની સમબુદ્ધિ થઈ છે તે યોગી
 ગણાય છે. યસ્ય પરમતે ચિત્તં, નિરુદ્ધં યોગસેવયા યત્ર ચિદાત્મતા

શક્તિયોનો પાર પામી શકતો નથી. તેવા મહાત્માઓનો અંત લેવો કદાપિ પ્રયત્ન કરવો નહિ. જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન યોગીઓ સ્વતંત્ર કર્તવ્ય-કર્મ કરનારા હોય છે. આત્મજ્ઞાનીઓને બાલજીવો જે કર્મો કરે છે તે કરવાનું તેઓને પ્રયોજન રહેતું નથી તોપણ જે કંઈ તેઓ કરે છે તે બાહ્યથી કરે છે તે તેઓના આશયો અવગ્રાહ્યા વિના સમજી શકતું નથી. જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન મહાત્માઓની આન્તર તથા બાહ્ય પ્રવૃત્તિની આગળ બાલજીવોની ક્રિયાની કંઈ પણ કિસ્મત હોતી નથી. જ્ઞાન-ધ્યાનમાં લીન મહાત્માઓની સેવા કરવાથી સામાન્ય બાળજીવો જે પ્રાપ્ત કરી શકે છે તે અન્ય કોઈની પાસેથી પ્રાપ્ત કરવા શક્તિમાન થતા નથી. જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન આત્મજ્ઞાનીઓના સર્વ કર્મોની અનુક્રમણિકા કરી શકાય નહિ. જ્ઞાનધ્યાનમાં લીન મહાત્માઓની આ વિશ્વના લોકોને અત્યંત જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં, ટોલસ્ટોય, રશ્કીન, પેયોગોરસ સોક્રેટીસ કાન્ટ જેવા તત્ત્વવેત્તાઓથી અનેક લાભો પ્રગટયા છે. આર્યભૂમિનો સર્વ દેશોની ગુરુ સમાન છે. આર્યોવર્તમાં મહા યોગીઓ, મહા ધ્યાનીઓ, મહા જ્ઞાનીઓ પ્રગટયા છે. ભારત ભૂમિનાં જેટલાં યશોગાન કરીએ તેટલાં ન્યૂન છે. ભારતદેશમાં લીન થયેલ અનેક જ્ઞાનીઓ દેખવામાં આવે છે. ભારતભૂમિના મહાત્માઓની તુલના કરનાર અન્ય દેશીય મહાત્માઓ નથી. એમ કદચિત્ દૃષ્ટિએ કથી શકાય છે. આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ પોતાના હૃદયમાંથી જે જ્ઞાનનાં ઝરણાંને પ્રગટ કરે છે તે તે મૂઠ મનુષ્યોથી કદિ બની શકે તેમ નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ આત્મ-શક્તિયોનો અનેક માર્ગોથી વિકાસ કરે છે. તેઓ ગુફાઓમાં, એકાન્ત સ્થળોમાં નિષ્ક્રિય બનેલા દેખાય છે તોપણ તેઓ હૃદયમાં આત્મધ્યાનની કંઈ ક્રિયા કરીને તેના આન્દોલનોથી જગતને અપૂર્વ લાભ આપે છે. મન, વચન અને કાયાના યોગની અત્યંત સ્થિરતા કરી તેઓ બાહ્યથી નિષ્ક્રિય જેવા બની જાય છે અને અન્તરમાં આત્મતત્ત્વાર્થનું ધ્યાન ધરી અપૂર્વ અનુભવની શોધો કરે છે. એવી સ્થિતિવાળા જ્ઞાની મહાત્માઓને કેટલાક અજ્ઞ જડ લોકો જગતમાં નકામા પરી રહેલા માને છે. તેઓ દુનિયામાં કંઈ કરતા નથી એમ સ્થૂઠ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો કહે છે પણ તેમાં તેઓની ભૂલ છે. સમગ્ર મેત્રીઓ તત્ત્વ-

અસર કરી શકે છે. જ્યાં સુધી કાયા વાણીનાં કર્મોમાં આત્મજ્ઞાની-
ઓને અધિકાર છે ત્યાં સુધી તેઓ કરે છે. કયું કર્મ કેવી રીતે કરવું!
તે તેમના સ્વાતંત્ર્યપર આધાર રાખે છે. પરંતુ તેઓનો અધિકાર પૂર્વ
ચતાં સર્વ બાબતોમાં સ્વતંત્રજનીને પ્રારબ્ધયોગે જે કંઈ કરે છે તે
કરે છે તેનો કંઈ નિયમ નથી.

અવતરણુઃ—આત્મજ્ઞાની—પ્રજ્ઞજ્ઞાની બાહ્યકર્મોને કરતો છતો પણ
નથી કરતો. કારણ કે તે બાહ્યકર્મોમાં આસક્ત નથી ઇત્યાદિ નિરેદ છે.

કુર્વન્ સન્ ન કરોત્યેવ, જ્ઞાની કર્માણિ તત્ત્વતઃ ।

અકુર્વન્ સન્ કરોત્યેવ, મૂઢઃ કર્માણિ મોહતઃ ॥૧૪૪॥

શીઠ્ઠાર્થઃ—આત્મજ્ઞાની વસ્તુતઃ કર્મોને—કાર્યોને કરતો છતો પણ
કરતો નથી. મૂઢ અજ્ઞાની મોહથી કર્મોને નહીં કરતો છતો પણ કરે છે.

વિવેચનઃ—આત્મજ્ઞાનીને બાહ્યવસ્તુઓ—નામ અને રૂપોનો શ્રેષ્ઠ
હોતો નથી તેથી તે જેટલી બાહ્યપ્રવૃત્તિયો કરે છે તેમાં અહંભાવથી
બંધાયાવિના બ્યવહારથી નિરાસક્ત થઈને કરે છે તેથી તે કરતો છતો
પણ અક્ષી તરીકે ગણાય છે. જ્ઞાનીઓ જગતજીવેના એક માટે સર્વ
પ્રકારની શુભ પ્રવૃત્તિયોને કરે છે. નિરાસક્તિથી જ્ઞાનિકર્મયોગીઓ મૂઢ-
સ્થિતિમાં અને ત્યાગીશ્યામાં અન્યલોકોને ઉપકારસર્થે અવશેષ જીવન
બ્યતીત કરે છે. જ્ઞાનિકર્મયોગીઓ શ્રેષ્ઠ વિના શુભ પરમાર્થિક કાર્યો
કરીને વિશ્વજીવેનાં દુઃખોને દાળે છે. ઉપકારને બદલે પાછો લેવાની
બુદ્ધિથી અજ્ઞાનીઓ પ્રવૃત્તિયો કરે છે. આત્મજ્ઞાની મૂઢસ્થ અને
ત્યાગીઓ ઉપકારને બદલે પાછો લેવાની બુદ્ધિથી કોઈપણ આર્થ-
રિક કાર્ય કરી શકતા નથી. વિશ્વવર્તિ સર્વજીવેને શાંતિ મુજબ આપવું
અને તેના શાંતિમુખમયજીવનમાં કોઈ વિપ્ન નાંખવું હોય તો તે હક્ક-
વર્ણ. દુનિયામાં ગરીબોને દુઃખોથી બચાવવા અને તેઓની વિપનિઓ
દૂર કરવી એક દેશના મનુષ્યોથી અન્ય પ્રજાને મદદદુઃખ ન થવ
તેના ઉપાયો કરવા. સાધુઓ સન્તોની સેવા કરવી. દેશની પણ પરંત
કરવા પ્રયત્ન ન કરવો. સર્વજીવેને નીતિમાર્ગ પર વાગવાં અને દુર દેશોથી
ધર્મીઓનું રક્ષણ કરવું. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોને અત્મમજ્ઞાન દેવું. વિશ્વ

કેમ શુભપારમાર્થિક આવશ્યક કર્મનો ત્યાગ કરવો જોઈએ? અવગત ન કરવો જોઈએ. જ્ઞાનીકર્મયોગીના જીવનનો એક શ્વાસોચ્છવાસ પણ જગતની કલ્યાણની પ્રવૃત્તિ વા શુભવિચાર વિના જતો નથી. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનીકર્મયોગી મહાત્માઓ સર્વ કંઈ કરે છે છતાં કરતા નથી અને અજ્ઞાનીઓ મોહથી હાય પગ હલાવ્યા વિના બેસી રહે છે છતાં પણ તેઓ મોહાસક્તિથી કતો છે, માટે અજ્ઞાનદશા-મોહદશાને ત્યાગ કરી સર્વ શુભકર્મોને કરવાં જોઈએ. મૂઢમનુષ્યોના જ્ઞાનીગુરુઓ છે. મૂઢમનુષ્યોનાં હૃદયને શુદ્ધ કરવાં એજ જ્ઞાનીઓનું કર્તવ્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓનું વાસ્તવિક કર્તવ્ય છે કે મોહાસક્ત મૂઢ મનુષ્યોને આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જણાવું અને પ્રભુની ભક્તિદાસ મોહબુદ્ધિનો નાશ કરાવીને વિશ્વજનોને પવિત્ર કરવા. અજ્ઞાની મનુષ્યોથી જ્ઞાનીઓને, તેઓને શુદ્ધ કરતાં પણ ધણું સહન કરવું પડે છે. અજ્ઞાનીઓના દોષો ધોવાને જ્ઞાનીઓ ધોળીની પેઠે સદા કર્તવ્યકર્મને કરે છે. જ્ઞાનીઓના ઉપકારનો બદલો વાળવાને કદાપિ અજ્ઞાનીઓ શક્તિમાન થતા નથી. મૂઢ મનુષ્યોએ જ્યાંમુખી મોહાસક્તિ ટળી નહોય અને નામરૂપ બાહ્યજગતમાંથી અહંમમતા ટળી ન હોય ત્યાંમુખી પગલે પગલે આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓની સચ્ચ પ્રવૃત્તિ કરવી અને આસન્નિભાવ ટાળવાને જ્ઞાની ગુરુઓની આરા પ્રભાણે પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેથી દરરોજ તેઓ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં આગળ વધી શકે. મૂઢ મનુષ્યો એક શ્વાસોચ્છવાસે પણ કંઈનું કંઈ કર્મ કયાં કરે છે, પરંતુ તેઓ અજ્ઞાન મોહાસક્તિથી ઉઠીયાનું કુટ્ટીકું કરી નાખે છે અને જ્યાંથી છૂટવાનું હોય છે ત્યાંજ તેઓ બંધાય છે. નિર્મોહ ધર્મના માર્ગમાં તેઓ મોહને ધારણ કરે છે અને સામાન્ય બાજતોમાં સગદેવ વધારીને માદવાસ્થગી કરી દે છે. મૂઢ મનુષ્યોને નામરૂપને અત્યંત મોહ હોય છે તેથી તેઓ પ્રભુ અને ગુરૂની આરાધનામાં પણ મોહને પ્રકટાવી સમોહદશાના ખેલો ખેલે છે. મોહો મનુષ્યો વાનરોના જેવા હોય છે. વાનરો ફલવાગાં વૃક્ષે પર આરોહીને જીવાન કરતાં વણાં ફોળોને હેડગ પાટી દે છે. અજ્ઞાની મોહાસક્ત મનુષ્યો, પ્રભુના દેવસરોમાં, ગુરૂના સ્થાનોમાં, ધર્મસ્થાનોમાં અહંમમતાથી ક્લેશ કરે છે અને મન્દિરો વગેરેને પણ વહેંચી દેવા

કેમ શુભપારમાર્થિક આવશ્યક કર્મનો ત્યાગ કરવો જોઈએ? અલગત ન કરવો જોઈએ. જ્ઞાનીકર્મયોગીના જીવનનો એક શ્વાસોચ્છવાસ પણ જગતની કલ્યાણની પ્રવૃત્તિ વા શુભવિચાર વિના જતો નથી. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનીકર્મયોગી મહાત્માઓ સર્વ કંઈ કરે છતાં કરતા નથી અને અજ્ઞાનીઓ મોહથી હાથ પગ હલાવ્યા વિના બેસી રહે છે છતાં પણ તેઓ મોહાસક્તિથી કતો છે, માટે અજ્ઞાનદશા-મોહદશાનો ત્યાગ કરી સર્વ શુભકર્મોને કરવાં જોઈએ. મૂઢમનુષ્યોના જ્ઞાનીગુરુઓ છે. મૂઢમનુષ્યોનાં હૃદયને શુદ્ધ કરવાં એજ જ્ઞાનીઓનું કર્તવ્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓનું વાસ્તવિક કર્તવ્ય એ છે કે મોહાસક્ત મૂઢ મનુષ્યોને આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જણાવું અને પ્રભુની ભક્તિદ્વારા મોહબુદ્ધિનો નાશ કરાવીને વિશ્વજનોને પવિત્ર કરવા. અજ્ઞાની મનુષ્યોથી જ્ઞાનીઓને, તેઓને શુદ્ધ કરતાં પણ ઘણું સહન કરવું પડે છે. અજ્ઞાનીઓના દોષો ધોવાને જ્ઞાનીઓ ધોણીની પેઠે સદા કર્તવ્યકર્મને કરે છે. જ્ઞાનીઓના ઉપકારનો બદલો વાળવાને કદાપિ અજ્ઞાનીઓ શક્તિમાન થતા નથી. મૂઢ મનુષ્યોએ ત્યાંસુધી મોહાસક્તિ ટળી નહોય અને નામરૂપ બાહ્યજગતમાંથી અહંમયન ટળી ન હોય ત્યાંસુધી પગલે પગલે આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓની સત્ક્રમ પ્રવૃત્તિ કરવી અને આસક્તિભાવ ટાળવાને જ્ઞાની ગુરુઓની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેથી દરરોજ તેઓ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં આગળ વધી શકે. મૂઢ મનુષ્યો એક શ્વાસોચ્છવાસે પણ કંઈનું કંઈ કર્મ કર્યાં કરે છે, પરંતુ તેઓ અજ્ઞાન મોહાસક્તિથી ઉડીયાનું કૂટુંબ કરી નાખે છે અને ત્યાંથી છૂટવાનું હોય છે ત્યાંજ તેઓ બંધાય છે. નિર્મોહ ધર્મના માર્ગમાં તેઓ મોહને ધારણ કરે છે અને સામાન્ય બાળકોમાં ચગદેશ વધારીને યાદવારથગી કરી દે છે. મૂઢ મનુષ્યોને નામરૂપનો અત્યંત મોહ હોય છે તેથી તેઓ પ્રભુ અને ગુરુની આરાધનામાં પણ મોહને પ્રકટાવી સમોહદશાના એટલા એટલા મોહી મનુષ્યો વાનરોના જેવા હોય છે. વાનરો કૃત્તવાગાં વૃક્ષો આરોહીને ખાવાના કરતાં ઘણાં ફળોને હેઠળ પાડી દે છે. અજ્ઞાની મોહાસક્ત મનુષ્યો, પ્રભુના દેસસરોમાં, ગુરુના સ્થાનમાં, ધર્મસ્થાનમાં અહંમયતાથી કલેશ કરે છે અને મન્દિરો વગેરેને પણ વહેંચી દેવ

કેમ શુભપારમાર્થિક આવશ્યક કર્મનો ત્યાગ કરવો જોઈએ? અલગત ન કરવો જોઈએ. જ્ઞાનીકર્મયોગીના જીવનનો એક આસોચ્છવાસ પણ જગતની કલ્યાણની પ્રવૃત્તિ વા શુભવિચાર વિના જતો નથી. આ વિશ્વમાં જ્ઞાનીકર્મયોગી મહાત્માઓ સર્વ કંઈ કરે છે છતાં કરતા નથી અને અજ્ઞાનીઓ મોહથી હાથ પગ હલાવ્યા વિના બેસી રહે છે છતાં પણ તેઓ મોહાસક્તિથી કતો છે, માટે અજ્ઞાનદશા-મોહદશાને ત્યાગ કરી સર્વ શુભકર્મોને કરવાં જોઈએ. મૂઢમનુષ્યોના જ્ઞાનીશુરો છે. મૂઢમનુષ્યોનાં હૃદયને શુદ્ધ કરવાં એજ જ્ઞાનીઓનું કર્તવ્ય છે. આત્મજ્ઞાનીઓનું વાસ્તવિક કર્તવ્ય છે કે મોહાસક્ત મૂઢ મનુષ્યોને આત્માનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જણાવું અને પ્રભુની ભક્તિદ્વારા મોહબુદ્ધિનો નાશ કરાવીને વિશ્વજનેને પવિત્ર કરવા. અજ્ઞાની મનુષ્યોથી જ્ઞાનીઓને, તેઓને શુદ્ધ કરતાં પણ ધણું સહન કરવું પડે છે. અજ્ઞાનીઓના હોષો ધોવાને જ્ઞાનીઓ ધોખીની પેઠે સદા કર્તવ્યકર્મને કરે છે. જ્ઞાનીઓના ઉપકારનો બદલો વાળવાને કદાપિ અજ્ઞાનીઓ શક્તિમાન થતા નથી. મૂઢ મનુષ્યોએ ત્યાંસુધી મોહાસક્તિ ટળી નહોય અને નામરૂપ બાહ્યજગતમાંથી અહંમત્તા ટળી ન હોય ત્યાંસુધી પગલે પગલે આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓની સહાય પ્રવૃત્તિ કરવી અને આસક્તિભાવ ટાળવાને જ્ઞાની શુરોઓની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી કે જેથી દરરોજ તેઓ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં આગળ વધી શકે. મૂઢ મનુષ્યો એક આસોચ્છવાસે પણ કંઈનું કંઈ કર્મ કયાં કરે છે, પરંતુ તેઓ અજ્ઞાન મોહાસક્તિથી ઉઠીવાનું કૃત્રીકરી નાખે છે અને ત્યાંથી છૂટવાનું હોય છે ત્યાંજ તેઓ બંધાય છે. નિર્મોહ ધર્મના માર્ગમાં તેઓ મોહને ધારણ કરે છે અને સામાન્ય બાળકોમાં રાગદ્વેષ વધારીને યાદવાચ્યગી કરી દે છે. મૂઢ મનુષ્યોને નમરૂપનો અત્યંત મોહ હોય છે તેથી તેઓ પ્રભુ અને શુરો આરાધનમાં પણ મોહને પ્રકટાવી સમોહદશાના ખેત્રે ખેત્રે છે. મોહો મનુષ્યો વાનરોના જેવા હોય છે. વાનરો ફલવાળાં વૃક્ષો આરાહીને ખાવાના કરતાં ધણું ફળોને હેઠળ પાડી દે છે. અજ્ઞાની મોહાસક્ત મનુષ્યો, પ્રભુના દેસસરોમાં, શુરના સ્થાનોમાં, ધર્મરક્ષકોમાં અહંમત્તાથી કલેશ કરે છે અને મંદિરો વગેરેને પણ વહેંચી દે.

પરિણામ છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો ઘડ જેવા હોય છે, તેઓને જાણી
જેવી સામગ્રી મળતાં તુર્ત ભક્તિરૂપે બને છે. મોહાસક્ત મનુષ્યોની
સાંકડામાં સાંકડી દૃષ્ટિ હોય છે. ભાષાવેષ વગેરેમાં મોહાસક્તિ ન્યા
હોય ॥ એમ તેઓની મોહાસક્તિ ટળ્યાવિના કથી શકાય નહિ
મોહાસક્ત મનુષ્યો જો વ્યાવહારિક જાનતોમાં આગેવાન હોય છે
તો તે સમયે યુરોપીય મહાયુદ્ધના જેવી દરેક જાનતમાં દશ ધણ
વિના રહેતી નથી. મોહાસક્ત મનુષ્યોથી દુનિયામાં શાન્તિ પ્રવર્તતી
નથી. નિમોહ કર્મયોગની દરેક પ્રવૃત્તિને મોહાસક્ત મનુષ્ય જગતી
દે છે. મોહાસક્ત મનુષ્ય જ વાસ્તવિકદૃષ્ટિથી જગતમાં સફળતા
દેતીની ઉપમાને ધારણ કરે છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો અમુક છે, અને
નિમોહકર્મયોગીઓ સુરી સપદાવાળા છે. નિમોહ ગૃહસ્થો અને ત્યાગી
ઓથી દુનિયાને જેટલો લાભ શાંતિમુખ મળે છે તેટલું અન્ય મોહ
સક્ત મનુષ્યોની મળતું નથી. મોહી મનુષ્યનું હૃદય કાગળ હોય છે
તેથી તેમાં પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી. વેષ, માળા, નિકા,
કંડી, જ્વેલ, કરતી વગેરે ધારણ કર્યા હોય પરંતુ હૃદયમાં નામરૂપની
મોહાસક્તિ હોવાથી વેષ, કંડી, તિલક, કંદીજ્વેલ વગેરેથી કંઈ કમવ
થતું નથી. નિમોહ યવાથી વનના ભિંસને પરમાત્માને જેટલો લાભ
તકાર થાય છે તેટલો સમોહી એક જારીદર વા શેઠને પરમાત્માને
સાક્ષાત્કાર થતો નથી અને કર્મયોગની હૃદયગુદિપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થતી
નથી. નામરૂપને મોહ ટળ્યાવિના અનેકશત્રોના અભ્યાસથી જ
અનેક ધર્માનુષ્ઠનથી હૃદયની શુદ્ધિ થતી નથી અને આત્મજ્ઞાન
હવ્ય શિખરે આરાહી શકાતું નથી. આત્મજ્ઞાનના હવ્ય શિખરે
આરાહીને કર્તવ્ય કમોને કરવાથી હૃદય શુદ્ધિપૂર્વક પરમાત્માના
પ્રસિ કરી
દેશમાં,
અગેવાન
વાસ્તવિક
કર્તવ્ય

જાનતમાં, સમાજમાં,
મોહાસક્તિ
અને વગેરેને શાંતિ
અર્થની
છે. દેસરે
દે

જગતમાં, ધર્મમાં,
મનુષ્યો
અને તેઓની
મુલ્યે પ્રવેશ
નરીકે નહીં
હજી કરીને

અજ્ઞાનીઓની વિદ્યમાનતા છે. આત્મજ્ઞાનીઓ દિવસ સમાન છે અને અજ્ઞાનીઓ રાત્રી સમાન છે. ધ્રુવએ જેમ સૂર્યને દેખી શકતા નથી તેમ અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીકર્મ યોગીઓની ઉત્પત્તિ દેખવા સમર્થ થતા નથી. અજ્ઞાનીઓના બહાણ કરતાં જ્ઞાનીઓનાં ખાસકાં ઉપાધવાં તે કરેડ દરજ્જે શ્રેયસ્કર્મ છે ભારતમાં બ્રાહ્મણોએ, ક્ષત્રિયોએ, વૈશ્યોએ અને શૂદ્રોએ મોહાસક્તિથી જેટલી પોતાની પતિતદશા કરી છે તેટલી જ ન્યોથી થઈ નથી. બાહ્યશુચિની એકાંત પવિત્રતાનો અહંતામાં આવીને બ્રાહ્મણોએ રત્નેશુભ અને તમોશુભને વિશેષ સંખ્યો તેથી તેઓ પ્રમાદથી પતિત થયા. મોહાસક્ત અનેલા બ્રાહ્મણોએ વિદ્યાદિ શુભ પ્રવૃત્તિયોને ત્યજ માંડી તેથી તેઓની હાલ પડતી અવલોકવામાં આવે છે. બ્રાહ્મણોએ જ ધર્મનો ત્યાગ કરીને બાહ્યભવને ભવવાનો ફક્ત મોહધાર્યો તેથી તેઓ અન્યોના શિષ્યો બનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. ક્ષત્રિયોએ ક્ષાત્રકર્મ શુભોને મોહથી ત્યજવા માંડ્યા તથા મોહાસક્તિપૂર્વક ક્ષાત્રકર્મમાં પ્રવૃત્ત થયા તેથી તેઓનામાં ક્લેશ કુસંપ વધ્યો અને તેથી તેઓની પતિત વર્તમાનિક સ્થિતિ અવલોકવામાં આવે છે. કવિઓએ અને લેખકોએ મોહાસક્તિ પૂર્વક કર્મપ્રવૃત્તિ કરી તેથી તેઓ સ્વપદથી મ્યુત થયા અને પરનો આભુલ કરી ગમે તે ઉપાયોથી આભુચિન્ન ચલાવવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. ગમે તે દેશકાલમાં જ્યારે જ્યારે મોહાસક્તિનું પ્રાપ્ત્ય વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે તે દેશના મનુષ્યોની તે કાલમાં અવનતિ થાય છે અને અન્યદેશી અજ્ઞાનો મનુષ્યોના રક્ષણુતળે પરત્વરબનીને રહે છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો સ્વાતંત્ર્યને સ્થાને સ્વાછંદને સેરે છે અને તેથી એ પરિણામ આવે છે કે તેઓ પરત્વરતાની બેડીમાં ફસાય છે. મોહાસક્તિથી ભીતિવધે છે અને તેથી પરત્વરતાએ ભવવું ઈચ્છાય છે અને તેથી છેવટે દાસત્વકોટિમાં પ્રવેશ થાય છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો ગમે તેનું અશુભ ઈચ્છે છે અને પોતાની પ્રગતિના માર્ગોમાં પોતાની મેળે કાંટા વેરે છે. આર્યોવર્તમાં મોહાસક્તિ વધવામાંડો ત્યારથી ખરા પીરો, ખરા લેખકો, સત્યવક્તાઓ અને સત્ય વીરકર્મયોગીઓની ન્યૂનતા વધવા લાગી છે. આર્યોવર્તના મનુષ્યો હોય, ચાહેતો અન્યદેશના મનુષ્યો હોય પરંતુ તેઓ મોહાસક્તિથી પાપને નકરનાસ હોવા છતાં મનથી

અજ્ઞાનીઓની વિદ્યમાનતા છે. આત્મજ્ઞાનીઓ દિવસ - સમાન છે અને અજ્ઞાનીઓ રાત્રી સમાન છે. ધ્રુવે જેમ સૂર્યને દેખી શકતા નથી તેમ અજ્ઞાનીઓ જ્ઞાનીકર્મ યોગીઓની ઉન્નતતા દેખવા સમર્થ થતા નથી. અજ્ઞાનીઓના બહાલ કરતાં જ્ઞાનીઓનાં ખાસડાં ઉપાડવાં તે કરેડ દરજ્જે અશક્ય છે ભારતમાં પ્રાહ્મણ્ય, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો અને શૂદ્રોએ મોહાસક્તિથી જેટલી પોતાની પતિતદશા કરી તેટલી અન્યોથી થઈ નથી. બાહ્યશુચિની એકાંત પવિત્રતાનો અહંતામાં આવીને પ્રાહ્મણ્ય રજ્જેશુ અને તમોશુને વિશેષ સેવ્યો તેથી તેઓ પ્રમાદથી પતિત થયા. મોહાસક્ત અનેવા પ્રાહ્મણ્યએ વિદ્યાદિ શુભ પ્રવૃત્તિયોને ત્યજ્યા માંડી તેથી તેઓની હાલ પડતી અવલોકવામાં આવે છે. પ્રાહ્મણ્યએ સ્વધર્મનો ત્યાગ કરીને બાહ્યજીવને જીવવાનો ફક્ત મોહધાર્યો તેથી તેઓને અન્યોના શિષ્યો બનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. ક્ષત્રિયોએ ક્ષાત્રકર્મ શુભોને મોહથી ત્યજ્યા માંડ્યા તથા મોહાસક્તિપૂર્વક ક્ષાત્રકર્મમાં પ્રવૃત્ત થયા તેથી તેઓનામાં કલેશ કુસંધ વધ્યો અને તેથી તેઓની પતિત વર્તમાનિક રિધતિ અવલોકવામાં આવે છે. કવિઓએ અને લેખકોએ મોહાસક્તિ પૂર્વક કર્મપ્રવૃત્તિ કરી તેથી તેઓ સ્વપદથી ચ્યુત થયા અને પરનો આજીજી કરી ગમે તે ઉપાયોથી આજીવિકા ચલાવવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો. ગમે તે દેશકાલમાં જ્યારે જ્યારે મોહાસક્તિનું પ્રાપ્ત્ય વૃદ્ધિ પામે છે ત્યારે તે દેશના મનુષ્યોની તે કાલમાં અવનતિ થાય છે અને અન્યદેશી અજ્ઞાનો મનુષ્યોના રક્ષણુતળે પરતંત્રજનનીને રહે છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો સ્વાતંત્ર્યને સ્થાને સ્વાછંદને સેવે છે અને તેથી એ પરિણામ આવે છે કે તેઓ પરતંત્રતાની બેડીમાં ફસાય છે. મોહાસક્તિથી લીતિવધે છે અને તેથી પરતંત્રતાએ જીવવું ઈચ્છાય છે અને તેથી છેવટે દાસત્વકોટિમાં પ્રવેશ થાય છે. મોહાસક્ત મનુષ્યો ગમે તેનું અશુભ ઈચ્છે છે અને પોતાનો પ્રગતિના માર્ગોમાં પોતાની મેળે કાંટા વેરે છે. આર્યોવર્તમાં મોહાસક્તિ વધવામાંડો ત્યારથી ખસ વીરો, ખરા લેખકો, સત્યવક્તાઓ અને સત્ય વીરકર્મયોગીઓની ન્યૂનતા વધવા લાગી છે. આર્યોવર્તના મનુષ્યો હોય, ચાહેતો અન્યદેશના મનુષ્યો હોય પરંતુ તેઓ મોહાસક્તિથી પાપને ન કરનારા હોવા છતાં મનથી

નિષ્કામયોગ્યતાં પ્રાપ્તાઃ કુર્વન્તિ ધર્મહેતવે ।

સ્વયોગ્યાવશ્યકં કર્મ, સર્વલોકાઃ સ્વભાવતઃ ॥૧૪૫॥

સ્વાધિકારે સ્તા લોકા, ધર્મકર્મપ્રમાધકાઃ ।

યાતા યાન્તિ ચ યાસ્યન્તિ, મુક્તિં તત્ર ન સંશયઃ ॥૧૪૬॥

શીખદાથે:—નિષ્કામ યોગ્યતાને પામેલા જ્ઞાની એવા કર્મયોગીઓ સ્વયોગ્ય આવશ્યક કર્મને ધર્મભાટે સ્વભાવથી કરે છે. સ્વાધિકારમાં રત બધોત્ મસીધએલ ધર્મ કર્મ પ્રસાધક કર્મયોગીઓ મુક્તિને પામ્યા પામે અને પામશે.

વિવેચન:—કોઈપણ પદાર્થની કામનાવિના અને અધિકારપરતે યોગ્ય આણવિકાદિ પ્રવૃત્તિ સહિત જે મનુષ્યો કર્તવ્યકર્મના અધિકારી બન્યા છે તેઓ ધર્મભાટે સ્વયોગ્ય આવશ્યકકર્મ કરે છે. યોગ્ય એવી સ્વ ફરજો અદાકરવી તે વિશ્વવૃત્તિસર્વમનુષ્યોનો ધર્મ છે. આત્માની જગત્ ભાટે ફરજ કર્તવ્ય છે તે બ્યવહારથી સ્વધર્મ છે. સ્વયોગ્ય આવશ્યક પ્રવૃત્તિ એ સર્વ મનુષ્યોના પ્રવૃત્તિ ધર્મ છે. સૂચિચારો અને સ્વયેચ કાર્ય પ્રવૃત્તિ એજ દેશકાલાનુસારે સ્વધર્મ છે. જે કાલે જે દેશે જે આવશ્યક કર્તવ્ય કર્મ લાગે તે કાલે તે આવશ્યક કર્મકરવાં તે સ્વધર્મ છે. સ્વસ્વાધિકાર પ્રમાણે સ્વયોગ્ય આવશ્યક કર્મકરનાર વિશ્વવૃત્તિ સર્વજીવો નૈસર્ગિક સ્થિતિએ ધર્મકરે છે તેમાં સર્વજીવોની મહત્તા છે. એક વૃક્ષ, વનમાં ઉભુંને અન્યજીવો પ્રતિઉપગ્રહદૃષ્ટિએ જે કંઈ કરે તે તેનો તે દૃષ્ટિએ સ્વધર્મ છે. સર્વજીવો ફરજરૂપ ધર્મ ભાટે સ્વધર્મે આવશ્યક ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે. સર્વજીવો સ્વસાધનનુ સારે સ્વધર્મ બજાવે તેથી તેઓ અન્યો ઉપર ઉપગ્રહકરી શકે છે. સરોવર, પ્રાણીઓને જલદલ કરાવે છે. વૃક્ષ પેતાનું સર્વસ્વ અન્યોને અર્પણ કરે છે. નદીઓ પેદાનું સર્વસ્વ અન્યોને અર્પણ કરે છે. પશુઓ પંખીઓ પેતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને પેતાની ફરજરૂપ ધર્મને અદાકરે છે. મનુષ્યો પણ નિષ્કામ પદે પેતાનું સર્વસ્વ અન્યોના ઉપગ્રહાર્થે અર્પણ કરે છે તે તેઓ સ્વધર્મના એવાજ બને છે. જાણાવશ્યકકર્મો સદા ફરજરૂપ

દેવવિના નિષ્કામભાવે કર્તવ્યકર્મો કરવાથી આત્માની સુખિત થાય છે, ઇત્યાદિ અનેક શુભ જાણતોનો ઉપદેશ આપીને હિન્દુસ્થાનપર અનંતગુણ ઉપકાર કર્યો છે. સર્વસં વીર પરમાત્માના ઉપદેશાનુસારે આવશ્યક ધર્મકર્મો કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે છે એમ નિશ્ચયતઃ અવબોધવું. વિશ્વવર્તિ સર્વ મનુષ્યોનું કલ્યાણ થાય એજે શ્રીવીર પ્રભુના આગમોમાં ઉપદેશ છે. શ્રીવીર પ્રભુએ સ્વાધિકારસે રહસ્ય ધર્મ અને અનગાર ધર્મની પ્રરૂપણા કરી છે તેનું સુરંગમથી રહસ્ય અવબોધ્ય છે. સકામભાવના છે તે દાવાનલ સમાન છે, તેથી આત્માના સદ્ગુણો જળીને ભરમીભૂત થઈ જાય છે. સકામભાવનાથી સત્યબોધની, સત્યધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અજ્ઞાન મિથ્યાત્વથી સકામભાવનાની વૃદ્ધિ થાય છે. અજ્ઞાનિયો સકામભાવનાથી અસત્યધર્મમાં આસક્ત રહે છે, અને વીતરાગ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. અજ્ઞાનિયો સકામભાવથી રાગદ્વેષની મારામારીમાં પડીને લીંટમાં માળી ખુંચી રહે છે તેમ સાંસારિક પદાર્થોમાં ખુંચાઈ જાય છે, અને મનુષ્ય જન્મના ઉદ્દેશને ભૂલી જાય છે. સકામભાવનામાં પ્રમાદ છે અને નિષ્કામભાવનામાં અપ્રમાદ છે. સકામભાવથી આચારો અને વિચારોમાં સમતોલતા રહેતી નથી, અને સમભાવને દેશવટો અપાય છે. નિષ્કામભાવે આવશ્યક કર્મો કરવાં તે મનુષ્યનો સ્વભાવ છે અને સકામભાવે કર્મો કરવાં તે મનુષ્યોનો વાસ્તવિક સ્વભાવ નથી. અતઃ એવ નિષ્કામભાવે કર્તવ્યકર્મફલની ઈચ્છા રાખ્યાવિના આવશ્યક કર્મો કરવાં જોઈએ. કૌરવોએ સકામભાવનાથી રાજ્યપ્રવૃત્તિ કરી તેથી તેઓનામાં મોઢે પ્રવેશ કર્યો અને તેથી અન્તે તેઓનો યુદ્ધમાં નાશ થયો. સિકંદરે સકામભાવથી ભારતપર સ્વારી કરી તેથી અન્તે તેને કશું સત્ય સુખ પ્રાપ્ત થયું નહીં. મરાઠાઓએ હિન્દુઓના રાજ્યમાં નિષ્કામભાવથી દ્વારપ્રવૃત્તિ સેવી હોત તો તેઓની પાણીપતના મેદાનમાં નાદીરશાહથી હાર ચાત નહિ અને તેઓની પડતીનું અપમંજ ચાત નહિ. દરેક કર્મપ્રવૃત્તિમાં જે જે અંશે નિષ્કામભાવ સેવાય છે તે તે અંશે વિજયશાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જે જે અંશે સકામભાવના થાય છે તે તે અંશે આત્માની દુર્બલતા કરી શકાય છે.

અસત્ય દુષ્ટ કામનાઓથી જીવે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પ્રાપ્ત કરે છે. અસત્ય દુષ્ટ કામનાઓમાં દુનિયાના જીવે ફસાઈને અનેક પ્રકારનાં કર્મો કરે છે. અજ્ઞાની જીવે અસત્ય કામનાઓને પણ સત્ય કામનાઓ તરીકે અવજોધે છે. અજ્ઞાની જીવે અસત્ય કામનાઓવડે મુખ પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે છે પરંતુ ઉઘડું તેઓને મુખ કરતાં અનન્તપુણ દુઃખ યાપ છે. આવશ્યક ઉપયોગી કામનાઓને બ્યવહારદૃષ્ટિએ સત્ય કામનાઓ તરીકે કથવામાં આવે છે, અને અનાવશ્યક અનુષ્ઠાનોગી દુઃખકારક કામનાઓને અસત્ય દુષ્ટ કામનાઓ તરીકે કથવામાં આવે છે. નિશ્ચયનયદૃષ્ટિએ અસત્ય અને સત્ય કામનાઓને અયોગ્ય કામનાઓ તરીકે કથવામાં આવે છે, અને નિશ્ચયદૃષ્ટિએ નિષ્કામભાવની મુખ્યતા અવજોધવી. પ્રશસ્ય અને અપ્રશસ્ય જોમ લે બેદ કામનાના છે. શુભ કામનાને સત્ય કામના અને અશુભ કામનાને અસત્ય કામના તરીકે કથવામાં આવે છે. અશુભ કામનાઓથી ધણ યાપ છે. અતએવ પ્રત્યેક મનુષ્યે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપ તરફ દૃષ્ટ દેઈને અસત્ય કામનાઓને દાખી દેવી જોઈએ. અસત્ય કામનાના વિચારોનો અને આચારોનો પરિહાર કરીને સત્ય કામનાના વિચારોની અને આચારોની પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. સત્યકામનાના વિચારોને અને આચારોને આત્મજ્ઞાનીઓ નિષ્કામરૂપમાં દેરવી નાખે છે, અને તેઓના વિચારોમાં અને આચારોમાં પરમાર્થના વજ્રા કરે છે. આત્મજ્ઞાની સદગુરૂઓ પાસેથી આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને નિષ્કામચાની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. અશુભ કામનાઓનો ત્યાગ કર્યાવિના અને શુભ કામનાઓમાં પણ છેવટે હેય જુદી યથાવિનિ જાણે આત્મજ્ઞાની ગુરૂઓ મને તેપણ નિષ્કામ દશાની પ્રાપ્તિ થતી નથી. નિષ્કામચા યથા પદ્ધતિ શુભક્રમ્ય મનુષ્યોની પેડે ગ્રામ્યે જાણકમોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ ? તેના ઉત્તરમાં જન્મવચનું કે નિષ્કામ છત્ર યથા પદ્ધતિ મન, વાલી અને કથા જ્યાંમુખી છે ત્યાંમુખીને દાન વિષ હોકેન કથાજ્ઞે પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે. પરમાર્થિક કર્મમાં વાનુન નિષ્કામ છત્રવિનિ જરી પ્રવૃત્તિ થતી નથી. નિષ્કામચા વિષ હોકેન ઉપકરણે મન-વાલી અને કથાથી પ્રાપ્તિ કરે

સતતોત્સાહયત્નાભ્યાં, કર્મસિદ્ધિશ્ચજાયતે ।

જ્ઞાત્વવમાદૃતેકાર્યે, પ્રવર્તસ્વ સ્વભાવતઃ ॥ ૧૪૭ ॥

શાસ્ત્રદાતાઃ—સતતોત્સાહ અને યત્નથી કાર્યસિદ્ધિ યાય છે અને સુખિની પ્રાપ્તિ યાય છે એવું અવગ્રાહીને સ્વભાવથી પ્રાપ્તિ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થા.

ત્રિવેચનઃ—પ્રારંભિત કાર્યની સિદ્ધિમાં સતત પ્રયત્ન અને સત્ત્વ ઉત્સાહની ખસ જરૂર છે. સતતોત્સાહવિના કોઈ કાર્ય સધી શકતું નથી. કાર્યની સિદ્ધિમાં અનેક મંગલો છે તેમાં સર્વથી મહાન મંગલ સતતોત્સાહ છે. સતતોત્સાહરૂપ જીવનવીર્યવિના કાર્યપ્રવૃત્તિમાં મંદ-ક્ષીણતા આવે છે. કોઈ કાર્યપ્રવૃત્તિમાં આત્માનો સતતોત્સાહ પ્રાપ્તિ હોય તો અવગ્રાહ્યું કે અવશ્ય કાર્યની સિદ્ધિ થવાની છે. સતતોત્સાહથી અનેક રીતે પ્રયત્ન કરી શકાય છે. ઉદ્યોગને ખાસ ભરી રખવાન સતતોત્સાહ છે. સતતોત્સાહરૂપ અગ્નિને હૃદયમાં પ્રકટાવવાથી હૃદયમાં આકરણની અવસ્થાનિ થતી નથી. સતતોત્સાહવિના ગર્ભ તેજ વિદ્યાનો પણ ક્રમપ્રવૃત્તિથી દારી બાધ છે. સતતોત્સાહથી શિષ્યજીવે મુશ્વજીવનાં શાસ્ત્રની જગ ઉખેડી છે એમ ઇતિહાસથી સિદ્ધ થાય છે. સતતોત્સાહથી નેપેલીયન બેનુપાર્ટે એકવાર સંપૂર્ણ યુરોપને લધ મથાવી દીધું. સતતોત્સાહથી મેરીજમ્સીએ અને મેટ્રિનીએ ઇંગ્લીશ રેશનો ઉદ્ધાર કર્યો. મેરીજમ્સીને ઇંગ્લીશને ઉદ્ધાર કરવામાં અને સ્કોટ્સને મુશ્મલોઝ કરવા પડ્યો હતો, પરંતુ સતતોત્સાહથી તેમણે રેવી જીતી ની ઉપમાને ધગ્ગ કરી. મેટ્રિનીએ સતતોત્સાહથી ઇંગ્લીશ રેશમાં મેરીજમ્સીને પ્રેર્યો અને ઇંગ્લીશ સર્વ પ્રાંતવાસીઓને વિચરેલાં રોગોદગ્ને સજીવનમંત્ર પ્રેર્યો. સતતોત્સાહથી શ્રીમદ્ભગવાદે વડે શ્રીપુનમઃ શિવદિવ્ય ગણની સમગ્ર જગદાચાર્યની મધ્યે મહાસર્વેશ્વર અને તેથી રીતપતંત્ર ગણ થયો અને બેદોને સ્વરેશ્વરે ભાગ પડ્યો. સતતોત્સાહ અને યત્નથી કલિગણ સંજયપાદશઃ શ્રી દેવ ચંદ્રાચાર્યે રીતપતંત્ર ઉત્તરિશનઃ અનેક ગ્રન્થોની ગચન કરી સત્ત્વ ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્ન કરીને અવમુદ્ભિતો મુક્તિદાતાને સંદેશ્યો.

પ્રયત્નથી કાજ શીર્ષને માનવ જગતમાં પાદે તે કરી શકે છે. સનતેન્દ્ર
 પ્રયત્નમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય રહ્યું છે. તેથી દુઃસ્વાધ કાચીને મુક્ત
 કરી શકાય છે. કાર્યસિદ્ધિમાં ઉત્સાહ એજ મુખ શત્રુન છે-જાણે
 ગદા આવા; ઔર સદકરકા મેદ પાયાની પેડે અનુભવથી પ્રાપ્ત
 કાર્યની અસિદ્ધિને ખ્યાલ આવી શકે છે. પ્રખ્યાત ઉત્સાહથી
 લેખક રમાઈએ સનતેન્દ્રાદ અને સતત પ્રયત્નથી અનેક દેશો
 નાશ પુરુષનાં ચરિત્રો લખીને અપૂર્વ અન્ય પ્રકટ કર્યો છે. તે પ્રયત્ન
 વાચનથી અવશ્યમેવ સનતેન્દ્રાદપૂર્વક પ્રયત્ન કરવાથી થાય શકે
 દેખોને ખ્યાલ આવેપાય છે. અકબરનાદશાસનમાં સનતેન્દ્રાદ વર્ણિ
 દત્તે તેથી તે અનેક દેશો જીતવાને અર્થ થયેા હતે. સનતેન્દ્રાદ
 અને સતતપ્રયત્ન વિના કરણપેલે: સુખસાનું સ્વભાવ પામું નહીં
 શકે. નહિ. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી મુંબઈમાં મળે પ્રજા
 થયે. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી ગોખતેરો દિન્દુરયાનની મેવામાં કા
 અપૂર્વ અભિજ્ઞ આપ્યો. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી શ્રી કલકત્તા
 તમા પ્રિતાશ રાજ્યની સ્થાપના કરી. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી મુરદા
 સોલંકીએ મુજગનમાં આતુક્ય રાજ્યની સ્થાપના કરી. સનતેન્દ્રાદ
 પ્રયત્નથી ભારતગદ્યાએ જ્યોતિર્વિદ્યાને અપૂર્વ અન્ય પ્રકટ કર્યો. જ
 તેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી વક્રિમકે મઃમ્મદનની મગા કરી. સનતેન્દ્રાદ
 પ્રયત્નથી દિન્દુરયાનમાં પ્રાપ્તિ પાડીએ; પ્રાપ્તિ થઈને પ્રજા ક
 અભિજ્ઞ આપી ગયા છે. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્ન વિના દાક્ષિણે
 સાપુરેએ તથા જોન મુદરેએ જોન થમની એક તથા તેજ ક
 ર્યે અપૂર્વ અભિજ્ઞ આપ્યો નથી. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી
 વિદ્યા દેકેને અક્ષરમા કરે એવા કાવ્યો કરી શકાય છે. સન
 ત્તેન્દ્રાદ પ્રયત્નથી અનેક મુનિવરેએ મુનિ નિર્મલી. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્ન
 જુડી પેશીએને અભિજ્ઞામાં પેશીએ અભિજ્ઞપુરેએ કેવળ
 ઉદાર કર્યો તે તેજ ચત્તિથી રાજ અવરોધક છે. સનતેન્દ્રાદ પ્ર
 ત્નથી સ્વથી વિવેકાન્તે સર્વ સ્વચિત્તેને બદલે પાં મુનિ
 પ્રયત્નથી પ્રાપ્તિ વિવેકાન્તે સ્વચિત્તેને બદલે પાં મુનિ
 સ્વચિત્તેને સર્વ થયે. સનતેન્દ્રાદ પ્રયત્ન વિના મુજગની, કો

અને રજપુતો અનુસાહી બન્યા તેથી તેઓનો પરજય થયો અને નાદીરશાહે કેર વતીવ્યો. બ્રિટીશો, જર્મનો, જાપાનીએ સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી કાર્ય કરે છે, તેથી સર્વત્ર તેઓનાં દૃષ્ટાંતો અપાય છે. હિન્દુસ્થાનના લોકો જ્યારે સતતોત્સાહ પ્રયત્નને સેવશે ત્યારે તેઓની વારત્તિક પ્રગતિ થશે. હે આત્મનૃ!!! તું સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી કાર્યસિદ્ધિને નિશ્ચય કરીને પ્રારંભિત કાર્ય કયાં કર!! તેમાં અનેક વિપત્તિયો પડે તોપણ ઉત્સાહપ્રયત્નને સેવ કે જેથી ત્હારાં ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ થાય, અને સુક્ષિતની સાધના સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય. ઉત્સાહ અને પ્રયત્નથી ચારિત્ર્યમાર્ગમાં જ્ઞાનમાર્ગમાં અને દર્શનમાર્ગમાં અગ્રગામી બનીશકાય છે. ઉત્સાહથી સાધુઓની સેવા કરીને અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. બખ્ષલદ્રિસૂરિએ સતતોત્સાહબળે જૈનધર્મને પ્રચાર કર્યો હતો. આ વિશ્વમાં પરમાત્માની પ્રાપ્તિમાં સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્નની અત્યંત આવશ્યકતા છે. સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્નબળે આ વિશ્વમાં સર્વે કર્તવ્યકાર્યોને કરીશકે છે. સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્ન એ બે ઇશ્વરી બક્ષીસ ■ તેનાથી આ વિશ્વમાં કંઈ પણ દુઃસાધ્ય રહેતું નથી. સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્નબળે વિક્રમરાજાએ શકલોકોને હરાવીને સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરી. સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્નને કોલંબસે અમેરિકાખંડને શોધી કહાડ્યો. સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્નબળે હબ્સરો વખત પ્રવૃત્તિમાં નિરાશા મળ્યા છતાં પણ અન્તે કર્તવ્યકાર્યની સિદ્ધિ કરી શકાય છે. સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્નબળે જાપાનીએએ જાપાનનો ઉદ્ધાર કર્યો અને તેની પ્રગતિથી ચીન અને અમેરિકાને પણ જાગૃત રહેવાની જરૂર પડી છે. ગુરૂગોવિંદસિંહમાં સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્ન એ બે મુખ્યગુણ હતા, તેથી ગુરૂગોવિંદસિંહે જે કાર્ય કર્યું તે ઇતિહાસના પાને અમર રહ્યું છે. રાણાહમીરમાં સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્ન એ બે ગુણ હતા તેથી તેણે મેવાડના ઉદ્ધારમાં વિજય મેળવ્યો. આ વિશ્વમાં મહાશોધકોમાં કુદ્રતી બક્ષીસ તરીકે સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્ન એ બે ગુણ વાસ કરે છે. ગમે તે કાર્યની સિદ્ધિમાં એ બે ગુણવિના નિર્બાહ થઈ શકે તેમ નથી. દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ એ નામના પુસ્તકમાં અને

નામાં મમ્હતા આવી તેથી પૂર્વની પેઠે ધર્મવૃદ્ધિ કરી શક્યા નહિ
 સતતોત્સાહ અને સતત પ્રયત્ન વિના ગમે તેવા બળવાન મનુષ્યો પણ
 કાર્યની સિદ્ધિમાં હાર પામે છે. સતતોત્સાહથી સુક્તિની પ્રાપ્તિ કરી
 શકાય છે અને શ્રીમહાવીર પ્રભુની પેઠે લાખો પરિવહો સદીને કેવડ
 જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સર્વ શક્તિઓ ખીલવી શકાય છે. સતતોત્સાહ પ્રયત્ન
 વિના લાંબાં લયક બાહેર ભાષણો આપ્યાથી કંઈ વળતું નથી અને
 દીર્ઘ વિચાર સૂત્રી થવાથી પણ કંઈ વળતું નથી. અતએવ મનુષ્યોએ
 સતતોત્સાહ પ્રયત્નપૂર્વક પ્રારંભિત કાર્યો કરવાં જોઈએ. આધારવર્તન
 પ્રાચીન મનુષ્યોમાં સતતોત્સાહ પ્રયત્ન હતો તેથી તેઓ સર્વ દેશોના
 નેતાઓ બનીને વિશ્વના કલ્યાણમાં અપૂર્વ ભાગ આપી શકતા હતા.
 હાલના આયોમાં સતતોત્સાહ પ્રયત્ન પ્રગટે અને તેથી તેઓ પૂર્વની
 અહોઝલાહીને પ્રાપ્ત કરે. શુભ કાર્યોમાં સતતોત્સાહ પ્રયત્નજગ વાપરવાની
 જરૂર છે. રમેશુણી અને તમેશુણી કાર્યોનો પરિહાર કરીને સાત્ત્વ
 મનુષ્યો સાત્ત્વિક કાર્યોની સિદ્ધિમાં સતતોત્સાહ પૂર્વક પ્રયત્ન કરે છે.
 સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી સર્વત્ર સદા કાર્યસિદ્ધિ થાય છે. એવં અવ-
 ગત કરીને પ્રારંભિતકાર્યમાં સ્વભાવે પ્રવૃત્તિ કર. કાર્યની સિદ્ધિ
 થવાની છે કે કેમ ? તે સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી અવગ્રાહ્ય છે. અત
 એવ અન્યવિકલ્પસંકલ્પનો ત્યાગ કરીને પ્રારંભિતકાર્યમાં સદા
 પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પ્રારંભિત કાર્યમાં વિનો આબ્યા વિના રહેતાં
 નથી, તેથી તેમાં સતતોત્સાહની આવશ્યકતા રહે છે. સતતોત્સાહ-
 પૂર્વક કાર્ય કરવાથી અતિ વિજય વરમાળને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ઈ.
 ૧૮૫૭ ના બળવામાં બ્રિટીશોએ હિન્દુસ્થાનમાં સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી
 બળવાખોરોને વિખેરી નાખ્યા. જો તેઓનામાં સતતોત્સાહમંદ પડી મંદ
 હોત તે બ્રિટીશ સત્તાની એક દિવસના આંતરમાં જડ ઉખડી જાત. પાકેલ
 વિદ્વાનોને-શોધકોને-મૂળ મંત્ર એ છે કે પ્રારંભિત કાર્યમાં સતતોત્સાહ
 પ્રયત્નથી પ્રવર્ત્યા કરવું. સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી બ્રિટીશોએ સર્વત્ર પુરસ્કૃત
 અવધર્મના અન્યથાવરણકાર્યમાં અનેક સિદ્ધિઓ મેળવી છે તે કે. નથી
 અજાત છે. પ્રતિજ્ઞાન કેનંભકલેમાં સતતોત્સાહ પ્રયત્નની જરૂર છે.
 સતતોત્સાહ વિના કોઈ પણ પ્રતિજ્ઞારૂપ કાર્યની સિદ્ધિ થતી નથી

આણંદજીએ સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી જૈનધર્મનાં પુસ્તકો છપાવવા વગેરે કાર્યમાં અપૂર્વ આત્મભોગ આપી કાર્યસિદ્ધિ કરી છે. સતતોત્સાહ પ્રયત્નવિના પ્રગતિશીલ સુધારા કરી શકાતા નથી. સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી રૂપેન્દ્રસરે, કેાંટે જે વિચારોનો પ્રચાર કર્યો છે તેને યુરોપ ભૂલી શકે તેમ નથી. સતતોત્સાહ પ્રયત્ન વિના અમેરિકાના જંગલી લોકોની દશાએવી દશા, ગમે તે કોમની, દેશની, રાજ્યની અવસ્થા થાય છે. સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી શ્રીજિનદત્ત સૂરિએ લાખો હાત્રિયોને જૈન કર્યા. સતતોત્સાહ પ્રયત્નવિના જૈનકોમે વિદ્યા, લક્ષ્મી, સત્તા, ધર્મ પ્રગતિની બહુ શક્તિયોને શુભાવી છે. સતતોત્સાહ પ્રયત્નનો ઉપર્યુક્ત મદિમા જાણેથીને હે ચેતન!!! તું જે કાર્ય કરવા ધારીશ તે થયા વિના રહેનાર નથી એવો નિશ્ચય કરીને પ્રારંભિત કાર્યની પ્રવૃત્તિ કર્યા કર. સતતોત્સાહ પ્રયત્નવિના બળવાન મનુષ્યો પણ કાર્ય કરવાથી પશ્ચાત્ રહે છે. જાત એવ સતતોત્સાહ પ્રયત્નથી સ્વયંભ્ય કર્તવ્યકાર્ય કર્યા કર.

અવતરણુ:—સ્વોન્નતિકારક ધર્મ્ય કર્મપ્રવૃત્તિયોને કરવી જોઈએ. તે દર્શાવવામાં આવે છે.

સ્વોન્નતિકારિકા યા યા, દૃશ્યન્તે ચ પ્રવૃત્તયઃ
સેવનીયાશ્ચ તાઃ પ્રીત્યા, દેશકાલાનુસારતઃ ॥૧૪૯॥

શબ્દાર્થ:—જે જે સ્વોન્નતિકારક પ્રવૃત્તિયો દેખાય તેઓને પ્રીતિ પૂર્વક દેશકાલાનુસારથી સેવવી જોઈએ.

વિવેચન:—સ્વોન્નતિકારક અને સ્વાવનતિકારક પ્રવૃત્તિયોનું સ્વરૂપ યાવત્ સમ્યગ્ ન અવજોધવામાં આવે ત્યાવત્ મૂંઝવણ છે. મૂંઝ મનુષ્યે અવનતિકારક પ્રવૃત્તિયોને મુખ્યત્વાએ સેવે છે. સ્વાવનતિકારકપ્રવૃત્તિયોનું મૂળ અજ્ઞાન છે. હજુ હજુ માનસિક વાચિક અને ક્રિયા પ્રવૃત્તિયો સેવાય છે, તેમાં અજ્ઞાનમનુષ્યો મુખ્યત્વાએ સગ દેવ કર્મની વૃદ્ધિ થાય એવી પ્રવૃત્તિયોને સેવે છે. નામની વિકલાઓને મનુષ્યે અવજુ કરે છે અને તેવી પ્રવૃત્તિમાં રૂચિના ધન્ય કરે છે. મન-વૃદ્ધિ કાયા, મયાથી બિન્ન અન્યના મુખેને પ્રકાશવદરી પ્રવૃત્તિયોને મન વાળી કાયાથી સેવવી જોઈએ. મનની વચનની અને ક્રિયાની મુખ પ્ર

સમાજ, સંઘાદિની ઉન્નતિકારકપ્રવૃત્તિયોની સાથે સ્વોન્નતિકારકપ્રવૃત્તિયોનો દેશકાલાનુસારે કેવો સંબંધ છે ? અને તેમાં શું ? સત્ત્વ સ્થૂળ સમાયું ? તે અવશ્ય અવગોધવું. પ્રવૃત્તિયોના તાબે આત્માએ રહેવું જોઈએ નહિ, પરંતુ આત્માના તાબે અનાસક્તભાવે પ્રવૃત્તિયો રહેવી જોઈએ. આત્માની ઉન્નતિસાધનભૂતપ્રવૃત્તિયો છે, પરંતુ પ્રવૃત્તિયોમાં આત્મતા નથી એવું અવગોધી અનાસક્તિથી માનસિ વાચિક કાષિ પ્રગતિકરપ્રવૃત્તિયો કરવી જોઈએ. પ્રીતિથી પ્રવૃત્તિયોને સ્વોન્નતિ માટે સેવવી જોઈએ, પરંતુ પ્રવૃત્તિયોમાં સગથી આસક્ત ન થવું જોઈએ. પ્રવૃત્તિયોમાં અનાસક્તભાવે પ્રીતિ થવી જોઈએ. મધ્યમ યોગીઓને પ્રથમ પ્રશસ્ત્યપ્રેમપૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય છે. પરંતુ શુદ્ધજ્ઞાની યોગીઓને તો પ્રીતિવિના પ્રવૃત્તિ થાય છે. ઉત્તમજ્ઞાનીઓ સગ દેવથી મુક્ત હોય છે. આરંભકર્મયોગીઓએ જ્યાં જેવી રીતે પ્રવૃત્તિયો સેવવી પડે ત્યાં તેવી રીતે પ્રવર્તવું. જ્ઞાનિમતુષ્યો, પ્રવૃત્તિયોની ભિન્નતામાં અને તેનાં દેશકાલાનુસારે થતાં પરિવર્તનોમાં મુગ્ધા વગર આત્મોન્નતિકારક પ્રવૃત્તિયોને સેવે છે.

અવતરણુ:—ક્રિયાઓના, પ્રવૃત્તિયોના અનેકલેદોમાં જ્ઞાની મુગ્ધો નથી. તે સ્વોચિતકાર્ય પ્રવૃત્તિ કરે છે તે દર્શાવે છે.

ક્રિયાવિચિત્રભેદેષુ, જ્ઞાની કિંચિન્ન મુહ્યતિ ।

સમીભૂયાધિકારેણ, કરોતિ કર્મસૂચિતમ્ ॥ ૧૪૯ ॥

શબ્દાર્થ:—ધાર્મિક ક્રિયાઓના વા બ્યાવહારિક કાર્યની ક્રિયાઓના વિચિત્ર લેદોમાં આત્મજ્ઞાની મોહ પામતો નથી. સર્વ ક્રિયાઓમાં સમીભૂત થઈને તે સ્વાધિકારે સુષુઠ્ઠચિત કર્મને કરે છે.

વિવેચન:—મોક્ષકારક ધર્મની ક્રિયાઓમાં સર્વ દર્શનોમાં સંકેત લેદો પડ્યા છે. જૈનદર્શનમાં ચેતાંબર દિગંબર, સ્થાનકવાસી, તેસપંથી આદિ અનેક ગચ્છ મતલેદોથી ધર્મક્રિયાઓમાં પરસ્પર મત વિરૂદ્ધ એવ અનેક લેદો અવલોકાય છે. હિન્દુઓમાં અનેક સંપ્રદાયો થયા છે અને સંપ્રદાયોના ધર્મની પરસ્પર વિરૂદ્ધ એવી અનેક ક્રિયાઓ દેખાય છે. બોદોમાં, ખ્રીસ્તિયોમાં અને મુસલમાનો વગેરેમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓના

અને પૂર્વદેશના લોકોની ખાવાની પીવાની ક્રિયાઓમાં કંઈક કંઈક ભેદ વર્તે છે. દરેકના રીતરીવાજો જુદા જુદા પ્રકારના હોય છે. રાજ્યોના કાયદાઓ પણ પરસ્પર વિરુદ્ધ ભિન્ન હોય છે. નીતિની ક્રિયાઓમાં પણ અમુક અમુક દેશકાલાનુસારે ભેદો વર્તે છે. મનુની નીતિ, અર્હન્નીતિ, કુરાનની નીતિ અને પાશ્ચાત્ય રાજ્યનીતિયે અમુક અમુક ભેદો પડે છે, સર્વની એક સરખી નીતિ મળતી આવતી નથી. વિશ્વમાં મનુષ્ય મનુષ્ય પ્રતિ વિચાર અને ક્રિયામાં કંઈક કંઈક ભેદ તો હોય છેજ. સર્વ મનુષ્યો સ્વસ્વમાન્ય ક્રિયાઓને પ્રશંસે ॥ અને અન્યોની ક્રિયાઓને અસત્ય માને છે. સર્વ ધર્મના સાધુઓમાં, સન્યાસીઓમાં, ધર્મીયાર્થોમાં, ગૃહીઓમાં, યોગીઓમાં, વેપારિભેદે ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિયો હોય છેજ અને તેથી વિશ્વવર્તિમનુષ્યોમાં એક સરખો વિચાર અને એક સરખો આચાર પ્રવર્તતો નથી. વિશ્વવર્તિ મનુષ્યોમાં ભિન્ન ભિન્ન આચારોનું વૈવિધ્ય કદિ દ્રવ્યું નથી, દળવાનું નથી અને દળશે નહિ. એક ધર્મમાં એક ગૃહમાં પણ આચારવિચારના ભેદ તો પ્રકટવાના. ધર્મવ્યવહારોમાં અને લૌકિક વ્યવહારોની ક્રિયાઓના ભેદોમાં પરસ્પર વિરુદ્ધતા અવલોકવાના કરતાં પરસ્પર વિરુદ્ધ ક્રિયાઓમાં કઈ કઈ દૃષ્ટિયોથી કયા કયા ક્ષેત્રકાલાનુસારે સત્યતા આદેયતા રહેલી છે, તેનો વિચાર કરવાની પ્રથમ જરૂર છે. ક્રિયાઓની વિવિધતામાં વિવિધ સત્યતા, ઉપયોગિતા, અવલોકવાથી પરસ્પરમાં એકેકે દૃષ્ટિબિંદુથી કલ્પાયલી અસત્યતાનો સહેજે નાશ થઈ શકે તેમ છે. અનેક ધાર્મિક ક્રિયાઓની વિભિન્નતા દેખાય છે તેમાં અસ્પર્શાન કારણીભૂત છે. ધાર્મિકવ્યવહારિકક્રિયાઓના ભેદો જે જે અવલોકાય છે તેના કારણીભૂત અનેક વિચારો છે. દેશકાલાનુસારે જે જે મનુષ્યોના હૃદયમાંથી જે જે ક્રિયાઓના વિચારો પ્રગટે છે તેમાં સાપેક્ષદૃષ્ટિએ સત્યતા રહેલી હોય છે, પરંતુ તે સર્વ ક્રિયાઓ એકમનુષ્યમાટે નથી અનેક જ્ઞાનદૃષ્ટિયોથી ક્રિયાઓ કેવી રીતે ઉદ્ભવી ? તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ. પરસ્પર વિરુદ્ધ ભિન્ન ક્રિયાઓમાં, પ્રવૃત્તિયોમાં શું સત્ય સમાયલું છે ? તેનો વિચાર કરવો જોઈએ. સંપૂર્ણ આત્મજ્ઞાની ક્રિયાઓના ભેદોમાં મુજબતો નથી. અજ્ઞાનીયો ક્રિયાઓને એકાન્ત સ્થળ

છે. તેથી તેઓનું વાસ્તવિકરીત્યા કહ્યાણુ થતું નથી. આત્મશક્તિયોનાં વિકાસ થવાનાં દ્વારો રૂઢાચ એવી કેટલીક શૈલિક પ્રવૃત્તિયો પડી ગઈ હોય છે, તેનાથી મુક્ત થયા વિના આત્માનું પરિપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરી શકાતું નથી. જે કાળમાં જે ક્ષેત્રમાં જે દશામાં આત્માની શક્તિયોનો વિકાસ થાય એવી ક્રિયાઓ ગમે તે હોય તો પણ તે સર્વજ્ઞોપદેશસાનુકુલ છે. એવો નિશ્ચય કરીને તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. પરસ્પર લિન્ન ધાર્મિક ક્રિયાઓમાંથી અનન્ત સત્ય શોધવું જોઈએ અને સગદ્વેષનો ક્ષય થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. સગદ્વેષનો ક્ષય કરવા માટે લિન્ન લિન્ન ગરજોમાં-દર્શનોમાં લિન્ન લિન્ન ક્રિયાઓ પ્રરૂપેલી હોય છે. પરંતુ તે નયોની સાપેક્ષતાપૂર્વક અવજોધોને સગદ્વેષ રહિત દશાએ કરવી અને પરમાત્મપદ પ્રકાશ થાય તે માટે ખાસ ઉપયોગ ધારણ કરવો. અજ્ઞાનીઓને જે જે ક્રિયાઓથી સગદ્વેષ હટાવવાનો હોય છે તે તે ક્રિયાઓથી તેમને સગદ્વેષની વૃદ્ધિ થાય છે. અજ્ઞાનીઓને સંવરની ક્રિયાઓ છે તે આસવરૂપે પરિણમે છે અને આત્મજ્ઞાનીઓને આસવની સર્વ ક્રિયાઓ સંવરરૂપે પરિણમે છે. કાલના વહેવાની સાથે ધર્મક્રિયાઓમાં, ધર્મોચ્ચારમાં અનેક પ્રકારની વૃદ્ધિ થઈ તેથી પરિણામ એ આશુ' કે આત્મજ્ઞાનની ન્યૂનતા થવા લાગી અને તેથી સંકીર્ણતા, અસંકીર્ણતાની વૃદ્ધિ થઈ. તેથી સમાજશક્તિયોની વૃદ્ધિ થતી અટકી. જે ભાષા પર હદબહાર નિયમો પડે છે તે ભાષાનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી અને તેનું સ્થાન ખરેખર અન્યભાષા લે છે. જે સત્ય પર હદબહાર અનેક નિયમોનો બેજો પડે છે તે સત્યનો અંતે નાશ થાય છે. જે ધર્મ પર-દર્શન પર અનેક ધાર્મિક ક્રિયાઓનો બેજો પડે છે તે ધર્મની વા દર્શનની પ્રગતિ અવરોધાય છે અને પૂર્ણિમાના ચંદ્રની પેઠે તેનો નાશ થાય છે. અતએવ ધાર્મિક સામ્રાજ્યની પ્રગતિ ઇચ્છકોએ શુભ-અનાવશ્યક-સૈદ્ધિકક્રિયાઓના બંધનોથી મનુષ્યોને લઘુવર્તુલમાં, વાઘમાં બાંધી તેઓની બુદ્ધિના વિકાસનો રોધ ન કરવો જોઈએ. આ પ્રભાવે વર્તન થવાથી બેબેલીયન, હીબ્રુ, જ્યુ, વગેરે અનેક ધર્મો પૃથ્વી પર શયન કરી ગયા છે. જે ધર્મમાં વિચારોની વિશાલતા, બ્યાપકતા, અને ધાર્મિક અનેક બેદવાળી ક્રિયાઓમાં સ્વાધિકારે પ્રવૃત્તિ કરવાની મુદ્દરજી

અવિરૂદ્ધતાને અવલોકે છે તેથી તેઓને મુજામજ્જ રોયજી યાની ! જેમ
જેમ આત્મજ્ઞાનનો પ્રવ્રણ મંદ પડવા લાગ્યો તેમ તેમ અજ્ઞાનીઓની
વૃદ્ધિ થઈ અને તેથી ક્રિયાલોભે ગચ્છ સપ્રણય વાદનાં બંધન વગર
લાગ્યાં અને તેમાં અજ્ઞાનીઓ, જકરાં ચેટાંની પેઠે પૂરક
અને તેથી આત્મોન્નતિ, સંયોન્નતિ, રાજ્યોન્નતિનાં દ્વારો બંધ થયાં
જે જે ક્રિયાઓથી સર્વની ઉન્નતિ થાય છે, તે તે સક્રિયાઓ કાઢી
છે. સક્રિયાઓના અનેક બોદોથી અનેક મનુષ્યોની પેઠે સર્વન સંતો
ન્નતિ સામાન્ય પ્રવર્તે છે તેથી અનેક છવેને મુખશ્ચન્નિ મળે છે
દુઃખની શુદ્ધિ કરનારી સર્વ ક્રિયાઓ, અનાદિ કાલની છે અને અન-
ન્ત કાલપર્યંત રહેશે, તેથી તેવી સક્રિયાઓના બોદોમાં નહિ મુખશ્ચ-
સ્વાધિપારે વર્તવું બેઠાં. સક્રિયાઓમાં જે જે કાલે જે જે ફેરે, પાં
જે જે કારણોથી મલીનતા થઈ હોય છે તેઓને જ્ઞાનીઓ બને છે.
અને તેથી તેઓ તેની અપીનતાને દૂર કરવા મનુષ્યોને ઉપદેશ આપે છે
શ્રી મહાવીરપ્રભુએ અત્રી દબાર વર્ષ પૂર્વે જોમ મરા વગેરેમાં પ્રિ-
આમય અમન ક્રિયાઓનો પ્રવેશ થયો હતો તેને દૂર કર્યો હતો.
અને કરોડો મનુષ્યોને શુદ્ધ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં યોગ્ય દત્ત મ-
ધ્યો જ્યારે જ્ઞાનના અનુચ્છિષ્ટરથી પનિત થાય છે, ત્યારે તેને
માં પ્રભાવોળે અમન ક્રિયાઓનો પ્રવેશ થાય છે. અમન ક્રિયાઓને
જાફરવરૂપ માનીને કેટલાક શુભ વેશનીઓએ પદપને પુણ્ય ભ-
રૂપ માની મનુષ્યોની પાંત્રીમાં ભાગ લીધા છે અને તેથી તેનાં જ-
વરણોને દૂર કરી અત્યપ્રગણ પંડિત મટે સનકિયાઓ નેવરની
અત્યંત અવશ્યકતા સ્વીકારી છે. ક્રિયાનાં યજ્ઞોથી અત્યંત દિવ-
મહાવ મળે છે પરંતુ અજ્ઞાનીઓને તે યજ્ઞ ભરેજાર દમરૂં જ
નિવૃત્તે છે. સર્વ મનુષ્યો પુનરુન્નતિની ક્રિયાઓને યામતમન જ-
વક પ્રવલ્લ કરે છે અને તે ક્રિયાઓને યામતમન કાઢીને જ-
તમન કાઢીને વિપ્રમ કમ્પ પ્રવલ્લ કરે તે સારું ! પરંતુ યજ્ઞો-
ક્રિયાઓ કરી બેઠાં તેઓ મુજ્જિ પછી મલ બેઠું મળીને જ-
પ્રકરની મુજ્જિને કેટલી કરી ? તેઓ કઈ જગ વિચારી જ-
અને વિરૂદ્ધ ક્રિયા કરનારો કમ્પ સ્વને મેટ મળી અદમ્ય

યોની શુદ્ધિ કરનાર અને દેશ, સમાજ, સંઘ વગેરેની ઉત્પત્તિ કરનારી
 ક્રિયાઓ ગમે ત્યાંથી ગ્રહણ કરવી. મહાવીરપ્રભુએ પ્રતિપાદિત પ્રવ-
 ત્તિ એક શુભ ક્રિયાઓનો સાગર ॥ તેના બિંદુઓ સમાન ક્રિયાઓ
 ન્યાં ત્યાં હોય પણ તે અનન્ત જ્ઞાનીએ કયેલી છે એમ બાણી તેઓને સેવવી
 ધાર્મિક તથા બ્યાવહારિક ક્રિયાઓની કઈ કઈ જ્ઞાન હૃદયોથી ઉત્પત્તિ
 થઈ છે તેનું રહસ્ય ખરેખર આત્મજ્ઞાની અવગ્રાહી શકે છે તેથી
 ક્રિયાના ભેદમાં વિષમતારૂપમોહ પામ્યાવિના સમાનતાને ધરી
 શકે છે. દ્વૈતવાદ, કેવલાદ્વૈત, વિશિષ્ટાદ્વૈત, દ્વૈતાદ્વૈત શુદ્ધાદ્વૈત સ્વાદ્વૈત
 માર્ગ, ક્ષણિકવાદ, સમનયવાદ, પરિણામવાદ, હૃદિસહૃદિવાદ, સાંખ્યમત
 વગેરે મતોનો પરિપૂર્ણ અનુલવ થાય છે ત્યારે આત્મજ્ઞાનની પ્રતિ-
 થાય છે. આ વિશ્વમાં એવી કોઈ ક્રિયાની પ્રવૃત્તિ નથી કે જેને
 આત્મજ્ઞાનમાં સાક્ષાત્કાર ન થાય. દેશકાલ દ્રવ્યભાવથી દરેક ક્રિયા
 પ્રવૃત્તિની કેવી રીતે ઉત્પત્તિ થાય છે? અને પુનઃ તેનો કેવી રીતે
 તિરોભાવ થાય છે? તેને આત્મજ્ઞાની અવગ્રાહી શકે છે. તેથી તે
 અજ્ઞાતક્રિયાપ્રવૃત્તિઓનાં રહસ્યોને પણ પ્રકટાવવા સમર્થ થાય છે
 આત્મામાં અનન્ત જ્ઞાનનો સાગર છે. તેમાં આત્મજ્ઞાની ધ્યાન ધરીને
 ડુબકી મારે છે અને તેમાં નામરૂપાદિભાવનો વિશ્લેષ કરી સ્મરવિ-
 ભાવ પામે છે તે વખતે આત્મજ્ઞાની અનન્તમુખ સાગરની સ્ત્રી
 તન્મય ખની બાય છે કે જેથી તેને બાહ્યનું કશું જ્ઞાન રહેતું નથી
 આવી દશામાં આશરીરથ આત્માને અનુલવદશા થાય છે. આત્માને
 અનન્ત જ્ઞાનમુખસાગરમાં તદ્દલીન થએલા મનમાં આત્માની ઝાંખી
 પ્રગટે છે તેથી તે સમાધિના ઉત્થાનદશામાં નિષિદ્ધિપદ્ધતિથી
 જેવો ધારે છે તેનો સમ્યગ્ અનુલવ કરી શકે છે. અનેક નમ્રથી
 અનેક રૂપથી આત્મામાં રહેલી પરમાત્મસત્તાને લોકો અનેક નદિ
 અને આકૃતિઓ રૂપે સેવે છે ધ્યાવે છે. આત્માજ પાદાત્મ્ય
 સત્તાએ રહેલા પરમાત્મદેવને સિદ્ધ, બુદ્ધ, અનન્ત અવિનશી, વ્રદ
 અદ્વૈત, અરિહત, હરિ, હર, બ્રહ્મા શક્તિ આદિ અનેક નામો અને રૂપો
 પૂજે છે અને ધ્યાવે છે. આત્મારૂપ પરમાત્મય સર્વ જીવે દેવદેવ
 સર્વ મનુષ્યો અને દેવતાઓ આત્મજ્ઞાન પામીને પરસ્પર વિરૂદ્ધિ

નિમિત્ત ભેદો પડે છે. પરંતુ અધ્યાત્મદૃષ્ટિથી એક સાધ્યતાનો ઉપયોગ
 વા ઉદ્દેશ છે તો પશ્ચાત્ તેઓમાં કંઈ પણ કલેશનું પ્રયોગન નથી.
 જે ધર્મ, વિશ્વવ્યાપક હોય છે તેમાં અસંખ્ય યોગે અસંખ્ય
 ક્રિયા ભેદો પડે છે. પરંતુ તેઓની મુક્તિરૂપ સાધ્યતા તો એક સરખી
 હોય છે. તેથી મતિ ત્યાં મુક્તિયોને એવી ગણેના ભેદ આગમોના
 આધારેજ સ્વસ્વમતની સત્ય ક્રિયાઓને કથનારા અને અન્ય મતની
 અસત્ય ક્રિયાઓને કથનારા ઉપદેશકોના ઉપદેશથી મુંઝાઈને દુઃખના
 સંકીર્ણ, કદાપિ ન બનવું જોઈએ. અસંખ્ય મુક્તિના યોગો છે તેથી
 ધર્મક્રિયાના અસંખ્ય ભેદો પડે છે તેમાં ક્રિયાઓના ભેદે જે મૃદુસ્થે
 અને ત્યાગીઓ પરસ્પરને શત્રુદૃષ્ટિથી દેખે છે તેઓ સર્વ પ્રકારની
 ભાષાઓના તથા સર્વ પ્રકારના ગ્રંથોના જ્ઞાતાઓ હોય, પરંતુ તેઓ
 ક્રિયામાંથી અજ્ઞાની, રાગદ્વેષાત્મક મનના દાસો છે એમ અવગ્રાહવું.
 જેઓ પૂર્વાચાર્યોના ઓઠાં તળે સ્વમત ક્રિયાઓમાંજ સત્ય બતાવી
 અન્યોની ધર્મક્રિયાઓનો સર્વથા નિષેધ કરે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ
 જેઓ અન્ય ધર્મક્રિયાઓ કરનારાઓનો સમૂહ નાશ કરવા ઇચ્છે છે
 અને તેવી પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ પોતાને મુક્તિના દક્ષાલો માનતા હોય
 પરંતુ તેવા અજ્ઞાનીઓ દયાને પાત્ર છે. તેઓનાથી આત્મોન્નતિ અને
 વિશ્વોન્નતિમાં ભાગ આપી શકાતો નથી. જે ધર્મક્રિયાઓથી કષાયોને
 નાશ થાય અને હૃદયમાં આત્મજ્ઞાન પ્રકટે છે તે ધર્મક્રિયાઓમાં બાહ્યથી
 ગમે તેવા ભેદો હોય પરંતુ તેમાં ધર્મરસ વહેવાથી સત્યતા રહેલી
 છે એમ અવગ્રાહી. સ્વયોચ્ચ ધર્મક્રિયાઓ કરવી. પરંતુ અન્યોની ધર્મ-
 મિક ક્રિયાઓ પ્રતિ કટાક્ષ કરવો નહિ. સર્વ મનુષ્યો માણસની પ્રતિ-
 થાય એવી ધર્મક્રિયાઓને ઇચ્છે છે તો પછી જે જે ક્રિયાઓથી મ-
 નની સ્થિરતા થાય, દેવ ગુરુ ધર્મની આરાધના થાય, તે શ્રાવ્ય
 બાહ્ય ભેદે લક્ષ્યું જોઈએ ? ન્યામુધી અહંતા મમતા છે ત્યાં મુખી
 સ્વધર્મક્રિયા સાચી અને એકજ ધર્મવાળા અન્ય ધર્મક્રિયા કહે તે તે
 અસત્ય છે એમ માનીને ધર્મશાસ્ત્રોને સ્વપક્ષનાં શસ્ત્રો બનાવીને
 પરસ્પર યુદ્ધ કરીને સ્વનો, સમાજનો, મંદનો, ધર્મનો, શાસનનો અને
 સર્વ પ્રકારની ઉત્તતિયોને નાશ કરનારા, બહિઃશત્રુઓની એવી દૃઃ

એટલા માટે જિન્ન જિન્ન પ્રકૃતિને રૂચિ કરે થઈ પડે તેવા જિન્ન
 જિન્ન માર્ગો દોષ, એ સર્વથા ઉચિતજ છે. એક માર્ગ એક વ્યક્તિને
 ઇષ્ટ દોષ એટલે તે અન્ય વ્યક્તિને પણ ઇષ્ટ થયેજ, એવે નિષ્ક
 છેજ નહિ; કિંતુ પ્રસંગ વિશેષે તે માર્ગ અન્ય વ્યક્તિ માટે અનિષ્ટ
 થઈ પડવાનો પણ સંભવ દોષ છે. એટલા માટે મુર્ખો માર્ગ એકજ
 દોષો ભોળાએ, એ વાતો અનર્થોવદ અને અશાસ્ત્ર દોષથી સર્વથા
 ત્યાજ્ય છે. જગત્પ્રાંતો સર્વ લોકો કદાચિન્ કોઈ કાળમાં એકજ થઈ
 અને એકજ માર્ગના થઈ જાય તો તે વેળાએ જગત્પ્રાંતો દેવતાવાદને
 અવધિજ થઈ જવાનો. એવી રીતિમાં સર્વ ધર્મોનો અને સર્વ વિદ્યા-
 રોનો નાશ માત્રજ થવાનો. અનેકત્વ વિધિના અસ્તિત્વનું એક પ્રમુખ
 કારણ છે. અનેકત્વ-વિવિધતાના યોગેજ આ વિશ્વ દરવત્તને પ્રમુખ
 થયેલું છે. વિવિધતાનો નાશ થયે એનો અર્થ 'પ્રત્યથ થયે' એટલેજ
 થાય છે. જ્યાં સુધી વિશ્વરોમાં વિવિધતા રહેતી છે, ત્યાં સુધીજ જગત્
 તન્ન અસ્તિત્વનો સંભવ છે. એટલા માટે અનેક પંથ અને અનેક પ્રત
 અસ્તિત્વ ધરાવતા દોષ, તેથી જલમીન થવાનું કાંઈપણ પ્રમુખ નથી
 મારી ઇષ્ટદેવતા ભિન્ન અને તમારી ઇષ્ટદેવતા ભિન્ન દોષ, એ માર્ગ
 મુજબ છે. જગત્પ્રાંતો અનેક ધર્મ આ ભરતપ્રમિમાં અતી ગયા છે,
 પરંતુ તેમાંના કોઈને પણ અપરોક્ષ દોષ કયો નથી, એ ધરત્ત જગત્
 રમણમાં અપરોક્ષ છે. પરંતુ કાલે કોઈ ઊડીને એવે વિદેશે કે
 અમુક એકજ ધર્મ મુખ્ય છે અને તેથી તેનેજ તમારે સંપૂર્ણ રીતે
 એકલો'તે એવ મનુષ્યને એકી બરેબર અપરોક્ષ દોષમાંજ અપર
 વનું. આજ મનુષ્યને એકી કેવળ દમણ, એજ તેજ કમળું દેવ
 ઉત્તર છે. કમળ કે, અમુક મનુષ્ય કેવળ અપરોક્ષ ભિન્ન માર્ગ
 જાણે છે, એટલે કમળથીજ જે પેન્નત્ત ભાવનંતુને નાશ થાય
 ઇષ્ટ છે, તેની સાથે અસ્તિ અને પ્રત ઇન્દ્રિયના અસ્તિ રૂપિયો
 વિશે નંદ્રવત્ત કરવું તે અપરોક્ષ કમળે અર્થે દેવ કવો નાશ થાય છે
 એજ મનુષ્યે કદાચિન્ જલત્ત પ્રમુખે અસ્તિત્વ ઇન્દ્રિય દેવ
 તેજ તેજ દુષ્ટે તે પ્રેમદંત્વજ દેવ ■ પ્રત્યેકને પેન્ન
 પેન્નાની રૂપિયોમાટે ભિન્ન માર્ગ દોષ એટલું પણ છે.

એવીજ અવસ્થા થઈ જવાની, એમાં તિલમાત્ર પણ સંશય નથી. જે ક્ષણે કલહનું બીજ આપણા હૃદયક્ષેત્રમાં પોષાવા માંડે છે, તે ક્ષણેજ આપણે પરમેશ્વરના નિવાસસ્થાનના માર્ગને ત્યાગીને પશુ થવાના માર્ગમાં સંચાર કરીએ છીએ, એ સિદ્ધાંતને નિત્ય હૃદયથી ધ્યાનમાં રાખવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

આપણા ધર્મનું સામાન્ય સ્વરૂપ આવા પ્રકારનું છે. આપણો ધર્મ સર્વને સમાન પ્રેમથીજ પોતાના બાહુમાં ધારણ કરે છે, તે કોઈની પણ તિરસ્કાર કરતો નથી. આપણો હિંદુઓનો ધર્મ એટલે અનેક જાતિઓનો અને અનેક કર્મોનો એક ગુંથવાદો છે, એમ ઘણાકોને ભાસે છે, પરંતુ જાતિભેદ અને હિંદુધર્મનો પરસ્પર અવિભાજ્ય સંબંધ છે, એમ છેજ નહિ. અત્યારે એવો જે સંબંધ દેખાય છે, તે કેવળ દુઃસ્વાસજ છે. એક રાષ્ટ્ર તરીકે સજીવન રહેવાના કાર્યમાં એ સંસ્થા આપણને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડી છે. 'હવે આત્મચરણનું માટે કોઈ પણ ઉપાયની આવશ્યકતા રહી નથી.' એવો સમય જો આવી લાગશે, તે તે વેળાએ એ સંસ્થાઓ પણ પોતાની મેળેજ નામ શેષ થઈ જશે. આપણા આયાંવર્તમાં એવી અનેક પ્રકારની રૂઢિઓ કાળ આથે ઝૂંચી ઝૂંચીને આજસુધી જીવતી રહેલી છે; અને તેમનામાંના મારો પ્રેમ મારા વય આથે વૃદ્ધિગત થતો જાય છે ! એક સમયમાં મને પેલાને પણ એમજ ભાસતું હતું કે, એવી અનેક રૂઢિઓ છે કે જેમને નિરૂપયોગી અને ત્યાજ્ય કદી શકાય; પણ જેમ જેમ મારા વયની વૃદ્ધિ થતી ગઈ, તેમ તેમ મારો એ અભિપ્રાય પણ ડગમગતો ગયો ! એવું પરિણામ એ થયું કે, એ રૂઢિઓમાંની એક પણ રૂઢિને હવે અંતઃકરણ પૂર્વક શાપ આપવાની મારી ઇચ્છા નથી, અહો, કેટલાંક યુગોને અનુભવ એ રૂઢિઓના ઉદરમાં ગર્ભરથ છે, એના વિચરની અવસ્થા નથી કે શું ? ગઈ કાલેજ જ-મેલો કોઈ બાગક જો મને આવીને એક કહેવા માંડે કે, 'તને અમુક પદ્ધતિથી વર્તો, એ વધારે સારું છે,' અને હું જો તેના એવજ પ્રમાણે ચલવા માંડું, તો પછી કેવળ મૂંઝવે વિના મારા ભાગમાં બીજું શું આવવાનું હતું વાત ? જ્યાં અનેક દેશોમાંથી જે પ્રકારના ઉપદેશો અનુવ્રત્ત, અપણુપર કરવામાં આવે

અનાદિ કાલથી પ્રવત્સી કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન આપેલેલે. જ્ઞાન
તરીકે અનાદિ અનંત છે અને તેના તીર્થકર પ્રકાશ કરે છે તેથી
પ્રત્યેક તીર્થકરની અપેક્ષાએ તત્ત્વજ્ઞાનરૂપ આદિ સાંત છે. અતિ
માર્ગ પણ અનાદિ અનંત છે પરંતુ તેમાં દ્રવ્યસેત્ર કાલજ્ઞાનથી જ
વર્તેલા યથા કરે છે. તત્ત્વજ્ઞાન માર્ગરૂપ આગમોરૂપ વેરે. અવ
દિકાલથી છે અને તેના પ્રકાશક તીર્થકર મર્વજ પરમાત્માની અંતર
એ તે સારિ કથ્યા છે. આગમોનો જ્ઞાનમાર્ગ તે મર્વ તીર્થકરેના જ
તમાં એક સરખો દેખ છે. અસ્તિ માર્ગમાં ધર્મક્રિયા માર્ગમાં હો
જ્ઞાનના મનુષ્યોની પરિસ્થિતિ આયુષ્ય જગત્સુદ્ધિ સગવડના અભિદે
દેશકારે યથા કરે છે. આત્મજ્ઞાની મદાત્માએ ધર્મક્રિયાના ધર્મ
પ્રવૃત્તિના મુગ ઉદ્દેશોને નાશ ન થાય એવી રીતે તેમાં મરુત્તિ
પરિવર્તે કરીને ધર્મક્રિયાઓની અસ્તિત્વને અને ધર્મક્રિયાએ
મનુષ્યમાત્રના દૃશ્યમાં અને મનઃકલ્પમાં ઉત્તરી છે છે ધર્મ
આના ઉત્તરમાંનું સુમહાદિથી આત્મજ્ઞાનીએ અવગ્રહ કરે છે
એટલે પદ્માત્મા તેઓ નિમોદપદ્મ ક્રિયાભેદમાં મુંગધ વિન્દિત
ચિત્ત કરે છે. આત્માત્માનીએ શુદ્ધઅવધારધર્મક્રિયાને
છે અને દૃશ્યની શુદ્ધપૂજક આત્મામાં પરમાત્માને આજ્ઞા
કરે છે. તેમજ દૃશ્યમા નજ એવેને પ્રકાશ થાય છે. મર્વજ રીતર
કથિત પ્રવચનના પ્રત્યેક મિદ્ધાનુ ન્દવ્ય તેઓ મર્વજ અવગ્રહી કરે
છે તેથી તેઓ આત્મજ્ઞાનીએ વિશ્રમ થાય એવી મર્વજ વચન
અભિદેશી ધર્મ પ્રવૃત્તિને નેરે છે અને અવ્યજ્ઞે પામે નેરવે છે.

અવગ્રહણ—ધર્મક્રિયાભેદેના નિદિ મુદ્ધાં આત્માની જ
નિદિ નેર છે એમ પ્રવૃદ્ધ પદ્માત્મા પામે છે ક્રિયાઓની ઉત્તિ
કર્તવ્ય પદ્માત્માની પ્રતિભા સદૃશ છે એવું ઉદ્દેશ્યે ધર્મ
ક્રિયા પ્રવૃત્તિને ઉત્તરવચ્ચે આવે છે.

આત્મા પરાત્માનાં યાનિ—યૈયૈઃ મદ્વચર્મકર્મમિઃ
કર્તવ્યયાનિ જને મ્નાનિ—નિશ્ચયવ્યવહારતઃ ॥૧૦૫૧

સમ્બાર્થ—જે જે આત્માને કરે છે તેને આત્મા પરાત્માને

દપણે સમાવેશ થાય છે. જીવ અને અજીવ એ બે તત્ત્વનું પ્રતિ-
 પાદન કરનારા મુસદ્દામાન અને પ્રીતિયોના મનનો જડ અને ચેતન
 એ તત્ત્વમાં સમાવેશ થાય છે. નૈયાયિકોનાં તત્ત્વોનો ૫૧ દ્રવ્યમાં
 કથંચિત્ સમાવેશ થાય છે. મીમાંસકોની માન્યતાનો ૩૫૬થી અત-
 દિકાણી વડેનાર શ્રુતજ્ઞાનરૂપ વેદવાણીમાં સમાવેશ થાય છે. જોડોના
 મુખ્ય આત્મતત્ત્વનો જૈન દર્શન પ્રતિપાદિત અશુભસૂત્રનયમાં કથંચિત્
 દૃષ્ટિએ સમાવેશ થાય છે અને ઊંચદ્વારનો જૈન દર્શન પ્રતિ-
 પાદિત બ્યવહારનયમાં સમાવેશ થાય છે. વેદ કર્મકાંડનો નૈગમ-
 નયના આચારોમાં કથંચિત્ સમાવેશ થાય છે. કબીર પ્રતિપાદિત
 અધ્યાત્મજ્ઞાનનો જૈન દર્શન પ્રતિપાદિત નિશ્ચયનયમાં સમાવેશ થાય
 છે અને કબીર પ્રતિપાદિત સદાચારનો બ્યવહારનયમાં સમાવેશ
 થાય છે. સાંખ્ય પ્રતિપાદિત પુરુષ અને પ્રકૃતિ તત્ત્વોનો આત્મા અને
 જડ દ્રવ્યમાં કથંચિત્ સમાવેશ થાય છે. વૈકુંઠ અને ગોલોક, તાલોક
 વગેરેનો બાર દેવલોકના વિમાનોમાં સમાવેશ કથંચિત્ થાય છે. વેદ-
 ન્તાની માયાનો માહુનીય કર્મમાં સમાવેશ થાય છે. ઈશ્વરકર્તૃત્વવાદને
 કથંચિત્ ઉપચરિત નૈગમનયમાં બ્યધિસમૃદ્ધિ દૃષ્ટિએ અશુભાત્મભાવ કર્તૃ-
 ત્વમાં સમાવેશ થાય છે. સત્ચિત્ અને આનન્દનો આત્મામાં સમાવેશ
 થાય છે. જ્ઞાનાવરણીયાદિકે રહિત રમેશુલ્લાહિરહિત પરમશુદ્ધને
 પરમાત્મદશા કથાય છે. બીજા માર્ગોએ પ્રતિપાદિત યોગમાર્ગો,
 પતંજલિ પ્રતિપાદિત યોગદર્શનનો, હૃદયોગનો, લયયોગનો, મંત્રયોગનો
 જૈનદર્શન પ્રતિપાદિત બ્યવહારયોગમાં અને નિશ્ચયનય યોગમાં કથંચિત્
 સમાવેશ થાય છે. ભક્તિમાર્ગ પ્રતિપાદિત નવખલજિને સમ્યક્ત્વદર્શ-
 નના હેતુઓમાં કથંચિત્ સમાવેશ થાય છે. આ પ્રમાણે સર્વધર્મોની
 માન્યતાઓનો જૈનદર્શન પ્રતિપાદિત આત્મામાં સમાવેશ થાય છે.
 આત્માની પરમાત્મતા કરવી એ સર્વદર્શનોનું મુખ્યમંત્ર્ય છે અને
 એ મંત્ર્યને અનેકયોગોવડે વિશ્વમાં ભહેર કરનાર સર્વત્ર શ્રી વૈર
 પરમાત્મા છે. તેમના જ્ઞાનરૂપ દર્શનમાં સર્વ દર્શનોનો સમાવેશ થઈ જાય
 છે તેને શ્રી આનંદધનજીએ નેમિનાથના રાવનમાં ૨૫૪ નિર્દેશ કર્યો છે.
 સર્વ આગમોમાં આત્માની પરમાત્મદશા પ્રગટ થાય એવા દર્શકો

દિકાલથી ભારતવાસી આર્યમુનિ સન્તસાધુઓનો પ્રાણ છે અને તેને
 આર્યદેશની ગુરૂતા સર્વત્ર દેશોમાં વિખ્યાત છે. આત્માની પરમાત્મ
 થવાના અસંખ્યમાર્ગોને જૈનદર્શન પ્રતિપાદન કરીને વિશ્વમાં ઉદાર મત
 ભાવનાથી સ્વમહત્વ પ્રગટ કરે છે. જૈનદર્શનીય આગમોમાં અને જૈન
 દર્શનીય આર્યનિગમોમાં જે જ્ઞાન છે તે અનન્ત છે તેનો પૂર્વ અનુભવ
 કરવાથી વિશ્વવર્તિ સર્વ ધર્મોનો અનુભવ થાય છે અને ધર્મસંતોષ
 અહંતા મમતા પ્રગટે છે તેનો નાશ થાય છે એમ આત્મજ્ઞાની ગુરુ
 ગમથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તેને અવખોધાય છે. સર્વ દર્શનોનો જૈનદર્શન
 સમાવેશ થાય છે, એમ યદ્યનયોની સાપેક્ષતાથી અવગત થાય છે.
 તદા જૈનદર્શનદ્વારા આત્માની પરમાત્મતા પ્રકટાવવા સદ્ધર્મકર્મોને સદૃ
 શકાય છે. અપ્પાસો પરમપ્પા આત્મા સ વ્વ પરમાત્મા આત્માની પ
 માત્મતા માટે હૃદય બાહિરુ શોધ ચલાવાની કિંચિત્ પણ આવશ્યક
 નથી. જેમ વટ ખીજમાં વક્ષતૃક્ષ સમાયલું છે તેમ આત્મામાં પરમાત્મ
 સમાયલો છે તેથી અધ્યાત્મજ્ઞાનવટે તેને હૃદયમાં શોધવો ભેદજે
 આત્માના ત્રણ ભેદ છે. વહિરાત્મા, અંતરાત્મા અને પરમાત્મા એ
 વિશ્વવર્તિ સર્વ જીવો પ્રથમ વહિરાત્માઓ હોય છે આત્માવિના અન
 શરીર મન, વાણી વગેરેમાં આત્માની જુદી ધારણ કરવી તેને વહિરાત્મા
 કથમાં આવે છે. આત્મામાં જ આત્મજુદી ધારણ કરવી તેને અંતરાત્મા
 કથવામાં આવે છે. આત્મામાં રહેલી સર્વ શક્તિયોથી આત્મા પ્રકટિત
 થાય છે અને જ્ઞાનવરણીયાદિકર્મથી મુક્ત થાય છે તેને પરમાત્મા
 કથવામાં આવે છે. એકજ આત્મા વહિરાત્મા પશ્ચાત્ અંતરાત્મા અને
 પશ્ચાત્ પરમાત્મા થાય છે. સર્વ જીવોને આત્માઓ કથવામાં આવે છે
 જીવ, ચેતન, આત્માદિ એકાર્યવાચક નામો છે. એકન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય
 ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયજીવો મિથ્યાત્વ જુદિનાયોગે બદિ
 રાત્માઓ કથાય છે. હિરાત્માઓ મિથ્યાત્વ જુદિનાયોગે મિથ્યાત્વ
 અજ્ઞાનીજીવો ગણાય છે. પ્રથમ મિથ્યાત્વગુણરચનાકવર્તિત્રદિત્તો
 જીવો અજ્ઞાન વિષયવાસનામાં ક્રુદ્ધાઈ ગએલા હોય છે. દેવતા, મનુષ્ય
 નારડી અને તિર્યચ પશુઓ ધખીએ વગેરે જેઓ મિથ્યાત્વક્રિ
 જુદિવાળા હોય છે તેઓને મિથ્યાત્વીજીવો કથવામાં આવે છે.

નથી એમ તેઓને અનુભવ થતો નથી. બહિરાત્મા એવા અમુક મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોનાં સુખો ભોગવવા માટે અનેક પ્રકારની ધૂમકેશી પ્રવૃત્તિ કરી કરે છે તેમાં પરિણામ અંતે એ આવે છે કે તેથી ઇન્દ્રિયોની ક્ષીણતા થાય છે છતાં સત્ય સુખ તો મળતું નથી. રાજ્ય ભવ રથા વગેરે પ્રવૃત્તિઓનું મૂળ કારણ ઇન્દ્રિય સુખ છે એ જોડે સમજતા હોય છે તેઓ બાહ્યથી ગમે તેટલી ઇન્દ્ર ક્રમ ઉન્નતિ પામ્યા હોય છે છતાં તેમાં પણ તેઓની પડતી વિદુષ વેદન થાય છે. બાબોલિયન રાજ્યે, ગ્રીક રાજ્યે, ઇરાની રાજ્યે, ઇજિપ્ત રાજ્યે અને તત્સમયના મનુષ્યોએ બાહ્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે અને ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિ માટે અનેક શોધો કરી પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી, પરંતુ તે પરિણામ અદ્યપર્યંત સૂન્યમાં આવ્યું છે. હાલમાં બાહ્ય વિદ્યાથી જ આત્મ વિદ્યાનો સત્ય સુખો માટે અનેક પ્રકારની શોધો થવાથી શક્ય છે પણ તેનું પરિણામ ખરેખર સત્ય સુખ માટે તો મીઠું જેવું આવ્યું છે અને આવશે. માયા, કર્મ અને પ્રકૃતિથી ભિન્ન આત્મ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી આત્મામાંજ અનન્ત સુખ છે એવો અધ્યાત્મ જ્ઞાનિમુનિવરોએ નિર્ણય કરેલો છે, તેમાં નિશ્ચય વિન્યા બહિરત્મ ભાવથી બાહ્ય જડ વસ્તુઓમાં ગમે તે રીતે સુખ શોધવામાં આવે પરંતુ સુખ ન હોવાથી કોટિ ઉપાયો કરતાં છતાં પણ સુખ ન મને એ સત્ય નિશ્ચય છે. તેને ગમે તેવા સાધનસ વિધાના પ્રદેશરો પણ ફરવવા શક્તિમાન થતા નથી.

બહિરાત્મહૃદયમન્તવિશ્વવર્તિમનુષ્યો બાહ્યપદ્યોમાં સુખ ભુક્તિ કરીને અનન્ત વસ્તુઓના દાસ બનીને તેઓને સ્થાયત્વ કરે છે પરંતુ બહિરવસ્તુમાં સુખ ન મળતાં અંતે જ્યારે દુઃખ પ્રદાન થાય છે ત્યારે માખીની પેડે હસતા વર્ણવે છે. મુરોપ વગેરે દેશમાં બહિરાત્મભાવની અત્યંત પ્રવૃત્તિ થવા લાગી છે અને જડવાદ પ્રતિ દેશકોની અત્યંત વૃત્તિ આકર્ષાય છે તેનું પરિણામ અંતે વિન્યા અવશનું છે. જડવાદી મુરોપીય મનુષ્યોની નિવૃત્તિ પણ પ્રાપ્તિ થાય છે અને અર્થવાસીઓની પ્રવૃત્તિ પણ નિવૃત્તિમય થાય છે તેનું ફરણ એ છે કે આર્થવાસી મનુષ્યોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન ન મળતું

કર્મકારકની પેઠે બહિરાત્મભાવી મનુષ્યેઃ બાહ્યસ્તુત્ય કોગની આ-
તૃષ્ણા વામનાએને પેલી પોલીને યાકી બાપ છે તેપણ તેરેને જન
મુખ મળતાં નથી અને સ્વાયુધની સમક્ષિની સાથે પરમવર્માં જ
કમોનુ આરે અન્યાયતારને ધરતુ કરી ત્યાં પણ બહિરાત્મભાવિ
બાહ્ય પદ્મથી સંમુખ મન કરીને બાતકોની પેઠે અજ્ઞાનમાં સજીવ
બ્યતીત કરે છે. તેવા અજ્ઞાની બાગજીવે રજોમુલ્ય અને નરે
ગુણમાં રહી માલીને અનેક પાપકર્મોને મમુષાઈન કરે છે. બહિરાત્મ
જીવોની એવી દુઃખમય શિનિનેઃ અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિન ન
આવશે નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનું ધરતુ કરવામાં આવે અને અધ્યાત્મ
જ્ઞાનનું પ્રાપ્તિનું સાંચન કરવા, પરંતુ વાવનુ અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં જ
ત્મનું પરિણામ થવું નથી, ત્મનુ અવિદ્યા-અજ્ઞાનનેઃ ત્મઃ કૌં
નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાન વિનનું જીવન તે પરંપરા મુખવર રૂં
પ્રમુખવ જીવન નથી કોમ અધ્યાત્મજ્ઞાનીએઃ અવરેડિ છે અને મરિ
મન્મીય જીવેને તે તેનેઃ નવ નિરૂપ થનેઃ નથી. તેએ નિરૂપ
અવિરતિ, કષ્ટ અને બાહ્ય યોગથી કંઈ પ્રસદ કરે ॥ અજ્ઞાની
મનુષ્યે, બાહ્ય મુખનાં જીવનથી ચિંત્યમતિ રૂં નવન અજ્ઞાન
આયુધનેઃ કષ્ટ થવ ઇ તેને જાની રૂંક નથી. બાહ્યની નવ
પદ્ધતિને ધરતુ કરનાઃ મજાએ રૂંક પ્રધાને રૂંક, કૌંકઃ કૌં
નજાએ રૂંક, એવપતિને રૂંક પરંતુ જ્યાઃ મુખી બાહ્ય પદ્ધતિ
તેએઃ મુખનાં અજ્ઞાની મધવનઃ છે ન્યાઃ મુખાં તે જ્ઞાન મુખી જન
જ્ઞાન તેએઃ રૂંકઃ છે તેએઃ જ્ઞાન રૂંક ની છે તેથી તેએઃ પરમવરે રૂંક
અન્ય મનુષ્યને મુખાં રૂંક મજાઃ નથી જેએઃ મરિન-અવરે
બાહ્યવનુએની પ્રાપ્તિ જરે મજાઈતરેઃ કરે છે તેએઃ અન્ય મનુષ્યને
અવરેઃ પરંતુ મુખ મધવરેઃ મરિન-અવરે થવ નથી. બાહ્ય નવ
પદ્ધતિ મજા વનુએઃ મુખ નરિ જ્ઞાન અજ્ઞાનનેઃ મજાવન
એઃ મુખ જ્ઞાને છે તેએઃ તેએઃ બાહ્યવનુએઃ જેએઃ મરિન-અવરે
નવ મધવરેઃ કરે છે અન્ય જ્ઞાનને જ્ઞાન અજ્ઞાનને રૂંક જે
ન્યાઃ મુખી નવર રૂંકને કૌંકવનુએઃ કૌંક રૂંક છે અન્ય, વરે
અને જ્ઞાની નિરૂપ જ્ઞાન છે અને તે અન્ય મુખવર છે

તત્ત્વનું સાત નયોથી સમ્યક્ સ્વરૂપ અવગ્રાહે છે. તેમજ ધર્મોપદેશ, અધર્મોપદેશ, આકાશસ્તિકાય, પુરુષસ્તિકાય, કાલ અને અવકાશ એ છ દ્રવ્યને જાણે છે તેથી સ્વાત્માના ગુણોને ખીલવવાને માટે મુલ-સ્થાનધર્મોપદેશ અને સાધુધર્મોપદેશ સદ્ગુણવર્ધક ધર્મક્રમોને કરે છે. જે આત્માએ બહિરાત્મદશા અને અંતરાત્મદશાને ત્યાગ કરીને પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ કરીને પરમાત્માએ થયા છે, તેઓનું અર્થ બન ચડીને અંતરાત્માએ સ્વગુણોને ખીલવે છે અને અદ્વૈતકર્મની પ્રવૃત્તિઓને કાય કરે છે. જેમ જેમ મોહનીયાદિ કર્મોને ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને સર્વથા ક્ષય થતો જાય છે તેમ તેમ આત્માના જ્ઞાન-દિક ગુણોને અવિભાવ થતો જાય છે. અંતરાત્માએ વિવચની વચ નાને ટાળે છે અને બાહ્યમાં મુખની બુદ્ધિને ત્યાગ કરીને આત્મામાં મુખને અનુભવ કરે છે તેથી તેઓ બાહ્યજીવનની અને અંતરાત્મજીવનની ઉત્તમ પવિત્રતા કરે છે. અંતરાત્માએ જ્ઞાનજન, શાન્તિ, વૈભવ અને સુદ્ર વર્ણની બાહ્યકર્મ દશામાં રજા છતાં અને તે તે પ્રાણિક પ્રવૃત્તિ થયા છતાં પણ તેઓનું મન બાહ્યમાં રમીયું નહિ બનવાથી તેઓ અંતરાત્મજીવનમાં અંશે અંશે નિર્લેપ રહી શકે છે. સર્વ દક્ષિણેનું ધર્મ અંતરાત્મા છે. અંતર્યામી આત્મામાં સર્વ પદાર્થોને પ્રકાશવાની જ્ઞાનશક્તિ રહી છે. દેહાધ્યાસ, નામને અધ્યાસ, રૂપને અધ્યાસ દાગળા આત્માની શુદ્ધતાને અનુભવ થાય છે અને તેથી સર્વ વિધ ના સમ્યાદ કરતાં, ઇન્દ્ર કરતાં, તે સ્વાત્મામાં અનન્ન ગુણ ઊભા અનન્ન અનુભવે છે તેથી તેની રીતના દગી જાય છે અને અન્ન ગુણમાં આપી રહેલા પરમાત્મપદમાં તેની જગતી-ઓત્તન્ન દર્શને છે. આવી રીતિને તે ત્યાગી અવસ્થામાં અનુભવ કરી શકે છે. તત્ત્વ પદ્યનું તે મન, વાણી અને કાલની શક્તિયેનું તે ત્યાગી અવસ્થામાં અનુભવ કરી શકે છે. તત્ત્વ પદ્યનું તે મન, વાણી અને કાલની શક્તિયેને વિશ્વજીવેનું કમ્પન્નયે વારે છે. કવિ-વરદ્વિવર્તિ સર્વ કન્યા અવરજેથી સર્વથા અન્નદાનને મન-મન નથી તથાપિ તેઓ પરમાત્મજીવનની જાણી કરી શકે છે. વિશ્વમાં સર્વ જીવે એકજમ અન્નદાનને જાણી શકે નથી જાણ

તત્ત્વનું સાત નયોથી સમ્યક્ સ્વરૂપ અવગ્રાહે છે. તેમજ ધર્મોસ્તિકાય, અધર્મોસ્તિકાય, અધિકાશાસ્તિકાય, પુરુષાસ્તિકાય, કાલ અને જીવ દ્રવ્ય એ છ દ્રવ્યને જાણે છે તેથી સ્વાત્માના ગુણોને ખીલવવાને માટે મૃદુ સ્થાવરધર્મોધિકારે અને સાધુધર્મોધિકારે સદ્ગુણવર્ધક ધર્મક્રમોને કરે છે. જે આત્માઓ બહિરાત્મદશા અને અંતરાત્મદશાને ત્યાગ કરીને પરમાત્મદશાની પ્રાપ્તિ કરીને પરમાત્માઓ થયા છે, તેઓનું અવર્તન બન ગ્રહીને અંતરાત્માઓ સ્વગુણોને ખીલવે છે અને અષ્ટ કર્મની પ્રવૃત્તિયોનો હાથ કરે છે. જેમ જેમ બોહનીયાદિ કર્મોનો ઉપશમ, હયોપશમ અને સર્વથા હાથ થતો જાય છે તેમ તેમ આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણોનો અવિભોવ થતો જાય છે. અંતરાત્માઓ વિવધની વાસનાને ટાળે છે અને બાહ્યમાં સુખની પુદ્ધિને ત્યાગ કરીને આત્મામાં સુખનો અનુભવ કરે છે તેથી તેઓ બાહ્યજીવનની અને આંતરજીવનની ઉત્તમ પવિત્રતા કરે છે. અંતરાત્માઓ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર વર્ણની બાહ્યકર્મ દશામાં રહ્યા છતાં અને તે તે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થયા છતાં પણ તેઓનું મન બાહ્યમાં રસીકું નહિ બનવાથી તેઓ સંસારબંધારમાં અંશે અંશે નિર્લેપ રહી શકે છે. સર્વ શક્તિઓનું ધામ અંતરાત્મા છે. અંતર્યામી આત્મામાં સર્વ પદ્ધતીને પ્રકાશવાની જ્ઞાનશક્તિ રહી છે. ડેહાધ્યાસ, નામનો અધ્યાસ, રૂપનો અધ્યાસ ટાળતાં આત્માની શુદ્ધતાનો અનુભવ થાય છે અને તેથી સર્વ વિશ્વના સમ્રાટ કરતાં, ઇન્દ્ર કરતાં, તે સ્વાત્મામાં અનંત શુભ વિશેષ આનંદ અનુભવે છે તેથી તેની હીનતા ટળી જાય છે અને અંતરાત્મામાં બ્યાપી રહેલા પરમાત્મપદમાં તેની લગની-એકતાનતા લાગે છે. આવી રીતિને તે ત્યાગી અવસ્થામાં અનુભવ કરી શકે છે. તતઃ પશ્ચાત્ તે મન, વાણી અને કાયાની શક્તિયોનો તે ત્યાગી અવસ્થામાં અનુભવ કરી શકે છે. તતઃ પશ્ચાત્ તે મન, વાણી અને કાયાની શક્તિયોને વિશ્વજીવોના કલ્યાણાર્થે વ્યપરે છે. જ્ઞાનવરણીયાદિ સર્વ કર્મનાં આવરણોથી સર્વથા અંતરાત્માઓ મુક્ત થતા નથી તથાપિ તેઓ પરમાત્માનંદની અંખી કરી શકે છે. આ વિશ્વમાં સર્વ જીવો એકદમ અંતરાત્માઓ બની શકતા નથી. આત્મા

તાત્પર્ય સ્થાત નયોઃથી મધ્યસ્થ સ્વરૂપ અવયોયે છે. તેમજ ધર્મનિષ્ઠ
 અર્થમંત્રિય, અર્થસામિય, પુરુષસામિય, કાલ અને દિવસ
 એ ૩ દ્રવ્યને જાણે ૩ નેથી સ્વ-ભાવ ગુણોને ધીરવચને માટે સ
 સ્વધર્મપિતારે અને ગદ્યધર્મપિતારે માતૃગુણવર્ધક ધર્મોર્થને કરે છે
 જે અ-ભાવો જલિમ-મરણ અને અન્તર-મરણને ત્યાં કરીને
 પદ્મ-મરણની પ્રાપ્તિ કરીને પદ્મ-ભાવો થાય છે. તેઓનું અર્થ
 બન પ્રકીર્ણે અન્તર-ભાવો સ્વગુણોને ધીરવે છે અને અર્થ જાણી
 પ્રાપ્તિયોને કાલ કરે છે. જેમ જેમ કાલનીવારે પ્રાપ્તિયે પ્રાપ્ત
 પ્રાપ્તિયે અને અર્થ કાલ થયે જાય છે તેમ તેમ અ-ભાવ કાલ
 કાલ ગુણોને અર્થિય થયે જાય છે. અન્તર-ભાવો વિવર્તની થય
 ને કાલે છે અને જાણમાં ગુણની ગુણિયે ત્યાં કરીને આ-ભાવ
 ગુણને અનુભવ કરે છે તેથી તેઓ જાણવચની અને અન્તર-ગુણ
 ની ગુણ પવિત્ર કરે છે. અન્તર-ભાવો પ્રકાશ, સ્વિત, રેખ
 અને સ્વ ગુણી જાણમાં કાલમાં થાય છે અને તે ને પ્રાપ્તિય
 પ્રાપ્ત થાય છે અને તેઓનું અર્થ અર્થમાં ગુણી થાય જ્યાં
 તેઓ ગા. અર્થવચન. અર્થો અર્થો નિર્વચ સ્વીકારે છે થઈ કાલ
 એનું થાય અન્તર-ભાવ છે. અન્તર-ભાવો અ-ભાવો અર્થ પા. રેખે કાલ
 કાલની કાલ-ગુણિય છે. કાલ-ગુણ, કાલ-ગુણ, કાલ-ગુણ
 કાલ-ગુણ. અ-ભાવો કાલ-ગુણે અનુભવ થાય છે અને તેથી અર્થ કાલ
 અર્થ ગુણો કાલ, કાલ કાલ, તે અ-ભાવ. અન્તર ગુણ વિ.
 અન્તર અનુભવે છે તેથી તેથી કાલ કાલ અર્થ છે અને અર્થ
 ગુણ. અર્થો કાલે પદ્મ-મરણમાં તેથી કાલો અર્થવચ
 કાલે છે. અર્થો વિવિધે તે ત્યાં અર્થ-વચ, અનુભવ કાલે કાલ
 કાલ પદ્મ-ગુણે અર્થ, અર્થ અને કાલની કાલ-ગુણે કાલે
 અર્થ-ગુણ. અનુભવ કરી કાલ છે કાલ કાલ કાલ કાલ, અર્થ
 અને કાલની કાલ-ગુણે વિવિધ-ગુણ કાલ-ગુણે કાલે કાલ
 કાલ-ગુણે અર્થ કાલ અર્થ-ગુણે કાલે અર્થ-ગુણ ગુણ
 કાલ ગુણ કાલે કાલે કાલ-ગુણ-ગુણો અર્થો કાલે કાલ કાલ
 કાલ-ગુણ. ગુણ ગુણ અર્થ-ગુણ અર્થ-ગુણ ગુણે કાલે કાલ

તત્ત્વનું માત્ર નિષ્કેષી અર્થસ્થ સ્વરૂપ અવસ્થા છે. તેમજ ધર્માસ્તિત્વ, અધર્માસ્તિત્વ, અકલ્પસ્તિત્વ, પુરુષસ્તિત્વ, કાલ અને સ્થાન એ છ દ્રવ્યને જાણે છે તેથી સ્વાત્માના ગુણોને ખીલવવાને માટે મુદ-
 રાધર્માધિગદે અને સ્વપુષર્માધિગદે સામુજ્યર્થક ધર્મક્રમેને કરે છે તે આત્માએ જાદિસત્માદય અને અન્તરાત્માદયને ત્યાગ કરીને
 પરમાત્માદયની પ્રાપ્તિ કરીને પરમાત્માએ થવા છે, તેઓનું અવલ-
 બન પ્રાપ્તિને અન્તરાત્માએ સ્વગુણોને ખીલવે છે અને અષ્ટ કર્મની
 પ્રવૃત્તિયોને કાલ કરે છે. જેમ જેમ મિદનીયાદિ કંઈને ઉપચાર
 કાર્યોપચાર અને સર્વથા કાલ થયે જાય છે તેમ તેમ આત્માના જ્ઞા-
 નિ ગુણોને અવિભાજ થયે જાય છે. અન્તરાત્માએ વિષયની વસ-
 નાને દાણે છે અને જાણમાં મુખની બુદ્ધિને ત્યાગ કરીને આત્મામાં
 મુખને અનુભવ કરે છે તેથી તેઓ જાણજીવનની અને આન્તરજીવન-
 ની ઉત્તમ પવિત્રતા કરે છે. અન્તરાત્માએ શ્રદ્ધા, સુત્રિય, વૈશ્વ
 અને સદ્ર વર્ણની જાણકર્મ દશમાં રજા છતાં અને તે તે પ્રવૃત્તિમાં
 પ્રવૃત્ત થવા છતાં પણ તેઓનું મન જાણમાં રસીનું નહિ જનવાથી
 તેઓ તંત્રારબ્યજ્ઞારમાં અંશે અંશે નિર્લેપ રહી શકે છે. સર્વ શક્તિ
 એનું ધામ અન્તરાત્મા છે. અન્તર્યામી આત્મામાં સર્વ પદાર્થોને પ્રા-
 રવાની જ્ઞાનશક્તિ રહી છે. દેહાધ્યાસ, નામનો અધ્યાસ, રૂપનો અધ્યાસ
 દાગતા આત્માની શુદ્ધતાને અનુભવ થાય છે અને તેથી સર્વ વિશ્વ-
 ના સમાદ કરતાં, ઇન્દ્ર કરતાં, તે સ્વાત્મામાં અનન્ત શુભ વિશેષ
 આનન્દ અનુભવે છે તેથી તેની હીનતા ટળી જાય છે અને અન્ત-
 રાત્મામાં બ્યાપી રહેલા પરમાત્મપદમાં તેની લગની-એકતાનજ
 લાગે છે. આવી રિયતિને તે ત્યાગી અવસ્થામાં અનુભવ કરી શકે છે.
 તતઃ પશ્યાત્ તે મન, વાણી અને કાયાની શક્તિયોને તે ત્યાગી
 અવસ્થામાં અનુભવ કરી શકે છે. તતઃ પશ્યાત્ તે મન, વાણી
 અને કાયાની શક્તિયોને વિશ્વજીવોના કથ્યાણ્યર્થે વાપરે છે. જ્ઞા-
 નરણીયાદિ સર્વ કર્મનાં આવરણોથી સર્વથા અન્તરાત્માએ મુક્ત
 થતા નથી તથાપિ તેઓ પરમાત્માનન્દની ઝાંખી કરી શકે છે. આ
 વિશ્વમાં સર્વ જીવો એકદમ અન્તરાત્માએ જની શક્તા નથી. આત્મા

કરે છે. અન્તરાત્મા આધુઓ બ્યવહાર અને નિશ્ચયથી સાધર્મ કરે
 સેવે છે. બાહ્ય નિમિત્ત કરણ પ્રવૃત્તિયોને બ્યવહારપ્રવૃત્તિયો ૧૧
 વામાં આવે છે અને ઉપાદાનરૂપશુદ્ધાત્મ પરિણતિરૂપ શુદ્ધિયને
 નિશ્ચયપ્રવૃત્તિ કથવામાં આવે છે. અવિરતિસમ્યગ્દષ્ટિ ગૃહાય અને
 દેશવિરતિગૃહરથો બ્યવહાર અને નિશ્ચયથી સાધર્મ પ્રાપ્તિરે
 સેવે છે, બ્યવહારધર્મકર્મનો પરિહાર કરવાથી વિશ્વવર્તિ સર્વ નીતિ
 આદિ ધર્મોનો નાશ થતાં ધર્મની મહાપ્રત્યય દશા થાય છે અને
 નિશ્ચયશુદ્ધધર્મપ્રવૃત્તિનો નાશ કરતાં વિશ્વમાં સર્વ છયેન્દ્ર દ્વારની
 શુદ્ધતાનો નાશ થાય છે. બ્યવહારધર્મકર્મ વિના વિશ્વવર્તિ પ્રવૃ
 ત્તિને એક ક્ષણ માત્ર પણ ચાલી શકે તેમ નથી. નિશ્ચય તથા
 કથિત ધર્મકર્મ વિના કોઈ પણ મુક્તિ પામ્યો નથી, ધર્મને નહીં
 અને ભવિષ્યમાં પામશે નહિ એવો નિયમ દેવદાથી ગૃહરથો અને
 આધુઓએ સ્વાધિકારે બ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ધર્મ કરેને ૩૨
 એકાદ્યો. અન્તરાત્માઓ નિશ્ચયનિવૃત્તિ જાગે મન, વચન અને કથાની
 પવિત્રતા સંરક્ષી શકે છે અને પાપ અને અસુખ તત્ત્વને પરિહાર
 કરી તે સંવર નિર્જર અને બ્યવહારથી પુણ્ય તત્ત્વનું મેવન કરે છે
 મુક્તિમાની મન્યોમાં શયનનને એક મુદ્દાને પ્રતિપર્ષી કરે છે
 એવા શયનનને જોને કર્મ કથે છે. અને આત્માને પુદ્ગલ કરે છે
 વેદાન્તીયો શયનનને માયા યાને પ્રવૃત્તિ કથે છે તેને બ્યવહાર
 માટે અન્તરાત્માઓ અપ્રમત્ત રહે છે. સર્વ સમકેષ કિયાએ એવ
 ભાવકર્મ છે. ભાવકર્મને કથ કથાથી સ્વાધિકારીયારિ કથાને
 પ્રવૃત્તિઓને સંવર નાશ થાય છે. લીનદષ્ટિએ કૃષ્ણ સંનિષ્ઠ આત્મારે
 વગેરે અન્તરાત્માઓ દેહના તેઓએ ધર્મનું જ્ઞાન કરેને પન્થાનમાં પ્રવ
 ર્ત્તિ પાસ લક્ષ્ય પ્રમદ્યનું કર્મ. આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ અન્તરાત્મા
 પદ્ધત્ આ સંસાર અસાર લાગે ૩ અને તેથી જ્ઞાનવર્તિન વેદન
 જાગે સર્વ પ્રકારની શુદ્ધાસન્નિતિ નાશ કરી શકાય છે અન્તરાત્મા
 જ્ઞાનવર્તિન વેદન જાગે સ્વાત્માને ઉદ્ધાર કરે જ્ઞાન જાગે છે
 આત્માને ઉદ્ધાર આત્મા કરી શકે છે. જોએ. આત્માને ઉદ્ધાર
 કરે માટે પન્થાનની પ્રવૃત્તિ કરે છે અને જેને ૩૨ નાશ કરે

સત્ય ચલાવી શકે છે, અને સ્વલ પદ્યોમાં અર્દમમનાથી નહિ બંધન
તેઓના પર સ્વસત્ય ચલાવી શકે છે. બહિરાત્માઓ પ્રતિષ્ઠાને
બને છે ત્યારે અંતરાત્માઓ પ્રતિષ્ઠાને પોતાની પાછળ દોડે છે.
અંતરાત્માઓની પાછળ પાછળ છાયાની પેઠે બાહ્યવિમુક્તિએ દે
આવે છે તોપણ અંતરાત્માઓ તેને એકાગ્રતાની વાસના પ્રાપ્ત
નથી અને ઉલટા તેઓ તેની ઉપેક્ષા કરે છે. બહિરાત્માઓ બાહ્ય
બને માટે સમાજ રચના કરે છે, ત્યારે અંતરાત્માઓ આત્મિક મુદ્દે
પ્રાપ્તિ થાય અને દુર્ગુણોને નાશ થાય એવી દૃષ્ટિએ સમાજરચના
સંધરચના કરે છે. બહિરાત્માઓ પ્રભુના ભિન્ન ભિન્ન નામોમાં હા
ધારણ કરીને પ્રભુના નામભેદ અને આકૃતિના આચાર તથા વિદ્યા
ભેદ મુદો કરે છે ત્યારે અંતરાત્માઓ દેવમુદ્ધર્મના નામભેદે જા
રભેદ અને વિચારભેદ સાપેક્ષદૃષ્ટિથી તત્ત્વમાર ખેંચે છે પરંતુ એક
ભેદના ધારીને ધર્મમુદો કરવા નથી. વિધિને એવો નિયમ છે કે જે
વખત આ વિધિપર જરૂરનીઓનું સામાન્ય પ્રવર્તે છે. વાંતુ જરૂર
જરૂરનીઓ બાહ્યમુખેમાં અત્યંત લીન થાય છે ત્યારે અને જરૂર
અર્દમ મમનાથી કોણે કરે છે ત્યારે મનુષ્યોનું અંતરાત્માએ
સદુપદેશોપર કુલ લક્ષ્ય ખેંચાય છે અને જાની મદ્યત્માઓને
અનુસરીને તેઓ આત્મમુખેને પ્રાપ્ત કરવા પ્રતિનિ કરે છે. મુદેશ
અને અમેરિકા વગેરે દેશોમાં જરૂરની અર્દમ નિમિત્તો શરૂ
તેથી ત્યાં અપુન બાહ્યમુખેપમેશમાં ત્યાંના દેહેની પૂર્વ પ્રાપ્તિ
થવા પશ્ચાત્ તેઓને અધારે સત્યમુખને અનુભવ નહીં કરે અને
ઉલટા દુઃખેને જ અનુભવ આવશે ત્યારે તેઓ અર્દમવંશ પ્રત્યક્ષ
પેઠે ધર્મનિમિત્તમય પ્રતિનિ પર્વ કરીને આત્મિક મુખ દેશ
લક્ષ્ય લક્ષ્યો બાહ્યલક્ષ્ય, સુવચ અને જરૂરની પેઠે રોને જ
અર્દમનાથી પમાર થતું પડે છે. જરૂર છે ને જરૂરના અને
જરૂરના સમાજ બાહ્યપ્રાપ્તિમય છે તેથી તેમાં પ્રત્યક્ષ બાહ્યલક્ષ્ય
મુખના થવા એ સ્વભાવિક છે જરૂરનીઓ અર્દમના અને
સુખ છે એવું અને છે તેથી તે અનિમિત્ત વચ્ચે તેવા અર્દમને અર્દમ
કલ્પી પ્રવે છે એથી ધર્મદેહને અર્દમનાઓને અને જરૂરનાને

કર્તવ્ય કાર્યમાં... અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ - વાસ્તવિક વિજ્ઞાને સંપ્રાપ્ત થી
 શકે છે, અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓ મનની સમાનતા સંરક્ષીને સર્વ મનુષ્ય
 ભાવેને સહીને વાસ્તવિક વિશ્વસમાજની સુધારણા કરી શકે છે.
 આ વિશ્વમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન સમાન કોઈ જ્ઞાન નથી અને અધ્યાત્મ
 જ્ઞાન દાન સમાન કોઈ દાન નથી. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં આગમો અને
 અધ્યાત્મશાસ્ત્રો તેનો પ્રચાર કરવાથી સત્યવિશ્વોત્થતિ થઈ શક
 અને યશે. ભારતવાસીઓની પાસે અપૂર્વ જ્ઞાન ભંડાર
 સ્થૂલ વિશ્વમાં ભારતવાસીઓની મહત્તા અધ્યાત્મજ્ઞાનથી થઈ શક
 થાય અને યશે. અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી આત્માની દુર્બલતા
 નષ્ટ થાય છે. વીર્યહીન દુર્બલમનુષ્યો આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શક
 નથી. ભારતવાસીઓમાં હાલ જે કંઈ દુર્બલતા દેખાય છે તે
 આત્મજ્ઞાન વિના નષ્ટ થવાની નથી. ભારતવાસીઓ અધ્યાત્મ
 વિદ્યા વિના એકલી સમાજસુધારાની પ્રવૃત્તિ પાછલ
 પડશે તો તેઓ શુષ્ક વિચાર અને નિર્બલતા વિના કંઈ
 પ્રાપ્ત કરી શકવાના નથી. મહાવીર પ્રભુએ ભારતીય મનુ
 શ્યોનો બદલે વિશ્વવતિસકલ મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવા માટે અધ્યા
 ત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ કર્યો છે કે જેમાં હાલની સાયન્સ વિદ્યા
 મૂલતત્ત્વોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. મનની દુર્બલતાને નાશ
 કરીને આત્માની શક્તિઓમાં પરમેશ્વરી શક્તિનો સંચાર કરવા
 નાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે, માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને મનુ
 શ્યોએ અન્તરાત્મદશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. માયાનાં આચરણને
 દૂર કરીને આત્માની તથા વિશ્વની શુભ શક્તિઓને ધ્યાવી આ
 નાર અધ્યાત્મજ્ઞાન છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પશ્ચાત્ત્ર ત્રિપુ
 વંનના સ્વામી બનવાનો ઉત્સાહ પ્રકટે અને સર્વ સીતિદુઃખનું
 બંધનોથી બાંધે આત્મા મુક્ત થયો હોય એવો ભાસ થાય છે.
 આત્માથી સર્વ કામોની સિદ્ધિ થાય છે. આ વિશ્વમાં હિંસરનો કે
 તિનિધિ ખરેખર શરીરસ્થ આત્મા છે. એમ અધ્યાત્મજ્ઞાનીઓને
 નિશ્ચય થાય તેથી તે આત્મનાત્વને અનુભવ કરીને સર્વ પ્ર
 વૃત્તિઓમાં સ્વતંત્ર નિર્ધારી બને છે. શાલામાં અને અધ્યાલયમાં તેઓ

પરમાત્મ સ્વરૂપથી ભિન્ન છે અને જે વેગએ તમે પોતાને કહી
 વાળી મનથી ભિન્ન માને છે તે વેગએ તમે અન્તરાત્માને
 અને પરમાત્માથી અભિન્ન છો. અન્તરાત્મા થયા વિના પરમાત્માને
 સાક્ષાત્કાર થતો નથી અને સ્વાત્માને પરમાત્મા રૂપ અનુભવ્ય સ્વ
 દેહાદિને અધ્યાસ દગી શકે તેમ નથી. આત્માને શરીર રૂપ માન
 લેવાની અજ્ઞાનતાથી સર્વ આત્માઓની સાથે એકથ થવું નથી તેવજ
 હું તુંની વૃત્તિને નાશ થતો નથી. આત્માને માણસના અનુભવ
 થવાની સાથે આત્મા તે પરમાત્માના સ્વરૂપમાં હોયે હોયે હોયે
 ક્યાં કરે છે અને અન્તે મનુષ્યશરીરને તે પરમાત્માનું દેહ
 બનાવી દે છે. આત્માના જ્ઞાનમાં સર્વ વિજ્ઞેય તરીકે જામે છે એવી
 તેનેશ્વર આત્મા સ્વયંજ્ઞાની બને છે તેથી તે પુણી વિના હાં
 મનુષ્યને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાના ઉપાયોને બતાવવા મારું કાર
 છે. આત્મામાં જ્ઞાનરૂપે વેદ ઉપદેશથી પુણ્યકાર શાઓની અવગત
 રહેતી નથી. જ્ઞાની મહાત્માએ દેહદેવતામાં જાતના દેવ મહત્ત
 થવાથી સર્વ મનુષ્યોને યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મ શિક્ષણ આપે છે. આ
 સ્વયં પરમાત્મા છે અને કમીનરત્ન દગવાથી સ્વયં પરમાત્મા થવ
 તેની ઝાણી ક્યાં છતાં પણ અવધાર અને નિશ્ચયથી તે માધ્યમ રૂપ
 અર્થાત્ તે સાધકોનુજ્ઞાનેને સેવે છે તે તે પરમાત્મા થવ છે. પર
 માત્માની અવગત થયા પછેજ પરમાત્મામાં પશ્ચિમન થવ એવું પા
 ક્યો કરવાની જરૂર છે. મુદાધર્મનાં ધર્મકર્મો અને સુપ્રત્યક્ષ
 ધર્મકર્મો કરવાથી સર્વ જીવોની રક્ષાદિ કરી દેવા છે અને જે
 તેમજના નદીન કાંઈ ન બંધવ તથા અવિષ્યમાં પ્રવહ્યનાદિ
 નદીન કાંઈ ન બંધવ એવી નેત્રાનિરંજની ધર્મશાસ્ત્રી કી. દસ
 છે માધ્યમ કિલ્લેજે સ્વાત્માને તથા વિષ્ણુમહાત્માને દુષ
 ધર્મને હાથ માર્યો દેવા છે જ્યાં મુખી આત્માની પદ્મ સ્વ
 થવ એવી જાનવશ તે અચર્ય અર્થાત્ માધ્યમ શાસ્ત્રી ન
 મુખી દેવા તથા મુખી આત્માને પદ્મ સ્વ સ્વયં અવિષ્ય
 મન જાન થવ થવું નથી જો મનુષ્યેને અવધાર અને જિ
 ક્ષેપનને અન્તે જોઈ માધ્યમશાસ્ત્રી કમી એવો નીંડો.

શબ્દાર્થ—આત્મ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાવડે અંગીતાર્થ મનુષ્યને સુલક્ષિતશ્રદ્ધાવડે ક્રમપૂર્વક સંપ્રાપ્ત શુભકર્મ સેવવું જોઈએ. આગળેજ નિર્દિષ્ટ, ચય શબ્દથી નિગમોવડે નિર્દિષ્ટ અને દેશકાલાનુસારી જે ધર્મ કર્મ હોય તેને જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાવડે સેવવું જોઈએ. ઉપર્યુક્ત ધર્મ કર્તવ્ય કાર્ય સેવવામાં સંશય ન કરવો જોઈએ કારણ કે શંકાથી પતિત થાય છે. અતએવ પૂર્ણશ્રદ્ધાવલવડેજ મનુષ્ય કર્તવ્યકર્મ કરશે છતાં જ્યને પામે છે.

વિવેચન—અંગીતાર્થ અર્થાત્ જ્ઞાતમનુષ્યોએ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા પ્રમાણે શુભ કર્મ કરવાં જોઈએ. આત્મજ્ઞાનીઓ સ્વપર સિદ્ધાન્તોનું રહસ્ય અને વર્તમાનકાલમાં કેવી રીતે શુભકર્મ પ્રવૃત્તિ કરવી તે સારી રીતે જાણે છે. માટે તેવી દશા જેઓને જાગૃત ન થઈ હોય એવા અંગીતાર્થજનોએ જ્ઞાનીઓની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઈએ. ધર્મદાસગણિ ઉપદેશમાલામાં નિવેદે છે કે જ્ઞાનીઓની આજ્ઞાથી આત્મિ-ન્નતિ અને વિશ્વોન્નતિ કરી શકાય છે. સિદ્ધાન્તો આદિ અનેક ગ્રંથોને અભ્યાસ કર્યાપશ્ચાત્ દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવથી સર્વ ધર્મોની ઉત્પત્તિનાં સ્-સ્થોનું જ્ઞાન કરવું પડે છે, પશ્ચાત્ અનેક આત્મજ્ઞાનીઓના હૃદયને અનુભવ કરવો પડે છે, પશ્ચાત્ આત્મધ્યાનસમાધિથી આત્માનુભવને સાક્ષાત્કાર કરવો પડે છે, પશ્ચાત્ સર્વજીવોની યોગ્યતાને અનુભવ કરવો પડે છે, તતઃપશ્ચાત્ ગીતાર્થ દશા વા આત્મજ્ઞાનીની દશા સંપ્ર-પ્ત થાય છે. માટે તેવી દશાની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાં મુખી સ્વનત્રત્વે સ્વચ્છેદતાને પાત્ર બને છે. ગીતાર્થ, શાસ્ત્રોના અભ્યાસ માર્ગથી બન્ન-નથી પરંતુ તેઓને ધ્યાન સમાધિદ્વારા આત્માને ઉચ્ચ અનુભવ સ્-ત્કાર કરવો પડે છે. વર્તમાનપ્રવર્તિતસર્વધર્મોનાં રહસ્યોને અનુ-ભવ કરવો પડે છે. બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિકસર્વક્રિયાઓને દ્ર-વ્યક્ષેત્રકાલભાવથી અનુભવ કરવો પડે છે. ત્યાર બાદ સ્વપરની દુર્-વાસ્તવિક કારણોનો સાક્ષાત્ અનુભવ કરવો પડે છે, પશ્ચાત્ મીઠાં દશાની પ્રાપ્તિ થાય છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં સર્વ વિવિધ આધ્ય-શાસ્ત્રો અનુભવ કર્યાથી અને ગ્રમદેવતા ઉપશમ હયોપશમથી નેત્ર-પ્રાપ્ત થાય તેટલી વીતરંગદશા પ્રાપ્ત કર્યાથી તથા દેહિક અનુભવ

અમુક વિચાર અને આચારમાં ગોંધાઈ જતા નથી અને તેમજ અન્ય મનુષ્યોને પણ અમુક વિચાર અને અમુક આચારમાં સાપેક્ષતા વિન ગોંધાવાની પ્રવૃત્તિ કરાવતા નથી. સગદ્ધિની વૃત્તિઓને ક્ષીણ કરીને આત્મજ્ઞાની ગીતાથી આત્માના સ્વરૂપને અનેકનયદૃષ્ટિઓથી અવગ્રહો છે અને સર્વ ધર્મોમાંથી અનેકનયદૃષ્ટિઓના યોગે સત્યાગ્રહને પ્રકટ કરે છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાથીની દૃષ્ટિમાં સર્વ ધર્મોપર સમભાવ હોય છે તેથી તેઓ સર્વ ધર્મોનાં સત્ય રહસ્યોને અવગ્રાહ્ય શક્તિમાન થાય છે. આત્મજ્ઞાનિયો સર્વ જીવોને સ્વાત્મા સમાન ગણે છે અને તે બાબતને તેઓ સ્વપ્રવૃત્તિથી દર્શાવી શકે છે. આત્માનો અનુભવ સાક્ષાત્કાર કરનારા આત્મજ્ઞાનીગીતાથીનો સમાગમ યતાં પ્રાપ્તિ, શાસ્ત્રોના વાચનને ગોણું કરીને તેઓનો સદુપદેશ અવળું કરવા સદેશ્ય હેતુ બોધે. આત્મજ્ઞાની ગીતાથી આકંઠર દાહમાહવાળા હોય એવો નિયમ નથી. તેઓ સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં સ્વતંત્ર હોય છે તેથી તેઓની પ્રવૃત્તિ કળી શકાતી નથી તેપણુ આત્મજ્ઞાની ગીતાથીને તેઓના વચન અને હૃદયથી પરીક્ષી શકાય છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાથીથી સર્વ પ્રકારની માનસિક અશાંતિ ટળે છે, અને તેઓના સમાગમથી આત્મ તે સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપમય થઈ જાય છે, તેનો સ્વાત્માને આત્મા અનુભવ થાય છે, તેથી સ્વાત્માજ આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થનો નિર્ભય કરી શકે છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થમનુષ્યો ધર્મને પ્રવર્તાવવા શક્તિમાન થાય છે. તથા અન્ય મનુષ્યોને ધર્મી બનાવવા શક્તિમાન થાય છે. ગીતાર્થમનુષ્યો વિશ્વમાં જે કંઈ શુભ કરવા શક્તિમાન થાય છે, તેવું અન્ય મનુષ્યો શક્તિમાન થતા નથી. ગીતાર્થમહાત્માઓની સેવાથી આત્માની શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે અને સર્વ દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાથીના પ્રકટયથી જ્ઞાનીમનુષ્યોનો સમાજ મુજરે છે, તથા વિશ્વમાં સર્વત્ર શાંતિનું સ્થાપન કરવાને તેઓ શક્તિમાન થાય છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાથી વર્તમાનકાલમાં જેજે મુષ્કરણો દેખી દેવા છે તે કરવાને શક્તિમાન થાય છે. આત્મજ્ઞાની શતગીનાધાની તત્ત્વજ્ઞાનમાં એકસરખી વાક્યતા હોય છે અને આચારોમાં દેશ-દાસાદિ ભેદે ભેદતારતમ્ય હોય છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાથી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકટ

આગળ સ્વાત્મદશાનું પ્રદેશન કરવાથી આત્મશુદ્ધિ જીવનનો પ્રશિષ્ઠ અનેક અનુભવો પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આત્માની શુદ્ધતા કરતાં આત્મજ્ઞાની ગીતાથી ■ તે આત્માની અધમનુષ્યોને દેરનારા છે. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થ મહાત્માઓ કર્મ યોગની સર્વ શુભાશુભ પ્રવૃત્તિયોગ સાક્ષાત્ દૃષ્ટ હોય છે તેથી તેઓની સત્તાક પ્રમાણે વર્તવાથી ઉચ્ચ કર્મયોગીના પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગીતાથીનો સેવા કરીને શિષ્યોએ ભક્તોએ આત્મકલ્યાણ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થ શુદ્ધોને પુત્રીને દરેક પ્રવૃત્તિમા પ્રવૃત્તિ થવાથી સર્વ કાલાનુભ માગો હસ્તમાં આવે છે. જેઓ ગીતાર્થ મનુષ્યોના દાસ-શિષ્ય-અને વાસી બનીને તેઓના હૃદયમાં પ્રવેશી અપત્ય સમ્મન બને છે તેઓ ગીતાર્થજ્ઞાનીઓના રહસ્યોને અવગ્રાહી સ્વપરનો ઉદ્ધાર કરવા સમર્થ બને છે. આત્માર્પણ કરીને ગીતાર્થ શુદ્ધોની સેવા કરવાથી અર્પણ અનુભવોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. આત્મજ્ઞાનીઓની આજ્ઞાથી બાહ્યજન દ્વારા રૂપજીવન વહે ■ અને આન્તર વિચારરૂપ જીવન વહે છે તે આત્માની પરમાત્મતા પ્રાપ્ત કરવામાં કંઈ વાર લાગતી નથી. આત્મજ્ઞાની ગીતાર્થ શુદ્ધોની આજ્ઞાથી શુભ કર્મને કર્મપૂર્વક કર્યાં એવું તેઓની સેવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું એવુંએ. શુભજ્ઞિ અને શદ્ધ પૂર્વક કર્મપ્રાપ્ત શુભ કર્મને કરવાં એવુંએ. ગીતાર્થ શુદ્ધોની મુખતિ અને શદ્ધાથી કર્મ પૂર્વક શુભકર્મ કરવાથી આત્માના શુદ્ધોની મુદ્ધિ કરી શકાય છે. આત્મજ્ઞાની શુદ્ધ પર જોડી શુભજ્ઞિ અને શદ્ધ હોય છે તેટલી જડી કાર્ય મિદ્ધિ થાય છે. અને તે આત્માની શુદ્ધને પ્રમુ સમ્મન માનીને તેમની આજ્ઞાપૂર્વક કાર્ય કરે અને શુદ્ધ શુભજ્ઞિશદ્ધા ધારણ કરે. પરમાત્માનો પેઠે આત્માનો જોડે શુદ્ધ પર શદ્ધાભિધા ધારણ કરે અને તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે એટલે તમને આત્માના-પરમાત્માને આજ્ઞાનર થવા વિન રહેવાને નથી એમ નિશ્ચય માનજો. આત્માની શુદ્ધને પ્રમુ જાતે તેમનાં અંગીકૃત કાર્યોને કરતાં જોડે કે જોડી જોડે સમ્મન વિદ્ય જોડે ઉદારમાં ઉપવૃત્તીમુત થઈ શકે. આત્માની શીત્તે શુદ્ધને સમ્મન તમે સર્વ બજોડે એટલે મર્વ વિચારે પૂર્વક સર્વોત્તમકર્મ

સમર્પણ કરવાથી નિર્દોષ કર્મયોગનો માર્ગ ખુલ્લો થાય છે. બીજી વીતરાગ સર્વજ્ઞપ્રરૂપિતઆગમોએ જે જે કર્તવ્યકર્મ કરવાની આજ્ઞા કરેલી હોય અને નિગમોએ-આર્ય જેન વેદોએ જેને આજ્ઞાઓ સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મોને માટે કહેલી હોય અને જ્ઞાનીગીતાર્ય ગુરુઓએ સ્વાધિકારે તેનો નિર્ણય કયો હોય તેને કર્તવ્ય કર્મોને કરવાં ભેળંએ. આગમો, આર્યનિગમો, આયોપનિષદો, અન્યો વગેરે સદ્ગ્રન્થોના અધિકારે કર્તવ્યકર્મો કરવાં ભેળંએ. કરોડો વર્ષથી આત્મજ્ઞાનીઓ જેને યશ તેઓએ પોતાના અનુભવોને શાસ્ત્રોમાં દાખલ કર્યા છે તે અનુભવોને નારિતક બનીને એકદમ હસી કાઢવા એ કોઈ રીતે યોગ્ય કર્તવ્ય નથી. આત્મજ્ઞાનીજીવ-મુક્તમહાત્માઓના અનુભવોના સંમંદો રૂપ શાસ્ત્રોનો સૂક્ષ્મદષ્ટિથી અભ્યાસ કરવો ભેળંએ અને તેથી પૂર્વજ સમાજના વિશ્વાસોનું અને આશ્વાસોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું ભેળંએ. આગમો અને આર્યવેદો, આયોપનિષદ તથા આશ્વાસોના અન્યો વગેરેને અભ્યાસ કરીને આત્મોન્નતિ કરવા સ્વાધિકારે શુદ્ધિથી પ્રવર્તવું ભેળંએ. આર્યપુરાણો આર્યઅન્યો વગેરેમાંથી જેને સત્યો પોતાને મળે તે મહત્વ કરવાં ભેળંએ. આર્ય આગમો, આર્યવેદો, અન્યો વર્તમાન કાલના આત્મજ્ઞાની ગીતાર્યનો અનુભવ અને પદ્ધતિ સ્વાત્મને તેમાં પ્રગટતો અનુભવ એ ત્રણથી એકમ કરીને ધર્મકર્મ કરવાં ભેળંએ અને લૅકિક વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પણ વર્તમાનકાલીન અનુભવી કર્મ યોગીઓની સલાહ લેઈ પ્રવર્તવું ભેળંએ. ભૂતકાલનાં આગમોને, આર્યવેદોને દૃઢ્યમાં ધારણ કરીને આત્મજ્ઞાની ગુરુઓ વર્તમાનકાલનો અનુભવ કરે છે તેથી આત્મજ્ઞાની ગુરુઓની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી ભેળંએ. આત્મજ્ઞાની ગુરુઓ ત્રણકાલમાં મતિજ્ઞાન, અનુજ્ઞાન, અરધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, દેવજ્ઞાન રૂપતત્ત્વજ્ઞાન માર્ગની એક સરખી રિચિતિ અવજોધે છે અને ધર્મોચ્ચારમાં પરિવર્તનો તે દેશકાલનુસારે અને જાનનાં યથા કરે છે એવું અવજોધે છે. તેથી વર્તમાનકાલમાં સ્વદેશ ધર્મ્ય કર્મ કે જેથી સ્વાત્મની ઉન્નતિ થાય તેને આત્મપૂર્વક છોડી શકે છે, અને લૅકિક-વ્યાવહારિક કર્મોમાં કયાં પરિવર્તને કરવું ભેળંએ તે પણ પ્રજોથી શકે છે. આત્મજ્ઞાની ગુરુઓના અનુભવેમાં

સાધન કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવા પ્રસંગે આત્મજ્ઞાની શુ-
 ગુરૂની આજ્ઞાપ્રમાણે શ્રદ્ધાભક્તિથી લબ્ય મનુષ્યો પ્રવર્તે છે. અધર્મીઓથી,
 અઠવાદીઓથી ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે વર્તમાનકાલમાં જે શુભાશુભ
 મંયોગો ઉત્પન્ન થાય છે તે સમયે વર્તમાનકાલીનગુરુઓ તે તે ધર્મકર્મને
 દર્શાવીને ધર્મનું રક્ષણ કરી શકે છે. ફક્ત ભૂતકાળનાં આગમો પ્રમાણે વર્ત-
 વાની એકાન્ત માન્યતાનો એકાન્તે અસ્વીકાર કરી વર્તમાન આવશ્યક ધર્મ-
 કર્તવ્યોને કરવામાં અમુકરીતિથી પ્રવર્તવું નોંધ્યે. ભૂતકાળનાં આગમો અને
 નિગમોને જાણનાર આત્મજ્ઞાની વર્તમાનકર્તવ્યને અવગ્રહી શકે છે તેથી
 આગમોથી અને નિગમોથી અવિરુદ્ધપણે અમુક ઘટતાં ધાર્મિક આચાર્ય
 પરિવર્તનો કરીને સમાજની, સંઘની ઉન્નતિ માટે તે અન્ય મનુષ્યોને ધર્મ-
 કર્મની આજ્ઞા આપી શકે છે. તે આજ્ઞા ખાસ પ્રભુના તરફથી થયેલી છે એવું
 અવગ્રહીને લબ્ય મનુષ્યોએ તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું નોંધ્યે. આત્મજ્ઞાની ગી-
 તાર્થશુરૂની ધર્મકર્મની આજ્ઞામાં શંકા કરવી નહીં. કારણકે વર્તમાનકાલીન
 આત્મજ્ઞાની શુરૂની આજ્ઞામાં શંકા કરવાથી સ્વાત્માની, સંઘની, દેશની
 અને સમાજની પતિતદશા થાય છે. તેમની ધર્મકર્મની આજ્ઞામાં શંકા
 કરવાથી સંસારાત્મા ચિનદ્વિતિની દશા પ્રાપ્ત થયાવિના રહેતી નથી.
 ખોલતંકામના શુરૂ આગાખાન છે તેની આજ્ઞા પ્રમાણે તે કોમના મનુષ્યો
 વર્તે છે. તેથી અઘ્યકાલમાં તે કોમના લોકો દેશમાં સમાજમાં અગ્રગણ્ય
 થવા લાગ્યા છે. આત્માની પરમાત્મદશા કરવા માટે અને વર્તમાન-
 વસ્થામાં ધર્મકરવા માટે સ્વચ્છન્દતાનો ત્યાગકરીને શુરૂના સર્વદેશીય
 આચારોપર અને વિચારોપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાભક્તિ ધારીને અને તેમાંજ
 સર્વની ઉન્નતિ ॥ એમ માનીને ધર્મકર્મમાં પ્રવર્તવું નોંધ્યે. આત્મજ્ઞાની
 ગીતાર્થશુરૂઓ એક દેશીય કર્તવ્યકર્મની બ્યાખ્યા કરતા નથી તેથી વિવેચના
 સર્વ મનુષ્યોની ઉન્નતિ થાય અને તેઓ આત્મમયજીવન, પ્રભુમયજીવન
 પ્રાપ્તકરે એવી સર્વદેશીય બ્યાપક શૈલીથી ઉપદેશ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને
 સર્વજનોને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે લિન્ન લિન્ન ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિ દર્શાવે
 છે. માટે તેઓનાપર અને કર્તવ્ય ધર્મકર્મપર પૂર્ણશ્રદ્ધા ધારવી નોંધ્યે.
 પૂર્ણશ્રદ્ધા ચલંતૈવ શ્રદ્ધાવાંલ્લમતે જયમ્ એ સૂત્ર સર્વથા સર્વદા સત્ય છે.
 પૂર્ણશ્રદ્ધા બલથી દરેક ધર્મકર્મપ્રવૃત્તિયોથી પ્રવર્તીને ઇચ્છિતકાર્યની સિદ્ધિનો

તુલ્યભાગ જેવી રીતે પ્રત્યેક લહરી સાથે નીચે ઉચે થયા છે. તેજ પ્રમાણેની આપણી અવસ્થા પણ છે. વટોગિયામાં સપડવું એકાદ પીંડું (પાંખ) જેવી રીતે ગમે ત્યાં ઉડી અથવા ઘસારા ખાઈ, તેજ પ્રમાણે સંસારના ઝંઝાવાતમાં સપડાયલા આપણા છુદે પણ ગમે ત્યાં ભટકતા હોય છે. જો આપણે માનવજાતિના ઇતિહાસને અવલોકન કરીએ, તો આપણે એજ ભેઈ શકીએ છીએ કે, જનતા પુરૂષો નિત્ય જન્મને ધારણ કરતા હોય છે. અને તેમના જન્મકાળથી જ તેમના કાર્યની દિશા નિયત થયેલી હોય છે. તેમના જાં અને તેમના માગો પ્રથમથીજ સંપૂર્ણ રીતે રેખાંકિત થયેલાં હોય છે, અને મહાત્માઓએ અંકાયેલી રેખાનું કિંચિત્તેમ પણ ઉત્તરેણ નાત નથી, એમ પણ આપણા જોવામાં આવી શકે તેમ છે; કારણકે, જો મહાત્માઓના જન્મ એક વિશિષ્ટ હેતુની સિદ્ધિ માટે જ થયેલું હોય છે, પરમેશ્વરના અમુક એક વિશિષ્ટ સંદેશને સમસ્ત માનવજાતિ પર્યાન પહોંચાડી દેવો એજ તેમનું કાર્ય હોય છે. કશકાગેધ વાલિદાર ગરે અને બુદ્ધિવાદથી પોતાના કથનને સિદ્ધ કરી જનારવું, એ તેમને જો હોતોજ નથી અને એટલા માટે તેઓ બુદ્ધિવાદના ઉન્માદમાં પડી પડતાજ નથી. તેમના બ્યક્ત કરવા માટેનાં જે કાંઈ પણ પ્રમેયો હોય છે, તે પ્રમેયોના સત્યત્વને તેમણે કશાપિ બુદ્ધિવાદથી સિદ્ધ કરું દેવ, એમ ક્યાંય પણ જોવા કે આંખગવમાં આવ્યું નથી. તેમનામાં એક પણ મહાત્માએ કશાપિ બુદ્ધિવાદ કયો નથી; અને તેમણે બુદ્ધિ વાદ કરવો પણ શુભાટે જોઈએ વાડ? કારણકે, જે પ્રમદેનું તેમને પ્રત્યક્ષ અવલોકન કરે છે અને જેમને તેમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયે કરે છે, તેટલાં તત્ત્વોને જ તેઓ દેવો: સમસ્ત બ્યક્ત કરે છે. અને તેમને પ્રત્યક્ષ આજ્ઞાનાર થયેલું હોય છે, એટલુંજ નહિ, પણ જીજ્ઞાસોને પણ તે સત્યને આજ્ઞાનાર કદલી આપવા માટે તેઓ દેવો હોય છે. “પરમેશ્વર ॥ કે કેમ ?” એવું પ્રશ્ન તમે મને પૂછ, અને તેનું હું કહી, પરમેશ્વર છે !” એવું ઉત્તર આપું એટલે તમને તમે જાણ થયે છે, એમ તમે શુ આપરે કહે છો ? એવું એક જીએ પ્રશ્ન પૂછે છે તમને. આ પ્રશ્ન મને કહું નંપુરમાં-આવીને અપર્યાયની રહે

મૂળ આધારનોજ આપણામાં અભાવ છે. આપણે મૂળ પાયાનેજ
 ભૂલી ગયા છીએ; અને એ પાયો તે અન્ય કંઈ નહિ, પણ કેવળ
 આત્મવિશ્વાસ કિંવા આત્મશ્રદ્ધાજ છે. જેનામાં આત્મવિશ્વાસજ નથી
 તેના મનમાં બીજાઓ વિષેનો વિશ્વાસ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય વા? !
 માફ પોતાનુંજ અસ્તિત્વ નિશ્ચિત છે. કે નહિ, એનોજ પ્રથમ તે
 મને નિશ્ચય નથી. એક ક્ષણે માફ અસ્તિત્વ સાર્વકાલિક ભાવનું
 હોવા છતાં અન્ય ક્ષણે હું મૃત્યુના ભયથી ધરધર કંપવાં મંડી ભડ
 છું; એક ક્ષણે હું અમર છું, એમ મને ભાસે છે, અને દ્વિતીય ક્ષણે
 કોઈ એક યત્કિંચિત કારણથી હું કોણ છું અને ક્યાં છું, એટલા
 ભાનને પણ હું ભૂલી ભઉં છું; અર્થાત્ હું જીવતો છું કે મરી ગયો
 છું એ પણ મારાથી સમજી શકાતું નથી. એનું કારણ કેવળ એટલુંજ
 કે, મારામાં આત્મવિશ્વાસનો સર્વથા અભાવ છે, જે પાયાના આધાર
 ઈમારત ચલુવાની છે, તે પાયોજ ઉખડી ગયેલો છે. અને તેજ એ
 પરિસ્થિતિનું મૂળ કારણ છે, મહાત્માઓ અને સામાન્ય મનુષ્યો માટે
 જે લેઢ રહેલો છે, તે એજ છે. મહાત્માઓનાં અંતઃકરણમાં સંપૂર્ણ
 આત્મવિશ્વાસનો નિવાસ હોય છે, એમ નિત્ય આપણા જોવામાં આવ્યા
 કરે છે; અને તેમનામાં આટલો બધો આત્મવિશ્વાસ કેવી રીતે ઉત્પન્ન
 છે, એ આપણાથી કળી શકાતું નથી. મહાત્માઓ પોતાવિષે જે કંઈ
 પણ કહે છે; તે તેમના કથનની ઉત્પત્તિ કરવાનો આપણે અનેકમં
 પ્રયત્ન કર્યો કરીએ છીએ તેનું કારણ પણ એજ છે. મહાત્માના એ
 વચનવિષે સહજ મનુષ્યોની સહસ્ર ઉત્પત્તિઓ બહાર પડે છે તેનું
 કારણ પણ એજ છે તેમને તેમનો અનુભવ કેવીરીતે થયો, એનું સ્વસ્થ
 આપણા જાણવામાં હોતું નથી. અને તેથીજ તેમનાં વચનો તઃપ્રજ
 આપણા ગળામાં ઉતરી શકતાં નથી, એટલે પછી તેમને સમજી દે
 માટે આપણે સહસ્રવધિ પ્રકારના પ્રયત્નો કર્યો કરીએ છીએ. મહા-
 ત્માઓ બેઠવા માંડે, એટલે સમસ્ત જગત્ એકાદનાથી તેમનું
 ભાવણ સાંભળવા માંડે છે. તેમના ભાવણમાંના પ્રત્યેક શબ્દ શુદ્ધ
 અનુભવસિદ્ધ હોવાથી તે પ્રત્યેક શબ્દ એક એક જાણ સમાનજ હોય
 છે. તેમના પ્રત્યેક શબ્દનાં પૃથ ભાગમાં સાક્ષાત્ વિશ્વશક્તિ ઉભરી

પણ જણાવો.” આવા અર્થનું એક વાક્ય બાયબલમાં છે, તે તો તમારે જોવામાં આવ્યું હશેજ. પોતાનું અંતિમ કાર્ય શું છે, એનું કાર્કિસને કદાપિ વિરમરણ થયું નહોતું અને તે કાર્યમાં તેના વિશ્વાસ અવિચલ હતો, એ મુદ્દો તેના એકંદર જીવનક્રમમાં અનેકવાર જોવામાં આવ્યા કરે છે. વિશ્વમહાત્મા તરીકે જેમની પૂજા કરતું હોય છે, તે સર્વ મહાત્માઓમાં આવા પ્રકારનો દૃઢતમ આત્મવિશ્વાસ વસતો આપણને દ્રષ્ટિગોચર થયા કરે છે.

એવા જે મહાત્માઓ તે આ પૃથ્વીમાંના જીવિત પરમેશ્વરજ છે. આવા મહાત્માઓનાં ચરણોમાં જે આપણે આપણા મનોને ન સમર્પીએ તો પછી કોના ચરણોમાં સમર્પીએ વાડ ? પરમેશ્વર કેવો હોયે જોઈએ, એ વિષેની કલ્પના હું મારા મનમાં કરવા માંડું છું અને વિચાર કરતાં કરતાં ઉઘટે એકાદ ક્ષુદ્ધલક અને અસત્ય કલ્પના મારા મનમાં ઉદ્ભૂત થાય છે. એવી ક્ષુદ્ર કલ્પનાઓની પાછળ પડીને પરમેશ્વરને શોધવાનો જે પ્રયત્ન, તે ખરેખર એક મહાપાતકજ છે. હું નેત્રો ઉઘાડીને મહાત્માઓના ચરિત્રોને જોવા માંડું છું એટલે માફ મન આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ જાય છે અને તેમનામાં મને પરમેશ્વરની વિશાળતાનો સાક્ષાત્કાર થયા કરે છે. મારી પોતાની કલ્પનાશક્તિને ગમે તેટલી વિસ્તૃત કરીને મેં પરમેશ્વર વિષેનાં જે અનુમાનો કરેલાં હોય છે, તેમનાં કરતાં પણ કેટલી ઊંધી વિશેષ વિશાળતા મહાત્માઓમાં મને દ્રષ્ટિગોચર થયા કરે ! ઉદાહરણરૂપે દયાનીજ કલ્પના લઈએ. મારી પોતાની દયાશુભા એટલી ઊંધી વિશાળ છે કે જે મારા ગજવમાંથી કોઈએ એક પાઈ પણ કાઢી લીધી હોય, તો તે પાઈ કાઢી લેનારની પૂઠે પડીને તેને વગર જાડાની કોટડીમાં બેસાડવાના પ્રયત્નનો હું પ્રથમ અર્સભ કરું છું. આવી વિશાળ દયાશુભા બુદ્ધિ ધરાવનાર પુરુષના હૃદયમાંની દયાશુભા વિષયક કલ્પના કેટલી વિશાળ હશે, એનો વિચાર તમે પોતેજ કરી લ્યો. તેમજ એવધી સમા વિશેની મારા જેવા એક ક્ષુદ્ર મનુષ્યની કલ્પના કેટલી મોટી અને વિસ્તૃત હશે, એનું અનુમાન તો સહજમાંજ કરી શકાય તેમ છે. અર્થાત્ મારી તે કલ્પના ગમે તેટલી વિશાળ થાય, તો પણ તે

ચોની પૂજા કરવાની બુદ્ધિનો તેમનામાંથી લોપ થાય તેમ નથી
આજપર્યન્ત એ પુરુષો વંદનીય મનાય ॥ અને હવે પછી પણ નિ-
તર એ પુરુષો જોજ પ્રમાણે વંદનીય અને વંદનીયજ મનાતા રહે-
એમનામાં આપણા વિધાસની સ્થાપના, જોજ આપણા ભાવી જન્મ
દયનો આશાતેતુ છે. કોઈ પણ કાળમાં એ સત્ય સાથે જાણ
સાક્ષાત્કારનો સંભવ હોય, તો તે સાક્ષાત્કાર કેવળ જોજ મારો થવો
છે. અમૂર્તતત્ત્વ ગમે તેવું ઉચ્ચ હોય, તોપણ આ આપણી સાધન
દૃષ્ટિથી આપણને તે અંધુકતા સમાન દેખાય છે, એટલે એવી જાણ
કતાની પાછળ પડવાથી આપણને સત્ય વિજયની પ્રાપ્તિ કેમ થીને
થઈ શકે શકે ?

મારે તમને જે કાંઈપણ કહેવાનું છે, તેમાંનો મુદ્દો માત્ર એટલો
જ છે, પૂર્વે થઈ ગયેલા અનેક પ્રકારના મદાત્માઓની પૂજા ખૂબ
જે યોગ્યજ છે, એટલુંજ નહિ પણ ભાવીમદાત્માઓને પણ પૂજા
માનવાની આવશ્યકતા છે, એવો મારો પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. એ મદ-
સમક્ષ તેનો પુત્ર ગમે તે પોષાકમાં આવે, તોપણ તેને તેની મદ-
જોગખી ન શકે, એમ કદાપિ બની શકે તેમ છે ખરું કે ? જો
જે તેને તે જોગખી ન શકે, તો તે તેની મદાત્મા નથી, એમ કું-
હતાથી કહું છું. જોજ પ્રમાણે સત્ય અને પરમેશ્વરનું અસ્તિત્વ, જોજ
એક વિશિષ્ટ પુરુષમાંજ છે અને તે અન્યત્ર ક્યાંય છેજ નહિ, એ
જે તમે કહેવા માંડો, તો પછી તમે પરમેશ્વરના અસ્તિત્વને જોજ
જાણજ નથી, એમ નિઃસંશય મિલ્લ થાય છે; અને તમરો એ મદાત્મા
તમે અમુક એક પંથના પ્રવર્તકના શબ્દોનેજ કેવળ પેન્ડના વિનવ
જરી સંખ્યા છે, એમ પ્રત્યક્ષ દેખાઈ આવે છે; પરંતુ એ કાંઈ જો-
ધર્મ નથી. પેન્ડના પૂર્વજેના ખેદવેલ કૃત્રમાંનું ખર્ચ પછી
ભાંજના ખેદવેલ કૃત્રમાંના નિર્મળ અને મધુર જાતને તરીકેના
મૂળ પુરુષની સંખ્યા આ વિશ્વમાં નિર્નયર વિરોધ દેવ છે જ
સુષીમાં ધર્મના નામથી આ જગતમાં જે અવંચ્ય અવશ્યકર થઈ
છે, તેમના ઉદ્ભવનો ધર્મપર આરોપ કરે, એ કોઈપણ પ્રકારે દેવ
નથી, એમ કું મદદ પેન્ડના અનુભવના પેન્ડે કહું છું. અને જે કાંઈ

સ્પર્શથી આપણું મન તત્કાળ પ્રકાશિત થઈ જાય છે અને આપણું મનને સર્વત્ર વિસ્તરેલો અનંત પ્રકાશ દેખાવા માંડે છે.”

સ્વામી વિવેકાનન્દે ઉપર્યુક્ત જે વિચારો દર્શાવ્યા છે તેમાંથી સાપેક્ષદૃષ્ટિએ સાર જેવવાની આવશ્યકતા છે. સ્વામી વિવેકાનન્દનું સર્વ વિચારો આપણને માન્યભૂત હોતા નથી. આપણે તેમાંથી સાર જેવીને વિચારવું કે, ગીતાર્થમહાત્માઓનો પંચમરમેષિમાં સમાવેશ થાય છે. અને તેઓ અવધારી મહાત્મા છે. પરંતુ અષ્ટકર્મરહિત સિદ્ધ પરમાત્માના અવતાર થતા નથી. દરેકમાં ભિન્ન ભિન્ન શક્તિઓ ખીલી હોય છે. એક સમાનગુણો સર્વ મહાત્માઓમાં હોઈશકતા નથી. દેશકાલપરત્વે ભિન્ન ભિન્ન રીતે મહાત્માએ વિવિધ જાતિની સુધારણાઓ કરે છે. ગીતાર્થગુરુઓ સત્યનો પ્રાપ્ત કરે છે અને અસત્ય પ્રવૃત્તિઓને હટાવી દે છે. ધર્મની સ્થાપના રક્ષ કરવા માટે જ્ઞાનીગુરુઓ પ્રગટે છે. પ્રત્યેક ગીતાર્થ સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મોને કરે છે અને અનાશ્રિત મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરે છે અને આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓની આજ્ઞાપ્રમાણે સ્વાધિકારે કર્તવ્યકર્મો કરવાની જરૂર છે. તેઓ સ્વાધિકારે જે દર્શાવે તે પ્રવૃત્તિમાં પ્રવૃત્ત થતાં યોગ કરવી નહીં જ્ઞાનીગીતાર્થોના વિચારોમાં અને આચારોમાં યોગ કરવાથી અને તેઓએ નિર્દિષ્ટ કર્તવ્ય કાર્યોની પ્રવૃત્તિમાં યોગકરવાથી અવશ્ય પતિતદશ થાય છે. જ્ઞાનીગુરુના વિચારોમાં અને આચારોમાં દેશકાલ પરત્વે અસંખ્ય દૃષ્ટિઓએ અસંખ્યભેદો હોય છે તેઓના સર્વ વિચારો આશયોને તે જાણી શકે છે અથવા તેઓના કરતાં વિશિષ્ટગીતાર્થો જાણી શકે છે તેમાં બાલભૂતોને અધિકાર નથી છતાં તેઓના વિચારો અને આચારોના ભેદો જેજે અદ્વૈતદૃષ્ટિથી ભક્તોને લાગે અને તેના ગુરુમુખ તેઓ ખુલાસો ન કરે તો તેઓ યોગગુ બને છે અને તે યોગથી તેમની ધર્મની ઈમારત પડી ભાંગે છે અને પ્રથમ પગથીએ જાવી તે દેશ રહે છે. જ્ઞાનીની આજ્ઞાએ પ્રાપ્ત થએલ કાર્યમાં યોગકરવાથી જ્ઞાનીની આજ્ઞા અન્યદર થાય છે અને તેથી કર્તવ્યકર્મથી શ્રદ્ધ થવાય છે. અને તેના તરફ કરે પણ જ્ઞાનીગુરુના હૃદયને નમનકરી તેમની આજ્ઞાપ્રમાણે કર્તવ્ય કર્મ કર્યાંવિના આત્માની ગુદતા થઈ શકતી નથી. આત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞા

એ ગુરુભક્તનું તત્ત્વ નથી. ગીતાર્થગુરુમહાત્માની આશામાં મારી શકે
 પ્રકારની ઉન્નતિ સમાયલી છે, તેમની આશાનુકુલવિચારનું અને અવ
 રોધનું પ્રવર્તન થવું એ મારો ધર્મ છે. એવું જે ભક્ત માને છે તે
 ગીતાર્થગુરુને સત્યભક્ત છે. પૂર્ણપદ્માબળે ગુરુના વિચારોની સ્પર્શ
 પર સિપનોટીક્રમની પેઠે અસર થાય છે અને તેથી કર્મબાજારંત
 સિદ્ધિ કરી વિજય મેળવી શકાય છે. ગુરુની પૂર્ણપદ્માથી આત્મ
 દેવીશક્તિયો ખીલે છે અને જે દુઃશય કાપે છે તેપણ મુલાય થઈ શકે
 છે. આગુરુની આશાપ્રમાણે પ્રવર્તનાર સત્ય કર્મયોગી બને છે. કહ્યું છે કે-
 મયંપ્રમાણ પરિસ્થાવ, મામેકંશરણં વ્રજ, અર્હતવાં શર્વં તાદેશં, શ્રેષ્ઠ
 વિષ્ણુમિમાન્નુષ્યઃ ॥ ભગવદ્ગીતાના આ શ્લોકને ગુરુપર ઉત્તરયો ભેંભે
 ગુદાત્મા ગુરુ તેજ કૃષ્ણ છે. આત્મશાંતિ ગુરુ કથે છે કે શિષ્ય તું મંપ્રમાણ
 ત્યાગ કરીને મારા શરણે આવ, સર્વ પાપોથી ત્હને દુઃખથીય, ગીતાર્થગુરુને
 મન મોંખીને તથા મનના સર્વ સમદેયોરૂપ અશુદ્ધમીને ત્યાગ કરીને
 ગુદાત્મા ગીતાર્થગુરુના શરણે જવું ભેળ્ભે. ગીતાર્થ ગુદાત્માગુરુના શરણે
 જવાથી અને તેમની આશાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવાથી મંપ્રમાણ મુક્ત થાય
 છે. વદ્મોર્મોષ તથા વિદ્વાંસ એ ગાથાનું મનનકરી મુદરશોભે ત્હને
 એવે ગીતાર્થગુરુની આશાપ્રમાણે વર્તવું ભેળ્ભે. આત્માની મુક્ત
 દાત્રીના શરણાગ્રમી થવા તેઓ શિષ્યને સર્વ પાપોથી મુક્ત
 છે એમ ઉપયુક્ત શ્લોકને ભગવાં જોઈને શ્રીમાગુરુને મંપ્રમાણ
 કરીને તેમના આત્મરૂપ બનવાથી પરબ્રહ્મને અનુભવ થઈ
 તમારે થવા વિનંત રહેતો નથી સર્વ પ્રકારના આચારોને અને
 વિચારોને મુદર કરીને ગુરુશ્રી ભક્તને ઉત્તમ મનરે છે અને
 એવે આત્માની ગુરુનું શરણ આગીકાર કરી ગુરુના આત્મરૂપ બનવા
 ભેળ્ભે પૂર્ણ પદ્માત્માથી શ્રેષ્ઠાચરણની મુક્તિની મુક્તિ મનરેને
 મિત્રે અર્જુન કન્યા અધિક થનુવિષ્ણુને અભ્યાસ કરે દેવે પૂર્ણ
 પદ્માત્માથી નરે ત્યા ગુરુને આશાપ્રમાણે કરીને આત્માની મુક્તિ
 વિનંત કરી શકાય છે. પૂર્ણ પદ્માત્માથી પદ્માત્મા નરે અને
 તેમના આત્મરૂપ બનવા છે પૂર્ણપદ્માત્માથી એ આત્માની મુક્તિ
 નરે છે તે આત્માને નરે અનુભવ થઈને અનુભવ થઈને વિષ્ણુને

ધારે છે તે કરે છે અને રૂઢિપ્રવાદમાં યજ્ઞેતી મહિત્ત્વને દૂર કરે છે અને વિશ્વમનુષ્યોને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાના મુખ્યમાધ્યમને મૂળ ઉદ્દેશોમાં લાવી મૂકે છે. આત્મજ્ઞાની ગુરુઓની વંશપરંપરા જો સરખી રીતે વહે એવો કંઈ નિશ્ચય નથી. અંધકારમય જન્મના પતી પ્રજાશમય જન્મને અને તે પછી અંધકારમય જન્મને રિવક્ષ અને રાત્રિની પેઠે યથા કરે છે. આત્મજ્ઞાની મીનાર્થ ગુરુના મનોરૂપ ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે કર્તવ્ય કાયો કરે છે અને તેઓ ગુરુની જગ્યા પ્રમાણે પૂર્ણ સદ્વાચનથી મોદસાબળના આમુરી નિબંધને દર્શાવે. કષ્ટ થાય છે. પૂર્ણ સદ્વાચનથી ગુરુનું દુરૂપ આપોઆપ ઉગ્ગરવિદ પવ શિષ્યના દુરૂપમાં ઉતરે છે. તે માટે પૂર્ણ સદ્વાચનને મૂળ ક્ષેત્ર ઉપર કાયો છે. પૂર્ણ સદ્વાચનના મનુષ્યો વર્તમાન જન્મજન્મ જે પારમાર્થિક, ધાર્મિક કાયો કરીને વિશ્વ મેળવે ■ નેને અને મનુષ્યો મેળવી શકતા નથી. અન્યથા ઉપયુક્ત ક્ષેત્રના પૂર્ણ સ્વનું દુરૂપમાં મનન કરી શુભાશા પ્રમાણે ધાર્મિક કર્તવ્ય કર્મને મનુષ્યોએ કરવાં ભેગં.

અવનરેણુ.—અધર્મવિનાશક, ધર્મમંથાપક આત્મજ્ઞાની જો ત્યાં પ્રવટે છે, જન્મે છે, નેથી તેઓની નેત્રબળિ નથા અંતરે ધર્મને નથા ધર્મો મનુષ્યોને ઉદ્ધાર થાય છે. તે દર્શાવે છે

અધર્મસ્ય વિનાશાય, ધર્મસ્યાપનદેનવે :

આત્મજ્ઞાનિમુનીન્દ્રાણા, મવનાગ મહીતરે ॥૧૫૪॥

અજ્ઞાનાદિવિનાશન, મદ્ગુનાનાં પ્રકાશનાત ।

ધર્મોદ્ધામ્કયોર્ગાન્દ્રા, ગાયન્ને દંશગ જનેઃ ॥૧૫૫॥

સાધારણ.—અધર્મવિનાશક અને ધર્મપાલકના જો વિશ્વ આત્મજ્ઞાનિમુનીન્દ્રાણા અવનરે દર્શાવે છે. અજ્ઞાન, અનિષ્ટ અને આમુરી વચ્ચે દરજ્જા અને દુઃખગોળો વચ્ચે વિશ્વના દર્શક ક્રમથી વિશ્વજ્ઞેવઃ ને ધર્મોદ્ધામ્કયોર્ગાન્દ્રા ઉદરે દર્શાવે છે.

મુખી તેઓ અવતાર શ્રીને આત્માની પરમાત્મતા કરે છે અને અન્ય
 મનુષ્યોનો ધર્મથી ઉદ્ધાર કરવાથી તેઓના તેઓ ઇશ્વરો બને છે. વિશ્વવર્તિ
 લોકોમાં તે ઇશ્વરસ્વત્ત્વનો તરીકે મનાય છે અને પૂજાય છે. મનુષ્યો
 તેઓનાં શુભાવડે તેઓને સાકાર ઇશ્વર તરીકે પૂજે છે. કર્મ છે ત્યાં
 મુખી આત્માઓના અવતાર થાય છે. કર્મઅગર રજોગુણાદિ માયારક્તિ
 શુદ્ધાત્માના અવતારો થતા નથી. કર્મસહિત ઉચ્ચઆત્માઓ પુણ્ય
 પ્રાપ્તિથી મનુષ્યનો અવતાર પામીને આત્મજ્ઞાન, આત્મધર્મનો ઉપ
 દેશ આપીને ધર્મોદ્ધારક ઇશ્વર તરીકે ગવાય છે. જૈનશાસ્ત્રદ્રષ્ટિએ
 અરિહંત સિદ્ધ આચાર્ય ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પંચપરમેષ્ઠિ છે
 સિદ્ધ પરમાત્મા નિરાકાર પરમેષ્ઠી છે અને અરિહંત આચાર્ય
 ઉપાધ્યાય અને સાધુ સાકાર સદેહી પરમેષ્ઠી-પરમેશ્વર છે. ધર્મ
 દ્વારકે આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓ તો ઇશ્વરરૂપ છે અને તે પૂર્વે પણ
 શુણ્યસ્થાનકાપેક્ષાએ (પૂર્વભવમાં) ઇશ્વરસ્વત્ત્વ હતા. વેદાન્તદ્રષ્ટિએ
 અદ્વૈતવાદમાં મહાત્માઓ ઇશ્વરો છે. સત્તાગત સંગ્રહનય દ્રષ્ટિએ એક ઇશ્વર
 અને વ્યક્તિગતદ્રષ્ટિએ સર્વે મહાત્માઓ ઇશ્વરો છે. આત્મજ્ઞાની આત્મા-
 નુભવી સાકારમહાત્મારૂપ ઇશ્વરોથી જે સાક્ષાત્ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે
 તે અન્યથી થતી નથી. સાકાર મહાત્મારૂપ ઇશ્વર ઉપદેશ આપે છે
 પરંતુ નિરાકાર પરમાત્મા ઉપદેશ આપી શકતા નથી. માટે
 મુનીન્દ્રો કે જે ઇશ્વર પરમેષ્ઠીઓ છે તે આત્મજ્ઞાન ધ્યાનાદિ શુભાવડે
 ધર્મોદ્ધાર કરે છે અને અધર્મોનો નાશ કરે છે તેમ પૂજવા સેવા
 યોગ્ય છે. મહર્ષિઓ-મુનિવરો-યોગીન્દ્રો કે જેઓએ ગીતાર્થદર્શન
 પ્રાપ્ત કરીને સગદેવના ઘણાં આવરણો દૂર કર્યા છે તેઓની
 આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તવાથી અણકર્મનો હાથ થાય છે અને પરમશ્રદ્ધારૂપ
 સિદ્ધ બુદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. આત્મજ્ઞાની મહાત્માઓની સંગતિથી
 એક ઘડીમાં જે લાભ મળે છે તે ઇન્દ્રાનિક દેવોથી મળતો નથી તો
 અન્ય મનુષ્યોનું તો શું કહેવું ? અધ્યાત્મજ્ઞાનમાં તદ્દતીત બનીને
 જેઓએ મોહવૃત્તિઓની પેલીપાર રહેલું શુદ્ધ શ્રદ્ધાનું અનન્તમુખ આ
 સ્વાદીને મસ્ત બની ગયા છે એવા મુનિન્દ્રોથીજ અન્યમનુષ્યોને
 સુકૃતિ સુખનો અનુભવ મળે છે અને જન્મ જરા મરણના બંધનો

આત્માનુભવી ધર્મોચાર્યની એક ક્ષણ માત્ર પણ સંગતિ દ્રવ્યથી અને ભાવથી નહીં ત્યજનાર એવા ભક્તોનો ઉદ્ધાર થાય છે અને તેઓ પ્રદક્ષિણોત્તરો અનુભવ કરી સર્વ કર્મોની પેલીપાર ભય છે. સર્વદેશોમાં ધર્મોદ્ધારક સુનીન્દ્રો મહાત્માઓ કે જે સાકારે ધર્મને ગણાય છે તે પ્રકટે છે. તેઓના સામે આસુરીસંપત્તિમાનો પડે છે તેમાં તેઓનો પસંદગી થાય છે અને તેઓ જે અનુભવો ઢંકાઈ ગયેલા હોય છે તેઓનો તથા શુભ સિદ્ધાંતોનો પ્રકાશ કરે છે. એવા શુભ ધર્મસ્વરૂપ મહાત્માઓની સેવા ભક્તિ કરવી અને ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવા તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે અન્તરમાં અને બાહ્યમાં પ્રવર્તવું જોઈએ.

અવતરણુઃ—ઉપર્યુક્ત મહાત્મા સદ્ગુણ પ્રભુની આજ્ઞાપૂર્વક ધર્મ-પ્રવર્તકશાસનોન્નતિકારકકર્મો કરવાં જોઈએ અને સન્ત સાધુઓની ભક્તિપૂર્વક તેઓના સંરક્ષણકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. તે નીચે પ્રમાણે દર્શાવવામાં આવે છે.

માસન્તે સદુપાયા યે, દેશકાલાનુસારતઃ ।
 શુદ્ધધર્મ પ્રવદ્ધયર્થ, તે તે સેવ્યાઃ પ્રયત્નતઃ ॥૧૫૬॥
 દીર્ઘદૃષ્ટ્યનુસારેણ, શાસનોન્નતિકારકમ્ ।
 સર્વત્ર ધર્મવૃદ્ધયર્થ, સેવ્યં કર્મ સુયુક્તિતઃ ॥ ૧૫૭ ॥
 સતાં સંરક્ષણાર્થયત્, સેવ્યં કર્મ વિવેકતઃ ।
 ધર્મોત્પત્તિર્યતો વિશ્વે, સાધુમ્બો જાયતે ધ્રુવમ્ ॥૧૫૮॥
 સાધૂનાં સેવનં કાર્યં, દેયં દાનં સુભક્તિતઃ ।
 સાધુસહ્સ્રસ્ય યોગ્યંયત્, કર્તવ્યં તત્તુ ભાવતઃ ॥૧૫૯॥

શબ્દાર્થઃ—સત્ય શુદ્ધધર્મની વિશ્વમાં પ્રવૃદ્ધિ માટે દેશકાલાનુસારે જેને સદુપાયો ભાસે તેને ઉપાયોને કર્મયોગીઓએ પ્રયત્નથી સેવવા જોઈએ. દીર્ઘદૃષ્ટ્યનુસારે સર્વત્ર વિશ્વમાં ધર્મવૃદ્ધિમાટે શાસનોન્નતિ કર્મને સુયુક્તિથી સેવવું જોઈએ. સાધુઓના અને સાધ્વીઓના સંરક્ષ-

શુભસુખમય શક્તિયોને પ્રગટાવી શકાય છે. મનુષ્યોએ સત્ય સુખ-
મય જીવન યાને પ્રભુમય જીવનની પ્રાપ્તિ માટે સત્ય શુદ્ધ ધર્મની
પ્રવૃદ્ધિ થાય એવા દેશકલાનુસારે જેજે ઉપાયો હોય તેમાં ગીતાઈ
ગુરૂની આજ્ઞાથી પ્રવર્તવું જોઈએ. શુદ્ધ ધર્મના પ્રલયની સાથે સર્વ
જીવોના ધર્મનો પ્રલય થાય છે. અતએવ શુદ્ધ ધર્મની પ્રવૃદ્ધિ જે
ઉપાયોથી થાય તે તે ઉપાયોપૂર્વક ગુરૂગમ ગ્રહી સ્વાર્થ ત્યાગીને પ્ર-
વર્તવું જોઈએ. કર્મયોગીઓનું સર્વ કર્તવ્ય કાર્યોમાં મુખ્ય કાર્ય એ છે કે
સમસ્તવિશ્વમનુષ્યોને શુદ્ધધર્મનું સ્વરૂપ અવલોકાવવું. વિશ્વવર્તિ
મનુષ્યો જો આત્માના સત્ય શુદ્ધધર્મોને અવલોકે અને નિશ્ચય કરે તે
વિશ્વવર્તિમનુષ્યો સર્વે પરસ્પર એક બીજાને આત્મવત્ હોયે અને
રજોગુણ, તમોગુણમુક્તસત્ય સુખના ભોગી બને તેથી અનેક પ્રક-
રનાં દુઃખો કે જે દુનિયામાં જીવોને ક્ષણે ક્ષણે સતાવે તેઓને
અંત આવે. આ વિશ્વમાં સર્વ જીવો પરસ્પર એક બીજાને સ્વાત્મામાં
સ્વાત્મવત્ હોયે અને તેઓના આત્માની સાથે મળે એવું શુદ્ધ ધર્મ
આત્માન્ય, સર્વત્ર સ્થપાવાની સાથે સર્વ જીવોને પ્રભુમય જીવનની પ્રાપ્તિ થાય
છે. આત્મામાં સત્યજ્ઞાન, સત્યદર્શન અને આનંદવગેરે ધર્મો રહ્યા છે.
તેઓની સર્વજીવો વૃદ્ધિ કરે એટલે તેઓ સ્વયં પ્રભુમયજીવનવંત બને
છે. અને તેથી એક બીજાને સ્વાર્થવડે નાશ કરવાનો પ્રસંગ આવતો
નથી. તથા અનેક પ્રકારની માનસિક ચિંતાઓ ટળવાથી સત્ય
શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. બૌદ્ધ, સાંખ્ય, મીમાંસક, નૈયાયિકદર્શન, વેદાન્ત
ધર્મ, હિન્દુધર્મ, મુસલ્માન ધર્મ, ખ્રીસ્તિ ધર્મ, વગ્ગલાચાર્ય પુષ્તિધર્મ,
રામાનુજપંથ, કળીરપંથ, ચોક્ષોસોફી, બ્રહ્મસમ્યજ પ્રાર્થના સમજ,
શીવધર્મ, બીજા ધર્મ વગેરે અનેક ધર્મોનું મૂળ આત્માની અનેક પ્રકારે
જે અને તે સર્વે ધર્મો આત્મા અર્થાત્ બ્રહ્મમાં સમાય જેમ જ્યારે
જ્ઞાન થાય છે ત્યારે સર્વ મનુષ્યો વિચારે કે આત્મા તે શરીરમાં
હૃદયમાં, તણમાં તેણની પેઠે બ્યાપી રહ્યો છે, ત્યારે સર્વ સત્યો પણ
આત્મામાં બ્યાપી રહ્યાં છે. એવો નિશ્ચય થતાંની સાથે આત્માના શુદ્ધ
ધર્મોનો અનુભવ કરવા માટે ખરી લગની લાગે છે અને તેથી તેઓ
આત્માના શુદ્ધધર્મના અન્યંતરસિયા બને છે તેઓથી નેઓને શુદ્ધ

વર્તિમનુષ્યોને સત્યધર્મ છે અને તેથી સર્વ જીવોની સાથે અભેદ
 કરી શકાય છે, તથા પ્રભુમયજીવન પ્રાપ્ત કરીશકાય છે. તેમાં ધર્મની
 તકરારો વા સંસારના કલેશો નથી. તેમાં ઉચ્ચ નીચભાવ નથી. માટે કર્મ-
 યોગીઓએ એવા આત્માને શુદ્ધધર્મને પ્રચાર કરવા માટે જે બને
 તે સર્વે કરવું, અને વિશ્વમાં શુદ્ધધર્મને પ્રચાર કરવો કે જેથી
 વર્તુલરૂપ બનેલા ધર્મોથી પણ આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ કરીશકાય
 અને રાગદ્વેષાદિ અશુદ્ધધર્મોને નાશ થાય. શરીરમાં આત્મા તો તાવત
 સર્વપ્રકારના ધર્મોનો વિચાર કરીશકાય છે. જેનાથી સર્વનો પ્રકાશ થાય
 જે એવો આત્મા શરીરમાં છે. તેના વિના અન્યત્ર શુદ્ધધર્મ નથી. શુદ્ધ-
 ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે લક્ષ્મીસત્તા વગેરેની કંઈપણ જરૂર નથી. જે સર્વને
 જાણે તેણે છે એવા અનાદિ અનન્ત આત્મામાં કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધધર્મો
 છે. માટે આત્મામાં શુદ્ધધર્મ દેખો. સર્વ મનુષ્યોને આત્માઓમાં રહેલ
 શુદ્ધધર્મોને સમજાવો, એટલે તેઓ એક કોડીના ખર્ચ વિના મોટા મોટા
 શંકેનશાહો કરતાં અનન્તગુણાસુખી થશે. આત્મા વિના આ વિશ્વમાં
 કોઈએ કંઈ શોધ્યું નથી. બ્યારે આવી સિયતિ છે ત્યારે આત્મામાં
 ઉદ્ધા ઉતરવાની જરૂર છે અને આત્માના શુદ્ધધર્મની વૃદ્ધિ માટે આવ-
 સ્યક ઉપાયોથી પ્રવૃત્તિ કરવાની જરૂર છે. આત્માના શુદ્ધધર્મની પ્રાપ્તિ-
 વિના બ્રહ્મસત્તા લક્ષ્મીસામ્રાજ્યથી કદિ મુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી. આત્માના
 શુદ્ધધર્મને અનુભવ કરીથી વિશ્વવર્તિસર્વજીવોના કલ્યાણ માટે પ્રવૃત્તિ
 કરીશકાય છે. રાગદ્વેષાદિકપાપો અત્યંતક્ષીણ થવાથી આત્માના શુદ્ધ-
 ધર્મને અવિભાવ થાય છે. લાજોદ્યોત્રાની શોધો, લાજો કરોયે જાનને
 ધર્મપુસ્તકો, લાજો કરોયે જાતની વિદ્યાકળાઓ વગેરે ત્યાંથી ઉપજ
 થયાં ? તેના જવાબમાં કહેવું પડ્યું કે આત્મામાંથી. ત્યારે હવે આત્માના
 મૂળજ્ઞાનાદિ શુદ્ધધર્મને પ્રકટાવવાથી કંઈ બાકી રહીશકે તેમ છે કે !
 ના કંઈ નહીં. શુદ્ધભગવાને આત્માનું ધ્યાન ધર્મું હતું. મદમદપયઃવર્તરે
 આત્મ.૩૫ પુદ્ગલનું ધ્યાનધરી ધર્મમત પ્રવર્તીઓ હતો ચંક્રચાર્યે આત્મ-
 વર્તન ધર્મનું ધ્યાનધરીને અદ્વૈતબ્રહ્મની સ્થાપના કરી હતી. રામાનુજચર્યે,
 વર્તન ધર્મનું ધ્યાનધરીને અદ્વૈતબ્રહ્મની સ્થાપના કરી હતી. રામાનુજચર્યે,
 વર્તન ધર્મનું ધ્યાનધરીને અદ્વૈતબ્રહ્મની સ્થાપના કરી હતી. રામાનુજચર્યે,
 વર્તન ધર્મનું ધ્યાનધરીને અદ્વૈતબ્રહ્મની સ્થાપના કરી હતી. રામાનુજચર્યે,

દેશોમાં, સમગ્રવિશ્વમાં આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ શુદ્ધધર્મને
 ઉત્પત્તિ કરાવનાર સાધુઓની અને સાધ્વીઓની સેવા ભક્તિ ધર્મી જોઈએ.
 નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિધર્મમાં સાધુઓ તટલીન રહે છે અને વિશ્વને
 કુટુંબ સમાન ગણીને અનેક આધ્યાત્મિક તત્ત્વોનો સર્વત્ર પ્રચાર કરે
 છે. આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો પ્રકાશ કરનારા સાધુઓ છે. પરમાત્મા
 ઓના ઠેઠ પાસેના સાધુઓ છે. આ વિશ્વમાં મોક્ષ મુખની
 ઝાંખીનો અનુભવ કરનારા, મસ્તસાધુઓ છે. અનેક પ્રકારનું ધર્મિક
 શિક્ષણ આપનારા સાધુઓ છે. વેદો, આગમો, બાઈબલ, પુરાણ
 આદિ ધર્મશાસ્ત્રોની જીવંતી મૂર્તિઓ સાધુઓ છે. જેઓ
 હૃદયોમાંથી ભૂતકાલમાં અનેક શાસ્ત્રો નીકળ્યાં, વર્તમાનમાં નીકળે છે અને
 ભવિષ્યમાં નીકળશે એવા મહાત્મા સાધુઓ વિના દુનિયામાં અન્ય જે
 રત્નો ગણાય છે તે અસત્ય છે. સત્ય સ્વાતંત્ર્ય લોકતાઓ સાધુઓ
 છે. મસ્તસાધુઓ કોઈની પરવા વિના શુદ્ધપ્રેમથી વિશ્વજનોને
 સત્ય વિચારો જણાવે છે. તેઓ સમાધિ ધ્યાનમાં રહીને પરમાત્માને
 સાક્ષાત્કાર કરી અલમસ્ત બને છે. જડવાદીઓ, નાસ્તિકો, સાધુઓન
 સંઘને-સમુદાયને નિરૂપયોગી ગણે છે અને સાધુસમુદાય તરફ નિર-
 રક્ષારની લાગણીથી જીવે છે છતાં સાધુઓ મૈત્રી શાવથી તેઓને કેમે
 છે; અને તેઓને પ્રતિબોધવા જેટલા ઘટે તેટલા ઉપાયોથી પ્રવૃત્તિ
 કરે છે. આ વિશ્વમાં પરમાર્થની મૂર્તિઓ અને જીવતા દેવો, સાધુઓ
 છે. તેઓ વિશ્વને અદ્વૈતાનિ અને મહાલાલ સમર્પી શકે છે. મનુ-
 ષ્યોના હૃદયોમાં સાધુઓની સત્તા છે ત્યારે મનુષ્યો પર બાહ્ય સત્તા
 પ્રવર્તક રાજાઓ રહેનશાહો છે. સાધુઓના સમુદાયમાં જેને સાક્ષર
 પરમાત્મત્વ ન દેખાતું હોય તે નિરાકારપરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા
 શક્તિમાન થતો નથી. સાધુઓની હાથ લેવાથી દેશનું કોમનું અને
 સમાજનું શ્રેય થઈ શકતું નથી. રાજાઓને અને મનુષ્યોને સમસ્ત
 ગણીને તેઓને આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના સમર્પનાર સાધુઓ છે. સાધુઓના
 જે આધ્યાત્મિક ઉદ્ગારો નીકળે છે તે પરંપરાપ્રવાહે ધર્મ-
 શાસ્ત્રો તરીકે વિશ્વમાં પ્રવર્તે છે. પરમાત્માના વિશ્વાસ પર સર્વસમર્પણ
 કરનારા સાધુઓ છે માટે તેઓની સેવા કરવી જોઈએ અને અત્યંત

ઓની ત્યાંના કરતાં : વિશેષ : પૂજ્યતા છે તેથી ; આર્યજનો નિવડિ
સુખ જે લોગવે છે તેવું સુખ ત્યાંની મોંજશોખની પ્રતિયોગી
તેઓને સ્વપ્નમાં પણ મેળતું નથી. અતઃ એવ સાધુસમુદાયની મુશ્કિ
દાનથી સેવા કરવી જોઈએ.

અવતરણુ:—ધર્મરક્ષક અને ધર્મકર્મસુધારક કર્મયોગીઓએ સામા
જિક પ્રબંધોપૂર્વક ધર્મવૃદ્ધિકર કાર્યો કરવાં જોઈએ તે નિર્દેશ છે.

શ્લોક.

સામાજિકપ્રવન્ધેન-ધર્મકર્મ સુધારકૈ:

ધર્મરક્ષકકર્માણિ, કર્તવ્યાનિ પ્રયત્નતઃ ॥૧૬૦॥

સર્વકર્મવિનાશાય-શાશ્વતાનન્દહેતવે

ધર્મવૃદ્ધિકરં કર્મ-કર્તવ્યં ધર્મરક્ષકમ્: ॥૧૬૧॥

શબ્દાર્થ:—ધર્મકર્મસુધારક જ્ઞાનયોગી કર્મયોગીઓએ ધર્મરક્ષ
કર્મોને સામાજિકપ્રબન્ધવડે કરવાં જોઈએ. ધર્મરક્ષકકર્મયોગીઓએ
જ્ઞાનાવરણીયાદિસર્વકર્મવિનાશાર્થે અને શાશ્વતાનન્દ માટે ધર્મવૃદ્ધિ
કર્મ કરવું જોઈએ.

વિવેચન:—ધર્મકર્મસુધારકોએ પ્રયત્નથી ધર્મરક્ષક કાર્યો કરવાં
જોઈએ. સામાજિક પ્રબન્ધોની વ્યવસ્થાપૂર્વક ધર્મરક્ષક કર્મો કરી શકાય
છે. ધર્મકર્મોનું પરિતઃ સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી અને ધર્મકર્મોની ઉત્પત્તિ
અને તેના યોગ્ય દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ પ્રમાણે કયા અધિકારી હશે
હોય છે, તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવાથી ધર્મરક્ષક કર્મોમાં મુધારો વધશે
કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવ પ્રમાણે સ્વપ્ન
પર ને આવશ્યક અનાવાશ્યક કયાં કયાં ધર્મકર્મો છે તેનું પરિપૂર્ણ
જ્ઞાન થવાથી ધર્મકર્મસુધારક જની શકાય છે. આવશ્યક ઉપદેશો
અને અનુપયોગી ધર્મકર્મોનું વર્તમાન દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવથી પરિપૂર્ણ
જ્ઞાન થવું જોઈએ. સામાજિક પ્રબન્ધપૂર્વક ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરદેથી
ધર્મકર્મોમાં મુધારો કરી શકાય છે. ઉદારદૃષ્ટિથી સર્વ ધર્મોને અન-
ન્તજ્ઞાનવર્તુલમાં સમાવેશ થાય તેવી દૃષ્ટિએ ધર્મકર્મોને મુદ્દે

લાગ્યો છે. ધર્મને હંજગ ગણીને તેનો તિરસ્કાર કરનારા નહિ
કોનો પ્રાદુર્ભાવ થવા લાગ્યો છે, તેઓની સામા ટકો રહેવા
જેવી રીતે ધર્મકર્મમુધારકોએ ધર્મરક્ષાકારકકર્મો કરવાં બેઠાં
આત્મજ્ઞાન, પરમાત્મજ્ઞાનના ઉપદેશોનો ઘેરોઘેર ફેલાવો થવો બેઠાં
અને કાયરતા, ભીરૂતા અને દીનતાના નાશપૂર્વક લોકોની ધર્મધર્મ
પ્રવૃત્તિ થવી બેઠાં. સર્વપ્રકારના ધાર્મિક સિદ્ધાંતોનો ઘેરોઘેર ઉઘાડવો
થવો બેઠાં. આત્માના શુદ્ધધર્મોની પ્રાપ્તિ માટે વિશ્વવર્તિમનુષ્યોને
જાગૃત્ કરવા બેઠાં. ધર્મની રૂઢીઓ પ્રમાણે નિરસતાથી પ્રવર્તનારા
સંમૂર્ધિમપંચેન્દ્રિય જેવા મનુષ્યોમાં ધાર્મિકજ્ઞાનનો સંચાર થવો
બેઠાં. સર્વ મનુષ્યોમાં આત્મશક્તિઓનો ખ્યાલ પ્રગટાવવો બેઠાં
અને તેઓ ફરજ માનીને સર્વ આવશ્યક કર્મો કરે જોયો ઉપરોક્ત થવો
બેઠાં. બ્યવસ્થાથી ધાર્મિકકર્મો કરનારા મનુષ્યોનો સમૂહ પ્રગટાવવો
બેઠાં. હુંતુંનો ભેદભાવ ટળે અને સર્વજીવો પોતાનામાં દેખાવ એવ
આધ્યાત્મિકજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો બેઠાં. ધર્મકર્મમુધારક કર્મોએથી
ઓઝે એ પ્રમાણે ધર્મરક્ષા કરવાના કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થવું બેઠાં
આત્મજ્ઞાનપૂર્વક ધર્મકર્મોનું રહસ્ય શું? છે તેનો લોકોને પરિપૂર્ણ અનુભવ
આપવો બેઠાં. લોકોને અજ્ઞ સખીને ધર્મકર્મના જેજો મુધાર કરવામાં
આવે છે તેમાં પરિણામે અદ્યક્ષાલ અને અત્યંત દાનિ પ્રાપ્ત થવો છે
આધ્યાત્મિક જ્ઞાનનો સૂર્ય સદા પ્રગટિત રહે છે તે વિશ્વ મનુષ્યે સર્વ
સ્વયમેવ સ્વયોચ્ચ ધર્મકર્મ મુધારને કરી શકે છે અને વર્તમાનમાં
ધર્મનું રક્ષણ કરીશકે છે. ત્યારે આધ્યાત્મજ્ઞાનનો સૂર્ય અજ્ઞ થવો છે
ત્યારે ધર્મોમનુષ્યોમાં આચારોભેદે અંપ્રણય બેદો થવો છે અને અજ્ઞ
લોકોનું ભેર ફાવી જવામાં અત્ય રહસ્યોથી લોકો અજ્ઞાત રહેવામાં જાણી
જાતીઓનો પ્રાદુર્ભાવ થવો છે. હવે આધ્યાત્મિકજ્ઞાનના સૂર્યના નિરોધને
કંઈક લોકોપર પ્રગટ પડવા લાગ્યો છે. તેથી લોકો અત્યની રે પડવા
લાગ્યા છે. તેથી હવેનો અંકનિપ્રગટ મળવા છે. હવે ધર્મના યજ્ઞ
મથન થવો અને અત્ય ગ્રાધવા માટે વિશ્વમાં સર્વ પ્રદ્યોતિ
થએલી છે તેથી એ ચગતગત પરિણામે લોકોમાં અનેક ધાર્મિક
વર્તન થવો છે. જનપ્રજાન મદા-મદા: ધર્મકર્મોને મુદ્દે કરીને અધ્ય-

અવતરણુઃ—બ્રાહ્મોન્નતિજીવનપ્રદ અને આન્તરઆધ્યાત્મિકપ્રગતિ
પ્રદ ધર્મકાર્યો કરવાની ધર્મદ યોગ્ય પ્રવૃત્તિને બ્રાહ્મવચનમાં આવે છે.
શ્લોક.

બ્રાહ્મોન્નતિઃ સદા સાધ્યા, ધર્માવિરુદ્ધકર્મભિઃ ।
ઉદયેનાન્વિતો ધર્મો, બ્રાહ્મવ્યવહારે શુભઃ ॥૧૬૨॥
જીવન્તિ સત્તયા લક્ષ્મ્યા, વિદ્યાયા ચ જનાભુવિ ।
યૈર્ધર્મપ્રવન્ધૈશ્ચ, સેવ્યં તત્તદ્યથોચિતમ્ ॥૧૬૩॥
ધર્મોન્નતિવિવૃદ્ધચર્યં, સેવ્યં સાત્ત્વિકકર્મ યદ્ ।
દેશકાલાનુસારેણ, સર્વશક્તિપ્રદાયકમ્ ॥૧૬૪॥
યત્ર ધર્મેભવેત્ સેવા, સર્વજીવોપકારિકાઃ ।
ઔદાર્યદૃષ્ટિતો ધર્મો, વિશ્વે વ્યાપ્નોતિ નિશ્ચયઃ ॥૧૬૫॥
આત્માર્પણં સદાકાર્યં, ધર્મરક્ષણહેતવે ।
યત્ર ધર્મોજયસ્તત્ર, ધર્મેણેવ સદોન્નતિઃ ॥૧૬૬॥
ધર્મોન્નતિર્મવેદ્યસ્મા, ત્સર્વદેશે સુશાન્તિદા ।
તાદૃશ્યો યોજનાઃ સર્વા, કર્તવ્યા દીર્ઘદૃષ્ટિઃ ॥૧૬૭॥

વિવેચનઃ—કર્મયોગીએએ ધર્માવિરુદ્ધકર્મોવડે સદાધર્મોન્નતિપ્રદ
બ્રાહ્મોન્નતિ સાધવી એમએ. બ્રાહ્મોન્નતિસદિનધર્મ પ્રદેખર બ્રહ્મ
વ્યવહારથી શુભ છે. બ્રાહ્મોન્નતિની સાધે ધર્મોદયને બ્રાહ્મવદતિ સંનિ
વને છે. બ્રાહ્મોન્નતિ પણ શુભવ્યવહાર ધર્મ છે. બ્રાહ્મોન્નતિપ્રદ
ધર્મવ્યવહાર આદરવા યોગ્ય છે. નિવૃત્તિમયપ્રવૃત્તિ માર્ગવિદ્યારોએ
બ્રાહ્મોન્નતિ સાધવી એમએ. બ્રાહ્મોન્નતિના અનેક ભેદ છે. કર્મ
પ્રકરનાં બ્રહ્મશુભોન્નતિયોને દ્રવ્યસ્રેષ્ઠપ્રકારમાવથી મુદરમાંએ સ્વપિપ્રત્ન
સાધવી એમએ. બ્રાહ્મોન્નતિવ્યવહારથી ઉદયસદિન ધર્મ, વિદ્યુ
યેન કર્મપણ કર્મ સમર્થ થાય છે. આધ્યાત્મિક ભગથી બ્રહ્મધર્મ

અવતરણુઃ—બ્રહ્માન્નતિજીવનપ્રદ અને આન્તરઆધ્યાત્મિક પ્રવૃત્તિ પ્રદ ધર્મકાર્યો કરવાની ધર્મદ યોગ્ય પ્રવૃત્તિને જાણાવવામાં આવે છે.

શ્લોક.

બ્રાહ્મોન્નતિઃ સદા સાધ્યા, ધર્માવિરુદ્ધકર્મભિઃ ।

ઉદયેનાન્વિતો ધર્મો, બ્રાહ્મવ્યવહતેઃ શુભઃ ॥૧૬૨॥

જીવન્તિ સત્તયા લક્ષ્મ્યા, વિદ્યાયા ચ જનાભુવિ ।

યૈર્ધર્મપ્રવન્ધૈશ્ચ, સેવ્યં તત્તદ્યથોચિતમ્ ॥૧૬૩॥

ધર્મોન્નતિવિરુદ્ધચર્યં, સેવ્યં સાત્ત્વિકકર્મ યદ્ ।

દેશકાલાનુસારેણ, સર્વશક્તિપ્રદાયકમ્ ॥૧૬૪॥

યત્ર ધર્મેભવેત્ સેવા, સર્વજીવોપકારિકાઃ ।

ઔદાર્યદૃષ્ટિતો ધર્મો, વિશ્વે વ્યાપ્નોતિ નિશ્ચયઃ ॥૧૬૫॥

આત્માર્પણં સદાકાર્યં, ધર્મરક્ષણહેતવે ।

યત્ર ધર્મોજયસ્તત્ર, ધર્મેણેવ સદોન્નતિઃ ॥૧૬૬॥

ધર્મોન્નતિર્ભવેદ્યસ્મા, ત્સર્વદેશે સુશાન્તિદા ।

તાદર્યો યોજનાઃ સર્વા, કર્તવ્યા દીર્ઘદૃષ્ટિઃ ॥૧૬૭॥

વિવેચનઃ—કર્મયોગીઓએ ધર્માવિરુદ્ધકર્મોનું સદા ધર્મોન્નતિપ્રય બ્રાહ્મોન્નતિ સાધવી જોઈએ. બ્રાહ્મોન્નતિસદિનધર્મ પ્રદેશર જદ બ્યવહારથી શુભ છે. બ્રાહ્મોન્નતિની સાધે ધર્મોદયનો બ્યવહારિ સંપદ થતે છે. બ્રાહ્મોન્નતિ પણ શુભબ્યવહાર ધર્મ છે. બ્રાહ્મોન્નતિપ્રય ધર્મબ્યવહાર આદરવા યોગ્ય છે. નિવૃત્તિભવપ્રવૃત્તિ મુક્તિવિદ્યાપદેને બ્રાહ્મોન્નતિ સાધવી જોઈએ. બ્રાહ્મોન્નતિના અનેક ભેદ છે. વર્ગ પ્રકારની બ્રહ્મશુભોન્નતિયોને દ્રવ્યચેત્રગતભાવથી મુદરયોએ સ્વપિત્ત સાધવી જોઈએ. બ્રહ્મલોકબ્યવહારથી ઉદયસદિન ધર્મ, વિદ્યુ વેનું કર્યાણુ કરવા અમર્યદાય છે. આધ્યાત્મિક ભગથી બ્રહ્મધર્મ

જેથી ગૃહજીવનમાં ધાર્મિક જીવન ગાળવામાં સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્તિ
 કરી શકાય. લક્ષ્મીસત્તાવિદ્યાના જીવનથી મનાયોએ બાહ્યજીવન
 જીવવા એવા ધર્મપ્રત્યેષાવડે પ્રવર્તવું જોઈએ. હાલ પાશ્વ
 દેશોમાં લક્ષ્મી, વિદ્યા અને સત્તાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે તેથી તેઓ
 બાહ્યપ્રગતિજીવને જીવવાને સંપ્તિમાન થએલા છે. પરંતુ તેઓ
 ધર્મવિરુદ્ધ એવાં ધર્મકર્મોવડે બાહ્યજીવને જીવવું એવે ધર્મ
 ઉદ્દેશ વિરમરંધે ન જોઈએ. ધર્મવિરુદ્ધ ધર્મપ્રત્યેષાવડે બાહ્યજીવન
 પ્રગતિ અનુકૂળ સત્તાલક્ષ્મી અને વિદ્યાની પ્રગતિ થવી જોઈએ. પ્રવૃત્તિમય
 નિવૃત્તિ એ યુરોપનું કર્મસૂત્ર છે અને નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિ એ
 આર્યદેશનું કર્મસૂત્ર છે. પ્રગતિ પ્રચારક કર્મસૂત્રોવડે ગૃહસ્થ મનુષ્ય
 જીવી શકે છે, અન્યથા સ્પર્ધાથી પતિત થતાં તેઓને અને તેઓના
 ધર્મને નાશ થાય છે. વિદ્યા સત્તા અને લક્ષ્મીથી લીન જંગલી પ્ર
 જાએ જેમ પડતી રિધતિમાં આવી પડેલી છે તેમ જે રેશનલ લેકે
 વિદ્યા સત્તા અને લક્ષ્મીથી જાણ થાય છે તેઓની તેવી રિધતિ થાય છે
 ધર્મમિનુષ્યોની પાસે વિદ્યા સત્તા અને લક્ષ્મી હોય છે તે તેને
 સદુપયોગ થાય છે અને ઉત્તરે તેથી અધર્મીઓનો નાશ થાય છે જ
 ઉદ્ધાર કરી શકાય છે. અન્વયુત્તી મનુષ્યો વિદ્યામત્ત લક્ષ્મીનો
 દેશની, સમાજની, સંઘની અને વિશ્વવિનિમય જીવેની આત્માની
 પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. અન્યથા સર્વગુણી મનુષ્યોએ બાહ્યજીવન
 સંવૃત્તિનું મુખ્ય જીવવું જોઈએ. બાહ્યપ્રગતિ અને અન્વયુત્તિ
 કારકસર્વજીવનસૂત્રોએ સારી રીતે અભ્યાસ કરે જોઈએ અને
 પશ્ચાત્ત બાંધ પ્રકારની પ્રગતિના જીવનથી જીવવા સંવૃત્તિ
 પ્રત્યેષાવડે યથાચિત્ત કર્મો કરવાં જોઈએ. જીવવું એ માટે જોઈએ
 તેને ઉત્તર અને અન્વયુત્તિ બાંધથી મજા શકે તેમ છે. અન્વય
 હાલ બની જે દુષ્પ્રભવ જીવન મારવું ને માટે જીવવાની જરૂર નથી
 અન્વયુત્તિપરિણ, વિશ્વધિપરિણ અને સામાજિકને મુખ્ય
 દેશને નવજીવન એવમટે જીવવું જોઈએ. બાહ્યપ્રગતિનો મજા
 નવ વિદ્યાલક્ષ્મી સત્તાની પ્રવૃત્તિ છે. એ જીવવું પ્રવર્તે અને
 નવ કરીને બાહ્યજીવનની પ્રવૃત્તિને નવ જીવન મારવ

સંકુચિતદષ્ટિવર્તુલથી સર્વશક્તિપ્રદાયકધર્મકર્મોને . સેવ્યાથી સંકુચિત
 તાને નાશ થતો નથી અને નીતિનાં વિધિવ્યાપક ધર્મસૂત્રેને
 પણ હપુવર્તુલવાળાં કરી શકાય છે. આત્માની સર્વ શક્તિયોને નષ્ટ
 થાય એવાં ધર્મકર્મો જે જે જાણતાં હોય તેઓને કરાડે જાણી
 નમસ્કાર કરવા ભેગજો આત્માની શક્તિયો વધે એવાં આધ્યાત્મિક
 અને વ્યાવહારિક ધર્મ કર્મોને દાલ જો મનુષ્યે: મેરે અને દાનિ
 વિનશક કર્મોને ત્યાગ કરે તો તેઓ જીવનનિને દેશમાંથી, મધ્ય
 માંથી અને સુધમાંથી હાંકી કઢાડવાને શક્તિમાન થઈ શકે. આધ્યાત્મિક
 શક્તિયોના સંગઠન વિના વ્યાવહારિક શક્તિયોનું સાનિક
 અભાધિત સંગઠન થઈ શકતું નથી એવો દૈવી નિયમ છે. અતઃ
 એવ સર્વ શક્તિયોને પ્રાપ્ત કરવા માટે દેશજાતાનુસાર જેજે સ.વિ. કર્મ
 કરવાં પડે તેમાં આધ્યાત્મિક શક્તિયોનું સંગઠન થાય એવો જમ રી.
 યોગ દાખવો ભેગજો. આધ્યાત્મિક સર્વ શક્તિયોની પ્રાપ્તિ વિન: દેશ, કામ,
 દાયની સંયોજનિ કદાપિ થઈ નથી, થતી નથી અને થશે નહિ.
 વર્તમાનમા શક્તિયો વધે તેને: પ્રત્યક્ષ અનુભવ આવ્યા વિન: રહેતો નથી.
 આનિક વૃત્તિપૂર્વક સર્વ શક્તિયો વધે એવાં મુખ કર્મો કરવામાં
 સ્વરૂપની પૂર્વજા થાય છે. સર્વદેશે, મિત્રકોષે, મિત્ર જાતીય મનુષ્યે,
 વગેરેની ઉન્નતિ જેથી વ્યવહારમા પ્રવર્તતી થાય એવા સર્વ દુષ
 વિચારોને અને આચારોને ધર્મ તરીકે કથવામાં આવે છે. ધર્માનુકૂલ
 સર્વ વિચારોને અને આચારોને આધ્યદૃષ્ટિએ ધર્મ કથવામાં
 આવે છે. મુરૂની બાજીથી આશ્રિન્નનિ થાય છે. વિદ્યમન્ત અને
 લક્ષ્મીવટે ધર્મની આરુપણ કરવામા આવે છે તે વિદ્યારિને નરજ
 થાય છે. વિદ્યમન્તલક્ષ્મીવટે જેઓ ધર્મની આરુપણ કરે ॥ અને
 વિદ્યારિને: સદુપયોગ કરે ॥ તેઓની આરુપણ વિદ્યમા પ્રતિષ્ઠ છે.
 વિદ્યમન્ત લક્ષ્મીથી ધર્મની આરુપણ જો ન કરવામા જાડી તે
 અનુપત્ત જમ થવા વિન: રહેતું નથી. વિદ્યમા જે જે ધર્મ: સજ
 વન રહે છે તેમા સજીવન શક્તિ હોય તે તેઓ: સજીવન રહે રહે
 છે. જે ધર્મ, વિદ્યારિને: મમન નહીંને તેઓની મેર ૧૫૫
 રાખવે છે તે ધર્મની વિદ્યમા આરુપણ થાય છે. જે ધર્મ: અને

વીને જે મનુષ્યો વિશ્વવર્તિસર્વજ્ઞોની સત્તા ધન, લક્ષ્મી, સદુપદેર
 દિથી લેવી ઘટે તેવી સેવા કરે છે તે લોકો વિશ્વમાં ધર્મને પ્રવ
 કરવાને અને ધર્મની સર્વત્ર વ્યાપકતા કરવાને શક્તિમાન થાય ।
 સેવાના અનેક લેહ છે. સર્વ જીવોના આત્માઓનાં દુઃખો દાગવાં ન
 ગુરુ આદિની સેવાવડે તેઓના ઉપદેશ પ્રમાણે પ્રવર્તવું એજ સે
 ધર્મનું લક્ષણ છે. સદ્ગુરુઓનાં ચરણકમલ સેવાથી સેવા ધર્મ
 રહસ્યોનું જ્ઞાન થાય છે. સાધુઓની સન્તોની કૃપા મેળવવા સદાકા
 તેઓની સેવા કરવી જોઈએ. ગુરુઓના મુખના સદુપદેશથી સેવાધર્મન
 પ્રાપ્તિ થાય છે. સર્વ મનુષ્યો પૈતૃપૌત્રના ધર્મની સર્વત્ર મનુષ્યેષ
 વ્યાપકતા કરવાને ઇચ્છે છે અને તે માટે રક્તના પ્રવાહ વહે જો
 મુદ્દો કરવાને માટે પણ જાહી રાખતા નથી. પરંતુ સર્વ જીવોને જ
 તમા સમાન માનીને તેઓ સેવા ન કરે ત્યાં મુખી તેઓ ધર્મન
 સદ્વિચારોની અને સદાચરોની વ્યાપકતા કરવા શક્તિમાન થતા નથી
 ગમે તેવા દુષ્ટપ્રતિપક્ષીમનુષ્યોને પણ સેવા ધર્મથી સ્વધર્મમાં ફેર
 શકાય છે. નાસ્તિક મનુષ્યોને પણ તેઓનાં દુઃખ દાગવારૂપ સેવા પ્રા
 ત્તિથી ધર્મ માર્ગમાં આકર્ષી શકાય છે. અન્નદાનથી, વસ્ત્રદાનથી, વિદ્યા
 દાનથી, સદ્વિચારદાનથી, સદાચારદાનથી અને શુભશક્તિયો જે જે
 હોય તેઓનું અન્ય મનુષ્યોને દાન કરવાથી જીવોની સેવા કરી શકાય
 છે. દુર્ગુણીઓને અનેક ઉપાયોથી મુખારીને તેઓની સેવા કરી શકાય
 છે. રત્નોગુણી અને વસ્ત્રોગુણી મનુષ્યોને મુખારીને તેઓને સત્ત્વગુણ
 કરવાથી તેઓની સેવા કરી એમ કહી શકાય છે. તોફાની, કોટેડી
 મનુષ્યોને શાંતિ ગુણનું દાન આપીને તેઓની સેવા કરી શકાય છે.
 વિશ્વવર્તિમનુષ્યોમાંથી ક્રોધ, માન માય-લોભ વગેરે દુર્ગુણોને નાશ
 થાય અને તેઓ આત્માની શક્તિયો ખીલવી શકે એવી જે જે પ્રા
 ત્તિયો કરવી તે કર્તવ્ય સેવા છે. સેવક યોગ્ય મુલ્ય પ્રાપ્તિના વિદ
 સેવાધર્મમાં પરિવેશ આવના સ્થિત રહી શકાતું નથી. જોઈએમ
 શહેરેશહેર ફરીને મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાનને ઉપદેશ આપે અને
 તેઓનું પ્રમુખજીવન કરવું એ ઉત્તમોત્તમ મેદધર્મને માન્ય છે
 ન્યાયી મદદામદા સમાન કૌશલ ઉત્તમોત્તમ મેદધર્મ કરવાને શક્તિ

:અનુગ્રહી ધર્મનું રક્ષણ કરવા આત્મભોગ આપણે જોઈએ. વિશ્વમાં
 :દયા, સત્ય, અસ્તેય, પ્રમાણિકતા, ભક્તિ-એવા, પરોપકાર, આત્મભાવ,
 :અધિવિચાર અને સદાચારો વગેરે અનન્ત ધર્મના ભેદોરૂપ ધર્મથી સર્વ
 :કાચોની મિદ્ધિ થાય છે. અતએવ ધર્મરક્ષામાં સર્વત્ર આત્માર્પણ કરવું
 :જોઈએ. સંકુચિતદૃષ્ટિવાળાઓ ધર્મરક્ષણાર્થે ઓડનું ચોડ વેતરી નખે
 :છે અને વિશાલ ધર્મના આશયોનું કેટલીક વખતે તો અજ્ઞાનપણથી
 :ખૂન કરી નાખે છે. સંકુચિતદૃષ્ટિમતે: પોતે જે ધર્મ માને છે
 :તેનાથી ભિન્ન જે જે ધર્મો હોય છે તેના બહિષ્કાર કરે છે અને
 :સ્વકીય માન્યતાવાળા વિચારોનું અને આચારોનું મૂળ સ્વસ્થ:શું હોય
 :તે નહીં જાણવાથી ધર્મના નામે પ્રવૃત્તિ કરીને અધર્મ પ્રવૃત્તિ કરે
 :છે. અતએવ ઉદારદૃષ્ટિથી સર્વ ધર્મોનું સ્વરૂપ અવગ્રાહીને પશ્ચાત્ત
 :ધર્મોના અનેક ભેદોની રક્ષા કરવામાં દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવથી જે જે
 :ઉપાયો આદરવા ઘટે તે આત્મસમર્પણ કરીને આદરવા. સ્વાશ્રયીએ
 :મનુષ્ય આત્મસમર્પણ કરીને ધર્મની જેટલી રક્ષા કરી શકે છે તેટલી
 :અન્યપરાશ્રયી મનુષ્યોથી બની શકતી નથી. ઉદાર દૃષ્ટિવાળા આત્મ-
 :સમર્પકમનુષ્યો સ્વાશ્રયી બનીને સમષ્ટિ બળ લેશું કરી ધર્મની રક્ષા
 :કરી શકે છે. અનેક વ્યક્તિયોના સંઘબળથી ધર્મની રક્ષા કરી શકાય
 :છે. પતિવૃત્તા ધર્મરક્ષણાર્થે રજપુતાનાનો સજ્જમણીઓએ આત્મોર્ચા
 :કર્તા છે તે ઇતિહાસથી અવગ્રાહ્ય શકે છે. કુમારપાલે ધર્મરક્ષાર્થે
 :આત્મભોગ આપવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નહોતું. લોળાલીમે દેશરક્ષારૂપ
 :સ્વધર્મની રક્ષા કરવામાં આત્મસમર્પણ કર્યું હતું. જે જે સત્યધર્મો હોય
 :તેઓની રક્ષા કરવાથી સર્વ જીવોની પ્રગતિમાં લાગ લેઈ શકાય છે. જે
 :વખતે જે ધર્મની રક્ષા કરવાની પ્રાસ જરૂર હોય તે વખતે તે ધર્મની
 :રક્ષા કરવી જોઈએ. આત્મસમર્પણ કયા વિના ધર્મની રક્ષા થઈ શકતી
 :નથી. દેશધર્મ, સમાજધર્મ, વિશ્વધર્મ, સંઘધર્મ, સ્વધર્મ, સામાજિક ધર્મ,
 :જૈન ધર્મ, જાનધર્મ, દર્શનધર્મ, ચારિત્રધર્મ, ન્યાયધર્મ, નિમિત્તધર્મ, ઉપદાન
 :ધર્મ, ઉપકારધર્મ, વિદ્યાધર્મ, જ્ઞાત્રધર્મ, વૈશ્યધર્મ, શુદ્રધર્મ, અતેકાન્તશુદ્ધધર્મ,
 :તત્ત્વધર્મ, આત્મધર્મ, આદિ અનેક પ્રકારના ધર્મોના રક્ષણથી સર્વ પ્રકારની
 :શક્તિયોને પ્રકટાવી શકાય છે અને તેથી વિશ્વમાં સર્વ બંધનરચાઓની

વિવેચન:—વિશ્વમાં ધાર્મિકમનુષ્યોના અસ્તિત્વની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ધાર્મિકમનુષ્યો વિશ્વમાં સર્વજીવોનું શ્રેય કરવા સમર્થ બને છે. દયા, સત્ય, અસ્તેય, પ્રજ્ઞવ્યર્થ, નીતિ, આમાણ્ય, સર્વજીવોપર મૈત્રી ભાવ, માધ્યસ્થ, કારુણ્ય, પ્રમોદ, શુણ્ણાનુસંગ આદિગુણોવાળા મનુષ્યો ધાર્મિકગણાય છે. દયા, સત્ય, શુદ્ધપ્રેમ, પરોપકારાદિગુણોવિના કોઈ મનુષ્ય ધર્મી બની શકતો નથી. મામોનુસારી ગુણોવિના સમ્યક્તાદિ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. સાધુઓ વગેરેની ભક્તિ કરવાના શુણ્ણવાળા મનુષ્યો ધાર્મિક થાય છે. શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મની અમુકોશી પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ મનુષ્ય ધાર્મિક કથાય છે. ગુણોવિના ફક્ત અમુક જાતની રૈદિક ધર્મક્રિયા કરવા માત્રથી કોઈ ધર્મીમનુષ્ય બનીશકતો નથી. ગુણોવિનાનો ધાર્મિકક્રિયાનો ઘટાટોપ નક્કરો છે એવંઅવગોષીને ઔદાર્યદૃષ્ટિથી અમુક જાતના વિચાર વર્તુલમાત્રથી સંકુચિત બનીગુણોની પ્રાપ્તિ કરવામાં પાછા ન હઠવું જોઈએ. મનુષ્યોને દેખીને જે હૃદયમાં દેવધારણુ કરે ■ તથા દેશકુલાદિભેદે મનુષ્યો વગેરેમાં પરસ્પર ભેદભાવ ધારણુ કરીને મનુષ્યોને આત્મવત્ અવલોકી શકતો નથી તે ધાર્મિક બની શકતો નથી. અમુક પંથના અમુકધર્મના, નામે ગણાતા સર્વમનુષ્યોમાં દયાદિગુણો સંપૂર્ણતયા ખીંચ્યા હોય વા ખીંચે ■ એવો સર્વથા નિયમ બાંધીશકતો નથી. જેનામાં ઉદાર ભાવના છે અને સર્વજીવોની ઉન્નતિ કરવા આત્મભોગ આપે છે તે ધાર્મિક મનુષ્ય ગણાય છે. સદ્ગુણોથી ગમે તે દેશનો અને ગમે તે જાતનો મનુષ્ય ધર્મી બનીશકે છે. જૈનધર્મીઓના અસ્તિત્વ ઉપર જૈનધર્મના અસ્તિત્વનો આધાર રહેલો છે. જૈનધાર્મિકોના અસ્તિત્વની સંરક્ષા માટે દેશકાલાનુસાર જેજે ઉપાયો આદરવા જોઈએ તે આદરવામાં આવશે તો જૈનધાર્મિકોનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ રહી શકશે. જૈનોની સંખ્યા ઘટતે તેરલાખની છે. દેશકાલાનુસારે જૈનધાર્મિકોનું અસ્તિત્વ રહેવા વિશાલ દૃષ્ટિથી ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. વિશાલ દૃષ્ટિ અને આત્મવત્ સર્વ જીવોને ગણી તેઓની સેવા કર્યાવિના ધાર્મિકમનુષ્યોની વૃદ્ધિ અને તેઓનું અસ્તિત્વ સંરક્ષી શકાતું નથી. સર્વમનુષ્યોને ધર્મપ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય ■ પરંતુ તેઓની દૃષ્ટિમાં સુધારો થાય તથા તેઓનામાં

ભેદે પરિવર્તનો જ થએલાં જણાય છે. માટે વિવેકદૃષ્ટિને અગ્રગામી
 કરી ધાર્મિકમનુષ્યોના અસ્તિત્વમાટે ઉત્સર્ગમાર્ગથી અને અપવાદ
 માર્ગથી જે કંઈ કરાય તે કરવું. પરંતુ તેમાં મત કદાચદહણ કરી સંકુ-
 ચિતદૃષ્ટિથી કદિ પ્રવૃત્તિ કરવી નહીં. સ્વતંત્ર વિચારોથી અને સ્વતંત્ર
 ચારોથી સ્વાગ્રથી બની ધાર્મિકમનુષ્યોના અસ્તિત્વમાટે જે કંઈ
 કરવું ઘટે તે કરવામાં અંશમાત્ર ન્યૂનતા સેવવી ન જોઈએ. ધાર્મિક
 મનુષ્યોના અસ્તિત્વમાટે દેશકાલાનુસારે યોગ્ય કર્મો કરવાં એનો અર્થ
 એવો ન કરવો કે જેથી પોતાની દૃષ્ટિમાં અધર્મમનુષ્યો તરીકે
 જોઓ ભાસતા હોય. તેઓનો નાશ કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી. વિશ્વમાં
 પરસ્પર મનુષ્યો એક બીજાને ધર્મભેદે, વિચારભેદે આચારભેદે અધર્મી
 ગણી તેઓના નાશપૂર્વક સ્વમાન્યતાવાળા ધર્મીમનુષ્યોના અસ્તિત્વ માટે
 પ્રવૃત્તિ કરે તો તે રજોગુણી તમોગુણી અધર્મ્ય પ્રવૃત્તિ ગણી શકાય. અત-
 એવ મતભેદનો કદાચદ ત્યાગ કરીને વિશ્વમાં ધર્મમનુષ્યોનાબળે
 અધર્મી મનુષ્યો કે જેઓ હિંસક, અસત્યવાદી, અન્યાયી, અપ્રમાણિક,
 જડવાદી અનેક દુર્ગુણના સેવક સક્ષસ કર્મ કરનારાઓ ॥ તેઓનો
 નાશ થાય એવી રીતે યોગ્ય કર્મ કરવાની જરૂર છે. રાગદ્વેષાદિ
 દુર્ગુણોનો નાશ કરવામાં જેઓ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને આત્માના જ્ઞાનાદિ
 ગુણો ખીલવવા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓ ધાર્મિકમનુષ્યો છે. જે જે
 અંશે સાવધ વિચારો અને સાવધાચારો. ટળે ॥ તે તે અંશે મનુષ્ય
 ધર્મી બને ॥ એમ વિશાલદૃષ્ટિથી વિચારીને ધાર્મિકમનુષ્યોના
 અસ્તિત્વમાટે આપત્તિકાલમાં પણ અપવાદમાર્ગથી જે જે તત્તત
 સમયાનુસારે યોગ્ય જણાય તેવાં કર્મોથી પ્રવર્તવું જોઈએ. અનેક
 બ્યક્તિઓના સમૂહબળથી ધાર્મિકમનુષ્યોનું સદા અસ્તિત્વ રહે એવા
 પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. અમુક ધર્મના અભિમાનમાત્રથી અન્ય ધર્મી-
 ઓની સાથે રક્તપ્રવાહ કરવાની જરૂર નથી. આ વિશ્વમાં આ
 કાલમાં પંચમહામતધારકત્યાગીમુનિવરો સાધ્વીઓ વગેરે મુખ્યતાએ
 ધાર્મિકો ગણાય છે માટે નાસ્તિકોના બળસામે તેઓનું અસ્તિત્વ
 કાયમ રહે એવા ઉપાયોને આદરવા જોઈએ. શ્રીકલિકાચાર્યે સરસ્વતી
 માળવાના રાજાના પાસે ॥ કાવચ જે ઉપાયો

પડનપાઠન અને સર્વમનુષ્યોને સહનિવાસી ધર્મમાં પ્રવર્તીવવા એ
 બ્રાહ્મણનું લક્ષણ છે. સમસ્તવિશ્વમનુષ્યોને જેઓ ધર્મનો બોધ આપવા
 લાયક હોય ■ અને સર્વજ્ઞ વીતરાગપરમાત્મકથિત ધર્મને
 વિસ્તાર કરવા કરાવવામાં જેઓએ બ્રાહ્મ સમર્પણ કર્યા હોય છે તેઓને
 બ્રાહ્મણ કથવામાં આવે છે. સમસ્તવિશ્વમનુષ્યોને જેઓ ધર્મના
 વિચારોમાં અને સદાચારોમાં આદર્શવત્ બની યોગ્ય ધર્મના શાસ્ત્ર
 બને છે તેઓને બ્રાહ્મણો કથવામાં આવે છે. ક્ષત્રિયાદિ વર્ણને શુભ-
 કર્મનું શિક્ષણ આપીને સ્વસ્વધર્મોનુસારે તેઓને ધર્મમાં અપ્રમત
 બનાવે છે તેઓને બ્રાહ્મણો કથવામાં આવે છે. તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદ
 ગ્રન્થમાં, આચારદિનકરમાં અને જૈનદૃષ્ટિપ્રતિપાદનિગ્રંથોમાં ચારે
 વર્ણના શુભકર્મોનુસારે આચાર પ્રબોધ્યા છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં અને વૈદિક
 શાસ્ત્રોમાં શુભકર્મોનુસારે ચારે વર્ણોનું સ્વરૂપ વર્ણવવામાં આવ્યું છે.
 શુભકર્મોની અભ્યવસ્થા થવાથી આધ્યાત્મિક ધર્મની પ્રાપ્તિમાં ઘણી
 હાનિ ઉદ્ભવે છે. સર્વ જીવોનું વિશ્વમાં જેઓ ન્યાયધર્મપૂર્વક રક્ષણ
 કરે છે તેઓને ક્ષત્રિયો કથવામાં આવે છે. શસ્ત્રાસનગ્રંથ પૃથ્વી
 રાજ્યોના જેઓ શાસ્ત્ર બને છે અને સાધુઓ, બ્રાહ્મણો, દેવો,
 ગાયો વગેરેનું રક્ષણ કરે છે તથા અન્યાયથી દુષ્ટોના હસ્તે પીડાતા
 મનુષ્યોનું ધર્મ્યયુદ્ધાદિવડે રક્ષણ કરે છે, તેઓને ક્ષત્રિયો કથવામાં
 આવે છે. ક્ષત્રિયોના ધર્મનો નાશ થાય છે. અતએવ ક્ષત્રધર્મ
 વિશિષ્ટ ક્ષત્રિયોની વિશ્વમાં આવશ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. વ્યાપાર-
 રક્ષાદિવિશિષ્ટ વૈશ્યવર્ગની પણ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ આવશ્યકતા
 સિદ્ધ કરે છે અને તેમજ પાદસમ શૂદ્રવર્ગની પાદવિશ્વસેવાયે આવ-
 શ્યકતા સિદ્ધ કરે છે. બાહુઓ જેમ શરીરનું રક્ષણ કરવા સમર્થ છે
 તેમ ક્ષત્રિયો પણ ધાર્મિકમનુષ્યો વગેરેનું રક્ષણ કરવા સમર્થ હોય
 છે. પેટ જેમ શરીરના દરેક અવયવનું પોષણ કરવા સમર્થ છે તેમ
 વૈશ્યવર્ગ પણ વ્યાપારાદિવડે સમાજનું-દેશનું અને વિશ્વવર્તિ સર્વનું
 યથાચોગ્ય રીતે પોષણ કરવા સમર્થ બને છે. પાદ જેમ શરીરની
 સેવા માટે ગમનાદિ પ્રવૃત્તિરૂપ સેવા કરવા તત્પર હોય ■ તેમ શૂદ્ર
 વર્ગ અર્થાત્ સેવકવર્ગ પણ સર્વ વિશ્વની સેવા કરવાને યોગ્યતાવંત

દ્વાર યથાને સ્થી. ક્ષાત્રવર્ગને ઉદ્ધાર કરવાથી અને શૂદ્રવર્ગને ઉદ્ધાર કરવાથી બ્રાહ્મણ અને વૈશ્યવર્ગને અત્યંત સાહાય્ય મળે છે. જૈનધર્મમાં શ્રી ઋષભદેવના સમયથી બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારવર્ણની અસ્તિતા છે. જૈનવેદોમાં અર્થાત જૈનનિગમોમાં ચારવર્ણની વ્યવસ્થા દર્શાવવામાં આવી છે. જૈનઆર્યવેદો-નિગમો, જ્ઞાનતી અષ્ટાંગે અને દિકાલથી છે અને અનન્તકાલ પર્યન્ત પ્રવર્તશે. શ્રી મહાવીરપ્રભુના સમયમાં ચારવર્ણના જૈનમતુષ્યો હતા. ચારવર્ણના જૈનમતુષ્યોના અસ્તિત્વના અભાવે હાલ જૈનધર્મિઓની જે સ્થિતિ થઈ છે તે સર્વથોડો ભલું છે. ચારવર્ણના ગુણકર્માનુસારે તેઓ માટે સ્વસ્થાધિકારે ધર્મકર્મની વ્યવસ્થાએ રચવામાં આવી છે. મુસદ્દાનકોમમાં ખ્રીસ્તિયોમમાં અને બ્રેડોમાં પણ ગુણકર્માનુસારે ચારવર્ણના મતુષ્યો પ્રવર્તે છે તેથી તેઓ કેટલાંક અને ધર્મમાં સ્વાતંત્ર્યજીવન ગાળવાને શક્તિમાન થયા છે. વેદધર્મિઓમાં ચારવર્ણની ગુણકર્માનુસારે વ્યવસ્થા રચવામાં આવેલી છે અને તે તેમાં હાલ જીવંતરૂપથી પ્રવર્તે છે. સર્વવર્ણોને ગૃહસ્થધર્મનાં મતો આરાધવાનો અધિકાર છે. પશુ, પંખી અને સર્વ મતુષ્યો સર્વ વિચારોને અને સદાચારોને આરાધવાને શક્તિમાન થાય છે. સર્વ સર્વવર્ણના લોકો ધર્મની આરાધના કરવા માટે અધિકારી છે. ધર્મની આરાધના કરવામાં શ્રીસર્વજ્ઞમહાવીરપ્રભુએ નાતંબતના લોકને દર્શાવે નથી. શ્રીવીરપ્રભુના સમયમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચારવર્ણ જૈનધર્મનું આરાધન કરતી હતી. કેટલાક સૈકાઓપર્યંત એવી ચારવર્ણની ધર્મવ્યવસ્થા જૈનકોમમાં પ્રવર્તતી હતી. જ્યાંસુધી એવી ધર્મવ્યવસ્થાપૂર્વક ચારવર્ણો જૈનધર્મમાં પ્રવર્તતી હતી ત્યાંસુધી જૈનધર્મની બાહ્ય હારિક બ્રહ્મજ્ઞાલીમાં કંઈ ખામી નહોતી અને એવી ચારવર્ણની જૈનધર્મવ્યવસ્થા પાળવાનો અંત આવ્યો ત્યારથી જૈનધર્મની બ્રહ્મજ્ઞાલીમાં ખામી આવી અને વર્તમાનમાં જૈનસંખ્યામાં ઘટાડો થયો છે તેથી સર્વમતુષ્યોજ્ઞાત છે. જૈનધર્મપાળનાર બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર તથા ત્યાગી સહાત્મવર્ગ છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં ગૃહસ્થ યોગ કેટલાક સંસ્કારોને ગૃહસ્થ જૈન બ્રાહ્મણો કરાવે અને ત્યાગી યોગ કેટલાક સંસ્કારોને જૈનધર્મીઓ કરાવે છે. આચારદ્વિતરમાં ગૃહસ્થ

સહ જૈનધર્મના આચારોને યથાશક્તિ આરેવણો પાળી શકે છે આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિગુણોને ખીલવી શકે છે. આરેવ મનુષ્યોને જે ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવાનો અધિકાર નથી તે ધર્મનું વિ અરિતત્વ રહેતું નથી. મુસલમાનકોમ, ખ્રીસ્તિ યાદુ વગેરે કોમોમાં કમોનુસારે પ્રવૃત્તિ કરનારા આરેવણના મનુષ્યો હયાત છે તે ધર્મનો અચાર બ્યાપક તરીકે પ્રવર્તે છે. જૈનધર્મમાં પણ પૂર્વની આરેવણો સ્વસ્થાધિકારે વિવેક ચતના પૂર્વક પ્રવર્તે એવી પ્રવૃત્તિ કર કર્મયોગીઓ અત્યંતસંખ્યામાં પ્રગટો, બાહ્યસામ્રાજ્ય અને ધર્મ સામ્રાજ્યનો આરેવણોની સાથે પરસ્પર નિકટ સંબંધ છે તેનાં રહસ્ય મનુષ્યોએ શુદ્ધમથી અવગ્રાહવાં જોઈએ. ઉપર્યુક્ત લક્ષણવાળા યોગીઓથી ધર્મની સર્વપ્રકારે પ્રગતિ થાય છે.

અવતરણુઃ—યથાસ્થિત શુભકર્મવિશિષ્ટવર્ણુબ્યવસ્થા નાશથી સ જની હાનિ થાય છે તે દર્શાવે છે અને વર્ણુના શુભકર્મની બ્યવસ્થા પ્રવૃત્તિથી દેશોન્નતિ, ધર્મોન્નતિ વગેરે શુભોન્નતિયો થાય તે દર્શાવે છે.

एकवर्णस्य नाशाच्च, वर्णा अन्ये विनश्वराः ।

सर्ववर्णोन्नतेः सिद्धयै, वर्णधर्मस्य संस्कृतिः ॥૧૭૪॥

सर्ववर्णसमुन्नत्या, भवेद्देशोन्नतिः शुभा ।

सात्विकी योजनाकार्या, देशधर्मार्थसेवकैः ॥૧૭૫॥

શાબ્દાર્થઃ—એક વર્ણુના નાશથી વા તેના માન્યથી અન્યવર્ણુ વિનશ્વર થાય છે. સર્વવર્ણુની ઉન્નતિની સિદ્ધિ માટે વર્ણુધર્મની સંસ્કૃતિ છે. સર્વવર્ણુની સમુન્નતિએ શુભ દેશોન્નતિ થાય છે. દેશધર્મોર્થ સેવકોએ સર્વવર્ણુની ઉન્નતિ માટે સાત્વિકીયોજના કરવાં જોઈએ.

વિવેચનઃ—આરવણો પૈકી એક વર્ણુનો પણ જો તેના શુભકર્મોની સાથે નાશ થાય છે તો અન્યવર્ણુ વિનશ્વર થઈ જાય છે. આર્યાવર્તમાં હાનિયવર્ણુના મનુષ્યોમાંથી શુભકર્મોનો કંઈક અભાવ થતાં હાલ સ્વાતંત્ર્ય રક્ષકજીવનની દશામાં અસ્તબ્યસ્તદશા થઈ છે અને સિદ્ધાં

અને તેથી સર્વવર્ણની ઉન્નતિપૂર્વક ધર્મની વૃદ્ધિ થાય એ ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં રાખીને કર્મયોગીઓ સુધારા વધારા કરે છે. પ્રાચીન સત્યવિચારોને અને આચારોનો-વિધિયોનો-સંસ્કારોનો નાશ ન થાય અને અસત્યનો નાશ થાય તથા વર્તમાનમાં પ્રગતિમાર્ગમાં સર્વચરિરિથિતિયોમાં અનુકુલ જેથી રહે એવા સુધારાની આવશ્યકતાને કર્મયોગીઓ સ્વીકારે છે. જનધર્મમાં ચારેવર્ણના અનુકુલ બંધબેસતા ધર્માચારો ધર્મવિધિયો દરેક જમાનાને અનુસારે સંસ્કારિત થઈ તે જીવંતરૂપથી પ્રવર્તતી હોત તો જૈનકોમની પડતી થાત નહીં. નિવૃત્તિમાર્ગના વિચારો અને જાણારોને સુખ્યતા આપીને જેઓ શુણ્ઠકમોનુસારે ચારેવર્ણોની પ્રગતિમાં મોંઘા સેવે છે. તેઓ અન્તે અન્યકોમની પરતેત્રતા સ્વીકારી પરત્વે જીવન આજીવન બને છે. વૈદિક વેદાન્તિક લોકોએ શુણ્ઠકોના અનુસારે ચારેવર્ણોની સ્વધર્મમાં હાથાતી રાખી તેથી તેઓ વિશાલ સંખ્યામાં જન્ય-સામ્રાજ્યની સાથે હજી ઉન્નત થવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. દેશ ધર્માર્થસેવક કર્મયોગીઓએ વર્ણોત્તતિ માટે સાત્ત્વિકી યોજનાઓ કરવી જોઈએ કે જેથી દેશોત્તતિ થાય. આધ્યાત્મિક શક્તિયોવિના દરેક વર્ણનો નાશ થાય છે. આધ્યાત્મિકજગતથી દરેકવર્ણુ વિશ્વમાં સ્વાસ્થિત્વનું સંરક્ષણ કરી શકે છે. અહંતા, વિષયતૃષ્ણા સંકુચિત વિચારસચ્ચાર અને પરંપરાપત્રકવિના વિશ્વમાં સર્વવર્ણોનો નાશ થાય છે. લેભાગ્રુ સુધારકોથી વર્ણવ્યવસ્થાની સંસ્કૃતિ થઈ શકતી નથી અને ઉલટી હોનિ થાય ■ અરપજ્ઞાન અને અતિહોનિનો વિચાર કરીને વર્ણસંઝંમી અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન કરીને વર્ણવ્યવસ્થા સંસ્કૃતિ કરવી જોઈએ. આર્યસિદ્ધાંતોનું પરિપૂર્ણ રહસ્ય અવજોધ્યાવિના વર્ણવિભાગ વ્યવસ્થા સંસ્કૃતિ કરી શકાતી નથી. અધ્યાત્મશાસ્ત્રોદ્ધાર અધ્યાત્મજ્ઞાનનો સર્વવર્ણમાં પ્રચાર કરવો જોઈએ કે જેથી આધ્યાત્મિક જોડયજગતથી વર્ણોત્તતિદ્વારા ધર્મોત્તતિ પણ સદા સ્થાયી રહી શકે. આધ્યાત્મિકશક્તિયો પ્રાપ્ત કર્યાવિના વર્ણવ્યવસ્થાનો નાશ થાય છે. શુણ્ઠકમોનુસારે પરંપરાએ પ્રવહતી વર્ણવ્યવસ્થાથી વિશ્વનોમાં પ્રગતિના હેતુઓ એક સરખા રચાયી રહે છે. અધ્યાત્મજ્ઞાનથી મોજશોખની પ્રવૃત્તિનો નાશ થાય છે અને તેથી રાજ્ય, સમાજ, ધર્મ,

જાન્યારી ગુણોને નાશ ન થાય એવું મૂળ લક્ષ્યમાં રાખીને વર્ણવ-
 વરયાની સંસ્કૃતિ કરવી જોઈએ. ધર્મિકોન્નનિની આયે વર્ણવવરશે-
 તતિ દેવી જોઈએ. વર્તમાન જમાનામાં જન કોમે ચારવરેણીની
 વ્યવસ્થાને પુનરુદ્ધાર કરવો જોઈએ. ધર્મશાસ્ત્રોના મૂલ ઉદ્દેશી
 અવિરૂદ્ધપણે સર્વ વર્ગોને નાશ ન થાય એવી હિતિએ સત્ય કર્મયોગીએ,
 વર્ણવ્યવસ્થાની મુધારણા કરે છે. વર્ણવ્યવસ્થા મુધારવા સંબંધી અને
 મતવોદો વર્તમાનમાં સર્વત્ર વર્તે છે પરંતુ તેમાં જાનિગુરુમધી
 યોગ્ય મુધારણા પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. પૂર્વની વર્ણવ્યવસ્થાને પુનરુદ્ધાર
 કરવામાં કર્મયોગીએ સ્વાર્થાદિદોષોને ત્યાગ કરવામાં અને આત્મસેવ
 આપવામાં બાકી રાખતા નથી. તરવજાની કર્મયોગી મહાત્માએ અને
 વિપત્તિયો સહીને ઉપર્યુક્ત મુધારણાઓમાં આત્મવીર્ય રક્ષાવી શકે
 છે અને તેમી તેઓ વિચારેને આચારમાં મૂકવાની સર્વ યોજનાઓને
 આચરી શકે છે.

અવતરણા:—આતુર્વર્ણધર્મ કથા: બાદ વ્યાવહારિક સામાન્ય
 ધર્મ કથો સેવવા યોગ્ય છે અને કથો હોય છે તથા ધર્મીઓની સેવ
 વગેરેનું સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવે છે.

શ્લોકા:

આચારેણ વિચારેણ, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યરક્ષક:
 સત્યતત્ત્વાઽવિરોધેન, સેવ્યો ધર્મઃ શુભઙ્કરઃ ॥૧૭૬॥
 યદ્ધર્મેરજસ્તમસો, વાહુલ્યં સંપ્રવર્તતે
 સ ધર્મો દેશલોકાનાં, નાશકો નૈવશોભનઃ ॥૧૭૭॥
 કલેશયુદ્ધકરઃશશ્વતઃ, સજ્જનનાનાં પરસ્પરમ્
 મુવ્યશાન્તિકરો ધર્મો,યઃકોઽપિત્યાજ્યૅવસઃ॥૧૭૮॥
 અતઃસાત્વિકધર્મસ્ય, વિસ્તારાય વિવેકિભિઃ
 વર્તિતવ્યં પ્રબોધેન, દેશકાલજ્ઞસાક્ષરૈઃ ॥૧૭૯॥

નોંધજે. જે ધર્મમાં રજોગુણી અને તમોગુણી આચારોનું અને વિચારોનું
 બાહુલ્ય પ્રવર્તતું હોય છે તે ધર્મના નામથી જે ધર્મ હાલ પ્રસિદ્ધ હોય છે
 તે પણ તે અધર્મરૂપ હોવાથી ત્યાગકરણ્યોચ્ચ છે. રજોગુણી, તમોગુણી
 આચારો અને વિચારોવાળો ધર્મ અન્તે દેશ, લોક, સમાજ અને સં-
 ધનો નાશ કરનાર થાય છે. કુપમાં જેમ કાદવકચરાની મલિનતા થાય
 છે જેમ ધર્મોમાં કાલનાં પરિવર્તનોની સાથે રજોગુણી અને તમોગુણી
 આચારવિચારનું બાહુલ્ય પ્રવેશે છે અને તેથી તે ધર્મનું વિધ્નનોમાં
 ધર્મના નામે કલેશયુદ્ધ થાય છે. સત્ત્વનમનુષ્યો પણ ધર્મના નામે મત
 ભેદ ધારીને પરસ્પર એકબીજાને અધર્મીધારી કલેશયુદ્ધો કરે છે અને
 વિશ્વમાં તેથી અશાન્તિ ફેલાય છે. અતઃજેવ તેવો અશુભ ધર્મ ત્યાગ
 કરવા યોગ્ય છે. વિશ્વમાં અમુક એક ધર્મ કદાપિ થયો નથી
 અને થવાનો નથી. વિશ્વમાં સર્વત્ર મનુષ્યોનો એકધર્મ કરવા
 માટે જેઓ કલેશયુદ્ધો કરે છે તેઓ ધર્મના સ્વરૂપને સમ-
 જતા નથી. સર્વના આત્માઓમાં ધર્મ રહ્યો છે. કોઈ પણ જીવનો પ્રા-
 લેવાથી ધર્મ થઈ શકતો નથી. કોઈ પણ ધર્મના નામે જે લોકો ધર્મયુદ્ધ
 કરીને અન્ય ધર્મીઓનાં ગળાં રેસે છે તે ધર્મ નથી પણ અધર્મ છે
 જન્મેલા ન્હાના બાળકો પરસ્પર અલોદ દૃષ્ટિથી સર્વને દેખે છે તદ્દા-
 જે મનુષ્યો પરસ્પર સર્વમનુષ્યોને સ્વાત્મસમાન દેખીને તેઓન
 શ્રેયમાં વથાશકત્યા ભાગ લે છે તેઓ ખરેખરા ધર્મરક્ષકો અવજો-
 ધવા. સ્વધર્મીઓને મૂઠી અન્ય ધર્મ પાળનારાઓપર વેર ઝેર કરતાં
 અને તે ધર્મ ઈશ્વરે કયો છે એવું જે માનતા હોય ॥ તેઓ સર્વ
 ધર્મના પગથીએ આરોહ્યા નથી. કોઈ પણ ધર્મના વિચારોથી અન્ય
 મનુષ્યોનું રક્ત વહેવરાવવા પ્રવૃત્તિ થાય તો તે ધર્મના વિચારોનું નર્થ
 એમ અવજોધવું. સર્વમનુષ્યોને ધર્મના એક સરખા વિચારો અને
 આચારો પસંદ આવતા નથી. સર્વ મનુષ્યો પૈકી દરેક મનુષ્ય સ્વા-
 ધિકારે ધર્મના અમુક વિચારોને અને આચારોને સેવી શકે છે. ધર્મનું
 લઘુલઘુ વર્તુલો કયાં કયાં વિશ્વમાં પ્રવર્તે છે, તેનું સ્વરૂપ અવજોધવું
 નોંધજે અને આત્માના ધર્મનું અનન્ત વર્તુલ અવજોધવું નોંધજે. એક
 ચિત્તતા આવવાથી પશ્ચાત્ત કોઈ ધર્મનું વિશ્વમાં અસ્તિત્વ રહેતું નથી

જમાવટ છે તેથી આર્થાવર્તમાં ધર્મોદ્ધારક તીર્થંકર ઋષિયો વગેરે પ્રક્ટી
 શકે છે. સર્વ દેશોમાં ધર્મોદ્ધાર કરનારા મહાત્માઓમાં મુખ્ય
 એવા મહાત્માઓ આર્થાવર્તમાં સત્વગુણી ધર્મથી પ્રગટી
 શકે છે. અતએવ માહનોએ અર્થાત્ બ્રહ્મણ્યે, દ્વિત્રિયેએ, વૈશ્યેએ
 અને શૂદ્રોએ સત્વગુણી જૈનધર્મની અને સત્વગુણીધર્મીઓની સેવા કરવી
 જોઈએ. બ્રાહ્મણ્યે, વિદ્યાથી, બ્રહ્મજ્ઞાનથી, તત્ત્વજ્ઞાનથી, સ્વાદ્વાદજ્ઞાનથી,
 વૈશ્યેએ વૈશ્યત્વભાવથી, સત્વગુણી ધર્મનું પોષણ થાય એવા ભાવથી,
 દ્વિત્રિયેએ દ્વાત્રક્રમોથી અર્થાત્ ધર્મીઓનું રક્ષણ થાય એવી શસ્ત્રબદ્ધકિ
 પ્રવૃત્તિયોથી અને શૂદ્રોએ યોગ્ય સેવાથી સાત્વિકગુણીજૈનધર્મનો
 અર્થાત્ આત્મધર્મનો પ્રચાર કરવો જોઈએ. બ્યદિમાં અને સમદિમાં
 સાત્વિકગુણીધર્મના પ્રચારાર્થે તથા આત્મશુદ્ધ જૈનધર્મના પ્રચારાર્થે સર્વ
 જનોએ મુખ, બાહુ, ઉદર અને પદથી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનના
 ઉપદેશકો બ્રાહ્મણ્યે છે, અને ધર્મીઓનું રક્ષણ કરવા આત્મલોગ આપનાર
 મનુષ્યો દ્વિત્રિયો છે ત્યાગીશુદ્રોએ, ગૃહસ્થશુદ્ર બ્રાહ્મણ્યે, દ્વિત્રિયેએ,
 વૈશ્યેએ અને શૂદ્રોએ જ્ઞાનબળથી, બાહુબલથી, બ્યાપારબલથી અને સેવા-
 બલથી ધર્મનો પ્રચાર કરવા સદાકટિબદ્ધ રહેવું જોઈએ. દ્વાત્રબલવિનાકદાપિ
 ધર્મ અને ધર્મિયોની રક્ષા થતી નથી. વૈશ્યત્વબલવિના ધર્મ અને ધર્મીઓની
 પુષ્ટિ વૃદ્ધિ થતી નથી. સેવાના બળવિના ધર્મનાં સર્વઅંગોમાં પરિ-
 પૂર્ણ વ્યવસ્થા રહેતી નથી. જ્ઞાનબળવિના ધર્મનાં રહસ્યો જણાતાં નથી
 અને તેથી ગાઢરીયોપવાહ વૃદ્ધિ પામે છે. અતએવ કોઈપણ કાલમાં
 ઉપયુક્ત ચારે બલપૈકી કોઈપણ બલની ન્યૂનતા થવાદેવી નહીં અને
 જે કાલે જેબલની ન્યૂનતા થઈ હોય તે બલને તે કાલે ગમે તે ઉપાયોથી
 દેશમાં, સંધમાં, સમાજમાં પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. વ્યવહારસાધ્ધાન્યમાં
 અને ધર્મસાધ્ધાન્યમાં ચાતુર્વલ્યબલની આવશ્યકતા રહે છે. સાત્વિક
 ધર્મમાં સર્વમનુષ્યો સદાસ્થિર રહે એવું બન્યું નથી અને બનવાનું
 નથી તથાપિ વિવેકી મનુષ્યોએ સાત્વિકધર્મની વૃદ્ધિ માટે પ્રવૃત્તિ
 કરવી જોઈએ કે જેથી જે કાલમાં જે મનુષ્યોને સાત્વિકધર્મની પ્રાપ્તિ
 થવાની હોય તેને થઈશકે. રજોગુણ, તમોગુણ અને સત્વગુણની પેટી-
 પાર આત્માનો શુદ્ધધર્મ રહ્યો છે. શુભાશુભ કલ્પનામય મનોવૃત્તિયોને

મનાય છે. આત્માની શુદ્ધતા અર્થાત શુદ્ધપ્રજ્ઞનો સંગદેશરહિત અવ-
 સ્થાન કરવામાં આવે છે ત્યારે આત્મામાં સર્વજ્ઞતા અનુભવાય છે.
 આત્માના શુદ્ધધર્મમાં તન્મયતા થવાથી અન્યકોઈ પદાર્થમાં મુખલા-
 સત્તું નથી. આવી દશામાં મસ્ત બનીને જ્ઞાનયોગીએ સર્વવર્ણિયમનુ-
 ધ્યોને પ્રથમ સાત્વિકધર્મનો જોધ આપે છે, પશ્ચાત્ તેઓની તેમાં
 પરિપક્વતા થતાં આત્માના શુદ્ધધર્મનો અનુભવ આવે છે. આ વિશ્વમાં
 અનન્તધર્મવર્તુલનાં જેટલાં લઘુવર્તુલો કદાપીને તેઓને ધર્મમાનીને
 મનુષ્યો ધર્મપ્રવૃત્તિકરે તેટલાં ન્યૂન છે. ધર્મની સાધનાઓના અસંખ્ય
 લેહો પડે છે. અતએવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા શ્રી વીરપ્રભુએ અસંખ્ય યો-
 ગોની સાધનાઓથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ ઉપદેશ આપ્યો
 છે. લઙ્કિયો, સિદ્ધિયો અને ચમત્કારોનું મૂલ્યાંકન આત્મા છે. અત-
 એવ સનાતનઆત્માના ધર્મની સર્વમનુષ્યોએ આરાધના કરવી જો-
 ઇએ, શર્મદશાંતિઃ અને વિશ્વમાં આત્માપ્રભુનો સાક્ષાત્કારરૂપ ધર્મ,
 સર્વમનુષ્યોથી અનેકનામરૂપલેદે અનેકક્રિયાઓથી અને અનેક ભિન્ન
 ભિન્ન વિચારોથી સેવાય છે. જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપધર્મ મોક્ષમાર્ગ પ્રજ્ઞા-
 શક છે. માટે વ્યવહારનયથી અને નિશ્ચયનયથી તેની આરાધના કરવી
 જોઈએ. આ વિશ્વમાં બાહ્યલક્ષ્મીઓ અને આંતરલક્ષ્મીઓનું મૂલ
 ધર્મ છે. ધર્મવિના વિશ્વમાં જીવોને શાંતિમુખ થયું નથી અને ધન્ય
 નથી. ધર્મના પ્રતાપે સૂર્ય તપે છે, વાયુ વાય છે, ચંદ્ર ઉગે છે, અગ્નિ
 પ્રકટે છે, જલ પોતાનો ધર્મ બજાવે છે, ધર્મના પ્રતાપે વિશ્વમાં
 જ્યાં ત્યાં સત્યશાંતિમુખ અવલોકાય છે. ધર્મ વિના રાજ્ય, સંઘ,
 સમાજ, દેશ અને વિશ્વમાં શાન્તિ રહેતી નથી. જ્યાં જૈનધર્મ છે ત્યાં અવ-
 સ્થ શાંતિ મુખ હોય છે. આયોર્વર્તમાં અન્યદેશો કરતાં અનેકજાતના
 મુખીપર્વત ક્ષાટવા વગેરેના ઉત્પાતો થતા નથી તેનું કારણ ધર્મ છે.
 આયોર્વર્તમાં સાત્વિક ધર્મ આદિ ધર્મોની મનુષ્યોના વિચારોમાં અને
 આચારોમાં શિથિલતા આવી ત્યારથી આયોર્વર્ત પડતી થવા લાગી છે.
 ધર્મે જય અને પાપે હાય એવા વાક્યનું સ્મરણ કરીને આત્માને ધર્મમાં
 અને વિશ્વને ધર્મમાં પ્રવર્તીવ.

અવતરણ—ધર્મની વૃદ્ધિ ઠોને ઠેવી રીતે કરવી અને અધર્મ

યાનિપરાર્થકર્માણિ-વિશ્વોદ્ધારાય તાનિ વૈ ॥
 પુણ્યવન્ધાદિમૂલાનિ, દેષ્ટવ્યાનિ મહીતલે ॥૧૯૨॥
 ધર્મપ્રભાવનાકર્મ-કર્તવ્યં સતતંજનૈઃ ॥
 અજ્ઞાનાં ધર્મલાભાર્થં, દાનસેવાદિભિઃ શુભમ્ ॥૧૯૩॥
 ધર્મજ્ઞાનપ્રચારાર્થં, પાઠશાલાદિકં શુભમ્ ॥
 કર્તવ્યં કારણીયં ચ, ધર્મકામાર્થસેવકૈઃ ॥૧૯૪॥
 સાહાય્યં ધર્મિલોકાનાં, દેયં સત્કારમક્તિઃ ॥
 કર્તવ્યા સાધુષુ પ્રીતિઃ, મોહાદિકલેશનાશિની ॥૧૯૫॥
 ત્યાજ્યા સંકુચિતા દૃષ્ટિ, રુઢતેર્વિપ્રકારિકા ॥
 ઉદારૈઃ સત્પ્રવન્ધૈશ્ચ, કર્તવ્યા ધાર્મિકોન્નતિઃ ॥૧૯૬॥

શરૂદાર્થે આહ વિવેચનઃ—રમેશુષ્ણ અને તમોશુષ્ણ વિનાશ

તથા સાત્વિકધર્મની વૃદ્ધિ માટે વિશ્વમાં સર્વલોકોને સજ્જોધ આપવે
 જોઈએ તથા સાત્વિકાયરણોને સમર્પવાં જોઈએ. રમેશુષ્ણી આહાર અને
 તમોશુષ્ણી આહાર, રમેશુષ્ણી વિચાર અને તમોશુષ્ણી વિચાર, રમેશુષ્ણ
 કર્મ અને તમોશુષ્ણી કર્મનો નાશ થાય અને સાત્વિકવિચારે, સાત્વિક
 આહાર તથા સાત્વિકપ્રવૃત્તિ વધે તે માટે સજ્જોધ આપવે જોઈએ
 લોકોને તે માર્ગે દોરવા અન્ય ઉપાયો લેવા જોઈએ. સ્વદેશ અને
 શાંતિલોકોની ઉન્નતિ માટે સમ્યગ્ બ્યવસ્થાપૂર્વક શિશુશુદ્ધિ કે
 જોઈએ. ધર્મસેવકસત્ત્વનોએ સ્વદેશસેવામાં અને શાંતિસેવામાં વધ
 યોગ્ય કંઈ કરવું જોઈએ. દુનિયામાં સર્વજીવોને શાન્ત્યર્થ એવધ અને
 વગ્ન આદિ યોગ્ય જે કંઈ હોય તે આપવું જોઈએ અને તેવી પ્રતિ
 કરવી જોઈએ. ધર્મજ્ઞાનવિદ્યાપીઠો અને બ્યાવધારિક વિદ્યાપીઠોની સર્વ
 સ્થાપના કરવી જોઈએ. ધર્માર્થે તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા થાય એવાં કં
 ધર્મપીઠો સ્થાપવી જોઈએ. સમસ્ત વિશ્વમાં સમદેવતા સ્થપને મો
 દેવતા કરવી જોઈએ. સમદેવપૂજા કથાવન્ય ત્યાગ્ય

ભાગ ઉ. શ્રીવીરપ્રભુએ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વિશ્વજ્ઞનેના વિનયે
ઉપદેશદ્વારા પ્રવૃત્તિ કરી હતી. ગોતમમુદે, ઇશુએ, વિશ્વજ્ઞનેની સે-
વાઓ કરી હતી. સર્વવિશ્વજ્ઞને જેઓને પૂજ્ય માને છે એવા ઈ-
સોગીઓએ વિશ્વજ્ઞનેના દિવાયે સર્વસ્વાર્પણ કર્યું હતું. વિશ્વજિ-
તસ્યો, વિદ્યાપીઠો વગેરે પૂર્વક જે ધર્મમાં સેવાના ઉદાર વિચારે જ
આચારો પ્રવર્તે છે તે ધર્મ એકે વર્તમાનમાં સ્થાપિત થયે છે તે
પણ તે વિશ્વમાં બ્યાપક થઈ વૃદ્ધિ પામે છે તે શ્રીવીરપ્રભુએ સ્થાપિ-
તેનધર્મ વગેરેની ઉપયુક્તપ્રવૃત્તિએ વૃદ્ધિ થાય એમાં કંઈ પણ અવર-
નથી. ગુણકર્મવિશિષ્ટ જ્ઞાનલો, દાનિયો, વેશયો અને રૂઝે સ્વાસ્થ્ય
એવી વિશ્વજ્ઞનેના દિવાયે પ્રવૃત્તિ કરે છે, એવે ધર્મ વૃદ્ધિ પામ
વિના રહેતો નથી. વિશ્વહિતકારક એવકો બનવાને માટે અપૂર્વ જ્ઞાન
સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. સમસ્ત વિશ્વજ્ઞનેના હાથેને જે વર્ત-
માન ઉચ્ચ વિશ્વજ્ઞ શુદ્ધ કરીને સત્યાનંદ યાત્રિ સમર્પી દો છે તે
અરેખ્ય વિશ્વકર્મયોગી એવક બની શકે છે. સમસ્ત વિશ્વમાં વર્ત-
માનજ્ઞાનકારક પ્રતિષ્ઠાની યોજનાઓ યોજાવી જોઈએ. દેશકાલનુસારે સમસ્ત
વિશ્વવર્તિતલેને સર્વ પ્રકારના શુભ ધર્મોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને
તેઓના આત્માઓ જ્ઞાનદર્શન અરિચ્છિત મુક્તિથી ખીલી દો જોઈ
ધાર્મિક પ્રતિષ્ઠાની યોજનાઓને આચારમાં મૂકી જોઈએ, તથા પ્ર-
વવી જોઈએ. દેશકાલનુસારે તીર્થસ્થળાદિરિમંથન કરનાર પ્રજાઓ
એવી શુભ આચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે. વિશ્વમાં, ઈશ્વર, વર્ત-
માન, વર્તમાન, સમસ્ત, વિશ્વ વગેરેનું સ્વસ્થિત ગુણ કરનાર
શુભ કર્મોને કરવા જોઈએ-કરવવા જોઈએ, અને જેઓ કમ્પેટ દેશ
તેઓની અનુમોદના કરવી જોઈએ. ત્યાંથી પ્રજાઓએ ઉત્કૃષ્ટતા
કર્મોથી શુભ જ્ઞાન થાય એવે ઉપદેશ દેવ જોઈએ. વર્તમાન
સ્વસ્થિત ન્દે છે તેથી પગપદએ વિશ્વજ્ઞનેને અને શુભકર્મો
પ્રાપ્તિ થાય છે અને જ્ઞાનની અવસ્થાઓનું પરિપૂર્ણ કર્મ, આ-
બીજાને કરી શકાય છે. વર્તમાન જ્ઞાન સંસ્કારોને શુભકર્મો
વડે જે જે દેશકાલનુસારે થાય છે તે એવાં આચારો કરી જોઈ
જોઈએ. દેશકાલનુસારે વર્તમાન જ્ઞાન સંસ્કારો એવા પ્રજાઓને

મિત્રાચારેષુ સંમુહ્ય, યોદ્ધવ્યં ન પરસ્પરમ્ સાપેક્ષનયતો ગ્રાહ્યા, ધર્માંશા ધર્મવૃદ્ધયે ॥૨૦૩॥

શબ્દાર્થસાદૃશ વિવેચનઃ—અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, ધરોપકારપ્રવૃત્તિ, વગેરેની પ્રવૃત્તિયોને સદાચાર કથવામાં આવે છે. દેશકાલાનુસારે વિશ્વમાં બાહ્યાકારથી ભિન્ન ભિન્ન એવા સદાચારો પ્રવર્તે છે. સદાચારોના પ્રચારાર્થે સ્વીયશક્તિથી પ્રયત્ન કરવો ભેદજો. ધાર્મિકસદાચારો ભો ગુણોવડે સંહિત હોય ॥ તે સ્વોન્નતિ સાધક બને છે. ભાતૃભાવ, શુદ્ધપ્રેમ, દયા, ઉદારભાવ, નીતિ, સ્વાર્થત્યાગ, સ્વાર્પણ, સમાનભાવ વગેરે ગુણોવિનાના આચારોમાં નિરસતા, જડતા, શુષ્કતા, બ્રૂતા, મલિનતા પ્રાપ્ત થાય છે. ગુણોવિનાના આચારો ખોખાં જેવા છે. ગુણોવિનાનો આચારમાત્રનો ઘટાટોપ સદાકાલ જીવી શકતો નથી. આત્માવિનાની પૂતલીઓનો નાચ જેમ આત્માસંહિત નાટિકાના નાચ સમ સંસિક થતો નથી તદ્વત્ ગુણોવિનાના આચારો સંસિક અને સ્વોન્નતિકારક રહેતા નથી. જ્યાં ગુણો નથી ત્યાં આચાર નિષ્ફલ છે. આચારોમાં ગુણોનો રસ રેડાયા વિના ધર્મની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી. ગમે તેવા શુદ્ધ ધર્મોચારો હોય ॥ તેપણ ગુણોવિના તેનો આદર કરવા માત્રથી આત્મોન્નતિ થઈ શકતી નથી. શ્રીમહાવીર પ્રભુના સમયમાં બ્રાહ્મણોના આચારોમાં ગુણોના બહુલે હિંસા, અસત્ય, દ્વેષ, આસક્તિ, સ્વાર્થ અનીતિ વગેરે દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થયો હતો તેથી મહાવીર પ્રભુએ આચારોમાં ગુણો હોવાનો ઉપદેશ આપીને ધર્મોદ્ધાર કર્યો હતો. ગૌતમભુદે પણ ગુણોવડે સંહિત આચારોથી મતોથી સ્વોન્નતિકારક ઉપદેશ આપ્યો હતો તેથી અનેક બ્રાહ્મણો વગેરે વર્ણોએ બુદ્ધનું શરણ ગ્રહી ગુણો ખીલવ્યા હતા. પશ્ચાત્ બૌદ્ધોના ત્યાગી સાધુઓમાં અને સાધ્વીઓમાં કાલે કરી ગુણોવિના આચારોનાં ખોખાં રહ્યાં ત્યારે આયોર્વર્તમાં ધર્મ યાજનારાઓની અસ્તિતા રહી નહિ. એક ધર્મમાંથી બીજો ધર્મ નીકળે ॥ તેમાં પણ ગુણોવિના આચારો માત્રના જડપૂજારી મનુષ્યો બને ॥ અને ધર્મના નામે દુર્ગુણોના દાસ બને છે ત્યારે પણ એજ સ્થિતિ હોય છે. હિં

પરિવર્તનો થયા કરે છે. મૂલોદ્દેશ સાધ્યપૂર્વક દેશકાલનુસારે આચારોનાં ચોચાં પરિવર્તનો, સર્વ આચારોમાં થયાં ચાય છે અને થશે પરંતુ તે સર્વ આચારોમાં એકાંતે કંઈ ધર્મપ્રાણભૂત રહેતો નથી. ધર્મવિનાનો કોઈ આચાર આચરવા ચોચ નથી. દેશની, ધર્મની, સંઘની અને જ્ઞાતિની પડતી કરનારા આચારો ને કે સદાચારો તરીકે ગણાતા હોય તો પણ તે આદરવા ચોચ થતા નથી. સમસ્તવિશ્વમાં સાત્વિકગુણી આચારોને આચર્યાવિના પડતી થાય છે. શુભાચાર, અશુભાચાર, ઉત્સર્ગાચાર, અપવાદાચાર, ધર્મ્ય આચાર, અધર્મ્ય આચાર, ગૃહસ્થાચાર, ત્યાગાચાર, ચાર-વર્ણના આચાર, નૈતિકાચાર, દુર્ગુણાચાર, પ્રશસ્ત્યાચાર, સમયાનુકૂલાચાર, પ્રાસંગિકાચાર, નાશકારકઆચાર, આત્મભલરક્ષકાચાર, નૈમિત્તિકઆચાર, ઉપાદાનઆચાર, લૌકિકઆચાર, લોકોત્તર ધર્મોચાર વગેરે આચારોના અનેક ભેદો પડે છે. તેનું ગુરૂગમનથી સ્વરૂપ વિચારવું. ધર્મપ્રાણભૂત આચાર સદા સર્વત્ર સત્પુરૂષો વડે માન્ય છે. ઉત્સર્ગ અને અપવાદ વડે દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલકાલાનુસારી એવા સદાચારો, આગમોના અવિદ્યપૂર્વક સેવવા ચોચ છે. દ્રવ્યક્ષેત્રકાલનુસારી એવા સદાચારોને પણ ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી આચરવા પડે છે. ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી સદાચારોની પ્રવૃત્તિ જાણ્યાવિના પ્રવૃત્તિ કરવાથી ધર્મનો અને ધર્મીઓનો નાશ થાય છે. અપવાદ વખતે જેઓ ઉત્સર્ગથી આચરણ કરે છે તેઓ ધર્મ અને ધર્મીઓના નાશ માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે એમ અવગ્રાહવું. આપત્તિકાલે અપવાદ વખતે કેવી રીતે આચારો આચરવા તે તત્કાલિન જ્ઞાનીઓના હાથમાં છે. પરંતુ ભૂતકાલના જ્ઞાનીઓના હાથમાં નથી. જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપ આચાર અને વીર્યાચાર એ પંચ પ્રકારના આચારોને ઉત્સર્ગ અને અપવાદથી ચારે વર્ણોએ અને ત્યાગીઓએ સેવવા ભેદ્ય છે. જાર ભાવના ભાવની ભેદ્ય છે. મનુષ્યોએ સદા મૈત્રી પ્રમોદ મધ્યસ્થ અને કારૂણ્ય એ ચાર ભાવના ભાવવી ભેદ્ય છે. પરસ્પર બ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ભિન્નાચારોમાં મુંઝાઈને યુદ્ધ ન કરવું ભેદ્ય છે, કલેશ, કંકાસ, વેર જેર ન કરવાં ભેદ્ય છે. આ વિશ્વમાં મૂળ ઉદ્દેશ સાધ્ય માટે અનેક સાધનોએ ભિન્નાચારો પૂર્વક સ્વાધિકારે મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે તેમ

कुर्वन्तः कर्म केऽप्यत्र, निष्कर्माणः स्वचित्ततः
 निष्क्रियास्ते क्रियावन्तो, रागादिभावसंयुताः ॥२११॥
 मार्गानुसारिधर्मस्य, द्योतकानि विशेषतः
 सेव्यानि धर्मकर्माणि, मोक्षसाधकमानवैः ॥२१२॥
 मैत्र्यादिभाववृद्धयर्थं, वित्ततश्चत्रियोगतः
 विश्वस्मिन् कर्म कर्तव्यं, लोकानां पूज्यसज्जनैः ॥२१३॥
 सामाजिकहितार्थाय, यानि कर्माणि सन्ति वै
 सर्वस्वार्थान् परित्यज्य, तानि सेव्यानि मानवैः ॥२१४॥
 मर्त्यां शान्तिप्रचारार्थं, देया सात्त्विकदेशना
 सद्भिः शान्तिप्रवर्धैश्च, स्थातव्यं शान्तिकर्मसु ॥२१५॥
 दोषयुक्तान् जनान् दृष्ट्वा, कर्तव्या करुणा सदा
 तेषु गुणप्रचारार्थं, वर्तितव्यं स्वशक्तितः ॥२१६॥
 आविर्भूता गुणा यस्य, क्षमाया हृदये शुभाः
 गुणीभूतो जनः सैव, प्रचारयति सद्गुणान् ॥२१७॥
 धैर्योदार्यगुणादीनां, प्रादुर्भावो यतो भवेत्
 कर्तव्यं तदनुष्ठानं, गुणानुरागिभिः शुभम् ॥२१८॥
 कर्तव्या धर्मसंस्कारा, धर्मकामार्थमुक्तिदाः
 संस्काराणां रहस्यं तु, ज्ञायते ज्ञानयोगिभिः ॥२१९॥
 आत्मोन्नतिः सदाकार्या, सद्गुणे गुरुबोधतः
 प्रत्यहं, दोषवृन्दानां, नाशार्थं भज सद्गुरुम् ॥२२०॥
 निन्दा नेव प्रकर्तव्या, द्वेषतोऽपरधर्मिणाम्

ન્યાયસદાચારોને પરિહારી તેઓની અધોદશા થઈ એમ ઇતિહાસ
 નાં પાનાં ઉકેલતાં અવગોચર છે. આધ્યાત્મિકજ્ઞાનથી સદાચારેનું
 રહસ્યો વિશ્વમાં જીવતાં રહે છે. અતએવ આધ્યાત્મજ્ઞાનથી પ્રાપ્તિ
 કરીને સદાચારોનું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. લોકિક કર્મ વર્તુ એ વે
 વડે યુક્ત મનુષ્યો વિશ્વમાં સ્વાધિકારવડે સદ્ધર્મકર્મોમાં સારી રીતે
 સંગત હોય છે. ઇશ્વરની ભક્તિથી, ગુરૂની ભક્તિથી, ધર્મીઓની સેવાથી
 અને સાધુઓની સેવાથી સદાચારની અને સદાચારના વિચારની પ્રાપ્તિ
 થાય છે. મોક્ષદર્શનના નિયમો આચારોવડે અને અધ્યવસાયોવડે મનુષ્યે
 ધર્મ કર્મ સાધક બને છે એમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ. આચારોવડે અને શુભ
 શુદ્ધ અધ્યવસાયોવડે મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી શકાય છે. જ્ઞાનક્રિયાઓ
 મોક્ષ જ્ઞાનક્રિયાવડે મોક્ષ છે. ક્રિયા એ આચારરૂપ છે પરંતુ તેમાં
 હુમ્મણોને પ્રવેશ થાય છે તો આચારમાં મલિનતા પ્રકટે છે. આચારોવડે
 શુભ અધ્યવસાયો પ્રકટાવવાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. જે જે
 આચારોવડે આત્માના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ થાય છે તે તે આચારોને
 સ્વાધિકાર સેવવાની જરૂર છે. આત્માના જ્ઞાનદર્શનચરિત્રશુભની
 શુદ્ધિ માટે આચારોની ઉપયોગિતા છે. સુચિત્તદાનના આત્મચરિત્રમાં
 રમવા માટે તથા અધ્યવસાયોની શુદ્ધિ માટે સદાચાર સેવવાની જરૂર
 જરૂર છે. સદાચારોમાં સ્થિર રહેવાથી આત્માના અધ્યવસાયોની શુદ્ધિમાં
 સ્થિર રહેવાય છે. અતએવ ધર્મોચાર અને સદાચાર સેવક માટે
 વિશેષ લક્ષ્ય દેવાની જરૂર છે. સ્વકર્તવ્યચારોમાં પ્રવૃત્ત થવાથી
 મર્ચ પ્રકારની સ્વપરની શુભ શક્તિઓનો ઉદય થવાનો છે
 તે વિના લાંબાં લાંબાં ભાષણોથી તમુ માત્ર પણ આપણ
 પ્રગતિ થઈ શકે તેમ નથી. ધર્મઅવકારયુક્ત જે જે ધર્મકર્મો-ધર્મ
 ચારો છે તે ધર્મનાં અંગો છે માટે અમુક એક જાતની દિગ્દર્શિતા
 આપીને તેઓને ઉદ્ધ ન કરવો જોઈએ. વૃક્ષનાં મૂલ્ય અને તેની રક્ષા
 ને નુશ કરવાથી જેમ વૃક્ષને નુશ થાય છે તેમ ધર્મોનુશ
 ધર્મકર્મો-ધર્મોચારોને નુશ કરવાથી ધર્મને નુશ થાય છે. ધર્મ
 અનુશ ધર્મોચારોમાં મૂલ્યોને નુશ ન થાય એવી રીતે મુદ્દે
 રક્ષાની જરૂર છે. પરંતુ સર્વથી ધર્મને નુશ થાય એવી રીતે મુદ્દે

સ્વાત્મ શક્તિથી સેવતાં જોઈએ. વિશ્વકલ્યાણાર્થે મન, વાણી અને કાયાની પ્રવૃત્તિથી કોઈ જીવને હાનિ ન થવી જોઈએ એ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ. આત્માના જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિગુણોએ વિશ્વવર્તિ સર્વ જીવો સંબંધનયે સમાન છે. સર્વે આત્માઓ છે. સર્વ જીવોએ શ્રેયમાં સ્વશ્રેય: સમાયલું છે. સમ્યગ્ દૃષ્ટિ આદિ ગુણોએ સાધર્મ્ય મનુષ્યોની સેવા લક્ષિતમાં સર્વ વસ્તુઓને અર્પણ કરવા ચૂકવું ન જોઈએ. જે સર્વ જીવોને ધિક્કારે છે તેને પોતાનોજ આત્મા ધિક્કારે છે. જે સમાનધર્મીઓને પૂજે છે તેને પોતાનો આત્મા પૂજે છે. જેઓ લોકોને માટે સુખદ કર્મ કરે છે તેજ સ્વાત્માર્થે સુખદ કર્મો કરે છે એમ અનુભવ કરીને લોકોને સત્ય સુખદ કર્મ જે હોય તે આચરવું જોઈએ. જે જે આચારથી વિશ્વ જીવોને સુખ મળે તે આચારોને તનુ-મન-ધન-આત્મલોગથી આચરવા જોઈએ. દેવિત્વ ધર્મ કર્મોને કરે છે પરંતુ અન્તરમાં અનાસક્તિથી નિષ્ક્રિય છે અને દેવિત્વ મનુષ્યો બાહ્યથી ધર્મોચારોને ધર્મક્રિયાઓને કરતા નથી પણ આસક્તિ યોગે અન્તરથી સક્રિય છે. સગદ્વેષાદિ મોહનીય કર્મની પ્રવૃત્તિયોદ સદ્ભાવે બાહ્યથી જેઓ નિવૃત્તપક્ષયજ્ઞ જેવા દેખાય છે છતાં તેઓ સકર્મી છે માટે અન્તરંગ સગદ્વેષના અભાવે નિર્લેપ રહીને સ્વયં પ્રગતિકારક ધર્મોચારોને સેવતાં ધર્મનું પ્રાકટ્ય કરી શકાય છે અને વિશ્વમાં ધર્મની રક્ષા કરી શકાય છે. શુદ્ધજ્ઞાનીઓ બનીને વાગ્વિક્રમ કરવા માત્રથી વા પાંડિત્ય ધારણ કરવા માત્રથી આત્માની અને વિશ્વજીવોની શક્તિયોના વિકાસ કરી શકાતો નથી. જે સ્વાધિકારે અનાસક્તિથી સદ્-આરોને, સત્પ્રવૃત્તિયોને, ધર્મકર્મોને કયાં કરે છે તેના સમાન વિશ્વમાં કલ્યાણકર્તા ઉત્તતિકર્તા કોઈ નથી. કંઈ પણ શુભ કર્મ કરવું તે કરવું એજ પોતાની તથા વિશ્વની ઉત્તતિનો મૂળ મંત્ર છે. સર્વમનુષ્યોએ વર્તુલિ સ્વાધિકારે ધર્મોચારોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ધર્મોચારોના દેવ થતાં સંધ-સમાજ-રાજ્ય વગેરેની પ્રગતિયોનાં મૂળ ઉખડી નવાનાં એમ અંશમાત્ર સંશય નથી. ધર્મશાસ્ત્રોમાં જે જે સદ્વચારો-ધર્મોચારો પ્રતિ-પાદ્ય છે તેનો સર્વતઃ અનુભવ કરીને ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ધર્મોચારોમાં દૈવ રહેવાથી દેવોન્નતિ, આમાન્નિકોન્નતિ વગેરે આયુ-

શકે છે. આ વિશ્વમાં મધ્યસ્થશુભની ભાવનાથી સર્વધર્મની ભેદ
 ભાનુઓનું અવલોકન કરી શકાય છે. મેત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને
 કારુણ્ય એ ચાર ભાવનાના વિચારોનો મનુષ્યોમાં પ્રચાર થવાથી વિશ્વ
 માંથી અત્યંત અશાન્તિ દૂર થાય છે અને સ્વર્ગસમાન વિશ્વ બની શકે
 છે. આ વિશ્વમાં મેત્રીઆદિ ચાર ભાવનાઓના કરોડો ગ્રંથો લખીને
 ત્રા તેનાં કરોડો ભાષણો કરીને સ્વપરની જે ઉન્નતિ કરી શકાય છે તે
 અશ્વપમાત્ર છે પરંતુ મેત્રીઆદિ ચાર ભાવનાને આચારમાં મૂકવી તેજ અ-
 ભાની અનન્ત શુભી ઉન્નતિ છે. વાચિક જ્ઞાન વા ભાવનામાત્રથી ઉન્નતિ
 કરી શકાતી નથી. દેશોન્નતિ કરવા માટે, સામાજિકોન્નતિ કરવા માટે,
 સંધોન્નતિ કરવા માટે, આતુર્વણ્યોન્નતિ કરવા માટે ત્યાગીઓની ઉન્નતિ
 કરવા માટે જે જે ઇચ્છા રાખનારાઓ હોય તેઓએ આરભાવનાને
 આચારમાં-વર્તનમાં મૂકી બતાવવી જોઈએ. સર્વસ્વાધોનો ત્યાગ કરીને
 સામાજિકહિત માટે કર્મન્ય સર્વ કાર્યો કરવાં જોઈએ. સામાજિક હિત
 માં સર્વ વિશ્વજનોનું હિત સમાયેલું છે. સામાજિકહિતસ્વીઓ દેશ
 સમાજ-સંઘ-સત્ય આદિ સર્વની હિત કરવાની પ્રવૃત્તિઓ કર્યા કરે છે.
 સ્વાધોનો ત્યાગ કર્યા વિના સામાજિકહિતકરકાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરી
 શકાતી નથી. સ્વાધની સંકુચિતદૃષ્ટિથી સામાજિકહિતરૂપ મહાસત્યને
 અવલોકી શકાતો નથી. સામાજિક હિતકર કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થનાર નિ-
 સ્વાર્થી કર્મયોગી મનુષ્યો જેટલું દુનિયાના જીવોનું કલ્યાણ કરી શકે
 છે તેટલું અન્યમનુષ્યો કરી શકતા નથી. સામાજિકહિતકરકર્મ
 માટે બ્યાપકદૃષ્ટિથી કાર્ય કરનારઓ મહાયુદ્ધોની શાન્તિ કરી શકે
 છે અને સર્વ જીવોનાં દુઃખો દૂર કરવા આત્મસોમ આપી શકે છે.
 વિશ્વમાં શાન્તિનો પ્રચાર કરવા માટે ઉત્તમ ચારિત્ર શુભ સ્વપત્ર બ્યાપક-
 તાઓએ શાંતિકર બ્યાખ્યાનો દેવાં જોઈએ અને સત્પુરુષોએ શાન્તિ
 કર્મના પ્રગતિપૂર્વક અને ઇતર ઉપાયો પૂર્વક શાન્તિ થાય એવાં કર્મો
 કરવાં જોઈએ. હાલ યુદ્ધોથી મહાવિત્રલથી સર્વત્ર વિશ્વમાં અશાન્તિ
 ફેલાઈ છે. વિશ્વમાં ત્રણ લોકોમાં દુઃખનો અત્યંત સંચાર થયો છે.
 આ વચનમાં વિશ્વમાં શાન્તિ પ્રસારે એવા ઉત્તમ પ્રગતિ પૂર્ણ
 મનુષ્યોએ પ્રગત પ્રવચન કર્યું જોઈએ. દ્યવતર્કી અને વેતપતર્ક

આચારમાં મૂકવાં જોઈએ. દોષયુક્ત જીવને દેખી તેઓપર કડ્ડા કરવી જોઈએ અને દોષી મનુષ્યોમાં ગુણોનો પ્રચાર કરવા માટે સ્વ-શક્તિથી ઉપદેશાદિ કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. આ વિશ્વમાં કોઈ પણ મનુષ્ય એવો નથી કે જેનામાં સકલ ગુણોજ હોય. દોષ અને ગુણોની કલ્પના છે ત્યાં સુધી દોષીપર કડ્ડા કરવાની જરૂર છે. ગુણોની અને દોષોની માન્યતાઓની ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિયો હોય છે. યજ્ઞની હિંસાને કેટલાક અહિંસા કહે છે અને કેટલાક તેને હિંસા કહે છે. આ પ્રમાણે અનેક જાળતોમાં ગુણોને કેટલાક દોષો કહે છે અને કેટલાક જેને દોષો માનતા હોય છે તેઓને ગુણો કહે છે, તેનો વ્યવહારદૃષ્ટિથી અનેકાન્તપણે વિવેક કરવાની જરૂર છે. કેટલાક મહાત્માઓ એવા હોય કે તેઓને આ વિશ્વમાં અપેક્ષાએ અમુક ગુણ અને તેજ અપેક્ષાએ દોષરૂપ લાગે છે. કેટલાક મહાત્માઓ એવા હોય છે કે ગુણોની અને દોષોની કલ્પનાતીત યથામાં ધર્મ સ્વીકારે છે. કેટલાક મહાત્માઓ એવા હોય છે કે તેઓ બ્રહ્મથી ભિન્ન ગુણોને અને દોષોને એક પ્રકૃતિમાં સ્વીકારીને તેને અપરિહાર્ય જણાવે છે. આ પ્રમાણે ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિયોએ ગુણોનું અને દોષોનું સ્વરૂપ છે, તેમાંથી સાપેક્ષનયપૂર્વક સત્ય ગ્રહણ. આ વિશ્વમાં જે મનુષ્યો અન્યના દોષો દેખે છે તેઓ પ્રથમ તો દોષી હોય છે. અન્યના દોષો દેખવાની દૃષ્ટિ છે તે પણ એક જાતનો દોષ છે. અન્યના દોષો દેખવાની લાવનાથી અન્યના દોષોના સંસ્કારોને હૃદયમાં સ્થાપન કરવામાં આવે છે અને તેથી તે તે દોષોને દોષદૃષ્ટિ-વાળા મનુષ્યમાં ઉત્પાદ થાય છે. ન્યૂનાધિક દોષોથી સર્વ જીવો બાહ્ય છે તેથી કોઈની નિન્દા ન કરતાં સર્વ જીવોપર કડ્ડાલાવના ધારણ કરવી જોઈએ. આત્મજ્ઞાનીમનુષ્યો સર્વ જીવોને દોષદૃષ્ટિને આગળ કરી નીચ ગણતા નથી. આત્મજ્ઞાનીમનુષ્યો અન્યોના દોષો દેખવા તરફ દૃષ્ટિ દેતાજ નથી. ફક્ત ગુણો જોવા તરફ લક્ષ્ય દીધા કહે છે. દોષીઓમાં ગુણો પ્રચારવા માટે આત્મશક્તિથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. દોષીઓના આત્માઓમાં સત્તાએ અનંતાગુણો છે તેઓનું જ્ઞાન દરાવવાથી દોષીઓ દોષથી મુક્ત થઈ જાય છે. સર્વજીવોમાં ગુણો

પ્રગાર કરવા શક્તિમાન થાય છે. ધર્મ ઐશ્વર્ય-આત્મભાવ-પ્રદાનાવ-
 શુદ્ધપ્રેમ-ભાતૃભાવ-વૈરાગ્ય-પરમાર્થ પ્રવૃત્તિ, વિવેકાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ
 જે જે ઉપાયોવડે, જે જે આચારોવડે, જે જે પ્રવૃત્તિઓવડે થાય
 એવાં કાર્યો કરવાં જોઈએ. ગુણાનુસંગીભવ્યોએ આ વિશ્વમાં જે જે
 ઉપાયોએ આત્માના ગુણો વધે, આત્માની શક્તિઓ વધે, તે તે ઉપા-
 યોરૂપ આચારોને આચરવા જોઈએ. જે જે ઉપાયોને અને ધર્મોનુષ્ઠાનોને
 આચરતાં આત્માના ગુણો ખીલે તે માટે ખાસ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.
 આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિઓ ખીલે એવી ધર્મપ્રવૃત્તિઓને ગાડરીયા
 પ્રવાહનો ત્યાગ કરીને સેવવી જોઈએ. ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષપદ
 એવા શુભધર્મના સંસ્કારોને ધર્મશાસ્ત્રોના આધારે ક્ષેત્રકાલાનુસારે
 સુધારકપરિવર્તનોની સાથે સેવવા જોઈએ. ધર્મસંસ્કારોના વારનવિક
 રહસ્યને જ્ઞાનયોગીઓ જાણે છે. ધર્મસંસ્કારોથી મન-વાણી અને
 કાયા ઉપર અસર થાય છે. જ્ઞાનયોગીઓ ધર્મસંસ્કારોના વાસ્તવિક
 રહસ્યોને જાણે છે તેથી દરેક જમાનામાં તે ઉપર અસત્ય પ્રસ્તરો
 જે જે લાગી ગયાં છે તેને દૂર કરી સત્ય ઉદ્દેશોપૂર્વક ધાર્મિકસંસ્કારો
 રોનો પ્રચાર કરી શકે છે. ભવિષ્યના અવતારોપર ધર્મસંસ્કારોની
 અસર થાય છે. ધર્મસંસ્કારોનું આધિપત્ય મૂખોએના હસ્તમાં જાય
 છે ત્યારે તેઓમાં આકર્ષણીયતા રહેતી નથી અને ધર્મસંસ્કારસૂત્રોના
 આચારોમાં પ્રાયઃ અસત્યક્રિયાપરંપરાનો પ્રવેશ થાય છે. જૈન
 નિગમોમાં સોળ સંસ્કારનું વર્ણન છે અને તેની વિધિ શ્રી ભરત
 રાજાના સમયથી પ્રવર્ત્યો કરે છે. વેદધર્મોમાં ધર્મસંસ્કારોની
 પ્રવૃત્તિ છે. મુસલમાનો, ખ્રીસ્તિયો, બૌદ્ધો અને પારસીઓમાં પણ
 ધર્મસંસ્કારોને કોઈ કોઈ દૃષ્ટિએ સ્થાપિત કરેલા દેખવામાં આવે છે.
 જૈનકોમમાં પ્રાદાણુ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શૂદ્ર અને ત્યાગીઓમાં ધર્મસંસ્કારો
 રોને અધિકારપરત્વે આદરવાની આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. ધર્મ,
 કામ, અર્થ અને મુક્તિ એ ચારની પ્રાપ્તિ કરાવનાર ધર્મસંસ્કારો છે.
 ગૃહસ્થગુરુઓ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે પ્રાદાણુ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને
 શૂદ્રવર્ગનેયોગ્ય એવા ગૃહસંસ્કારોને કરાવે છે અને ત્યાગીગુરુઓ સ્વા-
 ધિકારે ગૃહસ્થોને અને ત્યાગીઓનેયોગ્ય એવા ધર્મસંસ્કારોને કરે

રોજ દોષોના નાશાર્થે શ્રી સદ્ગુરુને સેવ !!! દ્વેષથી અન્યધર્મિયોની નિન્દા
 કરવી નહિ અને કદાચક્રનો ત્યાગ કરીને સર્વજ્ઞાત સત્યને ચક્ર
 કરવું જોઈએ. સ્વધર્મ મૂકી અન્યધર્મોપર માધ્યસ્થભાવ ધારણ કરવો
 જોઈએ; પરંતુ દ્વેષભાવ ધારણ ન કરવો જોઈએ. અન્યધર્મોપર અને
 અન્યધર્મોપર દ્વેષભાવ ધારણ કરવો એ કપાયની વૃદ્ધિનું કારણ
 છે અને તેથી કર્મોથી બંધાવાનું થાય છે, પરંતુ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થી
 નથી. શ્રી વીરપ્રભુના જ્ઞાનસાગરના કણિયાઓ અન્યધર્મમાં પણ છે.
 વિશ્વમાં જે જે ધર્મો જીવતા હોવાય છે તેઓમાં જે જે અંશે સત્યતા
 હોય છે તે તે અંશતાએ તેઓનું જીવન ટકી રહેલું છે એમ અવ-
 બોધવું. સર્વ દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં સત્ય રહેલું હોય તે ચક્રવું પરંતુ
 પશ્ચાત્ત કરવો નહિ. સત્યના અંશોની વિશાલતાની દૃષ્ટિયોએ સર્વત્રથી
 સત્ય આકર્ષી શકાય છે અને તેથી તેવા જુદાજુદા ધર્મને સજીવન
 શાખી શકાય છે. તથા સ્વધર્મમાં જે જે ખામીઓ જાકી રહેતી હોય
 છે તે સત્યાંશોના ચક્રજીથી પૂર્ણ કરી શકાય છે. સ્વધર્મ કરતાં અન્ય
 ધર્મોની મનુષ્યોમાં શાથી બ્યાપકતા છે? તે કદાચક્રનો ત્યાગ કર્યાબિન
 અનુભવાતી નથી. વિશ્વમાં સર્વ ઠેકાણે સત્ય બ્યાપી રહેલું છે. કદા-
 ચક્ર ત્યાગ કર્યાબિન સત્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. કદાચક્ર શત્રુ
 કાલાવાતાવરણથી સત્યની આંખી ઘર્ષ શકતી નથી. દૈનકોમમાં ધર્મો-
 બ્યાયો પરસ્પરમાં યનાર કદાચક્ર ત્યાગ કરે તો તેઓ પરસ્પર સત્યનું
 ચક્રણ કરવા સમર્થ થઈ શકે એમાં કંઈ શંકા નથી. સત્યની અનેક
 દૃષ્ટિયોએ બ્યાખ્યા કરીએ તોંયે અનંતસત્ય જાકી રહે છે. જ્યારે
 આવી સત્યધર્મની સ્થિતિ ■ ત્યારે અનંતસત્યમાંથી વિશ્વજીએ
 અનંતમાલાગે સત્ય ચઢી શકે છે તેથી કદાચક્ર કરવાની કંઈ પણ
 જરૂર રહેતી નથી. સર્વગત જે સત્ય છે તેમાંથી પણ અનંતમાલાગે
 સત્ય ચઢી શકાય છે અને અનંતમાલાગે સત્ય કથી શકાય છે. કદા-
 ચક્રથી સત્યના અનેક અંશો હોય છે તેમાં અમત્યનો આરોપ થાય
 છે અને તેથી સત્યનો લોપ થાય છે. જે અંશે અન્ય ચક્ર હોય છે
 તેનાથી જાકી અનંતસત્ય હોય છે તે સ.પંક્તદૃષ્ટિ ધારણ કર્યાબિન
 અનુભવમાં આવી શકે તેમ નથી. ધર્મોચારમાં, ધર્મક્રિયાઓમાં, સત-

ની પરંપરાના વિસ્તારનું માહાત્મ્ય અવગ્રાહ્ય શકતું નથી માટે તત્ત્વજ્ઞાનનો સર્વત્ર પ્રકાશ થાય એવી બ્રાહ્મણાદિવર્ગદ્વારા યોજના કરીને સદાચારના સંસ્કારની પરંપરા પુનર્જન્મમાં પણ લોકોને પ્રદાન થાય એવી સેવાધર્મની પ્રવૃત્તિને અંગીકાર કરવી જોઈએ. સદાચારના સંસ્કારની પરંપરાની મન્દતાથી હાલ બાપ તેવા બેટા પાકી શકતા નથી. દેવતાના છોકરા કોયલાની પેઠે સર્વત્ર સદાચારના સંસ્કારભાવે દશા અવલોકાય છે. ધર્મકર્મના બ્યવહારને સદ્વિચારેવડે પોષવો જોઈએ. આદેવણોમાં અને ત્યાગી વર્ગમાં ધર્મકર્મના બ્યવહારની અસ્તવ્યસ્તદશા ચવાથી દેશની-સમાજની-સંઘની-રાજ્યની અને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની પડતી યાય છે. ધર્મગુણકર્મોના બ્યવહારમાં અશુદ્ધતા-અસત્યતાનો પ્રવેશ થતાં વિચિત્રનોતું કૃપમાં વિષ નાખવાની પેઠે અહિત થાય છે. અતએવ તે તે ધર્મકર્મના બ્યવહારને સદ્વિચારેવડે અત્યંત પોષવાની જરૂર છે. ધર્મકર્મના બ્યવહારને લોકો ક્ષેત્રકાલાનુસારે આદરીને સર્વ પ્રકારની ઉત્તતિયોને કરે એવી રીતે સદ્વિચારેવડે તેને પોષવો જોઈએ. દેશધર્મનો નાશ કરનારી બાલકાદિ કુરીતિઓને સદુપદેશથી દૂર કરવી જોઈએ. ધર્મકર્મગુધારકોએ દેશનાવડે અને સદાચારેવડે બાલકાદિ દુષ્ટ રીવાજોને હરવા જોઈએ. બાલકાદિ હાનિકારક દુષ્ટ રીવાજો સંબંધી લખતાં એક અલગ પુસ્તક બની જાય તેમ છે માટે અત્ર તે અતિ સંક્ષેપથી જણાવવામાં આવે કે બાલકાદિ દુષ્ટ રીવાજોને સદુપદેશ આદિ સર્વ યોગ્ય પ્રવૃત્તિઓથી નિવારવા જોઈએ કે જેથી દેશની, સંઘની-કોમની-ધનની અને રાજ્યની ચડતી થાય. રાજ્ય-દેશ-ધર્મનો ક્ષય કરનાર હાનિકારક કુત્સિતાચારોને સત્તાબ્રોધાદિસાધનોવડે કર્મચોગીઓએ હરવા જોઈએ. રાજ્ય-દેશ-ધર્મનો ક્ષય કરનારા જે જે દુષ્ટાચારો અને દુષ્ટવિચારો હોય તેઓનો નાશ કરવાની જરૂર છે. રાજ્યમાં, દેશમાં અને ધર્મમાં જે જે હાનિકારક કુત્સિતાચારો હોય તેઓને દૂર કરવા જોઈએ. જેઓથી રાજ્યનો-ધર્મનો-દેશનો-સંઘનો નાશ થાય એવી જે જે પ્રવૃત્તિઓ હોય-આચારો હોય તેઓને હાનિકાર કુત્સિતા-

શાસ્ત્રાર્થસહ સંક્ષિપ્ત વિવેચન—અભયદાન, મુખ્યદાન,
 ઉચિતદાન, અનુકંપાદાન અને કીર્તિદાન એ પંચ પ્રકારનું દાન છે.
 દ્રવ્ય અભયદાન, ભાવ અભયદાન, વ્યવહાર અભયદાન, નિશ્ચય અભ-
 યદાન, ઉપશમાદિ ભાવે અભયદાન, શૌકિક અભયદાન, લોકોત્તર
 અભયદાન ઇત્યાદિ અભયદાનનાં અનેક ભેદ છે, તેનું શુરૂતમમ્
 સ્વરૂપ અવભોધવું. સ્વાધિકારે દેશકાલોચિતદાન દેવામાં પ્રવૃત્ત થવું.
 નમ્ય-નમ્યવિનાશકગૃહસ્થોએ અને ત્યાગીઓએ સ્વાધિકારે પાંચદાન
 પેદા જે કાલે જે દેસે જે દાન કરવું ઉચિત હોય તે સમયે તે દાન
 કરવું જોઈએ. અભયદાનની વખતે અભયદાન હેવું અને કીર્તિદા-
 નના પ્રત્યે કીર્તિદાન હેવું. લોકોને મુખકારક દાનસમ્માન અન્ય
 'દા' 'દા' નથી શ્રી ત્રાયકને દીક્ષા પ્રવળપૂર્વે એક વર્ષપર્યંત દાન
 છે. નાન-શીયવ-તપ અને જવ એ ચરમાં પ્રથમ દાનની મહત્ત્વ
 ન ગુણ ત્રાયક, પદ્ધતિ ગાયત્રી ગુણ ખીલે છે અને શોભક
 નામના પ્રતિ મય પદ્ધતિ તપ ગુણનાં શક્તિ ખીલે છે. વપની
 નામિકા ૧ ભ. ગુણ નીલે છે. દાનગુણની સિદ્ધિ પશ્ચાત્ પ્રક
 નામની ૧ ૧૧ નામ થાય છે. જેની દ્રવ્યઅભયદાન અને
 નામના ને ની ચે વા પ્રાપ્ત થઈ છે તે પંચેન્દ્રિય વિષ

શ્રદ્ધા થાય છે અને તીર્થસ્થાનોમાં રહેલા સાધુઓના સન્નિધિમાંથી
 જ્ઞાનાદિધર્મોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનાથી દુઃખોને અને દુર્ગુણોને તરી
 પેતી પાર ઉતરાય તેને તીર્થ કથવામાં આવે છે. દ્રવ્યતીર્થ, ભાગતીર્થ,
 સ્થાવરતીર્થ, જંગમતીર્થ, લોકિકતીર્થ અને લોકોત્તરતીર્થોદિ અનેક
 તીર્થોના ભેદો છે. ઉપાદાનતીર્થ અને નિમિત્તતીર્થ વગેરે તીર્થોના ભેદો
 અવબોધવા. તીર્થકરો આદિની 'જન્મકલ્યાણકાદિ ભૂમિયોને તીર્થ કથ-
 વામાં આવે છે. માતા, પિતા, દ્રવ્યકલ્યાણ, ગૃહસ્થ ગુરુ, વગેરેને
 લોકિકતીર્થ તરીકે અવબોધવામાં આવે છે. તીર્થોના વાસમાં અનેક
 શુભ શક્તિયોને સંપાદન કરવાની આનંદપ્રાપ્તિથી જન્મમાત્ર વિમુક્ત
 ન રહેવું જોઈએ. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે આનંદ
 પ્રાપ્તિદેશને દ્વંદ્વ મગ્નુષ્ય ધારણે જોઈએ. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, શાપુ
 વગેરેની જંગમયાત્રા ગણાય છે. સ્થાવરતીર્થયાત્રા કરતાં જંગમ
 તીર્થયાત્રાદિ અનન્યશુભકાળ થાય છે. આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક
 શક્તિયોને ખીણવવા માટે તીર્થયાત્રાની જરૂર છે. મનુષ્યેએ હર્ષ, ક્રો-
 ધથી સાધુઓની યાત્રા કરવી જોઈએ. સાધુનાં વર્ણનગુણ, તીર્થમૂર્તિ
 સાધવ: તીર્થ: ફલતિકાલેન, સઘ: સાધુસંગમમમ્ ॥ સાધુઓનાં દર્શન
 પુણ્યરૂપ છે. સાધુઓ તીર્થસ્વરૂપ છે. ધ્યાવગ્નીથી તે અમુક કહે
 ફલ આપે છે; પરંતુ સાધુસન્નિધિમાં ને: તુર્ન ફલ અર્પે છે. પરંતુ
 સભાએ કેશીકુમારસાધુને સન્નિધિમાં ક્યો નેધો પડેછે તેને ધન
 બોધિની પ્રાપ્તિ થઈ. તદ્વત્ જેઓ ચારિત્રવત્સાલ્યોની વાતો
 કરે છે તે અવશ્ય તુર્ન ફલને પ્રાપ્ત કરે છે. સ્થાવરતીર્થોની વાતથી
 દ્વંદ્વશુદ્ધિ અને શરીરિકશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તીર્થોની વાતથી
 અનેક પ્રકારના અવધારિકાઓની તથા અધિકારની પ્રાપ્તિ
 થાય છે. ઉત્તમ સાધુઓની યાત્રાએ કરીને ઉત્તમ સાધુઓની અને
 મદ્યકરોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. મોક્ષમાર્ગનુસારી અને નાસ્તિક
 મુત્ર બોધી સાધુતીર્થયાત્રા છે. મોક્ષમાર્ગપ્રસારક બોધી શ્રી નાગરજી
 યાત્રા કરવી જોઈએ. શ્રી ધર્મચર્ચની યાત્રા કરવાથી વિદ્યાર્થી અને
 ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરંતુ પદ્મશ્રી શ્રી આતુરજી જેવે પ્રખ્યાત વરો
 દુષ્ટ શત્રુઓને નશ્વ થાય છે અને હવે હવે આદિત્ય નિવ:

શ્રદ્ધા થાય છે અને તીર્થસ્થાનોમાં રહેલા સાધુઓના સત્સમાગમથી જ્ઞાનાદિધર્મોની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેનાથી દુઃખોને અને દુર્ગુણોને તરી પેટી પાર ઉતારાય તેને તીર્થ કથવામાં આવે છે. દ્રવ્યતીર્થ, ભાવતીર્થ, સ્થાવરતીર્થ, જંગમતીર્થ, લૌકિકતીર્થ અને લોકોત્તરતીર્થોદિ અને તીર્થોના બેદો છે. ઉપાદાનતીર્થ અને નિમિત્તતીર્થ વગેરે તીર્થોના બેદો અવબોધવા. તીર્થકરો આદિની 'જન્મકલ્યાણકાદિ ભૂમિયોને તીર્થ કથવામાં આવે છે. માતા, પિતા, દ્રવ્યકલ્યાણ, ગૃહસ્થ ગુરુ, વગેરેને લૌકિકતીર્થ તરીકે અવબોધવામાં આવે છે. તીર્થોના વાસમાં અને શુભ શક્તિયોને સંપાદન કરવાની આન્તરસાધ્યદૃષ્ટિથી જરામાત્ર વિમુખ ન રહેવું જોઈએ. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે આન્તરસાધ્યોદ્દેશને હૃદય સમુખ ધારવો જોઈએ. આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ વગેરેની જંગમયાત્રા ગણાય છે. સ્થાવરતીર્થયાત્રા કરનાં જન્મ તીર્થયાત્રાદિ અનન્તગુણજ્ઞાન થાય છે. આધિબૌતિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિયોને ખીલવવા માટે તીર્થયાત્રાની જરૂર છે. મનુષ્યોએ હર્ષ, ક્રોધ, મદાસથી સાધુઓની યાત્રા કરવી જોઈએ. સાધુનાં દર્શનંપુણ્યં, તીર્થમૂર્તિ સાધયઃ તીર્થઃ ફલતિકાલેન, સઘઃ સાધુસંમાગમઃ ॥ સાધુઓનાં દર્શન પુણ્યરૂપ છે. સાધુઓ તીર્થસ્વરૂપ છે. સ્થાવરતીર્થો તો અમુક કહે ફલ આપે છે; પરંતુ સાધુસમાગમ તો તુર્લભ ફલ અર્પે છે. પરંતુ જ્ઞાનને કેશીકુમારસાધુનો સમાગમ કયો તેથી પરદેશી જ્ઞાનને ધર્મ બોધિની પ્રાપ્તિ થઈ. તદ્વત્ જેઓ ચારિત્રયાત્રાસાધુઓની યાત્રાએ કરે છે તે અવશ્ય તુર્લભ ફલને પ્રાપ્ત કરે છે. સ્થાવરતીર્થોની યાત્રાથી હૃદયશુદ્ધિ અને શારીરિકશુદ્ધિ કરવી જોઈએ. તીર્થોની યાત્રાઓથી અનેક પ્રકારના ન્યાયધાર્મિકજ્ઞાનોની તથા ધાર્મિકજ્ઞાનોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ઉત્તમ સાધુઓની યાત્રાઓ કરીને ઉત્તમ મહાવિચરોની અને મહાવિચરોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઈએ. મોક્ષમાર્ગાનુસારી અને મધ્યમુર્તિન મૂલ્ય જેવી સાધુતીર્થયાત્રા છે. મોક્ષમાર્ગપ્રસ્થક જેવી શ્રી સાગુરની યાત્રા કરવી જોઈએ. શ્રી ધર્માચર્યની યાત્રા કરવાથી વિવેકદિ અને ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરમેશ્વરની શ્રી સદ્ગુરુના જેવે પ્રદર્શનરૂપે દુષ્ટ શત્રુઓને નાશ થાય છે અને શત્રુ શત્રુ આધ્યાત્મિક નિર્લક

રાજદાર્યસદ્ સંશિષ્ઠ વિવેચન—વેદાદ્યભિ સાધુ-વેદેન્દ્રે
 છે એવા અને દૃગ્ગત્યભિગુણેએ ગુણ એવા પ્રત્યક્ષેને ૧૧
 બક્ષિયો આ-મગ્ધનપદ સદ્ગુણ મેવા જોઈએ. જેને આ-મગ્ધન
 અપ્યુ' તેણે સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન આપ્યું એવું અવલોકનું. આ
 જ્ઞાન-પ્રકારનપદ સાગુણે સર્વ રસપ્રેરણ કરું જોઈએ. ધી ક્ષણ
 વિરેદોએ મર્વણપણ કરીને અગ્રવક્રની મેવા કરી હતી. ૧૧૧૬
 ગુણેવટે સદિન અને વેદાદ્યભિગુણેવટે જોઈએ. ૧૧૧૭ એવા છે
 એવા કમ્પેગીએવટે આ-મગ્ધનપદ ગુણ મેવાવ છે. માન મગ્ધ
 દર્શકી અને ભાવથી યો સાગુણી મેવા પૂજા કરના જોઈએ
 અને તેમજ મેદવ એવા વિનય. રિંકે કન કરના જોઈએ. મર્કીકેમે
 માગુણી મેવાપૂજામહિમા અનન રૂપ રંગેનું છે. મર્વણ મુ' દેશ
 રમણ મનન જનન કરીને યો સાગુણ મેદવેનું વિનય વર્ણ
 કરના આગ મગ્ધ નુલન નવરી નહીં. માગુણી જાતિ
 મેવાદિ કરના મગ્ધનો આ-મગ્ધનપદે વાવર્ણને દર્શકી વા
 નંપદ્યએને આપ કરે છે. યો આ-મગ્ધનો સાગુણી મેવાવર્ણ
 કરીને જે જ્ઞાન આપ કરવા મા આપે છે. અવદ નં જે અનુષ્ઠ
 આપ કરના આપે છે તે ગુણ કરીને અવદન વર્ણ છે યો સાગુણ
 પૂર્ણ પ્રત્યક્ષે, તેમજી માધે નુલન મગ્ધ આપા જોઈએ મેદવ
 મુલને અવર્ણે નુલન અવદન કરી દર્શકે વાવર્ણ કરના વિ
 વા ૧૧૧૭ ગુણે દર્શકવર્ણ જોઈએ. વર્ણવ કરના ગુણા વિવે
 જોઈએ મગ્ધન અને મગ્ધન વર્ણ છે ૧૧૧૮ યો સાગુણ વ
 વિવર્ણને પર્ણપૂર્ણ અનુલન કરીને મગ્ધ મેદવ મગ્ધન વિવ
 દર્શક છે જેએએ મુણી જન નહીને દર્શકે ક્રેપલ જોઈએ જે
 છે એવા મગ્ધવર્ણે નર્વે દર્શકના પ્રત્યક્ષવર્ણ ગુણે મગ્ધવર્ણે
 કરી દર્શક છે. દર્શકવિવર્ણવર્ણ અને વા મગ્ધવર્ણ વા
 મુણી મેવાવર્ણે ક્રેપલને અને દર્શકે કરીને મગ્ધન અવર્ણ
 દર્શકે દર્શક છે. સાગુણે વર્ણે દર્શકે અનુલન કરના મગ્ધ
 આપ કરના જોઈએ. વર્ણવિવર્ણવર્ણ અને વર્ણવર્ણ વર્ણ
 વિવર્ણ અને વર્ણવર્ણ જે અગ્ધવર્ણે વર્ણવર્ણ અને વર્ણવર્ણ

રાષ્ટ્રદાર્થસહ સંક્ષિપ્ત વિવેચન—વૈયાવૃત્યદિ સંતૃપ્ત્ય જેઓને છે એવા અને કૃતજ્ઞતાદિગુણોએ યુક્ત એવા મનુષ્યોએ પૂર્વ ભક્તિથી આત્મજ્ઞાનપ્રદ સદ્ગુરુ સેવવા જોઈએ. જેણે આત્મજ્ઞાન આપ્યું તેણે સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન આપ્યું એમ અવગ્રાહ્યું. આત્મજ્ઞાન-પ્રાપ્તિજ્ઞાનપ્રદ સદ્ગુરુને સર્વ સ્વાર્પણ કરવું જોઈએ. શ્રી જનક વિદેહીએ સર્વસ્વાર્પણ કરીને અઘાવકની સેવા કરી હતી. કૃતજ્ઞતાદિ ગુણોવટે સહિત અને વૈયાવૃત્યાદિગુણોવટે જેઓ યુક્ત થયેલ છે એવા કર્મયોગીઓવટે આત્મજ્ઞાનપ્રદ ગુરુ સેવાય છે. માન-સત્કાર, હર્ષથી અને ભાવથી શ્રી સદ્ગુરુની સેવા પૂજા કરવી જોઈએ અને તેમના યોગ્ય એવાં વિનયાર્થિક કર્મ કરવાં જોઈએ. મહર્ષિયોએ સદ્ગુરુની સેવાપૂજાભક્તિમાં અનંત ફલ દર્શાવ્યું છે. સંસ્કૃત ગુરૂગીતાનું સ્મરણ મનન વાચન કરીને શ્રી સદ્ગુરુ સાહેબનો વિનય વગેરે કરવામાં અંશ માત્ર ન્યૂનતા સેવવી નહીં. સદ્ગુરુની ભક્તિ સેવાદિ કરનારા સત્જનનો આત્મજ્ઞાનવટે પાપકર્મોને હઠાવી સર્વ સંપદાઓને પ્રાપ્ત કરે છે. શ્રી આત્મજ્ઞાની સદ્ગુરુની સેવાભક્તિ કરીને જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે, અથવા જે જે અનુભવે પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તે ગુણ ફલને અર્પનારા થાય છે. શ્રી સદ્ગુરુપર પૂર્ણ પ્રેમ ધારે, તેમની સાથે તન્મય બની જાઓ. એટલે તેમના હૃદયને સ્વયમેવ તમે અવગત કરી શકો. બાહ્યના કરતાં વિશેષતઃ હૃદયથી ગુરુ ઓળખવા જોઈએ. ગાકરીયા પ્રવાહે ગુરુના શિષ્યે ભક્તો બનનારા અનેક મનુષ્યો હોય છે. પરંતુ શ્રી સદ્ગુરુના સદ્વિચારોનો પરિપૂર્ણ અનુભવ કરીને ભક્ત શિષ્ય બનનારા વિરલ હોય છે. જેઓએ ગુરુની પાસે રહીને જ્ઞાનરૂપ લેવાનું પ્રાપ્ત કર્યું છે એવા ભક્તોવટે સર્વ પ્રકારની દ્રવ્યભાવરૂપ ગુણ લક્ષ્મીઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. સાંસારિકવ્યવહારમાં અને ધાર્મિકવ્યવહારમાં સદ્ગુરુની સેવાવટે કર્મયોગી બની શકાય છે. અને સદ્ગુરુના આત્મજ્ઞાન ઓળખી શકાય છે. સદ્ગુરુ પાસેથી પ્રતિદિન અપૂર્વોક્તિનવ રસન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. યમ-નિયમ-આસન-પ્રાણાયામ-પ્રત્યાહાર-ધાર્મિક ધ્યાન અને સમાધિ એ આઠંગયોગોનો પ્રાપ્તિ કરાવે પરમરસ

અને દુષ્ટવ્યસનો વગેરેનો સમાજમાંથી, સંઘમાંથી અને રાજ્ય-
માંથી નાશ કરવા જે જે શુભપ્રવૃત્તિયો કરવામાં દુઃખોને, કષ્ટોને
સહવાં તેને તપ કહેવામાં આવે છે. વાસનાઓનો નાશ કરવા ઉપ-
વાસ કરવામાં આવે ॥ તેને તપ કહે છે, પરંતુ ઉપવાસ બાદ પુનઃ
શરીરમાં ધાતુપુષ્ટિ થતાં વાસનાઓ પ્રકટે ॥ માટે ઉપવાસમાત્રથી
કામાદિની શાન્તિ થતી નથી પરંતુ તે સાથે મનમાંથી વાસનાઓ
ટળે તેવું આધ્યાત્મિકતપ કરવાની જરૂર છે. આત્માની બાહ્ય તથા
આંતરિકશક્તિયોની વૃદ્ધિ કરે અને મલિનતાનો નાશ કરે એવું
સ્વાધિકારે ક્ષેત્રકાલ્પાનુસાર તપ કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રવિધિના અનુસાર
દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ્પાનુસાર જ્ઞાન કરી સદાશક્તિએ તપ કરવું જોઈએ.
મનુષ્યની પારમર્થિક અને આત્મોન્નતિકરકસર્વશુભપ્રવૃત્તિયોના મર્મમાં
તપ રહેલું છે તે શુદ્ધમૂર્તિ અનુલબ્ધકાચી અવગ્રોધાય છે.
આયોર્વર્તમાં પૂર્વે ગાડરીયા પ્રવાહની દૃષ્ટિએ તપ થતાં નહોતાં
તેથી તે વખતમાં આયોર્વર્તના લોકોની સર્વપ્રકારની અશ્વેત્તકાચી
વર્તતી હતી. રાગ-દ્વેષ-ઈર્ષ્યા-નિન્દા-ક્રમ વગેરે અંતર્યયુઓનો
નાશ કર્યો એ સર્વોત્તમ તપ છે. પૂર્વે ચારેવર્ણમાં અને ત્યાગી
ઓમાં કદાચહ, વેર, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ દુર્ગુણોના
નાશાર્થે જે જે પ્રવૃત્તિયો થતી હતી તેને તપ માની તેમાં લોકોની
પ્રવૃત્તિયો થતી હતી તેથી આયોર્વર્ત આર્યતા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશ
રહી હતી. હૃદયની શુદ્ધિ કરવી તેને સત્યતપ કહવામાં આવે છે.
વિષયવાસનાઓના ભેરથી આત્મા દાસ જેવો જની જાય ત્યાં તપની
શક્તિ નથી. સત્ય, નિર્ભયતા, પરમાર્થતા, અદ્વૈતાવ, આત્મસ્થિત,
વિજ્ઞાન, સમાધિ, પરાપકાર, શુદ્ધભાવ, વિશ્વપરબ્રહ્મભાવ વગેરે ગુણો
જે પ્રવૃત્તિથી જીવે અને આત્મસ્વાતંત્ર્યશક્તિયોનો વિકાસ થાય તેને
તપ અવગ્રોધવું-રજ્જેગુણી અને તમોગુણીતપનો પરિત્યાગ કરીને
સાત્વિકતપ આદરવું જોઈએ કે જેથી નિરાસકતકર્મયોગીની પાસે
પ્રાપ્ત થાય. મનોવૃત્તિનો આત્મામાં લય થાય અને અંતઃ
અનંતરૂપાનંદ સદા પ્રકાશિત થાય એવી ધ્યાનસમાધિદ્વારા
પરમતપ કહેવામાં આવે છે. યમ નિયમથી ઠેક પરમાત્મપદ પ્રપ્ત

પડતીનો પ્રારંભ થાય છે. માટે મનુષ્યોએ આત્માના ઉપયોગથી પ્રમોદાને પરિહરવા જોઈએ અને મનવાણી-કાયાથી સાત્વિકગુણપૂર્ણ પ્રગતિમાં સદા અગ્રગામી રહેવાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

અવતરણ:—પ્રમોદાની ત્યાગપ્રવૃત્તિ કથ્યા પશ્ચાત્ હવે આત્મિક શક્તિ વૃદ્ધિ માટે બ્રહ્મચર્ય ધારણની પ્રવૃત્તિનો સહુપદેશ દેવામાં આવે છે.

શારીરિકોન્નતે: સિદ્ધયૈ, કર્તવ્યં વીર્યરક્ષણમ્ ।

વીર્યરક્ષૈવશીલંતદ્, બ્રહ્મજ્ઞાનસ્ય કારણમ્ ॥ ૨૪૩ ॥

બ્રહ્મચર્યં સદાસાધ્યં, દેશધર્મોન્નતિપ્રદમ્ ।

આત્મોન્નતિપ્રદં તૂર્ણં, વીરૈર્ધર્મર્થકાંક્ષિભિઃ ॥ ૨૪૪ ॥

શબ્દાર્થ:—શારીરિકોન્નતિ સિદ્ધિ માટે વીર્યરક્ષણ કરવું જોઈએ. વીર્યરક્ષા એજ શીલ છે તે વીર્યરક્ષા સર્વશક્તિયોનું મૂલ છે. બ્રહ્મજ્ઞાનનું કારણ વીર્યરક્ષા છે. વીર્યરક્ષારૂપ દ્રવ્યબ્રહ્મચર્ય સદા સાધ્યું જોઈએ. દેશધર્મોન્નતિપ્રદ બ્રહ્મચર્ય છે. ધર્મોન્નતિપ્રદ તૂર્ણ આત્મોન્નતિપ્રદ બ્રહ્મચર્યને સદાસાધ્યું જોઈએ.

વિવેચન:—આત્મારૂપદેવનું દેહરૂપમન્દિર છે. દેહરૂપમન્દિરને ટકાવ બ્રહ્મચર્યથી થાય છે, શારીરિકપુષ્ટિ, વાચિકપુષ્ટિ અને માનસિકપુષ્ટિ માટે વીર્યરક્ષા કરવાની આવશ્યક અનિવાર્ય છે. વીર્યનો નુશ કરવાથી મનુષ્યો સત્તા, લક્ષ્મી, બ્યાપાર, વિદ્યા, મુખ વગેરેથી જરૂર થાય છે, અને તેઓ અન્યપ્રગતિશીલ પ્રજાના પાદ નીચે કથમર્ક મરીતાય છે. દેશોન્નતિકારક, ધર્મોન્નતિકારક, શાસ્ત્રોન્નતિકારક અને આત્મોન્નતિ આદિ સર્વપ્રકારની જેજે ગુણોન્નતિયો ગળુપ ॥ તેનું મૂલકારણ વીર્યરક્ષારૂપ બ્રહ્મચર્ય છે. પંડિતો, વિદ્વાનો, બ્રહ્મણો, દાસ્યો, વેશ્યો, શૂદ્રો વગેરે સર્વગુણકર્મવિશિષ્ટ મનુષ્યો વીર્યરક્ષારૂપ બ્રહ્મચર્યને પાળે ॥ તે તંત્રોની ઉત્તતિ ચર્ક શકે છે. મૃદુસ્થમનુષ્યોએ કમમાં કમ વીર્યવર્ષપર્યન્તતો વીર્યની રક્ષા કરવી જોઈએ. પૂર્વજ સમવદ મનુષ્યો: બ્રહ્મચર્યપાતનમાં અત્યંતપ્રખર હતા તેથી તેઓ સ્વતંત્ર રહી સર્વજીવોના એવમાં જાન લેઈ શક્યા હતા. હાલ વીર્યરક્ષા નથી

પ્રાંશ્વોનું, ક્ષત્રિયોનું, વૈશ્યોનું, સૂત્રોનું અને ત્યાગીઓનું પંડીતોનું કારણ ખરેખર વીર્યરક્ષાની ખામી અવગ્રાહ્ય છે. આયોર્વર્તમાં પૂર્વકાલની પેઠે પુનઃ અનેક પ્રકારનાં શ્રમો ખૂલે અને પુત્રોને અને પુત્રીઓને પ્રદક્ષિણાની જનાવવામાં આવે અને યોગ્યવયસર્યત વીર્યરક્ષારૂપ પ્રદક્ષિણામાં રિધર કરવામાં આવે તો તેઓ પૂર્વની જાહોજગદી પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારી બની શકે. બાળલગ્ન અને વૃદ્ધલગ્નથી દેશની, ધર્મની, કોમની અને રાજ્યની પડતી થાય છે માટે આ બાબતમાં સર્વજાતના મનુષ્યોએ સરખી રીતે કાળજી રાખવી જોઈએ અને આદેશકારના બળથી ખામીઓ સુધારવા કટિબદ્ધ થઈ જોઈએ. સ્પર્ધાશીલજાનામાં જેઓ પ્રમાદ નિદ્રામાં ઘેરે છે તેઓ દેશ-ધર્મનો નાશ કરે છે અને પૂર્વ મહાપુરુષોના શુભશક્તિયોના વારસાનો પણ નાશ કરે છે. સાધુઓમાં અને સાધ્વીઓમાં વ્યભિચાર આદિ દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થતાં તેઓ વિશ્વજનોને સુધારી શકતાં નથી અને તેમજ પોતાની ઉન્નતિ પણ કરી શકતાં નથી. વીર્યરક્ષારૂપ દ્રવ્ય પ્રદક્ષિણા અને આત્મજ્ઞાનાદિ પ્રાપ્તિરૂપ ભાવપ્રદક્ષિણાપાલનના જે જે નિયમો તે નિયમોથી સાધુઓ અને સાધ્વીઓ ભ્રષ્ટ થાય છે ત્યારે તેઓ દેશનું, રાજ્યનું, કોમનું, સંઘનું અને આત્માનું કડયાણુ કરવા સમર્થ થતાં નથી. વીર્યરક્ષાથી આ વિશ્વમાં અનેક લાભોની પ્રાપ્તિ થાય છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય, શ્રીહરિભદ્રસૂરિ, શ્રીકીર-વિજયસૂરિ, ઉમાસ્વાતિવાચક વગેરે આચાર્યોએ વીર્યરક્ષારૂપ પ્રદક્ષિણાનું પાલન કર્યું હતું તેથી તેઓ ધર્મસેવાદિ કાર્યો કરવાને શક્ત થયા હતા. પતંજલિ, બ્યાસ, શંકરાચાર્ય, હયાનંદસરસ્વતી વગેરેએ વીર્યરક્ષારૂપ પ્રદક્ષિણાના પાલનથી તેઓએ સ્વઅક્ષરદેહોને અમર કર્યા છે. શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે વીર્યરક્ષારૂપ પ્રદક્ષિણાના પાલનથી સંસ્કૃત ભાષામાં એકસોનેઆઠઅન્ય રચ્યા છે. રામભૂતિ સેન્ટો વગેરેએ વીર્યરક્ષા કરીને દુનિયાને હિરત પમાડે એવા અંગકસરતના જેવો કરી બતાવ્યા છે. કામવૃત્તિને ઉત્તેજક એવા આહાર વિહાર, વિચારો, આચારો, વેષ અને અવલોકનોથી દૂર રહેવું જોઈએ. કે જેથી વીર્યરક્ષારૂપ પ્રદક્ષિણાનું સારી રીતે રક્ષણ કરી શકાય. વીર્યરક્ષારૂપ પ્રદક્ષિણાનો નાશ

અશ્રદ્ધાત્મા ભવેદ્ બ્રહ્મ, સદાચારગુણાત્ સહુ
 જ્ઞાનમૂળા સદારાધ્યા, શ્રદ્ધા સત્કર્મયોગિભિઃ ॥૨૪૬॥
 સર્વનયાનાં સ સારો, ધર્માચારઃ પ્રકીર્તિતઃ
 જ્ઞાનયુક્તા ક્રિયા શ્રેષ્ઠા, ચારિત્રસ્ય વિવર્ધિકા ॥૨૪૭॥
 અષ્ટકર્મવિનાશાર્થ, ગૃહસ્થૈઃ સત્યસાધુભિઃ
 કર્તવ્યં સદનુષ્ઠાન, મન્તર્મુલોપયોગતઃ ॥ ૨૪૮ ॥

શાબ્દાર્થઃ—ધર્મતત્ત્વવિચારદોષે દ્રવ્યાદિકચારઅનુયોગે ધર્મ-
 વિવૃદ્ધિ માટે વિસ્તારવા યોગ્ય છે. સદાચાર ગુણોથી અશ્રદ્ધાત્મા બ્રહ્મ
 થાય છે. સત્કર્મયોગીઓએ જ્ઞાનમૂળા શ્રદ્ધા સેવવી જોઈએ. સર્વનયોને
 સાર ધર્માચાર છે. જ્ઞાનયુક્ત ક્રિયા શ્રેષ્ઠ છે અને તે ચારિત્રની વિવ-
 ર્ધિકા છે. ગૃહસ્થોએ અને સત્ય સાધુઓએ અષ્ટકર્મવિનાશાર્થે અન્તર્મુલો-
 પયોગથી સદનુષ્ઠાન કરવું જોઈએ.

વિવેચનઃ—દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ અને
 ધર્મકથાનુયોગ આ ચાર અનુયોગોમાં મર્વધર્મશાસ્ત્રોનો સમાવેશ થાય
 છે. પંચમકારનાં જ્ઞાન, પદ્મદ્રવ્ય, નવતત્ત્વ, કર્મસિદ્ધાંતો, પદાર્થવિજ્ઞાન
 (સાયન્સવિદ્યા) દ્રવ્યગુણપર્માયસ્વરૂપ, અદેતવાદ, દેતવાદ, દેત-
 દેતવાદ, વિશિષ્ટદેતવાદ, શુદ્ધાદેતવાદ, ન્યાયશાસ્ત્રો વગેરેને દ્રવ્યાનુ-
 યોગમાં સમાવેશ થાય છે, ન્યોતિઃશાસ્ત્રોનો ગણિતાનુયોગમાં સમા-
 વેશ થાય છે. ધર્મક્રિયાઓ, ધર્માચારો, ધર્માનુષ્ઠાનો, ગૃહસ્થોનાં અને
 ત્યાગીઓનાં યજ્ઞો આદિનો ચરણકરણાનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે.
 ધર્મસંબંધી સર્વવૃત્તાંતોનો ધર્મકથાનુયોગમાં સમાવેશ થાય છે. આ
 અનુયોગરૂપ ચારવેદોની પ્રવચનની અપેક્ષાએ અનાદિત છે અને અત્રી-
 તીર્થકરોદિની અપેક્ષાએ આદિત છે. ચાર અનુયોગ રૂપ ચાર વેદોનું કુલ
 સર્વત્ર વિસ્તારવું જોઈએ. ધર્મતત્ત્વવિચારદોષે ચાર અનુયોગોના સ્ફુર્તિને
 અવત્રેધીને તેનો પ્રચાર કરવા સર્વ પ્રકારના ઉપાયો યોગ્ય છે. દ્રવ્યાનુયોગી
 ગીતાર્થ ધર્મનું સ્પષ્ટ કરવા અને ધર્મની વૃદ્ધિ કરવા અર્થે

છે. કોઈ ધર્મ વિશ્વમાં પરોપકારની મુખ્યતાએ જીવી શકે છે. કોઈ
 ધર્મ વિશ્વમાં જનસેવાની મુખ્યતાએ જીવી શકે છે. સર્વધર્મોમાં મુખ્ય
 મુખ્ય કોઈ કોઈ મહાન સત્યાંશ હોય છે. દયા, સત્ય, પ્રજ્ઞા,
 પરોપકાર, ત્યાગ, કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ, ભક્તિયોગ, એકાગ્રયોગ, તપો
 વગેરે કોઈ કોઈ મુખ્યાંગમને કોઈ કોઈ ધર્મ, વિશ્વમાં જીવે મર્યા
 બને છે. સ્વાદાહીએ સત્યાંશોનું સાપેક્ષરૂપિએ પ્રદર્શ કરવા માટે
 વિશેષ લક્ષ્ય આપે છે. કોઈ ધર્મના વિચારોથી અને આચારોથી મન
 વ્યવહારને સામાજિકવ્યવહારને વિશેષ લાભ થાય છે. કોઈ ધર્મના
 આચારોથી અને વિચારોથી આત્માની મુક્તિ કરવામાં વિશેષ લાભ
 સંપ્રાપ્ત થાય છે. કેટલાક ધર્મોમાં આત્મજ્ઞાન આપવાની અને આત્મ
 ભોગ આપવાની મુખ્યતા હોય છે. પશુપાત્ર, કદમ્બ, કેપત્તિ અને
 સંકુચિતરૂપિથી સર્વધર્મોમાંની પરીક્ષા કરવામાં અને તેઓનું પ્રદર્શ
 કરવામાં અનેકપ્રકારની બુદ્ધિ થાય છે માટે પશુપાત્ર, કદમ્બ, કેપત્તિ
 હોયને દરેક કરી નવધર્મોમાંથી ગન્યાએને પ્રદર્શ ભેળવે, અને તે
 સત્યાંશોના સમુદાયને પુજા એવ. જૈનધર્મની આગવતા કાઢી ભેળવે,
 આચાર્યમિત્તરૂપિએ, આચાર્યરૂપિએ, નાનિરૂપિએ અને પરોપકારરૂપિએ જે
 ધર્મોમાંથી સત્યાંશોને પ્રદર્શની જરૂર છે. જે ધર્મથી કુનિવાસી જીવે તે
 શક્તિયો મેળવી શકે એવા જે જે અંગ હોય તે જૈનધર્મના નવધર્મો છે
 એવું સ.પેક્ષરૂપિથી જાણીને સર્વધર્મનિષ્ઠા સત્યાંશોને પ્રદર્શ ભેળવે,
 આચાર્યમાં અને વિચારોમાં નિન્નનામદિપદોપે. જે સત્યાંશો
 હોય તે પ્રદર્શ ભેળવે. સત્યની કદાચ નિન્ન નિન્ન જરૂર છે
 કરીએ તેથી એ અનન્ય-વર્ણ પાર આવી શકે નથી. પ્રજ્ઞા
 શક્તિયો સત્યાંશોના અસંખ્યભેદો અનુપમ છે એ જાણ
 આત્માનીએ પરપર સત્યાંશોને નિરપેક્ષરૂપિએ અનુપમ જાણીને
 ધર્મવૃદ્ધો કરીને વિશ્વની ધર્મના નિર્મળ પાવનની કરે છે અને તેથી
 ધર્મના નિર્મળ પાવનનું મેળવ કરીને મનુષ્યે કુર્યાને પાવનને
 વરદાન મળે જાય છે. વિશ્વમાં કોઈ ધર્મના નિર્મળ પાવન હોય
 છે પાવન ના નિર્મળ પાવન આચાર્યનું વિશેષ છે જે જે જે
 અનિર્મળ પાવન પાવન અનન્ય-વર્ણ ધર્મ કરીને વિશેષ જાય

છે તેને યોગકથે છે. આત્માની અનંતશક્તિયોનો આવિર્ભાવ થાય એવું
આ ઉપાયોને યોગ કહે છે. આત્માની સાથે આવિર્ભાવપણે જ્ઞાનાર્થનિયમિ-
ત્રનો યોગ કરાવે તેને યોગ કહે છે. અનંતશક્તિયો કે જે આત્માની
અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ છે તેની સાથે જોડાવું તે યોગ અર્થપામે.
યોગશાસ્ત્રદ્વારા યોગનું સ્વરૂપ જાણી તેની સ્વાધિકારે આચરણ કરી
જોઈએ. વિશ્વવૃત્તિસર્વધર્મીઓ યોગનાં આકેશંગેનું આચરણ કરવા
શક્તિમાન થાય છે. યોગીઓના યોગનો પાર પામી શકાતો નથી. યોગી-
ઓની યોગશક્તિયોમાં પરસ્પર ભિન્નતા હોય છે. કોઈને કોઈ શક્તિ
ખીલી હોય છે અને કોઈને કોઈ શક્તિ ખીલી હોય છે. આત્માની
યોગીગુણની કૃપાવિના યોગશક્તિયોની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અન્યથા પ્રેતિ
ભક્તિથી આત્માની યોગીગુણની કૃપા મેળવી યોગનાં અંગેની પ્રાપ્તિ
કરવી જોઈએ. ધર્મશાસ્ત્રમાં અને યોગશાસ્ત્રમાં યોગસંબંધી જે જે ઉપ-
વામાં આગળું છે તેના કરતાં અનંતગતું લખાવિના રહ્યું છે તેનાં
ગુરુપરંપરાએ આર્યયોગીઓ જે યોગશક્તિયો મેળવે છે તે જગત્
જાણી શકાય તેમ નથી. આ વિશ્વમાં ગુરુગમ ઝડીને શિષ્યેએ, ભક્તેને,
મનુષ્યોએ આત્મશક્તિયોને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, સર્વયોગપરંપરાએ
વિદ્વાનો અધ્યયન કરશે તોપણ તેઓ અનેકગુણયોગશક્તિયોથી જાણ
રહી શકશે. કદાપિ તેઓ ગુરુકૃપાથી યોગની ગુપ્તશક્તિને જાણે.
તોપણ તેઓ પુસ્તકાદિ દ્વારા પ્રકાશ નહીં કરીશકે એવી ધારી જાણ
છે, તેઓ મહાયોગી પ્રાણને પણ લોપ કરી શકે નથી એવું સ્વ-
ભવ છે. જે યોગ્ય થાય છે તેને ગમે તે ઉપાયે ગુપ્ત યોગની શક્તિને
પ્રાપ્તિ થાય છે.

અવતરણ:—સર્વધર્મોમાં પડેલ અન્યોને પ્રદીને જેથી
બની કર્મયોગી અમલજનું પ્રમ કરી ધર્મકર્મ મેળવે જાણ્ય
પદ પ્રમ કરી સર્વકર્મથી મુક્ત થઈ જીવન સ્વ છે તે પ્રદી છે

ક્રિયાયામક્રિયાયાદ-યસ્યમામ્યં પ્રમાગતમ્ ।

સામ્યમાવપ્રતાપેન-તસ્યમુક્તિર્ન મંગલઃ ॥૨૬૨॥

મામ્યમાવપ્રતીનસ્ય-ક્રિયાયા ન પ્રયોજનમ્ ।

જટાધારી હોય, મુંડી હોય, શિખાધારી હોય, ત્યાગી હોય, કેમ
હોય અને કેઈ ગૃહસ્થાશ્રમી હોય પરંતુ તે સમન્વિત્ત્વ કે
યોગે અવતરેલીને કર્મજનની મુક્તિ છે. ઉપરુક્તિઓને જે
શ્રદ્ધાલક્ષિ અવતરેલીને કરે છે તે સર્વજ્ઞની આજ્ઞાનુસારે અસંખ્ય
મુક્તિમુખને પામે છે. સર્વકર્મવિમુક્તિ માટે આશ્રયનદેશ પ્રાપ્તિ થઈ જા
શ્રદ્ધાવટે ધર્મયોગ્ય કર્મોને હે આત્મવ સેવ! એજ તને કર્મવિમુક્તિ છે

વિવેચન—જીવ-મુક્તિમદ્ધાયોગીની સામ્યભાવની આત્મમાં સ્થા

સ્થા સંબંધી ઉપરુક્તિ શ્લોકભાષ્ય અવગ્રોધક, માટે સમન્વિત્ત્વ
પૂર્વરૂપ પ્રાપ્ત થયા વિના ઇતરતરે જાણ થવાની મૂર્તિ કદી
નહી. જેને યોગની પરિપક્વરૂપે કર્મોમાં અને આત્મમાં સમન્વિત્ત્વ
આવી છે એવા કર્મયોગીની સમન્વિત્ત્વપે મુક્તિ છે એમાં શંકા
નથી. જ્ઞાનયોગની પરિપક્વરૂપે થતાં સર્વકર્મજનકારીમાં અને આ
ત્મમાં મુક્તિમુખપરિણામ રહેતો નથી તેથી સમન્વિત્ત્વ કદી
છે. સમન્વિત્ત્વયોગી ખરેખર સર્વયોગીઓમાં મદ્ય છે. અન્યકો
તેમાં સમન્વિત્ત્વયોગી કેવલજ્ઞાન પામી મુક્તિપાને પ્રાપ્ત કરે છે પણ
ત્યાગમનુષ્યની અવગ્રહ મુક્તિ થાય છે. સમન્વિત્ત્વ મમત્ત્વ કેમ કે
નથી. અન્યથા સમન્વિત્ત્વ યોગીની કેમ નુવલ કલ્પને દુષ્ટિવાદ નથી
મરીરમા, વાર્ણિકમા તથા મુક્તિમુખ અલ્પ સર્વપદધીર જેવા ફાલ
મમત્ત્વ પ્રકટી છે તેને કર્મજનકારીને કદી પ્રવેશન રહેતું નથી
તથાપિ તેમજ સમન્વિત્ત્વયોગી જે કદી પ્રવેશન કરે છે તે કર્મ મુક્તિ
જાણી કરેતું નથી, પરંતુ અન્યકોને કે જાણે અવગ્રહ વિના કર્મો
હરતત્ત્વ નથી તેમજ એનેકે છે મુક્તિમુખ કલ્પને સમન્વિત્ત્વ જે સિદ્ધિ
અન્ય છે એવું કર્મયોગી સમન્વિત્ત્વયોગી અન્યને અજિજ્ઞાતિ, જાણી દે
છે. મુક્તિમુખકર્મોમાં સમન્વિત્ત્વ પ્રવેશની સાથે અન્યને મોટા
રહેતું નથી અને તેમજ તેમાં કર્મજનકારી પણ નહીં નથી અને
અન્યને સમન્વિત્ત્વ આવી સમન્વિત્ત્વયોગીની પાસે આવે છે પણ
એથી સમન્વિત્ત્વમાં અને અન્યને સમન્વિત્ત્વયોગીની પાસે આવે છે પણ
અન્યને પ્રાપ્ત કરે છે અને તેથી સમન્વિત્ત્વયોગીને સમન્વિત્ત્વ
કર્મજનકારીની કિલ્લેને કદી નથી પ્રવેશન કરેતું નથી

